

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Bilim Dalı**

**CANIŞ, BAYIŞ DESTANI
(Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev,
Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları)
İNCELEME-METİN**

DOKTORA TEZİ

İsmail ABALI

DANIŞMANI: Prof. Dr. Nerin YAYIN

İZMİR-2015

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Bilim Dalı**

**CANIŞ, BAYIŞ DESTANI
(Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev,
Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları)
İNCELEME-METİN**

DOKTORA TEZİ

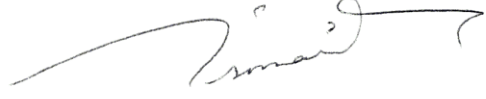
İsmail ABALI

Jüri Üyeleri:

**Prof. Dr. Nerin YAYIN (Danışman)
Prof. Dr. Işıl ALTUN
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN
Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU**

İZMİR-2015

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “*Canış, Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin*” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsmail ABALI

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : İsmail ABALI
Numarası : 92120000350
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : Canış, Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbaev Varyantları)
İnceleme-Metin
Tez Başlığı (İngilizce) : The Epic Of Canış-Bayış (The Variants of M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev,
S. Dıykanbaev) Research-Text

Tez Savunma Tarihi : 06.10.2015

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Nerin YAYIN
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Işıl ALTUN
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1
A. Destan Terimi ve Kavramı Üzerine.....	1
B. Dünden Bugüne Kırgız Destancılık Geleneği.....	5
C. Canış, Bayış Destanı Üzerinde Yapılan Çalışmalar.....	13
C. 1. Kırgızistan'da.....	13
C. 1. 1. Kitaplar.....	13
C. 1. 2. Makaleler.....	14
C. 1. 3. El Yazmaları.....	15
C. 1. 4. Varyantları.....	17
C. 1. 5. Metin Yayınları.....	17
C. 1. 6. Türküler.....	18
C. 1. 7. Diğer.....	18
C. 2. Türkiye'de.....	20
C. 2. 1. Kitaplar.....	20
C. 2. 2. Tezler.....	21
C. 2. 3. Diğer.....	21
C. 2. 3. 1. Kitaplar.....	21
C. 2. 3. 2. Makaleler.....	22
C. 2. 3. 3. Tezler.....	22

C. 2. 3. 3. 1. Yüksek Lisans.....22

C. 2. 3. 3. 2. Doktora22

I. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ KONUSU VE TEŞEKKÜLÜ (24-41)

I. 1. Konusu.....24

I. 1. 1. Musulmankulov Varyantı.....24

I. 1. 2. Canayev Varyantı.....27

I. 1. 3. Akiyev Varyantı.....28

I. 1. 4. Dıykanbaev Varyantı.....31

I. 2. Teşekkülü.....33

I. 2. 1. Musulmankulov Varyantı.....34

I. 2. 2. Canayev Varyantı.....35

I. 2. 3. Akiyev Varyantı.....36

I. 2. 4. Dıykanbaev Varyantı.....38

II. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ TARİHİ TABAKASI VE COĞRAFYASI (42-65)

II. 1. Tarihi Tabakası.....42

II. 2. Coğrafyası.....57

III. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA ZAMAN VE MEKAN (66-139)

III. 1. Zaman.....	72
III. 1. 1. Kavramsal Bağlamda Zaman.....	72
III. 1. 2. Epik Gelenek Bağlamında Zaman.....	83
III. 1. 2. 1. Destan Açısından.....	83
III. 1. 2. 2. Destan Kahramanı Açısından.....	93
III. 2. Mekan.....	106
III. 2. 1. Epik Gelenek Bağlamında Mekan.....	106
III. 2. 1. 1. Destancı Açısından.....	106
III. 2. 1. 2. Destan Kahramanı Açısından.....	131
III. 2. 2. Gerçek Mekanlar.....	136

IV. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA ORHUN YAZITLARI, DEDE KORKUT, KOCOĞAŞ, MANAS VE KURMANBEK'İN İZLERİ (140-213)

IV. 1. Orhun Yazıtları'nın İzleri.....	141
IV. 2. Dede Korkut'un İzleri.....	152
IV. 2. 1. Beyrek'in Savaşçı Bir Kadınla Evlenmek İstemesi.....	152
IV. 2. 2. Çobanın Peri Kızı İle Evlenmesi.....	153
IV. 2. 3. Kanturalı'nın Üç Gün Süren Uykusu.....	155

IV. 3. Kococaş'ın İzleri.....	158
IV. 3. 1. Kayıp-Kayıp Eren.....	161
IV. 3. 1. 1. Kayıp.....	161
IV. 3. 1. 2. Kayıp Eren.....	170
IV. 3. 2. Sur Corgo, Sur Tulpar.....	171
IV. 3. 2. 1. Sur Corgo.....	172
IV. 3. 2. 2. Sur Tulpar.....	174
IV. 3. 3. Ker Corgo, Ker Tulpar.....	174
IV. 3. 3. 1. Ker Corgo.....	175
IV. 3. 3. 2. Ker Tulpar.....	178
IV. 3. 4. Kara-Ünkür.....	181
IV. 4. Manas'ın İzleri.....	189
IV. 4. 1. Destan Kahramanlarının Annelerinin Aşermesi.....	192
IV. 4. 2. Kahramanların Doğumları Sırasında Tabiatta Meydana Gelen Değişiklikler.....	201
IV.4.3. Kahramanların Doğumu Sırasında Düşman Hükümdarının Uyarılması.....	202
IV.4.4. Destan Kahramanlarının Tırnağında Veya Avucunda Kan İle Doğmaları.....	204
IV. 5. Kurmanbek'in İzleri.....	204
IV. 5. 1. Muñar.....	204
IV. 5. 2. Rahatını Düşünen Hükümdar.....	210

V. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA KAHRAMANLAR (214-287)

V. 1. Destanın Asıl Kahramanları.....	216
V. 1. 1. Bayış.....	216
V. 1. 2. Canış.....	231
V. 2. Diğer Kahramanlar.....	246
V. 2. 1. Birinci Derecedeki Kahramanlar.....	247
V. 2. 1. 1. Celkayıp-Belkıs.....	247
V. 2. 1. 2. Celmayan.....	250
V. 2. 1. 3. Akcol-Darbaz, Akcol-Döbök.....	252
V. 2. 1. 4. Aziret Han-Aziret Aalı.....	258
V. 2. 1. 5. Sıyadat Han-Şumurut Han.....	262
V. 2. 2. İkinci Derecedeki Kahramanlar.....	267
V. 2. 2. 1. Bir Karşılaşmanın Sonucunu Belirleyenler.....	267
V. 2. 2. 1. 1. Ayaz.....	267
V. 2. 2. 1. 2. Argın.....	268
V. 2. 2. 2. Olumsuz Durumu Haber Verenler.....	272
V. 2. 2. 2. 1. Kulançlı.....	272
V. 2. 2. 2. 2. Çoban-Sarban-Eski Muhafız.....	273
V. 2. 2. 3. Olumsuz Durumu Olumluya Çevirenler.....	280
V. 2. 2. 3. 1. Tama.....	280

V. 2. 3. Üçüncü Derece Kahramanlar.....	284
V. 2. 3. 1. Kümüşay.....	284
V. 2. 3. 2. Bayaman.....	285
V. 2. 3. 3. Aysalkın.....	287

VI. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA EPİK MOTİFLER (288-398)

VI. 1. Çocuksuzluk.....	289
VI. 2. Rüya.....	292
VI. 3. At.....	311
VI. 4. Ant.....	326
VI. 5. Kırk Yiğit.....	340
VI. 6. Toy.....	348
VI. 6. 1. Doğum Toyu.....	349
VI. 6. 2. İlk Ava Gitme Toyu.....	349
VI. 6. 3. Düğün Toyları.....	352
VI. 6. 4. Tahta Çıkma Toyları.....	356
VI. 7. Alp Erkekler.....	360
VI. 8. Falcılık ve Kehanet.....	363
VI. 9. Ad Koyma.....	372
VI. 10. Kazan Asma.....	376

VI. 11. Tebdil-i Kıyafet....	380
VI. 12. Dünya Ağacı (Munar)..	386

VII. BÖLÜM

EPIK KURALLAR BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI (397-452)

VII. 1. Axel Olrik'in Epik Kanunları....	397
VII. 2. Otto Rank'ın Kahraman Kalıbı.....	408
VII. 3. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı.....	414
VII. 4. Özkul Çobanoğlu'nun Epik Kuralları.....	423
VII. 5. Nerin Yayın'ın Önerdiği Epik Kurallar.....	451

VIII. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GENETİK KODLARI BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI (453-514)

VIII. 1. Misafirperverlik.....	460
VIII. 2. Aile.....	463
VIII. 3.Cihan Hakimiyeti Felsefesi.....	471
VIII. 4. Kutsal Vatan Felsefesi.....	476
VIII. 5. Şenlikler-Toylar.....	478
VIII. 6. Devlet-i Ebed Müddet.....	493
VIII. 6. 1. Millet-Aile.....	495

VIII. 6. 2. Ordu-Devlet.....	503
VIII. 6. 3. Hükümdar.....	508
VIII. 7. Bayrak-Tuğ.....	511

IX. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA KIRGIZ MİLLİ OYUNLARI (515-544)

IX. 1. Kökbörü Tartuu.....	516
IX. 2. Ulak Tartuu.....	522
IX. 3. Cambı Atuu.....	523
IX. 4. Balban Küröş.....	528
IX. 5. At Çabuu (At Çabış).....	529
IX. 6. Kunan Çabuu (Kunan Çabış).....	532
IX. 7. Er Eñiş, Er-Oodarış, Eñiş.....	535
IX. 8. Er Sayış.....	538
IX. 9. Kerney-Surnay Tartuu.....	541
IX. 10. Töö Bastı.....	542
IX. 11. Cirit.....	543

X. BÖLÜM

SAVAŞ METAFİZİĞİ, SAVAŞ SİLAHLARI VE TEÇHİZATLARI BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI (545-585)

X. 1. Canış, Bayış Destanında Savaş Metafiziği.....	551
X. 2. Canış, Bayış Destanındaki Silahlar ve Yüklendikleri Semboller.....	563
X. 2. 1. Ok-Yay.....	565
X. 2. 2. Mızrak.....	567
X. 2. 3. Kılıç... ..	568
X. 2. 4. Kalkan... ..	571
X. 2. 5. Tüfek... ..	573
X. 2. 6. Topuz/Gürz.... ..	575
X. 2. 7. Balta... ..	576
X. 2. 8. Pala (Şamşar).. ..	578
X. 3. Canış, Bayış Destanında Savaş Teçhizatları... ..	579
X. 3. 1. Korunmaya Yönelik Teçhizatlar.....	580
X. 3. 1. 1. Olpok.....	580
X. 3. 1. 2. Kalkan.....	581
X. 3. 1. 3. Zoot-Soot.....	582
X. 3. 2. Savunmaya Yönelik Teçhizatlar.....	583

XI. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA FONKSİYONLARI BAĞLAMINDA ARA SÖZLER (586-659)

XI. 1. Musulmankulov Varyantı.....	589
XI. 1. 1. Tasvir Edici.....	589
XI. 1. 1. 1. Yer Tasvirleri.....	589
XI. 1. 1. 2. Kişi Tasvirleri.....	590
XI. 1. 1. 3. Durum Tasviri.....	592
XI. 1. 1. 4. Hayvan Tasvirleri.....	599
XI. 1. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Arasözler.....	601
XI. 1. 2. 1. Durum Açıklayanlar.....	601
XI. 1. 2. 2. Gelenek ve Töre Açıklayanlar.....	603
XI. 1. 2. 3. Destanın Bittiğini Anlatanlar.....	604
XI. 1. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici Ara Sözler.....	604
XI. 1. 4. Bağlayıcı Arasözler.....	610
XI. 2. Canayev Varyantı.....	611
XI. 2. 1. Tasvir Edici.....	611
XI. 2. 1. 1. Yer Tasvirleri.....	611
XI. 2. 1. 2. Durum Tasvirleri.....	612
XI. 2. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Arasözler.....	615
XI. 2. 2. 1. Durum Açıklayanlar.....	615

XI. 2. 2. 2. Gelenek-Töre Açıklayanlar.....	616
XI. 2. 2. 3. Destanın Bittiğini Anlatanlar.....	617
XI. 2. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici Ara Sözler.....	617
XI. 2. 4. Bağlayıcı Arasözler.....	618
XI. 3. Akiyev Varyantı.....	619
XI. 3. 1. Tasvir Edici.....	619
XI. 3.1. 1. Kişi Tasviri... ..	619
XI. 3. 1. 2. Yer Tasviri.....	624
XI. 3. 1. 3. Durum Tasviri.....	628
XI. 3. 2. Açıklayıcı Bilgi Verici Ara Sözler.....	631
XI. 3. 2. 1. Durum Açıklayanlar.....	631
XI. 3. 2. 2. Gelenek-Töre Açıklayanlar.....	632
XI. 3. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici.....	634
XI. 3. 4. Bağlayıcı Arasözler.....	635
XI. 4. Dıykanbaev Varyantı.....	635
XI. 4. 1. Tasvir Edici.....	635
XI. 4. 1. 1. Durum Tasviri.....	635
XI. 4. 1. 2. Kişi Tasviri.....	644
XI. 4. 1. 3. Yer/Tabiat Tasviri.....	651
XI. 4. 1. 4. Hayvan Tasviri.....	652
XI. 4. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Ara Sözler.....	653

XI. 4. 2. 1. Durum Açıklayanlar.....	653
XI. 4. 2. 2. Destanın Bittiğini Anlatan Arasözler.....	654
XI. 4. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici.....	655
XI. 4. 4. Bağlayıcı Arasözler.....	657

XII. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA ATASÖZÜ, DEYİM, ALKIŞ VE KARGIŞLAR (660-693)

XII. 1. Atasözleri.....	660
XII. 2. Deyimler.....	666
XII. 3. Alkışlar-Kargışlar.....	685
XII. 3. 1. Alkışlar.....	686
XII. 3. 2. Kargışlar.....	689
SONUÇ.....	694
SÖZLÜK.....	696
İNDEKS.....	715
BİBLİYOGRAFYA.....	723
METİN.....	739
ÖZET.....	1657
ACTRACT.....	1658

ÖNSÖZ

Destan, engin bir denizdir. Atılan her kulaçta tarihini, coğrafyasını, dilini, dinini, hukukunu, ekonomisini, gelenek ve göreneklerini, değer yargılarını, maddi-manevi ürettiklerini, milli oyunlarını, evreni algılayışlarını ve hayata bakış açısını bulduğumu toplumların kültürel genleri, bu genlerin kökeni ve psikolojisi bile destanlarda saklıdır. Tarihte sadece büyük devletler kurmuş, dünyaya nam salmış ve iz bırakmış milletlerin destanlarının olması ise işin bir başka boyutudur. Kısacası destan, ait olduğu milletin ta kendisidir.

Bu sebeplerin yanı sıra sadece bir damlası hakkında bilgilenmek ve o denizde yüzmek amacıyla Kırgız Türklerine ait Canış, Bayış destanı üzerinde çalışmayı istedik. Söz konusu destanın Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev'inki olmak üzere dört varyantı üzerinde çalışmanın tarafımıza farklı bir bakış açısı kazandıracak olması, şevkimizi bir kat daha arttırmıştır.

"Canış, Bayış Destanı (İnceleme-Metin)" adını verdiğimiz çalışmamız Giriş hariç 12 bölüm halinde düzenlenmiştir:

Giriş, üç alt başlıkta incelenmiştir. "Destan Terimi ve Kavramı Üzerine" adını taşıyan ilk alt başlıkta söz konusu terim ve içerdiği kavram üzerine kısa bir değerlendirme yapılmış olup onu "Dünden Bugüne Kırgız Epik Geleneği" adlı ikinci alt başlık takip etmektedir. Üçüncü ve son alt başlık olan "Canış, Bayış Destanı Üzerine Yapılmış Çalışmalar"da ise Türkiye ve Kırgızistan'da söz konusu destan üzerinde yapılmış kitap, tez, makale vb. çalışmalara değinilmiştir.

Çalışmamızın I. Bölümü "Canış, Bayış Destanının Konusu ve Teşekkülü" adını taşımakta olup iki alt başlıkta incelenmiştir. Bu arada her başlıkta yani hem konu hem de teşekkül bağlamında varyantların ortak noktalarının ayrı ayrı değerlendirildiğini de belirtmemiz gerekir.

Tezimizin II. Bölümü ise "Canış, Bayış Destanının Tarihi Tabakası, Coğrafyası" adıyla verilmiş olup iki başlık halinde düzenlenmiştir. "Tarihi Tabakası" kısmında destandaki Kırgız ve Türk dünyası tarihinin izlerini vakada yer alan olaylara bakarak anlatının oturduğu tarihi dönemleri bu şekilde tespit ettik. "Coğrafyası" bölümünde de

her varyantta verilen yer adlarına bakarak bulduk ve bir yerde destanın tarihi tabakasına da ışık tutmuş olduk.

III. Bölüm'de Canış, Bayış destanı "Zaman ve Mekan" bağlamında incelenmiş; epik gelenek bağlamında zaman ve mekan kavramları destandan örnekler verilerek incelenip değerlendirilmiştir. Bu arada zaman, kavramsal ve epik gelenek açısından değerlendirilirken mekanın da epik gelenek ve gerçeğe uygunluğu bağlamında tasnif edilip incelendiğini belirtmemiz gerekir.

IV. Bölüm "Canış, Bayış Destanında Orhun Yazıtları, Dede Korkut, Kococaş, Manas ve Kurmanbek'in İzleri" adını taşımakta ve bu bölümde, sözü edilen gerek Türk dünyasının ortak gerekse sadece Kırgız Türklerine ait bazı destanların izleri tespit edilmiş ve her bir destanla olan benzerlikler ayrı alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın V. Bölümünü "Canış, Bayış Destanındaki Kahramanlar" şeklinde adlandırdık ve vaka içindeki önemlerine, aktivitelerine göre asıl ve diğer kahramanlar olmak üzere iki grupta inceledik.

Tezimizin VI. Bölümünü ise "Canış, Bayış Destanındaki Epik Motifler" adıyla verdik ve belirlediğimiz motifleri on iki başlık altında değerlendirerek söz konusu motifleri içeren varyantları hem alıntılarla destekledik hem de o motifin kaynağı ve bugünü hakkındaki bilgilerle konuyu zenginleştirdik.

"Epik Kurallar Bağlamında Canış, Bayış Destanı" adını taşıyan VII. Bölümde, adı geçen destanın her varyantını bilinen teorisyenlerden Axel Olrik, Otto Rank, Lord Raglan ve Özkul Çobanoğlu'nun belirlediği epik kurallar bağlamında ayrı ayrı inceledik. Beş alt başlıkta topladığımız bu bölüme son olarak Nerin Yayın'ın önerdiği iki maddeyi de dahil ettik.

"Türk Kültürünün Genetik Kodları Bağlamında Canış, Bayış Destanı" başlıklı IX. Bölümü, kültürel bağlamda kodlarımızın tespitine ve bu kodların incelediğimiz destandaki yansımalarına ayırdık. Bir başka ifadeyle Canış, Bayış destanının üzerinde çalıştığımız bütün varyantları Türk kültürünün kültürel genetiği bağlamında ve yedi alt başlık halinde, yaptığımız alıntılarla da destekleyerek değerlendirdik.

Tezimizin IX. Bölümü "Canış, Bayış Destanında Kırgız Milli Oyunları" başlığıyla verilmiş olup çok eski dönemlerden beri oynanan bu oyunlar, kaynakları ve (varsa) bugünkü örnekleri bakımından incelenip değerlendirilmiştir.

Bir kahramanlık destanı olan Canış, Bayış destanını "Savaş Metafiziği", "Savaş Silahları ve Sembolleri" ile "Savaş Teçhizatları" bağlamında üç alt başlık halinde değerlendirdiğimiz X. Bölümü ise "Savaş Metafiziği, Savaş Silahları ve Teçhizatları Bağlamında Canış Bayış Destanı" şeklinde adlandırdık.

Çalışmamızın XI. Bölümü "Canış, Bayış Destanında Fonksiyonları Bağlamında Ara Sözler" adını taşımakta olup her varyanta göre ayrı ayrı düzenlenen alt başlıklar ise "Tasvirler", "Açıklayıcı, Bilgi Verici, Yorumlayıcı" ve "Bağlayıcı" olarak tespit edilmiştir.

Tezimizin XII. ve son bölümü ise "Canış, Bayış Destanında Deyimler, Atasözleri, Alkış ve Kargışlar" başlığıyla verilmiş olup ismi zikredilen müstakil türlerin tespiti ve ait oldukları varyantların eklenmesiyle teşkil edilmiştir.

Sonuç bölümü, incelememiz boyunca dikkatimizi çeken hususların belirtildiği, destanın diğer Kırgız destanları arasındaki yeri ve önemi yanında tezin kısa bir değerlendirmesi şeklinde olup inceleme bu şekilde sona ermektedir.

"Sözlük" sadece Canış, Bayış destanında görülen ve yine sadece Kırgız kültürüne özgü kelimelerin alfabetik olarak sıralanmasıyla meydana gelmiştir.

Yine alfabetik bir sıra ile verdiğimiz "İndeks", metin aktarma sırasında aynen koruduğumuz ve Kırgız kültürüne özgü kişi ve coğrafya adları ile İslami kültüre has terimleri içermektedir. Bu arada "İndeks"in sadece metin kısmından yani tezimizin II. cildi göz önüne alınarak oluşturulduğunu ve İndeks'teki her başlıkta yer alan terimlerin Canış, Bayış destanının varyantlarına göre düzenlendiğini ifade etmek gerekir.

Çalışmamızın sonunda ise inceleme esnasında kullandığımız kaynak eserlerin yer aldığı ve yazarların soy adlarına göre alfabetik olarak verildiği "Bibliyografya" bulunmaktadır.

İnceleme sırasında I, VII ve XI. Bölümlerle II. Bölümün 2. alt başlığı yani coğrafyası Canış, Bayış destanının önce her varyantı göz önüne alınarak ayrı ayrı

incelenmiş, diğer bölümlerde ise bu durum bütün varyantların toplu bir değerlendirilmesi şeklinde yürütülmüştür.

Çalışmamız Canış, Bayış destanının dört varyantı üzerinde gerçekleştirildiğinden dolayı iki cilt halinde düzenlenmiş olup ilk cilt inceleme kısmını ikinci cilt ise destan metninin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarılmış kısmını içermektedir. Bu arada ikinci cildi oluşturan metin aktarmasında aynı sayfanın sol tarafına destanın Latin harfleriyle transkripsiyonunu, sağ tarafına da Türkiye Türkçesinin gelecek şekilde düzenlendiğini belirtmek istiyoruz.

Metinlerin aktarılması sırasında Kırgız kültürüne özgü, Türkiye Türkçesine aktaramadığımız, aynen kalmasını istediğimiz ya da önemli gördüğümüz kelime yahut terimleri "...." şeklinde verdik: "mamı", "kerme" gibi...

Aktarma esnasında kaynak kitabımızdaki sayfa numaralarını aynen kordüğümüzü, inceleme sırasında yaptığımız ve "Metin, s: ..." olarak verdiğimiz alıntıların sayfa numaralarının da bu düzere göre yazıldığını vurgulamak gerekmektedir.

Kaynak metinde verilen sayılar, aktarma esnasında hece sayısında eşitlik sağlamak ve doğru bulduğumuzdan dolayı yazı ile verilmiştir: 385. sayfadaki 60 sayısının "altmış" yazılması gibi...

Metnin Türkiye Türkçesine aktarılması esnasında bazı metin değişiklikleri de yaptık: 385. sayfada yer alan "... bolçubay" kelimesinin "bolçubu ay" şeklinde yazılması bunlardan biridir.

Destanın aktarılmasında kelime tekrarına düşmemek için aynı söyleyiş, farklı şekillerde açıklanmıştır. Mesela "ordo" sözcüğü bazen "saray" bazen "otağ" olarak verilmiş, bazen de aynen korunmuştur. Yine "kuuray"ın bazen (bizdeki adıyla) "civanperçemi" bazen de "baldıran otu"; "calgız baş"ın kimi zaman "bir başına" kimi zaman da "tek başına" şeklinde verilmesi de bu tür tasarruflarımızdandır.

Çalışmamızın XII. ve son bölümünde deyim, atasözü, alkış ve kargışları verirken yanına destanın hangi varyantından alındığını belirtmek için destancılardan ilk

harfleri kullanılmıştır. O nedenle Musulmankulov varyantı M, Canayev varyantı C, Akiyev varyantı A, Dıykanbaev varyantı D...

Tezimizin "Yapılan Çalışmalar" kısmında da belirtildiği üzere Canış, Bayış destanının Akiyev ve Musulmankulov varyantları daha önce yüksek lisans tezi olarak çalışılmış; Urmambetov varyantı ise M. Aça ve Mukasov tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ancak ilkinin bir dil çalışması olması, diğer ikisinin ise (birincisi tez olmasına karşın yeterli inceleme yapılmadığını düşünmemiz neticesinde) tek bir varyantı içermesinden dolayı varyantlar arası bir karşılaştırmanın yapılmamış olması bizi her iki çalışmayı da bir yana bırakıp elimizdeki dört varyantı Türkiye Türkçesine aktararak farklı bakış açısıyla karşılaştırmalı bir incelemeye yöneltmiştir.

Giriş'in 3. alt başlığında da belirttiğimiz üzere tezimizin kaynak metni Abdıldacan Akmataliyev'in redakte ettiği ve Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi'nin Halk Edebiyatı serisinde 4. cilt olarak yayınlanan "Canış, Bayış" adlı kitapta yer alan Musulmankulov, Akiyev, Canayev ve Dıykanbaev varyantlarıdır. Son ikisi ilk defa Türkiye Türkçesine aktarılan söz konusu metinler üzerinde yaptığımız bu kapsamlı çalışma da bir ilki teşkil etmektedir. Bize çok şey katan, bir kere daha Türk olduğumuzu hatırlatan "Canış, Bayış (İnceleme-Metin)" adlı tezimizin diğer destan çalışmalarında yeni bir bakış açısı olacağını umut ediyoruz.

Çalışmalarım esnasında gecesini gündüzüne katarak muhteşem birikimleriyle tezin ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nerin Yayın'a, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme ve her zaman yanımda olan eşime sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İsmail ABALI

İzmir, 2015

GİRİŞ

A. Destan Terimi Ve Kavramı Üzerine

Bir anlatı türünün ortaya çıkmasını sağlayan koşullar ile bu koşulların gerektirdiği ihtiyaçlara bağlı olarak doğup geliştiği herkesçe bilinmektedir. Başka bir deyişle, anılan koşullar ile ihtiyaçların ortadan kalkması, bahsi geçen anlatı türünün herhangi bir işlevinin kalmayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü toplumların kültürel yapısındaki herhangi bir değişiklik, yine o toplumun ihtiyaçlarının değişmesine, dolayısıyla da sözlü geleneklerinde yeni bir türün doğmasına sebep olacaktır. Yani kültürel yapılarındaki ya da yaşam stillerindeki herhangi bir değişiklik süreç içerisinde sözlü gelenekteki türlerin değişmesi yahut yeni bir türün meydana gelmesine yol açacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu durum, destanların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Zira destan türünün ilk basamağını "mit" kabul eden bazı araştırmacılar, mitlerin ortaya çıkışında ilkel insanların çevresindeki doğa olayları hakkında bilgi sahibi olamayışı, bu hadiseler karşısında kendisini güçsüz hissetmesi, en tabii vakalara bile olağanüstülük atfetme özelliğinin oluşu ve tüm bunlar neticesinde bu olayları hayal gücüyle izah etmeye mecbur kalışının etkisi olduğunu (Yöntem 1930, 1-2) kısacası evrenin, dünyanın ve insanın nasıl meydana geldiğini anlatan bu ürünlerde o milletin din, dil, şiir, tarih, bilim, felsefe gibi her türlü özelliğinin görülebildiğini (Azade 1975, 9-10) ve mitlerin ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçmesiyle de o milletin mitolojisinin oluştuğunu (Yöntem 1930, 2; Ögel 1993, V-IX) ifade etmişlerdir. Buna göre tarih öncesi çağlarda tanrılar yahut yarı tanrı varlıklar hakkında söylenip zamanla inanç haline gelen efsaneler mittir ve mitlerde tanrılar ve insanlarla birlikte diğer olağanüstü varlıkların (dev, peri cin vb.) hikayeleri de yer almaktadır (Köksal 1985, 16-17). Yani mitoloji, ilkel insanların yaratmaları (Banarlı 1971, 1) ve bu yaratmaları inceleyen bilim dalı (Yöntem 1930, 2) olup milletlerin tarih öncesi maceralarını, yetiştirdiği kahramanlarını, doğa, evren ve topluluk hakkındaki düşünceleri ile çeşitli olay ve

durumlardaki tavırlarını anlatan din ve kahramanlık konulu efsane ve masalları kapsamaktadır (Yöntem 1930, 1; Timurtaş 1969, 577-578; Azade 1975, 1).

Destan türü ise efsaneleşmiş kahramanları ve onların maceralarını konu edinmektedir. Başka bir deyişle destan, milletlerin genellikle eski çağlardaki kahramanlık hikayelerini, yiğitlerin, tanrıların savaşlarını ve başlarından geçenleri anlatan büyük manzum (Timurtaş 1969, 533) ya da mensur (Kaplan 1985, 13) anlatımlardır. Bir başka ifadeyle mitlere özgü kutsallık giderek azalmış ve doğa şartlarını zorlayarak hem kendi kaderlerini hem de mensup oldukları toplumun tarihini etkilemeye çalışan tarihi kişilerin ön plana çıktığı, insanoğluna mitlerdekinden daha yakın, daha etkili kişiliklerin etkin rol oynadığı ve onların kahramanlıklarını konu edinen sözü ürünler, mitlerin yerini almıştır (Çobanoğlu 2001, 97). Çünkü mitik dönemde esrarengiz olarak kabul edilen bazı sırlar çözülerek bilinmezlik ortadan kalkınca, fizik gücü kutsallığın yerini almış; bunun keşfedilmesiyle de toplumda dışa yönelik bir mücadele başlamıştır. Toplum da örgütlenmeye başlamış ve toplumlarda yurt-kabile bilinci yerleşmeye yüz tutmuştur (Türkmen 1995b, 241).

Kendisini oluşturan bireyler ile toplumun bir bütün olarak kabul edildiği, birey-toplum arasındaki zıtlıkların henüz tam olarak oturmadığı ve toplumun arzularının bir simgesi olan kahramanın tanrılar, doğa, afetler vb. ile mücadele ettiği dönemlerin anlatısı olan destan (Boratav 1988, 72-73), ait olduğu milletin tarihi, dili, coğrafyası, folkloru, dini hayatı kısacası antolojisidir. Bunun yanında milletlerin sevinç ve üzüntüleri ile zevk ve beğenisini, yasalarını kendinde toplayan bu tür (İnan 1954, 223) o milletin arzu ve ideallerinin de bir bütünüdür.

Çoğu milletin destanı yoktur. Destan, ancak köklü ve kahraman milletlere özgü bir tür olmakla birlikte milletin hayal dünyasında şekillenen efsaneler olduğu için uygun şartların mevcut olmasıyla yani ilkel dönemlerin yaşanmış olmasıyla ortaya çıkabilir. Destana sahip olabilmek için eski devirlere uzanan bir geçmişin yanında büyük olaylar yaşamış olmak da gerekmektedir (Köksal 1985, 15-17; Yöntem 1930, 4).

Destan, ne zaman yazıya geçirilirse geçirilsin teşekkül ettiği dönemin ürünü sayılan ve temelini oluşturan unsurların söz konusu dönemin özelliğini aksettirdiği

düşünülen (Azade 1975, 8; Atsız 1943, 10) bir tür olmakla birlikte milletlerin epik dönemlerinde efsanelerle destanların bağlantılı olduğu ve içindeki mitolojik unsurların çokluğunun, efsanelerin destanların oluşumundaki önemini ortaya koyduğu da ifade edilmektedir (Köksal 1985, 16; Banarlı 1971, 1; Timurtaş 1969, 478-479; Togan 1931, 4-5).

Kimi araştırmacılara göre destan, ilk zamanlarında masal ve efsane şeklinde söylenmekteydi. Masalsı konulardan tarihi konulara geçişi daha sonraki zamanlarda gerçekleşmiş, bu süreç içerisinde anlatı eski haliyle kalmamış ve ideolojisi de değişime uğrayarak boy-kabile çıkarlarının ön planda tutulduğu destanlar ortaya çıkmıştır (Berdibayev 1995, 8-12).

Bilindiği gibi bir destanın oluşumunda üç evre söz konusudur:

- Milleti derinden etkileyen tarihi bir olayı olması

- Olayın başka olaylar ve kahramanlarla beslenip genişleyerek anlatılması

- Anlatının tespit edilmesi (Togan 1931, 4; Timurtaş 1969, 478-479; Yöntem 1930, 4; Köksal 1985, 15). Yani destan, içindeki olayların çok eski bir zamandaki vaka, sosyal durum, savaş, hayat mücadelesi gibi görüşlerle birleşerek epik gelenek çerçevesinden verilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Türkler arasında İslamiyet'in kabulünden sonra kullanılmaya başlandığı düşünülen (Elçin 1988, 144-145) "destan" sözcüğü, Farsça bir kelime olup yine aynı dilde "tarih", "tahkiye" ve "hikaye" anlamlarında kullanılmaktadır. Asıl şekli "dâsitan" olan kelimenin Divan edebiyatında "hile" anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Hatta bir rivayete göre "dâsitan" İran'ın efsanevi kahramanı Rüstem'in babası Zal'ın diğer adıdır ve Sam, dünyaya bembeyaz saçlı olarak gelen oğlu Zal'ı "bu benim oğlum değildir" diyerek Elbruz Dağına bırakmıştır. Bundan dolayı adı "Dâsitan" olarak kalmıştır (Levend 1984, 662).

Çeşitli kaynaklarda benzer şekillerde tanımlanan destan sözcüğü *manzum hikaye, masal, sergüzeşt; bir olayı anlatan amiyane manzume; kıssa; geçmiş şeylerin hikayesi* gibi karşılıklarla ifade edilmiştir (Şemsettin Sami 1317, 609).

Türkçede ise destan;

- Epopée (kahramanlar veya kahramanlıkları konu edinen tür)

- Legende (masal, efsane)

- Saz şairlerinin sosyal, tarihi, siyasi ve mizahi konularda söyledikleri nazım türünün adı (Köksal 1985, 15) olarak tanımlanmıştır.

Destan terimi üzerine derin incelemelerde bulunan Şükrü Elçin, bu terimin anlam, karakter ve kullanım alanına denk düşen kelimeleri tespit için Türk lehçelerindeki karşılıkları üzerinde de durmuş; özellikle İslamiyet'ten sonra "destan" teriminin benimsenmeye başladığını düşünmüştür. Elçin'e göre bu terim ilk defa IX.-X. yy.da kullanılmaya başlanmıştır. (Elçin 1986, 33-40; 1988, 145).

Türkçe Sözlük'te eski çağların kahramanlık hikayelerini; milletlerin, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını ve başlarından geçenleri anlatan büyük, manzum eser olarak tanımlanan destan terimi Türk edebiyatı literatüründe ise "önemli, olağanüstü toplum ve kahramanlık olaylarını uzun ve manzum şekilde anlatan milli eser" (Köksal 1985, 15) şeklinde ifade edilmektedir.

Şakir İbrayev'e göre destanların bir milletin hayatındaki rolü çok büyüktür. Çünkü, destanlar hem tarih hem de fikir-sanat bakımından sınırsız önem taşımakta ve varlığı tarih öncesine dayanan milletlerin hayatı hakkındaki bilgileri yansıtmaya işlevi görmektedir (İbrayev 1998, 1).

Destanlar, ilk bakışta, insanların hayal dünyasından izler taşıyan ürünler gibi görünse de dikkatli bir şekilde bakıldığında temelinde ait olduğu milletin faziletleri, fikirleri, idealleri ve yaşayışları yani o milletin kendisinin bulunduğu görülebilmektedir. Bir başka ifadeyle insanlık tarihinin nasıl başlayıp nasıl geliştiği destanlar sayesinde öğrenilebilmektedir (Köse 2004, 20).

B. Düünden Bugüne Kırgız Destancılık Geleneği

Yazıdan önce de var olan, hatta lisanın teşekkülünden itibaren oluşmaya başlayan sözlü gelenek, yazının yaygınlaşmasından sonra da devam etmiş, çeşitli medeniyet dairelerine girildiği zamanlarda bile canlılığını korumuştur. Boratav'a göre milletlerin çok sonraları yarattıkları ürünlerde eski zevk ve beğenilerin bulunmasının sebebi de bu durumdur, en güzel örneği ise Dede Korkut Hikayeleri'dir (Boratav 1982, 94-98).

Aynı durum Kırgız destanları için de geçerlidir. Zira Kırgız Türklerinin adet, gelenek, inanç ve tutumları yani halkın milli şuurunu ayakta tutacak her unsur Kırgız destanlarında da vardır. Çünkü masal, efsane ve rivayetlerle yoğrularak edebi bir şekil alan; nazımla (sonraları nazım-nesir karışık) makamlı ya da makamsız olarak icra edilen bu anlatı türünün asıl özelliği halk hayatını geniş planda ve epik tarzda tasvir etmesidir. Bu itibarla Kırgız halk destanları gerek konu gerekse biçim itibariyle diğer Türk destanlarıyla büyük bir benzerlik ve paralellik taşımaktadır.

Bilindiği gibi en eski Türk şairleri Tonguzların "şaman", Moğol ve Buryatların "oyun", Altayların "kam", Oğuzların "ozan" ve Kırgızların "baksı", "bahşı" dedikleri şairlerdir. Önceleri sadece kurban sunmak, hastalıkları tedavi etmek, ayinleri yönetmek, ruhların kötü hareketlerini engellemek, ölenlerin hatıralarını yaşatmak gibi işleri tek başına yapan "şaman-baksı"ların zaman içinde görevleri değişmiş ve hangi işe ne zaman bakılacağını tayin eden "sahir" haline gelmişlerdir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de var olduğu bilinen bu "şair sihirbazların" halk nazarında itibarı büyük idi (Köprülü 1986, 53-102; İnan 1954, 72-175).

Bugün Anadolu'da "halk şairi", "saz şairi", "ozan", "aşık" (Boratav 1982, 101-102); Azeri Türklerinde "ozan", "aşug", "şair"; Kazaklarda "aytışger", "çavırıp", "çalma akın"; Kırgız Türklerinde "halk akını"; Özbeklerde "bahşı", "şair"; Tatarlarda "çaçan" (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 670) olarak adlandırılan bu şairler tarafından XX. yüzyıla kadar sadece sözlü gelenekte yaşatılan Kırgız edebiyatında nazım da görülmeye başlanmıştır. Nazmın yanında musiki de vardır ve aynı zamanda bestekar olan saz şairleri sanatlarını "komuz" veya "ooz komuz" denilen çalgı aletleri eşliğinde

icra ederler (Çınar 1998, 59). Buna rağmen bazı Kırgız ozanları, "Manas Destanı"nı diğer Türk boylarından farklı olarak herhangi bir müzik aleti eşliğinde değil özel bir ezgiyle terennüm ederler (Jirmunsky 1998, 171-172).

Kırgız sözlü edebiyatının büyük çoğunluğunu türküler oluşturmakta ve bu türkülere genel olarak "ır"; türküyü söyleyene de "ırçı" denmekte olup bu sözcük aynı zamanda "halk şairi" anlamında da kullanılmaktadır (Kırgız Sovyet Entsiklopediyası, 358).

Kırgız halk edebiyatında halk şiiri, sözlü şiir geleneğinden klasik şiire geçişte çok önemli bir görev üstlenmiştir. Şiirlerini "komuz" ya da "kıyak" eşliğinde okuyan halk şairleri Kırgız Sovyet Entsiklopediyası'ndaki "Akınskiya Poesiya" makalesinde üç grupta değerlendirilmiştir:

1. İrticalci (camakçı): methiye veya hiciv okuyanlar

2. Destancı (comokçu): epik şiirleri icra edenler

3. Nasihatçi (muskooçu): nasihat şiirleri yaratanlar (Kırgız Sovyet Entsiklopediyası, 358; Kasapoğlu 1998, 370).

Buna göre "camakçı" kendi koştığı türküyü saz eşliğinde okuyan muganni anlamına gelmektedir. Bu bağlamda "camak" kelimesi mugannilerin zamana ve mekana göre söyledikleri türküde istedikleri değişikliği yapabildiklerine işaret etmektedir (Kırgız Sovyet Entsiklopediyası, 3).

XX. yüzyıla kadar devam eden bu sözlü edebiyatın bir kısmı da (çoğunluğu kahramanlık konulu olmak kaydıyla) halk hikayeleri ve destanları olup destan söyleyicileri bu adlandırmanın dışında tutulur.

Kazak-Karakalpaklarda "cırçı", "cırav"; Özbek ve Türkmenlerde "destancı" adı verilen destan söyleyicilerine Kırgızlarda "comokçu" demek olup Manas söyleme ise özel bir öneme sahiptir. Nitekim Manas Destanı'nın tamamını söyleyenlere ve bu işi meslek edinenlere "manasçı" adı verilmekte olup söz konusu destanın bazı bölümlerini söyleyenler için ise "Şala (yarı) Manasçı" ifadesi kullanılmaktadır. "Büyük destan

Manas'ı yaratan, geliştiren ve halk arasından çıkan kabiliyetli insan" (şeriyev-Abdikerim 1994, 51) olarak tarif edilen "Manasçı" teriminin kullanılma tarihinin yeni olduğu ve ilk defa Karalayev'in 1930'da Kızıl Kırgızistan'a yazdığı "Manas" başlıklı yazıda tespit edildiği bilinmektedir (Kırgız Sovyet Entsiklopediyası, 355-357).

Kırgız Adabiyatı Terimlerinde Tüşündürmö Sözdüğü adlı eserde ise Manas Destanı'nı icra eden ozanlar ikiye ayrılmaktadır:

- Comoku: Manas Destanı'nı kendi çağlarında yaşayan ozanlardan duyup kendilerine göre yorumladıktan sonra okuyan kişilerdir.

- Camakçı: Destanın bazı bölümlerini büyük comokulardan dinledikten ve zihinlerine yerleştirdikten sonra ona eklemeler yaparak ya da kısaltarak okuyan kimselerdir (şeriyev-Abdikerim 1994, 51).

Anadolu'da, hikaye geleneğinde de yaşayan "Aşıkların ustalarından öğrendikleri hikayeleri gerek konu, gerekse dil ve üslup özelliklerine sadık kalarak anlatmaları" (Boratav 1988, 46-53) meselesi Manasılarda da görülmektedir. Zira Manasçılar, destandaki olayları koruyarak geleneğe bağlı kalırlar, fakat hem Anadolu'da hem de Kırgızlarda kendi yaratıcılıklarını ve yeteneklerini kullanarak yeni unsurlar katıp destan zenginleştirilir, böylece yeni bir varyant oluşur (Gölgeci 1995, 61).

Kırgız Sovyet Entsiklopediyası'nda Manasçılar, Manas Destanı'nı okuma yeteneği, olgunlaşma derecesi, üslubu, destanı okuyuş sırasındaki jest ve mimiklere göre dörde ayrılmaktadır:

1. oň Manasçı (Büyük Manasçı): Manas Destanı'ndaki bütün olayları baştan sona eksiksiz olarak söyleyebilen, asıl muhtevadan ayrılmadan yeni unsurlar katabilen, en yetenekli ve en tanınmış ozanlardır. Keldibek, Balık, Sagımbay gibi...

2. ınığı Manasçı (Gerçek Manasçı): Manas Destanı'nda geçen olayları iyi bilen ve aktarabilen kimselerdir. Söz konusu destanın üç bölümünden birini çok iyi bilip okuyan ınığı manasçılar anlatının diğer bölümlerini ya kısaltarak anlatırlar ya da hiç söylemezler. Aziz Ömürov, Akılbek, şapak gibi...

3. Camakçı Manasçı (Vasat Manasçı): Destanın bazı bölümlerini bilip okuyan kimseler olup destan üzerinde hiçbir değişiklik yapmazlar.

4. Üyrönçük Manasçı (Çırak Manasçı):Manas destanını söylemeye hevesli ve henüz yetişme çağında olan gençlere denir. Bunlar çoñ manasçıdan söz söyleme ustalığını ve destanda geçen olayları henüz öğrenme aşamasındadırlar (Gölgeci 1995, 61-63). Bir başka ifadeyle her destancı veya manasçı, ancak bu aşamaları geçtikten sonra ustalık kazanabilir (Musayev 1994, 37-41).

Akmataliyev ile Musayev'e göre Kırgızların sözlü ve görkemli destanlarını yaratan, onları koruyarak gelecek nesillere aktaran kimselerin Kırgız folkloru bakımından büyük bir önemi vardır. Bunlar yaratıcı kabiliyetlerine, icra sırasında gösterdiği başarıya, herhangi bir ürünü yaratıp söylemedeki güçlerine bakarak gruplara ayrılır:

- Irçı
- Akın
- Manasçı
- Semeteyci
- Sançıracı
- Çeçen: Çeerençe
- Koşokçu
- Camakçı
- Sözmör Adamlar (Akmataliyev-Musayev 1996, 21-22).

Abdülkadir İnan'a göre "manasçı" söz konusu destanın tamamını söyleyenlere verilen bir isimdir ve destanın ancak bir epizodunu söyleyen saz şairlerine ise "ırçı" denir. Gerek manasçılar gerekse ırçılar, Manas ya da başka bir destanı söylerken "komuz" ya da "kıyak" denilen iki telli yaylı bir saz kullanırlar (İnan 1998, 131).

Kırgız sözlü halk edebiyatının yaratılması ve geliştirilmesinde "akın"lar önemli bir yere sahiptir. Araştırmacılarca Farsça "ahund" (okuyan, bilimli, akıllı insan) sözcüğünden geldiği düşünülen "akın"ın, irticalen şiir yaratabilen, eski zamanlar hakkında "cır" söyleyip hikaye anlatabilen kimseleri ifade ettiği de bilinmektedir (Tursinov 1976, 98-99; Arıkan 1999, 19).

"Akın"ın yaratıcı kabiliyetini, bilimini, pratik zekasını tanıtan sanat yarışı ise "aytış"tır. Karşısındaki rakibini söz cambazlığıyla yenmeye çalışan her akın diğerine sanki savaşıyormuş gibi saldırır. Kendi boy-kabilesini överken rakibininkileri yeren akınların bu yarışmaları (Tursinov 1976, 100-102; Arıkan 1999, 20-21) Anadolu'daki aşık atışmalarını andırmaktadır.

"Akın"ları, bir olayı şiir olarak yazıp türkü olarak okuyabilen, destan yaratabilen ve gerektiğinde bir destanı saz olmadan jest ve mimiklerle anlatan kabiliyetli kimseler olarak tarif eden Kırbaşev, "comokçu"yu ise öğrendiği bir destanı sadece icra edebilen kimse olarak görmekte; Kırgız destanları konusunda yaptığı araştırmalarla tanınan bu bilim adamına göre "akın"lar beş grupta değerlendirilmelidir (Kırbaşev 1983, 38):

1. Lejander (efsanevi) akınlar: Bunlar, halkın hafızasına kazınmış olup hatta bazıları için atasözleri bile vardır. Toktogul ve Keldibek gibi...

2. Tökmö akınlar: İrticalen şiir, türkü söyleyebilen ve geleneğe uygun tarzda destan anlatanlar: Üsönbayev, Tınıbekov gibi...

3. Cazgıç akınlar: Her dönemde eski bir konuyu, yeni döneme uyarlayıp yazabilenler: Togolok Moldo, Toktobayev gibi...

4. Kuudullar: Bir destanı jest ve mimikler eşliğinde söyleyen, kendi kendini yetiştiren, özel yetenekleri ve değer yargıları olan, komik ve duygusal kimseler: Kökötöy Toto Uulu, Beknazar Arzımat Uului Şarşen Termeçikov gibi...

5. Manasçılar: Sadece Manas Destanı'nın tamamını ya da bir kısmını okuyan kimseler: Sagımbay Orozbek Uulu, Cañibek Kocekov, Akmat Rısmandeyev gibi...

Manas Ansiklopediya'da Radloff, Barthold gibi araştırmacılar "akın" kelimesini benzer şekilde tarif etmişler ve söz konusu kelimenin "ak" (hak-yani yaratıcı) sözünden çıktığını, bu sebeple de herhangi bir olayı türkü halinde yazıp söyleyebilenlere yani türküyü yaratanların bu kelime ile tanımlandığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Radloff, "akın" kelimesinin "ırçı" ile aynı anlam taşıdığını eklemiştir. Bahsi geçen araştırmacılar, bu terimin milletlerin eski ya da yeni hayatlarına dair olayları yaratıp kopuz eşliğinde çalıp söyleyebilen kimseleri tanımladığı görüşünde birleşmektedirler. Yudahin de bu görüşe katılmakla birlikte kelimenin Uygurca "ahund" (okuyucu, akıllı, bilimli, hürmetli) sözcüğünün Kırgızcaya "bir olayı yazabilen, yaratabilen" anlamında girdiğini ifade etmekte (Manas Ensiklopediya, 71-72) ve onları "halk şairi" (Yudahin 1998, 71-72) olarak tanımlamaktadır.

Jirmunsky ile Zarifov, "akın" kelimesini "şair" "baksı" terimleriyle aynı anlamda görmüş; Aytımbetov ise Karakalpaklarda benzer anlamla yaşadığını ifade etmiştir (Aytımbetov 1968, 6). Smirnova da "akın"ın eski ırçıların devamı olduğunu ifade ederken Tursinov, onların memleket ve savaşıla ilgili konularda hükümdara ve halka akıl verip müdahale etme, geleceği tayin ve tahmin edip kahramanlık destanları söyleyerek askerlere moral verme gibi görevleri olan halk şairleri olarak görmüştür (Tursinov 1976, 158-159). Anadolu halk hikayeciliği geleneğindeki aşıkların rüyada bade içerek aşıklık yeteneği kazanması motifine benzer şekilde akın ve ırçılar ile Manasçıların rüyalarında anlattıkları destanın kahramanını görüp birden bire irtical sahibi olmaları ve saz çalmaya başlamaları da epik geleneğin dünü ve bugününü anlamaya yeterli olmaktadır (Köse 2004, 28).

Zaman zaman savaşlarda ön sıralarda olmaları ve gördükleri tarihi olayların ürünlerine kaydetmeleri, gerek sosyal hayatta yüklendikleri görevler gerekse epik ürünlerin yaratılması-yayılması ve icra edilmesi bakımından son derece önemli bir role sahip olan akın, ırçı ve comokçuların Kırgız epik geleneği yanında ülkenin tarihi, siyasi, ekonomik kısacası kültürel hayatında büyük bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Epik geleneğin destan türüne olan etkisi herkesçe malumdur. Zira anlatı, hangi dönemde teşekkül ederse etsin belli bir epik geleneğe bağlı olarak anlatılmaktadır. Örneğin destan kahramanlarının bol sıfatlı ve zarflı bir üslupla, olağanüstü ve abartılı biçimde tasvir edilmesi; olayların açık ve geniş bir mekanda cereyan etmesi ve yaşanan hayatın yansımından dolayı kahramanın söz konusu hayat tarzına uygun fiziksel güce sahip olması bu durumla ilgilidir.

Destan geleneğine uygun bir biçimde anlatıldığını ve bu bağlamda kısaca bilgi vermeye çalıştığımız Kırgız destanları ile ilgili birtakım tasniflere de değinmek yerinde olacaktır:

Akmataliyev ile Musayev'e göre Kırgız destanları

- Uluu (büyük) destanlar
- Kence (küçük) destanlar

olarak ikiye ayrılmakta; Manas, Semetey ve Seytek'in maceralarını konu edinen "Manas" triyologyası büyük destanlar grubuna girmektedir. "Kococaş", "Sarinci", "Bököy", "Er Töştük", "Kurmanbek", "Canış, Bayış" gibi destanlar ise küçük destanlar kategorisine dahil olunmuştur (Akmataliyev-Musayev 1996, 15-16).

Yine aynı araştırmacılar, Kırgız destanlarını teşekkül tarihlerine göre de şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Arkaik destanlar: Kococaş, Er Töştük'ün de içinde olduğu bu gruptaki destanlar en eski zamanlarda ortaya çıkan ve Kırgızların avcılık, atıcılık, çobancılıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan destanlardır.

- Feodal döneme ait destanlar: Bu gruptaki destanlar XIV-XIX. yy.da teşekkül etmişler ve Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış, Bayış gibi destanlar başta olmak üzere bu tür destanlarda Kırgız-Kalmuk savaşları ön planda olmuştur. Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy gibi destanlarda da aile meseleleri işlenmiştir.

- Son dönemde meydana gelen destanlar: Daha çok aşk konusunun işlendiği Ak M  r, Calayır Calgız gibi destanlar bu gruba dahil olmaktadır. (Akmataliyev-Musayev 1996, 15-16).

Zakirov'a göre ise Kırgız destanları;

- Mitolojik destanlar

- Tarihi destanlar

olarak ikiye ayrılmakta; Kococaş mitik dönemden izler taşıırken Kurmanbek ve Manas gibi destanlar ise tarihi özellikler taşımaktadır (Zakirov 1960, 6).

Anlaşılacağı üzere destanlar ait olduğu kültürün yani milletin epik geleneğini tümüyle ortaya koymakta; sözlü olarak anlatılmalarından dolayı destanların farklı dönemlerden izler taşıdıkları ve anlatıcı-bölge unsuruna bağlı olarak da çeşitli varyantlara ayrıldıkları açıkça görülmektedir. Yani destanlar, ait olduğu kültürün ve milletin epik geleneğini tümüyle ortaya koyabilmektedir.

Manas Destanı ile küçük destan söyleyen manasçı, akın, ırçı ve comokçuların destan söyleme geleneğini devam ettirmelerine karşın Kırgızistan'ın 1991'de bağımsız olmasıyla Kırgız Türklerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarındaki birtakım değişimler epik geleneklerine de yansımıştır. Tıpkı Anadolu'da teknolojik araçların yayılmasıyla günden güne zayıflayan hikaye anlatma geleneği gibi (Köse 1998, 19) bu durum, Kırgız Türklerinin epik geleneğinde de hissedilmeye başlanmıştır.

Diğer Türk boylarında da olduğu gibi kültürel değişme olgusu Kırgız destanlarında da söz konusudur. Zira Kırgız destanlarının başlangıcından günümüze;

Mitik

Epik

Epiko-Romanensk

Romanesk

şeklinde süre gelen çizgi boyunca konuları da;

Mitik

Kahramanlık

Kahramanlık-Aşk

Aşk

tarzında bir gelişme gösterdiği bu bağlamda destanda yer alan çevre unsurunun açık mekandan kapalı mekana, geniş mekandan da dar mekana doğru bir geçiş içinde olduğu tespit edilmiştir (Köse 2004, 32).

C. Canış, Bayış Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar

C. 1. Kırgızistan'da

C. 1. 1. Kitaplar:

* Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru El Aralık "Meerim" Kayırımıduuluk Fondusu" tarafından 1997 yılında Bişkek'te "Canış, Bayış" adıyla basılan kitapta destanın Musulmankulov, Akiyev, Canayev ve Dıykanbaev nüshaları yer almakta olup söz konusu birimin "El Adabiyatı" serisinin 4. cildi olarak yayınlanmıştır.

* Moldobayev, 1983 yılında Frunze (Bişkek)'de "Epos Canış-Bayış" adıyla yayınladığı çalışmasında destanın XV.-XVII. yy.da oluştuğunu, çekirdek olayının Kırgızların Moğolların hakimiyeti altında kaldığı dönemlerde konu edildiğini belirtir; bunu da hem Kazaklarda hem de Kırgızlarda Canış-Bayış adlı iki boyun varlığına bağlar (Moldobayev 1983, 41-51).

* Murataalı Mukasov, 1999'da Bişkek'te basılan "Canış, Bayış Eposunun Poetikası" konulu çalışmasında Veys Han'ın Kalmuklara esir düşmesi ile Canış, Bayış destanındaki Bayış'ın Kalmuklara tutsak olması arasında benzerlik görmüş; bu

bağlamda Veys Han ile Bayış'ın aynı kişiler olabileceğini belirtmiştir (Mukasov 1999, 3-6).

C. 1. 2. Makaleler:

* Saparbek Zakirov "Coodarbeşim, Seyitbek" adlı kitaba yazdığı önsözde Canış, Bayış destanının Kırgız SSR İlimler Akademiyası'nda el yazma bir nüshasının bulunduğunu, bu nüshanın 1959 yılında Kırgız İktisadi Köy Enstitüsü'nden alındığını ve Canış, Bayış'ın da bu tarihten itibaren halk arasında okunup yayılmaya başladığını belirtir (Zakirov 1971, 8).

* Keñeş Kırbaşev "Bağış, Meñdirman" adlı kitaba yazdığı "Baatır Bayış Bayanı" adlı önsöz bağlamli makalesinde Canış, Bayış destanının Kurmanbek, Er-Töştük, Kul Mırza ile Aksatkin gibi Ala-Too'lu Kırgızlar arasında geçmişten günümüze yaşamaya devam ettiğini ve geçmişte Kıtaylılarla birlikte yaşayan Kırgız soyunun onlarla olan akrabalıklarını da dile getirdiğini belirtmiştir (Kırbaşev 1998, 6).

* Batıma Kebekova, üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanlarının yer aldığı kitaba yazdığı "Canış, Bayış" konulu önsözde "Canış, Bayış"ın bir kahramanlık destanı olduğunu, içeriğindeki en geniş tarihi tabakanın XV.-XIX. yy.da Kıtayların Kırgızlara saldırdıkları, zorladıkları dönemlerin, bu bağlamda Isık Köl taraflarında yapılan büyük savaşları ve Kırgızların topraklarından sürülüşlerinin yattığını belirtir; destanın da bu zorlu yıllara dayanarak oluştuğunu söyler (Kebekova 1999, 5).

Kebekova'ya göre Canış, Bayış destanı Aytıne, Sartbay, Balık, Toktogul gibi büyük akınlar tarafından anlatılmakta olup diğer akınların hangi içerikle anlattıkları da bilinmemektedir. Mesela, Kalık Akiyev'in anlattığı destan Toktogul'dan yazılmış olmayıp Akiyev'in anlattığı olaylar mı yoksa Toktogul'unkiler mi daha gerçeğe yakındır, üzerinde durulmaya değer (Kebekova 1998, 5-6). Bunun yanı sıra Canış, Bayış'ın Kalmuklarla savaşları, Bayış'ın Kalmuklara esir düşüp işkence görmesi, han kızının Bayış'a yardımı, esaretten kurtulup ata topraklarına dönüşü, düşmanlarından öğ alması bütün destanlarda ortak olup farklılık sadece olayların gelişmesindedir

(Kebekova 1998, 6). Bu arada Kalık Akiyev'e ait varyanttaki kahramanlık hiçbir varyantta bulunmamaktadır. Tarihi tabakanın zenginliği yanında Ala K l (Aydın K l) taraflarının tasviri bütün akınlar tarafından nakledile gelmekte; bu bağlamda Akiyev varyantının Kırgız gençlerinin kahramanlık, kimseye boyun eğmeme konularında eğitciliği, göz ardı edilmemelidir: Kurmanbek, Kedeykan gibi... (Kebekova 1998, 13-14).

* Caki Tağdemirov, Kızıl Kırgızistan Gazetesinin 1952 yılı 4 Temmuz tarihli sayısında "Canış, Bayış" adlı makale yayınlamıő, söz konusu makalede Canış, Bayış destanının feodal döneme ait bir destan olduğu vurgulanmıőtır (Kebekova 1998, 23).

* C. Zakirov, 1970 yılında Frunze'de basılan "Kurmanbek-Canış, Bayış" adlı kitapta yer alan destanlara yazdığı "Kiriş Söz"de Canış, Bayış destanının Kırgız sözlü geleneğinin önemli destanlarından olduğunu, Manas, Er T őt k baőtta olmak üzere kahramanlık konulu diğer Kırgız destanlarıyla olan yakınlığına dikkati çekmiőtir (Zakirov 1970, 419-434).

C. 1. 3. El Yazmaları:

* İlki 1922 yılında Kayum Miftakov'un Narın taraflarında Orto Sırt, C o Bulak taraflarında oturan Musulmankulov'dan yazdığı ve Arap harfleriyle kağıda geçirdiği, daha sonra Latin ve Kiril harflerine dökülen bu nüsha buğun Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu K rk m Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümünde bulunmakta; sırasıyla 12 (383), 79 (263), 16 (289) numaralarda kayıtlıdır (Kebekova 1998, 6-7).

* Destanın ikinci nüshası, yine Kayum Miftakov tarafından Narın'ın Orto Sırt yaylasında Cusupaalı Canayev'den bizzat alınmıőtir. Canayev, bu destanı Karakol taraflarındaki T l g n adlı birinden duyduğunu, ondan öğrendiğini belirtmiştir. Daha  nce Arap alfabesiyle yazılmış asıl nüshası kaybolmuş olup Latin harfleriyle olan nüshası Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu K rk m Madaniyat

Borboru"nun el yazmaları bölümünde 282 (501) numarada kayıtlıdır (Kebekova 1998, 8).

* Üçüncü nüsha 1971-1992 yıllarında Oş vilayetinin Kızılcı-Sagındık taraflarında yaşayan Aydar Küyükov'a ait olup Konkobayev tarafından bizzat yazıya geçirilmiş olup Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu Körköm Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümünde 620 numarada kayıtlıdır. Küyükov, destanı Duk Moldo adlı birinden duyduğunu belirtir (Kebekova 1998, 8-9).

* Esenaalı Şaanov nüshası Bolot İsabekov tarafından adı geçen kişiden bizzat yazılmış olup söz konusu nüsha Batıma Kebekova'nın özel arşivinde bulunmaktadır (Kebekova 1998, 6). Aynı akının 1950 yılında kendi el yazısıyla ve Arap harfleriyle kaleme alınan 63 sayfalık el yazma nüshası ise Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu Körköm Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümünde 769 numarada kayıtlı olup 1989 yılında kızı tarafından Esenaalıyeva Baktıgül Akademiyasına gönderilmiştir (Kebekova 1998, 21).

* Abış Ümötaliyev nüshası da yine Bolot İsabekov tarafından yazılmış olup Batıma Kebekova'nın özel arşivinde yer almaktadır (Kebekova 1998, 6). Söz konusu nüsha 1990 yılında Ketmen Töbö-Üçterek köyünde yaşayan Abış Ümötaliyev'den Böötay Mustay Uulu tarafından yazılıp alınmış; 1996 yılında da Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu Körköm Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümüne teslim edilerek 855 no. ile kaydedilmiştir (Kebekova 1998, 22).

* Altıncı nüsha 1965 yılında Canış, Bayış Ketmen-Töbö taraflarında Sarıkunan Dıykanbaev'den, Kalık Akliyev tarafından (başka destanlarla birlikte) yazılmış, bu nüsha Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu Körköm Madaniyat Borboru"nun El Yazmaları bölümünde 593 (5171) numarada kayıtlı bulunmaktadır (Kebekova 1998, 20-21). Kalık Akiyev'in kendi el yazısıyla olan bu nüsha 1928 yılında Meymanbek Tezek Uulu tarafından kopyalanmıştır (Kebekova 1998, 23).

* Canış, Bayış destanının Orozbay Urmambetov nüshası kendi el yazısıyla 1959-61 yıllarında kaleme alınmış olup bugün Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin

"Manastanuu K rk m Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümünde 548 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Kebekova 1998, 25-26).

* Can Cigit Kazakbayev 1976 yılında Esenkul Barktabasov'dan Canış, Bayış nüshasını yazmış, bu nüshayı 1977 yılında Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin "Manastanuu K rk m Madaniyat Borboru"nun el yazmaları bölümüne teslim etmiştir. Söz konusu nüsha burada 671 (5308) numarada kayıtlı bulunmaktadır (Kebekova 1998, 22).

C. 1. 4. Varyantları:

Canış, Bayış destanının 8 varyantı bulunmaktadır:

- * Orozbay Urmambetov
- * Sarımbek (Sarıkunan) Dıykanbaev
- * Cusupaalı Canayev
- * Aydar Küyükov
- * Moldobasan Musulmankulov
- * Kalık Akiyev
- * Ömür Mambet Uulu
- * şaanov Esenaalı (Kebekova 1998, 3-26).

C. 1. 5. Metin Yayınları:

* Musulmankulov varyantı, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana K rk m Madaniyatın Uluttuk Borboru tarafından

"El Adabiyatı" serisinin 4. cildinde yayınlanmış; adı geçen kitabın 31-115. sayfaları arasında yer almıştır.

Canayev varyantı ise aynı serinin yine aynı cildinde 121-143. sayfaları arasında yer almakta olup destanın sonunda Zatayeviç tarafından Toktogul'dan derlenen türkü de notaları ile beraber eklenmiştir.

Yine aynı yayının 147-375. sayfalarında yer alan Kalık Akiyev varyantı bu kitapta yayınlanan en uzun varyant olarak dikkati çekmektedir.

Dıykanbaev varyantı da bahsi geçen kitabın 379-464. sayfalarında bulunmaktadır.

* Ömür Mambet Uulu tarafından 1988 yılında Urumçi'de Şincan El Basması'nda bastırıldığı, bu varyantında Çin'de yaşayan Türkler arasında çok yaygın olduğu, ancak asıl yaratıcısının unutulduğu belirtilmektedir. Ancak diğer araştırmacılar, Urumçi'de basılan bu varyantın Balık, Esenaman, Aytike, Sartbay, Ceñicok, Toktogul gibi büyük akınlar tarafından anlatılarak bugüne kadar yaşatılmasını sağladığını belirtmiştir (Mukasov 2004, 131).

C. 1. 6. Türküler:

* Müzikolog Zatayeviç, Kırgızların ünlü akını Toktogul'un bizzat ağzından duyduğu Canış, Bayış'la ilgili türküleri dinlemiş ve onları notaya dökmüştür (Kebekova 1998, 6).

C. 1. 7. Diğer:

* Abdıldacan Akmataliyev ile S. Musayev'in "Kococaş" destanının başında yer alan "El Baylığı Elge" konulu makalelerinde Canış, Bayış'ın tıpkı Kurmanbek, Er Tabıldı, Cañıl Mırza gibi Kırgızların XIV-XIX. yüzyıllarda Kalmuklarla olan savaşlarını konu aldığını (Akmataliyev-Musayev 1996, 13), destanın Manas'tan geri

kalmayan vasıfta bir "Kence Epos" (küçük destan) olduğunu, bu tür destanlarla Kırgızların ünlü akınlarından Toktogul, Kalık Akiyev, Alımkul Üsönbayev gibi destancıları tarafından yazılıp söylendiğini (Akmataliyev-Musayev 1996, 22) belirtmiş ve Kırgız Respublikası İlimder Akademiyası'nca hazırlanan 40 ciltlik destan serisinin 4. cildinde Canış, Bayış'ın yer alacağını ifade etmişlerdir (Akmataliyev-Musayev 1996, 29-34).

* Caki Taşdemirov "Kedeykan, Er Tabıldı" adlı kitabın başına yazdığı önsözde Kırgızların epik anlatımlar bakımından son derece zengin bir millet olduğundan söz ederken Canış, Bayış adlı kahramanlık destanını da tıpkı Er Töştük, Er Tabıldı gibi eski epik şiirlerinden biri olduğunu ve bunun zaman içinde destana dönüştüğünü ifade eder (Taşdemirov 1970, 5).

* B. U. Urstanbekov ile T. K. Çoroyev'in birlikte hazırladıkları "Kırgız Tarihi, Kısaça Entsiklopediyalık Sözdük" adlı çalışmalarının "Canış, Bayış" maddesinde destanın bir Kırgız kahramanlık destanı olduğu, anlatının Kıtay baskınlarına karşı yapılan savaşları anlattığı ve uzun yıllar sözlü gelenekte dededen-toruna geçen bu destanın XV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı belirtilmektedir (Urstanbekov-Çoroyev 1990, 45).

* T. H. Ömürbekov ile T. K. Çorotegin'in birlikte hazırladıkları "Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Cañı Doordogu Tarihi XVII-XX. kk. Başı" adlı kitabın "Kırgız-Oyrot Küröşünün Akırkı Mezgili, Kırgızdar Cana Kazaktar" kısmında Canış, Bayış destanının Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı, Cañıl Mırza gibi Kırgız soylarının Oyrot yani Kalmuk baskınlarına karşı yaptıkları savaşları konu aldığı, Kalmuk ve Kıtayların ilk defa saldırdıkları XIII. yy.dan XIX. yüzyıla kadar olan süreyi kapsadığı, bu savaşların Kırgızların Tanrı dağlarına göçmeleriyle bile durmadığı açıklanmaktadır (Ömürbekov-Çorotegin 1995, 22-24).

* 4 ciltlik "Kırgızdar" serisinin 2. cildinde yer alan Radloff'a ait "Sibirden" adlı makalenin "Tündük Talaanın Köçmөndөрü" adlı kısmında 1862 yılında Rusya'nın hakimiyetine geçen Kırgız Türklerinin Bugu ve Sarı Bağış olarak iki ayrı kolda yönetildiğini, Belek soyunun 500 haneli Aldayar kabilesinin başında Canış Biy'in

bulunduğu belirtilmekte ancak Canış'ın kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir (Radlov 1993, 314).

* M. Mukasov, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana K rk m Madaniyattın Uluttuk Borboru tarafından yayınlanan "Kence Epostar" serisinin "Kırgız Adabiyatının Tarihi" adlı çalışmanın 3. cildine yazdığı makalesinde Canış, Bayış destanının varyantlarından bahsetmiş; avcunda kanla doğması bakımından Bayış'la Manas'ın, Celmayan ile Er T şt k'teki Celmoguz benzerliğini belirtmiş ve bu benzerliklerin Türk-Moğol topluluklarının ürünlerinde ortak olduğuna dikkati çekmiştir. Canayev ve Musulmankulov varyantlarındaki peri kızıları ile Celmayan'ın mitik unsurlar olduğunu söyleyen Mukasov, Bayış'ın uzun süre çukurda kalışı kısmının sonradan eklenen ve yeni bir unsur olduğunu ifade ederken destan kahramanının atı, silahı ve yanındaki yiğitleri gibi destan geleneğine yönelik hususları da vurgular (Mukasov 2004, 131-151).

* C. Suzanbekov, "Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru" adlı ve 1970'te Frunze'de basılan kitabında söz konusu destanın Kırgızların dünden bugüne geniş bir tarihi zeminini özellikle tarihte bilinen ilk Türk devletlerinden itibaren Kırgızların geçmişini ve bugününü yansıtığından, Manas-Er T şt k-Kurmanbek başta olmak üzere çeşitli kahramanlık destanlarıyla olan bağlantısından söz etmiştir (Suzanbekov 1970, 80-151).

C. 2. Türkiye'de

C. 2. 1. Kitaplar:

* Mehmet Aa, M. Mukasov ile birlikte Canış, Bayış'ın Urmambetov varyantını Türkiye Türkçesine aktarmış; alışma "Kırgız Destanları 13 Canış, Bayış" adıyla Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkmıştır (Aa 2013).

C. 2. 2. Tezler:

C. 2. 2. 1. Yüksek Lisans:

* Belgin Yalçın tarafından Marmara Üniversitesi'nde yapılan ve daha çok gramer nitelikli bir inceleme özelliğine sahip yüksek lisans tezinde Canış, Bayış destanının Akiyev varyantı Türkiye Türkçesine aktarılmış; varyantta geçen Kırgız Türkçesine ait belgisiz zamirler ile Türkiye Türkçesindeki belgisiz zamirler karşılaştırılmış ve benzerlik ile farklılıkları tespit edilmiştir (Yalçın 1999).

* Zeliha Üçay Şentürk tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise Canış, Bayış destanının Musulmankulov varyantı Türkiye Türkçesine aktarılmış ve söz konusu varyant dil, şekil ve üslup bakımından tahlil edilerek bünyesindeki birtakım epik motifler incelenmiştir. Ayrıca varyant, diğer bazı Türk destanları ile de mukayese edilmiştir (Üçay Şentürk, 2013).

C. 2. 3. Diğer

C. 2. 3. 1. Kitaplar:

* Mustafa Erdem'in "Kırgız Türkleri-Sosyal Antropoloji Araştırmaları" adlı kitabının "Kırgızların Halk İnanışları" adlı kısmında doğayla iç içe yaşayan Kırgızların Canış, Bayış adlı destanlarındaki hayvanlarla olan ilişkileri göz önünde bulundurularak Kırgızların totemizmle bağlantılı olduğu ifade edilmiştir (Erdem 2000, 150).

* Özkul Çobanoğlu "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı kitabında Türk destanlarını tasnif ederken Canış, Bayış destanını "Yeni Destanlar" kategorisinin "Kahramanlık Destanları" adlı kısmına dahil etmiştir (Çobanoğlu 2007, 53).

* Doğan Kaya, "Kırgız Destanları" adlı çalışmasında aynı adı taşıyan bölümünde Canış, Bayış destanının Urmambetov varyantını özetlemiştir (Kaya 2015, 68-73).

C. 2. 3. 2. Makaleler:

* Mehmet Yılmaz'ın "Kırgız Kahramanlık Çağı" isimli makalesinde Canış, Bayış destanının bazı varyantlarındaki çekirdek olayların X. ile XIX. yüzyıllar arasında oluştuğu, M. Musulmankulov varyantının anlatımının abartılı, K. Akiyev varyantının girift ve O. Urmambetov varyantının ise gerçek hayatla paralel olduğu ifade edilmekle birlikte destanın hangi tarihlerde kimler tarafından hangi anlatıcılardan derlendiği bilgisi de bulunmaktadır. Makalede ayrıca, destandaki tarihi olaylarla gerçeküstü motiflerin iç içe olduğu da vurgulanmaktadır (Yılmaz 2008, 987-992).

C. 2. 3. 3. Tezler:

C. 2. 3. 3. 1. Yüksek Lisans:

* Pınar Zaloğlu tarafından Balıkesir Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler" adlı çalışmanın "Kırgız Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler" adlı bölümünde Manas, Cañıl Mırza, Er Eşim ve Şırdakbek destanlarıyla beraber Canış, Bayış destanının Orozbay Urmambetov varyantındaki yardımcı tipler de incelenmiştir. Bu bağlamda, destandaki yardımcı tipler insan ve hayvan yardımcı tipleri olarak iki kısımda ele alınmış; bu tiplerin kahramana olan yardımları metinden alıntılarla desteklenerek irdelenmiştir (Zaloğlu 2011, 59).

C. 2. 3. 3. 2. Doktora:

* Mayramgül Dıykanbayeva'nın doktora tezi olarak hazırladığı "Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri" adlı çalışmasının "Destanlarda Atalar Kültü" kısmında Kırgız atalar kültürünün canlı bir şekilde görüldüğü Kırgız destanlarının içerisine Canış, Bayış destanı da dahil edilmiş ve destanın Moldobasan Musulmankulov varyantında adları geçen Hızır-İlyas, Hazreti Ali, Hazreti

Lokman ve Hazreti Süleyman'ın Kırgız atalar kültürünün birer unsuru olduğu ortaya konulmuştur (Dıykanbayeva 2009, 311-315).

* Mehmet Çeribaş'ın doktora tezi olarak hazırladığı "Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım)" adlı eserde Canış ve Bayış'ın söz konusu destanın kahramanlarından biri olan Colbors Han'ın ataları olduğu -metinden de alıntılar yapılarak- belirtilmiş ve Er Soltonoy destanının Canış, Bayış destanı ile olay örgüsü bakımından büyük benzerlikler gösterdiği ifade edilmiş (Çeribaş 2010, 356); Canış, Bayış destanının Er Soltonoy destanı gibi XV-XVI. yüzyıllarda oluştuğu iddia edilmiştir (Çeribaş 2010, 257).

I. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ KONUSU VE TEŞEKKÜLÜ

I. 1. Canış, Bayış Destanının Konusu

Aşağıda da belirtileceği üzere Canış, Bayış destanı aynı adlı iki kardeşin kahramanlık hikayesidir. İlk örneğini M.S. V-XI. yüzyıllarda Budist mabedi olarak kullanılan mağaralarda bulunan Sanskritçe eserlerden biri olan, Paul Pelliot tarafından keşfedilip Uygur Türkçesine çevrilen (Orkun 1940, 4-5) ve dilimize H. Namık Orkun tarafından kazandırılan Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi (Orkun 1940, 16-47)nde gördüğümüz bu durumla halk hikayelerinde de karşılaşmaktayız. En güzel örneklerini Ehmed ile İbrahim, Mehemed ile Ehmed hikayelerinde bulduğumuz ve Türk boylarında ise "Sarinci, Bököy" destanında aynı adlı iki akraba, Kazaklarla Kırgızların ortak hayatlarına geri giden "Kızcibek"te Kölögön ile Sansızbay adlı kardeşler, Özbeklerde ise Er Ali ve Şer Ali destanında yine aynı adlı iki kardeş üzerinde şekillenen destanlarda gördüğümüz üzere bu hususu çok eski bir geleneğin günümüze yansımaları olarak değerlendirmek istiyoruz.

I. 1. 1. **Moldobasan Musulmankulov Varyantı**

Kırgızların Altı Şaar bölgesinde, her türlü zenginliğe sahip fakat çocuğu olmayan Asılkan adlı bir hükümdar vardır. Çocuk sahibi olmak için Mekke-Medine'ye doğru yola çıkan Asılkan, Hızır-İlyas'la karşılaşır; Hızır-İlyas'ın duasına erer ve bir müddet sonra ikiz çocuğu olur. Çocuklara büyük bir toy ile Canış ve Bayış adı verilir.

On beş yaşına gelen Canış ve Bayış, kırk yiğidi ile gizemli bir göle eğlenceye giderler. Rambak adlı perinin kızlarının eğlenmelerini görüp bunlara aşık olurlar ve iki peri kızının elbisesini alıp kaçarak kızların kendileri ile birlikte Altı Şaar'a gelmelerini sağlarlar. İsimleri Ayçolpon ve Künçolpon olan bu peri kızları, Canış ve Bayış ile evlendirilir.

Çocukların haberini alan Kalmuk padişahı Şumurt ise Canış ve Bayış'ı yakalayıp getirmeleri için pehlivanlarına kızı Belkıs'ı vaat eder. Bunun üzerine Celmayan adlı pehlivanı, çocukları yakalamak için Altı Şaar'a gelir. Canış ile Bayış'ın dokuz yıl hizmetinde bulunan Celmayan, hükümdarının emrini hatırlayınca çocukları yakalatmak için planlar yapmaya başlar. Hükümdarına bir güvercinle mektup gönderir ve Kalmukların Ala-Köl'de pusu kurmalarını ister. Celmayan, Canış ile Bayış'ı Ala-Köl'de avlanmak için kandırır ve yolculuk için hazırlıklar tamamlanır. Şaazada isimli dayıları ile eşleri gözyaşı döküp yalvarsalar da çocuklar gitme fikrinden vazgeçmezler.

Ala-Köl'e ulaşan Canış, Bayış ve kırk yiğitleri, Ala-Köl'ün güzelliğine hayran olurlar ve burada eğlence düzenleyerek gaflete kapılırlar; bir süre eğlendikten sonra uyuyakalırlar. Bu arada Celmayan, iki beyin uyumasından faydalanarak pusuda bekleyen Şumurt Han'a varır ve beylerin "ak olupok"larını çalıp onları güçsüz bırakmayı teklif eder. Şumurt bu teklifi kabul eder ve Celmayan, uyuyan beylerin yanına gelerek uyuyormuş gibi yapar. Rüyasında Kalmukların geldiğini gören Bayış, Canış'ı gitmeleri konusunda uyarır. Etrafta herhangi bir düşman tehlikesi sezmeyen Canış, Bayış'ın bu fikrini gereksiz bulur ve Ala-Köl'de eğlenmeye devam etmek ister. Eğlendikleri sırada Kalmuklar büyük bir ordu ile saldırmaya başlar ve bu kargaşadan faydalanan Celmayan, iki beyin "ak olupok"unu çalar. Savunmasız kalan Canış ile Bayış, Kalmuklarla çetin bir savaş yapar ve kalabalık ordunun içinden kaçmayı başarırlar. Fakat kırk yiğidini göremeyen iki bey, onlar için tekrar kalabalık orduya saldırır ve Bayış, tuzağa düşerek Kalmuklara esir olur. Yaralı Canış ise yapacak bir şeyi olmadığı ve tekrar güç toplayabilmek için atıyla kaçmaya başlar. Bir süre sonra atından düşen Canış, tam düşman askerlerince yakalanacağı esnada atı tarafından kurtarılır ve Kara Ünkür mağarasına getirilir. Mağarada yaralı halde yatarken Canış, bir sıçanın toprağı eşeleyip ilaç yediğini görür ve kendisi de toprağı eşeleyerek birinden kan birinden süt akan iki kök görür. Süt akan kökü ağzına alan Canış'ın bütün yaralarının iyileşerek tekrar eski gücüne kavuştuğu sırada Kalmuklar mağaranın kapısına gelmiştir. Kayberen'in sakladığı Canış'ı Kara Ünkür'ün yuttuğunu düşünen Kalmuklar, sevinirler. Kendi dillerinde Canış'ın öldüğünü yazıp oradan uzaklaşmaları üzerine Canış onlardan kurtulmuş olur.

Esir düşen Bayış, Kalmuk ülkesine götürülür. Celmayan çeşitli işkenceler yapılmasını önerse de Kalmukların ileri gelenlerinden Burtabaş'ın teklifiyle yer altındaki bir zindana kapatılır.

Çukura atılmadan önce Bayış'ı gören ve ona aşık olan Şumurt'un kızı Belkıs, aşkından yataklara düşer ve Bayış'ı aramaya karar verir. Kılık değiştirip derviş kılığında Bayış'ı arayan Belkıs, sevdiğini bulamaz ve sonunda hastalanıp yatağa düşer. Kızının durumuna üzülen Şumurt Han, ülkedeki tüm falcıları çağırır da kar etmez ve nihayetinde bir koca karının Bayış'ın zindanda yattığını söylemesiyle iyileşir. Durumu babasına anlatmasından endişelenen Belkıs, koca karının dilini koparır ve Bayış'ı görmek için yola koyulur. Yolda karşılaştığı uşağı da kandıran Belkıs sonunda kırk kızıyla birlikte zindana ulaşır ve Bayış'a olan sevgisini ve özlemini dile getirir.

Belkıs'ın sözlerine önce itimat etmeyen Bayış, ancak kendisini zindandan çıkarması halinde kendisine inanacağını söyler; Belkıs da babasının sarayından gerekli malzemeler ile atları getirir. Güçlkle Bayış'ı zindandan çıkaran Belkıs'ın ortadan kaybolduğu tez zamanda anlaşılır ve Kalmuklar, Bayış ile Belkıs'ın peşine düşerler.

Belkıs'la birlikte ülkelerine doğru kaçan Bayış, bir yerde uyuyakaldığı sırada bir kaplan Bayış'a doğru saldırır. Tüm çabalarına rağmen Bayış'ı uyandıramayan Belkıs, kaplanı okla öldürür ve Bayış'a neredeyse öleceğini söyler. Bunun üzerine Bayış, kaplandan korkmadığını belirterek kaplanın derisini yüzer ve Belkıs'la birlikte Canış'ı bulmak için yola koyulur.

Kara Ünkür'e gelen Bayış ile Belkıs, Canış'ın öldüğünü belirten yazıyı okurlar ve ağlamaya başlarlar. Bu sırada iri heybetiyle Hazreti Hızır görünür ve ağlayan Belkıs'la Bayış'a kendini tanıtarak onları teselli eder. Elindeki asayla kayaları yarıp Canış'ı kurtaran Hızır birden kaybolur. İyice hasret giderdikten sonra iki kardeş ile Belkıs, Kalmuk askerlerinin geldiğini görür ve onlarla savaşmaya karar verir. Belkıs, babasının ısrarlarına rağmen Canış ile Bayış'ın yanında kalır ve savaşmaya devam eder. Çetin geçen ve Canış ile Bayış'ın kahramanlıklarıyla kazanılan bir savaştan sonra Celmayan öldürülür ve iki bey memleketlerine doğru yola koyulur.

Ülkelerinde her şeyin değiştiğini gören Canış ile Bayış, durumu anlamak için derviş kılığına girip ev ev gezerler ve etrafi gözetlemesi için Belkıs'ı şehrin dışında bırakırlar. Önce yolda karşılaştıkları çobandan, daha sonra da anne-babalarından Akcol ile Darbaz adlı kölelerin idareyi ele aldığını ve eşlerini de sahiplendiğini duyan Canış ile Bayış, yine derviş kılığında zorla evlendirilmek istenen eşleriyle konuştukları sırada Bayış'ın, annesinin kölelerle evlenmesini istemeyen oğlu da asılmak üzeredir. Önce karısını ve çocuğunu sınavan Bayış, daha sonra kendini tanıtır ve kölelerden öcünü alarak Belkıs'la evlenip büyük bir toy verir.

I. 1. 2. Cusupaalı Canayev Varyantı

Kırgızların eski zamanlarında, Altı Şaar bölgesinde çocuğu olmayan bir hükümdar vardır. Nihayet yılları bu eksiklikten duyduğu üzüntüyle geçen hükümdarın duaları kabul olur ve Canış ile Bayış adında iki çocuğu doğar. Çocuklar on beş yaşına geldiğinde Kalmuk hükümdarı Şumurut Han, Canış ile Bayış'ın yakalanıp ülkesine getirilmesini ister ve bunun için kızını verme vaadiyle Celmayan'ı görevlendirir. Celmayan, Canış ile Bayış'a dokuz yıl hizmette bulunduktan sonra onları Kalmuklara yakalatmak için Ala-Köl'e götürmek üzere kandırır. Celmayan'a kanan Canış ile Bayış, hazırlıklarını tamamlayarak kırk yiğitleriyle birlikte Ayçolpon'un gördüğü kötü rüyaya ve annelerinin karşı çıkmasına rağmen yola koyulurlar.

Ala-Köl'ün güzelliği karşısında mest olan Canış ile Bayış'ın dalgınlığından faydalanan Celmayan, pusuda bekleyen Kalmuk hükümdarı Şumurut'a varır. Şumurut hemen saldırmaları gerektiğini söylese de Celmayan, yiğitlerin kurşun geçirmez kıyafetleri olduğunu ve hemen saldırmanın aptallık olacağını savunarak Canış ile Bayış'ın yanına geri döner. O sırada iki bey uyumaktadır. Bayış birden uykusundan uyanarak gördüğü rüyayı ağabeyi Canış'a anlatır. Kalmukların kendilerine saldıracağına yordukları rüyayı dinleyen Canış da hemen gitmeleri gerektiğini söyler. Bunları duyan Celmayan iki beyi kandırır ve bir gece daha kalmalarının iyi olacağı fikrini benimsetir. Canış ile Bayış'ı kandırmaya devam eden Celmayan, sonunda iki yiğidin kurşun geçirmez kıyafetlerini çalar ve yiğitleri Kalmuk ordusuyla karşı karşıya bırakır. Çetin

bir savaştan sonra yenilerek çıkan iki yiğit, bunu gururlarına yediremez ve tekrar saldırırsa da bu kez Bayış Kalmukların tuzağına düşerler; Canış ise ağır yaralı bir şekilde karanlık bir mağaraya sığınır. Mağarada bir sıçan vasıtasıyla ecele çare olan otlara rastlayan Canış, bu otları yiyerek tekrar eski haline kavuşur. Kalmuklara esir düşen Bayış da bir aksakalın önerisiyle öldürülmek yerine zindanda hapis cezası alır.

Bu arada Şumurut'un Belkıs adlı kızı, esir Bayış'ı görüp ona aşık olmuş ve derdinden yatalara düşmüştür. Bir koca karıyı aldatıp Bayış'a ne olduğunu öğrenen Belkıs, fakir fukara gibi giyinerek şehre çıkar ve Bayış'ı aramaya başlar. Bayış'ı zindana kapatan kölelerden birini kandırarak anahtarını alan Belkıs, zindana gider ve Bayış ile konuşmaya başlar. Sevgisini dile getiren Belkıs'a inanmayan Bayış, eğer babasının kendisinden aldığı kurşun geçirmez kıyafetini getirirse inanacağını söyler. Bunun üzerine Belkıs, babasının sarayına gider ve Bayış'ın istediği kıyafetler ile urgan ve atları getirir. Güçlkle Bayış'ı zindandan çıkararak kaçmaya başlarlar ve bir yıl sonra Bayış, ağabeyi Canış'a kavuşur. Kendilerini takip eden Celmayan ve ordusuyla savaşan iki yiğit, savaştan galip çıkar ve memleketlerine doğru yola koyulurlar. Derviş kılığına giren yiğitler ülkelerine vardıklarında Akcol ile Döbök adlı kölelerin isyan ettikleri, idareyi ele aldıkları ve hanımlarına göz koyduklarını görürler. Anne-babalarına da kavuşan Canış ile Bayış sonunda, isyan eden köleler ile Celmayan'ı zindana attırarak onları cezalandırır; iki kardeş huzur içinde yaşar.

I. 1. 3. Kalık Akiyev Varyantı

Eski zamanlarda Kırgızların Aziret adlı ileri görüşlü, kudretli bir hükümdarı vardır. Kırgız-Kıtay savaşlarının çokça yaşandığı bu zamanlarda Aziret Han, ülkesini korumak için Kıtay sınırındaki Akkürgün ırmağına bir köprü yaptırır. Köprünün her iki tarafını gizleyip Kayıp/Hızır tarafından sahiplenildiğini yazdırarak Kalmuk akınlardan ülkesini muhafaza etmeyi amaçlar.

Aziret Han'dan sonra tahta kendisi gibi erlik vasfı taşımayan oğlu Nurkan geçer. Nurkan'ın Canış ve Bayış adında iki oğlu olur. Bayış daha çocuk yaşta birtakım

kahramanlıklar yapmaya, olağanüstülükler göstermeye başlar. Canış ise Kümüşay adlı güzelliği dillere destan bir kızla evlendirilir.

Bir gün eğlence esnasında Bayış, ağabeyi Canış'a dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı köprüden bahseder ve onu görmek istediğini dile getirir. Canış ise köprüye gitmenin tehlikeli olduğunu ifade eder ve onu vazgeçirmesi için durumu babası Nurkan'a anlatır. Nurkan, Bayış'ı ikna edemeyince ona araçlar gönderirse de Bayış, araçları babasını ikna etmeleri için tehdit eder ve sonunda Nurkan, oğullarının Akkürgün'e gitmeleri için razı olur. Büyük bir toyla uğurlanan iki yiğit, annelerinin babalarına ısrarı üzerine başları belaya girmesin diye silahsız gönderilir.

Köprü'nün başına gelen Canış, köprüyü gizleyen duvarı yıkmamanın mümkün olmadığını görüp çaresizliklerini anladığı sırada Bayış kendinde birtakım üstün güçler olduğunu söyler ve birkaç tekme ile taşları parçalar. Köprüden geçip Aydın Köl'e gelen iki yiğit, gölün güzelliğine hayran kalırlar. Aydın Köl'deki eğlencelerinin sekizinci gününde Bayış, başlarına felaket geleceğini haber veren bir rüya görür ve bunu Canış'a anlatır. Bayış'ın rüyasından korkan Canış, gitmeleri gerektiğini söyleyince yola çıkarlar. Fakat geri döndüklerinde Kıtay ordularının köprü'nün başını beklediğini görürler. Canış ülkelerine gitmeyi düşünse de Bayış, ağabeyinin bu sözüne kızar ve erlik göstermenin zamanı olduğunu söyler. Canış, kardeşi Bayış'ı kıramaz ve kalabalık orduya saldırmaya karar verirler.

Canış, Kıtay hanı Sıyadat'a pehlivanlarından biri ile teke tek dövüşmek istediğini söyler ve Ayaz adlı pehlivani öldürür. Ardından iki kardeş birlikte Kıtay ordusuna saldırır ve çetin bir savaştan sonra Bayış ağır bir şekilde yaralanır. Atı tarafından savaş meydanından kurtarılan Canış ise تنها bir mağarada tek başına iyileşmeyi beklemekte ve Kıtaylar tarafından bağlanıp götürülen Bayış'ı düşünmektedir. Bir müddet sonra kırk yiğidi tarafından bulunan Canış, ülkesine döner ve Bayış'ın durumunu ailesine anlatır. Bunun üzerine Nurkan, Canış'a gerekli silahlar ile birlikte kırk yiğidini ve Kulançı adlı kılavuzu verir. Yola koyulan Canış, bir müddet sonra kendisinin yaralı olduğunu, onlarla gidemeyeceğini ve Kulançı'nın yanına Tama'yı vereceğini söyler. Kulançı ile Tama, Bayış'ı aramak için yola koyulur.

Beecein şehrine getirilen Bayış'ın darağacına asılmasına rağmen ölmediğini gören Sıyadat, yiğidin Argın isimli pehlivan ile dövüştürülmesini istese de Bayış yine ölmez. Bunun üzerine Sıyadat Han, gizlice Müslümanlık öğrenen ve Bayış'a aşık olan kızı Celkayıp'a durumu anlatır. O da Bayış'ın zindana kapatılması gerektiğini söyler ve Bayış zindana atılır. Bu arada Kulançı ile Tama, Kıtay ülkesinde Bayış'ı aramakta; Celkayıp ise Bayış'ı iyileştirmek için her gün zindana gelip gitmektedir.

Kıtaylılardan Bayış'ın namını ve nerede olduğunu öğrenen Kulançı ile Tama, zindana gelip Bayış ile görüşür. Bu arada Celkayıp, Bayış'ı zindandan çıkarır ve kaçmaya başlarlar. Dinlendikleri esnada Bayış'a bir kaplan saldırır, fakat Bayış uykusundan uyanmaz. Kaplanın defalarca hamlesinden sonra nihayet uykusundan uyanan Bayış, kaplanla güreşir ve onu yener. Yollarına devam eden Celkayıp ile Bayış, uzun bir yolculuktan sonra tekrar uyumak için yatarlar. Bir süre sonra uykusundan uyanan Bayış gördüğü rüyayı Celkayıp'a anlatır. Rüyayı "Bayış'ın her derdinden kurtulacağı" şeklinde yorumlayan Celkayıp, Bayış ile birlikte Akkürgün sınırına gelir; gerçekten de Bayış'ın rüyasındaki gibi kalabalık bir Kıtay ordusu kendilerini beklemektedir. İki birlikte Kıtay ordusuna saldırır, arkalarından Kulançı ile Tama da gelir. Çetin bir savaştan sonra Bayış ile Sıyadat Han teke tek dövüşmeye başlarlar. Bu sırada Kulançı ile Tama'nın aklına Canış gelir ve iyice güçten düşmüş olan Canış'ı savaş meydanına getirirler. Ağabeyi Canış'ı gören Bayış gücünü kuvvetini toplar ve Sıyadat Han'ı öldürür. İki kardeş kucaklaşıp hasret giderir, olanları birbirine anlatır ve ülkelerine doğru yola çıkarlar.

Ülkelerine yaklaştıkları sırada Canış ile Bayış, derviş kılığına girerek daha önce Canış'ın da beylik yaptığı Kayrı şehrinin beyi Sarban'a olan bitenleri sorarlar. Sarban, Canış ile Bayış'ın gitmesinden sonra Akcol ile Darbaz adlı Kıtaylı kölelerin isyan ettiklerini, hanlığı yağmaladıklarını ve Canış'ın eşine göz koyduklarını anlatınca Bayış fal açıp iki beyin tebdil-i kıyafetle geri geldiğini söyler. Bunun üzerine Sarban sevinçle eşine haber verir. Canış ile Bayış, kendilerine bakması için Celkayıp'ı Sarban ve eşine teslim ettikten sonra Kulançı ile Tama'yı at sürülerine bakması için burada bırakır ve Üzür şehrine doğru yol koyulurlar. Şehre vardıkları sırada hanlık sarayının viran halde olduğunu görürler. Anne babası olduğunu düşündükleri bir koca karı ile ihtiyara neler

olduğunu sorarlar. İhtiyar (Nurkan), Akcol ile Darbaz adlı kölelerin başkaldırıp Canış'ın eşi Kümüşay ve kızı Aysalkın'la evlenmek, buna razı olmayan oğlu Bayaman'ı da öldürmek istediğini ve bunun için bir toy düzenlediklerini söyler. Bunun üzerine iki bey, durumu iyice öğrenmek için darağacında asılmak üzere olan Bayaman'ı ve Akcol ile Darbaz'ı sınırlar. Durumun babalarının anlattığı gibi olduğunu öğrenen iki bey, derviş kıyafetlerini çıkarıp kim olduklarını herkese gösterir ve çocuğu darağacından kurtarırlar. Anne-babasını tekrar hanlık koltuğuna oturtan Canış ile Bayış, asi köleleri asmak istese de Bayaman öldürmemelerini önererek sağ kalmalarını sağlar.

I. 1. 4. Sarıkunan Dıykanbaev Varyantı

Çok eski zamanlarda, Kırgız-Kıpçak ülkesinin Altı Şaar bölgesinde basiretli, kudretli ve düşmanına çetin Hazreti Ali adında bir han vardır. Yıllar geçer, Hazreti Ali ihtiyarlar ve pehlivanlıkta, erlikte gözü olmayan Nurkan adlı oğlu han olur. Nurkan'ın Kırgız'ın intikamını almadığından yakınan Hazreti Ali, kölelerine Kıtay sınırındaki Akkürgün nehrinin üstüne bir köprü yaptırır. Her iki tarafını da gizleten Hazreti Ali, köprü'nün sırrı Kıtay'a ulaşmasın diye yapımında çalıştırdığı bütün kölelerini öldürür.

Bir zaman sonra Nurkan'ın eşi Külükan önce Canış'ı, sonra da kaplan etine aşererek Bayış'ı doğurur. Bayış doğduğu sırada Kıtayların falcısı, Sıyadat Han'a Kırgızlarda bir çocuk doğduğu ve ölümünün bu çocuğun elinden olacağını söyleyince Sıyadat, Bayış'a kinlenmeye başlar.

Ülkeyi sakince yöneten Nurkan'ın oğullarından Canış kavgasız-gürültüsüz bir şekilde büyümekte iken Bayış daha ateşli bir yiğit olmuş ve küçük yaşta çeşitli kahramanlıklar yapmaya başlamıştır. Dedesi Hazreti Ali'nin yiğitliğini duyan Bayış, bunu ağabeyine de sorar ve köprüyü görmek için Akkürgün'e gitmek ister. Canış, bunun tehlikeli olacağını söylerse de kardeşinin isteğinden vazgeçmemesi üzerine durumu babası Nurkan'a anlatır. Ağabeyi ve babasının ısrarlarına kulak asmayan Bayış'ın gitmek için hazırlandığını gören Canış, annesi Külükan'ın tavsiyesiyle silahsız bir şekilde kırk yiğidini de alarak peşinden gitmeyi kabul eder.

Ağabeyi CanıŖ'la birlikte Akkürgün'e gelen BayıŖ, birkaç tekme ile köprünün her iki tarafındaki kayaları parçalar ve rahatça geçerek Aydın Köl'e gelirler. Yiğitler, Aydın Köl'de eğlenceye daldıkları sırada Kıtay hanı Sıyadat köprünün bozulduğunu görmüş ve hemen ordusunu toplamıştır. Aydın Köl'ün güzelliğine hayran olan iki yiğit uyuyakaldıkları sırada BayıŖ kötü bir rüya görür. Ürpertiyle uyanan BayıŖ gördüğü rüyayı ağabeyine anlatınca başlarına bir felaket geleceğini sezen iki yiğit, toparlanıp Akkürgün'e geri dönerler, fakat kalabalık bir ordu köprünün başında kendilerini beklemektedir. Savaşmak yerine saklanmayı teklif eden CanıŖ'a, BayıŖ karşı çıkar ve ordunun üzerine tek başına yürür. Ordu ile karşı karşıya kalan BayıŖ, teke tek dövüşmelerini teklif etse de Sıyadat Han, çekinir ve pehlivanlarından önce Ayaz'ı, sonra da Argın'ı gönderir. BayıŖ, her ikisini de kolayca öldürür. Bunları gören CanıŖ ile seksen yiğidi de BayıŖ'a katılarak Kıtay'a hücum edip orduyu darmadağın ederler. Çetin bir savaştan sonra galip çıkan CanıŖ ile BayıŖ, yiğitlerini göremeyince tekrar Kıtay'a saldırdıklarında BayıŖ, Kıtay'ın tuzağına düşerek esir olur; ağır şekilde yaralanan CanıŖ ise atının da yardımıyla bir mağaraya sığınır. Günler sonra kırk yiğit, er CanıŖ'ı bulur ve onun isteğiyle silahlanıp ülkelerine gitmek üzere geri dönerler. Mağarada kalan CanıŖ, kardeşinin hasretiyle yanıp tutuşurken BayıŖ ise elleri bağlı bir şekilde Kıtay ülkesine götürülür ve zindana atılır. CanıŖ, kardeşini bulmak için kılık değiştirip ülke ülke gezmek için yolar çıkar. On beş yıl sonra, kim olduğunu bilmeden Sıyadat'ın kızı Celkayıp'ın bir çukurun başında konuştuğunu görür. Konuştuğu kişinin BayıŖ olduğunu öğrenen CanıŖ sevince boğulur ve onunla yeniden görüşmek üzere sözleşip mağaraya geri döner. Bu arada Celkayıp, babasının sarayından gerekli malzemeleri alarak zindana gelir ve BayıŖ'ı çukurdan çıkararak birlikte yola koyulurlar.

Yolda giderlerken yatıp uyuduğu sırada BayıŖ'ın yanına bir kaplan gelir; BayıŖ'ı sadece koklayan kaplan, ona hiç dokunmadan geri döner. Hayretler içinde kalan Celkayıp, bunu sorduğunda BayıŖ, küçükken annesinin kaplan etine aşerdiğine ve kaplanın kendisinin koruyucusu olduğu söyler. Yollarına devam eden Celkayıp ile BayıŖ, CanıŖ ile sözleştikleri yere gelirler.

Kızının BayıŖ ile kaçtığını anlayan Sıyadat, ordusunu toplar ve peşlerinden yetişir; iki yiğit ile Kıtay ordusu arasında çetin bir savaş başlar. Celkayıp, savaşı

durdurmak istese de babası kabul etmez ve sonunda Bayış, Sıyadat'ın canını alır. Celkayıp, babasına üzülse de iki yiğit ile birlikte Kırgız ülkesine doğru yola çıkar.

Memleketlerine vardıklarında şehrin harap olduğunu gören iki yiğit, Altı Şaar'ın eski muhafızından Akcol ile Darbaz adlı kölelerin isyan edip idareyi ele aldıklarını, Canış'ın eşi Kümüşay'a göz koyduklarını ve oğlu Bayaman'ı (Bayan) asmak istediklerini öğrenirler. Derviş kılığında şehre girip anne babalarına kendilerini tanıtan Canış ile Bayış, düğün toyunda Akcol ile Darbaz'ın elinden Kümüşay ile Bayaman'ı (Bayan) kurtararak hanlığı tekrar ele alıp büyük bir toy verirler.

Anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanı aynı adlı iki kardeşin Kalmuklarla olan mücadelelerini anlatan bir kahramanlık destanıdır. Bu bağlamda destanın Musulmankulov ile Canayev, Akiyev ile Dıykanbaev varyantları büyük bir benzerlik göstermekte; ilk ikisinde destanın hareket noktası Kalmuk hükümdarının "Canış ile Bayış'ı yakalayıp getirene kızını vereceği" yolundaki emri üzerinde şekillenirken diğerlerinde bunun yerini "Bayış'ın, dede AziretAalı'nın yaptırdığı ve Kıtay-Kırgız sınırında bulunan Akkürgün köprüsünü görme isteği" almaktadır.

I. 2. Canış, Bayış Destanının Tesekkülü

Zeki Velidi Togan'a göre destanlar, üç aşamada meydana gelirler.

1. Çekirdek olay, toplumu etkileyen önemli bir olayın gerçekleşmesi, bu olayı halk ve şairler tarafından dizelere dökülmesi
2. Yan Olaylar: Zaman içinde başka olaylara ait türkülerin söz konusu büyük ve esas olayı anlatan türkülere eklenmesi
3. Tespit: Bir destancının bu destan parçalarını yani olay-türküleri epik gelenek kuralına uygun olarak çalıp söylemesi (Togan 1931, 4-5).

Destanlar yazının olmadığı zamanlarda "sözlü tarih" olarak kabul edilmişlerdir. Bu durum, destanların konusu bağlamında çeşitli tarihi dönemlerin yani tabakaların da

anlatının hem çekirdeğinde hem de diğer kısımlarında karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle her destan, belli bir tarihi dönem ya da dönemleri içine alır; destanın konusunu da genellikle bu tarihi dönemler oluşturur. Bir yerde destan, bu tarihi dönemler etrafında şekillenir; genişler, büyür.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının dört varyantı için de benzer bir durum söz konusudur. Ancak, hem destancuların hem de destanların yaşadığı bir yerde söz konusu varyantlarla ilgili rivayetlerin hala canlı olduğu bölgelerin farklı coğrafyalarda şekillenmesi ve belirttiğimiz varyantların birbirlerinden az ya da çok farklı oluşunun nedenlerini de ortaya koymaktadır. Bir anlamda destanlar anlatıcılarının vakaya bazen kendi bilgi ve birikimleri bazen de rivayetler duyup öğrendikleri ya da şahit oldukları olaylar bağlamında müdahale etmeleri ile oluşmuştur, denebilir.

İşte bütün bunlardan dolayı biz, önce her varyantın ayrı ayrı teşekkürlerini verecek; daha sonra ortak unsurlar üzerinde duracağız:

I. 2. 1. Musulmankulov Varyantı

Çekirdek Olay: Kalmuk padişahı Şumurut'un emriyle Celmayan'ın, Canış ile Bayış'ı kandırarak yakalamak üzere görevlendirilişi

Yan Olaylar : * Canış ile Bayış adlı ikiz kardeşlerin doğumu ve babaları Nurkan tarafından toy verilmesi

* Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'de avlanmaları ve Ayçolpon, Künçolpon adlı peri kızları ile evlenmeleri

* Kalmukların Ala-Köl'de eğlenen Canış ile Bayış'a saldırması

* Canış ile Bayış'ın Kalmuklara esir düşmesi

* Canış'ın, atı tarafından Kara-Ünkür mağarasına kaçırılması

- * Bayış'ın Kalmuk ülkesinde derin bir çukura atılarak hapsedilmesi
- * Şumurut'un kızı Belkıs'ın Bayış'a aşık olması
- * Belkıs'ın Bayış'ı çukurdan kurtarması ve onun ülkesine doğru yola çıkmaları
- * Bayış ile Belkıs'ın Kara Üñkür'e gelerek Canış'ı kurtarması
- * Kalmuk askerlerinin Kara Üñkür'deki Canış-Bayış-Belkıs'a saldırmaları
- * Canış, Bayış ve Belkıs'ın ülkelerine dönmeleri
- * Canış ile Bayış'ın, köleleri Akcol ile Darbaz'ın tahtlarını aldıklarını öğrenmeleri
- * Annesinin kölelerle evlenmesini istemeyen Bayış'ın oğlu Bayaman'ın darağacına götürülmesi
- * Canış ile Bayış'ın ana-babalarını tahta çıkarmaları
- * Bayış ile Belkıs'ın evlenmeleri

Tespit : Musulmankulov'un bütün bunları saz eşliğinde çalıp söylemesi

I. 2. 2. Canayev Varyantı

Çekirdek Olay : Kalmuk padişahı Şumurut'un emriyle Celmayan'ın, Canış ile Bayış'ı kandırarak yakalamak üzere görevlendirilişi

Yan Olaylar : * Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'e avlanmaya gitmeleri

- * Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'de avlandıkları sırada Bayış'ın "Kalmukları kendilerine saldırdığı" şeklinde yorumladığı bir rüya görmesi
- * Bayış'ın Kalmuklara esir olması, Canış'ın yaralı şekilde bir mağaraya sığınması
- * Canış'ın çeşitli otları yiyerek iyileşmesi
- * Bayış'ın Kalmuklar tarafından bir çukura atılması ve yaralı halde yıllarca orada kalması
- * Belkıs'ın Bayış'a aşık olması, onu zindandan-çukurdan kurtarması ve Bayış'ın memleketine doğru yola çıkması
- * Bayış ile Belkıs'ın Canış'ı bulmaları ve Canış ile Bayış'ın Kalmukları yenmeleri
- * Canış, Bayış ve Belkıs'ın memlekete dönmeleri
- * Canış ile Bayış'ın yokluğundan köleleri Akcol ve Döbök'ün tahta geçmesi
- * Canış ile Bayış'ın Akcol ve Döbök'ü yenerek tekrar hükümdar olmaları
- * Celmayan'ın zindana atılması

Tespit : Canayev'in saz eşliğinde destanı çalıp söylemesi

I. 2. 3. Akiyev Varyantı

Çekirdek Olay : Bayış'ın dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün ırmağının üstündeki köprüyü görmek üzere gitmesi

- Yan Olaylar : * Aziret Han'ın Kırgızlarla Kıtayların sınırını ayıran Akkürgün ırmağına bir köprü yaptırması
- * Nurkan'ın Canış ve Bayış adlı iki oğlunun olması
 - * Canış'ın Kümüşay adlı bir güzelle evlendirilmesi
 - * Canış ile Bayış'ın Akkürgün köprüsünden geçip Aydın-Köl'e gelmeleri ve eğlenip avlanmaları
 - * Bayış'ın kötü bir rüya görmesi üzerine oradan ayrılmaları
 - * Canış ile Bayış'ın geri döndüklerinde Kıtay ordularının Akkürgün köprüsünü sahiplendiklerini görmeleri
 - * Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaşması sonunda Canış'ın yaralanması ve atı tarafından bir mağaraya kaçırılması
 - * Canış'ın kırk yiğidi tarafından bulunup ülkesine götürülmesi, Nurkan'ın Canış'a asker ve yiğit vererek yola çıkarması
 - * Bayış'ın Kıtaylara esir düşerek darağacına asılıp ölmemesi
 - * Bayış'ın Kıtay pehlivanları ile savaşması
 - * Gizlice Müslüman olan Celkayıp'ın Bayış'a aşık olması
 - * Zindana atılan Bayış'ın Celkayıp tarafından kurtarılması
 - * Bayış'ın bir kaplanla güreşmesi
 - * Bayış'ın bir rüya görmesi ve Celkayıp'a anlatması
 - * Bayış'ın Kıtay ordusu ile savaşması

- * Bayış'ın ve Kırgız askerlerinin, Canış'ı kurtarması
- * Bayış'ın Sıyadat Han'ı öldürmesi
- * Canış ve Bayış'ın Celkayıp'la beraber memleketlerine dönmeleri
- * Canış ile Bayış'ın yokluklarında Akcol ve Darbaz adlı kölelerinin tahta oturduklarını Sarban'dan öğrenmeleri
- * Akcol'un Canış'ın eşi Kümüşay'la; Darbaz'ın ise kızı Aysalkın ile evlenmek için toy kurması
- * Canış'ın oğlu Bayaman ile eşi Kümüşay'ın Akcol ve Darbaz'ın bu isteklerine karşı çıkması
- * Canış ile Bayış'ın ana-babalarını bulup tahta çıkarması

Tespit : Akiyev'in saz eşliğinde destanı söylemesi

I. 2. 4. Dıykanbaev Varyantı

Çekirdek Olay : Bayış'ın dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün ırmağının üstündeki köprüyü görmek üzere gitmesi

Yan Olaylar : * Nurkan'ın babası Aziret Aalı'nın Kıtaylarla Kırgız sınırın ayıran Akkürgün ırmağının üstüne bir köprü yaptırması

* Nurkan'ın eşi Külükan'ın Canış'ı doğurması

* Külükan'ın kaplan yüreğine aşermesi ve Bayış'ı doğurması

* Canış'ın, yaşlanan Nurkan yerine tahta geçmesi

* Canış'ın annesi Külükan'ın önerisiyle kırk yiğidiyle ve silahsız olarak kardeşinin peşine takılması

- * Bayış'ın tekme ile Akkürgün köprüsünün iki tarafındaki kayaları parçalaması
- * Canış ile Bayış'ın Akkürgün köprüsünü geçerek Aydın Köl'de avlanıp dinlenmeleri
- * Bayış'ın rüya görmesi
- * Akkürgün köprüsüne gelen yiğitlere Kıtaylılarca saldırılması
- * Bayış'ın Sıyadat'ın pehlivanları Ayaz ve Argın'ı öldürmesi
- * Bayış'ın Kıtaylılara esir düşmesi
- * Canış'ın yaralanıp atının yardımıyla bir mağaraya sığınması
- * Kırk yiğidinin Canış'ı bulması ve onu yanlarına alarak ülkelerine dönmeleri
- * Bayış'ın Kıtaylılar tarafından zindana atılması
- * Sıyadat Han'ın kızı Celkayıp'ın Bayış'ı kurtarması
- * Bayış'ın Celkayıp ve Canış'la memleketlerine dönmek üzere yola çıkması
- * Bir kaplanın Bayış'a doğru gelmesi ve ona dokunmaması
- * Celkayıp'ın Bayış'la kaçtığını anlayan Sıyadat'ın Canış ile Bayış'a saldırması
- * Bayış'ın Sıyadat'ı öldürmesi
- * Canış, Bayış ve Celkayıp'ın Kırgız ülkesine dönmesi

* Canış ile Bayış'ın yokluklarında tahtlarına Akcol ve Darbaz adlı kölelerinin geçtiğini  ğrenmesi

* Akcol'un Canış'ın eşi Kümüşay'la evlenmek, itiraz eden oğlunu öldürmek istemesi

* Canış ile Bayış'ın Akcol-Darbaz'ın elinden tahtlarını geri alması

* Canış ile Bayış'ın büyük bir toy vermesi

* Bayış'ın Celkayıp'la evlenmesi

Tespit : Dıykanbaev'in saz eşliğinde destanı çalıp söylemesi

Daha önce de vurguladığımız üzere tez konumuz olan Canış, Bayış destanında Musulmankulov ve Canayev varyantlarında destanın hareket noktasını yani çekirdek olayını "delikanlı çağında olan Canış ile Bayış'ın Kalmuk askeri Celmayan tarafından kandırılarak ava g t r l ş " teşkil ederken Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında bunun "Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek istemeleri üzerine memleketlerinden ayrılmaları" ile yer değiştirdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle destan bu hareket noktalarının başka olaylarla zenginleştirilmesiyle gelişip genişlemektedir.

Dikkatimizi çeken bir başka nokta da Canış, Bayış destanının bütün varyantları (hareket noktaları bağlamında) ikişerli benzeme göstermesi yanında destana eklenen yan olayların benzer varyantlarda bile farklılığın apaçık ortada olmasıdır. Buna rağmen destanın dört varyantında ortak olan unsurlar da yok değildir. Nitekim;

1. Canış ile Bayış'ın evden ayrılmaları

2. Kalmuk hükümdarının kızının (Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Belkıs, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Celkayıp) Bayış'a aşık olması; destanın sonunda onunla evlenmesi

3. Kalmuk hükümdarının kızının aşık olduğu Bayış'ı zindandan-çukurdan kurtarması
4. Akcol ile Darbaz'ın (Döbök) Canış ile Bayış'ın tahtını sahiplenmeleri
5. Kalmuklarla Kırgızların savaşları
6. Kalmuk-Kırgız savaşında Canış'ın yaralanması, Bayış'ın esir düşmesi
7. Canış ile Bayış'ın uzun zaman sonra "memlekette olan biteni öğrenmek için" derviş kılığına girerek ülkelerine dönmeleri
8. Ülkelerinden ayrılan iki kardeşten Bayış'ın avlanıp eğlendikleri sırada kötü bir rüya görmesi

söz konusu dört varyantta ortak olan olay-epizot-durumları ortaya koymaktadır.

Anlaşılabacağı üzere Canış, Bayış'ın tüm varyantlarında ana tema hemen hemen bütün Kırgız destanlarının en hareketli noktasını teşkil eden Kırgız-Kalmuk savaşlarının sebeplerinden biri üzerine kurulmuştur. Bir başka ifadeyle destancılar, bütün varyantlarda anlatının asıl hareket noktası için Kırgız Kalmuk savaşını esas almışlardır. Bunda Kırgız destanlarının neredeyse tamamının Kırgız-Kalmuk savaşları üzerinde şekillenmesi kadar Orta Asya Türk tarihinde Türklerin Kızılkum ve Karakum çöllerinde yaşadığı hayata, komşuları Kıtaylarla olan savaşlarına dair rivayetlerin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Üzerinde çalıştığımız tüm varyantlarda söz konusu rivayetlerin çeşitliliğini ise destanın asıl kahramanları Canış ile Bayış'ın ülkelerinden ayrılma sebeplerinde görmemiz bu durumun en önemli göstergesidir.

II. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ TARİHİ TABAKASI

VE COĞRAFYASI

II. 1. Canış, Bayış Destanının Tarihi Tabakası:

Belirtmemiz gerekir ki destan bir yerde tarih demek olup tarihi olaylarla şekillenen, ait olduğu milletin dünden bugüne çeşitli dönemlerini gözler önüne seren, vakanın söz konusu dönemler üzerine oturduğu bir anlatı türüdür. Destanların teşekkülünde yer ve zaman kavramları bile anlatının tarihi tabakasını gözler önüne serer. Gerek kuruluşundaki özellik ve vakada yer alan kahramanlar gerekse olayların zaman ve mekan ile olan bağlantıları bizi destanın oluşumunu belirlemekte hangi yolu izleyeceğimizi gösterir (İbrayev 1998, 89). Destanın yazının olmadığı dönemlerde tarihi bir belge gibi görülmesi (Baykurt-Evliyaoğlu 1988, 35)nin nedeni bu olmalıdır.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanı için de aynı durum söz konusudur. Nitekim Batma Kebekova, incelediğimiz söz konusu destanın dört varyantının yer aldığı önsözünde bu anlatının halk arasında çok bilinen bir destan olduğunu, Kırgız tarihinin XV-XIX. yy.daki hayatlarından izler taşıdığını, bu dönemlerde Kırgızların Kıtay, Kalmuklarla yaptığı savaşlardaki kahramanlıklarını ve çektikleri eziyetleri anlattığını belirtir. Bu dönemde Kırgız halkı, Narın ve Isık Kөл başta olmak üzere yaşadıkları topraklardan batıya sürgün edilip vatanlarından olmuşlardır. Destanın bu tarihi süreci bünyesine dahil etmesine rağmen anlattıklarının daha çok halkın hafızasında kalanların olması ise destanın oluşumuna uygun bir durum göstermektedir (Kebekova 1998, 5).

Araştırmacıya göre destanın içerdiği tarihi hem geniş hem de içinde yaşadığımız sürece oldukça uzak bir zaman dilimini içine almaktadır. Üstelik içindeki savaş sahnelerinin, destan kahramanının esir düştüğü sürenin hem sıkıntılı hem de uzun bir süreci ifade etmesi ise anlatının sadece Kırgızistan'ın doğusundan batıya uzanan hatta

değil bugün Çin'de yaşayan Kırgızlar tarafından da bilinmesini sağlamış olmalıdır. Destanın bugüne ulaşmasında ise Balık, Esecaman, Aytike, Sartbay, Ceñicok, Toktogul gibi ünlü akınların rolü yadsınamaz (Kebekova 1998, 5-6).

Urustanbekov ile Çoroyev'in birlikte hazırladıkları "Kırgız Tarihi" adlı sözlükte ise destanın Kalmuk, Kıtay baskınlarına karşı Kırgızların yaptıkları savaşları anlatmakla beraber bu savaşların Kırgız tarihinin 15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyıla kadar olan dönemini içine aldığı söyler (Urustanbekov-Çoroyev 1990, 45). Moldobayev de benzer bir fikir ortaya atarak destanın XV-XVII. yüzyıllarda oluştuğunu savunurken (Moldobayev 1983, 41) bir başka iddiaya göre de bu tarih XIV-XIX. yüzyıllar arası olmalıdır (Akmataliyev-Musayev 1996, 13).

Er Soltonoy destanında ise Canış ile Bayış, destan kahramanlarından Colbors Han'ın ataları olarak tanımlanmış ve Canış, Bayış destanının da tıpkı Er Soltonoy destanı gibi XV-XVI. yüzyıllarda oluştuğu belirtilmiştir (Çeribaş 2010, 257).

Biz de bazen yer bazen destan kahramanlarının adlarına bazen de içerdiği olaylara bakarak Canış, Bayış destanının tarihi tabakasını, daha doğrusu tabakalarını tespit etmeye çalıştık. Şöyle ki:

1. Belirtmemiz gerekir ki Canış, Bayış destanının incelediğimiz dört varyantında da pek çok kahramanlık konulu Kırgız destanının neredeyse karakteristik bir özelliği diyebileceğimiz önemli bir konuya atıf yapılmakta; Canış ile Bayış'ın ülkelerinden uzun süre ayrı kalmaları sadece Kırgız-Kalmuk/Kıtay savaşları üzerine oturtulmaktadır. Diğer Kırgız destanlarında da gördüğümüz bu durum, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise tamamen Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret Aalı'nın Kıtay ile Kırgız sınırına bir köprü yaptırması ve torunlarının bu bölgeyi görme isteği ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim Akiyev varyantında "...Kırgızdan Aziret degen han bolgon eken... Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col... Men ölsöm köpürömdön ötüp alıp Kıtay kün körsötpöy go. Köpürömdün eki başın bekittirip kalayın..." (Metin, s. 147); Dıykanbaev varyantında ise;

İlgeri ötkön zamanda

Kırgız-Kıpçak elinde

Altı Şaar cerinde

Aziret Aalı han bolgon (Metin, s. 379)

.....

Aziret Aalı karıdı

.....

Altı Şaa çeginde

.....

Aziret şondo oylonot:

.....

Menin közüm ötkön soñ

Kıtayga kabar ketken soñ

Alar da kalat kamınıp

.....

Elimdi çaap albaybı

Kapilet catkan kalın curt

Balaketke kalbaybı

.....

Köpürönün ar cagın

Kara zoo kılıp urattı (Metin, s. 380)

satırlarıyla verilen bu durum, her iki anlatmanın da Kırgızların, Türkistan'ın kuzeydoğu kesimlerinde yaşadıkları uzun dönemi ve her iki tarafı ayıran bir köprünün yapılışını hikaye etmektedir.

Bilindiği üzere Karakum ve Kızılıkum, içinden Amuderya ve Sriderya'nın geçtiği çöl alanları olup söz konusu nehirlere yakın olan taraflarında Türkmen ve Kazak Türkleri oturmaktadır. Özellikle Kızılıkum'da insanı yutan yumuşak kısımların oldukça tehlikeli olduğu bilinmektedir (Togan 1947, 16). Tarih boyunca söz konusu coğrafyada yerleşen Türklerin zorlu hayat şartları nedeniyle savaşçı, gözü pek, binicilikte eline su dökülmeyen kimseler olması, aynı zamanda Türkistan Türklerinin güvenliğini sağlayan bir güç olagelmıştır. Araştırmacıların "bu zorlu şartlar Türkleri sadece savaşçı yapmakla kalmamış; onların fizik yapılarını bile etkilemiştir. Gövdesi küçük, dirayeti-sabır-becerisi büyük olmalarının nedeni budur" (Togan 1947, 19-20) dediği bu bölgenin Çin'e olan yakınlığını bir kere daha belirttikten sonra söz konusu iki varyantın günümüzde Çin Seddi denilen, Türkistan ile Çin'i ayıran ve dünden bugüne çeşitli defalar yapılan duvarları işaret ettiği ortadadır. Nitekim:

* Tarihte Çin ile Türkler arasındaki ilk duvar, M.Ö. 827-782 yılları arasında Çinliler tarafından ve Hunların ataları olan Hüenyünlere karşı yapılmıştır. Moğolistan'ın Şansi eyaletini yöneten Coular Çin'e de akın yapmışlar; orada bir kültür imparatorluğu kurmuşlardır. Açtıkları garnizonların da etkisiyle otlakları küçülen ve hayvancılık yapmaları zorlaşan Coular, zaman zaman başka kavimlerin de hücumuna uğrayınca Çin'in doğu taraflarına çekilmek zorunda kaldılar (Anadol 1996, 26-29).

* Çin'de sadece Hunların ataları olan Coulara değil İü Hunlarından korunmak için yapılan duvarlarla da karşılaşmaktayız. Nitekim Kuzey Çin'deki Çin beyliklerinden Chao kralı, halkın geleneklerini bile değiştirmiş bir yöneticidir. Herkese Hun elbiseleri giydiren, at binmeyi kılıç kullanmayı öğreten bu kral, Orman Hunları ile Lo'u Hunlarını yenerek olası Hun saldırılarına karşı bugünkü Çin Seddi'ni yaptırmıştır (Anadol 1996, 30-31).

* İüler zamanında da Çin Seddi'nin parçalarının yapıldığını gormekteyiz. Çin topraklarında kaleleri, Őehirleri ve karakol kuleleri olan İülerin gulendiğini goren Çinliler, 328 yılında butun İu hanlarını kendilerine tabi kıldılar (Anadol 1996, 30).

2. Turkistan Turklerinin ilerine girdiği Çin topraklarında çeşitli hanlıklar kurdukları donemleri de Akkurgun koprusunun yapılıŐı bağlamında değerlendirmek istiyoruz. Nitekim soz konusu ulusun Çin topraklarının kuzey ve doğu taraflarında yaşadıkları donemi ifade eden bu duruma gore Kırgızlar, Çin'de "st Yurt" adı verilen Karakum'dan Kızılum'a uzanan bir alanda yaşamışlar (Togan 1947, 14-15); Amuderya ve Srideya ırmaklarının bulunduğu yerlerdeki bu kumluk alanda Turkmenler ve Kazaklar az da olsa tarımla uđraŐmıŐlardır (Togan 1947, 16). Bu durum ise bize Akiyev varyantında "... Maday cağı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen Şıbatıp... yz byzu kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen Şıbatıp..." (Metin,s. 147); Dıykanbaev varyantında;

Aziret Aalı alp ele

Ak-Kurgundun suusuna

Ataylap salgan kopuro (Metin, s. 379)

.....

Kopuronun ar cagın

Kara zoo kılıp urattı

Kara taş menen tozdurup

Kara kum menen Şıbattı.

.....

Berki cagı byzun

Kızıl zoo kılıp ubattı.

Kızıl taş menen tozdurup

Kızıl kum menen şıbattı (Metin, s. 380)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

Türklerin coğrafi şartların elverişsizliği ve siyasi nedenlerle Çin'e sefer düzenlemesi İslamiyet'ten önceki III. asrın başlarına kadar uzanır. Nitekim Hunların başında bulunan Mete Han bazı grupların isyanlarını fırsat bilerek M. Ö. 841 yılında imparatorun tahttan indirilmesi üzerine Çin'e bir sefer düzenler ve daha önce kaybettikleri toprakları geri alır. Bir ara babası ile de savaşmak zorunda kalan Mete Han, Doğu Çin tarafındaki topraklara hakimiyet kurunca batıya yönelir ve Ts'in Krallığının kendilerinden aldığı toprakları yeniden ele geçirir. Sırada kuzey ve güney yönündeki topraklar ile Çin vardır. Nihayet M. Ö. III. asrın başlarında Türkler, Çin'e girmeye başlarlar (Gürün 1984, 115-121).

Bu dönemde Hunların toprakları Tibet'in güneyinden Lob ve Şama göllerine, İrtiş ve İli ırmaklarından Kore-Japon denizleriyle Sibirya'nın güneyine kadar büyük bir coğrafyayı içine almakta; Hu'lar, Ding-Ling, Yenisey Kırgızları, Göktürk ve Karluk boyları, Yü'eçi Türkleri ile Usun ve Kanglı Türkleri gibi pek çok Türk boy ve kabilesi bu geniş topraklarda (Gürün 1984, 121-127) yaşamaktaydı.

3. Musulmankulov ve Canayev varyantlarında karşımıza çıkan ve Canış ile Bayış'ın avlanmak için gittikleri Ala Köl ise bir önceki maddede verilen "Üst Yurt" topraklarında (Togan 1947, 19), bugünkü Kazakistan sınırları içinde yer almaktadır. Musulmankulov'da "... Celmayan söz baştı: Oy baldar, Ala Köl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı..." (Metin, s. 33), Canayev'de ise "...Canış, Bayışka kep saldı: Oy padişa, biz mında cürdük. Köp dooron sürdük. Ala Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp..." (Metin, s. 121) satırlarıyla verilen ve Kalmuk casusu Celmayan tarafından Canış ile Bayış'ın götürülmek istendiği bu coğrafya söz konusu anlatmadaki Türkistan Türklerinin XVI. yüzyılın sonlarında doğuda Kalmuklar, kuzeyde ise Ruslar tarafından sıkıştırılarak Çin topraklarını bırakıp Taşkent ve çevresine çekildikleri dönemlerden öncesini işaret etmektedir. Nitekim Orta Asya Türk devletlerinin çoğunun temelini

teşkil eden Altınordu devletinin 1502'de dağılması (Gürün 1984, 535) ile kurulan hanlıklardan ikisi Kasım ve Kazan hanlıklarıdır. Akiyev ve Dıykanbeav varyantlarında Aziret Aalı'nın bu hanlığın hükümdarlarından gerek Kazan gerekse Kasım hanlıkları döneminde üçer kez başa geçen Şah Ali (Gürün 1984, 545-546; 548) olduğunu tahmin ediyoruz. Üstelik yine aynı varyantlarda Aziret Aalı'nın oğlunun Nurkan olarak verilmesi, Altınordu devletinin dağılmasıyla ortaya çıkan Kırım Hanlığı'nda Hacı Giray'ın üç oğlundan ilkinin Nur Devlet olması (Gürün 1984, 556), Kasım Hanlığı'nın hükümdarlarından birinin Nur Devlet adıyla ve "Kırım sülalesinden" şeklinde tarif edilmesi (Gürün 1984, 548) de bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Üstelik Türgeş (Türkeş)ler bir dönem Altay dağlarının güney eteklerinde yaşamışlar; 651 yılında Ebinor Gölü'ne dökülen Borotola nehrinin kıyılarına yerleşerek 759 yılına kadar Altay dağlarının batısından Seyhun Irmağı'na kadar olan düzlüklerini hakimiyetleri altına almışlardır. Güneyden Tanrı dağları ile çevrili olan bu geniş düzlükte Balkaş, Alaköl ve Zayşan gölleri yer almakta; toprakları daha verimli hale gelmektedir (Günay 2012, 165).

4. Camış, Bayış destanının tarihi dönemlerden birini XVII. yy.dan öncesine oturtmamızı sağlayan en önemli nedenlerden biri destan kahramanlarının adlarıdır. Tarihte ilk defa Kazak kavramı ve teriminin ortaya çıktığı dönemi de kapsayan bu duruma göre siyasi bir sebeple isyan eden, toplumdaki uzaklaşarak çöllere ve dağlara çekilen erkek çocuklarını zorlu hayata alıştırmak için toprağını terk edenlere verilen bir ad olan "Kazak" adı (Togan 1947, 37) Altınordu Devletleri'nin yıkılmasıyla (Kafalı 1978) birlikte oluşan hanlıklara verilen bir ad haline gelmiştir. O nedenle Kasım Han ve oğlu Hak Nazar Han, kendi kuruluşlarına asla bir devlet gözüyle bakmamış, bir yerde söz konusu hanlıkların Altınordu Devleti'nin hüküm sürdüğü sahada kurulmasını, yani hanlıkların bir ülke fethetmeden oluşmasını devlet olma fikriyle bağdaştırmamıştır (Togan 1947, 37).

XVII. yüzyılda Kalmukların sıkıştırması üzerine Taşkent taraflarına çekilen Türkler, o bölgedeki çöl kabilelerine de tarım yapmayı öğreterek XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar orada kaldılar. "Tuğ bağlayan" yani devletlerini ilan eden Kazaklar han

ve sultan "orda"larını "üç cüz"e ayırmışlardı: Ulu Cüz, Orta Cüz, Kiçi Cüz (Togan 1947, 39; Saray 1996, 85-91).

Bu bölünmeye göre;

Ulu Cüz: Duvlat (Buptay, Cımır)

Sıykın, Canış

Adban

Suvan

Çapraştı

Esti

Oçaktı

Sarı Uysun

Calayır

Kañlı

Çançkılı

Sirgeli

(Bu kabileler Yedisu ve Sriderya boylarında yaşamaktaydılar)

Orta Cüz: Giray

Argın

Kıpçak

Nayman

Koñrat

(Beş kabileden ibarettirler)

Kiçi Cüz: Alimalu (Bayış)

Bayulu

Ceti Urug (Togan 1947, 39-41)

Anlaşılaçağı üzere destan kahramanlarından Bayış, Kiçi Cüz'ün üç kabilesinden Alimolu'yu meydana getiren soylardan, Canış ise Ulu Cüz'ü yedi kabilesinden Duvlat'ın soylarından birinin adıdır.İhtimal ki hem destan geleneğini hem de Türk dünyası tarihini iyi bilen Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev, tuğ dikip devlet kuran ilk Kazak soylarının dstandaki yerini muhafaz etmiştir.

5. Bu bölümün başında da belirttiğimiz üzere Canış, Bayış destanı, Kırgız-Kalmuk/Kıtay savaşları üzerine oturtulmuş; Canış ile Bayış'ın ülkelerinden ayrılıp dönünceye kadar olan bütün olaylar ya bu savaşlarla örülmüş ya da buna bağlı yan olaylarla desteklenmiştir. Nitekim Kırgız-Kalmuk savaşları sırasında bütün varyantlarda Bayış'ın Kalmuk/Kıtay hükümdarına esir düşmesi, uzun süre derin bir çukurda zincirlenmiş halde kalması ile Kalmuk/Kıtay hükümdarının kızının onun yaralarını sarıp yiyecek vermesi, aşık olup kaçmasına yardım etmesi ve onunla evlenmesi gibi olaylar bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Aslında Kırgızların Kalmuk/Kıtaylılarla olan savaşları çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Ancak Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Kırgız-Kıtay sınırını ayıran Akkürgün köprüsünün bir tarafının kara kum, diğer tarafının da kızıl kum ile sıvanması ile Aziret Aalı'nın "...Abdan karıp ölör ubagina cakın kalganda oylonup, men ölsöm köpürömdön ötüp alıp elime Kıtay kün körsötpöyt go ..." (Metin, s. 147) ve;

Aziret şondo oylonot:

....

Menin közüm ötkön soñ

Kıtayga kabar ketken soñ

Alar da kalar kamınıp

Kumurskaday cabılıp

Elimdi çaap albaybı? (Metin, s. 380)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Kıtaylar, Kırgız sınırlarına sık sık akın yapmakta, üstelik sınırlar arasında sadece bir köprü bulunmaktadır. Bu nedenle bu durumun (1 no'lu açıklamada da verdiğimiz ve Çin Seddi'ne atıf yaptığımız dönemin yanı sıra Göktürk İmparatorluğu zamanında Kıtayların yenilerek Türklere tabi olması (Anadol 1996, 112-113), Doğu Göktürk ordularının Çin'e girip her yeri yağmalaması (Anadol 1996, 123) başta olmak üzere 1599 sonlarında Çin'in kuzeydoğusunda Kalmuklarca sıkıştırıp Taşkent ve etrafındaki kalelere sığınmalarına kadar olan sürede Türkler (Kafesoğlu 1991, 105-125), Çinlilerle sürekli karşı karşıya gelmiştir. Bu nedenle biz, Canış, Bayış destanında vakanın oturduğu Kırgız-Kalmuk savaşlarının çok eski dönemlerin izlerine dayanarak verildiğini düşünüyoruz. Bu arada Cungarya da denilen Kalmukistan sınırınının 1659-1660 yıllarında kuzeyde Sibirya, güneyde Kaşgar'a, doğuda Çin'e, batıda ise Kırgız topraklarına dayanan geniş bir coğrafyayı ifade ettiğini, kuzey-güney ve doğu taraflarında Altay Dağları bulunan Kalmukistan ahalisinin Moğol neslinden olup o dönemdeki başkenti ise İli nehri civarında bulunduğunu (Atıf 1999, 132-134), 1679-1780 yıllarında ise Kalmuk toprakları Tibet'i ve Kaşgar'ı da içine alacak kadar genişlediğini belirtmek isityoruz.

6. Destanın hemen bütün varyantlarında gördüğümüz üzere Canış ile Bayış'ın ülkesinde Baş Köl ve Orto Köl vardır. Yaz-kış canların sıkıldığında av avlayıp kuş kuşladıkları bu yer Akiyev'de "... Canış, Bayıştın cayında caylap caz küzdö kuş saluuçu Baş Köl, Orto Köl degen köldörü bar ele..." (Metin, s. 148); Dıykanbaev varyantında "... Nurkandın Baş Köl, Orto Köl degen köldörü bar eken..." (Metin, s. 386) şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda Baş Köl ve Orto Köl'ün bugünkü Moğolistan sınırları içinde yer alan Hırgis, Dürçe ve Hava göllerinden birini ya da birkaçını ifade edebileceği ihtimalini güçlendirmekte ise de Musulmankulov ve Canayev'de sadece Ala Köl'den bahsedilmesi, Orto Köl'ün bugün Çin topraklarında yer alan Ebi Gölü olabileceğini de düşündürmektedir. Bunun yanı sıra Akiyev varyantında;

Tatmakay Aydıñ Köl

Tappadım senin kemiñdi

Köz kubanıp körküñö

Köñülüm ösüp semirdi (Metin, s. 183); Dıykanbaev varyantında ise;

Attanıp ketem erte men

.....

Kürgün suusun ar cagı

Aydın Kölgö baramın (Metin, s. 393)

satırlarıyla yine Bayış'ın ağzından verilen bu gölün ise Isık Köl olduğuna eminiz. Bu durum ise bize o dönemde Kırgızların Çin topraklarına akın düzenlediklerini ve söz konusu göllerin bulunduğu alanlarda Çin krallığı yıkılmadan önce Han Krallığı, Çad Krallığı daha sonra ise Eski-Yen, Yeni-Yen, Batı-Yen Krallıkları başta olmak üzere (Gürün 1981, 128-141) pek çok Türk devletinden birinin kurucusu olduğunu ifade etmektedir.

7. Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında adı geçen kahramanlar, Altı Şaar bölgesini idare eden bir Kırgız hükümdarının oğulları olarak tanıtılmaktadır. Musulmankulov varyantında "...Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar deşet..." (Metin, s. 32), Canayev varyantında "...Şaar ziminge ... Canış Bayış attuu eki bala körgön..." (Metin, s. 121), Akiyev varyantında " Nurkandan Canış, Bayış. Canış cañıdan tuuganda..." (Metin, s. 148) ve Dıykanbaev varyantında;

Adını Canış koydu

.....

Bayış atap at koydu (Metin, s. 385)

satırlarıyla belirtilen bu duruma göre destan Göktürk döneminden izler taşımaktadır. Nitekim İlteriş Kağan öldüğünde oğulları henüz küçük yaşta olduğu için yerine kardeşi Kapgan Kağan geçmiştir. Son derece akıllı olan Kapgan Kağan'ın üç büyük hayalinden biri ise Çin'de dağınık halde yaşayan Türkleri Ötüken'e çekmek ve .göktürk devletinin bayrağı altında toplamaktı. Bu sebeple 695'te Ling-çu eyaletine sekiz sefer düzenler. Kitanlarla Çin'in arasının bozulmasını da kendi lehine çevirerek Tang imparatoriçesi Wu'yu destekledi ve onunla Çoğu Prdos'ta (6 eyalet) olmak üzere Çin'de oturan Türklerin iadesi yolunda anlaşma yapar. Göktürklerin yardımıyla savaşı kazanan Çin'in yaptığı anlaşmayı sürekli ertelemesi üzerine de orduyu yeniden düzenler ve 701'de Çinli kumandan Ong-tuk'un idaresinde orduyu yenerek sadece altı eyalet (Altı Şaar)'ı değil Kaşgar'ı bile zapteder (Kafesoğlu 1991, 108-112; Gumilev 1993, 184-189).

8. Destanda vakanın oturduğu tarihi tabakalardan bir tanesi ve belki de en önemlisi ise Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Akkürgün köprüsünün bir tarafının kara kum ve kızıl kum ile kaplandığı belirtilen Karakum ve Kızılkum çöllерinin Atilla, Cengiz ve Timur gibi tarihin şanlı hükümdarlarının Gobi Çölü'nün devamı olan bu topraklarda Bozkır imparatorlukları kurduklarıdır (Daha geniş bilgi için bkz. René Grousset, Bozkır İmparatorluğu).

Anlaşılaacağı üzere Türklerin ilk kurdukları devletin yöneticilerine özgü bir durum destanlara da yansımış; farklı zamanda farklı adlarla yaşamaya devam etmiştir.

9. Destanda dikkatimizi çeken bir başka husus ise Bayış'ın, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Kıtay hükümdarının, kendisine aşık olan ve kurtaran kızı ile evlenmesidir. Topo Han'ın, Çin'in iç işlerine karışabilmek için Tsilerin kızlarından biriyle (Anadol 1996, 113-114), Göktürk hakanlarından Ço-lu Han'ın da Çinli bir prensesle evlenmesi (Anadol 1996, 123) gibi yakınlaşmalar sadece o dönemlerde değil Osmanlı Devleti'nde bile görülmüştür. Tarihe "Yulug Tigin'in Çinli bir prensesle evlendiği için Kut Tag'ını dolayısıyla da ahkimiyetini kaybettiği" (Ziya Gökalp 1974, 76) şeklinde yansıyan bu durumun Orhun Yazıtlar'ında "Tabgaç budın sabı süçig, agısı yumşak ermiş..." (Çağatay 1963, 5) satırlarıyla Bilge Kağan'ın Göktürlere nasihatı şeklinde yer aldığını da belirtmemiz gerekir.

10. Destanın Karluk Türklerinin yaşadığı dönemden izler taşıdığı da görülmektedir. Nitekim Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görülen Baş Köl ve Orto Köl ile Ala Köl 413 yılından itibaren Karlukların ilk yurtları olan Zayşan-Urangu-Ala Köl'ün yer aldığı topraklardır. Uygur Devleti'nin kurucularından olan Karluklar daha sonra bu üçgeni Tarım-İrtiş ve Beş Balık yöresine taşımışlardır (Günay 2012, 169). Üstelik bu topraklar, Ong Han adlı Türk hükümdarının, hükümdarı olduğu Kereitlerin İrtiş-Tarım-Aksu havalisinde yaşamış olmaları (Ligeti 1998, 299-300) ise işin bir başka boyutudur.

11. Yine sadece iki varyantta karşımıza çıkan ve Camış ile Bayış'ın dedeleri tarafından yaptırılan Akkürgün köprüsünü Kırgız Türklerinin bir dönem Moğolistan'da yaşadıkları dönemi ile de ilişkilendirmek istiyoruz. Nitekim Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında "...Mañday cagı kara zoo ... kara kum menen şıbatıp..." (Metin, s. 147) ve ;

Köpürönün ar cagın

.....

Kara kum menen şıbattı (Metin, s. 380)

satırlarıyla verilen Karakum, Manas Ansiklopedisi'nin aynı adlı maddesinde Manas'ın doğumu için verilen toya gelen Kalmukların mekanı olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu toyda Cakıp Han'ın Altay'dan Ala Too'ya göçtüklerinde Kalmuk sınırına yaklaştıkları ise destanda:

Cetigen cagın karasak

İlepsi bar Kara Kum

satırlarıyla verilmektedir (Manas Ansiklopedisi, C. I, 276). Kızılkum da yine aynı ansiklopedide Alooke Han'ın yaşadığı ve Amuderya ile Sriderya arasındaki çöl olarak tanımlanmıştır (Manas Ansiklopedisi, C. I, 367).

Bilindiği üzere babası bir erkek kurt, annesi ise dişi bir geyik olduğu düşünülen ve avcunda kanla doğduğu belirtilen (Golden 2015, 128; Kamalov 2007, 64-65) Cengiz Han zamanında Moğolistan topraklarına göçer Kareyit hükümdarı Onghan, Cengiz'in babası ile iyi dost olmuş; öldükten sonra bile oğlunu babası yerine koymuştur (Temir 1986, 77-87; Golden 2015, 129). Ancak bu iyi ilişkiler zaman zaman bozulma noktasına gelmiş; X. yy başlarında Kansu bölgesinde yaşayan Türkler, Çin'in askeri bölgesi ile ilişkileri tamamen kesmişlerdir.

13. yy.da Moğol hakimiyetine giren ve tarihte Dokuz-Oğuz diye bilinen Uygurlar'ın bir kısmı Çin topraklarındaki hakimiyetleri sona erince batı tarafına yerleşmişler; bir kısmı da Çinliler tarafından uzun süre eziyet görüşlerdir. Moğolların tabiyetinde kalanlar ise Ming Sülalesi başa geçene dek hayatlarını sürdürebilmişlerdir (Kafesoğlu 1991, 124-128).

12. Canış, Bayış destanında Kıpçak Türklerinin dünü ve bugününü yansıtan satırlarla da karşılaşmaktayız. Nitekim Dıykanbaev varyantında;

İlgeri ötkön zamanda

Kırgız kıpçak elinde (Metin, s. 379); Akiyev varyantında ise "Kırgızların Aziret degen hanı bolgon eken..." (Metin, s. 147) şeklinde verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanında vaka Kırgız ülkesinde başlar. Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarının benzerliğine bakarak her ikisinde de Kırgız-Kıpçak eli olmasını düşündüğümüz bu duruma göre Kırgız-Kıpçak ibaresi, Deşt-i Kıpçak olmalıdır.

Rus kaynaklarında "Polovcu", Bizans kaynaklarında ise "Kuman" diye bilinen (Yakubovsky 2000, 4) Deşt-i Kıpçak, dar anlamda Kırgızların XI-XII. yüzyıllarda kabile halinde yaşadıkları ve Kıpçak adlı kabilenin Aral Gölü'nün doğu tarafına yerleşerek kurdukları hanlığın adı olup XVI-XVII. asırlarda Moğol istilasına kadar aynı düzende yaşadıkları toprakları da ifade etmektedir (Togolok Moldo 1993, 5-71; Kafalı 1976, 11).

Bu yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak'ın sınırları Kıpçak hanlığının topraklarını kapsamakta olup doğuda İrtiş'ten batıda Sibiry'a'ya, Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in

kuzeyindeki topraklarını içine alarak Karpat Dağları'na, güneyde Kırım dahil Kuban ve Terek ırmaklarına ve Hazar denizi ile Aral Gölü hatta Sriderya boylarına ve Barkal Gölü'ne kadar dayanmaktaydı (Kafalı 1976, 11-16; Bernştam 1993, 261-279; Kışanov-Beyşanaliev 1993, 231-251).

Geniş manada ise Deşt-i Kıpçak, XIII. asırdan itibaren yerine Moğol hukukuna göre Cuci ailesine bağlı aile, kabile ve boylardan oluşan Cuci Hanlığı'nın (Yakubovsky 2000, 85-86) kurulması bir başka ifadeyle Cengiz Han'ın Kıpçak yurdunu işgal ederek (Kamalov 2007, 166-168) büyük oğlu Cuci'ye Doğu Deşt-i Kıpçak ve Harezmi'nin idaresini vermesiyle başlayan bir süreci ifade eder. Kurulan Altın Orda ve Gök Orda hanlıklarının Cuci'nin oğulları tarafından idare edilmesi ile bu saha büyük bir Kıpçak hanlığına dönüşmüş, Altın Orda hanlığı ise en görkemli dönemini yaşamıştır (Kafalı 1976, 16-99; Kamalov 2007, 71-74).

Kırgız-Kıpçak Eli'nin XVI-XVII. asırlardaki durumu ise Türkistan Türklerinin siyasi hayatları ile büyük bir paralellik göstermektedir. Nitekim Türkistan Türklerinin Hive, Hokand ve Buhara olmak üzere üçe ayrıldığı dönemde Hokand hanlığı 1425 yılında Fergana'da kurmuş, Özbek devletinin Şah İsmail'e yenilmesi üzerine de Hive, Buhara'dan ayrılarak istiklalini ilan etmiştir. Bu huzursuzluklar Türklerin Fergana havalesinde toplanmasına sebep olur ve Hokand hanlığı kurulmak zorunda kalır. Zaman içinde Hokand'ın hem askeri hem de idari bakımdan bir Kırgız devleti haline gelmesi üzerine de Kırgızlar, Güney Kazakistan tarafındaki Fergana dolaylarına yerleşerek Deşt-i Kıpçak denilen topraklardaki soydaşlarıyla komşu (Saray 1996, 201-204) ve yeni, bugünkü Kırgız devletinin kurucusu olmuşlardır (Radlov 1993, 316-323).

13. Canış, Bayış destanının tarihi tabakasının önemli bir bölümünü ise Altınordu Devleti ile ilgili dönem teşkil etmektedir. Bazı araştırmacılarca Moğolların, Cengizileri yenmesi üzerine Cuci Hanlığı'nın esasını oluşturan Ulu Cüz Kazaklarına Altın Ordu Devleti dendiği düşünülmüş (Golden 2015, 125-146) ve bu bağlamda Altınordu, XIII. yüzyılda Kırım, İdil, Bulgar ve Kuzey Kafkasya'yı içine alan topraklarda kurulan devletin adı olmuştur (Kamalov 2007, 63). Nitekim Cuci Han'ın ölümüyle topraklar Doğu-Sol (Altın Orda) ve Batı-Sağ (Gümüş Orda) olarak ikiye

ayrılmış (Kamalov 2007, 71-74); Altın Orda'ya İçen Han, Gümüş Orda'ya ise Batu Han hükmetmeye başlamıştır. Altın Orda devletinin merkezinde ise İrtiş-Tuna bozkırları, Rus kabileleri, Harezmi ve Bulgar devleti bulunmaktaydı (Kamalov 2007, 67-72). Bu arada Altınordu Hanlığı'nın en önemli kaynağının Ötemiş tarafından derleme yoluyla XV. yüzyılda oluşturulan ve İş Sultan'ın isteği üzerine hazırlığına başlanan Cengizname'nin; Cengiz Han, İçen Han, Sayın Han Şiben Han, Berke Han, Mengü Temir Han, Toktaga Han, Özbek Han, Canibeg Han, Berdibeg Han ve Toktamış Han'ın zamanlarını içerdiğini belirtmek istiyoruz (Ötemiş Hacı 2009).

Canış'ın, tuğ bağlayarak kurduğu devleti dünyaya duyuran Kazakların Ulu Cüz Orda'sından Sıykın kabilesinden; Bayış'ın ise Kiçi Cüz Orda'sına ait Almalu kabilesinden oldukları (Togan 1947, 39-41) bağlamında destan kahramanlarının adları bile tarihi bir dönemi işaret ettiği ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Canış, Bayış destanında vaka milattan önceki dönemlerde ilki yapılan Çin setlerinin görüldüğü devirlerden başlayarak XIX. yüzyılı da kapsayan geniş bir tarihi dönemden izler taşımaktadır. Zaten destan sadece hareket noktasını teşkil eden olayı anlatan değil söz konusu olayın daha önceki ve sonraki dönemlerini yakın zamanda olmuş gibi gösteren bir özelliğe sahiptir.

II. 2. Canış, Bayış Destanının Coğrafyası

Bir destanın coğrafyası onun tarihine de ışık tutar. Bir başka ifadeyle söz konusu anlatı türünde olayların geçtiği yer isimleri, onun oluşum sürecini de ortaya koyar. Özellikle harita üzerinde tespit edilebilen yerlerin bu konuya katkısı yadsınamaz. Çünkü destanlar, tarihi gerçeği içinde barındıran, olmazsa olmaz tarih olan bir üründür. Zaten halkın mekanlara (dağ, ülke, ırmak vb.) verdiği adlar olmasa destanların tarihle olan ilişkisinden şüpheye düşülebilir; mekan bağlamında tarihe verdiği katkı ortaya çıkarılamazdı. Olayların adı unutulmuş ya da unutulmamış belli bir mekanda cereyan etmesi ise destanın toponomik adlardan oluştuğunun en güzel ifadesidir (İbrayev 1998, 134-135).

Söz konusu ürünün uzun soluklu bir anlatı olması, destancıya coğrafya konusunda da geniş bir imkan tanımaktadır. Çünkü destanın coğrafyası dar bir mekan değil geniş bir alanı içine alır. Destan coğrafyasının zaman kavramını da içermesi ise onun tarih ile ilgisinin en güzel kanıtıdır. Kısacası coğrafi mekan, tarih ile birleşerek destan devrinin tasviri de ortaya konmuş olur (İbrayev 1998, 139).

Zaman içinde destan geleneği yani destancılar, coğrafi mekanlara kesinlik kazandırmış; bu konuyu kesin kurallara bağlamışlardır. O nedenle destanlarda belli yer adları kullanılmakta olup bu durum aynı boya ait destanlarda daha belirgin bir hale gelmektedir (İbrayev 1998, 139). Bu durum, yer adlarıyla etnik (soy) adların epik geleneğin devamını sağladığını ortaya koyar. Çünkü destancı, sadece kendi bildiği değil destan geleneğinde var olan hatta kendi bilmediği yer adlarını bile olayların geçtiği mekan olarak verebilir (İbrayev 1998, 138-139).

Destanda birbirinden uzak coğrafyaların verilmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ayrıca bu hususun, yani destan anlatımının bir sanat olarak da görülmesi gerekmektedir. Elbette bu sanatsal anlatımın, tarihi olayların mekanı belirtmede gerçeğe yaklaştığını ve destanın gerçeğe yakından ilgisi olduğunu da unutmamak gerekir (İbrayev 1998, 139). Nitekim anlatıda yer alan coğrafi mekanların bir kısmı, destanın ait olduğu milletin-toplumun dünden bugüne yaşayageldiği yerlerdir (İbrayev 1998, 136).

Destanda coğrafya ile tarih yani zaman, birbirinin içine girmiş durumdadır. Çünkü mekan adları tarihi olaylara göre sıralanmış değildir. Bir başka ifadeyle destandaki her zaman, tarihi kronolojiye göre verilmeyip vakanın akışına göre değerlendirilir. O nedenle bu düzensizlik, coğrafi mekanların sıralanmasında da karşımıza çıkar. Bir başka ifadeyle vaka içinde destan kahramanlarının çok uzak bir yerden çok yakın bir yere gelmesinin-bulunmasının nedeni budur (İbrayev 1998, 136).

Bütün bu söylediklerimize dayanarak Canış, Bayış destanına baktığımızda oldukça farklı bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Hele varyantları söz konusu olduğunda bu durum, daha ilginç bir hal almaktadır:

1. Musulmankulov Varyantı:

- Altı Şaar
- Ala Köl
- Arzim (Azim)
- Kara Too
- Kara Üñkür
- Mediyne
- Meke
- Zimin

2. Canayev Varyantı:

- Altı Şaar
- Zimin
- Ala Köl
- Kara Üñkür
- Arzim

3. Akiyev Varyantı:

- Üsür (Üzür)
- Akkürgün
- Baş Köl
- Orto Köl

- Kayır (Kayrı)
- Aydın K l
- Kıyırçak
- Kara Too
- Kara  nk r
- Altı Şaar
- Kuba (Kubanker)
- Ak Or
- Sır Too
- Ak Korgon
- Orus

4. Dıykanbaev Varyantı:

- Altı Şaar
- Akkürgün
- Ala Too
- Ala K l
- Baş K l
- Orto K l
- Misir
- Aydın K l

- Ak Muñar Too

- Kara Üñkür

Dört varyantta olayların geçtiği coğrafyalara baktığımızda Musulmankulov ve Canayev varyantlarında tespit ettiğimiz Altı Şaar, Zimin, Ala Köl, Arzim ve Kara Üñkür'ün benzer yerler olduğunu görürüz. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise bu benzerlik biraz fazla olup Altı Şaar, Akkürgün, Orto Köl, Baş Köl, Aydın Köl ve Kara Üñkür şeklinde karşımıza çıkar. Söz konusu varyantların, diğerlerine göre uzun olmalarının sebep olduğunu düşündüğümüz bu durumu da katarak genel bir değerlendirme yapacak olursak:

1. Her şeyden önce dört varyantta da karşımıza çıkan Kara Üñkür, Kococaş destanında Alabaş'ın terk etmek istemediği ve;

Kara Üñkürdöy cer kayda

Kışında cıluu, cay salkın,

Ömürgö kubat çar cayıt (Köse 2002, 261)

.....

Kara Üñkürdöy cer kayda

.....

Taştagan kişi onçu emes,

Eelegen konuş mekenin

.....

Karuum ketip kalcaktap

Talaada ölüp kalgança (Köse 2002, 260)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Alabaş Teke ve Sur Eçki ile birlikte yaşadığı barınağıdır. Türk kültürünün temel kodlarından biri olan ve ilk örneği Orhun Yazıtları'nda "Ötüken yışda yig idi yor ermiş, il tutsık yir Ötüken ermiş" (Çağatay 1963, 5) ifadeleriyle yer alan Ötüken ile kutsal vatan felsefesi gözler önüne serilmektedir.

2. İncelediğimiz dört varyanttan sadece Musulmankulov varyantında gördüğümüz Ala Too ile yine sadece sözü edilen varyanttaki Mediyna, Meke ile Dıykanbaev varyantındaki Misir ve Orus bugün harita üzerinde tespit edilebilen gerçek mekanlar olarak dikkati çekmektedir.

3. Vakanın ilerleyişi bakımından paralellik gösteren Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki Ak Muñar Too ise söz konusu iki anlatmanın mitik diğer motifini teşkil etmektedir. Kurmanbek destanının Akiyev varyantında karşımıza çıkan ve eşi Kanışay'ın Kurmanbek'in fizik yapısı ile hayatındaki yerini anlatmak için söylediği;

Ayçılıktan körüngön

Muñarım aman bar beken? (Köse 2005, 391)

sözlerde de görüleceği üzere "Muñar" adlı mitik ağacın Canış, Bayış destanındaki yansıması olan bu durumu gerek Akiyev'in gerekse Dıykanbaev'in Türk dünyası kültürünü ve mitolojisini iyi bilmesi ile açıklamak istiyoruz.

4. Yine sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında gördüğümüz Aydın Køl, Isık Køl olmalıdır. Kızıbek, Er Tabıldı ve Ak Möör adlı Kırgız destanlarında da tespit edilen Aydın Køl'ün (Yayın 2010, 46-49) belirttiğimiz varyantlarda görülmesi, tamamen destancıların tasarrufu ve Kırgız destan geleneğiyle ilgili olmalıdır.

5. Canış, Bayış destanının dört varyantında da ortak olan bir başka coğrafya ise Altı Şaar'dır. Bilindiği üzere Altı Şaar, Göktürkler zamanında Çin'de bulunan Türklerin oturduğu bölgenin adıdır.

Göktürk devletinin ünlü hükümdarı İltiş'in ölümü üzerine yerine Kapgan Kağan geçer. Onun tek emeli de bütün Türkleri Ötüken'e toplamak, büyük Türk birliğini sağlamaktır. O nedenle Kitanlarla arası bozulan Çin imparatoriçesi Wu ile

anlaşır ve Kıtanelara karşı onunla savaşıır. 701'de de Ordos (Altı Eyalet, Altı Şaar)u alarak Ong-Tutuk'u yener (Kafesoğlu 1991, 108-112; Gumilev 1993, 184-189). Bu bağlamda Altı Şaar, destanın incelediğimiz tüm varyantlarının ortak bir tarihi dönemi içerdiğini de gösteren bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Bundan önceki bölümde de belirtildiği üzere destanın tarihi tabakalarından birini M.Ö. 481-256 yıllarında Hunların ilk ataları olan Kuzey Hunları'nın Çinlilerle olan savaşları teşkil eder. İşte bu savaşlardan birinde Çinliler, Hunların yaptıkları akınları önlemek amacıyla şehir duvarları yapmaktaydı. Çinli olan ile olmayanı ayıran bu duvarlar, bugün Çin Seddi adıyla bilinmekte olup birkaç bin kilometre uzunluğundadır (Anadol, 1996, 26-31) ve muhtemelen Kuzey Hunları'nın yaşadığı bugünkü Moğolistan-Çin sınırındaki bir ırmağın üstüne yapılmış olmalıdır. O sebeple Canış, Bayış destanının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında gördüğümüz, Canış ile Bayış'ın dedeleri tarafından yaptırıldığı belirtilen Akkürgün köprüsünü de bu türden bir set olarak düşünmek istiyoruz. Ancak bu köprü'nün Kuzey Hunları'nın yaşadığı Tannu-Ola dağlarından Orhun Nehri'ne kadar olan bölgede olduğu ortadadır (Gürün 1984, 115-116). Bu bağlamda, destanda Canış ile Bayış'ın avlandıkları gölün yakınında olması (bu göl az sonra incelenecektir) Baykal Gölü'ne dökülen Orhun Nehri'nin kollarından biri olduğunu düşünüyoruz. İhtimal ki destan geleneğinde Çin Seddi'nin varlığı, eski bir oluşumun daha sonraki bir mekan ile birleştirilmesine neden olmuş olmalıdır.

7. Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Canış ile Bayış'ın avlanıp eğlendikleri Ala Köl ise Baykal Gölü olmalıdır. Geçmişte Kuzey Hunları'nın yaşadığı yerlerin bugün Tuva sınırları içinde kalan Tannu-Ola dağlarından Moğolistan'daki Orhun Nehri'nin bulunduğu coğrafyayı belirtmesi (Gürün 1984, 115-116), bu gölün adını zikrettiğimiz nehrin döküldüğu Baykal Gölü olduğuna işaret etmektedir.

8. Musulmankulov ve Canayev varyantlarındaki ortak mekanlardan Musulmankulov'da Azim (Arzim), Canayev'de de Arzım olarak belirtilen Erzin ise bugün Tuva topraklarında ve Moğolistan sınırına yakın bir yeredir. Bu bağlamda gerçek bir yer adı olarak karşımıza çıkan Erzin, geçmişte Kuzey Hunları'nın yaşamış olduğu coğrafya içinde yer alması bakımından da son derece dikkate değerdir.

9. Sadece Akiyev varyantında gördüğümüz üzere Beecin, bugün harita üzerinde tespit edilememektedir. Fakat Manas'ın Pekin seferinde görülmesinden hareketle geçmişte bu adla bilinen bir yerin var olduğu ancak bugün olmayan bu coğrafyanın Manas destanında "Çet Beecin/Becin" (Yıldız 1995, 77-124-143) olarak ifade edilmesi, bugün Çin'de bulunan ata topraklarından bahsedildiğini düşündürmektedir.

10. Yine sadece Akiyev varyantında karşımıza çıkan ve derviş kılığına giren iki kardeşten Bayış'ın "kendileri hakkında bir şey bilip bilmediklerini öğrenmek amacıyla" Sarban'a söylediği;

On kündük cerge saldırgan,

Orustan usta aldırğan,

Oymosun tüzdöp sırdatkan, (Metin, s. 329)

Oşol kimden kalğan sancırğaň? (Metin, s. 330)

satırlarında da görüldüğü üzere Orus topraklarından kasıt bugünkü Rusya toprakları olmalıdır. Çinliler'in bugünkü sınırlarına yerleşmeden Sibirya, Aral Gölü yani Kaşgar bölgesinde yaşadıkları (Gürün 1984, 116) düşünülürse Orus adı ile verilmek istenen yerin Sibirya'dan Çin'in batısına ve kuzeyde Tuva-Moğolistan topraklarına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı ifade ettiği ortadadır.

11. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Canış ile Bayış'ın gezip dolaştıkları Baş Köl ve Orto Köl ise bugün Moğolistan sınırları içinde yer alan Hırgis, Dürçe ve Hava göllerinden birini veya birkaçını temsil ediyor olmalıdır. Muhtemelen destancı, Baykal Gölü'nde avlanan Canış ile Bayış'a ülkelerine dönerlerken bu göllerin yanından da geçirmek istemiştir diye düşünmekteyiz.

Yine de Akiyev varyantında "...Canış, Bayıştın cayında caylap caz küzdö kuş saluuçu Baş Köl, Orto Köl degen köldörü bar ele..." (Metin, s. 148) ve Dıykanbaev varyantında "...Nurkandın Baş Köl, Orto Köl degen köldörü bar eken..." (Metin, s. 386) satırlarında karşımıza çıkan bu duruma karşılık aynı coğrafyanın yerini Musulmankulov

ve Canayev varyantlarında Ala-Köl'ün alması Orto Köl'ün bugünkü Çin topraklarında yer alan Ebi Gölü olabileceğini düşünmemize neden olmaktadır.

12. Kalmuk hükümdarının "Canış'ı ile Bayış'ı yakalayıp getirene kızını vereceği" şeklindeki ödülünü duyan Celmayan'ın iki kardeşi Kalmuk sınırına götürmek istediklerini duymaları üzerine Musulmankulov varyantında Ayçolpon'un;

Kara too başı zaman bol,

Kayrılıp seni körgönçö,

Kayranım töröm aman bol. (Metin, s. 35)

sözleriyle Celmayan'ın sözüne uymasını istemediği, onun yerine sırtlarında av avlayıp kuş kuşlamasının daha uygun olacağını belirttiği Kara Too ise bugün Kazakistan'ın güneyinde Çimkent'e yakın Karatav olmalıdır. Musulmankulov varyantında karşımıza çıkan Kara Too'nun destan geleneği ve destancının anlatı kahramanlarına bildiği yerlerde dolaştırması ile ilgili olduğuna bağlamak istiyoruz.

13. Akiyev varyantında tespit edilen Kayrı (Kayır), Kıyırçak, Üsür (Üzür), Sır Too ve Ak Or gibi coğrafi yerlerin de mahalli veya küçük yer adları olabileceğini ya da geçmişte var olan ancak bugün unutulmuş yer adları olduğunu varsayıyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Canış, Bayış destanının coğrafyası Hazar ve Karadeniz'in kuzeyi, Sibiryaya, Batı Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan, Çin ve Uygun Özerk Bölgesi'ni içine alan büyük bir alanı işaret etmektedir. Destan geleneği ile de ilgili olan bu durumu (yer adlarının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki yoğunluğuna da bakarak), söz konusu destancıların Türk dünyası tarihini ve eski yer adlarını çok iyi biliyor olmalarına bağlamanın daha doğru olacağını düşünüyoruz.

III. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA ZAMAN VE MEKAN

Zaman ve mekân kavramları sözlü ya da yazılı bütün eserlerde yer alan, vakanın en önemli unsurlarından ikisidir. Anlatıcı ya da yazar, eseri, olayların gerçekleştiği zamana oturturken vakanın öne çıkan bölümlerini göstermek amacıyla yaşadığı çevredeki zaman kavramlarını kullanır. Bir anlamda eserin yaratıcısı vakaya müdahale eder. Bu durum ise anlatıcı veya yazarın geleneksel kültürü iyi bilmesi ile açıklanabilir.

Zaman ve mekân kavramlarına, her alanda farklı anlamlar yüklenir. Einstein, zamanın ve mekânın sübjektifliği üzerinde dururken bu kavramların algı ile ilgili olduğunu belirtir. “Rölativizm” teorisiyle açıklanan bu duruma göre insan algısı, olguyu hem var eden hem de anlamlandıran bir özellik gösterir. Bir anlamda zaman ve mekân, algılanış biçimiyle ilintili olarak anlam kazanır. Üstelik algı, dinamik olma özelliğini her zaman canlı tutan ve insana göre değişen fenomenolojik bir durum sergilemektedir. Zira her insan için güzel zaman kısadır; sıkıcı zaman ise bir türlü geçmek bilmez. Ayrıca söz konusu durumlarda insanların algısı kadar, algı ölçütünün de farklı olduğu görülür.

Felsefe bilimcileri zaman ve mekân kavramını varoluşçuluk felsefesi ile açıklarlar. Mesela Hegel’e göre evren, varlık ve oluş gibi değişik alanların ortaya çıkmasını sağlar; ide yani düşünce de evren içinde evren olarak gelişir. Bir başka ifadeyle idenin gelişmesi evreni oluşturur. İdeyi yani düşünceyi dolayısıyla benlik’i oluşturan ruh (tin) ise zaman içinde varlığı açıklamaya girişir. Bu açıklamada iki varlık alanı söz konusudur:

1. Bağımsız nesnel alanı,
2. Doğa

Ona göre; bağımsız nesnel alanı daha çok mantık ve matematiğin konu edindiği, öncesiz-sonrasız bir alandır. İnsan düşüncesi, bunları ortaya çıkarır ancak yaratıcı değildir. Bu alandaki nesnel alan arasında bir düzen bulunmaktadır. Doğa ise insanın oluşunu gerçekleştiren ortamının doğmasına olanak sağlayan bir “oluş alanı”dır. Doğada her nesne bir başka nesne dolayısıyla vardır; kendiliğinden değildir. Bütün nesnel alan uzay ve zaman bağlantısı içindedir; süreklilik ise bir görünüşdür. Doğada nesnel alan için öncelik-sonralık neden-sonuç ilişkisi egemendir. Bir anlamda doğa, akıl’ın (us) ve ruh’un (tin) gerçekleşmesi ile varlık niteliği kazanmıştır (Bozkurt 2009, 51-53).

Kierkegaard’a göre de varoluş, insanın yaşamı değerinde olup sorumluluğunu sürdürdüğü bu yaşamın bir parçasıdır; yaşam yeri ise varoluş alanıdır. Ancak varoluş, paradoksal bir kavramdır. Yani açıklanmaya başlanınca uçar gider. Bir başka ifadeyle onu ancak düşünmeden önce ya da sonra gibi iki ışık içinde hissedebilmek mümkündür. Bu bağlamda varoluş bağlamında zamanı, iki şekilde değerlendirmek gerekir:

1. Nesnel zaman
2. Öznel zaman

İlkinde zaman ince bir çizgidir; diğerinde ise her şey “varoluşun anları” ile ölçülür ve bu anlar, eş değerli değildirler; gelecekteki yaşamımızın alinyazısını belirleyecek nitelikte olanları yanında günlük hayat içinde önemli bir yeri bulunmayanları da vardır. Araştırmacıya göre zaman kavramı temelde varoluşa bağlıdır (Akarsu 1994, 194-195).

Pütülov’a göre kahramanlık destanlarında zaman, üç başlıkta değerlendirilir:

1. Destancı Zamanı (Anlatıcının konu zamanı ile birleştirilerek geçmiş olayları destanın anlatıldığı döneme taşıyan, destanda -di’li geçmiş ve şimdiki zaman ile verilen zaman)
2. Konu Zamanı (Her destanda olmayabilen ve de fazla önemsenmeyen zaman)
3. Destan Devri Zamanı (Destanın tarihi tabakasını veren bilgiler) (İbrayev 1998, 90-132)

Kant’a göre ise zaman ve mekân kavramları us (akıl) ile ilişkilendirilir. Çünkü akıl, bir takım ilkeleri barındıran, deneyin de ötesinde bir kabiliyettir ve çok çeşitli

kavramları vardır. Bu kavramlardan biri de duyarlılık olup duyarlılık'ın iki formu vardır:

1. Mekân (Uzay)
2. Zaman

Ona göre uzay ve zamanın algılanması akıl ile mümkündür. Algı da aklın kavramsal alanlarından biri olup bu alanda nesneden ziyade nesnenin aldığı yer öne çıkmaktadır (Akarsu 1994, 38).

Cassirer'e göre mitik düşünce bile zaman ve mekânla ölçülmektedir. Bu bağlamda mekân aslında var olmayan kutsalların bulunduğu alana özgü karakteristik özelliklerinin yer ve bölgelere ayrılmasıyla ortaya çıkar. Bu düşüncede yön ise mekân kavramının temelidir (Cassirer 2005, 153-159).

Cassirer zaman kavramını da mitik düşünce içinde değerlendirir. Nitekim mitler, aslında bir zaman manzarasıdır; temellerinde zaman vardır. Çünkü varoluş, zamana tabidir. Bu bağlamda mitlerdeki tanrıların tarihi aslında tanrısallığın da tarihidir. Gün, hafta, ay, mevsim, yıl gibi zaman kavramlarının oluşumunu da mitlerdeki kutsallığın kayboluşu bir anlamda mitlerdeki olay, durum ve kahramanları denetim altına alma düşüncesiyle ortaya çıkan ritüellere bağlar (Cassirer 2005, 162-164).

Tasavvufta ise mekân, var oluşa, var olana bağlıdır. Zaman nasıl olayların kıyaslanmasından doğan mücerret bir kavram ise mekân da var olandan doğan soyut bir kavramdır. Bir başka ifadeyle var olan bir şey olmazsa, onun mekânı da olmaz (Gölpınarlı 1985, 60-61).

Edebi metinlerin de çerçevesini çizen zaman ve mekân, destanlarda söz konusu ürünün kendine has özellikleriyle değerlendirilmelidir. Zira destan, kendine has anlatı kuralları olan ve bu kurallara göre şekillenen bir ürün olup zaman ve mekân kavramları da bu bağlamda ortaya çıkar. Bunun yanında anlatıcının zaman ve mekân bağlamında destana müdahale etmesi de göz önüne alınması gereken bir husustur. Nitekim Mehmet Kaplan, Türk destanlarındaki zaman ve mekân kavramlarını Oğuz destanı bağlamında değerlendirir. Ona göre destanlardaki zaman ve mekân kavramları destan kahramanının

kişiliği ve içinde yaşadığı toplumla yakından ilgilidir. Nitekim Oğuz, dışa dönük, güçlü fizik yapısı ve idealleri bakımından olağanüstü bir özellik göstermekte; destandaki zaman ve mekân kavramları da onun bu olağanüstülüğüne göre destana dâhil olmaktadır. Bir anlamda söz konusu iki kavram, Oğuz'un dünyaya hâkim olma isteğini ve kahramanlığını ortaya çıkarmak için destanda yer almakta; (Kaplan 1985, 16-18) bu durum ise "...Bu oğlan anasının göğsünden ağzı içip bundan sonra bir daha içmedi... dili gelmeye başladı. Kırk günden sonra büyüdü. Yürüdü. Oynadı..." ve "... Ben uygurların kağanı oluyorum ki yeryüzünün dört tarafının kağanı olsam gerektir..." (Atsız 1943, 19) ifadeleriyle yansıtılmaktadır.

Epik destanda zaman en çok epik geleneğe göre şekillenir. Akmataliyev'in de belirttiği üzere "Şairin cümlelerinde, epik formda yazma ile edebiyatın formları birbirine uymaz." (Akmataliyev 2001, 232). Çünkü destanın başlangıç ve bitiş çizgisi doğrudan başkahramanın yaşam süresi ile ilişkilidir. Nitekim Özkul Çobanoğlu, "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı eserinde "Destanın konusunun geçtiği zaman ne kadar uzun olursa olsun, bu başından sonuna kadar bir kişinin hayatını aşamaz." (Çobanoğlu 2007, 113) demektedir. Demek oluyor ki; destancı, geçmiş zaman ile dinleyici zamanını hem ayıran hem de birbirine bağlayan kişidir. Bir anlamda bu durum anlatıcının "destandaki olayları bilgisi ile gören ve anlatan kişi" olduğunu ortaya koyar. O nedenle destanda en çok kullanılan zaman görülen geçmiş zamandır. Çünkü geleneğe göre, destancı olayları başkasından duyan değil bire bir şahit olarak gören kişidir (İbrayev 1998, 94-95).

Destanlardaki zaman ve mekân kavramı üzerindeki çalışmalardan biri de "Destanın Yapısı" adlı çalışmasıyla Şakir İbrayev'dir. Ona göre, sözlü kültürden yazıya aktarılıp statik metne sığdırılan bir kahramanlık destanında üzerinde durulan olaylar, tarihsel düzlemde ne kadar geriye giderse gitsin anlatı, kendi aktüel zaman ve mekânını kurar. İbrayev'in ifadesiyle: "Destanı anlatan kişi için o destan gerçektir." (İbrayev 1998, 102). Aslında destandaki gerçeklik tarihi gerçeklik ile birebir örtüşmez ve destanda geçen mekân adları birer toponomik coğrafi referanslar olarak kullanılamaz. Bu bakımdan destan, her ne kadar tarihte yaşamış bazı topluluklara ve yer adlarına göndermeler yapsa da o, epik zaman ve mekân içerisinde kurulmuş estetik üslupla

söylenen bir sanat eseri niteliğindedir (İbrayev 1998, 144). Bu bakımdan destanda zaman ve mekân hakkında tespitlerde bulunurken epik zaman ve epik mekân kavramları incelemeye dâhil edilmesi gereken ilk veriler olmalıdır. İbrayev, epik devrin özelliğini (epik zaman ve mekânı):

“Destanı söylemek bir geleneğe dönüşmüştür. Geçmiş ve gelecek zamanlardaki (bunun içinde Oğuz-Kıpçak, Moğol zamanı vardır.) olaylar, tarihi görüntüler, adlar, mitolojik ve dini kavramlar bir yerde toplanıp bir süzgüden geçirilmektedir.”(İbrayev 1998, 144);

sözleri ile açıklamakta, destanlardaki zaman ve mekân kavramlarını da;

1. Konu zamanı ve mekânı

2. Destancı zamanı ve mekânı

şeklinde iki başlıkta incelemektedir (İbrayev 1998, 85-164).

İbrayev, kahramanlık destanlarında zamanı göstermenin ve bunun hızlı ilerlemesinin iki sebebi olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi, olayların seyrekliği veya hızlılığı (çabucak büyüme, uzun yol yürüme), ikincisi benzer ya da aynı olayların anlatımının uzatılmasını ölçülü hale getirmek için uzun zaman gerektiren faaliyetleri sıkıştırmak/daraltmaktır (İbrayev 1998, 122).

İbrayev'e göre destanda mekânın da "tarihi gerçeklikle örtüşen mekânlar" ve "epik destan geleneğine bağlı sanatlı anlatımdan doğan mekânlar" olmak üzere iki türlü görünüşü vardır. İbrayev bu durumu iki amaca bağlamak gerektiğini söyler:

1. Yer-su, dere-göl, dağ-taş, halklı-halksız yer adlarının destandaki neticesi ve bunların tarihi temelleri, kesin coğrafi ve destandaki adlarının birbirine uygunluğu, bu vasıta ile tarihin destandaki görünüşünü açıklamak.

2. Mekân unsurlarının destan sanatı geleneğine bağlanan özellikleri, zamanla örülüşü, kahramanın yaptıkları ve konu ile bağlantısı, zaman açısından çeşitli olayların geleneksel destan mekânlarına benimsetilmesi.”(İbrayev 1998, 133).

Destanın esası, tarihi gerçekliktir ancak bu, türün tarihi değil toplumun tarihidir. Destan, toplumun yaşadığı büyük olaylara yer verdiği gibi göçebe halkın ezelden beri göçüp konduğu yerleri, yaşadığı mekânları da içerisine almıştır. Denilebilir ki destancı, hafızasında sakladığı genel destan görünüşüne uygun mekân adlarını, olayların gelişine göre kullanır (İbrayev 1998, 135-137).

Destanda zıt uyum kuralı mekân açısından önemli bir veridir. İbrayev, bunun formülünü şu şekilde ifade eder:

“Yüksek yüksek tepelerden,

Duru, derin göllerden.” (İbrayev 1998, 138).

Zıt kavramların bir arada verilmesi ise destanda mekân açısından bir bütünlük kurmak içindir. Eğer kahraman uzun bir yola çıkıyorsa mutlaka engebeli/zorlu mekânlardan geçmesi gerekir. Aksi takdirde kahramanın yolculuğu basit kalır ve zorluk aşmayan hiçbir kahraman, halkın nezdinde gerçek kahraman olamaz. Sefere çıkan, uzun yol yürüten kahramanın düşman yurduna vardığında dağdan aşması veya dağa çıkması gerekir (İbrayev 1998, 138- 152).

Fuzuli Bayat da “Dede Korkut Oğuznameleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği” adlı çalışmasında hrontop teorisi (zaman-mekân birliği) bağlamında söz konusu destan metnini inceler ve epik anlatmalarda mekân ve zaman kavramlarının birliğine dikkati çekerek bunları birbirinden ayrılmaz iki değer olarak yorumlar. Destan metninde zaman ve mekânın milli ruhun sembolüne dönüştüğünü, metnin mekânının yatay ve dikey şerhe maruz kalabileceğini belirten Bayat, metnin okunuşunda diahroni yani tarihselliğin baskın olduğunu, bu bakımdan zaman ve mekânın tarihsellik üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Fuzuli Bayat, metinde iki farklı zamanın görüldüğüne dikkati çeker:

1. Tasvir edilen hadise ve gerçek zaman

2. Metne hadiselerin ve gerçeklerin taşındığı zaman (Bayat 2003, 99-108).

Bayat, bu iki maddeyi açarak tahkiye zamanı ile tahkiye edilen zamanın farklı olduğunu belirtir. Ayrıca şimdi ile geçmiş arasında geçiş rolü oynayan “destanın şekillendiği zaman” denebilecek bir zaman daha olduğunu ancak bu zamanın destanla ilişkisini incelemeye değer bulmadığını; bu zamanın epik zaman ve mekân anlayışının dışında kaldığını ifade eder. Dede Korkut Hikayeleri’nde zaman ve mekanı retrospektif (geriye dönük) ve perspektif (ileriye dönük) kavramları ile inceleyen araştırmacı, hikâye zamanının retrospektif, tahkiye zamanının ise perspektif zaman ve mekana ait olduğunu belirtir (Bayat 2003, 108-110).

Yukarıda verilen bilgiler bağlamda Canış, Bayış destanındaki zaman ve mekân kavramlarını ayrı başlıklar altında inceleyerek tespitlerimizi örneklerle destekleyecek zaman zaman İbrayev, Akmataliyev ve Bayat başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların bu konuda söylediklerine atıfta bulunulacaktır.

Ş. İbrayev'in de kabul ettiği ve Libaçev'in desteklediği bu duruma göre Canış, Bayış destanını incelediğimizde söz konusu destanın zaman bağlamında oldukça ilginç bir durum gösterdiğini görebiliriz. Ancak biz, Canış, Bayış destanının zamanını hem kavramsal hem destan kahramanının psikolojisi hem de anlatıcı bakımında değerlendirecek; bu bölümü üç alt başlık halinde inceleyeceğiz.

III. 1. Zaman

III. 1. 1. Kavramsal Bağlamda Zaman

Önsözünde de belirtildiği üzere Canış, Bayış destanı Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev varyantları bağlamında incelenmekte olup söz konusu destanın belirttiğimiz bütün varyantları Kırgız Türklerine aittir. Bu bağlamda gelenek-görenek, inanç-ritüel, mutfak, giyim-kuşam başta olmak üzere Kırgızların ortak bir hayatı sürdürdükleri, hayata bakış açılarının da ortak paydada buluştuğunu söylemek mümkündür. Aynı soydan gelen, aynı coğrafyada yaşayan ve aynı geçmişe sahip olan toplulukların belirttiğimiz özelliklere sahip olması ise kaçınılmazdır.

Buna rağmen anlatıcıların Kırgızistan coğrafyasının farklı taraflarında oturup yetişmeleri, onların zaman ve mekan kavramlarını ifade etme yollarında farklılık yaratacağı bizi her varyantın bu bağlamda ayrı ayrı incelenmesini gerektirdiğini düşündürmüştü; destancuların zaman dilimlerini ifade ediş şekillerini ve aralarındaki farklılığı bu yolla ortaya koyabileceğimizi göstermiştir.

Canış, Bayış destanındaki zaman kavramını biz iki ana başlık altında inceleyeceğiz; hangi çeşitten olursa olsun her zaman diliminin karşısına söz konusu zaman kavramlarının tezde yer aldığı sayfa numaraları verilecektir.

Bu tasnif, ilk defa denenen, farklı durum ve imkanları gözetererek yaptığımız bir tasniftir. Bir başka ifadeyle Ş. İbrayev'in ve Bakhtin'in "Türk Destanlarında Zaman Anlayışı"ndan (Bakhtin 2001, 177-178) oldukça farklıdır. O nedenle biz üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının dört varyantını da söz konusu bilim adamlarının "Destanda Zaman" görüşüne bağlı olarak incelemek istiyoruz.

III. 1. 1. 1. Belirgin Zaman Dilimleri

Bu bölümde gündelik hayatımızda da rastladığımız belirli aralıklara sahip zaman dilimleri gösterilecektir.

III. 1. 1. 1. 1. Gün Bağlamında:

- * Otuz künü col cürüp (M-14)
- * Tüşkö maal bolgondo (M-33) (öğle)
- * Kün asmandan caaganda (M-59) (sabah)
- * Cıldızdın baarı tolgondo (M-73) (gece)
- * İñir kirip kaldı emi (M-96) (akşam)

- * Kuptu bolup kaldı emi (M-96) (gece)
- * Ay menen çolpon koşulup (M-109) (gece)
- * şaşkede (M-111) (kuşluk)
- * On beş kün boldu cetkendi (M-145)
- * Taña cakın (C-194) (şafak sökmeye yakın)
- * Tüş ubakta (C-197) (öğle vakti)
- * Kün töbödön ötköndö (C-203) (öğleye yakın)
- * Kün beşimge cetkende (C-203) (öğle zamanı)
- * Tañ sargayıp atkanda (C-206) (şafak söktüğünde)
- * Taraza cıldız batkanda (C-206) (şafak söktüğünde)
- * Cıldızdın baarı tolgondo (C-215) (gece)
- * Karañı tüngö ... (A-281) (gece)
- * Tañ atıp ketet eken (A-293) (şafak vakti)
- * Tañ cakın bolgondo (A-294) (şafağa yakın)
- * Tañ attı (A-294) (şafak)
- * Ceti kün boldu (A-251)
- * On eki küngö tolgondo (A-300)
- * ... üç künü... (A-301)
- * Altı kün (A-307)
- * Altı künü... (A-307)
- * Kırk kündük toyun atkarıp (A-342)

- * Kırk künü toy ber
Kırk künü oyun kıldı (A-343)
- * Erteli-keç elüü kün (D-424)
- * On eki künü catkanda (A-311)
- * Altı kün cürdü dem albay (A-319)
- * Üç kün karal bolgondo (D-383)
- * Kereli keçke ... (A-290) (akşama kadar)
- * Ali keçinde ... (A-295) (akşam vakti)
- * Ali tündö ... (A-295)
- * Tañ agardı sögülüp
Taraza cıldız bölünüp (A-296) (şafak vakti)
- * Kün çaçırıp carığı
Cer cüzünö tögülüp (A-296) (sabah)
- * Tün ortosu bolgondo
Ay karañı çıbırıp
Bardık cıldız tolgondo (A-297) (gece yarısı)
- * Tegiz uktay catkanda (A-297) (gece yarısı)
- * Tañ catkırıp duk salıp
Ata turgan ubakta
Taraza cıldız kubulup
Bata turgan ubakta (A-299) (şafak vakti)

* Tündö ... (A-305) (gece)

* Tañdın aldı bügündön (A-306) (şafak sökmeden)

* Küügüm kirdi kün batıp

.....

Catar mezigil bolgondo (A-305) (gece)

* Toguz künü tolgottu (D-384)

* Üç künü ... (D-432)

* Üç kündö (D-432)

* Kün çoñ şaşke bolgondo (D-383) (öğleye yakın)

* Ay cañırıp tolgondo (D-383) gece

* Tündö... (D-406) (gece)

* Ay karañı tün bolup (D-429) (gece)

* Tün carımı bolgondo

Ay cañırıp tolgondo (D-431) (gece yarısı)

* Ay karañı tündördö (D-442)(gece)

* Ay carkırıp asmanda

Azem zaman bolgonu (D-460) (gece)

* Tañ atar mezigil boluptur (D-435) (şafak sökmeden)

* Azıraak kün kaygansıp (D-437) (akşam olmak üzereyken)

* Tün carımı bolgondo (D-439) (gece yarısı)

III. 1. 1. 1. 2. Ay Bağlamında:

- * Tuura bir ay bolgondo (D-400) (Bir ay geçtikten sonra)
- * Toguz ay ... ötüp (D-384)
- * Altı ayçılık alıs köl (D-400)
- * Üç aylık alıs col ... (A-305)

III. 1. 1. 1. 2. Yaş Bağlamında:

- * On beş çaşar (A-719) (on beş yaşında iken)
- * törölgön eki cıl (D-386) (doğduktan iki yıl sonra)

III. 1. 1. 1. 3. Uzunluk Bağlamında

- * künçülük cerden: (A-341) (bir günlük yer)
- * On kündük cerge ... (A-329-330) (on günlük yer)
- * Kırk kündük cerge (A-329-333) (kırk günlük yer)
- * Bir ayçılık col (D-397)

III. 1. 1. 1. 4. Hafta Bağlamında:

- * Erteñki künü şaşkede (M-111) (ertesi gün öğleye doğru)
- * Bügünçö ... (A-295) (bugün içinde)
- * ... bugün tündö ... (A-297) (bu gece)
- * ... erteñ dağı ... (A-297) (yarın sabah)

- * Būgūn keke (A-338) (bu akřam)
- * ... beř kűndű keliřet (A-340) (beř gűn içinde)
- * Eki apta ... (D-400-403) (iki hafta)
- * Colgo erte ıgayın (D-430) (erkenden)
- * Bir apta turat baylanıp (D-433) (bir hafta)
- * Karalap bir kűn turgunu (D-438) (bir gűn boyunca)
- * Dağı eki apta col... (D-400)

III. 1. 1. 1. 5. Yıl Bağlamında:

- * Beş cıl boyu... (D-435) (beş yıl boyunca)
- * Ceti cılı zındanda (A291-299)
- * Cayı-kışı ceti cıl (A-292)
- * Altı cıl ... (A-292-293)
- * Ceti cıl ... (A-292-293)
- * Ceti cıl catıp (A-295)
- * Ceti cıl catkan zındanga (A-297)
- * Ceti cıl bakkanda (A-298)
- * ... ceti cıl (A-305)
- * Sekiz cıl catkan ... (A-319)
- * On beř cılı kűyűm (A-320)
- * On beş cıl bolcop (A-321)

- * Ordo catıp segiz cıl (A-325)
- * Ceti cıl kettik kabarsız (A-326)
- * Altı cılı han bolup (A-330)
- * On beş cıldan ber cakka (A-349)
- * Ceti cıl ömür (A-355)
- * On beş cılga cetken (A-366)
- * On beş cılı cogolgon (A-367)
- * Altı cıldan ber cakka (A-370)
- * Aradan eki cıl öttü (D-381)
- * Tuura beş cıl bolgondo (D-431)
- * Beş cılı boldu bagamın (D-433-439)
- * Beş cıl ordo catıpmın (D-433)
- * Beş cıl cürdüñ cügürüp (D-440)
- * Beş cıl boyu ... (D-441-442-458-460)
- * Beş cıldan aştı (D-446)
- * Beş cıl murda bolgonu (D-456)

III. 1. 1. 1. 6. İnsan Psikolojisi Bağlamında:

- * Karañı tünü kündüzdöy (A-282) (Gecesi gündüze karışmak)
- * Karañı tündö kunt alıp (A-281) (Gecesi gündüz olmak)
- * Bir künü keçke batpadı (A-297) (Hiçbir gün gecikmemek)

- * Karañıda cürgönçö ... (A-305) (Karanlıkta yürür gibi)
- * Kündö kızıyt ... (A-307) (Her gün aynı heyecanı taşımak)
- * Küügümdön kiyin tün (A-320) (Akşamdan sonra gece)

III. 1. 1. 1. 7. Yer Bağlamında:

- * Karañıda ... (A-295) Göz gözü görmez iken

III. 1. 1. 1. 8. Halk Takvimi Bağlamında

- * Ay döbödön togolso (D-419) (gökte ay çıksa)
- * Çay kaynamı cattu (D-441) (çay kaynayana kadar uyudu)

III. 1. 1. 1. 9. Hız Bağlamında:

- * Aptada bastı çeyregin (D-400) (bir haftada yolun çeyreğini gitmek)
- * Anı munu degiçe (D-414) (Söylenmeyi bırakmak)
- * Açıp közdü cumgança (D-423) (Göz açıp kapayana kadar)

III. 1. 1. 1. 10. Mevsimler Bağlamında:

- * Kar, boroşo kündördö (D-442) (Kış mevsiminde)

III. 1. 1. 2. Belirgin Olmayan Zaman Kavramları

Bu başlıkta hem çok geniş zaman dilimini hem de geniş ama yarı belirgin ve belirsiz zaman kavramları ele alınacaktır. Bu nedenle bu başlığı da üç alt gruba ayırmak istiyoruz.

III. 1. 1. 2. 1. Belirsiz Ve Geniş Zaman Dilimini İçine Alan Kavramlar:

* Kündüz debey kün debey

Tıncılık bugün tün debey (A-300) (Dinlenmeden gece gündüz)

* Ömürümçö ... (A-298) (ömür boyu)

* Aradan neçen kün ötüp (A-308) (aradan nice günler geçip)

* Kündöp kündöp ... (A-311) (geceyi gündüze katarak)

* Neçen cıdan ber cakka (A-335-337) (Yıllardan beri)

* Kün aylanıp ay öttü, (D-379) (Aradan günler geçti)

* Ay aylanıp cıl öttü (D-379) (Aradan aylar yıllar geçti)

* Keter küngö cakınganda (D-386) (Geçmiş günlerde)

* Ay aylanbay kelmekçi (D-426) (Ay bitmeden gelmesi gerekir)

* Kün aylanbay kelmekçi (D-426) (Kün bitmeden gelmesi gerekir)

* Bir kündörü bolgondo (D-431) (Günlerden bir gün)

III. 1. 1. 2. 2. Belirsiz-Gerçek Zaman Dilimlerini İfade Eden Kavramlar:

* Aradan üç dört cıl ötüp (A-324) (Aradan üç dört yıl geçtikten sonra)

- * Ceti cılı bolot ... (A-324) (Yedi yıl kadar oluyor)
- * Üç tört kündö bir ... (A-325) (Üç dört günlük aralıklarla)
- * Kırk kündö bolbop toy kılıp (A342) (Kırk gün kadar toy yapıp)
- * Altı kün kalbay (A-361) (Altı güne kalmadan)
- * Ertelep (D-443) (Erkenden)
- * Tünü boyu (D-442) (gece boyunca)
- * Tün boyunca ... (A-297) (gece boyu)
- * Eki ayda cakın (D-455) (iki ay kadar)

III. 1. 1. 2. 3. Belirsiz Zaman Dilimlerini İfade Eden Kavramlar:

- * Cabıla ... (A-230) (henüz)
- * Murda ... (A-295) (önce)
- * Emi (A-295) (şimdi)
- * Erte emes keç emes (A-297) (ne çok erken ne çok geç)
- * Köz körgüs kara tün menen (A-298) (zifir karanlık gecede)
- * Bir zamatta ... (A-298) (zamanın birinde)
- * Neçen kün neçen tün (A-328) (günler geceler boyunca)
- * Çokçuluk çirkin ulanıp (A-338) (her gün daha da çirkinleşip)
- * Künü tünü col karap (A-349) (gece gündüz yol bakıp)
- * Kün ötkörböy (A-363) (Vakit geçirmeden)
- * Künü tünü tınçıbay (D-382-458) (gece gündüz, geceyi gündüze katarak)

* Uzun tün ... (D-400) (uzun gece boyunca)

* Kündür tündür küzötüp (D-423) (gece gündüz gözleyip)

* Oşondo (D-424) (o sırada)

III. 1. 2. Epik Gelenek Bağlamında Zaman

III. 1. 2. 1. Destan Açısından

Bilindiği üzere destanlarda zaman, kahramanların özellikle de asıl kahramanının büyümesi sırasında hızla geçer (Çobanoğlu 2007, 16-17). Bunun sebebi, destanların mitik, aşk veya tarihi (kahramanlık) hangi türden olursa olsun konunun asıl kahramanın maceraları etrafında dönmesi, bir başka ifadeyle söz konusu kahramanın yiğitliklerinin anlatılması vurgulanmasıdır. O nedenle kahramanın genellikle olağanüstü doğumları uzun uzadıya anlatılırken birden bire büyüdüğü, at binip kılıç kullandığı ve yiğitlerini-askerlerini toplayarak düşmana akın yapmak üzere hazırlandıkları görülür. Bir yerde destancı, destan kahramanının başarıları ve kahramanlıkları için zemin hazırlamış olur.

Canış, Bayış destanında da aynı durumla karşılaşıyoruz. Nitekim Musulmankulov varyantında "Asılkan degen bir padişa bar ele, anın düynösü tügöl, türkügü altın ele. Eç perzenti cok ele. Oşondo taktısın talak kılıp taştap, kудayga calınıp, moynuna boto salınıp, Meke Mediyna közdöy cönödü.

Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas "Sen kimsiñ?" dedi. "Men Asılkan padişamın" dedi. "Tilegiñ öttü kудayga, kabıl etti" dedi. Anda Asılkan ayttı. "Kızır babam bolsoñ, kудaydan eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteşkendi algan berseñ, bir put taşı kötörgön balban berseñ" dedi. Kızır İliyas "Aç alakanıñdı" dedi. "Oomiyin" dep bata berip, közdön kayıp boldu.

Tilegi kabıl boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü. Eköö teñ semiz tüştü." (Metin, s. 31); Canayev varyantında; " Altı

Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp çaşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön." (Metin, s. 121); Akiyev varyantında: "

"Bala körböy zarıgıp,

Kudaydan tilep zarılıp,

Kıylanıp keldim başında,

Canıştı kördüm şark etip,

Tak kırk altı çaşımda.

Sen boyumda bolgondo,

Altı ayga tolgondo,

Caydın küni caykalıp,

Başkı kölgö kongondo,

Bar tamagım dapdayar,

Caynap turgan ordomdo.

Sen boyumda colborstun

Etine talgak bolgomun,

Törörümdö kırk küni

Kıynoosun tarttım tolgoonun,

Öödö bolboy oşondo

Ölö turgan bolgomun. (Metin, s. 162)

Atañ Nurkan oşondo

Kalıñ kırgız elinin
Mergenderin cıydırgan,
Colbors atıp bersin dep,
Carçı menen çakırtkan.
Atıp kelip berem dep,
Añçılar tarap tuş-tuşka,
Colborstu cokton taptırgan,
Mergenge beşti attırgan.
Cürögün tuurap cedirip,
Terisin kabat captırgan,
Töröp iyer beken dep,
Tört künü terige catkırgan.
Ötüşüp ketken talgagım,
Arañ cangan teri menen,
Beş colborstun cürögün
Bir tuuratıp cegenden,
Ugar bolsoñ sen üçün,
Ubarası uşul eneñdin,
On eki aydın cüzündö
Omurtkam sızdap törödüm.
Oşo azabıñdı unutup,

Aylanıp üç maal bölödüm,
Cumurtka çaykap cetilttim,
Paydañdı kaçan körömün,
Acal cetip biz ölsök,
Kümön go senin kömörüñ. (Metin, s. 163);

Dıykanbaev varyantında ise:

"Taksır Nurkan kanıbiz,
Tuura sözdü aytpasak,
Çığıp keter canıbiz,
Kanışanın boyunda
Cön bala emes er catat,
Kara kulak şer catat,
Altımış alptın küçü bar,
Paygambardın sürü bar,
Kabılandın türü bar,
Karakan kızı Külükan
Kak colborstun etine
Talgak bolgon turbaybı,
Üç kündön kalbay tappasañ,
Ölüp keter alsırap,
Kanı kaçıp kansırap."

Kandan buyruk bolgon soñ,
Kalkı karap turabı,
Kıraanmın degen mergeni,
Kırdan teke tergeni,
Algırımın degen mergeni,
Askadan teke tergeni,
Çogulup baarı cönödü.
Abiyir berse caratkan,
Colborstu atıp kelgeni,
Külükanga bergeni.
Künü-tünü tınçıbay,
Kırdı-kırday cügürdü,
Kıraanmın degen mergender
Colborstun tappay daymın
Bir canınan tünüldü,
Oydu-oydop cügürdü.
Oyronmun degen mergender (Metin, s. 382)
Colborstu izdep tabalbay,
Ontop kelip cıgıldı.
Üç күнү karal bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,

Bolcogon cerge kelişti,
Borkuldaşıp ar biri
Bolgonun aytıp berişti,
Seksenge çıkkan mergeni,
Sıltıy basıp kelgeni,
Kepterin ugup alardın
Keyip keñeş bergeni,
Oo kıyınsıngan mergender,
Kırdan teke tergender,
Teke atkan kep emes,
Colbors eköö teñ emes,
Çer tokoygo bariñar,
Koştop miltık alıñar,
Çıtırman tokoy içinde.
Çirene basıp cürgöndür,
Çır-çır etken silerdi
Çakırım cerden körgöndür.
Baskanıñdı bilgizbey,
Barganıñdı tuyguzba.
Tuş-tuş catkan tozgula,
Korkoguñ cakın barbagın,

Korkup ketip bakırp,
Enekeñdi çakırp,
Colborston kol cuup kalbagın.
Baatırñ bargın aldıga,
Aytkan sözüm calpıga.
Kabılandı karmap kel,
Çıncır salıp baylap kel.
Koş-koş ayıp koštoşup,
Cönöp kaldı toptoşup,
Kün çoñ şaşke bolgondo
Taş kuladı solkuldap,
Karagay sındı karçıldap,
Ukkan cürök bolkuldap,
Añgıça koş karaan köründü,
Kart mergen köönü bölündü,
Kuday taala kuduret,
Kılgangıça biz ümöt,
On altı caşar bir bala
Oozdugu cok tay minip,
Colborstu kelet cetelep, (Metin, s. 383)
Dalaydı körgön kekse çal,

Boydo catkan balanın
Cigittin piri Şaymerden
Koldooçusu uşu dep,
Tüşünö kalıp köz cumdu,
Kaltırak baskan denesin
Toktogo kalıp tüz turdu.
Közün açsa bala cok,
Colbors turat calanıp,
Eki cagin karanıp.
Cetelep keldi ordogo
Kalayık kalk tañ kaldı,
Mındaydı körgön can barbı.
Catıp kalgan Külükan
Körgöndö colbors süyünüp,
Üç bügülüp iyilip,
Mergenge taazim kılğanı,
Colborstun cedi cürögün,
Aşkana kıldı tünögün.
Üç künü catıp etin cep,
Tük kaltırbay bütün cep,
Calanıp turup ketkeni,

Et bışırgan kara kũñ
Es uçun bilbey cıgılıp,
Ertesi butun şiltedi.
Toguz ay, tokson kũn ۆtüp,
Tolgoo kirip Kũlũkan
Oy-boydu saldı tũrlۆntüp,
Toguz kũnũ tolgottu,
Tolgon candı oylottu,
"Canım aman kalabı,
Calañkıkı şumduk balabı?"
Öksüp ıylap Kũlũkan
Ölörũn ۆkçöp samadı.
İçinen bala tũřkۆndö
"Bar-bar" etip ıyladı,
Enesin kıyın kıynadı,
Too silkinip, taş urap,
Tũnörüp asman sel cürdü,
Mındaydı murun kim kۆrdü.
Bir ęeñgelde kan uyup,
Bir ęeñgelde cin uyup,
Körgöndün baarı tañ kaldı.

Ay tuyakka bee soydu,

Azan aytıp çakırıp, (Metin, s. 384)

Bayış atap at koydu. (Metin, s. 385)

satırlarıyla anlatılan ve Musulmankulov ile Canayev'de Canış ile Bayış'ın, Akiyev ile Dıyanbaev'de ise sadece Bayış'ın doğumu konusunda verilen bu bilgiler, bize söz konusu destan kahramanlarının da epik geleneğin "kahramanların olağanüstü doğumları uzun uzadıya anlatılır" kuralını gözler önüne sermektedir. Bir yerde destancı, anlatının bu kısmını uzun tutarak destan kahramanını daha başında vakanın merkezine yerleştirir; diğer olayların onun etrafında şekillenmesini sağlar. Üstelik bu durum, asıl kahramanın ileride göstereceği olağanüstüliklere bir çeşit zemin niteliğindedir.

Aynı durum, destan kahramanlarının evliliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Sadece Musulmankulov varyantında gördüğümüz bu durum; "Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş (Metin, s. 31) salıp, talaaga çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken. Kızdardı baldar alıstan körüp, tañ kalıp, beyuş boldu. Cigitterge kayrıldı: "Bul kaydan kelgen kızdar?" dep, tañ kalıp karap turdu. Oşondo bir kuş süröttüü kişi uçuradı. Al adamga: "Sen kimsiñ?" dedi. Al "Nurkoco degen kuştun padişasımın" dedi. "Tigi kızdar kim?" dedi ele, "perinin kızdarı, kızdardı emne kılasıñ?" dep suradı. "Men aşık bolup kaldım" dedi. "Anday bolso, alar kep kiyimin kiye elekte çukul barıp, kiyimderin ala kaç. Kepterin kiyip alışsa karmatpayt" dedi. Eki bala öñüp, çukul bardı. Kızdar bilbey, oynop catıştı. Eköo eki kızdın köynögün ala kaçtı. Alar cetöo eken, beşöo uçup ketti. Eki kız köynögümdü bergin dep köpkö calındı. Berbey koyuştu. Cigitterdin arasında Aydar degen cigit perinin tilin bilet eken. Eki balanın cön cayın aytıp tüşündürdü ele, alardı körüp, kızdar aşık boldu. Köynögün alıp, kızdardı öñörüp, Altı Şaardı közdöy cönödü. Curt çoğulup, kızdarga ayran tañ kaldı. Eköo teñ on beşte, ay çırayluu suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı."

(Metin, s. 32) satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın Ayçolpon ve Künçolpon adlı peri kızları ile evlenmelerinde son derece belirgindir.

Destan kahramanlarının uzun uzadıya verilen doğumlarından onların delikanlı çağına gelmelerine kadar geçen zamanın ise son derece hızlı bir şekilde verildiği görülmektedir. Yukarıda da vurguladığımız üzere destanın asıl amacı, kahramanın veya kahramanların olağanüstülüklerle dolu maceralarını vermektir. O nedenle ilk iki varyantta Canış ile Bayış, diğer varyantlarda sadece Bayış olmak üzere Canış, Bayış destanında da benzer bir durumla karşılaştığımızı söylemeliyiz. Musulmankulov varyantında: " Baldar on beşke çıktı." (Metin, s. 31); Canayev varyantında: " Baldar er cetip, on beş caşka bargan eken." (Metin, s. 121); Akiyev varyantında: " Balanın atın Bayış koydu. Bayış 9 caşar bolgondo..." (Metin, s. 148); Dıykanbaev varyantında ise: "Ceti caşında baldar menen oynop cürsö..." (Metin, s. 386) satırlarıyla verilen bu durum söylediklerimizi doğrular niteliktedir.

III. 1. 2. 2. Destan Kahramanı Açısından

Destan kahramanı vakanın merkezinde olan kişidir; olaylar, anlatının başından sonuna kadar onun etrafında artar, şekillenir. Destanların teşekkülündeki ikinci aşamayı yani "yan olayların çekirdek olay etrafında toplanmasını" (Togan 1931, 4-5) hatırlatan bu durum, bir yerde destanın asıl kahramanının macerası olduğunu da gözler önüne serer.

Destan boyunca bunca olayın merkezinde veya yanında yer alan kahramanın bazen yenileceği bazen yeneceği bazen istediğini elde edeceği bazen edemeyeceği olasılığını da beraberinde getirir. Bir başka ifadeyle destan kahramanı bazen sevinçli, mutlu bazen de üzgün veya mutsuzdur. Kahramanın vaka boyunca psikolojik yapısının ve tepkilerinin de değiştiğini gösteren bu durum, destandaki mekanların bize verilişini de etkilemektedir. Nitekim kahramanın at binip kılıç kullanma başta olmak üzere onun savaşçılığını, bu konudaki yeteneğini gösteren sahneler ile bu sahnelere temel teşkil eden hazırlıklar uzun uzadıya anlatılır. Mesela Musulmankulov varyantındaki;

Atka minip Şart etip,
Altın kkl carık etip,
Atka mindi Őartıldıap,
Asabası kalkıldıap,
Katar tartıp cardanıp,
Karagan bende tañ kalıp,
Ala-Kl közdöy cönödü
Asılıñ Bayış kamdanıp.
Canış, Bayış eki bek,
Asılıkandın balası,
Balban ele çaması
Camandık menen işi cok,
Akıl aytar kişi cok,
Kerney tartıp cez naydan (Metin, s. 35)
Kelet konup ar kaydan,
Domburaçı, ırçısı
Çoguluşup ırdaşıp,
Cnp ketti cırğaşıp.
Padışanın baldarı
Başında kkl carıkıldıap,
Baştap alıp Celmayan

Astında barat karkıldap.
Eki kayış teñ tizgin,
Eri ölgöndöy culkuldap,
Oozunan köbük burtuldap,
Ala-Köl közdöy cönölüp,
Uluu colgo saldı ele,
Altı künü col cürüp,
Adaşıp coldon kaldı ele,
Arbak urgan Celmayan
Adaştırıp saldı ele.
Arkar baspas zoo menen,
Agını katuu suu menen,
Adaştırıp aldı ele,
Arkaygan toogo saldı ele,
Agıp catkan dayraga
Alıp kirip bardı ele.
Dayra alıp bıkıldayt,
Tay carışım cerlerden
Alda kaydan cıltıldayt,
Kelip turup kar bolup,
Keçerge pende zar bolup,

CanıŖ, BayıŖ eki bek,
Cayılıp catkan dayradan
Kantip keçem dep aytat.
Celmayan kapır baŖtadı,
Bar kiymin çeçip taŖtadı,
Kayık casap mindirdi,
Kapırlıgın bildirdi.
Kayıkka tüştü baldarı,
Kapalandı kalganı,
Arkanga baylap baldardı
Azapka baŖın salganı.
Altı saat keçirip,
Aman-esen ötkörüp,
Arbıtıp colgo salganı.
Ala-Köldün boyuna
Otuz künü col cürüp,
Oyronдор anda kalganı. (Metin, s. 36)
Kara toonun boorunan
Kalmaktar karap kalganı,
Kańça kiŖi keldi dep,
Karaanın sanap salganı.

Seksen eki kişinin
Kagazga cazıp alğanı,
Kelip kaldı Bayış dep,
Paşasın közdöy barganı.
Padişası süyünüp,
Kalkına kabar saldı emi,
Kalk çoğulup kaldı emi.
“Canış menen Bayıştı
Er Celmayan aydaptır,
Arkanı cok baylaptır.
Bogo kaçan barabız,
Kaçan karmap alabız,
Attanalı baarız,
Ak ala sakal karız,
Tegerektep alabız,
Tepkedey bolgon Ala-Köl
Emi karmap alabız,
Emgekti başka salabız.”
Canında çukul kişi cok,
Canış, Bayış balaga
Akıl aytar kişi cok.

Seksen cigit eerçitip,
Balbandarın telçitip,
Bayış keldi entelep,
Ala-Köldün boyuna
Eç nerse cok oyunda.
Bartal atın tüşürüp,
Çatır tigip sayattap,
Coldu karap tanaptap
Kabaktın tübün kañtarıp,
Eki cagin añtarıp.
Kırk cigiti duuldap,
Irdap tüştü çuuldap.
Kısır emdi tay soyup,
Kızık dooron saldı emi,
Kırk cigiti çogulup,
Masiletke bardı emi. (Metin, s. 37)

ile Canayev varyantındaki;

Attanıp colgo saldı ele,
Aşuusu biyik toolordu
Agımı katuu suulardı
Aralap cürüp kaldı ele.

Attardın baarın aydatıp,
Ayak, başın şaylatıp,
Tulpardın baarın uyultup,
Kırk toguz kün col cürüp,
Ala-Kölgö bardı ele. (Metin, s. 124)

.....

Caydın künü boluptur

.....

Çatırdı tigip caylanıp,
Cayında uktap kaldı ele (Metin, s. 125)

satırları Canış ile Bayış'ın Ala-Köl taraflarında avlanmak üzere yaptıkları hazırlıkları ve oradaki hayvanları avlayışları teferruatlı bir biçimde anlatılmaktadır.

Aynı durum Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Canış ile Bayış'ın, dedelerinin yaptırdığı köprüyü (Bayış'ın isteği ile) görmek üzere gidişleri sırasında babaları Nurkan'ın toy verışı, hazırlıkları ve köprünün öbür tarafına geçip Aydın Köl'de av avlayıp kuş kuşlamaları yine destanın uzunca bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durumu ise biz Akiyev varyantındaki;

Toy berüügö kütünüp,
Kol aldında köp eldi
Konokko kel dep çakırıp,
Bir cagınan mal soyup,
Kündöp-tündöp bışırıp.

Eki cüz elüü bee soydu,
Eki uuluna el cıyıp,
Berip catat çoñ toydu,
Tüñkü kelgen konokko
Künügö soyot miñ koydu.
Handın bergen toyunda,
Biröö moyun tolgoybu.
Padişa Nurkan başınan
Özü köpöş bay bolçu,
Dünüyösü tütögön, (Metin, s. 169)
Tört tülügü şay bolçu,
Kozu orduna soyuşu
Kününö birden tay bolçu.
Kol kayırduu bereşen
Konboy koyboyt colooçu.
Konogo atın çaptırıp,
Celdetke kılıç taktırıp,
Cer caynagan konoktu
Ceti күнү catkırıp,
Boz ulanga bir caktan
Kökbörüsün tarttırıp.

Balbandarı küröşüp,
Baygeden atın süröşüp,
Baatırları sayışıp,
Bakandarı tireşip,
Eñişçiler bir caktan
At üstündö eñişip,
Irçıları betteşip,
Eki-ekiden ceñişip.
Segizinçi künündö
Tamaşası taradı.
Canış, Bayış carkıldap,
Köpçülüktü karadı.
Bardık kelgen konokton
Bata alsak dep samadı.
Eşender, koco, moldosu
Ceti kün toydo bolgonu,
Cer caynagan köpçülük
Taray turgan bolcolu.
Tamaşası bir türdüü,
Baldarga bata berüügö
Kötörüldü koldoru.

Batasın berdi urkurap,
Bardıgı ıylap burkurap,
Baatır Bayış akılman
Bardıgın baykap tın turat.
Eki kolu boorunda,
Ak peyliñ menen cönöt dep,
Kabagın cazıp kırkıldap,
Kapalanbay carkıldap,
Canış, Bayış eki bek,
Caykalışıp coop surap.
Sakalı appak karısı,
Köpülük eldin baarısı
Bata berip catışat. (Metin, s. 170)
“Canış, Bayış baatırlar,
Bak-taalayıñ bolsun car,
Ata colun uladıñ,
Aman-esen oynop bar,
Akkürgüngö cetkençe
Katarlagan neen bel,
Katuu bağıt moynok bar.
Aık kılın bağıñdı,

Asırasın canıñdı,
Aman kelip, kütüp al,
Altın tacı, tagıñdı.
Aman-esen kayra tap,
Ak kalpak kırgız eliñdi,
Aybalıday kıtaydan
Acıratıp algıla,
Aydıñ köl talaş ceriñdi.
Şıdır bolsun coldoruñ,
Tirüülöy arbak koldosun,
Tuu kötörüp kaçırap,
Duşmanıñ colgo bolbosun,
Aziret handın arbagı
Başıñarga ornosun.
Altı ayçılık sapardan
Aman barıp, esen kel,
At azabın köp tartıp,
Aşarıñar neçen bel,
Amanıñdı tilerge
Ata curtuñ uşul el.”
Kaldaygan kalıñ bukara,

Kalender cardı beçara,
Eñ ele kiyin arkada.
Koco, moldo kurdaşı,
Kazı, muptu el başı.
Kol kötörüp kamınıp,
Koşomatka cabılıp,
Neçen köpös bayları,
Kapasız cürgön caydarı,
Soodagerler kerbeni,
Añçı, adis mergeni,
Baarısı kolun kötördü,
Baldarga bata bergeni.
Koco, moldo eşender
Ürgölöşüp üldüröp,
Bübü-bakşı, dumana,
Zikir tartıp kübüröp, (Metin, s. 171)
Baş alaman köpçülük
Koşuluşup dübüröp,
Bata berdi bardığı
Oomiyin dep düñgüröp. (Metin, s. 172);
.....

At tokuldu, cönödü,
Aydıñ köldü cakalap,
Aralınan kıdırıp,
Aldırdı kuunu şaka-şak,
Kuu aldırıp şumkarga
Kubanışkan oşol çak.
Boz cerden toodak serptirip,
Koktudan koyon teptirip,
Öçöşkön şumkar erigip,
Ördök, sono, añırdı
Öyüz-büyüz uçurup,
Almak-salmak şumkarlar
Körüngöndü kaçırıp,
Kaytıp keldi baarısı
Tamaşa menen keç kirip.

.....

Kuş salıp cata berişti (Metin, s. 185);

Dıykanbaev varyantında ise;

Ordunan tura cönödü,
Cigitterdi cıynadı,
İnisinin aytkanı

Ketirip tınçın kıynadı,
Canıştan buyruk bolgon soñ,
Cigitter karap turbadı, (Metin, s. 406)

satırlarından öğrenebiliyoruz.

III. 2. Mekan

Bir destanda mekan, hem epik gelenek hem de kahramanın psikolojisi bağlamında farklılıklar gösterir. Bir başka ifadeyle destanda mekan bir yandan epik gelenek bağlamında şekillenirken öbür yandan kahramanın psikolojisi ile farklı bir anlam kazanır.

Destandaki mekan kavramının tarih ile ilişkisi ise işin bir başka boyutudur. Bir başka şekilde söyleyecek olursak destanlarda tarihi tabaka en çok coğrafi adlara bakılarak tespit edilir. Üstelik coğrafi mekanların o milletin tarihi boyunca hangi adlarla anıldığının belirlenmesi, tarih-mekan ilişkisini göstermesi açısından son derece dikkate değerdir.

Destan anlatıcısının kesinlikle etkili olduğunu ve epik geleneğe sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu gösteren bu durumu biz, mekan bağlamında iki alt başlık halinde incelemek istiyoruz.

III. 2. 1. Epik Gelenek Bağlamında Mekan

III. 2. 1. 1. Destancı Açısından

Anlatı sırasında destancı, destan kahramanının zorlu-güç mekanlardan geçirerek onu sınamak, dinleyicinin gözünde yüceltmek ve başarılı kılmak ister (İbrayev 1998, 138-152). Birbirine tamamen zıt mekanların söz konusu edildiği bu durum, Canış Bayış destanında, Bayış'ın uzun süre Kalmuk hükümdarı tarafından bir çukurda esir tutulması

ve günlerce sürecektir üstelik kendisine saldıran bir kaplanla ve düşmanla baş edecek bu yolculuk sonrasında memlekete dönüşünde son derece belirgin bir şekilde anlatılmaktadır. Nitekim Musulmankulov varyantındaki;

Celmayan menen Bortabaş

Cetelep menen alıptır,

Padışa menen bir malay

Törtöölöşüp barıptır.

Seksen kulaç zındandın

Nak túbünö salıptır,

.....

Oylonup apañ tapkanı.

Seksen kulaç zındandın,

Tübündö catat sandalıp, (Metin, s. 69)

.....

Oygotso Bayış oygonboy,

Ölörün asti oylonboy.

Ak colbors kelet kürpüyüp,

Alıstan kelet dümpüyüp.

Adamdın cıtın aldı emi,

Alaçıktay çoñ colbors

Añdıp cakın bardı emi,

Uktap catkan Bayıştı

Alayın dep kaldı emi.

Astıñkı kolun oñdotup, (Metin, s. 82)

Kötkü butun komdontup,

Araanday oozun açıptır,

Ak köbügün çaçıptıp,

Kötkü butun takandap,

Cılıp keldi cakındap,

Alabı dep Bayıştı.

Canındağı Belkıstın

Kabırgası kayıştı.

Terekke çıktı cügürüp,

Teñtuşunan tüñülüp,

“Uktabay Bayış oygonçu,

Uyat işti oylonçu,

Ak colbors keldi kaşıña,

Acal cetti başıña,

Ak colbors seni albasın,

Azapka meni salbasın.

Arman kün, Bayış, oygonçu,

Acalıñ cetti oylonçu!”

Aytıp tursa oylonboy,
Acalda Bayış oygonboy,
Altın caak, sır cebe
Moynunan suurup aldı emi,
Atayın dep oñtoylop,
Dayarlanıp kaldı emi.
Caanın ogu salınıp,
Casaganga calınıp,
Şıkaalap kaldı colborstu.
Kak cüröktün tolto dep,
Alıs ketse nepaada
Eki közdün orto dep,
Şıkaalap kaldı colborstu.
Barmaktın kanı çıkkanda,
Barpırap calın uçkanda,
İrmep iydi bul caanı.
Caanın ogu milk etip,
Eki közdün ortogo
Kirip ketti cıp etip.
Catıp kaldı şilk etip.
Caanın ogu kabılıp,

Meesi taşka cabılıp,
Cışılıgan ceri oyulup,
Kuyruğu menen salganda
Üydöy terek cığılıp,
Cügürüp tüşüp bardı emi,
Cününön tartıp kaldı emi. (Metin, s. 83)
Kadimkidey oñdonup,
Tirüüsündöy komdonup,
Araanday oozun açtırıp,
Ak köbüğün çaçtırıp.
Uktap catkan Bayıştı
Sınamakka bardı emi. (Metin, s. 84)
.....
Eki bala kubanıp,
Ermek kılıp inanıp,
Beleske çıktı bolpoyup,
Üçöö çıktı koykoyup,
Eç nerse cok oyunda.
Coldun baarı oyulup,
Topuragı too bolup,
Cerdin baarı çañ bolup,

Asker ötüp ketiptir,
Acalı anın cetiptir.
Altımış miñ askeri
Astınan tosup kalıptır,
Azaptı başka salıptır,
Altımış miñ askerdi,
Cıyıp alıp Şumurut,
Catkan eken tügöngür
Ala-köldün oyunda.
Çıga tüştü cark etip,
Askerdin baarın kördü emi,
Atka minip çabılıp,
Baarı kelet cabılıp,
Celekterin kötörüp,
Cetimiş miñ köp asker
Baarı kelet cötölüp.
Kıykırığı baş carıp,
Aykırganı taş carıp,
Altı cüzü attanıp,
Karagay nayza alışıp,
Kalganı turat cıyılıp,

Kele catat bıcıldap,
Artındağı köp koşun
Kumurskaça kıcıldap.
Badışası Şumurut
Kerköödön degen at minip,
Cal kuyrugun şart tüyüp,
Arkasınan askeri
Kele catat cakındap.
Kerköödön atın miniptir,
Beri saldı takımdap,
Beregi üçöönö cakındap,
“Canış, Bayış eki bek,
Akıldan tüptü şaşpaylı,
Akmakça kayta kaçpaylı, (Metin, s. 88)
Acalı cetse öölö,
Alla taala kудaydın
Ne işine könölü.
Camandıktı körüüçü,
Anıktap acal cetkende,
Castıkta catıp ölüüçü.
Azireti Ulukman

Üç miñgeçe caşagan,
Anı da koyboy kara cer,
Kursagina aşagan.
Ölböy pende kim kalat,
Ölgüçö canıñ amanat.”
Eröölğö çıgıp bararda
Belkıs turup kep aytat,
Tura turgun eki bek,
Men barayın dep aytat.
Tört ayagın teñ taştap,
Bu düynödö corgo kün,
Kalam karmap, kat бүtkön,
Bu düynödö moldo küñ,
Albarstını baylagan,
Adamga cok dubaköy,
Kuday baktı bergen küñ,
Atkanı baştan uçurbas,
Düynödö cok mergen küñ,
Zayıt akıl söz tapkan,
Akındığı cana bar,
Erkekten murun er saygan,

Baatırlığı cana bar.
Ar nemeni oylogon,
Acıdaar, cılandı
Arbap karmap oynogon,
Akıret cayın oylogon.
Sen barba dep eki bek,
Çılbırdan karmap torgogon.
Anda Belkıs kep aytat:
“Acalım cetse ölöyün,
Toktotpogun eki bek,
Bir betteşip köröyün.”
Ak Tulpar menen çıp etip,
Ak bolottoy şıñk etip,
Kaçırıp kaldı cıp etip.
Nayzanın uçu kabılıp,
Narkı Kalmak cabılıp,
Kumurskaça bııldap, (Metin, s. 89)
Altı cüzdöy balbanı
Kele catat zıpıldap. (Metin, s. 90)
.....
Çaka-çuka çabışıp,

Caaktarı karişıp,
Iylap atkan mindan köp.
Sokurlardı cetelep,
Kıynap atkan mindan köp.
Baarı kaçtı arbañdap,
Toonu közdöy barbañdap.
Canış, Bayış egiz bek,
Telegeyi tegiz bek,
Canında Belkıs kubarıp,
Çolpondoy közü cark etip,
Tüşö kalıp atınan,
Bata ber dep bakırıp,
Kudaanın ısmın cat kılıp,
Atka minip alışıp,
Kaynap catkan kalmakka
Üçöö kirdi carışıp.
Cigittin işi oñolup,
Cindi bolup tursunbu,
Cetelekte kalmaktar
Ar kayda kaçıp cogolup,
El içinen karasa,

Eldin baarı kıltıldap,

Kan agıp cüröt çılpıldap. (Metin, s. 93);

Canayev varyantındaki;

"Kazançı" olan kara köleyi

Eerçitip alıp canına,

Karañğı tokoy içine

Cetimiş kulaç zındandı

Anıktatıp kazdırdı,

Alıp barıp Bayıştı

Şol zındanga captırdı. (Metin, s. 131)

.....

Ala-Köldün boyunda

Aylanıp turup kalıptır.

Askerlerin cıyışıp,

Celmayan artınan kuup barıptır.

Olpoctu kiygen berender

Tolup catkan kalmakka

Tolgonup kırgın saldı emi,

Kastık kılğan Celmayan

Tirүүлöy karmap aldı emi.

Kırk kalmaktı baylatıp,

Altı şaar keñ Zimin
Cerim emne boldu dep,
Azap menen ayrılğan,
Elim kaday boldu dep,
Altımış künü col cürüp,
El çetine bardı emi. (Metin, s. 139);

Akiyev varyantındaki;

Ak oruna saldı dep,
Altımış kulaç zındandın,
Eñ tübündö kaldı dep. (Metin, s. 286)

.....

Ak-Kürgündün ceegine
Altı san kıtay toluptur.
Aldıñdan çıkkın coo menen
Alışar künüm boluptur.
Tündögü körgön tüşümdö,
Karçıga uçpas zookaga,
Karga aylanıp konuptur.
Köpürönün başına
Kaldaylap kıtay toluptur,
Kalıñ kıtay coo menen

Karmaşar künüm boluptur.

Tündögü körgön tüşümdö,

Tüzdögü duşman türülgön,

Tarşıy tüşüp turuştu, (Metin, s. 306)

.....

"Celkayıp Bayış eköü üç künü uktap kaldı. Celkayıp oygonup karap oturdu. Bayış baatır dağı üç kün uktadı. Celkayıp attardı otkorup, sugarıp kaytagan kelse, Bayış uktagan boydon catat ele, tokoydon kürüldöp bir colbors çıgıp kele catat." (Metin, s. 301)

.....

Küñgürönüp köp koldun,

Küüsü menen ketkendir.

Köpürögö cetkendir,

Kalıñ kıtay el turup,

Bir kırgız ketse kutulup,

Maga kelet namıs dep,

Calgız cürgön balaga,

Cakşı emes cetpey kalış dep.

Keçe tokoydon kele catkanda,

Ayttıñ ele bir sözü.

Özüñ bilbey kalbasañ,

Calganı bolso körsötçü,

Kulançı menen Tamam dep,

Eköo teñ cakın adam dep,

Ata-ene, el, curtum

Catkan eken aman dep.

Aytpay kalıp kokustan,

Kiyin uksañ caman dep,

Ugup kalsañ bir küni

Uyat bolup kalam dep.

Kulançı menen Tamanın,

Aytkansıñ maga kabarin,

Agam Canıñ cibergen

Kulançı, Tama keldi dep,

Aytkansıñ maga belgilep.

Bildirgensıñ bilemin,

Menin oşol tilegim,

Kabagım karıñ cazılıp,

Calındagan cürögüm.

Kulançı, Tama baatırıñ,

Kuba kele turgandır,

Tüş coorugan tilegim,

Tuura kele turgandır.

Tozup kelgen duşmandı
Tobu menen kırıpsıñ,
Toodoy hanın sayganda,
Togolotup cıgıpsıñ,
Adırlap kaçsa başka eli, (Metin, s. 311)
Bolot uç nayza kötörüp,
Bolcolsuz baatır kezdeşse,
Calgız kalıp sençilep,
Can ayabay kekteşse,
Menin atam Sıyadat
Oylongonu kıyanat.
Anın sırım oylonsom,
Koldoru ada bolgon soñ,
Kaskagın kabat öñörüp.
Katuı kayrat sür menen,
Kaarlanıp kögörüp,
Bettegendir özüñdü,
Berenim ukçu sözümdü,
Çaması kelse kulatıp,
Bir oymok go közüñdü. (Metin, s. 312);

Dıykanbaev varyantındaki;

Zındanda Bayış catkanı,
Bilinbeyt kndn batkanı,
Karkıldap kazdar uçpasa,
Coloboy kişi kaçkanı.
Ordo catat bir bala,
Oyuna tşt miņ sanaa. (Metin, s. 428)

.....

Çıga kelip bir colbors
Çımırkanıp uktagan,
Çırkırasaņ ukpagan,
Cakındap kelip kalganı,
Sekirmek bolup Bayışka
Azaptı başka salganı.
Arstanım, Bayış, oygon dep,
Kznd açıp tolgon dep,
Kıykırıp iyip Celkayıp
Karagay ęıga kaçkanı,
Ak barandı kolgo alıp,
Kamınıp kaldı atkanı.
Aņıęa kızık iş boldu,
Mındaydı krgn kim boldu,

Akırın basıp bul colbors
Bayıştı kelip cıttadı,
Kolun karmap kiskanı.
Köñül bölüp karasañ,
Uçuraşıp turganı,
Tañ kaltırdı adamdı
Kabılandın kılğanı,
Munu körgön Celkayıp
Mıltıktın oozun cıyğanı,
Kelmesi tüşpöy oozunan
Colborsko köñül burganı.
Colbors cönöp ketken soñ,
Aralap tokoy cetken soñ, (Metin, s. 444)
Aldına kelip Bayıştın
Arıdan-beri oygotup, (Metin, s. 445)
.....
Altımış balban astınan
Coldu torop kalganı,
Coboloñdu salğanı.
Kırgız, kırgız dep,
Kıraan baatır er Bayış,

Karışkırça kaçırdı,
Kart buuraday bakırdı,
Bir cagında er Canış,
A da ketip baratat,
Andan kalbay bir karış.
Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Altı balban kuladı
Acal taap suladı.
Munu körgön Celkayıp
Toktotom dep uruştu
Atasının aldına
Cügürüp cete barganı,
Booruna kolun alganı,
Caloorup aytıp kalğanı:
“Aylanayın atake,
Minemin deseñ, at mına,
Kiyemin deseñ, ton mına,
Bilemin deseñ, er mına,
Öltüröm deseñ, baş mına,
Çabamın deseñ, taş mına, (Metin, s. 449)

Tögömün deseñ, kan mına,
Culamın deseñ, çaç mına.
Aytayın saga armanım,
Beş cıl boyu zarlanıp,
Ketip barat darmanım,
Aşık boldum Bayışka,
Özünö car izdemek,
Adamzatka parız da.
Kızıuluk menen çabışıp,
Altımış balban kıtaydın
Kanına sabın bolbugun,
Aldı-artıñdı oylogun,
Kırılıp beker kalbasın,
Altımış katın zırkırıp,
Cetim bala burkurap,
Kargışka seni albasın,
Kasabı tiyip kalbasın.”
Celkayıp süylöp toktoldu,
Atanın sözü ok boldu:
“Bala baktım dep cürsöm,
Balaa bakkan ekenmin,

Kızdı baktım dep cürsöm,
Kıyanat tapkan ekenmin,
Eki bala kırgızdın
Tübünö men cetemin,
Koyo turgun kara bet,
Çaçıñdı birden culdurup,
Betiñe kara köö sıypap,
Atasın satkan arsız dep,
Calpı curtka daanalap,
Kuuray sımal arttırıp,
Kıl çılбір menen bastırıp,
Atka cüktöp ketemin,
Azabıñdı beremin,
Albarstı sımal azgırgan,
Ata menen balasın
Bir-birine kas kılğan,
Bayıştı azır körömün,
Şeyit ölüm kılamın, (Metin, s. 451)

satırları Bayış'ın çok zor ve olumsuz şartlarda-mekanlarda sınındığını bize göstermektedir. Canayev varyantında "kaplanın Bayış'a saldırması" bölümünün olmayışını ise adı geçen destancının bilerek ya da bilmeyerek yaptığı kesinti yani tasarrufu ile ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Destanlarda kahramanlar birbirinden son derece uzak, ilgili-ilgisiz coğrafyalarda gezdirilerek de sınanabilir. Hem destanın coğrafyasını ve tarihi tabakasını hem de destan kahramanının olağanüstü fizik gücünü ortaya çıkaran (Çobanoğlu 2007, 17-18) bu durum, Canış Bayış destanı için de geçerlidir. Epik geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan söz konusu olgunun Musulmankulov varyantında;

Kalmaktar çukul kelgende,

Amır boldu Alladan

Kara üñkürdün içine

Kayıp eren bekitip,

Kelse Canış çok bolup,

Uşul üñkürgö kirip toktolup,

Kubalay kelgen köp Kalmak,

Kara-Üñkür munu cuttu dep,

Añgemege batıştı, (Metin, s. 57)

.....

Kara coldun boyunda,

İyri terek túbündö, (Metin, s. 71)

Orgo salıp taştagan,

Anı oyron padışa baştagan,

Celmayan menen Bortabaş,

Alıp barıp taştagan. (Metin, s. 72)

.....

Altı Şaar közdöy salışıp,
Attarın aydap alışıp,
Asıldın baarı carışıp.
Belkıs barat balkıldap,
Berenderdin köñüldörü carkıldap.
Katar tartıp cardanıp,
Karagan pende tañ kalıp,
Tünü-künü col cürüp,
Tün arbitıp mol cürüp, (Metin, s. 95)
Kıyla dooron saldı emi,
Kırk küngöçö col cürüp,
Altı Şaar kalıñ el,
Çekesine bardı emi. (Metin, s. 96);

Canayev varyantında;

Ala-Köl közdöy bölünüp,
Attarın colgo saldı ele,
AŞuusı biyik toolordu,
Agını katuu suulardı
Aralap cürüp kaldı ele,
On eki kün bolgondo
Arkırap agıp biyaktan

Darıyaga bardı ele. (Metin, s. 124)

.....

Ayrı beles kesendin

Aldına kaçıp bardı emi,

Til bilbegen kalmaktar

Artınan kuup kaldı emi.

Karargan üfkür bir taştı

Oozuna kaçıp bardı emi. (Metin, s. 131)

.....

Eerçitip alıp canına,

Karañğı tokoy içine

Cetimiş kulaç zındandı

Anıktatıp kazdırdı,

Alıp barıp Bayıştı

Şol zındanga captırdı. (Metin, s. 134);

Akiyev varyantında; "Canış, Bayış köpürönün başına barıp, tuş-tuşka çalgın çalıp, alıskı cerge, aç kayakı belge dürbü salıp, sanaasın basıp catıp kalıştı. Erteñ menen erte turup, koldu, betti, cuup tamaktanıp, attarın tokunup, bardığı çoğulup köpürögö kelişti." (Metin, s. 176)

.....

Kıtaydan uktuk dayıñdı,

Ak oruna saldı dep,

Altmış kulaç zındandın,

Eñ túbündö kaldı dep. (Metin, s. 286)

.....

"Canı ş zoogo kamalıp turup, şaymanı ketip, canı cay tabalday turup..." (Metin, s. 225)

.....

Aydıñ ködün belinen.

Amandaşıp bölüngön, (Metin, s. 228)

.....

Kayrı şaarga kirelik,

Tilemçi bolup tilenip,

Kalıñ kırgız köp eldin

Amanın mintip bilelik.

Kayrı şaardın begi ele,

Tirüü bolso bilgizbey,

Sarbanga salam berelik. (Metin, s. 328)

Dıykabaev varyantında ise;

Nurkan uulu er Bayı,ş,

Takası anın bir karı,ş,

Suu cegine kelgeni,

Köpürönü körgönü,

Abaylap köñül bölgönü. (Metin, s. 400)

Arı-beri baskanı,

Ak kuular uçup kaçkanı. (Metin, s. 401)

.....

Aydiñ-Kölgö cetkeni,

Cer soorusu Aydiñ-Köl

Köz coosunun alğanı. (Metin, s. 402)

.....

Tulparga kamçı salğanı,

Carıktığım canıbar

Kuş menen teñ uçkanı,

Too aralap ketkeni,

Üñkürgö kaçıp cetkeni. (Metin, s. 421)

.....

Tuş-tuşka tarap ketiptir,

Kırk cigit atı öçüptür.

Zındanda Bayış catkanı, (Metin, s. 428)

satırlarında karşımıza çıkmaktadır.

III. 2. 1. 2. Destan Kahramanı Açısından

Destan sadece anlatının konusu ve epik kurallardan ibaret değildir; destan aynı zamanda ait olduğu milletin psikolojisi bağlamındaki değerleridir. O nedenle herhangi bir milletin destanlarını anlamak, o milletin psikolojisini bir anlamda genetik kodlarını bilmekle mümkün olur. Çünkü destan kahramanı söz konusu topluluğun çeşitli değerler bağlamındaki psikolojisi etrafında şekillenecek, tanımlanacaktır.

Bu durum, genel anlamda Türk destanları, dar anlamda Canış, Bayış destanı için de söz konusudur. Nitekim Canış, Bayış'ın dört varyantında da kahramanın psikolojisi onun içinde bulunduğu mekanlara da yansımış, söz konusu kahramanın psikolojik yapısı ile ilişkilendirilmiştir. Canış, Bayış destanında kahramanların Ala-Köl'e av avlmaya, kuş kuşlamaya gidişleri ile Bayış'ın uzun yıllar Kalmuk hükümdarının hapsedtiği çukurda kalışı sırasında mekan Musulmankulov ve Canayev varyantlarında;

Kamanı cüröt korkuldap,

Ayuuları alpıldap, (Metin, s. 37)

Babırganı bakırıp,

Baarı candı çakırıp,

Aylanası too eken,

Ala-Köldü surasañ,

Agını katuu suu eken.

Kulanı cüröt kuturup,

Kuzgunu cüröt cutunup,

Adırı turat suyulup,

Arkarı cüröt kuyulup.

Akılı ayran mañ bolup,
Aynektey cüzü çañ bolup.
Kuusu köldö barpıldap,
Kuzgunu uçat karkıldap,
Badıñanın baldarı
Altın kökül carkıldap,
Atka minip alalı,
Bügün amaş kılalı,
Erteñ menen attanıp,
Ala-Kölgö baralı. (Metin, s. 38)

.....

Karañgı zıندان içinde
Kañça cılı kalganıñ (Metin, s. 86)

.....

Caydın künü boluptur,
Can körbögön makuluk
Baarı cogu toluptur.
Kazdarı uçup karkıldap,
Kanattarı carkıldap,
Köl üstünö toluptur,
Ayuusu cüröt alışıp,

Karışkır cüröt kabışıp,
Tülküsu cerde coyloşup,
Düynödögü makuluk
Köl ceeginde oynošup. (Metin, s. 125)

.....

Karañğı zından aldında,
Bayış baatır bul cerde (Metin, s. 134)

dizeleriyle açıklanır. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Bayış'ın hem Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmeye gidişi hem de uzun süre Sıyadat'ın hapsettiği çukurda kalışı da aynı çizgilerle verilmekte olup bize;

Oşol sen suragan köpürö,
Kayıp eelep mañdayın
Kalkagar kara taş algan,
Kañçalık adam ötü albay,
Közünön dara caş algan.
Kızır eelep büyüün
Kıygaktuu kızıl zoo algan, (Metin, s. 151)

.....

Köpürönü karasa,
Köz kubantkan tamaşa,
Buruksugan arçadan

Bir cüz ustun sanasa.
Köpürönün betine
Beş miñ kişi batkanday,
Colun tosup kamasasa.
Öyüz-büyüz zoolordun
Boorunan üñkür oydurgan,
Eki başın tiretip,
Ustunun tegiz koydurgan.
Başka cıgaç çiriyt dep,
Uuz arçadan sundurgan.
Eki başın bekitip,
Korgoşun koyup tundurgan,
Uuz arçadan ulatkan,
Uloosuñ ciksiz kınatkan.
Köpürönü körkömdöp,
Ulandısın bekitip,
Kolo menen çırmatkan,
Pancırasın koozdotup,
Altın menen sırdatkan.
Buzula turgan neme emes, (Metin, s. 180)

.....

Kam topurak kara ordu

Kazıp ığıp ketpesin,

.....

Tuş-tuşun kenen koydurgan,

Tübü ıraak ötsün dep,

Altımış kulaç oydurgan,

Tübü nımduu bolot dep,

Taş tizdirip ıñdatkan.

Tegerete içine

Bışik kıştan kınatkan. (Metin, s. 279)

.....

Ak-Kürgün suunun üstünö

Bekemdep salgan köpürö

Aldı çağı kızıl zoo,

Kıtay egi kara zoo,

Batınbayt adam ötüügö,

Atabız Nurkan da oylogon,

Ak-Kürgün suusun boylogon,

Atırılıp akkanda

Adam emes acıdaar

Alıs kaçıp coylogon, (Metin, s. 388)

.....

Zındanda Bayış catkanı,

Bilinbeyt kündün batkanı,

Karkıldap kazdar uçpasa,

Coloboy kişi kaçkanı. (Metin, s. 428)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

Kısacası destan kahramanlarının buldukları mekan onların umutlu-umutsuz, sevinçli-üzgün durumları ile paralellik göstermekte; psikolojileri bağlamında şekillenmekte ve hayat bulmaktadır.

III. 2. 2. Gerçek Mekanlar

Epik mekan bağlamında dikkatimizi çeken bir başka şey ise destan kahramanlarının destanın ait olduğu Türk boyunun coğrafyası ile vakada yer alan tarihi olayların geçtiği yerlerde dolaştırılmasıdır. Bir yerde vaka boyunca söz konusu coğrafyaya ait belli başlı mekanların tanıtılması anlamına da gelen bu durum, Kırgız destanları için de geçerlidir. Nitekim söz konusu Türk boyunun destanlarında Isık Köl (Aydın Köl), Ala Köl, Kara Kol, Talas, Ala Too, Narın destanların çoğunda yer alıp vaka boyunca kahramanlar buralarda dolaştırılır: Destan kahramanı, av avlamak kuş kuşlamak istediğinde Isık Köl tarafına atını sürer. Herhangi bir nedenle çıktığı yolun üzerinde Talas, Narın, Kara Too vardır. Avlanmak için Ala Too'nun tepelerinde dolaşır.

Canış, Bayış destanına bu gözle baktığımızda da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim Dıykanbaev varyantında Canış ile Bayış, dedelerinin yaptırdığı Akkürgün Köprüsü'nü görmek, Musulmankulov ve Canayev varyantlarında da Kalmuk askeri Celmayan tarafından kandırıldıkları için Ala Too, Ala Köl, Aydın Köl, (Isık Köl), Kara Too, Kara Üñkür gibi Kırgızistan coğrafyasına ait mekanlarda at sürüp savaşır. Bir yerde destanın coğrafyasını da bize veren bu durumu epik

gelenekten çok destan anlatıcılarının kahramanları önce tanıdık topraklarda dolaştırmak, daha sonra başka topraklara göndermek, yani onu dinleyicinin gözünde yüceltmek düşüncesiyle ilgilidir. Bu aynı zamanda, destan kahramanlarının önce kendi vatanlarında daha sonra da başka coğrafyalarda denenip sınanması anlamına gelir. Bu arada, bir destanın coğrafyasının sadece ait olduğu Türk boyunun coğrafyasıyla sınırlı olmadığını, vakayı oluşturan tarihi tabakalar dolayısıyla başka mekanların da destana girdiğini, elbette bu durumun Canış, Bayış destanı için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Örnek verecek olursak Musulmankulov varyantındaki; "Canış, Bayış seksen cigiti menen oltursa, Celmayan söz baştı: "Oy, baldar, Ala-Köl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı, şumkar salıp, seyil kılıp, tamaşa körüp keleli" dedi ele, baldar makul boldı. Segiz kündö cönöylü dep, seksen cigit menen bata kıldı..." (Metin, s. 33); Canayev varyantındaki "...Talaada tamak içip, es alıp oturgan çakta Canış, Bayışka kep saldı. "Oy, padişa, biz mında cürdük. Köp dooron cürdük. Ala-Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp, aňgemege kanalı, Ala-Köl on eki kündük col. Can körbögön neçen makuluktar Ala-Kölgö tolot. Bir acayıp cer. Aňgeme kılıp, kölgö barsak dedi. (Metin, s. 121) Kırk cigit, seksen mergen alsak dedi. Attanıp baarıbız barsak" dedi..." (Metin, s. 122) satırlarından da anlaşılacağı üzere Kalmuk hükümdarının isteği üzerine uzun yıllar Canış ile Bayış'ın yanında bulunan Celmayan, çocuklar delikanlı çağına geldiklerinde onları Ala Köl'e av avlayıp kuş kuşlamaya götürür. Akiyev varyantındaki;

Er Bayıştan bölöğü,

Bastırgın dep canına

Çakırdı Canış törönü,

"Aralap keldik tınsınıp,

Aydiñ kıtay çegine,

Çıgıp bara catabız,

Aydiñ köldün beline.

Kuş salıp, kumar cazabız,

Kögörgön tunuk kölünö,

Közüm toydu bir baştan

Kök ala meykin cerine"

dep belge bardı, attan tüşüp dürbü saldı, tegerete karap oturup, cigitterin kütüp aldı. Cürö cürüp oturup, Aydın köldün kölünö cetti..." (Metin, s. 183); Dıykanbaev varyantında ise;

Oşondo Bayış kep aytat:

"Ugup tur Canış dep aytat,

Aydın-Kölgö baram dep,

Oolukkanım ep eken,

Uşunday cerdi çaşırğan, (Metin, s. 402)

Kıtaylarga basıngan,

Atabız Nurkan cön eken.

Bir ay mında catalı,

İt agıtıp, kuş salıp,

Kaz, ördöktü kündö alıp, (Metin, s. 403)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın ilk avlanışları Aydın Köl taraflarında olur.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere destan kahramanları kendi coğrafyalarından başka mekanlarda da dolaşırlar. Destanın tarihi tabakasını da ortaya koyan bu mekanların bazen bugünkü bazen de olayların geçtiği dönemdeki söylenişleriyle verilmesi ise dikkat çekicidir. Nitekim Orus (Rusya), Altı Şaar, Misir (Mısır), Mediyna ve Meke (Arabistan), Baş Köl ve Orto Köl (Çin), Karakum ve Kızılkuş (Çin), Ala Köl

(Kazakistan) bunlardan sadece birkaçı olup hem vakanın geçtiği gerçek mekanlar olarak karşımıza çıkmakta hem de söz konusu mekanların destancının gözü ve söyleyişiyile anlatıya girdikleri tespit edilmektedir. "Destanın Coğrafyası" başlıklı bu konunun II. Bölümün "coğrafyası" başlığında daha ayrıntılı anlatılmış olmasından dolayı metin alıntılarına yer vermek istemiyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Canış Bayış destanında zaman, hem destancı hem epik gelenek ve halk arasında yaygın olan ifade şekilleriyle hem kahramanın psikolojisi bağlamında değerlendirilerek verilmiştir. Destan anlatıcısının epik gelenek kurallarına bağlı olarak anlatıyı yavaşlatması ve hızlandırması yanında Kırgız halkının an, gün, ay, hafta, yıl ve buna benzer olmak üzere geçmişten bugüne zamani ifade ediş şekillerini de ortaya koymaktadır. Anlatı kahramanının psikolojik yapısının zaman konusuna etkisi ise kahramanın içinde bulunduğu olayın onun üzerindeki tesirini açıklar mahiyettedir. Ancak bu durumun epik gelenek kuralları ile olan yakınlığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Canış, Bayış destanında mekan, en çok epik gelenek bağlamında dinleyici ile buluşmaktadır denebilir. Destan kahramanının birbirinden oldukça uzak yerlerde dolaştırılması, dağ tepelerinden çukurlara-zindanlara indirilmesi tamamen bu konu ile ilgilidir. Destan kahramanının ruhsal durumunun -zaman bağlamında da olduğu üzere- mekana da yansması hiç de şaşırtıcı değildir. Günümüz yazılı edebiyatında da karşımıza çıkan bu durumun dünden bugüne değişmeden yaşaya geldiği son derece dikkat çekicidir.

Üzerinde çalıştığımız destanda mekan, bazen destan anlatıcısına bağlı olarak gelişen bir özellik göstermekte olup vaka boyunca kahraman, anlatının ait olduğu Türk boyunun yaşadığı ya olayların geçtiği tanıdık coğrafyalarda dolaştırılmaktadır. Kahramanın önce yakın mekanlarda denenip sınındığını gösteren bu durumun vakanın ilerleyen kısımlarında daha geniş ve uzak coğrafyalara kayacağı gayet doğal bir olgudur.

IV. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDA ORHUN YAZITLARI, DEDE KORKUT, KOCOCAŞ, MANAS VE KURMANBEK'İN İZLERİ

Sözlü ya da yazılı bütün ürünler, ait olduğu toplumun ihtiyaçları dairesinde teşekkül eder. Bir başka ifadeyle bir ürünün ortaya çıkmasını sağlayan şey o toplumda herhangi bir konuda beliren ihtiyaç ve beklentilerdir. Söz konusu ürünler de bu ihtiyaç ve beklentileri karşılama görevini üstlenirler. Bu ihtiyaç ve beklentilerin, ürünün içinde doğduğu toplumun kültürel kodlarını taşıyacağı ortadadır. Bir yerde ürünün kalıcılığı bu kültürel kodların da etkilediği ihtiyaç ve beklentileri karşıladığı oranda olacağı ise tartışılmazdır.

Elbette bu beklenti ve ihtiyaçlar, toplumların çeşitli sebeplerle coğrafyaları ve kültürel daireleri değiştiği oranda da değişebilecek, bu durum aynı toplumun farklı coğrafyalarda yaşayan akrabaları arasında da görülebilecektir.

Türk toplumu için de aynı durum söz konusudur. Tarih boyunca büyük imparatorluklar kurmuş, savaşlar kazanmış, büyük coğrafyalara hükmetmiş Türk boylarının farklı coğrafyalarda yaşayıp farklı kültürlerle tanışmaları sonucunda ihtiyaç ve beklentileri de değişmiş; bu ihtiyaç ve beklentiler de yeni hayatlarının şartlarına göre yeniden belirlenmiştir.

Türk destanlarını da bu bağlamda değerlendirmemiz gerekir. Mesela Türklerin konar-göçer hayatlarının, hayvancılığa dayalı hareketli yaşamlarının ifadesi ve beklentisi olarak ortaya çıkan destanlarımız söz konusu hayat tarzına uygun güçlü-kuvvetli insan tipini zorunlu kılmış; bu tiplerin içinde yer aldığı olayların da aynı çizgide belirmesini sağlamıştır. Hatta bu durum, genetik kimliğimizin de etkilediği kültürel özelliklerimizin birbirinden uzak coğrafyada yaşayan Türk boylarının bütün destanlarında da benzer şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Bugün herhangi bir destanın, farklı Türk boylarına ait destanlarla olan benzerliğinin nedenini burada

aramak gerekir. Söz konusu özelliklerin aynı boya ait destanlarda daha belirgin olacağı ise ortadadır.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı çalışmamızın bu bölümünü Canış, Bayış destanında görülen başka destanlara ait izlerin tespitine ayırdığımızı belirterek incelemeye geçmek istiyoruz.

IV. 1. Orhun Yazıtları'nın İzleri

Bilindiği üzere Orhun Yazıtları'nın bir tanesi 731 yılında ölen Kül Tigin için kardeşi Bilge Kağan tarafından ölümünün birinci yılında yazdırılıp diktirilmiştir. 1889'da Moğolistan'ın Orhun Nehri civarında Yadrıntsef tarafından bulunmuş olan bu yazıtlar, ilk defa Thomsen'in 1895'te çözdüğü alfabe ile bilim alemine tanıtılmıştır. Türkiye'deki ilk yayını ise 1924'te Arap harfleriyle yapılmış olup Necip Asım tarafından İstanbul'da bastırılmıştır (Çağatay 1963, 3-5).

Kül Tigin Yazıtı'nın kuzey tarafında yer alan "...tengri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün, kagan olurtum, kagan olurup, yok ıgany budunug kop kubratdım; ıgany budunug bay kıldım, az budunug öküş kıldım..." (Çağatay 1963, 6) satırları ile doğu tarafındaki "...kisre tengri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün ölteçi budunug tırgürü igitim; yazlıng budunug tonlug, ıgany budunug bay kıldım; az budunug öküş kıltım, ıgar illigte ıgar kaganlıgta yıg kıldım..." (Çağatay 1963, 9) ifadeleri aslında Türk hakanlarının felsefesini ortaya koymaktadır. Bu felsefede hakanların sadece tahtlarını-taçlarını bir yana koyup asıl halkını düşünmesi gerektiğini ve halk olmadan hakanlığın hiçbir şey ifade etmediğini belirtmektedir. Söz konusu durum ise Türklerin eski hayatlarındaki ordu ile ailenin, dolayısıyla halkın eş görüldüğü meselesiyle ilgili olmalıdır. Nitekim eski Türklerde bir delikanlı askere gideceği zaman ailesi, silahı ve giyim eşyaları başta olmak üzere bütün ihtiyacını karşılamakla yükümlüydü; buna karşılık devlet, geride kalanların her türlü ihtiyacını temin etmekle zorunluydu. Bir yerde askere gidenin ailesi, devletin mirası sayılmaktaydı (Ögel 1988, 239-245).

Türklerin dünden bugüne büyük devletler ve imparatorluklar kurmasının asıl nedenini de bu felsefede aramak gerekir. Aslında Türk tarihine bakıldığında yıkılan devletlerin ve imparatorlukların asıl nedeninin halkın ihtiyacını değil kendi ihtiyaçlarını düşünen ve karşılayan, halkın sesini dinlemeyip kendi istediklerini yapan hükümdarların ve yönetimin olduğu görülecektir. En güzel örneğini Dede Korkut'ta gördüğümüz "...Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oguz biglerin konuklar idi (Ergin 1994, 77) gine toy idüp atdan aygır, deveden bugra koyundan koç kırdurmuş idi..." (Ergin 1994, 78) ile "...Tanrıya şükürler kıldılar. Kal anuñ kilisesin yıkup yirine mescid yaptılar. Aziz tanrı adına kudbe okıtdılar. Kuşuñ ala kanını, kumaşuñ arusını, kızıuñ gökçegini, tokuzlama çırgap çuha Bayındır Han'a pencik çıkardılar. Bakisin gazilere bahş itdiler" (Ergin 1994, 206) satırlarıyla karşımıza çıkan bu durum bize Türklerde toy geleneğinin çok eskilere gittiğinden çok halkı gözetmenin, onun kendini her konuda güvende hissetmesinin önemini gözler önüne sermektedir.

Üzerinde çalıştığımız Camış, Bayış destanında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Nitekim sadece Canayev varyantında görmediğimiz bu husus Musulmankulov varyantındaki;

Akcol, Darbas eki kul

Taktağa minip alıptır.

Altın kemer kurçanıp,

Ayday betin nur çalıp,

Kul kuturup şartıldap,

Kurçangan kuru çarkıldap.

Akcol, Darbas eki bek,

Urgaaçı, erkek eki bet.

Erkeçten ulak tarttırıp,

El ogulup et tartıp,
Eki bara bir tartıp,
Kaldayıp turgan karı bar,
Kasiyettüü baarı bar,
Buralıp cürgön kızdar bar,
Kasabaluu kelin bar,
Altı miñdey eli bar,
Aydıñ talaa ceri bar.

Añgemege batışıp, (Metin, s. 104)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Akcol ile Darbaz'ın Asılkan'ın yerine tahta geçtikleri sırada verdikleri toyda bir sürü oğlak kesilmiş, toplanan altı bin kadar insana ikişer tabak yemek dağıtılmıştır. Bayaman, babası Bayış ile amcası Canış'ın sağ salim ülkeye dönmeleri üzerine büyük bir toy düzenler ve:

Bayıştın uulu Bayaman
Kız-kelindi erçitip,
Kınaluu corgo mingizip,
.....
Canış, Bayış eki bek,
Astına murun barışıp,
Belkıs dep Bayış kıykırat,
Men keldim dep akırat.
Akırın dep sılanıp,

Anda Belkıs uyalıp.
Bayış bardı sabılıp,
Moynuna boto salınıp,
Canış bardı calınıp,
Calpı boto salınıp.
Tokson kelin, tokson kız,
Baarı boto salınıp,
Izat kılıp urmattap,
Baygambardın sünnöt dep
Kınaluu corgo mingizip,
Tokson kelin, tokson kız,
Ortosuna kirgizip,
Eldin baarı süyünüp,
Astınan çıgıp katındar
Teñge çaçıp cügürüp,
Apası çıktı kubanıp.
Ayçolpon menen Külçolpon
Altın çaçıp buralıp,
Kümüş teñge çaçışıp,
.....
Adamdın baarı kubanıp,

Asıldığın bilgizip,

Altın üygö kirgizip,

Ak tuncurdan barda caap,

Kalkına kabar saldı emi.

Kança kün toy kılıp, (Metin, s. 114)

dizeleriyle açıklanan ve herkesin çağrıldığı bu toyda genç kızlar gelenlere altın ve gümüş paralar saçar.

Akiyev varyantında ise Bayış, dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı ve Kırgızlarla Kıtayların sınırını ayıran köprüyü görmek için babası Nurkan'dan izin ister. Ancak babası bu duruma itiraz eder; bunun üzerine Canış ile Bayış, babaları Nurkan'a;

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

.....

Kerneyçini keltirip,

Surunaydı tarttırıp,

At, kunandı çaptırıp,

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

Küñgürögön konoktu

Altı künü baktırıp,

Başkı köldöy çık kılıp,

Canar toodoy et kılıp,

Tamaşanı köp kılıp,
Baatırlardı bet kılıp,
Balban küröş, eñiştı
Bir-birine cıktırıp.
Aldına atan töö berip,
Saarına bee berip,
Cetimge kiyer ton berip, (Metin, s. 168)
Cetpegeñe çoñ berip,
Koco, moldo, eşenge
Kol kayırdı mol berip,
Cesirge soyor koy berip,
Ceti künü toy berip,
Kalıñ kırgız köp elden
Kol caydırıp duba alıp,
Toyuñdan cegen el ketsin, (Metin, s. 169)

diyerek büyük bir toy vermesini ve sağ salım gidip gelmeleri için "hayvan kesip herkese dağıtmasını, yetime kıyafet hoca-molla-şeyhe bahşiş, dullara kesimlik koyun vermesini" isterler. Bunun üzerine Nurkan;

Keñeşin Nurkan bütürüp,
Toy berüügö kütünüp,
Kol aldında köp eldi

Konokko kel dep akırıp,

Bir cagınan mal soyup,

Kündöp-tündöp bışırıp.

Eki cüz elüü bee soydu,

Eki uuluna el cıyıp,

Berip catat çoñ toydu,

Tünkü kelgen konokko

Künügö soyot miñ koydu. (Metin, s. 169)

satırlarında da görüldüğü gibi çocuklarını kırmaz ve yedi gün yedi gece boyunca devam eden toyuna idaresi altındaki herkesi konuk eder, her gün iki yüz elli kısrak keserek pişirip dağıtır. Yine bir bölümde kırk yiğit, Canış'ı yaralı, kan içinde, bitap halde mağarada bulduklarında çok üzürlüler ve ona;

"Aylanayın berenim,

Aldı cayık kenenim,

Altı caştan attangan,

Akılga dıykan tereñim.

.....

Açka bolsok nan bergen,

Kaalap algan ar cerden,

Cılanaç kelsek, ton bergen,

Ata bolup asırıp,

Kerektüünü mol bergen.

Coo kelgende at bergen,
Keçiktirbey bat bergen,
Paydaluu eleñ baarıga
Baatır paydası cok miñ erden.
Ata bolup asırap,
Ene bolup emizgen. (Metin, s. 231)

diyerek kendilerine anne-baba gibi olduğunu, karınlarının doymasından giyinmelerine, terbiyelerine hatta binitlerine kadar her türlü ihtiyaçlarını karşıladığını belirtirler. Kıtayların pehlivanı Argın'ı;

Oñunda turgan er Bayış
Kötörüp cerge bir çaptı.
Kömölönüp taş kaptı.
Baatırsıgan Argındın
Başı sındı cançırıp.
Meesi cerge çaçırıp,
Sınıp turat Sıyadat (Metin, s. 175)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bayış'ın öldürmesi üzerine halk;

"Ar kündö tamak aş kılsa,
Añdıp kelip börüçö
Şıpırıp içse toybogon,
Tomayak cardı, cakırğa

Toyorduk ookat koybogon.

Oşondo da keseptin

Kampayıp kardı çıkpagan,

Kazanın calap cutunup,

Cuk kaltırbay şıpkagan.

Iras boldu ölgönü, (Metin, s. 275)

diyerek bu ölüme üzülmediklerini, her gün yapılan bütün yemeklerin başında kurt gibi beklediğini, yoksula yiyecek bırakmadığını ifade ederler. Destanda geçtiği üzere Canış ile Bayış'ın yokluğunda Akcol ve Darbaz adlı Kıtaylı köleler Nurkan'ın yerine tahta geçmiş ve hükümdarın hazinesini yağmalayarak halka dağıtmışlardır: "...Canış, Bayış ketip, kalıñ elden kol alıp, dayınsız bolgondon kiyin Akcol, Darbaz degen murunku bir soğuştı kolgo tüşkön kıtay kuldarı bar ele, alar handın kazınasın teşip kalkka uurdap berip, Nurkandı tüşürüp, Akcol, Darbaz han bolgon..." (Metin, s. 331) satırlarında da belirtildiği gibi...

Nurkan, derviş kılığında gelen oğulları Canış ile Bayış'ı tanımadan olanı biteni onlara;

Akcol, Darbaz kuldarım

Handıgımdı karmagan.

Aylanayın dubanam, (Metin, s. 344)

.....

Akcol, Darbaz kuldarga

Ötpödü menin naalışım. (Metin, s. 346)

.....

Kazançı kalmak kuldardan

Karıp boldu uşular,

.....

İmerip alın karagın.

Musapır menen muñduunu,

Cetim, cesir tulduunu,

Karıp go dep sanagın.

Eç aylamdı taba albay, (Metin, s. 347)

diyerek Akcol ile Darbaz'ın yetimi, dulu, yersiz-yurtsuz fakirleri düşünmediklerini, kendisinin ise bu duruma çare bulamadığını söyler. Oğullarının kırk yiğidiyle birlikte geri dönmesi ve kırk yiğidin iki oğlunun sağ salim gelmelerine neden olmasından dolayı kırk yiğide at verilir, üstleri başları yenilenir; dilenen saray efradı da hanlığın idaresi altındaki şehirlere bey olarak tayin edilir.

Dıykanbaev varyantında ise Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret Aalı Han'ın Kırgız-Kalmuk sınırına yaptırdığı köprüyü görmek için yola çıkmaya hazırlandıkları sırada babaları Nurkan;

Kandan buyruk bolgon soñ,

Kasa beeler soyuldu,

Kazan asıp koyuldu,

Toodoy üyüp et kıldı,

Kölbütüp köldöy çık kıldı,

Katarlap tabak koyuldu,

Cetim, cesir toyundu

Altı katar kazına
Asteyil aytıp açtırdı,
Ayaktap kümüş atırdı.
Sadaga, kayır mol berdi,
Sanatın kandın el k rd .

Uy tügündöy köpçülük (Metin, s. 399)

dizelerinde de aıklanđıđı üzere büyük bir toy düzenler. Herkesin geldiği bu toyda en iyi kısıraklar kesilir, yemekler pişirilir ve bol bol sadaka verilir. Ayrıca başta yetim ve dullar olmak üzere herkes doyurulur, altı katlı hazine dua ile açılır ve dağıtılır. Oğulları Bayış ile Canış'ın sağ salim gelmeleri üzerine büyük bir toy düzenleyen Bayış'ın babası Nurkan bir sürü hayvan keser, hayvanı olmayana koyun, atı olmayana tay, sütü olmayan inek, evi olmayana ev ve parası olmayana para verir:

Peri sımal Celkayıp
Kunduzday aı cer iyip,
Munaraga ıkkanda
K rg nd n közün taldırdı.
.....
Oşondo Nurkan karısı,
Baldarım aman keldi dep,
Tilekti kудay berdi dep,
Kalkın cıyıp toy berdi,
Malı cokko koy berdi,

Atı cokko tay berdi,

Cütü cokko uy berdi,

Üyü cokko üy berdi,

Pulu cokko pul berdi, (Metin, s. 464)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu felsefe Canış, Bayış destanının üç varyantında da görülen ancak Canayev varyantında tespit edilememiş olup büyük bir ihtimalle anlatıcının unutması, Türklerin kültürel kodlarından olan bu felsefeyi yinelemeye ihtiyaç duymaması veya kendisinden öğrendiği destancının da Canış, Bayış'ı bu şekilde anlatması ile ilgili olmalıdır.

IV. 2. Dede Korkut'un İzleri

IV. 2. 1. Beyrek'in Savaşçı Bir Kadınla Evlenmek İstemesi

Bilindiği üzere Dede Korkut'ta Kam Püre, "Oğuz'da kimüñ kızın alı vireyin" (Ergin 1994, 124) deyince Beyrek "Baba maña alı vir kim men yirümden turmadın olturmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadım, ol maña baş getürmek gerek, bunun gibi bir kız alı vir baba maña didi" (Ergin 1994, 124) diye cevap vererek evlenmek istediği kızda aradığı özellikleri sayar; bir yerde Beyrek, yaşadıkları hayvancılığa, dolayısıyla zorlu hayat şartlarına dayanıklı bir genç kız tipini tanımlar. Yine Beyrek, Pay Piçen Big'in kızını görmeye gittiğinde onu karşılayan beşik kertmesi Banı Çiçek, ona "...Banı Çiçegüñ dadısıyam, gel imdi senüñ ile çikalum, eger senüñ atuñ benüm atumu kiçer ise onun atını dahı kiçersin, hem senün ile oh atalum, meni kiçer isen anı dahı kiçersin ve hem senün ile güreşelüm, meni basar isen anı dahı basarsın..." (Ergin 1994, 123) diyerek konar-göçer hayatın kadın tipi olarak karşı cinsten olan beklentisini dile getirir.

Benzer bir durumla Canış, Bayış destanında da karşılaşmaktayız. Sadece Musulmankulov varyantında gördüğümüz "Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar

deyt, oşonu maga karmap alıp kelip bergile” dep amır kıldı. Baruuga eç kim çıkpadı. Padişanın Belkıs degen bir kızı bar ele. “Oşo kızımdı beremin” degende, Celmayan degen cigiti “Men baramın” dedi. Padişa altın möörün basıp, altın taacının başına salıp, Celmayanga: “Kızımdı al, Altı Şaarga bar, Canış, Bayıştı karmap kel” dep cönöttü. Celmayan “On cılda kelemin” dedi." (Metin, s. 32) satırlarından da anlaşılacağı üzere Şumurt Han, Canış ile Bayış'ı yakalayıp getirmek için yiğitlerine emir verir ancak hiç kimse yerinden kılmıdamaz; bunu gören Şumurt, "bu işi başarana kızımı vereceğim" deyince Celmayan işe talip olur.

IV. 2. 2. Çobanın Peri Kızıyla Evlenmesi

Bilindiği üzere "Basat'ın Depegözi Öldürdüğü Boyı" hikayesindeki "Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var idi, adına Koñur Koca Saru Çoban dirler idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez idi. Uzun Bıñar dimek ile meşhur bir bıñar var idi. Ol bıñara perriler konmuş idi. Nagâhandan koyun ürkdı. Çoban irgece kakıdı ilerü vardı. Görđi kim perri kızları kanat kanada bağlamışlar uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, perri kızınıñ birini tutdı. Tama' idüp derhal cima' eyledi. Koyun ürkmeye başladı, çoban koyunuñ öñine segirtđi. Perri kızı kanat urup uçdı, aydur: Çoban yıl tamam olıçak mende bir amanatuñ var, gel al didi. Amma Oguzuñ başına zaval getürdüñ didi. Çobanuñ içine korhu düşdi amma kızuñ derdin beñzi sarardı. Zaman ile Oğuz yine yaylaya köçdi. Çoban gine bu bıñara geldi. Gine koyun ürkdı. Çoban ilerü vardı. Görđi kim bir yıganak yatur, yıldır yıldır yıldırur. Perri kızı geldi, aydur: Çoban amanatuñ gel al, amma Oğuzuñ başına zaval getürdüñ didi. Çoban bu yığanağı görıçek ibret aldı. Girü döndi, sapan taşına tutdı. Urdıkça böyüdi. Çoban yıganagı kodı kaçdı. Koyun ardına düşdi." (Ergin 1994, 207-208) satırlarında da açıklandığı üzere Tepegöz, bir peri kızı ile çobanın birleşmesinden dünyaya gelen, tepesinde tek gözü olan, günde iki adam, beş yüz koyun yiyen, Oğuz'da neredeyse zararı dokunmadık kimse bırakmayan (Ergin 1994, 208-210); "Depegözün perri anası gelüb oğlunun parmağına bir yüzük kiçürdi, oğul sana oh batmasun, tenüni kılıç kesmesün didi..." (Ergin 1994, 208) ifadesinde de geçtiği üzere ok batmayan, kılıç

işlemeyen ve bu özelliğini ise peri kızı olan annesinin, parmağına taktığı yüzükten alan olağanüstü bir varlıktır.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanındaki Musulmankulov varyantının baş kısmında da benzer bir durumla karşılaşılıyor. Canış ile Bayış'ın aşık olmalarını ve evlenmelerini anlatan bu bölüm, söz konusu varyantta "Baldar on beşke çıktı. Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş (Metin, s. 31) salıp, talaaga çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken. Kızdardı baldar alıstan körüp, tañ kalıp, beyuş boldu. Cigitterge kayrıldı: "Bul kaydan kelgen kızdar?" dep, tañ kalıp karap turdu. Oşondo bir kuş süröttüü kişi uçuradı. Al adamga: "Sen kimsiñ?" dedi. Al "Nurkoco degen kuştun padişasımın" dedi. "Tigi kızdar kim?" dedi ele, "perinin kızdarı, kızdardı emne kılasıñ?" dep suradı. "Men aşık bolup kaldım" dedi. "Anday bolso, alar kep kiyimin kiye elekte çukul barıp, kiyimderin ala kaç. Kepterin kiyip alıssa karmatpayt" dedi. Eki bala öñüp, çukul bardı. Kızdar bilbey, oynop catıştı. Eköo eki kızdın köynögün ala kaçtı. Alar cetöo eken, beşöo uçup ketti. Eki kız köynögümdü bergin dep köpkö calındı. Berbey koyuştu. Cigitterdin arasında Aydar degen cigit perinin tilin bilet eken. Eki balanın cön cayın aytıp tüşündürdü ele, alardı körüp, kızdar aşık boldu. Köynögün alıp, kızdardı öñörüp, Altı Şaardı közdöy cönödü. Curt çoğulup, kızdarga ayran tañ kaldı. Eköo teñ on beşte, ay çırayluu suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı." (Metin, s. 32) satırlarında da açıklandığı gibi Canış ile Bayış, on beş yaşına geldiklerinde sahibinin Nurkoco adlı kuşlar padişahı olduğu göle Rambak adlı bir perinin yedi kızı yılda bir kere eğlenmek için gelmektedir. Canış ile Bayış, bu gölün bulunduğu yerde av avlayıp kuş kuşladıkları sırada kızları uzaktan görürler ve aşık oluverirler. Bu arada kızlar izlendiklerinden habersizdir; Canış ile Bayış iki peri kızının giysilerini saklarlar. Kızlar da delikanlıları görüp aşık olunca Altı Şaar'a giden iki delikanlı Künçolpon ve Ayçolpon adlarındaki bu iki peri kızıyla evlenir.

Dikkat edilecek olursa Basat'taki "yaylaya göçme"nin yerini "ava çıkma", "uzun bıñar"ın yerini "göl", "Çoban"ın yerini de "Canış ile Bayış" almış olsa da iki motif arasındaki benzerlik son derece dikkat çekicidir. Özellikle anlatı kahramanlarının peri kızlarıyla evlenmesi meselesi Musulmankulov'un başta Dede Korkut olmak üzere Türk dünyası kültürünü ne kadar iyi bildiğini göstermektedir.

IV. 2. 3. Kanturalı'nın Üç Gün Süren Uykusu

Bilindiği üzere Kan-Turalı hikayesinde Kan-Turalı, Trabzon tekürünün üç canavarını öldürüp biricik kızını atının terkisine alır ve eve dönmek için yola çıkar. Gece gündüz yol yürüdüklerinden Kan-Turalı'nın uykusu gelir, bu arada tekür kızını verdiği için pişman olmuş, Kan Turalı'nın arkasından yüzlerce atlıyı yola çıkarmıştır. Bunu gören Selcen Hatun: "...Menüm muhiblerüm çokdur, nagah ılgar ile gelmesün, tutuban yigidüm öldürmesünler, ağça yüzli men gelini tutup atam anam ivine iletmesünler..." (Ergin 1994, 193) diyerek savaş kıyafetlerini giyer, eline süngüsünü alıp yüksek bir yere çıkararak düşmanları beklemeye başlar. Dede Korkut'ta "...Ol zamanda Oguz yigitlerine ne kaza gelse uyhudan gelür idi..." (Ergin 1994, 193) satırlarıyla verilen, halk arasında ise "Uyuz uykusu" şeklinde bilinen Oğuz uykusu motifi ile Canış, Bayış destanında da karşılaşmaktayız. Nitekim Akiyev varyantında "Celkayıp Bayış eköü üç künü uktap kaldı. Celkayıp oygonup karap oturdu. Bayış baatır dagı üç kün uktadı. Celkayıp attardı otkorup, sugarıp kaytagan kelse, Bayış uktagan boydon catat ele, tokoydon kürüldöp bir colbors çıgıp kele catat. Celkayıp körö koyup, Bayış baatırdı tartkılup oygotup aytkan sözü" (Metin, s. 301) ve;

"Baş kötörüp közüñdü aç,

Baatırsıñ Bayış özüñ çaş.

Karañgı kalıñ tokoydon,

Kaçırıp çıktı da bir kas.

Kuturup çıkkan colborston,

Kutular ayla tabılbas.

Araanday oozu açılıp,

Tişinen zaarı çaçılıp,

Tüsü buzuk aramı,

Tim ele çıktı kaçırıp,

Kuturgan colbors kelatat,

Kulagin baştan capırıp,

Közüñdü açıp karagin,

Kördüñbü coonun karaanın,

Kelip kaldı Bayış dep,

Ce ugulganbı kabarıñ. (Metin, s. 301); Dıykanbaev varyantında ise;

Çıga kelip bir colbors

Çımırkanıp uktagan,

Çırkırasañ ukpagan,

Cakındap kelip kalganı,

Sekirmek bolup Bayışka

Azaptı başka salganı.

Arstanım, Bayış, oygon dep,

Közüñdü açıp tolgon dep,

Kıykırıp iyip Celkayıp

Karagay çıga kaçkanı,

Ak barandı kolgo alıp,
Kamınıp kaldı atkanı.
Añgıça kızık iş boldu,
Mındaydı körgön kim boldu,
Akırın basıp bul colbors
Bayıştı kelip cıttadı,
Kolun karmap kıskanı.
Köñül bölüp karasañ,
Uçuraşıp turganı,
Tañ kaltırdı adamdı
Kabılandın kılğanı,
Munu körgön Celkayıp
Mıltıktın oozun cıyğanı,
Kelmesi tüspöy oozunan
Colborsko köñül burğanı.
Colbors cönöp ketken soñ,
Aralap tokoy cetken soñ, (Metin, s. 444)
Aldına kelip Bayıştın
Arıdan-beri oygotup,
Aytıp turgan sözü bul:
“Arstanım, Bayış, baş kötör, (Metin, s. 445)

dizeleriyle de belirtildiği gibi Bayış çukurdan çıkıp sevgilisi Celkayıp ile birlikte Kırgız ülkesine dönerlerken Bayış dalgın uykudan ken yırtıcı bir kaplanın ona doğru geldiği görülür. Bunu gören Celkayıp, Bayış'ı uyandırmaya çalışırsa da Bayış uyanmaz; Celkayıp kaplanı vurmaya üzere eline silahını alıp beklemeye başlar. Dede Korkut'tan farklı olarak "tekürün askerleri"nin yerine "Külükân'ın Bayış'a hamile olduğu sırada kaplan etine aşerip yediği tür"ün geçtiği bu durum Akiyev ve Dıykanbaev tarafından destandaki aşerme motifiyle ilişkilendirilerek verilmiştir. Ancak söz konusu iki destancı bu bağlamda sadece Kırgız değil Türk dünyası tarihini ve kültürünü iyi bildiklerini bir kere daha ortaya koymuşlardır. Bu arada Dıykanbaev varyantının Akiyev'inkinden daha kısa olmakla birlikte vakanın işleyişi bakımından büyük bir benzerlik göstermesi de dikkatimizden kaçmamıştır.

IV. 3. Kococaş'ın İzleri

Kococaş, Kırgız Türklerinin avcılık ve atıcılıkla geçindikleri, kabile halinde yaşadıkları dönemlere ışık tutan, insanoğlunun tabiatla mücadelesini esas alan mitik bir destandır (Köse 2002, 59). Çünkü bu destan Kırgız Türklerinin kutsal bir geyikten türediğine inandıkları, bir başka ifadeyle geyiği kendilerine hayvan ata olarak aldıkları dönemlerin izlerini taşır (Kırbaşev-Musayev 1996, 37). Cengiz Aytmatov'un "Gülsarı" adlı romanında "Karagül Türküsü" adıyla karşımıza çıkan, yazarın "Beyaz Gemi" romanında ise "Geyik Ana Masalı" diye anlatılan ve bu bağlamda destanda yer alan "Sur Eçki (Boz Keçi)nin kendisi bu inancı temsil eder. Dolayısıyla destanın asıl kahramanlarından biri olan Sur Eçki'nin kendisi de mitik bir unsurdur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kococaş Destanı'nın en önemli unsurlarından biri Sur Eçki olup "Sur"; "Boz", "Kutsal", "Boz Duman" anlamlarına gelmektedir. Bir anlamda "Sur" sıfatı keçinin kutsiyetini, tanrısallığını ifade eden bir özellik göstermektedir. Destanın pek çok yerinde ise "Sur Eçki"den Kayıp (Gaip) veya Kayberen (Gaip Eren) diye bahsedilmektedir.

Diğer Kırgız destanlarında da görülen ve Sur Eçki'nin lakabı olan “Kayberen” Bağış destanında da yer almaktadır. Buna göre “Kayberen”, “Kayıpçı” denilen bir vadide yer alan Kara Üñkür'de yaşamaktadır. Kara Üñkür, tıpkı Kococaş destanındaki gibi yaşamaya değer, her türlü hayvanın barındığı, “Kayberen”lerin dolaştığı, geniş, verimli bir vadidir. Bu vadide Bağış, zaman zaman avlanmakta zaman zaman da içini ferahlatmak için gezinmekte, haramiler soygunculuktan kazandıkları malları orada saklamakta; Köñtöy ise yük dolu kervanlarını oradan geçirmektedir:

Can cürböstün çölünö,

Kayıpçının kölünö,

Aylına Bağış keliptir,

Talaada cürüp köp kündö.” (Akyüz 2013, 15)

.....

Artık maktayt Kalmaktar,

Kayıpçının özönün,

Cerin körüp canayın.

Kayberendin keni deyt,

Ar sonunun köröyün.

Bugu menen kulandan,

Atıp körüp bulardan.

Colbors, ayuu, şerinen, (Akyüz 2013, 86)

satırlarında da görüleceği üzere...

Kurmanbek destanında da aynı adlı kahramanın geldiğini gören Ekez, Dölöñ Han'a:

Ataňdın atı Korun Han

Bala baatır korkobu

Senin bara catkan koluňdan?

Kokoor bolso Kurmanbek

Tosobu çıdap coluňdan? (Köse 2005, 228)

.....

Uguşuma karasam

Urugunun baarın capırdı

Baatırlığı bir başka

.....

Karakalpak, Türkmeni

Katarı menen suragan

Kayberendey çurkagan (Köse 2005, 229)

.....

Elge curtka ep kelse

Ekinin birin berelim (Köse 2005, 233)

diyerek Kurmanbek'le savaşmamasını, ellerindeki yarısını vermelerini öğütler.

Canış, Bayış destanında ise Sur Eçki hem Kayıp ve Kayberen hem de Bayış'ın atı "Sur corgo" ve "Ker corgo"da gördüğümüz "Sur" ve "Ker" sıfatıyla yansımaktadır.

IV. 3. 1. Kayıp-Kayıp Eren

IV. 3. 1. 1. Kayıp

Canayev varyantı hariç diğer bütün varyantlarda karşımıza çıkan Kayberen, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret Han'ın, Kalmukların Kırgız topraklarına girmemesi için yaptırdığı köprü'nün kara kayalı tarafını sahiplenmiş kutsal bir varlık olarak ve "Kayıp" adıyla görülmektedir. Bu durum, Akiyev varyantında: "Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen darıya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun túbünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çaap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen esep, uruşlarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, "Kızır eelep kaldı" dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cagı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da "Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün" dep bardığın darıyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, "Kayıp, Kızır eelep ketti" dep kalktı işentip koydu." (Metin, s. 148), Dıykanbaev varyantında ise;

İlgeri ötkön zamanda,

Kırgız, Kıpçak elinde,

Altı şaar cerinde,

Aziret Aalı han bolgon,
Aalamga dańkı dań bolgon,
Balbandıǵı aşıngan,
Ayar bolçu caşınan,
Keleçekti bolcogon,
Kelerkini oylogon,
Kasiyettüü han ele,
Kadıńı curtkı bar ele.
Duşmanına zor ele,
Karşı turgan kor ele.
Kırızga daap kele albay,
Ne kılarm bile albay,
Kıtay korkup kalçıldap,
Kaypıp ötçü çeginen,
Aytayın karı kebinen.
Aziret Aalı alp ele,
Baatırdıǵı calpı ele.
Kırızdın kegin oylonup,
Miń kaytalap tolgonup,
Ak-Kürgündün suusuna
Ataylap salgan köpürö, (Metin, s. 379)

.....

Aziret Aalı karıdı,

Al-küçü ketip arıdı,

Nurkan attuu balası

Özünün ordun baspadı,

Altı Şaar çeginde

Cata berdi cayma-cay,

Baatırdık menen işi cok,

Anı baamdagan kişi cok,

Koluna kılıç albadı,

Korkutup kıtay barbadı,

Kıtaydan körgön korduktu,

Kız-kelin tartkan zorduktu,

Köñülünö salbadı,

Kırgızdın kegin albadı,

Altı Şaar eldi başkarat,

Anda nenin armandı.

Aziret şondo oylonot.

Miñ kaytara tolgonot,

Menin közüm ötkön soñ,

Kıtayga kabar cetken soñ,

Alar da kalar kamınıp,
Kumurskaday cabılıp,
Elimdi çaap albaybı,
Kapilet catkan kaliñ curt
Balaket kalbaybı.
Oşondoy oydu oylonup,
Bir adamga bilgizbey,
Bir kişige tuyguzbay,
Tutkunga kelgen kuldardı
Cıyıp alıp bardı emi.
Kıtay, kırgız çegine.
Köpürönün ar cagın
Kara zoo kılıp urattı,
Kara taş menen tozdurup,
Kara kum menen şıbattı.
Bekilip col kaldı dep,
Kayıp eelep aldı dep,
Kalkının köönün cubattı.
Berki cakı büyüzün
Kızıl zoo kılıp ubattı,
Kızıl taş menen tozdurup,

Kızıl kum menen şıbattı,

Kızır eelep aldı dep,

Col bekilip kaldı dep,

Curttun köönün cubattı. (Metin, s. 380)

şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu destanın Musulmankulov varyantında ise Kayberen:

Uşu cerde er Canış

Süylöyün dese tili cok,

Ce süyüp bagar eli cok,

Karap tursa begi cok, (Metin, s. 55)

Kalaaluu korgon çebi cok,

Kantesiñ degen eli cok.

Bayış öydö kötörüp,

Kurgan Canış cötölüp,

Kekirtegi kırkırıp,

Kanı agıp şırkırıp, (Metin, s. 56)

.....

Tulparın karmap cetelep,

Kurgurun turat entelep.

Üñkürgö kirip aldı emi.

Bir tuuganın çakırıp,

Kanetip kaldıñ Bayış dep,
Üñkürdö turup bakırıp.
Kalmaktın baarı kaldayıp,
Emi karaanı çıktı daldayıp,
Esi oop er Canış,
Oturup kaldı şaldayıp,
Kalmaktar çukul kelgende,
Amır boldu Alladan
Kara üñkürdün içine
Kayıp eren bekitip,
Kelse Canış cok bolup,
Uşul üñkürgö kirip toktolup,
Kubalay kelgen köp Kalmak,
Kara-Üñkür munu cuttu dep,
Añgemege batıştı, (Metin, s. 57)

satırlarından da anlaşılacağı üzere "Kayıp" adıyla karşımıza çıkmakta; Kalmuklarla savaştıktan sonra yaralanan Canış'ı girdiği mağarada saklayan, mağaranın ağzını kapatarak onu göstermeyen kutsal bir varlık olarak görülmektedir.

Canış, Bayış destanında Sur Eçki, en çok "Kayıp" adıyla tespit edilmektedir. Sadece iki varyantta gördüğümüz üzere bu durum, Akiyev varyantında; "Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen esepetp, uruşlarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç

kimge bildirbey, bekittire baştağı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu." (Metin, s. 147) ile;

Oşol sen suragan köpürö,

Kayıp eelep mañdayın

Kalkagar kara taş algan,

Kaňçalık adam öto albay,

Közünön dara caş algan. (Metin, s. 151)

.....

Kayıp eelep kalgan deyt,

Çoñ atam salgan köpürö.

Eelegenı çıñ bolso,

Oşo kayıbı menen karmaşam, (Metin, s. 156)

.....

"Kınagan kıştı, şıbagan kumdu acıratıp taanıp tepti ele, kıştın cana taştın bırıncırını çıktı. Anı oodarıp alıp taştap, köpürönün mañdayındađı kayıp eeledi degen kara taştağı kara kıştı tepti ele talkalanıp kaldı. Oşentip köpürönü açıp aldı." (Metin, s. 177)

.....

Kañtara teep kulatkan,

Kara kıştı eelegen,

Kayıbı tirüü bar degen,

Kayıbı bolso alıp kel,

Karuulaşıp köröyün,

Kancarsız kanın tögöyün." (Metin, s. 179);

Dıykanbaev varyantında ise:

Aziret şondo oylonot

.....

Tutkunga kelgen kuldardı

Cıyıp alıp bardı emi.

Kıtay, kırgız çegine.

Köpürönün ar cagın

Kara zoo kılıp urattı,

Kara taş menen tozdurup,

Kara kum menen şıbattı.

Bekilip col kaldı dep,

Kayıp eelep aldı dep,

Kalkının köönün cubattı. (Metin, s. 380)

.....

Közüm ötsö kantet dep,

Kıtaydın kaarı ötöt dep,

Kırgızdı çaap ketet dep,

Uşunday işke barganbı,

Kayıp eelep kaldı dep,

Kalayıktı korkutkan, (Metin, s. 393)

.....

Karkıragan çöl bastı,

Kayıp cürbös zoo aştı. (Metin, s. 400)

.....

Coldu bögöp alıptır,

Aydıñ-Kölgö kelgendi

Kapırlar eçak biliptir,

Ketirbey bizdi cayloonun

Çogulup kamın körüptür. (Metin, s. 407)

.....

Kayıptın kılğan işi dep,

Kalkına kabar etişer. (Metin, s. 408)

.....

Sıyadat kandın koşunu

Kayıp alıp kaarına

Cer silkinip ketti dep,

Kankor kan tüpkö cetti dep, (Metin, s. 412)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bayış'ın görmeyi çok arzu ettiği ve dedesinin yaptırdığı köprünün kara tuğlalı tarafı sahiplenen, Kıtayları Kırgız tarafına geçirmeyen, bütün Kırgızları koruyan-kollayan kutsal kişi ve;

Canım şerik Celkayıp,

Nike kayıp buyursa,

Bolorsuñ maga bir zayıp. (Metin, s. 445)

dizelerinde de belirtildiği gibi onun izni olmadan hiçbir hayırlı işin-nikahın bile olmadığı (yine) tanrısal bir varlık olarak verilmektedir.

IV. 3. 1. 2. Kayıp Eren:

Sur Eçki'nin "Kayıp eren" ve "Kayberen" şeklinde tanımlanması, yine köprünün kara tuğlalı tarafını sahiplenen kutsal varlık olması itibariyle Dıykanbaev varyantının daha ileriki bölümlerinde de rastlanmaktadır. Nitekim sözü edilen varyanttaki:

Kayıp eren eelegen

Ködögöndü berbegen

Ölüm izdep barbasa

Al cerge kişi kelbegen (Metin, s. 388)

.....

Ak-kürgündü keçüügö

Acıdaar da daay albayt

Calgız aya köpürö

Kayıp eren tünögü (Metin, s. 395)

.....

Köpürö eesi kayıp eren (Metin, s. 401)

satırlarıyla Akkürgün köprüsü Kayıp'ın tüneği; Dıykanbaev varyantının bir yerinde geçtiği gibi Kaybereni'nin yaşadığı Aydıñ Köl ise:

Cer soorusu Aydıñ-Köl

Köz coosunun alğanı

Kaz, ördögü toodaktoy

.....

Akkuuları ingendey

.....

Kaybereni cayılat (Metin, s. 402)

şeklinde her türlü hayvanın yaşadığı verimli topraklar olarak tanımlanmaktadır.

IV. 3. 2. Sur Corgo, Sur Tulpar

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında karşımıza çıkan "Sur" sözcüğü, Kırgız Türkçesinde "gök kır" ve "kır", "boz" (Yudahin 1998, 668) hatta "duman" ve "sis" anlamlarında kullanılmaktadır:

Mergendin turgan askası

Meltiregen zoo bolup

Asmanga cakın tireldi

Açıldı salgan tumanı (Köse 2002, 359).

dizelerinden de anlaşılacağı üzere... Hatta Türkiye Türklerindeki "Kurt dumanlı havayı sever" atasözünün ortaya çıkmasının bir nedeni de Türklerdeki "Bozkurt" inancı ile "boz-dumanlı hava" arasında ilişki kurulması olmalıdır.

IV. 3. 2. 1. Sur Corgo:

Bu ifade ile sadece Akiyev varyantında karşılaştığımızı belirtmek istiyoruz.
Nitekim;

Köpürö kantip col açat,

Aziret handın işinen

Col açılrsa kim kaçat.

Sur corgo tulpar mingeniñ, (Metin, s. 151)

.....

Uruksat berseñ ata-ene,

Uzak colgo baratsam,

Uçurap türdüü aybandar

Köñöldün çerin taratsam,

Aldımda tulpar sur corgo

Alıp uçar kanatçan. (Metin, s. 161)

.....

Asırasa bir kудay,

Aman ötüp keteli.

Mingenibiz tulpar at, (Metin, s. 191)

Ker corgo menen Sur corgo,

Aylanayın calgızım,

Tilimdi algın bir colgo,

Tili buruu kıtayga

Tiyişem dep kor bolbo. (Metin, s. 192)

.....

Sur corgogo kamçı urup,

Ayazdı sayıp alsam dep,

Arkasınan kaçırıp, (Metin, s. 208)

.....

Sur corgonun er Bayış,

.....

Sur corgosu cıılıcıp, (Metin, s. 212)

.....

Sur corgosu oydolop (Metin, s. 213)

.....

Uçkan kuştay sızdırıp,

Sur corgonu saldırıp,

Türö kaçtı çetinen,

Duşmandarın mañ kılıp,

Kıra çıktı er Bayış, (Metin, s. 216)

.....

Aydagan cigit aldında,

Ker corgo menen Sur corgo, (Metin, s. 236)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere "Sur corgo" Bayış'ın bindiği tulpar attır.

IV. 3. 2. 2. Sur Tulpar:

Sadece Dıykanbaev varyantının bir yerinde gördüğümüz bu durum bize:

Añgıça Bayış kelgeni

.....

Celpinip süylöp kirgeni

.....

Sur tulparga mingeni

Suurulup çıgıp tobunan

Sıyadat cakın kelgeni

Eki baatır taymaştı

Karuudan alıp karmaştı (Metin, s. 452)

satırlarıyla verilmekte; Bayış'ın boz bir tulpara binerek Sıyadat'ın karşısına çıkıp savaştığından bahsedilmektedir.

IV. 3. 3. Ker Corgo, Ker Tulpar

"Sur" kelimesi gibi "ker" sözcüğü de Kırgız Türkçesinde "koyu doru", "boz" (Yudahin 1998, 440) anlamlarında kullanılmakta olup üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının yine sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında karşımıza çıkmaktadır:

IV. 3. 3. 1. Ker Corgo

Yine sadece Akiyev varyantında karşımıza çıktığı üzere "Ker corgo" destan kahramanlarından Bayış'ın ağabeyi Canış'ın bindiği tulpar at olup söz konusu varyantta bu durum bize:

Mingenibiz tulpar at, (Metin, s. 191)

Ker corgo menen Sur corgo,

.....

Ker corgonun oozdugun,

Kayra tartıp aldı emi,

Kaçarına közdönüp,

Katuulap kamçı saldı emi. (Metin, s. 222)

.....

Atkan okko cetkizbey,

Alıp kaçtı Ker corgo,

Aydıñ köldün coluna,

Salıp kaçtı Ker corgo.

.....

Koyulup ketet şırkırıp,

Omuroodon kara kan,

Alıs ketti esi oop,

Ker corgonun calınan.

Canış esi oop attan tüşüp kaldı. "Munusu caraluu bolso da tirüü eken, tiginisi attan tüşüp kaldı, ölgön eken, oşonun ölügün dagı alıp ketelik" deşip duşmandar türülüp kele catışat. Oşondo Ker corgosu Canıştı karap caloorup, canı küyüp çıdabay, çebelinip aytkan sözü..." (Metin, s. 223)

Cakın kaldı duşmandar,

Tosup kalar çenine.

Dübürtün ugup Ker corgo

Kaygırat Canış begine. (Metin, s. 224)

.....

Tüşüp barat baltıldap.

Ketip barat Ker corgo

Kutuuluuga zırkırap,

Arkasında kıtaylar,

Kuup kelet çurkurap.

Ümüt kıldı tünñülböy,

Caraluu Canış canınan,

Bardık küç menen Ker corgo,

Ketip barat abıdan,

.....

Ker corgonun küüsünön.

Adır-adır boz kaşat,

Arkar cayloo koş kaşat,

Aldı cağı beş coldun

Ayrılışıp bel başat.

Nasili ayban bolgon soñ,

Kele catıp Ker corgo

Bel başattan adaşat. (Metin, s. 225)

.....

Ayban da bolso Ker corgo

Canımdan çıkpayt sagalap. (Metin, s. 227)

Kırk cigit baykasa, Ker corgo eken, Ker corgogo salıp çıgıp barıştı. Canışka ok tiygende kan çaçılıp, ar cerine katıp kalgan, oşonduktan taanılban. Kırk cigit corgonun canına barıştı, Ker corgo attar menen cittaşıp turup, üñkürgö kirip ketti. Kırk cigit uşul üñkürdö bir kep bar dep attarınan tüşüp, üñkürgö kirip barsa, Canış baatır canı cay taba albay, ontop catkan eken. (Metin, s. 231)

Ayban da bolso Ker corgo

Ottop kelet bir ubak,

Taş arasin aralap,

Talaaga kete berbesten,

Canımda turat karalap. (Metin, s. 240)

.....

Aydagan cigit aldında,

Ker corgo menen Sur corgo, (Metin, s. 236)

satırlarıyla ifade edilmektedir.

IV. 3. 3. 2. Ker Tulpar:

Sadece Dıykanbaev varyantında gördüğümüz Ker tulpar ile ilgili satırları aşağıya almak istiyoruz:

Adamdan estüü Ker tulpar

Okuranıp ün saldı.

Anı-munu degiçe,

Açıp közdü cumgança,

Askadan tüşö kelgeni.

Carıktığım canıbar

Közünön caşın imerdi,

Caş kuyuldu camgırday,

Musapır kıldı bir kuday. (Metin, s. 423)

.....

Karışkırça coyloduk,

Akırı ayla ketkende

Kapçıgaydı ördödük,

Ker tulpardı körgöndö

Bakırıp tegiz ıyladık, (Metin, s. 424)

.....

Üñkürdü közdöy bara ber.

Ker tulparıñ cürgöndür,

Kelebi dep karalap,

Catkan ceriñ paanalap. (Metin, s. 438)

.....

Bolcolduu cer uşu dep,

Kara üñkürgö kelgeni,

Ottop cürgön aylanıp,

Ker tulpardı körgönü.

Okuranıp canıbar

Añdı-döñdü karabay,

Bayıška ıkçam cetkeni,

Aç buuraday añgırıp,

Kişenep kirdi zañgırıp,

Ak tulpar eköo canaşıp,

Moyundaşıp kalganı,

Adam emes, ayban da,

Sagınat eken üyrün dep,

Karap turgan er Bayış

Közünö caş alganı, (Metin, s. 446)

.....

Allanın atın cay aytıp,

Ay tuyaktı bat aytıp,

Koluna Şamşar alĝanı,
Muuzdamakka Ker tulpar
Canına basıp barganı.
Munu körüp er Bayış
Şaşıla cetti canına:
“Aylanayın bir boorum,
Attan barbı cakınıŐ,
Kayda ketken akılıŐ,
 l md n seni kutkarıp,
Ala kaÇkan Ker tulpar,
Coo-calaŐdap saksaktap,
İzin burĝan Ker tulpar,
Atalaştay kırk cigit
Taştap seni ketkende
Canında kalgan Ker tulpar,
Kampayıp  p cebesten,
Kandıra suu i pesten,
Carat alıp catkanda,
Dara kaniŐ akkanda,
 n k rd n oozun karalap,
Aza kütkön Ker tulpar

Canıña ege coldoşuñ,
Caratkan seni koldosun,
Oldokson işti kılbağın,
Tulparga kancar urbağın,
Ali uruş bütö elek, (Metin, s. 447)

.....

Tündö catıp tüş kördüm,
Bir acayıp iş kördüm,
Ker tulpar menen Ak tulpar,
Kermege kelip baylandı, (Metin, s. 459)

IV. 3. 4. Kara-Üñkür:

Kara Üñkür, mitik bir destan olan Kococaş'ta:

Kara Üñkürdün taşına

Kaçıp çıktı cayılıp (Köse 2002, 280)

"Sur Eçki" ile Alabaş'ın ve oğlaklarının yaşadığı yerdir; bahsedilen Kayberen ise sadece yukarıya satırlarını aldığımız Üsönbayev varyantında değil başka destanlarda da aynı veya "Kayıp" olarak "Sur Eçki"dir. Zaman zaman Sur Eçki, Kococaş'tan kaçmak için eşi Alabaş'a başka bir yer bulmasını söylerse de aldığı cevap:

Kara Üñkürgö okşogon

Kayberen cürçü yer barbı (Köse 2002, 268)

.....

Kara Ünkürdöy cer kayda (Köse 2002, 268)

satırlarında da görüleceği üzere "buradan daha güzel bir yer bulamayacakları" yolunda olur.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında rastladığımız bu duruma göre Musulmankulov varyantında;

Esi oop er Canış

Tulpardan tüştü şalk etip (Metin, s. 54)

.....

Kalmaktar kuup cabışıp,

Tulpardın oozu karışıp,

Kara-Ünkürdün içine

Alıp barıp taştadı, (Metin, s. 55)

.....

Kalmaktar çukul kelgende,

Amır boldu Alladan

Kara ünkürdün içine

Kayıp eren bekitip,

Kelse Canış çok bolup,

Uşul ünkürgö kirip toktolup,

Kubalay kelgen köp Kalmak,

Kara-Ünkür munu cuttu dep,

Añgemege batıştı,

Altı saat çoğulup,

Kara-Üñkürdü atıştı, (Metin, s. 57)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış'ın yaralı halde atı tarafından sürüklendiği ve kendini takip eden Kalmuklara yakalanmaması için Allah'tan gelen bir emirle ağzının kapatılarak onun kurtulmasına yardım eden bir yerdir.

Canayev varyantında da benzer bir durum söz konusu olup Kara Üñkür, yaralı halde gelen Celkayıp tarafından altmış kulaçlık çukurdan çıkarılarak getirilip sığındıkları ve bir yıl kaldıktan sonra ağabeyinin gelip ona kavuştuğu bir yer olarak verilmektedir:

Oşondo Bayış oylonup,

Aylası ketip tolgonup,

Kaşında kızga kep ayttı,

Eki birdey tulpardın

Moynuna arkan sal dedi,

Karañgı zından түbүнön

Çıgarıp meni al dedi.

Bul aytkanıñ akıl dep,

Padışa kebiñ makul dep,

Tulparlardı apkelip,

Moynuna arkan salganı,

Cetimiş kulaç zındandan

Bayıştı tartıp alğanı.
Altı Şaar keñ Zimin
Cerim kayda boldu dep,
Ala-Köl közdöy attanıp,
Oşondo Bayış candı emi,
Altı künü bul cürüp,
Ala-Köl közdöy barıptır,
Karap bolgon agam dep,
Agamdı kaydan tabam dep,
Altı Şaar keñ Zimin
Elime kantip baram dep,
Canıřıñ kayda kaldı? dep,
Ene-atam kelip ıylasa,
Ne dep coop tabam dep,
Ala-Köl közdöy barıptır,
Azap menen cok izdep,
Aylanıp cürüp kalıptır. (Metin s. 138)
Caraluu bolgon agası
Darını taap alıptır.
Er-curtuna ketpesten,
Bir cıl cürüp kalıptır.

Kara Üñkürdü paanalap,
Ketpey cürgön agası,
Agasının üstünö
İnisi bardı karaçı.
Aman-esen körüştü,
Padışanın balası. (Metin, s. 139)

dizelerinde de görüldüğü gibi...

Akiyev varyantında da Kara Üñkür hem;
Ölüp bara catsak da
.....
Künü-tünü col cürüp,
Köpürödön ötölü,
Kara üñkürdü saktabay,
Kalkıbizga ceteli,
Cıl on eki ay bolso da,
Cıla-cıla keteli. (Metin, s. 232)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere yaralı Canış'a "Kara Üñkür'de kalmadan doğruca memleketlerine gitmelerini" teklif ettiği hem de bu yola dayanamayacak olan Bayış'ın Tama'nın hatırlayıp heybelerinden çıkardığı ilaçlarla iyileştirdiği, dolayısıyla bir müddet kaldıkları bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kara Üñkür:

Baarisının ulusu,
Tak otuzda öz caşı,

Darılardı esteşip,
Tıyıldı akkan köz caşı.
Esine tüştü Tamanın,
Tama baatır ulusu.
Tak oşogo kırk bir balanın,
Ayta koydu süyünüp,
Darılardın kabarın,
Dayar boldu baarısı,
Omuroodo caranın,
Alıp berdi er Tama,
Kımız, şerbet, kuruttu.
Oozuna salıp er Canış,
Suusagandı unuttu.
Kırcundu alıp añtarıp,
Darısın taap kamdanıp,
Kızımttı cakşı kılgın dep,
Kırk cigitti camgarıp.
Ar tüyünçök baarısın,
Kıtay Şooşa tabıptın
Kırma kızıl darısın
Çeçip alıp karasa,

Ak kagazga orogon,
Caradar bolso baldarım,
Ayıgat dep corogon.
Kaydasıñ kazan, kol bakır,
Suu kaynatıp cılıtıp,
Katkan kandın baarisın,
Taza cuup cibitip.
Carakatın darılap,
Cakşı bagıp turuştu,
Cabıla cigit baarıláp.
Sınıgına mobuya,
Caratı kırma darıda,
Omuroosu caraluu,
Ontop catkan Canıştı
Oyu menen kırk cigit,
On altı künü bagıştı.
Ordun taap darılap,
Ayıktırıp alıştı.
Kalıñ kıtay duşmandın
Kolunda ketti böbögü,
Kara üñkürdö catkanda

Kırk cigit boldu kömögü, (Metin, s. 233)

Destanın Dıykanbaev varyantında da hem;

Aylanayın kırk cigit,

Aylanışpay kete ber,

Sagıngandır ata eneñ,

Ertereek elge cete kör.

Men uşul cerde kalayın,

Bayıştan kabar alayın,

Ölsöm birge ölörmün,

.....

Aga Canış bolbodu,

Bolboy moynun tolgodu.

Bolbosun bilip Canıştın

Koştoşup cönöp kalıştı,

Kılçaktap baarı mayıştı.

Kara-Üñkürdü mekendep,

Bayıştı körör bekem dep,

Cata tursun er Canış,

Kanday alda boldu eken, (Metin, s. 425)

satırlarından da anlaşılacağı üzere bazen Canış'ın Bayış'ı beklemek için kalmak istediği bazen de;

Aylana uuga tolgondo
Emne bolup ketti dep,
Basıp kelse da er Canış,
Sabır kılğan kişige
Cetkiret eken caratkan,
Aldında turat er Bayış.
Aman-esen krdmb,
Aylanayın boorum dep,
Kuçaktap barıp cıgıldı,
Buurçaktap caşı tögüldü,
Catındaş eki bir tuugan (Metin, s. 446)
Aykalışıp turganda, (Metin, s. 447)

satırlarında da açıklandığı gibi Canış ile Bayış'ın kavuştukları (yukarıda da belirttiğimiz gibi) ve Bayış'ın ağabeyini beklediği mağaradır.

Bolcolduu cer uşu dep,
Kara nkrg kelgeni, (Metin, s. 446)

dizeleriyle bir kez daha belirtildiği üzere...

IV. 4. Manas'ın İzleri

Manas destanı, Türk dünyasının en büyük destanıdır. Destan denince akla ne gelirse Manas destanında hepsini bulmak mümkündür. Bir başka ifadeyle epik kuralların tümü sadece Manas destanı için geçerlidir. Bu nedenle Kırğızlar, Manas'a

"epos" dedikleri halde diğer destanlarına "kence epos" adını verirler. Bu durum diğer destanların Manas'ın etkisiyle teşekkül ettiğini gösteren en önemli hususlardan biridir.

Kırgızlar için destan, sadece edebi bir tür ya da epik çağın kahramanlıklarını anlatan bir şiir değil halkın içinde, onlarla yaşayan dinamik bir olgudur. Kırgızistan'da yer alan destan kahramanlarının anıt/heykelleri, onları günlük hayat içerisinde görmenin bir neticesidir. Ayrıca Kırgızistan'da önemli görülen kurum ve kuruluş adları da destan kahramanı "Manas"ın adını taşımaktadır. Nitekim Kırgız hava alanının adı "Uluslararası Manas Hava Limanı"; Kırgızistan'ın en büyük üniversitesi ise "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi" adını taşımaktadır. Birisinin herhangi bir konuda başarısını övmek için ise o kişinin "Manas gibi" olduğu söylenir.

Görüleceği üzere dünyanın en hacimli destanı olarak kabul edilen Manas'ın başı çektiği bir destan geleneği, Kırgız sosyal hayatına da hâkimdir. Bu bakımdan Kırgız destanlarını incelemek sadece tarihi değil kültürel, ananevi, geleneksel vb. birçok anlamda Kırgızlar hakkında bilgi edinmeyi sağlayacaktır. Bu bakımdan Kırgız destanlarını ve onları icra eden destan anlatıcılarını incelemek önem arz etmektedir.

Manas, Kırgız Türkleri için bir kültür. Diğer Kırgız destanlarında anlatının kahramanları savaşa veya topluca bir yere giderken üç defa "Manas" diye bağırır ya da "Manastın arbagı koldosun" diyerek dua eder (Yayın 2008, 364). Gerçek hayatta da yaşadığı bilinen ve 1995'te doğumunun 1000. yıl dönümü kutlanan Manas bütün Kırgız destanlarını etkilemiştir. Bazı Kırgız destanlarında Manas'la ilgili bölümlerin görülmesi bile söz konusudur. Kimi destan kahramanlarının Manas'la, Semetey'le ve Seytek'le akraba olduklarının belirttikleri bile sık rastlanan durumlardandır. En güzel örneğini Bagış destanında gördüğümüz üzere;

“Er Bagıştın ayalı,

Gülayım erkek töröp salganı.

Aga Toltoy at koyup,

Beşik toygo er Bagış

Beş, altı cüz mal soyup.

Balaluu baatır boldu - dep,

Baarı keldi el tolup.

Celege baylap, bee koyup,

Cergeley tartıp, el konup.

Cegeni appak may bolup,

Samoordo kızıl çay bolup.

Carım ay cakşı kamındı, (Akyüz 2013, 162)

.....

Atayın adam ciberdi, (Akyüz 2013, 166)

.....

Bayteke özü kabarga,

Manas şerge barışı.

Barsa Manas çok eken, (Akyüz 2013, 167)

.....

Tuuçunak çıgıp al barıp,

On cambı kümüş, cüz altın, (Akyüz 2013, 171)

Cakıp özü alıptır.

Üç miñ koydu soogat dep,

Ar kimge berip salıptır.

Miñ cılkını Cakıp Bay:

"Sen da Kırgız uulusuñ,
Toyuña selbik bolsun" dep,
Bağıška aytıp kalıptır.
Bayge menen Bay Cakıp,
Dalaydın köönün alıptır.
Katagandın Koşoyu,
Bay Cakıp baştap Kırgızdı,
Al künü konok alıptır.
Bağış, Cakıp, alp Koşoy,
Aytışıp sözgö kanıptır." (Akyüz 2013, 172)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Toltoy'un doğumunda babası Bağış'ın verdiği beşik toyuna gelenler arasında Manas'ın babası Yakup Han bin at ile gelir; toy sırasında yapılan yarışmalarda aldığı ödülleri de orada bulunanlara dağıtır. Yakup Han'ın yanında ise yiğitlerinden Alp Koşoy bulunmaktadır.

Manas destanının Canış, Bayış destanına olan etkileri Bağış destanından daha görkemli ve dikkat çekicidir. Bu etkiler ise üç alt başlıkta toplanabilir:

IV. 4. 1. Destan Kahramanlarının Annelerinin Aşermesi

Bilindiği üzere Manas destanının Keñeş Yusupov varyantında Manas'ın eşi Çıyırđı, üç aylık hamile iken hiçbir şey yiyip içemez ve uyuyamaz. Bunu duyan Cakıp, eşinin aslan yüreğine aşerdiğini öğrenir ve başta Kırgız olmak üzere civardaki bütün kabilelere aslan avcısı olup olmadığını soruşturmak üzere adam gönderir. Bu arada Çıyırđı çok zayıflamış, bir deri bir kemik kalmıştır. Nihayet Cakıp'ın adamları yakalanan aslanı getirirler. Aslanın yüreği ile ciğeri kazanda çok az kaynatılarak

Çıyırđı'ya hepsi yedirilir ve "Bayım, Şimdi bana can geldi" (Yusupov 1995, 18) diyen Çıyırđı yedi gün yedi gece terler ve uyur.

Manas'ı Manas yapan en önemli hususlardan biri olan "Çıyırđı'nın aslan yüreğine aşermesi ve yakalanan aslanın yüreği ile ciğerini yemesi" Canış, Bayış destanında Bayış'ın doğumu bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Sadece Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarında gördüğümüz ve;

Aradan eki cıl öttü,

Külükan bala kötördü,

Demigip basıp cr albay,

Catıp kaldı turalbay,

Bb, bakşı çoğuldu,

Başına ırak koyuldu,

Çark aylanıp dem saldı, (Metin, s. 381)

Cayın bilbes tim kaldı.

Aga dağı bolbodu,

Alı ketip alsırıp,

Kanı kaçıp kansırıp,

l turgan bolgonu.

Añđıça kelip bir mastan

Bb, bakşı kubalap,

Tündügün bekem tarttırıp,

EŞigin katuu captırıp,

Tamırın karmap olturup,
Sınına közün tolturup,
Adam bilbes sırdı aytat,
Bir aytpastan miñ aytat:
"Taksır Nurkan kanıbiz,
Tuura sözdü aytpasak,
Çıgıp keter canıbiz,
Kanışanın boyunda
Cön bala emes er catat,
Kara kulak şer catat,
Altımış alptın küçü bar,
Paygambardın sürü bar,
Kabılandın türü bar,
Karakan kızı Külükan
Kak colborstun etine
Talgak bolgon turbaybı,
Üç kündön kalbay tappasañ,
Ölöp keter alsırap,
Kanı kaçıp kansırap."
Kandan buyruk bolgon soñ,
Kalkı karap turabı,

Kıraanmın degen mergeni,
Kırdan teke tergeni,
Algırmın degen mergeni,
Askadan teke tergeni,
Çogulup baarı cönödü.
Abiyir berse caratkan,
Colborstu atıp kelgeni,
Külükanga bergeni.
Künü-tünü tınçıbay,
Kırdı-kırday cügürdü,
Kıraanmın degen mergender
Colborstun tappay dayının
Bir canınan tüñüldü,
Oydu-oydop cügürdü.
Oyronmun degen mergender (Metin, s. 382)
Colborstu izdep tabalbay,
Ontop kelip cıgıldı.
Üç künü karal bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,
Bolcogon cerge kelişti,
Borkuldaşıp ar biri

Bolgonun aytıp berişti,
Seksenge ıkkan mergeni,
Sıltıy basıp kelgeni,
Kepterin ugup alardın
Keyip keñeŝ bergeni,
Oo kıyınsıngan mergender,
Kırdan teke tergender,
Teke atkan kep emes,
Colbors eköo teñ emes,
Çer tokoygo barıñar,
Koştop mıltık alıñar,
Çıtırman tokoy içinde.
Çirene basıp cürgöndür,
Çır-çır etken silerdi
Çakırım cerden körgöndür.
Baskanıñdı bilgızbey,
Barganıñdı tuyguzba.
Tuş-tuş catkan tozgula,
Korkoguñ cakın barbagn,
Korkup ketip bakırıp,
Enekeñdi akırıp,

Colborston kol cuup kalbagın.
Baatırın bargın aldıga,
Aytkan sözüm calpıga.
Kabılandı karmap kel,
Çıncır salıp baylap kel.
Koş-koş aytıp koštoşup,
Cönöp kaldı toptoşup,
Kün çoñ şaşke bolgondo
Taş kuladı solkuldap,
Karagay sındı karçıldap,
Ukkan cürök bolkuldap,
Añgıça koş karaan köründü,
Kart mergen köönü bölündü,
Kuday taala kuduret,
Kılgangıça biz ümöt,
On altı caşar bir bala
Oozdugu cok tay minip,
Colborstu kelet cetelep, (Metin, s. 383)
Dalaydı körgön kekse çal,
Boydo catkan balanın
Cigittin piri Şaymerden

Koldooçusu uşu dep,
Tüşünö kalıp köz cumdu,
Kaltırak baskan denesin
Toktogo kalıp tüz turdu.
Közün açsa bala cok,
Colbors turat calanıp,
Eki cagın karanıp.
Cetelep keldi ordogo
Kalayık kalk tañ kaldı,
Mındaydı körgön can barbı.
Catıp kalgan Külükan
Körgöndö colbors süyünüp,
Üç bügülüp iyilip,
Mergenge taazim kılğanı,
Colborstun cedi cürögün,
Aşkana kıldı tünögün.
Üç künü catıp etin cep,
Tük kaltırbay bütün cep,
Calanıp turup ketkeni,
Et bışırgan kara küñ
Es uçun bilbey cıgılıp,

Ertesi butun Şiltedi. (Metin, s. 384)

satırlarıyla verilen bu duruma göre Külükan'ın aşerdiği kaplan nice usta avcılarca yakalanamazken on altı yaşındaki bir delikanlı tarafından kulağından tutularak getirilir. Külükan üç gün boyunca pişirilen kaplanın önce yüreğini sonra da her tarafını hatta tüylerini bile yiyip rahatlar.

Dikkat edilecek olursa Çıyırđı yakalanan aslanın sadece yüreğini yemiŐti; oysa Külükan kendisi için getirilen kaplanın tüyelerine kadar her Şeyini yer bitirir.

Akiyev varyantında ise bu olağanüstü durum Bayış'ın, dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmek için ane-babasından izin alırken yalvardığı bölümde karşımıza çıkmaktadır. Annesi Külükan:

Sen boyumda bolgondo,

Altı ayga tolgondo,

Caydın künü caykalıp,

BaŐkđ klg kongondo,

Bar tamagım dapdayar,

Caynap turgan ordomdo.

Sen boyumda colborstun

Etine talgak bolgomun,

Törörümdö kırk künü

Kıynoosun tartım tolgoonun,

d bolboy oşondo

l turgan bolgomun. (Metin, s. 162)

AtaŐ Nurkan oşondo

Kalıñ kırgız elinin
Mergenderin cıydırgan,
Colbors atıp bersin dep,
Carçı menen çakırtkan.
Atıp kelip berem dep,
Añçılar tarap tuş-tuşka,
Colborstu cokton taptırgan,
Mergenge beşti attırgan.
Cürögün tuurap cedirip,
Terisin kabat captırgan,
Töröp iyer beken dep,
Tört künü terige catkırgan.
Ötüşüp ketken talgagım,
Arañ cangan teri menen,
Beş colborstun cürögün
Bir tuuratıp cegenden,
Ugar bolsoñ sen üçün,
Ubarası uşul eneñdin,
On eki aydın cüzündö
Omurtkam sızdap törödüm. (Metin, s. 163)

dizelerinde de verildiği üzere küçük oğlu Bayış'ın bu zorlu yolculuğa gitmesini engellemek için onu on iki ay boyunca karnında taşıdığını, kaplan yüreğine aşerdiğini, beş kaplanın kalbini doğratıp yediğini ve kaplan avlanıp getirilene kadar sıcak deriye konduğunu belirtir.

Bayış'ın bu olağanüstü doğumunun varyantın başında değil de daha sonraki kısmında verilmesi ise Akiyev'in tercihi olmalıdır.

IV.4.2.Kahramanların Doğumları Sırasında Tabiatın Meydana Gelen Değişiklikler

Manas destanının Keñeş Yusupov varyantında Manas'ın doğumu "Böylesini hiçbir insan görmemişti. ...etraf sessiz ve sakindi, hayat adeta durmuştu, kanatlı kuşlar uçmadılar, akan sular akmadılar. Avuldaki köpekler havlamadılar, otların başı sallanmadı. ...Altay'ı sarstı "Baa" diye ağlayan çocuğun sesi, kara yer sallandı. Alemleri sarsan bir gök gürültüsü duyuldu. Ak otağa kut düştü. Gökkuşağı gibi eğilen bir parlak ışık Cakıp'ın avulunun üzerini kapladı. Şimdi dağ başında Kayberen böğürdü, bahçedeki kuşlar öttü, yerdeki yılanlar ıslık çalıp, avuldaki köpekler havlamaya, atlar kişnemeye başladılar" (Yusupov 1995, 19-20) satırlarıyla verilmekte; doğum sırasında tabiatın büyük bir sessizlik hakim olduğundan ancak çocuğun sesinin duyulmasıyla beraber bütün hayvanların ses çıkarmaya başladığından ve bu bağırışın gücüyle yerin-göğün titrediğinden söz edilmektedir.

Canış, Bayış destanının Dıykanbaev varyantında da aynı durum söz konusudur:

İçinen bala tüşköndö

"Bar-bar" etip ıyladı,

Enesin kıyın kıynadı,

Too silkinip, taş urap,

Tünörüp asman sel cürdü,

Mındaydı murun kim kördü. (Metin, s. 384)

.....

Barkırap bala tüşköndö,

Cer silkinip ketkende, (Metin, s. 385)

satırlarında da verildiği üzere Bayış'ın doğumunda da annesi çok acı çeker, dağlar parçalanıp kayalar yuvarlanmaya, seller akmaya başlar; yerin titremesinden hiçbir şey duyulmaz olur.

IV. 4. 3. Kahramanların Doğumu Sırasında Düşman Hükümdarının Uyarılması

Manas'ın doğumu sırasında Cakıp'ın yedi gün yedi gece verdiği toyun haberi Altay'da yaşayan ve Manas'ın beşik toyuna gelen Kalmuk, Tırgot, Çin ve Moğol grupları arasında hızla yayılır. Bunun üzerine söz konusu gruplar "Alevke Han'a bunu haber verelim" diyerek ülkelerine dönerler (Yusupov 1995, 22).

Canış, Bayış destanının yine sadece Dıykanbaev varyantında karşımıza çıktığı üzere Bayış'ın doğumunu haber alan Kıtayların usta falcısı:

Uşul bala kolunan

Sıyadat handın ölörün,

Aldın ala biliptir,

"Aldayar bizdin hanımız,

Aman cürsün canıñız,

Köñülüm kaldı tınçıbay,

Uşunday zaman bolçubuay.

Aziret Aalı urpagı
Kırgızdan bala tuuldu,
Kıtaydın colu buuldu.
Baralına kelgende
Kara kulak şer bolot,
Kabılandın türü bar,
Paygambardın sürü bar,
Bir özünün başında
60 erdin küçü bar,
On altıga kelgende
Kıtaydı közdöy attanıp,
Kırgındı bizge salbasın,
Başındı senin albasın.
Aldın ala kamın kör,
Baltır etin tolturbay,
Balapan cünün tüşürböy,
Ertereek közün tazala,
Cetkirbey kıtay cazala." (Metin, s. 385)

diyerek hükümdarı Sıyadat'ı, Bayış'ı bir an önce öldürmesi konusunda uyarır.

IV.4.4. Destan Kahramanlarının Tırnağında Veya Avcunda Kan İle Doğmaları

Yusupov varyantında Manas'ın iki elinde birer kan pıhtısı taşıyarak doğduğu (Yusupov 1995, 20)ndan bahsedilmektedir.

Canış, Bayış destanının Dıykanbaev varyantında da benzer bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görüyoruz. Nitekim;

Mındaydı murun kim kördü.

Bir çeñgelde kan uyup,

Bir çeñgelde cin uyup,

Körgöndün baarı tañ kaldı. (Metin, s. 384)

satırlarında da belirtildiği üzere Bayış'ın bir tırnağında kan bir tırnağında ise cinler toplanmıştır. Bir anlamda tırnağının birinde cin toplanmış olan Bayış, bu özelliğiyle sanki Manas'tan daha üstün gösterilmek istenmiştir. Elbette bunlar, Dıykanbaev'in derlediği rivayetlerin tesiri olmalıdır.

Dikkat edilecek olursa Manas destanının Canış, Bayış'a olan etkisi daha çok Bayış'ın doğumu ile ilgili kısımlarda olmuştur ve bu bağlamda Dıykanbaev, destanın doğum epizodunu Manas destanına göre şekillendirmiştir, denebilir.

IV. 5. Kurmanbek'in İzleri

IV. 5. 1. Muñar

"Canış, Bayış Destanında Epik Motifler" adını taşıyan VI. Bölüm'ün "Efsanevi Hayat Ağacı: Muñar" başlığında daha geniş şekliyle ele alacağımız bu mitolojik ağaç (Yayın 2008, 155-158) Kırgız Türkçesi'nde "munara (minare)", "serap, havanın kararmaya yüz tuttuğu sırada aldığı hafif beyazımsı görüntü" ve "destanlarda geçen kocaman bir ağaç" (Yudahin 1998, 574), Derleme Sözlüğü'nde ise "pınar, çeşme",

"yalnız, kimsesiz olan" olarak verilen "muñar" kelimesi Kurmanbek Destanı'nın aynı adlı kahramanı için kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle söz konusu destanın kahramanı Kurmanbek, muñar adı verilen, yaprakları göğün en üst katına ulaşan, kökü ise yerin en alt katına kadar indiğine inanılan mitik ağaca benzetilmekte; bu yolla destan kahramanının olağanüstü fizik yapısına da dikkat çekilmektedir. Nitekim "... Kanışay künügö muñardın başına çıgıp barıp, tuş-tuşka dürbü salıp, hanınan kabar bolbogon soñ ... " (Kurmanbek 1957, 131) satırlarından da anlaşılacağı üzere Kanışay'ın eşinden uzun süre haber alamadığı için her gün muñarın başına çıkıp dürbün ile yolu gözetlediği, tek başına gelen Akkan Han'ı görünce ona eşini sorduğu:

Ayçılıktan körüngön

Muñarım aman bar beken?

Künçülüktön körüngön

Muñarım esen bar beken? (Kurmanbek 1957, 132)

dizeleriyle açıklanmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanında da "muñar" ağacı ile karşılaşmaktayız. Canayev varyantında olmayıp diğer tüm varyantlarda karşımıza çıkan bu durum, tasavvuftaki "Süt Ak Göl"ü hatırlatmaktadır. Türk mitolojisinde de gördüğümüz ve Umay'ın çocuğun ruhunu alıp getirdiği, içinden Mitolojik Ana denilen mitik ağacın çıktığına inanılan göl (Bayat 2007, 62-63)ü çağrıştıran bu husus en güzel haliyle Er Sogotoh destanında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Er Sogotoh'un "Benim ağaç hakanım! ...Ey ulu hatun! Sen aldın beni büyüttün... Ey ulu anne!" diye seslendiği, evinin önündeki çayırılıkta bulunan, dalları göğün katlarını bile delip geçen, dibinde ab-ı hayat kaynayan ve her türlü uçan ve koşan hayvanın dallarında yaşamaktadır (Ögel 1993, 105-106).

Dıykanbaev varyantında;

Ak-munar toonun ber cagı

Ak-Kürgün suunun ar cagı,

Aydıñ-Kölgö baramın, (Metin, s. 393)

satırlarıyla Aydıñ Köl yani Isık Köl'ün yanında bulunan Ak Munar Dağı Akiyev varyantında da aynı şekilde, Aydıñ Köl'le birlikte geçmektedir. Nitekim söz konusu varyantta:

Ak munar toonun ber cagı, (Metin, s. 156);

.....

Eerçişip alıp baralı,

Aydıñ köldün betine

Ak şumkar kuştı salalı,

Alıbiz cetse kıtaydan,

Ak munar toodon berkisin,

Acıratıp alalı. (Metin, s. 160);

.....

Altımış özön ak munar (Metin, s. 181);

.....

Ak munar toodon kuup ötsök (Metin, s. 201);

.....

Ak munar toonun talaası (Metin, s. 213);

.....

Akmunar toonun aralap (Metin, s. 214);

.....

Akmunar toogo karalap (Metin, s. 220);

.....

Aydiñ ködün beli dep,

Kıtaylarga kor kılbay,

Kutkardım go seni dep,

Altımış özön ak munar,

Salaa-salaa koo bolgon, (Metin, s. 225);

.....

Kıtay eldin çetinde,

Ak munar toonun ar cagı,

Eki ayçılık ber cagı, (Metin, s. 243);

.....

Aydiñ-Köl bargan askerden

Aman keldik canımız.

Coluñdu cooñ çaldı dep,

Akmunar toonun ar cagın

Kırgızdın kolu aldı dep,

Cer caynagan kalıñ kol,

Coluñdu kurçap kaldı dep,

Akmunar toonu bekitse,

Eliñe bülük saldı dep. (Metin, s. 245);

.....

Tañ atkanda biz cettik,

Akmunar toonun beline.

Dürbü salıp karadık,

Ak-Kürgündün ceegine,

Köp toktolup karadık,

Köpürönün ceegine. (Metin, s. 246);

.....

Ak munar toonun beli dep,

Altı miñ kıtay kırılğan,

Ak-Kürgündün ceegi dep.

Kırgız menen kıtaydın

Ak-Kürgün suusu çegi dep,

Celkayıpka bayandap,

Ayıtıp kelet Bayış bek. (Metin, s. 305);

.....

Akmunar menen Sır toodon (Metin, s. 310) ve "Celkayıp Bayıştın tüşün coorup boldu. Attanıp cönödü. Akmunar toosun aşıp keldi..." (Metin, s. 314) şeklinde gördüğümüz "Ak Munar" Kurmanbek destanında geçen "muñar" ağacıdır. Bu bağlamda Akiyev varyantına göre Ak Munar, bir bozkırda yer alan yüksek bir dağın tepesinde bulunmakta; altmış gözeli bir gölün içinden yükselmektedir.

Ak Munar, Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarında Canış ile Bayış'ın dedelerinin yaptırdığı ve gizlediği köprüyü bulup görmek için ana-babalarından zorla izin aldıkları, Akiyev'in: "Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen dariya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun tübünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen eseptep, uruşarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştadı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, "Kızır eelep kaldı" dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cagı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da "Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün" dep bardığın dariyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, "Kayıp, Kızır eelep ketti" dep kalktı işentip koydu." (Metin, s. 148) şeklinde açıkladığı bu köprünün bulunduğu bozkırda yer almaktadır. Canayev ve Musulmankulov varyantlarında görölmeyen, Dıykanbaev varyantında ise sadece bir yerde geçen Ak Munar Dağı'nın Akkürgün Irmağı tarafında, Aydıñ Köl'ün olduğu yerde bulunduğunu belirtmesi ve Akiyev varyantının başında bu konu ile ilgili geniş bir bilgi verilmesi bize Dıykanbaev'in, Akiyev'in anlattığı Canış, Bayış destanını duymuş olabileceğini ifade etmektedir. Bir yerde Canış, Bayış destanının yaratıcısı Akiyev, bu konuya olan ilgisi ve bilgisi ile de sadece Kırgız değil Türk dünyası tarihini çok iyi bildiğini bir kere daha ortaya koymuştur.

IV. 5. 2. Rahatını Düşünen Hükümdar

Dikkatimizi çeken bir başka husus da Canış, Bayış destanının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki Canış ile Bayış'ın babaları Nurkan'ın Kurmanbek'in babası Teyit Bek ile olan benzerliğidir. Kurmanbek destanının daha başında bize "Teyitbek han bolgon. Teyitbek özünön elinen başkaga alı cetpegen, arışı ötpögön ... eken" (Köse 2005, 207) satırlarıyla verilen "Rahatına düşkün, savaşmaktan hoşlanmayan hükümdar tipi Canış, Bayış'ın yukarıda belirttiğimiz varyantlarında da söz konusudur. Nitekim Akiyev varyantında "Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdigi çok, balbandığı çok, kalkın surap cata berdi." (Metin, s. 148) satırlarıyla verilen bu duruma göre Nurkan, yiğitlik ve pehlivanlık konularında babası Aziret Han'a benzemeyen, dolayısıyla çocukları Canış ile Bayış'a da örnek olamayan bir hükümdardır. Zaten standaki Aziret Han'ın ağzından verilen "Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen esepetp, uruşlarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, "Kızır eelep kaldı" dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cagı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da "Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün" dep bardığın dariyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, "Kayıp, Kızır eelep ketti" dep kalktı işentip koydu..." (Metin, s. 148) sözlerden de anlaşılacağı üzere hükümdarın oğlu Nurkan'la ilgili "Kalmuklar gelirse savaşır, yener" diye herhangi bir umudu yoktur.

Dıykanbaev varyantında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim;

Aziret Aalı karıdı,

Al-küçü ketip arıdı,

Nurkan attuu balası

Özünün ordun baspadı,

Altı Şaar eginde
Cata berdi cayma-cay,
Baatırdık menen işi cok,
Anı baamdagan kişi cok,
Koluna kılıç albadı,
Korkutup kıtay barbadı,
Kıtaydan krgn korduktu,
Kız-kelin tartkan zorduktu,
Knln salbadı,
Kırgızdın kegin albadı,
Altı Şaar eldi başkarat,

Anda nenin armandı. (Metin, s. 380)

satırlarında da bize Nurkan, babası Aziret Han'ı hiç örnek almadığı, eline kılıç alıp düşmanla savaŐmadıĐı, güreşip yere sermediği hatta halkın çektiği eziyetin farkında bile olmadığı Şeklinde belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle Aziret Han'ın "oğlu Nurkan'ın Kırgız ülkesini başarıyla ynteceğine" inancı yoktur. O nedenle Aziret Han, Kırgız-Kıtay sınırındaki Akkürgün ırmağı üzerindeki köprüyü gizletir:

Aziret Şondo oylonot.
MiŐ kaytara tolgonot,
Menin közüm ötkön soŐ,
Kıtayga kabar cetken soŐ,
Alar da kalar kamınıp,
Kumurskaday cabılıp,

Elimdi aap albaybı,
Kapilet catkan kalıñ curt
Balaket kalbaybı.
Oşondoy oydu oylonup,
Bir adamga bilgizbey,
Bir kişige tuyguzbay,
Tutkunga kelgen kuldardı
Cıyıp alıp bardı emi.
Kıtay, kırgız egine.
Köpürönün ar cagın
Kara zoo kılıp urattı,
Kara taş menen tozdurup,
Kara kum menen şıbattı.
Bekilip col kaldı dep,
Kayıp eelep aldı dep,
Kalkının köönün cubattı.
Berki cakı büyüün
Kızıl zoo kılıp ubattı,
Kızıl taş menen tozdurup,
Kızıl kum menen şıbattı,
Kızır eelep aldı dep,

Col bekilip kaldı dep,

Curttun köönün cubattı. (Metin, s. 380)

dizelerinde de belirtildiği gibi...

Sonuç olarak diyebiliriz ki CanıŖ, BayıŖ destanı Orhun Yazıtları ve Dede Korkut gibi Türk kültürünün en önemli kaynaklarından başlayarak KococaŖ, Manas, Kurmanbek gibi pek çok Kırgız destanı ile benzerlikler göstermektedir. Benzerliğini göstermede kullandığımız destanlardan Kurmanbek'in Akiyev, Manas'ın ise hem Radloff hem de Yusupov varyantları olduğunu hatırlatırken bu kadar geniş bir yelpazeye rağmen diğer ayrılıkları ise CanıŖ, BayıŖ destanını yaratan Musulmankulov, Canayev, Dıykanbaev ve elbette Akiyev'in sadece Kırgız değil Türk dünyası kültürünü de çok iyi bildikleri Ŗeklinde vurgulamak istiyoruz.

V. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA KAHRAMANLAR

Ortaya çıktığı ilk günden itibaren destanlar, ait olduğu milletin tarihini, coğrafyasını, dilini, dinini, ekonomisini, hukuki ve ahlaki değerlerini, gelenek-görenekleriyle buna bağlı inanç ve ritüellerini yansıtmış, bu itibarla kültür tarihi içinde kendilerine özel bir yer edinmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu milletin hayata bakışını olaylar karşısındaki tutumunu da gözler önüne seren destanların her millette olmayıp sadece uzun bir geçmişe sahip savaşlar kazanmış, devletler, imparatorluklar kurmuş gruplara ait olması ise işin bir başka boyutudur.

Türkler için de aynı durum söz konusudur. Dünden bugüne güçlü devletler, imparatorluklar kurmuş; dünyanın hemen her tarafına yayılmış, çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve sürmekte olan Türklerin destanlarında da onun kültürel kodlarını, iç ve dış çeşitli olaylar karşısındaki tutumunu, hayat felsefesini görmek mümkündür. Türk destanlarının konar-göçer bir hayatın ürünü olması da destanlarımızın diğerleri arasında özel bir yer edinmesini sağlamıştır.

Destanlar uzun soluklu anlatmalar olup düşman tarafında olsa bile belli bir kesime mensup kahramanların, kahramanca hikayesidir. Anlatı boyunca destan kahramanlarının ülküleri, idealleri uğruna canlarını ortaya koyarak savaştıkları görülür. Onlar için vatan toprağı millet ve bayrak, bütün değerlerden kutsaldır. (Çobanoğlu 2007, 21-22)Bir anlamda Türk destanlarının kendine özgü kodlarını da ortaya koyan bu durum, 1995'e kadar Manas Destanı'nın tamamının yayınlanmasına engel teşkil etmiştir. Hemen bütün Türk destanlarında gördüğümüz üzere kahramanların anlatı boyunca idealleri peşinde koşmaları ise onları diğer milletlerin destanlarındaki kahramanlarından daha farklı bir yere koymamıza neden olmuştur.

Canış, Bayış destanına baktığımızda da benzer bir durumla karşılaştığımızı görüyoruz. Çalışmamızın bu bölümünü söz konusu destandaki kahramanların incelenmesine ayırmamızın, her kahramanı sosyal ortamlarında, fiziki ve psikolojik

yapıları bağlamında incelemeyi düşünmemizin nedeni de hem bu benzerliği ortaya koymak hem de Canış, Bayış destanını daha yakından tanıtmaktır.

Bilindiği üzere çalışmamız Canış, Bayış destanının dört farklı varyantı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak biz, sözü edilen destan kahramanlarının varyantların başlığı altında değil aynı kahramanın farklı varyantlarındaki özelliklerini göz önüne sererek incelemeye çalışacağız. Bu arada destan kahramanlarını sadece vaka srklemdeki değil vakada yer aldıkları süre bağlamında da inceleyeceğimizi dikkate sumak istiyoruz. O nedenle aşağıda da belirtileceği üzere iki gruba ayırdığımız ve vakanın asıl kahramanları haricindekileri de bu sre ve srkleyişi baz alarak çeşitli önemlerine göre gruplara ayıracağız.

1. Asıl Kahramanlar

Bayış

Canış

2. Diğer Kahramanlar

Birinci Derecede Kahramanlar

Celkayıp-Belkıs

Celmayan

Akcol ve Darbaz-Dbk

Aziret Han-Aziret Aalı

Sıyadat Han-şumurut

İkinci Derecede Kahramanlar

Ayaz

Argın

Çoban

Sarban

Kulançı ve Tama

Üçüncü Derece Kahramanlar

Külükan

Nurkan

Ayçolpon ve Küncolpon

Kırk Yiğit-Seksen Yiğit

Kümüşay ve Kümüşay'ın kızı

Bayaman

V. 1. Destanın Asıl Kahramanları

V. 1. 1. Bayış:

Belirtmemiz gerekir ki Canış, Bayış destanının asıl kahramanlarından biri ve daha önde geleni Bayış'tır. Destanın başından sonuna kadar Bayış, vakanın merkezini teşkil etmekte; destandaki olayların çoğunun merkezinde bulunmaktadır. Ağabeyi Canış ile memleketlerinden ayrılmaları, bazı varyantlarda onun isteği ile gerçekleşir. Üstelik vatan topraklarını koruma uğruna Kalmuklarla giriştiği savaşta Kalmuk hanının kızı Belkıs'ı da beraberinde getirir.

Bayış, özellikle Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında fiziki yapısı bakımından olağanüstü özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Dıykanbaev varyantındaki; "...Bayış ottoy canıp teñtuştarı gana emes, özünön uluular menen taymaşa ketip, kötörüp urup, el közünö ilinet. Ceti çaşında baldar menen oynop cürsö, töö içindegi bir kişi cegiç Kara buura oozunan ak köbügün çaçıp, baldardı kubalap, eköönö cetip,

çaynap burkup ciberet. Baldar çurkurap Bayıştı tegerektep kalışat. Oşondo al buurani tosup turup, butunan alıp ırğatkanda bir butu üzülüp, kolunda kalat. Bul okuya bat ele ayılga tarayt. Nurkan menen Külükan da ugup, Bayışka "Biröönün sözü tiyet, biröönün közü tiyet, mınday iş kılbay cür" dep, akıl-nasaatın aytıp, sak-saktap çoñoytuşat..." (Metin, s. 386) satırlarından da anlaşılacağı üzere Bayış daha yedi yaşında iken deveyi bacağından tutup fırlatmış, bacak elinde kalmıştır. Hatta bu durum, destancının ağzından bize Kıtay'ın usta falcısı tarafından da Kıtay hükümdarına;

İçinen bala tüşköndö

"Bar-bar" etip ıyladı,

Enesin kıyın kıynadı,

Too silkinip, taş urap,

Tünörüp asman sel cürdü,

Mındaydı murun kim kördü.

Bir çeñgelde kan uyup,

Bir çeñgelde cin uyup, (Metin, s. 84)

Bayış atap at koydu.

Barkırap bala tüşköndö,

Cer silkinip ketkende,

Kıtaydın ayar balçısı,

Uşul bala kolunan

Sıyadat handın ölorün,

Aziret Aalı urpagı

Kırğızdan bala tuuldu,

Kıtaydın colu buuldu.

Baralina kelgende

Kara kulak şer bolot,

Kabılandın türü bar,

Paygambardın sürü bar,

Bir özünün başında

60 erdin küçü bar, (Metin, s. 385)

sözleriyle tanıtılmaktadır. Çünkü annesi Külükan, ona hamile iken kaplan etine aşermiş, yakalanan hayvanı tüyleri dahil olmak üzere üç gün boyunca yiyip ondan sonra uyuyabilmiştir;

Karakan kızı Külükan

Kak colborstun etine

Talgak bolgon turbaybı,

Üç kündön kalbay tappasañ,

Ölöp keter alsırap,

Kanı kaçıp kansırap."

.....

Catıp kalgan Külükan

Körgöndö colbors süyünüp,

Üç bögülüp iyilip,

Mergenge taazim kılğanı,

Colborstun cedi cürögün,
Aşkana kıldı tünögün.
Üç künü catıp etin cep,
Tük kaltırbay bütün cep,
Calanıp turup ketkeni,
Et bışırgan kara küñ
Es uçun bilbey cıgılıp,
Ertesi butun şiltedi. (Metin, s. 384)

dizelerinde de belirtildiği üzere... Akiyev varyantında da benzer bir durum söz konusudur. Dıykanbev'inki kadar uzun verilmese de destanın baş taraflarında "...Külükandın boyuna bütüp, colborstun cürögünö talgak bolup, talgagı kanbay catıp, bir cılda Bayıştı törödü. Balanın atın Bayış koydu. Bayış 9 caşar bolgondo bir kişiçil buuranı butunan karmap ırgıtkanda butu kolunda kalıp, buta atım cerge barıp tüşkön eken. Anda ata-enesi: "Koygun, balam, emiten minday kılsañ, biröönün sözü, biröönün közü tiyet, ce bir duşman öltürüp ketet" dep aldap-soolap agılgalap, açuusuna tiybey, asırap, saktap cürüştü." (Metin, s. 147) satırlarında da açıklandığı üzere Bayış'ın annesi Külükan, Bayış'a hamile iken kaplan yüreğine aşermiş; Bayış da dokuz yaşına geldiğinde bir deveyi bacağında tutup fırlatacak kadar güçlü olmuştur. Musulmankulov varyantında ise daha farklı bir durum söz konusudur. Nitekim, Kalmuk hanı tarafından kendilerini kandırmak üzere gönderilen Celmayan'ın padişaha söylediği;

"Bügün tündö barbaylı
Tügöngürgö colugup,
Kaarına kalbaylı,
Aldap eptep karmaylı.

Al, betteşkendi algan kul,
Miñ but taştı kötörgön,
Caanda cok balban kul.
Ak olupgun kiybesin,
Argımak atın minbesin,
Biz öñdöngön kuldardın
Kuykasın karmap tilbesin,
Kökbörü kılıp tartpasın,
Köödöndü mintip cançpasın.
Kaş, kirpikti terbesin,
Adepti kolgo berbesin,
.....
Altımış miñ askerge
Özü ceke barçu ele,
Andelektey baştarın
Almaday üzüp alçu ele,
Biz öñdöngön duşmanga
Dalay kırgın salçu ele. (Metin, s. 40)

şeklindeki sözlerde de vurgulandığı üzere Bayış, kendisine ve ülkesine zarar vermek isteyen herkesin sırtına binerek "kökbörü" yapıp oyanayacak kadar kuvvetlidir.

Varyantların hepsinde de Bayış, hükümdar oğlu olup Musulmankulov varyantında Asılkan, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Nurkan'ın iki oğlundan biridir. Canayev varyantında ise babasının adı belirtilmemiştir:

"Asılkan degen bir padişa bar ele, anın düynösü tügöl, türkügü altın ele... Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü... Asılkan Altı Şaarga padişa ele. Eldi cıyıp, ar tarapka kabar saldı. Çoñ toy kıldı. Toy öttü, tokson kün büttü. Oşondo bir aksakal adam: "Biröö Canış, biröö Bayış bolsun" dep at koydu." (Metin, s. 31), " Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp çaşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön...", (Metin, s. 121), "Kırgızda Aziret degen han bolgon eken... (Metin, s. 147) Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdigi çok, balbandığı çok, kalkın surap cata berdi. Nurkandan Canış, Bayış. Canış cañıdan tuuganda Aziret han köz cumat. Canıştı tayatası bağıp alat. Külükandın boyuna bütüp, colborstun cürögünö talgak bolup, talgagı kanbay catıp, bir cılda Bayıştı törödü. Balanın atın Bayış koydu..." (Metin, s. 148);

Altı şaar cerinde,

Aziret Aalı han bolgon, (Metin s. 379)

.....

Nurkan attuu balası (Metin s. 380)

.....

Nurkandan söz baştaylı.

Kara kan kızı Külükan, (Metin, s. 381)

.....

Külükan erkek törödü

.....

Bayış atap at koydu.

Barkırap bala tüşköndö, (Metin, s. 385)

dizelerinden de anlaşılacağı gibi...

Bayış, son derece gözü pek bir insandır. Onu korkutan herhangi bir şey yoktur. Kendisi için tehlikeli gördüğü her şeye atılacak kadar cesaretlidir. Özellikle vatanının bütünlüğü, milletin birliği ve dirliği söz konusu olduğunda kendini feda etmekten çekinmeyecek biri, milliyetçi, fedakar, sorumluluk duygusuna sahip, gözünü budaktan sakınmayan bir kişi olarak karşımıza çıkar. Mesela Musulmankulov varyantında Kalmuk hükümdarının kızı Belkıs ile ülkesine dönerlerken bir yerde uyuyakalan Bayış'ı sevgilisi "kaplanın üzerlerine gelmekte olduğu" uyarısı ile uyandırmak ister. Bayış, uyanırsa da hiçbir korku alameti göstermez ve uyanındığında bile söylediği;

“Aylanayın Belkısım,

Akılıñdan şaşpagın,

Ar sözdün başın aytpagın,

Atımdı ukxa ak colbors,

Alda kayda kaçadır,

Tokoydu közdöy şaşadır,

Bayış mında catat dep,

Aytp koygun bakırıp,

Men colborston korkpoymun,

Uşu sözüm bışıktaym,

Colbors maga mışıktay.

Men cerimde cürgöndö

Colborstu karmap barçu elem,
Kulagınan alçu elem,
Karmap alıp colborstu
Başına nokto kattırıp,
Caydak otun arttırıp,
Uşu colborston kaçkan oñbostur,
Dürbölöñ salgan bolbostur.” (Metin, s. 84)

şeklindeki sözlerinde de açıklandığı gibi kaplanın kendisi için bir tehlike teşkil etmediğini, onun kendi görüntüsünden korkup dağa doğru kaçacağını belirtir. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında onun cesareti en çok dedesi Aziret Han'ın (Dıykanbaev varyantında ise Hazreti Ali'nin) yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek istediği sırada karşımıza çıkar:

Akkürgüngö Aziret
Çoñ köpürö salgan dep,
Kolomoluu kol menen
Kıtaydı kırgın çalgan dep,
Sıyadattın köp kolun
Eki kur çaap algan dep,
Köpürösün ölördö
Kızıl taştan kınatıp,
Bekittirip salgan dep. (Metin, s. 149)

.....

Baatırdıktı unutup,
Catıp alçu biz beken.
Suragan sözüüm çın bolso,
Aytıp ber aga anıgın,
Uluu menen kiçüüdön,
Ata cönün taanıdım.
Uşu baştan tartamın,
Çoñ atamdın kalıbın,
Dayınsız tirüü bolguça
Ölgönü cakşı canımdın.” (Metin, s. 150)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere...

Ağabeyinin itirazlarına rağmen Bayış, ülkesinin Kıtaylar tarafından her an yağmalanabileceğini, bunun için de dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsünün durumunu gidip görmek gerektiğini belirtir. Bu durum ise Akiyev varyantında annesine ve babasına söylediği;

Aman turgun ata-ene,
Alıskı colgo kütünöm.
Ak munar toonun ber cagı,
Akkürgün suunun ar cagı,
Aydıñ kölgö baramın,
Aziret hança men dagı,
Kor kılbay, azap tarttırıbay,

Koldoso tirüü arbagı,
Atagı çıkpay catabı,
Nasili baatır baldarı.
Kara kış menen kaptagan,
Kızıl kış menen çaptagan,
Kırk kılımdı bolcotup,
Kınoosun ciksiz kınagan.
Kızıl taşka okşotup,
Kıtay usta çıñagan,
Körünüp turat caltırıp,
Köpürö suunun betinde,
Kara zoo menen kızıl zoo,
Kınalğan eki çetinde,
Kayıp eelep kalgan deyt,
Çoñ atam salgan köpürö.
Eelegenı çıñ bolso,
Oşo kayıbı menen karmaşam,
Kañçalık katuu bolso da, (Metin, s. 156)
Kara zoonu carbasam.
Aziret han atamday,
Aydıñ kölgö barbasam,

Kuş salıp, kumar cazarga,
Kıtaylardan túbündö
Acıratıp albasam.
Kızıp ketip nar caktan,
Kıtayga kırgın salbasam." (Metin, s. 157)
Dıykanbaev varyantında ise;
Çoñ atam kaday can eken?
Uluular aytıp ulasa,
Uluulugu bar eken,
Uluuluktı bilbegen,
Oyuna takır kirbegen,
Atabız momun can eken,
Aytkanımça bar eken
Ulamadan uladım,
Uluulardan suradım,
Aziret Aalı atabız,
Sayabanında catabız, (Metin, s. 386)
.....
Oşol kúndön uşul kün,
Köpürö cayın bilbeybiz,
Kökürök urup süylöybüz.

Boygo cetken agıbiz,
Baatırlık kılsak baarız,
Atanın colun coldoylu,
Arbagın anın oyloylu.
Aziretaalı tukumu
Ak örgöödön attanbas,
Akmak ıktı debesin,
Uzakka catsak biz tınçıp,
Kıtaylar aap kelbesiñ,
Cazabızdı berbesin.
Cata berip cambaştap,
Korkok atka konboylu,
Cumuray curttu oyloylu,
Ak-Kürgün közdöy baralı,
Kıtaydın colun alalı,
Ata colun coldoylu,
Aziretaalı arbagın
Kötörö alsak bolboybu." (Metin, s. 387)

sözlerinde de açıkladığı üzere gözünü kırpmadan bu zorlu yolculuğa çıkar.

Bayış, merhameti kadar adil, hakka ve hukuka bağılı bir kişi olarak da dikkatimizi çekmektedir. Nitekim sadece Canayev varyantında karşımıza çıktığı üzere

köleleri Akcol ile Döbök'ün ağabeyi ile yokluklarında ülkenin başına geçtiklerini görmüş, kendilerini bir oyunla vatanlarından uzaklaştırıp sıkıntılı günler geçirmelerine neden olan Celmayan'la birlikte onları öldürmek yerine, "insanın canını Allah verir, Allah alır" inancının da etkisiyle zindana atar, kendi hallerine bırakır:

Kısasın kuldan alğanı,

Kıyanat kılğan Celmayan

Tüştü kayra koluna,

Bekterdin tüştü toruna.

Eki kul menen Celmayan

Cetimiş kulaç zındanga

Cetkileñ Bayış saldı emi,

Öltürböstön bulardı

Uşintip öçün aldı emi. (Metin, s. 143)

sözlerinde de belirtildiği üzere...

Bayış, kardeşine duyduğu sevgi ile de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Akiyev varyantında ağabeyinin Kıtaylar tarafından neredeyse paramparça olmuş bir halde olduğunu ve karşısında baygın bir halde yattığını gören Bayış, sel gibi göz yaşı döker ve onu sevgiyle kucaklar:

Buulukkan muñduu ün menen,

Muñkanıp zarluu til menen,

Er Canış keldi koñgurap,

Közünön akkan kara caş,

Koyununa tögülüp,

Altımış toom kabırğa,
Cik-ciginen sögölüp,
On eki müçö omurtka,
Muununan bölünüp.
Can boorum dep zırkırap,
Cayılıp caşı dırkırap,
Calgızım dep burkurap. (Metin, s. 322)
Canıştın türün körgöndö,
Caşıbay kalsın kim çıdap.
Kol karmaşıp körüştü,
Kuçaktaşa kalışıp,
Kubançı menen taanışıp,
Öçkön otu tamganday,
Örttönüp otu küyüşüp. (Metin, s. 323)

satırlarıyla belirtilen bu durum Dıykanbaev varyantında daha farklı bir özellikle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bayış, zindandan çıktığında ilk olarak ağabeyi Canış'ı özlemle hatırlar ve;

Canış menen cürçü elem,
İt agıtıp, kuş salıp,
Orto köl, Baş köl aralap,
Sayrandap seyil kurçu elem,

Emi musapır bolup catamın, (Metin, s. 429)

.....

Altımış cerden kan agıp,

Toktoboston dara agıp,

İçimden küyüp kapamın,

Atanın tilin albadım,

Barba dep aytkan sözünö

Baar salıp kalbadım.

Enenin tilin albadım,

Ermegim koy dep ıyladı,

Asıl canın kıynadı,

Aga da nazar salbadım,

Attanıp çıkpay kalbadım,

İçimde catat armanım,

Köñülüm surar kişi çok,

Bul düynönün calganın.

Canıştın tilin albadım, (Metin, s. 429)

satırlarından da anlaşılacağı üzere ona olan sevgisini, özlemine dile getirir.

V. 1. 2. Canış

Belirtmemiz gerekir ki destanın hiçbir varyantında Canış'ın olağanüstü fizik yapısı hakkında bilgi verilmemektedir. Buna rağmen Musulmankulov varyantından aldığımız "...Balдар on beşke çıktı. Bir mugallak toktagon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş (Metin, s. 31) salıp, talaaga çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken. Kızdardı baldar alıstan körüp, tañ kalıp, beyuş boldu. Cigitterge kayrıldı: "Bul kaydan kelgen kızdar?" dep, tañ kalıp karap turdu. Oşondo bir kuş süröttüü kişi uçuradı. Al adamga: "Sen kimsiñ?" dedi. Al "Nurkoco degen kuştun padişasımın" dedi. "Tigi kızdar kim?" dedi ele, "perinin kızdarı, kızdardı emne kılasıñ?" dep suradı. "Men aşık bolup kaldım" dedi. "Anday bolso, alar kep kiyimin kiye elekte çukul barıp, kiyimderin ala kaç. Kepterin kiyip alışsa karmatpayt" dedi. Eki bala öñüp, çukul bardı. Kızdar bilbey, oynop catıştı. Eköö eki kızdın köynögün ala kaçtı. Alar cetöö eken, beŝöö uçup ketti. Eki kız köynögümdü bergin dep köpkö calındı. Berbey koyuştu. Cigitterdin arasında Aydar degen cigit perinin tilin bilet eken. Eki balanın cön cayın aytıp tüşündürdü ele, alardı körüp, kızdar aşık boldu. Köynögün alıp, kızdardı öñörüp, Altı şaardı közdöy cönödü. Curt çogulup, kızdarga ayran tañ kaldı. Eköö teñ on beşte, ay çırayluu suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı. (Metin, s. 32)" satırlarında da belirtildiği gibi Canış ile Bayış'ın eşleri peri kızlarıdır. Bu bağlamda Canış'ın olağanüstü gücü de destanın daha başında teslim edilmiş olmalıdır. Nitekim Akiyev varyantında Canış'ın fizik gücü Kulançı ile Tama'nın ağızından Bayış'a;

Baatır Canış agañbız (Metin, s. 286)

.....

Agañ Canış bul kezde

Akkürgündün ceeginde,

Aydıñ köldün belinde,
Tuş-tuş cagın torgotup,
Köpürönün ceeginde,
Kıtaydan duşman körünsö,
Kırgın salar ebinde,
Azık-ookat caragın,
Oyu menen bütürgön,
Uruşuuga çıñdanıp,
On beş cıldık kütüngön.
Opurulsa agañdın
On miñ kolgo küçü teñ.
Tirüü bolso kıtaydan,
Acıratıp alam dep,
Can booruñ Canış işengen." (Metin, s. 287)

şeklindeki sözlerden de anlaşılacağı üzere Akkürgün ırmağının kenarında Kıtayların geçmesini engellemek üzere tek başına beklemekte, gücünün "on bin askere denk" olduğu belirtilmektedir. Yine Bayış, Sıyadat'ın yiğitleri Ayaz ile Argın'ı yere yıktıktan sonra onun yanında yer alan Canış, kardeşiyle beraber Kıtaylara amansızca saldırır ve onları geri püskürtür:

Oñ cagında er Bayış,
Albars kılıç kolgo alıp,
Aldıga tüşkön askerdi

Aydap ketip baratat,
Aldı artına karabay,
Caylap ketip baratat.
Ölbö canım, ölbö dep,
Ökürgönü mından köp,
Kara koçkul kan agıp,
Cötkürgönü mından köp,
Bir canıma sooga dep,
Çurkap cürgön mından köp,
Közünün caşı on tala
Iylap cürgön mından köp,
Ölgön bolup talaada
Catıp kalgan mından köp,
Butu koldon acırap,
Mayıp bolgon mından köp. (Metin, s. 418)

dizelerinde de açıklandığı gibi...

Canış; Bayış'ın ağabeyi, Asılkan (bazı varyantlarda Nurkan)ın büyük oğludur. Bir başka ifadeyle destanın asıl iki kahramanından biri olan Canış da Türk destanlarının sadece kahramanlık konulu olanlarında değil hemen hepsinde görülen bir özellikle aristokrat kesime mensuptur. Aşağıya sırasıyla aldığımız Musulmankulov varyantında "Asılkan degen bir padişa bar ele... Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas "Sen kimsiñ?" dedi. "Men Asılkan padişamın" dedi. "Tilegiñ öttü kудayga, kabıl etti" dedi. Anda Asılkan ayttı. "Kızır babam bolsoñ, kудaydan eki bala berseñ, telegeyin

tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteşkendi algan berseñ, bir put taştı kötörgön balban berseñ”... Tilegi kabil boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü. Eköo teñ semiz tüştü. Bala altın köküldüü tüştü. Adamdar körüp, baldarga ayran tañ kaldı. Atası Asılkan Altı Şaarga padişa ele. Eldi cıyıp, ar tarapka kabar saldı." (Metin, s. 31); Canayev varyantında "Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp caşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabil bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön." (Metin, s. 121); Akiyev varyantında "Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdigi cok, balbandığı cok, kalkın surap cata berdi. Nurkandan Canış, Bayış." (Metin, s. 148)

Dıykanbaev varyantında ise;

Eldin tiysin batası.

Toguz ay, toguz kün bolgondo,

Ay cañırıp tolgondo,

Külükan erkek törödü,

Curt atası Aziret

Kubanıçka bölödü,

Atın koydu Canış dep, (Metin, s. 381)

satırlarıyla belirtildiği üzere Canış, Musulmankulov varyantında Asılkan'ın, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Nurkan'ın oğludur. Canayev varyantında babasının adı belirtilmemesine rağmen Musulmankulov varyantı ile olan bezerliğine dayanarak onun da adının Asılkan olabileceğini, anlatıcının ya unutması ya da önemli görmeyişi nedeniyle bu duruma dikkat çekilmediğini düşünüyoruz.

Canış'ın iki kardeşin büyüğü olması dolayısıyla ailesinin kendilerine olan düşkünlüğünü daha çok ön plana çıkaran, merhametli ve kardeşinden daha çok akliselim bir delikanlı olarak karşımıza çıkması söz konusudur. Mesela

Musulmankulov varyantında Ala Köl'e avlanmaya çıktıklarında kötü bir rüya gören Bayış, bunu "Kalmukların onları ansızın yakalayacağı"na yorar ve;

“Cürü, abake, keteli,
Üyübüzgö ceteli,
Attanalı uşu cerden
Astıñkı iynim artıptır,
Suuk etim tartıptır,
Kalmak karmap catıptır,
Kademim caman katıptır,
Tüşümdön çoçup oygondum,
Keteyin dep oylondum,
Cürü, abake, keteli,
Altı Şaarga ceteli.
Ayçolpon kaldı sagınıp,
Atakem kaldı sabılıp.” (Metin, s. 42)

.....

Ketelibi dep aytat.

Uluu agası er Canış, (Metin, s. 44)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere kardeşi Bayış'ın endişelerinin yersiz olduğunu ve eşi Ayçolpon'u ise çok özlemiş olabileceğini belirtir. Akiyev varyantında dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek isteyen Bayış'a ağabeyi Canış;

Aylanayın calgızım,

Senin aytkanıñ kaday kargaşa.

Ce enteletken duşman cok,

Ce eliñdi biröö buzgan cok,

Altımış şaardı kıdırçı,

Açkası cok, baarı tok,

Alaptagan calgızım,

Mınça emne bolduñ şok.

Padışa Nurkan atabız,

Döölötündö catabız.

Elibizde duşman cok,

Eminege kapabız,

Erkeletip çoñoytkon,

Baybiçe Külükan apabız.

Atabız bolso karıgan,

Enebiz kempir abıdan,

On ceti menen on beşke

Caşımız keldi cañıdan,

Biz emespiz maşığıp,

Coonun sırın taanıgan.

At üstünö mine elek,

At kadırın bile elek,

Ayıldan ıgıp cortuulga
Altı kün sapar sürö elek,
Aytkanıñ kaday kargaşa,
Açılğan cañı gül elek.
Baltır etiñ kata elek,
Balapan cünüñ bata elek,
Üydön ıgıp talaaga
Üç künü udaa cata elek.
Baltır etiñ tolo elek,
Bastaşarga coo izdep,
Barar keziñ bolo elek,
Çımır etiñ kata elek,
Çırımtal cünüñ bata elek,
Çıgıp üydön talaaga
Çıdap üç kün cata elek.
Tomuk etiñ tolo elek,
Tosup ıgıp coo kelse,
Toktotor maalıñ bolo elek.
Ton tozdurup kiye elek,
Ton kadırım bile elek,
Erezege cete elek,

diyerek daha çok ufak olduklarını, iyice güçlendiklerinde gitmeleri gerektiğini, sınırlarına saldıran düşmanın olmadığını, henüz oyun oynayacak ve babalarının koltuğunda yaşayacak olduklarını belirtir. Dıykanbaev varyantında ise bu durum, yine aynı konuda karşımıza çıkmakta olup yine Bayış'ın dedesi Hazreti Ali'nin yaptırmış olduğu Akkürgün köprüsünü görmeye gitmeleri isteğini dile getirdiği sırada gerçekleşir. Nitekim destanda Canış'ın ağzından verilen;

Aylanayın catındaş

.....

Ölüm izdep barbasa,

Al cerge kişi kelbegen.

Catındaşım şok bolduñ,

Eminege buk bolduñ,

Şaytan aydap azgırsa,

Ak-Kürgün közdöy bastırsa, (Metin, s. 388)

Aylanıp kelbey çok bolduñ,

İçi caman buzganbı,

Aylanayın catındaş,

Şaytan seni kıskanbı,

Essiz kepti sen aytıp,

Eliresiñ emnege,

Esirgen boydon sen ketseñ,

Ak-Kürgüngö sen cetseñ,

Ak tulpar kelbeyt kermege.

Aylanayın calgızım,

Cıyirmaga caşıñ tolo elek,

Cılas bolgon kıtayga

Attanar keziñ bolo elek,

Attanıp barsañ oolugup,

Azaptuu küngö colugup,

Tolup catkan köp kıtay

Tolorsuktan albaybı,

Tomuktay bolgon özüñdü

Tomolotup salbaybı,

Tozokto başıñ kalbaybı.

Kirip barsañ oolugup,

Kaygıluu küngö colugup,

Kalkıp catkan köp kıtay

Kabırğañdan albaybı,

Kamgaktay bolgon özüñdü

Kaytara teep salbaybı,

Kapasta başıñ kalbaybı.

Eeliktirgen seni kim,

Esebin anın bereyin,

Eçki cegen ermendey,
Bürün koyboy tereyin,
Elime duşman can bolso,
Eregişi bar bolso,
Altı Şaar eldi çoğultup,
Toloruktan ileyin,
Toktolboy cakın kireyin.
Erikkenden süylöysün,
Estüü sözdü bilbeysiñ,
Kırk cigit senin canıñda,
Kızmat kılar aldıñda,
Emineñden kemiñ bar,
Senin elirip ketçü ciniñ bar.
Altı Şaar elimde
Anıgın aytçı özümö
Seni azgıra turgan kimiñ bar? (Metin, s. 389)
Albarstı bolso aydayın,
Azıtkı bolso caylayın.
Atabız Nurkan padişa,
Enebiz Külükan kanışa,
Elim ergip catpaybı,

Kulun, tayı carışa,
Aydıñ-Kölgö bargın dep,
Azaptı curtka salgın dep,
Açıgın aytçı caşırbay,
Kim boldu saga kargaşa?
Aylanayın calgızım,
Altı Şaardan ketüügö,
Ak-Kürgündü keçüügö,
Azıtkı kıtay cetüügö
Balapan cünüñ tüşö elek,
Baltır etiñ tolo elek,
Azgırılбай koyo kal,
Barar çağıñ bolo elek,
Küyüttü salba başıma,
Küydürgü bolbo caşıña,
Oolugup curtan attansañ,
Aganın sözün cat kılsañ,
Azap menen bütösüñ
Aa düynö közdöy ketesiñ." (Metin, s. 390)

dizelerinde de açıklandığı üzere oraya gitmenin ölüme gitmekle aynı olduğu yaşlarının küçük, kuvvetlerinin ise uzun yola yeterli olmadığı belirtilmektedir.

Canış'ta ana, baba sevgisi Bayış'tan daha üstün olarak gösterilmektedir. Bir yerde Bayış'taki "vatanın, milletin birliği ve dirliği" duygusunun yerini Canış'ta aile fertlerinin sağlığı endişesi almıştır, denebilir. Üzerinde çalıştığımız destan, her iki kahramanın adını taşımakta ise de daha çok Bayış'ın merkeze oturtulması kadar kimi varyantlarda Canış'ın ise evin büyük oğlu olması bu durumu da beraberinde getirmiştir, denebilir. Nitekim Musulmankulov varyantında Canış, eve dönmeleri gerektiğini belirten ağabeyi Canış'a;

“Sen altın medal tagınıp,

Altı künü col cürüp,

Ayçolpondu sagınıp,

Kuday alsın özüñü, (Metin, s. 44)

diyerek onun eşini özlediğini anladığını vurgular. Akiyev varyantında ise dedesinin yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmeye gitmek isteyen Bayış'a ağabeyi Canış;

Padışa Nurkan atabız,

Döölötündö catabız.

.....

Erkeletip çoñoytkon,

Baybiçe Külükan apabız.

Atabız bolso karıgan,

Enebiz kempir abıdan, (Metin, s. 152)

diyerek ana babasını düşünmesi gerektiğini ifade eder. Canış'ın kardeşi Bayış'ın bu dileğini babasına aksettirirken söylediği;

Oyuna koysoñ çunagiñ,

Arañ turat sızganı.

Ala köödön al bir er,

Aldap-soolap akıl ber.

Atalıgıñ oylonso,

Aytkanıña makul deer. (Metin, s. 154)

.....

Köñülüñ kalsa meyil de.

Tübün baykap oylonso,

Tüşö kalıp zeenine." (Metin, s. 155)

şeklindeki sözlerde de babasını kardeşinin bir delilik yapması konusunda uyarmak ve engellemek düşüncesi yatmaktadır. Dıykanbaev varyantına baktığımızda da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim Bayış'ın dedesi Aziret Aalı'nın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek üzere yola çıkmak istediğini duyan ağabeyi Canış ona;

Essiz kepti sen aytıp,

Eliresiñ emnege,

Esirgen boydon sen ketseñ,

Ak-Kürgüngö sen cetseñ,

Ak tulpar kelbeyt kermege.

Aylanayın calgızım,

Cıyirmaga caşıñ tolo elek,

Cılas bolgon kıtayga

Attanar keziñ bolo elek,

Attanıp barsañ oolugup,
Azaptuu küngö colugup,
Tolup catkan köp kıtay
Tolorsuktan albaybı,
Tomuktay bolgon özüñdü
Tomolotup salbaybı,
Tozokto başıñ kalbaybı.
Kirip barsañ oolugup,
Kaygıluu küngö colugup,
Kalkıp catkan köp kıtay
Kabırğañdan albaybı,
Kamgaktay bolgon özüñdü
Kaytara teep salbaybı,
Kapasta başıñ kalbaybı. (Metin, s. 389)

diyerek Kalmuklarla karşılaşırlarsa kendinden çok kardeşi için endişeleneceğini belirtir. Bayış'ın bu dileğini babası Nurkan'a yansıtırken söylediği;

Asaba kılıç asınıp,
Aska zoogo çaşınıp,
Ak-Kürgündön ötöm deyt,
Sıyadat kanga cetem deyt,
Ager munu kılbasam,

Alkıntıp asker cıybasam,
Cubarımbek ketem deyt.
Akılı artık atakem,
Aytkan sözüñ baykasam,
Bayışın ali caş eken,
Akılga tolboy pas eken,
Azgırıp cürgön körünöt,
Arada biröö kas eken.
Katuuraak aytıp teske sal,
Kızıuluk menen ketpesin,
Tübünö kıtay cetpesin." (Metin, s. 391)

şeklindeki sözlerde de aynı endişe hissedilmekte olup Bayış'a hem ağabey hem de babalık duygusunu hissettirmektedir.

V. 2. Diğer Kahramanlar

Bu grupta yer alan kahramanlar, destanın asıl kahramanları olan Canış ve Bayış'ın haricindeki kişilerden oluşmaktadır. Elbette bunların hepsi destanın vakası içinde eşit ağırlıklı rollerle karşımıza çıkmaz. Bir başka ifadeyle bu grupta yer alan kahramanların destan içindeki ağırlıkları birbirinden farklıdır. O nedenle söz konusu kahramanları üç alt başlık halinde değerlendirmek istiyoruz.

V. 2. 1. Birinci Derecedeki Kahramanlar

Bu grubun içine Canış ile Bayış'tan sonra vakada en ağırlıklı rolleri olan, vaka taşıyıcı figürler olarak karşımıza çıkan kahramanları aldık. Söz konusu kahramanların hepsi de destanın birden fazla epizodunda yer alan, destanın başından veya belli bir yerinden sonuna kadar önemini hissettiren kişilerdir.

V. 2. 1. 1. Celkayıp-Belkıs:

İncelediğimiz dört varyantta bazen Belkıs bazen de Celkayıp adıyla karşımıza çıkan bu kahraman destanların hepsinde de Bayış'ın sevgilisi, sonunda ise eşi olacaktır.

Celkayıp-Belkıs savaşçı, yiğit-korkusuz, ettiği her dua kabul olan, usta atıcı ve avcı, şairliği olan hatta yırtıcı ve tehlikeli hayvanlarla oyuncak gibi oynayan bir yapıya sahiptir. Musulmankulov varyantında;

Albarstını baylagan,
Adamga çok dubaköy,
Kuday baktı bergen küñ,
Atkanı baştan uçurbas,
Düynödö çok mergen küñ,
Zayıt akıl söz tapkan,
Akındığı cana bar,
Erkekten murun er saygan,
Baatırlığı cana bar.
Ar nemeni oylogon,
Acıdaar, cılandı

Arbap karmap oynogon, (Metin, s. 89)

satırlarıyla verilen Belkıs'ın bu özellikleri bize hem Dede Korkut'ta "... Selcen Hatun... Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kafire at saldı, bir uçından kırıp karifi ol bir uçına çıkdı..." (Ergin 1994, 195) satırlarıyla tanıtılan ve eşi uyurken düşmanı tek başına savuşturan Kanturalı'nın eşi Selcen Hatun'u hem de Tevrat'taki Hz. Süleyman'ın bütün hayvanların dilini bilmesini, cinlere her istediğini yaptırmasını hatırlatmakta; Kuran'da 14. surede yer alan Hz. Süleyman'ın ölümüyle cinlerin gaybı bilmediklerinin ortaya çıkması, Kıyamet sırasında Dabbe'nin yanında Süleyman'ın mührünün olacağına dair bilgi de (Seyhan 2006, 196-246) bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Celkayıp-Belkıs son derece güzel, görenin gözünü kamaştıran bir kadın olarak da dikkatimizi çekmektedir. Nitekim Dıykanbaev varyantının sonlarında Bayış ile evlenmeleri sırasında onun bu güzelliği;

Peri sımal Celkayıp

Kunduzday çaçı cer çiyip,

Munaraga çıkkanda

Körgöndün közün taldırdı.

Irçılar koşup ırdadı,

Sınçıları sındadı,

Bayışka ılayık eken dep,

Köpçülük karap ılgadı. (Metin, s. 464)

dizeleriyle, Musulmankulov varyantında ise;

Peridey boyu buralıp,

Beyiştegi nurga okşop,

Bekterdin köñülü kubanıp,

Çıbıktay beli iyilip,
Köz üstündö kara kaş,
Tuugan ayday çiyilip.
Kömkörö kunduz köbölüü,
Kömkörö bıçkan töbölüü,
Tört talaasın tordotkon,
Cibek menen çırmatkan.
Külsö tişi kaşkayıp,
Küzgüdöy beti tastayıp,
Salkındığı kölgö okşoyt,
Isıktığı çölgö okşoyt,
Cakşılıgın baykasañ,
Calbıraktuu gülgö okşoyt.
Sözü tattuu munayım,
Basmalap salgan türgö okşoyt. (Metin, s. 87)

şeklinde bize aktarılmaktadır.

Celkayıp, güzelliği ve yiğitliği kadar merhameti, sevgilisine olan bağlılığı ve sadakati ile de ön plana çıkmaktadır. Nitekim sevgilisi Bayış, babası tarafından derin çukurda tutulduğu müddet içinde her gün giderek onu yoklar, açlıktan ve bakımsızlıktan ölmesini engeller; moralinin bozulmasına izin vermez. Bu durum ise bize Belkıs'ın Bayış'ı ilmeğini boynuna geçirdiği atlarla çekerek kurtardığını anlatan Musulmankulov varyantında;

Arkandı bekem baylanıp,
Tartıp turat er Belkıs
Asmandı közdöy aylanıp.
Eki koldu bek tartıp,
Berer beken dep tartıp,
Öödö karap cılıştap,
Betinen teri ırgıştap, (Metin, s. 79)

şeklinde Canayev varyantındaki ise;

Tulparlardı apkelip,
Moynuna arkan salganı,
Cetimiş kulaç zındandan
Bayıştı tartıp alganı. (Metin, s. 138)

satırlarıyla verilmektedir.

V. 2. 1. 2. Celmayan:

Sadece Musulmankulov ve Canayev varyantlarında karşımıza çıkan bir yerde söz konusu anlatmaların Kırgızistan'ın yakın bölgelerinde ortaya çıktığını ve her iki destancının söz konusu bölgelerde yaşadığını da gösteren bu duruma göre Celmayan, destanın başlarında Kalmuklar tarafından Türklere gönderilen ve Canış ile Bayış'ı bir hile ile ortadan kaldırmayı hedefleyen bir fedai asker olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim her iki varyantta da Kalmuk hanı Şumurut'un "Kırgız elinde Canış ile Bayış adlı kendilerini tehdit eden iki yiğidin olduğu, onları bertaraf etmek gerektiği" düşüncesiyle görevlendirdiği ve "kızını vermeyi vaat ettiği bu asker" Canış ile Bayış'ı

"Ala-Köl'e avlanmaya gitmeleri teklifiyle kandıran akıllı ve kurnaz bir kişidir. Musulmankulov varyantında ise aynı durum; "Kalmaktın Şumurt degen bir padişası bolup, anın on segiz darbazası, çincırlap baylagan seksen cigiti bar ele. Padişa cigitterin cıyıp, masılat kördü. "Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar deyt, oşonu maga karmap alıp kelip bergile" dep amır kıldı. Baruuga eç kim çıkpadı. Padişanın Belkis degen bir kızı bar ele. "Oşo kızımdı beremin" degende, Celmayan degen cigiti "Men baramın" dedi. Padişa altın möörün basıp, altın taacının başına salıp, Celmayanga: "Kızımdı al, Altı Şaarga bar, Canış, Bayıştı karmap kel" dep cönöttü. Celmayan "On cılda kelemın" dedi. Celmayan cöö cörüp oturup, tokson küncülük colgo otuz kündö cetti. Bir cesir kempirdi taap, ene kılıp, üç cıl cürdü. Canış, Bayış Celmayandı körüp, cigit kılıp aldı. Üç cıl Canış, Bayışta cigit boldu. Oşentip aradan altı cıl öttü. Celmayan seksen cigittin başçısı bolup, Canış, Bayıştı özü bildi. Bir tulpar attı mindi. Bir suluu (Metin, s. 32) kızdı tandap aldı. Bekter eç sözünön çıkpadı. Oşentip, aradan toguz cıl öttü. Celmayan emi padişasın estedi. Ubadası büttü. Kolunda bir til bilüüçü kepteri bar ele. Cazuu cazıp, moynuna tagıp, uçurup ciberdi. Kepter Altı Şaar Zimiñden Şumuruttun şaarına on beş kündö uçup cetti. Katta: "Bir ayda eki balanı alıp baramın, Aydıñ-Köldün boyunda dayardanıp tosüp tur" dep cazılğan ele. Şumurut padişa katuu kubanıçta boldu. Elüü miñ asker, otuz balban alıp, Ala-Köldü közdöy cönöp kaldı. Astına on çalgıncı ciberip, kelgenin bilgizip, kabar aytkıla" dedi. Canış, Bayış seksen cigiti menen oltursa, Celmayan söz baştı: "Oy, baldar, Ala-Köl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı, şumkar salıp, seyil kılıp, tamaşa körüp keleli" dedi ele, baldar makul boldı. Segiz kündö cönöylü dep, seksen cigit menen bata kıldı." (Metin, 32) satırlarıyla, Canayev varyantında ise; "Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp çaşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön. Baldar er cetip, on beş çaşka bargan eken. Alardın kabarı kalmaktın padişası Şumurutka dayın boldu. Eköön tübölük bantka salmak boldu. "Men kolgo tüşüröm" dep Celmayan söz berip, padişanın kızın almak boldu. Alarga barmak boldu. Baramın dep bir cılı colgo saldı. Padişa toguz cıl karal künün kütüp kaldı. Altı Şaar ziminge barıp, aylı çetinde köpkö cürüp, çoo cayın tartıp bilip, padişa aldında kızmat etti. Kızmatı padişaga anık cetti. Toguz cıl dooron sürdü. Bir künü cigit calañ eerçitip, uuga cürdü. Can körbögön çölgö kirdi. Talaada tamak içip, es alıp oturgan

çakta Canış, Bayışka kep saldı. “Oy, padişa, biz mında cürdük. Köp dooron cürdük. Ala-Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp, aņgemege kanalı, Ala-Köl on eki kündük col. Can körbögön neçen makuluktar Ala-Kölgö tolot. Bir acayıp cer. Aņgeme kılıp, kölgö barsak dedi. (Metin, s. 121) Kırk cigit, seksen mergen alsak dedi. Attanıp baarıbız barsak” dedi. Celmayandı sözün makul kördü, attanıp baarı da barmak boldu.” (Metin, s. 122) satırlarıyla açıklanmaktadır.

V. 2. 1. 3. Akcol-Darbaz, Akcol-Döbök:

Belirtmemiz gerekir ki bütün varyantlarda Akcol aynı adla karşımıza çıkmakta iken onunla birlikte anılan öbür köle Canayev varyantında Döbök olarak verilmekte, diğer üç varyantta ise Darbaz diye anılmaktadır. Akcol ile Darbaz-Döbök, Canış ile Bayış'ın yönetiminde olduğu ülkede yaşayan, bütün varyantlarda destanın iki kahramanının ülkelerinden uzakta geçirdiği yıllar boyunca halkı kandıran, ülkenin başına geçip han olan, Canış ile Bayış'ın anne-babasına olmadık zulüm yapan hatta eşleri veya kızları ile evlenmek isteyen karakterler olarak karşımıza çıkar. Bu durumu ise biz Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış'ın ülkelerine döndükleri sırada rastladıkları çoban tarafından verilen;

Kaynap catkan cogorku

Asilkandın eli ele,

Cayılıp catkan mına bu

Asilkandın malı ele,

Asilkandan tuulgan

Canış, Bayış uulu ele.

Canış, Bayış eki bek,

Asilkandın balası,

On beş cıl boldu ketkeni,

Alarga acal cetkeni.

Oşondon beri çok boldu, (Metin, s. 97)

Katındarın alam dep,

Cıyılıp catkan top boldu,

Calındap içim çok boldu,

Canımda Bayış çok boldu.

Uy kaytargan beçara

Canış, Bayış coldoşu.

Canıp turgan can elem,

Canış, Bayış barında

Kazanaçı bala elem.

Bekterimden dayın çok,

Iylagan menen payda çok,

Mendey canda ırıs çok.

Akşumkar kuşun eki kul,

Calganı catat kanteyin,

Ayçolpon menen Küñçolpon

Alganı catat kanteyin.

Kara candı kıynadım,

Kayrandardı estesem,

Kança künü ıyladım,
Ölüügö candı kıybadım.
Ölöyün dep ıyladım.
Altındardı kurganı,
Bayıştın calgız balasın
Öltüröm dep turganı.
Tegerete düynönü
Neme koyboy alganı,
Atası menen enesin,
Tegirmendin köölünö
Alıp kelip salganı.
Ar ketip salıp süylötüp,
Abıška menen kempirdi
Arkanga baylap süyrötüp,
Alıp kelip taştadı,
Bir allanın cazganı,
Iylagan ünün baspadı.
Akcol, Darbas eki kul,
Kandığın tartıp alganı,
Tegirmendin köölünö
Eköön birdey salganı,

Araçalap ortogo
Aksakaldan barbadı,
Abışka menen kempirde
Asti darman kalbadı.” (Metin, s. 98);

satırlardan öğreniyoruz. Canayev varyantında da yine kahramanların karşısına çıkan bir kalenderin söylediği;

Kele catkan çağında
Bir musapır kalender
Aldınan çıga kalganı.
Toktoy kalıp eki bek
Sobol salıp kalganı:
“Kaysı cakka barasıñ?
Kaysı cakka canasıñ?
Kimdin malın bagasıñ?
Kimdin otun cagasıñ?”
“Bayış menen Canıştan
Esen kalgan pul bu dep,
Eesiz kalgan cay bu dep,
Kuldar eelep alganı,
Ene-atası musapır
Tegirmençi ittin kolunda

Kor bolup bular kalganı.” (Metin, s. 140);

sözleriyle ifade edilen söz konusu olgu Akiyev varyantında destancının anlatımıyla belirtilen; " Canış, Bayış ketip, kalıñ elden kol alıp, dayınsız bolgondon kiyin Akcol, Darbaz degen murunku bir soguşta kolgo tüşkön kıtay kuldarı bar ele, alar handın kazınsın teşip kalkka uurdap berip, Nurkandı tüşürüp, Akcol, Darbaz han bolgon. Sarban çal oşonduktan musapır bolgon. Canış, Bayıştan başka eç adamdan cakşı söz ukpagan, Bayıştın sözün ugup başın kaltıldatıp, oozunda tişi cok, oşondon kartañ kişi cok, ertegisi esine tüşüp, baştagısı başına tüşüp, dubanalardı karay Sarban çaldın zarlanıp... (Metin, s. 331)", Sarban'ın ağızından ise;

Kayrı şaardın begi elem,

Bek emes hanı men elem.

Canış, Bayış barında,

Kemibeymin deer elem.

.....

Kalmaktan tüşkön kırgızga,

Atı Çeten kul ele.

Otun alıp, ot cağıp,

Kül çıgarıp turçu ele.

Akcol, Darbaz eköo teñ,

Çeten kuldun uulu ele.

Kul kuturup çoñ boldu,

Kudayga ıy1 cetkenbi,

Kuldardın işi oñ boldu.

Han tukumu kor boldu,
Kazançı kuldar zor boldu.
Han Nurkandı tüşürgön,
Astında altın tagınan,
Akcol, Darbaz eki kul,
Korduk kılğan abıdan.
Abıška, kempir tünülüp,
Ümütün üzgön canınan. (Metin, s. 332)

satırları bu durumu en açık şekilde ifade etmektedir. Dıykanbaev varyantında ise destancının ağzından aktarılan;

Akcol, Darbaz eki kul,
Biri cılkı kaytargan,
Biri too başında koy caygan,
Ezelki kegin alıptır,
Çabuulgan kelgen eki kul
Kayırdin bolgon keski kul,
Tagınan Nurkan tüşürüp,
Eki bek atın öçürüp,
Biylikti tartıp alıptır,
Mal-canınan acırap,
Başkarganga eli cok,

Kaytarganga malı cok,
Kazına tolgon altın cok,
Kümüş menen zeri cok,
Küyütün tartar eri cok,
Canış, Bayış şeri cok, (Metin, s. 428)

sözlerinde destanın bu olumsuz tipi bize etraflı bir biçimde aktarılmaktadır.

V. 2. 1. 4. Aziret Han-Aziret Aalı:

Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında karşımıza çıktığı üzere Aziret Han-Aziret Aalı, Canış ile Bayış'ın dedeleri, babaları Nurkan'ın babasıdır. Söz konusu varyantlarda Aziret Han-Aziret Aalı, Kırgızların Kalmuklar tarafından yağmalanmaması, saldırılmaması için Kırgız-Kıtay topraklarını ayıran büyük bir taş köprü inşa etmiş, bu köprünün her iki yakasının da yolunu kapatmış, ileriye gören, akıllı-düşünceli, vatanının milletinin selametini düşünen bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Akiyev varyantında destancının ağzından; "Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen darıya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun tübünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çaap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen esepetep, uruşarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştıdı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şibatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu.

Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, “Kızır eelep kaldı” dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cağı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da “Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün” dep bardıgın darıyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, “Kayıp, Kızır eelep ketti” dep kalktı işentip koydu. " (Metin, s. 148); Dıykanbaev varyantında ise yine destancının azğından;

İlgeri ötkön zamanda,

Kırgız, Kıpçak elinde,

Altı şaar cerinde,

Aziret Aalı han bolgon,

Aalamga dañkı dañ bolgon,

Balbandıgı aşıngan,

Ayar bolçu caşınan,

Keleçektı bolcogon,

Kelerkini oylogon,

Kasiyettüü han ele,

Kadırdı curtkı bar ele.

Duşmanına zor ele,

Karşı turgan kor ele.

Kırgızga daap kele albay,

Ne kılardıñ bile albay,

Kıtay korkup kalçıldap,

Kayıp ötçü çekinen,
Aytayın karı kebinen.
Aziret Aalı alp ele,
Baatırdığı calpı ele.
Kırgızdın kegin oylonup,
Miñ kaytalap tolgonup,
Ak-Kürgündün suusuna
Ataylap salgan köpürö, (Metin, s. 379)

dizeleriyle verilmektedir.

Her iki varyantta da Aziret Han-Aziret Aalı'nın tek oğlu ve ondan sonra yerine geçen Nurkan, kendisi gibi yiğit, gözü pek ve vatan-millet sevdasıyla yanıp tutuşan biri değildir. Bir başka ifadeyle Aziret Han'ın bu köprüyü yaptırmasının tek nedeni, oğlu Nurkan'ın belirttiğimiz vurdumduymazlığı ve rahatına olan düşkünlüğüdür. Akiyev varyantındaki destancının ağzından verilen "Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdigi çok, balbandığı çok, kalkın surap cata berdi." (Metin, s. 148), Dıykanbaev varyantında ise hem destancı tarafından bize aktarılan;

Aziret Aalı karıdı,
Al-küçü ketip arıdı,
Nurkan attuu balası
Özünün ordun baspadı,
Altı Şaar çekinde
Cata berdi cayma-cay,
Baatırdık menen işi çok,

Anı baamdagan kişi cok,
Koluna kılıç albadı,
Korkutup kıtay barbadı,
Kıtaydan körgön korduktu,
Kız-kelin tartkan zorduktu,
Köñülünö salbadı,
Kırğızdın kegin albadı,
Altı Şaar eldi başkarat,

Anda nenin armandı. (Metin, s. 380) hem de Aziret Aalı'nın oğlu Nurkan hakkındaki düşüncelerini aksettiren;

Aziret şondo oylonot.
Miñ kaytara tolgonot,
Menin közüm ötkön soñ,
Kıtayga kabar cetken soñ,
Alar da kalar kamınıp,
Kumurskaday cabılıp,
Elimdi çaap albaybı,
Kapilet catkan kalıñ curt
Balaket kalbaybı.

Oşondoy oydu oylonup, (Metin, s. 380)

satırlarında da bu durum gayet güzel açıklanmaktadır.

V. 2. 1. 5. Sıyadat Han-Şumurut Han:

Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Şumurut, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Sıyadat adıyla karşımıza çıkan bu Kalmuk-Kıtay hanı bütün varyantlarda Belkıs-Celkayıp)'ın babası olarak görülmektedir. Sıyadat-Şumurut Han, Kalmuk-Kıtayların geleceğini, birliğini, dirliğini her şeyden öne alan, düşmana karşı her an tetikte olan kahraman bir hükümdardır. Destanda düşman tarafının hükümdarı olarak görülen Sıyadat Han'ın bu özellikleri bize Olrik'in *“Halk anlatı geleneğinin en büyük kuralı Dikkatî Baş Kahraman Üzerine Toplama’dır. Tarihsel olaylar Sage’de anlatılıyorsa, dikkat kahraman üzerinde toplanır... Sage’de iki kahraman belirlediği zaman halk anlatısının nasıl geliştiğini görmek çok ilgi çekicidir. Bir tanesi her zaman gerçek başkahramandır. Sage onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir.”* (Olriks 2006, 109) kuralını hatırlatmaktadır. Bir başka ifadeyle düşman tarafında olsa bile destandaki tüm kahramanlar iyi savaşçı, iyi atıcı, iyi güreşçi ve iyi binicidirler. Bu durum incelediğimiz dört varyant göz önüne alındığında Musulmankulov varyantında;

Altımış miñ askeri

Astınan tosup kalıptır,

Azaptı başka salıptır,

Altımış miñ askerdi,

Cıyıp alıp Şumurut,

Catkan eken tügöngür

Ala-köldün oyunda.

Çıga tüştü cark etip,

Askerdin baarın kördü emi,

Atka minip çabılıp,

Baarı kelet cabılıp,
Celekterin kötörüp,
Cetimiş miñ köp asker
Baarı kelet cötölüp.
Kıykırığı baş carıp,
Aykırğanı taş carıp,
Altı cüzü attanıp,
Karagay nayza alışıp,
Kalganı turat cıyılıp,
Kele catat bıcıldap,
Artındağı köp koşun
Kumurskaça kıcıldap.
Badıçası Şumurut
Kerköödön degen at minip,
Cal kuyrugun şart tüyüp,
Arkasınan askeri
Kele catat cakındap.
Kerköödön atın miniptir,
Beri saldı takımdap, (Metin, s. 88);

Akiyev varyantında ise Nurkan'ın savaşı Kulançı'nın ağzından verilen;

Ak munar toonun ar cagı,

Eki ayçılık ber cagı,
El çekesi ber cagı,
Becindin hanı Sıyadat,
Ugulgan neçen arbagı,
Başkanın alı cetalbayt,
Karmasa oşol karmadı.
Uguşuma karasam,
Uruuda cok alp degen,
Ömürümdö cıgılsam,
Ölümün oşol ant degen.
Karmaşkan neçen baatırdı
Koygon emes mant menen.
Çıragıñ Bayış baatırğa
Sıyadat çıgat bet kelgen,
Çoñ atañdın tuşunan
Alışıp cürgön kek kelgen.
Aziret handın barında
Duşmandığı çektelgen,
Aziret han Becindi
Eki barıp çapkanda,
Kıtaydın hanı koşulup,

Kızıl suuday akkanda, (Metin, s. 243)

bilgilerden de açıkça anlaşılmaktadır. Sıyadat-Şumurut Han, ileriye gören ve vatanının milletinin selameti için her an tetikte duran bir hükümdardır. Nitekim Dıykanbaev varyantında daha Bayış'ın doğumuyla beraber falcısından aldığı;

Barkırap bala tüşköndö,

Cer silkinip ketkende,

Kıtaydın ayar balçısı,

Uşul bala kolunan

Sıyadat handın ölorün,

Aldın ala biliptir, (Metin, s. 385)

şeklindeki bilgilere ve bu falcının;

"Aldayar bizdin hanıbiz,

Aman cürsün canıñız,

Köñülüm kaldı tınçıbay,

Uşunday zaman bolçubuay.

Aziret Aalı urpagı

Kırgızdan bala tuuldu,

Kıtaydın colu buuldu.

Baralına kelgende

Kara kulak şer bolot,

Kabılandın türü bar,

Paygambardın sürü bar,
Bir özünün başında
60 erdin kücü bar,
On altıga kelgende
Kıtaydı közdöy attanıp,
Kırğındı bizge salbasın,
Başındı senin albasın.
Aldın ala kamın kör,
Baltır etin tolturbay,
Balapan cünün tüşürböy,
Erterek közün tazala,
Cetkirbey kıtay cazala." (Metin, s. 385)

satırlarıyla belirtilen uyarılarına ise;

Balçım meni kim deysiñ,
Cañı törölgön baladan
Calbarıp ıylap korkkondoy,
Meni carmaç adam deysiñbi,
Baamdabay süylöysüñ,
Menin baatırlıgım bilbeysiñ. (Metin, s. 385)

diye cevap verir; yani kahramanlığını haykırırken bile önlem almayı ihmal etmez.

V. 2. 2. İkinci Derecedeki Kahramanlar

Bu gruba topladığımız kahramanlar, ya bir savaşın-güç denemesinin sonucunu belirleyen ya olumsuz bir durumu aksettiren veya iyiye çeviren ya da olumsuzlukları yaşadığını belirten kişilerden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle bu grupta yer alan kişiler, destanın sonucunu bize daha önceden veren ve anlatının sadece belli bölümlerinde yer alan kahramanlardır. O nedenle vakada yer alış önemlerine göre çalışmamızın bu kısmını üç alt başlıkta toplamak istiyoruz.

V. 2. 2. 1. Bir Karşılaşmanın Sonucunu Belirleyenler

V. 2. 2. 1. 1. Ayaz:

Ayaz, Sıyadat'ın en iyi savaşçılarından biri olup heybetinden korkulan, şahin gibi saldıran, kılıç-mızrak kullanmakta üstüne olmayan yiğit biridir. Akiyev varyantında destancının ağzından verilen;

Ayaz degen bir balban

Aybatı başka adamdan,

Atka minip bastırsa,

Algır kuşça şaňdangan. (Metin, s. 206)

.....

Kılıç, nayza kolunda

Eki közüün imerbey, (Metin,s. 207)

ve söz konusu savaşçının Sıyadat'a söylediği;

"Men dayarmın barışka

Uruksat kılsañ, taksır han,

Urbay karmap keleyin,
Uşunu maga tapşırsañ,
Bul cerge kelip kulasın,
Hanım sizge kas kılğan,
Kastık kılğan nemenin
Tögülsün kanı astıñdan." (Metin, s. 207)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere... Dıykanbaev varyantında ise bu durum, sadece destancının ağzından verilmekte, bize;

Ayaz baatır kamındı,
Kargaday bolgon balanı
Karuudan karmap kısam dep,
Kan kusturup cutam dep. (Metin, s. 414)

satırlarıyla aktarılmaktadır.

V. 2. 2. 1. 2. Argın:

Sıyadat Han'ın (Ayaz gibi) usta savaşçılarından biri olan Argın, Bayış'ın Ayaz'dan sonra karşılaştığı kahrman olarak dikkatimizi çekmektedir. Argın; olağanüstü iriliği ve usta biniciliği ile öne çıkan, gırtlığı değirmen taşı gibi büyüklüğünde, altı aylık yolu altı günde gidip dönebilen bir askerdir. Eti sımsıkı, sanki demirdendir. Akiyev varyantında Bayış'ın Ayaz'ı yenmesi üzerine Sıyadat'ın yakınları tarafından verilen bu öğüde göre Argın, söz konusu varyantta bize;

Eski vazir kösümü,
Ebin tapçu çeçeni,

"Han Sıyadat söz bayka,
Caktırbasañ baş çayka,
Tereñ akıl oylonup,
Bul aytkanıñ eñ payda,
At çabuuçu koodoy dep,
Kekirtektin çoñdugu,
Tegirmendin noodoy dep.
Altı ayçılık coldorgo
Altı kündö kelet deyt,
Alışsam degen döölördün,
Azabın aştay beret deyt.
Ceti san koşun bolso da,
Ceke cürüp ceñet deyt.
Murdu toonun señirdey,
Çımır eti katuu deyt,
Çıñap koygon temirdey. (Metin, s. 264)
Çın bolso Argın balbanıñ,
Kayda cüröt körünböy.
Aldırıp kelgin bar bolso,
Altı şaar kalaanın,
Ar kündö bir maal tamagın

İcip, cese toybogon,
Karagay, kayıñ cıgaçtı,
Bulkup-culkup oynogon,
Alışa kelgen kezinde
Alptı, döönü koybogon.
Acal cetip ölbösöm,
Cıgılbaym dep oylogon.
Alptı körsö alcıtkan,
Alışkandar kan cutkan.
Uguşumda neçendi
Asmandı karay ırıtkan,
Cıgılıp ölsö ubal cok,
Caraluu bolgon baladan.
Döö karmasa döörütökön,
Cindi emedey cöölütökön,
Kaarlanıp karmasa,
Kara taştı talkalap,
Korgoşunday eritken.
Han Sıyadat kup deseñ,
Karılık kılıp aytam men, (Metin, s. 265)

satırlarıyla tanımlanmaktadır. Dıykanbaev varyantında ise Argın'ı önce kendi ağzından Sıyadat'a söylediği ve;

"Açuuñdu bas taksırım,
Altımış balban cıkkamın,
Karuuga salıp kıskamın,
Küröşkögö küçtüümün,
Alışkanga alduumun,
Çalışkanga ıktuumun,
Kargaday bolgon balanın
Kabırgasın kıyratıp,
Kan çıgara cıkçuumun." (Metin, s. 415)

satırlarından da anlaşılacağı üzere ayn anda altmış pehlivanla güreşecek kadar yiğit ve gözü pek, sonra da destancının ağzından verilen;

Argındın cayı momunday,
Çüylüsü buka sanınday,
Kaşı cılkı calınday,
Süylögönü korkuldap,
Tokoydo cürgön kamanday,
Erdin baykap karasañ,
Çokoy kiygen tamanday,
Tokson torpok bir cegen, (Metin, s. 415)

Topuktukka kelbegen,
Aybandan da caman ay,
Bayışka munu tuş kılğan,
Kudurettin kılğanı ay. (Metin, s. 416)

dizelerinde de belirtildiği gibi olağandan iri ve tüylü vücudu, vahşi bir hayvan görünümü ile dikkati çekmektedir. Destancının;

Tokson torpok bir cegen, (Metin, s. 415)

şeklindeki tanımını ise bize "Kazan Big oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğu Boy"da Oğuz beylerinden Kara Göne'nin "...Karadere ağzında Kadir viren, kara buga derisinden bişiginün yapığı olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, kara bıyıgın yidi yirinden ensesinde dügen Kazan kardaşı Kara Göne yetdi..." (Ergin 1997, 174) satırlarıyla tanıtılmasını hatırlatmaktadır.

V. 2. 2. 2. Olumsuz Durumu Haber Verenler

V. 2. 2. 2. 1. Kulançı

Sadece Akiyev varyantında görüldüğü üzere Kulançı, Canış ile Bayış'ın seksen yiğidinden biri değildir. O hükümdar Nurkan'ın hizmetinde başka önemli görevler üstlenen, dil bilen, usta bir avcı, günümüz ifadesiyle başdanışman görevinde bir savaşçıdır. Nitekim Canış ile Bayış'ın Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmek üzere gidişlerinden uzun süre geçtiği halde dönmediklerini gören Nurkan, oğullarının ne durumda olduğunu öğrenmesi üzerine Kulançı'yı Kıtay ülkesine yollar. Söz konusu varyantta destancının ağzından onun bu özellikleri; "...Kırgız elinen caktırıp turup bir col başcı kösöm kişi koşuu kerek dep akıldeşip turdu da, körüügö kösöm, süylöögö çeçen, miltıkka mergen, kuş kanat Kulançı degen karını koştı." ... "Kulançı mergendi alıp..."(Metin, s. 241) satırlarıyla bize aktarılmaktadır.

V. 2. 2. 2. 2. *Çoban-Sarban-Eski Muhafız:*

Bu gruba alınan kahramanlar aynı görevi üstlenmiş olup Canış ile Bayış'ın memleketlerine döndükleri sırada karşılıklarına çıkan ve yokluklarında neler olup bittiğini yani Akcol ile Darbaz'ın tahta geçişleri, halkı yokluk içinde bırakmaları, hazineyi yağmalayışları vb. haberleri aldıkları kişilerdir. Destanın bütün varyantlarında sona doğru olan bölümlerde karşımıza çıkan bu kahramanlar, her varyantta farklı kimlik ve statü ile görülmektedirler. Mesela Musulmankulov varyantında bu bir çoban olup, Canış ile Bayış'ın yokluğunda olup bitenler söz konusu çobanın ağzından;

Badaçı ugup minday deyt:

“İlgeri ötkön zamanda,

Din musulman amanda,

Altı Şaar el ele,

Kaynap catkan cogorku

Asilkandın eli ele,

Cayılıp catkan mına bu

Asilkandın malı ele,

Asilkandan tuulgan

Canış, Bayış uulu ele.

Canış, Bayış eki bek,

Asilkandın balası,

On beş cıl boldu ketkeni,

Alarga acal cetkeni.

Oşondon beri çok boldu, (Metin, s. 97)

Katındarın alam dep,
Cıyılıp catkan top boldu,
Calındap içim çok boldu,
Canımda Bayış çok boldu.
Uy kaytargan beçara
Canış, Bayış coldoşu.
Canıp turgan can elem,
Canış, Bayış barında
Kazanaçı bala elem.
Bekterimden dayın çok,
Iylagan menen payda çok,
Mendey canda ırıs çok.
Akşumkar kuşun eki kul,
Calganı catat kanteyin,
Ayçolpon menen Künçolpon
Alganı catat kanteyin.
Kara candı kıynadım,
Kayrandardı estesem,
Kaça künü ıyladım,
Ölüügö candı kıybadım.
Ölöyün dep ıyladım.

Altındardı kurganı,
Bayıştın calgız balasın
Öltüröm dep turganı.
Tegerete düynönü
Neme koyboy alganı,
Atası menen enesin,
Tegirmendin köölünö
Alıp kelip salganı.
Ar ketip salıp süylötüp,
Abıška menen kempirdi
Arkanga baylap süyrötüp,
Alıp kelip taşadı,
Bir allanın cazganı,
Iylagan ünün baspadı.
Akcol, Darbas eki kul,
Kandığın tartıp alganı,
Tegirmendin köölünö
Eköön birdey salganı,
Araçalap ortogo
Aksakaldan barbadı,
Abıška menen kempirde

Asti darman kalbadı.” (Metin, s. 98)

satırlarıyla öğrenilmektedir. Canayev varyantında olanları destan kahramanlarına haber verme işini bir kalender üstlenmektedir. Nitekim derviş kılığına giren Canış ile Bayış'ın;

Kaysı cakka barasıñ

Kaysı cakka canasıñ (Metin, s. 140)

diye sorması üzerine kalender onlara;

“Bayış menen Canıştan

Esen kalgan pul bu dep,

Eesiz kalgan cay bu dep,

Kuldar eelep alganı,

Ene-atası musapır

Tegirmençi ittin kolunda

Kor bolup bular kalganı.” (Metin, s. 140)

satırlarında da görüleceği üzere "anne babaların değirmencinin elinde esir, hazinesinin ise tam takır olduğu" bilgisini verir. Akiyev varyantında ise hükümdarın oğullarına haber verme görevini üstlenen kişi Sarban olarak belirtilmekte olup, nitekim Canış ile Bayış'ın kendisine;

"Assalomu aleykim

Salam berdim siz cakka,

Alik algın biz cakka.

Kayrı şaarga bek eleñ,

Kaydan tüştü bul kapa? (Metin, s. 328)

diye "nasıl bu hale düştüğü" şeklinde soru sorulması üzerine Sarban:

Men musapır Sarbanmın,

"Albarstı"day calıngan,

Aziret handın balası

Nurkan menen kurbu elem,

Bir ubakta bul cerde (Metin, s. 331)

Solkuldagan mırza elem.

Kadırlap Nurkan padişa,

Adaldı cesem bir cegen,

Kayrı şaarga bek bolup,

Kalkının baarın bil degen.

Kayrı şaardın begi elem,

.....

Atı Çeten kul ele.

Otun alıp, ot cagıp,

Kül çıkarıp turçu ele.

Akcol, Darbaz eköo teñ,

Çeten kuldun uulu ele.

Kul kuturup çoñ boldu,

Kudayga ıyı cetkenbi,

Kuldardın işi oñ boldu.
Han tukumu kor boldu,
Kazançı kuldar zor boldu.
Han Nurkandı tüşürgön,
Astında altın tagınan,
Akcol, Darbaz eki kul,
Korduk kılğan abıdan.
Abışka, kempir tünülüp,
Ümütün üzgön canınan. (Metin, s. 332)

şeklinde cevap verir.

Bu duruma göre Akcol ile Darbaz, onların yokluğunda anne-babasına eziyet etmiş ve hanlığının başına oturmuştur. Dıykanbaev varyantında ise bu haberci Altı Şaar şehrinin muhafızdır. Nitekim Canış ile Bayış, memleketlerine döndükleri sırada karşılıklarına çıkan bu muhafıza yönettiği;

“Colooçum aytçı cönüñdü,
Öñüñ taanıp köründü,
Kalk başkargan kaniñ kim?
Kaada kütön begiñ kim?
El başkargan eriñ kim,
Elsizdey bolup kelesiñ, (Metin, s. 456)

şeklindeki sorusunu;

Beş cıl murda bolgonu,

Nurkandın eki balası
Aydıñ-Kölgö baram dep
.....
Alar ketip kalgan soñ,
Akcol, Darbaz eki kul,
Kalkka bülük salganı,
Kandıktı tartıp alganı, (Metin, s. 456)
Nurkan azır koy bagat,
Baybiçe Külükan uy cayat,
Çöp alaçık kirgeni,
Uşunday tagdır bolorun
Alardın kaydan bilgeni.
Erteli-keç ıylaşat.
Kara canın kıynaşat.
Canıştın carı Kümüşay,
Canına tüştü bülük ay,
Akcol anı almakçı,
Azapka başın salmakçı,
Ak örgöögö kirmekçi,
Cılkı bakkan kara kul,
Kan sıyaktuu cürmökçü,

Kan ordogo kirmekçi.
Koy kaytargan Darbaz kul,
Ceti atası carıbas kul,
Bek sıyaktuu cürmökçü,
Bek üyünö kirmekçi,
Bektin cayın bilmekçi,
Canıştın calgız balası
Bayaman kaldı balaaga,
Baş kötörbös calaaga.
Kümüşay Akcol barbasa,
Tiybeske kılsa dalbasa,
Balanı darga asmakçı,
Tereñdep körün kazmakçı,
Baykuş bala ölmökçü, (Metin, s. 457)

satırlarında da görüleceği üzere Akcol ve Darbaz'ın tahta geçtiği, Akcol'un Canış'ın eşiyle, Darbaz'ın da kızı ile evlenmek üzere düğün kurduğu yolunda cevaplar.

V. 2. 2. 3. Olumsuz Durumu Olumluya Çevirenler

V. 2. 2. 3. 1. Tama:

Belirtmemiz gerekir ki bu gruba giren tek kahraman Tama'dır. Tama, dedesinin yaptırdığı köprüyü görmek için giden Canış'ın Kıtaylar tarafından ağır yaralandığı sırada onu kendi bildiği ilaçlarla tedavi eden, hayata döndüren ve kırk yiğidin en yaşlısı

(30 yaşında) bir aktördür. Bir yerde bize şamanların ilk dönemlerde sadece din adamı değil hekim de olduğunu (Köprülü 1986, 57-164) gösteren bu durum, sadece Akiyev varyantında karşımıza çıktığı üzere destancının ağzından bize;

Enesi Külükan baybiçe,

Epsiz ayar kişi ele.

Kıynalganda suusabas,

Kımız kuurup berdi ele,

Oyumdan çıgıp ketiptir,

Oşo kurut mende ele.

Koştoo atta külazık,

Kurcununda keldi ele,

Caraluu kişi içet dep,

Sınıgı bolso bütöt dep,

Atı cakşı mobuya,

Darı bergen boluuçu.

Başka türdüü darıdan,

Dagı bergen boluuçu.

Kırk cigitke kırk başı,

Bardıgına colbaşçı, (Metin, s. 232)

Baarisinin ulusu,

Tak otuzda öz caşı,

Darılardı esteşip,
Tıyıldı akkan köz caşı.
Esine tüştü Tamanın,
Tama baatır ulusu.
Tak oşogo kırk bir balanın,
Ayta koydu süyünüp,
Darılardın kabarın,
Dayar boldu baarısı,
Omuroodo caranın,
Alıp berdi er Tama,
Kımız, şerbet, kuruttu.
Oozuna salıp er Canış,
Suusagandı unuttu.
Kırcundu alıp añtarıp,
Darısın taap kamdanıp,
Kız mattı cakşı kılgın dep,
Kırk cigitti camgarıp.
Ar tüyünçök baarısın,
Kıtay Şooşa tabıptın
Kırma kızıl darısın
Çeçip alıp karasa,

Ak kagazga orogon,
Caradar bolso baldarım,
Ayıgat dep corogon.
Kaydasıñ kazan, kol bakır,
Suu kaynatıp cılıtıp,
Katkan kandın baarisın,
Taza cuup cibitip.
Carakatın darılap,
Cakşı bagıp turuştu,
Cabıla cigit baarıláp.
Sınıgına mobuya,
Caratı kırma darıda,
Omuroosu caraluu,
Ontop catkan Canıştı
Oyu menen kırk cigit,
On altı künü bagıştı.
Ordun taap darılap,
Ayıktırıp alıştı. (Metin, s. 233)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

V. 2. 2. 3. Üçüncü Derecedeki Kahramanlar

Bu gruba giren kahramanlar, destanın epizotlarından sadece bir tanesinde, ve o da bir yerinde karşımıza çıkmakta olup destanın muhtemel sonucunu güçlendiren bir özellik göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu kahramanları destanın sonunu belirleyen Akcol ile Darbaz'ın aldığı pozisyonları destekleyen aktörler olarak belirtmemiz mümkündür:

V. 2. 2. 3. 1. Kümüşay:

Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görüldüğü üzere Kümüşay, Canış'ın eşidir. Akiyev varyantında " Canışka Külböshandin Kümüşay suluu degen kızın alıp berdi. Kümüşaydın suluulugu küügümdö kün tiyip turgan sıyaktuu bolup, adamdın közün taygiltçu eken..." (Metin, s. 148), Dıykanbaev varyantında ise;

Canıştın carı Kümüşay (Metin, s. 457)

satırlarıyla verilen bu duruma göre Kümüşay, son derece güzel ve görenin gözünü kamaştıran, güneşe "Sen doğma ben doğayım" diyen bir görünüme sahiptir.

Söz konusu her iki varyantta da Canış'ın yokluğunda Akcol ile evlenmeye zorlanan Kümüşay'ın bu durumu ise Akiyev varyantında destancının ağzından "Kümüşay kuldarı zorduk menen nike kıyıp almak bolup catat." (Metin, s. 356), kendi ağzından;

Caman da bolso kuldarga

Calınıp barıp tiyeyin.

Calgızım senin canıñdı,

Caratkandan tileyin, (Metin, s. 357)

şeklinde, Dıykanbaev varyantında ise muhafızın ağzından;

Kümüşay Akcol barbasa,
Tiybeske kılsa dalbasa,
Balanı darga asmakçı,
Tereñdep körün kazmakçı,
Baykuş bala ölmökçü (Metin, s. 457) kendi ağzından ise;
Akcol saga tiygençe,
Azabımdı körörmün,
Acalı çok ölörmün,
Bıçak menen cararmın
Tozokko kire bararmın (Metin, s. 462)

satırlarıyla belirtilmektedir.

V. 2. 2. 3. 2. Bayaman:

Kümüşay gibi sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında karşımıza çıkan bu kahraman, Canış ile Kümüşay'ın oğludur. Söz konusu kahramanın fiziki özelliklerinden hiç bahsedilmeyen bu duruma göre Bayaman destanın başlarında "doğduğuna ilişkin", sonlarına yakın ise "Annesi Kümüşay'ın Akcol ile evlendirilmek istenmesi" sırasında yaptığı itirazlar ile sahnede görülür. Bu durumu ise biz Akiyev varyantında destancının ağzından; "... Canıştın törölgön kızı bar cana özü ketkende zayıbının boyunda kalgan ele. Erkek törögön balanın atın Bayaman koygon. Bayaman 15 çaşka çıkkan kezi..." (Metin, s. 343), sonlarına doğru ise yine destancının ağzından "... oşondo Canıştın balası Bayaman: "Munuñuzdar carabayt" dedi. Özüñör menen öçöşüp, kekteşip cürgön kıtaydın ce kalmaktın hanı menen ce bir baatırı menen kastaşıp kolgo tüşkönsüp, uşu kuldu uyalbay kantip darga asasıñar, uşulardın kegi, öçü kurusun. Andan körö kulduk

kızmatın kılıp cürö bersin" dep, bala darga astırbay koygon eken." (Metin, s. 375); Dıykanbaev varyantında ise sadece anlatının sonunda ve kendi ağzından babası Canış'a söylediği;

“Cakın kelgin er bolsoñ,

Carıp salam içiñdi,

Cançıp salam tişiñdi,

Tilip salam betiñdi,

Keskileymin etiñdi,

Culup alam butuñdu,

Canış, Bayış cogunda (Metin, s. 462)

Cılkıçı kuluñ kuturdu,

Koy kaytargan komdonup,

Adam simal oñdonup,

Ordogo kirip oturdu.

Canım barda calbarbaym,

Alım barda aldırbaym,

Kümüşaydı bergençe,

Küyöölögön Akcoldu

Atakelep süygönçö,

Acalsız ölüp ketemin,

Kuduret salsa netemin.

On beşke arañ kelsem da,

Akıret közdöy ketemin,

Alla salsa netemin.” (Metin, s. 463)

sözlerden öğreniyor ve Bayaman'ın ailesine düşkün, zorlamaları sevmeyen, milli menfaatleri göz önünde tutan biri olduğunu anlıyoruz.

V. 2. 2. 3. 3. Aysalkın:

Aysalkın sadece Akiyev varyantında karşımıza çıkmakta olup destancının ağzından verilen "...Canıştın törölgön kızı bar..." (Metin, s. 343) ve "...Kızı Aysalkın 17 çaşka çıkkan kezi. Akcol, Darbaz akıldeşip, balası Bayamandı öltürüp, Kümüşaydı, Aysalkın kızın eköo almak bolgondo, Kümüşay: "Taksır hanım, biz dağı özüñdöy handın katın-balasıbiz..." (Metin, s. 343) satırlarından da anlaşılacağı üzere Darbaz ile evlendirilmek istenen Canış ile Kümüşay'ın 17 yaşındaki kızıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Canış, Bayış destanı özellikle Akiyev, daha sonra da Dıykanbaev varyantları başta olmak üzere aktörleri bakımından son derece zengin ve çeşitli mevki ve kesimlere mensup olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum Canış, Bayış'tan daha zengin kahramanları içeren başka destanların olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Tarihi tabaka kısmında da gördüğümüz üzere Aziret Han-Aziret Aalı, Canış, Bayış, Sıyadat-Şumurut gibi çoğu kahramanlar belli bir tarihi döneme ışık tutmaktadır.

Canış, Bayış destanındaki kahramanların üstlendikleri roller, çok iyi bir senaristin elinden çıkan senaryoda olduğu gibidir. Bir başka ifadeyle destan kahramanlarının hepsi de üstlendikleri rollere göre biçilen ve hak ettikleri yerdedir. Bu da bize dört varyantın anlatıcıları olan Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev'in Kırgız epik geleneğinde ne kadar önemli bir yeri olduğunu gözler önüne sermektedir.

VI. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANINDAKİ EPİK MOTİFLER

Destanlar, hem içerdiği konunun oturtulduğu tarihi dönemi veya dönemleri hem de destanın ait olduğu milletin sosyal, siyasi, ekonomik, hukuki ve dini hayatlarından kesitler sunan ve ahlaki değerlerini ortaya koyan bir anlatı türüdür. Bu bağlamda destanların sadece halkbilimi değil sosyoloji, psikoloji, antropoloji, etnoloji, hukuk, dil ve din gibi hemen bütün bilim dallarının araştırma alanlarına giren bir anlatı türü olduğu ortaya çıkar.

Bu durum Kırgız destanları için de söz konusudur. Başta uzun süre sürdürdükleri konar-göçer hayat tarzı (Kaplan 1985, 16) olmak üzere dini, tarihi, hukuki ve ekonomik hayatlarından izler taşıyan destanlarımız mit dediğimiz yaratılış ve türeyişle ilgili inanma ve anlatmaların teşekkül ettiği hatta destanlardaki olaylardan daha sonraki dönemleri bile yansıtabilir. Türk destanlarında yan olaylar dediğimiz ve o olayın içinde yer aldığı tarihi tabakaların birden fazla oluşunun bir nedeni de budur.

Türk destanlarında yukarıda belirttiğimiz sahalara ait veya değil pek çok motifin ortaya çıkmasını da buna bağlayabiliriz. Bir yerde anlatı, destancının katkısıyla mensubu olduğu Türk boyunun hayatlarının çeşitli yanlarına ait hususlarla zenginleşecek, gelişip genişleyecektir. Aslında bu unsurlar, destancının önemle tercih ettiği ve söz konusu Türk boyunun hatta Türk dünyasının ortak kültürel değer ve paydaları olma özelliğini de taşır.

Bu bağlamda çalışmamızın V. Bölüm'ünü Canış, Bayış destanında yer alan motiflere ayırmayı düşündük ve bu motifleri on iki başlık altında toplamayı uygun gördük.

VI. 1. Cocuksuzluk

Türk destanlarında gördüğümüz ortak özelliklerden bir tanesi "çocuksuzluk problemi"dir. Genellikle anne-baba, ilerlemiş yaşlarına ve hesapsız mal, mülk, asker, mücevher ve toprak sahibi olmalarına rağmen tacını-tahtını bırakacakları bir erkek evlattan yoksundurlar. Aslında destan kahramanının vakanın merkezine oturmasını sağlayan bu problem ile problemin çözdüğü uzun ve zorlu bir hamilelik, mucizevi bir doğum, olağanüstü özelliklerle donatılma gibi çeşitli şekillerde devam eden bu durum tamamen epik gelenekle ilgilidir (Çobanoğlu 2007, 17-18). Bir yerde destanın daha da genişlemesini sağlayan "çocuksuzluğa çare arama" epizodunu da beraberinde getiren bu durum (Köse 1996, 53), destan kahramanlarının normalden daha hızlı büyümesi, olağanüstü fizik gücü, savaşçılığı, eş seçmesi, atıcılığı ve avcılığı gibi özelliklerini de hazırlayan bir zemin niteliğindedir.

Mesela Kazaklarla Kırgızların ortak hayatlarından izler taşıyan Kız Cibek destanında da aynı motifle karşılaşmaktayız.

Baylığın elge taanıtıp

Bayanday keter cayı bar

Sanagan menen tügönböyt

Bazar baydın maldarı.

Cırbatıp kulunun

Cılkısı cüröt caydarı (Duman 2001, 4)

Altımış tayap bargıça

Allanın bolboy carlığı.

Balanın ünün ugulbay

Küçödü munun zar-muñu.

Kempiri anın Kamkatay

Elüülödü Kamkatay (Duman 2001, 5)

satırlarında da görüldüğü üzere Bazarbay Aydın Köl'de yaşayan Kazak Kırgız ülkesinin hükümdarı olup sayısız hayvana topraklara sahip olmasına ve kendisi altmış, eşi Kamkatay elli yaşına gelmelerine rağmen bir çocuk sahibi olamamıştır.

Manas destanında da aynı duru söz konusudur. Nitekim:

Kara Kandın balası

Kayrattuu tuugan Cakıp Kan

Çuñar-uya üstündö

Almatının oosunda

Cerdep catkan Cakıp Kan

Keçe Aydar Kandın kısı Çıırçı

Algan eken Cakıp Kan.

Oşa Çıırçıı alganı

Men cıttap bala öppödüm

.....

Bu Çıırçıı erkek bala tuubadı

Bu Çıırçıını alganı

Cayı kışı on tört cıl

.....

Çıırçıını kursagina

Erkek bala bar bolso (Yıldız 1995, 537)

dizelerinde de görüldüğü gibi Cakıp Han, Çırçı ile evleneli on dört yıl olduğu halde bir erkek çocuğu olmadığı için kederlenmektedir.

Çocuksuzluk motifiyle en çok halk hikayelerinde karşılaşmaktayız. Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle beraber teşekkül ettiği bilinen halk hikayeleri (Boratav 1988)mizden Tahir İle Zühre'de bu durum, hikaye kahramanlarından Tahir ile Zühre'nin babaları bağlamında ortaya çıkar. Hikayeye göre Tahir'in babası Ahmet Şah ile Zühre'nin babası Ethem Şah, iki kardeş hükümdar olup sayısız askere, uçsuz-bucaksız topraklara-ülkelere, ağzına kadar dolu hazineye sahip olmalarına rağmen taçlarını-tahtlarını devredecek bir erkek evlattan yoksundurlar. Bu duruma o kadar üzülmüşler ve çare aramaktan o denli yorulurlar ki dünyalarına küserler; divana uğramaz, hükümet işleriyle uğraşmaz olurlar (Türkmen 1983, 249-250).

Canış, Bayış destanına baktığımızda çocuksuzluk epizodunun sadece Musulmankulov ve Canayev varyantlarında karşımıza çıktığını görmekteyiz. Canayev varyantının başında yer alan bu bölüm, bize; "Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişah köp caşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup..." (Metin, s. 121) satırlarıyla verilmekte; Altı Şaar bölgesini idare eden çok yaşlı bir padişahın hiç çocuğu olmadığını, çocuğu olmadığından duyduğu üzüntüyle ağlaya ağlaya ihtiyarladığı ve nihayet duası kabul olup iki erkek evlada kavuştuğu belirtilmektedir.

Musulmankulov varyantında ise bu motif, Canayev varyantından daha uzun ve kapsamlı olarak verilmektedir. Söz konusu varyantta "Asılkan degen bir padişah bar ele, anın düynösü tügöl, türkügü altın ele. Eç perzenti cok ele. Oşondo taktısın talak kılıp taştap, kodayga calınıp, moynuna boto salınıp, Meke Mediyne közdöy cönödü. Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas "Sen kimsiñ?" dedi. "Men Asılkan padişahın" dedi. "Tilegiñ öttü kodayga, kabıl etti" dedi. Anda Asılkan ayttı. "Kızır babam bolsoñ, kodaydan eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteşkendi algan berseñ, bir put taştı kötörgön balban berseñ" dedi. Kızır İliyas "Aç alakanıñdı" dedi. "Oomiyin" dep bata berip,

közdön kayıp boldu. Tilegi kabil boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü..." (Metin, s. 31) satırlarıyla anlatılan bu duruma göre Asılkan'ın ilerleyen yaşına ve orta direği altından çadırına rağmen çocuğu olmayıp sokaklarda dolaştığı sırada karşısına çıkan Hızır-İlyas'ın "dileğinin Allah tarafından kabul olduğu" bilgisini verince "iki evlat birden vermesi ve birini ötekinden daha üstün olmasını" söyler; Hızır-İlyas da onun ellerini göğe kaldırır ve dua ederek gözden kaybolur. Nihayet Hızır-İlyas'ın yardımıyla ve Asılkan'ın duasıyla bir müddet sonra eşi ikiz çocuk doğurur.

Dikkat edilecek olursa Musulmankulov varyantında gördüğümüz Hızır-İlyas benzeri kutsal kişi, dua etme gibi hususların hiçbirisi Canayev varyantında görülmemektedir. Üstelik Canayev varyantı Asılkan'ın çocuk sahibi olmak için Mekke'ye Medine'ye gidişi gibi kuvvetli İslami unsurlar içeren bölümden de yoksundur. Daha çok destancıya ait olduğunu düşündüğümüz bu durumun Musulmankulov varyantına ayrı bir güzellik kattığı ortadadır. Bu motifin Akiyev ve Dıykanbaev varyantında görülmeşi ise söz konusu destancıların Canış, Bayış'la ilgili rivayetleri aynı bölgeden derlediklerine bağlamayı uygun buluyoruz.

VI. 2. Rüya

Bilindiği üzere eski Türkler'de tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma işi "şaman"ların göreviydi. Sebebi ise "insanların ancak ufak-tefek ruhlara kendilerinin kurban ya da saçı yapabilecekleri; güçlü, kötü ruhlara doğrudan başvuramayacakları, çünkü onların hastalıklarının iyileşebilmesi için insanlardan ne istediğini ancak şamanların bileceği inancı" idi. Trans haline geçebilmenin yani vecd içinde olabilmenin şart olduğu şamanlık mesleğine aday kabul edilen kimseler "vecd" sırasında ruhlarının tanrılar tarafından eğitildiğine (İnan 1954, 75-79) inanırlar, hatta bu esnada tamburlarını yapacakları ağacı gösterilen kutsal tanrıyı da bu ruh seyahatinde tanıdıklarını ifade ederlerdi. Günümüzde Aşık Edebiyatı'ndaki kompleks rüya motifinde de yaşamaya devam eden bu inanca göre aşığın rüyasında gördüğü kıza vurulması ve saz çalma yeteneğini kazanması ile şamanın vecd halinde iken kutsal tanrıyı görmesi,

uyanamazsa tamburuna üç kez vurulması arasında büyük benzerlik söz konusudur (Günay 1986, 12-15). Bu bağlamda uzun zaman din adamlığı yanında toplumun bütün aktivitelerini yerine getiren şaman (Köprülü 1986, 65-67)ların çeşitli pratikleri ve ritleri Kırgız Türklerinde de yerini korumuştur. Bunların yanında bir adayın şamanlığa kabul edilmesi yani "şaman inisyasyonu" için aranan şartların başında adayın trans hale geçebilmesinin gerektiğini hatırlatmadan geçmeyelim.

Türk kültür tarihinde kadın şamanların varlığı ise ayrı bir konu olup şamanizmin bir din olarak kabul edildiği eski dönemlerde devlet işlerine bile karışmışlar; saraylarda entrikalar çevirmişlerdir. Mesela Cücen sülalesinden hükümdar Çeunu'nun küçük oğlunun kaybolması üzerine bulunması için saraya çağrılan kadın şaman görevini yerine getirince hükümdar bu kadınla evlenir ve onu kraliçe yapar. Ancak prensin, kısa bir süre sonra devlet idaresini eline alan bu kadının babasının gözüne girmek için kendisini kaçırap, bir yıl boyunca evinde saklayan kişi olduğunu açıklaması üzerine tehlikeyi fark eden kraliçe hükümdarı öldürtmek için planlar yaptığı sırada prensin annesi tarafından boğdurulur (İnan 1954, 88-89).

Moğolarla Yakutların Udagan dedikleri kadın şamanlar (İnan 1954, 74) tanrılara ve ruhlara kurban sunmayı sadece ilahi okumaktaysalar da (İnan 1954, 30); en güçlü şamanların kadın şamanlar olduğuna inanılırdı. Ülkede olan her olayı ve gelecekte olacakları bildiği kabul edilen bu kadın şamanların özellikle bir dönem bu sanatı sadece kendileri istedikleri için yerine getirdikleri bile olmuştur (İnan 1954, 89). Bir yerde "kadın şamanların" özellikle geleceği bildirilen rüyaları, erkek şamanlardan daha çok gördüklerine inanılması Kırgız-Kazak baksılarının şaman ayinlerinde kadın kılığına bürünmelerine, bazı erkek şamanların enselerinde hiç olmazsa bir tutam saç bırakmalarına veya saçlarını uzatmalarına (İnan 1954, 90) sebep olmuştur, denebilir.

Bu bağlamda Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın Kara Göne'ye "Bilür misin karındaşım, Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygılı vakıa gördüm, yumruğumda tal-ıldırım ağ-ban ivüm üzairne şakır gördüm, düm kara puserik ordumun üzerine tökilür gördüm, kuduz kurtlar ivümi dalar gördüm..." (Ergin 1994, 99) Kococaş destanının Üsönbayev varyantında Karıpbay'ın:

Atası bir kün tüş kördü

Tüşündö kördü balasın

As kaluu caltañ keriden (Köse 2002, 369) Kococaş'ın ise eşi Zulayka'ya:

Tündö catıp tüş kördüm

Tüşümdö müşkül iş kördüm

Koluma alıp barañdı

Ar nersege tuş keldim.

Körsöm aydın Çolponun

Kötörülüp cürögüm (Köse 2002, 240-241)

şeklinde anlattığı rüyaları Kazan'ın kardeşi Kara Göne'ye Kococaş'ın ise Zulayka'ya yorumlatmaları ise oldukça dikkat çekicidir. Çünkü rüyaların gerek Türklerin eski hayatlarında gerekse bugün bu konuda uzman olduğuna inanılan kimselere yorumlatılmasının temelinde psikologların şuur altına itilen ya da bastırılan konuların rüyalar yoluyla ortaya çıktığı (Dorson 1984, 35-43) düşüncesinin yattığı hatırlanacak olursa bu motifin şaman geleneğiyle psikolojideki yeri ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle Kız Cibek'in (Duman 2001, 56), Tahir'in (Türkmen 1983, 219) de rüya gördükleri ve geleceği bu yolla tayin ettikleri düşünülecek olursa söz konusu motifin dünden bugüne anlatı geleneğinin her halkasında izlerinin görülmesinin sebebi ortaya çıkmış olacaktır.

Kurmanbek destanına baktığımızda ise rüyayı görenin Kurmanbek, yorumlayanın ise eşi Kanışay olduğunu görüyoruz. Kococaş destanıyla büyük bir benzerliğe söz konusu olan bu duruma göre Kurmanbek vermeleri gereken verginin süresini üç ay geçiren Kalmuklara saldırmak için hazırlıklarını tamamlar ve son geceyi evinde geçirir. Sabah uyandığında eşi Kanışay'a:

Tündö catıp tüş kördüm

Tüşümdö caman iş kördüm (Köse 2002, 334)

Cürögümdün başınan

Tüpöyül ooru muz kördüm

.....

Kak cüröktün başınan

Kan aralaş muz kördüm

.....

Altun ooz şaarımdı

Altı aylanıp alıptır.

Altı miñ Kalmak men calgız

Tegerektep kalıptır

.....

Kaçırıp çıktıp kubalap

Mına bul turgan Kalmaktar

Kaçıp berdi çubalıp

Kaarıma çıdabay

Katarlanıp kulanıp (Köse 2002, 335)

.....

Atım baspay aldırıp

Kaçıp keter şayman cok.

.....

Kalmaktardan kamalıp

Kala berdim kañırap

.....

Cüröktü nayza aralap

Cülünümdü caralap

Cüröktön kanım salaalap (Köse 2002, 336)

sözleriyle Kalmukların şehrin etrafını kuşatıp kendisini yaraladıklarını, atının ise güçsüz kaldığını gördüğü rüyasını anlatır. Ayrıca;

Körgön tüşüm Kanışay

Bul emne boluçı

Köküröktö sanaa köp

Köñüldönüp coruçı (Köse 2002, 337) diyerek de rüyasını yorumlamasını ister.

Canış, Bayış destanına bu bağlamda baktığımızda oldukça farklı bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görürüz. Çünkü Musulmankulov varyantı ile Canayev varyantında büyük bir paralellik görülmekte olup her ikisinde de Ayçolpon ile Bayış'ın gördüğü rüyalar hem destanın aynı yerinde hem de aynı bağlamda olmaları bakımından büyük bir benzerlik göstermektedir. Nitekim Musulmankulov varyantında kayınbiraderi Canış ile eşi Bayış Ala-Köl'e gitmek isteyince Bayış'ın eşi Ayçolpon, Musulmankulov varyantında;

“Attanbagın kölüñö

Kayta aylanıp körünböy,

Kapa bolom özüñö.

Asılım atka mingeniñ,

Ayaldabay cürgönüñ.

Tündö catıp tüş kördüm,

Bir acayıp iş kördüm,

Kalmak keldi kaşıña,

Karan tün tüştü başıma,

Közümdön akkan caşıma,

Köñül salgın dartıma,

Kayta aylanıp kelbeysiñ,

Badışam, Altı Şaar kalkıña, (Metin, s. 34)

derken Canayev varyantında; Keremettüü Ayçolpon bekterdin azapka tüşörüp tüşündö bilip, alardın aldınan tosüp, sözgö aldı:

“Aylanayın padışam,

Azıraak sabır kıla tur,

Katın da bolso mendeyge

Atıñdın başın bura tur,

Aytamın kebim uga tur.

Altın booluu ak şumkar

Üydön çıgıp catıptır.

Cük aldında panarım

Suu tiyip sınıp atıptır,

Altı Şaar arzımdan

Bararıñdı bilbeymin,(Metin, s. 122)

.....

Akıret cayda körörsüñ.

Attanıp colgo salarsıñ,

Aytkanda tilim albasañ,

Barmagıñdı bir cerde

Kese tiştep kalarsıñ.(Metin s, 122)

Ala-Kölgö bararsıñ,

Aytkanda tilim albasañ,

Armanda bolup kalarsıñ.” (Metin, s. 123)

demektedir. Bir başka ifadeyle Bayış'ın eşi Musulmankulov varyantında "Kalmukların karşısına geldiğini", Canayev varyantında ise "altın bağlı atmacanın uçup gittiğini, fenerinin kırıldığını" belirterek yiğitlerin Ala-Köl'e gitmemelerini ister.

Söz konusu iki varyantta Bayış'ın gördüğü rüyalar da birbirine benzemektedir; iki varyantın aynı bölümünde Bayış'ın rüyalarından söz edilmektedir. Nitekim Musulmankulov varyantında;

Tamam uktap kalışıp.

Azamatım er Bayış,

Tündö catıp tüş körüp,

Bir acayıp iş körüp.

Kalmak keldi kaşına,

Karan kün tüştü başına,

Altın kökül çark etip,
Atınan tüşüp çalk etip,
Kayta aylanıp ketpeptir,
Altı Şaar kalkına. (Metin, s. 38)

satırlarından da anlaşılacağı üzere rüyasında "Kalmukların gelip onu esir aldığını ve ülkesine dönemediğini" görürken Canayev varyantında bu durum;

İnisi Bayış tüş körüp,
Tüşünön çoçup oygonup,
Şondo turup kep aytat:
“Aylanayın can aga,
Kulagiñ maga sal, aga,
Ne üçün keldiñ talaaga.
Altı Şaar Ziminden
Ayrılıp bara catıpmın,
El-curtum körböy kaldım dep,
Zarlanıp bara catıpmın.
Amanat candı calganda
Kıynap bara catıpmın.
Cürgün, aga, canalı,
Elibizge baralı.” (Metin, s. 126)

dizeleriyle verilir ve rüyanın içeriğinden bahsedilmez; sadece "Altı Şaar'dan ayrı düştüğü" şeklinde açıklanır.

Daha çok anlatıcıların farklı olmasına bağladığımız bu durum, Dıykanbaev varyantında daha farklı bir özellik gösterir. Nitekim destanda Ayçolpon'un gördüğü herhangi bir rüya olmayıp sadece Bayış'ın yer aldığı yine onun ağzından;

Aydıñ-Köl közdöy cönödü,

Topurak uçup, çañ boldu,

At dübürtü düñ boldu.

Nurkandın uulu er Bayış

Uktap catıp, tüş kördü,

Bir acayıp müş kördü.

Eşilip akkan kan kördü, (Metin, s. 404)

Ezilip catkan can kördü.

Attap ötpös añ kördü,

Altımış kulaç or kördü,

Acıdaar baştuu can kördü,

Uyulgugan çañ kördü.

Tırpırap catkan kuş kördü,

Kara koçkul kara kan,

Kancıgadan kuyuldu,

Karagattay eki köz

Kancar tiyip oyuldu.

Kara ıncır tor kördü,
Kalın kıtay el krd,
Kargaday oñ crgmş
Karadan cele tartkanı,
Kapasta baatır catkanı.
Kuzgun uçup aylandı,
Ak tulpardın moynuna
Kıl ılbır tüşüp baylandı. (Metin, s. 405)

dizeleriyle açıkladığı üzere Kıtay askerlerinin geldiğini ve kendisinin altmış kulaçlık çukurda hapsedildiğini, herkesin kılıçtan geçirildiğini, gözlerinin oyulduğunu, ortalığın kan deryasına döndüğünü görür ve ağabeyi Canış'a;

Tüşünön oup oygonup,
Kznn aşı on talaa,
Kelerin sezip bir balaa,
Canışka aytıp turganı:
"Catındaşıım sözümdü uk,
Calındap turam içim buk,
Tnd catıp, tş kördüm,
Bir acayıp mş kördüm, (Metin, s. 405)

diyerek eve dönmelerinin iyi olacağını belirtir. Destanın sonunda yer alan diğer uç varyantta ise grlmeyen Canış ile Bayış'ın annelerinin gördüğü "iki çocuğunun sağ salim geldiği" şeklinde yorumlanan bu rüya ise bize destanda;

“Oy, Nurkan padişā,
Eki kul boldu kargaşā,
Eki bek kelip kalabı,
Caratkan bizdi calgasa.
Tündö catıp tüş kördüm,
Bir acayıp iş kördüm,
Ker tulpar menen Ak tulpar,
Kermege kelip baylandı, (Metin, s. 459)
Kempir, çal köönü caylandı.
Eki birdey ak şumkar,
Kelip konu tuurga
Artınan kelip boz kepter,
Aylanıp uçup kongonu,
Katıp kalgan kara emçek
Kaykalap sütkö tolgonu,
Alcıp catat debegin,
Ay carkırap asmanda
Azem zaman bolgonu. (Metin, s. 460)

şeklinde verilmekte; "Ker tulpar ile Ak tulparın kermeye bağılı durduğunu, iki atmaca ile boz güvercinin tüneğe konduğı ve kurumuş göğüslerinin sütle dolduğı" sözleriyle de açıklanmaktadır. Bu rüyayı "iki oğlunun sağ salim döneceğı" şeklinde yorumlayan Camış ile Bayış'ın annesi eşi Nurkan'a;

Cata berbey kurgan çal,
Koy artında kotur kozunu
Koltuktap alıp kelseñçi,
Aksarbaşıl çalsañçı,
Kudayga tilek kılsañçı.” (Metin, s. 460)

diyerek kurban kesmesini, böylece rüyanın karşı geleceğini ifade eder.

Rüya bakımından en zengin varyant Akiyev varyantıdır. Çünkü bu destan, dört ayrı kişi tarafından beş farklı rüyanın görüldüğü bir varyant olup hepsi de destanın farklı yerlerinde, farklı içerikte karşımıza çıkmaktadır. Akiyev varyantındaki ilk rüya Kümüşay'a aittir. Nitekim kayınbiraderi Bayış ile eşi Canış'ın Aydın Köl'e gitmek istediklerini duyunca Kümüşay hamile olduğunu ve rüyasında erkek doğuracağını gördüğünü;

Tört aylık bala boyumda,
Tüşümdö erkek oyumda, (Metin, s. 174)

sözleriyle anlatır. Aydın Köl'de Canış ile avlanan Bayış "Kuş salıp cata berişti. Segizinçi kündün tünündö inisi caman tüş körüp, tün ortosunda çoçup oygonup agası Canıştı oygotup alıp, körgön tüşün aytıp turganı:

.....
Tündögü körgön tüşümdö
Köpürönün başında
Cabıla çaap, col tosüp,
Cardangan duşman kaşımda,
Caldıratıp közümdü

Caylar beken caşımda.
Akkürgündün çetinde,
Altı miñ kıtay betimde,
Al körgön tüştö caltanbay,
Aralaştım keçinde,
Tüşümdö körgön tüşügüm,
Turasıñ çıkpay esimde.
Körgön tüşüm kurusun,
Tosulgan bizdin calgız col,
Top-top kılıp irettep,
Tosuşup kalgan kalıñ kol,
Karuu carak koldo cok,
Kan keçişer zaman şol.
Kapilet tüşüm kurusun,
Kamalğan eken calgız col,
Kaçıp ötör cılçık cok,
Kaldayıp catkan kalıñ kol,
Kara canga küç kelgen,
Kargaşaluu zaman şol.
Tündögü körgön tüşümdö,
Kılıçtar kınsız carkıldap,

Kızıl kanga boyolup,
Nayzanın uçu kalkıdap,
Kııldagan kıtaydan
Bolbodu tük can tınmak.
Kapilet körgön tüşümdö
Kaptalı cazı bel kördüm,
Özünçö örkün tili bar,
Kalıñ kıtay el kördüm.
Kancarınan çuburgan,
Kandan kızıl sel kördüm. (Metin, s. 186)
Tak oşo coogo karmalıp,
Kaygının zarın men kördüm.
Kırañı biyik bel kördüm,
Kırgızdın tilin bilbegen,
Kıtay degen el kördüm.
Kılıçınan çuburgan,
Kızıl kanduu sel kördüm.
Kılçaya albay kamalıp,
Kıynoonun baarın men kördüm.
Tüşö elekte koluna,
Tuura çıgıp coluna

Düñgürögön kıtaydın

Tüyšük saldım tobuna,

Tuura kelbey tilegim,

Tüşüp kaldım toruna.

Körgön tüşüm kurusun, (Metin, s. 187)

dizelerinde de açıklandığı üzere dört bin Kıtay askerinin geldiğini, kendisini yakaladığını, her tarafın kayalık ve ağaçlık olduğunu, kaçacak yer bulamadığını, kendisine işkence ettiklerini içeren rüyasını anlatır ve geri dönmelerini ister:

Cürgün, Canış, at tokup,

Keçikpey erte bat tokup,(Metin, s. 189)

dizelerinde de açıklandığı üzere...

Destanda Bayış'a gönül veren Sıyadat Han'ın kızı Celkayıp, arkadaşı vezir kıza;

Cardamçı bolsoñ caratkan,

Men karıptın muñuna,

Cetpesem cetpey kalayın,

Han menen bektin uuluna,

Iraazımın koşulsam,

Baatır kırgız uuluna.

Atamdı mindan cönötüp,

Albarsın kına bölötüp,

Arkasınan ciberdim,

Koşunun dalay köböytüp,
Uruşka barıp kelişti,
Dalay ay, dalay kün ötüp,
Kokoygon calgız kişiden
Kolunun köbün tügötüp.
Kayta kaçır ubakta
Karmap algan bir kişi,
Kaçırganda kıyrasa,
Katarınan miñ kişi,
Kabil bolso tilegim,
Kaalaganım mına uşu.
Eç kimge daynın çigarbay,
İçime çıdap batırdım, (Metin, s. 251)

sözleriyle genç kızlığından beri yiğit bir Kırgız delikanlısını beklediğini, ona;

Estey kalsam tünündö
Uykusuz tañdı atırdım.
Ceti kün boldu tüş kördüm, (Metin, s. 251)
Tüş içinde ar türdüü
Tüyşüktördü ötkördüm,
Anık körgön tüşümdö,
Ar şumduktu ötkördüm.

Bolot teköör altın boo,
Asmandan eki kuş kördüm.
Kıtaydın elin kaptagan,
Caysız suuk kış kördüm,
Ene-atamdın içinen
Erigisiz muz kördüm.
Tüşümdö körgön eki kuş,
Öñümdö tirüü boldu tuş.
Oşo tüş kaçan kelet dep,
Esimde cürgön men baykuş.
Kökölöp uçup cogolgon,
Kümüş booluu kök şumkar,
Aylanıp torgo çalınan,
Anık körgön tüşümdö
Arılgıs şorgo malingan,
Altın booluu ak şumkar.
Barmaktaydan baş koşup,
Bardık sırdı keñeşken,
Bark bilişip teñ östük,
Başkanın kızı debesten.
Sen vazir, men hanmın,

Kadırlaşıp teñ öskön.

Uktum ele kabarın,

Uşu tutkun balanın,

Kırgızdın kıraan hanı dep,

Kıl baatırdın biri dep,

Adamdın artık alpı dep,

Ayığışka duşmandı

Albay koyboyt antı dep.

Canıñ birge kurbusuñ

Ölsöñ da daynın ıgarba,

Duşmandın aldoo tiline

Kokustan kirip kubanba,

Duşmanga sırdı bildirseñ,

Kalasıñ bizdin ubalga.

Ugar bolsoñ sırımdı,

Uşul iş menin mudamda." (Metin, s. 252)

şeklinde rüyasını anlattığını ve bu rüyada "beklediği Kırgız delikanlısının geldiğini belirten alametler gördüğünü, bu sırrını saklamasını" söyler. Söz konusu varyantta Bayış'ın gördüğü ikinci rüya ise kendisini kurtaran Celkayıp'la beraber Sıyadat'ın ülkesinden kaçtıkları ve bir yerde konakladıkları sırada karşımıza çıkar. Nitekim destandaki "Bayış menen Celkayıp talaaga konup kaldı. Bayış tünündö tüş körüp, Celkayıptı oygotup alıp, körgön tüşün aytıp turgan ceri:

"Menin taalayıma tabılğan

Cer aldında ceti cıl

Caradar canım bağılğan (Metin, s. 305)

.....

Tündögü körgön tüşümdü uk,

Kuş ergibes zookaga

Kulaalı uçup konuptur,

Ak-Kürgündün ceegine

Altı san kıtay toluptur.

Aldıñdan çıkkın coo menen

Alışar künüm boluptur.

Tündögü körgön tüşümdö,

Karçıga uçpas zookaga,

Karga aylanıp konuptur.

Köpürönün başına

Kaldaylap kıtay toluptur,

Kalıñ kıtay coo menen

Karmaşar künüm boluptur.

Tündögü körgön tüşümdö,

Tüzdögü duşman türülgön,

Tarşıy tüşüp turuştu,

Tañdın aldı bugün dñn.
Col muunagan coo bolso,
Soo kalbaymın bugün men,
Aylanayın Celkayıp,
Corup körçü tüştü sen,
Köpürö colu bekilgen,
Köp kol tozgon betimden,
Sap-sap bolup turuşkan,
Salışıp calgız uruşsam.
Sandap catkan köp koşun,
Salışıp cürgön men turmak,
Saga da zıyan bolbosun.

Saga da zıyan bolbosun. (Metin, s. 306)

satırlarında da açıklandığı gibi Bayış, ala doğanın kuş uçmaz kayalara uçtuğunu, Akkürgün ırmağında altı yüz Kıtay'ın toplandığını, atmaca uçmayan kayalıklara karga konduğunu belirtir ve yanındaki Celkayıp'a zarar vermemesi için bütün önlemleri almaları gerektiğini söyler.

VI. 3. At

Bilindiği üzere eski Türklerde at, sadece bir binek hayvanı değil, beslenme, giyinme, süslenme, ticari bir mal olarak da sosyal hayatlarındaki yerini almış; yazın yaylakta, kışın kışlakta besleyip korudukları bu hayvan onların hayat tarzlarını da belirleyen bir unsur olmuştur. Bir başka ifadeyle Türklerin göçebe olmalarını sağlayan

(Çınar 1993, 14-19; Kaplan 1985, 12-13), bozkır Türk ekonomisinin esasını teşkil eden atın bu kadar büyük bir yer edinmesinde Türklerin yaşadıkları coğrafyanın rolü büyüktür (Kafesoğlu 1991, 304-305). Bu yüzden at gerçek hayatta olduğu gibi halk anlatı türlerine de aksetmiş; teşekkülünde büyük bir rol oynadığı destanlardan sonraki epiko-romanesk dönemde teşekkül ettiği kabul edilen halk hikayelerimizde (Köse 1991, 157-16) de yaşamaya devam etmiştir.

At, Türk dünyasının dev eseri Dede Korkut'ta da yerini almakta gecikmemiştir. Mesela Banu Çiçek'i, ağabeyi Delü Karçar'dan istemeye giden Dede Korkut'un altında "kiçi başlu kiçer aygır", yedeğinde ise "toklı başlu torı aygır" vardır (Ergin 1994, 125); Kazan Han, beyleriyle çıktıkları av sırasında yay çekip ok atmayan Begil'in adamlarının getirdikleri hayvanlarının çokluğunu görüp beyin ancak at üstünde avlanabildiğini anlayınca "at işlemese er öğünmez" (Ergin 1994, 271) der.

Manas destanının Kırgız Türkleri için bir kült haline gelmiş olan kahramanı Manas'ın kendisiyle aynı günde doğan kanatlı, tulpar bir atı vardır (Yusupov 1995, 20). Ak Möör destanında da aynı tür bağlamında yürük atlarla karşılaşırız. Nitekim Cantay ile evlenen Möör'ü görmeye giden Bolot'un altında;

Orustun colu on kündük

Cürörman atka bir kündük (Köse 2004, 602) ve;

Canıbarım Kök Kaşka

Külüktüğün bir başka

Tulpardığın belgilüü (Köse 2004, 464) satırlarında da görüldüğü gibi bazen "cürörman" bazen de "Kök kaşka" adındaki yürük atı vardır.

Kurmanbek destanına baktığımızda da benzer bir durumun söz konusu olduğu görmekteyiz. Örneğin Teyitbek'in, üstüne binenin yenilmediği Teltoru atı Kurmanbek'in ağzından;

Col cürsö kardı açpagan

Koldon çıkısa kaçpagan

Altay minse arıbas

Taşka salsa talıbas

Altımış asıy bolso da

Karılıkka tolso da

Cañı asıydan dağı caş

Kulca köödön teke san (Köse 2004, 212)

.....

Sır sıpatı maralday

Kızıp ketse birerde

Cügürüğü şamalday

.....

Uçkurdan cetpeyt cagalımay (Köse 2004, 213)

.....

Altay sapar col cürsö

Arıbagan Teltoru At

Açka tursa arıktap

Talıbagan Teltoru At

Ceti ay sapar col cürsö

Arıbagan Teltoru At

Cem cebese arıktap

Talıbagan Teltoru At

Cetimiş asıy bolguça

Karıbagan Teltoru At (Köse 2004, 313)

şeklinde tarif edilmektedir.

Canış, Bayış destanının kahramanlık türünde olması söz konusu destanın varyantlarında görülen atların da olağanüstü atlar olmasını sağlamıştır, denebilir. Nitekim (Canayev'inki hariç) üç varyantında Canış'ın atında gördüğümüz olağanüstü özellikler, Musulmankulov varyantında;

Tügöyünön acırap,

Iylap barat barkırap.

Tulpar taştı bastı emi,

Toktoosu cok kaçtı emi,

.....

Esi oop er Canış

Tulpardan tüştü şalk etip,

Altın kökül cark etip. (Metin, s. 54)

Birtike bastı cetelep,

Eki cüz Kalmak artınan

Kuup bardı entelep.

Kalmak çukul cetkende,

Atı turat kişenep,

Minerine alı cok,

.....

Ayban da bolso Aktulpar

Okuranıp canıbar,

Altından kılğan kemerden

Kabattay tiştep aldı emi,

Karışkırça kılçayıp,

Kayra üstünö saldı emi,

Ayban da bolso canıbar,

Adamdan estüü tubaybı,

Ala kaçıp kaldı emi.

Ala kaçıp canıbar,

Alda kayda bardı emi,

Arkasınan kubalap,

Kalmaktar cetpey kaldı emi.

Ala kaçıp canıbar,

Kança cerge bardı emi, (Metin, s. 55)

satırlarıyla tanıtılmakta olan Ak tulpar, Canış'ın atıdır ve sahibini binecek mecali yokken bile insan gibi tutup sırtına oturtarak onu Kalmuklardan sağ salım kaçıır.

Akiyev varyantında ise bu at yine Canış'a ait olup adı Ker Corgo adıyla verilmektedir. Nitekim destanda;

Atkan okko cetkizbey,

Alıp kaçtı Ker corgo,
Aydıñ ködün coluna,
Salıp kaçtı Ker corgo.
Kutkarıp ketsem eken dep
Ölböy turgan bolcolgo.
Kayratı ketti Canıştın
Omuroodo caradan,
Bütön boyu saruulap,
Oktun uusu taragan,
Koyulup ketet şırkırıp,
Omuroodon kara kan,
Alıs ketti esi oop,
Ker corgonun calınan.

Canış esi oop attan tüşüp kaldı. "Munusu caraluu bolso da tirüü eken, tiginisi attan tüşüp kaldı, ölgön eken, oşonun ölügün dagı alıp ketelik" deşip duşmandar türülüp kele catışat. Oşondo Ker corgosu Canıştı karap caloorup, canı küyüp çıdabay, çebelinip aytkan sözü:

"Baş kötörüp kulak sal,
Baatır Canış men cakka,
Köz çaptırıp karaçı,
Kuup kelatkan el cakka,
Caradar Canış kıylanıp,

Catkanıña men kapa.
Colborsum Canış minseñçi,
Corgolugum bilseñçi,
Cogotuuga kubalap,
Coo kelatat cürsöñçi!
Arstanım Canış minseñçi,
Asıldığım bilseñçi,
Külüstön eem minseñçi,
Külüktüğüm bilseñçi,
Kıtaydım baarı kubalap,
Kele catat cürsöñçi!
Colborsum Canış minip al,
Corgoñ süylöyt tilin al,
Külüstön Canış minip al,
Külügüñ süylöyt tilin al,
Asılım Canış minip al,
Aybanıñ süylöyt tilin al,
Ayban da bolsom coldoşuñ,
Akıl aytam adamday, (Metin, s. 223)
Aylamdı turam tabalbay,
Aydıñ köldü karata

Alıp uçsam şamalday,
Kıynalıp turam can eem,
Kırk cigittin canına
Seni taştap baralbay,
Aylanayın er Canış,
Töö çökköndöy çögöyün,
Akırın cılıp sen minseñ,
Aydalıma çıkkın soñ,
Almak-salmak teminseñ,
Aman-esen kutkarıp,
Ketçü colgo men kirsem,
Kıtaylardı tamşantıp,
Kıyın eken corgosu
Kutkarıp ketti dedirsem.
Başındı kötör er Canış,
Tööçö çögüp catayın,
Mine albasañ conuma,
Miñgizüügö kiymiñden
Tiştap alıp tartayın.
Mine kalsañ oşondo
Orduman tura kaçayın,

Oykuştanıp cügürüp,
Ter köbügüm çaçayın."
Közün açıp tolgonup,
Uktaganday oygonup,
Oyuna saldı er Canış,
Ukmuştun baarın oylonup,
Kılçayıp artın karadı,
Kısıp kirip keliptir,
Kıtaylardın karaanı.
Cata kaldı corgosu,
Cılıp bardı colborsu,
But arttı Canış kıynalıp,
Corgosunun beline,
Cakın kaldı duşmandar,
Tosup kalar çenine.
Dübürtün ugup Ker corgo
Kaygırat Canış begine.
Ala kaçıp cönödü.
Aydın ködün beline,
Kamçılanar kolu cok,
Karşı-terşi temine.

Omuroodon ok buzgan, (Metin, s. 224)

Oñ kolu barat şalkıldap,

Uyugan kara kan ırıp,

Tüşüp barat baltıldap.

Ketip barat Ker corgo

Kutuuluuga zırkırap,

Arkasında kıtaylar,

Kuup kelet çurkurap.

Ümüt kıldı tüñülböy,

Caraluu Canış canınan,

Bardık küç menen Ker corgo,

Ketip barat abıdan,

Taza kol menen tırmışıp,

Karmagan ıyık calınan,

Buluttuu köktün astınan,

Muunduu çöptün üstünön,

Uzap alıp cönödü,

Akkürgündün tüzünön.

Cer köçüp başı aylanıp,

Ker corgonun küüsünön.

Adır-adır boz kaşat,

Arkar cayloo koş kaşat,
Aldı cağı beş coldun
Ayrılışıp bel başat.
Nasili ayban bolgon soñ,
Kele catıp Ker corgo
Bel başattan adaşat.
Aydıñ köldün beli dep,
Kıtaylarga kor kılbay,
Kutkardım go seni dep,
Altımış özön ak munar,
Salaa-salaa koo bolgon,
Kişi turgay al cerden
Kiyik çubap ötpögön,
Çalkak-çalkak zoo bolgon,
Canış turdu caldırıp,
Tuyuk zoogo kamalıp,
Col tabılar beken dep,
Tuş-tuş cagın karanıp,
Duşmandar kuup kelatat,
Arkasında calanıp. (Metin, s. 225)

.....

Adır debey, tüz debey, (Metin, s. 299)

Ansız coldu izdebey,

Aldındağı tulparlar

Sekirişi bürgödöy,

Calañdaşıp cügürsö,

Karaganı sümbödöy.

Ot ordunday taştardı

Omura basıp cügüröt,

Kara ala menen Kök ala,

Catkan uyday taştardı

Cara basıp cügüröt,

Camgır, möndür, şamalga

Aralaşıp cügüröt,

Dübürtünö cer beti

Zorgo çıdayt düñgüröp. (Metin, s. 300)

satırlarıyla verilen bu duruma göre Canış'ın Ker Corgosu konuşan, sahibi için hüzünlenip ağlayan, insan gibi onu sırtına oturtup düşmandan kaçırın ve rüzgar gibi uçan bir attır.

Dıykanbaev varyantında ise gene Canış'a ait olarak verilen bu atın adı Ker Tulpar olup yaralı haldeki sahibini aşağıdaki;

Carat aldı baarınan,

Suuday bolup kuyulup,

Acıradı kanınan.
Cığıla turgan bolgondo,
Konçuna kan tolgondo,
Tulpara kamçı salganı,
Carıktığım canıbar
Kuş menen teñ uçkanı,
Too aralap ketkeni,
Üñkürgö kaçıp cetkeni.
Artınan kelgen köp kıtay
Kay ketkenin bilbedi, (Metin, s. 421)

satırlarda da açıklandığı gibi rüzgar hızıyla bir mağaraya götürüp bırakır. Ker Tulpar, sahibini mağaranın içine yatırmakla kalmamış;

Attardın tuyup dabışın,
Adamdan estüü Ker tulpar
Okuranıp ün saldı.
Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Askadan tüşö kelgeni.
Carıktığım canıbar
Közünön caşın imerdi,
Caş kuyuldu camgırday,

Musapır kıldı bir kaday.
Bulkunup turgan buudanıñ,
Bulçuñ etten alsırap,
Kanı ketip kansırap,
Kündür-tündür küzötüp,
Ak ırgayday arıktap,
Ölör alga cetiptir.
Okuranıp ün saldı,
Caldırap turgan cigitter
Cıya albay esin tañ kaldı.
Tulpardı eerçip cönöştü,
Karañgı üñkür içinde
Kaptalda catkan kansırap,
Er Canıştı körüşüp,
Ezilişip ıylaştı. (Metin, s. 423)

satırlarından da anlaşılacağı üzere mağaranın kapısında ağlayıp üzümlere aç bi-ilaç gününü geçirerek Canış'ı beklemeye devam etmiştir. İnsandan daha akıllı olduğu görülen Ker Tulpar, aynı zamanda Canış ile Bayış'ın buluşmalarını da sağlamış; atının hayatını kurtardığını bilmeyen Canış onu boğazlamak istediğinde kardeşi Bayış, ağabeyine kırk yiğidinin kendisini yaralı bırakıp gittiğini ancak atının onu ölümden kurtardığını;

Canış esin cıyganı.

Allanın atın cay aytıp,
Ay tuyaktı bat aytıp,
Koluna şamşar alganı,
Muuzdamakka Ker tulpar
Canına basıp barganı.
Munu körüp er Bayış
Şaşıla cetti canına:
“Aylanayın bir boorum,
Attan barbı cakınıñ,
Kayda ketken akılıñ,
Ölümdön seni kutkarıp,
Ala kaçkan Ker tulpar,
Coo-calañdap saksaktap,
İzin burgan Ker tulpar,
Atalaştay kırk cigit
Taştap seni ketkende
Canında kalgan Ker tulpar,
Kampayıp çöp cebesten,
Kandıra suu içpesten,
Carat alıp catkanda,
Dara kaniñ akkanda,

Ünkürdün oozun karalap,
Aza kütökön Ker tulpar
Caniña ege coldoşuñ,
Caratkan seni koldosun,
Oldokson işti kılbağın,
Tulparga kancar urbağın, (Metin, s. 447)

sözleriyle anlatarak telef olmaktan kurtarmıştır.

VI. 4. Ant

Bilindiği üzere tarihte ant törenleri hakkında M. Ö. 5. asırda İskitlerin kendilerini yaralayarak kanlarını akıttıkları kaba silahlarını batırdıkları ve ant formellerini tekrar ederek yemin ettikleri, tarafların ölünceye kadar dost kaldıkları gibi bilgileri Herodot'tan öğrenmekteyiz. M. Ö. 1. yüzyılda ise Çin elçileriyle Hun halkının aralarındaki dostluk ve kardeşliği teyit için Hun dağına çıkıp beyaz bir at kurban ettikleri; Hun hakanının en değerli kılıcını batırdığı şarabı, Yüeci hanının kafatasından yapılmış kaptan içerek her iki tarafın dost ve kardeş oldukları, birbirlerini aldatmayacakları, taraflardan birine yapılan saldırıda diğerinin yardım edeceği ve andı bozanın tanrı cezasına çarptırılacağı konusunda sözleştikleri bilinmektedir. Ayrıca 7. asırda Bizans ile aralarındaki sözleşmeyi teyit için Avar hakanı "Romalıları zarar vermek niyetinde olmadıklarını, bu düşüncesini değiştirdiği takdirde Gök Tanrı'nın bütün Avarları mahvedeceğini" ifade etmiştir. Çin komutanı 8. yüzyılda Uygurlarla yaptığı antlaşmada her iki hükümdarın barış içinde olacağını ve bu sözleşmeyi bozan tarafın soyunun yok olmasını dilemiştir. İslam yazarlarından edinilen bilgiye göre 10. yüzyıla gelindiğinde İskitler, önündeki su dolu kaba buğday ve altın atarak "andımı bozarsam yüzüm altın gibi sararsın, attığım buğday gibi beni biçsinler" şeklinde, bakırdan yapılmış bir putun karşısında yemin etmekteydiler. Hatta Kaşgarlı Mahmut o

dönemde Kırgız, Yabaku ve Kıpçakların kılıçlarını önlerine yanlamasına olarak koyduklarını ve "bu, gök girsin kızıl çıksın" şeklinde ant içtiklerini belirtmektedir (İnan 1998, 317-319).

Ancak İslamiyet'in kabulü ile yeminin de şekil değiştirdiği görülmektedir. Nitekim bu dönemde Türkler "Kuran'a el basmak", "Kuran'ı öpmek", "Tanrı nimeti ekmeği çiğnemek" gibi fıkhın da kabul ettiği yeminlere bağlı kalmışlar (İnan 1998, 322), bir anlamda ilk zamanlardaki tüfek, kılıç gibi maddi varlıklar yerini yeni dinin özelliklerini taşıyan "Kuran, Allah" vb. mistik unsurlara bırakmıştır. Örnek vereceksek olursak DedeKorkut'ta Beyrek;

Men Kazanuñ nimetini çok yimişem

Bilmez-istem gözüme tursun

Kara koçta kazılık atına çok binmişem

Bilmez-istem maña tabut olsun

Yahşi kaftanların çok geymişem

Bilmez-istem kefenim olsun, (Ergin 1994, 247)

diyerek Kuran'a el basmayı reddeder; Kazan'a asi olmayacağı üzerine ant içer.

Kırgız Türklerinde de geçmişte iftiraya uğranıldığında suçsuzluğunu ve temizliğini ispat etmek, yapılan ya da söylenen bir şeyi bir daha tekrar etmeyeceğini belirtmek amacıyla "Kuran'a el basarak yemin etme ve ekmeğe yeme" âdeti vardı; bu şekildeki bir yemin o insanın suçsuz olduğu, sözünde duracağı hususunda en büyük kanıt sayılırdı.

Bugün hukuk yoluyla çözülen ve sadece gündelik hayatta yaşayan bu âdet, Türkiye Türklerinde de vardır. Nitekim konunun doğruluğunu ispat etmek, hatanın bir daha tekrar edilmeyeceğine karşısındakini inandırmak için Kuran'a el basılır veya "Kuran'ı öperek alna koyma" hareketi üç defa tekrar edilir. Anadolu'nun bazı yerlerinde ise yemin sırasında Kuran gerekmez; "ekmek Kuran çarpsın" demek, yeterli sayılır.

Hatta ekmek parçasının öpüldükten sonra başa konma hareketinin üç defa tekrarlanarak "şu nimet hakkı için", "Tanrının yüzü-suyu hürmetine" gibi sözler söylendiği de, sık rastlanan durumlardandır.

Kococaş Destanı'nın Üsönbayev varyantında Sur Eçki'nin:

Aksak eçki bolbosom

Aytkandan tanıp cogolsom

Aram ölsün canıbiz

Uşu sözdön kaytkandı

Töbösi biyik kök ursun

Töşü calpak cer ursun (Köse 2002, 291); Konokbayev varyantında ise;

Alabaş kunun tölormün

Senin adebiñ kolgo beremin

Alda cardam kılbasın

Algaññ Zulay tuubasın (Köse 2002, 501)

şeklinde ettiği yemin konusuyla, Kurmanbek destanında da karşılaşıyoruz. Sadece Oogan hükümdarı Bakbur ile ilgili olan bu durum Kurmanbek'in Kırgız-Kıpçak ülkesinden bir kız seçip evlenmesini isteyen Teyitbek'in;

Kırgız menen Kıpçaktan

Kız tandasın, dep aytat (Köse 2002, 272)

.....

Cardısı bar, bayı bar

.....

Kırgız Kıpçak elinde

Eçen mıktı begi bar (Köse 2002, 273)

demesi üzerine söylediği;

Oogandan tandap kız alam

.....

Oogandın hanı Bakburhan

Opsuz baatır dep ugam (Köse 2002, 277)

.....

Uguşuma karasam

Bakburhandın antı bar

"Meni sayıp kim cıksa

Kanışaydı berem" dep

Kaalap cürgön şartı bar

.....

Erdigine çıdabay

Ürgönçtün suusun kim keçse

Attanıp çıksın Bakbur dep

Araçı koyup dürbötsö

Ayanışpay sayışıp

Añtara salıp kim ketse

Kak oşondan cıgılsam

Kanışaydı berem dep

Kanday küçtüü er keçet

Ürgönçtün suusu tereñ dep

Üyündö Bakbur aytıptır (Köse 2002, 278)

sözleri üzerine ortaya çıkar. Kurmanbek'in kızı Kanışay'ı Ürgönç suyunu geçip kendisini yenen yiğite vereceği şeklinde duyduğu bu haber ise Bakbur'un ağzından "Menin şertim bar ele. Ürgönçtün suusun keçip çıgıp, meni kim sayıp cıksa kızım Kanışaydı berbekmin. Ürgönçtü (Köse 2002, 308) keçip çıktı, meni sayıp çıktı: Antı-şertim boyunca..." (Köse 2002, 309) şeklinde belirtilmektedir.

Canış, Bayış destanında ant yani yemin konusu bütün varyantlarda ve çok çeşitli sebeplerle karşımıza çıkmaktadır:

Musulmankulov varyantında Şumurt han adlı Kalmuk padişahı; "Kalmaktın Şumurt degen bir padişası bolup, anın on segiz darbazası, çincırlap baylagan seksen cigiti bar ele. Padişa cigitterin cıyıp, masılat kördü. "Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar deyt, oşonu maga karmap alıp kelip bergile" dep amır kıldı. Baruuga eç kim çıkpadı. Padişanın Belkıs degen bir kızı bar ele. "Oşo kızımdı beremin" degende, Celmayan degen cigiti "Men baramın" dedi. Padişa altın möörün basıp, altın taacının başına salıp, Celmayanga: "Kızımdı al, Altı Şaarga bar, Canış, Bayıştı karmap kel" dep cönöttü..." (Metin, s. 32) satırlarında da belirtildiği üzere Canış ile Bayış'ı yakalayıp getirene kızını vereceğine yemin eder. Bayış'ın derdinden hasta olup yataklara düşen Belkıs'ı iyileştirmek için saraya çağrılan kocakarı da;

Cana kabil keltirsin,

Kıla turgan işiñdi.

Meni izdep taptı dep,

Ayta körbö biröögö,

Apakeñdi alıp ber,

On beş caşar küyöögö.
Men küyöögö tiyemin,
Bölök kebim kiyemin,
On sekizde kızga okşop,
Oynop-külüp cüröyün.
Bügündön kalbay tabamın,
Catkan cerge baramın,
Alıp kelip koluña
Anıktap bugün salamın.
Ooruğan seni baktımbı,
Oylonup eneñ taptımbı, (Metin, s. 69)

diyerek "kendisini on beş yaşındaki bir delikanlı ile evlendirirse Bayış'ın yerini söyleyeceğine" dair söz verir.

Canayev varyantında da Musulmankulov'unkine benzer bir başlangıç söz konusu olup yemin verme değil yemin-söz alma şeklinde karşımıza çıkar. Nitekim; "Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp caşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön. Baldar er cetip, on beş caşka bargan eken. Alardın kabarı kalmaktın padişası Şumurutka dayın boldu. Eköön tübölük bantka salmak boldu. "Men kolgo tüşüröm" dep Celmayan söz berip, padişanın kızın almak boldu. Alarga barmak boldu. Baramın dep bir cılı colgo saldı. Padişa toguz cıl karal künün küttüp kaldı..." (Metin, s. 121) satırlarında da verildiği üzere Şumurut Han, Canış ile Bayış'ın beş yaşına geldiklerini haber almış ancak kimseden "onları kim yakalayıp getirirse..." diye bir söz vermemiştir. Tamamen destancının unutmamasına veya önemli görmemesine bağlayacağımız bu durum söz konusu varyantta Celmayan'ın "Canış ile Bayış'ı

yakayayıp getirdiği takdirde kızı Belkıs'ı kendisine vereceğine dair yemin etmesi" biçiminde belirtilmektedir.

Dıykanbaev varyantında Canış, nerede olduğunu bilemediği kardeşi Bayış'ı yaraları iyileşip eski gücünü kazandığında onu mutlaka bulacağına dair aşağıdaki;

Carattan aman ayıksam,

Catındaş seni tabarım,

Canar ottoy canarım,

Kubançıña kanarım.

Cer tübünö tüşöñ da,

Cetkire izdep tabarım,

Bal tiliñe kanarım.

Caratkan kудay car bolso,

Akırı bir kün bararım,

Barbardiger bar bolso,

Acıratıp alarım. (Metin, s. 422)

satırlarda da belirtildiği üzere yemin eder. Sağ salim memleketine dönen Canış, Akcol'un eşi Kümüşay'la evleneceğini duyunca ona;

“Akcol saga tiygençe,

Azabımdı körörmün,

Acalı cok ölörmün,

Bıçak menen cararım

Tozokko kire bararım.” (Metin, s. 462)

der; Akcol'u öldüreceğine dair yemin eder.

Akiyev varyantına baktığımızda yemin unsurunun daha fazla olduğunu görmekteyiz. Nitekim Bayış, ağabeyi Canış'la Akkürgün ırmağının kenarına geldiklerinde;

"Aylanayın agakem,
Bildireyin belgimdi,
Sıpayı sıırım çaşırbayt,
Sırdaşar küngö keldimbi,
Balalık kılbay cakşu ugup,
Baykap körçü erminbi?
Otton, örttön korkpogon,
Oynoo bala kezimen,
On tört, on üç çaştağı
Baldar korkçu sezimen,
Oşondon berki körgönüm,
Kete elek menin esimen.
Oşol oynoo kezimde,
Atamdın beş cüz töösü bar,
Örköçü cok baarısı
Ördök moyun kızıl nar,
Cazdın künu köktömdö,

Oynop çıktık köp baldar.
Oşo töönün içinde
Körüngöndü kubalar,
Cakın kelse cazganbay, (Metin, s. 177)
Tiştep alıp ırgıtar
Arasında köp eken,
Kişi çaynar buuralar.
Kaçırıp kaldı bir buura
Bizdi karay tup-tuura,
Çıday albay betinen
Çıga berdim burula,
Baldardın baarı men cakka
Kaçıp berdi çubura.
Köbügün bürküp çaçılıp,
Könöktöy oozun açılıp,
Bir balanı çetinen
Çögölöy tüşüp aymadı,
Çırkıratıp çaynadı.
Cagalmay algan çımçıktay,
Balanın şoru kaynadı,
Tabalbadım oşondo

Acıratar aylamdı.
Koş koldop alıp bir buttan,
Açuum menen ırgıtsam,
Butu kala beriptir,
Karmagan koldo culunup.
Kalkka tarap ketiptir,
Kabarım katuu ugulup.
Toguzumda toktolboy,
Mına oşonu kıldım men,
Tayatamdın kolunda
Oynop cürgön keziñ sen,
Balapan küñkü iş bolçu,
Baatır Canış işenseñ.
Erkeletip ene-atam,
Akıl, nasaat üyrötkön,
Oynoktuktı oyumdan
Oşo küñü tügötköm,
Andan kiyin ata-enem,
Añdıp cürüp cetiltken.
"Mından kiyin ıragım,
Balbandıgıñ ıgarbay,

Baatır bolgun çıdamkay"
Degen bolçu ata-enem,
Oşonu menen ubadam,
On caşımnda bekigen. (Metin, s. 178)
Andan kiyin çıgarbay,
Saktagamın küçümdü,
Eger eki bolgon çok,
Ene-atamdın bütümü,
Aşığıp bugün körsöttüm,
Cıyırمامda çıgar işimdi,
Açuumdu çıgarıp,
Araçı eşen, kocunun
Birin karmap butunan
Birin başka çapmakmın,
Cazığı oşol bolmokçu,
Camandıgın tapmakmın,
Akıl bergen atama
Ubadamdı saktapmın.
Columdan çıksa colborstu
Kulaktan karmap minmekmin,
Acıdaardın conunan

Tirüülöy kayış tilmekmin,
Barbasın degen sözübü,
Padişa Nurkan atamdın
Kalp aytarın bilbepmin.
Kara kulak şer bolso,
Aybandın alpı al bolso,
Tirüülöy karmap almakmın, (Metin, s. 179)

diyerek "karşısına çıkacaklardan korkmamasını, olağanüstü güçleri bulunduğunu ve babasının isteğine uyararak bunun şimdiye kadar kimseye söylemediğini" belirtir. Bayış, Kıtaylarla karşılaştıklarında ise Bayış ağabeyi Canış'a;

Berenim Canış bek aga,
Meder kıl Bayış begiñdi,
Mentim tayıp ölbösöm,
Men alarımın kegiñdi,
Kur bekitet beliñdi,
Köñülgö sakta demiñdi,
Kökcalım Canış, köykaşka,
Kubat kıl Bayış begiñdi,
Kurgan canım ölbösö,
Kuup alam kegiñdi. (Metin s. 202)

diyerek onu yaralayan Kıtaylardan öcünü alacağına dair yemin eder. Sıyadat Han da kızı Celkayıp'a "Bayış'ı öldürürse tacını-tahtını ona vereceğine dair" yemin eder:

Aylanayın karaldım,
Atañdın aytkan sözün bil.
Kolu katuu eme eken,
Cogotor cayın oylogun,
Tuuganım cok, duşman köp, (Metin, s. 277)
Uyatına koybogon,
Öltürüp berseñ, ebin taap,
Tak, taacımdı bereyin,
Miñ camandık kılsañ da,
Bul emineñ debeyin.
Ubadam uşul, ant uşul,
Calgan aytsam bul sözdü
Urup ketçü dart uşul,
Arbak urçu şert uşul,
Aldap aytsam bul sözdü
Anık tiyçü mert uşul." (Metin, s. 278)

satırlarında da belirtildiği üzere... Canış'ın oğlu Bayaman, annesi Kümüşay ve kız kardeşi Aysalkın'ın Akcol ve Darbaz ile evlenmelerine razı olmadığı için darağacına asıldığı sırada;

Aylanayın apake,
Ak kendir cipke muunup öl,

Ardaktuu ecem Aysalkın,
Arbagımdı unutupay,
Ak bolot kancar urup öl.
Armanduu eki şorduular,
Menin armanımdı ugup al.
Bir tuuganıam Aysalkın,
Küyütüü apam Kümüşay,
Kök bolot kancar urup öl.
Kuruluu darga kul asıp,
Muunup ölot calgızın
Muñduu sözün ugup al.
Kagılayın apake ay.
Kaygıña öldüm silerdin,
Kalmaktarım astırıp,
Kara darda çirendim.
Kaçan apam ölot dep,
Kayrılıp karay cürörmün.
Hansingan eki kalmaktı
Akıret cayı çın bolso,
Kalıstık menen çın koyso,
Kara eşek kılıp minermin. (Metin, s. 359)

diyerek Ahiret'te yakalarına yapışacağını, onları eşek yapıp üstüne bineceğini söyleyerek yemin eder.

VI. 5. Kırk Yiğit

Kaynağı eski Türk inançlarına bağlanan kırk sayısı motifi, Kırgızların türeyişini anlatan bir efsanede de görülmektedir: Rivayete göre Sağın Han adlı bir Kazak hükümdarının "ellerini suya soktukları anda üzerlerine kut indiği için gebe kalan kızı ve beraberindeki kırk kızı" babaları tarafından bir dağa sürülüp çoğalırlar ve Kırgız (Kırk Kız) kavmini meydana getirirler (Ziya Gökalp 1974, 99).

Aynı durum Kırgız destanlarının pek çoğunda görülmektedir. Mesela Manas'ın yiğit eşi Kanıkey'in özel olarak eğitilmiş, at binip kılıç kullanmakta usta, yanlarından bir dakika olsun ayrılmayan gözüpek "kırk kızı" vardır (Radloff 1995, 87).

Kaynağı oldukça eskilere giden bu "kırk kız-cariye" motifiyle Kococaş destanında da karşılaşmaktayız. Nitekim söz konusu anlatıda kendisine talip olan ve Kıtay'dan gelen avcı Kococaş'ı görmeye giden Zulayka;

"Artınan kırk kız cürüşüp,

.....

Aldına tüşüp kırk kızdın (Köse 2002, 213)

şeklinde verilir. Kırk kızının içinde kendisine en yakın olan Şabır, Zulayka'ya;

Kız da bolsoñ Zulayka

Kırk kızdın başçı begisin (Köse 2002, 219)

diye hitap eder.

Büyük göçebe boyların başındaki kahramanların yanlarında "kırk yiğit", hatunlarının yanında da "kırk kız" bulunması meselesi Dede Korkut'ta da

görülmektedir. Nitekim Kazan Han kırk yiğidine birer kız vererek kırk yerde otağ diker. Destanda: "Ağca Kala Sürmelüye gelüp Kazan kırk otak dikdürdi. Yidi gün yidi gice yime içme oldu. Kırk ivlü kıl ile kırk cariye oğlu başına çevürdi, azad eyledi" (Ergin, 1994, 176), "kırk gün kırk gice toy düğün eylediler" (Ergin 1994, 153) satırlarıyla gördüğümüz bu durumun yanı sıra halk hikayelerimizin kadın kahramanları da "kırk kız"a sahiptir: Gülgez Peri, Mahbub Hanım, Şah Senem hikayelerinde de görüldüğü gibi... Ancak sözü edilen hikayelerdeki kızların epik anlatmalardaki gibi fizik kuvveti yerine zeki olmaları, güzellikleri, güçlü sezgileri ve entrikalarıyla ön plana çıktıkları görülmektedir. Daha çok yerleşik hayata uygunluğu ile dikkati çeken bu durumun yanı sıra bazı destanlarda kızların sayısının değişmesini ya da azalmasını ise anlatının yaygın olduğu çevrenin kültürel değerine ve anlatıcıya bağlamak mümkün olmaktadır.

Kurmanbek destanında da aynı durum söz konusudur. Zira;

Kırk cigiti colborstoy

Bardığı balban kuldardan (Köse 2005, 219)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Kurmanbek'in pehlivan yapılı ve kaplan kuvvetinde kırk tane yiğiti vardır. Beylerinin yanından hiç ayrılmayan, hepsi de güçlü kuvvetli, büyük bir orduya bedel kişiler olan bu kahramanlar hiç yenilmemişlerdir.

Cañıl Mırza'da da aynı durum söz konusudur. Nitekim destanda:

“Cañıl Mırza on altı caşka toldu,

Noyguttan çıkkan erke boldu.

Kırk cigit kütüp,

Saltanı kıyın boldu” (Çelik 2010, 126)

dizelerinde de belirtildiği gibi Cañıl'ın yanında kırk tane yiğit bulunmaktadır.

Bagış destanında ise Bagış'ın yanında olması beklenen kırk yiğit yerine sürekli savaşmak durumunda kaldığı kırk haraminin yer alması söz konusudur. Kırk

haramilerin soyguncu karakteri, bu defa Toltoy'un "beşik toyu" sırasında boş kalan köyleri, Kara Ünkür'den geçen kervanları ve köyden kaçırdıkları kırk kadın ve seksen atı yağmalamaları ile ortaya çıkar:

"Keyit, Izar elderi,

Köp cıldan beri cerdedi.

Kırk karakçı degen bar,

Eldin alı kelbedi.

Keyit, Izar, Koroson,

Neçen colu kol cıynap,

Karçaşıp cürüp alarga,

Takır alı kelbedi.

Kırk karakçı atandı,

Kara toodon cay aldı. (Akyüz 2013, 172)

dizelerinde de belirtildiği gibi...

Canış, Bayış destanına baktığımızda her iki kahramanın da yanlarında kırkar tane yiğitleri olduğu görülür. Mesela Musulmankulov varyantında destancının ağzından verilen "Baldar on beşke çıktı. Bir mugallak toktagon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş (Metin, s. 31) salıp, talaaga çıgıp bardı." (Metin, s. 32) satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın yanlarında kırkar tane yiğit bulunmaktadır. Destanın ilerleyen kısımlarında;

Kayra tarttı kalmaktar,

Barsa Bayış baylanıp,

Aynektey közü caynalıp,
Kökülü turat çarkıldap,
Köp Kalmaktın içinde (Metin, s. 57)
Esi ketip kaltırap,
Kesepettüü kalmaktar
Celigip süylöp til bilbeyt,
Kesepettüü kalmaktı
Keyigenden can süyböyt.
Kılğanında ayıp çok,
Kırk cigittin daynı çok,
Kıdırata karabay,
Kılça canın ayabay,
Cigitten tirüü kalbaptır,
Çalma salıp Bayıştı
Kalmaktar atka baylaptır,
Aynektey közü caynaptır,
Kün asmandan caaganda
Sebilinde kalıptır,
Kaçırğan cerde kırk cigit,
Tepsööründe kalıptır.
Cana kırk cigittin daynı çok, (Metin, s. 58)

dizelerinde de belirtildiği gibi Bayış, Kalmuklar tarafından esir edilmiş ancak kırk yiğidin bundan haberi bile olmamıştır.

Canayev varyantında baktığımızda da Musulmankulov'unbine benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim söz konusu varyantta Canış, kardeşi Bayış'a: "“Oy, padişa, biz mında cürdük. Köp dooron cürdük. Ala-Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp, aňgemege kanalı, Ala-Köl on eki kündük col. Can körbögön neçen makuluktar Ala-Kölgö tolot. Bir acayıp cer. Aňgeme kılıp, kölgö barsak dedi. (Metin, s. 121) Kırk cigit, seksen mergen alsak dedi. Attanıp baarımız barsak” (Metin, s. 122) der ve yanlarında kırk yiğitiyle birlikte Ala-Köl'e gitmek istediğini belirtir.

Akiyev varyantında ise Canış, kırk yiğidine;

"Aylanayın kırk cigit,

Adaldı tatsam bir tatkan,

At carışsam bir çapkan,

Aga-inidey sıylaşıp,

Akıl koşup söz tapkan,

Aydıñıma kelgensiñ,

Ar kimiñer ar caktan.

Oorumdu algan kolumdan,

Taybagan taza columdan,

Ceñildi algan cerimden,

Ceen, tayake, bölö emes,

Bir tuugandan kem emes.

İşenişip cetiştik

Cergelüü kırgız elinen,
Tuzuma kara sanabay,
Kızmatka caman karabay,
Özümdön coop bolboso,
Özüñörçö tarabay,
Öörçüp kele catasıñ,
Nurkandan tuulgan baladay.
Adaldı oynop bir cegen,
Aramdıkka kirbegen,
Coldoşumsuñ coo sayçu,
Kadimdi colbors tür menen,
Kıtaydın kolun karaçı,
Kııldagan, dürbögön,
Korkpoy, kaçpay kirelik, (Metin, s. 195)

diye seslenerek hem onları över hem de Kıtaylara saldırmaları gerektiğini belirtir. Ancak Bayış'ın Kıtaylar tarafından yakalanıp esir edilmesi sırasında kırk yiğidin yanında olmayışı Canış'ı üzer ve onlara;

Atası başka kırk cigit,
Surabadı alımdı,
Acalım cetip ölgönçö,
Bakpadı asıl canımdı.

Özüm ölsöm meyli ele,

Özögümdü örttödü,

Calgızımdın calını.

Kılçayıp alım surabay,

Kırk cigit kayda ketişken,

.....

Eç köñülgö tolboduñ,

Estebey ketken ekensiñ,

Egerde eki bolbogun. (Metin, s. 227)

diye serzenişte bulunarak beddua eder. Gerçekten de Canış, bu düşüncesinde haklıdır. Çünkü kırk yiğit, bir müddet Canış ile Bayış'ın savaşını seyretmiş ancak Canış'ın nehrin derinliklerinde kaybolduğundan haberleri olmadığı için onu aramaya başlamışlardır: "Kırk cigit Canış-Bayıştın uruşun körüp catkan, bir dalay kızıkka batkan, uruş suyulup kelgenden kiyinkilerin bilbey kalgan eken, Bayıştın kolgo tüşkönün, Canıştın alıp kaçkanın bardığın körüp bilip catışkan. Birok Canış tuyuk özöngö kirip ketip, duşmandar kuup kelip kayta ketkenden kiyinkilerdi bile albay kalışkan. Kırk cigit duşmandardan dayın çok bolgon soñ, izdep taap alalı dep attangan ceri."

Atka mindi kırk cigit,

Aydıñ köldün belinen.

Amandaşıp bölüngön,

Başında eki beğinen,

Kadıñı kalgan baarının

Bayıştın aytkan kebinen,

Ölügün taap kömsök dep,

Akkürgündün ceeginen. (Metin, s. 228)

satırlarında da belirtildiği üzere... Destanın sonunda kırk yiğidin Canış ile Bayış'tan daha önce memlekete dönmesi Kümüşay ile Gülsıyna'nın Akcol ve Darbaz ile evlenmelerine engel olmak için pek çok eziyet çekmiş olduğunun görülmesi ise kırk yiğit hakkındaki bu olumsuzluk düşüncüyü savar niteliktedir diye düşünüyoruz:

Kırk cigit keldi begim dep,

Kıynagan kulda kegiñ dep,

Kılçaybadı eliñ dep,

Kırkıbizdı kızıttı,

Kıraandar senin demiñ dep,

Alakan, taman çor bolup,

Baatır bilek coor bolup,

Kırk cigitiñ kor bolup. (Metin, s. 374)

satırlarında da açıklandığı üzere...

Dıykanbaev varyantında ilk başlarda görülmeyen kırk yiğidin destanın ortalarında karşımıza çıktığını görmekteyiz. Buna göre kırk yiğit, Canış ile Bayış'ın savaştıklarını görmüş, ancak onların yanlarında olmamıştır. Nitekim yaralı halde Ker Tulparı tarafından bir mağaraya getirilen Canış, onlara;

Arbak urgan kırk cigit,

Kalıñ koldu körgöndö

Korkup koogo caşınıp,

Koñuldan karap turganı,

Alardı kuday urganı." (Metin, s. 422)

diyerek lanet eder.

Dikkat edilecek olursa bütün varyantlarda Canış ile Bayış, Kalmuk-Kıtay saldırıları karşısında kırk yiğitleri tarafından yalnız bırakılmışlardır. Özellikle Akiyev varyantında daha belirgin işlenen bu durum, bize "hayvanın alacası dışında, insanın alacası içinde" atasözünü hatırlatmakta; söz konusu destancının bu konudaki ve epik gelenek bağlamındaki bilgisini gözler önüne sermektedir.

VI. 6. Toy

Bilindiği gibi Türklerin eski hayatlarında üç büyük ayin vardır: Şeylan, sığır ve yuğ... Bunlardan şeylan, Oğuz boylarının bir çeşit kurban ziyafeti olup törene gelenlerin toplumdaki sosyal mevkilerine göre belirli yerlere oturmaları ve kesilen kurbanın etinden de oturdukları yerin, dolayısıyla buldukları mevkinin gerektirdiği parçanın kendilerine verildiği bu ziyafetler tahta çıkma, hakan çocuklarının ve torunlarının ilk avı, kurultayların toplanması, düğünler (Köprülü 1986, 72-79), doğumlar, ad koyma gibi önemli olayların kutlanması gibi sebeplerle verilirdi. Bir anlamda gelenlerin oturdukları yere bakılarak toplumdaki yerinin ve kesilen kurbanın hangi kısmını yiyeceği önceden belirlenmiş olan bu toylar pek çok Kırgız destanında da karşımıza çıkmaktadır. Ak Möör'ün Akiyev varyantında Möör'ün kendisiyle evlenmeyi kabul etmesi üzerine Cantay, Suranbay'ı yanına çağırıp yürük atını Karatay'a müjdelik olarak vermesini söyler. Ardından da bütün kabile-boy ve hısım-akrabaya düğün yapılacağını ve toy verileceğini bildirir (Köse 2004, 300). Ayrıca söz konusu destanın başı da yine Cantay'ın verdiği ve Möör'le evlenmek istediğini herkese duyuracağı bir toyla başlar (Köse 2004, 379-393).

Toy verme geleneği Dede Korkut'taki "Dirse Han oğlu Buğaç Han destanı" adlı hikâyede de görülür. Nitekim Dirse Han, çocuğu olmasını istemektedir ve bu sebeple büyük bir ziyafet tertipleyerek tüm Oğuz beylerini ağırlar. Bu toyda beyler, çocukları

olup olmamasına ve çocuklarının cinsiyetine göre farklı renklerde hazırlanan çadırlara oturtulur (Ergin 1994, 116-117).

Yukarıda da belirtildiği üzere kaynağı çok eskilere giden "toy" geleneğimiz zaman içinde kültür değişmelerimine de bağlı olarak farklı sebeplerle uygulanmaya devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Benzer bir durum Canış, Bayış destanında da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu destandaki toyları konularına bakarak 4 başlıkta toplamayı uygun buluyoruz:

VI. 6. 1. Doğum Toyu:

Sadece Musulmankulov varyantında gördüğümüz üzere bu durum uzun süre evlat sahibi olamayan Asılkan'ın Canış ve Bayış adlı ikiz çocukları olduğu sırada karşımıza çıkar. Nitekim destandaki; "Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas "Sen kimsiñ?" dedi. "Men Asılkan padişamin" dedi. "Tilegiñ öttü kудayga, kabıl etti" dedi. Anda Asılkan ayttı. "Kızır babam bolsoñ, kудaydan eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteşkendi algan berseñ, bir put taştı kötörgön balban berseñ" dedi. Kızır İliyas "Aç alakanıñdı" dedi. "Oomiyin" dep bata berip, közdön kayıp boldu. Tilegi kabıl boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü. Eköo teñ semiz tüştü. Bala altın köküldüü tüştü. Adamdar körüp, baldarga ayran tañ kaldı. Atası Asılkan Altı Şaarga padişa ele. Eldi cıyıp, ar tarapka kabar saldı. Çoñ toy kıldı. Toy öttü, tokson kün büttü." (Metin, s. 31) satırlarında da belirtildiği üzere içeriği belli olmayan ve doksan gün süren büyük bir toy düzenlenir.

VI. 6. 2. İlk Ava Gitme Toyu:

Yine Sadece Akiyev varyantında gördüğümüz bu durum, destandaki;

Toy berip, eldi tarkatıp,

Keçiktirbey cönötkün,
Balaña bergen toy için,
Kemiyt bele döölötüñ,
Cer cüzünö ugulsun,
Cetişken senin söölötüñ.” (Metin, s. 169)

ve;

Keñeşin Nurkan bütürüp,
Toy berüügö kütünüp,
Kol aldında köp eldi
Konokko kel dep çakırıp,
Bir cagınan mal soyup,
Kündöp-tündöp bışırıp.
Eki cüz elüü bee soydu,
Eki uuluna el cıyıp,
Berip catat çoñ toydu,
Tünkü kelgen konokko
Künügö soyot miñ koydu.
Handın bergen toyunda,
Biröö moyun tolgoybu.
Padişa Nurkan başınan
Özü köpöş bay bolçu,

Dünüyösü tütögön, (Metin, s. 169)

Tört tülügü şay bolçu,

Kozu orduna soyuşu

Kününö birden tay bolçu.

Kol kayırduu bereşen

Konboy koyboyt colooçu.

Konogo atın çaptırıp,

Celdetke kılıç taktırıp,

Cer caynagan konoktu

Ceti künü catkırıp,

Boz ulanga bir caktan

Kökbörüsün tarttırıp.

Balbandarı küröşüp,

Baygeden atın süröşüp,

Baatırları sayışıp,

Bakandarı tireşip,

Eñişçiler bir caktan

At üstündö eñişip,

Irçıları betteşip,

Eki-ekiden ceñişip.

Segizinçi künündö

Tamaşası taradı.

Canış, Bayış çarkıldap,

Köpçülüktü karadı.

Bardık kelgen konokton

Bata alsak dep samadı.

Eşender, koco, moldosu

Ceti kün toydo bolgonu, (Metin, s. 170)

satırlarından da belirtildiği üzere bu toyun, Canış ile Bayış'ın ilk ava gitmeleri şerefine verildiği anlaşılmakta olup Nurkan'ın her türlü Kırgız milli oyununun oynandığı, yedi gün yedi gece süren büyük bir toy düzenlediği ifade edilmektedir.

VI. 6. 3. Düğün Toyları:

Dıykanbaev varyantının sonunda Celkayıp ile Bayış'ın evlenmesi destanda;

Ata, bala körüştü,

Kuçaktaşıp öbüştü,

Körüp Canış, Bayıştı

Kümüşay zarlap kayıştı.

Öñümbü dep ıyladı,

Asıl canın kıynadı.

Otuz kelin, otuz kız,

Celkayıpka ciberip,

Cetine albay aldirdi,
Peri simal Celkayıp
Kunduzday çaçı cer çiyip,
Munaraga çikkanda
Körgöndün közün taldirdi.
Irçılar koşup ırdadı,
Sınçıları sindadı,
Bayışka ılayık eken dep,
Köpçülük karap ılgadı.
Kudureti kудaydın
Baarı kaldı tabışıp,
Ordogo kire barışıp,
Karıları karaşıp,
Caştarı cüröt canaşıp.
Ata-enesin aldırıp,
Ay tuyaktı bat aytıp,
Allanın atın cat aytıp,
Aksarbaşıl çaldırıp.
Oşondo Nurkan karısı,
Baldarım aman keldi dep,
Tilekti kудay berdi dep,

Kalkın cıyıp toy berdi,
Malı cokko koy berdi,
Atı cokko tay berdi,
Sütü cokko uy berdi,
Üyü cokko üy berdi,
Pulu cokko pul berdi, (Metin, s. 464)

satırlarıyla anlatılmakta; düğünün büyük bir ziyafet düzenlenip fakirlere gereken yardımın yapıldığı şeklinde tamamlandığından bahsedilmektedir.

Musulmankulov varyantında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim; "Eköo teñ on beşte, ay çırayluu suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı." (Metin, s. 32) satırlarında da belirtildiği üzere destanın başında Canış ile Bayış'ın peri kızları Künçolpon ve Ayçolpon ile büyük bir toy vererek evlendiklerinden bahsedilirken anlatının sonunda Canış ile Bayış'ın memlekete sağ salim dönmeleri üzerine Şumurt'un Bayış'ı çukurdan kurtaran kızı Belkıs'ın büyük bir toy verilerek Bayış'la evlendirildiğinden bahsedilmektedir:

Canış, Bayış eki bek,
Astına murun barışıp,
Belkıs dep Bayış kıykırat,
Men keldim dep çakırat.
Akırın dep sılanıp,
Anda Belkıs uyalıp.
Bayış bardı sabılıp,

Moynuna boto salınıp,
Canış bardı calınıp,
Calpı boto salınıp.
Tokson kelin, tokson kız,
Baarı boto salınıp,
Izat kılıp urmattap,
Baygambardın sünnöt dep
Kınaluu corgo mingizip,
Tokson kelin, tokson kız,
Ortosuna kirgizip,
Eldin baarı süyünüp,
Astınan çığıp katındar
Teñge çaçıp cügürüp,
Apası çıktı kubanıp.
Ayçolpon menen Külçolpon
Altın çaçıp buralıp,
Kümüş teñge çaçışıp,
Küyüttüü kişi caşışıp.
Ayçolpon turat buralıp,
Adamdın baarı kubanıp,
Asıldığın bilgizip,

Altın üygö kîrgîzip,
Ak tuncurdan barda caap,
Kalkına kabar saldı emî.
Kańça kün toy kılıp, (Metin, s. 114)
Asılıñ Bayış aldı emî,
Tokson künü toy kılıp,
Elüü moldo cıydı emî,
Eziltip nîke kıydı emî. (Metin, s. 115)

satırlarında da belirtildiği üzere...

VI. 6. 4. Tahta Çıkma Toyları:

Canayev hariç diğer bütün varyantlarda karşımıza çıktığı üzere bu durum, söz konusu varyantların hepsinde de Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaşıa gittikleri sırada gerçekleşir. Daha önce Canış ile Bayış'ın emrinde köle olan Akcol ile Darbaz, yiğitlerin tahtına göz koymuş, hanlığı idare etmek üzere büyük bir toy düzenlemişlerdir. Nitekim Musulmankulov varyantında yer alan ve aşığıya aldığımız;

Akcol, Darbas eki kul
Taktaga minip alıptır.
Altın kemer kurçanıp,
Ayday betin nur çalıp,
Kul kuturup şartıldap,
Kurçangan kuru çarkıldap.

Akcol, Darbas eki bek,
Urgaaçı, erkek eki bet.
Erkeçten ulak tarttırıp,
El çoğulup et tartıp,
Eki bara bir tartıp,
Kaldayıp turgan karı bar,
Kasiyettüü baarı bar,
Buralıp cürgön kızdar bar,
Kasabaluu kelin bar,
Altı miñdey eli bar,
Aydıñ talaa ceri bar.
Añgemege batışıp,
Erkek menen urgaaçı
Eki bölök tartışıp,
Añgemege batışıp.
Ak mılıtğı kolunda,
Altın cambı atışıp,
Adep ulak tartışıp.
Kız-kelin menen boz baldar
Aralaşa catışıp,
Attarı corgo çanaday,

Abışkası çalkılap,
Altı caşar baladay.
Sarttarı cüröt ormoyup,
Kempirler cüröt borboyup,
Kulunduu beesin minişip,
Çaldarı cüröt bir çette (Metin, s. 104)
Ustakanga kızıkkan
Atasına uçkaşıp,
Baldarı cüröt bir çette.
Domburaçı, ırçısı,
Toptop cüröt ırçısı.
Keñ bagalek, çoñ caka,
Kunduz karmap cargakka,
Baydın uulu barkıldap,
Balbandın baarı çalkıldap.
Ölöñgüçü duuldap,
Onu, beşi şuuldap.
Ölöñ aytıp bakırıp,
Öyüz-büyüz çakırıp,
Kökbörü tartıp kıykırıp, (Metin, s. 105);

satırları bize bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Akiyev varyantında da aynı durum söz konusudur. "Barsa atası Nurkandın ordosu talkalanıp kalgan. Handık ordonu cana munarani başka saldırgan. Kerney, surnay tarttırıp, balban küröştürüp, er sayıştırıp sonun toy bolup catat." (Metin, s. 340) satırlarından da anlaşılacağı üzere...

Dıykanbaev varyantında ise daha farklı bir durum mevcuttur. Nitekim;

Eki bek keldi attanıp,
Dumana bolup şattanıp,
Eki kuldun kaşına,
Bastırıp alıp bergeni:
“Assolom aleykim eki bek,
Toyun toygo aylansın,
Toskool kılğan baylansın,
Kandık saga kuş bolsun,
Kanışa katın tuş bolsun,
Cılkıñ cürsün cayıluu,
Eliñ bolsun bayırluu,
Allo akbar, allo akbar!
Kızıñ tuusun egizden,
Erkek, kızı semizden,
Uuluñ bolsun uruşçaak,
Katınıñ bolsun boluşçaak,
Cooñ seni caylasın,

Akcol, Darbaz eki kul,

İzdep keldim kaydasıñ?"

Toktono albay er Bayış

Koynundagı kılıçtı

Koltuktan suurup alganı, (Metin, s. 461)

dizelerinde de açıklandığı üzere Akcol ile Darbaz'ın düzenledikleri toyun içeriğinden bahsedilmeyip sadece Bayış'ın onlara söylediği "Toyunu hayırlı olsun" şeklindeki sözlerden bu durumu anlayabiliyoruz.

VI. 7. Alp Erkekler

Kendi iç şartlarını doğuran her çevre ve bağlamın, bu şartların sosyal, siyasi, tarihi, ekonomik kısacası kültürün her alanına ait olması söz konusudur. Bir yerde çevre şartları, ait olduğu toplumun ihtiyaç ve beklentilerini de belirler. Elbette bu durumun tersine yaşandığı yani ihtiyaç ve beklentilerin, çevre şartlarını belirlemesi bile söz konusudur. Özellikle psikolojik bağlamda...

Söz konusu şartların, toplumların yazılı ve sözlü edebiyatlarını da etkilemesi ise kaçınılmazdır. Dinleme-anlatma-yazma-okuma ihtiyaç ve beklentilerinin kendini ifade etme yollarından sadece birkaçı olduğu, söz konusu etkilemedeki payı ise işin bir başka boyutu olup destanlara yansımaları doğaldır. Bu bakımdan Türk Dünyası epik destanları, ait olduğu boyun bütün kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle Türk destanları, Türk boylarının sadece sevincini, üzüntüsünü, dileğini değil kültürel kimliklerini de yansıtır. Söz konusu toplumun hayat tarzının destanların oluşumuna ve özelliklerine katkısı açıkça ortadadır.

Türk destanlarında yer alan kahraman tipinin belirlenmesinde en etkin unsur, Türklerin uzunca bir zaman sürdürdüğü konar-göçer hayatıdır. Besledikleri hayvan sürüleri dolayısıyla yazı yaylakta kışı kışlakta geçiren Türkler, tabiatla karşı karşıya

kaldıklarından kadınıyla erkeğiyle tabiat güç ve varlıklarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu hayat tarzı, kadını da erkeği de tabiat güç ve varlıklarına hâkim, dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya hazırlıklı hale getirmiş; güçlü-kuvvetli insan tipini zorunlu kılmıştır (Kafesoğlu 1991, 108-110; Kaplan 1985,13-15; Aça 2000, 5-17). Bu bağlamda, alp tipi kendini değil ait olduğu toplumun birliğini-dirliğini ve menfaatlerini ön plana alan/önceleyen, bunlar için savaştan ve bu uğurda ölmekten çekinmeyen kişi veya kişileri tanımlamakta olup söz konusu hayat tarzının doğurduğu sonuçlardan sadece biridir (Çobanoğlu 2007, 102).

Alp tipi ile ilgili tanımlamalardan birisi de Âşık Paşa'ya aittir. Nitekim şair, söz konusu tipi "korkusuz, sağlam yürekli, kuvvetli, gayretli; iyi bir bineğe, savaş kıyafetine, kılıca, kalkana ve iyi arkadaşlara sahip olmak; "velîlik, riyazât, kifayet, aşk, tevekkül, edep ve erkânı bilmek, ilim, himmet" gibi manevi vasıfları bulunmak (Akyüz 2013, 117) şeklinde tarif etmektedir. İbrayev'e göre ise alp tipi, karşısında yer alan en az kendisi kadar güçlü düşmanı yenen, ülkesinde adaleti temsil eden bir kahramandır (İbrayev 1998, 245).

"Alp", cihangirlik ülküsünün peşinde koşması bakımından da dikkate değerdir. Nitekim Oğuz Kağan destanında;

"Hem de deniz, hem de müren

Güneş tuğ ol, gök kurıgan" (Atsız 1943, 19)

satırlarıyla yer alan bu felsefe, bütün destan kahramanları için geçerlidir. Bu bağlamda alp tipinin, milliyetçi bir kimliği yansıttığı da ortaya çıkar.

Bu durum Canış, Bayış destanı için de söz konusudur. Nitekim Dıykanbaev varyantında Bayış'ın, Sıyadat Han'ın yıllarca esir tuttuğu çukurdan çıktıktan sonraki ilk sözü;

Anan kayta baralı

Kalıñ koşun, kol alıp

Karuu, carak mol alıp

Aydın Köldü Kıtaydn

Acıratıp alalı.

Cakşılık menen berbese

Cakşı sözgö kelbese

Akırı başka bir ölüm

Çataktı katuu salalı (Metin, s. 403)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Sıyadat'ın idaresinde bulunan ve yıllar boyu yaşadıkları Aydın Köl'ü Kıtaylardan almak düşüncesini açıkça yansıtır niteliktedir. Hatta destancının;

Sıyadatkan'dan karoolçu

.....

Aydın Kölgö köz salsa

Aydıñ-Kölgö köz salsa,

Çekti biröö buzgansıyt,

Kara taş zoosu uraptır,

Ak-Kürgün közdöy kulaptır,

Köpürö colu açılıp, (Metin, s. 402)

satırlarıyla belirttiği üzere Akkürgün'e doğru yol almaya başlaması Bayış'ın düşüncesini hayata geçirdiğini anlatır.

Bilindiği üzere destan, kahramanlar ve kahramanlıklar dünyasıdır. O nedenle düşman tarafını bile temsil etse aynı düşüncenin söz konusu grubun askerleri için de

geçerli olduğu ortaya çıkar. O nedenle Musulmankulov varyantında Kalmuk hanı Şumurt giderek güçlenen Asılkan'ın ikiz oğlunun doğduğunu duyunca durumun kendisi için iyi olmayacağını anlar ve seksen yiğidini toplayarak; "Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar deyt, oşonu maga karmap alıp kelip bergile... Oşo kızımdı beremin..." (Metin, s. 32) diyerek topraklarını ve milletini korumayı düşünür.

VI. 8. Falcılık ve Kehanet

Divanü Lügati't Türk'te "ırk" kelimesiyle tanımlanan fal, eski Türk dininin başlıca unsurlarından biridir. Nitekim geçmişte şamanların sadece din adamlığı yapmadığı, dini tören yönetmediği, bunun yanı sıra musikişinaslık, hekimlik, rakkaslık, hukuk adamlığı başta olmak üzere içinde kehanetin de yer aldığı sihir, büyü ve fal olmak üzere farklı alanlarda da kabiliyetlerini ortaya koymuş oldukları bilinmektedir (Köprülü 1986, 57-61).

Kıpçak Türklerinde daha çok, "ırım" olarak belirtilen bu terimin Kaşgarlı Mahmut'un "ırım"ın "ırk" terimiyle bağlı olduğu düşüncesini doğrular niteliktedir. (İnan 1954, 151-154). Nitekim Oğuz destanında bilge ve filozof, Oğuz Han'ın veziri İrkıl'ın fal ve kehanet anlamına gelen "ırk" sözüyle bağlantısını da hatıra getirmektedir.

Eski Türklerde en önemli fal kürek kemiği falı idi. Kazak-Kırgız ve Nogayların yanı sıra Japonlar, Moğollar ve Yunanlıların da bu tür fal açma geleneklerinin olduğu bilinmekle beraber bu fal tekniğinin anılan boy ve milletlerin destanlarına yansıdığı da malumdur. Kaynaklarda zikredildiği üzere kürek kemiği falına bakan kişiye "yağırınçı" adı verilmekte olup fal baktırmak isteyen kişi, kaynatılmamış bir kürek kemiği bulur; falcı, kemiği ateşte kızdırdıktan sonra eline alıp ince tarafından tutar ve kemiğin çizgi, çatlak ve noktalarına bakarak gaipten birtakım haberler verir. Altay, Yakut ve Başkurt şamanlarının baktığı kürek kemiği falları çeşitli kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır (İnan 1954, . 151-155)

Sagaylara göre kürek kemiği falı ile ancak kaybolan nesnelere hakkında bilgi alınabilir; bu konuda en doğru bilgiyi veren ise koçların kürek kemiğidir (İnan 1954, 156).

Bugün konar-göçer Türkler arasında Anadolu'da yaşmaya devam eden kürek kemiği falından başka Türk boyları arasında aşık kemiği falı da meşhurdur. Nogay, Özbek ve Kazak-Kırgızlar folklorunda sıkça rastlanan bu fal bakma türü, ilkel şamanizmin icat ettiği bir teknik olarak bilinmiş ve bir "ilim" olarak kabul görmüştür (İnan 1954, 156).

Yine Kazak-Kırgızlar ve Özbekler arasında "Kumalak" adlı fal bakma tekniğinin bulunduğu da bilinmektedir. Kırgızlarda sadece tezekten yapılan figürlerle bakılan bu fal çeşidinin bazı Kırgızlarla Kazaklar ve Özbeklerde kumalakın yanına kırk bir tane taş, nohut, fasulyenin de eklenerek bakıldığı ise işin ayrı bir boyutudur (İnan 1954, 157-158).

Bugün Anadolu'da en çok "bakla falı" veya "taş açmak" adıyla ve içinde nazar boncuğu, bakla, aşık kemiği başta olmak ve gerisi nohut ya da fasulye ile tamamlanmak şartıyla yaşamaya devam eden "kumalak" falının sadece tezekten yapılan figürlerle bakıldığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra İslamiyet'le beraber "tefe'ül" ve "remil" adıyla da anılan falcılık ve kehanet geleneğinin Kuran üzerinde gerçekleştirildiği de herkesçe malumdur.

Falcılık ve fal yoluyla geleceği tayin etme Kırgız destanlarında da haklı yerini almıştır. Nitekim Kococaş destanının Konokbayev varyantındaki;

At başınday ak kitep

Akılman Zulay kolgo aldı

Baykayın dep oygo aldı

Bir barak açıp karadı

Bilgiç Zulay karasa

Askada turgan zamanı

Cana eki barak açadı

Elirgen mergen askadan

Zulayka akıldan şaşadı

Maani kitep kolgo alıp

.....

Tört baragın açkanda

Törösü şondo bilindi (Köse 2002, 519)

satırlarında da belirtildiği üzere Zulayka, at başı büyüklüğünde "maani kitep"e bakarak Sur Eçki'nin arkasından giden eşi Kococaş'ın hangi kayalıkta olduğunu görür.

Manas destanında da Kococaş'ta olduğu gibi kadın şamanlara rastlandığı;

At başı gibi kuranı bakay

Koyun başı gibi kuranı bakay (Yıldız 1995, 301)

satırları ile anlaşılmakta; Şah İsmail hikayesinde onun eşlerinden Gülizar'ın da böyle bir yeteneği olduğu (Köse 1997, 75) dikkate alınacak olursa falcılık ve kehanet yani bilicilik konusunun Türk kültüründeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir olur.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanına baktığımızda anlatının çok farklı yerlerinde fal ve kehanet ile karşılaştığımızı görüyoruz. Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görüldüğü üzere Akiyev varyantında babası Sıyadat Han falcısını "kızının Müslüman olup olmadığı anlamak" için Celkayıp'a gönderir:

Celkayıptın aldına

Bir kempir keldi bücüröp.

.....

Al kempirdi Sıyadat,
"Celkayıpka bar degen,
Musulman boldu dedi ele,
Kalrı-çının bil degen,
Köp keçikpey kel degen,
Çının bilip ber degen."
Celmoguz kempir sınadı.
Cik bilgızbey suradı, (Metin, s. 283)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere... Aslında Celkayıp'ın yanında zaten pek çok falcı, büyücü bulunmaktadır. Nedeni ise;

Kök cal Bayış baatırğa
Köñülün bergen dos kılıp.
Közü katıp uykudan,
Köñülü cok tınçıgan,
Küyööm kaday bolot dep,
Köñülüm kimge tolot dep,
Bal açtırıp köp surayt,
Balçı menen sınçıdan.
Tilegiñe cettiñ dep,
Bardık sözün balçı aytat,
Kee biröölör bet kelse,

Koşomatka kalp aytat.

Sınçılar sınap sındı aytat,

Sınına kelse çındı aytat. (Metin, s. 283)

dizelerinde de belirtildiği üzere Celkayıp, Bayış'a gönül verdiği için dolayı bu tercihinin başkası tarafından da onaylanıp onaylanmaması Celkayıp için önemli değildir; onun için önemli olan şey bu durumun falcılar tarafından da söylenerek mutlu olmak isteğidir.

Celkayıp'ın kendisinin de falcılık yapması için ayrı bir boyutudur. Sadece Dıykanbaev varyantında karşımıza çıktığı ve;

Ayaldan ayar Celkayıp

Arı-beri oylonup,

Miñ kaytara tolgonup,

Oygo çömüp turganı, (Metin, s. 427)

dizeleriyle de açıklandığı gibi Celkayıp geleceği bilen yani olağanüstü özellikleri olan bir kadındır.

Kococaş destanındaki Zuleyka'yı hatırlatan bu durumun karşılığını ise Bayış'ın memleketine sağ salim döndüğünde kendisini karşılayan Sarban'a kırk bir taş atıp fal açması ve kehanette bulunmasında görmekteyiz:

"Çının aytat bal tölgö,

Süyünçü ber Sarbanım,

Neçen cıldan ber cakka

Kayır tilep zarladıñ,

Aman kelip eki bek,

Arılıptır armanıñ,
Sanaañ kayta çaşarıp,
Kiriptir kubat darmanıñ.
Aldo üy! Aldo üy!
Armanduu Sarban süyünçü,
Alek tonuñ kiyinçi.
Küyüttüü Sarban süyünçü,
Kölöñdü oñdop kiyinçi.
Tölgö tartkın dediñiz,
Tirüü eken begiñiz.
Türü buzuk kuldardan
Tiydi kolgo kegiñiz.
Aldo üy! Aldo üy!
Baygambardın balı aytat,
Balçılarıñ daana aytat,
Bal açıp ber dediñiz,
Aman-esen keliptir,
Bayış, Canış begiñiz,
Baştagıday bektikke,
Keliptir Sarban ebiñiz,
Bayış kelip kuldardan

Koluña tiydi kegiñiz. (Metin, s. 335)

satırlarında da açıklandığı üzere Bayış, açtığı falı "Akcol ve Darbaz'dan intikam alma gününün geldiği, Canış ve Bayış beylerinin de sağ salim döndüğü" şeklinde açıklar.

Dıykanbaev varyantında ise kaplan yüreğine aşeren Nurkan'ın yanına gelen bir "masthan";

"Taksır Nurkan kanıbiz,

Tuura sözdü aytpasak,

Çıgıp keter canıbiz,

Kanışanın boyunda

Cön bala emes er catat,

Kara kulak şer catat,

Altımış alptın küçü bar,

Paygambardın sürü bar,

Kabılandın türü bar,

Karakan kızı Külükan

Kak colborstun etine

Talgak bolgon turbaybı,

Üç kündön kalbay tappasañ,

Ölöp keter alsırıp,

Kanı kaçıp kansırıp." (Metin, s. 382)

diyerek doğacak olan Bayış'ın olağanüstü fizik yapısına ve güçlere sahip olacağını müjdelar. Yine aynı varyantta güngörmüş yaşlı bir kişi aşerdiği kaplan yüreğini

tüyelerine kadar yiyen Külükan'a bulunan bu kaplanı "on altı yaşında ve gemi olmayan bir taya binmiş halde yedeğinde kaplanı getirivermesi" üzerine;

Boydo catkan balanın

Cigittin piri Şaymerden

Koldooçusu uşu dep,

Tüşünö kalıp köz cumdu,

Kaltırak baskan denesin

Toktogo kalıp tüz turdu.

Közün açsa bala çok,

Colbors turat calanıp, (Metin, s. 384)

şeklinde düşünür; bu çocuğun olağanüstü özelliklere sahip olacağını o da tekrarlar.

Bu arada Sıyadat Han, Bayış'ın doğumunu Kıtay'ın en usta falcısından öğrenmekte gecikmemiştir. Nitekim;

Barkırıp bala tüşköndö,

Cer silkinip ketkende,

Kıtaydın ayar balçısı,

Uşul bala kolunan

Sıyadat handın ölorün,

Aldın ala biliptir,

"Aldayar bizdin hanıbiz,

Aman cürsün canıñız,

Köñülüm kaldı tınçıbay,
Uşunday zaman bolçubuay.
Aziret Aalı urpagı
Kırgızdan bala tuuldu,
Kıtaydın colu buuldu.
Baralına kelgende
Kara kulak şer bolot,
Kabılandın türü bar,
Paygambardın sürü bar,
Bir özünün başında
60 erdın küçü bar,
On altıga kelgende
Kıtaydı közdöy attanıp,
Kırgındı bizge salbasın,
Başındı senin albasın.
Aldın ala kamın kör,
Baltır etin tolturbay,
Balapan cünün tüşürböy,
Ertereeck közün tazala,
Cetkirbey kıtay cazala." (Metin, s. 385)

satırlarında da belirtildiği üzere falcı, Sıyadat Han'ı "Bayış'ın kaplan görünüşlü, aslan kulaklı, peygamber heybetli, altmış yiğit gücünde bir delikanlı olacağını ve onu cezalandırmasını" söyler.

Diyebiliriz ki Canış, Bayış destanı kaynağı çok eskilere giden fal ve kehanet unsurunun hem destandaki kişiler hem de vakadaki yeri bağlamında son derece zengin bir görünüm arz etmektedir.

VI. 9. Ad Koyma

Türklerin uzun süre konar-göçer bir hayat sürdükleri ve besledikleri hayvan sürüleri yüzünden yazın yaylakta, kışın kışlakta yaşadıkları herkesçe malumdur. Sonunda bu durum, kadınıyla erkeğiyle at binilen, kılıç kullanılan ve av avlanıp kuş kuşlanılan bir hayat tarzını da beraberinde getirmiştir (Kaplan 1985, 16). Bir başka ifadeyle zamanla yiğitlik ve kahramanlık bu hayat tarzının en belirgin özelliği haline gelmiş ve sosyal hayatın neredeyse her cephesinde ortaya çıkmıştır (Yayın 2010, 40).

Bütün Türk boylarında rastladığımız üzere ad koyma meselesi de bu hayat tarzının getirdiği bir ritüel olarak karşımıza çıkmakta olup sözlü geleneğe de yansımakta gecikmemiştir. Nitekim memleketini düşman yahut herhangi bir tehlikeden koruyamayan, hatta savaşçılık ve yiğitliğin ön planda olduğu oyunlarda dahi kahramanlık gösteremeyen çocuklara bile ad konmazdı.

Bu durum sosyal hayatın her yönünde olduğu gibi sözlü ürünlere de aksetmiştir. Örneğin Dede Korkut Hikayeleri'nde Dirse Han, oğluna "Boğaç" adını bir boğayı alt etmesi üzerine vermiştir. Söz konusu Türk destanındaki "...ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi..." (Ergin 1994, 118) satırlarından da anlaşılacağı üzere eskiden Türklerde bir erkek çocuk yiğitlik göstermese adı dahi konmazdı. Nitekim Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ın adı da (Ekici 1989) Bayındır Han'ın boğasını öldürdükten sonra Dede Korkut gelip "...al meydanda bu oğlan cenk itmişdür, bir buğa öldürmüş, senüñ oğluñ, adı Buğaç olsun, adını ben virdim, yaşını Allah virsün..." (Ergin 1994, 83) diyerek konmuştur.

Destanlarımızda kahramanın adının daha doğmadan önce babası tarafından konduğu da olmaktadır. Mesela Kococaş destanının aynı adlı kahramanı kayalıktan kendisini atmadan önce aşağıda bekleyen altı aylık hamile eşi Zulayka'ya;

Mergenden kaldı bersent dep

Beşikke salıp toy kılğın

Erkek tuusan Zulayka

Atın koygun Moldocaş (Köse 2002, 397)

diye vasiyet eder. Bunun üzerine Kococaş'ın babası Karıpbay, gelini Zulayka erkek çocuk doğurunca oğlunun isteğini yerine getirir ve;

Erkek töröp Zulayka (Köse 2002, 407)

.....

Karıpbay keldi kubanıp

Kococaş kaytıp kelgensip

.....

Elinen bata duba alıp

"Moldocaş" dep at koydu (Köse 2002, 408)

dizelerinde de açıklandığı üzere torununun adını Moldocaş koyar.

Bagış destanında ise oğlu doğunca adını destanın aynı adlı kahramanı Bagış'ın koyduğunu görmekteyiz:

Er Bagıştın ayalı,

Gülayım erkek töröp salganı.

Aga Toltoy at koyup,

Beşik toygo er Bağış

Beş, altı cüz mal soyup.

Balaluu baatır boldu - dep,

Baarı keldi el tolup.

Celege baylap, bee koyup (Akyüz 2013, 162)

Halk hikayelerindeki ad koyma ritüelinin ise söz konusu ürünün ortaya çıkışını da hazırlayan yerleşik hayat tarzının özellikleri bağlamında gerçekleştiğini görmekteyiz. Destanlardaki "kahramanlık gösterdikten sonra ad koyma" yerini pir, derviş gibi toplumun önde gelenleri tarafından doğumdan önce ya da sonra konması tamamen bu yeni dönemin yansımasıdır (Yayın 2010, 41; Türkmen 1983, 180-181).

Thompson kataloğunda 596 numarada kayıtlı olan "ad koyma" ritüeli günümüzde İslam'ın da etkisiyle birlikte Cuma günü sala vaktinde, çocuğun kulağına üç defa üfleme şeklinde görülmektedir (Yayın 2010, 41).

Canış, Bayış destanının dört varyantına bu bağlamda baktığımızda her varyantta farklı durumların olduğunu görmekteyiz:

Musulmankulov varyantında; "...Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü..."..... "Oşondo bir aksakal adam: "Biröö Canış, biröö Bayış bolsun" dep at koydu. Al kişini eç kim taanıbadı. Közdön kayım cogoldu. Körsö, Kızır İliyas eken..." (Metin, s. 31) satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın adını Hızır-İlyas koyar.

Canayev varyantındaki "Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp caşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön..." (Metin, s. 121) satırları ise bize Canış ile Bayış'ın adlarının kimin tarafından verildiğinin bilinmediğini ifade etmektedir. Söz konusu satırlardan da anlaşılacağı üzere sadece Canış ile Bayış'ın adını veren değil

padişah babalarının da adı belli değildir. Bu durumu ise biz, destancının unutmasına, daha çok da önemli görmeyişine bağlamak istiyoruz.

Akiyev varyantında ise "...Nurkandan Canış, Bayış. ...Canış cañıdan tuuganda Aziret han köz cumat..." (Metin, s. 148) satırlarında da belirtildiği üzere her iki kahramana kimin tarafından ad verildiği belli değildir. Ancak zaman zaman Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarının benzerliğine değindiğimizi ve yukarıya aldığımız satırlardaki "Canış doğduktan hemen sonra dedesi Aziret Han'ın ölmesine ilişkin bilgileri" bize Canış'ın adının dedesi tarafından konduğu izlenimini uyandırdığını vurgulamak istiyoruz: "Külükandın boyuna bütüp" ... "bir cılda Bayıştı törödü. Balanın atın Bayış koydu..." (Metin, s. 148) satırları ise bize Bayış'ın adının Külükan tarafından konulduğunu göstermektedir. Yine de geleneksel Türk ailesinde töre gereği bu işin Nurkan tarafından yapılmış olabileceği, destandaki "at koydu" ifadesinin epik gelenek bağlamında oluşan bir formel olabileceği ihtimali de gözde uzak tutulmamalıdır.

Dıykanbaev varyantına baktığımızda daha farklı bir durumla karşılaşılıyor.

Külükan erkek törödü,

Curt atası Aziret

Kubanıçka bölödü,

Atın koydu Canış dep, (Metin, s. 381)

dizelerinde de açıklandığı üzere Canış'ın adını dedesi Aziret Aalı Han koyduğu halde Bayış'ın adını;

Tolgoo kirip Külükan

Oy-boydu saldı türlöntüp,

Toguz künü tolgottu,

.....

İçinen bala tüşkondö

.....

Azan aytıp çakırıp, (Metin, s. 384)

Bayış atap at koydu. (Metin, s. 385)

dizelerinde de belirtildiği üzere kulağına ezan okunarak ancak kimin tarafından verildiği pek açık değildir. Ancak "at koydu" ifadesi bize Bayış'ın adının da dedesi tarafından koyulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

VI. 10. Kazan Asma (Kazan Asuu)

Türkçe Sözlük'te "Yeniçerilerin yemek pişirilen kazanı devirerek ayaklanması, isyan etmek; yöneticinin herhangi bir tutumuna karşı hep birden ayaklanmak, isyan etmek." (Uç 2012, 807) şeklinde verilen kazan kaldırmak, yeniçerilerde "bir isyan ve itiraz geleneği" olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'daki söz konusu askeri oluşumun karavana kazanlarını devirip yemeği meydana saçarak isyan etmesiyle başladığı ileri sürülen (Uç 2012, 796) bu geleneğe söz konusu oluşumun kazanları kendilerince kutsal sayılmakta idi (Özcan 2002, 204). Bu kutsallığın ise Osmanlı döneminde yaşamamış olmasına rağmen kazanda çorba kaynatıp tüm Yeniçeriler'e içirdiğine inanılan Hacı Bektaş-ı Veli'den kaynaklandığı savunulmaktadır. Bu inanış, Osmanlı'da öylesine yer etmiştir ki padişahın ulufe öncesinde yeniçeri ağasına bir tas çorba ikram ettiği, yeniçeri ağasının çorbayı içerse herhangi bir sorun olmadığı, çobayı içmez ise de muhtemel bir ayaklanmanın meydana gelebileceği varsayılmaktaydı. Bu geleneğe göre, ayaklanan yeniçeriler kazanlarını kaldırarak at meydanına gelirler ve kimi zaman da Enderun'a giderek ayaklanma sebeplerini saraya iletirlerdi. İstekleri yerine getirilinceye kadar ise kazanları yere indirmezlerdi (mustafatun.blogspot.com.tr, 31.01.2014 tarihinde erişildi).

Bu geleneğin izleri, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında da kendini göstermiş ve dönemin ünlü şairi Keçecizade İzzet Molla tarafından bu olay şu şekilde ifade edilmiştir:

“Tecemmu‘ eyledi Meydân-ı Lahm’e

İdüp küfrân-ı ni‘met nice bâgî

Koyup kaldırmada ikide birde

Kazan devrildi söndürdi ocağı” (Erdoğan 2009, 73)

Yeniçeri ayaklanmaları kaynaklı bu "kazan kaldırmak (devirmek)" deyimini ise günümüze kadar varlığını korumuş ve bugün aile içi fertlerinin itirazları bile "kazan kaldırmak" şeklinde ifade edilir olmuştur.

Aslında bu gelenek Türklerin çok eski hayatlarına geri gitmektedir. Bilindiği gibi eski Türklerde üç büyük dini tören vardır. Bunlardan biri, Oğuz boylarının oturma düzenlerinin ve kesilen kurbandan kimin ne kadar alacağını da belirten (İnan 1998; 241-254) şeylan törenleri olup diğerleri "sığır"lardan sonra, "yuğ" veya "aş-toy" denilen, ölenin birinci yılında düzenlenen toplantılarda ve düğün, tahta geçme, doğum gibi çeşitli kutlamalarda verilen ziyafetler idi. Hatta bizim ilk şiirlerimiz ve destanlarımız da bu törenlerde saz eşliğinde terennüm edilen koşuklar ve sagulardı. Söz konusu saguların en ünlüsü ile Alp Er Tunga sagusu idi (Köprülü 1986, 72-126). Kısacası Türklerin, belirtilen ve giderek çeşitli sebeplere bağlı olarak uyguladığı bilinen bu toplantılarda yüzlerce-binlerce hayvan kesilir, toya davet edilen kimselere tabak tabak pişirilip et dağıtılırdı.

İşte bu durum zaman içinde yemek pişirmenin bir meslek olarak ortaya çıkmasını; "kazançılık" ve "kazan asuu" (kazan kaldırma) adlı bu mesleklerin zaman içinde Yeniçerilerdeki "kazan kaldırma" adı verilen isyan geleneğinin ortaya çıkmasını sağlamış olmalıdır. Özellikle Akiyev varyantında Canış ile Bayış'ın derviş kılığında memlekete döndüklerinde bunları karşılayan Canış'ın oğlu Bayaman'ın "Akcol ve Darbaz adlı kazancı kölelerin memleketin ve ailesinin durumu hakkında kendilerine verdiği bilgiden dolayı başına kötü şeyler getirebilecekleri"ni anlatan ve cellatlara söylediği;

Kantip meni soo koysun,

Tetigi kazan aşcu cindiler.

Calınamın burkurap,

Canım keyip zırkırap,

Camgırday caşım dırkırap,

Bozdotup kuldar urdurup,

Bolbodu mende tınçımak. (Metin, s. 352)

.....

Aylanayın celdetter,

Süylötüp alçı tilimdi (Metin, s. 353)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Akcol ile Darbaz, daha önce babası Canış ile amcası Bayış'ın hizmetinde "kazançı"lık yapan köleler olup Bayaman, bu iki köleden, cellatlardan daha fazla korkmaktadır.

Destanın Akiyev varyantında Nurkan, memlekete sağ salim ve derviş kılığına girerek dönen oğullarına bilmeden;

Karıptık ençi bergidey,

Kazan aşcu kuldardın

Kaysınısın talaştım. (Metin, s. 334)

diyerek Akcol ve Darbaz adlı iki köle ile ağız dalaşına girdiğini belirtir.

"Kazan asuu" terimini en iyi açıklayan satırlar ise Dıykanbaev varyantında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Canış ile Bayış'ın sağ salim dönmeleri için babaları Nurkan'ın büyük bir toy verdiği bu toy için sayısız cins kısıraklar kesilip yemek pişirildiğini anlatan;

Kan çoğultkan cıyınğa

Karı da keldi, caş keldi,

Aksakalın caykaltıp,

Akılmanı büt keldi.

Kandan buyruk bolgon soñ,

Kasa beeler soyuldu,

Kazan asıp koyuldu,

Toodoy üyüp et kıldı,

Kölbütüp köldöy çık kıldı,

Katarlap tabak koyuldu,

Cetim, cesir toyundu (Metin, s. 399)

satırları bize bu durumu gayet güzel açıklamaktadır. Elbette verdiğimiz bu örnekler kazan kaldırmak geleneğinin çok eskilere gittiğini göstermeye yeterli olmayabilir. Ancak, "yemek pişirmenin kazan asuu yani kazan kaldırma, kazan asma" şeklinde adlandırılması, geçmişte Canış Bayış destanında da olduğu üzere yemek pişiren "kazançı"ların hükümdarın emrinde ve genellikle savaşlarda elde edilen ganimetlerden seçilmesi, Yeniçerilerinin çoğunun da Akcol ve Darbaz gibi savaş sırasında edinilmiş "olco"lardan olmaları, fırsatını bulduklarında hükümdar ve çevresine karşı ayaklanmaları hem içerik hem de terim olarak "kazan kaldırma"nın günümüze kadar geldiğini düşündürmektedir. Üstelik yukarıda da belirttiğimiz üzere Yeniçeriler'in kazan kaldırmasının "huzuruna çıktıkları hükümdarın ikram ettiği çorbayı içmemeleri" anlamına gelmesi de düşüncemizi doğrular niteliktedir.

VI. 11. Tebdil-i Kıyafet

Tebdil-i kıyafet yani "kahramanın herhangi bir sebeple tanınmamak için kılık değiştirmesi" çok eski bir destan geleneğidir. En güzel örneğini Dede Korkut'ta gördüğümüz üzere Bamsı Beyrek, uzun yıllar ayrı kaldığı ülkesine döndüğünde eve varır ve kız kardeşleri önüne sofraya koyarlar. Karnını doyuran Beyrek; "...agañuzuñ başı ve gözü sadahası köhne kaftanuñuz var ise geyeyin, düğüne varayın, düğünde elüme kaftan virürler, girü kaftanınız vireyim..." (Ergin 1994, 141) diyerek kız kardeşlerinden eski bir kaftan isteyip giyer. Bu arada "...gördüñ mü kızlar bu kaftan ile meni tanımadılar..." (Ergin 1994, 142) diye düşünen Beyrek Banu Çiçek'in düğüne gider; eski nişanlısı bile Beyrek'in kimliğini onun sazıyla söylediği;

Senüñ ile meydanda at çapmaduk mı

Senüñ atuñu benim atum kiçmedi mi

Oh atanda men senüñ ohunı yarmadum mı

Güreşte men sen, basmadum mı

Üç öpüp bir dişleyüp

Altun yüzügi parmaguna kiçürmedüm mi

Sevüşdüğüñ Bamsı Beyrek men degül miyem (Ergin 1994, 149)

şeklindeki sözlerden sonra anlayabilir.

Dede Korkut tesirinde teşekkül eden halk hikayelerimizden biri olan Aşık Garip'te de karşımıza çıkan bu motif (Türkmen 1995) Canış, Bayış destanının dört varyantında da en önemli yerlerinden birini teşkil eder:

Nitekim Musulmankulov varyantındaki;

“Eki attı minip alalı,

Eköbüz birdey kalıkka

Dubana bolup baralı,

Camandığın bileli,

Cakşı aralap cürölü,

.....

Ak kuu kiyim başında,

Asaba tayak kolunda, (Metin, s. 96)

Kurcunu bar moynunda,

Dubana bolup cönödü

Canış, Bayış eki bek. (Metin, s. 97)

satırlarında da belirtildiği üzere Canış ile Bayış uzun süredir haber alamadıkları ülkelerindeki ana-babalarının ve taçlarının-tahtlarının ne halde olduğunu görmek için derviş kılığına girerler. Bu nedenle aynı varyanttaki;

“Bekterim ketip çok boldu,

Izıldap içim çok boldu,

Toktoosu çok can elem,

Kazanani kaytargan,

Toktobay degen bala elem.

Bekterimdi körbödüm,

Ce cüzün körüp ölbödüm.”

Anda Canış, Bayış kep aytat,

Kurup kalgan Toktobay,

Uşul eken dep aytat,

Taanıbay bizdi kalganı, (Metin, s. 99)

dizelerinde ise biz, Nurkan'ın hazinedarlığını yapan Toktobay'ın bile onları tanıyamadığını anlamaktayız.

Canayev varyantında;

Canış, Bayış eki er,

Asa tayak alıptır,

Aldına kurcun salıptır,

Dumana kiymın kiyiptir.

Kuldarının toyuna

Dumana bolup, ak urup,

.....

Bir musapır kalender

Aldınan çıga kalganı.

Toktoy kalıp eki bek

Sobol salıp kalganı:

“Kaysı cakka barasıñ?

Kaysı cakka canasıñ?

Kimdin malın bagasıñ?

Kimdin otun cagasıñ?” (Metin, s. 140)

dizeleri de bize Canış ile Bayış'ın dervış kılığına girdiklerini ve karşılarına çıkan kalenderin beylerin "memlekette ne var ne yok" diye sormaları zerine;

“Bayış menen Canıştan

Esen kalđan pul bu dep, (Metin, s. 140)

diye cevap vermesinden de onları tanımadığı ortaya çıkmaktadır.

Akiyev varyantında da Bayış, ağabeyi Canış'a;

Taanışalık kabulup,

Tuugan menen duşmanga.

Kimisi bar, kimi cok,

Kimisi aka, kimi tok,

Kimisi momun, kimi şok,

Kim cılaña kiymi cok,

Kimisi han, kimi bek?

Uşulardın baarisın

Biz taanıylık belgilep.

Eköbüz teñ kuu kiyip,

nd burup tempeyip,

Kuuga selde alalı,

Kurcundu atka salalı,

Dubana bolup ak urup,

Kubulđan boydon baralı.

Şaldırkanduu asa alıp,

Dubanaday casanıp, (Metin, s. 327)

Asalardı asınıp,

Baatırdıktı çaşırıp, (Metin, s. 328)

satırlarından ve Sarban'ın Canış ile Bayış'a söylediği;

"Aylanayın dubanam,

Aykaniña kubanam,

Kaydan kelgen baldarsıñ,

Karıptın köönün ulagan.

Kayrıker kalktan ekensiñ,

Kadıımdı suragan.

"Üy" dep kelgen ünüñdön,

Ürgülöyün diniñden,

.....

Men sadaga dubanam,

Koluñdağı asañdan,

Coluktum eki dubana, (Metin, s. 331)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış derviş kılığına girerler ve söz konusu yaşlı kahraman, iki yiğidi tanıyamaz.

Dıykanbaev varyantında ise daha farklı bir tablo ile karşılaşırız. Nitekim Canış ile Bayış'ın memleketlerine dönüşlerinde "derviş kılığına girerek ülkenin durumunu anlama" isteği dile getirilmezken;

Aldınan çıktı bir adam,
Butunda çokoy çolçoyot
Tuş-tuştan eti körünüp,
Kementayı olçoyot.
Cakın kelse canına
Ordonun eken başçısı,
Altı Şaardın sakçısı, (Metin, s. 456)

.....

Ak olupotu çeçeli,
Ak tulpardı çaşırıp,
Aska toogo batırıp,
Dumana bolup ak urup,
Kul aldınan ötölü. (Metin, s. 459)

.....

Eki bek keldi attanıp,
Dumana bolup şattanıp,
Eki kuldun kaşına,
Bastırıp alıp bergeni:
“Assolom aleykim eki bek,
Toyun toygo aylansın,

.....

Akcol, Darbaz eki kul,

İzdep keldim kaydasıñ?"

.....

Kelgenin bilip bekterdin (Metin, s. 461)

satırları bize Canış ile Bayış'ın karşısına çıkan saray muhafızının bile derviş kılığındaki iki beyi tanımadığını göstermektedir.

VI. 12. Dünya Ağacı (Muñar)

Ağaç, ta başından beri Türkler için bir inanç unsuru, bir kült olmuştur. Mesela Dede Korkut'ta "kim olduğunu" soran Tepegöz'e Basat: "Atam adın sorar olsan kaba ağaç" (Ergin 1994, 214) diye cevap verir; yani ağaçtan türediğini söyler; yine Orta Asya Türklerince geçmişte bazı boy ve yer adları "Bay Yığaç", "Ala Yığaç" ve "Kara Yığaç" (Ögel 1993, 90) diye adlandırılmıştır.

Ağaç çeşitli Türk boylarının yaratılış efsanelerinde ise önemli bir yer edindiğini görmekteyiz. Nitekim Altay mitolojisine göre Tanrı Ülgen, gökyüzüne doğru uzanan, dokuz dallı bir çam ağacının tepesinde oturmaktaydı. Abakan Tatarları göklere uzanan demir bir dağın üzerinde 7 dallı bir kayın ağacının, Kaç Tatarları da yine 7 dallı ve altın yapraklı bir kayın ağacının varlığına inanmaktaydılar. Fin-Ugor kavimlerinden Ostyaklar'a göre ise göğün yedi katını delerek yükseklerle çıkan bir dünya ağacı vardı ve hayat kaynağı, dünyanın ortasında bulunan deniz idi. Yakut Türklerinde bu dünya ağacı yine kayındır fakat 9 köklü olarak düşünülür (Ögel 1993, 90-92). Söz konusu Türk boyunun bu ağacın içinde oturan Kübey Hatun'dan türediğine, bütün canlıların da bu ağaçtan beslendiğine inanılırdı. Er Sogotoh Destanı'nda da görülen bu inanç (Ögel 1993, 96-104) Uygur Türklerinde de yaşamaktadır. Tulga ve Selenga ırmaklarının meydana getirdiği adacıkta bulunan bir ağaçtan türediklerine inanan Uygurlarinkine (Atsız 1943, 31-32) benzer şekilde Oğuz ikinci eşini bir göl ortasında yer alan bir ağacın kavuğunda bulur (Atsız 1943, 18). Altay Türklerinin destanlarından olan

"Maaday Kara"da aynı adı taşıyan yaşlı adam, kendisiyle ve oğlunu kötü günlerin beklediğini düşünerek oğlu Kögütey Mergen'i tabiata teslim etme kararı alır ve "4 gövdeli kayın ağacının", ona ana olmasını ister (Çobanoğlu 2007, 155); yine "Ak Taycı Destanı"nda Ak Kurt'un, babası Ak Bükö'den bebek iken alıp büyüttüğü Ak Taycı eşi Ak Tana'yı "70 dallı kavak ağacı"nın dibinde bulur (Çobanoğlu 2007, 205); Kırgız, Kazak ve Tatar sahalarında da bilinen Er Töştük Destanı'nın kahramanı Er Töştük, başı göğe değen bir çınarın dibinde öldürdüğü ejderhanın etini, söz konusu ağacın tepesindeki iki yavru Kara Kuş'a yedirir (Çobanoğlu 2007, 141); Yakut Türklerinin destanlarından olan Olonho'da Er Sogotoh'a "geleceğini", arazisinin ortasındaki "kutsal kayın ağacı"ndan çıkan, "ağacın ruhu" olan yaşlı bir kadın söyler ve işini bitirdikten sonra yeniden ağaç haline döner (Çobanoğlu 2007, 184); bir Altay Destanı olan "Kozın Erkeş"te ihtiyar Ak Bökö, dibinde saz çalıp destan söylediği ve kendisi ile büyümüş olan "7 dallı demir kavak"ın ağladığını görünce, öleceğini anlar (Çobanoğlu 2007, 218). Malçı Mergen'in avlanırken bineceği altı kulaklı kara aygır, "100 dallı kutsal kavak"ın dibinde uyumaktadır (Çobanoğlu 2007, 215). Alıp Manaş'ın atı da sahibini kurtarmanın yolunu, "Kutsal Bay Terek"ın dibinde uyuduğu sırada gördüğü rüyada öğrenir (Çobanoğlu 2007, 229).

Yakut Türklerinde "kayın" kadar "karaçam" da önemliydi. Nitekim Yakut Şamanlarının her birinin "turuu" denen ağaçları vardı. Bu ağaç, kişinin şaman olmaya karar verince diktiği ve büyüdükçe şamanın meslekteki rütbesinin de arttığı, şaman ölünce de yok edilen "karaçam" idi. Bu uygulamanın sebebi ise Yakut mitolojisindeki "Tanrının, gökte şamanı yarattığı zaman evinin önüne 8 dallı bir ağaç diktiği inancı"na dayanmakta idi (İnan 1954, 64).

Türk Mitolojisi'nde Dünya ağacı, bazen "hayat suyu" inancı ile de birleşmiştir. Mesela, Altay efsanelerinin bazılarında "Hayat Ağacı" göğün 12. katına kadar yükselen "Dünya Dağı"nın üstündeki "kayın ağacı" olup altındaki çukurda yer alan bu "hayat suyu" bazen ölümsüzlük veya yeni bir güç, bazen de sağlık veya gençlik bahşederdi (Ögel 1993, 106-107). Şamanlarla ilgili inanç ve ritüellerde de "kutsal kayın ağacı"nın varlığını görmekteyiz. Nitekim Altaylı şamanlar Umay Ana ile birlikte kayın ağacının gökten yere indiğine, insanın bu ağaçlardan türediğine inanmakta (İnan 1954, 64) ve

davullarının üzerinde "kökleri gökte dokuz dallı bir ağaç" resmi bulundurmaktaydılar (Ögel 1993, 90-91). Rus bozkırlarında ise kayın ağacı yerini çam ağacı ile ilgili inançlara bırakarak dişi bir ayının, yediği çam ağacından gebe kalıp ilk kadını doğurduğu kabul edilmiş; Tabalarda ise ölenin mezarı üzerinde kayın ormanı yetiştirmek gelenek haline gelmiştir (Ögel 1993, 94-95). Adem'in yediği elmanın "9 dallı ağaç"tan koparıldığı da düşünülecek olursa, İslamiyet'le birlikte "Tuba Ağacı" adıyla ve 6 budaklı olarak yaşamaya devam eden bu kutsal dünya ağacının (Ögel 1993, 112-113) Türk mitolojisindeki yeri ve önemi anlaşılmış olur.

Cengiz Han'ın "işaret olarak her boya ayrı bir türünü verdiği ağaç"ın (Gökyay 1973, CCXCV) Dede Korkut'taki görüntüsü ise, oldukça renklidir. Nitekim bütün hikayelerin sonunda yer alan soylamalarda "...kölgelüçe kaba ağacıñ kesilmesün..." (Ergin 1994, 153,176) şeklinde bir ifade geçer. Basat kim olduğunu soran Tepegöz'e: Atam adın sorar olsan kaba ağaç (Ergin 1994, 214) şeklinde cevap vermesi ise işin bir başka boyutu olup yazımızın konusunu da bu efsanevi ağacın uzunca bir dönem ve sözlü gelenekte hala, "muñar" adıyla bilindiği üzerinden hareketle Tepegöz hikayesindeki "bıñar"ın, aynı anlamı ifade ettiği üzerinedir.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanında da "muñar" ağacı ile karşılaşmaktayız. Canayev varyantında olmayıp diğer tüm varyantlarda karşımıza çıkan bu durum, tasavvuftaki "Süt Ak Göl"ü hatırlatmaktadır. Türk mitolojisinde de gördüğümüz ve Umay'ın çocuğun ruhunu alıp getirdiği, içinden Mitolojik Ana denilen mitik ağacın çıktığına inanılan göl (Bayat 2007, 62-63)ü çağrıştıran bu husus en güzel haliyle Er Sogotoh destanında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Er Sogotoh'un "Benim ağaç hakanım! ...Ey ulu hatun! Sen aldın beni büyüttün... Ey ulu anne!" diye seslendiği, evinin önündeki çayırılıkta bulunan, dalları göğün katlarını bile delip geçen, dibinde ab-ı hayat kaynayan ve her türlü uçan ve koşan hayvanın dallarında yaşamaktadır (Ögel 1993, 105-106).

Dıykanbaev varyantında;

Ak-munar toonun ber cagı

Ak-Kürgün suunun ar cagı,

Aydıñ-Kölgö baramın, (Metin, s. 393)

satırlarıyla Aydıñ Köl yani Isık Köl'ün yanında bulunan Ak Munar Dağı Akiyev varyantında da aynı şekilde, Aydıñ Köl'le birlikte geçmektedir:

Ak munar toonun ber cagı, (Metin, s. 156);

.....

Eerçişip alıp baralı,

Aydıñ ködün betine

Ak şumkar kuştı salalı,

Alıbiz cetse kıtaydan,

Ak munar toodon berkisin,

Acıratıp alalı. (Metin, s. 160);

.....

Altımış özön ak munar (Metin, s. 181);

.....

Ak munar toodon kuup ötsök (Metin, s. 201);

.....

Ak munar toonun talaası (Metin, s. 213);

.....

Akmunar toonun aralap (Metin, s. 214);

.....

Akmunar toogo karalap (Metin, s. 220);

.....

Aydıñ ködün beli dep,

Kıtaylarga kor kılbay,

Kutkardım go seni dep,

Altımış özön ak munar,

Salaa-salaa koo bolgon, (Metin, s. 225);

.....

Kıtay eldin çetinde,

Ak munar toonun ar cagı,

Eki ayçılık ber cagı, (Metin, s. 243);

.....

Aydıñ-Köl bargan askerden

Aman keldik canıbiz.

Coluñdu cooñ çaldı dep,

Akmunar toonun ar cagın

Kırgızdın kolu aldı dep,

Cer caynagan kalıñ kol,

Coluñdu kurçap kaldı dep,

Akmunar toonu bekitse,

Eliñe bülük saldı dep. (Metin, s. 245);

.....

Taň atkanda biz cettik,

Akmunar toonun beline.

Dürbü salıp karadık,

Ak-Kürgündün ceegine,

Köp toktolup karadık,

Köpürönün ceegine. (Metin, s. 246);

.....

Ak munar toonun beli dep,

Altı miň kıtay kırılğan,

Ak-Kürgündün ceegi dep.

Kırgız menen kıtaydın

Ak-Kürgün suusu çegi dep,

Celkayıpka bayandap,

Aytp kelet Bayış bek. (Metin, s. 305);

.....

Akmunar menen Sır toodon (Metin, s. 310) ve "Celkayıp Bayıştın tüşün coorup boldu. Attanıp cönödü. Akmunar toosun aşıp keldi..." (Metin, s. 314) şeklinde gördüğümüz "Ak Munar" bir bozkırda yer alan yüksek bir dağın tepesinde bulunmakta; altmış gözeli bir gölün içinden yükselmektedir. Bu bağlamda Akmuñarın eşi Kanışay'ın Kurmanbek'in fizik yapısı ile eş tuttuğu mitik ağaç "munar" olduğu ortadadır (Köse 2005, 391).

Ak Munar, Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarında Canış ile Bayış'ın dedelerinin yaptırdığı ve gizlediği köprüyü bulup görmek için ana-babalarından zorla izin aldıkları, Nitekim Akiyev'in: "Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen dariya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun tübünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çaaap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagina cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen eseptep, uruŝtarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştadı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, "Kızır eelep kaldı" dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cagı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da "Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün" dep bardığın dariyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, "Kayıp, Kızır eelep ketti" dep kalktı işentip koydu." (Metin, s. 148) şeklinde açıkladığı bu köprünün bulunduğu bozkırda yer almaktadır. Canayev ve Musulmankulov varyantlarında görölmeyen, Dıykanbaev varyantında ise sadece bir yerde geçen Ak Munar Dağı'nın Akkürgün Irmağı tarafında, Aydıñ Köl'ün olduğu yerde bulunduğunu belirtmesi ve Akiyev varyantının başında bu konu ile ilgili geniş bir bilgi verilmesi bize Dıykanbaev'in, Akiyev'in anlattığı Canış, Bayış destanını duymuş olabileceğini ifade etmektedir. Bir yerde Canış, Bayış destanının yaratıcısı Akiyev, bu konuya olan ilgisi ve bilgisi ile de sadece Kırgız değıl Türk dünyası tarihini çok iyi bildiğini bir kere daha ortaya koymuştur.

Dikkatimizi çeken bir başka husus da Canış, Bayış destanının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki Canış ile Bayış'ın babaları Nurkan'ın Kurmanbek'in Teyit Bek ile olan benzerliğidir. Kurmanbek destanının daha başında bize "Teyitbek han bolgon. Teyitbek özünön elinen başkaga alı cetpegen, arışı ötpögön ... eken" (Köse 2005, 207) satırlarıyla verilen "Rahatına düşkün, savaşmaktan hoşlanmayan tipi Canış, Bayış'ın yukarıda belirttiğimiz varyantlarında da söz konusudur. Nitekim Akiyev varyantında "Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdiği cok, balbandığı cok, kalkın surap cata berdi." (Metin, s. 148) satırlarıyla verilen bu duruma göre Nurkan, yiğitlik ve pehlivanlık konularında babası Aziret Han'a benzemeyen, dolayısıyla çocukları Canış ile Bayış'a örnek olamayan bir hükümdardır. Zaten destandaki Aziret Han'ın ağzından verilen "Abdan karıp, ölör ubağına cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın" dep akıl menen esep tep, uruştarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştadı. Mañday cağı kara zoo ele, kara kış menen kınatıp, kara kum menen şıbatıp, "Kayıp eelep kaldı" dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, "Kızır eelep kaldı" dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cağı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da "Aziret han bekittirgen, (Metin, s. 147) Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün" dep bardığın darıyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, "Kayıp, Kızır eelep ketti" dep kalktı işentip koydu..." (Metin, s. 148) sözlerden de anlaşılacağı üzere hükümdarın oğlu Nurkan'la ilgili "Kalmuklar gelirse savaşır, yener" diye herhangi bir umudu yoktur.

Dıykanbaev varyantında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim sözünü ettiğimiz varyanttaki;

Aziret Aalı karıdı,

Al-küçü ketip arıdı,

Nurkan attuu balası

Özünün ordun baspadı,

Altı Şaar eginde
Cata berdi cayma-cay,
Baatırdık menen işi cok,
Anı baamdagan kişi cok,
Koluna kılıç albadı,
Korkutup kıtay barbadı,
Kıtaydan krgn korduktu,
Kız-kelin tartkan zorduktu,
Knln salbadı,
Kırgızdın kegin albadı,
Altı Şaar eldi başkarat,

Anda nenin armandı. (Metin, s. 380)

satırları da bize Nurkan'ın babası Aziret Han'ı hiç örnek almadıŐı, eline kılıç alıp düşmanla savaŐmadıŐı, güreşip yere sermediŐi hatta halkın ektiŐi eziyetin farkında bile olmadıŐı belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle Aziret Han'ın "oŐlu Nurkan'ın Kırgız ülkesini başarıyla ynteceŐine" inancı yoktur. O nedenle Aziret Han, Kırgız-Kıtay sınırındaki Akkürgün ırmaŐı üzerindeki köprüyü gızletir:

Aziret Şondo oylonot.
MiŐ kaytara tolgonot,
Menin közüm ötkön soŐ,
Kıtayga kabar cetken soŐ,
Alar da kalar kamınıp,
Kumurskaday cabılıp,

Elimdi aap albaybı,
Kapilet catkan kalıñ curt
Balaket kalbaybı.
Oşondoy oydu oylonup,
Bir adamga bilgizbey,
Bir kişige tuyguzbay,
Tutkunga kelgen kuldardı
Cıyıp alıp bardı emi.
Kıtay, kırgız egine.
Köpürönün ar cagın
Kara zoo kılıp urattı,
Kara taş menen tozdurup,
Kara kum menen şıbattı.
Bekilip col kaldı dep,
Kayıp eelep aldı dep,
Kalkının köönün cubattı.
Berki cakı büyüün
Kızıl zoo kılıp ubattı,
Kızıl taş menen tozdurup,
Kızıl kum menen şıbattı,
Kızır eelep aldı dep,

Col bekilip kaldı dep,

Curttun köönün cubattı. (Metin, s. 380)

dizelerinde de belirtildiği üzere...

Görüldüğü üzere Canış, Bayış destanı epik motifler bakımından oldukça zengindir. Çeşitli nedenlerde verilen toylar, "rüya", "at", "kırk yiğit" başta olmak üzere daha çok halk hikayesinin karakteristiği olan "tebdil-i kıyafet" in yanı sıra ilk defa karşımıza çıkan "kazan asma" motifleri de durumu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev'in sadece Kırgız epik geleneği değil dünden bugüne Kırgız Türklerinin inançlarını, gelenek-göreneklerini, siyasi hayatını, sosyal yaşamını, kısacası kültürüne olan hakimiyetleri de ortaya çıkmış olmaktadır.

VII. BÖLÜM

EPIK KURALLAR BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI

Her toplumun kendisine ait özelliklerinin belirlediği bir kimliği vardır ve bu kimlik daha çok toplumsal genetikle ilgilidir. Çünkü toplumun her ferdi, içine doğduğu kültürle yoğrulur ve bunu gelecek kuşaklara taşır. Söz konusu durumun insan düşünce ve davranışlarına yansıtacağı ise, işin bir başka boyutudur. Bir bakıma içinde yetiştiği kültürle yoğrulan insanın ürettikleri de o kültür çerçevesinde oluşacaktır. O nedenle Türk destanları da bu bağlamda değerlendirilmeli, söz konusu anlatının ait olduğu toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yansıması olduğu (Çobanoğlu 2007, 34-39) gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı çalışmamızın bu bölümünü Axel Olrik, Otto Rank, Lord Raglan ve Özkul Çobanoğlu'nun belirlediği kahraman tiplerine özgü özellikler bağlamında Canış, Bayış destanını değerlendirmeye ayırdık. Dört alt başlık halinde düzenlediğimiz söz konusu kurallar bağlamında Canış, Bayış destanının tüm varyantları incelenecek ve birer tablo halinde sonuçları gösterilecektir. Bu arada tez danışmanımız Prof. Dr. Nerin Yayın'ın önerdiği iki kuralı da göz önüne alacağımızı belirtmek istiyoruz.

VII. 1. Axel Olrik'in Epik Kanunları

İlk kez Danimarkalı bilim adamı Axel Olrik tarafından ortaya konan ve araştırmacının “Halk Anlatılarının Epik Yasaları” adını verdiği makalesi başlı başına bir teori olup daha çok Fin Folklor Ekolünün çalışma yöntemine yöneltilen “sözlü anlatıda insanı dikkate almama” yönündeki eleştirilere (Çobanoğlu 2010, 114; Dorson 1984, 15) verilen bir cevap olarak değerlendirilmektedir. Olrik'in bu çalışması, anlatı geleneğinin oluşumundaki olağanüstülükleri belli bir kurallar bütününe göre değerlendirmek ve düzenlemek olarak algılanmalıdır. Bir başka ifadeyle anlatıcı, sadece bildiğini veya duyduğunu değil kendisinin ve toplumun beklentilerini de göz önüne alır; bu

beklentileri de tekrarlar, bazı yerlerde yoğunlaşma ve anlatı boyunca hikâyenin ana temasını muhafaza ederek karşılar (Çobanoğlu 2010, 114-115).

Axel Olrik'in epik kanunları şunlardır:

1. Giriş ve Bitiş Kuralı: “*Sage birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Sage durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerinden birinin başına gelen bir felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter.*” (Olrik 2006, 100).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında vaka, (Musulmankulov varyantında Asılkan, Canayev varyantında adı belirtilmeyen, Akiyev ve Dıykanbaev varyantında ise Azireti Aalı adlı) Kırgız hükümdarının duasının kabul olup Canış ve Bayış adlarında ikiz erkek çocuğa kavuşmasıyla başlar, on beş yaşına gelen ikizlerin peri kızları Ayçolpon ve Künçolpon ile evlenişleri, Şumurt adlı Kalmuk hükümdarının "kızını Celmayan'a vereceği" sözü ve Celmayan'ın yiğitleri Ala Köl'e götürmeleri ile devam eder. Nihayet vaka, Canış ile Bayış'ın Kalmukları yenip ülkelerine sağ salim dönmeleri ve Bayış'ın Belkıs'la evlenmesiyle sona erer.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanının bütün varyantları Olrik'in "Giriş ve Bitiş Kuralı"na uymaktadır.

2. Yineleme Kuralı: “*Sage yapısının bir diğer önemli ilkesi de yineleme kuralıdır. ...Halk anlatıları bu tam anlamıyla ayrıntılara inme tekniğinden yoksundur ve zaten pek ender olan tasvirle de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran etkili bir araç olamazlar. Geleneksel sözlü anlatımımızda yalnız bir seçenek vardır; yineleme. ...Anlatıda, ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsuzsa, sahne yinelenir. Bu sadece gerilimi sağlamak için değil, aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için de geçerlidir. Yineleme, bazen gerilimi arttırıcı, bazen basittir. Ama, önemli olan, Sage'nin yineleme olmadan tam olarak kendi biçimini kazanamayacağıdır.*” (Olrik 2006, 103).

Canış, Bayış destanının varyantlarına tek tek baktığımızda olayların aynı varyant içinde tekrarından ziyade aynı olayın farklı varyantlarda tekrarıyla karşı karşıya

kaldığımız görüyoruz. Nitekim söz konusu destanın tüm varyantlarında Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaşıması, Canış'ın yaralı halde bir yerde uzun süre yatıp kalması, Bayış'ın esir edilerek bir yerde hapsedilmesi, düşman hükümdarının en sevdiği kızı tarafından esir olduğu sürece itina ile bakılması ve sonunda kurtarılması, Bayış'a bir kaplanın saldırması, Bayış'ın düşman hükümdarının kızıyla memleketine döndüğünde evlenmesi tekrarlanan unsurlar olarak dikkatimizi çekmektedir.

Bu bağlamda söz konusu tekrarların aynı varyantta yer almayışından dolayı Olrik'in bu kuralına Canış, Bayış destanının uyduğu söylenemez.

3. Üçler Kuralı: “...Üç sayısı halk geleneklerinin büyük bir bölümünde –eski Yunan, Kelt, Alman- ve ıllelliğin görünüşünü taşıyan masal, mit, ritüel ve efsane gibi bütün türlerle inatla korunmuştur. Üçler kuralı, halk gelenekleri dünyasında, yüzlerce ve binlerce yıllık insan kültürü arasından geniş bir orak kesigi gibi uzanmaktadır. Bu kuralın egemenliğinin temeli bütün son kazılara ve buluşlara rağmen tarih öncesinin karanlığında kaybolmuştur.” (Olrik 2006, 104).

Bu kural, bazen "üçlü bakışım kuralı" halinde karşımıza çıkar. Yani ayrı türden olayın üçüncü halkası en öne çıkarılır ve vurgulanır. Buna göre Dıykanbaev varyantında Kaplan etine aşeren Külükan, yakalanıp getirilen kaplanı tüyüne kadar üç gün boyunca yer ve rahatlar. Bütün sıkıntısı geçer. Musulmankulov ve Akiyev varyantlarında ise Bayış, kaplan saldırmadan önce üç günlük "Oğuz uykusu"na yatmış; kaplan da uyuduğu üçüncü gün sonunda saldırmıştır.

Canış, Bayış destanında üçleme, genellikle tekrarlar yani formel ifadeler halinde karşımıza çıkar. Nitekim Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış ülkeye dönüşleri sırasında üç gün süre ile yaya yürürler. Akiyev varyantında Bayış, üç gün kundaklanır (üçüncü günde yürüdüğü bahsedilmemektedir); Bayış, darağacına üç defa asılır, fakat ölmez. Kahramanlar üç ay yol yürüyerek memleketlerine dönerler.

Dıykanbaev varyantında da Nurkan, eşi Külükan'ın aşerdiği kaplanın bulunması için üç günlük süre verir.

Görüldüğü gibi Canış, Bayış destanının hiçbir varyantı bu kural ile uyum sağlamamaktadır.

4. Bir Sahnede İki Kuralı: “Bütün anlatı boyunca sadece iki kişi aynı sahnede ortaya çıkar.” (Oirik 2006, 105).

Zıtlık kuralını tamamlayan bu kural, Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında karşı karşıya kalan, farklı tarafta yer alan iki kişi ya da grubun olduğu görölmektedir. Nitekim söz konusu destanın bütün varyantlarında diyalog kısımlarında karşımıza çıkan bu duruma göre anne ve babaları ile Ala Köl (bazı varyantlarda Aydın Köl)'e gitmek isteyen Canış ile Bayış'ın bu konuda tartıştıkları, Belkıs'ın (Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Celkayıp) Bayış ile tutsak olduğu sürece hemen her gün gelip onunla söyleştikleri, Bayış'ın kendi memleketine dönmek için Kalmuk hükümdarının kızına yapması gerekenleri tembihlediği, Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'e gitme konusunda uzun süre tartıştıkları, Akcol ile Darbaz (Canayev varyantında Döbök)'ın Canış ile Bayış'ın eşleri veya kızlarıyla evlenmek istediklerini belirttikleri bölümlerde iki kişi veya bir kişi-bir grup sürekli karşı karşıya kalmaktadır.

Bu bağlamda dört varyantın da Oirik'in bu kuralına uyduğu tespit edilebilmektedir.

5. Zıtlık Kuralı: “Sage'de her zaman kutuplaşma vardır... Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır. Genç ve ihtiyar, büyük ve küçük, insan ve canavar, iyi ve kötü. Zıtlık Kuralı, Sage'nin başkahramanlarından, özellikleriyle ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur.” (Oirik 2006, 105).

Canış, Bayış destanının dört varyantına da baktığımızda Argın ve Ayaz adlı Kıtay yiğitleriyle Canış ve Bayış'ın, Canış ve Bayış uzakta iken babaları Kırgız hükümdarını tahttan indirip yerine geçmeye hazırlanan Akcol ve Darbaz adlı köleler ile Canış ile Bayış'ın, Kalmuk hükümdarları ile Canış ile Bayış'ın, kendine saldıran kaplan ile Bayış'ın, Kalmuk askerleri ile Canış ve Bayış'ın, anlatı boyunca iki zıt tarafı teşkil ettiği görölmektedir.

Bunların yanı sıra Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Celmayan ile Canış ve Bayış'ın da karşı karşıya kaldığı düşünülürse üzerine çalıştığımız bu destanın bütün varyantlarının zıtlık kuralına uyum sağladığı anlaşılmış olur.

6. İkizler Kuralı: *“İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak betimlendiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki tip, yakından ilişkili iki kişi, Zıtlar Kuralından uzaklaşarak İkizler Kuralının etkisi altına girer. “İkizler” kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır. Bu, hem gerçek ikizler hem de aynı rolde aynı olan iki kişi anlamına da gelebilir... İkinci derecede gelen tipler çift olarak ortaya çıkmaktadır.”* (Olrik 2006, 106).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında ikizler kuralının işlediğini görmekteyiz. Nitekim bütün anlatmalarda Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaştıkları görülür. Kalmuk hükümdarının en güvendiği kızının esir tutulan Bayış'ı kurtardığı ve destanın sonunda onunla evlendiği görülür. Akcol ile Darbaz, Canış ile Bayış'ın babalarını tahrattan indirip yerine geçmek için büyük bir toy düzenlerler. Akcol ile Darbaz, destanın uzunca bir bölümünde Canış ve Bayış ile savaşır. Musulmankulov ve Canayev varyantında kırk yiğidi, Akiyev ve Dıykanbaev varyantında ise Kulançı ile Tama, Canış'ı aramak üzere dağ tepe demeden koştururlar. Musulmankulov ve Canayev varyantında Canış ile Bayış'ın eşleri Künçolpon ve Ayçolpon, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Kümüşay ve Gülsıyna Akcol ve Darbaz ile evlenme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.

Bu bağlamda destanın bütün varyantlarının Olrik'in ikizler kuralına uyum sağladığı görülmektedir.

7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: *“Bir sürü kişi veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir.”* (Olrik 2006, 106).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında destanın sonundaki tablo yani destanın bitiş kısmı Bayış'ı ön plana çıkaran bir sahne olarak dikkati çekmektedir. Bayış'ın ağabeyi ile birlikte memleketine sağ salim ve yanında kendisini kurtaran Belkıs

(Celkayıp) ile dönüp köleleri tarafından tahtından indirilen anne-babasını yeniden tahta çıkardığı ve onlara kavuştuğu için hem kutlama hem de düğün toyu kurduğu bu sahne destanın en duygusal, aktörleri de en bol sahnesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda destanın tüm varyantlarının Olrik'in üzerinde çalıştığımız bu kuralına uyduğu söylenebilir.

8. Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı: “Halk anlatıları her zaman tek çizgilidir. Eksik kalan ayrıntıları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa, bu bir konuşmanın içinde verilir.” (Olrik 2006, 107).

Canış, Bayış destanına bu gözle baktığımızda her varyantın düz bir çizgi üzerinde ilerlediği, başka olayların yer aldığı çizgilerle karışmadığı, geçmişteki bir olay hakkında bilgi verilmek isteniyorsa bunun da diyaloglarla sağlandığı görülmektedir. Nitekim Canış, Bayış destanı;

Canış ve Bayış'ın doğumu

Ülkelerinden ilk defa çıkışları

Düşmanlara esir oluşları veya yaralanışları

Sağ salim ülkelere dönüşleri

gibi ana hatlar dahilinde ilerler ve biter. Musulmankulov ve Canayev varyantlarının baş tarafında Ala (Aydın) Köl'ün güzelliği bile Canış ile Bayış'ın söz konusu mekanda av avlayıp kuş kuşladığı sırada belirtilir, Bayış'ın bütün varyantlarda içinde esir tutulduğu çukurun boyutları ve kimin tarafından kazdırıldığı, Bayış esir düştüğü sırada belirtilir.

Sadece Dıykanbaev ve Akiyev varyantlarında gördüğümüz üzere Bayış'ın olağanüstü gücü ancak Akkürgün köprüsünü yıkmak istediğinde ağabeyi Canış'ın buna itiraz etmesi üzerine ortaya çıkarılır. Nitekim tam bu sırada Bayış, ağabeyine "bu işi yapabilecek güçte olduğunu, daha doğumundan itibaren bu güçlerinin farkına babasının

da vardığını ve kendisine kimseye söylememesini tembih ettiğini" itiraf ederek ortaya çıkarır.

Anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanının tüm varyantları "Tek Çizgi" kuralına uyum sağlamaktadır.

9. Kalıplaştırma Kuralı: “...Aynı çeşitten iki insan veya durum, elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir... Hayatın böyle katı üsluplaştırılmasının kendine özgü bir estetik değeri vardır. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır.” (Olrik 2006, 108).

Canış, Bayış destanının dört varyantında da Canış ile Bayış'ın yenilmez yiğit olarak gösterilmesi, Celkayıp'ın veya Belkıs'ın Bayış esir iken daha önceden onu beklediğine dair bölümlerin bulunması, Kalmuk ordusunun "karınca sürüsü kadar kalabalık" tanımlanması; düşman tarafının iki yenilmez yiğidi Akcol ile Darbaz (Canayev varyantında Döbök)'ın kimselere yenilmeyip sadece Canış ve Bayış'a yenilmeleri, ancak iki farklı tarafın yiğitlerinin de olağanüstü fizik güçleriyle anlatılmaları, Ala (Aydın) Köl'ün her türlü hayvanın içinde bulunduğu, yaşanası yer olarak tasvir edilmesi, iki zıt tarafta olsalar da Musulmankulov ve Canayev varyantında Canış ve Bayış'ın eşleri, Akiyev ve Dıykanbeav varyantında Canış'ın eşi ve kızı ile Celkayıp veya Belkıs'ın sadakalarıyla ön plana çıkmaları, hemen bütün Türk dünyası destanlarında da olduğu üzere Canış'ın atı Ker tulpar (corgo)ın insan gibi akıllı, konuşan, duygulu, sahibini yaralı halde sırtına oturabilen, olağanüstü atlar olarak tanımlanması, Kırgız ve Kalmuk hükümdarlarının yiğit, avcı, atıcı, savaşçı, pehlivan kişiler olarak tanımlanması gibi hususlar bize pek çok olay, durum, yer ve kahramanın kalıp olarak ifade edildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanının bütün varyantlarının Olrik'in bu kuralına uyum sağladığını göstermektedir.

10. Büyük Tablo Sahneleri Kuralı: “Sage her zaman Büyük Tablo Sahneleri ile doruğuna erişir. Bu sahnelerde Sage kahramanları yan yana gelirler: Kahraman ve atı;

kahraman ve canavar; ...Büyük Tablo Sahnelerinin bir geçicilik duygusu değil, bir çeşit zaman içinde süreklilik niteliği taşıdığı fark ediliyor!” (Olrik 2006, 108).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında anlatının en görkemli, kahramanların çoğunun yer aldığı sahne Canış ile Bayış'ın sağ salim ülkelerine dönüp daha önce köleleri olan Akcol ile Darbaz'ın tahta geçmek için toy düzenledikleri, eşleri ve kızları Ayçolpon, Künçolpon, Kümüşay ile çocukları Gülsıyna ile Bayaman'ın onu karşıladıkları, Kırgız hükümdarı ile eşinin oğullarıyla buluştukları, Akcol ile Darbaz'ın söz konusu toy için halkı bir araya topladığı bu kavuşma sahnesidir. Söz konusu sahnede Kalmuk hükümdarı ve askerleri ile iki yenilmez yiğidinden başka bütün aktörler bu sahnededir.

Görüleceği üzere destanın bütün varyantları Olrik'in bu kuralına da uyum sağlamaktadır.

11. Anlatı Mantiği Kuralı: *“Sage'nin bir mantığı vardır. Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Sage'nin bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır. Her şeyden önce onun kabul edilmesi büyük ölçüde entrikanın iç tutarlılığına dayanır. Akla sığabilirlik, pek seyrek olarak dış gerçeklikle ölçülür.” (Olrik 2006, 108).*

Canış, Bayış destanının diğer Türk dünyası destanlarında da gördüğümüz üzere kendine özgü bir mantığı bulunmakta; bu mantığı oluşturan olay ve durumlar ise çeşitli olağanüstü durum, olay, tasvir hatta mucizelerle desteklenmektedir. Nitekim Canış'la Bayış'ın kahramanlıkları, avcılıkları, atıcılıkları, Ala (Aydın) Köl'ün uçsuz bucaksız toprakları, çeşit çeşit av hayvanları, çeşitli oyunların oynanacağı geniş alanları, dağları, tepeleri ile ortaya çıkarılır. Bütün varyantlarda Canış'ın atı olan Ker atın olağanüstü özellikleri Canış'ın her tarafından yaralanıp bir mağaraya atı tarafından getirilmesiyle ortaya çıkarılır. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Bayış'ın olağanüstü özellikleri, Akiyev varyantında hem kaplanla karşılaştığında hem de doğum sırasında çeşitli kutsalların gelerek ona olağanüstü özellikler vermeleri, Dıykanbaev varyantında ise

daha destanın başında Bayış'a hamile olan annesinin kaplan yüreğine aşermesi ile desteklenir. Bayış'ın kaldığı çukurun derinliği altmış kulaçtır ve o çukurda yedi yıl boyunca hiç ışık görmeden kalır. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Canış'ın atı insan gibi yere çömelir ve yaralı sahibini sırtına alarak bir mağaraya götürür, yine çökerek onu yere uzatır. Hatta sahibiyile konuşur, sağlar, üzülür.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanının bütün varyantları Olrik'in bu kuralına da uyum sağlar.

12. Tek Entrika Kuralı: *“Sage için bir ölçüdür. Bu en iyi gerçek Sage ile edebi eser karşılaştırınca görülür. Entrika yapısında gevşek olayların ve belirsiz hareketlerin varlığı ürünün elden geçirildiğinin en belirgin işaretidir...”* (Olrik 2006, 108-109).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında merkezdeki olay Canış ile Bayış'ın kahramanlıkları olup Bayış'ın daha çok öne çıkarılmasıdır. Destanda yer alan bütün olaylar bu durumu desteklemek için yer almıştır. Nitekim Bayış'ın yedi yıl çukurda kalması, Celkayıp (Belkıs)'ın bu süre içinde her gün Bayış'a giderek ihtiyaçlarını karşılaması, onu iyileştirmesi, Celkayıp (Belkıs)'ın babasını aldatarak ve atlarını alarak Bayış'ı çukurdan kurtarıp onunla birlikte gitmesi, Celkayıp (Belkıs)'ın ilk görüşte Bayış'a aşık olması ve İslam dinine girmesi, bu bağlamda ters düşmesi, Bayış'ın Kalmuklara tek başına yakalanması, Bayış'ın kendini kurtararak düşman kızıyla evlenmesi, Akiyev ve Dıykanbaev varyantında ağabeyinin bile bilmediği olağanüstü güçlere sahip olması gibi hususlar tamamen Bayış'ın yiğitliğinin ön plana çıkarılması için vakaya dahil edilmiştir.

Bu bağlamda da Canış, Bayış destanının bütün varyantlarının Olrik'in bu kuralıyla uyum sağladığı görülmektedir.

13. Epik Birlik Kuralı: *“Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir.”* (Olrik 2006, 109).

Musulmankulov ve Canayev varyantında Celmayan'ın Canış ile Bayış'ı Ala (Aydın) Köl'e götürmek istemesi ile Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Bayış'ın

dedesinin yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek istemesi vakada kahramanların memleketlerinden uzağa gitmelerinin sebebini teşkil eder. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Bayış'ın karşısına çıkan kaplanı yenmesi Akiyev varyantında dayısının özel olarak eğitmesi, Dıykanbaev varyantında ise annesinin, kendine hamile iken kaplan yüreğine aşermesi ile açıklanır. Bütün varyantlarda Canış ile Bayış'ın memleketlerine sağ salim dönmesi Celkayıp (Belkıs)'ın Bayış'ı çukurdan kurtarıp ağabeyi Canış'ı bulmasına yardım etmesi ile mümkün olur.

Görüleceği üzere Canış, Bayış destanının bütün varyantları bu bağlamda Olrik'in belirttiğimiz bu kuralına uyum sağlamaktadır.

14. İdeal Epik Birlik Kuralı: “Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler.” (Olrik 2006, 109).

Canış, Bayış destanında yer alan bütün anlatı unsurları, Bayış'ın kendi milletinin rahat edebileceği toprakları da ülkesine katmak ile huzur içinde yaşamak niyetini ortaya çıkarmak çerçevesinde destanda yer alır. Ancak sadece Akiyev ve Dıykabaev varyantlarında karşımıza çıkan bu duruma göre Bayış'ın esir düşmesindeki asıl neden "dedesinin yaptırdığı Akkürgün köprüsünden geçip Kıtay topraklarından geçmek ve atalarına yaptıklarının öcünü almaktır. Her iki varyantta da anlatı boyunca Kırgız-Kalmuk/Kıtay savaşlarının temelinde yatan şey budur.

Musulmankulov ve Canayev varyantlarında ise karşı tarafın ideali bağlamında bu durum ortaya çıkar. Nitekim söz konusu varyantlarda da Kalmuk hükümdarının asıl amacı şöhretleri Kırgız sınırlarını aşmış, Canış ile Bayış adlı iki şehzadenin kendi huzurlarını bozacağı, bu yüzden adamlarından birine onları yakalayıp getirmesi için görev vermesidir.

Musulmankulov ve Canayev varyantları bağlamında belirttiğimiz bu hususlara rağmen söz konusu idealin düşman tarafına ait olması, Olrik'in ideal epik birlik kuralına sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarının uymasını da beraberinde getirmiştir.

15. Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: “Halk anlatı geleneğinin en büyük kuralı Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama'dır. Tarihsel olaylar Sage'de

anlatılıyorsa, dikkat kahraman üzerinde toplanır... Sage'de iki kahraman belirlediği zaman halk anlatısının nasıl geliştiğini görmek çok ilgi çekicidir. Bir tanesi her zaman gerçek başkahramandır. Sage onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir.” (Olrik 2006, 109).

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında Bayış anlatı boyunca gerek kahramanlıkları gerek uzun süre süre esir oluşu ve kendini kurtaran düşman hükümdarının kızıyla anlatının sonunda evlenmesi, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında olağanüstü güce sahip olduğu belirtilerek kaplanla karşılaştırılması hatta Dıykanbaev varyantında hamile kalan annesinin kaplan yüreğine aş ermesi, Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Ala Köl'e av avlamak kuş kuşlamak, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Aziret Aalı'nın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek için gitmek istemesi gibi unsurlarla desteklenmiş; bütün varyantlarda anlatının asıl kahramanı olarak vurgulanmasını, en önemli kişi olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir.

Anlaşılabacağı üzere Bayış, bütün varyantlarda ön plana çıkarılan bir kahraman olarak belirlemekte, Olrik'in bu kuralına da söz konusu destanın bütün varyantları uyum sağlamaktadır.

Canış, Bayış destanını epik kuralları bağlamında değerlendirdiğimizde dört varyantının da on iki kurala tamamen uyduğunu, "yineleme" ve "üçleme" kurallarına hiçbir varyantın uymadığını, "ideal epik birlik" kuralına ise Musulmankulov ve Canayev varyantları uymazken Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarının uyum sağladığı görülmektedir. Genelde ise destan büyük oranda Olrik'in epik kurallarıyla birebir örtüşmektedir (Tablo: 1)

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ VARYANTLARI				
Olrik'in Epik Kuralları	Musulmankulov	Canayev	Akiyev	Dıykanbaev
Giriş ve Bitiriş Kuralı	+	+	+	+
Yineleme Kuralı	-	-	-	-
Üçleme Kuralı	-	-	-	-
Bir Sahnede İki Kuralı	+	+	+	+
Zıtlık Kuralı	+	+	+	+
İkizler Kuralı	+	+	+	+
İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı	+	+	+	+
Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı	+	+	+	+
Kalıplaştırma Kuralı	+	+	+	+
Büyük Tablo Sahneleri Kuralı	+	+	+	+
Anlatı Mantığı Kuralı	+	+	+	+
Tek Entrika Kuralı	+	+	+	+
Epik Birlik Kuralı	+	+	+	+
İdeal Epik Birlik Kuralı	-	-	+	+
Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı	+	+	+	+

Tablo: 1

VII. 2. Otto Rank'ın Kahraman Kalıbı

Psikanalitik halkbilimi kuramı çerçevesinde Otto Rank'ın geliştirdiği kahraman kalıbı modeline göre kahraman, aile ile iç güdüler arasındaki ilişkilerden

kaynaklanmaktadır. Teorisyen, kahramanlarını baba-oğul arası çekişmelerin neticesi olarak oğulların babalarını öldürdüklerini ileri sürmekte ve bu ilişkilerdeki kalıplaşmaların da söz konusu kahraman kalıbının oluşmasını sağladığı düşüncesine bağlamaktadır. Anlatı kahramanlarının hayatlarının ilk yarısı üzerinde durulduğu tespit edilen bu kuram, sadece bu kurama uyan kahramanları ele almasıyla eleştirilmiştir (Çobanoğlu 2010; 209).

1. Kahraman sıradışı bir ailenin çocuğudur.

Canış ile Bayış'ın babaları bütün varyantlarda Kırgız hükümdarı, anneleri de hükümdar eşi olarak geçmektedir. Kahramanın ve ailelerinin Er Sogotoh ve buna benzer mitik destanlar ile ilk insanın yaratılmasını anlatan mitler hariç olmak üzere sadece Canış, Bayış ve Kırgız değil bütün Türk dünyası destanlarında, genellikle hükümdar ya da hükümdar soyundan olmaları aslında Türklerin bu konuya olan bakış açılarını da dile getirmektedir. Manas destanının uzun yıllar "Manas'ın aristokrat bir ailenin oğlu olması, bu durumun günün birinde Türklerin bütün Orta Asya topluluklarını idare altına almasını da beraberinde getirebileceği" nedeniyle basılmamasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanının bütün varyantları Rank'ın bu kuralıyla örtüşmektedir.

2. Kahramanın babası bir kraldır.

Canış, Bayış destanının tüm varyantlarında Canış ile Bayış'ın babaları bir Kırgız hükümdarı olup Musulmankulov varyantında Asılkan; Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Nurkan adıyla verilmekte; Canayev varyantında adı belirtilmeyen bir hükümdarın oğulları olduğu ifade edilmektedir.

Anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanının dört varyantı da Rank'ın bu kuralıyla uyum sağlamaktadır.

3. Kahramanın ana rahmine düşüş şartları zordur.

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarını bu bağlamda gözden geçirecek olursak Musulmankulov varyantında destan kahramanlarının doğumu Asılkan Mekke ve Medine'ye doğru yola çıkıp dua ederek giderken karşısına çıkan Hızır-İlyas'ın himmetiyle; Canayev varyantında çocuksuz Kırgız hükümdarı Allah'a yalvarıp dua ederek Dıykanbaev varyantında ise Nurkan'ın babası Aziret Aalı'nın toy yapıp, hayvan kesip, gelenlere dua ettirmesiyle Canış adlı bir erkek torun sahibi olur. Aynı varyantta Külükan'ın Bayış'a hamile kalmasında olağanüstü bir durum söz konusu değilken annenin kaplan yüreğine aşermesi, Bayış'ın hamileliğinin de olağanüstü olarak değerlendirmemize neden olmalıdır. Sadece Akiyev varyantında Nurkan'ın oğulları Canış ile Bayış'ın anne rahmine düşmesinde herhangi bir olağanüstü durum söz konusu değildir.

Canış, Bayış destanının Akiyev varyantı hariç hepsinde de Canış ve Bayış'ın anneleri Külükan, olağanüstü bir şekilde hamile kalırlar. Bu bağlamda söz konusu destanın sadece Musulmankulov, Canayev ve Dıykanbaev varyantlarının bu kurala uyum sağladığı görülmektedir.

4. Kahramanın doğumuna karşı kehanetler ve uyarılar vardır.

Canış, Bayış destanının sadece Dıykanbaev varyantında gördüğümüz üzere bu durum, Külükan'ın Bayış'a hamile olduğu ve aşerdiği kaplan yüreği için eşi Nurkan'ın tüm avcılarını bir kaplan yakalayıp getirmeleri için kırlara-dağlara saldırdığı sırada karşımıza çıkar. Nitekim Külükan'ın hiçbir şey yiyip içmeden karanlık bir odada öylece yattığı sırada yaşlı bir avcının "on altı yaşında bir çocuğun gemi olmayan bir taya binmiş olduğu halde kaplanı yakalayıp getirdiğini görmesi" üzerine görmüş geçirmiş bir kocakarının kendi kendine "Külükan'ın karnındaki bu çocuğun rehberi yiğitlerin piri Şaymerdendir deyip gözünü yumması" ile karşımıza çıkar. Anlaşılacağı üzere destanın sadece Dıykanbaev varyantında Bayış'ın doğumundan önce onun ileride nasıl bir çocuk olacağı konusunda bir kehanette bulunulmuştur. Yine bir "mastan" kendini bilmeden yatan Külükan'ın yanına gelir ve karnında "Külükan'a altmış yiğit gücünde, peygamber heybetinde, kaplan görünüşünde bir yiğit yatmakta olduğunu bu nedenle aşerdiğinin

kaplan eti olacağını" belirtir. Bu bağlamda da Canış, Bayış'ın Otto Rank'ın bu kuralına sadece Dıykanbaev varyantında uyum sağladığı görülmektedir.

5. Kahraman bir kutu içinde bırakılır.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla hiçbir varyant Rank'ın bu kuralına uymamaktadır.

6. Kahraman, hayvanlar veya iyi bir insan tarafından korunur.

Canış, Bayış destanının dört varyantında da Canış, Kalmuklar/Kıtaylar tarafından her yerinden yaralandığında atı Ker tulpar (Ker corgo) tarafından sırtına bindirilerek bir mağaraya getirilirken söz konusu dört varyantın hepsinde de Bayış, Kalmuk hanı tarafından yıllarca tutulduğu çukurdan söz konusu Kalmuk hanının kızı tarafından kurtarılıp kendi ülkesine getirilir.

Bu bağlamda destanın bütün varyantlarının Rank'ın bu kuralıyla örtüştüğü görülmektedir.

7. Kahramanı dişi bir hayvan veya mütevazi bir kadın emzirir.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durumla karşılaşmamaktayız. Bu bağlamda da destanın hiçbir varyantının Rank'ın bu kuralıyla uyumu söz konusu değildir.

8. Kahraman büyür.

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında kahramanların olağanüstü veya değil doğumları verilmekteyse de Türk destanlarında kahramanların çocukluk dönemlerinin son derece hızlı geçildiği, destanın asıl amacının anlatı kahramanının yiğitliklerinin ortaya konması gerçeğini, unutturmamalıdır.

Yine de Canış, Bayış destanında kahramanların on beş yaşlarına gelene kadar olan hayatlarından neredeyse hiç bahsedilmemesi, birden 10-12-15 yaşlarına gelivermeleri, delikanlılık çağına gelince av avlayıp kuş kuşlamak ya da dedelerinin

yaptırıldığı köprüyü görmek üzere gidecekleri yaşa gelmelerinden söz edilmesi bize söz konusu destanın dört varyantının Rank'ın bu kuralına uyum sağladığını göstermektedir.

9. Kahraman gerçek ailesini bulur.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanının veya kahramanlarının herhangi bir nedenle evlatlık edinilmeleri, ailelerini kaybetmeleri söz konusu değildir. Bu bağlamda da destanın hiçbir varyantı Rank'ın bu kuralıyla benzerlik göstermez.

10. Kahraman babasından intikam alır.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında baba ile oğul düşmanlığı "ödipus kompleksi" yer almamaktadır. Bu bağlamda da Canış, Bayış destanının hiçbir varyantının Rank'ın bu kuralıyla da benzeşmediği ortaya çıkar.

11. Kahraman halk tarafından tanınır ve kabul edilir.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanlarının halk tarafından kabulleri gibi bir durum söz konusu olmayıp daha destanın başında onların aileleri yanında büyüdüklerinden, Akiyev varyantında Canış'ın Kayrı şehrine han olduğundan, yanlarında kırk yiğidinin bulunduğu bahsedilmesi bize bu destanın hiçbir varyantının Rank'ın bu kuralıyla da örtülmediğini göstermektedir.

12. Kahraman rütbe kazanır, yükselir ve onurlanır.

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında gerek Canış'ın gerekse Bayış'ın ne tahta geçmeler ne de bir rütbe kazanmaları söz konusudur.

Anlaşılabileceği üzere Canış, Bayış destanının dört varyantından hiçbiri bu kural ile de örtüşmemektedir.

Görüleceği üzere Canış, Bayış destanının Rank'ın 1, 2, 6 ve 8 no'lu kurallarına dört varyantıyla da uymakta iken 5, 7, 9, 10, 11, 12 no'lu kuralların hiçbirine uyum sağlamaması son derece dikkat çekici bir durumdur. Uyumun sadece 3 no'lu kural bağlamında Musulmankulov, Canayev ve Dıykanbaev varyantlarında söz konusu

olurken 4 no'lu kuralda bu uyum bir tek Dıykanbaev varyantıyla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda denebilir ki Camış, Bayış destanının Otto Rank'ın kurallarının üçte ikisiyle örtüşmediği, benzeşmediği ortadadır.

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ VARYANLARI				
Rank'ın Kahraman Kalıbı	Musulmankulov	Canayev	Akiyev	Dıykanbaev
Kahraman sıradışı bir ailenin çocuğudur	+	+	+	+
Kahramanın babası bir kraldır	+	+	+	+
Kahramanın ana rahmine düşüş şartları zordur	+	+	-	+
Kahramanın doğumuna karşı kehanetler ve uyarılar vardır	-	-	-	+
Kahraman bir kutu içinde bırakılır	-	-	-	-
Kahraman, hayvanlar veya iyi bir insan tarafından korunur	+	+	+	+
Kahramanı dişi bir hayvan veya mütevazi bir kadın emzirir	-	-	-	-
Kahraman büyür	+	+	+	+
Kahraman gerçek ailesini bulur	-	-	-	-
Kahraman babasından intikam alır	-	-	-	-
Kahraman halk tarafından tanınır ve kabul edilir	-	-	-	-
Kahraman rütbe kazanır, yükselir ve onurlanır	-	-	-	-

Tablo: 2

VII. 3. Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı

Mitlerin temelinin tarihi gerçeklere dayandığı savını benimseyen Evrimsel Halkbilimi Kuramı'na bir tepki ve eleştiri olarak ortaya çıkan Mit-Ritüel Kuramı'nın kurucusu Lord Raglan'dır. Raglan'a göre mitler, tarihsel olarak gerçek değildir. Bu iddiasını örnek olarak gösterdiği bazı ayin örnekleri ile güçlendirmeye çalışan Raglan, mitsiz ritüellere sahip toplumları kanıt göstererek milletlerin mitolojik evreden geçtiği düşüncesine katılmadığını ortaya koymuştur (Çobanoğlu 2010, 178).

Raglan ayrıca, Frazer ve aynı düşüncedeki araştırmacılarca geliştirilen büyü'nün bir din olduğu görüşüne de şiddetle karşı çıkar. Söz konusu kavramın, dinin bozulmuş hali olduğu fikrini benimseyen Raglan'a göre büyü, halkın kökenini bilmeden icra etmeye devam ettiği bir olgudur. Bu düşüncesiyle Raglan, ritüellerin mitlerden daha eski olduğu sonucuna vardığını da belirtmeden geçmez (Çobanoğlu 2010, 179).

Kurucusu olduğu Mit-Ritüel Kuramı'ndan hareketle Raglan, Geleneksel Kahraman Kalıbı'nı, anlatılardaki kahramanların kesinlikle gerçek olmadığını kanıtlamak için oluşturduğunu ifade etmekte ve kahramanlar da dahil olmak üzere bütün anlatıların tamamen bir kurmaca olduğunu belirtmektedir (Çobanoğlu 2010, 210).

Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahramanın Kalıbı" başlığı altında belirlediği kurallar, Batı ve Orta Doğu kaynaklı 22 metin üzerinden oluşturulmuş, 22 maddeden ibaret "kahraman kalıbı" niteliğinde olup bu maddelerin daha da çoğaltılabileceği ise yine Raglan tarafından belirtilmiştir (Çobanoğlu 2010, 210).

Raglan'ın araştırması sonucu ortaya koyduğu bu geleneksel kahraman kalıbını oluşturan kurallar, Türkiye'de büyük bir yankı uyandırmış; özellikle destan araştırmacıları Türk destanlarını bu kurallara uyarlayarak değerlendirmişlerdir. Başta Özkul Çobanoğlu'nun "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destanı Kahramanlarına Bakış" (Çobanoğlu 1996) adlı çalışması olmak üzere, İsmet Çetin'in "Türk Destanları ve Köroğlu" (Çetin 1998) adlı çalışmasıyla on dört destanda kahramanın ailesi ve doğumu bölümlerine uyarladığı Öcal Oğuz'un "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han" (Oğuz

1998) ile “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat” (Oğuz 1999), başlıklı, Nerin Köse'nin “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş” (Köse 1999), “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek” (Köse 1999), ile “Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikâyeleri” (Köse 2000) çalışmaları olmak üzere pek çok araştırma Türk destanlarının ve diğer sözlü ürünlerin Raglan’ın belirlediği kurallara tamamen uymadığını, özellikle belirgin hususların bu kalıba yabancı kaldığını ortaya koymuştur (Akyüz 2013, 302-303).

1. Kahramanın annesi soylu bir bakiredir:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında Canış ile Bayış'ın annesi için böyle bir durum söz konusu değildir. Üstelik söz konusu destanın tüm varyantlarında Canış ile Bayış'ın annesi bir hükümdarla evli hanımdır; hükümdar eşidir.

Anlaşılmaktadır ki Canış, Bayış destanı hiçbir varyantı bu kurala uyum sağlamamaktadır.

2. Babası bir kraldır:

Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında anlatının aynı adlı kahramanlarının babaları birer Kırgız hükümdarı olup Musulmankulov varyantında Asılkan; Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Nurkan olarak belirtilmektedir. Canayev varyantında ise adı belirtilmeyip sadece "Kırgız hükümdarı" olarak ifade edilmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Canış, Bayış destanı bu bakımdan Raglan'ın 2 numaralı kuralına uymaktadır.

3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durum söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle Türklerde eskiden beri var olan "il dışından evlenme" yani "egzogami" adeti (Ziya Gökalp 1974, 177-186) de bunu gerektirmektedir. Canış, Bayış destanında böyle bir durumdan söz edilmeyişinin bir nedeni de bu olmalıdır.

Görüldüğü üzere Canış, Bayış destanının hiçbir varyantının Raglan'ın bu kuralına uyması söz konusu değildir.

4. Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır:

Canış, Bayış destanının tüm varyantlarını bu bağlamda gözden geçirecek olursak Musulmankulov varyantında destan kahramanlarının doğumu Asılkan Mekke ve Medine'ye doğru yola çıkıp dua ederek giderken karşısına çıkan Hızır-İlyas'ın himmetiyle; Canayev varyantında çocuksuz Kırgız hükümdarının Allah'a yalvarıp dua ederek Dıykanbaev varyantında ise Nurkan'ın babası Aziret Aalı toy yapıp, hayvan kesip, gelenlere dua ettirmesiyle Canış adlı bir erkek torun sahibi olur. Aynı varyantta Külükan'ın Bayış'a hamile kalmasında olağanüstü bir durum söz konusu değilken annenin kaplan yüreğine aşermesi, Bayış'ın hamileliğinin de olağanüstü olarak değerlendirmemize neden olmalıdır. Sadece Akiyev varyantında Nurkan'ın oğulları Canış ile Bayış'ın anne rahmine düşmesinde herhangi bir olağanüstü durum söz konusu değildir.

Bu bağlamda destanının biri hariç üç varyantının bu kurala uyum sağladığı görülmektedir.

5. Kahraman aynı zamanda bir Tanrının oğlu olarak kabul edilir:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanlarının böyle bir özelliğinden söz edilmez. Dolayısıyla bu kuralın da geçerliliğinin olmadığı görülmektedir.

6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında babaları Kırgız hükümdarının iki oğlundan hiçbirine karşı böyle bir niyetleri ve fiileri görülmemektedir. Bir başka ifadeyle baba-oğul destan kahramanlarının herhangi bir konu nedeniyle karşı karşıya kalmaları asla söz konusu değildir. Çünkü baba da oğul da hatta Akiyev ve Dıyanbaev varyantlarında dede de milliyetçi kimlikleri yanında anlatının başından sonuna kadar ailelerine bağlı, yürekleri evlat-torun sevgisiyle dolu olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda da Canış, Bayış destanının Raglan'ın sözü edilen kuralına uyum sağladığı söylenemez.

7. Kahraman gizli bir yere gönderilir:

Destanın hiçbir varyantında Canış ve Bayış adlı kahramanların herhangi bir sebeple bilinmeyen bir yere gönderilmeleri söz konusu değildir. Daha çok masallarda karşımıza çıkan "dünya güzelinin memleketi", "Kaf Dağı'nın tepesi", "Zümrüdüanka'nın memleketi", "hükümdarının gözlerini açacak olan toprağın atının ayak basmadığı memleket" gibi mekanlar, Canış Bayış destanı için söz konusu değildir. Üstelik böyle bir durum destanlarımızın "sözlü bir tarih" olarak düşünüldüğü, "kahraman içinde olmasa bile vakanın başka tarihi gerçekler ile kuşatılarak anlatının oluşturulması" gibi destan algımıza da bu durum, asla uygun değildir.

Anlaşılacağı üzere bu kuralına da destanın hiçbir varyantı uyum sağlamamaktadır.

8. Uzak bir ülkede evlat edinen bir aile tarafından büyütülür:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanları aileden uzakta büyümezler. Üstelik bir başkası tarafından evlat edinilmeleri de söz konusu değildir. Sadece Akiyev varyantında Bayış, dayısı tarafından beş yaşından on iki yaşına kadar iyi bir savaşçı olma konusunda eğitilir, ancak evlat edinilerek değildir.

Bu bağlamda da Canış, Bayış'ın hiçbir varyantında Raglan'ın bu kuralına uyum söz konusu değildir.

9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz:

Türk destanlarının en büyük özelliği destan kahramanlarının birden bire büyüvermesi, çocukluklarının son derece hızlı geçmesidir. Bu bağlamda kahramanların çocukluğu hakkında hiçbir bilgi verilmez. Çünkü destanda en önemli şey anlatı kahramanlarının ülkesinin sınırlarını korumak, huzuru sağlamak ve topraklarını daha da genişletmek için yapacağı savaşlarda göstereceği yiğitliktir.

Canış Bayış destanına bu gözle baktığımızda oldukça farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim Musulmankulov ve Canayev varyantlarında gerek Canış'ın gerekse Bayış'ın çocukluklarında hiç bahsedilmezken Akiyev varyantında Bayış'ın dokuz yaşında insan büyüklüğündeki deve yavrusunu bacağından tutup fırlattığı ve bacağı elinde kaldığı, Dıykanbaev varyantında ise onun sadece kendi yaşitlarıyla değil kendinden büyüklerle bile güreş tutup onları yere çaldığı ve yedi yaşında bir kara buğrayı bacağından tutup fırlattığı belirtilmektedir.

Söz konusu iki varyantın birbirine olan benzerliğini de ortaya çıkaran bu duruma göre Canış, Bayış destanının sadece bu varyantlarının Raglan'ın sözünü ettiğimiz kuralına uyduğu görülmektedir.

10. Kahraman yetişkinlik çağındayken gelecekte kral olacağı yere gider:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim Musulmankulov ve Canayev varyantlarında zaten babaları sağdır ve onların ülkelerinden ayrılışı Ala-Köl'e avlanmak için gitmek niyetiyledir. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise ilk ayrılışları dedeleri Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek niyetiyle gündeme gelir. Bütün varyantlarda da kahramanlar bu zorlu seyahatlarından sonra ülkelerine sağ salim dönerler.

Canış, Bayış destanının dört varyantında da bu konuda herhangi bir benzerlik söz konusu değildir.

11. Kahraman; kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı bir zafer kazanır:

Canış, Bayış destanının sadece Musulmankulov, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında karşımıza çıktığı üzere Bayış'ın söz konusu her üç varyantta bir kaplanla kapıştığı ve kaplanı öldürdüğü görülmektedir. Aslında bu durum Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Bayış'ın annesinin Külükan'ın kendisine hamile iken kaplan yüreğine aşermesine bağlı olarak gelişmiştir.

Canış Bayış destanını bu bağlamda inceleyecek olursak bu kuralın sadece Musulmankulov, Akiyev ve Dıykanbaev varyantları için söz konusu olduğu görülmektedir.

12. Çoğunlukla kendisinin selefinin kızı olan bir prensesle evlenir:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durumla karşılaşmamaktayız. Nitekim Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış, on beş yaşında av için çıktıkları bir göl kenarında gördükleri peri kızları Ayçolpon ve Künçolpon, Akiyev varyantında sadece Canış anne-babasının istediği Külböshan'ın kızı Kümüşay, Dıykanbaev varyantında ise Canış'ın evlenmesinden söz edilememekte Aydın Köl'e gitmek üzereyken eşinin Kümüşay olduğundan bahsedilmektedir. Bir başka ifadeyle Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında evlenmesinden bile söz edilmemektedir. Canayev varyantında ise daha farklı bir durum söz konusu olup destanın başında her iki kahramanın evlenmelerinden söz edilmezken Ala-Köl'e gitmek üzereyken Canış'ın Künçolpon, Bayış'ın ise Ayçolpon adlı eşlerinin olduğu belirtilmektedir.

Kısacası Canış, Bayış'ın hiçbir varyantı Raglan'ın bu kuralına uymamaktadır.

13. Kral olur:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında aynı adlı kahramanların tahta geçmelerinden, babalarının yerine hükümdar olduklarından söz edilmez. Bütün varyantların sonu genç yaşta Kalmuklarla savaşıp sağ salim eve dönen Canış ile Bayış için düzenlenen büyük bir toyla ve bu toyda Bayış'ın kendisini yıllarca esir kaldığı çukurdan kurtaran düşman kızı ile evlenmesiyle bitmektedir. Üstelik Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında memlekete dönüşlerinde tahtlarından edilen anne-babalarını yine aynı mevkiye geçirmek için büyük çaba harcarlar.

Anlaşılabacağı üzere Canış, Bayış destanının hiçbir varyantı Raglan'ın bu kuralıyla uyuşmamaktadır.

14. Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında ne Canış ne de Bayış babaları Kırgız hükümdarı tarafından tahta geçirilmezler. Bir başka ifadeyle hiçbir varyantta Canış, Bayış destanının sonu böyle bir sahne ile bitmez. Sadece Akiyev varyantında Nurkan'ın büyük oğlu Canış'ı Kayrı şehrine han tayin ettiğinden söz edilirse de bu durum sadece bir şehirle sınırlı olup Kırgız hanlığı değildir.

Görüleceği üzere Canış, Bayış destanının hiçbir varyantı bu kuralına da uyum sağlamamaktadır.

15. Kanunlar yazar:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında ne Canış'ın ne de Bayış'ın kanun koyduğu, yasa çıkardığı belirtilmemektedir. Dolayısıyla da üzerinde çalıştığımız destanın hiçbir varyantı Raglan'ın bu kuralına uyumu söz konusu değildir.

16. Kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında her iki kahraman için de böyle bir durum görülmemektedir. Hepsinde de anlatı kahramanları Canış ile Bayış, gerek Ala (Aydın) Köl'e avlanmaya gittiklerinde gerekse de Akkürgün köprüsüne gidişlerinde yanlarında kırk yiğitleri bulunmaktadır. Üstelik uzakta oldukları sürede Akcol ve Darbaz'ın (Döböğ) yaptıkları karşısında anne-babası ve Canış'ın eşi, kızı, oğlu babalarının dönüşünü dört gözle beklerler.

Görüleceği üzere Canış, Bayış destanının hiçbir varyantı Raglan'ın bu kuralına da uymamaktadır.

17. Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır:

Canış, Bayış destanının sadece iki varyantında gördüğümüz üzere bu durum Musulmankulov ve Canayev varyanlatlarında Kalmuk hükümdarı Şumurt (Şumurut) Han'ın Celmayan adlı yiğidine "Canış ile Bayış'ın kahramanlıklarını duyduğunu, topraklarında gözü olabileceğini ve bu nedenle de her ikisini de yakalayıp getirmesi"

görevini vermesiyle söz konusu olur. Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise böyle bir şey söz konusu olmayıp Canış ile Bayış'ın "dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek isteği" üzerine gerçekleşir.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanının sadece Musulmankulov ve Canayev varyantlarının Raglan'ın bu kuralına uyum sağladığı görülmektedir.

18. Kahraman esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır:

Canış, Bayış destanının dört varyantında da destanın asıl kahramanı Bayış'ın Kalmuklar/Kıtaylar tarafından esir edilip yıllarca derin bir çukurda kapatılması, Canış'ın da Kalmuklar/Kıtaylar tarafından vücudunun her yerinden yaralanarak günlerce bir mağarada yatıp kaldığı, yani ölümle karşı karşıya kaldıkları belirtilmekte ise de onların bu durumları kesinlikle esrarengiz bir şekilde karşımıza çıkmaz. Nitekim Canış ile Bayış'ın ölümle yüz yüze gelişleri Musulmankulov ve Canayev varyantlarında Celmayan'ın Kalmuklarla karşılaşacağı bilinerek, tuzak kurularak; Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise Aziret Han'ın köprüsünü görmeye gittiklerinde köprünün yıkılmasıyla karşılaştıkları Kalmuklar/Kıtayların elinden olur.

Bu bağlamda da Canış, Bayış'ın dört varyantı Raglan'ın bu durumuyla uyumlu değildir.

19. Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında Canış ile Bayış'ın ölmeleri söz konusu olmayıp söz konusu dört varyantın sonunda da ülkelerine sağ salim döndüklerinden bahsedilir.

Görüldüğü gibi Canış, Bayış'ın hiçbir varyantı, Raglan'ın bu kuralına uyum sağlamamaktadır.

20. Çocuklarından hiçbiri, eğer varsa, onun yerine tahta geçemez:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında Canış ile Bayış'ın tahta geçmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla Musulmankulov varyantında Bayış'ın, Akiyev varyantında

ise Canış'ın "Bayaman", Dıykanbaev varyantında da yine Canış'ın "Bayan" adlı oğullarından söz edilirse de onlar destanın sonunda bile tahta geçemeyecek kadar küçüktürler.

Anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış destanının dört varyantı da Raglan'ın bu kuralıyla uyum sağlamaktadır.

21. Kahramanın vücudu gömülmez:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanları Canış ile Bayış'ın ölmeleri söz konusu değildir.

Bu bağlamda da Canış, Bayış destanının varyantları Raglan'ın bu kuralıyla da tamamen örtüşmektedir.

22. Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır:

Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında destan kahramanlarının ölmeleri söz konusu değildir. Bu nedenle ölmeyen bir kahraman için yapılan bir türbe-mezardan da söz edilemez.

Bu bağlamda Canış, Bayış'ın hiçbir varyantı Raglan'ın bu kuralına uyum sağlamamaktadır.

Görüleceği üzere Canış, Bayış destanı Raglan'ın 22 madde ile belirlediği "Geleneksel Kahraman Kalıbı"na çok az uyum sağlamaktadır. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 22 no'lu başlıklara hiçbir varyantın uyum sağlamaması sadece 2 no'lu "babası bir kraldır" başlığına dört varyantın da uyması; 4, 9, 11, ve 12 no'lu kurallara ise sadece bir ya da ikişer varyantın uyması da Türk kültürünün kendine özgü kodları olduğunu düşünmemizi, bir başka ifadeyle başka milletlerde de olduğu üzere Türk kimliğinin sözlü ürünlerinde de yansıyacağını bize bir kere daha göstermektedir (Tablo: 3).

CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ VARYANTLARI				
Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı Madde Numaraları	Musulmankulov	Canayev	Akiyev	Dıykanbaev
1	-	-	-	-
2	+	+	+	+
3	-	-	-	-
4	+	+	-	+
5	-	-	-	-
6	-	-	-	-
7	-	-	-	-
8	-	-	-	-
9	-	-	+	+
10	-	-	-	-
11	+	-	+	+
12	-	-	-	-
13	-	-	-	-
14	-	-	-	-
15	-	-	-	-
16	-	-	-	-
17	+	+	-	-
18	-	-	-	-
19	-	-	-	-
20	+	+	+	+
21	+	+	+	+
22	-	-	-	-

Tablo: 3

VII. 4. Özkul Çobanoğlu'nun Epik Kuralları

Türk Dünyası destanları üzerinde özellikle teorik çalışmalarıyla adını duyuran Özkul Çobanoğlu da epik kuralları farklı bir biçimde değerlendirmektedir. Araştırmacının “Türk Dünyası Epik Destan Geleneği” adlı çalışması da tamamen Türk destanları üzerindeki incelemelerine dayanan bu kural ve aşamalara yöneliktir. Özkul Çobanoğlu, Türk destanları üzerine yaptığı çalışmaları sonucunda, “Türk destan kahramanı tipolojisi” oluşturmuş; “Türk Destanlarında Ortak Motiflerin Sıralanış Düzeni ve Motif İndeksi” (Çobanoğlu 2007, 343-344) başlığı altında dört daire ve 26

destanı inceleyerek Türk destanlarına özgü 24 maddede topladığı destan kahramanı kalıbını ortaya koymuştur. Biz de çalışmamızın bu bölümünü Çobanoğlu'nun söz konusu kuralları bağlamında Canış, Bayış'ı incelemeyerek bizim gözümüzle bakan bir araştırmacının oluşturduğu kuramla olan uyumunu göstermek istedik:

Çobanoğlu'nun Türk destan kahramanı kalıbı aşağıdaki gibidir:

A. Birinci Daire: Kahramanın Doğumu ve Çocukluk Dönemi.

A1. Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir.

A2. Destan kahramanın olağanüstü kişiliği ve doğumu.

A3. Destan kahramanın olağanüstü çocukluk dönemi.

A4. Kahramanın ilk kahramanlığı.

A5. Kahramanın müstakbel sevgilisi ile güreşmesi veya aynı kıza talip olan diğer adaylarla yarışma.

A6. Kahramanın sevdiğini alarak yurduna dönmesi.

B. İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

B.1. Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır.

B.2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar.

B.3. Kahramanın dövüşmesi.

B.3.1.1 Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi.

B.3.2.1 Kahramanın başarısızlığa uğraması ve düşmana esir düşmesi.

B.4. Kahramanın yurduna zaferle dönmesi.

C. Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması.

C.1.Kahramanın sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması.

C.1.1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.

C.1.2.1. Kahraman aşağılanarak bu durum kendisine bir kişi tarafından bildirilir.

C.2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya bir hizmetkârının talip olması.

C.3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevdiğisiyle görüşür.

C.4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş veya diğer yarışlar esnasında tanınır.

C.5. Kahraman yurduna döner ve düşmanlarını ve hainleri cezalandırır.

C.6. Kahramanın düğünü ve yapılan şenlikler.

D. Dördüncü Daire: Kahramanın ölümü.

D.1. Kahraman ölümsüzdür.

D.2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.

D.3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.

D.4. Kahraman intihar eder.

D.5. Kahraman yakalanır ve idam edilir.

Gelelim Canış, Bayış destanının bu kalıplarla olan uyumuna...

A. Birinci Daire: Kahramanın Doğumu ve Çocukluk Dönemi.

Musulmankulov varyantındaki;

A. 1.

"Asılkan degen bir padişa bar ele, anın düynösü tügöl, türkügü altın ele. Eç perzenti cok ele..." (Metin, s. 31)

A. 2.

Oşondo taktısın talak kılıp taştap, kudayga calınıp, moynuna boto salınıp, Meke Mediyna közdöy cönödü. Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas "Sen kimsiñ?" dedi. "Men Asılkan padişamın" dedi. "Tilegiñ öttü kudayga, kabil etti" dedi. Anda Asılkan ayttı. "Kızır babam bolsoñ, kudaydan eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteskendi algan berseñ, bir put taştı kötörgön balban berseñ" dedi. Kızır İliyas "Aç alakanıñdı" dedi. "Oomiyin" dep bata berip, közdön kayıp boldu. Tilegi kabil boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü. Eköo teñ semiz tüştü. Bala altın köküldüü tüştü. Adamdar körüp, baldarga ayran tañ kaldı..." (Metin, s. 31)

A. 6.

"Baldar on beşke çıktı. Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş (Metin, s. 31) salıp, talaaga çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken. Kızdardı baldar alıstan körüp, tañ kalıp, beyuş boldu. Cigitterge kayrıldı: "Bul kaydan kelgen kızdar?" dep, tañ kalıp karap turdu. Oşondo bir kuş süröttüü kişi uçuradı. Al adamga: "Sen kimsiñ?" dedi. Al "Nurkoco degen kuştun padişasımın" dedi. "Tigi kızdar kim?" dedi ele, "perinin kızdarı, kızdardı emne kılasıñ?" dep suradı. "Men aşık bolup kaldım" dedi. "Anday bolso, alar kep kiyimin kiye elekte çukul barıp, kiyimderin ala kaç. Kepterin kiyip alıssa karmatpayt" dedi. Eki bala öñüp, çukul bardı. Kızdar bilbey, oynop catıştı. Eköo eki kızdın köynögün ala

kaçtı. Alar cetöo eken, beşöo uçup ketti. Eki kız köynögümdü bergin dep köpkö calındı. Berbey koyuştu. Cigitterdin arasında Aydar degen cigit perinin tilin bilet eken. Eki balanın cön cayın aytıp tüşündürdü ele, alardı körüp, kızdar aşık boldu. Köynögün alıp, kızdardı öñörüp, Altı Şaardı közdöy cönödü. Curt çogulup, kızdarga ayran tañ kaldı. Eköo teñ on beşte, ay çırayluu suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı..." (Metin, s. 32) satırlarından da anlaşılacağı üzere bu varyantta kahramanın ailesi hakkında çok küçük bilgi verilip sadece babasının adından ve padişah olduğundan bahsedilmektedir. Canış ile Bayış adlı ikiz kardeşlerin doğumları ise uzun uzadıya anlatılmakta ve söz konusu kahramanların Hızır-İlyas'ın Asılkan'a dua ettirerek ve "Amin" diyerek dünyaya geldikleri anlatılmaktadır. Destanda gerek kahramanların çocuklukları gerekse ilk kahramanlıkları hakkında herhangi bir bilgi verilmemekteyken her iki kardeşin peri kızları ile karşılaşmaları, onlara aşık olmaları ve berbaerlerinde memleketlerine getirmeleri uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Canayev varyantında;

A. 1.

"Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp caşka bargan eken..." (Metin, s. 121)

A. 2.

"Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabil bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön..." (Metin, s. 121)

satırlarında da görüldüğü üzere bu varyantta sadece kahramanların aileleri hakkında kısa bir bilgi verilmekte olup Canış ile Bayış'ın babalarının yaşı ilerlemiş bir padişah olduğundan söz edilmektedir. Daha sonra da bu padişahın ilerlemiş yaşına rağmen evlat sahibi olamadığı, yıllarca dua edip ağladığı, nihayet Canış ve Bayış adlı iki kavuştuğu anlatılmaktadır. Kahramanların çocuklukları, yırtıcı bir hayvanla karşılaşp onu

yenmeleri ve sevgilileriyle gürüşmeleri hatta onları alıp memleketlerine dönmeleri ise bulunmamaktadır.

Akiyev varyantına baktığımızda ise oldukça farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim;

A. 1.

"Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdiği çok, balbandığı çok, kalkın surap cata berdi..." (Metin, s. 147)

A. 2.

"Külükandın boyuna bütüp, colborstun cürögünö talgak bolup, talgagı kanbay catıp, bir cılda Bayıştı törödü..." (Metin, s. 147)

A. 3., A. 4.

"Bayış 9 caşar bolgondo bir kişişil buuranı butunan karmap ırğatkanda butu kolunda kalıp, buta atım cerge barıp tüşkön eken. Anda ata-enesi: "Koygun, balam, emiten mınday kılsañ, biröönün sözü, biröönün közü tiyet, ce bir duşman öltürüp ketet" dep aldap-soolap ağılgalap, açuusuna tiybey, asırıp, saktap cürüştü..." (Metin, s. 147)

Dıykanbaev varyantındaki;

A. 1.

İlgeri ötkön zamanda,

Kırgız, Kıpçak elinde,

Altı şaar cerinde,

Aziret Aalı han bolgon,

Aalamga dañkı dañ bolgon, (Metin, s. 379)

.....

Aziret Aalı karadı,
Al-küçü ketip aradı,
Nurkan attuu balası
Özünün ordun baspadı,
Altı Şaar çeginde (Metin, s. 380)

A. 2.

Külükan bala kötördü,
Demigip basıp cürö albay,
Catıp kaldı turalbay,
Bübü, bakşı çoğuldu,
Başına çırak koyuldu,
Çark aylanıp dem saldı, (Metin, s. 381)

Cayın bilbes tim kaldı.

Aga dağı bolbodu,

Alı ketip alsırap,

Kanı kaçıp kansırap,

Ölö turgan bolgonu.

Añgıça kelip bir mastan

Bübü, bakşı kubalap,

Tündügün bekem tarttırıp,

Eşigin katuu captırıp

.....

Karakan kızı Külükan

Kak colborstun etine

Talgak bolgon turbaybı,

Üç kündön kalbay tappasañ,

Ölöp keter alsırıp,

Kanı kaçıp kansırıp." (Metin, s. 382)

İçinen bala tüşkөndө

"Bar-bar" etip ıyladı,

Enesin kıyın kıynadı,

Too silkinip, taş urap,

Tünörüp asman sel cürdü,

Mındaydı murun kim kördü.

Bir çeңgelde kan uyup,

Bir çeңgelde cin uyup,

Körgөndün baarı tañ kaldı.

Ay tuyakka bee soydu,

Azan aytıp çakırıp, (Metin, s. 384)

Bayış atap at koydu.

Barkırıp bala tüşkөndө,

Cer silkinip ketkende, (Metin, s. 385)

A. 3., A. 4.

"Bayış ottoy canıp, teñtuştarı gana emes, özünön uluular menen taymaşa ketip, kötörüp urup, el közünö ilinet. Ceti çaşında baldar menen oynop cürsö, töö içindegi bir kişi cegiç Kara buura oozunan ak köbügün çaçıp, baldardı kubalap, eköönö cetip, çaynap burkup ciberet. Baldar çurkurap Bayıştı tegerektep kalışat. Oşondo al buuranı tosup turup, butunan alıp ırgıtında bir butu üzülüp, kolunda kalat. Bul okuya bat ele ayılga tarayt. Nurkan menen Külükan da ugup, Bayışka "Biröönün sözü tiyet, biröönün közü tiyet, minday iş kılbay cür" dep, akıl-nasaatın aytıp, sak-saktap çoñoytuşat..." (Metin, s. 386) dizelerinde de görüleceği üzere Çobanoğlu'nun bu başlığı ile Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında vakanın seyri büyük bir benzerlik göstermektedir. Nitekim her iki varyantta da kahramanların aileleri hakkında diğerlerine nazaran daha geniş bilgi verilmekte olup kahramanlar olağanüstü bir şekilde doğarlar. Birlikte vermeyi uygun bulduğumuz, çocukluğunu ve ilk kahramanlığını gösteren satırlarda da gösterildiği üzere her iki varyantta da kahramanın daha çocuk denecek yaşta bir deve yavrusunu bacağından tutarak fırlattığı ve devenin bacağına elinde kaldığı belirtilir. Her iki varyantta da kahramanların sevgilileri ile güreşmeleri ve memlekete dönüş bölümleri yoktur.

B. İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

B. 1.

Belirtmemiz gerekir ki Canış, Bayış destanının dört varyantında da Canış ile Bayış memleketlerinden ayrılırlar, fakat bu ayrılışın nedeni "düşmanın yapacağı bir saldırıyı haber alma" değildir. Nitekim Musulmankulov ve Canayev varyantlarında bu ayrılışın nedeni Ala-Köl'e gidip avlanmak iken Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında ise dedelerinin yaptırdığı köprüyü görmek istemeleri olarak belirtilmektedir.

Bu bağlamda Canış, Bayış destanının hiçbir varyantı Çobanoğlu'nun belirlediği bu kurala uymamaktadır.

B. 2.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere dört varyantda da Canış ile Bayış'ın evden uzaklaşmalarının sebebi daha çok kendi isteklerine bağlıdır. O nedenle B. 1' bağlı olarak gelişen bu epizotta söz konusu destanın hiçbir varyantında bu kural yer almamaktadır.

B.3.

Belirtmemiz gerekir ki Musulmankulov ve Canayev varyantlarında kahramanlardan hiç kimse ile karşı karşıya geldiği görülmez.

Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında gördüğümüz üzere Bayış, Ayaz ve Argın adlı savaşçılarla teke tek karşılaşır ve onları yenip öldürür. Akiyev varyantındaki:

Üzöngügö but saldı,

Baatır Ayaz attandı.

Barıp karmap kelet dep,

Balanı kolgo beret dep,

Han Sıyadat şattandı. (Metin, s. 207)

.....

Baatırsıp kelgen er ele,

Kalıñ koldun içinen,

Ayaz baatır ayrıldı,

.....

Ayra saldı er Bayış,

Tartıp alıp taamaylap,

Kayra saydı er Bayış, (Metin, s. 208)

Aldınan çıgıp cürökkö

Daana saydı er Bayış,

Caştık kılıp eki kur,

Caza saydı er Bayış,

Cana aylanıp cürökkö,

Taza saydı er Bayış, (Metin, s. 209)

.....

Ayaz baatır anda ölgön, (Metin, s. 266)

.....

Bayış turat külüñdöp:

"Bak berseñ kудay bugün dep,

Oñuma kelse Argındın

Omkorsom boldu түbün dep.

Canagı balbanıñar kayda?" dep.

.....

Kömölötö karmaarda,

Baatır Bayış kamdanıp,

Basıp bardı balbanga. (Metin, s. 274)

.....

Oñolup çengel salgança,

Oñunda turgan er Bayış
Kötörüp cerge bir çaptı.
Kömölönüp taş kaptı.
Baatırsıgan Argındın
Başı sindı cançırıp.
Meesi cerge çaçırıp,
Sınıp turat Sıyadat (Metin, s. 275)
ve Dıykanbaev varyantındaki;
Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Toodoy bolgon Ayazdı
Nurkandın uulu er Bayış
Tomoloto salganı,
Koldodu baba arbagı.
Kerilip Bayış tepkende,
Kömkörö salıp ötköndö,
Korkuragan ün çıktı,
Ayaz alptan can çıktı. (Metin, s. 414)
.....
Aram tamak Argındın (Metin, s. 416)
Acalı mintip cetkeni.

Karap turgan köp koşun

Esinen tanıp kalganı,

.....

Ayaz, Argın baatırlar

Bala dep maani berbesten,

Acal taptı bir kalpıs."

.....

Töödöy bolgon Ayazdı,

Döbödöy bolgon Argındı,

Tak kötörüp urgan soñ, (Metin, s. 417)

dizelerinde de görüldüğü gibi...

Canış, Bayış destanının dört varyantında da Bayış'ın yıllarca bir çukurda esir tutulduğunu görmekteyiz. Memleketlerinden ayrılma ve Kalmuklarla karşılaşma sebepleri farklı olsa da bu durumu biz Kırgız destancılarının söz konusu Türk boyunun tarihini çok iyi bilmelerine ve bir kahramanlık destanı olan Canış, Bayış'ta Kırgızlarla ilgili ve onları asırlarca uğraştıran "Kırgız-Kalmuk savaşları"nı bilerek eklediklerini düşünüyoruz. Aşağıya aldığımız ve hangi varyantlara ait olduğunu belirterek verdiğimiz satırlarda ise bu durum açıkça görülmektedir:

Musulmankulov varyantında:

Zındanga salgın dep aytat,

Anday bolso akıl dep,

Aytkan sözüñ makul dep,

Masilattı toktotup,

Zındanga munu salalı,
Sırtınan karap bagalı.
Zındanga Bayış salınıp,
Sırtınan kapka cabılıp,
Kılğanında aybı cok,
Kılımdın baarın karasa,
Er Bayıştın daynı cok.
Celmayan menen Bortabaş
Cetelep menen alıptır,
Padişa menen bir malay
Törtöölöşüp barıptır.
Seksen kulaç zındandın
Nak túbünö salıptır,
Tük kişi körböy kalıptır, (Metin, s. 62)

Canayev varyantında:

Aralap kalmak köp barıp,
Eñkeyip kılıç çabarda
Moynuna arkan saldı emi,
İnisi bolgon Bayıştı
Tüşürüp attan aldı emi,
Kalmaktan balban çoğulup,

Arkan menen tañdı emi.

Musapır kılıp aldı emi.

İnisi Bayış tañılıp (Metin, s. 131)

.....

Musapır bolgon er Bayış,

Kalmakka ketken baylanıp,

Cerine kalmak bardı emi, (Metin, s. 132)

Akiyev varyantında:

Makul kördü Sıyadat,

Kubangandan köönü şat.

Kabagın cazıp külüñdöp,

Kapalıgı bilinbeyt,

Kayrattuu Bayış azamat.

Çıncırlap kişen saldırgan,

Çırmatıp eki dalıdan,

Iraak basıp ketkisiz

Abıdan bekem çarıgan,

Orgo salmak bolgondo,

Oşondo Bayış oylonup,

Ümüt kıldı canınan.

Çırmagan temir zım menen,

Cırtık apan Şım menen,
Tulku boyu caraluu,
Ölör ölbös sın menen. (Metin, s. 280)
Ak tanaptın bir uçun
Beline bekem bayladı,
Orgo taştap kezinde,
Oolcugan unaktın
Ottoy közü caynadı.
Aldınan ıgıp col tozup,
Amalsızdan Celkayıp,
Akırın süylöp koştoşup, (Metin, s. 281)

Dıykanbaev varyantında:

Cıyılıp kıtay barganı,
Butu, kolun ıncırlap,
Altımışı birigip,
Kötörüp narga salganı.
Salaalap agıp kızıl kan
Kıynoodo Bayış kalganı. (Metin, s. 420)
.....
Küyüttü bizge bermekçi.
Altımış kulaç zındanga

Alıp barıp salalı,

Alı ketsin alsırap, (Metin, s. 426)

Kanı ketsin kansırap,

Kün körböy közü tunarsın,

Şaldırap butu sunalsın.

Kurt-kumurska toylosun,

Kıtay degen kim eken,

Zındanga catıp oylonsun.

Erdemsip kelgen eme eken,

Tutkunda catıp kor bolsun." (Metin, s. 427)

satırlarında da görüldüğü gibi...

C. Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması.

C.1.Kahramanın sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması.

C.1.1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.

C.1.2.1. Kahraman aşağılanarak bu durum kendisine bir kişi tarafından bildirilir.

C.2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya bir hizmetkârının talip olması.

C.3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevdiğisiyle görüşür.

C.4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş veya diğer yarışlar esnasında tanınır.

Belirtmemiz gerekir ki Canış, Bayış destanında Çobanoğlu'nun belirlediği ilk dört kuralın hiçbirisi bulunmamaktadır. Çünkü destan boyunca kahramanlar ya da aile fertleri çeşitli şekillerde rüya gördükleri halde sevgilisi ya da akrabası esir alınacağı hakkında bir bilgi yoktur. Ayrıca Canış ile Bayış'ın hiçbir şekilde aşağılanmaları da görülmemektedir. Bunların yanı sıra Bayış'ın çukurda yıllar boyunca kendisine itina ile bakan ve onu esaretten kurtaran sevgilisine başka talip olmayıp sevgilisinin başkaları ile evlenmesi de söz konusu değildir. Kılık değiştirme ise bütün varyantlarda söz konusu iken bu durum sadece kahramanların memleketlerine dönüşte babalarını tahttan indirip eşleri ve kızlarıyla evlenmek isteyen kişilerin kim olduğunu daha doğrusu memleketin ahvalini öğrenmek için döndükleri sırada gerçekleşir.

C.5.

Belirtmemiz gerekir ki destanın bütün varyantlarında kahramanlar memleketlerine (kılık değiştirerek ve derviş kılığında) dönerler. Yaptıkları iş ise eşleri ve kızları ile evlenmek üzere ve tahta oturduğu için toy veren iki eski kölesini cezalandırmaktır. Bu durum aşağıya varyantlara göre belirlenip alınan satırlardan da açıkça görülecektir:

Musulmankulov varyantında:

Akırındap bardı emi,

Beri kel dep çakırıp,

Kılıç menen çappadı,

Kamçı menen urbadı,

Arbak urgur dep ayttı,

“Öltürüp koysom barasıñ,
Şeyit keçip kalasıñ.”
Kıya tartıp aldı emi,
Kılıçın sürüp kaldı emi,
Dalısının keçirin
Tört elidey aldı emi,
Cürö bergin dep aytıp,
Uruksat berip saldı emi.
Altın taktı astınan
Akırın tartıp aldı emi,
Ak tuncurdan şeyşepi,
Bölögünön saldı emi.
Ak calgasın dep aytıp,
Ar kişisi kep aytıp,
Uşu turgan kalıñ el,
Baarısı birge kelişip,
Aksarbaşıl koy soyup,
Ay tuyaktan bee soyup, (Metin, s. 112)

Canayev varyantında:

El çetine bardı emi.
Akcol, Döbök kuldarı

Katındarı alam dep,
Kapkaluu şaar kalkına
Ee bolup kalıptır,
Ceti caşar balasın
Öltürmek bolup eki kul
Ayrı beles kesenge
Alıp çıgıp barıptır,
Çırkıratıp balanı (Metin, s. 139)
Moynuna arkan salıptır.

.....

Kuldar eelep alganı,
Ene-atası musapır
Tegirmençi ittin kolunda (Metin, s. 140)

.....

Karıp bolgon enesi,
Kaygılıu bolgon atası,
Kagılayın karagım,
Akcol, Döbök kuldardan
Korduktu kördük dep ıylap.

.....

Açuusu kelgen er Bayış,

Agası bolgon er Canış,
Ordunan tura kaldı emi,
Tegirmençi al itti
Cakadan karmap aldı emi,
Tegirmendin köölünö
Alıp barıp saldı emi.
Ene-atasın eerçitip,
Tayatası üyünö
Tagın alıp bardı emi,
Baarı-cogun çogultup,
Üyünö cıyıp saldı emi,
Toy berip catkan eki kul
Kan üstünö bardı emi.
Katın menen erkekti (Metin, s. 142)
Ekige bölüp salıptır,
Erkeçten salıp kök börü
Kuldarı tartıp kalıptır.
Kabılan gibi tuugan er Canış,
Kaçırıp kaldı er Bayış.
Kökbörü tartkan kuldardı
Arkadan kuup barganı,

Aldındağı attardın
Camınan basıp kaldı emi.
Eñip alıp kuldardı
Ay, Künçolpon aldına
Kökbörü tartıp bardı emi.
Kısasın kудay cetkirip,
Bergisi kelse oşondoy,
Tuz aramı eki kul
Bayış menen Canıştın
Koluna tüştü kutulbay.
Azaptı körgön eki bek,
Kısasın kuldан алған,
Kıyanat kılған Celmayan
Tüştü kayra koluna,
Bekterdin tüştü toruna.
Eki kul menen Celmayan
Cetimiş kulaç zındanga
Cetkileñ Bayış saldı emi,
Öltürböstön bulardı
Uşintip öçün aldı emi. (Metin, s. 143)

Sadece Akiyev varyantında gördüğümüz üzere destandaki:

"Canış, Bayış, Akcol, Darbazdı darga astırıp öltürmök boldu ele, oşondo Canıştın balası Bayaman: "Munuñuzdar carabayt" dedi. Özüñör menen öçöşüp, kekteşip cürgön kıtaydın ce kalmaktın hanı menen ce bir baatırı menen kastaşıp kolgo tüşkönsüp, uşu kuldu uyalbay kantip darga asasıñar, uşulardın kegi, öçü kurusun. Andan körö kulduk kızmatın kılıp cürö bersin" dep, bala darga astırbay koygon eken." (Metin, s. 375) satırlarında da belirtildiği gibi Bayaman'ın isteği üzere Akcol ile Darbaz cezalandırılmaz.

Sadece Dıykanbaev varyantında bu cezalandırmanın Canış ile Bayış'ın memlekete dönüşte Akcol ile Darbaz'ın yanı sıra kendini çukura atan sevgilisinin babası Sıyadat'ı da öldürdüğü görülür:

Atınan tüşpöy er Bayış

Ölör ceriñ uşul dep,

Ölçöp kelip sayganı,

Kan tamırın kıyganı,

Bardık küçün cıyganı, (Metin, s. 452)

Omkorultup urganı.

Opol toodoy Sıyadat

Olçoyup catıp kalganı, (Metin, s. 453)

.....

Akcol, Darbaz eki kul,

İzdep keldim kaydasıñ?"

Toktono albay er Bayış

Koynundagı kılıçtı

Koltuktan suurup alğanı,
Kelgenin bilip bekterdin
Eköönü kудay urğanı
Keçir, begim, keçir dep,
Belin iyip бүgүлүp,
Kelinderçe cүgүнүp,
Bizdi kудay urdu dep,
Aldına kelip cıgılıp,
Çök tüşüp catıp kalganı.
Karap turgan kalıñ el,
Dumana bolgon eki bek
Canış, Bayış ekenin (Metin, s. 461)
Cardana karap bilgeni, (Metin, s. 462)
C.6.

Musulmankulov varyantında;

Belkıs dep Bayış kıykırat,
Men keldim dep çakırat.
Akırın dep sılanıp,
Anda Belkıs uyalıp.
Bayış bardı sabılıp,
Moynuna boto salınıp,

Canış bardı calınıp, (Metin, s. 114)

.....

Asılıñ Bayış aldı emi,

Tokson künü toy kılıp,

Elüü moldo cıydı emi,

Eziltip nıke kıydı emi.

Ayçolpon turat süyünüp,

Siñdi kılıp aldım dep,

Kuday berip saldı dep,

Biriğışin cırğaşıp,

Koşuluşup salamat,

Koş aman bol cigitter,

Kazal büttü tamamat. (Metin, s. 115)

Dıykanbev varyantında:

Ata, bala körüştü,

Kuçaktaşıp öbüştü,

Körüp Canış, Bayıştı

Kümüşay zarlap kayıştı.

Öñümbü dep ıyladı,

Asıl canın kıynadı.

Otuz kelin, otuz kız,

Celkayıpka ciberip,
Cetine albay aldirdi,
Peri sımal Celkayıp
Kunduzday aı cer iyip,
Munaraga ıkkanda
Körgöndün közün taldirdi.
Irçılar koşup ırdadı,
Sınçıları sındadı,
Bayıška ılayık eken dep,
Köpçülük karap ılgadı.
Kudureti kudaydın
Baarı kaldı tabışıp,
Ordogo kire barışıp,
Karıları karaşıp,
Caştarı cüröt canaşıp.
Ata-enesin aldırıp,
Ay tuyaktı bat aytıp,
Allanın atın cat aytıp,
Aksarbaşıl aldırıp.
Oşondo Nurkan karısı,
Baldarım aman keldi dep,

Tilekti kудay berdi dep,
Kalkın cıyıp toy berdi,
Malı cокko koy berdi,
Atı cокko tay berdi,
Cütü cокko uy berdi,
Üyü cокko üy berdi,
Pulu cокko pul berdi,
Mındaydı murun kim kördü.
Çogulup kelgen köpçülük
Batın berdi taradı,

Boldu sözdün tamamı. (Metin, s. 464)

dizelerinden de anlaşılacağı gibi kahramanların memleketlerine döndüklerinde sevgilileri ile evlenmeleri ve gerek düğün gerekse kutlama bağlamı toy düzenlemelerine sadece Musulmankulov ve Dıykanbaev varyantlarında rastlamaktayız. Buna göre Canış, Bayış memleketlerine döndüklerinde Bayış'ı çukurdan kurtaran (Musulmankulov'da Belkıs, Dıykanbaev'de Celkayıp) sevgilileri ile evlenirler ve büyük bir toy düzenlerler.

D) Dördüncü Daire: Kahramanın ölümü.

D.1. Kahraman ölümsüzdür.

D.2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.

D.3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.

D.4. Kahraman intihar eder.

D.5. Kahraman yakalanır ve idam edilir.

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında kahramanlar ölmez; ülkelerine döndüklerinde kendilerini esaretten kurtaran sevgilileriyle evlenirler. Dolayısıyla Özkul Çobanoğlu'nun belirlediği bu dördüncü bölümün kuralları destanın hiçbir varyantı ile uyuşmamaktadır (Tablo: 4).

	Özkul Çobanoğlu'nun Epik Kuralları		CANIŞ, BAYIŞ DESTANININ VARYANTLARI			
			Musulman- kulov	Canayev	Akiyev	Dıykanbaev
A	1.		+	+	+	+
	2.		+	+	+	+
	3.		-	-	+	+
	4.		-	-	+	+
	5.		-	-	-	-
	6.		-	-	-	-
B	1.		-	-	-	-
	2.		-	-	-	-
	3.	3. 1.	-	-	+	-
		3. 2.	+	+	+	+
4.		+	+	+	+	
C	1.	1. 1.	-	-	-	-
		1. 2.	-	-	-	-
	2.		-	-	-	-
	3.		-	-	-	-
	4.		-	-	-	-
	5.		+	+	-	+
	6.		+	-	-	+
D	1.		-	-	-	-
	2.		-	-	-	-
	3.		-	-	-	-
	4.		-	-	-	-
	5.		-	-	-	-

Tablo: 4

VII. 5. Nerin Yayın'ın Önerdiği Epik Kurallar

Prof. Dr. Nerin Yayın, 18 yıldır süren Kırgız destanları üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda söz konusu anlatı türüne ait gerek makale olarak incelenenler (ad koyma, ölüp dirilme) gerekse Kococaş, Kurmanbek ve Ak Mööor gibi Kırgız destanlarının aktarma-inceleme içerikli yayınları sırasında edindiği tecrübeler sonucunda Çobanoğlu'nun kuralları haricinde, Abdülkadir İnan'ın ise Manas destanı üzerindeki araştırmaları sırasında yabancıların söz konusu destanın yayınlanmasında gördükleri sakıncaları belirtirken ifade ettiği hususlar (İnan 1998, 118-120) haricinde iki kural daha ortaya koymuştur.

Çalışmanın bu kısmında Canış, Bayış destanı, Nerin Yayın'ın belirlediği iki kural bağlamında incelenecektir:

1. Türk destanlarında anlatı sonunda kahraman genellikle ölmez, ölse bile yerine geçecek evladı veya kardeşi mutlaka vardır:

Çobanoğlu'nun D. Kahramanın Ölümü başlığı ile verdiği kurallar bölümünde de belirttiğimiz üzere Canış, Bayış destanının sonunda kahraman ölmez. Bayış; ağabeyi Canış ile birlikte sağ salim memleketine döner ve sevdikleriyle evlenirler. Bu nedenle Çobanoğlu'nun adı geçen başlıklı maddelerine uyum sağlamadığı belirttiğimiz bu durumun sadece Canış, Bayış'a özgü olmayıp Er Tabıldı, Seyitbek, Kız Cibek başta olmak üzere pek çok Kırgız destanında da görülmesi düşüncemizi doğrular niteliktedir.

2. Türk destanlarının bazılarında atın yerine silahın geçmesi söz konusudur:

Türk destanlarında atın en önemli hizmeti kahramana savaş esnasında yardım etmesidir. Düşmana karşı kazanılacak bir zaferde atın gücü, yiğit bir asker kadar önemlidir. Fakat Canış, Bayış destanının hiçbir varyantında böyle bir durum yoktur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki;

Canış, Bayış destanı, bütün varyantlarıyla ele alındığında Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahraman Kalıbı" ile "Otto Rank'ın belirlediği esasların çok az uyum sağlamasına rağmen obanoğlu'nun belirlediği epik kuralların çoğu ile uyum göstermekte; Axel Olrik kanunlarının da neredeyse tamamına uyduğu görülmektedir. Bu durumu ise biz, Olrik'in sadece destan değil anlatı geleneğine özgü bütün türler üzerindeki hakimiyeti ile değerlendirmek istiyoruz.

Canış, Bayış'ın obanoğlu'nun belirlediği kuralların çoğuna uymasını ise sözü edilen araştırmacının uzun yıllar Türk destanları ve epik gelenek üzerinde çalışması kadar kültürümüze özgü genetik kodlara sahip biri olmasına bağlamayı uygun buluyoruz.

VIII. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GENETİK KODLARI BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI

Dünden bugüne tarih sahnesine çıkan tüm kültürlerin, ait olduğu o milletin özelliklerini taşıdığı görülmüştür. Bir başka ifadeyle her kültür ait olduğu milletin bir çeşit aynasıdır. Soy-ırk, tarih, coğrafya, dil, din başta olmak üzere kültürün bütün cephelerinde hissedilen bu durum söz konusu özelliklerin o kültürün genetik kodlarını oluşturmaktadır. Bir anlamda her özellik, belirlediği milletin kültürel kimliğini teşkil eder. Bu bağlamda psikanalistlerle sosyal psikologların ve Türk kültürü üzerinde araştırma yapanların bireysel ve toplumsal bağlamda kimlik konusuna bakış açılarını belirtmenin ise çalışmamızı yönlendireceği, üzerinde çalıştığımız destanın genetik kodlarını tespit etmemizi kolaylaştıracağı ortadadır.

Araştırmacılara göre dünyada toprağı kazarak ölülerini gömen ilk millet Türklerdir (Çataloluk 2012, 46-55). Daha Türk adı yokken bile Türkler vardı. Hatta Avrupa milletlerinin yani Hint-Avrupa dil ailesine mensup milletlerin ataları bile Türk'tür. Bu, DNA ile tespit edilen kan grupları gibi kültürel kodlarla ortaya konan haplogruplarla da belirlenmiş durumdadır (Çataloluk 2012, 22). Bugün pek çok millette görülen "kurgan" geleneğinin olması da bu durumu doğrular niteliktedir (Çataloluk 2012, 24). Kurgan terimi ise "bozkır geleneği" demek olup birlikte yaşama, çanak çömlek yapma, ölülerini gömme gibi sosyal ve ekonomik hayata bağlı pek çok unsurun bir arada bulunması olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda dünyada bozkır kültürüne sahip bir tek millet vardır, o da Türk'tür; dünyanın her tarafına da buradan yayılmışlardır (Çataloluk 2012, 38-41). Savaşçılık, göçerlik ve at besleme ise bozkır kültürünün ileri aşamalarını oluşturur (Çataloluk 2012, 40-41).

Aynı durum Türk milleti için de söz konusudur. Nitekim tarih boyunca büyük devletler-imparatorluklar kurmuş, büyük savaşlar kazanmış ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin kültürü de onların soy-ırk, tarih, coğrafya, dil, din vb. özelliklerini gösterir. Gerek yazılı gerekse sözlü ürünlerinde geleneksel ve edebi hayatlarında gördüğümüz bu durumun kültürel genetiğimiz bağlamında aile, aile hayatı,

ordu-millet-devlet, vatan sevgisi gibi konuları içereceği bellidir. Bir yerde Türk kültürünün genetik kodlarını oluşturan bu özelliklerin bizi biz yapan ve diğer milletlerden ayıran taraflarımız olduğu da ortadadır. Bu da kültürel kimliğimiz bağlamında gerçekleşir.

Bu konuda Nuri Bilgin kimliğin tarihi bir süreci kapsadığını, bunun sadece insan değil bütün organizmalar için bir inşa dönemi olduğunu, insan bağlamında ise psikolojik bir süreci ifade ettiğini belirtir (Bilgin 2009, 94-99).

Erol Göka, "Türklerin Psikolojisi" adlı çalışmasında psikolojik bir kavram olduğunu belirttiği "kimlik" in insanın "ben kimim" sorusuna verdiği cevap şeklinde tanımlamanın doğru olacağını vurgular. Kimliğin parmak izi, anatomik yapı gibi sonradan değiştirilemeyeceğini ancak gelişebilmesi için de belli bir sürecin gerektiğini savunan araştırmacı söz konusu olgunun yaşamı kolaylaştırıcı özelliğine de dikkati çekmeyi ihmal etmez (Göka 2011, 19-22).

Bock ise kimliği "benlik" olarak tanımlayan ve bu tanımı "insanın kendini algılaması" anlamında kullanan araştırmacıların "bu algılamının önce kendi, daha sonra da başkalarının bedenleri üzerinde olacağı, zaman içinde belli bir bilince, giderek başkalarıyla özdeşleşme, rol yapma, içe ve dışa yansıtma yollarıyla ruhsal bir bütünlüğe yani bir kimliğe sahip olacağı" yollu düşüncelerine katılır. Ona göre insan kimliğinin oluşması derece derece, yavaş yavaş gerçekleşir. Söz konusu olgunun dış özellikler yerine algılamının baş aktör olduğu kişinin içsel durumuna göre gerçekleşeceği, kimliğin insanın dış dünyaya uyumu veya onu algılayış biçimi şeklinde anlaşılması gerektiği, algılamının ise insanın biyolojik ve ruhsal özelliklerine bağlı olacağı işin bir başka boyutudur (Bock 2001, 25-32).

Herder insan dünyasının, tarihi gerçeğin ancak insandan yola çıkılarak anlaşılabilirliğini savunur. Çünkü insan sürekli değişimin görüldüğü ahlak, hukuk, politika, ekonomi vb. alanlardaki düzenleme ve normlara bağlı olarak varlığını sürdüren ancak kendine has bir dünyası olan bir canlıdır. Bu bağlamda söz konusu düzenleme ve normların getirildiği değişimlerin insan ruhuna etkisi bireylere göre değişir. Her bireyin bu değişimler karşısındaki algılama şekli ile buna bağlı tutum ve davranışları ise kimlikle ilgilidir (Özlem 2001, 31).

Ayvaz Gökdemir "Türk Kimliği" konulu çalışmasında ise kimliği "beden, ruh ve nefsin birleşimi" olarak tanımlarken söz konusu kavramın kişinin bu üç unsur çerçevesinde mükemmeliyete ulaşip ulaşmamasına, insan olmanın gereğini yerine getirip getirmemesine bağlı olarak ortaya çıkan bir özellik olduğunu belirtir (Gökdemir 2004, 8-11).

Bergson, kimlik meselesini var oluş felsefesine göre açıklar. Ona göre insan biyo-psişik bir varlık olup sadece evreni ve varlığı değil bu var oluş içinde kendi yerini ve konumunu sorgulayan, bir başka ifadeyle evrende kendine özgü bir yeri ve konumu olan bir canlıdır. İnsanı insan yapan özelliklerin başında ise onun kimliği yani ontolojik dayanakları gelir. O sadece var olan değil planlayan, kendine özgü davranışları olan, belirleyen yani yapıp eden bir varlıktır. Bunların sonucunda yani akıp giden zaman içinde insan bir yanıyla olgunlaşır ve şekillenirken bir yanıyla da olaylara ve yaşantılara yön vermek durumunda kalır. Bu durum ise onun niyet, istek, irade ve ideallerine bağlıdır. Bu da onun bir bilince sahip olduğunu ifade eder. Kısacası insan tarihi bir sürekliliği olan bir ben, bir kimliktir. Kimliği oluşturan unsurlar ise beden yani biyolojik özellikler, ruh yani psikolojik yapı ve zihin yani bilinç kavramlarıyla ifade edilmektedir (Bayraktar 2010, 47-58).

Kimliği "bütün insan olma" şeklinde tanımlayan Fordham, bu durumun kişinin farklı ve göz ardı edilmiş yönleriyle uyum sağlama-uzlaşma sürecini ifade ettiğini, bunun da bilinç ile mümkün olduğunu belirtir. Onun bilinç ile bilinçdışının mücadelesi olarak gördüğü "kimlik" (başka bir ifadeyle "bireylik") insanın yaşamın çeşitli aşamalarında bilinçleriyle geliştirdikleri akıl ve bu akla uygun davranış ve tutumlar" olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda süreç, insanın psikolojik yolculuğunu ifade eder. Bu yolculuk sırasında bilmediği özelliklerini fark etmesi, onları yenmesi ya da kabullenerek birlikte yaşamayı öğrenmesi söz konusudur. Sürecin en büyük tehlikesi ise arketiplerin büyüleyici tesirine kapılıp takılmaktır (Fordham 1999, 98-102); kişi din, devlet başta olmak üzere... Kimliğin oluşması sürecinde insanın bağlandığı, saplanıp kaldığı en önemli arketip ise "din" olup bilinci tamamıyla yıkıp yok edebilecek özelliktedir (Fordham 1999, 74-104).

Jung'a göre de kimlik kişinin bir olması, bütünleşmesi sürecini ifade eder. İnsanın içindeki tanrısallığın ortaya çıkmasını ifade eden bu süreçte kişi, bilinçdışı

yönlerine çeşitli kişilikler yükler ve onların bilinci ile ilişki kurmasını engeller. Bu durum ise bilincin algılama alanını genişleten, diğer nedenler üzerindeki etkisini artırmaya yönelik faaliyetler olup insanın çeşitli etkenler karşısındaki tutumunu yani kimliğini belirler. Bir yerde temelinde din (veya inanç) yatan ruhun bilince doğru büyüme ve genişlemesini anlatan bu süreci, bilinç ile bilinçdışının karşı karşıya gelmesi olarak da yorumlamak mümkündür. Bu durumda bilinç, bilinçdışını etkisi altına alır; bilinçdışının en önemli özelliği ise arketiplere olan bağlılığıdır. İnsan ancak bu arketiplerini tanıdığı, bilinçlendiği yani "öteki ben"iyle bütünleştiği, onu içselleştirdiği adına kimlik denilen tarihi ve psikolojik serüvenini tamamlamış olur (Jung 2003, 8-15).

Hegel'e göre evrendeki üç çeşit bilgiden biri ruhbilim (tinbilim) olup bir insan üzerinden toplum ruhuna ulaşmayı amaçlar. Kişisel bağlamda ise tin, var oluş ile ilgili sürekli gelişmekle birlikte kendisi kalan bir olgudur. Zaman içinde aynı kalmak, insandaki ben yani kimlik duygusu ile mümkündür. Tinin algı, uyum, sezgi, özgürlük başta olmak üzere çeşitli yanları (Hegel'e göre yaşantıları)na rağmen tüm bunlar kendisi ile uyumlu ve özdeşleşmiş durumdadır (Akarsu 1994, 76-77).

Wilhelm Dilthey insanı her şeyi isteğe bağlamak ve unutmak gibi özelliklerle donanmış, bir nevi devlet içinde devlet olup kendine hedefler koyan, özgür bir varlık olarak tanımlar. Ona göre insanın özgürlüğü, bütün eylemlerinde kendisini gösterir ve onunla bir bütünlük arz eder. İnsanın zaman içinde kendi deneyleriyle sahip olduğu bu bütünlük ise onun kimliğini oluşturur (Özlem 2001, 32-33).

Kimliğin ne olduğunu tanımladıktan sonra Prof. Dr. Nuri Bilgin'in kimliğin ortaya çıkışıyla ilgili görüşlerine geçebiliriz:

Ona göre kimliğin ortaya çıkışındaki en büyük etken, var oluş ile açıklanabilir. Gelişen ve değişen dünyanın yarattığı stresli ortam, insanda söz konusu ortam ile bağını koparma ihtiyacını uyandırır. Özellikle teknolojik gelişmelere ayak uyduramamanın, ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerin ortaya çıkardığı bu ortamda insan var oluşunu bir kere daha belirlemeye girişir. Kültürel olgu-siyaset-küreselleşme-yenilik-bozulma vb. sebepler ise bu süreci hızlandıran etkenler olarak karşımıza çıkan (Bilgin 2009, 17-24). Antropolojistlere göre:

1. Irka ait özellikler
2. Yetiştigi kültür

3. İçinde bulunduğu çevre ile uyumu

4.Uyum sürecinde edindiği tutum ve davranışlar (Bilgin 2009, 35-44), modernistler açısından ise;

1. Özgürleşme süreci (İş hayatı, mekan değiştirme vb.)

2. Farklılaşma süreci (İçinde bulunduğu çevrenin kural, değer, anlayış, kültür özellikleri bağlamında kendini

sorgulama ve gözden geçirme (Bilgin 2009, 45-54)

şeklinde iki aşamalı olarak düşünülen kimlik inşası konusunda Bilgin, söz konusu oluşumda asıl nedenin insanın içinde yaşadığı dünyaya ve şartlarına uyma isteğinin yattığını belirtir (Bilgin 2009, 59-68).

Anlaşılabacağı üzere kültür, ait olduğu milletin bir çeşit kimliğidir. "Kültürel kimlik" de diyebileceğimiz bu özelliğin ise o milletin kendine özgü yanları ile ilgili olacağı, bunların da o milleti tanımlayan ve değiştirilmesi neredeyse mümkün olmayan birtakım kodlarla örülü olacağı ortadadır.

Canış, Bayış destanına kültürel kimlik bağlamında bakmamız ise ancak Türk kimliği konusunu irdelemekle mümkün olacaktır. Mesela Ayvaz Gökdemir "Türk Kimliği" adlı eserinde bu durumun;

- Vatan sevgisi

- Millete bağlılık

- Milli hakimiyet

- Devlete bağlılık

ile şekillendiğini söz konusu unsurların her Türk için kutsal bir bütün olarak düşünüldüğünü (Gökdemir 2004, 7-21) vurgular.

Jean Paul Roux, Türk kimliğine biraz farklı bir şekilde bakar ve kimliğimizin temelini teşkil eden unsurların;

- Biyolojik özelliklerimizdeki benzerlik,

- Akıl yürütme şeklimiz ve davranışlarımız,
- Söylemlerin aynı dil ile ifade edilmesi

olduğunu belirterek soy özelliklerimize dayandırmayı tercih eder (Göka 2011, 45-47).

Erol Göka'nın Türk kimliğini;

- Vatandaşlık
- Coğrafya
- Din birliği
- Millet bilinci

temellerine oturarak Türk kimliğini aynı soydan gelen lehçeleriyle aynı dili konuşan, farklı coğrafyalarda yaşasa bile Türk adlı devletler kurmuş, Türk ve millet olmanın bilincine varmış kişilerin kimliği" (Göka 2011, 19-58) şeklinde tarif eder.

Türk kimliği konu edildiğinde ise ilk akla gelen kişi Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp "Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak" adlı eserinde Türkçülük adını verdiği Türk kimliğini;

- Dil birliği
- Fikir-düşünce birliği
- Millete bağlılık, Türk bilinci
- Vatana bağlılık, vatan sevgisi

olarak tanımlar; devlet ve millet olma bilincinin de milli ve ortak bir mefkureye bağlı olduğunu belirtir (Ziya Gökalp 1963, 33-55). Bu bilincin ise;

- Devlet teşkilatı
- Millet olma bilinci

- Sosyal ortamda var olma
- Ekonomik (dil, edebiyat, sanat vb.) alanlarda var olma
- Vatan sevgisi
- Millete bağıllık

ile mümkün olduğunu vurgular (Ziya Gökalp 1974).

İbrahim Kafesoğlu'nun Türk kimliğinin Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı olamayacağından hareketle Türk birliği üzerine oturtması, bu birliğin de tarih ve kültürün ortaklığıyla mümkün olabileceğini belirtmesi, dünden bugüne çeşitli coğrafyalarda Türk adını taşıyan-taşımayan devletler kurması sebebiyle dil ve coğrafya konusunun bir siyaset olarak da ele alınması gerektiğini vurgulaması (Kafesoğlu 1966, 145-153) son derece dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi Türk kimliği en çok ulus ve millet bağlamında değerlendirilmekte, temelde ise Türk olma ruhunun ve bu ruha uygun tutum, davranış ve üretimlerin olduğu düşünülmektedir. Bu durum ise mitolojik dönemden bu yana oluşan ve gelişen bize ait düşüncenin yani Türk felsefesinin ortaya konulmasından (Çobanoğlu 2007) başka bir şey değildir.

Belirtmemiz gerekir ki üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanına Türklerin kültürel genetiğinin yansması da yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde gerçekleşecektir. O nedenle üzerinde çalıştığımız destandaki kültürel kimliğimiz yani kültürel genetiğimiz incelenirken sözü edilen dört varyant bir bütün olarak düşünülecek, sadece kodların belirlenmesi için yaptığımız alıntılarda o alıntının hangi varyanttan alındığı belirtilecektir. Bu arada bahsedeceğimiz genetik kodlarımızın hepsinin üzerinde çalıştığımız destanda olmadığını da belirtelim. Çünkü amacımız, söz konusu kodların Canış, Bayış destanındaki izleri kadar bu kodların ayrı başlıklar altından ortaya konmasını da sağlamaktır.

Yedi başlık halinde belirlediğimiz kültürel kodlarımız aslında Türklerin kimliğini de ortaya koyan bir özellik göstermektedir. O nedenle söz konusu kodlarımızı incelemeye başlamadan önce başlıklar halinde vermek istiyoruz:

- Misafirperverlik
- Aile kurumu
- Cihan hakimiyeti felsefesi
- Kutsal vatan felsefesi
- Şenlikler-toy
- Devlet-i ebed-müddet
- Bayrak-tuğ

VIII. 1. Misafirperverlik

Tarih boyunca Türkler, misafire ve misafirliğe verdikleri önem ile tanınmışlardır. Dünyada sadece Türklerde "misafir odası" (bugün salon deniliyor) terim ve kavramının olması bile bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Türklerde misafirperverlik, bir insanlık ve ahlak sorunu olarak ele alınmıştır. Kabile hayatlarından itibaren bu bağlamdaki geleneklerini bu yönde geliştiren Türklerde misafir, o evin uğurudur. Çünkü misafir kismetiyile gelir. İlk zamanlardan itibaren başta Kırgız ve Kazak Türkleri olmak üzere hemen her vesile ile doğum, ölüm, av vb. çadırların bir kısmı misafirler için ayrılmıştır. Hatta söz konusu Türk boylarında "konuk aşısı, konuk yatağı misfirindir, vermeyenden zorla alınır" diye bir anlayış bile bulunmaktadır. Yakut Türklerindeki konukların ev sahibinden yemek ve yatak isteme hakkı bulunduğu düşüncesi de aynı durumu yansıtan kurallardandır. Bu nedenle konuk evi, konuk aşısı, konuk yatağı düşüncesi ve terimlerinin Türklerin tarih sahnesine çıktığından itibaren var olduğunu düşünmek yanlış değildir (İnan 1998, 281-291).

XXI. yy.da bile yaşamaya devam eden bu durumun en güzel örneğini Dede Korkut'un başındaki bölümde görmekteyiz. Nitekim adı bilinmeyen yazara göre o dönemde kadınlar dört grupta değerlendirilir: "Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran

sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivüñ tayağıdır. Birisi niçe söyleseñ bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa ol anı yidürür, içürür, ağırlar, azizler, gönderür. Ol Âyişe Fatıma soyıdır hanum. Anun bebeklerü yetsün. Ocaguna bunçlayın avrat gelsün..." (Ergin 1994, 76).

Bu konuyla ilgili 9. Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel ile ilgili bir anıyı da buradan nakletmek istiyoruz: Cumhurbaşkanlığı döneminde Demirel, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden birine konuk olur. Söz konusu Türk cumhuriyetinin cumhurbaşkanı Demirel'e verdiği yemekte misafir için kesilen hayvanın başını ikram eder. Tabaktaki baş, misafire verilen değer en üst seviyesini ifade etmektedir. Ev sahibi ve misafir cumhurbaşkanları töreye göre gözlerini dilini ve beynini birlikte yiyeceklerdir. Ancak Demirel, kelle sevmediğinden bu işten zekasıyla kurtulmayı başarır. Cumhurbaşkanımız ev sahibine "Eşim buraya gelirken bana hayvanın kafasını ikram edeceğinizi ancak onu Türkiye'ye getirip birlikte yemek istediğini" belirtir. Ev sahibi cumhurbaşkanının bu durumda yapacağı şey Demirel'in isteğine saygı göstermektir.

Anlattığımız bu duruma bir başka örneği ise Oğuzların devlet teşkilatında görüyoruz. Buna göre gerek hükümdarın, eşinin ve beylerin oturma düzeni gerekse toylarda kesilen hayvandan alınacak payların bu düzene göre tespit edilmesi son derece dikkat çekicidir (İnan 1998, 241-254).

Dünden bugüne Türklerde misafir, misafirperverlik konusunda "misafir odası, yatağı, çarşafı, yorganı, yemeği, minderi, havlusu", "misafir gibi oturmak", "misafir gibi davranmak", "misafir kısmetiyle gelir", "misafire izzet-ikram", "misafir dokuz nasiple gelir; birini yer, sekizini bırakıp gider", gibi terim, deyim ve atasözlerinin yanı sıra son dönemde oluştuğunu bildiğimiz "misafir umduğunu değil bulduğunu yer", "misafir misafiri istemez, ev sahibi hiç birini istemez", konuklama (misafir etme), konaklama (bir yerde misafir kalma) ve konuk evi "saçak altı kurudur, misafirin yoludur" gibi terim ve atasözlerinin de vb. sözlerin hala yaşadığını belirttikten sonra Türk misafirperverliğinin bizi diğer milletlerden ayıran en belirgin özelliklerden biri olduğunu söyleyebiliriz (Daha geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 315-318)

CanıŖ, BayıŖ destanına baktığımızda Musulmankulov varyantındaki;

Belkıs dep BayıŖ kıykırat,

Men keldim dep akırat.

.....

Tokson kelin, tokson kız,

.....

Izat kılıp urmattap,

.....

Kınaluu corgo mingizip,

Tokson kelin, tokson kız,

Ortosuna kirgizip,

Eldin baarı süyünüp,

Astınan ıgıp katındar

Teñge açıp cügürüp, (Metin, s. 114)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Belkıs'ın BayıŖ'ın memleketine ilk defa geliŖi, onun misafir gibi karŖılanmasına neden olur ve BayıŖ'ın yakını genç kızlar, onu kınalı yorgaya bindirerek saraya getirirler.

Dıykanbaev varyantında ise bu durum, Celkayıp'ın BayıŖ'ın memleketine ilk defa geliŖi sırasında yaŖanır. Nitekim BayıŖ, otuz gelin otuz kız göndererek Celkayıp'ı ihtiyamla sarayına getirtir:

Otuz kelin, otuz kız,

Celkayıpka ciberip,

Cetine albay aldirdı,

Peri sımal Celkayıp

Kunduzday çaçı cer çiyip, (Metin, s. 464)

dizelerinde de açıklandığı üzere...

VIII. 2. Aile

Türklerde "aile birliği", "aile hayatı", "aile reisi", "aile üyeleri", "aile olma" terimlerinden hareketle araştırmacıların verdiği bilgiye göre Hunlardan itibaren gelişmiş bir aile düzeninin varlığı bilinmektedir. Türklerde ise aile en başta "maderi" yani anneden doğan akrabalık esas alınarak giderek "pederi" yani babadan doğan akrabalık esas alınarak kurulmuştur (Ögel 1988, 251). Nitekim ilk Moğolların ilkel dönemlerinde maderi aile biçimi söz konusu idi. Bu bağlamda evlenen her erkek, kızın evine taşınır; ilk çocuğu doğana kadar da kayınbabasına hizmet ederdi (Ögel, 1988, 238).

Türklerde pederi aileye geçiş, potlaç denilen bir adetle ortaya çıkmıştır. En güzel örneğini Dede Korkut'ta "Taş Oğuzun İç Oğuza Asi Olduğu" adlı hikayede gördüğümüz üzere Kazan'ın yılda bir kere otağını İç ve Dış oğuzlara bir yıl yetecek bütün ihtiyaçları ile doldurur, eşini alıp evden çıkar, akşama kadar söz konusu ihtiyaçların davetliler tarafından yağmalanması beklenirdi. Bu durumda Oğuzlarda İç Oğuzlar (İçkilik), aileden baba, evlenme sırasında ise erkek tarafı ön plana geçmiş olurdu. Günümüzde kirvelik ve kahyalık sistemlerinde gördüğümüz bu duruma göre evlenme ile kız, kayın pederin kütüğüne yazılmış sayılır, kayın peder de gelinine (kız tarafının iş gücü kaybedeceği hesabıyla) "kalın" verirdi. Kocasını ölen kadının kayınbiraderiyle evlenmesi tamamen bu geleneğe yönelik bir evlenme adetiydi (Ögel 1988, 239-241; 256-260)

Zaman içinde Türklerde aile, devletin temeli haline gelmişti. Buna göre her aile, devlete asker vermek zorundaydı. Asker olup savaşa giden her ferдин ihtiyaçları ailesi tarafından karşılanır, buna karşılık geride kalanların tüm ihtiyacı da devlet tarafından

temin edilirdi. Bir anlamda devletin yararı ile kendi ailesinin yararı aynı çizgide değerlendiriliyordu. Giderek aile bağlamında il beylerinin de askerleri donattığı bu durumda dullar ve yetimler ailenin dolayısıyla devletin varlığı olarak kabul ediliyor; bir yerde aile, bulunduğu toplum içinde sigortalanmış oluyordu (Ögel, 1988, 242-245). Bu arada ailede kız ve erkek evlatlar arasında bir farklılık gözetilmediğini, bu durumun miras meselesinde de son derece belirgin olduğunu eklemek istiyoruz (Ögel 1988, 250-252).

En güzel örneğini Dede Korkut'ta gördüğümüz üzere dünden bugüne Türklerde aile son derece sağlamdır. Eşlerin birbirleriyle, ana-babaların çocuklarıyla olan ilişkilerinde yalansız, sevgi ve saygı, hemen göze çarpar. Kırk yiğidin beylerine olan bağlılıkları ise ölümüne sevdaya benzer. Ailenin reisi erkek ise de bir zorlama asla yoktur (Ergin 1994, 27).

Canış Bayış destanına bu bağlamda baktığımızda hemen bütün varyantlarda aile birliğinin korunmasına yönelik uyarıcı sözlerle karşılaştığımızı görmekteyiz. Nitekim Musulmankulov varyantında Ala Köl'e gitmek isteyen Canış'a eşi Ayçolpon;

Asılım atka mingeniñ,

Ayaldabay cürgönüñ.

.....

Ala-Köl közdöy cürgönüñ.

.....

Altı Şaar kalkıña,

Kayta aylanıp kelbeysiñ.

.....

Kozgolboy turgan teregim,

Artıña taştap sen kettiñ,

Altı caşar belegiñ.

Kız algan cariñ men kaldım,

Kıybatıñ tartıp sandaldım,

Cetim kalgan balañdı,

Kayda barıp bagamın,

Ookatın kantip tabamın, (Metin, s. 34)

diyerek çocuğunun yetim, kendisinin dul kalacağından bir yerde aile birliğinin dağılacağından endişe eder. Canayev varyantında da benzer bir durumla karşı karşıya kalıyoruz. Nitekim Ayçolpon, eşi Canış'a;

“Aylanayın padişam,

Azıraak sabır kıla tur,

Katın da bolso mendeyge

Atıñdın başın bura tur,

Aytamın kebim uga tur.

Altın booluu ak şumkar

Üydön çıgıp catıptır.

Cük aldında panarım

Suu tiyip sınıp atıptır,

Altı Şaar arzımdan

Bararıñdı bilbeymin,

Ala-Kölgö kuşuñdu

Salarıñdı bilbeymin.

Altı kündö kelersin,

Altı kündö kelbeseñ,

Altı cılda kelersin,

Ayçolpon menen Künçolpon,

Atakeñ menen enekeñ

Akıret cayda körörsün. (Metin, s. 122)

sözleriyle kendisini ve Künçolpon'u dul, anne babasını evlatsız bırakmamasını ister; hanlıktan daha çok kendisini ve eltisinden çok ailesini düşündüğünü ortaya atar.

Akiyev varyantında Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret'in yaptırdığı köprüyü görmek üzere gitmek isteyen Bayış'a babası Nurkan'ın;

Kayda tentip ketesin,

Kalıñ kırgız eliñden.

Kanday alda kalamın,

Karıganda atañdın

Bilbeysiñbi abalın.

Altımış şaar ceriñ bar,

Altın, kümüş cıydırgan,

Kazınañ bar, keniñ bar,

Handıgıñdan öksübös,

Kalıñ kırgız eliñ bar.

Kalkıñdan tentip ketkidey,
Kay ceriñde kemiñ bar?
Köz açıp körgön baldarım,
Tilimdi algın barbagın,
Tübü küçtüü duşmanga
Cete elek barar darmanıñ.
Akıldan şaşıp oolukpay,
Atañdın sözün karmagın.
Kol aldıñda kalıñ el (Metin, s. 157)
Koşomat aytıp maktasa,
Añdışıp duşman coo çıgıp,
Atıñdı başka çappasa,
Künü, tünü canıñda
Kırk cigitiñ saktasa,
Balam Bayış ne arman,
Caralıp calgan düynödö,
Ölböy, öçpöy kim kalgan. (Metin, s. 158)
sözleri ile annesi Külükan'ın;
Sen boyumda colborstun
Etine talgak bolgomun, (Metin, s. 162)
.....

On eki aydın cüzündö

Omurtkam sızdap törödüm. (Metin, s. 163)

.....

Paydañdı kaçan körömün,

Acal cetip biz ölsök,

Kümön go senin kömörüñ.

Til algın barba alıska,

Men kempir, atañ abıška,

Tentek tuulgan balasıñ,

Tereñ akıl Canıšta.

Karuuñar tolgon ubağı

Kor kılбай bizdi bağıška,

Kayrılbay ketseñ baldarım,

Karıganda kaptadıñ

Kaygı menen naalıška.

Ölgönçö bağıp körgülö.

Ölöp ketsek kömgülö,

Kepindi kenen cazdırıp,

Mazarga mürdö kazdırıp,

Kömüügö kana tıñ bülö." (Metin, s. 163)

şeklindeki uyarıları da aynı yönde olup "kendilerinin yaşlı, evlatlarının ise çok genç ve tecrübesiz olduklarından dolayı sağ gelemeyebilecekleri, kendilerinin de son demlerinde ilgi ve şefkatten mahrum kalacakları üzerine"dir. Dıykanbaev varyantında bu durumu Canış'ın Bayış'a söylediği "Ala Köl'e gitmemeleri gerektiği" uyarısında görüyoruz. Nitekim Bayış, Hazreti Ali'nin yaptırmış olduğu Akkürgün köprüsünü görmek üzere yola çıkmak istediğinde ağabeyi Canış'ın;

Cıyirmaga caşıñ tolo elek,

Cılas bolgon kıtayga

Attanar keziñ bolo elek,

Attanıp barsañ oolugup,

Azaptuu küngö colugup,

Tolup catkan köp kıtay

Tolorsuktan albaybı,

Tomuktay bolgon özüñdü

Tomolotup salbaybı,

Tozokto başıñ kalbaybı.

Kirip barsañ oolugup,

Kaygıluu küngö colugup,

Kalkıp catkan köp kıtay

Kabırğañdan albaybı,

Kamgaktay bolgon özüñdü

Kaytara teep salbaybı,

Kapasta başıñ kalbaybı. (Metin, s. 389)

.....

Atabız Nurkan padişa,

Enebiz Külükan kanışa,

Elim ergip catpaybı,

Kulun, tayı carışa,

Aydıñ-Kölgö bargın dep,

Azaptı curtka salgın dep,

Açıgın aytçı çaşırbay,

Kim boldu saga kargaşa?

Aylanayın calgızım,

Altı Şaardan ketüügö,

Ak-Kürgündü keçüügö,

Azıtkı kıtay cetüügö

Balapan cünüñ tüşö elek,

Baltır etiñ tolo elek,

Azgırılбай koyo kal,

Barar çağıñ bolo elek,

Küyüttü salba başıma,

Küydürgü bolbo çaşıña,

Oolugup curttan attansañ, (Metin, s. 390)

.....

Atabız Nurkan padişanı

Kur kaygıga salbagın.

Çoçusañ kıtay barbagın,

Kötöröm ata arbagın.

Çooçun sözdü köp süylöp,

Enebiz Külükan kanışanı

Sar sanaaga salbagın. (Metin, s. 392)

sözleriyle her işin bir zamanı olduğunu, oraya gitmek için yaşının genç olduğunu, başına bir felaket gelirse anne ve babasının çok üzüleceğini belirtmesi, tamamen ailesini korumaya ve devamını sağlamaya yöneliktir.

VIII. 3. Cihan Hakimiyeti Felsefesi

Tarih sahnesine çıkmış tüm milletlerin her konuda kendine has felsefesi vardır. Bulunduğu coğrafi özellikler, içinde yaşadığı kültürel ve komşuluk ilişkileri ile de yakından ilgili olan bu durumun kaynağı o ulusun genetik kodlarında aranmalıdır. Bu anlamda o toplumun felsefesinin hem soy hem de kültürel manada bir kişilik kazandığı (Kafesoğlu 1991, 27-28) ortaya çıkacaktır.

Zengin bir kültürel birikime sahip Türklerde önemli bir yeri olan cihan hakimiyeti felsefesi, temelde soy özelliklerimizi belirleyen Gök Tanrı inancına dayanmaktadır. "Her Türk kahraman doğar" sözünün kaynağını da burada aramak yerinde olacaktır (Yayın 2012, 87).

İlk defa Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıktığı üzere Bilge Kağan, "tengri teg tengride bolmış türk bilge kagan..." (Tekin 2010, 24) şeklinde tanıtılmakta, başka bir ifadeyle Gök'ün oğlu olarak belirtilmiştir.

Oğuz Kağan destanında ise Oğuz, oğullarının doğumundan sonra büyük bir toy verir ve dünyaya hakim olma isteğini;

Hem de deniz hem de müren

Güneş tuğ ol, gök kurıkan (Atsız 1943, 19)

sözleriyle belirtmekte, gök kadar büyük bir çadırın alemini ise güneş olarak düşünmektedir. Oğuz'un dünyanın dört bir yanına yolladığı ve kendisine tabi olmalarını istediği mektubundaki "Ben Uygurların kağanı oluyorum ki yeryüzünün dört bir tarafının da kağanı olsam gerektir Sizden itaat beklerim" (Atsız 1943, 19) sözleri de bu düşünceyi ortaya koymaktadır.

Oğuz'un, oğullarına verdiği "Altın Yay"ı da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Zira destana göre Oğuz rüyasında altın bir yayın güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzandığını görmüş; Uluğ Türk ise bu rüyayı "Gök Tanrı dünyayı sana bağışladı" sözüyle yorumlamıştır.

Oğuz'un cihan hakimiyeti felsefesini oğullarının adlarında da görmek mümkündür. Nitekim Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz isimleri, yeri ve göğü içine almakta ve Oğuz Kağan'ın idealini temsil etmektedir (Kafesoğlu 1991, 242).

Cihan hakimiyeti felsefesi hükümdarlık ve hakanlık kurumunda da ortaya çıkmakta ve Orhun Yazıtları'nda dünyanın dört bucağındaki milletlerin Bilge Kağan'a tabi olduğu kendi ağzından anlatılmaktadır (Tekin 2010, 20).

Türkler, gökkuşağını dahi "altın yay" olarak algılamışlar ve şamanların bu yoldan göğe çıktığına inanarak gök kuşağına "gök köpürgesi" yahut "tengri köpürgesi" şeklinde adlandırmışlardır (Ögel 1995, 227-229).

Türklerde evrenin dört köşeli olduğuna inanıldığı dönemin izlerini taşıyan ve sosyal alanda "küçük il"i meydana getiren dört aşiretin dört yön-mevsim-renk-hayvan-unsur ve hükümdar bağlamındaki tasnifin de aynı felsefenin yansıması olarak ortaya çıktığı aşikardır (Ziya Gökalp 1974, 124-127).

Üzerinde çalıştığımız destanda cihan hakimiyeti felsefesi, destanın asıl kahramanlarından Bayış üzerinden verilmektedir. Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görüldüğü üzere Bayış, dedesinin yıllar önce yaptırdığı ve Kıtaylardan topraklarını korumak için Kırgız -Kıtay sınırını kapattırdığı Akkürgün Köprüsü'nü aşırp düşman topraklarına girerek geçmişte Kıtayların Kırgızlardan aldığı toprakları geri almayı hedefler. Bu durum ise bize Akiyev varyantında;

Aman turgun ata-ene,
Alıskı colgo kütünöm.
Ak munar toonun ber cagı,
Akkürgün suunun ar cagı,
Aydıñ kölgö baramın,
Aziret hança men dagı,
Kor kılbay, azap tarttırbay,
Koldoso tirüü arbagı,
Atagı çıkpay catabı,
Nasili baatır baldarı.
Kara kış menen kaptagan,
Kızıl kış menen çaptagan,
Kırk kılımdı bolcotup,

Kınoosun ciksiz kınagan.

Kızıl taşka okşotup,

Kıtay usta çıñagan,

Körünüp turat caltırıp,

Köpürö suunun betinde,

Kara zoo menen kızıl zoo,

Kınalğan eki çetinde,

Kayıp eelep kalğan deyt,

Çoñ atam salğan köpürö.

Eelegenı çıñ bolso,

Oşo kayıbı menen karmaşam,

Kaňçalık katuu bolso da, (Metin, s. 156)

Kara zoonu carbasam.

Aziret han atamday,

Aydıñ kölgö barbasam,

Kuş salıp, kumar cazarga,

Kıtaylardan túbündö

Acıratıp albasam. (Metin, s. 157); Dıykanbaev varyantında;

Uzakka catsak biz tıñıp,

Kıtaylar çaap kelbesiñ,

Cazabızdı berbesin.

Cata berip cabaştap,
Korkok atka konboylu,
Cumuray curttu oyloylu,
Ak-Kürgün közdöy baralı,
Kıtaydın colun çalalı,
Ata colun coldoylu,
Aziretaalı arbağın
Kötörö çalsak bolboybu." (Metin, s. 387)

.....

Başınan kıtay kas eken,
Curtunun kamın oylobos,
Kulunuñ köönü pas eken.
Ak-munar toonun ber cağı,
Ak-Kürgün suunun ar cağı,
Aydıñ-Kölgö baramın,
Erkin seyil kuruuga
Çoñ atam kurgan köpürö
Ezelki duşman kıtaydan
Acıratıp alamın,
Aldıman çıksa Sıyadat
Alamattı salamın, (Metin, s 393)

satırlarından da anlaşılacağı üzere "Bayış'ın sadece Kırgızların Kıtaylara kaptırdıkları değİ onların ellerindeki toprakları da almak üzere gitmek istediğini belirten" dizeleriyle verilmektedir. Anlaşılacağı üzere Canış, Bayış destanında cihan hakimiyeti felsefesini sadece Bayış temsil etmektedir.

VIII. 4. Kutsal Vatan Felsefesi

Türk kültürünün en önemli genetik kodlarından biri de kutsal vatan felsefesidir. Bu durum ilk defa Orhun Yazıtları'nda " ...Türük ıdık yiri subı anca etmiş..." (Tekin 2010, 26) şeklinde ifade edilen bu düşünce yine aynı yazıttaki "Ötüken yışda yig idi yok ermiş. İl tutsık yir Ötüken yış ermiş... Ötüken yış olursar olursar bengü il tuta olurtaçı sen... açsık tosık ölmezsen..." (Tekin 2010, 22) satırlarıyla da güçlendirilmekte, bir anlamda Ötüken, Türklerin ebediyen yaşayacakları ve hiç sıkıntı çekmeyecekleri kutsal bir orman, kutsal bir mekanı tanımlamaktadır.

Kutsal vatan toprağı çerçevesinde ve Orhun Yazıtları'nda da belirtildiğı üzere Yer-Su dediğimiz pınarlar-kaynaklar-göller, dağlar, ormanlar, hayvanlar ve hatta ateş bile kutsal sayılmakta idi (Ögel 1995, 315-559).

Zamanla bu kutsal mekânın Ergenekon olarak belirlediğini görmek de mümkündür. Nitekim "sarp dağ beli" anlamına gelen Ergenekon, dört türlü hayvanın yaşadığı, suların bol olduğı ve çayır-çimenlik bir yer (Çay 1988, 26-27; Atsız 1943, 29) olarak tasvir edilmekte, dört kişiden türeyen Türklerin uzun yıllar yaşadığı ve sığamaz hale gelene kadar başka bir yurt aramadığı topraklar olarak belirtilmektedir.

Kutsal vatan felsefesine Kococaş destanında "ata mağarası" şeklinde rastlamaktayız. Nitekim Sur Eçki ile Alabaş'ın yaşadıkları ve Kara Ünkür adıyla karşımıza çıkan bu mağara motifi (Köse 2002, 258), aynı zamanda bir Göktürk delikanlısından hamile kalan dişi kurdun on oğlan doğurduğı yer olarak da bilinmektedir (Atsız 1943, 28).

Hun İmparatoru Mete'nin atını ve eşini Tunguzlara vermesine rağmen çorak araziye istemeleri üzerine "Hatun ile atım benim şahsi malımdı, oysa o toprak devletin malıdır" diyerek teklifleri geri çevirmesinde de (Ögel 1988, 432-435) aynı düşüncenin izlerini görmek mümkündür.

Türklerdeki milliyetçilik düşüncesini "Türk Milleti ve Türk Vatanı" relitesine oturtan Ziya Gökalp de (Ziya Gökalp 1974, 46-56) Türk ulusunda var olan bu düşüncüyü "Kızıl Elma" adıyla vurgulamıştır. Bunun yanında Anadolu ve Azerbaycan Türkleri ile Bulgar ve Romanlara ait begelerle halk efsanelerinde ve XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı yazılı kaynaklarında da geçen bu felsefe Türk fetihlerinin son noktası olan hayali veya gerçek şeklindedir (Boratav 2012, 88-89; Çetin 1997).

Canış, Bayış destanında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Nitekim Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Bayış, dedesinin sağlığında Kıtayların "kendi taraflarına geçip topraklarını almamaları için Kıtaylarla Kırgızlar arasına yaptırdığı Akkürgün köprüsünü görmek için" anne-babasından izin ister. Onların "çok uzun, zorlu ve tehlikeli bir yolculuk olarak nitelemesi"ne rağmen izin koparır ve ağabeyi Canış ile seksen yiğitlerini de yanına alarak Akkürgün'e doğru çıkarlar. Nitekim Akiyev varyantındaki; " Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen darıya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun tübünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çaap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagına cakın kalganda oylonup: "Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go..." (Metin, s. 147) ; Dıykanbaev varyantındaki;

Aziret Aalı alp ele,

Baatırdığı calpı ele.

Kırgızdın kegin oylonup,
Miñ kaytalap tolgonup,
Ak-Kürgündün suusuna
Ataylap salgan köpürö,
Kıtay cakka ötüögö.
Kıtayga barıp kol salgan,
Tutkundarın baylatıp,
Küdürötö cılkı aydatıp,
Kırk töögö artıp olco algan,
Kılımgı ketçü söz kalgan. (Metin, s. 379)

satırlarında da belirtildiği üzere Akkürgün, Kırgızların "ata konuş curt", "ata curt" (Yayın 2010, 27-30) dedikleri kutsal vatanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle Orhun Yazıtları'nda Ötüken, Kococaş'ta Kara Üñkür, Canış, Bayış'ta yerini Akkürgün'e bırakmıştır. Bu bağlamda hem Aziret Han hem de torunu Bayış; destanda kutsal vatan felsefesini yaşatan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

VIII. 5. Şenlikler-Toylar:

Türk kültürünün en önemli kodlarından birisi de geçmişten günümüze farklı bir kavrama sahip bir terim olarak da kullanılan toylardır. Başlangıçta "sığır" ve "yuğ" gibi dini mahiyete sahip olup giderek bu özelliklerini yitiren toylarda şiirin de etkisi büyüktür. Çünkü toy, şaman-kam-oyun-bahşı da denilen din adamları tarafından düzenlenir, yönetilir ve onların söyledikleri şiirlerle toylar toy özelliğini kazanırdı (Köprülü 1986, 72-104).

Hun döneminden beri devlet meclisinin toplanması bile toy olarak adlandırılmış; meclisin ancak toy töresine uygun olarak toplanılabileceği kuralı yerleştirilmiştir. Hatta Göktürk ve Uygur hakanlıklarında Bilge Kağan ve Tabgaç hükümdarı T'ai-wu, Türk hükümdarın topladığı meclisi bile "Toy" olarak adlandırmıştır. Bu bağlamda bütün Türk lehçelerinde toy, meclis-toplantı anlamına gelmekte, bir yerde kurultay sözcüğünün karşılığı yerine kullanılmaktadır. Yine bu kelimedenden türeyen "toygun", Türk devletlerinin en yüce makamlarından olup "meclise ait biri, üye" manasında kullanılan bir terimdir (Kafesoğlu 1991, 248-250).

Önceleri Türklerde üç büyük dini ayin vardı: "Şeylan" denilen kurban törenlerinde (Köprülü 1986, 72-79) Türkler, belli bir düzene göre otururlar ve kesilen kurbandan alacakları pay da bu oturma düzenine göre belirlenirdi. En güzel örneğini Dede Korkut'taki "Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Oldığı Boy..." hikayesinin başında yer alan "Bir gün Ulaş oğlu Kazan Big yirinden turmuş idi. Kara yirün üzerine otahların tiktürmüş idi... Sağ yanında kardaşı Kara Göne oturmuş idi. Sol yanında tayısı Aruz oturmuş idi. Kazan sağına bakdı kas kas güldi, solına bakdı çok sevindi..." (Ergin 1994, 154) gördüğümüz üzere Oğuzlardaki oturma düzeninde hakan başta, Bozoklar hakanın sağında Üçoklar da solunda yer alırdı. Hakanın eşi ise onun tam karşısında otururdu. Bu bağlamda kesilen kurbandan alınan pay da hayvanın başı hükümdara, sağrısı eşine, sağ tarafı Bozoklara, sol tarafı ise Üçoklara verilmesi şeklindeydi (İnan 1998; 241-254). En belirgin haliyle Oğuzlarda gördüğümüz; Selçuklularda, Timurlarda hatta Osmanlılarda da devam ettiğini bildiğimiz bu oturma düzeninin şeylanları ortaya çıkardığı da belirtilmektedir (Köprülü 1986, 72-79).

Başlangıçta dini özelliği olan üç büyük ayinden ikincisi ise Kaşgarlı'nın "sığır" diye nitelendirdiği av törenleriydi. En güzel örneğini yine Dede Korkut'ta gördüğümüz üzere Dirse Han, biricik oğlu Boğaç'ı kendisinden habersiz dağlara avlanmaya çıktığı için öldürmeye kalkar. Yine Dede Korkut'ta "Kazan'ın Evinin Yağmalandığı..." hikayede Salur Kazan, beylerini "yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu, yürüelim a beyler, av avlayalım, kuş kuşlayalım, sığın-geyik yıkalım" diyerek sürekle avına davet eder. Bir yerde avcılığın Türklerde hayat tarzı olduğunu da gösteren bu durumun bu avlardan sonra mutlaka şeylanlar düzenlendiğini, kurbanlar kesildiğini de

belirtmemiz gerekir. Cengiz yasası olarak bilinen yasada da belirtildiği üzere şehzadelerin ilk defa katıldıkları büyük avlar bile şeylanlarla kutlanır; Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda da görülen bu süreklilikten sonra tertip edilen şeylanlarda baksılar-ozanlar, kopuz eşliğinde kahramanlık destanları okurlardı (Ögel 1988, 280).

Üçüncü bir törense ilk defa Orhun Yazıtları'nda Kültigin öldüğü zaman kardeşi Bilge Kağan tarafından düzenlenen ve Bilge Kağan anıtında yer alan yuğ törenleriydi. Bu adetin Göktürklerde, Uygurlarda, Hunlarda ve Oğuzlardan itibaren tarih boyunca bütün Türklerde görüldüğünü belirtmemiz gerekir. Buna göre ölenin özellikle birinci yılında yapılan büyük aş törenlerinde hükümdarın yönettiği bütün toprakların beyleri yöneticileri davet edilir, yüzlerce hayvan kesilir; büyük bir ziyafet verilir, "yugçı-sıgıtçı"lar ölenin kahramanlıklarını, yaptığı güzel şeyleri öven ağıtlar söylerlerdi (Köprülü 1986, 89-100).

Sözünü ettiğimiz bu üç büyük ayinin en önemli özelliği kopuzlar eşliğinde söylenen ve "kök" diye tanımlanan "kök"lü yani besteli ırlar, nağmeler olmasıydı. Bu üç büyük ayinin zaman içinde "kökbörü, çevgan, ulak tartuu kurultay" gibi başka oyunlarla da desteklendiği yine verilen bilgiler dahilindedir (Köprülü 1986, 100-102).

İşte Türklerde geçmişten bugüne çeşitli adlar altında gelen ve yaşamaya devam eden bu ayin ve törenlerin destanlarımıza, dolayısıyla Kırgız destanlarına yansımından daha tabii bir şey olamaz. Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanını da bu bağlamda değerlendirecek olursan söz konusu destandaki şenlik-toyların üç farklı sebeple düzenlendiğini, bir başka deyişle üç farklı başlıkta düzenlenebileceğini ifade etmek istiyoruz:

1. Av Toyları
2. Tahta Çıkma Toyları
3. Düğün Toyları

Bu arada söz konusu törenlerin Canış, Bayış destanındaki yansımalarını göstermek için yapacağımız alıntıların dört ayrı varyant gözetilerek yapılacağını belirtmek istiyoruz.

- Av Toyları:

Musulmankulov varyantında av toylarının Celmayan'ın Canış ile Bayış'ı "Oy, baldar, Ala-Köl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı, şumkar salıp, seyil kılıp, tamaşa körüp keleli" sözleriyle kandırmasında karşımıza çıkar. Bunun üzerine " Seyilge barmakka ak taman külüktördü, corgolordu karmap suuttu. Ok-darı, kılıç, nayza bardık caragiñar menen colgo dayar bolosuñar dep, eki bek seksen cigitke buyruk kıldı. Toguzunçu күнү mılıktarin asınıp, kılıçtarın baylanıp, olupktorun kiyip, attarın minip, kuyrugun tüyüp, cigitter çogulup, Canış, Bayıştın astına keldi. Üyündö dünüyö-bulu kaldı. Akcol, Darbaz eki kulu kaldı. Abışka, kempir çalı kaldı. Altın, gümüş zeri kaldı. Ayçolpon, Künçolpon carı kaldı. Cönömökkö dayardanıp, çoguluşup kerney tartıp, surnayçı, ırçı, domburaçı menen cürüp ketmek boldu" (Metin, s. 33)" satırlarından da anlaşılacağı üzere ava çıkmadan önce yürük atlar, yorgalar ve bütün av silahları hazırlanır; yiğitler tüfek asıp kılıç bağlanırlar, atların kuyrukları düğümlenir, "kerney-surnay" çalınarak, "ırçı-dombıracı" eşliğinde yola çıkarlar.

Canayev varyantında ise bu durum, daha kısa ve toy biçiminde değil de hazırlık biçiminde görülmekte; Celmayan'ın "Oy, padişa, biz mında cürdük. Köp dooron cürdük. Ala-Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp, aňgemege kanalı, Ala-Köl on eki күндүк col. Can körbögön neçen makuluktar Ala-Kölgö tolot. Bir acayıp cer. Aňgeme kılıp, kölgö barsak dedi. (Metin, s. 121) Kırk cigit, seksen mergen alsak dedi. Attanıp baarıbız barsak" dedi. Celmayandın sözün makul kördü, attanıp baarı da barmak boldu. Adırdan attın baarın aydatıp, külüktördün kökülün baylatıp Ala-Kölgö barmakka, aňgemege kanmakka kumar boldu..." (Metin, s. 122) sözlerinde de belirtildiği gibi Ala-Köl'e Canış ile Bayış'ı getirmek isteği yanı sıra atların kaküllerini bağlatıp eğlence düzenlemek istediğinden bahsetmektedir.

Akiyev varyantında bu toyun içeriği ava ilk defa çıkacak olan Canış ile Bayış'ın ağzından verilmektedir. Nitekim iki kardeş, babası Nurkan'a ve mahiyetindekilere;

“Coop bergin ata baralık

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

Cer cüzündö ceti han,

Kimisinen baktıñ kem.

Kerneyçini keltirip,

Surunaydı tarttırıp,

At, kunandı çaptırıp,

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

Küñgürögön konoktu

Altı küñü baktırıp,

Başkı köldöy çık kılıp,

Canar toodoy et kılıp,

Tamaşanı köp kılıp,

Baatırlardı bet kılıp,

Balban küröş, eñiştı

Bir-birine cıktırıp.

Aldına atan töö berip,

Saarına bee berip,
Cetimge kiyer ton berip, (Metin, s. 168)
Cetpegeñçe çoñ berip,
Koco, moldo, eşenge
Kol kayırdı mol berip,
Cesirge soyor koy berip,
Ceti künü toy berip,
Kalıñ kırgız köp elden
Kol caydırıp duba alıp,
Toyuñdan cegen el ketsin, (Metin, s. 169)

diyerek büyük bir toy düzenlemesini, yetimlere-dullara hayvan ve giyecek vermesini, kestikleri hayvanları gelenlere ikram etmesini, "balban küröş, er eñiş" gibi oyunlar oynanmasını ve dua ettirmesini söyler.

Dıykanbaev varyandında ise Canış ile Bayış'ın ilk avları konusunda açıklamalı bir bilgi verilememektedir. Çünkü Bayış'ın yedi yaşında iken deve sürüsündeki saldırgan bir buğrayı bacağından tutup fırlatması, onun olağanüstü fizik gücüne sahip olduğu, düşmanlarının bunu bilirlerse Bayış'ı öldürmek isteyeceği düşüncesiyle gizli-saklı büyütülmesi buna neden olmuş olabilir. Yine de destandaki "...Uşul arada eköo boy tartıp, biröö on sekizge, biröö on altıga kelet. Nurkandın Baş köl, Orto köl degen köldörü bar eken. Canış, Bayış canına seksen cigit alıp, semiz cilkılardan tobu menen aydap, töo örköçün toltura sarı may, kurut, ecigeydi ezilte artıp, it agıtıp, kuş salıp, seyil kurup kelmekke cönöp kalat. Ak örgöölör katarı menen tigilip, kazı, karta kemirip, suusasa kımız içip elirip, bir kaçça künü sayrandaşat..." (Metin, s. 386) satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın, Nurkan'ın Baş Köl ve Orta Köllerine seksen yiğidi yanlarında olduğu halde avlanmaya gittiklerinden söz edilebilir.

- Tahta Çıkma Toyları:

Hemen hepsinde gördüğümüz üzere Canış ile Bayış'ın yokluğunda düşmanları-köleleri tahta çıkarlar ve bunun için büyük bir toy düzenlerler. Musulmankulov varyantında Akcol ile Darbaz, Canış ile Bayış'ın yokluğunda onların tahtına büyük bir toy düzenleyerek otururlar. Bu durumu ise biz anlatıcının ağzından verilen;

Altı miñ kişi çoğulup,

Ayılanasın alıptır,

Akcol, Darbas eki kul

Taktağa minip alıptır.

Altın kemer kurçanıp,

Ayday betin nur çalıp,

Kul kuturup şartıldap,

Kurçangan kuru çarkıldap.

Akcol, Darbas eki bek,

Urgaaçı, erkek eki bet.

Erkeçten ulak tarttırıp,

El çoğulup et tartıp,

Eki bara bir tartıp,

Kaldayıp turgan karı bar,

Kasiyettüü baarı bar,

Buralıp cürgön kızdar bar,

Kasabaluu kelin bar,

Altı miñdey eli bar,
Aydiñ talaa ceri bar.
Añgemege batışıp,
Erkek menen urgaaçı
Eki bölök tartışıp,
Añgemege batışıp.
Ak miltığı kolunda,
Altın cambı atışıp,
Adep ulak tartışıp.
Kız-kelin menen boz baldar
Aralaşa catışıp,
Attarı corgo çanaday,
Abışkası çalkılap,
Altı caşar baladay.
Sarttarı cüröt ormoyup,
Kempirler cüröt borboyup,
Kulunduu beesin minişip,
Çaldarı cüröt bir çette (Metin, s. 104)
Ustakanga kızıkkın
Atasına uçkaşıp,
Baldarı cüröt bir çette.

Domburaçı, ırçısı,
Toptop cüröt ırçısı.
Keñ bagalek, çoñ caka,
Kunduz karmap cargakka,
Baydın uulu barkıldap,
Balbandın baarı çalkıldap.
Ölöñgüçü duuldap,
Onu, beşi şuuldap.
Ölöñ aytıp bakırıp,
Öyüz-büyüz çakırıp,
Kökbörü tartıp kıykırıp,
Körüngöndü bakırıp.
Astıma tuura kelbe dep,
Atañ menen eneñe
Egerde asti berbe dep,

Kökbörü tartıp cardanıp (Metin, s. 105)

satırlardan öğrenebiliyor, Akcol ve Darbaz'ın tahta çıkma toylarında bütün milli oyunların oynandığını, yüzlerce hayvan kesildiğini, ırcı-dombıracıların ırlar-türküler söylediğini ve altmış bin kadar insanın davetli olduğunu görüyoruz.

Canayev varynatındaki toy, Canış ile Bayış'ın yokluğunda tahta çıkan Akcol ile Döbök adlı kölelerden tahtlarının geri almaları ve dede mirası tahtlarına yeniden sahip çıkmaları şeklinde verilmektedir. Nitekim destandaki;

Toy berip catkan eki kul
Kan üstünö bardı emi.
Katın menen erkekti (Metin, s. 142)
Ekige bölüp salıptır,
Erkeçten salıp kök börü
Kuldarı tartıp kalıptır.
Kabılan gibi tuğan er Canış,
Kaçırıp kaldı er Bayış.
Kökbörü tartkan kuldardı
Arkadan kuup barganı,
Aldındagı attardın
Camınan basıp kaldı emi.
Eñip alıp kuldardı
Ay, Künçolpon aldına
Kökbörü tartıp bardı emi.
Kısasın kuday cetkirip,
Bergisi kelse oşondoy,
Tuz aramı eki kul
Bayış menen Canıştın
Koluna tüştü kutulbay.
Azaptı körgön eki bek,

Kısasın kuldan alğanı,
Kıyanat kılğan Celmayan
Tüştü kayra koluna,
Bekterdin tüştü toruna.
Eki kul menen Celmayan
Cetimiş kulaç zındanga
Cetkileñ Bayış saldı emi,
Öltürböstön bulardı
Uşintip öçün aldı emi.
Musapır bolgon eki bek,
El-curtuna bardı emi, (Metin, s. 143)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış, Akcol ile Döbök'ün kendi tahtlarını aldıkları için sürdürmekte oldukları eğlenceyi büyük bir şevkle devam ettirir, Celmayan dahil iki köleye de gereken cezayı verir.

Akiyev varyantında, destancının ağzından "Canış caradar bolup, Bayış baylanıp ketkenden kiyin, handın kazınasın uurdap, kalıñ eldi koluna alıp, Nurkandı tüşürüp, Akcol, Darbaz han bolgon." (Metin, s. 343) satırlarıyla ve Canış'ın yaralanıp Bayış'ın esir düştüğünü görememesi üzere Akcol ile Darbaz'ın Nurkan'ın tahtına oturdukları şekilde verilen bu durum destanın ilerleyen kısımlarında derviş kılığına giren Bayış'ın ağzından kölelerin tahta çıkması sırasında yaptığı toyun duydukları kadarının anlatıldığını görmekteyiz. Buna göre destandaki;

"Assoloomu aleykim
Akcol, Darbaz hanımız,

Açılğan handar bağıñız.

Kuttuu bolsun eki bek,

Aldıñda altın tağıñız.

Alıskı cerden biz keldik,

Amandaşkan çağımız.

Ak toyuñuz kut bolsun,

Akcol, Darbaz begimiz.

.....

Aralap körsök kubanat,

Kalıñ kırgız eliñiz,

Padışanın balasın

Öltürsöñ suuyt demiñiz.

Kuttuu bolsun eki han,

Üstüñdö altın çeniñiz. (Metin, s. 361)

.....

Kutunu kiygen boyuñuz,

Kuttuu bolsun toyuñuz, (Metin, s. 362)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Akcol ile Darbaz, Nurkan'ın tahtına çıktıklarında içeriği belirtilmeyen büyük bir toy düzenlemişler, altın "çen"lerini giymişler, toya gelenler ise "kutunu" giyip davete icabet etmişlerdir. Bu durum, Canış ile Bayış'ın karşısına çıkan ve sırtındaki giysileri lime lime olmuş birisi tarafından yiğitlere;

Beş cıl murda bolgonu,

Nurkandın eki balası

Aydıñ-Kölgö baram dep,

.....

Alar ketip kalgan soñ,

Akcol, Darbaz eki kul,

Kalkka bülük salganı,

Kandıktı tartıp alganı, (Metin, s. 456)

.....

Cılkı bakkan kara kul,

Kan sıyaktuu cürmökçü,

Kan ordogo kirmekçi.

Koy kaytargan Darbaz kul,

Ceti atası carıbas kul,

Bek sıyaktuu cürmökçü,

Bek üyünö kirmekçi,

Bektin cayın bilmekçi,

.....

Cılkıçı, koyçu eki kul,

Kan ordosun eeledi,

.....

Kalktı cıyıp toy kılát,

Kayaşa aytsa boy kılat,

Eldi cıyıp toy kılat, (Metin, s. 458)

sözleriyle ve Canış ile Bayış'ın yokluklarında Akcol ile Darbaz'ın Nurkan'ın tahtına oturduklarından dolayı her gün toy düzenlemekte olduğu şeklinde belirtilmektedir.

- Düğün Toyları:

Belirtmemiz gerekir ki Musulmankulov ve Canayev varyantlarında böyle bir durumla karşılaşılmamaktadır. Çünkü Canış ve Bayış, Ala Köl'e gittiklerinde evlidirler.

Sadece Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görüldüğü üzere düğün toyları Celkayıp ile Bayış'ın evlenmesi üzerinedir. Akiyev varyantında Akcol ile Darbaz'ın Canış'ın eşi ile kızını almak üzere verilen düğün toyuna ilişik olarak anlatılmakta iken Celkayıp'la Bayış'ın evlenmesi "Bayış baatır Celkayıptı alıp aldı da, tınçıp catıp kaldı." (Metin, s. 375) satırlarıyla verilmekte ve sadece kırk yiğidin üstünün başının yenilenmesi, eski görevlerine getirilmesi, görevinden azledilen herkesin eski görevine dönmesi şeklinde ifade edilmekte; Celkayıp ile Bayış'ın evlendiğinden bahsedilse de düğün toyunun nasıl yapıldığı hakkında herhangi bir açıklama görülmemektedir.

Dıykanbaev varyantında ise bu durum, daha görkemli bir şekilde tasvir edilmektedir. Nitekim;

Otuz kelin, otuz kız,

Celkayıpka ciberip,

Cetine albay aldırđı,

Peri sımal Celkayıp

Kunduzday çaçı cer çiyip,

Munaraga çıkkanda

Körgöndün közün taldırdı.

Irçılar koşup ırdadı,

Sınçıları sındadı,

Bayışka ılayık eken dep,

Köpçülük karap ılgadı.

Kudureti kудaydın

Baarı kaldı tabışıp,

Ordogo kire barışıp,

Karıları karaşıp,

Caştarı cüröt canaşıp.

Ata-enesin aldırıp,

Ay tuyaktı bat aytıp,

Allanın atın cat aytıp,

Aksarbaşıl çaldırıp.

Oşondo Nurkan karısı,

Baldarım aman keldi dep,

Tilekti kудay berdi dep,

Kalkın cıyıp toy berdi,

Malı cokko koy berdi,

Atı cokko tay berdi,

Sütü cokko uy berdi,

Üyü cokko üy berdi,

Pulu cokko pul berdi,

Mındaydı murun kim kördü. (Metin, s. 464)

şeklinde verilen bu duruma göre güzel Celkayıp, herkesin görmesi için minareye çıkarılır, ırçılar şarkı söylerler, yüzlerce koyun kesilir dua edilip yoksula yetime eksikleri verilerek büyük bir toy düzenlenir.

VIII. 6. Devlet-i Ebed-Müddet

Tarih boyunca kurdukları bütün devletlerde, imparatorluklarda Türk hükümdarlarının üzerinde durdukları en önemli şey devlet-i ebed-müddet düşüncesidir. Bu durum günümüzde devletin bekası yani yaşaması anlamına gelmektedir. Bir yerde günümüz siyasetçilerinin "kişiler değil kurumlar esastır ve onların sürekliliği sağlanmalıdır" şeklindeki sözleri de bu düşüncüyü ifade etmektedir.

Bir devletin devamlılığı ve bekası, milli ideallerin yaşatıldığı sürece mümkündür. Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserinde "...Mefkure, bir millet tarafından mazide büyük bir buhran zamanında gerçekten yaşanmış ruhi bir hal, zihni bir mevcudiyettir; ne yaşanmamış bir hayat ne de gelecekte yaşanacak bir gayedir. Mefkure, halin terbiyecisi ve geleceğin yaratıcısı olmakla berbaber geçmişin bir hakikatidir. Milletin geçmişinden gelip onu geleceğine doğru iten fikri bir hamlesidir. O halde ide'den türeyen ideal gibi, fikirden türeyen mefkureyi bu manada kullanmak daha yerindedir" diye tanımladığı ve "mefkure" olarak belirttiği devlet-i ebed müddet bazen milletin ortak idealini bazen de geçmişte olduğu gibi çeşitli felaketler karşısında aldıkları tutum birlikteliğini ifade eder (Dikici 2005, 64). Bir devlet ancak yaratıcı, diriltici ve geleceğe taşıyıcı bir ideale, bir düşünceye sahip ise o derece ebedidir. Bu arada, idealleri olan milletlerin fertlerinin de bu bağlamda irade sahibi olduklarını ve gerektiği hallerde bu idealler uğruna feragatler, fedakarlıklar yapılması ise (Dikici 2005, 65-66) için bir başka boyutudur.

Milli ideal, en çok örf yani aile bağlamında görenek, soy bağlamında ise töre şeklinde ortaya çıkar; kanunlaşması için de o toplumda teşkilatın olması gerekmektedir (Dikici 2005, 66).

Milletlerin devlet-i ebed müddet idealleri tarihi geçmişlerine ve coğrafyalarına da bağlı bir özellik göstermektedir. Elbette bu bağlılık hem geçmişten o güne yaptığı savaşlar, kurduğu devletler, imparatorluklar hem de o anda sahip oldukları önemli, stratejik noktalar bağlamında değerlendirilmelidir. Bu arada söz konusu mefkurenin gelişen ve değişen dünyamızda zaman zaman hedeflerini, içeriğini, yollarını değiştirebileceğini ancak değişeyen tek şeyin devletin bekası yani devlet-i ebed müddet olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır (Dikici 2005, 67-74).

Tarihte devlet-i ebed müddet, Türklerin en büyük idealleri olarak dünden bugüne yaşaya gelmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya geliş ve yerleşme sürecini de içine alan bu durumlarda devletin bekasının ihtiyaçlara göre de şekilleneceği ve yön değiştireceği unutulmamalıdır (Dikici 2005, 74-82).

Dünden bugüne devlet, o devlet sınırları içinde yaşayan insanlar yani millet, devlet sınırlarının çizildiği toprak yani vatanın ve devletin başı olan hükümdar ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda hükümdarın koyduğu-belirlediği töre aynı zamanda milletin töresi, devletin hüküm sürdüğü toprak da milletin vatanı idi. Bu nedenle devleti meydana getiren milletin askerlerinden kurulu olmakla beraber bu askerleri sağlayan aileye büyük bir önem verilmekteydi. Hükümdar ise ilk defa Orhun Yazıtları'nda da belirtildiği üzere sadece devletin ve milletin başı olduğundan değil (Ögel 1988, 329-505) "Tanrı gibi gökte yaratıldığı" (Çağatay 1963, 5) için de kutsaldır. Hatta Atilla'nın kılıcının Tanrı tarafından dünyanın hakimi olduğu için kendisine verildiğine inanılmasının nedeni budur (Ögel 1988, 464).

Bunların hepsini birden değerlendirecek olursak bir milletin töresini kaybetmesi aslında hükümdarını devlet yani özgür olma özelliğini, vatanını ve halkını yani milletini de kaybetmesi anlamına gelmekteydi (Ögel 1988, 476-479).

Canış, Bayış destanında Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarına bu gözle baktığımızda devlet-i ebed-müddet adını verdiğimiz Türk devletlerinin en önemli kodlarından biri olan bu özelliğın üç alt başlıkta toplayabileceğimizi görüyoruz:

1. Millet-Aile
2. Ordu-Devlet
3. Hükümdar

VIII. 6. 1. Millet-Aile

Devlet-i ebed müddetin korumakla yükümlü bulunduğın en önemli kurum millettir. Milleti meydana getiren aile ise bu bağlamda son derece önemli bir özellik göstermektedir. Aç doyurma-çıplak giydirme düşüncesi ise bu idealin alt kodlarından birini oluşturmaktadır (Ögel 1988, 349-351). Bu nedenle Canış Bayış destanında da bir milletin sahiplenilmesine giden yolun ailenin sahiplenmesinden geçtiğini son derece belirgin bir şekilde uygulanmaktadır. Nitekim, Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış, derviş kılığında geldikleri ülkelerinde rastladıkları çobana "Milletin durumunu" sorduklarında çoban onlara;

“İlgeri ötkön zamanda,
Din musulman amanda,
Altı Şaar el ele,
Kaynap catkan cogorku
Asilkandın eli ele,
Cayılıp catkan mına bu
Asilkandın malı ele,

Asilkandan tuulgan

Canış, Bayış uulu ele.

Canış, Bayış eki bek,

Asilkandin balası,

On beş cıl boldu ketkeni,

Alarga acal cetkeni.

Oşondon beri çok boldu, (Metin, s. 97)

Katındarın alam dep,

Cıyılıp catkan top boldu,

Calındap içim çok boldu,

.....

Atası menen enesin,

Tegirmendin köölünö

Alıp kelip salganı.

Ar ketip salıp süylötüp,

Abışka menen kempirdi

Arkanga baylap süyrötüp,

Alıp kelip taştadı,

Bir allanın cazganı,

Iyılan ünün baspadı.

Akcol, Darbas eki kul, (Metin, s. 98)

satırlarında da belirtildiği üzere Akcol ile Darbaz'ın halkın elinden bütün hayvanları aldığını, onlara zulmettiğini, Canış ile Bayış'ın eşleri ile evlenmek istediklerini ve ana babasını beş kuruşa muhtaç ettiğini belirtir.

Canayev varyantında Canış ile Bayış;

Azap menen ayrılğan

"Elim kanday boldu dep (Metin, s. 139)

satırlarından da anlaşılacağı üzere milletin ne halde olduğunu merak ederek Altı Şaar'a geldiklerinde destancının ağzından verilen;

Altımış künü col cürüp,

El çetine bardı emi.

Akcol, Döbök kuldarı

Katındarı alam dep,

Kapkaluu şaar kalkına

Ee bolup kalıptır,

Ceti caşar balasın

Öltürmek bolup eki kul

Ayrı beles kesenge

Alıp çıgıp barıptır,

Çırkıratıp balanı (Metin, s. 139)

Moynuna arkan salıptır.

Çırkırıp bala ün salıp,

Iylap turup alganda

Moynunan arkan üzüldü,

satırlarından ve karşılarına çıkan bir esir kalenderin iki yiğide söylediği;

“Bayış menen Canıştan

Esen kalgan pul bu dep,

Eesiz kalgan cay bu dep,

Kuldar eelep alganı,

Ene-atası musapır

Tegirmençi ittin kolunda

Kor bolup bular kalganı.” (Metin, s. 140)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere Akcol ile Darbaz, Canış ile Bayış'ın yokluğunu fırsat bilip hazinesini parasını kendilerince kullanmış, halkı yoksulluğa uğratmış, anne-babasını ve evliliğe razı olmayan çocuklarının ellerini kollarını bağlayıp esir etmiş; anne-babasını ise bir değirmene götürüp bırakmıştır.

Akiyev varyantında ise Bayış, memleketine yanındaki Celkayıp'a çarşaf giydirip kendisi de derviş kılığında gelir. Karşısına çıkan Kayrı şehrinin Sarban adlı beyinden duyduğu;

Kayrı şaarga bek bolup,

Kalkının baarın bil degen.

Kayrı şaardın begi elem,

Bek emes hanı men elem.

.....

Akcol, Darbaz eköo teñ,

Çeten kuldun uulu ele.

Kul kuturup çoñ boldu,

Kudayga ıyı cetkenbi,

Kuldardın işi oñ boldu.

.....

Akcol, Darbaz eki kul,

Korduk kılğan abıdan.

Abıška, kempir tüñülüp,

Ümütün üzgön canınan.

Bala kündön han bolup,

Canış salgan Kayrı şaar,

Ata-enesi men bolup,

Tartkanımız kaygı, zar,

Canış, Bayış bar bolso, (Metin, s. 332)

Keler küñü kayda bar?

Kırk kündük cerge saldırgan,

Kıtaydan usta aldırğan,

Kırk tıyın çaka çıgarbay,

Karıptın köönün cam kılğan

.....

On kündük cerge saldırgan,

Orustan usta aldirgan,

On tıyın aka ıgarbay,

Ookatsız konn cam kılğan,

.....

On tıyın aka ıgarbay,

Oyumu menen kiyingen, (Metin, s. 333)

şeklindeki sözlerden de anlaşılacağı üzere Akcol ile Darbaz, halkın elinden her şeyini almış, onları ölesiye çalıştırmış ancak beş kuruş bile vermeyerek fakirleşmesine yol açmıştır.

Dıykanbaev varyantına baktığımızda da benzer bir durumla karşılaşılıyor. Bayış'ın;

“Colooçum aytçı cönüñdü,

Öñüñ taanıp köründü,

Kalk başkargan kaniñ kim?

Kaada kütön begiñ kim?

El başkargan eriñ kim,

Elsizdey bolup kelesiñ,

Artıñdan biröö kuuganday,

Aşığıp nege celesiñ? (Metin, s. 456)

diye sorduğu Altı Şaar'ın muhafızı ona;

Beş cıl murda bolgonu,

Nurkandın eki balası

Aydıñ-Kölgö baram dep,
Azaptı bizge salganı,
Atanın tilin albadı,
Seksen cigit eerçitip,
Seyildep ketip kalganı,
Oşondon beri dayın cok,
Bul dünüyö calganı.
Alar ketip kalgan soñ,
Akcol, Darbaz eki kul,
Kalkka bülük salganı,
Kandıktı tartıp alganı, (Metin, s. 456)
Nurkan azır koy bagat,
Baybiçe Külükan uy cayat,
Çöp alaçık kirgeni,
Uşunday tagdır bolorun
Alardın kaydan bilgeni.
Erteli-keç ıylaşat.
Kara canın kıynaşat.
Canıştın carı Kümüşay,
Canına tüştü bülük ay,
Akcol anı almakçı,

Azapka başın salmakçı,
Ak örgöögö kirmekçi,
Cılıkı bakkan kara kul,
Kan sıyaktuu cürmökçü,
Kan ordogo kirmekçi.
Koy kaytargan Darbaz kul,
Ceti atası carıbas kul,
Bek sıyaktuu cürmökçü,
Bek üyünö kirmekçi,
Bektin cayın bilmekçi,
Canıştın calgız balası
Bayaman kaldı balaaga,
Baş kötörbös calaaga.
Kümüşay Akcol barbasa,
Tiybeske kılsa dalbasa,
Balanı darga asmakçı,
Tereñdep körün kazmakçı,
Baykuş bala ölmökçü,
Ölbösö da ökürüp,
Ölgöndün künün körmökçü. (Metin, s. 457)

diyerek kendisinin ve ağabeyinin yokluğunda Akcol ve Darbaz'ın ailesini dağıttıklarını, baybiçenin inek babasının ise koyun güttüğünü, halka durmadan eziyet ettiklerini Akcol'un Canış'ın eşi Kümüşay'la evlenmek istediğini belirtir.

VIII. 6. 2. Ordu-Devlet:

Belirtmemiz gerekir ki dört varyantta da Türk devletinin gerek şehzadelerinin yanındaki seksen-kırk yiğidi gerekse ava-savaşa birlikte gittikleri, her türlü durumda beraber oldukları yiğitleri-kişileri ordu mensubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle destanda ordu, Canış ve Bayış adlı şehzadelerin yakınındaki yiğitlerden, avcılardan ve savaşçılardan meydana gelmektedir. Bu itibarla ordunun bakımı, doyurulması, güvenliği kısacası bütün ihtiyaçları hükümdar ve ailesi tarafından sağlanmaktadır.

Bu nedenle Musulmankulov varyantındaki Ala Köl'e giden seksen yiğidin bütün ihtiyaçları "...Ok-darı, kılıç, nayza bardık caragiñar menen colgo dayar bolosuñar dep, eki bek seksen cigitke buyruk kıldı. Toguzunçu künü miltıktarın asınıp, kılıçtarın baylanıp, olupoktorun kiyip, attarın minip, kuyrugun tüyüp, cigitter çoğulup, Canış, Bayıştın astına keldi..." (Metin, s. 33) satırlarında da belirtildiği üzere hükümdarın emriyle devlet tarafından karşılanır. Yine aynı varyantta destancının ağzından verilen ve Kalmuklarla çıkan savaşı anlatan;

Kılçayıp artın karasa,

Kırk cigittin daynı cok,

Kol karmaşıp entelep,

Birin biri cetelep,

Aralap nayza saydı emi,

Azamatım er Bayış,

Cigitteri cok bolup,

Cin urganday oktolup,

İçi küyüp çok bolup, (Metin, s. 50)

satırlarında da belirtildiği üzere bu kırk yiğidin görevlerinden biri savaşta hükümdarlarını korumaktır. O nedenle yine destancının ağzından verilen;

Kaytara kirdi Kalmakka,

Tapşırıp özün arbakka,

Körünçü bolso cigiti

Acıratıp almakka.

Orto cerin er Canış,

Oyup ketip baratat, (Metin, s. 52)

dizelerinde de açıklandığı üzere Canış ile Bayış her daim, kırk yiğidinin sağlığını gözetmekte yükümlüdür.

Canayev varyantında da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim Celmayan'ın söylediği "Oy padişam, Canış Bayışka kep saldı... Attanıp baarımız barsak" şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere şehzadeler, Ala Köl'e eğlenmeye gitmeleri sırasında kırk yiğit ve seksen avcıları ile beraber yola çıkacaklardır. Bir başka ifadeyle Celmayan, Türk töresini gayet iyi bilmektedir. Yine aynı varyantta Bayış'ın Celmayan'ın ihaneti karşısında serzenişte bulunduğunu belirten;

“Atıñdın başın bura tur, (Metin, s. 129)

Aytamın kebim uga tur,

Buurulumdu mingizdim,

Buulumumdu kiygizdim,

El içinde cürgüzdüm,

Kay cerde kamçı tiygizdim,

Kaneteyin şum calgan,
Kalmaktıgıñ bilgizdiñ.
Karadan corgo mingizdim,
Katarlap torko kiygizdim,
Kaysı cerde biröödön
Katıra kamçı tiygizdim.
Kaneteyin şum calgan,

Kayrıdiniñ bilgizdiñ. (Metin, s. 130)

şeklindeki sözlerde de belirtildiği üzere Türk devletlerinde hükümdarın askerinin at, giyim ve yiyecek başta olmak üzere günlük ihtiyaçlarının karşıladığını ve herkese adil davrandığını göstermektedir.

Akiyev varyantında Canış ile Bayış'ın ülkelerine dönüp babası Nurkan'ı tahta oturtuktan sonraki ilk işleri kırk yiğide yeniden at verip üst-başlarını giydirmek olmuştur: Nitekim destandaki "... Atası Nurkandı handık olutuna koydu. Enesi Külükan baldarının kubanıçı menen kayra caşarıp, muundandı. Kırk cigitti kadimkidey attap, tondop kızmatına koydu..." (Metin, s. 375) .. cergelüü elin cam kılıp, samsaalagan Sarbandı, kayırçı bolup kalgandı, Kayırını şaarga bek kılıp, kaalaganın ep kılıp," sözlerinden de anlaşılacağı üzere beyleri eski görevlerine getirir, dilencileri ise usta yapar. Kırk yiğidin Canış ile Bayış'a yokluklarında Akcol ile Darbaz'dan çektiklerini dile getiren;

Kırk cigit keldi begim dep,
Kıynagan kulda kegiñ dep,
Kılçaybadı eliñ dep,
Kırkıbızdı kızıttı,
Kıraandar senin demiñ dep,

Alakan, taman çor bolup,
Baatır bilek coor bolup,
Kırk cigitiñ kor bolup.
Tamak üçün satılıp,
Kul orduna ornoduk.
Kuldarga malay kırkıbız,
Künü-tün ketet tıñıbız.
Özünçö ookat kılıuga
Coop berbedi kuluñuz,
Cıyılıp içke çer boldu,
Kanduu kaygı, muñduubuz,
Kara darga cazıksız,
Karmalgan calgız uuluñuz,
Baatırlar senin coguñda
Körgön kündü uguñuz.
Kaygı-kapa, muñ-zardı, (Metin, s. 374)
Baarımız körgön ıylardı,
Baatırlar bugün cuuduñuz.

satırları ise devletin başındakilerin emrindeki askerlerin sadece giyim ve atlarını değil unvanlarını, huzurlarını ve selametlerini de sağlamakla görevli olduğunu ifade etmektedir.

Gelelim Dıykanbaev varyantına... Ölesiye yaralanan Bayış'a kardeşi Canış'ın söylediği;

Ölümdön seni kutkarıp,

Ala kaçkan Ker tulpar,

Coo-calañdap saksaktap,

İzin burgan Ker tulpar,

Atalaştay kırk cigit

Taştap seni ketkende (Metin, s. 447) ve;

Tuzum urgan kırk cigit

Tuura kızmat kılbadıñ,

Soguşup biz catkanda

Canbızda turbadıñ,

Acırap bekten kaldım dep,

Arbaşıp alar catkanda,

Kızıl kanga batkanda,

Caşınıp koodo cattım dep,

Elge kantip bararsıñ. (Metin, s. 421)

şeklindeki sözleri ise yanlarındaki kırk yiğidinin hemen her durumda hükümdarları korumakla görevli olduğunu göstermektedir.

VIII. 6. 3. Hükümdar:

Türklerde hükümdar olma, hükümdarlık kurma, tanrısallıkla eş anlamlı olarak düşünülmüştür. Bir başka ifadeyle Türk hakanları "tanrı gibi gökte yaratıldıklarından" (Çağatay 1963, 5) Gök Tanrı gibi kutsal kabul edilmiş, hükümdarlık makamı da bu bağlamda aynı kavramı içeren "kut" terimi ile ilişkilendirilmiştir (Yayın 2010, 299-303). Buna dayanarak Türk hükümdarları "erk" yani güç ile de ilişkilendirilmişler, hükümdarlık gücünün Türklere verilen tanrısal bir güç olduğuna inanmışlardır. "Erk" kelimesi ile Türk kelimesinin aynı olduğu yolundaki yorumlar da (Kafesoğlu 1991, 42-44) bu düşünceyi doğrular niteliktedir (Ögel 1988, 363-414).

Bütün bunlar Türk hükümdarları için hanlıklarını yani tahtlarını ve hanlıklarının sembolü olan "çen"lerini, zırhlarını, tuğlarını hatta vatan ve milletlerini de birinci derece önemli hususlar arasına sokar. Tahtlarını kaybetmeme her Türk hükümdarının birinci görevidir. Hayatları bu uğurda mücadele vermekle geçer. Hanlığını yani tahtını kaybeden her hükümdarın aslında milletini ve devletini dolayısıyla ailesini de kaybedebileceği gözden uzak tutulmaması gereken bir durum olduğu, bu durumun ise "ilini töresini kaybetmek" şeklinde ifade edildiğini belirtmemiz gerekir.

Canış, Bayış destanına bu bağlamda baktığımızda varyantların hepsinde de Canış ile Bayış'ın yokluklarında Akcol ile Darbaz (Döbök)'ın iki yiğidin hanlıklarına göz diktiği, babasını tahttan indirip yerine han oldukları anlatılır. Üzerinde çalıştığımız dört varyantta da karşımıza çıkan "hanlığını kaybetme ile milletini ve ailesini de kaybetme" düşüncesinin hakim olduğu bu durum, Musulmankulov varyantında Bayış'a memleketin ahvalini bildiren çoban tarafından;

Atası menen enesin,

Tegirmendin köölünö

Alıp kelip salganı.

.....

Akcol, Darbas eki kul,

Kandığın tartıp alganı, (Metin, s. 98)

şeklindeki sözlerle anlatılır ve babası tarafından;

Akcol, Darbas eki kul

Kandığım tartıp alganı,

Kaygını başka salganı.

Altından kılğan taktamdı,

Eki kul tartıp alganı, (Metin, s. 100)

biçimindeki yine aynı içerikli ifadeleri tamamen hanlığın Akcol ve Darbaz adlı iki köle tarafından alınıp sahiplenildiği ve kendilerinin bir değirmende esir tutulduğu yönündedir.

Canayev varyantında destancının ağzından verilen;

Akcol, Döbök kuldarı

.....

Kapkaluu şaar kalkına

Ee bolup kalıptır, (Metin, s. 139)

ifadeleri de yine bu bağlamda olup Nurkan'ın tahtının Akcol ve Döbök tarafından hanlığa sahip çıkıldığı yönündedir.

Akiyev varyantında Kayrı beyi Sarban tarafından söylenen;

Han tukumu kor boldu,

Kazançı kuldar zor boldu.

Han Nurkandı tüşürgön,

Astında altın tagınan,

Akcol, Darbaz eki kul,

Korduk kılğan abıdan.

Abışka, kempir tünülüp,

Ümütün üzgön canınan. (Metin, s. 332)

şeklindeki sözlerden de anlaşılacağı üzere Akcol ve Darbaz, Nurkan'ı tahttan indirip onun yerine kendileri başa geçmiş, han soyundan gelenleri kollamışlardır. Dıykanbaev varyantında da benzer bir durum söz konusudur. Nitekim destancının ağzından verilen;

Akcol, Darbaz eki kul,

Biri cılkı kaytargan,

Biri too başında koy caygan,

Ezelki kegin alıptır,

Çabuulgan kelgen eki kul

Kayırdin bolgon keski kul,

Tagınan Nurkan tüşürüp,

Eki bek atın öçürüp,

Biylikti tartıp alıptır,

Mal-canınan acırap,

Başkarganga eli cok,

Kaytarganga malı cok,

Kazına tolgon altın cok,

Kümüş menen zeri cok, (Metin, s. 428)

şeklindeki sözlerden de anlaşılacağı üzere Canış ile Bayış'ın yokluğunda Akcol ile Darbaz, Nurkan'ı tahttan indirmişler, halkını fakir düşürmüşler, hazinesini de talan ederek kendileri han olmuşlardır.

VIII. 7. Bayrak-Tuğ:

Bayrak, bir milletin özgürlüğü ve devletin sembolü olup bunun kaynağını ise eski Türk ailesinde aramak gerekmektedir. Buna göre eski Türklerde halk ve halkı oluşturan aile ile ordu birbiriyle eşdeğer durumdaydı. Bu nedenle erkekler, savaşa giderlerken tüm ihtiyacını ailesi temin eder, devlet de geride kalanlara bakmakla yükümlü sayılırdı. Bir başka ifadeyle gençlerin askere gitmek istemesinin nedeni, ailesini düşmanın yapacağı eziyetlerden korumaktır. Bu nedenle savaşa giden gençlerin ve erkeklerin ailelerine devlet, hiçbir iş yüklemeydi. O nedenle devleti temsil eden bayrak-alem-tuğ, aynı zamanda aileyi de temsil etmekteydi. (Ögel 1988, 237-244).

Tarih boyunca Türklerde sancak-bayrak-tuğ, devletin alameti sayılmış, bu nedenle kutsal kabul edilmiştir. Bir yerde devleti, devletin başını ve milleti oluşturan aileyi de sembolize eden bayrak, zaman içinde devletlerin özellikleriyle de bütünleş; Türklerin tarih boyunca kurduğu devletlerin bayrakları bugün Cumhurbaşkanlığı forsunda 16 tane yıldız ile ifadesini yerini bulmuştur.

Bayrak-sancak-tuğ Türkler için son derece kutsaldır. Hükümdarlar ordularını savaşa çıkaracaklarında, bir toprağı aldıklarında veya yurt edindiklerinde mutlaka tuğlarını dikerler, hatta çadırlarına bile bu sembollerini asarlardı. İlk örneğini Uygur Devleti'nde gördüğümüz üzere hakanın otağına bayrak dikilmiştir (Ögel 1988, 673-674).

En eski dönemlerden itibaren bayrağın hem devletin ve milletin hem de milleti oluşturan ailenin sembolü olması günümüze de yansımıştır. Nitekim bugün, düğün sırasında genelde erkek evine son zamanlarda ise kız evine de Türk bayrağı asılmakta, sünnet törenlerinde ise sünnet evine asılan Türk bayrağı vazgeçilmez bir gelenek olarak yaşamaya devam etmektedir. Düğünlerde bayrak asmanın sadece düğün günü değil

(gerek gelin gerekse sünnet) kına törenlerinde de uygulanmakta olduğunu belirtelim.
Bu bağlamda Mithat Cemal Kuntay'ın;

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır

dizelerini de hatırlattıktan sonra bayrak asma geleneğinin Canış, Bayış destanındaki yansımalarına geçelim.

Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'e gitmek üzere yiğitleriyle ülkelerinden ayrıldıklarında sancaklarının dalgalandırdıkları görülür;

Atka minip şart etip,

Altın kökül cark etip,

Atka mindi şartıldap,

.....

Canış, Bayış eki bek,

Asılkandın balası, (Metin, s. 35)

satırlarında da belirtildiği üzere... Canayev varyantında görülmeyen bu durum, Akiyev varyantında yine Canış ile Bayış'ın Akkürgün köprüsünü görmek üzere Aydın Köl tarafına gitmeleri sırasında karşımıza çıkar. Nitekim Bayış, babası Nurkan'a;

Kolomoluu kol bergin,

Koşo bargın balam dep,

Er Canışka col bergin,

.....

Koşun kurap, kol berseñ,

Köpürönün başında (Metin, s. 161)

Tuu cayılıp catışsın,

Cürögün alıp duşmandın

Bir kızıkka batışsın. (Metin, s. 162)

diyerek kendisine çok sayıda asker ve onların başında dalgalanacak bir tuğ vermesini ister. Dıykanbaev varyantında ise biraz farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Mesela, Bayış'la Aydın Köl'de avlanıp gelen Canış, babası Nurkan'ın önüne gelir ve;

Şumduktu Bayış baştadı,

Ulamadan uguptur,

Uluulardan tuyuptur,

Aziret Aalı babamdın

Kıtaydı çaap alğanın,

Ak-Kürgündün suusuna

Kıl köpürö salğanın.

Aziret colun coldoym deyt,

Ata dañkın korgoym deyt,

Asaba kılıç asınıp,

Aska zoogo çaşınıp,

Ak-Kürgündön ötöm deyt,

Sıyadat kanga cetem deyt, (Metin, s. 391)

diyerek kardeşi Bayış'ın Akkürgün'e gidip görmek için asker toplayıp sancak asmayı düşündüğünü belirtir.

Canış, Bayış destanını Türk kültürünün genetik kodları baēlamında deēerlendirdiēimiz bu bölüm sonunda diyebiliriz ki;

Aile Kurumu, Misafirperverlik, Cihan Hakimiyeti Felsefesi, Kutsal Vatan Felsefesi, Şenlikler-Toylar, Devlet-i Ebed-Müddet ve Bayrak-Tuē başlıkları ile incelediēimiz bu kodlar, Türklerin dünden bugüne özellikle sosyal hayatlarında ve destan geleneēinde yaşattıkları en önemli deēerleri, uygulamaları ve gelenekleridir. 3, 4, 6 ve 7 numaralı alt başlıklarda yer alan "cihan hakimiyeti", "kutsal vatan felsefesi", "devlet-i ebed-müddet" ve "bayrak-tuē" ise Türk devlet geleneēinin olmazsa olmazlarıdır. Devletin temelini oluşturan aile kurumunun saēlamlıēı ile Türk misafirperverliēi denilen manevi baēlamda dikkati çekecek Şekilde Canış, Bayış destanındaki haklı yerini almıştır, denebilir. Bir başka ifadeyle söz konusu destan, Türk'tr; Türk'e özgü özelliklerin toplandıēı bir kahramanlık destanıdır.

IX. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA KIRGIZ MİLLİ OYUNLARI

Destan engin bir deniz gibidir. Ait olduğu milletin tarihi, coğrafi, hukuki, dini, ahlaki, ekonomik kısacası kültürüne ait her unsuru içine alan, bu bağlamda kültürel yönü en derin anlatmalarımızdan biridir.

Türkler için de aynı durum söz konusudur. Dünden bugüne büyük imparatorluklar kurmuş, Orta Asya'dan Anadolu'ya hatta Avrupa'ya uzanan geniş bir çizgide yaşamış ve yaşamakta olan Türklerin destanlarında da onların hayat tarzlarını ve ekonomilerini, gelenek-göreneklerini, hukukunu, dini ve ahlaki değer ve inanışlarını, dil özelliklerini görmek mümkündür. Türk dünyası bağlamında destanların ait olduğu Türk boyunun söz konusu özellikleri içereceği ise hepimizce malumdur.

Kırgız Türklerine ait Canış, Bayış destanında da benzer bir durumla karşılaştığımız ve Kırgızların geçmişten bugüne çeşitli sebeplerle düzenledikleri toylarda, aş-toylarda, şölenlerde oynadıkları oyunları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Milli oyunlarımızın çoğunun Türklerin konar-göçer hayatına dayalı olması, Türklerin kahramanlık felsefelerini ortaya koymasını, güç-kuvvet ve zafere dayalı bu felsefenin söz konusu oyunların esasını teşkil etmesi de işin bir başka boyutudur.

Aktan Tımbekov'a göre Kırgızların milli oyunları iki grupta değerlendirilebilir: Birinci grupta "Balban küröş", "Er sayış", "Cambı atuu" (Atış), "At çabış (çabuu)" gibi oyunlar yer almakta olup Kırgız tarihinde bin yıldır bilinmektedir. Söz konusu oyunların Manasçılar tarafından bilinmesi de bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca Manas Destanında büyük bir epizot olarak yer alan "Kökötöy Hanın Yuğu"nda bu oyunların oynandığı, Manas'ın oğlu Semetey'in zamanında da "Ulak tartuu"nın bilindiği Kırgız akınlarının bilgisi dahilindedir (Tımbekov 1993, 531-532).

İkinci grup ise daha zengin olup farklı hayvanlarla da oynanan ve zaman içinde geliştirilen, insanın daha aktif olduğu diğer oyunlar yer almaktadır. "Tıyın eñmey",

"Cılañaç çabuşuu", "Taz süzüştürüü", "Köz tanmay", "Cöö çabış", "Öpkö çabuşuu", "Aygır çabuu", "Ayaldardın sayışı", "Ayal oodariş", "Kız kuumay", "Kız oyunu", "Ordo atışuu", "Çakmak alışuu", "Selkinçek", "Ak çölmök", "Mangal uruu", "Eşek sekirtmey", "Kanımdat", "Cedirmek", "Kan talamay", "Töö çeçpey", "Toktu suramay", "Töşök talaşuu" gibi oyunlar da bu grupta yer alırlar (Tımbekov 1993, 532).

Tımbekov'a göre bu oyunlar, büyük "aş"larda ve büyük toylarda oynanır. Bu oyunların geniş bir alan gerektirmesi, toy veren kişinin oynanan oyunlarda birinci gelene vereceği ödülleri önceden hazırlaması, büyük bir ziyafet vermesi için önemini bir kat daha arttırmaktadır. Mesela birinci gelene 25 at "bayge" yani ödül verirse birinci gelen atın değeri 500 at ve 1000 koyun ise bu ödüllerin ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir olur (Tımbekov 1993, 532-533).

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının dört varyantında Kırgız milli oyunlarından pek çoğu ile karşılaşmış olduğumuzu ve sırayla hem oyunlar hakkında bilgi vereceğimizi hem de bu oyunları, geçtiği varyanttan alıntılarla destekleyeceğimizi belirtmek istiyoruz.

IX. 1. Kökbörü Tartuu:

Kırgız Türklerinin milli oyunlarından "kökbörü", güncel anlamda futbol, güreş veya cirit karşımı olarak algılanabilecek ancak bir oğlak/tekeyi kapma ve belirlenen yere bırakma esasına dayanan, at üzerinde kurulan iki takım ile oynanan bir savaş oyunudur. Bu oyun ufak farklar ile tüm Türk Dünyası'nda bilinmekte ve oynanmaktadır.

Kökbörü oyununa "kökbörü-ulak" denmesinin sebebi oyunun bir diğer adının da "ulak tartış" olması ve bir oğlağı kapma esasına dayanmasıdır. Bu oyun hakkında aşağıya aldığımız yazıda yeteri kadar bilgi olduğunu düşünmekteyiz:

"Çok eskiden bir savaş olur ve köyün silah tutan bütün erkekleri savaşa gider. Neredeyse köyde kalanları koruyacak kimse kalmaz. Köye kurtlar gelir ve hayvanlara

zarar verir. Geçimini büyük oranda hayvancılığa bağlayan halk, bundan büyük oranda etkilenir. Bu arada savaştan dönen erler köye dadanan kurtları görünce hemen onlara saldırır. Bazılarını bıçakla, bazısını okla, bazılarını da ezerek öldürür. Hatta canlı kalan kurtları, at üzerinde birbirlerine atarak eğlenmeye başlar. Bu o kadar hoşlarına gider ki, kalan diğer kurtları da birbirlerine atarak oyun oynarlar. Zamanla canlı ele geçirdikleri kurtlarla oynamayı gelenek haline getirirler. Oynadıkları bu oyunun adına kökbörü “bozkurt” derler. Oyun böylelikle ortaya çıkar. Ama gittikçe kurtların azalmaya başlaması üzerine yiğitler kurt yerine tekeyi oyun aracı olarak kullanırlar. Daha olgunlaşmamış yiğitler ise teke yerine ulak “oğlak” ile oynarlar ve ulak çekerler. Bundan dolayı kökbörünün bir diğer adı da ulak çekmedir.” (Kaya 2005, 303-304).

Kırgızların sosyal yaşamından destanlara yansıyan “kökbörü” oyunu, destanlarda kendine geniş bir yer edinmiş; oyunu oynayanlarla toplum arasında bir bağ kurulmuştur. Nitekim oyunun başlaması sırasında söylenen türkü-şiiirlerde de bu durum açıklıkla görülmektedir:

“Men Manas’tın tukumdağı turasın

Kalka kalgan babalardın murasın (Kaya 2005, 313)

Kırgız barda kökbörünün kök tusun

Kılımdardın kılımdarga ulantsın” (Kaya 2005, 313).

bilgisinden de anlaşılacağı üzere bu oyun, çok eski dönemlerde kurt ile oynanmış zaman içinde kurdun yerini oğlak almış olmalıdır (Tınıbekov 1993, 545-546). Bu oyunun “kökbörü” adıyla bilinmesi ise oyunun ilk şekli kadar Türklerin kurttan türeme ve Ergenekon efsaneleriyle hatta Gök Tanrı inancıyla ilgili olmalıdır. “Kökbörü” kelimesindeki “kök”(gök)ün “boz” terimi de bunu ifade etmekte (Yayın 2012, 45-47, 74) de düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Anadolu’da “öndül kapmaca” olarak adlandırılan bu oyunun oynanış biçimi kısaca şu şekildedir: Her biri 10, 15 veya 20 kişi ve aynı sayıda attan oluşan iki takım kurulur. “Kökbörü” ya da oğlağın sahanın ortasına hakem tarafından bırakılması ile

oyun başlar. Oyunda amaç “kökbörü”yü bitiş çizgisine bırakmaktır. Takımlar bunu gerçekleştirdikçe puan alır ve en çok puanı biriktiren takım, oyunu kazanır. Oyunun at üzerinde hummalı çekişmeler gerektirmesinden dolayı bu oyunu oynamak için en az on beş yaşında olmak gerekir (Taşbaş ve Maratkızı 2010, 232-233; Altay 1998, 152).

Oyunda her zaman canlı bir oğlak veya teke kullanılmaz. Bunun yerine başı ve ayakları kesilmiş bir oğlak veya teke postu kullanılır ki bunun sebebi çekişme esnasında hayvanın uzuvlarının kopup oyunun galibinin belirlenmesini zorlaştırmamasıdır. Oyunun sonunda galip gelen takımın, bu oğlakları pişirerek bir ziyafet çekmesi ise gelenektir (Polat 2005, 44, 132).

“Kökbörü” oyununun kalabalık ve coşkulu bir izleyici kitlesine sahip olması yakın zamanda Orta Asya’da uluslararası bir federasyon kurulmasını ve turnuvalar düzenlenmesini sağlamış; bu milli spor özellikle Kırgızistan ve Kazakistan arasında gerçekleşen müsabakalar ile dikkati çeker olmuştur. Bunun yanında oyunun coğrafyası Afganistan’a kadar genişlemiş; söz konusu coğrafyada “buzkaşı” adı ile yaşatılmaya devam etmektedir.

Bugün Kırgız Türklerinde düğünlerde ve beşik toylarında genç erkeklerin bir anlamda kendilerini genç kızlara göstermesine olanak sağlayan bu oyun, Kırgız destanlarında da düzenlenen toyların, kutlamaların olmazsa olmazıdır.

Bu oyun diğer Kırgız destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Mesela Kurmanbek destanında Ekez’i öldürüp Dölön’ü yaraladıktan sonra haraç alan Kurmanbek’i kutlamak için Akkan’ın “kökbörü” oyunu tertip edip zurnalarla onu karşılaması söz konusudur. Nitekim aşağıya aldığımız;

“Kaşkardın hanı Akkan Kurmanbektin Kalmaktı kamap, Ekezdi sayıp öltürüp, Dölöndü caraluu kılıp, alım alıp çıkkanın ugup kerney, surnay menen kökbörü tartıp, colun tosüp çıkkan eken. Attan tüşüp Akkan kırk cigiti menen cardanıp karap turdu. Kurman-bek kırk cigiti menen kelip attan tüştü.” (Köse 2005, 261) satırlarında da bu durum açıkça görülmektedir.

Buna ilaveten Kanışay'ı istemeye giden Kurmanbek'i karşılamak için Bakburhan'ın gençlere "kökbörü" oynattığı da görülür. Bu durum ise destanda;

"Töpö çeçendin sözün Bakburhan baştağan köpçülükün baarı uguşup; Kanışaydı bemlek boldu. Bakburhan üyünö kelip, ordo kızdán otuzdu, sınaakı suluu kelinderden otuzdu, kırkcığit koşup, "tosup kelgile", dep ciberdi. Alardın arasınan kemey, sumaydı tarttırıp, boz baldarga kökbörüsün tarttırıp, tört ak örgöö kötörüp Kurmanbek baatırđı şaanı-şököt menen tüşürdü." (Köse 2005, 311) şeklinde açıklanmaktadır.

Kırđız destanlarından Cañıl Mırza'da da çeşitli kutlamalarda "kökbörü" oyunu tertiplendiği görülür. Nitekim Burhuy ve Ürbölçök ile karşılaşmadan önce Cañıl, bu savaşın zaferle sonuçlanacağından emindir ve bu fikrini halkına açmak niyetiyle tertip ettiği toyda, "kökbörü" oyunu düzenler.

"Cañıl Mırza toy kılıp,

Köpçülökkö oy kılıp,

Kökbörüsün tarttırıp,

At-kunanın çaptırıp,

Cambıdan kıyık attırıp,

Oyun-külkü katkık.

.....

Mergenge cambı attırıp,

Atkandarın caktırıp, (Çelik 2010, 155)

Toyduñ etin tarttırıp,

Kazkarası oynoktop,

.....

Coo aldı dep aykırıp,

Burhuy degen ün çıktı,

Ürbülçök dep çuu çıktı.” (Çelik 2010, 156)

dizelerinde görüldüğü üzere halk “kökbörü” oyunu ile eğlenmekte; özellikle gençler bu oyunu oynamaktan büyük bir zevk almaktadır.

Kırgızların milli oyunu vasfına sahip “kökbörü”, Bağış destanında da yer almakta; diğer destanlardan alıntılanan örneklerde görüldüğü üzere toylarda halkın beraberce eğlenmesine, birlik duygusunu tatmasına ve gençlerin kendilerini göstermesine olanak sağlamaktadır. Destanda:

“Mayda baldar bir bölök,

Tayların minip carışıp.

Mırza çıkma caş baldar,

Kökbörü-ulak tartışıp.

Oozu caydak nemesi,

Tamaşa menen aytışıp,

Kız, kelinder çogulup,

Moynuna kolun artışıp, (Akyüz 2013, 12)

satırları ile açıklanan “kökbörü” oyunu, Bağış’ın Cediger ülkesine idareci oluşunu kutlamak amacıyla verilen “bey toyu”nda delikanlıların kendilerini genç kızlara göstermek için oynamaları; genç kızların da delikanlılara kendilerini beğendirmek için süslenerek oyunu izlemeleri ile belirginleşir.

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının üç varyantında gördüğümüz bu durum Musulmankulov varyantında Şumurut’un Canış ile Bayış’ı yakalamak üzere

neler yapmaları gerektiğini söylediği sırada Celmayan'ın dikkatli olması bağlamında söylediği;

Bügün tündö barbaylı

Tügöngürgö colugup

Kaarına kalbaylı

.....

Kuykasın karmap tilbesin

Kökbörü kılıp tartpasın. (Metin, s. 40).

ve yine Celmayan'ın Şumurut'a verdiği;

Kaş kirpigiñ terbeybi

Kökbörü kılıp çançpaybı" (Metin, s. 61)

şeklindeki cevapta yer almaktadır. Akcol ile Darbas'ın tahta çıktıkları sırada verdikleri toyda ise;

Kökbörü tartıp kıykırıp

.....

Kökbörü tartıp cardanıp (Metin, s. 105)

satırlarından da anlaşılacağı üzere "kökbörü" oyunun oynandığından bahsedilmektedir.

Canayev varyantında da aynı durum söz konusudur. Nitekim Bayış, ülkesine döndüğünde Akcol ile Döbök, babasının yerine tahta geçmiş ve büyük bir toy vererek "kökbörü" oynamaktadır:

Kökbörü tartkan kuldardı (Metin, s. 143)

dizesinde gördüğümüz bu durum üzerine Bayış'ın da oyuna katıldığını;

Eñip alıp kuldardı

Ay, Künçolpon aldına

Kökbörü tartıp bardı emi (Metin, s. 143)

satırlarından anlamaktayız.

Akiyev varyantında ise bu oyun Nurkan'ın verdiği büyük bir toy sırasında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yedi gün boyunca devam eden bu toyda;

Cer caynagan konoktu

Ceti künü catkırıp

Boz ulanga bir caktan

Kökbörüsün tarttırıp (Metin, s. 170)

satırlarından da anlaşılacağı üzere delikanlılar "kökbörü" oynamaktadırlar.

IX. 2. Ulak Tartuu:

Yukarıda "kökbörü tartuu" bölümünde kurt yerine oğlak da kullanıldığını o nedenle bu oyunun "kökbörü-ulak tartuu" veya "ulak tartuu" olarak da bilindiğini vurguladığımızdan dolayı oyun konusunda başka bir bilgi vermeyeceğimizi belirtmek istiyoruz.

Canış, Bayış destanının sadece iki varyantında karşımıza çıktığı üzere bu durum "kökbörü tartuu"da olduğu gibi nasıl oynandığından çok oyunun sadece oynandığını belirten bir özellik göstermektedir. Nitekim;

Añgemege batışıp

Erkek menen ugaacı

Eki bölök tartışıp

.....

Adep ulak tartışıp (Metin, s. 104) ve

Akcol, Darbas eki bek

Urgaaçı erkek eki bet

Erkeçten ulak tarttırıp (Metin, s. 104)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Musulmankulov varyantında Bayış'ın ülkesine döndüğü sırada hanlığı ele geçiren Akcol ile Darbaz'ın verdikleri soy sırasında karşımıza çıkmakta; Canayev varyantında ise destanın en sonunda Bayış'ın babasını tahta geçirdiğinde verdiği toy sırasında görölmektedir:

Kan üstünö bardı emi

Katın menen erkekti (Metin, s. 142)

.....

Ekige bölüp salıptır

Erkeçten salıp kökbörü

Kuldarı tartıp kalıptır (Metin, s. 143)

dizelerinde de belirtildiği üzere...

IX. 3. Cambı Atuu:

Tımbekov'a göre Kırgız Türklerinin çok eski dönemlerinden kalan ve avcılıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan oyunlarından birisi de “cambı atuu”dur. Oyun ölenin birinci yılında verilen büyük aşlarda, beşik toyu başta olmak üzere büyük törenlerde oynanan bir oyun olagelmıştır. Bir başka ifadeyle “cambı atuu” her zaman oynanan bir oyun değildir (Tımbekov 1993, 545).

Oyunun oynanışı kısaca şöyledir: Geniş bir alana iki büyük direk çakılır ve söz konusu iki direk birbirine ip ile bağlanır. İpin tam ortasına hedef olarak belirlenen bir nesne asılarak oyuna katılacak olan atıcıların hedefe eşit uzaklıkta aynı çizgi üzerinde durmaları sağlanır. Atıcılardan hangisi hedefin tam ortasına isabet ettirir veya hedefi (asılmamışsa) yere düşürebilirse, ödülü kazanır. Hedefin çapı ne kadar küçük olursa oynanan oyunun baygesi (ödül) o kadar büyük olur. Oyun sırasında yarışmacılardan aynı puanı alan olursa ödülün paylaşılması; kazananın olmaması halinde ise söz konusu ödülün ihtiyacı olana verilmesi veya yarışmacılar arasında eşit olarak bölüştürülmesi hatta ödülü koyanın geri alması da söz konusu olabilmektedir (Tımbekov 1993, 545-546; Yayın 2008, 163-170; Taşbaş ve Maratkızı 2010, 223).

“Cambı atuu” birçok Kırgız destanında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kococaş destanında Zulayka ve Kococaş’ın bir hafta süren düğünleri boyunca “cambı” da atılır. Hatta bu oyun, aşağıdaki satırlarda da görüleceği üzere kayınpederi tarafından avcılığı ile tanınan Kococaş’ın bu konudaki ustalığının sınanması şeklinde yer bulur:

“Toy berip, konok aldırıp,

Ay camalduu Zulayka,

Adis mergen calgızdı. (Köse 2002, 225)

.....

Cambı baylap kıyıkka,

Cabılıp kalık kündö atıp,

Tiygizgen kişi alat dep,

Dildesine kızığıp.

Kündüz emes, tündö atıp,

Kalkında kañça mergender,

Tiygize albay cambıga,

Talıktı caman kelgen el,

Tıygızgen kişi mergen dep,

At başınday cambı alat.

Aga da kудay bergen dep

Bir bir mıltık kütörüp,

Atıp alsam eken dep.

Künü- tünü uktabay,

Tınbay cüröt delbendep. (Köse 2002, 226)

.....

“Mergen deytko cezdebiz,

Atıp bersin küyöö bizge dep,

El ata albay çarçagan,

Bilgenge bu da namıspı?”

Zulayka anda söz ay tat:

“Mergendik dayın belgiñ dep,

Önörüñ artık dalaydan

Özündöy baatır erden dep.

Kadırın körüp caktırgan,

Kaalagan kurbum menmin dep. (Köse 2002, 228)

.....

Atam Koco buyurup

Uşul cerden atamın, (Köse 2002, 229)

.....

Biröö keldi Kocogo

“Küyöön atmak boldu” dep,

.....

Kıtaylardın içinde

Kıyın mergen Kococaş,

.....

Aylında bir kün catpagan (Köse 2002, 230)

.....

Çapçandığı uşunday

Kococaş mergen bir attı,

Kıldan içke kıyıktı

Kıyşaytıp çerger kulattı.” (Köse 2002, 233)

Söz konusu oyun Bağış destanında da yer almaktadır. Nitekim Bağış'ın, oğlu Toltoy'un doğumu üzerine verdiği beşik toyunda oynanan oyunlardan bir tanesi de “cambı atuu” olup;

“Türdüü oyun baştıadı.

Akındarı Kırgızdın,

Erinbesten aytkanı,

Carışıp neçen mergender,

Cambı atıp catkanı!

.....

Kız-kelinder bölünüp, (Akyüz 2013, 170)

Selkinçek teep bulaktap,

.....

Zalkaygan neçen han cüröt.” (Akyüz 2013, 171)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Cediger soyunun usta avcıları tarafından oynanmaktadır.

Canış, Bayış destanının sadece Musulmankulov varyantında gördüğümüz bu oyun Canış ile Bayış'ın ülkelerine döndükleri ve Akcol ile Darbas'ın babalarının yerine tahta oturdıkları sırada, verdikleri toyda karşımıza çıkmaktadır:

Akcol, Darbas eki kul

Taktağa minip alıptır

Altın kemer kurçanıp

.....

Añgemege batışıp

Ak mılıtı kolunda

Altın cambı atışıp

.....

Kız-kelin menen boz baldar (Metin, s. 104)

dizelerinde de açıklandığı üzere...

IX. 4. Balban Kürös

Bugün Anadolu'da Kırkpınar ile özdeşleşen, her yıl geleneksel Kırkpınar güreşleri yapılan "Balban kürös" de en eski oyunlardan olup geçmişte büyük aşlarda, toylarda, beşik-düğün toylarında görülmektedir ve Rusya'nın Türkistan Türklerine hakimiyeti sırasında bile yaşamaya devam etmiştir. Oyunun oynanışı ise şu şekildedir: Güreşçiler meydana çıkarlar, her birinin sırtında "çapan"ı, güreşte giyeceği pantolonu olmak üzere meydana çıkarlar ve dizlerinin üstüne çökerek dua ederler. Bu sırada ırçılar:

"Bagalekten türüşkön

Bulçuñdarın üzüşkön

El namızın ketirbey

Bukalarça süzüşkön

Balbandığı koşoydoy

Basmırtdığı koşondoy

Balbaniñ bolso topko sal

Cığıp berse baygendi al"

diye türküye başlarlar. "Balban kürös"te toyu düzenleyen kişi birinci gelecek olanın "bayge"sini de hazırlamış olmalıdır. Daha çok toyu verenle toyun sebebine bağlı olan "bayge"nin "bir tokuz"dan "üç tokuz"a çıktığı bile olur (Tımbekov 1993, 534).

İncelediğimiz Canış, Bayış destanının iki varyantında karşımıza çıkan "balban kürös" oyunu Akiyev varyantında Bayış'ın dedesinin yaptığı köprüyü görmesi ve sağ salim dönmesi için Canış'ın babasına düzenlemesini istediği toy sırasında;

Tamaşanı köp kılıp

Baatırlardı bet kılıp

Balban küröş, eñiştı

Bir-birine cıktırıp

.....

Cetimge kiyer ton berip (Metin, s. 168)

Cetpegeñçe çoñ berip

.....

Kol kayırdı mol berip (Metin, s. 169)

.....

Cer caynagan konoktu

Ceti künü catkırıp

Boz ulanga bir caktan

.....

Balbandarı küröşüp

Baygeden atın süröşüp (Metin, s. 170) ve "..... Camış, Bayış özdörünüñ ata-enesi turgan Üzür şaarın karay cönöp ketiştı. balban küröştürüp sonun toy bolup catat...." (Metin, s. 340) satırlarıyla verilirken Dıykanbaev varyantında Kıtay hanı Sıyadat'ın Bayış'ın yaralanması üzerine onun kahramanlığını anlattığı;

Seksen balban küröşüp

Tuş tuşunan tireşip

Tokson balban küröşüp

Tobu menen tireşip

Arañ kolgo tüşürdük (Metin, s. 426).

satırlarında açıklanakta; Bayış'ı seksen-doksan pehlivanla güreşir gibi uğraştıktan sonra ele geçirildiği belirtilmektedir.

IX. 5. At Cabuu (At Cabış):

Bu konuda değerli araştırmaları bulunan Aktan Tımbekov'a göre Kırgızların bin yıllık oyunlarından bir tanesi de "at çabış"tır. Söz konusu Türk boyunun hayvancılıkla geçindiği dönemlerin izlerini taşıyan atçılığın esas olduğu devirleri yansıtan bu oyun, oyuncuların at üstünde belirlenen hedefe daha önce varmaları amacıyla oynanmaktadır (Tımbekov 1993, 549). "Kökbörü ulak" ve "er sayış" gibi geniş alanda oynanması gereken bu oyun "cüyrük" veya "bayge at" denilen, titizlikle bakılan, kış boyunca özel yemlerle beslenip temmuz ayında az otlatılan atlarla oynanır (Altay 1998, 150-151).

"At çabış" seçme atlarla destan terminolojisine göre "tulpar", "argımak", "külük" denilen koşucu ve güçlü; "Kökünü kökkö şüyülüp, Kuyruğu kayra tüyülüp, kulağı şamday bolup, közü caltıldaap, köküröğü salınıp, içi kındırlay bolup, cünü birdey tiptik sayılıp, çakmak eti ayaktay bolup, köküldö kökürökkö tumar, kuyrukta ükü tagılğan, külüktördü..." satırlarından da anlaşılacağı üzere atların geniş göğüslü, tüyleri tel tel olmuş yani bakımlı, kafası gelin "ükü"sü konacak kadar büyük atlarla oynanmaktadır (Tımbekov 1993, 552).

Oyuna başlamadan önce;

Arpanı cara çaynagan

Aynektey közü caynagan

Buudaydı cara çaynagan

Pavarday közü caynagan

Tulparı kelip süyünüp

Turultup bayge aydagan

Uşunday tuunu cıgat dep

Sayapkerler baylagan

Kalbır öpkö, cez bilek

Külüğün bolso topko sal

Çıgıp kelse baygendi al

Ceñi-celpi cılkındı

Ceeliktirbey alıp kal (Tımbekov 1993, 552)

diye atlara methiye niteliğinde bir şiir okunur ve "Allahu Ekber" denilerek dua edilir. Oyuna başlayana kadar sahipleri tarafından meydana götürülürken refakat edilmesi ise işin bir başka boyutudur (Tımbekov 1993, 554).

Neredeyse çoğu Kırgız destanında yer alan bu oyun, daha çok savaş zamanlarında oynanır. Savaşçıların hazırlıklarını yapıp ata binmelerini de ifade eden “at çabış”, Kırgız kültüründen izler taşıyan Camış, Bayış destanında da yer almaktadır. Söz konusu destanın sadece Kalık Akiyev varyantında rastladığımız üzere bu oyun "kunan çaptıruu-çabuu" ile birlikte görülmekte; Bayış'ın, dedesi Aziret Han'ın yaptırmış olduğu köprüyü görmek için babasına yalvardığı bölümde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Camış, kardeşi Bayış'ın bu isteğinden vazgeçmeyeceğini anlayınca babası Nurkan'a;

Cogolgon bizden balalık.

Batañdı bergin cazılıp,

Abıdan köönüñ agarıp,

Alkışıñ tiyse atake,

Aylanıp eldi tabalık.

.....

Begime meder bolorgo,

Beline kemer bolorgo,

.....

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

Cer cüzündö ceti han,

Kimisinen baktıñ kem

.....

At, kunandı çaptırıp,

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

Küñgürögön konoktu

Altı künü baktırıp,

Başkı köldöy çık kılıp,

Canar toodoy et kılıp,

Tamaşanı köp kılıp (Metin, s. 168)

diyerek büyük bir toy düzenlemesini ve herkesi çağırarak "at çabuu" oyununu da oynatmasını söyler.

IX. 6. Kunan Çabuu (Kunan Çabış):

Büyük aşlarda, toylarda, ziyafetlerde kısacası önemli günlerde düzenlenen toplantılarda oynanan bu oyun, özel olarak yetiştirilen "kunan" yani iki yaşını bitirmiş taylarla oynanır. Bunun için oyuna katılacak "kunan"lar 14 "çakırım"lık (Ruslara göre bir çakırım=1067 m.) yani insan sesinin yeteceği yerde bekletilir. Sahipleri oyunun başladığını işaret eden sesi duyduklarında "kunan"larını hareket ettirirler; kunana binecek olan yarışmacılar ise salıverilen atlara binmek için uğraşırlar. Bu arada ata binmek üzere olan yarışmacıların birbirlerini zarar vermeyecek şekilde iteklemeleri ise oyunun ilginç taraflarını oluşturur. Oyunun sonunda toyun sahibi birinci gelene ya bindiği kunanı veya daha önceden hazırladığı "ödül" (bayge)ü verir (Tımbekov 1993, 548-549).

Canış, Bayış destanının sadece Akiyev varyantında gördüğümüz "kunan çabuu" oyunu, "at çabuu" ile birlikte verilmektedir. Yine Bayış'ın, dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı köprüye gitmek üzere izin almak için babasına geldiği sırada ağabeyi Canış'ın;

Alkışıñ tiyse atake,

Aylanıp eldi tabalık.

Kaltırbasañ köñülün,

Kayratı kara too carat,

Kalıñ kıtay coo turgay,

Kalmaktı koşup oodarat,

.....

Minip tur altın tagıñdı,

Bilip tur Üzür şaarıñdı,

Oolugup kalgan Bayıştın

Oyuna koyo berelik,

.....

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

Cer cüzündö ceti han,

Kimisinen baktıñ kem.

.....

At, kunandı çaptırıp,

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

Küñgürögön konoktu

Altı künü baktırıp,

Başkı köldöy çık kılıp,

Canar toodoy et kılıp,

Tamaşanı köp kılıp,

Baatırlardı bet kılıp, (Metin, s. 168)

sözlerinde de görüldüğü gibi babasından büyük bir toy düzenlemesini, dua etmesini, hayvan kesmesini, büyük bir eğlence düzenlemesini ve "kunan çabuu" oynatmasını ister.

IX. 7. Er Eñiř, Er Oodariş, Eñiř:

"Er eñiř", Türklerin dolayısıyla da Kırgızların konar-göçer hayatlarından kalan yurt edinme sırasında biniciliğin önem kazanmasından dolayı zamanla oyun haline dönüşmüştür. Hatta askeri eğitim sırasında bu oyun, gelenek halinde öğretilip uygulanmış (Manas Entsiklopediya 1995, 373); bugün ise büyük toylarda ve toplantılarda sergilenen bir gösteri niteliğine bürünmüştür. Oyun, at üstündeki yarışmacıların birbirlerini yere düşürmeleri esasına dayandığından "er oodariş" adıyla da bilinmektedir (Tımbekov 1993, 534).

Oyunun oynanışı ise şu şekildedir: Güçlü kuvvetli iki at seçilir, at üstündeki iki kişi birbirlerini attan düşürmeye çalışır. Oyun sırasında yarışmacının, rakibinin atının yularını çekmesi, birbirlerine iyice yaklaşıp sanki yerde güreş tutarmışçasına koltuklarından tutup düşürmeye çalışması hatta ayaklarını üzengiden ayırmaya uğraşması oyunun olmazsa olmazlarıdır. Oyun sırasında yarışmacıların ayaklarında üzengiye bağlanan deri çizmeler ve (güreşçiler gibi) kişpet türü pantolonları-alt giyimleri vardır (Tımbekov 1993, 534-535).

Bu oyun, üzerinde çalıştığımız destanda "er eñiř" veya "eñiř" adıyla karşımıza çıkmakta olup Canış, Bayış Destanının sadece Akiyev varyantında görölmektedir. Nitekim Canış, kardeşi Bayış'ın dedesinin yaptırdığı köprüyü görmekten vazgeçmeyeceğini, bunun için büyük bir toy düzenlemesini, herkesi çağırmasını, altı gün boyunca ağırlayıp yiğitlere "er eñiř" de oynatmasını isterken babasına söylediği;

Oolugup kalgan Bayıştın

Oyuna koyo berelik,

Acal cetip ölbösök,

Aylanıp tirüü kelelik.

Barbagın dep balaga

Paydası cok teñelip.

Akıl aytıp bersem men,

Anıgın ugar atam sen,

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

.....

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

.....

Tamaşanı köp kılıp,

Baatırlardı bet kılıp,

Balban küröş, eñiştı

Bir-birine cıktırıp. (Metin, s. 168)

.....

Eñişçiler bir caktan

At üstündö eñişıp, (Metin, s. 170)

şeklindeki sözleri bize Nurkan'ın verdiği büyük toyda oynanan oyunlardan birinin de "er eñiş" olduğunu göstermektedir. Destanda Kalmuk hanı Sıyadat ile Bayış arasında da oynanan bu oyun söz konusu varyantta;

Bet alışıp baratat,

Eköö teñ nayza sundurup.

Kars koyuşup ötüştü,

Nayzaların sındırıp,
Kayra baştan nayza alıp,
Kaçırışıp teñ barıp.
Birine biri uçurap,
Kaçırışar nayza çok,
Eñişe ketip turgan çak,
Çirenişip eköo teñ
Üzöngüsün tebişip,
Şımalanıp türünüp,
Tündöp-kündöp eñişip,
Alı cetip eñe albay,
Altı kün cürdü dem albay.
Arı menen namızdan
Attan tüşüp bere albay,
Attarınan küç ketip,
Özünün alı büt ketip,
Küröşüügö eköo teñ, (Metin, s. 319)

satırlarıyla verilmekte; altı gün boyunca birbirlerini yenemeyip "eñiş"tiklerini belirtilmektedir.

IX. 8. Er Sayıs:

Daha çok aş ve büyük törenlerde oynanan bu oyunda iki taraf vardır ve tarafları temsil eden oyuncular karşılıklı olarak, yüz yüze dizilirler. Oyunu yöneten kişi:

“At cakşısın mingizip

Ak olupok zoot kiygizip

Almambettey aybattuu

Kan Koşoydoy kayrattuu

Bet algan cerden çuratkan

Bört kılıp coonu sulatkan

.....

Er sayış berse baygendi al”

dedikten sonra iki taraftan birer kişiye at, koşum takımları, oyuna özgü giysiler ve mızraklar verilir. Bu arada söz konusu oyun yöneticisi:

“Attanıptır nayza alıp

Ak kalpak Kırgız balası

.....

Uşu turgan kalın el

Bir atadan bolobuz

Başka saysan kokuştan

Seni baatır debey koyobuz”

der demez iki taraf, at üstünde oldukları halde mızraklarının da yardımıyla birbirlerini at üstünden yere yıkmaya çalışırlar. Ödül, kurallara uygun yarışanın ve kazananındır.

Ödülün, töreni düzenleyen kişi tarafından belirleneceği ve ortaya konacağı, kazananın olmaması veya kazanan kişinin de isteğiyle uygun bir şekilde dağıtılacağı ya da uygun görülen bir kişiye verilebileceği de Tınıbekov'un verdiği bilgiler arasındadır (Tınıbekov 1993, 540-545).

Mızrak müsabakası anlamına gelen “er sayış”, gençlerin kuvvetlerini göstermelerine olanak sağlayan önemli bir savaş oyunudur. Kurmanbek destanında, Kurmanbek'in on dört yaşından beri “er sayış”ta usta olduğu belirtilmekte; bu bağlamda savaş sanatlarında kimsenin eline su dökemediği vurgulanmaktadır. Nitekim söz konusu destanda ise bu durum;

“Azırkı kündö Kurmanbek

Cıyırma törttö eş bolso,

On törtünön ber cakka

Er sayışka maş bolso,

Kırgız menen Kıpçakka

Kızmatı menen baş bolso,

Özbek kalkı kadırlap,

Özünün elin köpsünüp,

Kargaday bala kezinen

Karmaşarga coo kütüp,

Kanday baatır bolso da

Alıp cürsö kan bürküp,” (Köse 2005, 309)

dizeleriyle anlatılır.

Canış, Bayış destanında "er sayış" oyunu iki defa karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de vurguladığımız üzere sadece Akiyev varyantında gördüğümüz bu durum önce Canış'ın, kardeşi Bayış için babasından izin almak üzere geldiği ve "büyük bir toy vererek halkı toplayıp, yiğitlere oyunlar oynatmasını istediği" sırada karşımıza çıkar:

Tört tülügü şay bolçu,

Kozu orduna soyuşu

Kününö birden tay bolçu.

Kol kayırduu bereşen

Konboy koyboyt colooçu.

Konogo atın çaptırıp,

.....

Cer caynagan konoktu

Ceti künü catkırıp,

.....

Baygeden atın süröşüp,

Baatırları sayışıp,

.....

Eñişçiler bir caktan

At üstündö eñişip, (Metin, s. 170)

satırlarında da belirtildiği gibi...

Söz konusu oyunla Bayış ile Canış'ın ülkelerine derviş kılığında geri dönüp ana-babalarını buldukları sırada karşılaşmaktayız. Nitekim Celkayıp'ı anne-babasına teslim

eden Canış ile Bayış, Nurkan'ı tahta oturturlar; büyük bir toy düzenlerler. Bu durumu ise biz destancının; "Celkayıptı kempir, çaldın koluna taştaşıp, Canış, Bayış özdörünün ata-enesi turgan Üzür şaarın karay cönöp ketişti. Barsa atası Nurkandın ordosu talkalanıp kalgan. Handık ordonu cana munaranı başka saldırgan. ...er sayıştırıp sonun toy bolup catat." (Metin, s. 340) sözlerinden öğrenmekteyiz.

IX. 9. Kerney-Surnay Tartuu:

Türk kültüründe geleneksel düğünlerde, sünnet ve askere uğurlama törenlerinde gördüğümüz "davul-zurna çaldırma" adeti geçmişte "kerney-surnay tartuu" adıyla bilinmekte idi. Türklerde dünden bugüne uygulanış sebepleri dolayısıyla yer ve zamanları da değişen "kerney-surnay tartuu" eskiden savaş çağrısı niteliğinde idi. Bir yerde "kerney-surnay tartuu" da bu bölüme aldığımız oyunlar gibi Türklerin yurt edinmek için içinde buldukları harp zamanlarından kalmıştır. Zaman içinde askeri eğitime de giren "kerney-surnay tartuu"nun izleri günümüz askerlik eğitiminde ise "redif", "ti borusu" adıyla bilinmekte olup söz konusu düzende günün çeşitli zaman ve aktivitelerinin benzer şekilde hatırlatıldığı bilinmektedir.

Canış, Bayış destanının Musulmankulov varyantında "kerney surnay tartuu", Canış ile Bayış'ın Celmayan'a kanarak Ala-Köl'e avlanmaya gelip düzenledikleri eğlencede; "Cönömökkö dayardanıp, çoğuluşup kerney tartıp, surnayçı, ırçı, domburaçı menen cürüp ketmek boldu" (Metin, s. 33); Akiyev varyantında ise hem Canış'ın, kardeşi Bayış'la gitmek üzere babası Nurkan'dan büyük bir toy düzenlemesini ve bu toyda çeşitli oyunlar yanı sıra "kerney" ve "surnay" çaldırmasını istediği sırada;

Kalmaktı koşup oodarat,

Begime meder bolorgo,

Beline kemer bolorgo,

.....

Altımış şaar kalkıñdan
El çakırgın erteñden,
Cer cüzündö ceti han,
Kimisinen baktıñ kem.
Kerneyçini keltirip,
Surunaydı tarttırıp, (Metin, s. 168)

hem de Canış ile Bayış'ın seferden döndüklerinde Akcol ile Darbaz'dan babası Nurkan'ın tahtını geri aldıkları sırada verdikleri toy esnasında "Celkayıptı kempir, çaldın koluna taştayıp, Canış, Bayış özdörünün ata-enesi turgan Üzür şaarın karay cönöp ketiştı. Barsa atası Nurkandın ordosu talkalanıp kalgan. Handık ordonu cana munaranı başka saldırgan. Kerney, surnay tarttırıp, ...sonun toy bolup catat..." (Metin, s. 340) satırlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

IX. 10. Töö Bastı:

Kırgız Sözlüğüne göre "töö bastı", derebeylikler zamanında beylerin kendi aralarında düzenledikleri bir eğlence şekli idi. Oyun, yere çakılmış kazığa düğümlerle bağlı bir deveyi çıplak bir kadına çözdürmek ve çözebildiği takdirde devenin ona verilmesinden ibaretti. Belki de Dede Korkut'takine benzer şekilde "sagrak sürme" gibi bu oyun da ganimet olarak alınan yabancı kadınlara-kızlara oynatılmasından dolayı "cirit", "er sayış", "er eñiş" vb. oyunlar gibi yaygınlaşmamış olduğunu gördüğümüz bu durumu töö bastı oyununda seçilen devenin iri-cüsseli olmasına da bağlamak istiyoruz. Hatta Kırgızlarda birisine kızıldığı veya uyarılmak istendiği zaman, "töö bastı yapılacağı" ve "töö bastıdan aman" yani "Allah töö bastıdan korusun" anlamında sözler yaşadığını biliyoruz.

Sadece Musulmankulov varyantında karşımıza çıktığı üzere Akcol ile Darbaz'ın Asılkan'ın yerine tahta çıkıp Canış ile Bayış'ın eşleri Ayçolpon ile Künçolpon'la

evlenecekleri sırada destanın iki asıl kahramanı olan Canış ile Bayış'ın sağ salim döndüğünü gören herkes çok sevinir ve;

Karap turgan kalıñ el,

Töö bastı kılıp kaldı emi. (Metin, s. 111)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere "töö bastı" oynamaya başlarlar.

Belirtmemiz gerekir ki söz konusu varyantta bu oyun ile ilgili adından başka herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak "töö" yani "deve"nin çökerek dinlenmeleri üstelik Türkiye Türklerinde hem "kolbastı" hem de "zeybek" oyunlarının diz çökerek veya çökerek oynanmasından hareketle biz, "töö bastı"nın da geçmişte bu şekilde oynanmış olabileceğini düşünüyoruz. Bunun yanı sıra geçmişte Türklerde düğün gelenekleri bağlamında kız çeyizinin develere yüklenerek getirilmesini de hatırlayarak bu çeyizleri getiren develerden birine yüklenen eşyaların oğlan tarafınca yağmalanması-kapışılması ihtimalini de gözden uzak tutmuyoruz. Hatta günümüzdeki "birdir bir" oyununda da "töö bastı"nın izleri olabileceğini belirtmek istiyoruz.

IX. 11. Cirit:

Kırgız Türkçesindeki karşılığını bulamadığımız için Türkiye Türkçesinde bilinen şekliyle ele aldığımız "cirit" de Türklerin çok eskiden beri yaşatıp günümüze taşıdıkları bir oyundur. Türklerin atıcılığa dayanan, konar-göçer hayatlarından ve avcılık-atıcılık dönemlerinden kaldığını düşündüğümüz bu duruma göre cirit, at üstünde mızrakla oynanan bir oyundur. Büyük bir alanda atlılar, ellerinde cirit ile meydana çıkarlar ve belirlenen hedefe mızraklarıyla nişan alırlar. Bize göre cirit "er eñiř" (er oodarış) adıyla bilinen ve at üstündeki kişiyi yere düşürmenin esas olduğu bu oyunla "camı atuu" denilen ve hedefi vurmaya dayanan oyunun zamanla "ok" ve "yay"ın yerini alması ile ortaya çıkmış olmalıdır.

Bugün olduğu gibi geçmişte de büyük toylarda, tahta çıkma sırasında verilen kabullerde, doğum şenliklerinde oynandığını düşündüğümüz cirit oyunu ile Canış,

Bayış destanında da karşılaşmaktayız. Nitekim sadece Akiyev varyantında Bayış'ın dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı Akkürgün köprüsüne gitmekte ısrar etmesi ve Canış'ın isteği üzerine düzenlenen toyda gördüğümüz ve;

Boz ulanga bir caktan

Kökbörüsün tarttırıp.

Balbandarı küröşüp,

Baygeden atın süröşüp,

Baatırları sayışıp,

Bakandarı tireşip,

Eñişçiler bir caktan

At üstündö eñişip, (Metin, s. 170)

satırlarından da anlaşılacağı üzere bir yanda "kökbörü", "balban küröş" ve "er eñiş" oynanırken bir yanda da yiğitler ellerindeki mızraklar ile birbirlerini yenmeye çalışmaktadır. Ancak;

Baatırlar sayışıp

Bakandarı titreşip (Metin, s. 170)

satırlarıyla verilen ve "yiğitlerin mızrakları ile birbirlerini alt etmeye uğraştıkları"nı belirten bu satırlarda oyunun at üstünde oynanıp oynanmadığını hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu da bizim konunun başında söylediklerimizi doğrular niteliktedir. Bu arada Türklerin çoğu oyunlarını at üstünde oynadıklarını hatırlatmakta, bu bağlamda "cirit" in baştan beri bu şekilde oynanmış olabileceğini söylemekte yarar görüyoruz.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki Canış, Bayış destanında gördüğümüz milli oyunların hepsi birer ata yadigarı olup Orta Asya Türk kültürüne geri gitmektedir. Uzun

yıllar buldukları coğrafi şartlar ve besledikleri hayvanlar nedeniyle nedeniyle konar-göçer bir hayat yaşayan Türklerin savaşa- mücadeleye yönelik özellikteki bu oyunlarında yenme, mücadele ve kahramanlık esastır. Hemen hepsini Orta Asya ve Anadolu Türklerinde de gördüğümüz bu oyunlar bize neden "Tarihe yön veren Türkler" denmesinin nedenini de açıkla mahiyettedir.

Canış, Bayış destanında yer alan milli oyunların hepsi yiğitliğe-kahramanlığa dayalı, güç, kuvvet ve ustalık gerektiren, Türklükle askerliği birleştiren bir özellik göstermektedir. Bu oyunların çoğunun Kalık Akiyev varyantında görülmesi ise işin bir başka boyutu olup ancak söz konusu Kırgız akınının epik geleneği ve sadece Kırgız değil Türk dünyası tarihi ve kültürünü çok iyi bilmesiyle açıklanabilir.

X. BÖLÜM

SAVAŞ METAFİZİĞİ-SİLAHLARI VE TEÇHİZATLARI BAĞLAMINDA CANIŞ, BAYIŞ DESTANI

Kimi psikanalistlerin "bireysel ve toplumsal bütün davranışlarını içinde yaşadığı dünyayı biçimlendirmek için yönlendiren" (Akarsu 1994, 213-225; Bayraktar 2010, 47-98), "bütün davranış ve faaliyet şekillerini içinde yaşadığı evrende var olmak için düzenleyen" (Fromm 2003, 75-88) ve "sosyal ortamın etkisinin en çok tutum ve davranışlarında görüldüğü" (Bayraktar 2010, 63-76; Fordham 1999, 33-107, 124-138) bir canlı olarak tanımladıkları insan, halkbiliminin en önemli unsurudur. Kültürün bir yerde folklorun yeni nesillere taşınmasında en büyük rol onundur. Sosyal çevrenin insan davranışlarına olan etkisi, onun madde ile olan iletişimini de belirleyen özellikte olup fiziki mekândaki davranışlarını da yönlendirir (Bayraktar 2010, 137-141). Buradan hareketle insanların kullandıkları ve tercih ettikleri eşyaların dahi onların ruhunu, beklentilerini, ideallerini, arzu ve isteklerini, ekonomik ve sosyal statülerini, kültürel özelliklerini yansıttığı söylenebilir (Bilgin 2009, 119-132).

İnsanın düşünce ve davranışları ise toplumun benimsediği kurallar ile şekillenir, kültürün her alanı gelecek kuşaklara o toplumun değerleri ve yetişmiş fertler aracılığı ile taşınır (Kafesoğlu 1991, 30-31). Toplumun ortak değerleri, bireysel kimliği belirlemekte, insanın o topluma aidiyetini de beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle bu durum, insanın anatomik-kişisel özelliklerinin çevreye uyumu demek olan toplumsal ve milli kimlik konusu ile de yakından ilgili olup psikolojik bir süreci yansıtmaktadır (Göka 2011, 19-22, 45-47; Akarsu 1994, 76-77).

Sözlü geleneğin icrası, bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda anlatıcı hikâye ettiği ürünü, dinleyici-icra ortamı-çevre kültürü ve kendisinin de eklediği-çıkardığı kısımlarla yeniden şekillendirecektir. Bir yerde dinleyici ve anlatıcı bağlamında insan psikolojisinin önemi, icra sırasında daha da belirginleşir. Zira anlatıcı sadece kendinin değil dinleyici kitlesinin beklentilerini ve kültürel özelliklerini de göz

önüne almak durumundadır. Ancak ürünün olmazsa olmaz özelliklerinin icra ortamına, anlatıcının beklenti ve ideallerine rağmen korunması da işin bir başka boyutudur (Çobanoğlu 2010, 272-278).

Sözlü gelenek de toplumun ortak değerlerini taşıyan ve halka ait kimliğin varlığını hissettirdiği anlatı örneklerini içerir. Bu örnekler içerisinde destanların milli kimliği en iyi yansıtan ürünlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim vakanın dayandığı tarihi olaylar kadar içerdiği dini, ahlaki, hukuki, ekonomik vb. pek çok ortak değer bakımından da destanlar bu bağlamda ilk sırada yer alır. O nedenle destanı destan yapan epik kuralların yanında vakada yer alan olay, motif-epizot ya da atıf vb. her unsurun milli kimlik bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Savaş da yukarıda zikredilen değerleri yansıtan bir unsur olup Türk destanlarında tarihi tabakayı oluşturması kadar, vakanın merkezinde anlatı kahramanının yer aldığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bir başka ifadeyle toplumların bilinçaltına ittikleri durumlardandır (Dorson 1984, 36-37); savaş toplumsal bilinçaltını yansıtan destanların temelini teşkil eder.

İlk olarak olumsuz çağrışımlarla akılda beliren savaş, daha derin anlamları ile düzen, bağımsızlık, özgürlük vb. kavramlara da işaret etmektedir. Bir anlamda yıkıcı ve yapıcı yani düalist bir etkiye sahip olan savaş, dünyanın ilk gününden (Habil ile Kabil'in çekişmeleri) son gününe dek var olmaya devam edecek kavramsal bir görünümü arz etmektedir. Bir bakıma savaş, taşıdığı metafizik anlam ile “kahramanın sonsuz yolculuğu”nun temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda savaşçının dünya tasavvuru, fiziki âlemden daha fazlasını barındırmakta; ölüm ile son bulmayıp daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Nitekim tüm ilahi dinlerde savaş “kutsal olan” uğruna yapılması kaidesi ile teşvik edilmenin ötesinde, emredilmiştir. Kahraman, savaş metaforunun gizemli çağrışımlarında ilahi/kutsal olanı bulmuş ve ona doğru ilerlemeyi hayatının gayesi edinmiştir. Bu bağlamda, hem fizik hem de metafizik âleme yön verme etkisine sahip olan savaş, toplumsal belleğin, semboller ve ritüeller aracılığıyla epistemolojik düzlemde sözlü kültürden günümüze (yazılı kültüre) aktarılması sürecinde en belirgin izleklerden biri olmuştur.

Günümüz dünyasında “kutsal” kavramının anlam zemininde oluşan kayma, uğruna savaşılan verileri de değiştirmiş; savaşçı, modern zamanlarda bir askere, yani bir toprak parçasını korumak veya fethetmek için çarpışan “yurttaş”a dönüşmüştür. Yine de belli şartlarda manevileşebilen savaş ve savaşçı fenomenolojisini andıran durumların var olabileceği de göz ardı edilmemelidir. “İnsanın bir kahraman olma mecburiyetiyle karşı karşıya kaldığı an, isterse dünya hayatının en son dakikası olsun, şehirlerin tekdüze hayhuyu içinde tüketilmiş ömrün bütün geri kalanından daha kıymetlidir ve terazide sonsuzca daha ağır basar.” Bu bağlamda savaş, Türk sūfizminde ölüme değil ölümsüzlüğe giden yolu işaret eder; Hint mistisizminde ise “Ölürsen göğü kazanacaksın, yenersen dünyayı.” (Evola 2003, 40) sözleri ile desteklenir.

Geleneksel hayatta ise savaş, düşmana karşı verilen mücadeleyi aşan anlamıyla ırklar ve mensubiyetler üstü bir görkemlilik kazanmıştır. Bu nedenle “kutsal savaşın savaşçısı her türlü partikularizmi kendiliğinden aşmıştır. Eylemin belirli bir anında uluslarüstü birliği doğurabilecek bir maneviyat ikliminde teneffüs etmektedir.” (Evola 2003, 23).

Savaş, yıkıcı, ürpertici sıfatlarından onu meşrulaştıran kahramanlık ülküsü ile aranır. Savaşın meşru olma durumu, kentleri harap edip kan dökmenin, “neyin uğruna degeceği” sorusuna verilen cevapla ilişkilidir. Toplumsal düzenin bozulmasıyla gündeme gelmesi, bozulan dengenin faillerine yöneltilmesi ve onları tekrar nizama sokmak gayesini içermesi bakımından savaşta bir eşitsizlik durumu varmış gibi gözüke de en geniş manasıyla savaş, “adaleti sağlama” düşüncesinin görünüşüdür. Kutsal olan uğruna verilen savaşın ödülü ise zaferdir; ve zafer de kutsaldır. Bu bağlamda “Savaş alanında selamlanan askeri önder, onu başkalaştırmış olan mistik gücün tecellisiydi. Fatih’in “tanrısallık” ve zaferinin dünyevi-ötesi niteliği ya da Romalılar’ın zafer törenlerinin askeri değil, dini bir görünüm arz etmesi ancak bu açıdan anlaşılabilir.”(Evola 2003, 45).

Tarih boyunca dünyaya yön veren, sınırları yeniden çizen, mekânın yurda/vatana dönüşmesini sağlayan savaş, Türk sözlü kültürünün en hacimli yaratmaları olan destanlarda işlenen birincil konudur. Kronolojik düzlemle birebir uyuşmamakla

birlikte insanlık tarihinde izleri olan bütün savaşlar destanlaşmıştır, denebilir. Başka bir ifadeyle savaşlar, destanların var olma sebeplerinin başında gelir.

Türk destanlarında savaş, ilahi olanla özdeşleşerek düşmanla çarpışmaktan daha derin bir anlam alanına sahip olmuş; kin ve nefretten öte özgürlük ve bağımsızlığın sembolü haline gelmiştir. Orhun Abideleri'nde yer alan "üze kök teñri asra yağız yer kılıntıkda ékin ara kişi oğlı kılınmış kişi oğlın ta üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olormış" (Aydın 2012, 44) dizelerinde Bumin Kağan ve İstemi Kağan'ın yeryüzü ve gökyüzü hükümdarı kılınması ile Oğuz Kağan destanındaki "kün tug bolgıl kök kurıkan" (Bayat 2006, 262) ifadelerinde yer alan Oğuz'un "cihan hâkimiyeti mefkûresi" aynı şeyi işaret etmektedir. Bu bağlamda Türk hakanları sınırlı bir toprak parçasını düşman elinden almak gibi bir gayenin ötesinde, gücünün yettiği/elinin ulaşabildiği her yeri fethetmek; yeryüzünü özgürleştirmek istemiştir. Zira onlar, bir ülke ya da dünyevi ihtiraslar için değil üstün bir medeniyet ilkesi adına savaşıldığında her türlü sınır, her türlü tehlike ve her türlü tehdidin aşılabacağına inanmışlardır.

Dede Korkut Kitabı'nda kendisi dururken Beyrek'in elini öpen Pay Püre Big "...Mere benüm oğlum/Baş mı kesdi kan mı dökdi..." (Ergin 1994, 120) dediğinde âdete kahraman olmanın, yiğitliğin yol haritası çizilmektedir. Çünkü Beyrek on beş yaşına girmesine rağmen baş kesip kan dökmediği için henüz adı konmamıştır (Ergin 1994, 118).

Bu durum Pay Püre'nin bezirgânları çağırarak "...Mere bezirgânlar Allah Taala maña bir oğıl virdi varuñ Rum iline menüm oğlım için yahşı armağanlar getirüñ..." (Ergin 1994, 117) demesinde de görülmektedir. Nitekim bezirgânların İstanbul'dan Beyrek için aldıkları hediyeler "deniz kulunu boz aygır", "al tozlu katı yay", "altı perlü gürz"den (Ergin 1994, 117) meydana gelip Beyrek'in kahramanlık yolunun savaşmaktan geçeceğini ancak iyi bir savaşçı olursa yiğitliğinin tescil edileceğini gösteren silahlardır. Bir yerde savaş silahlarına kahramanlığa açılan yol olarak bakılmakta iyi savaşçı olmanın hayatta kalmak kadar ideal olanla yani sonsuzluk, ebediyet vb. ile ilgisi de vurgulanmaktadır.

Buna Kanturalı'nın nasıl bir eş istediğini soran babasına verdiği "...Baba men yirümden turmadın ol turmuş ola, men karakoç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış ola..." (Ergin 1994, 185) şeklinde verdiği cevapta vurgulanan ideal olanı at binmek ve savaşmakla mümkün gören düşünce tarzını da ilave edecek olursak Türklerde kahramanlığın savaş ve savaş silahlarına bağlandığı ortaya çıkacaktır.

Kırgız destanlarında da kahramanın en belirgin özelliği savaşçı kimliğidir. Bu nedenle kahraman kutsal atfedilen değerler uğruna savaşmayı hatta bu uğurda ölmeyi bir şeref bilir. Nitekim Kurmanbek destanında yer alan:

“Aybalta, kılıç, nayza alıp,

Kılıçtaşar er kanday?

Kılkıldagan coo kelip,

Kınlışar cer kanday?

Kızıganda çuburgan, (Köse 2005, 240)

Kızıl kanduu ter kanday?

Asmandagı tumanday

Atıp çıkkan çan kanday?

Suu orduna çaykalıp,

Sasıp atkan kan kanday?

Mınday coodon kaçkança,

Öİgön cakşı can kalbay.” (Köse 2005, 241)

şeklindeki dizelerde Kurmanbek'in savaşı “tozu dumana bulayacak, kanlı terlerin akacağı, sağ kalmaktansa ölümün yeğleneceği bir durum” olarak tasvir ettiği görülür.

Üzerinde çalıştığımız destandaki savaşları ve savaş sırasında kullanılan silahları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bir başka ifadeyle sadece Canış, Bayış değil bütün Türk Dünyası destanları için de geçerli olan bu duruma göre kahramanın içinde bulunduğu bütün savaşların ve savaş silahlarının metafizik bir boyutu vardır.

X. 1. Canış, Bayış Destanında Savaş Metafiziği

Epik geleneğe göre, düşman safında olsalar bile destan kahramanlarının tümü yiğit, yenilmez, olağanüstü fizik ve psikolojik yapısıyla ön plana çıkan kimselerdir. Bir başka ifadeyle sadece Türk destan kahramanları değil düşman tarafındakiler de aynı şekilde olağandan iri fiziki yapıdadırlar ve yiğit, savaşçı, at binip kılıç kullanan, yay çekip ok atan bir profildedirler (Çobanoğlu 2007, 99-104).

* Canış, Bayış destanına bu gözle baktığımızda tüm varyantlarda hem Kırgız tarafının hem de Kalmuk tarafının hükümdar ve askerlerinin yiğit, savaşçı, gözü pek olduklarından bahsedilmektedir. Nitekim Canış ile Bayış, tüm varyantlarda destanın asıl kahramanları olup ağır yaralar alsalar da uzun süre zindanda kalsalar da vakanın sonu Kırgız elinin birliği ve dirliğini sağlayan savaşın kazanılmasıyla sona erer:

Keremettüü can eken,

Kiygen kiymi par eken,

Çapkanda kılıç kespegen,

Atkanda miltık ötpögün,

Bir zoot tonu bar eken,

Ol tonunun barında

Adamdın alı cete albayt, (Metin, s. 125)

satırlarından da anlaşılacağı üzere...

Aynı durum Argın ve Ayaz için de söz konusudur. Mesela Akiyev varyantında Argın;

Kekirtektin çoñdugu,

Tegirmendin noodoy dep.

Altı ayçılık coldorgo

Altı kündö kelet deyt,

Alışsam degen döölördün,

Azabın aştay beret deyt.

Ceti san koşun bolso da,

Ceke cürüp ceñet deyt.

Murdu toonun señirdey,

Çımır eti katuu deyt,

Çıñap koygon temirdey. (Metin, s. 264)

Çın bolso Argın balbanıñ,

Kayda cüröt körünböy.

Aldırıp kelgin bar bolso,

Altı şaar kalaanın,

Ar kündö bir maal tamagın

İçip, cese toybogon,

Karagay, kayıñ cıgaçtı,

Bulkup-culkup oynogon,

AlıŖa kelgen kezinde
Alptı, döönü koybogon.
Acal cetip ölbösöm,
Cıgılbaym dep oylogon.
Alptı körsö alcıtkan,
AlıŖkandar kan cutkan.
UguŖumda neçendi
Asmandı karay ırıtkan,
Cıgılıp ölsö ubal cok,
Caraluu bolgon baladan.
Döö karmasa döörütökön,
Cindi emedey cöölütökön,
Kaarlanıp karmasa,
Kara taŖtı talkalap,
KorgoŖunday eritken. (Metin, s. 265)

sözleriyle tarif edilirken yine aynı varyantta Ayaz;

Ayaz adlı bir pehlivan
Aybatı başka adamdan, (Metin, s. 206)

dizeleriyle betimlenmektedir.

* CanıŖ, BayıŖ destanında vatana ve millete bağlılık kadar ata-dedeye bağlılık da en üst seviyededir. Nitekim Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında CanıŖ ile BayıŖ'ın

lkelerinden ve evlerinden küçük yaşta ayrılmak istemelerinin nedeni dedeleri Aziret Han'ın yaptırdığı ve Kırgız-Kıtay sınırını ayıran Akkürgün köprüsünü görmek istemeleridir. Temelinde "Armut dibine düşer" ve "Boynuz kulağı geçer" atasözlerini hatırlatan "Ataya ve yiğitliğe öykünme" duygusunun yattığı bu durum Akiyev varyantında Bayış'ın ağzından;

Kurusun oyun, tamařaņ,

Oolukturat cürögüm (Metin, s. 148)

.....

Ata daņkın surayın.

Bilgeniņdin bardığın

Caşırbay aytı ugayın.

oņ atabız Aziret

Kanday bolgon han eken?

Kayrattuu baatır dep ugam,

Kaysını aap aldı eken?

Biz unutpay crg

Bir belgisi bar beken?

Baş ayagın aytıp ber,

Baatır beken, şer beken?

Balban beken, er beken?

Başınan kanday keldi eken?

Baatır bolsok biz dağı,

Başka duşman çoçunup,

Balasının baldarı

Baatır çıktı deer beken?

.....

Akkürgüngö Aziret

Çoñ köpürö salgan dep,

Kolomoluu kol menen

Kıtaydı kırgın çalgan dep,

Sıyadattın köp kolun

Eki kur çaap algan dep,

Köpürösün ölördö

Kızıl taştan kınatıp,

Bekittirip salgan dep. (Metin, s. 149)

.....

Çoñ atamdın kalıbın,

Dayınsız tirüü bolguça

Ölgönü cakşı canımdın.” (Metin, s. 150), Dıykanbaev varyantında ise yine Bayış'ın ağzından;

Çoñ atam kaday can eken?

Uluular aytıp ulasa,

Uluulugu bar eken,

Uluuluktı bilbegen,
Oyuna takır kirbegen,
Atabız momun can eken,
Aytkanımça bar eken
Ulamadan uladım,
Uluulardan suradım,
Aziret Aalı atabız,
Sayabanında catabız,
Baatır da eken, alp eken,
Bütkül curtkalçı eken,
Ayarlığı bar eken,
Aldıda bolçu nerseni (Metin, s. 386)
Kün murun bilçü can eken,
Kıtayga kırgın salıptır,
Kırgızdın kegin alıptır,
Uy tügündöy kıtaydı
Üç kaytara çaaptır.
Ak-Kürgün suusun boyloptur,
Aldın ala oyloptur,
Calgız ayak köpürö
Calpı koşun ötçü eken,

Kıtayga kire cetçü eken.
Oşol kündön uşul kün,
Köpürö cayın bilbeybiz,
Kökürök urup süylöybüz.
Boygo cetken çağıbiz,
Baatırlık kılsak baarıbiz,
Atanın colun coldoylu,
Arbagın anın oyloylu.
Aziretaalı tukumu
Ak örgöodön attanbas,
Akmak çıktı debesin,
Uzakka catsak biz tıncıp,
Kıtaylar çaap kelbesiñ,
Cazabızdı berbesin.
Cata berip cambaştap,
Korkok atka konboylu,
Cumuray curttu oyloylu,
Ak-Kürgün közdöy baralı,
Kıtaydın colun çalalı,
Ata colun coldoylu,
Aziretaalı arbagın

Kötörö çalsak bolboybu." (Metin, s. 387)

satırlarıyla verilmekte ve Nurkan'ın oğlunun en büyük idealinin dedesinin yaptırmış olduğu köprüyü görmek, Kalmuklar tarafından bozulmuş ve topraklarına girilmişse onları def etmek, kıscası ata yolundan yürümek olarak açıklanmaktadır.

* Tuğ da, cihan hâkimiyeti düşüncesinden ilham alan ve tarih boyunca sancak, bayrak gibi adlarla anılarak Türk devletlerinin temsili olan bir unsurdur. Türklerde tuğ, hakanlığın ve devletin sembolü olagelmiş; Tanrı gibi gökte yaratıldığına inanılan Türk hakanlarına (Tekin 2010, 20) tuğun yine Tanrı tarafından bir boz doğanla gökten gönderildiği varsayılmıştır (Ögel 1995,128). Bu sebeple Türk hakanları, bu makama oturduklarının bir ifadesi olarak keçe üzerine konup üç defa göğe doğru kaldırılmış; yanlarına da bir gök tuğ dikilmiştir (Yusupov 1995, 62-63).

Tuğ/sancak/bayrak Türk devletlerinin bağımsızlığını ifade eden bir sembol olarak da kabul edilir. Çünkü bayrak ancak devlet olabilmiş, özgür toplumlara ait bir semboldür. Bu nedenle tuğ, sadece hükümdarlığın değil özgürlüğün ve var olmanın da sembolü olarak kabul edilmeli; destan kahramanlarının savaşa giderken tuğlarını ellerine almaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hatta Türk destan kahramanlarının katıldıkları savaşların hemen hemen hepsinde başarılı olmaları da bu düşünceyle ilişkilendirilebilir.

Canış, Bayış destanında ise bu sembol "asaba/tuğ/sancak" şeklinde verilmekte olup gerek Canış ile Bayış'ın savaşa gidecekleri gerekse Kalmukların savunmaları sırasında açtıkları ve sadece savaşmanın değil yenmeye azmetmiş ve özgür bir ordunun alameti olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış ve askerlerinin saldırması sırasında Kalmukların sancak dalgalandırdıklarından bahsedilir. Söz konusu destandaki:

Arkasınan kalmaktar,

Asabası kalkıldap (Metin, s. 59)

satırlarından da anlaşılan bu durum Dıykanbaev varyantında Sıyadat'ın askerlerine verdiği savaş emri sırasında destanda yer almaktadır. Belirttiğimiz varyantta Celkayıp'ın ağzından verilen bu durum;

Atam menin Sıyadat

Aldıbizga catkandır.

Asaba kılıç algıla (Metin, s. 449)

dizeleriyle bize aktarılmaktadır. Akiyev varyantında ise asaba ve sancak yerine tuğ terimi ile karşılaşmaktayız. Son derece ilginç olduğunu düşündüğümüz bu duruma söz konusu varyanttaki;

Tündögü tüşüm tuş eken,

Tuura kelgen iş eken,

Topuragı kazılğan,

Duşmanımdın izi eken,

Tünörüp catkan köp karaan

Tuu cayıltkan kişi eken.

Kararıp catkan köp koşun,

Kalıñ kıtay el eken, (Metin, s. 314)

satırlarında da görüleceği üzere Bayış rüyasında Kalmukların tuğ açıp kendisine saldırdıklarını görmüş, yine aynı varyantta Camış, Kıtaylarla karşılaştığında (yanında tuğ olmadığını düşünüyoruz) tuğ yerine kamçının ucuna mendilini bağlamış ve onunla saldırmıştır: " Kamçısına ak cooluk baylap alıp kıtaylarga at oynotup, tuu orduna coolugun bulaktatıp..." (Metin, s. 203) dizelerinden de anlaşılacağı üzere...

* Savaşmak ve yenmek destan kahramanlarının ruhuna işlemiş durumundadır. En güzel örneğini Dede Korkut'ta gördüğümüz bu duruma göre destan kahramanının

gücü, kendisinin çarpışmada bulunmadığı savaş meydanında dahi fenomenolojik bir anlam taşımaktadır. Manas destanında savaşçı yiğitlerin üç kez “Manas!” diyerek bağırması (Yayın 2008, 363-365), Manas’ın ruhunun onlara savaşta yardım edeceğine inanmalarından ileri gelmektedir.

Canış, Bayış destanı için de aynı durum söz konusudur. Nitekim "ağabeyi Canış'ı kara taşın yuttuğu" haberini alan Bayış'ın aklında sadece Kalmukları yenmek vardır; ağabeyinin durumu değil. O nedenle;

Söz süylöböy er Bayış,

Kapası içke saktalıp.

Elüü miñ asker aydagan,

Eki kolun baylagan,

Erke bala Bayıştın

Eki közü caynagan.

Kaňgaylap uraan çakırıp,

Karsıldap mılık atılıp,

Katarı menen süyünüp, (Metin, s. 59)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bayış, elli savaşçısıyla beraber uraan çağırır ve düşmana saldırıp onu yener. Akiyev varyantında ise biraz daha renkli ve farklı bir durum söz konusudur. Tamamen destancının anlatımdaki yetkinliğine bağlayacağımız bu duruma göre destandaki;

Kara taanday kıtayga

Kaardanıp çuu salıp.

Kaçkanı aman kutulup,

Kılçayıp karayt kılğandın
Kanı cerge cutulup,
Kańça baatır, kańça erdin,
Soottoru titilip.
Soottuu menen soguşup,
Kalkanduu menen kağışıp,
Kılıçtuunu kıyratıp,
Sayıp cürgön ubakta
Duşmandardın çetinen,
Tuura kirip betinen.
Kulançı menen Taması,
Kubanıp eki agası,
Bu da kirgen capırıp,
Kırız-dep uraan çakırıp. (Metin, s. 317)

dizelerinde de görüldüğü gibi savaş meydanından kaçmalarına rağmen Kulançı ve Tama dahil bütün Kırızlar uraan çağırırlar ve hepsini kılıçtan geçirirler.

Yine Akiyev varyantında Sıyadat Han'ın askerlerinden birinin ağzından belirtildiği ve;

Aydıñ-Köldün belinen,
Ak taştın orto çetinen,
Körünüp kaldı bir karaan

.....

Okton kaçpas okşodu,

Er çakırdı cekege.

Baatır bolsoñ kelgin dep, (Metin, s. 246)

Balban da, baatır menmin dep.

Baatır kırıgız elmin dep.

Calgız özüm silerdi

Kıra turgan ermin dep.

Kıtaydı atam talagan,

Kırıgızdan çıkkın şermin dep,

Kalıñ kolduu duşmandan

Kayra tartpas belgim dep.

Kırılışar kılışçan,

Kelgile birden uruşsañ,

Sayışar bolsoñ nayzaçan,

Caragım cok kamingan,

Kılıç turmak karaçı,

Kancar çıkpayt canımdan,

Kayratımdı mindan bil,

Kaçpaymın ört calından."

Dep kıykırdı ün salıp

Biz turabız cardanıp,

Kelesoobu, cindibi,

Dep oyloduk tañ kalıp (Metin, s. 247)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere Bayış, tek başına Kalmuk askerlerinin karşısına çıkar ve onlara "ne kadar silah ve mühimmatları varsa toptan karşısına çıkmalarını istediğini" anlatarak hayret ettiklerini ifade eder.

X. 2. Canış, Bayış Destanında Silahlar ve Yüklendikleri Semboller

"Soyutu somutlaştırarak zihinde hatırlanması ve algılanması daha kolay bir görünüm kazandırmak" anlamlarını içeren sembol, somut ifadesi olduğu soyut kavramın anlam kapasitesini genişletebilir ve yakın ya da uzak anlamlı birçok veriyi de kapsar niteliğe ulaşabilir. Nitekim kozmik dünyada varlık ve yokluk arasında cereyan eden her olguyu içeren mitler, vermek istediği birçok mesajı semboller vasıtası ile iletir. Hatta bu semboller, birden fazla sembolü içine alan kompleks yani semboller yumağı halinde de olabilir. Bu bakımdan, Joseph Campbell, "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adlı eserinde geleneksel dünyada kullanılan simgeleri, insanın kaderi, umudu, inancı ve karanlık gizeminin anlamlı metaforları (Campbell 1999, 290) olarak tanımlar. Campbell'in söz konusu çalışmasında kahramanın ayrılık, engeller ve mitolojik kahramanın geri dönüşü gibi çoğunlukla uluslararası vasıflı semboller üzerinde durması da (Dorson 1984, 41) son derece dikkate değer.

Psikanalistlere göre ise rüyalar gerçekleştirilemedikleri için bilinçaltına itilmiş isteklerin birer sembol halinde anlatılmasıdır. Bu bağlamda mitlerin de ait olduğu toplumların felsefesinin sembolü olarak görüleceği hatta bütün sözlü türlerde sembolik bir dil kullanılacağı (Fromm 2003, 15-22) açıktır. Rüyalarda görülen nesnelere de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle her nesne o rüyanın altında yatan mesajın sembolüdür. Nitekim çubuk, ağaç, şemsiye, bıçak, kalem erkek cinsiyetini; mağara, çiçek, kutu, kapı, bahçe ise dişi cinsiyetini simgeler (Dorson 1984, 35-36)

Fromm'un çeşitli efsane ve masallardaki nesne ve olguları bu düşünceyle açıklaması ise (Dorson 1984, 38) işin bir başka boyutudur.

Alıcı ve verici arasındaki etkileşimin yoğunluğuna bağlı olarak zihinde beliren izlenim ve imajın zaman içerisinde artması sonucu insan muhayyilesinde anlam alanı genişleyen sembollerden biri de, silahtır. Silah, epik devirde özgürlük ve bağımsızlık için verilen savaşların, hayatta ve hür kalma mücadelesinin, kutsal savaş vb. ülkülerin ifadesine dönüşmüştür. Bunun yanı sıra savaş silahlarının da zaman içinde anlamları genişlemiş; hükümdarlık, refah ve barış gibi durumların sembolü olagelmıştır.

Silahın sembol olma durumu tarih boyunca kahramanlık ve hâkimiyet düşüncesiyle örülmüş Türk destanları için de geçerlidir. Nitekim uzun süre hayvancılıkla geçinen, beslediği hayvanlar nedeniyle yazı yaylakta kışı kışlakta geçiren, kadınıyla erkeğiyle Türk destanında alp tipinin sembolü olan, at üstünden inmeyen ve onu ilk evcilleştiren millet olan, hakanlarına “tanrı gibi gökte yaratılmış” (Tekin 2010, 20) gözüyle bakan, atıcılıkta-avcılıkta eşi benzeri olmayan Türk destanlarındaki savaş silahlarının aynı gözle görülmesinden silahların ait olduğu kahraman ve onun ideali ile birleştirilmesinden daha tabii bir şey olamaz. Türk destanlarında savaş silahlarının, destanın ruhu ve ait olduğu kahramanın felsefesi ile bütünleşmiş bir özellik göstermesinin nedeni budur. Bazı destanlarda atın yerini silahın almasını ve silahın savaşa hazırlanmasını da, bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Silah, bir sembol olarak yaşam-ölüm düalizminin vermek istediği kavramsal mesaja da aracılık etmiştir. Zira sembol, tabiatı itibarı ile birden çok anlam ve gönderge içerebilmektedir. Nitekim sembolik silahlar üzerinde çalışan René Guénon, savaş silahlarını ve ifade ettiği felsefeyi, en genel manasıyla kutupsal ve şemsî olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre kutupsal daha temelli ve ilksel (primordial) bir karaktere sahiptir. Ancak bu iki durum çoğu zaman birbirlerine transfer olabilen bir özellik de göstermektedir (Guénon 2003, 61-62).

Canış, Bayış destanı için de aynı durumun söz konusu olduğunu, bu durumu göstermek için yapacağımız yani söz konusu destanda yer alan ve savaşların sembolleri olarak gördüğümüz savaş silahları ile ilgili alıntılarını sadece birer varyanttan

yapılacağını her savaş silahı için farklı birer varyantın esas alınacağını belirtmek istiyoruz.

X.2. 1. Ok-Yay

Geleneksel Türk savaş aletleri içerisinde en çok zikredilenlerden bir tanesi olan ok-yay, savaşın zafere giden yolunda önemli işlevler görmesinin yanında, taşıdığı metafizik anlamla da incelemeye değer. Türk tasavvurunda özellikle yay-okun Tanrı tarafından Türklere adaleti korumaları, düzenin bekçiliğini yapmaları için (Bayat 2006, 87) verildiğine; yayın, sembolik anlamda gökyüzünü; daha geniş anlamı ile de evrene hâkimiyeti; okun ise hareketi, çokluğu, elçiliği temsil ettiği (Yayın 2012, 59) kabul edilir. Ayrıca İslamî geleneğe göre ok, Tanrı tarafından Hz. Âdem'e bir silah olarak verilmiş ve bir melek, ona ok kullanımını öğretmiştir. Hz. Muhammed, ok atan ashabını dedelerine özenmeleri için teşvik etmiştir. Ok ve yay İslamiyet'in yayılma döneminde yapılan savaşlarda, en önemli silahlar durumundadır. Eski Ahid'de Hz. İsmail'in iyi bir okçu olduğu belirtilir. (İslam Ansiklopedisi 2007, 333-334).

Türk mitolojisinde ise yay-ok, Şamanizm ile yakından ilişkilidir. Şamanların davullarına yay-ok çizmeleri, kötü ruhlarla savaşmak için gömleklerine dokuz sembolik ok ile bir sembolik yay asmaları birçok yerde karşılaşılan bir durumdur. Bunun yanında göğe ok atmak da, Türk destanlarında mitolojik bir unsur olarak yer almakta; bu ritüel, Tanrı'yı selamlamak, onun hâkimiyetini kabul etmek gibi anlamları içermektedir (Bayat 2006, 91). Nitekim şimşek ya da gök gürültüsüne karşı göğe ok atmak (Ögel 1993, 142) insan ile Gök Tanrı arasında elçiliği çağrıştırmaktadır. Bazı hallerde ise bu araçlar olumsuzluğun sembolü de olabilmektedir. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda yer alan:

“Nemrud göğe oh atdı

Karnı yaruk balığı karşı tutduñ” (Ergin 1994, 204)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere göğe ok atmak, Nemrut ile anılarak kötü etkileşimlerin sembolü olarak kullanılmıştır.

Türk tarihinin Orta Asya'ya uzanan derinliklerinde önceleri bir savaş aracı olarak kullanılan ok ve yay, ateşli silahların keşfinden sonra gitgide bir spor dalı olarak kültürümüzdeki yerini almıştır. Türklerde okçuluğun MÖ 5000'lerde başladığı ve okçuluk ile ilgili ilk kuralların Oğuzlar'da uygulandığı bilinmektedir. Oğuzların Müslümanlığı kabulünden sonra daha da gelişen okçuluk, en parlak devrine ise Osmanlılarda ulaşmıştır. İstanbul'un fethinden itibaren Okmeydanı, Fatih Sultan Mehmet tarafından okçuların eğitilmesi için bir talimgâh olarak ok atıcılarına vakfedilmiştir (Tez 2010, 166).

Oğuz Kağan destanında yay-ok en önemli simgelerden biridir. Nitekim Oğuz rüyasında bir altın yay ve üç gümüş oku oğullarının bulduğunu görür. Oğuz'un ülke yönetimini ilk eşinden olan oğullarına verdiği yay; hükümdarlığı ve elçiliği ikinci eşinden olan oğulları arasında paylaşırması ise ok ile simgelenir. Bu durum destanda: "Kün Ay, Yulduz köp kikler köp kuşlar avlagullarından song yolda bir altun yanı çaptılar aldı(lar) atası(ga) berdiler... Kök, Tag, Tengiz köp kikler, köp kuşlar avlagullarından song jolda üç kümüş ok(nı) çaptılar aldılar atasıga berdiler." (Bayat 2006, 269-270) satırlarıyla verilmektedir. Bir anlamda destanda yay hakanlık, ok da elçilik sembolü olarak kullanılmıştır (Ögel 1988, 465). Ayrıca ok boy anlamına da gelmektedir ve bu bağlamda "Dokuz Oğuz" dokuz boyu ifade etmektedir. Araştırmacılara göre Oğuz terimindeki "z" eki ise "ok" kelimesini çoğul yapmak için kullanılmıştır (Atsız 1943, 23).

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanının Musulmankulov varyantında Canış ile Bayış'ın Ala-Köl'e gitmek üzere hazırlık yaptıkları sırada kırkar yiğidine ayrı ayrı ok başta olmak üzere bütün savaş silahlarını hazırlamalarını söylediklerini görüyoruz. Söz konusu varyanttaki; "... Ok bardık carağınar menen colgo dayar bolosuñar dep, eki bek seksen cigitke buyruk kıldı..." (Metin, s. 33) dizelerinde de açıklandığı üzere...

X.2. 2. Mızrak

Kesici silahlar içerisinde savaşçının yanından ayırmadığı bir silah olarak mızrak, sivri bir uca sahip olması dolayısıyla gökten gelen ışınlara; hükümlanlığa işaret eder. Profan fizikte dahi bilinen “uçların gücü” mızrağın sivri ucu ile sembolize edilir (Guénon 2003, 64).

Dünya mitolojilerinin çoğunda olduğu gibi Yunan mitolojisinde de mızrak, savaşı temsil eder. Metis, Athena’yı savaşlar için yetiştirmek amacıyla ona mızrak ve kalkan verir. Poseidon, Athena’ya yenildikten sonra sahip olduğu üç başlı mızrağını dağa fırlatır, dağa saplanan mızrağın ise izinin hala orada olduğuna inanılır. Poseidon’un üç başlı mızrağının bir başka anlatıda “Tanrı silahı” olarak adlandırılması da söz konusudur (Can 1970, 132). Aynı zamanda mızrağın dağa saplanması, bu bağlamda dağ sembolizminin barındırdığı güç ve temsil ettiği yüceliğe (Guénon 2003, 70) mızrağın ortak olması olarak da yorumlanabilir. Ayrıca sivri ucu ile güneş ışığını yaydığı düşüncesi mızrağı güneş sembolizmine yaklaştırır. Güneş ise aynı anda her iki karşıt özelliği; hayat verici-öldürücü, üretici-yok edici kutsal gücü temsil etmektedir (Guénon 2003, 70).

Türk mitolojisinde yaratıcı-yaşatıcı bir kült olarak görülen demir de, mızrağın hammaddesi olması bakımından ona ilahi bir güç katmaktadır. Nitekim Oğuz Kağan destanında, Oğuz avlanmak için hazırlandığında yanına mızrak alır ve Kıat’ı öldürür. Oğuz bu zaferini mızrağının demir olmasına bağlar: “Oğuz Kagan bir eriz agaz kişi erdi. Bu Kıatnı avlam(a)k tiledi. Künlerde bir kün avga çıktı. Jıda birle ya ok birle takı kılıç birle kalkan birle atladı... Kıat kelib başı birle Oğuz kalkanın urdı. Oğuz jıda birle Kıatnıng başın urdı, anı öltürdi... Jıdam öltürdi temür bolsa Kıatnı...” (Bayat 2006, 261) satırlarında da ifade edildiği üzere...

Manas destanında da, Manas’ın mızrağı detaylı bir şekilde anlatılmakta ve:

“Karagaydın carmasın,

Çegedektin kıymasın,

Ungkuzu bolot uçu kurç,

Uçuna salgan kara kurç,

Temirden kılğan üyböndü,” (Yıldız 1995, 867)

satırlarıyla mızrağın ucundaki demir, övülmektedir.

Canış, Bayış'ın Akiyev varyantında, Bayış'ın köprüyü görmeye gittiği sırada;

Kan keçişer zaman şol.

Kapilet tüşüm kurusun,

Kamalğan eken calgız col,

Kaçıp ötör cılçık cok,

Kaldayıp catkan kalıñ kol,

Kara canga küç kelgen,

Kargaşaluu zaman şol.

Tündögü körgön tüşümdö,

.....

Kızıl kanga boyolup,

Nayzanın uçu kalkıldap, (Metin, s. 186)

dizelerinde de verildiği üzere Kıtaylar, askerleriyle beraber kendisinin ve askerlerinin etrafını kuşatmış; mızraklarıyla onları kanlar içinde yere sermiştir.

X.2. 3. Kılıç

Kılıç, keskinliğin simgesi olarak savaş meydanlarından güzel sanatlara kadar uzanan ve savaşçıdan ayrı düşünülemeyen bir silahtır. Kılıca verilen önem, onun kabının da özenle işlenmesini gerektirmiş; “kın”ı genelde ahşaptan yapıp üzeri deri ya da çeşitli metallerle” süslenmiştir. Savaşçı da kılıcının savaşta kendisine üstünlük kazandıracağına inanır ve ona özel anlamlar, değerler yükler; “kılıcına içinde gizli bir ruh taşıyan soylu bir silah gözüyle bakar, bu doğrultuda askerî bir disiplin içinde davranır.” (Tez 2010, 171-172)

Savaş sembolizminde, kılıca göksel manalar yüklenmekte ve Tanrı silahı olarak gökten indirildiğine inanılmaktadır. Göksel olması bakımından kılıç, şimşek/yıldırım ile özdeşleştirilir (Yayın 2012, 59) ve kılıcın alev saçmasının da buradan kaynaklandığı düşünülür (Guénon 2003, 50-60).

Türk kültüründe de benzer bir durum söz konusu olup kılıç, hakanların şahsında temsil edilen töre ve adaleti destekleyen en önemli savaş araçlarından biridir. Ziya Gökalp'e göre ise kılıç, Türklerin cihan hâkimiyetini sembolize eden, erkek cinsiyetli bir araçtır. Bu bağlamda kılıç, hakanlığın da sembolü olarak görülür (Ziya Gökalp 1974, 59; Ögel 1993, 322-323).

Köroğlu destanında kılıç, oldukça geniş ve önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre: Ruşen bir gün çölde parlak bir taş bulur. Daha önce benzerini görmediği bu taşı anlamlandıramaz ve atası Alı'ya getirir. Alı Kişi, taşın elinde eridiğini görünce onu, kılıç ustasına götürüp kılıç yaptırmasını ister. Usta taşı eline aldığı anda, bu taşın yıldırım taşı yani elmas olduğunu anlar, çeşitli hileler ile elmastan yaptığı bu kılıcı Ruşen'e vermek istemez. Bir şekilde ustadan kılıcı alan Ruşen'e atası: “-Oğlum, bu kılıç elmas olup yıldırım taşından yapılmıştır. Neye vursan peynir gibi kesip dökcek...” (Ekici 2004, 352) diyerek onun bu silahın yardımıyla savaştan zaferle döneceğine olan inancını dile getirir. Bir anlamda anlatıda kılıç, yıldırım sembolü ile özdeşleştirilmiştir.

Kılıç, sadece Türklerde değil Uzak Doğu kültüründe de zıtlıklar bağlamında mükemmel dengenin sağlandığı yerdir. Bu manada kılıç, yalnız vasıtayı değil bizzat

erişilecek gayeyi de temsil eden, hem vasıtayı hem de gayeyi kendi bütünlüğü içinde barındıran bir özellik gösterir. Kılıcın göğü sembolize etmesi ve Tanrı tarafından gökten indirilmiş olması aslında göklerdeki hâkimiyetin yeryüzüne transfer olmasının ifadesidir. Nitekim Attila'nın çobanlarından biri yere saplanmış bir kılıcı bulup Attila'ya getirdiğinde, Attila'nın “kaderin kendisine güldüğünü” ve “yeryüzünün hâkimi ve efendisi” olacağını anlaması (Ögel 1988, 464) “mukaddes kılıç” üzerinden cihan hâkimiyeti mefkûresini işaret etmektedir.

Kılıç, yapılışına büyük bir özen gösterilmesi ile de kutsallığını perçinler. Bir anlamda kılıç, vasıta ile gayenin sık sık birbirine dönüştüğü durumları ifade eder. Türk destanlarında söz konusu silahın yapımı, savaşa hazırlanması gibi durumların uzun uzadıya anlatılmasının nedenini burada aramak gerekir. Nitekim Manas destanında Manas'ın, kılıcının nasıl özenle yapıldığı ve Manas'ın onu savaş meydanlarında, bu emeğe saygı olarak usta bir biçimde kullanması gerektiği:

“Kıldım ele kılıştı, tentek,

Soktum ele soottı, tentek.

Kılıştın cayın aytayın, tentek,

Kıluunu çıdabay, tentek,

Caman canım kıynaldı, tentek,

Ögöösünö çıdabay, tentek,

Soguuna çıdabay, tentek,

Som balkalar, coyuldu, tentek,

Basuuna çıdaba, tentek,

Baldarım barı cadadı, tentek,

Mizi sarı bolsun dep,

Mizin uuga sugardım, tentek,

Özüngdü karap şiltebe, tentek,” (Yıldız 1995, 725)

dizeleriyle, teferruatlı olarak anlatılır.

Canış, Bayış destanının Canayev varyantında Bayış'ın Kalmuk hanı tarafından yaralanıp esir alınması onların son derece usta kılıç kullanmalarıyla açıklanmaktadır. Destanda ise bu durum bize;

Aralap kalmak köp barıp,

Eñkeyip kılıç çabarda

Moynuna arkan saldı emi,

İnisi bolgon Bayıştı

Tüşürüp attan aldı emi,

Kalmaktan balban çoğulup,

Arkan menen tañdı emi.

Musapır kılıp aldı emi.

İnisi Bayış tañılıp (Metin, s. 131)

dizeleriyle aktarılmaktadır.

X.2. 4. Kalkan

Kalkan, savaş teçhizatı içerisinde savaşçıyı koruması ile diğer silahlardan farklı olarak bir zırh işlevi görür. Savaşçının elinde taşıdığı, bedenini düşmanın silah darbelerinden koruyan kalkan, eski metinlerde “kalkang” şeklinde geçmekte olup “kal” sert ve dayanıklı, “kang” ise yuvarlak anlamına gelir. Kılıç, gürz, kargı, mızrak, cıda (kısa mızrak), ok gibi silahların darbelerinden korunmak için kalkan, sol kola takılır.

Ayrıca kalkanın, savaşçının mevkisine göre tombak (bakır üzerine altın sıvamalı) olarak imal edilmesi de mümkündür (Tez 2010, 175-176).

Kalkan, savaşçıyı himaye etmesi özelliği ile koruyucu iyeler ile ilişkilendirilir. Yunan mitolojisinde hikmet tanrıçası Metis'in sembollerinden olan kalkan, akıl, sanat, strateji, barış tanrıçası olan Athena için de özel bir anlam taşır. Athena'nın kalkanı üzerinde, değişik süslemelerle birlikte Medusa'nın başının resmi bulunur. Bu kalkanın önünde en güçlü ordular bile bozguna uğrar (Can 1970, 46-48).

Türk destanlarında kalkanın özel bir yeri ve önemi vardır. Zira Oğuz Kağan destanında Oğuz, torunları için beşik toyu verdikten sonra onların hakan olduğunun emaresi olarak ellerine yay ve kalkan almalarını söyler. Bu anlamı ile kalkan da hükümdarlık sembolü olarak epik ananede yer bulur: “Toydan song Oğuz Kagan beglerge el künlerge jarlık berdi takı dedi kim men senlerge boldum kagan, alaling ya takı kalkan, tamga bizge bolsun buyan...” (Bayat 2006, 262) satırlarından da anlaşılacağı üzere...

Sadece Akiyev varyantında görüldüğü üzere Bayış, Kıtay hükümdarının usta savaşçılarından Ayaz ile teke tek savaştırılır. Ayaz'ın;

Ayaz balban kamındı,

Kalkanın congo camındı,

Men baram dep suranıp,

Coo-caragin tagındı. (Metin, s. 247)

dizelerinde de görüldüğü üzere Bayış'ın yanına gitmek için yaptığı hazırlığın ilk aşaması kalkanını omzuna asmaktır.

X.2. 5. Tüfek

Tüfek (tüfeng), Osmanlı ordularında en sık kullanılan silahlardan bir tanesidir. XV. yüzyılda Osmanlı ordularında kullanılmaya başlanan bu silah, askerlerde en az topun icadı kadar merak ve ilgi uyandırmış; kısa sürede Osmanlı imalathanelerinde üretilmeye başlanması ise onu, ihracatının yapılmasına kadar götürmüştür. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı döneminde “Tüfekhane-i Âmire” ismi ile kurulan imalathanede Cebeci Ocağı’na bağlı tüfekçi ustaları ordu için gerekli silahlar üretmişler, hem de başka ülkelere ihraç etmişlerdir (Tez 2010, 180).

Türk kültüründe savaş sembollerinden biri olagelen tüfek, profan inanışta kötü ruhları kovma yetisine sahiptir ve Albastı’nın tüfek sesinden kaçtığına inanılır (Kalafat 1999, 24). Geleneksel hayatta ise tüfek, Türklerin avcılık dönemlerinden günümüze yansıyan bir biçimde evlerin olmazsa olmazıdır ve kutsal bir nesne muamelesi görerek duvarda asılı bulundurulur.

Savaşın teknolojikleşerek kahramanlık ülküsü/duygusu zemininden uzaklaşması olarak da yorumlanan ve eskilerin “delikli demir” de dedikleri tüfek, ateşli silahlar sınıfına girmektedir. Barutun patlayıcı etkisinin keşfinden sonra savaş meydanlarındaki dengeyi de değiştiren bu durum, tüfek üzerinden belirginlik kazanmıştır. Gelenekseli bozan bu değişim ise otoriteye başkaldırmış olan Köroğlu tarafından da eleştirilir. Nitekim destanda Köroğlu’nun “tüfek icat olundu mertlik bozuldu” diyerek savaş meydanlarından çekilmesi ve arkadaşlarına da dağılmalarını söyleyip sırta kadem basarak “kırklar” a karışmasının (Boratav 1988, 210-212) nedeni budur:

“Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza kara yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

Eğri kılıç kında paslanmalıdır” (Artun 2005, 249).

dizelerinde de belirtildiği gibi...

Tüfek, diğer savaş silahları ile birlikte Türk destanlarında kendine haklı bir yer bir yer edinmiş; kahramanın zaferine yardımcı olmuştur. Nitekim Kurmanbek destanında, Kurmanbek'in Kalmuklara karşı tüfek kullanması ve düşmanını bu yolla alt etmesi söz konusudur:

“Kılıçın suurup kınınan,

Tüpöktüü nayza bulgalap,

Tik kaçırıp cönödü, ” (Köse 2005, 239)

dizelerinde de açıklandığı üzere...

Tüfek, avcılık ve atıcılığın işlendiği Kococaş destanında daha belirgin olup babadan oğula kalan bir miras olarak yer almaktadır. Nitekim Kococaş, Zulayka ile evleneceği sırada kayınpederi Karakoco ona:

“Kıyıkta atıp cıksa dep

Calgızdın mergendigi bilinip

.....

Kıtaylardın içinde

Kıyın Mergen Kococaş

Altı sayлуу Ak Barañ

Aylında bir kün catpagan

Ak Barañday mılıktı

Adamdap izdep tappagan” (Köse 2002, 230)

diyerek altı delikli “Ak Barañ”ı ile atıcılıktaki ustalığını göstermesini ister.

Canış, Bayış destanında yıllarca hapsolduğu çukurdan çıkardığı Bayış'ın kendisine veda etmesi zerine Celkayıp sevgilisinin ya yanında kalması ya da kendisini de götürmesi için ona;

Han Sıyadat atamdın,

Calgız koyboy canıña,

Koşo crs men karañ,

lsm meyil uruşta

zñ menen bir baram,

lmdn korkup kakanday,

Men emes saga içi aram.

.....

Caş künümdön maş bolgon,

Mıltıkka adis mergenmin,

Tuulgandan musulman,

Tbm kıtay eldenmin.

Mıltık menen kireyin,

Tilegiñdi tileyin. (Metin, s. 316)

derken küçük yaştan beri iyi tüfek kullandığını ve bir Müslüman gibi babasının askerlerine saldırabileceğini ifade eder.

X.2. 6. Topuz/Gürz:

Vurmalı silahlar grubuna giren bu iki savaş aleti, Türkiye Türkçesinde aynı anlama gelse de Bağış başta olmak üzere Türk dünyasının pek çok destanında topuzun “çokmor”, gürzün ise “çoyun baş”, “kürzü” şeklinde iki ayrı kullanım ile yer aldığı görülür. Gürz ile topuz arasındaki fark; sadece gövde kısmının gürzde armudî, topuzda ise yuvarlak olmasıdır (Tez 2010, 175). Bu bakımdan her iki ismin de birbiri yerine kullanılması bir sakınca arz etmemektedir.

Özellikle düşmanın zırhını parçalamak ve bu sayede onu öldürmek için kullanılan topuz/gürz, bu maksatla ucunda çiviye benzer sivri çıkıntıları olan bir top taşır. Gürzdeki bu çıkıntılar, Guénon’un çivi metaforunda işaret ettiği “kutup” sembolünü ve "Sembolik Silahlar" kitabının "Uçların Sembolizmi" kısmında bahsettiği “pıhtılaşma” ve “çözülme” ekseninde düğümlerin çözülmesini ifade (Guénon 2003, 65) eder.

Türk destanlarında gürz; kılıç, kalkan, tüfek, mızrak gibi bir güç ifadesidir. Bir anlamda söz konusu silahlar, destan kahramanının epik mantık içindeki yenilmezliğini ortaya koyar. Bu bağlamda gürz de hâkimiyetin ve gücün sembolü olarak algılanmalıdır. Bir başka ifadeyle gürz, destan kahramanının yenilmezlik ölçüsü olarak kullanılır. Nitekim Dede Korkut destanının “Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı” bölümünde Kazılık Koca’nın savaştığı Arşun oğlu Direk Tekür, onu gürzü ile alt ederek yakalar ve esir eder. Kazılık Koca’nın kullandığı kılıç ise Direk Tekür’e işlemez. Bu bağlamda gürz, kılıçtan daha işlevsel bir silah olarak karşımıza çıkar (Ergin 1994, 200).

Üzerinde çalıştığımız destanda Canış ile Bayış’ın dedeleri Aziret Han’ın yaptırdığı köprüyü görmek için gitmeye niyetlenen Canış ile Bayış’ın bu yolculuğa nasıl hazırlandıklarını ve yanlarına gürz de aldıklarını Nurkan’ın ağzından biz; "...Menin baktı taalayım, kadırım cana handığım silersinêr. ... Elimden kalıñ kol çakırıp, katuu kayrat menen kan tögôr aybat menen, ... cana çoyun baştı çoğultup ... candap..." (Metin, s. 241) sözleriyle öğreniyoruz.

X.2. 7. Balta

Çoğunlukla iki ucu da keskin ya da tek taraflı, sapı ağaçtan olan balta, savaş meydanında mızrağa alternatif olabilecek bir silahtır. Ancak balta sadece kesici özelliği ile değil vurmali bir silah olarak da kullanılır. Savaş baltası, ağır olduğundan dolayı onu zırh giymemiş askerler taşır ve düşmanın zırhını bu silah ile delmeye çalışırlar (Tez 2010, 171-175).

Balta, savaş felsefesi açısından yıldırımını ifade eder. Yıldırım ise elmasın barındırdığı özellikleri taşıyan bölünmezlik, bozulmazlık ve değişmezliği akla getirir. Bu bağlamda baltanın iki ucu, üretme (production) ve yok etme (destruction) şeklindeki çift yönlü gücü temsil eder. İki yönlü kesici ucu ile dualiteye paralel bir görünüm arz eden savaş baltası, “kutup” sembolizminin anlam dairesi içerisinde de yer alır. İki farklı uç, görünürde farklı olsa da evrenin her iki yarım küresini temsil eder (Guénon 2003, 62-65). Jung’ın insanın bilinç ve bilinçaltı yerine doğum ve ölümü sembolize eden “bilge adam” (Dorson 1984, 40-41)ını hatırlatan bu durum, Türk mitolojisi bağlamında yatay ve dikey tasnifleri içinde barındırır (Yayın 2012 60-61).

Kırgız destanlarında “aybalta” olarak da geçen savaş baltası, güç ve hâkimiyet simgesi olarak yer alır. Nitekim Kurmanbek’in, karşısına çıkacak düşmanın donanımlı olmasını istemesinde ve ona savaş baltasını alarak karşısına çıkmasını önermesindeki neden, budur. Çünkü destan mantığına göre kahramanın karşısına çıkabilecek düşman en az kendisi kadar güçlü olmalıdır. Nitekim destandaki:

“Kılıçın alsın kabınan,

Aybalta alsın sabınan,

Kantip korkot Bakburhan

Nayzasının tabınan?” (Köse 2005, 295)

dizeleri bu durumu açıklamaktadır.

Sadece Akiyev varyantında görüldüğü üzere bu durum bize "ay balta" şeklinde verilmekte, bir yerde Türklerin "ay kültü" ile ilgili inançlarına da işaret etmektedir. Nitekim söz konusu varyantta uzun süre çukurda kalan Bayış'ı oradan çıkarmayı kafasına koymuş olan Celkayıp'ın yaptığı hazırlıklar bize;

Kereli keçke Celkayıp

Kem kemptigin kamıngan,

Cıl on eki ay tügöngüs,

Kül azıgın kamdagan.

Kümüş cagoo tuncurday,

Kanatın küülöp çamdagan.

Coogo kirçü nemedey,

Ay balta bar kolunda, (Metin, s. 297)

dizeleriyle açıklanmaktadır.

X. 2. 8. Pala (Şamsar)

Belirtmemiz gerekir ki pala, kılıç gibi eğri olması dolayısıyla cihan hakimiyetini temsil eden sembollerden biridir. Günümüz Türkiye'sinde "şimşir" olarak kullanılmaya devam eden bu konu ile ilgili bilgi vermek yerine bu konudaki yorumlarımızın "kılıç" ve "yay" ile aynı olduğuna dikkat çekmeyi ve sadece üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanından yapacağımız alıntılarla yetinmeyi uygun gördüğümüze belirtmek istiyoruz.

Canış, Bayış destanının Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında görüldüğü üzere bu durum, Dıykanbaev anlatmasında Bayış, Sıyadat'ın yıllarca derin çukurdan kurtulup Kıtaylar tarafından yaralandığı sırada ağabeyi Canış onu bu halde görür ve atı "Ker

tulpar"ın neden kardeşini kurtarmadığını düşünerek boğazından kesmek için eline palasını alıverir:

Koluna şamşar alganı,

Muuzdamakka Ker tulpar

Canına basıp barganı.

Munu körüp er Bayış (Metin, s. 447)

dizelerinde de açıklandığı gibi...

X. 3. Canış, Bayış Destanında Savaş Teçhizatları

Belirtmemiz gerekir ki Canış, Bayış destanında savaş sadece bir defa o da Canış ile Bayış'ı ideallerinden uzaklaştırmak isteyen Kırgız askerleri ile Kalmuklar arasında görülmektedir. Ancak bu savaş, destanın neredeyse tamamına yakın kısmını içine alacak kadar uzun ve zorlu bir süreci ifade eder. Destanda savaş, öldürmek ve yenmek kadar ölmek ve yenilmemek yani korunmaya yönelik bir özellik göstermektedir. Bu bağlamda "savaş teçhizatları" olarak adlandırdığımız bu alt bölümü de kendi içinde iki başlık halinde toplandığı görülecektir.

Bu arada bir önceki alt bölümde savaş silahlarının savaş metafiziği bağlamında neyi sembolize ettiği örneklerle de açıklandığından savaş teçhizatlarından sadece korunmaya ve savunmaya yönelik olanlar hakkında bilgi ve örnekleme yapılacağını belirtmek istiyoruz.

X. 3. 1. Korunmaya Yönelik Teçhizatlar

X. 3. 1. 1. Olpok

Türk destanlarında olpok, "zırhın içine giyilen, bir başka ifadeyle demirden yapılmış olan zırhın savaşçının tenine zarar vermesini engellemek için yapılan, ipek ya da başka yumuşak bir kumaştan dikilen bir iç gömlek" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Canış, Bayış destanında kahramanların bütün silah, teçhizat, giyim ile diğer tutum ve davranışları bağlamında görülen "ak" ve "kök" sıfatları olpok için de söz konusudur. Bir başka ifadeyle destan kahramanlarının olpokları bazen ak olpok, bazen de kök olpok olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sadece Musulmankulov varyantında rastlandığı üzere Canış ile Bayış'ın uykusu gelir ve "ak olpok"larını yere sererek uzanırlar. Bu sırada Celmayan, bu iki yiğidi ve askerlerini haber vermek üzere Kalmuklara doğru yollanmıştır bile:

Ak olpogun cazdanıp,

Eki bala ıktasıp,

Uktap baarı kaldı emi.

Alarga bular işenip,

Ubayım başka saldı emi,

Arbak urgan Celmayan,

Kalmakka kabar bermekke

Kaçıp colgo kaldı emi.

Atka minip toktoboy,

Kaynap catkan köp kalmak

İçine kirip bardı emi. (Metin, s. 139)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere...

Akiyev varyantında ise kök olupok, Kalmuklardan kaçan iki yiğitten Bayış'ın sırtındadır:

Kök olupokko bir tiyip,

Kök korgoşun bılçıyıp,

Cañılıştan ok tiyip,

.....

Arstanım Canış tura tur,

Atıñdın başın bura tur, (Metin, s. 210)

dizelerinde de açıklandığı gibi...

X. 3. 1. 2. Kalkan

Bu bölümün ikinci alt başlığında açıklamasını yaptığımız için burada bilgi vermeyeceğimiz kalkan da hem savunma hem de korunma amaçlı bir savaş teçhizatıdır. Yuvarlak bir demirden yapılan kalkan, hafif içe doğru bükük olup bükük tarafı içe gelecek şekilde kullanılır. Bu arada günümüzde kılıç-kalkan adlı bir oyunun olduğunu, yapısındaki benzerlikten dolayı kalkan balığının da bu adla anıldığını belirtmeden geçmeyelim.

Sadece Akiyev varyantında gördüğümüz kalkan, uzun süredir çukurda yatmaktan sıkılan ve her gün yanına gelip yaralarını iyileştirip onu beslemesine rağmen Celkayıp'ın kendisini kurtarmayı istemediğini düşünen Bayış'ın;

Ceti cıldan ber cakka,

Cer aldında catamın.

Köñülün kıybayt ekensiñ,

Han Sıyadat atañdın.

Cer süzdürüp turasıñ,

Celkayıp saga kapamın. (Metin, s. 296)

diye serzenişte bulunması sırasında karşımıza çıkar. Bayış'ın bu sitemi üzerine Celkayıp çok üzülür ve;

Tulparlardı bayladı,

Carak-cabdık kalkandı,

Ordu-ordunan cayladı (Metin, s. 296)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere yanında getirdiği savaş teçhizatlarıyla beraber kalkanını da çukurun başına bırakıverir.

X. 3. 1. 3. Zoot-Soot:

Kırgız destanlarında "cebe" olarak da açıklanan "zırh", Türk destanlarında "zoot" ve "soot" olarak da bilinmektedir. Vücudu koruyan, genellikle kolsuz bir üst giyim olan zırhın geçmişte demirden yapıldığı bilinmektedir. Tamamen korunmaya yönelik bir savaş tezhizatı olarak karşımıza çıkan zırhın yerini günümüzde çelik yeleklerin aldığını belirtmekte yarar olduğunu düşünüyoruz.

Sadece Akiyev varyantında karşımıza çıktığı üzere Canış ve Bayış başta olmak üzere bütün Kırgızlar (Celkayıp da dahil olmak üzere) zırhlarını geçirerek Kalmuklara saldırırlar. Bu durumu ise biz söz konusu varyanttaki:

Kulançı menen Taması,

Kubanıp eki agası,

Bu da kirgen capırıp,
Kırgız-dep uraan çakırıp.
Ak-Kürgündün betinen
Açılrat eken çoñ col dep,
Kımıldap içi süyünüp,
Kınama soot kiyinip, (Metin, s. 317)
Celkayıp kirdi bir caktan.
Kolomoluu köp kolgo
Bir cagınan coo saygan, (Metin, s. 318)

dizelerinden öğreniyoruz.

X. 3. 2. Savunmaya Yönelik Tezhatlar:

Belirtmemiz gerekir ki hem X. 2. no'lu başlıkta örneklendirmeler yapıldığı hem de tezin amacını aşmaması için aşağıda yer alan savaş silahları ile ilgili herhangi bir yorum yapmayı düşünmüyor; bunun yerine söz konusu savaş silahlarının Canış, Bayış destanının hangi varyantında o varyantın da hangi sayfalarında geçtiğini yanlarına numaralarıyla birlikte vermeyi uygun gördüğümüzü söylemek istiyoruz.

X. 3. 2. 1. Kesici Silahlar

X. 3. 2. 1. 1. Balta

(A-172, 228, 292)

X. 3. 2. 1. 2. Kılıç

(M-34, 45, 49, 64, 71, 112; C-126, 130, 136;
A-159, 170, 172, 186, 187, 191, 196, 203,
212, 231, 239, 241, 277, 281, 297, 313, 352,

	367; D -380, 385, 391, 408, 411, 418, 437, 450, 461)
<u>X. 3. 2. 1. 3. Hançer</u>	(C -137; A -179, 186, 188, 218, 247, 249, 254, 263, 272, 276, 297, 310, 322; D -405, 419, 447)
<u>X. 3. 2. 1. 4. Pala (Şamşar)</u>	(A -249, 263, 276, 297, 310; D -447)
<i>X. 3. 2. 2. Ateşli Silahlar</i>	
<u>X. 3. 2. 2. 1. Tüfek</u>	(M -33, 43, 46, 49, 113; A -238, 241, 316)
<i>X. 3. 2. 3. Ateşsiz Silahlar</i>	
<u>X. 3. 2. 3. 1. Ok-Yay</u>	(M -49, 54, 82, 83; C -131; A -172, 202, 203, 204, 210, 214, 224, 226, 231, 240, 241, 317, 324; D -391, 440)
<i>X. 3. 2. 4. Diğer Teçhizatlar</i>	
<u>X. 3. 2. 4. 1. Çoyunbaş</u>	(A -188, 213, 241)
<u>X. 3. 2. 4. 2. Mızrak</u>	(M -34, 40, 44, 45, 49, 50, 89; A -188, 191, 201, 204, 207, 228, 238, 241, 248, 301, 312, 315, 319; D -433, 452)
<u>X. 3. 2. 4. 3. Kamçı</u>	(M -50, 112; C -123, 130; A -194, 203, 204, 206, 218, 260, 342, 346)

Anlaşılabacağı üzere Canış, Bayış destanında savaş silah ve teçhizatları son derece çeşitli bir görünüm arz etmektedir. Üstelik bu çeşitlilik hemen bütün Türk destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle IX. 3. 2. başlığında bu durum, son derece belirgindir. Bu hususu ise biz Türklerin uzun süre konar-göçer bir hayat yaşamaları kadar Türk kültürünün genetik kodlarından biri olan cihan hakimiyeti ülküsünün onlara kazandırdığı savaşçı kimliklerine bağlamak istiyoruz.

Canış, Bayış destanındaki savaş silah ve teçizatları Kırgız Türklerinin kutsal vatan, cihan hakimiyeti ile hem kültürel genetiğine hem de destanın teşekkül ettiği dönemde buldukları coğrafyaya paralel bir görünüm arz etmektedir. Bir başka ifadeyle elverişsiz coğrafi koşulları ve çevreleriyle ilişkileri kadar Kırgız Türklerinin bu koşullar karşısındaki tutumları da bu silahların seşimini beraberinde getirmiş olmalıdır.

Tarih boyunca Türklerin savaşçı ve kahraman bir millet olarak bilindiğini, bu nedenle hem gerçek hayatta hem de destanlarda (bu bağlamda Kırgız destanlarında) kullandıkları savaş silah ve teçizatların da bu şöhrete uygun bir seşim olduğunu ayrıca belirtmekte yarar görüyoruz.

XI. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA FONKSİYONLARI

BAĞLAMINDA ARA SÖZLER

Sözlü gelenek icra edildiği ortamın ürüne doğrudan etkisi bağlamında son derece dikkati çeken, kendine has kuralları olan ancak bu kurallara icra bağlamında anlatıcı, dinleyici ve çevre üçgeninde şekillenip uyan bir olgudur. Bu durum, anlatmaya bağlı bütün ürünler için geçerlidir.

Destanlarda da aynı durum söz konusudur. Nitekim destanların oluşturulduğu, anlatıldığı, dinlendiği bağlamın sözel dokuya tesiri kaçınılmazdır. Dundes'in belirttiği üzere, halk edebiyatı ürününün sağlıklı bir biçimde incelenmesi metin, doku, konteks boyutlarının birlikte ele alınmasıyla sağlanabilir (Dundes 2006, 58-75). Bu paradigmadan hareketle destanlar; destan anlatıcısı, destan metni ve destanı dinleyen kitle ile birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir. Nitekim Özkul Çobanoğlu "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı eserinde "destancı ile dinleyicisi arasında destanın icrası yoluyla kurulan iletişim ve bu iletişimsel ilişkinin tür üzerindeki yapısal, fonksiyonel ve tematik tesirleri anlaşılmadıkça, Türk epik destan türünü bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyabilmek imkânsızdır." (Çobanoğlu 2007, 57) demektedir.

Dinamik bir yapıya sahip olan destanları, ilk mitik anlatılardan günümüz kahramanlık hikâyelerine dek taşıyan, sözlü kültür ortamı ve destan anlatıcılarıdır. Destan, her icra esnasında yeniden yaratılır. Bu durum, sözlü yaratmalara zenginlik katar ve böylelikle çeşitlenme sağlar. Bu bağlamda Şakir İbrayev "Destanın Yapısı" adlı eserinde destanın sözlü icrası esnasında "Yeni bir destan doğuyormuş gibi ya da geleneksel destan tazeleniyormuş gibi" (İbrayev 1998, 92) bir durumun ortaya çıkacağını belirtir. Aynı zamanda destancı, diğer meslektaşları arasında belli bir yer edinebilmek, beğenilmek ve kalıcı olabilmek için dinleyicisiyle iletişim kurmak; onların bilgisine, ilgisine göre anlatısını yeniden şekillendirmek (Yayın 2007, 262) durumunda kalır ve destana çekirdek olayla ilintisi olmayan arasözleri dâhil eder.

Güncel Türkçe Sözlük'te "Doğrudan doğruya konuşulan veya yazılan konuyu ilgilendirmeyen dolaylı söz, istitrat." (TDK 2005, 115) olarak tanımlanan arasöz; İlhan

Başgöz “Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsî Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi” adlı çalışmasında; anlatıcının fikri ufuklarını ve şahsi bağlamını icranın içine yerleştirmesi (Başgöz 2006, 324) olarak tanımlar. Başgöz, arasözün ikinci bir kategorisinin de fıkra, halk şiiri, efsane gibi halk bilgisi tür ve anlatmalarını da içine dâhil ederek doğrudan doğruya kendi duygularını, fikirlerini, değerlerini ve yorumlarını açığa vurmaya yerine geleneksel bir türün ifadesine bırakılması ve böylelikle anlatıcının dolaylı bir manifestosu (Başgöz 2006, 324) olduğunu belirtir.

Anlatıcı, destanın icrası sırasında, dinleyici grubu ve içinde buldukları ortamdaki etkilenerek destan metniyle doğrudan ilişkisi olmayan, çıkarıldığında olay akışını bozmayacak ve destanın sözel dokusuna zarar vermeyecek oranda [ara] sözler sarf eder. Destan metniyle doğrudan bağlantısı olmayan bu sözler, destan anlatıcısı, dinleyici kitle ve icra ortamı hakkında bilgiler verir (Kılınç 2006, 403). Sözlü icra esnasında orada bulunamayan araştırmacı, destanın sözlü kompozisyonu, bağlamı/konteksi hakkında daha detaylı bilgiye arasözler sayesinde sahip olabilir. Bir anlamda destan incelemesinde arasöze dair veriler, incelemeyi tamamlayıcı nitelik taşıyor (Çobanoğlu 2010, 266-272).

Arasözler, destan anlatıcısının, icra esnasında herhangi bir karakterin yerine geçmediği; neyi, kimi anlatır yahut tasvir ederse etsin sadece bir anlatıcı olarak orada bulunduğunu hissettirmek amacıyla dinleyicilerle konuşuyormuşçasına destana dâhil ettiği sözler olması bakımından; sözlü kültürün yarattığı bir retoriktir (Sılay 1991, 155). Destanlarda, klasik romanlarda, halk masallarında, halk efsanelerinde, halk hikâyelerinde, fıkralarda ve çağdaş edebiyatta sıklıkla arasöz tekniğine başvurulması da sözlü edebiyatın yazılı edebiyata tesiri olarak yorumlanabilir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin, (Akyüz 1979, 50-53) Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın vd. eserlerinde olaylara yorum yapmak yahut okuyucuyu eğitmek amacıyla arasözlere başvurduğu görülmektedir (Sılay 1991, 162; Akyüz 1979, 136).

İngilizcede “digression” olarak adlandırılan, “İlyada”dan günümüze batılı yazarlarda da rastladığımız bu teknik, yirminci yüzyılın sonlarına doğru popülerlik kazanan postmodernizmle (postmodern fiction) daha sık kullanılır ve görülür olmuştur. Çağdaş edebiyat metinlerine konu olan “metinlerarasılık” da bu bağlamda arasözlerle

ilişkilendirilebilir. Zira çağdaş metinlerdeki yazarın yerini tutan destan anlatıcısının “kurduğu metinlerarası ilişkiler, ana metnin alt metin ile hangi bağlamda örtüştüğünü hangi bağlamda farklılığa ihtiyaç duyduğunu” (Özay 2009: 18) arasözler vasıtasıyla ortaya koymaktadır.

Destancının kullandığı arasözler, dinleyici kitle ve icra ortamından etkilendiği oranda onları etkiler ve bu döngüsel süreç, arasözlerini zenginleştirir. Destancı için arasözler; kendi bilgi birikimini göstermek, olaylara yorum yapmak, dinleyici kitlesi üzerinde etki bırakmak vb. fonksiyonlar icra eder. İlhan Başgöz, arasözleri:

1) Açıklayıcı ve öğretici,

2) Görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili,

3) Şahsî serzeniş ve itiraflarla ilgili (Başgöz 2006, 326-328) olanlar şeklinde üç gruba ayırmıştır. Diğer halkbilimi araştırmacıları da konuyla ilgilenip çeşitli türlerdeki arasözleri, tasnif ederek işlevleri üzerinde durmuşlardır. Nitekim Nerin Yayın, Ak Möröör destanının Kalık Akiyev varyantı üzerine yaptığı incelemesinde arasözleri:

1) Açıklayıcı, bilgi verici olanlar,

2) Uyarı ve eleştiriler,

3) Tasvirler (Yayın 2007, 261-288) olmak üzere yine üç grupta değerlendirmiştir.

Nerin Yayın, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinde yayınladığı "Ak Möröör Destanı'nda Ara Sözler" konulu makalesinde ise söz edilen destandaki ara sözleri ise;

- Açıklayıcı-Bilgi verici

- Uyarı ve Eleştiriler

- Tasvirler (Yayın 2007, 261-288)

şeklinde üç ana başlığa ayırarak incelemiştir.

Sözlü gelenekte, klasik Türk ve Batı edebiyatlarında sık sık kullanılan tipik bir anlatım (narration) tekniği ve aynı zamanda eserin üslubuna rengini veren önemli bir retorik aracı (Sılay 1991, 155) olan arasözler, uzun süre sözlü yaratmaların yazılı metinlere dönüştürülmesi sürecinde metinle bağlantısı olmadığı veya metinden

sapmaya sebep olduğu düşüncesiyle yazılı metne aktarılmamış yahut bu aktarma sırasında kısaltma/eksiltmelere maruz kalmıştır. İbrayev bu durumdan “Ne yazık ki destanı yazıya geçirenler, destancının bu sözlerinin destanın olayları ile alakası yok diye düşünmüş bunları yazıya almamışlardır.” (İbrayev 1998: 93) diye üzüntüyle bahseder.

Buradan hareketle çalışmamızın bu bölümünü Canış, Bayış destanındaki arasözlerle ayırmayı, tezimizin konusunu teşkil eden söz konusu destanın Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki arasözleri ayrı ayrı incelemeyi ve kendi içinde de gruplara ayırarak değerlendirmeyi düşündük. Bu arada dört varyantı inceleme sırasında arasözleri;

1. Tasvir Edici
2. Açıklayıcı-Bilgi Verici
3. Yorumlayıcı ve Değerlendirici
4. Bağlayıcı

bağlamında inceleyeceğimizi belirtmek istiyoruz.

XI. 1. Musulmankulov Varyantı:

XI. 1. 1. Tasvir Edici:

XI. 1. 1. 1. Yer Tasvirleri:

Canış ile Bayış'ın avlanmak için geldikleri Ala-Köl;

Kamanı cüröt korkuldap,

Ayuuları alpıldap, (Metin, s. 37)

Babırganı bakırıp,

Baarı candı akırıp,
Aylanası too eken,
Ala-Köldü surasañ,
Ağını katuu suu eken.
Kulanı cüröt kuturup,
Kuzgunu cüröt cutunup,
Adırı turat suyulup,
Arkarı cüröt kuyulup.
Akılı ayran mañ bolup,
Aynektey cüzü añ bolup.
Kuusu köldö barpıldap,
Kuzgunu uçat karkıldap, (Metin, s. 38)

satırlarıyla anlatılmaktadır.

XI. 1. 1.2. Kişi Tasvirleri:

Canış ile Bayış'ın ava gideceklerinden dolayı duydukları sevinç ve o sevincin kendilerine yansıması destanda bize;

Badışanın baldarı

Altın kökül carkıldap, (Metin, s. 38)

satırlarıyla açıklanmaktadır. Uyanan Canış ile Bayış'ın abdest alıp Allah'a dua edip ezan okurken saçlarının savrulması ise;

Namaz okup entelep,
Daarat aldı ertelep,
Bir kodayga calınp,
Ak seldesin çalınıp,
Altın kökül çarkırap,
Azan ayttı barkırap. (Metin, s. 42)

dizeleriyle verilmektedir. Canış ile Bayış'ın av sırasında seksen yiğidi bertaraf olduktan sonra avlanmaya devam edişleri;

Eki bala, Celmayan
Üçöö calgız kaldı emi,
Ak şumkardı saldı emi,
Bir toodaktı kubalap,
Şumkar ketip kaldı emi,
Arkasınan eki bek
Atka kamçı saldı emi.
Topçulugun çıgarıp,
Ak olupoktu çeçti ele,
At sooruga tüştü ele,
Ak olupogu cayılıp,
Olpogunan ayrılıp,
Ce baldar kelbeyt kayrılıp.

Eki bala carışıp,
Kolunda tizgin karışıp,
Arbak urgan Celmayan
Eki birdey olupoktu
Kabatı menen aldı emi,
Kabatı menen böktörüp,
Bulgap-bulgap aldı emi, (Metin, s. 46)

satırlarıyla anlatılırken söz konusu kahramanların memleketlerine dönüşlerinde olanı biteni anlamak için derviş kılığına girmeleri de;

Ak kuu kiyim başında,
Asaba tayak kolunda, (Metin, s. 96)
Kurcunu bar moynunda,
Dubana bolup cönödü
Canış, Bayış eki bek. (Metin, s. 97)

dizeleriyle açıklanmaktadır.

XI. 1. 1. 3. Durum Tasvirleri:

Celmayan'ın Canış ile Bayış'ı uykuda bırakıp Kalmuklara haber vermeye gidişi;
Canındaki Celmayan
Akırın çıgıp bardı emi,
Eşiktegi tulpardın

Biröön minip aldı emi, (Metin, s. 38)

Uktap catkan bekterdin

Eç kimi körböy kaldı emi.

Eki begiñ uktadı,

Eşikke kişi çıkpadı,

Tulpardı minip entelep,

Biröön ketti cetelep,

Cetelep alıp Celmayan

Kalmaktı közdöy saldı emi,

Karan kalgan seksen bek,

Birö bilbey kaldı emi.

.....

Uktap baarı kaldı emi.

Alarga bular işenip,

Ubayım başka saldı emi,

Arbak urgan Celmayan,

Kalmakka kabar bermekke

Kaçıp colgo kaldı emi.

Atka minip toktoboy,

Kaynap catkan köp kalmak

İçine kirip bardı emi.

Şuumurutka körüşüp,
Kolunan karmap öbüşüp,
Abdan catıp körüşüp,
Alkımınan öbüşüp,
Badışaga kep aytat,
Barkıñdı bilgen Celmayan
Alıp keldim dep aytat, (Metin, s. 39)

dizeleriyle anlatılmakta; Canış ile Bayış'ın Celmayan'ın gidişine karşı koyamamalarının nedeniyse;

Azamatım er Bayış,
Tündö catıp tüş körüp,
Bir acayıp iş körüp.
Kalmak keldi kaşına,
Karan kün tüştü başına,
Altın kökül cark etip,
Atınan tüşüp çalk etip,
Kayta aylanıp ketpeptir,
Altı Şaar kalkına. (Metin,s. 39)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere Bayış'ın rüyasında Kalmuklarla savaş yaptığını görmesinden dolayı duyduğu yorgunluğa bağlanmaktadır. Kalmuklar tarafından etrafları çevrilen Canış ile Bayış'ın kendilerine gelip var güçleriyle onlara saldırmaları;

Padişanın baldarı

Aynektey közü caltırıp,
Cigittin baarı tırpırıp,
Baarı ıylap çırkırap.
Moynuna boto salınıp,
Bir kodayga calınıp,
Atka minip aldı emi,
Ak bolot kılıç kolunda
Kaçırالی dep aytıp,
Kıbıla közdöy türdönüp,
Kaçırıp kaldı küülönüp,
Caa Alla dep bakırıp,
Casagandı cat kılıp,
Aralaşıp kaldı emi,
Aralap nayza saldı emi,
Bir cagında camandan
Beşti ırgıta koydu emi.
Kılıçtın baarı carkıldap,
Nayzanın baarı cıltıldap,
Celektin baarı kılııldap, (Metin, s. 49)

dizeleriyle aktarılmaktadır. Bayış'ın Celmayan ve Bortabaş tarafından zindana atılışını da destancı;

Zındanga Bayış salınıp,

Sırtınan kapka cabılıp,

.....

Celmayan menen Bortabaş

Cetelep menen alıptır,

Padışa menen bir malay

Törtöölöşüp barıptır.

Seksen kulaç zındandın

Nak túbünö salıptır, (Metin, s. 62)

şeklinde yorumlamaktayken Belkıs'ın zindana atılmadan önce Bayış'a ilk görüşte aşık olması ve onu göremeyişinden dolayı duyduğu ıstırap yine destancı tarafından "...Belkıs Bayıştı zındanga tüşpöstön murun körüp, balanın suluuluguna ayran-tañ kalıp, cürögündö aşıktık otu tutangan eken. Aşıktık otu kündön-küngö küçödü. Bayıştı köröm dese, kayda ketkenin bilbey kalıp, kayradan körö albadı. Cürögün çer basıp, bütökön boyun ter basıp, ak urup ıylap, çaçın culup, süröğü sagınıp, dartka çalınıp, Bayıştı körböy, caratınan ayıktırıp, kolu menen bakpay, bekitken cerin tappay, "Emne boldu eken" dep on künü beyuş bolup cattu." (Metin s. 62) satırlarıyla ifade edilmektedir.

Falcının Belkıs'ın on yiğidinden daha hızlı gitmesi ve yiğitlerin yorulması, bize;

On kişi çıktı şaarga,

Dagı kuraçı bolso alarga.

On cigit izdep bakırıp,

Kuraçı menen tölgöçü

Barsıñbı dep bakırıp.

Bir kempir çıktı entelep,

Uşunu minip baram dep,

Bir uugun cetelep,

On cigit aga bardı emi,

Eneke birge cürgün dep,

Tegerektep kaldı emi,

Kempir atı uuktan,

On cigittin attarı

On beş kişi bolgon suutkan.

Cürü, baldar, cürü dep,

Kempir mindi uukka,

Eki kayış teñ tizgin,

Koldorunda karışıp,

Kempir menen boz baldar

Kele catat carışıp,

.....

Oyrondoruñ carışıp,

Kempirdi alıp barışıp. (Metin, s. 67)

şeklinde anlatılmakta iken Belkıs'ın hasta yatağındaki hali, yine destancı tarafından bize;

Kelse Belkıs catıptır,

Kanı kalıp bir kaşık,

Eti kalıp kök caşık,

Tabılgıday katıptır,

Sarı ooru bolup catıptır. (Metin, s. 67)

şeklinde belirtilmektedir. Bayış'ın bir dağın yamacına döşek serip çalılıarın arasına yatması;

Öyüzgü toonun öñürdö,

Bıtkıl-sıtkıl señirde,

Kakaska çıgıp kaldı emi,

Boy bekitip aldı emi.

Çıtırman kalıñ tokoydun

Ortosuna bardı emi,

Belden töşök saldı emi,

Belin çeçip er Bayış,

Oşondo uktap kaldı emi.

.....

Uktap atat er Bayış,

Ak señirdin uçugu, (Metin, s. 82)

şeklinde tasvir edilirken Celmayan'ın Belkıs, Canış ve Bayış tarafından yakalanıp ayakları bağlandıktan sonra altı saat boyunca ateş etmelerini destancı;

Celmayandın artınan
Üçöö birdey carıştı,
.....
Şıragınan ildi emi,
Kup ölorün bildi emi,
Eki kolu salpaktap,
Eki etegi dalbaktap,
Başı ıldıy salañdap,
Añgemege batışıp,
Altı saat bul üçöö
Buta kılıp atışıp,
Kañça iret attı emi
Kalbır bolup Celmayan
Kak oşentip cattı emi. (Metin, s. 95)

şeklinde anlatmaktadır.

XI. 1. 1. 4. Hayvan Tasvirleri:

Sadece Musulmankulov varyantında görüldüğü üzere uyumakta olan Bayış'a yaklaşan kaplan yavrusu bize;

Ak colborstun küçüğü.

.....

Ak colbors kelet kürpüyüp,

Alıstan kelet dümpüyüp.

Adamdın cıtın aldı emi,

Alaçıktay çoñ colbors

.....

Alayın dep kaldı emi.

Astıñkı kolun oñdotup, (Metin, s. 82)

Kötkü butun komdontup,

Araanday oozun açtıptır,

Ak köbügün çaçıptıp,

Kötkü butun takandap,

Cılıp keldi cakındap,

.....

Kuyruğu menen salganda

Üydöy terek cıgılıp, (Metin, s. 83)

.....

Tirüüsündöy komdonup,

Araanday oozun açtırıp,

Ak köbügün çaçtırıp. (Metin, s. 84)

satırlarıyla tanıtılmaktadır.

XI. 1. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Arasözler:

XI. 1. 2. 1. Durum Açıklayanlar:

Bu gruba aldığımız arasözlerin çeşitli olay, durum, inançî töre, gelenek vb. olgular konusundaki bilgileri kadar anlatı kahramanlarının belirtilen hususlardaki tutumlarını belirten bir özellik gösterdiği de ortadadır. Örneğin rüyanın tesiriyle etrafında Kalmukları görmeyi uman Bayış'ın yiğitleriyle birlikte oturduğu sıradaki düşüncesi;

Eki bek turdu bolpoyup,

Ortosunda Celmayan

Uktap catat tompoyup.

Erteñ menen bolgondo

Cigitterin çakırıp,

Calpı kel dep bakırıp.

Calpı keldi baarısı,

Caşı menen karısı, (Metin, s. 42)

Masılat kılıp oturup,

İçinde eç bir buşman cok,

Eki caktı karasa,

Eleñdegen duşman cok.

Kalmaktın baarı bıkıldap,

Kara toonun aldında

Kaynap catat cıkıldap,

Anı körböy kalganı,

Armandı başka salganı.

Çoguluşup oturup,

Seksen birdey balbanı (Metin, s. 43)

dizeleriyle aktarılmakta; Canış ile Bayış'ın Celmayan'ın yönlendirmesiyle görünüşte ava aslında ise onları Kalmuklara teslim etme niyetinde oluşunu yine destancı bize;

Kılğanında aybı çok,

Kızıtalak Kalmaktın

Kelet degen daynı çok. (Metin, s. 43)

şeklinde yorumlar. Altı yüz Kalmuk'un Canış ile Bayış'ı kuşattıkları sıradaki çaresizlikleri de;

Altı cüz Kalmak bardı emi,

Tegerektep aldı emi.

Cetimiş miñ bardı emi,

Ala-Köldün boyunan

Tepkedey cer kaldı emi.

Cerdin baarı çañ bolup,

Kündün közü körünbey,

Karañgı tuman kan bolup,

Temir nayza kılkıldap,

Celektin baarı bılkıldap,

Katar tartıp cardanıp,
Kalmaktın baarın capırıp,
Kayran Bayış bakırıp.

şeklinde ifade edilmektedir.

XI. 1. 2. 2. Gelenek ve Töre Açıklayanlar:

Destanda Canış ile Bayış'ın ülkelerini Akcol ile Darbaz adlı iki kölenin elinden kurtarışı, anne ve babalarını tekrar hanlık tahtına oturtması üzerine düzenlenen toyda oynanan "cambı atuu", "ulak tartuu" ve "kök börü" adlı geleneksel oyunların oynandığını biz, destancının;

Urgaaçı, erkek eki bet.
Erkeçten ulak tarttırıp,
El çoğulup et tartıp,
Eki bara bir tartıp,
Kaldayıp turgan karı bar,
Kasiyettüü baarı bar,
Buralıp cürgön kızdar bar,
Kasabaluu kelin bar,
Altı miñdey eli bar,
Aydıñ talaa ceri bar.
Añgemege batışıp,
Erkek menen urgaaçı

Eki bölök tartışıp,

Añgemege batışıp.

Ak mılıtığı kolunda,

Altın cambı atışıp,

Adep ulak tartışıp.

Kız-kelin menen boz baldar (Metin, s. 104)

şeklindeki sözlerinden öğreniyoruz.

XI. 1. 2. 3. Destanın Bittiğini Anlatanlar:

Destanın dinleyenlerin gönlüne göre bittiğini, orada bulunanlara esenlikler dilemesini destancının ağzından biz;

Biriğişin cırğaşıp,

Koşuluşup salamat,

Koş aman bol cigitter,

Kazal büttü tamamat. (Metin, s. 115)

sözleriyle öğreniyoruz.

XI. 1. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici Ara Sözler:

Bu gruba alacağımız ara sözler, destancının olaylar ve durumlar karşısındaki kendi düşüncelerini bize yansıtmaktadır. Hem sözlü gelenekte hem de gündelik hayatta da karşılaştığımız bu durum, destanın dokusu ile gündelik hayatın ne kadar yakından

ilişkili olduğunu da bize göstermektedir. Mesela destancı, Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla karşı karşıya kalmasını Celmayan'a bağlar ve bu durumu bize;

Cakşı aytar kişi çok bolup.

Kılğanında aybı çok,

Kılçayıp artın karasa,

Kırk cigittin daynı çok, (Metin, s. 50)

dizeleriyle anlatır. Canış ile Bayış'ın Celmayan'ın oyunuyla Kalmuklarla karşı karşıya kalmasındaki kuvvet eşitsizliğini destancı;

Kaçarına ceri çok,

Kalaluu korgon çebi çok,

Cigitterdin baarı çok,

Tigintip atkan kalmakka

Tit bağıp adam barabı? (Metin, s. 47)

şeklinde aktarmaktadır. Yine destancı, Canış'ın tek başına düşmanla olan mücadelesini ve bu mücadelede yaralanmasını;

Elüü kişi kırdı emi,

Kırganına bolbodu,

Kırgıy emes kaçkıday,

Bul kızır kayır oñbodu.

Cayıldık kıldık ölgöngö,

Kurgan Canış kanetsin,

Can coldoşun körgöndö.

.....

Acaldın ogu tabılıp,

Can kalbastan Kalmaktar

Baarı kirdi kaçırıp (Metin, s. 53)

sözleriyle yorumlar. Bayış'ın Kalmuklara yakalanmasını ise anlatıcı;

Kolgo tüşüp er Bayış,

Kokuy kün bolup kayıştı,

.....

Tulpar taştı bastı emi,

Toktoosu çok kaçtı emi, (Metin, s. 54)

.....

Can coldoştun baarı çok, (Metin, s. 55)

şeklinde ifade etmektedir. Yere düşen ve kımıldayacak gücü olmayan Canış'ın tulpar atı tarafından sırtına bindirilmesi;

Karışkırça kılçayıp,

Kayra üstünö saldı emi,

Ayban da bolso canıbar,

Adamdan estüü tubaybı, (Metin, s. 55)

şeklinde yorumlanmakta, onun bu çaresizliği yine destancı tarafından;

Kılğanında aybı çok,

Kılçayıp artın karasa,

Duşmandardın daynı cok.

Uşu cerde er Canış

Süylöyün dese tili cok,

Ce süyüp bagar eli cok,

Karap tursa begi cok, (Metin, s. 55)

Kalaaluu korgon çebi cok,

Kantesiñ degen eli cok. (Metin, s. 56)

dizeleriyle aktarılmaktadır. Atı tarafından mağaraya bırakılan Canış'ın akan kanlarının bir sıçan tarafından yalanması da;

Cügürüp çıçkan keldi emi,

Akkan kandı şimirip,

Az kelgensip tügöngür,

Etin tiştep kemirip, (Metin, s. 56)

satırlarıyla açıklanmaktadır. Kalmukların Bayış'ı esir alıp bağlaması ve baygın halde iken ayıldığında Bayış'ın esir olduğunun farkına varması destanda;

Esi ketip kaltırap,

Kesepettüü kalmaktar

Celigip süylöp til bilbeyt,

Kesepettüü kalmaktı

Keyigenden can süyböyt.

Kılğanında ayıp cok,

Kırk cigittin daynı cok,

Kıdırata karabay,

Kılça canın ayabay,

Cigitten tirüü kalbaptır, (Metin, s. 58)

dizeleriyle açıklanmaktadır. Bayış'ın Kalmuklar tarafından yakalanıp zindana atılması sırasındaki durumu düzenbaz Celmayan'a bağlanarak destancı tarafından bize;

Kılğanında aybı cok,

Kılımdın baarın karasa,

Er Bayıştın daynı cok. (Metin, 62)

şeklinde anlatmaktadır. Belkıs'ın Bayış'ı görememesinden dolayı hastalanmasını yerinde gören destancı bu durumu bize;

Kılğanında ayıp cok,

Kız tappadı daynı cok, (Metin, s. 63)

satırlarıyla açıklamaktadır. Canış ile Bayış uzun süre Bayış'ı görememektan dolayı ıstırabı da kendini bilmez halde yatan Belkıs'ın bu durumu endişelenirler ve hastalığının ne olduğunu anlamak amacıyla bir falcıda karar kılınır. Belkıs'ın on yiğidi bu falcıyı bulup dönerlerken bir sırığa binen falcının rüzgar gibi uçarcasına gitmesinden dolayı delikanlıların atları yorulması destancı tarafından bize;

Kempir menen boz baldar

Kele catat carışıp,

Boz baldardın mingeni

Arıp ketti bildiñbi,

Kempirdin mingen uugu

Çığıp ketti bildiñbi? (Metin, s. 67)

satırlarıyla aktarılmaktadır. Uyumakta olan Bayış'a bir kaplanın yaklaşması esnasındaki durumu;

Serepçilep kurguruñ,

Sekide cüröt bulbuluñ.

Oygotso Bayış oygonboy,

Ölörün asti oylonboy. (Metin, s. 82)

şeklinde yorumlanmaktadır. Celmayan'ın ölü hade ayaklarından bağı sallanışını destancı bize;

Kalbır bolup Celmayan

.....

Arkan menen tutam cer,

Baylangan ceri kalıptır,

Tamçılagan cerinde

Maylangan ceri kalıptır.

Andan bölök daynı cok,

Asıldardın kılğanının aybı cok. (Metin, s. 95)

şeklinde yorumlamaktadır. Canış ile Bayış'ın Belkıs'ı karşılamak üzere yola çıkışları sırasında destancı, Bayış hakkındaki düşüncesini bize;

Ak tulpar menen bolpoyup,

Asılıñ Bayış koykoyup. (Metin, s. 114)

satırlarıyla aktarır. Destancı, CanıŖ ile BayıŖ'ın anne-babaları ile beraber tahta çıkıp Belkıs'la evlenmesi üzerine verdikleri toyun yerinde olduğunu bize;

Eldin baarı süyünüp,

.....

Adamdın baarı kubanıp,

Asıldığın bilgizip,

.....

Kança kn toy kılıp, (Metin, s. 114)

satırlarıya ifade eder.

XI. 1. 4. Bağlayıcı Arasözler:

Bu grupta yer alan ara sözler, vakada bazen bir olaydan diğerine bazen de bir coğrafyadan baŖkasına geçileceğini ifade eder. Masallardaki "masal ortası tekerlemeleri"ni, halk hikayelerinde ve Dede Korkut'ta ise "geiŖ formelleri"ni hatırlatan bu durumla CanıŖ, BayıŖ destanında da karŖılaŖmaktayız. Nitekim destancı, CanıŖ ile BayıŖ'ın anne-babalarını tahta oturtup büyük bir toy verdikten sonra sıranın Belkıs'a geldiğini anlamıŖ olup bu iki farklı olayı vakada;

BirigiŖip kalınar,

Belkıstan kabar alınar. (Metin, s. 113)

dizeleriyle birleŖtirir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki dört grup halinde değerlendirdiğimiz arasözlerin tasvirler baŖlıėı altında yoėunlaŖtıėını görmekteyiz. Bu durumun destanın oluŖumunda yani anlatıcının destana en çok kattıklarının neler olduğu konusunda bizi aydınlattığı ortadadır.

XI. 2. Canavev Varyantı

XI. 2. 1. Tasvir Edici:

XI. 2. 1. 1. Yer Tasvirleri:

Canış ile Bayış'ın Celmayan'ın avlanmaya gitmek istedikleri Ala Köl, destancı tarafından bize;

Ala-Köl közdöy bölünüp,

.....

Aşuusu biyik toolordu,

Agını katuu suulardı

.....

Arkırap agıp biyaktan

Darıyaga bardı ele. (Metin,s . 124)

satırlarıyla verilmekte, Ala Köl'ün tasvirini bizzat kendi yapacağını ise;

Men aytayın silerge

Ala-Köldün bolcolun,

Alda Taala kuduret

Eki bekti koldogun. (Metin, s. 124)

Caydın künü boluptur,

Can körbögön makuluk

Baarı cogu toluptur.

Kazdarı uçup karkıldap,

Kanattarı çarkıldap,
Köl üstünö toluptur,
Ayuusu cüröt alışıp,
Karışkır cüröt kabışıp,
Tülküsu cerde coyloşup,
Düynödöğü makuluk
Köl ceeginde oynošup.
Körgön soñ ayran tañ kaldı, (Metin, s. 125)

şeklinde belirtmektedir.

XI. 2. 1. 2. Durum Tasvirleri:

Canış'ın düşmanlardan kaçıp yaralı halde bir mağaraya girdikten sonra baygın halde yatakalışı bize;

Cetimiş cerden ok tiyip,
Caradar bolup kaldı emi,
Ayrı beles kesendin
Aldına kaçıp bardı emi,
Til bilbegen kalmaktar
Artınan kuup kaldı emi.
Karargan üñkür bir taştı
Oozuna kaçıp bardı emi.

Irgayga atın çalıptır,

Caradar bolgon beçara,

Calgız catıp kalıptır. (Metin, s. 131)

satırlarıyla anlatılmakta iken Belkıs'ın Bayış'ı görür görmez aşık oluşu ve sarılık olup yatağa düşmesi bize;

Tutkundalğan Bayışka

Aşık bolup kalıptır.

Tabamın dep Bayıştı

Bir künü izdep barıptır.

.....

Kaňgırap saray kalıptır.

Kördüñbü dep kalmaktın

Baarına suroo salıptır.

Tabamın dep Bayıştı

Aylanıp izdep kaldı emi,

Eç daregin bile albay,

Baarınan coop alğan soñ,

Sarı ooru bolup kaldı emi.

Eki cıl izdep tappastan,

Kanatınan kayrılıp,

Ordunan öydö turbastan,

İçken aşın cutpastan,
Üygö catıp büktüşüp,
Belkıs cattı zar kılıp.
Aşığın izdep taba albay,
Ayıkpas dartka kalıptır, (Metin, s. 134)

satırlarıyla verilmektedir. Belkıs'ın kendisine "hastalığını öğrenmek için" gönderilen falcının başarısız oluşu üzerine babası tarafından öldürülmesi ise destanda;

Kan aldına barganı,
Açuusu kelgen padişa
Başın çaap salganı,
Acalı cetken kuu kempir
Beyacal ölüp kalganı. (Metin, s. 135)

satırlarıyla verilmektedir. Belkıs'ın yanında kızlarla birlikte Bayış'ın atıldığı zindanın başına geldiğinde Bayış'ın durumu destancı tarafından bize;

Cetimiş kulaç zındanga
Oşondo arkan saldı emi.
Beş cıl catıp zındanda
Kara cimıray bolup kalıptır

.....

Aylası ketip tolgonup, (Metin, s. 138)

şeklinde açıklanmaktadır.

XI. 2. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Arasözler:

XI. 2. 2. 1. Durum Açıklayanlar:

Zindandan Belkis tarafından çekilip çıkarılan Bayış, ağabeyini hatırlar ve Ala Köl'e doğru at binerek onu bulduğunda ağabeyi, bir yıl boyunca Kara-Ünkür adlı mağarada kurtarılmayı beklemektedir. Bu durumu destan anlatıcısı bize;

Ala-Köl közdöy barıptır,

Karap bolgon agam dep,

Agamdı kaydan tabam dep,

Altı Şaar keñ Zimin

Elime kantip baram dep,

Canışın kayda kaldı? dep,

Ene-atam kelip ıylasa,

Ne dep coop tabam dep,

Ala-Köl közdöy barıptır,

Azap menen cok izdep,

Aylanıp cürüp kalıptır. (Metin, s. 138)

Caraluu bolgon agası

Darını taap alıptır.

Er-curtuna ketpesten,

Bir cıl cürüp kalıptır.

Kara Ünkürdü paanalap, (Metin, s. 139)

şeklinde açıklamaktadır.

XI. 2. 2. Gelenek-Töre Açıklayanlar:

Canış ile Bayış'ın memleketlerine dönüp ana babalarını tahta çıkarttıktan sonra düzenledikleri toyda "kök börü" oynattığını;

Katın menen erkekti (Metin, s. 142)

Ekige bölüp salıptır,

Erkeçten salıp kök börü

Kuldarı tartıp kalıptır.

Kabılan gibi tuugan er Canış,

Kaçırıp kaldı er Bayış.

Kökbörü tartkan kuldardı

Arkadan kuup barganı,

Aldındaki attardın

Camınan basıp kaldı emi.

Eñip alıp kuldardı

Ay, Künçolpon aldına

Kökbörü tartıp bardı emi. (Metin, s. 143)

satırlarından öğreniyoruz.

XI. 2. 2. 3. Destanın Bittiğini Anlatanlar:

Destan kahramanlarının eşlerine ve sevdiklerine kavuştuğunu, destanın bu şekilde bittiğini destancı bize;

Musapır bolgon eki bek,

El-curtuna bardı emi,

Ene-atası musapır,

Karganına körüşüp,

Ayçolpon menen Küñçolpon,

Carlarına körüşüp,

Aman-esen barganı,

Baştan-ayak bul kebim

Tamam bolup kalganı. (Metin, s. 143)

şeklinde açıklamaktadır.

XI. 2. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici:

Destancı, yetmiş yerinden yaralanıp neredeyse kalbura dönen Canış'ın elini kolunu kımıldatamayışını;

Basayın dese, butu cok,

Karmayın dese, kolu cok, (Metin, s. 131)

şeklinde yorumlamaktadır. Belkıs'ın babası Kalmuk hanı tarafından esir edilen Bayış'ı hiçbir yerde bulamayışı destancı tarafından;

Bayış tügöl balaa cok, (Metin, s. 134)

şeklinde yorumlanmakta, sevdiğinden haber alamadığı belirtilmektedir. Destan anlatıcısı ağabeyin kardeşe değil de kardeşin ağabeyine yardımcı olmaya çalışmasını;

Agasının üstünö

İnisi bardı karaçı. (Metin, s. 139)

şeklinde açıklarken bir anlamda Bayış'ın ağabeyinden daha kahraman olduğunu vurgulamaktadır. Destancı, Canış ile Bayış'ın Kalmukların elinden kurtuluşunu, sevgililerine ve eşlerine kavuşmasını, anne ve babasını Akcol ve Döbök'ün elinden kurtarışını da "piyango" olarak değerlendirmekte ve bu durumu bize;

Bergisi kelse oşondoy (Metin, s. 143)

şeklinde yorumlamaktadır.

XI. 2. 4. Bağlayıcı Arasözler:

Destancı, Bayış'ın Kalmuklar tarafından bağlanıp esir edildikten sonra Canış'tan haber vermek gerektiğini bize;

Bayış tursun bul cerde,

Agası bolgon Canıştan

Aytayın kabar silerge. (Metin s. 131)

şeklinde ifade ederken Bayış'ın, Kalmukların elinde esir bulunması ile Belkıs'ın Bayış'ı ilk defa görüp aşık olmasını birbirine bağlamak isteyen destancı iki olay arasındaki ilişkiyi ise;

Kayran baatır er Bayış

Cata bersin bul cerde,

Padışa kalmak kızınan

Aytayın kabar silerge.

.....

Musulman bolup kan kızı

Turup tursun bul cerde,

Azapta catkan Bayıştan

Aytayın kabar silerge. (Metin, s. 133) ve;

Karañgı zından aldında,

Bayış baatır bul cerde,

Musulman bolgon Belkistan

Aytam kabar silerge. (Metin, s. 134)

sözleriyle sağlamaktadır.

Canayev varyantını arasözler bağlamında değerlendirdiğimizde Musulmankulov varyantına benzer bir durumla karşılaştığımızı görmekteyiz. Nitekim, arasözlerin çoğunluğunu tasvirlerle ilgili olanlar oluşturmakta, buna rağmen Musulmankulov varyantında yorum bağlamlı arasözlerdeki yoğunluk Canayev'de görülmemekte ve kişi tasviri arasözlerine ise hiç rastlanmamaktadır.

XI. 3. Akiyev Varyantı:

XI. 3.1. Tasvir Edici:

XI. 3.1.1. Kişi Tasviri:

Canış'ın eşi Kümüşay'ın dillere destan güzelliği destancı tarafından bize "Canışka Külböshandın Kümüşay suluu degen kızın alıp berdi. Kümüşaydın suluulugu küügümdö kün tiyip turgan sıyaktuu bolup, adamdın közün taygıltçu eken." (Metin, s.

148) satırlarıyla "karanlığı bile aydınlatacak ışıklı yüzü olan bir kadın" şeklinde tarif edilmektedir.

Dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı köprünün tuğlalarını toprak gibi ufalayarak ezdiğini gören ve bu duruma şaşırın Canış'a, olağanüstü gücü ve kuvvetinin sebebini;

On dört, on üç caştağı

Baldar korkçu sezimen,

Oşondon berki körgönüm,

Kete elek menin esimen.

Oşol oynoo kezimde,

Atamdın beş cüz töösü bar,

Örköçü cok baarısı

Ördök moyun kızıl nar,

Cazdın künü köktömdö,

Oynop çıktık köp baldar.

Oşo töönün içinde

Körüngöndü kubalar,

Cakın kelse cazganbay, (Metin, s. 177)

Tiştep alıp ırgıtar

Arasında köp eken,

Kişi çaynar buuralar.

Kaçırıp kaldı bir buura

Bizdi karay tup-tuura,
Çıday albay betinen
Çıga berdim burula,
Baldardın baarı men cakka
Kaçıp berdi çubura.
Köbügün bürküp çaçılıp,
Könöktöy oozun açılıp,
Bir balanı çetinen
Çögölöy tüşüp aymadı,
Çırkıratıp çaynadı.
Cagalmay algan çımçıktay,
Balanın şoru kaynadı,
Tabalbadım oşondo
Acıratar aylamdı.
Koş koldop alıp bir buttan,
Açuum menen ırğıtsam,
Butu kala beriptir,
Karmagan koldo culunup.
Kalkka tarap ketiptir,
Kabarım katuu ugulup.
Toguzumda toktolboy,

Mına oşonu kıldım men,
Tayatamdın kolunda
Oynop cürgön keziñ sen,
Balapan küñkü iş bolçu,
Baatır Canış işenseñ.
Erkeletip ene-atam,
Akıl, nasaat üyrötkön,
Oynoktuktı oyumdan
Oşo küñü tügötköm,
Andan kiyin ata-enem,
Añdıp cürüp cetiltken.
"Mından kiyin çıragım,
Balbandıgıñ çıgarbay,
Baatır bolgun çıdamkay"
Degen bolçu ata-enem,
Oşonu menen ubadam,
On caşımda bekigen. (Metin, s. 178)

.....

Andan kiyin çıgarbay,
Saktagamın küçümdü,
Eger eki bolgon çok,

Ene-atamdın bütümü,

Aşıgıp bugün körsöttüm, (Metin, s. 179)

satırlarıyla ifade eden Bayış'ın uyumakta iken yanına yaklaşan kaplanı son anda yakalaması bize;

Tura kaldı er Bayış,

Uykunun uusu tarabay.

Eki cagın karabay,

Eçtemeni sanabay.

Kelesoo bolgon emedey,

Karap turat er Bayış,

Colborsko küçün teñebey.

Kara çaar kabılan,

Kaçırıp kelip abıdan,

Kayrattanıp Bayışka

Çeñgelin saldı cañıdan.

Çeñgelin salıp Bayıştı

Ala albadı karuusı,

Baatır Bayış colborstu

Kaçırata karmadı.

Kara çaar colborstun

Ketken kezi darmanı, (Metin, s. 302)

satırlarıyla verilmekte, bir anlamda Bayış'ın fizik gücünün kaplandan daha üstün olduğu belirtilmektedir.

XI. 3.1.2. Yer Tasviri:

Destanda Akkürgün ırmağının konumu, destancının ifadesiyle "Kıtay menen kırgızdın ortosundo ... Akkürgündün zoosunun túbünö..." (Metin, s. 147) satırlarıyla kendi adıyla anılan dağı ve ırmağı olan bir coğrafya olarak verilmekte; Akkürgün'e giden yol ise Nurkan tarafından;

Akkürgündün arası

Altı ayçılık col bolot,

Agıp catkan suusu cok,

Kakırama çöl bolot,

Adamdın köbü coldo ölüp,

Körbögönü kör bolot.

Tulpardan tuyak tügönöt,

Tirüü adam candan tünülöt.

Tuş-tuştan tuura col kelet,

Duşmandan türö kol kelet.

Oyloçu Bayış karagım,

Oşondo cardam kim beret?

Acıdaar bar soylogon,

Colborsu bar coylogon,

Aybandın alpı köp bolot,

Adamdı tirüü koybogon.

Karışkırılar kabışkan,

Dübürtün ugat alıstan,

Akkürgündün çölündö

Ar türdüü balaa cabışkan. (Metin s. 158)

sözleriyle tamtakır ve vahşi hayvanların dolaştığı ve altı ayda geçilebilen bir çöl olarak tanımlanmaktadır. Canış, Bayış ve yiğitlerinin aşır geçtikleri Akkürgün kayalıkları ise destancının ağzından;

Altımış özön ak munar,

Arkaygan biyik zoolor bar,

Başında açık colu cok,

Tegerete tuyuk car,

Üstünön tuman arılbayt,

Baştarı appak möñgü kar.

Coo barbı dep köz salbay,

Col arıtıp iz çalbay, (Metin, s. 181)

dizeleriyle ifade edilmektedir. Yine Akkürgün kayalıklarından geçmeden izlerini kaybettirmeleri ve Aydın Köl'de dinlenmeleri gerektiğini belirten Bayış'ın ağzından bu mekan;

Dünüyödö uşunday

Cerden sonun çıgabı,

Cel cürgöndö caykalıp,
Caltıdasa tulañı,
Koktu sayın şarkırap,
Agıp catsa bulagı,
Cer ekensiñ Aydıñ köl,
Udurguy tüşüp sayılğan
Bugu, maral, kulanı. (Metin, s. 182)

.....

Tatınakay Aydıñ köl
Tappadım senin kemiñdi,
Köz kubanıp körküñö
Köñülüm ösüp semirdi.
Köl bolbosoñ koyo kal,
Suuñ tattuu şeker-bal,
Ceegiñdin baarısı,
Sıyra çıkkın suluu tal.
Adam cerdep kelbegen,
Aydıñ köl senin aybıñ al,
Buduruñ tolgon bugu eken,
Adamzat seni cerdebey,
İçiñ tolgon muñ eken,

Adırn arkar, kulca eken,
Küñgöy, teskey tüzdörüñ
Kümüş, altın nurduu eken.
Cagaldanıp körünöt,
Calama zoo biyigiñ,
Canaşa çubap çırkıldap,
Eçki-teke, kiyigiñ.
Kapçığaydan keñ kazgan,
Karışkır, tülkü iynini.
Kuzgunuñ uçup kurkıldap, (Metin, s. 183)
Kuularn cüzöt çarkıldap,
Kulaalın cüröt salpıldap,
Suuruñ töştön çırkıldap,
Adam uulu cerdebey,
Baylangan eken sizdin bak.
Ördök, çürök, kaşkaldak,
Añırn cüröt añkıldap,
Balıkçı kara şakıldap,
Bakalar çardap kakıldap,
Bulbuluñ sayrap tünündö
Çakçığay koşo çakıldap.

Koñursugan kayran cer
Kaşka çımçık kargaday,
Karagatiñ almaday,
Cılgada tülkü oynogon,
Tokoyunda bilinbey,
Colborsuñ bar coylogon.
Karışkırıñ kabışkan,
Kaşkulagiñ alışkan,
Bürkütüñ zoodo şaşıgan,
Kükügüñ toodo taşıgan,
İtelgiñ toodak imergen,
Şumkariñ teköör cibergen (Metin, s. 184)

sözleriyle "insan hayatının rahatlıkla devam ettirilebileceği bir yer" olarak tanıtılmaktadır.

XI. 3. 1. 3. Durum Tasviri:

Bayış'ın Akkürgün'ü görme isteğinin olumsuz karşılandığını duyan Bayış'ın: "Bayış baatır külümsüröp atasın karap, kökülün tarap, agasın sınaş, özün-özü çıñap, kayratı batpay elirip, çıga turgan attay moynop orguştap, ottoy közü oynop..." (Metin, s. 159) satırlarından da anlaşılacağı üzere sınırları yay gibi gerilir ve gözlerinden ateş çıkar. Kümüşay ise Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmek isteyen oğlu Bayış'a;

Caydın künü caykalıp,

Başkı kölgö kongondo,
Bar tamagım dapdayar,
Caynap turgan ordomdo.
Sen boyumda colborstun
Etine talgak bolgomun,
Törörümdö kırk künü
Kıynoosun tartım tolgoonun,
Öödö bolboy oşondo
Ölö turgan bolgomun. (Metin, s. 162)
Atañ Nurkan oşondo
Kalıñ kırgız elinin
Mergenderin cıydırgan,
Colbors atıp bersin dep,
Carçı menen çakırtkan.
Atıp kelip berem dep,
Añçılar tarap tuş-tuşka,
Colborstu cokton taptırgan,
Mergenge beşti attırgan.
Cürögün tuurap cedirip,
Terisin kabat captırgan,
Töröp iyer beken dep,

Tört künü terige catkırgan.

Ötüşüp ketken talgagım,

Arañ cangan teri menen,

Beş colborstun cürögün

Bir tuuratıp cegenden,

Ugar bolsoñ sen üçün,

Ubarası uşul eneñdin, (Metin, s. 163)

diyerek kendisine hamile iken ne kadar sıkıntı çektiğini ancak beş kaplanın yüreğini doğrayarak yedikten sonra uyuyabildiğini ifade eder. Canış ile Bayış'a göre sıra (köprü yıkıldıktan sonra) Kıtaylara saldırmaya gelmiştir:

Köñülü tınıp baatırlar

Attın baarın caydaktap, (Metin, s. 172)

Buttarın anın bekitip,

Çider salıp baymaktap,

Oozduktarın çıgarıp,

Otkoruşup toyguzup,

Oonatıp kayta sugarıp,

Köñtörö eer, kök camboz,

Caba salıp tokudu,

Attın baarın dayardap,

Cönöy turgan boluştu.

Cetek atka cigitter

Cügün artıp kamdanıp,

Cönöy berdi baatırlar,

Colgo tüşüp şañdanıp, (Metin, s. 180)

.....

Carışıp ketip baratat,

Baarisı köpkön caş baldar. (Metin, s. 181)

satırlarından da anlaşılacağı üzere...

XI. 3. 2. Açıklayıcı Bilgi Verici Ara Sözler

XI. 3. 2. 1. Durum Açıklayanlar:

Bayış'ın, babası Nurkan'dan Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmek üzere gitmelerine izin vermesi için onu nasıl razı etmeye çalıştığını ve sadece babasını değil orada bulunanları da ikna etmeye uğraştığını destancının ağzından biz;

Atası Nurkan mingizgen.

Koco, moldo eşendi,

Kazı, muptu, çeçendi,

Kaltırbay baarın eerçitip,

Cönödü Nurkan abışka,

Tegerektep oturup,

Keñeşin saldı Canışka.

Keñeşke aldı cakının,
Kep tarattı akırın,
Keyitpey turgan öñdöndü,
Er Canış, Bayış baatırın,
Atası Nurkan baarına
Aytıp turat akılın (Metin, s. 167)

sözleriyle öğreniyoruz.

XI. 3. 2. 2. Gelenek Töre Açıklayanlar:

Çocuklarının ısrarlarına dayanamayan Nurkan, Canış ile Bayış yola çıkmadan önce büyük bir toy verir ve Orhun Yazıtları'ndan beri Türk kültürünün genetik kodlarından biri olan "Aç görüp çıplak giydirme" geleneğini yerine getirir. Üstelik bu toyda "at-kunan çaptıruu" "balban küröş", er engiş" gibi geleneksel Kırgız milli oyunları da yer almaktadır:

Kerneyçini keltirip,
Surunaydı tarttırıp,
At, kunandı çaptırıp,
Baldarıñdan ayanbay,
Dünüyöñdü zarp kılıp,
Küñgürögön konoktu
Altı künü baktırıp,
Başkı köldöy çık kılıp,

Canar toodoy et kılıp,
Tamaşanı köp kılıp,
Baatırlardı bet kılıp,
Balban küröş, eñiştı
Bir-birine cıktırıp.
Aldına atan töö berip,
Saarına bee berip,
Cetıngge kiyer ton berip, (Metin, s. 168)
Cetpegeñçe çoñ berip,
Koco, moldo, eşenge
Kol kayırdı mol berip,
Cesirge soyor koy berip,
Ceti künü toy berip,
Kalıñ kırgız köp elden
Kol caydırıp duba alıp, (Metin, s. 169) ve;
Boz ulanga bir caktan
Kökbörüsün tarttırıp.
Balbandarı küröşüp,
Baygeden atın süröşüp,
Baatırları sayışıp,
Bakandarı tireşip,

Eñiřiler bir caktan
At üstündö eñiřip,
Irçıları betteşip,
Eki-ekiden ceñiřip.
Segizinçi künündö
Tamaşası taradı. (Metin, s. 170)

satırlarından da anlaşılacağı üzere...

XI. 3. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici:

Yorulduklarının farkına varan Bayış'ın, ağabeyi Canış'a "azıcık dinlenmelerini" söylemesi destancı tarafından;

Bala da bolso Bayışta
Akıl da bar, erdik köp, (Metin s., 181)

şeklinde yorumlanır. Celkayıp'ın ne Bayış'a yardım edeceğini ne de babasına karşı gelebileceğini düşünen destancı bu durumu;

Aylası ketip Celkayıp
Er Bayışka boluşup,
Atasın çıdap ata albayt.
Ce atasına boluşup,
Er Bayışka bata albayt.
Camandıkka bet burup,

Eköönün birin sata albayt. (Metin s. 320)

satırlarıyla anlatır ve Celkayıp'ın ne kadar çaresiz bir durumda kaldığını belirtir.

XI. 3. 4. Bağlayıcı:

Bayış'ın zindandan çıkarılamayışı, bir başka ifadeyle Celkayıp'ın babası ile sevgilisi arasında kalışı nedeniyle olayın bitmeyeceğini düşünen destancı;

Emdiği söz baştalsın,

Kulançı menen Tamadan, (Metin, s. 320)

diyerek Kulançı ve Tama adlı yiğitlerin sırayla Bayış'ın karşısına çıkacağını belirtmek ister.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Akiyev varyantında da tasvirler bağlamındaki arasözler, diğerlerinden daha çoktur. Bu durum bize, diğer varyantlarda da karşımıza çıktığı üzere destanın icrası sırasında tasvirlerin (kişi, ad, yer, durum vb) önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Bir başka önemli husus ise Akiyev varyantındaki arasözlerin sadece üçte biri kadarı alınmış olmasıdır. Destanın hacminin diğer üç varyantın toplamında daha geniş olmasının bizi böyle bir tasarrufa götürdüğünü belirtelim.

XI. 4. Dıykanbaev Varyantı:

XI. 4. 1. Tasvir Edici:

XI. 4. 1. 1. Durum Tasviri:

Canış ile Bayış'ın dedeleri Hazreti Ali'nin hükümdarlığı ve yiğitliği, ülkesini Kalmuklardan korumak için yaptıkları destancı tarafından bize;

Altı şaar cerinde,
Aziret Aalı han bolgon,
Aalamga dañkı dañ bolgon,
Balbandıgı aşingan,
Ayar bolçu caşınan,
Keleçekti bolcogon,
Kelerkini oylogon,
Kasiyettüü han ele,
Kadıırı curtka bar ele.
Duşmanına zor ele,
Karşı turgan kor ele.
Kırgızga daap kele albay,
Ne kıların bile albay,
Kıtay korkup kalçıldap,
Kaypıp ötçü çeginen,
.....
Aziret Aalı alp ele,
Baatırdıgı calpı ele.
Kırgızdın kegin oylonup,
Miñ kaytalap tolgonup,
Ak-Kürgündün suusuna

Ataylap salgan köpürö,
Kıtay cakka ötüügö.
Kıtayga barıp kol salgan,
Tutkundarın baylatıp,
Küdürötö cılıkı aydatıp,
Kırk töögö artıp olco algan, (Metin, s. 379)

satırlarıyla anlatılmakta, oğlu Nurkan'ın babasına hiç benzemeyen rahatına düşkün birisi olması ise yine destancı tarafından;

Nurkan attuu balası
Özünün ordun baspadı,
Altı Şaar çeginde
Cata berdi cayma-cay,
Baatırdık menen işi çok,
Anı baamdagan kişi çok,
Koluna kılıç albadı,
Korkutup kıtay barbadı,
Kıtaydan körgön korduktu,
Kız-kelin tartkan zorduktu,
Köñülünö salbadı,
Kırğızdın kegin albadı, (Metin, s. 380)

şeklinde açıklanmaktadır. Nurkan ile Külükan'ın evlenmeleri sırasında Hazreti Ali'nin büyük bir toy vermesi;

Nurkandın köönü kuş boldu,
Aziret Aalı atası,
Altı Şaar büt cıyıp,
Ala toodoy et kıldı,
Ala köldöy çık kıldı, (Metin, s. 381)

dizeleriyle belirtilmektedir. Külükan, Canış'tan sonra Bayış'a hamile kalmış, ancak bu hamilelik kendisini zorda bırakmıştır. Bu bağlamda Külükan'ın durumu, destancının ağzından bize;

Külükan bala kötördü,
Demigip basıp cürö albay,
Catıp kaldı turalbay,
Bübü, bakşı çoğuldu,
Başına çırak koyuldu,
Çark aylanıp dem saldı, (Metin, s. 381)
Cayın bilbes tim kaldı.
Aga dağı bolbodu,
Alı ketip alsırıp,
Kanı kaçıp kansırıp,
Ölö turgan bolgonu. (Metin, s. 382)

şeklinde açıklanmaktadır. Kaplan avlamaya gidenlerden yaşlı bir avcı;

On altı caşar bir bala

Oozdugu çok tay minip,

Colborstu kelet cetelep, (Metin, s. 383)

satırlarından da anlaşılacağı üzere on altı yaşında genç bir delikanlının yanında bir kaplanla beraber yürüdüğünü görür. Külükan'ın kaplanı getiren yaşlı avcıya duyduğu minneti ve gösterdiği saygıyı destancının ağzından biz;

Catıp kalgan Külükan

Körgöndö colbors süyünüp,

Üç bügülüp iyilip,

Mergenge taazim kılğanı,

Colborstun cedi cürögün,

Aşkana kıldı tünögün.

Üç künü catıp etin cep,

Tük kaltırbay bütün cep,

Calanıp turup ketkeni,

Et bışırğan kara küñ

Es uçun bilbey cıgılıp,

Ertesi butun şiltedi. (Metin, s. 384)

satırlarıyla öğreniyoruz. Canış ile Bayış'ın zorla babalarından izin alıp Akkürgün köprüsünü görmeye gitmelerinden önce büyük bir toy verilir, bu toy ise bize destanda;

Kan çoğultkan cıyınğa

Karı da keldi, caş keldi,

Aksakalın caykaltıp,
Akılmanı büt keldi.
Kandan buyruk bolgon soñ,
Kasa beeler soyuldu,
Kazan asıp koyuldu,
Toodoy üyüp et kıldı,
Kölbütüp köldöy çık kıldı,
Katarlap tabak koyuldu,
Cetim, cesir toyundu
Altı katar kazına
Asteyil aytıp açtırdı,
Ayaktap kümüş çaçtırdı.
Sadaga, kayır mol berdi,
Sanatın kandın el kördü.
Uy tügündöy köpçülük
Alakan cayıp kelgeni,
Karı debey, caş debey,
Baarısı bata bergeni. (Metin, s. 399)

dizeleriyle açıklanırken toy sonrası seksen yiğidinin Canış ile Bayış'ın arkalarından Akkürgün'e doğru hareket edişleri, destancının ağzından bize;

Seksen cigit señselip,

Bir kurakta teñselip,
At cabdıgı şaraktap,
Asabası carkıldap,
Arada Bayış barkıldap,
Koş-koş aytıp koštoşup,
Baarı birdey okşoşup,
Cönöp kaldı şartıldap. (Metin, s. 400)

şeklinde belirtilmektedir. Canış ve Bayış avlanmakta iken Sıyadat Han'ın bekçisi onları gözlemekte ve yolun açıldığını üzüntüyle seyretmektedir:

Sıyadatkandın karoolçu
Közömöldöp kelatıp,
Aydıñ-Kölgö köz salsa,
Çekti biröö buzgansıyt,
Kara taş zoosu uraptır,
Ak-Kürgün közdöy kulaptır,
Köpürö colu açılıp,
Köp kol ötkön körünöt,
Köñülü köpkö bölünöt, (Metin, s. 403)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere... Bayış'ın, kendisine anlattığı rüyayı Canış;

"Aylanayın karaldım,
Azapka nege caraldıñ,

Tündö tüşüñ tüş eken, (Metin, s. 406)

Azapka salçu iş eken.

Kara taanday köp kıtay

Coldu bögöp alıptır,

Aydıñ-Kölgö kelgendi

Kapırlar eçak biliptir,

Ketirbey bizdi cayloonun

Çogulup kamın körüptür.

Seksen balban başında,

Seksen mergen artında,

Sıyadat kanı kaşında

Bizdi tosup turuptur, (Metin, s. 407)

şeklinde tekrar ederek durumun ümitsizliğini dile getirir. Yine Canış söz konusu rüyanın iyiye çıkmayacağını, Kıtalara saldırmanın anlamsız olduğunu ve bu nedenle ümitsiz bir durumda olduklarını kardeşi Bayış'a;

Catındaşım ulagım,

Caşay turgan kuragiñ.

Azabiña çıdabay,

Atabız Nurkan padişa,

Enebiz Külükan kanışa,

Akiret közdöy ketmekçi,

Sayışarga kılıç cok,
Atışaarga mıltık cok,
Aybat kılar asker cok,
Baş kalkalar paana cok,
Kotorup kiyer kiyim cok,
Korgoloy turgan iyin cok,
Kara taanday kıtayga
Uruşkan menen payda cok.
Aytkanıma bolbosoñ,
Kancıgadan kan agar,
Altı cüz miñ kıtaydan
Kantkende bizdin can kalar.

Tüřüñdön senin korkomun, (Metin, s. 408)

sözleriyle dile getirir. Sıyadat'ın askerlerinin Ayaz ve Argın'ın öldürölüşünden sonra Canış ve Bayış'ın karşısında duramayıp kaçmaları ise destancı tarafından bize;

Cigitter anı akıl dep,
Cakaların karmaşıp,
Caratkan bizdi koldo dep,
Capırt atka mingeni,
Seksen attın dübürtü
Cer silkinip ketkendey,

Düñgüröttü özöndü.
Seksen cigit çuusunan,
Celbiregen tuusunan,
Koşun korkup şaşkanı,
Kokuylap baarı kaçkanı.
Sol cagında er Canış,
Oñ cagında er Bayış,
Albars kılıç kolgo alıp,
Aldıga tüşkön askerdi
Aydap ketip baratat,
Aldı artına karabay,
Caylap ketip baratat.
Ölbö canım, ölbö dep,
Ökürgönü mindan köp,
Kara koçkul kan agıp,
Cötkürgönü mindan köp,
Bir canıma sooga dep, (Metin, s. 418)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

XI. 4. 1. 2. Kişi Tasviri:

Külükan'ın güzelliği destancı tarafından bize;

Kara kan kızı Külükan,
Perinin kızı mında kal,
Ay camalduu can ele,
Aytkanııçça bar ele,
Beli içke iyilgen,
Surmaluu közgö caraşıp,
Kaşı içke çiyilgen, (Metin, s. 381)

satırlarıyla anlatılmaktadır. Daha doğmadan falcılar, şamanlar, Külükan'ın karnındaki çocuğun özellikleri nedeniyle bu zor günleri yaşadığını söylerler ve doğmadan Bayış'ın nasıl bir yiğit olacağı babası Nurkan'a;

Taksır Nurkan kanıbiz,
Tuura sözdü aytpasak,
Çığıp keter canıbiz,
Kanışanın boyunda
Cön bala emes er catat,
Kara kulak şer catat,
Altımış alptın küçü bar,
Paygambardın sürü bar,
Kabılandın türü bar, (Metin, s. 382)

sözleriyle ifade ederler. Bayış'ın olağanüstü doğumu ve fiziki özellikleri ise bize;

Bir çeñgelde kan uyup,

Bir eňgelde cin uyup, (Metin, s. 384)

.....

Aziret Aalı urpagı

Kırgızdan bala tuuldu,

Kıtaydın colu buuldu.

Baralına kelgende

Kara kulak Şer bolot,

Kabılandın türü bar,

Paygambardın sürü bar,

Bir özünün başında

60 erdin küçü bar,

On altıga kelgende

Kıtaydı közdöy attanıp,

Kırgındı bizge salbasın, (Metin, s. 385)

satırlarıyla açıklanmaktadır. Destandaki;

Aziretaalı arbagı

Arkamdan cölöp koldo dep.

Nurkandın uulu er Bayış

A kıykırık salganda

Toodon taştar kuladı,

Aybanattar uuladı,

Kuştar uçtu duuldap, (Metin, s. 411)

Kanatın kağıp şuuldap,

Elikter kaldı ottoboy,

Ulaktarın coktoboy,

Karışkır kaldı ulubay,

Karganın ünü ugulbay,

Askadan ęıktı cańırık

Aybatına baş urap,

Toktoy kalıp, suu aktı,

Bürkölö kalıp, kün ęıktı,

Er Bayıştın betine

Beş beypaktık cün ęıktı (Metin, s. 412)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bayış, Kıtaylara saldırmak için nara attığında tabiattaki değişikliklerden biz onun fizik yapısının ne kadar güçlü ve olağanüstü özelliklere sahip olduğunu anlayabiliyoruz. Onun bu olağanüstü yapısı Sıyadat Han'ın ağzından bize;

Atanı körü kuu düynö,

Calgız kelgen balanın

Aytıp turgan sözün kör,

Karışkır sımal caltanbay,

Kara oçoktoy közün kör,

Buudanın kör, özün kör,

Buura sanduu butun kör,
Bulkunup turgan küçün kör,
Könöktöy bolgon murdun kör,
Buuday dañduu cüzün kör,
Opurulgan sözün kör,
Oçoktoy bolgon oozun kör,
Kunduzday bolgon çaçın kör,
Kuyuluşkan sözün kör,
Aziretaalı ölböptür,
Artında izi kalıptır,
Kırğızdın tümön eri bar,
Uşunday uul tuulgan
Ezelki duşman bağı bar.
Cekeme-ceke men çıgıp,
Cerge kulap cıgılsam,
Colborstoy bolgon balanın (Metin, s 413)

sözleriyle açıklanmakta, destancının ağzından ise;

Çıkmak bolup cekege
Ayaz baatır kamındı,
Kargaday bolgon balanı
Karuudan karmap kısam dep,

Kan kusturup cutam dep.

.....

Anı-munu degiçe,

Açıp közdü cumgança,

Toodoy bolgon Ayazdı

Nurkandın uulu er Bayış

Tomoloto salganı,

dizeleriyle ifade edilmektedir. Sıyadat'ın Argın adlı pehlivanının olağandan iri fizi yapısı ile gücü-kuvveti;

Aşıra ayttı debegin,

Argındın cayı momunday,

Çüylüsü buka sanınday,

Kaşı cılkı calınday,

Süylögönü korkuldap,

Tokoydo cürgön kamanday,

Erdin baykap karasañ,

Çokoy kiygen tamanday,

Tokson torpok bir cegen, (Metin, s. 415)

Topuktukka kelbegen,

Aybandan da caman ay, (Metin, s. 416)

sözleriyle anlatılmaktadır. Canış'ın yaralı halde getirildiği mağarada ayıldıktan sonra uzun bir zaman geçtiğini ve zayıfladığını destancı bize;

Esine keldi er Canış,

Ösüptür sakal bir karış.

Çaçı kuuday boluptur,

Özü kuuray boluptur, (Metin, s. 424)

şeklinde açıklanmakta iken Celkayıp'ın fiziki yapısının güzelliği ve endamı da Bayış'ın ağzından;

Kayratı anın taş carat,

Sözü beret koş kanat,

Suluulugu başkaça,

Süylögönü taptaza,

Kadırına cetermin,

Kalkıma alıp ketermin,

Kıyanat meni kısıpasa.

Aşık boldu özümö,

Kumar boldum sözünö,

Kauhar sınduu cüzünö,

Cer çiygen uzun çaçına,

Almaday bolgon başına,

Surmaluu kara közünö,

Suktanıp cürüp ötüügö.
Ayaldan ayar can eken,
Akılı artık bar eken,
Kılıç alsa koluna,
Kıyratıp koyor cayı bar,
Kırk adamdın kaarı bar,
Kıtaydın kızı debeseñ,
Celkayıpta baarı bar.
Ceti kızdın kencesi,
Sıyadattın erkesi, (Metin, s. 437)

sözleriyle açıklanmaktadır.

XI. 4. 1. 3. Yer/Tabiat Tasviri

Bayış'ın doğuşu sırasında bağırtısından tabiatta meydana gelen değişiklikler destanda bize;

Dağ silkinip taş urap

Tünörüp asman sel cüröp (Metin, s. 384)

dizeleriyle aktarılmakta; Canış ile Bayış'ın avlandıkları Baş Köl ise yine destancı tarafından;

Kulpunup Baş-Köl turuptur, (Metin, s. 390)

Akkuular uçup konuptur

Kaz, ördöğü toluptur,

Köz coosun kandırıp,

Özgöçö körköm boluptur. (Metin, s. 391)

şeklinde açıklanmaktadır.

XI. 4. 1. 4. Hayvan Tasviri:

Bayış'ın ak tulparı;

Ak tulpar cürüp ketkende

Şamal ızgıp, cel soktu,

Baskan ceri oyuldu,

Carıktığım tulpardın

Köörüktöy oozu çoyuldu,

Dañkanınan taş ırıp,

Arkasınan çañ ızgıp,

Asmandı tuman kaptadı, (Metin, s. 412)

satırlarında da belirtildiği üzere bastığı yeri oyan, gökyüzüne her tarafı kaplayan bir duman savuran ve ağzı çuval kadar açılan olağanüstü bir attır.

XI. 4. 2. Açıklayıcı-Bilgi Verici Ara Sözler:

XI. 4. 2. 1. Durum Açıklayanlar:

Destancı usta avcılarının her yeri dolaşıp kaplan bulmak için ülkeden ayrılışlarını bize;

Künü-tünü tınçbay,

Kırdı-kırday cügürdü,

Kıraanmın degen mergender

Colborstun tappay dayının

Bir canınan tünüldü,

Oydu-oydop cügürdü.

Oyronmun degen mergender (Metin, s. 382)

Colborstu izdep tabalbay,

Ontop kelip cıgıldı.

Üç künü karal bolgondo,

Ay cañırıp tolgondo,

Bolcogon cerge kelişti,

Borkuldaşıp ar biri

Bolgonun aytıp berişti,

Seksenge çıkkan mergeni,

Siltıy basıp kelgeni,

Kepterin ugup alardın

Keyip keñeş bergeni, (Metin, s. 383)

şeklinde açıklarken üç gün boyunca dağ tepe demeden dolaşan avcılarının hiçbir şey bulamadan dönmelerini, bu işte avcılarının kabahatli olmayıp şimdiye kadar hiç kaplan avlamayışlarına bağlayarak;

Teke atkan kep emes,

Colbors eköo teñ emes, (Metin s. 383)

sözleriyle açıklamayı uygun bulur.

XI. 4. 2. 2. Destanın Bitişini Anlatanlar:

Nurkan'ın Celkayıp'la Bayış'ın düğünleri için verdiği büyük toy;

Oşondo Nurkan karısı,

Baldarım aman keldi dep,

Tilekti kудay berdi dep,

Kalkın cıyıp toy berdi,

Malı cokko koy berdi,

Atı cokko tay berdi,

Cütü cokko uy berdi,

Üyü cokko üy berdi,

Pulu cokko pul berdi, (Metin, s. 464)

Destanın en sonunda yer alan

Boldu sözdün tamamı. (Metin, s. 464)

ifadesiyle açıklanmakta; destanın yine destancının azğından tamamlandığını ifade etmektedir.

XI. 4. 3. Yorumlayıcı-Değerlendirici:

Destancı Hazreti Ali'nin yiğitliği yanında oğlu Nurkan'ın ülkesinin problemleri karşısındaki ilgisizliğini;

Bul dünüyö calganı. (Metin, s. 381)

diyerek yorumlamakta; Külükan ile Nurkan'ın düğünleri sırasında herkesin "ikisinin mutlu olması" yolunda dua ettiklerini varsayarak kendine ve dinleyicilere de pay çıkarıp;

Eldin tiysin batası. (Metin, s. 381)

sözleriyle bu konudaki dileğini belirtmektedir. Destanda yer alan;

Karakan kızı Külükan

Kak colborstun etine

Talgak bolgon turbaybı, (Metin, s. 382)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Külükan kaplan etine aşermektedir. Bunun üzerine Nurkan, usta avcılara kaplan avlamalarını emreder. Nurkan'ın bu emrine kimsenin karşı koyamayacağını ise destancı bize;

Kandan buyruk bolgon soñ,

Kalkı karap turabı,

Kıraanmın degen mergeni,

Kırdan teke tergeni,

Algırmın degen mergeni,

Askadan teke tergeni,
Çogulup baarı cönödü.
Abiyir berse caratkan,
Colborstu atıp kelgeni,
Külükanga bergeni. (Metin, s. 382)

şeklinde yorumlar. Bütün avcıların günlerce arayıp kaplan bulmaktan ümitlerini kestikleri sırada bir delikanlının yanında aslanla birlikte yürüyüşünü;

Kuday taala kuduret,
Kılğangıça biz ümöt, (Metin, s. 383)

şeklinde "Allah'tan ümit kesilmez" diyerek yorumlar; Külükan'ın tüyleriyle beraber kaplanı yemeye başlamasını da;

Mındaydı körgön can barbı (Metin, s. 384)

sözleriyle değerlendirir. Canış'ın köprüyü geçip Kıtaylara saldırı emri vermesini ve yiğitlerin emre uyup yola çıkışlarını destancı;

Canıştan buyruk bolgon soñ,
Cigitter karap turbadı, (Metin, s. 406)

şeklinde değerlendirirken Canış'ın "rüyasının hayra çıkmayacağı ve Kıtaylara saldırmamaları gerektiği" yolundaki sözleri üzerine Bayış'ın duyduğu üzüntü ise;

Canış aytıp toktoldu,
Bayış küyüp çok boldu (Metin, s. 409)

sözleriyle açıklanır. Destancı, Canış ile Bayış ve yiğitlerinin sayılamayacak kadar çok düşmana kahramanca saldırmasını;

Cer caynagan koşundu

Bir adamça körbödü. (Metin, s. 412)

şeklinde yorumlamakta, onların ortadan kaybolan seksen yiğidi aramak üzere yola çıkışları ve işlerinin ne kadar zor olduğunu bize;

Caratkan bolsun kömögü. (Metin, s. 419)

şeklinde açıklamaktadır. Canış, yaralandığı sırada tulpar atı onu kuş gibi uçurmuş, dağ-tepe aşarak bir mağaraya saklayıvermiştir. Destancının bu konudaki yorumu;

Adamdan estüü canıbar,

Bul caratkan düynödö

Şumduktuunun baarı bar. (Metin, s. 421)

satırlarından da anlaşılacağı üzere "hayatta her şeyin olabileceği" konusundaki düşüncesi ile Bayış ile Celkayıp'ın düğünleri için Nurkan'ın düzenlediği toyun görkemi;

Mındaydı murun kim kördü. (Metin, s. 464)

şeklindedir.

XI. 4. 4. Bağlayıcı Arasözler:

Destancı, Hazreti Ali'nin yiğitliğini ve sağlığında ülkesi için yaptıklarını anlattıktan sonra sözü Kara Han'ın kızı Külükan'a getirmek için;

Munu mınday taştaylı,

Nurkandan söz baştaylı. (Metin, s. 381)

diye bir geçiş yapar. Canış ile Bayış, "Aydın Köl'ü Kıtaylardan almak düşüncesiyle" yola çıkmadan önce avlanmaya giderler ve bundan büyük bir zevk alırlar. Bu arada destancı, Kıtayların hanı Sıyadat'a;

Cata bersin eki bek,

Caratkan bersin canın bek.

Munu minday taştaylı,

Kıtaydın kanı Sıyadat

Andan kabar baştaylı. (Metin, s. 403)

dedirterek bu bağlantıyı gerçekleştirir. Bayış'ı görme hayaliyle yanıp tutuşan Canış'ı Kara Üñkür'de bırakmak ve Bayış'tan haber vermek gerektiğini destancı bize;

Cata tursun er Canış,

Kanday alda boldu eken,

Catındaşı er Bayış. (Metin, s 425)

diyerek belirtmekte; Bayış'ın sağlığına kavuştuğunu ve Celkayıp'la birlikte olduğunu bilen destancı bu durumu memleketteki olaylara bağlamak gerektiğini ise;

Kırgızdı çaap kelgensip,

Kanga kılıp koşomat

İçilip catti köp şarap.

Cata bersiñ Bayışiñ, (Metin, s. 428)

diyerek anlatmaktadır.

Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki arasözleri inceledikten sonra diyebiliriz ki Canış, Bayış destanının bütün varyantlarında arasözlerin en kalabalık grubunu, tasvir edici olanlar teşkil etmekte; Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarındaki yer tasvirleri hariç (bu kısımlar Nurkan'ın ağzından ifade edilmektedir) hepsi de destancının ağzından verilmektedir. Daha önce de vurguladığımız üzere destanın icrasında tasvirlerin edildiği yer kadar söz konusu

arasözlerin durum, kişi, ad, yer gibi alt gruplara ayrılması da bu durumu beraberinde getirmiştir denebilir. Bunun yanında destancuların bu konudaki başarılarını ve tasarruflarını da gözden kaçırmamak gerektiğini düşünüyoruz.

Dikkatimizi çeken bir başka husus ise üzerinde çalıştığımız bütün varyantlarda, incelemeye geçmeden önce verdiğimiz başlıklardaki ara sözlerin tümünün yer almasıdır. Farklılık sadece bu başlıkların alt gruplarında karşımıza çıkmıştır; o da yok denilecek kadar az bir sayıyı ifade etmektedir. Bu durum ise bize Canayev, Musulmankulov, Dıykanbaev ve Akiyev'in destan geleneğini iyi bildiğini bir kere daha ortaya koymaktadır.

XII. BÖLÜM

CANIŞ, BAYIŞ DESTANI'NDA ATASÖZÜ, DEYİM, ALKIŞ VE KARGIŞLAR

Atasözü, deyim, alkış ve kargış gibi müstakil türler, her dilin özgünlüğünü belirten, onu diğer dillerden ayıran ve özelliklerini ortaya koyan ifadelerdir. Milletlerin kültürü, değer yargıları ve ahlakı bu tür söyleyişlerle ifade edilir. Bir başka ifadeyle bir dilin en zengin söyleyiş hazineleri bunlardır. Çünkü bu türler, o milletin soy bağlamında genetiğini, gelecek bağlamında da duygu ve düşüncelerini belirtir; beklenti ve isteklerini içinde barındırır.

Bu bağlamda Türkler, son derece şanslı ve özgün bir millettir. Deyimlerimizi benzetmede, atasözlerimizi değerlendirme ve yol göstermede, alkış ve kargışlarımız ise beklentilerimizin gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı olarak kullandığımızı düşünecek olursak dediklerimiz daha iyi anlaşılabilir olur. Tezimizde Canış, Bayış destanının dört varyantında söz konusu müstakil türlerin tespitine ayırma nedenimiz de burada yatmaktadır. Bu arada her müstakil tür adını belirten başlık altında tüm varyantların değerlendirileceğini; Musulmankulov varyantının (M), Canayev varyantının (C), Akiyev varyantının (A) ve Dıykanbaev varyantının ise (D) olarak belirtileceğini; sadece atasözlerinde Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının verileceğini ifade edelim.

XII. 1. Atasözleri

Atasözleri bir toplumun değer yargılarının en belirgin ifadesi olup kesinlik bildiren, kurala uymayı veya kural dışına çıkıldığında çeşitli yaptırımlarla ya da olumsuz durumlarla karşılaşılacağı belirtilen sözlü ürünlerimizden biridir. İçeriğindeki "kurala uyma" düşüncesi nedeniyle bazı toplumlarda kanun maddesi gibi algılandığı da olmaktadır (Dorson 1984, 30). Bazı araştırmacılar ise bir dili anlamak için özellikle de

çeviri sırasında, atasözlerinin iyi bilinmesi gerektiğine dikkati çekerler (Dorson 1984, 28).

Türkler için de aynı durum söz konusudur. Türklerde, tarih boyunca yaşanan hayat tarzının ve değer yargılarının en iyi gözlenebildiği atasözleri, kendi başlarına değil fıkralar gibi belli bir sebeple söylenir. Daha çok düşünceyi güçlendirmek ve vurgulamak maksadıyla başvurulan atasözlerinin ait olduğu topluluğun dil özelliklerini taşıyacağı ise işin bir başka boyutudur. Atasözlerinin düz yazı şeklinde olanları yanında nazma yakın örnekleri de bulunmaktadır. Atasözleri pek çok sözlü üründen kesin bir sonuç belirtmeleriyle ayrılırlar (Boratav 1988, 118-119).

Türkmenlerde “atalar sözü” veya “eskiler sözü”, Yakutlarda “hohoono”, Tobollarda “takmak”, Urenhalarda “ülgercomak”, Tuvalarda “ülegerdomaktar”, Uygur-Özbek-Karakalpak-Kazan Tatarları, Kırım Tatarları ve Kırgızlarda “makal”, Çuvaşlarda “samah” olarak bilinen atasözlerinde, dünden bugüne topluluk hayatına uyum sağlamayan ve törenin gereklerini yerine getirmeyen kişinin toplum dışına atılacağı belirtilir (Aksoy 2010, 3).

Bazı araştırmacılara göre atasözü, “ulu” da denilen “ata”ların yani toplumun önde gelen kişilerinin yol gösterici söz ve öğütleri olup her biri birer destan niteliğindedir. Onlara göre Türk atasözleri, kültür ekolojisinin ve mitolojik devirlerden itibaren yaratılan kültür kodlarının şifreleridir. Mutlaka tek cümle halinde olan (Aksoy 2010, 4) atasözlerimiz bir yer de Türk kimliğini oluşturan unsurlardan birisidir.

Azeri Türkçesinde “Atalar sözünün her biri bir destandır.” şeklinde ifade edilen anlayışa göre atasözlerinde Türk genetiğine ve Türk kimliğine bağlı olarak “yiğitlik”, “mertlik”, “ağırbaşlılık”, “sabırlılık”, “konukseverlik”, “akrabalık”, “komşuluk”, “dostluk”, “sosyal değerler”, “sağlık ve ölüm”, “tarım ve hayvancılık”, “tabiat ve evren”, “iklim ve takvim”, “hayvanlar”, “zihin terbiyesi” ve “diğer konular” gibi temaların bulunması söz konusudur (Yurtbaşı 2012, VII-XX).

Boratav’a göre atasözleri, iki grupta değerlendirilebilir:

Asıl atasözleri: Bu grupta yer alan atasözleri, bir yargıyı, bir gözlemi kapsayanların yanı sıra öğüt veren, yasaklayan ya da fıkra edası taşıyan soru-cevap niteliğinde olanlardır.

Atasözü değerindeki deyimler: Bu grupta yer alan atasözleri ise söz konusu ürünün yaşadığı çevre içinde deyimlerin dönüştürülmesiyle meydana getirilmiş olanlardır (Boratav 1988, 120-121).

Neal R. Norrick, atasözleri üzerine yaptığı çalışmasında atasözlerini:

Genel (general)

Öğretici (didactic)

Sabit şekil (fixed form)

Konuşma dilinde yer alan (spoken)

Geleneksel (traditional)

Diyaloğa dayalı (conversational)

Konuşma diline çevrilmeye açık (potential free conversational turn)

şeklinde sınıflandırmıştır (Norrick 1985, 70).

Atasözlerini tanımlayan ilk kişi Şinasi'dir. Nitekim Durub-i Emsal-i Osmaniye'nin önsözünde atasözünü "Durub-ı Emsal ki hikmet-i avamdır. Lisanında sadr olduğu milletin mahiyet-i efkarına delalet eder." (Şinasi 1885) şeklinde tarif eder.

Yeryüzündeki bütün toplumların atasözlerinin bulunduğunu, insan gruplarıyla birlikte var olduğunu ve ortak yaşamının bir sonucu olarak ortaya çıktığını, "fert tarafından yaratılıp topluma malolmadığını" belirten Aydın Oy ise Türklerin bu bakımdan oldukça zengin bir hazineye sahip olduğunu söylemiş (Oy 1972, 6-7) ve atasözlerimizi;

* Toplum hayatında atasözleri

- * Atasözlerinde ulusal değerlerimiz
- * Türklük konusunda atasözleri
- * Atasözlerinde sosyal yaşantı ve değerlerimiz
- * Atasözlerinde din
- * Atasözlerimizde tasavvuf izleri
- * Sağlık ve ölüm üzerinde atasözleri
- * Ekonomi üzerinde atasözleri
- * Atasözlerimizde doğa ve evren
- * Hayvanlarla ilgili atasözleri
- * Atasözlerimizde at
- * Atasözlerimizde tarım ve hayvancılık
- * İklim ve halk takvimi üzerine atasözleri

olarak üç grupta toplamıştır (Oy 1972, 12-52).

Ömer Faruk Akün'e göre atasözü "Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan sözlerdir" (Oy 1972, 1).

Üzerinde çalıştığımız Canış, Bayış destanındaki atasözlerini ise şu şekilde göstermek mümkündür:

- * Adamzatta ölüm eşiginde turayt ele (A-160): Her doğan ölümlüdür.
- * Adam bolup caralgandan ölbögön kalbayt ele (A-201):
- * Akırı başta bir ölüm (A-258, D-403)

(Ucu sonu ölümlü dünya)

* Alla Taala kuduret

Alganın kayta berbeyt (D-460):

(Giden geri gelmez)

* Amanat calgan düynö (A-262, D-446, 456):

(Bu dünya yalan dünya)

* Arı cok cigit kündö ölot (A-395):

Şerefsiz yiğit her gün ölür

* Atanın tilin albasa

Akır tübü şor bolot (A-395):

(Büyük sözü dinlemeyenin sonu felaket olur)

* Azamat erdin belgisi

Üydö tuulup coodo ölot (A-198):

(Yiğitliğin nişanesi)

Evde doğup savaşta ölmektir)

* Baatır bolçu adamdın kayratı başında (bolot) ele (A-160):

Adam olacak çocuk oluşundan bellidir.

* Baatırdın balası baatır bolot (A-242):

(Armut dibine düşer)

* Balası cok atanın

Kan bolso da ırısı cok (D-395):

(Evladı olmayan adam, padişah da olsa işe yaramaz)

* Bul düynö calganı (D-420):

(Bu dünya yalan dünya)

* Dünyö çirkin ele (A-202): Yalan dünya

* Kayda bolso bir ölüm (A-161): Ölüm urgan da var yorgan da.

* Kün bolboso turmuş cok

Tün bolboso cıldız cok (A-395)

(Her şeyin bir sebebi vardır

Sebepsiz bir şey olmaz)

* Ölgön kayta kelbeyt ele (A-160): Ölen geri gelmez

* Ölböyt tirüü kalbayt ele (A-201):

* Ömrünçö kemibeyt adamzatka bolyt ele (A-193): Ayağa kelmedik taş olma, başa gelmedik iş olmaz.

* Özgö calgan, ölüm çın (A-262):

Her şey yalan, ölüm gerçek

* Özündö coo bolso

Duşmanın çıgat tuş-tuştan (A-257):

(İyilik düşün, iyilik bulasın)

* Özünö car izdemek

Adamzatka parız da (D-450):

(İnsanoğlu çift yaratılmıştır)

* Sabır kılğan kişige

Cetkiret eken caratkan (D-446):

(Sabreden kuluna Allah verir)

* Üydö kalgan da ölot (A-164): Ölüm urgan da var yorgan da.

XII. 2. Deyimler

Konuşma dilinde en çok başvurduğumuz ifade şekillerinden biri olan deyimlerin en önemli özelliği benzetme yanlarının olmasıdır. Bu durum, bazı deyimlerde bulunan “gibi”, “kadar” türünden benzetme edatları ile daha da belirginleşmiştir. Cümle halinde olmayan daha çok mastar veya isim-fiil şeklinde görülen deyimlerin de kültürel hayatımızın birer aynası olduğu ortadadır (Boratav 1988, 122). Atasözleri gibi tarih boyunca yaşaya geldiğimiz Türk kültürünün hemen bütün hayat tarzlarından, sosyal, ahlaki ve hukuki değerlerinden; kısacası Türk hayatından izler taşıyan deyimlerimizin atasözlerimiz gibi varyantlaşacağı açıktır: “Öküzün trene baktığı gibi”, “Bön bön bakmak” ve “melmel bakmak” vb...

Bazı deyimlerimizin zaman içinde atasözü haline dönüşmesi de söz konusudur. Nitekim: “Öküz altında buzağı aramak” deyiminin gerekli hallerde “Öküz altında buzağı aramamak gerekir.” şeklinde söylendiğini biliriz. Daha çok sözlü ürünlerin geleneksel ortamda fonksiyonlarının değişmesine bir başka ifadeyle sözlü ürünlerin icra ortamından, dinleyici topluluğundan aldığı kültürel cevap niteliğinde olmasına bağladığımız bu durumun söz konusu ürünlerin toplumun birleşmesi olarak görülebileceğinden (Köse 2002, 505-506) hareketle Boratav, deyimleri:

- a) Atasözü çeşnisi taşıyanlar
- b) Bireylik hallerde kullanılanlar (Tut kelin perçeminden)
- c) Benzetmeli olanlar (Dut yemiş bülbül olmak)

şeklinde üç grupta değerlendirmektedir (Boratav 1988, 122-123).

Bu arada Jacobs'un en sağlıklı çevirinin o dilin sadece atasözünü değil deyimlerinin de iyi bilinmesinden geçeceği düşüncesini (Dorson 1984, 28) de hatırlatmadan geçmeyelim.

* Abiyir tabuu (A-194, 315):

* Acal cetüü (M-52, 64, 69, 83, 89, 93, A-160, 165, 191, 200, 260, 277, 279, 363):

* Acal kelüü (D-398):

* Acalı boluu (A-194):

* Acalı cakın kelüü (A-288):

* Açkalıktan al ketüü (A-337):

* Açuusu kelöö (M-111, C-142, A-155):

* Adebın kolgo berüü (M-41):

* Ak cılanday oktoluu (M-50):

* Akıl aytuu (M-37, 40, 100, A-167, 168, 222, 273, 288, 302, 303):

* Akıl berüü (A-154, 245, 325, D-433):

* Akıl esten adaşuu (A-348):

* Akıl körüü (C-131):

* Akıl-nasaat aytuu (D-386):

* Akıl oyloo (A-302, 352):

* Akıl saluu (A-275, 278, 279):

* Akılga bolcoo (A-284):

* Akılga saluu (A-150):

- * Akılınan acıruu (M-90):
- * Akılınan çıguu (A-294):
- * Akılınan tanuu (A-321, 329):
- * Akıldan şaşuu (A-157):
- * Akılı kaçıp nes boluu (A-374):
- * Akılınan şaşuu (M-81, 86, 88):
- * Akınan keçöö (A-160):
- * Akılı başınan ketüü (A-277):
- * Akılı çok boluu (A-197):
- * Al-abalın suroo (A-334):
- * Alar kunu bar boluu (A-272):
- * Aldı-kiynin bilüü (A-350):
- * Aldı-kiynin karoo (A-302, D-398):
- * Alı cetöö (C-125, A-191, 219):
- * Alı cetpöö (A-361):
- * Alı çok boluu (A-217, D-432):
- * Alı çok boluu (M-100, 101):
- * Alı kelüü (A-196, 219, 329):
- * Alı ketüü (A-344, 371, D-382, 432):
- * Alın ketirüü (A-341):
- * Alın suroo (A-254):

- * Alik aluu (A-328):
- * Aman barıp kelüü (D-399):
- * Amanatın berüü (A-315):
- * Amandık suroo (C-137):
- * Amandık tilöö (A-198, 232):
- * Añgemege batuu (M-44, 95):
- * Aram sanaa boluu (A-283):
- * Arbakka sıyınuu (D-392):
- * Arga tabuu (C-126, 127):
- * Arganı tügötüü (A-268):
- * Arılgıs şorgo batuu (A-342):
- * Arız aytuu (A-339):
- * Arman aytuu (A-356):
- * Armandı başka saluu (M-81):
- * Armandın tuzun tatuu (A-342):
- * Armanduu boluu (M-50, 64, C-136):
- * Armanı arılboo (D-394):
- * Armanı içte catuu (D-429):
- * Armanı içte kaluu (M-49):
- * Ata sözü karmoo (A-157):
- * Ayla kılıuu (C-126):

- * Ayla ketöö (A-188, 193):
- * Ayla tabuu (A-158, 198, 223, 257, 264, 275, 347, 356, D-433):
- * Aylası çok boluu (A-294):
- * Aylası kelböö (A-361):
- * Aylası ketüü (A-279):
- * Aynektey közü caltıroo (M-49):
- * Ayran kaluu (A-276):
- * Aytkanındı ugoo (A-214):
- * Aytkanı akıl boluu (D-433):
- * Azabın kolgo berüü (D-404):
- * Azapka başın saloo (M-62):
- * Azapka başın saluu (M-66):
- * Azaptı kolgo berüü (M-82):
- * Azap tartuu (C-122, A-191, 246, 354, 374):
- * Azap körüü (C-122, A-194):
- * Azap saloo (C-133):
- * Azapta catoo (C-133):
- * Azat kılıu (A-365):
- * Bağı açılıu (A-339):
- * Bağı boluu (A-194):
- * Bağın bayloo (A-341):

- * Bağıt tilöo (A-269):
- * Bakıtı başka kelüü (D-415):
- * Baktısı çok boluu (A-303):
- * Bark bilüü (M-39):
- * Baş aluu (M-61, A-258):
- * Baş kesip kan töküü (A-196):
- * Baş tartuu (D-409):
- * Başın aldiruu (A-284):
- * Başına ubayım tüşöö (A-219):
- * Başınan ubayım ketüü (A-236):
- * Bata aluu (A-241, D- 399):
- * Bata berüü (M-92, A-160, D-397, 433, 453):
- * Bekerge süylöö (A-292):
- * Bel bayloo (A-165, 196):
- * Beydarman boluu (A-158):
- * Bir kundayga calınuu (M-72):
- * Buyruk orundatuu (A-259):
- * Cakanı karmoo (A-238):
- * Cakşı sözgö kelüü (D-403):
- * Calındap içi çok boluu (M-98):
- * Calındap içi örttönüü (M-52):

- * Can kıyuu (M-98):
- * Can ayaboo (A-200, 201):
- * Canaza okuu (A-238):
- * Canı azapka tüşüü (A-365):
- * Canı kıynoodo boluu (D-401):
- * Canınan ümüt üzüü (A-373):
- * Casagandın salganın körüü (M-52):
- * Casaganga calınuu (M-83):
- * Caş balaga teñelöö (A-200):
- * Caşı köl bolup tögülüü (D-432):
- * Caştık kılıu (269):
- * Cay suroo (A-338, D-456):
- * Cay tabuu (A-230, 269):
- * Cazasın kolgo berüü (D-405):
- * Cin urganday boluu (M-51):
- * Cin urganday oktoluu (M-50):
- * Cini kelüü (D-439):
- * Cinin keltirüü (A-357):
- * Col berüü (A-203, D-442):
- * Col tartuu (A-305):
- * Coonu kulatuu (A-215):

- * Coop berüü (A-167, D-436):
- * Coosu pas boluu (D-399):
- * Cürögü bolkuldo (A-189):
- * Cürögü kabınan çıguu (A-373):
- * Cürögü solkuldo (A-246):
- * Cürögü kaluu (A-216):
- * Cürögü kaynap örttöö (A-295):
- * Cürögün çer basuu (M-62):
- * Cüünü ketöö (C-132):
- * Çaması cetüü (A-264):
- * Çaması kelbö (A-191):
- * Çark aylanuu (D-381):
- * Daarat aluu (A-164):
- * Dañkı kökkö uguluu (A-365):
- * Darmanı kalboo (M-98):
- * Darmanı ketüü (A-302):
- * Dartka kaloo (C-134):
- * Dem saluu (A-164, D-381):
- * Dünüyögö aldanuu (A-345):
- * Ebi ketüü (A-272):
- * Ebin tabuu (A-202, 264, 278, 280, 296):

- * Eki kayış bir tizgin (M-36):
- * Eki közgö caş aluu (D-443):
- * Emgek tartoo (M-103):
- * Ene kılıu (C-135):
- * Enenin tilin alboo (D-429):
- * Ep körüü (A-259):
- * Es-akılga kirüü (A-277):
- * Es-akılın cıyuu (D-399):
- * Es berüü (A-288):
- * Es-uçuna kelböö (D-441):
- * Esebin tabuu (A-277):
- * Esi çıguu (M-85, 92):
- * Esi oouu (M-80):
- * Esinde cüröö (A-252):
- * Esinen çıguu (A-294):
- * Esinen tanoo (D-417):
- * Eske tüşöö (M-76):
- * Et cüröğü calındoo (A-359):
- * Hak törünö kirüü (M-90):
- * Iğın tabuu (A-329):
- * İkılası kaytuu (A-284):

- * İrayım kılıu (A-353, 365):
- * İrisı caraşuu (A- 362):
- * İyman aytuu (D-407):
- * İçer suusu, körör künü boluu (A-262):
- * İçi ızıldap çok boluu (M-99):
- * İçi çok boluu (M-100):
- * İçi küyüü (M-50, 63, 108, A-293):
- * İçi küyüp çok boluu (M-63, D-394):
- * İçi küyüp ört boluu (A-293):
- * İçi örttönüü (M-167):
- * İçinde armanı kaluu (D-421):
- * İşi oñ boluu (A-371):
- * İşi oñoluu (M-92):
- * Kaarına kaluu (A-296):
- * Kabagı açılıu (A-235):
- * Kabagı karış cazılıu (A-311):
- * Kabagın cazuu (A-269):
- * Kabar aluu (A-277):
- * Kabil boluu (A-262):
- * Kadırın kaltıruu (A-195, 263):
- * Kalamdan cazuu körüü (A-201):

- * Kalgıs kılıu (A-259):
- * Kalk başkaruu (A- 239):
- * Kamın ceöö (D-392, 410):
- * Kan cutuu (A-360, D-410):
- * Kan çaçuu (A-316):
- * Kan tögüü (A-241, D-449):
- * Kanatı bügülöö (A-289):
- * Kanı kaçuu (D-382):
- * Kañırığı tütüü (A-360):
- * Kapa boluu (M-81, 86):
- * Kara candan tünülöö (M-81):
- * Kara canın kıynaşuu (M-51):
- * Kara gün tüşöö (M-48):
- * Kara sanoo (A- 259):
- * Kara torgo çalınuu (A-345):
- * Kargış aytuu (D-453):
- * Karıp kılıu (A-366):
- * Karuusu ketüü (A-158, 276):
- * Karuusu toluk boluu (A-271):
- * Kas körüü (A-257):
- * Kastık kılıu (C-139, A-363):

- * Kaygı tartuu (A-347):
- * Kaygıga saluu (A-158):
- * Kaygını başka saloo (M-52, 100):
- * Kayır suroo (A-329):
- * Kayır tilöö (A-335):
- * Kayrat berüü (A-195, 269, 270, 373):
- * Kayrat kılıu (A-269, 356, 357):
- * Kayratı aşuu (D-399):
- * Kaza cetüü (A-200, 262):
- * Kecirliği karmoo (A-295):
- * Kek aluu (M-39, 92, A-202, 366):
- * Kek kaltıroo (C-133):
- * Kelesoo boluu (A-302, 321):
- * Kelme şar aytuu (M-72):
- * Keyiş tartuu (A- 334):
- * Kep aytuu (M-39, 76):
- * Kılğanı başına cetüü (D-462):
- * Kılıçtın mizin caloo (A-159, 315):
- * Kılıçtın mizine aluu (A-230):
- * Kırgın saluu (M-40, A-157, 182, 219, 315):
- * Kısas aloo (C-143):

- * K1yanat k1luu (C-143):
- * K1ynoo tartuu (A-303):
- * K1ynoodo catuu (A-293):
- * K1ynoogo saluu (D-410):
- * K1zmat k1luu (C-125, A-365):
- * Kol karmaṣoo (C-125):
- * Kolgo tiyüü (M-41):
- * Kolgo tüṣüü (A-228, 263):
- * Kolunan kubat al ketüü (A-324):
- * Kor k1luu (M-73, A-163, 353):
- * Kor boluu (A-219):
- * Kokuydu baṣka saluu (M-66):
- * Korduk tartuu (A-371):
- * Kordukka kaluu (A-264):
- * Koṣ aytuu (D-435, 455):
- * Kö1 bolup terdöö (D-439):
- * Köñül aç1luu (A-287):
- * Köñül aytuu (A-354):
- * Köñül bölüü (D-437, 444):
- * Köñül carkıldoo (M-95):
- * Köñül saluu (C-137, D-438):

- * Köñülgö aluu (A-302):
- * Köñülü boluu (D-439):
- * Köñülü cazuu (A-181):
- * Köñülün açuu (A-254):
- * Köñülün kıyuu (A-296):
- * Köñülünö saktoo (A-297):
- * Köönü cazıluu (A-162)
- * Köönü zildöö (A-295):
- * Köönü şat boluu (A-280):
- * Köz açıp ketöö (C-129):
- * Köz tiyüü (D-386):
- * Közü caynoo (M-66):
- * Közü caldıroo (A-186):
- * Közü ottoy canuu (A-159):
- * Közü ottoy caynoo (A-280):
- * Közün talıtuu (A-284):
- * Közü tartoo (A-349):
- * Közünö kara çaş kuroo (A-337):
- * Kubat-darmanı kirüü (A-349):
- * Kubat kılıuu (A-285):
- * Kudaydın salganın körüü (M-70):

- * Kудaydın salғанına ыıdoo (A-287):
- * Kудayga ıyы cetüü (A-332):
- * Kудayga tilek kılıu (D-460):
- * Kulak berüü (A-155):
- * Kulak saluu (A-150, 164, 257, 272, 356):
- * Kulak түрүü (D-387):
- * Kumarga kanuu (A-266):
- * Kun aloo (A-201):
- * Kursagında kiri boluu (M-93):
- * Kuruşu cazılıu (A-363):
- * Küçkö cürüü (A-269):
- * Küçkö toluu (D-431):
- * Küçü cetüü (D-443):
- * Kün batuu (A305):
- * Kün bütöö (A-262, D-398):
- * Künöösü keçilüü (A-355):
- * Kүүgüm kirüü (A-305):
- * Kүүüt tartuu (M-75, 334, 346, 359)
- * Kүүүtkö başın saluu (D-394):
- * Kүүүtkö içi buuloo (A-359)
- * Kүүүtün öçürüü (D-455):

- * Maksatına cetüü (A-257):
- * Masilat aytoo (M-107):
- * Masilet saluu (M-66):
- * Masiletke baruu (M-37):
- * Meenet tartoo (C-137):
- * Mizin kaytaruu (D-458):
- * Moyun sunuu (A-281):
- * Muñdaş boluu (A-288):
- * Muñga tüyültüü (A-295):
- * Musapır boluu (A-288):
- * Muunu ketüü (C-132):
- * Muunun boşotuu (A-329):
- * Muunundu ketirüü (A-346):
- * Namaz okuu (C-131):
- * Namıs kılıu (A-217):
- * Nan suroo (A-337):
- * Nike kıyuu (A-356, 363, D-458):
- * Oñuna kelüü (A-274):
- * Oomatı başınan ketüü (A-341):
- * Oroylukka çaluu (A-296):
- * Öç aluu (C-143, 351, 366):

- * Ölümgö baruu (M-65):
- * Ölümgö barabar boluu (A-189):
- * Ölümgö başın bayloo (A-351):
- * Ölümgö kol sunuu (A-219):
- * Öñü kubaruu (M-85):
- * Öñü sargaruu (M-68):
- * Örttönüp küyüü (A-347):
- * Örttönüp içi küyüü (M-53):
- * Örttöy küyüp canuu (A-301):
- * Özögün üzüü (A-257):
- * Sabır kılıu (C-122, 125, A-352):
- * Sanaası çaşaruu (A-335):
- * Sanaası kırkka bölünüü (A-289):
- * Sanaası tınuu (A-281):
- * Sar sanaaga saluu (A-392):
- * Sır aytuu (A-369):
- * Sır suroo (A-257, 325):
- * Sooluk tilöö (A-269):
- * Söögündü örttötüü (A-295):
- * Şaymanı ketüü (A-225, 296):
- * Şum calgan (M-52):

- * Taalayı cök boluu (A-353):
- * Taalayına tabıluu (A-290):
- * Taazim kılıu (D-442):
- * Tagdır salsa körüü (D-410):
- * Talabı orundoo (A-302):
- * Talgak boluu (A-162, 235):
- * Tan atuu (A-305):
- * Tañ kaluu (M-69, 76, C-125, A-238):
- * Taş boluu (A-269):
- * Taştay şorun kaynatuu (A-280):
- * Ter basuu (M-62):
- * Telegeyge teñ boluu (M-86):
- * Telegeyi teñ boluu (D-456):
- * Telegeyi tegiz boluu (M-92):
- * Tıncın ketirüü (D-405):
- * Tıncıtık berböö (D-458):
- * Tırısı cazılıu (A-362):
- * Til aluu (C-123, A-163, 192, 222, 238, 275, 356, 395):
- * Til bilüü (A-154, 253, 256):
- * Tilden kaluu (M-111):
- * Tilegi kabıl boluu (A-371):

- * Telekke cetüü (A-254, 304):
- * Tilge kirüü (C-139):
- * Toskool kılıu (D-462):
- * Tukumun kurutuu (A-214):
- * Tukumun üzüü (A-245):
- * Tutkun boluu (A-304):
- * Tuugan ayday boluu (M-87):
- * Tuz-arbaktı sıyloo (A-365):
- * Tuzun çakıruu (A-261):
- * Tuzuna kara sanoo (A-195):
- * Tübün omkoruu (A-274):
- * Tübünö cetüü (D-391):
- * Tübünö zıyanı tiyüü (A-363):
- * Tüpkö cetüü (A-264):
- * Tüş körüü (M-34, 38, A-185, 238, D-404):
- * Tüyşük saluu (A-219):
- * Ubadasın bekitüü (A-181):
- * Ubalına kaluu (A-321):
- * Ubara boluu (M-100):
- * Ubara kılıu (M-105):
- * Ubayım başka saluu (M-39):

- * Ubayım tartuu (M-86, A-254):
- * Ubayımga ötkörüü (A-259):
- * Uruksat berüü (A-160, 257):
- * Uyat işti oylonuu (M-83):
- * Ümüt kılıuu (A-280):
- * Ümütün üzüü (A-270, 296):
- * Ümütün canınan üzüü (A-270, 281):
- * Zalalı tiyüü (A-266, 365):
- * Zıyanı boluu (A-284):

XII. 3. Alkışlar-Kargışlar

İnsanların kendi aralarındaki konuşmalarını renklendiren, onların nefretlerini, sevinçlerini, acılarını, istek ve beklentilerini, konularını, hayat tarzlarını, değer yargılarını ortaya koyan alkış ve kargışlar dua ve beddua diye de bilinmektedir. Alkışların iyi dilek, kargışların da kötü dilek sözlerinden oluştuğunu; deyim ve atasözleri gibi kaynağının çok eskilere geri gittiğini de belirtmek gerekir (Boratav 1988, 130-133). Deyim ve atasözleri gibi sadece işlevlerinin farklılaşması ile (Çobanoğlu 2004, 236-238) değil söyleyiş şekillerini değiştirerek de birbirine dönüştürülebilen (Köse 2002, 505-506) alkış ve kargışların bir kısmı toplumun hemen her kesiminde bilinen türden ve kısa bir söyleyişe sahiptir: “Tuttuğun altın olsun.”, “İnim inim inleyesin.” örneklerinde olduğu gibi... Bazıları ise sadece belli bir bölgeye özgü olup sadece o bölgenin kültürünü yansıtır. Bu tür alkış ve kargışların diğerlerine nazaran daha uzun bazen de kafiyeli biçimde söylendiğini de belirtmek gerekir (Boratav 1988, 125-129). Nitekim:

“Öl gerine gerine

Saman doldurasın derine.”

kargışı ile:

“Düğünün güzün olsun

Ömrün uzun olsun.”

alkışında bu durum, açıkça görülmektedir.

XII. 3. 1. Alkışlar:

* Azap tartpay ömürü

Cırgasın sizdin canınız! (A-293):

Ömrünce azap çekme

Dünya durdukça yaşa!

* Caratkan özü calgay kör! (A-422)

Allah yardımcın olsun!

* Dañkır köpkö ugulsun! (A-365): *Şöhretin her yere yayılsın!*

* Duşmanıñdın cürögü

Tüpöyül ooru muz bolsun! (A-310):

Düşmanınun yüreği

Onmaz ağrıya tutulsun

* İymanıñ coldoş bolsun! (A-262): *İmanın sana yoldaş olsun!*

* Kabıl keltirsın (M-69):

* Kapşıtıña kuş konsun! (A-310): *Talihin açık olsun*

* K rg n tüşün t ş kelsin!

T ş emes tuura iş bolsun! (A-310):

Gördüğün rüya karşı gelsin

Rüya değil gerçek olsun

* Kудay kabil keltirsin (M-69):

* Oluyalar car bolup

Orundasın talabıñ (A-302):

Evliyalar yardım edip

Dileğine erdirsin

* şaymerden bolsun coldořuñ,

Aziretaalı arbağı,

Arka bolup koldosun,

Attangan coluñ t z bolsun,

Kayratıñ aşıp, k  tolsun,

Kıdır Ata koldosun,

Kıyla bolsun coldořuñ,

Karmaşkan cooñ pas bolsun,

Kıdır daarıp, bak konsun,

Ak coluñar açılsın,

Aldıñdan bermet aılsın,

Kastaşkan cooñ basılsın.

Canış, Bayış eki er,
Aman barıp, aman kel,
60 şaar kırgızdan
Başat algan Nurkıızdan,
Kaydan çıksın sendey er." (A-399)
şah-ı Merdan yoldaşınız olsun
Hazreti Ali'nin ruhu
Arka olup korusun
At sürdüğünüz yol düz olsun
Kuvvetiniz artıp güç dolsun
Hızır Ata korusun
Yoldaşınız bol olsun
Savaştığınız düşman yok olsun
Bahtınız açık olsun
Ak yolunuz açılsın
Önünüze inciler saçılsın
Kötü niyetli düşmanınız basılsın
Canış, Bayış iki yiğit
Sağ salim gidip gelin
Altmış şehirli Kırgız'dan
Can buldukları Nurkıız'dan

İyi ki çıkmış sizin gibi yiğit."

* Toyuñ toygo ulansın

Toskool kılğan baylansın

Kandık saga kuş bolsun

Kanışa katın tuş bolsun

Cılkın cürsün cayıluu

Eliñ bolsun bayırluu (A-461):

Toyuna toy ulansın

Engel olan baǵlansın

Hanlık sana hayırlı olsun

Kanışa kadın karşına çıksın

Atların yayılıp dursun

Ülken dipli-köklü olsun!

XII. 3. 2. Kargışlar:

* ... bolboy kalayın (D-196):

(... adım kurusun)

* Acal çirkin (A-271):

(Ecele lanet olsun)

* Arbak urgur (M-111):

* Arbak ursun (A-278, 422):

(Allah kahretsin)

* Atanı arman dünüyö (M-58, D-425):

(Kahrolası dünya)

* Atanı kokuy dünüyö (D-455):

(Yere batası dünya)

* Atanı körü kuu düynö (D-413):

(Yıkılası dünya)

* Aytkan sözüñ kurusun (A-193):

* Batçagar (A-275, 325):

(Yere batasıca)

* Cakşılıktı körbögün

Carıp cürüp ölbögün (M-103)

* Can çirkin (A-218):

(Canı çıksın)

* Carık düynö kurusun (A-261):

(Bu dünya batsın)

* Cıgılsın (A-270):

(Kahrolsun)

* İşi kurusun (A-356):

(İşi batsın)

* İşiñ ilgeri bolbosun (A-262):

(İşin yolunda gitmesin)

* Kalça (A-311):

(Olmayasıca)

* Kara gözü öçsün tunarıp (A-363):

(Gözünüün feri sönsün)

* Kızıtalak (M-43):

* Kesepettüü (A-258):

(Baş belası)

* Kuday urgan (M-111):

* Kuday urgur (M-111, D-416, 422):

(Allah kahretsin)

* Kulguna (A-259):

(Canı çıkasıca)

* Kurgur (A-268, D-348):

(Kahrolsun)

* Kurusun (A-273):

(Kahrolsun)

* Kün körböy közü tunarsın (D-427):

(Gün yüzü görmesin, gözü kör olsun)

* Körgön tüşüm kurusun (A-186, 187):

* Menin adırda kalsın caşıgım (A-198):

* Muñduu caşka cuunsun (A-365):

(Gözyaşların dinmesin)

* Oyulgur (A-274):

(İçi oyulası)

* Ölörmän (A-365):

(Geberesi)

* Patçağar (A-276):

(Patlayasıca)

* Tuz urgur! (A-257):

(Allah kahretsin)

* Uşintip cürüp kuurap öt

Körgöndön talkan surap öt (M-103)

* Siyemin (M-108)

Sonuç olarak diyebiliriz ki;

Canış, Bayış destanının bütün varyantları müstakil türler bağlamında son derece zengin bir görünüm arz etmektedir. Hemen her varyantta bütün türleri görmemiz bir yana deyimlerin sayısal olarak çokluğu da dikkati çekmektedir. Bu durum ise söz konusu varyantları yaratan ve oluşturan destancıların, destan geleneği yanında Kırgız diline olan hakimiyetlerini de ortaya koymakta; Kırgız Türkçesinin söz konusu müstakil türler bakımından zenginliğini gözler önüne sermektedirler.

Dikkatimiz çeken bir başka husus ise atasözlerinden çok deyimlere, alkışlardan çok kargışlara rastlanmasıdır. Bu durumu Kırgız Türkçesinde kargış ve deyimlerin bolluğu yerine destanın vakası içindeki olayların gelişim bağlamında kahramanların

tepkilerine bağlamayı uygun buluyoruz. Elbette bunda, destan anlatıcısının katkılarını da göz ardı etmek istemiyoruz.

SONUÇ

On iki bölüm halinde düzenlediğimiz "Canış, Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin" adlı çalışmamızın sonunda söyleyebiliriz ki:

Türklerin tarih sahnesine ilk çıktığı dönemlerdeki yaşamlarından izler taşıyan ve XIX. yy. sonlarına kadar olan tarihi olayları konu alan Canış, Bayış kahramanlık konulu bir destan olup Türklerin Moğolistan topraklarında buldukları, Çin'de devlet kurdukları, Göktürk ve Uygur devletleri ile Tölös ve Tarduşlar, Kırım ve Kazan hanlıkları başta olmak üzere uzun bir zaman dilimine yayılmış görünmektedir. Bunda tarihi gerçeklik kadar Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev'in sadece Kırgız ve Kazak değil bütün Türk dünyası tarihini de çok iyi bilmesinin payı büyüktür.

Varyantların hepsinde de destanın asıl konusu Kırgız-Kalmuk (Kıtay) savaşlarıdır. Çoğu Kırgız destanında da gördüğümüz bu durumun, Kırgızların tarih boyunca topraklarını doğuda genişletmek istediklerinde Çinlilerle karşılaşmaları kadar söz konusu milletle olan savaşlarında manevi değerlerine dokunulmuş olması ihtimali de dostluklarını pekiştirmek için kızları-prenseleriyle evlenseler de "kut"larını hükümdarlıklarını onlarla yaptıkları savaşlar sonucunda kaybetmelerinin asıl konunun seçiminde büyük bir rol oynadığı açıkça görülmektedir.

Canış, Bayış XIX. yy.da Kazak Türklerinin Ulu-Orta-Kiçi Cüz olarak tanımladıkları dönemlere de işaret etmektedir. Nitekim Ulu Cüz'e bağlı kabilelerden biri Canış, Kiçi Cüz'e bağlı olanlardan biri de Bayış'tır. Kaynaklarda belirtilmese de söz konusu kahramanların adını taşıyan kabilelere aynı adda kimselerin kumanda etmiş olmasını düşünmek hiç de yanlış olmaz. Değilse de Musulmankulov, Canayev, Akiyev ve Dıykanbaev kabile adlarını, söz konusu oluşumdan iki asır sonra destan kahramanlarına ad olarak verip eski bir hatırayı yaşatmak istemiş olabilirler.

Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Manas destanının etkisi, göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bayış'a hamileliği esnasında annesinin kaplan yüreğine aşermesi, daha Bayış doğmadan Çinli bilicilerin ileride kendilerine engel olacağı, yine

Bayış'ın doğumunda tabiatta meydana gelen olağanüstülükler düşüncemizi doğrular niteliktedir. Özellikle annesinin aşerdiği kaplanın sadece ciğerini değil tüyelerine kadar her yerini yemesi Kırgız epik geleneğinde Canış, Bayış destanını ayrı bir yere oturtmaktadır.

Destanın coğrafyası son derece geniş toprakları içine almakta ve Canış ile Bayış destan boyunca Moğolistan, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'nın güneyi olmak üzere dolaşp durmaktadır. Olayların Akiyev ve Dıykanbaev varyantlarında Asya'nın kuzeydoğusunda yani "üst yurt"ta, Musulmankulov ve Canayev varyantlarında ise Kırgızistan, Kazakistan ve Güney Çin'de yani "alt yurt"ta cereyan etmesi ise işin bir başka boyutu olup söz konusu varyantların derlendikleri daha doğrusu anlatıcıların oturdukları bölge ile ilgili olmalıdır. Bunun yanı sıra destandaki tarihi olayların anlatıcıları-yaratıcıları tarafından varyantlara yerleştirildiği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

Canış, Bayış destanı Türk dünyasının milli sporları için de bulunmaz bir hazinedir. Çoğunun geçmişten günümüze taşındığını bildiğimiz bu oyunların Türklerin savaşçılığını, kahramanlığını, gücünü ve dünyaya hakim olma felsefesini ortaya koyması açısından son derece dikkate değerdir.

Epik kurallar bağlamında da benzer şeyler söylemek mümkündür. Kuramı sözlü geleneğin bütün türleri için geçerli olan Olrik bir tarafa bırakılacak olursa Rank ile Raglan'ın epik kurallarıyla neredeyse yok denecek kadar az bir benzerlik göstermesine rağmen Çobanoğlu'nun kuramı ile büyük ölçüde örtüşmesi ve Türk kültürünün kodları ile de uyum sağlaması Canış, Bayış destanının "Ben Türk'üm" diye haykırdığını ortaya koymaktadır.

SÖZLÜK

- abayı** : kıymetli kumaşın adı
- adıraşman** : yabani sedefotu, pehanummalahar (sahte tabiblerin tedavi usullerinde tütsüleme ve haşlama suretinde kullandıkları bir nevi ot).
- Ak barañ** : Türk destanlarında Ak barañ, destan kahramanlarının silahıdır. Kococaş'ta ve Cañıl Mırza'da aynı adlı kahramanların "attığı hedefini vuran", "olağanüstü" silahlar olarak karşımıza çıkan bu durum "Ak" teriminin içerdiği farklı anlamlarla pekiştirilerek verilmiştir: Manas'ın Ak Kulası gibi...
- ak boz** : "Açık kurşunî" anlamına gelen bu terim, Türk destanlarında tanrısallığı ve Gök tanrıyı ifade eden bir özelliği de yüklenerek destan kahramanlarının bindikleri atın rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle "Ak boz" göğün güneşli havalardaki rengini ifade etmektedir.
- ak cooluk** : 1) evli kadınların örtündükleri başörtüsü; 2) mec. karı (zevce). 3) Epik gelenek bağlamında bu terim, bazen destandaki kadın kahramanların yastan çıktıklarının da işaret olarak bilinir. Nitekim Ak Mөөr destanında Mөөr'ün eşi Cantay ölmüş, Bir yıllık matem süresi bittikten sonra başındaki "Kara cooluk" çıkarılarak "Ak cooluk" örtülmüştür.
- ak curtçu** : lâtince Neophron denilen yırtıcı kuş.
- Ak munar** : Munar, kelime anlamı itibariyle "pınar, göze, kaynak" anlamına gelmekte olup Türk destanlarında kahramanların mutlulukları, zaferleri ve güçlü hayaller söz konusu olduğunda başvurulan mekan tasvirlerinden biridir. Bunun yanı sıra munar, en güzel örneğini Kurmanbek destanında

gördüğümüz üzere Kırgız Türklerinin evreni dikey bağlamda ikiye böldüğü ve kainatın tam ortasından geçtiği düşünülen "mitik ağaç"a verdikleri addır. Türk mitolojisine göre munarın en üstünde Kutup yıldızı yer almaktadır. Yine Türk kültüründe munarın "ağaç kana", "hatun ağaç", "hakan ağaç", "mitolojik ana" olarak bilinmesi de söz konusudur. Bu bağlamda Ak munar, "güzel olayların olacağı, zaferlerin kazanılacağı bir buluşma yeri" olarak Canış, Bayış'ta yer almıştır.

- ak nike** : "Nike", nikah kelimesinin Kırgız ve Kazak Türkçesinde söyleniş şeklidir. Ak nikah ise Türk kültüründe "kalın (bugünkü anlamıyla başlık) verilerek alınmış kız ile yapılan evlenmeyi ifade eder. Ak nikah, gelenekte bozulmayan nikah olarak da anlaşılmıştır. Çünkü ak nikahla alınan kız-gelin, koca evinin kütüğüne yazılmış sayıldığından eşi ölse bile bir daha baba ocağına dönemez.
- ak olupok** : **1.** şilte, beşiğine serilen ve koyun yünü ile doldurulmuş olan küçük şilte (bu mânayla daha ziyade: balanın olupogu denir); töşөгүm olupok bolup kalıptır: şiltem kalın ve yumuşaktır; **2.** eski kötü kaftan; **3.** sık ipekten yapılan ve savaş gömleği yerini tutan bir nevi giyimdir; ak olupogun kiydi
- ak örgöö** : "Örgöö", kelime anlamı olarak "çadır" manasındadır. Yanında herhangi bir terim olmaksızın hemen her tabakadan insanı çadırı ifade eden bu terim, "ak örgöö" olarak kullanıldığında "düğün çadırı" anlamını kazanır. Hem Canış, Bayış hem de Ak Möör destanında kahramanların düğün çadırı anlamında kullanılmıştır.
- ak sarbaşıl** : "Sarbaşıl", "sarı başlı koyun" anlamında olup Kırgız geleneklerine göre toylarda, zafer sonrasında, düğünlerde hatta birine nazar degecek diye düşünüldüğünde ak ve sarı

yani "ak sarbaşıl" koyun kesmek adettir. Bu koyunun genellikle beyaz tüylü, en azından açık renkli olması tercih edilir. Dede Korkut'ta da hatırlandığı üzere kara koyun daha çok kötü durumları ifade eden bir özellik kazanmıştır. Kazak düğünlerinde ise oğlan tarafı, istediği kızın szn aldıktan sonra kız tarafı bir aksarbaşıl koyun keser, iini hayvanın kuyruğu ve ciğeriyle doldurarak pişirip ikram eder.

- ak tuncur** : Kırgız sözlüğünde tuncur, "bir çeşit atmaca" diye açıklanmakta olup "ak" kelimesi söz konusu atmacayı elinde taşıyan destan kahramanının hükümdar-yönetici olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Canış, Bayış destanında Canış ile Bayış'ın yatağı atmaca tüyü ile doldurulmuş; perdeleri ise yine ak atmacanın tüylerinin dizilmesiyle yapılmıştır.
- ak tuyak** : "Tuyak", toynak anlamında bir terim olup destanlarda kahramanların genellikle çift toynaklı atlara bindiklerinden bahsedilir. "Ak" terimi, (tuncur) teriminde de olduğu üzere hükümdarlık alameti olarak vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Ak tuyak bazen "ay tuyak" diye de belirtilir.
- akın** : 1) şair; el akını: halk şairi. 2) hücum-saldırı
- aksakal** : 1) Ak sakallı, saçı sakalı ağarmışkimse 2) bir gurubun veya ailenin en yaşlısı, 3) kabilenin ya da soyun başı, idarecisi anlamına gelmekte olup günümüz Türk kültürüne muhtarların denetimnde bulunan ihtiyaçlar meclisi olarka yansımıştır.
- Aktulpar** : Tulpar, epik gelenekte destan kahramanlarının bindikleri, koşarken toynakları yere değmeyen, uzun mesafeleri rüzgar gibi koşan, hendekler aşan, ne kadar koşarsa koşsun yorulmayan, yem yemese de acıkmayan, zayıflamayan olağanüstü vasıflara sahip atlara binerler. Ak tulpar ise hükümdarlık-idarenin başı anlamına gelir.

- albars** : Kırgız kültüründe "İlbirs" olarak da kullanılan albars, sözlükte aşağıdaki anlamlarıyla verilmiş olup destan geleneğinde kahramanların kılıcını, keskinliğini ve işlevini mutlaka yerine getireceğini ifade etmek için kullanılır. **1.** bulat: iyi çelik; bulat kılıç; **2.** deri hastalıklarını tedavi etmek için kullanılan bir zehrin adıdır.
- albarstı** : Türk mitolojisinde "al karısı", "al karası", "albız", "albastı" veya sadece "al" adlarıyla bilinmekte olup mitolojide Umay Ana'nın Süt Ak Göl'den yeni doğan çocuğa ruhunu getireceği sırada onun yolunu kesmeye çalışan, genelde başaramayan, bu nedenle loğusa, kadınlara musallar olan yaşlı, saç baş darma dağın, çirkin, baımsız bir kadın olarak dev nevinden kadın olarak düşünölmektedir. Anadolu'da ise al karısının evin bacasından girip dolaştıktan sonra gittiğini söyleyen kimseler olduğu bilinmektedir. Er Tabıdı destanında ise albarstının adı "Cez Tırmak" yani Bakır Tırnaklı olarak geçmektedir. Albarstının loğusalara musallat olmasından dolayı kırmızı renk ile ilişkilendirilmesi loğusa şerbeti, yani kaynağın bile kırmızı ve türlerinin renginde olması, gelenek haline gelmiştir.
- albooç** : Kırgız sözlüğünde bulamadığımız ancak metinde gördüğümüz şekliyle anlamlandırmaya çalıştığımız booç, sözlükte "parmağa bağlanan ip", "takılan yüzük" ve "Kırgız kadınlarının ortadan tutturulmuş (bugünkü adıyla kurdele) bir nesne görünümündeki nakış çeşiti olarak bilinmekte olup "albooç" (Ak teriminde de olduğu gibi) hükümdarlık alametidir. İncelediğimiz destanda Canış'ın "öldü ise kardeşi Bayış'ın beline bağlamayı düşündüğü bir kuşak"tır.
- alek** : bir çeşit pamuklu, yolu kumaş.
- algır** : iyi kapan, yakalayan
- algır kuş** : algır kuş: iyi yakalayan (avlayan) kuş

alka	: 1. dervişlerin dinî âyin yaparken toplanarak oturmalarından varlığa gelen daire; 2. dervişlerin dinî âyini.
Alpkarakuş	: Destan geleneğinde Karakuş, kahramanların (atları gibi) avını kaçırmayan, sahibi gibi yiğit ve elbette hükümdarlık alameti olan cins kuşlarıdır. Karakuş, Türk destanlarında genellikle kartal, şahin veya türleri olarak bilinir. Canış, Bayış destanında ise Alpkarakuş, Bayış'ın teke tek dövüştüğü Kıtay hükümdarının en ünlü pehlivanının vasfı olarak karşımıza çıkar.
altın üy	: Türk destanlarında altın, dolayısıyla sarı renk hükümdarlık alameti sayılmış, hükümdarlık sülalesi "altın kemik" olarak ifade edilmiştir. Daha çok Orta Asya ve Uzak Doğu kültüründe görülen altın-sarı rengin Türk destanlarında hükümdarın otağını ifade ettiği ortadadır. Türk mitolojisinde ise altın üy, Gök Tanrı'nın (bazen Ülgen olarak verilir) evreni yarattıktan sonra çekildiği ve göğün en üst katında bulunan en yüksek dağın gök yüzüne, etekleri ise yer yüzüne değmek üzere olan "Altın Dağ" olarak görülmektedir.
amaş/almaş	: İstirahat, dinlenme, mola
añır	: Sözlükte, Rusçada "atayka" olarak bilindiği ve sadece belli bölgelerde yaşadığı belirtilen añır, bir çeşit ördek olup Canış, Bayış destanında kahramanların av avlayıp kuş kuşladıkları göl civarında bulunan kazlar olarak verilmektedir. Orta Asya'nın soğuk iklimine dayanıklı bir hayvan olan kazları günümüz Türkçesine "kazı kız gibi, kızı kaz gibi" şeklinde yansıdığını belirtmemiz gerekir.
arak	: Kelime anlamı "incir rakısı" demek olan bu terim zaman içinde her türlü içki anlamını kazanmış; günümüze yakın dönemde ise votkayı bile ifade eder olmuştur.
arbak	: ruh, ölünün ruhu; dedelerin ervahı
argamcı	: kıldan veya yünden yapılmış ip.

argımak	: Türk destanlarında Argımak "tulpar" gibi destan kahramanının olağanüstü vasıflara sahip atını ifade eder.
arkar	: Sözlükte "dağ koyunun dişisi" şeklinde açıklanan arkar, Türk mitolojisinin türeyiş efsanelerinden birinin üzerine kurulmuş Kococaş destanında Sur Eçki'yi ve soyunu belirtir.
asıy	: beşinci yaşına basan sığır
atan	: enenmiş deve
ay balta	: savaş baltası, nacak (bkz. "ay tuyak")
ay tuyak	: "Ay tuyak" veya "ay balta" ifadelerindeki ay, Türklerin geçmişten günümüze gelen "ay" inançlarıyla ilgilidir. Gökalp'in "altınışık", bazı araştırmacıların ise "kut" dedikleri kutsal ışık, zaman içinde "ay" ile ilişkilendirilmiştir. Bunda da kutsal ışıktan gebe kalma ile gecenin etkisi büyüktür. Bu bağlamda Türklerde ay erkek cinsiyetli olup Ay Ata, Ay Dede şeklinde anılır. İlk insanın adı da yine Ay Ata'dır.
ayköl	: Destan kahramanının müspet sıfatlarından biri olarak açıklanan bu terimdeki "ay" kelimesinden hareketle destan kahramanının "kutsal ışıktan türeme" efsaneleriyle ilişkilendirildiğini ve Kırgız inanışlarında "kutsal ışığın göle yansmasıyla suya elini sokanın hamile kaldığı yolundaki inanca dayandığını fark etmemek mümkün değildir.
baabedin	: Sözlükte bulamadığımız bu kelimenin vaka içinde Kalmukların "baabedin söyleyerek her tarafı yakıp yıktıkları", gelişen olaylar nedeniyle Kırgız destanlarında kahramanların üç defa "Manas" siye bağırarak "uraan" çağırımları türünden bir savaş narası olduğunu düşünüyoruz.
baçayı	: el dokuması olan bir nevi ipek kumaş.
bahşı	: Türk kültüründe, şaman geleneğini yansıtan doktor, hukuk adamı, din adamı, büyücü-sihirci, şair-ozan ve musiki adamı olarak görev yapan bu grubun adını taşıyan şaman, Batılı araştırmacılarca verilmiştir. Türkçesi "kam"dır.

bakan	: Sözlükte sırık anlamında açıklanmakta olup onunla keçe evin yani çadırın iskeletinin üst tarafı kaldırılır, örtülür. Bundan 50-60 yıl öncesine kadar özellikle kagir evlerin üst katlarında en az dört tane direk-mertek bulunur, odanın büyük olması halinde bu direklerin sayısı artabilirdi.
balban küröş	: Türklerin yüzyıllardır oynadıkları ve ata yurtlarından Anadolu'ya getirdikleri bu oyun, pehlivan güreşi anlamına gelir. Söz konusu oyun hakkında çalışmamızın ilgili bölümünde yeterli bilgi verilmiştir.
baybiçe	: Sözlükte "bir adamın ilk eşi, hatun, ev sahibesi" diye açıklanan baybiçe, eski Türk kültüründe erkeğin özellikle de hükümdarların kalın vererek aldıkları ilk eşlerini ifade eder. Buna göre evde kocası kaç kadın veya kızı ganimet veya anlaşma sonucu eş edinirse edinsin asıl hatun söz sahibi baybiçedir. Hükümdar ailelerinde sadece baybiçeden doğan çocuklar mirasa hak kazanırlar: Osmanlı döneminde Haseki rütbesi baybiçenin karşılığıdır.
bayge	: at yarışları sırasında verilen mükafat, ikramiye
baytal	: henüz kulunlanmamış (doğurmamış) olan genç kısrak
bek aga	: Bu terim günümüz Türkiye Türkçesinde "ağabey" olarak yaşamaya devam etmekte olup hem kardeş hem de akrabalık bağlamında kendinden daha yaşça daha büyük olanlara seslenmek için kullandıkları bir hitaptır.
beren	: kuvvetli , kudretli ; bahadır , kahraman , yiğit; tanınmış
betege	: yeleşimsi kılğan otu; bir nevi ayrık otu (latincesi: festuka)
bir tokuz/mal	: Orta Asya Türklerinde bu terim, kız tarafının oğlan tarafından talep ettiği veya oğlan tarafının kıza biçtiği hayvan miktarını ifade eder. Bir dokuz tek türden verilen kalın miktarını "üç dokuz" ise üç çeşit hayvandan verilen kalın miktarını ifade eder. Kalının en değerli hayvanı at olup at, sığır,

	koyun ve deveden oluşan kalınlara ise "tört tülük mal" adı verilir.
bişkek	: kımız karıştırmak için kullanılan değnek, bişek, bişşek.
boz ordo	: Destanda Canış ile Bayış'ın dedeleri Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü görmek için gitmek istemeleri sırasında anne-babalarının "yuvalarından uzak kalacakları" yolunda söylediği sözlerden biri olan bu ifadenin hükümdarlık otağını ifade ettiğini düşünüyoruz. Buna rağmen "boz ordo"nun türkülerdeki formel ifadelerden biri olabileceğini de göz uzak tutmamak gerektiğine inanıyoruz.
bölö	: İki kız kardeşin çocukları, yani kuzenler bir birlerine bölö olarak ifade edilirler. Bölö ise büyük bir ihtimalle aile anlamına gelen "gülö", "gülöö" terimlerinden türemiş olmalıdır.
buçkak	: hayvan ayak derilerinden kürk
bugu	: geyiğin yahut maralın erkeği
buruu	: çevrilmiş, düz olmayan
but	: pud (Rus ağırlık ölçüsü).
buudan	: 1. yürük (dayanıklı ve süratle koşan atın vasfıdır) 2. bahadır, yiğit.
buulum	: 1. kıymetli bir kumaşın adıdır 2. bir kürk adıdır.
buurul	: At rengi için kullanılan ve alacalı kır anlamına gelen buurulun destan kahramanlarının adlarının sıfatıdır. Bu terimin, gök renginin yani gri yi ifade ettiğini bu bağlamda buurul atın sahibinin de tanrısal olarak kabul edildiğini belirtmemiz gerekir.
buyla	: 1. öküzün yahut devenin burun kıkırdağına geçirilen küçük çubuk; 2. iğn ucundaki çubuk.
bübü	: Sözlükte 1) kadın şaman-baksı 2) sahte kadın tabip olarak açıklanan бүбү, günümüz Türkçesinde "bibi" olarak yaşamakta ve hala anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda İslamiyet'in de tesiriyle бүбү, Hz Muhammed'in kızı Fatma'ya ve eşi

Ayşe'ye yakıştırılmış, dua okuyarak sağaltma işlemini yapan kadınlara Ayşe Bibi, Fatma Bibi, Ayşe Ana, Fatma Ana adı verilmiştir.

- bürgö** : "Bürküt", "alakuş", "algır kuş" olarak da bilinen "bürgö", bir çeşit kartal olup "bütüt" kelimesinin halk ağzında kullanılış şekli olduğunu düşünüyoruz.
- bürküt** : Daha geniş bilgi için Alpkarakuş md. bkz.
- cabık** : Sözlükte bulamadığımız bu terim, Kırgızlarda "karanlık, izbe ve basık" anlamlarına gelmekte olup zaman içinde insana özgü vasıflara belirten bir terim haline dönüşmüştür. Canış, Bayış destanında ise bu terim "kapkaranlık" anlamıyla Bayış'ın Kıtay hükümdarı tarafından yıllarca kalmak üzere yaralı halde atıldığı çukuru ifade eder.
- cagoo** : **1.** ağaçtan iğneleri bulunan ve alıcı kuşun boynuna takılan bir iptir, ki bu, onun, gagasıyla üzengi kayışına ilişmesine mani olur; **2.** yaka; **3.** boyunbağı, kravat.
- cal** : Sözlükte yele olarak açıklanan bu terim bugün, bütün hayvanların yediği şey-yemek anlamına gelen "yal" olarak yaşamaktadır.
- calañkıç** : **1.** ölüm meleği, Azrail; **2.** korkunç nesne
- cambı** : muhtelif şekillerde ve muhtelif ağırlıklarda olan ve Çin' de para yerine kullanılan gümüş sebikeleri (dökme parçaları)
- cazayıl** : "Çakaloz topu" denilen bir çeşit tüfek.
- cin** : şeytan , ifrit
- cooluk** : **1)** mendil; başörtüsü **2)** kadınların kullandığı beyaz başörtüsü
- coru** : bir cins akbaba kuşu; Vulturidae (bu kuşun bütün soyunun adı olarak)
- cügön** : Sözlükte "oyon" olarak verilen ancak incelediğimiz destanda "oyan" diye geçen cügön, Türk destanlarında kahramanın sıfatı olarak kullanılır.
- çakçıgay** : Kırgız kültüründe çakçıgay, ötücü bir kuş olarak bilinir.

çakırım	: insan sesinin duyulabileceği mesafe; 2. (Rusçada "versta" denilen ve 1,067 kilometre'den ibaret olan uzunluk ölçüşü)
çapan	: cap- (örtmek) ve çap- (at binmek, koşturmak) fillerinden türediğini bildiğimiz çapan, bir çeşit kaftan olur ki damat kızı istemeye gittiğinde kayınpederin cevabı olumluysa damadına çapan da hediye etmek zorundadır. Geleneğe göre çapan, oğlan tarafının geri dönmek üzere kalktığında damadın atının sağrısına kayınpederi tarafından örtülür. Artık damat, nişanlısının her gelişinde bu çapanı giymek zorundadır.
çeçen	: 1. beliş : söz ustası; 2. hakim (akıllı)
çen	: Omuzluk, apolet anlamına gelen bu terim, destan kahramanlarının savaşa giderken giydikleri demirden veya başka bir metalden yapılmış omuzluğu ifade eder. Bu bağlamda çen, zaman içinde omuz anlamını da kazanmıştır ki Ege bölgesinin bazı yerlerinde bu terim "çiğın" ile karşılanmaktadır.
çılıbr	: "Yular, dizgin" anlamına gelen bu terim günümüz Türkiye Türklerinde de yaşamakta, Türklerin eski hayatlarından da ilhamla genellikle küçüklerin çok konuşmaması gerektiği durumlar "çılıbrı çekildi" diye anlatılmaktadır.
çınar	: 1. çınar; dağ kavağı 2. yüksek yapraklı ağaçlar; 3. kızılağaç, alnus 4. mec. dayangaç arka, sığınak
çil	: Boz keklik anlamındaki bu terim Türkiye Türkçesinde "çil yavrusu gibi dağılmak" deyimini ile "çil çil bakmak" ve eski paraların gümüş renk olmasına izafeten "çil çil para" söyleminde yaşamaya devam etmektedir.
çoyunbaş	: 1) topuz; 2) dökme veya demir başlı sopa-çomak anlamlarında verilen çoyunbaş, Türk destanlarında hangisi olursa olsun destan kahramanının silah olarak kullandığı nesneyi belirtir.
dilde	: altın sikke; altın

- dooron** : 1. ıskat: ölünün kaldırılmasından önce, onun ruhunun kurtulması, yani azaplarının affedilmesi ve kaldırılması için bir resmi mahsusla verilen sadaka; 2. cenaze namazından sonra hocalara dağıtılan sadaka
- dürüyö** : bir nevi ipekli kumaş
- ecigey** : bir çeşit peynir
- elmabaş, almabaş** : Türk destanlarında kahramanın silahı elmabaş veya almabaş olarak adlandırılır. Doğurganlık özelliği bugün bile tartışılan elmanın destan kahramanının silahı olarak kullanılmasında (üremeyi sağlayan elmadan hareketle) halkı temsil etmesi söz konusudur.
- ençi** : Sözlükte 1) mirastan hisse; 2) hakkedilen, verilmesi lazım olan pay, hisse anlamlarına gelen ençi, Kırgız düğün gelenekleri içinde babanın kızına evlenirken verilmek üzere ayırdığı varlığı ifade eder ki buna "ençi mal" adı verilir.
- eñiş** : Er eñiş olarak da bilinen bu oyun, at binip kılıç kullanmakta usta olan kimselerin at üstünde koşarken birbirlerini yere düşürmek için uğraşmasına dayanır. Bu oyun hakkında çalışmamızın ilgili bölümünde daha geniş bilgi verilmiştir.
- eñişçi** : "eñiş" veya "er eñiş" adlı oyunları oynayan kimselere verilen ad.
- er başı** : "Er" yiğit anlamında bir kelime olup daha çok destan kahramanının yanındaki kırk yiğitten her birini ifade eder. Her birinin en az destan kahramanı kadar olağanüstü özelliklere sahip olduğu bilinen kırk yiğidin başlarına ise er başı adı verilir. Aynı terim, kırk kızın başı için de kullanılmakta olup bazen er başı, destan kahramanının kendisini de niteleyebilir. Mesela Ak Mөөr destanında Mөөr, "kırk kızın baş amiri" olarak nitelendirilir.
- er sayış** : Kırgız milli oyunlarından olan er sayış, günümüzde Güneydoğu Anadolu bölgesinde karşılaşmalarda ve gösterilerde

at üstünde oynanan cirit olarak yaşamaktadır. Bu arada cirit oyununun "Beyaz Melek" filminde sergilendiğini de hatırlatmak isteriz.

erkeç	: Kırgız Türkçesinde "enenmiş teke-ergeç" olarak anlamlandırılan erkeç, zaman içinde "erkek yapılı kadınlar" için de kullanılan bir sıfat haline gelmiştir. Sözü dinlenen-geçen, özgüveni yüksek, biraz da rahat tavırlı kimseleri anlatan ve "eke" diye de belirtilen erkeç teriminin Manas destanında belirttiğimiz özellikleri yansıtan Ak erkeç olarak karşımıza çıkması son derece dikkat çekicidir.
ermen	: pelin
Gök ala	: Alacalı kır.
ılaaçın	: Frengrinus denilen bir çeşit doğan ve onun türleri
ırçı	: 1) meddah; 2) kahramanlık destanı söyleyen kişi 3) Her türlü ezgiyi dile getiren kimse
ırgay	: Latince Lonicera olarak bilinen kuş kirazı
itelgi	: Falco lanarius olarak bilinen doğan türü
kalday	: Şarkî Türkistan Moğollarının idarî rütbelerinden biridir
kalender	: derviş, kalender
kalñ	: 1) Erkek tarafının gelin adayına verdikleri mal, kalın mal, kalın 2) bir kısmı oğlunun evleneceği kıza da verilmesi planlanan baba tarafından oğluna düştüğü düşünülen hisse-pay
kamgak	: ruta graveolens otu
kancıga	: eğerin terkisi
kanişa	: Kağanın eşi anlamına gelen bu terim, tıpkı baybiçe'deki -çe eki zaman içinde -şa, -şe haline gelmiş olmalıdır ki bu ek dişilik ve küçültme belirten bir ektir.
kapşıt	: Çadır kültüründe çadırın tepesini belirleyen iplerin üzerine örten kumaşın birleştiği yere anlamına gelen bu terim mecazen "baş", "şapka", "baht-talih" anlamlarında kullanıla gelmiştir.

Kara ala	: Kara benekli at donu-rengi anlamına gelen bu terim, bazen destan kahramanlarının bindiği cins atın adı veya sıfatı olarak da karşımıza çıkmaktadır.
kara eleçek	: Türk dünyasında yas alameti olarak bilinen ve kadınların taktıkları kara başörtüsü anlamına gelen kara eleçek, yine geleneğe göre kocası ölen kadın tarafından bir yıl boyunca takılmak zorundadır. Kara eleçeğin baştan çıkması matemin bittiğini ve dul kalan geline dünür gelebileceğinin de ifadesidir.
karagan	: bir çeşit kısa ve dikenli çalı
karagat	: Kelime anlamı "kara üzüm" kara ve iri gözlü kadınların tasvirinde de bir ifade olarak karşımıza çıkar.
Karagay	: 1) Karagay ağacı, 2) Karagay ormanı
karçığa	: 1. atmaca; 2. döş (derisi yüzülmüş hayvan gövdesinin bir kısmı)
karta	: Türk kültüründe atın kalın bağırsağının ufak ufak doğranıp bol yağda kızartılıp saklanmış halidir. Destan kahramanları herhangi bir nedenle yola çıkacak olursa azık olarak yanlarına mutlaka karta alırlar.
kazanat	: koşu atlarından bir cinsin adıdır
kazançı	: 1. kazan yapan; 2. aşçı; mutfakta çalışan
kazı	: hâkim; işleri şeriat hükümlerine göre halleden kimse, kadı
keecim	: Kelime anlamı 1) ip, iplik olan keecim, bu manada atın üstündeki eyerin veya örtünün düşmemesi için altından geçirilip üstünde bağlanan ipi ifade eder. 2) ata örtülen ipek örtüyü ifade eden anlamı ise destan kahramanlarının özel durumlarda kullandıkları eyer yerine atın üstüne örttükları ipektan yapılmış kumaşı belirtir. 3) Bazı hallerde keecim, atın üstüne konan ve keçeden yapılmış bir çeşit eyeri de belirtebilir.
kemege	: toprağı kazmak suretiyle yapılan uzunca ocak (obanın dışında yapılır)
kementay	: keçeden üst giyim

ker	: koyu doru, koyu taba renkli atlar.
Ker corgo	: Destan kahramanının doru renkli rahvan atı,
Ker tulpar	: Destan kahramanının rüzgar gibi koşan doru renkli atı
kerköödön	: "Gövdesi doru renki at" anlamına gelen kerköödön Türk destanlarında destan kahramanının uzun yola dayanıklı, güçlü, iri gövdeli atlarına verilen addır.
kerme	: atları bağlamak için iki çadır arasına gerilen urgan
kışkı	: kışlıl, kış için yapılan hazırlık
koñuz	: sert kanatlı gübre böceği
kök cal	: Kelime anlamı "boz yeveli" olan kök cal, mecazen "bahadır, cesur, yiğit" manalarına gelmektedir. Türk destanlarında kök cal, boz yele olarak düşünülen bazen destan kahramanının kendisini bazen atını Türk mitolojisinde ise Oğuz'a yol gösteren bozkurtu ifade etmektedir.
kök olupok	: Olpok, destan kahramanlarının giydikleri başlıklara verilen ad olup genellikle demirden yapıldığı belirtilir. Kök olupok ise sadece destan kahramanlarının giydiği belirtilen söz konusu kahramanın Gök Tanrı'dan hareketle göksel, tanrısal olduğu ifade etmek için kullanılıştır. Bu arada demirin de gök rengi yani boz olduğunu hatırlatmak isteriz.
kökbörü	: 1. tekeyi çekişmek suretiyle yarış, koşu; (harfiyen: boz kurt) 2. bahadırın müspet sıfatlarından biri idi
kölboor	: 1) destan kahramanlarının nazarlık amacıyla taşıdıkları bir çeşit hamayil 2) geniş gövdeli kimse olup daha çok destan kahramanlarının sıfatıdır. 3) Dervişlerin boyunlarına takındıkları dervişlik alameti olarak bilinen bu nesnenin bir çeşit torba olduğu, zaman içinde Anadolu'da "cerr"e çıkan hocaların dua edip hasta sağalttıkları durumlarda ev sahibi tarafından verilen ekmek, kuru yemiş, bulgur vb. şeylerin konduğu torba. Aynı torbanın Anadolu'da aşıklık geleneği bağlamında hikaye anlatan, destan söyleyen aşıkların bu

hizmetlerinin sonucu olarak ellerine aldıkları ve içine un, yağ, şeker, bulgur türünden hediyeleri koydukları çıkın, bohça.

- kömöldürük** : göğüslük, sinebent (eyer takımının aksamından)
- körpöçö** : eyer üzerine konulan dar yorgancık
- kulan** : yabanî eşek
- kulca** : yabani erkek keçi
- kulun** : süt emen tay
- kur** : 1. yağlı, semiz, besili hayvan; 2. sırtına eyer konulmamış at
- kuraçı** : Çeşitli taşlarla fal bakan kimse olup günümüz Türkiyesinde de bu geleneğin devam ettiğini belirtmek istiyoruz.
- kurut** : Türkiye Türklerinin "erişte", "lokum pilavı" gibi çeşitli adlarla andıkları kuru hamur kesme geleneği Kırgız Türklerinde de kurut olarak bilinmektedir. Bu bağlamda kavrulmuş et, kavrulmuş kuyruk yağına da kurut dediklerini belirtmemiz gerekir.
- kutunu** : Bir çeşit ipek ya da kadife kumaş
- kuuray** : Türkiye Türklerinde "peygamber çiçeği", "civanperçemi" gibi adlarla bilinen bir çeşit çiçektir.
- kuyuşkan** : Türkiye Türklerinde aynı şekilde yaşamaya devam eden kuyuşkan, atın eyerini , eşeğin semerini yerinden oynamaması için bağlanan ip demektir. Bu arada Ege bölgesinde bu ip yerine kullanılan kolan şeklinde adlandırıldığı da olmaktadır.
- külük** : Destan kahramanlarının sahip oldukları iyi koşan, yorulmayan, acıkmayan, bazen kanatlı, denizler deryalar aşan, uçurumlar atlayan, olağanüstü atlar olup "argımak" ve "tulpar" diye de adlandırılır.
- kürmök** : Kuş yemi, darı
- küydürgü** : (atlarda) şarbon hastalığı
- küyöölö** : Kırgız ve Kazaklarda oğlan tarafı kızını istedikten ve "kuyruk bavır" (Anadolu'da sura, dös dolması, kaburga dolması adlarıyla bilinmektedir) güveyin kızının evine gitmesi ve orada

gecelemesi adetini ifade eden bir terimdir. Bugün "zifaf gecesi" dediğimiz bu adet, geçmişte küyöölö adıyla bilinir, düğünden önce gelin kızın birkaç çocuk sahibi olması beklenirdi. Bir anlamda gelinin doğurganlığı test edilmiş olurdu. Yakın zamana kadar Doğu Anadolu bölgesinin Kars, Erzurum dolaylarında bu adeti yaşadığını biliyoruz.

- mamı** : Atların ipini bağlamak için yere çakılan uzun, kalın tahta-odun, ağaç
- maral** : dişi geyik anlamına gelen bu terim bugün güzel genç kızları belirtmek için kullanılan bir benzetme terimidir.
- mastan** : **1.** kocakarı kılığında olan, güya insanın topuğundan kanını emen ve cinniler soyundan mitolojik bir varlıktır; **2.** hilekârlıkla temeyyüz eden efsanevi bir kocakarı
- mata** : evde dokunan bir cins pamuklu kumaş olup yakın zamana kadar Ege bölgesinde kadınlar bu geleneği devam ettirmişler, "düven" denilen dokuma tezgahlarında eski kumaşlardan renkli ipliklerle yolluk, kilim benzeri şeyler dokumuşlardır.
- milteñ** : "milte" olarak da kullanılan bu terim: 1) tüfeğin fitili 2) elbise yakalarına veya çeşitli yerlerine geçirilen, biraz kabarıkça saten ipi de anlatmaktadır. Bugün gömlek yakalarının uçlarındali sertlik geçmişte içine konan plastik ve üçgen bir nesne ile karşılanmakta idi. Fital, Türkiye Türklerinde koltuk, kanepeler yapımında minderinin kenarlarında kullanılmaktadır.
- miz** : Sözlükte 1) sivri uç; 2) keskin bir nesnenin yüzü olarak verilen "miz" Türk destanlarında "kılıcın sivri yüzü" olarak belirtilmektedir. Hatta "kılıcın mizini yalamak" uzunca bir dönem Türklerde en büyük yemin sayılmıştır ki bu yemin sözünü tutmayanın yaladığı kılıçla öldürüleceği anlamına gelmektedir.
- muñar** : Çalışmamızın VI. Bölüm'ünde de belirttiğimiz üzere muñar, dalları göğün en yüksek katına kökü de yerin en alt karına

uzanan büyük ve uzun bir ağaç olup Türk mitolojisinde evrenin dikey bağlamda ikiye böldüğü düşünülen "mitolojik ağaç" diye bilinir. Mitolojik ağaç, İslamiyet'le beraber kültürümüze giren Tuba ağacı ile aynı şekilde düşünülür, bir farkla ki mitolojik ağaç uzunlamasına düşünülürken Tuba ağacı, yapraklarının altındaki gölgelikte günahsız olup cennete girenlerin oturacağı kadar genişlikte olduğu inanılmaktadır.

- olco** : "Ganimet" anlamındaki bu terim, Türklerde kadın başta olmak üzere her çeşit hayvan, para, mücevher vb. şeyleri ifade eder. Türklerde ilk evlenme şekli ganimet yoluyla kaçırılan kadınlarla yapılmıştır.
- ordo** : 1) hanın karargâhı 2) Toplumun önde gelen kişinin muhteşem obası
- ölön** : "ağıt" anlamındaki bu kelime, bugün Türkiye Türklerindeki bazı türkülerde "ölem ölem", "ellem ellem" şeklindeki nakaratlarda yaşamaktadır.
- sınçı** : 1. insanların savaşlık hassalarını, atların yürüklük sıfatlarını anlayan uzman, 2. at tanıyan kimse
- sur** : 1) Boz, gök kır renkleri anlamındaki bu terim, mitik destanlarda Gök Tanrı'ya izafeten kutsal, tanrısal anlamlarına da gelmektedir. 2) duman, sis
- şamşar** : pala, şimşir kılıç
- şaydoot** : Göç esnasında sırtına hafif yükletilmiş olan ve başkalarının önünde giden yük hayvanı
- şerne** : bir birliktir, ki üveylerinden her biri sıra ile ötekilerine ziyafet çeker (ziyafetin kendisi de şerne tesmiye olunur)
- tabarsık** : sidik kovuğu
- talkan** : "Parçalanmış, ufalanmış şey" anlamına gelen bu terim daha çok mecaz anlamda kullanılmakta "bir lokma ekmeğe muhtaç olmak", "sadakaya muhtaç olma" gibi durumlarda beddua işlevini görmektedir.

tayak	: 1) değnek, baston asa 2) mecazen destek, dayanak 3) Eskiden Anadolu'da ulaşımın kolay olmadığı dolayısıyla her bölgede yerlilerinin yaşadığı dönemlerde kimse kapısına kilit asmaz, evin kapısı ardan eğik şekilde konan kalın bir tahta ile pekiştirilirdi. 4) dayak, kötek
teñge	: (Şimalî Kırgızlıkta) ruble. 2. (Şimalî Kırgızlıkta) bir ruble yahut 50 kapık kıymetinde olan gümüş sikke ; 3. (Cenubî Kırgızlıkta) 20 kapık
tepşi	: "oymak suretiyle yapılmış küçük ağaç tekne" anlamına gelen bu terimin zaman içinde "tepsi" haline geldiğini düşünüyoruz.
terdik	: Uzun yolculuklarda terlerini alması için atların üstüne örtülen, genellikle ince kumaş örtü.
tınar	: destek, dayanak, umut
togonok	: küçük saksagan kuşu Lanius.
tolorsuk	: Diz ile bileği birleştiren kısımdaki kemik
toodak	: toy kuşu
tor	: 1) ağ, sık gözlü ağ 2) asık suratlı kimseler için kullanılan ifade 3) hastalık, zayıflık, dayanıksızlık anlamında olup halk ağzında "çol" şeklinde yaşamaktadır.
torko	: bir çeşit ipekli kumaş
torpok	: iki yaşına basmış olan at, tosun
töö bastı	: Çalışmamızın IX. Bölümünde de açıkladığımız bu oyun, Türklerin hayvancılığa dayalı hayat tarzlarını yansıtmaktadır.
tör	: 1) Oba girişinin tam karşısında olan yer, başköşe 2) Eskiden koltukların olmadığı dönemlerde misafir odalarında bulunan sedirlerin birleştiği yer olup duruma göre kayınvalideye, oğlan tarafının yaşlı ve hatırlı kimselere ikram edilirdi.
tört tülük	: Kırgız ve Kazaklarda koyun (veya keçi), at, deve ve sığırdan ibaret olan başlık olup en makbulü "at baştağan" yani en fazla atın olduğu kalınlardı. Ayrıca "tört tülük", Ergenekon'dan

Asena önderliğinde çıkışları sırasında Türklerin sahip oldukları hayvanların çeşitlerini de ifade etmektedir.

- tulañ** : stipa otu nevelerinden biridir
- tulpar** : **1.** kanatlı at; **2.** savaş atı, yürük at (Bu konu ile ilgili "argımak" ve "külük" başlıklarında bilgi verilmiştir.
- tuncur** : Astur palubarius denilen atmacanın dişisi
- tuur** : Doğan, atmaca gibi kuşların barındığı tünek
- tuygun** : beyaz atmaca anlamındaki bu kelime destanlarda, kahramanın sıfatı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde de "toygun" şeklinde yaşamaktadır.
- tülöö** : hasta için, yahut yaylaya göçme münasebetiyle, yahut kaybolan hayvanın bulunması dolayısıyla kurban kesme
- tündük** : obanın, uuk'ların üst uçlarıyla tutulan, yukarıdaki ahşap daire şeklinde tahtaları olup günümüzde pencerelerin karşılığıdır.
- türkük** : destek, obanın içinde orta destek yani orta direk, asıl mertek
- ular** : bir çeşit sülün
- uraan** : "uran" şeklinde de söylenen bu kelime Türklerde "savaş narası" olarak bilinmektedir. Kırgız destanlarında her destan kahramanı savaşa giderken üç defa "Manas" diye uraan çağırırlar.

İNDEKS

1. COĞRAFİ ADLAR

Musulmankulov Varyantı

Altı Şaar	31, 32, 33, 34, 35, 38, 42, 48, 54, 73, 74, 94, 95, 96, 97, 109	Kara Too	35, 37, 78, 93
Ala Köl	35, 38, 44, 48	Kara Üñkür	55, 57
Ala Too	41	Mediyna	31
Arzim (Azim)	73, 74, 77	Meke	31
		Zimin (Zımın)	32, 33, 63, 96

Canayev Varyantı

Ala-Köl	122, 123	Kara Üñkür	139
Altı Şaar	121, 122, 126, 128, 138, 139	Zimin (Zımın)	121, 124, 126, 128, 138, 139
Arzım	122, 124		

Akiyev Varyantı

Ak Korgon	329, 330	Altı Şaar	265, 266, 267
Ak Muñar Too	156, 160, 201, 213, 214, 243, 245, 246, 305, 311	Aydıñ Köl	156, 157, 159, 160, 162, 166, 173, 182, 183, 185, 189, 190, 200, 204, 206, 222, 223, 224, 225, 232, 237, 238, 241, 245, 246, 254, 287, 299, 304, 309, 323, 324, 326, 343
Ak Or	278, 279, 280, 282, 284, 285, 287, 289, 292, 293, 298, 299, 363	Baş Köl	148, 154, 162, 168
Akkürgün	147, 149, 150, 151, 156, 158, 159, 173, 176, 188, 192, 271, 225, 237, 242, 287, 314, 317	Beecin	243, 244, 284, 288

Kara Too 168, 221, 360
Kara Ünkür 232, 234
Kayrı (Kayır) 192, 326, 328, 330,
332, 333, 345
Kıyırçak 191
Kuba (Kubanker) 268

Orto Köl 148
Orus 330
Sır Too 300, 304, 311
Üsür (Üzür) 147, 168, 254, 326,
340, 341, 343, 363,
366, 368

Dıykanbaev Varyantı

Ak Munar Too 393
Ak-Kürgün 379, 387, 388, 389, 391,
395, 397, 403, 406, 450
Ala Köl 381
Ala Too 381
Altı Şaar 379, 380, 381, 389,
390, 425, 435, 455,
456

Aydın Köl 392, 394, 395,
397, 398, 402,
403, 404, 406,
407, 454, 456
Baş Köl 386, 390, 429
Kara Ünkür 425, 446
Misir 388
Orto Köl 386, 390, 42

2. KİŞİ ADLARI

Musulmankulov Varyantı

Akcol 31, 98, 100, 101, 102,
104, 105, 106, 107,
109, 110, 111
Asılkan 31, 35, 97, 100, 101,
106, 112, 113

Ayçolpon 32, 35, 42, 43, 44, 48,
98, 103, 107, 108, 111,
114, 115
Bayaman 103
Bayış 31-39, 43-44, 46-49,
50-54, 56-59, 60-64,

	<i>66, 70-72, 75-77, 79, 80-85, 87-88, 92-94, 96-99, 100-103, 109-115</i>
Belkıs	<i>32, 39, 62-67, 69-75, 77-85, 87, 89, 90, 92-96, 113, 114</i>
Bortabaş	<i>60, 62, 66, 72, 81</i>
Canış	<i>31-33, 35-37, 39, 43-44, 47-49, 51-57, 59-60, 85-88, 92, 94, 96-99, 100, 109, 112, 114</i>

Canayev Varyantı

Akcol	<i>130, 139, 142</i>
Ayçolpon	<i>122, 129</i>
Bayış	<i>121, 123, 126-127, 129, 130-133, 135, 137-138, 140-143</i>
Belkıs	<i>133, 134, 137, 138</i>

Akiyev Varyantı

Akcol	<i>331, 332, 343, 344, 346, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 363,</i>
-------	--

Celmayan	<i>32, 33, 36-38, 40, 42, 43, 45, 46, 48, 60-62, 66, 71, 72, 92, 93-95</i>
Darbas	<i>31, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111</i>
Künçolpon	<i>32, 33, 44, 98, 111, 114</i>
Şumurt	<i>32, 33, 39, 45, 59, 60, 88</i>

Canış	<i>121, 123, 131-132, 138, 140-143</i>
Celmayan	<i>121-130, 136, 139, 143</i>
Döbök	<i>139, 142</i>
Künçolpon	<i>122, 143</i>
Şumurut	<i>121, 125</i>

	<i>364, 365, 367, 368, 375</i>
Argın	<i>265-275, 277, 281, 288</i>

Ayaz	206-209, 213, 247, 248, 266-268, 271, 272, 277, 281		348-349, 350, 352-356, 361-362, 365, 367-369, 370, 372-373, 375
Aysalkın	343, 359, 361, 363, 365, 368, 371, 374	Canış	148, 150, 153, 155, 157, 160-167, 169, 170-172, 175-179, 181, 183-185, 189, 191-193, 195, 197-199, 200-204, 207, 209, 210-211, 214-215, 218-219, 220, 222-226, 228-229, 231, 233-234, 236, 238, 241, 244, 250-251, 255, 281, 286-287, 311, 313, 320-323, 325-326, 328, 330-337, 339-346, 348-350, 352-356, 360-362, 367-372, 375
Aziret Han	147-151, 154, 156-158, 161, 171, 176, 205, 243, 245, 255, 275, 331		
Bayaman	343, 345, 350, 356, 357, 360, 364, 365, 374, 375		
Bayış	148, 150, 153-155, 157-159, 162-164, 166-168, 170-172, 175-177, 181, 183-185, 189, 192, 194-197, 199, 200-204, 207-209, 211-217, 219, 220-222, 226-229, 231-239, 240-244, 250, 254, 255, 260, 263, 266, 268-269, 270-275, 278, 280-286, 288-289, 290-291, 293-299, 300-305, 309-310, 314, 316-319, 320-323, 325-326, 328, 330-339, 340-341, 343-344, 346,	Çeçim	273
		Çeten	332
		Darbaz	331, 332, 343, 344, 346, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 367, 368, 375
		Gülsıyna	174

Kulançı	241, 244, 281, 284- 287, 289, 297, 307, 311, 316-318, 320-323, 326-328	Sarban	328, 329, 331, 333, 335, 336, 375
Külböshan	148	Sıyadat	147, 149, 204, 207, 209, 213, 214, 217, 220, 221, 226, 243- 245, 247, 249, 253, 254, 256-259, 262-267, 269, 271-273, 275, 278, 281, 283, 285- 287, 291, 296, 299, 310, 312, 316, 318, 321, 322
Külükân	148, 152, 155, 162, 166, 169, 172, 232, 375	Şooşa	233
Kümüşay	148, 174, 175, 343, 356, 357, 359, 365, 368, 371, 374	Tama	233, 236, 244, 281, 284-287, 289, 297, 307, 311, 316-318, 320-328
Nurkan	148, 151-153, 155, 157, 159, 163-167, 169, 172, 176, 179, 195, 205, 212, 234, 236, 241, 255, 327, 330-333, 340, 343, 348, 374, 375		

Dıykanbaev Varyantı

Akcol	428, 456, 457, 458, 461, 462, 463		429, 434, 441, 443, 448, 456
Argın	411, 413, 415-417, 426	Bayan	459, 461-463
Ayaz	411, 413-417, 426	Bayış	385-387, 390-392, 394, 396-402, 404-406, 409, 411-423, 425, 427-428, 430-432, 434, 436, 438-456, 458, 460-464
Aziret Aalı	379-381, 385-387, 391-393, 399, 410, 411, 413, 416, 423,		

Canış	381, 386-387, 390-392, 394, 397, 399, 401- 402, 405-406, 409, 414, 417-425, 428-431, 434-436, 438, 442, 446-447, 449, 453, 455-458, 460-464	Kümüşay	457, 458, 461, 462-464
Celkayıp	427, 433, 434, 437- 445, 448-455, 459-464	Nurkan	380-382, 386-388, 390-392, 394, 396, 397, 399, 400, 403, 404, 408, 410, 411, 414, 416, 422, 423, 425, 428, 432, 445, 454, 456-459, 464
Darbaz	428, 456, 457, 458, 461, 462, 463	Sıyadat	385, 391, 393, 395, 403, 404, 407, 410, 412, 413, 415, 417- 419, 426, 430-432, 434, 437, 440, 447, 449-454
Külükan	381, 382, 384, 386, 390, 392, 397, 398, 408, 410, 424, 428, 445, 453, 454, 457, 458		

3. İSLAM ETKİSİNDE ADLAR VE TERİMLER

-A-		Alla	49, 50, 52, 53, 64, 70, 77, 79, 80, 86, 89, 99, 105, 109, 381, 417, 420, 433, 442, 448, 460, 463
Adal	195, 332, 365		
Akıret	78, 84, 89, 92, 102, 110, 122, 128, 358, 359, 374, 397, 408, 463	Allo Akbar	461
Alda Taala	76, 124, 140, 141, 194, 400, 407, 410, 428	Aram	102, 108, 283, 289, 316, 369, 416

As. Aleykim 340, 361, 461

Aziret 52, 61, 70, 76, 86, 87,
89, 158, 202, 242

Azireyil 360

-B-

Baygambar 52, 86, 87, 114, 335

-D-

Daarat 42, 164

Dubana 96-103, 105, 107-109,
111, 327, 327, 328,
331, 333-336, 338-353

-E-

Eşen 163- 166, 167, 169,
170, 171, 179

-I-

Iyman 262, 360, 407

-K-

Kapır 36, 58, 76, 77, 102,
110, 111, 137, 141,
296, 407, 427, 462

Kayıperen 57, 148, 151, 156, 177,
179, 380, 388, 393,
395, 400, 401, 408,
412, 445

Kayırdin 428

Kazı 164, 165, 167, 171,
386

Kelme 72, 447

Kıbıla 49, 276

Kıyammat 197, 227, 282, 303,
358, 363

Kızır 31, 53, 86, 87, 147,
148, 150, 151, 179,
380, 388, 393

Koco 163-167, 169, 170,
179, 363

Kuday 31, 35, 42, 44, 45, 49,
56, 59, 64, 69, 70, 72,
77, 78, 81, 86, 89, 99,
102, 103, 105, 108,
110, 111, 115, 126,
131, 141, 143, 148,

	154, 158, 162, 167, 191, 192, 194, 200, 215, 219, 226, 228, 238, 240, 243, 251, 253, 254, 260, 261, 263, 269, 272, 274, 276, 285, 287, 288, 293, 294, 306, 309, 315, 330, 332, 336, 337, 348, 349, 354, 357, 365, 372, 383, 404, 407, 410, 411, 414, 416, 420-423, 425, 427, 430, 435, 441, 443, 448, 451, 454, 458, 460, 461, 464		
Küdüröt	379		
Künöö	315, 341, 345, 354, 355, 363, 364, 366, 371, 381, 406		
-M-			
Momun	150, 327, 386, 415		
Mukambet	202, 256		
Musulman	52, 70, 77, 97, 100, 133, 134, 137, 253- 257, 283, 316, 432		
		-P-	
		Parız	450
		Pir	76, 77, 384, 411
		-S-	
		Salam	48, 153, 166, 200, 245, 286, 313, 321, 328, 340, 361, 368, 484, 454, 462
		Sopu	166, 257
		-Ş-	
		Şaymerden	384, 399, 411
		Şügür	280, 325, 368
		-T-	
		Tagdır	226, 228, 262, 306, 410, 420, 457, 459
		Tobokel	408
		-Z-	
		Zulpukor	96

BİBLİYOGRAFYA

AÇA, Mehmet, (2000), “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve “Alp” Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, *Millî Folklor*, 6 (48), 5-17.

AÇA, Mehmet, (2013), *Kırgız Destanları 13, Canış, Bayış*, Ankara: TDK Yayınları.

AKARSU, Bedia, (1994), *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Kitabevi.

AKMATALİYEV, Abdıldacan, (2001), *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, (Türkiye Türkçesi Akt. Kalmamat Kulamshaev), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

AKMATALİYEV, Abdıldacan-S. M. Musayev, (1996), "El Baylığı Elge", *Kococaş*, Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Korköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meerim" Kayırmduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasının 1. Tomu, 9-35.

AKSOY, Ömer Asım, (2010), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

AKYÜZ, Çiğdem, (2013), *Bagış Destanı İnceleme-Metin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

AKYÜZ, Kenan, (1979), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

ALTAY, Halife, (1998), *Anayurttan Anadolu'ya*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi, Ankara.

ANADOL, Cemal, (1996), *Orta Asya Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları.

ARIKAN, Metin, (1999), *Köroğlu'nun Kazak Varyantı*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ATIF, Mehmet, (1999), *Kaşgar Tarihi, Ba'isi Hayret Ahval-i Garibesi*, Kırıkkale: Eysi Yayınları.

ATSIZ, Nihal, (1943), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

AYDIN, Erhan, (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınları.

AYTIMBETOV, K., (1968), *Halk Danalığı*, Nukur: Karakalpakistan Matbaası.

AZADE, Rüstem, (1975), *Azerbaycan Epik Şiirinin İnkişaf Yolları (XII-XVII Asırlar)*, Bakı: Elim Neşriyat.

BAKHTİN, Mikhail, (2001), *Karnavaldan Romana*, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BANARLI, Nihad Sami, (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. 1.

BAŞGÖZ, İlhan, (2006), “Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi”. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, (Çev. Metin Ekici), Ankara: Geleneksel Yayınları, 320-349.

BAYAT, Fuzuli, (2003), “Dede Korkut Oğuznameleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt IX, Sayı XXXIII, Uluslararası Eğitim-Öğretim, Basın-Yayın, 99-110.

BAYAT, Fuzuli, (2006), *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli, (2007), *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ankara: Ötüken Yayınları, Yayın Nu: 697, Kültür Serisi 345.

BAYKURT, Şerif-Sait Evliyaoğlu, (1988), *Türk Halkbilimi*, Ankara: Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık.

BAYRAKTAR, Levent, (2010), *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

BERDİBAYEV, Rahmankul, (1995), "Ertegidен Eposka", *Epos El Kazınası*, Almatı: Ravan Basımevi.

BERNŞTAM, Aleksandr Natanoviç, (1993), "Kırgız Mamleketinin Öz Erkindigi Üçün Küröşü", *Kırgızdar 2*, Bişkek: Kırgızistan Matbaası, 261-279.

BİLGİN, Nuri, (2009), *Sosyal Psikoloji*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BOCK, Philip, (2001), *İnsan Davranışının Kültürel Temelleri, Psikolojik Antropoloji*, (Çev: N. Serpil Altunek), İstanbul: İmge Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili, (1982), *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul Adam Yayınları, C. 2.

BORATAV, Pertev Naili, (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BORATAV, Pertev Naili, (1988), *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, Ankara: Adam Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili, (2012), *Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Mitolojisi*, Ankara: Bilge Su Yayınları.

BOZKURT, Nejat, (2009), *Fikir Mimarları-1 Hegel*, İstanbul: Say Yayınları.

CAMPBELL, Joseph, (1999), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

CASSIRER, Ernest, (2005), *Sembolik Formlar Felsefesi II*, (Çev: Milay Köktürk), Ankara: Hece Yayınları.

CAN, Şefik, (1970), *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ÇAĞATAY, Saadet, (1963), *Türk Lehçeleri Örnekleri (IX. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Yazı Dili)*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCTF Yayınları No. 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No. 9.

ÇATALOLUK, Osman, (2012), *Türk'ün Genetik Tarihi*, İstanbul: Togan Yayınları: 105.

ÇAY, Abdulhaluk, (1988), *Türk Ergenekon Bayramı, Nevruz*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ÇELİK, Şakire, (2010), *Cañıl Mırza Destanındaki Epik Unsurlar*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ÇERİBAŞ, Mehmet, (2010), *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

ÇETİN, İsmet, (1997), *Kızıl Elma*, Ankara: Ecdat Yayınları.

ÇETİN, İsmet, (1998), "Türk Destanları ve Köroğlu", *Milli Folklor*, S. 39, 46-52.

ÇINAR, A. Abbas, (1998), "Türk Dünyası Aşık Geleneğinin Karşılaştırılması" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK.

ÇINAR, Ali Abbas, (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları 192.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (1996), "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destanı Kahramanlarına Bakış", *Umay Günay Armağanı*, 202-209.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2001), "Sözlü Edebiyat", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, Ankara: AKM Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2007), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2010), *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

DIYKANBAYEVA, Mayramgül, (2009), *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

DİKİCİ, Mehmet, (2005), *İdeal-İdeoloji ve Milli Ülkü*, Ankara: Akçağ Yayınları: 717, Kaynak Eserler: 195.

DORSON, Richard, (1984), *Günümüz Folklor Kuramları*, (Çev. Nermin Ulutaş), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 33.

DUMAN, E. Nermin, (2001), *Kızıcibek Destanındaki Epik Unsurlar*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

DUNDES, Alan, (2006), "Doku, Metin ve Konteks", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, (Çev. Metin Ekici), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 55-77.

EKİCİ, Metin, (1989), "Türk Halk Hikayelerinde Ad Verme Geleneği", *Palakdöken Dergisi*, S. 4, 12-18.

EKİCİ, Metin, (1995), *Dede Korkut Tesirinde Teşekkül Etmiş Halk Hikayeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

EKİCİ, Metin, (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ELÇİN, Şükrü, (1986), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ELÇİN, Şükrü, (1988), "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu", *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 905.

ERDEM, Mustafa, (2000), *Kırgız Türkleri-Sosyal Antropoloji Araştırmaları*", Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

ERDOĞAN, Mehtap, (2009), "Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihi ve Edebi Bir Eser: Emâre-i Zafer", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 71-107.

ERGİN, Muharrem, (1994), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 169.

EVOLA, Julius, (2003), "Savaş Metafiziği", *Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar*, (Çev. Atilla Ataman), İstanbul: İnsan Yayınları, 9-48.

FORDHAM, Frieda, (1999), *Jung Psikolojisi*, (Çev. Adnan Yalçiner), İstanbul: Say Yayınları.

FROMM, Eric, (2003), *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, (Çev. Aydın Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.

GOLDEN, Peter B., (2015), *Dünya Tarihinde Orta Asya*, (Çev: Y. Kemal Taştan), İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÖKA, Erol, (2011), *Türklerin Psikolojisi Tarihin Ruhumuzda Bıraktığı İzler*, İstanbul: Timaş Yayınları.

GÖKDEMİR, Ayvaz, (2004), *Türk Kimliği*, İstanbul: Kervan Kitabevi.

GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Devlet Kitapları.

GÖLGEÇİ, Meral, (1995), *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1985), *Yüz Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi: 14.

GROUSSET, René, (1980), *Bozkır İmparatorluğu, Atilla-Cengiz Han-Timur*, (Çev: M. Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Yayınları, Yayın nu: 155, Kültür Serisi: 26.

GUÉNON, René, (2003), "Sembolik Silahlar", *Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar*, (Çev. İsmail Taşpınar), İnsan Yayınları, 51-77.

GUMILEV, L. N., (1993), "Bayırkı Türktör", *Kırgızdar 2*, Bişkek: Kırgızistan Matbaası, 184-217.

GÜNAY, Umay, (1986), *Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

GÜNAY, Umay Türkeş, (2012), *Türklerin Tarihi, Geçmişten Geleceğe*, Ankara: Akçağ Yayınları: 737, Tarih: 27.

GÜRÜN, Kamuran, (1984), *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınları.

İBRAYEV, Şakir, (1998), *Destanın Yapısı, Kazak Destanlarında İnsan, Zaman, Mekân*, (Türkiye Türkçesine Akt. Ali Abbas Çınar), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir, (1954), *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAN, Abdülkadir, (1998), *Makaleler ve İncelemeler C. I-II*, Ankara: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayın: 54.

İslam Ansiklopedisi, (2007), Cilt 33, İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

JIRMUNSKY, V. M., (1998), "Epik Gelenek", (Akt. O. Selim Karaca), *Milli Folklor*, C. 5, S. 37, s. 171-176.

JUNG, Carl Gustav, (2003), *Dört Arketip*, (Çev: Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.

KAFALI, Mustafa, (1978), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1991), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları: 93.

KAMALOV, İlyas, (2007), *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerindeki Türk Etkisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

KAPLAN, Mehmet, (1985), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, (1991), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KASAPOĞLU, Hülya, (1988), "Kırgız Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. 4.

KAYA, Doğan, (2005), "Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü", *İzzet Gündâğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler*, İstanbul, 303-313.

KAYA, Doğan, (2015), *Kırgız Destanları*, Konya: Salkım Söğüt Yayınları.

KEBEKOVA, Batıma, (1998), *Canış, Bayış*, Bişkek: Şam Basması, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık (Meerim) Kayırmduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasının 4. Tomu.

KIÇANOV E.-BEYŞANALİYEV T., (1993), "Huang-Min Doorundagı Kırgızdar XII-XV. yy" *Kırgızdar 2*, Bişkek: Kırgızistan Matbaası, 231-251.

KILINÇ, Aziz, (2006), "Folklor Ürünlerinin Geleceğe Taşınmasında "Arasöz'ün İşlevi ve Köroğlu Destanı Örneği", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 403-427.

KIRBAŞEV, Keneş, (1983), *Manas Eposunun Stili*, Frunze.

KIRBAŞEV, Keleş, (1998), "Baatır Bayış Bayanı", *Bagış, Mendirman*, Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meerim" Kayırımıduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasının 7. Tomu, 5-10.

KIRBAŞEV, Keleş-S. MUSAYEV, (1996), *Kococaş*, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meerim" Kayırımıduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasının 1. Tomu, Şam Basması.

Kırgız Sovyet Entsiklopediyası, (1976), Frunze, C. 1.

KÖKSAL, Hasan, (1975), *Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

KÖPRÜLÜ, Fuat, (1986), *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KÖSE, Nerin, (1991), "Bozlaklarda At", *Türk Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, C. 29, 157-160.

KÖSE, Nerin, (1996), *Araştırmalar-I*, Ankara: Milli Folklor Yayınları: 8, Halk Edebiyatı Dizisi: 4.

KÖSE, Nerin, (1997), "Kococaş Destanı'na Dair Bazı Notlar", *Araştırmalar II*, Ankara: Milli Folklor Yayınları: 20, Halk Edebiyatı Dizisi: 6, 69-76.

KÖSE, Nerin, (1998), "Ak M  r' n Varyantlarının Tür ve Yapı Bakımından İncelenmesi" *Araştırmalar III*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.

KÖSE, Nerin, (1999), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş", *Milli Folklor*, S. 43, 19-23.

KÖSE, Nerin, (1999), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kubanbek", *Dr. Himmet Biray  zel Sayısı Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 253-261.

KÖSE, Nerin, (2000), "Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikayeleri", *Milli Folklor*, S. 45, 22-39.

KÖSE, Nerin, (2002), "Tür ve Fonksiyon", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildiriler 26-28 Mayıs 2000*, (Editörler: İsmet  etin, Ayşe Yücel), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 503-508.

KÖSE, Nerin, (2002), *Kococaş Destanı*, Ankara: Millî Folklor Yayınları:16, Halk Edebiyatı Dizisi 9.

KÖSE, Nerin, (2004), *Ak M  r Destanı İnceleme-Metin*, Semih Ofset.

KÖSE, Nerin, (2005), *Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı)*, Ankara: Semih Ofset Basımevi.

Kurmanbek (1957), Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu (Aytkan: Kalık Akiyev).

LEVEND, Agah Sırrı, (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul.

LIGETI, Louis, (1998), *Bilinmeyen İç Asya*, ( ev: Sadrettin Karatay), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları: 527.

Manas Entsiklopediya, (1995), Cilt 1, Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.

Moğolların Gizli Tarihi, (1986), (Çev: Ahmet Temir), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları.

MOLDOBAYEV, İ. B., (1983), *Epos Canış-Bayış*, Frunze.

MUKASOV, Murataalı, (1999), *Canış-Bayış Eposunun Poetikası*, Bişkek.

MUKASOV, Murataalı, (2004), "Canış, Bayış", *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk Akademiyası Manastaanu Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru.

MUSAYEV, S., (1994), *Epos Manas*, Bişkek.

NORRICK, Neal R., (1985), *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*, Berlin: Mouton Publishers.

OĞUZ, Öcal, (1998), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", *Milli Folklor*, S. 40, 2-6.

OĞUZ, Öcal, (1999), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat", *Milli Folklor*, S. 41, 2-8.

OLRIK, Axel, (2006), "Halk Anlatılarının Epik Yasaları", *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri 1*, (Çev. Metin Ekici), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 98-111.

ORKUN, H. Namık, (1940), *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinin Uygurcası*, İstanbul: TDK Alaattin Kral Basımevi.

OY, Aydın, (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin, (1988), *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 46.

ÖGEL, Bahaeddin, (1993), *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara; Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖGEL, Bahaeddin, (1995), *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara; Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖMÜRBEKOV, T. H.-T. K. Çorotegin, (1995), "Kırgız-Oyrot Küröşünün Akırcı Mezgili, Kırgızdar Cana Kazaktar", *Kırgızdardın Cana Kırgızistandın Cañı Doordogu Tarihi XVII-XX. kk Başı*, Bişkek-Kırgızistan: Kırgız Mamlekettik Uluttuk Üniversitesi, Manas-1000 Mamlekettik Direkçiyası, İlimiy Propagandalık "Muras" İşker Dolbooru, 22-24.

ÖTEMİŞ HACI, (2009), *Çengiz-name*, (Haz: İlyas Kamalov), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

ÖZAY, Yeliz, (2009), "Metinlerarasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 21, Sayı 83, 6-18.

ÖZCAN, Abdülkadir, (2002), "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler Ansiklopedisi (C. 10)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 199-223.

ÖZLEM, Doğan, (2001), *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

POLAT, Kemal, (2005), *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

RADLOFF, Vasiliy Vasiliyeviç, (1993), "Sibir'den", *Kırgızdar, Sancıra, Tarih-Muras-Salt*, 2. Tom, Bişkek-Kırgızistan, 310-327.

RADLOFF, Vasiliy Vasiliyeviç, (1993), "Sibir'den, Kara Kırgızdar", *Kırgızdar, Sancıra, Tarih-Muras-Salt*, 2. Tom, Bişkek-Kırgızistan, 316-323.

RADLOFF, Wilhelm, (1995), *Manas Destanı*, (Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali), Ankara: Türksoy Yayınları No: 1, Kamer Matbaacılık.

SARAY, Mehmet, (1996), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları: XXIV. Dizi-sa: 21.

SEYHAN, A. E. (2006), *Hadislerde Kıyamet Alametleri (Envarü'l-Âşikin Örneğinde)*, Isparta: Tuğra Ofset.

SILAY, Kemal, (1991), "Ahmedî'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi", *Türkoloji Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Ankara Üniversitesi Yayınları, 153-162.

SUZANBEKOV, C., (1970), *Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru*, Frunze.

Şemsettin Sami, (1317), *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: Der-Sa'adet, İkdam Matbaası.

ŞERİYEV, C.-M. Abdikerim, (1994), *Kırgız Adabiyatı, Terimlerden Tüşündürmө Sөzdüğü*, Bişkek.

Şinasi, (1885), *Durub-ı Emsal-i Osmaniyye*, İstanbul: Tasvir-i Efkar ve Ebuzziya Matbaaları

TAŞBAŞ, Erhan ve Aymira Maratkızı, (2010), "Kırgız Ulusal Oyunları", *Acta Turcica*, "Kültür Tarihimize Yarış" Sayısı, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Ocak, 221-243.

TAŞDEMİROV, Caki, (1952), "Canış, Bayış", *Kızıl Kırgızistan*.

TAŞDEMİROV, Caki, (1970), "Söz Başı", *Kedeykan, Er Tabıldı*, Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Til Cana Adabiyat İnstitutu, 5-18.

TEKİN, Talat, (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları: 540 (4. Baskı)

TEZ, Zeki, (2010), *Patlayıcı Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayımcılık.

TINİBEKOV, Aktan, (1993), "Kırgızdardın Uluttuk Oyundarı" *Kırgızdar Sancıra-Tarih-Muras-Salt*, Cilt 1, Bişkek: Kırgızistan Matbaası, 530-584.

TİMURTAŞ, Faruk, (1969), "Türk Destanları", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, S. 3, s. 577.

- TOGAN, Zeki Velidi, (1931), "Türk Destanı'nın Tasnifi", *Atsız Mecmua I*, 4-5.
- TOGAN, Zeki Velidi, (1947), *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Türkili (Türkistan)*, İstanbul: Bilik Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidi, (1981), *Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOGOLOK, Moldo, (1993), "Tarih, Tüpkü Atalar", *Kızıldar 2*, Bişkek, 5-7.
- TURSINOV, Edige, (1976), *Kazak Ağız Edebiyetin Casavşılardan Bayırğı Ökülleri*, Almatı: Gılım Baspası.
- Türk Dil Kurumu*, (2005). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret, (1983), *Tahir ile Zühre*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret, (1995), *Aşık Garip Hikayesi İnceleme-Metin*, Ankara: Akçağ Yayınları: 123.
- TÜRKMEN, Fikret, (1995), "Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikayeleri", *Manas 1000. Bişkek Bültenleri*, Ankara.
- UÇ, Tayyibe, (2012), "Deyimlerdeki Eski Öğeler Üzerine", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Adana: Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 795-810.
- URSTANBEKOV, B. U., T. K. Çoroyev, (1990), *Kırgız Tarihi, Kısaça Entsiklopediyalık Sözdük (A-Я)*, Frunze.
- ÜÇAY ŞENTÜRK, Zeliha, (2013), Camış, Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YAKUBOVSKY, A. Y., (2000), *Altın Orda ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YALÇIN, Belgin, (1999), *Canış, Bayış Destanı (Metin-Aktarım-İnceleme)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

YAYIN, Nerin, (2008), "Efsanevi Hayat Ağacı Muñar", *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 155-161.

YAYIN, Nerin, (2008), "Anayurttan Anadolu'ya "Cambı Atuu"dan "Kömbe Kapma"ya, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 163-170.

YAYIN, Nerin, (2008), *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü I*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

YAYIN, Nerin, (2010), *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü II*, İzmir: Üniversiteliler Ofset

YAYIN, Nerin, (2010), *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü III*, İzmir.

YAYIN, Nerin, (2012), *Gök Tanrı İnancı Bağlamında Türk Mitolojik Değerlerinde Cinsiyet*, İzmir: Üniversiteliler Ofset.

YILDIZ, Naciye, (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: 623.

YILMAZ, Mehmet, (2008), "Kırgız Kahramanlık Çağı", *Turkish Studies*, S. 3, s. 984-1000.

YÖNTEM, Ali Canip, (1930) *Epopé (Epopée) Edebi Nevilerle Mesleklere Dair Malumat*, İstanbul: Devlet Matbaası.

YUDAHİN, K.K. (1998), *Kırgız Sözlüğü C. I-II*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: (2).

YURTBAŞI, Metin, (2012), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü (10. Baskı)*, İstanbul: ex-cel-lence Publishing.

YUSUPOV, Keleş, (1995), *Manas Destanı* (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Türkmen, Fikret-Alimcan İneyet), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 96, TTK Basımevi.

ZAKİROV, Saparbay, (1960), *Kococaş Eposunun Kee Bir Maseleleri*, Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası.

ZAKİROV, Saparbay, (1970), *Kumanbek-Canış, Bayış*, Frunze.

ZAKİROV, Saparbay, (1971), "Kiriş Söz", *Coodarbeşim, Seyitbek*, Frunze, Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Til Cana Adabiyat İnstitutu, 3-9.

ZALOĞLU, Pınar, (2011), *Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ZİYA GÖKALP, (1963), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

ZİYA GÖKALP, (1974), *Türk Medeniyet Tarihi, İslamiyet'ten Evvel Eski Türk Medeniyeti, İslamiyet'ten Evvel Eski Türk Dini*, İstanbul: Türk Kültür Yayını: 5.

<http://mustafatun.blogspot.com.tr/2009/10/osmanlın-bir-donem-korkulu-ruyas-kazan.html>, 31. 01. 2014 tarihinde erişildi

METİN

I.

MOLDOBASAN MUSULMANKULOV VARYANTI

KIRGIZ TÜRKCESİ

Söz Başı

Asılkan degen bir padişa bar ele, anın düynösü tügöl, türkügü altın ele. Eç perzenti cok ele. Oşondo taktısın talak kılıp taştap, kudayga calınıp, moynuna boto salınıp, Meke Mediyne közdöy cönödü.

Coldo bara catsa Kızır İliyas uçuradı. Kızır İliyas “Sen kimsiñ?” dedi. “Men Asılkan padişamın” dedi. “Tilegiñ öttü kudayga, kabil etti” dedi. Anda Asılkan ayttı. “Kızır babam bolsoñ, kudaydan eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pendede cok suluu berseñ, betteşkendi algan berseñ, bir put taştı kötörgön balban berseñ” dedi. Kızır İliyas "Aç alakanıñdı" dedi. “Oomiyin” dep bata berip, közdön kayıp boldu.

Tilegi kabil boldu. Toguz ay, toguz kün, toguz saat, toguz minutta "baybiçe"si eki egiz bala törödü. Eköo teñ semiz tüştü. Bala altın köküldüü tüştü. Adamdar körüp, baldarga ayran tañ kaldı. Atası Asılkan Altı Şaarga padişa ele. Eldi

TÜRKIYE TÜRKCESİ

Giriş

Asılkan adında bir padişah vardır. Onun yalnızca dünyası değil çadırının orta direği bile altındandır ve hiç çocuğu yoktur. Böylece tahtını boş bırakıp, Allah'a sığınır ve boynuna mushaf asınarak Mekke-Medine'ye doğru yola çıkar.

Yolda giderken Hızır-İlyas'a rastlar. Hızır-İlyas "Sen kimsin?" der. "Ben padişah Asılkan'ım" der. "Dileğin Allah'a ulaştı ve kabul oldu" deyince Asılkan: "Hızır babam isen Allah'tan iki çocuk versen, her istediğimi versen, birinden birini daha çok versen, görülmemiş güzellikte versen, karşılaştığını öldüren versen, bir ulu kayayı kaldıran pehlivan versen" der ve Hızır-İlyas "Aç avucunu" der. "Amin" deyip, dua edip gözden kaybolur.

Dileği kabul olur. Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika sonra "baybiçe"si ikiz çocuk doğurur. İki de gülbüz, altın kaküllü doğarlar. İnsanlar görüp çocuklara hayran kalıp şaşırırlar. Babaları Asılkan, Altı Şaar'a da

cıyıp, ar tarapka kabar saldı. Çoñ toy kıldı. Toy öttü, tokson kün büttü. Oşondo bir aksakal adam: “Biröö Canış, biröö Bayış bolsun” dep at koydu. Al kişini eç kim taanıbadı. Közdön kayım cogoldu. Körsö, Kızır İliyas eken.

Baldar on beşke çıktı. Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kuştun padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış, Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş [31]salıp, talaaga çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken. Kızdardı baldar alıstan körüp, tañ kalıp, beyuş boldu. Cigitterge kayrıldı: “Bul kaydan kelgen kızdar?” dep, tañ kalıp karap turdu. Oşondo bir kuş süröttüü kişi uçuradı. Al adamga: “Sen kimsiñ?” dedi. Al “Nurkoco degen kuştun padişasımın” dedi. “Tigi kızdar kim?” dedi ele, “perinin kızdarı, kızdardı emne kılasiñ?” dep suradı. “Men aşık bolup kaldım” dedi. “Anday bolso, alar kep kiyimin kiye elekte çukul barıp, kiyimderin ala

padişaktır. Halkını toplayıp her tarafa haber gönderir. Büyük bir toy düzenler. Toy doksan gün sürer. O anda bir aksakallı adam: “Biri Canış, biri Bayış olsun” diye adlarını koyar. O kişiyi hiç kimse bilemez. Gözden kaybolur. Aslında Hızır-İlyas'tır.

Çocuklar on beş yaşına gelirler. Bilinmeyen sipsivri bir dağın başında bir göl vardır. O gölün padişahı Nurkoco adlı kuş padişahıdır. O göle Rambak adlı perinin kızları her yıl bir defa eğlenmek için gelip giderler. O sırada iki çocuk, Canış ve Bayış, yanlarında seksen yiğidi ile kuş avlamak için kıra çıkmışlardır. Peri kızları gölde oynamaktadır. Çocuklar, kızları uzaktan görüp, hayret edip öylece kalakalırlar. Yiğitlere geri dönüp: “Bu kızlar nereden geldi?” diye hayretle sorarlar. O anda kuş görünümlü bir kişi karşılına çıkar. O adama: “Sen kimsin” derler. O da “Nurkoco denen bir kuşun padişahıyım” der. “Bu kızlar kim?” deyince “perinin kızları, kızları ne yapacaksın?” diye sorar. “Ben aşık oldum” der. “Öyleyse onlar giyinirlerken

kaç. Kepterin kiyip alışsa karmatpayt” dedi. Eki bala öñüp, çukul bardı. Kızdar bilbey, oynop catıştı. Eköo eki kızdın köynögün ala kaçtı. Alar cetöo eken, beşöo uçup ketti. Eki kız köynögümdü bergin dep köpkö calındı. Berbey koyuştu. Cigitterdin arasında Aydar degen cigit perinin tilin bilet eken. Eki balanın cön cayın aytıp tüşündürdü ele, alardı körüp, kızdar aşık boldu. Köynögün alıp, kızdardı öñörüp, Altı Şaardı közdöy cönödü. Curt çogulup, kızdarga ayran tañ kaldı. Eköo teñ on beşte, ay çırayлуу suluu, birinin atı Ayçolpon, birinin atı Künçolpon. Çoñ toy berip, baldardı kızdarga üylöntüştü. Kep köynöktörün katıp koyuştu. Oşonu menen Canış, Bayış Zimin degen cerde catıp kaldı.

Kalmaktın Şumurt degen bir padişası bolup, anın on segiz darbazası, çıncırlap baylagan seksen cigiti bar ele. Padişa cigitterin cıyıp, masılat kördü. “Altı Şaarda bir padişanın eki balası bar deyt, oşonu maga karmap alıp kelip bergile” dep amır kıldı. Baruuga eç kim çıkpadı. Padişanın Belkıs degen bir kızı bar

ansızın varıp giysilerini alıp kaç. Kıyafetlerini al ve uzağa gitmelerine izin verme" der ve iki çocuk gizlenerek giderler. Kızlar habersizce oynayıp durmaktadırlar. Kızların giysilerini alıp kaçarlar. Yedisinden beşi uçup gider. İki kız elbiselerimizi verin diye rica eder fakat çocuklar vermez. Yiğitlerin arasında Aydar adlı bir yiğit perilerin dili bilir imiş. İki çocuğun durumunu anlatır, onları görüp kızlar da aşık olur. Giysileri ve kızları alıp Altı Şaar'a doğru yola çıkarlar. Halk toplanıp kızlara hayran kalır. İki de on beşinde, ay parçası gibi güzel olup birisinin adı Ayçolpon, birinin adı da Künçolpon'dur. Büyük bir toy düzenleyip çocuklarla kızları evlendirirler. Giysilerini gizlerler. Canış ile Bayış onlarla birlikte Zimin denen yerde yaşamaya başlar.

Kalmukların Şumurt adlı bir padişahı vardır. Onun on sekiz kapısı, zincirle bağladığı seksen yiğidi vardır. Padişah yiğitlerini toplayıp toplantı yapar ve "Altı Şaar'da bir padişahın iki çocuğu var derler, onları yakalayıp bana getirin" diye emir verir. Gitmek için hiç kimse çıkmaz. Padişahın Belkıs adlı

ele. "Oşo kızımı beremin" degende, Celmayan degen cigiti "Men baramın" dedi. Padişah altın möörün basıp, altın taacının başına salıp, Celmayanga: "Kızımı al, Altı Şaarga bar, Canış, Bayıştı karmap kel" dep cönöttü. Celmayan "On cılda kelemın" dedi.

Celmayan cöö cörüp oturup, tokson küncülük colgo otuz kündö cetti. Bir cesir kempirdi taap, ene kılıp, üç cıl cürdü. Canış, Bayış Celmayandı körüp, cigit kılıp aldı. Üç cıl Canış, Bayışta cigit boldu. Oşentip aradan altı cıl öttü. Celmayan seksen cigittin başçısı bolup, Canış, Bayıştı özü bildi. Bir tulpar attı mindi. Bir suluu [32]kızdı tandap aldı. Bekter eç sözünön çıkpadı. Oşentip, aradan toguz cıl öttü.

Celmayan emi padişahın estedi. Ubadası büttü. Kolunda bir til bilüüçü kepteri bar ele. Cazuu cazıp, moynuna tagıp, uçurup ciberdi.

Kepter Altı Şaar Zimiñden Şumuruttun şaarına on beş kündö uçup cetti. Katta: "Bir ayda eki balanı alıp baramın, Aydıñ-Köldün

bir kızı vardır. "Kızımı veririm" deyince "Celmayan" adlı yiğidi "Ben giderim" der ve padişah altın mührünü basıp, altın tacını başına takıp Celmayan'ı "Kızımı al, Altı Şaar'a var, Canış ve Bayış'ı yakalayıp gel" diyerek gönderir; Celmayan da "on yıla gelirim" der.

Celmayan yürüye yürüye doksan günlük yolu otuz günde gider. Dul, ihtiyar bir kadını bulup, anne edinip üç yıl yaşar. Canış, Bayış Celmayan'ı görüp, onu yiğit edinip alırlar. Üç yıl Canış ve Bayış'a yiğit olur ve böylece aradan altı yıl geçer. Celmayan seksen yiğidin lideri olup Canış ile Bayış'ı kendi gibi bilir. Bir "tulpar" ata biner, güzel bir kız bulup alır. Beyler hiç sözünden çıkmaz ve böylece aradan dokuz yıl geçmiştir.

Celmayan o anda padişahını hatırlar, vadesi biter. Elinde dil bilen bir güvercini vardır. Yazı yazıp, boynuna takıp, uçurup gönderir.

Güvercin, Altı Şaar'dan Şumurut'un şehrine on beş günde uçuverir. Mektupta: "Bir ayda iki çocuğu alıp varırım, Aydın-Köl

boyunda dayardanıp tosup tur” dep cazılğan ele. Şumurut padişa katuu kubanıçta boldu. Elüü miñ asker, otuz balban alıp, Ala-Köldü közdöy cönöp kaldı. Astına on çalgıncı ciberip, kelgenin bilgizip, kabar aytkıla” dedi.

Canış, Bayış seksen cigiti menen oltursa, Celmayan söz baştağı: “Oy, baldar, Ala-Köl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı, şumkar salıp, seyil kılıp, tamaşa körüp keleli” dedi ele, baldar makul boldı. Segiz kündö cönöylü dep, seksen cigit menen bata kıldı.

Seyilge barmakka ak taman külüktördü, corgolordu karmap suuttu. Ok-darı, kılıç, nayza bardık caragiñar menen colgo dayar bolosuñar dep, eki bek seksen cigitke buyruk kıldı. Toguzunçu künü miltıktarın asınıp, kılıçtarın baylanıp, olpoktorun kiyip, attarın minip, kuyrugun tüyüp, cigitter çoğulup, Canış, Bayıştın astına keldi.

Üyündö dünüyö-bulu kaldı. Akcol, Darbaz eki kulu kaldı. Abışka, kempir çalı kaldı. Altın, gümüş zeri kaldı. Ayçolpon, Künçolpon carı kaldı. Cönömökkö

boyunda hazırlanıp karşıla” diye yazmaktadır. Padişah Şumurut çok sevinir ve elli bin asker, otuz pehlivan alıp Ala-Köl tarafına yürür. Aşağıya on gözcü gönderip, geleni bildirip haber verin” der.

Canış ve Bayış seksen yiğidi ile oturuyorlarken Celmayan söze başlar: "Ah çocuklar, Ala-Köl denen kerametli bir göl var. Oraya varalım, kuş uçurup, eğlenelim; zevke dalıp gelemim" der, çocuklar da kabul eder. Sekiz günde gidelim diye seksen yiğidi ile dua ederler.

Eğlenceye varmak için ak tabanlı yürük atları, yorgaları yakalayıp yola hazırlarlar. Ok, kılıç, mızrak ve bütün silahlarla yola hazır olasınız diye iki bey, seksen yiğide emir verir. Dokuzuncu gün tüfeklerini asınıp kılıçlarını bağlanarak başlıklarını giyerler ve atlarına binip kuyruklarını düğümleyerek toplanan yiğitler Canış ve Bayış'ın yanına gelirler.

Mal-mülkleri, Akcol ve Darbaz adlı iki köleleri, ihtiyar ve dul kadın ile altın, gümüş gibi mücevherleri ile eşleri Ayçolpon, Künçolpon evlerinde kalır. Yolculuk için

dayardanıp, çoğuluşup kerney tartıp, surnayçı, ırçı, domburaçı menen cürüp ketmek boldu.

Baldardın tayatası bar ele, al tayatası keldi. Atı Şaazada ele. Baldardan: "Kayda bargan catasıñar?" dep suradı. "Ala-Kölgö baratabız" dedi. Anda tayatası: "İraak cerge barbagıla. Tokson kündö cetesiñ. Toguz darıyadan ötösüñ. Kayrılıp Altı Şaar Zıminga kelbeysiñ. "Anı kim kögön eken?" dedi. "Celmayan körgön eken" dedi ele: "Bul Celmayan ayar adam eken go. Öñü karadır, içi aladır, silerdi bir balaaga saladır" dedi. Baldar bolbodu. "Barbagıla" dep tayatası ıyladı. Eki zayıp ıyladı. Aga eç bolbodu. Celmayan col baştı. Cerin taştadı. Atka minip, baldar cönödü. Celmayan astına tüştü. [33]

Saparga Cönördö Ayçolpondun Aytkanı

"Attanbagın kölüñö
Kayta aylanıp körünböy,
Kapa bolom özüñö.
Asılım atka mingeniñ,

hazırlanıp, toplanırlar ve borazan çalıp zurnacı, ırcı, domburacı ile yola çıkarlar.

Çocukların dayıları vardır. Adı Şaazada'dır. Dayıları çocuklara: "Nereye gidiyorsunuz?" diye sorar. "Ala-Köl'e gidiyoruz" deyince, dayıları: "Uzak yere gitmeyin. Doksan günde gidersiniz. Dokuz denizden geçersiniz. Geri dönüp Altı Şaar'a gelemesiniz. Orayı kim görmüş ki?" der. "Celmayan görmüş" dediklerinde: "Bu Celmayan hilekar adamdır. Dışı karadır, içi aladır, size bir bela sarar" der fakat çocuklar kabul etmez. "Gitmeyin" diye dayıları ve iki karısı ağlasa da hiç fayda etmez. Celmayan yola çıkar. Yerini bırakır. Ata binip çocuklar da yola çıkar ve Celmayan önlerine gelir.

Sefere Giderken Ayçolpon'un Söyledikleri

"Gitmeyin gölünüze
Geri dönemezsiniz
Kederlenirim size
Asılım, ata binişinize

Ayaldabay cürgönüñ.
Tündö catıp tüş kördüm,
Bir acayıp iş kördüm,
Kalmak keldi kaşıña,
Karan tün tüştü başıma,
Közümdön akkan caşıma,
Köñül salgın dartıma,
Kayta aylanıp kelbeysiñ,
Badişam, Altı Şaar kalkıña,
Argımak attı mingeniñ,
Ala-Köl közdöy cürgönüñ.
Badişam senin bariñda
Ayabay dooron sürgönüm.
Perinin kızı men elem,
Bektin uulu sen eleñ,
Ömür ölçöö sen eleñ,
Ökümböy turgan men elem.
Kadırmıdı bilbeysiñ,
Katın dep meni tildeysiñ,
Altı Şaar kalkıña,
Kayta aylanıp kelbeysiñ.

Beklemeden gidişinize
Gece yatıp rüya gördüm
Bir acayıp şey gördüm
Kalmuklar geldi karşıınıza
Kara gece çöktü başıma
Gözümde akan yaşa
Baksanıza derdime
Tekrar dönüp gelmezsiniz
Padişahıma, Altı Şaar milletinize
Argımak atına binişiniz
Ala-Köl'e doğru gidişiniz
Padişahım senin varlığında
Rahatça ömür sürmüşüm
Perinin kızı ben idim
Beyin oğlu sen idin
Ömür ölçek sen idin
Yüksünmeden duran benim
Kıymetimi bilmezsin
Kadın deyip söylenirsin
Altı Şaar halkına
Geri dönüp gelmezsin

Ala-Köl közdöy cönödün,
Asılım Bayış öbögüm,
Kolumdagı celegim,
Kozgolboy turgan teregim,
Artıña taştap sen kettiñ,
Altı caşar belegiñ.
Kız alğan cariñ men kaldım,
Kıybatıñ tartıp sandaldım,
Cetim kalğan balañdı,
Kayda barıp bagamın,
Ookatın kantip tabamın,
Kara eleçek kalamın.
Kaygını başka salamın.
Kapadar bolup kaygırdım,
Kayranım senden ayrıldım,
Attanıp kettiñ şumkarım,
Artıñda kaldı tulparıñ,
Bayloodo turgan buragiñ,
[34]
Baykuşuñ kaldı imagiñ.
Ala-Köldün boyuna

Ala-Köl'e doğru yöneldin
Asılım, Bayış'ım, dayanağım
Elimdeki bayrağım
Açılmayan kanadım
Arkanda bırakıp gittin
Altı yaşındaki çocuğunu
Kız aldığın yarin ben kaldım
Yokluğunu çekip bunaldım
Yetim kalan çocuğuna
Ben nasıl bakarım
Yiyeceğini nasıl bulurum
"Kara eleçek" örterim
Başıma kaygı salarım
Kederlenip kaygılandım
Sevdiğim, senden ayrıldım
Atlanıp gittin atmacam
Ardında kaldı yiğidin
Bağlanıp kaldı burağın
Zavallı kaldı asilin
Ala Köl tarafına

Altımış kündö cetesiñ,
Arkañda kalgan Ayçolpon
Azaptuu kılıp ketesin.
Kayrılıp meni karaçı,
Kantip kalam sanaçı.
Periden kelgen men boldum,
Beypayıñdı tarttırıp,
Bezildetken sen bolduñ.
Artıñda kantip kalamın,
Azaptı başka salamın,
Altı çaşar balandın
Argasın kantip tabamın,
Kañça aytsam da bilbeysiñ,
Katınsıntıp tildeysiñ,
Altı Şaar kalkıña
Kayta aylanıp kelbeysiñ.
Kele beri koluñdu,
Tüzösün kудay coluñdu,
Senin közüñ ötkön soñ,
Bağıştap turam soobuñdu.
Attanıp sapar col cürdüñ,
Altımış günde gidersin
Arkanda kalan Ayçolpon'u
Dertlere salar gidersin
Dönüp bana baksana
Nasıl kalırım düşünsene
Periden doğan ben oldum
Bibahtını çektirip
Ağlatansa sen oldun
Nasıl ardında kalırım
Derdini nasıl çekerim
Altı yaşındaki yavruna
Nasıl çare bulurum
Ne söylesem anlamazsın
Kadın deyip söylenirsin
Altı Şaar halkına
Geri dönüp gelmezsin
Gel de uzat elini
Allah açık etsin yolunu
Sen öldükten sonra
Bağışlayayım sevabını
At binip sefere çıktın

Artından cigit mol cürdü,
Kara too başı zaman bol,
Kayrılıp seni körgönçö,
Kayranım töröm aman bol.”

Saparga Çıkkamı

Atka minip şart etip,
Altın kökül cark etip,
Atka mindi şartıldap,
Asabası kalkıldap,
Katar tartıp cardanıp,
Karagan bende tañ kalıp,
Ala-Köl közdöy cönödü
Asılıñ Bayış kamdanıp.
Canış, Bayış eki bek,
Asilkandın balası,
Balban ele çaması
Camandık menen işi çok,
Akıl aytar kişi çok,
Kerney tartıp cez naydan

Ardından bir sürü yiğit gitti
Kara Too'nun yücesinde eğlen dur
Dönüp seni görene kadar
Bir tanem, efendim, sağ ol!

Sefere Çıkması

Davranıp çabucak ata binip
Altın kakülü savrulup
Ata çabucak bindi
Sancağı dalgalanıp
Sıraya dizilip meraklanıp
Bakanlar hayret edip
Ala-Köl'e doğru yöneldi
Asiliniz Bayış hazırlanıp
Canış, Bayış iki bey
Asılkan'ın çocukları
Pehlivan yapılılardı
Kötülükle işleri yoktu
Akıl veren kişi yoktu
Bakır ney, zurna çalıp

[35]

Kelet konup ar kaydan,

Domburaçı, ırçısı

Çoguluşup ırdaşıp,

Cönöp ketti cırğaşıp.

Padişanın baldarı

Başında kökül carkıldap,

Baştap alıp Celmayan

Astında barat karkıldap.

Eki kayış teñ tizgin,

Eri ölgöndöy culkuldap,

Oozunan köbük burtuldap,

Ala-Köl közdöy cönölüp,

Uluu colgo saldı ele,

Altı künü col cürüp,

Adaşıp coldon kaldı ele,

Arbak urgan Celmayan

Adaştırıp saldı ele.

Arkar baspas zoo menen,

Agını katuu suu menen,

Adaştırıp aldı ele,

Her yerden geliverip

Domburacısı, ırcısı

Toplanıp şarkı söyleyip

Neşelenip gittiler.

Padişahın çocukları

Başındaki kakülleri parıldayıp

Başa geçip Celmayan

Önlerinde karga gibi ötüp

İki kayış bir dizgin

Yiğidi ölmüş gibi fırlayıp

Ağzından köpükler saçılıp

Ala-Köl'e doğru yönelip

Büyük yolda ilerledi

Altı gün yol yürüyüp

Yolunu şaşırıvermişti

Kahrolası Celmayan

Yolunu şaşırıvermişti

"Arkar"ın basmadığı kaya ile

Hızlı akan su ile

Yolunu şaşırıvermişti

Arkaygan toogo saldı ele,
Agıp catkan dayraga
Alıp kirip bardı ele.
Dayra alıp bıkıldayt,
Tay carışım cerlerden
Alda kaydan cıltıldayt,
Kelip turup kar bolup,
Keçerge pende zar bolup,
Canış, Bayış eki bek,
Cayılıp catkan dayradan
Kantip keçem dep aytat.
Celmayan kapır baştadı,
Bar kiymin çeçip taştadı,
Kayık casap mindirdi,
Kapırlığın bildirdi.
Kayıkka tüştü baldarı,
Kapalandı kalganı,
Arkanga baylap baldardı
Azapka başın salganı.
Altı saat keçirip,
Aman-esen ötkörüp,

Yüksek dağlara salmıştı
Akıp duran denize
Alıp götürüvermişti
Deniz alıp kendine çekti
Tayların yarıştığı yerlerden
Uzaklardan parıldayıp
Yuvarlanan çığ olup
Geçen insanlar ağlayıp
Canış, Bayış iki bey
Genişleyip duran denizden
Nasıl geçelim diye konuştular
Kafir Celmayan öne geçti.
Giysilerini çıkarıp bıraktı
Kayık yapıp bindirdi
Kafirliğini gösterdi.
Kayığa bindirdi çocukları
Kederlendi kalanları
Urganla bağlayıp çocukları
Derde saldı başlarını
Altı saatte geçirip
Sağ-salim geçirip

Arbitıp colgo salganı.
Ala-Köldün boyuna
Otuz künü col cürüp,
Oyroundor anda kalganı.

[36]

Ala-Köl

Kara toonun boorunan
Kalmaktar karap kalganı,
Kança kişi keldi dep,
Karaanın sanap salganı.
Seksen eki kişinin
Kagazga cazıp alganı,
Kelip kaldı Bayış dep,
Paşasın közdöy barganı.
Padişası süyünüp,
Kalkına kabar saldı emi,
Kalk çoğulup kaldı emi.
“Canış menen Bayıştı
Er Celmayan aydaptır,

Kuvvetlendirip yola salmıştı
Ala-Köl tarafına
Otuz gün yol yürüyüp
Haraptır orada kalanları

Ala-Köl

Kara dağın bağrından
Kalmuklar bakakalmıştı
Bunca kişi geldi deyip
Karaltılarını düşünüp durmuştu.
Seksen iki kişiyi
Kağıda yazıvermişti
Bayış geliverdi deyip
Paşasına doğru varmıştı
Padişahı sevinip
Milletine haber saldı şimdi
Milleti toplanıverdi şimdi
"Canış ile Bayış'ı
Er Celmayan sürüklemiştir

Arkanı çok baylaptır.
Bogo kaçan barabız,
Kaçan karmap alabız,
Attanalı baarımız,
Ak ala sakal karımız,
Tegerektep alabız,
Tepkedey bolgon Ala-Köl
Emi karmap alabız,
Emgekti başka salabız.”
Canında çukul kişi çok,
Canış, Bayış balaga
Akıl aytar kişi çok.
Seksen cigit eerçitip,
Balbandarın telçitip,
Bayış keldi entelep,
Ala-Köldün boyuna
Eç nerse çok oyunda.
Bartal atın tüşürüp,
Çatır tigip sayattap,
Coldu karap tanaptap
Kabaktın tübün kañtarıp,

Urgansız bağlamıştır
Oraya nasıl gideriz?
Nasıl yakalayiveririz?
At binelim hepimiz
Saçı sakalı ağarmış yaşlımız
Kuşatıp alırız
Göge köprü kurmuş Ala-Köl
Hemen ulaşıveririz
Elimizden geleni yaparız"
Yanında yol gösterecek kişi yok
Canış, Bayış çocuklara
Akıl verecek kimse yok
Seksen yiğidi yanına alıp
Pehlivanlarını yepeleyip
Bayış geldi afallayıp
Ala Köl tarafına
Hiçbir şey yok aklında
İri atından iniverip
Çadır dikip, güneşi kesip
Yola bakıp hesaplayıp
Her tarafa göz gezdirip

Eki cagin aňtarıp.
Kırk cigiti duuldap,
Irdap tüştü çuuldap.
Kısır emdi tay soyup,
Kızık dooron saldı emi,
Kırk cigiti çogulup,
Masiletke bardı emi.
Kamanı cüröt korkuldap,
Ayuuları alpıldap,

[37]

Babırganı bakırıp,
Baarı candı çakırıp,
Aylanası too eken,
Ala-Köldü surasañ,
Agını katuu suu eken.
Kulanı cüröt kuturup,
Kuzgunu cüröt cutunup,
Adırı turat suyulup,
Arkarı cüröt kuyulup.
Akılı ayran mañ bolup,
Aynektey cüzü çañ bolup.

İki tarafını kolaçan edip
Kırk yiğidi bağırışıp
İndiler türkü söyleyip
Doğurmamış kısırak soyup
Büyük eğlence düzenledi şimdi
Kırk yiğidi toplanıp
Bir araya geldileri şimdi
Domuzu hırk hırk edip
Ayıları acele edip

Baykuşu ötüverip
Bütün canlıları çağırıp
Çevresi dağlık imiş
Ala Köl'ü sorarsanız
Hızlı akan su imiş
"Kulan"ı zıplayıverip
Kuzgunu besleniverip
Tepesi seyrekleşiverip
"Arkar"ı yayılıverip
Akla zarar iş olup
Pırıl pırıl yüzü toza bulanıp

Kuusu köldö barpıldap,
Kuzgunu uçat karkıldap,
Badişanın baldarı
Altın kökül carkıldap,
Atka minip alalı,
Bügün amaş kılalı,
Erteñ menen attanıp,
Ala-Kölgö baralı.
Çoñ çatırdın içinde,
Çigitin tergen paktada,
Cibekten kılğan taktada,
Sarı kazı, kıyma cal,
Beeni soyup alışıp,
Berendin baarı çoğulup,
Añgemege batışıp,
Taktaga töşök salışıp,
Tamam uktap kalışıp.
Azamatım er Bayış,
Tündö catıp tüş körüp,
Bir acayıp iş körüp.
Kalmak keldi kaşına,

Kuğusu gölde çırpınıp
Kuzgunu öterek uçup
Padişahın çocuklarının
Altın kakülü parıldayıp
Ata binip alalım
Bugün mutlaka yapalım
Erkenden ata binip
Ala Köl'e varalım.
Büyük çadırın içinde
Çekirdeksiz pamukta
İpekten yaptığı tahtta
Sarı yağlı, kısa yeveli
Kısrığı kesiverip
Yiğitlerin hepsi toplanıp
Eğlenceye dalıp
Tahtaya döşek serip
İkisi de derin uykuya dalıp
Yiğidim er Bayış
Gece yatıp rüya görüp
Bir acayıp iş görüp
Kalmuklar geldi karşısına

Karan kün tüştü başına,
Altın kökül çark etip,
Atınan tüşüp çalk etip,
Kayta aylanıp ketpeptir,
Altı Şaar kalkına.

Celmayan Menen Şumurut Kan

Canındaki Celmayan
Akırın çıgıp bardı emi,
Eşiktegi tulpardın
Biröön minip aldı emi,
[38]
Uktap catkan bekterdin
Eç kimi körböy kaldı emi.
Eki begiñ uktadı,
Eşikke kişi çıkpadı,
Tulpardı minip entelep,
Biröön ketti cetelep,
Cetelep alıp Celmayan
Kalmaktı közdöy saldı emi,

Kara gece çöktü üstüne
Altın kakülü savrulup
Atından hızlıca inip
Geri dönüp gitmemiştir
Altı Şaar ülkesine

Celmayan İle Şumurut Han

Yanındaki Celmayan
Nihayet çıkıp geldi şimdi
Eşikteki "tulpar" atın
Birine biniverdi şimdi
Uykudaki beylerin
Biri de görmeyiverdi şimdi
İki beyiniz uyudu
Eşiğe kimse çıkmadı
"Tulpar"a binip telaşlanıp
Birisini yedekleyiverdi
Yepeleyip Celmayan'ı
Kalmuklara doğru yolladı şimdi

Karan kalgan seksen bek,
Biröö bilbey kaldı emi.
Ak olupogun cazdanıp,
Eki bala ıktaşıp,
Uktap baarı kaldı emi.
Alarga bular işenip,
Ubayım başka saldı emi,
Arbak urgan Celmayan,
Kalmakka kabar bermekke
Kaçıp colgo kaldı emi.
Atka minip toktoboy,
Kaynap catkan köp kalmak
İçine kirip bardı emi.
Şuumurutka körüşüp,
Kolunan karmap öbüşüp,
Abdan catıp körüşüp,
Alkımınan öbüşüp,
Badışaga kep aytat,
Barkıñdı bilgen Celmayan
Alıp keldim dep aytat,
“Alıp keldim badışa,

Bakakalan seksen beyin
Hiçbiri anlayamadı şimdi
"Ak olupok"unu yere serip
İki çocuk da aynısını yapıp
Hepsi uyuyuverdi şimdi
Bunlar onlara inanıp
Başlarına felaket aldı şimdi
Kahrolası Celmayan
Kalmuklara haber vermeye
Kaçıp yola çıktı şimdi
Beklemeden ata binip
Karınca sürüsü gibi Kalmukların
Arasına giriverdi şimdi
Şumurut ile görüşüp
El sıkışıp, öpüşüp
Uzun süre görüşüp
Çene altından öpüşüp
Padişaha şöyle söyler
Kıymetini bilen Celmayan
Alıp geldim diye söyler
"Alıp geldim, padişahım

CanıŖ, BayıŖ begiñdi,
Alçu bolsoñ badiŖam,
Ala körgün kegiñdi,
Bar bolsoñ aytkan kebiñde
Belkıs suluu meniki,
Eki baatır seniki.”
Celmayanga cügürüp,
Kuçaktap alıp süyünüp,
Tak kötörüp alıŖıp,
Taktaga töŖök salıŖıp,
Kañça kiŖi keldi dep,
Atka kantip mindiñ dep,
Askerine körünböy,
Kantip eptep keldiñ? dep,
BadiŖası kep aytat:

“Bügün tündö attanıp,

[39]

Tegerektep kalalı,
Temirlüü nayza alalı,
Tüp kötörö baralı.
Argımak atın mineli,

CanıŖ, BayıŖ beylerini
Alacak olursanız padiŖahım
Alıverin öcünüzü
Söz vermiŖliğın var ise
Güzel Belkıs benim olsun
İki bahadır senin olsun"
Celmayan'a doğru koŖup
Kucaklayıp sevinip
Birbirlerini havaya kaldırıp
Tahtaya döŖek serip
Kaç kiŖi geldi diye
Ata nasıl bindin diye
Askerine görünmeden
Kolayca nasıl geldin diye
PadiŖahı Ŗöyle söyler:

"Bu gece ata binip

Etrafımı kuŖatalım
Demir mızrak alalım
Hep beraber varalım
"Argımak" ata binelim

Ayal kılbay cürölü.”
Celmayan anda kep aytat:
“Bügün tündö barbaylı
Tügöngürgö colugup,
Kaarına kalbaylı,
Aldap eptep karmaylı.
Al, betteşkendi algan kul,
Miñ but taştı kötörgön,
Caanda cok balban kul.
Ak olupgun kiybesin,
Argımak atın minbesin,
Biz öñdöngön kuldardın
Kuykasın karmap tilbesin,
Kökbörü kılıp tartpasın,
Köödöndü mintip cançpasın.
Kaş, kirpikti terbesin,
Adepti kolgo berbesin,
On cıl cürüp üyündö
Abdan bildim sırnın ay,
Anık aytım çınımdı ay.
Ak olupok bolso üstünö

Gecikmeden yürüyelim"
O zaman Celmayan söyler:
"Bu gece varmayalım
Kahrolasıcaya rastlayıp
Gazabına uğramayalım
Aldatıp kolayca yakalayalım
O, karşısına çıkanı öldüren
Bin "but"luk taşı kaldıran
Eşi görülmemiş bir pehlivan
"Ak olupok"unu giymesin
"Argımak" atına binmesin
Bizim gibi adamları
Yakalayıp kafa derisini yüzmesin
"Kökbörü" yapıp gibi sürüklemesin
Göğsümüzü böyle parçalamasın
Kaşımızı, kirpiğimizi yolmasın
Bize haddimizi bildirmesin
Evinde on yıl yaşayıp
Bütün sırlarını öğrendim
Doğru bildiğimi açıkça söyledim
"Ak olupok" olsa üstüne

Akırın kiyip alçu ele,
Altımış miñ askerge
Özü ceke barçu ele,
Andelektey baştarın
Almaday üzüp alçu ele,
Biz öñdöngön duşmanga
Dalay kırgın salçu ele.
Uktap catkan kezinde
Akırın kayta barayın,
Ortogo catıp kalayın,
Uktap kalsa baldardın
Olpogun uurdap alayın,
Olpok kolgo tiygen soñ,
Silerdi közdöy canayın.”
Akıl ayttı kalmakka,
Tapşırğan munu arbakka,
Kayra tarttı Celmayan
Ak olupogun almakka.
Kayta kelet entelep,
Argımaktı cetelep.

[40]

Nihayet giyiverecektir
Almış bin askere
Tek başına varacaktır
Kavun gibi başlarını
Elma gibi koparıverecektir
Bizim gibi düşmanı
Yok ediverecektir
Uyuduğu sırada
Yeniden yavaşça varayım
Ortalarına yatıvereyim
Uyuyup kalırlarsa, çocukların
Başlığını çalıvereyim
Başlığı ele geçirdikten sonra
Size geri döneyim"
Akıl verdi Kalmuklara
Saldı onları "arbak"a
Geri döndü Celmayan
"Ak olupok"u almak için
Telaşlanıp geri dönüp
"Argımak" atını yedekleyip

Badışaga kep ayttı,
Siler baykap turgun dep ayttı,
Artımdan cigit ciber dep,
Ak turnabay alsın dep,
Aynegin maa salsın dep,
Turnabaydı imer dep,
Durustap kişi ciber dep.
Ala Toonun başınan
Karap tursun barganım,
Olpoctu kantip alganım,
Olpoctu alsam imerem,
Olpok kolgo tiygende
Silerdi közdöy ciberem.
Badışaga kep aytat,
Kayrılıp men kelgençe,
Bilk etpegin dep aytat.
Badışaga süylöşüp,
“Tün katıp kayta baramın,
Tüyşüktü mıktap salamın.
Tügöngürdün olupogun
Kantip suurup alamın,

Padışaha şunları söyledi
Siz gözetleyin diye söyledi
Peşimden yiğit gönder deyip
İyisinden dürbün alsın deyip
Aynasını bana tutsun deyip
Dürbünü çevir deyip
Dürüst adam gönder deyip
Ala Too'nun başından
Gözleyip dursun vardığıımı
Başlığı nasıl aldığıımı
Başlığı alınca dönerim
Başlığı ele geçirince
Size doğru gönderirim.
Padışaha böyle söyler
Geri dönüp ben gelene kadar
Kımıldamayın diye söyler
Padışahla konuşup
Gece boyunca geri döneyim
Zorluğa katlanayım
Kahrolasının başlığını
Nasıl çekip alayım

Olpok kolgo tiygen soñ,
Bir münöt turbay çabamın.
Kızıl altın şakegiñ,
Koluma kaçan ilesiñ,
Ubadañda bar bolsoñ,
Kızıñdı kaçan beresiñ?"
"Aman bolso bargın dep,
Ak olupgun algın dep,
Ak olupgun alalı,
Armandı başka salalı.
Armandı başka salganda,
Baarımız çoĝuu baralı,
Aylanasın alalı,
Altı kurçap kalalı.
Adebin kolgo bereli,
Karmap alıp keleli,
Ubadada calgan cok,
Calgız kızdı bereli."
Koldon karmap körüşüp,
Atka minip aldı emi,
Ayaldabay saldı emi.

Başlıĝı ele geçirdikten sonra
Bir dakika bile durmadan kaçayım
Kızıl altından halkanızı
Elime ne zaman takarsınız
Sözünüzde durursanız
Kızınızı ne zaman verirsiniz?"
"Öyle ise gidin deyip
"Ak olupok"unu alın deyip
"Ak olupok"u alalım
Dileĝimize erelim
Dileĝimize erince
Hepimiz toplanıp gidelim
Etrafını çevirelim
Altı defa dolanalım
Bir güzel ders verelim
Yakalayıp getirelim
Verdiĝim sözde yalan yok
Biricik kızımı vereyim"
El sıkışıp görüşüp
Ata biniverdi şimdi
Beklemeden gitti şimdi

Uktap catkan boz baldar
Oygongon kişi cok bolup,
Biri tuybay kaldı emi.

[41]

Tüşö kalıp şayladı,
Tündügün tüşkön Celmayan
Türkükkö atın bayladı.

Celmayandın Kayra Kelgeni

Eki bek catat bolpoyup,
Eçtemeden kabar cok,
Uktap atat torsoyup.
Töşögünö bardı ele,
Eç kim tuybay kalgan soñ,
Torsoyup uktap kaldı ele.
Cata tursun Celmayan,
Eki bala oygonup,
Bir nemeni oylonup,
“Cürü, abake, keteli,
Üyübüzgö ceteli,

Uyuyup duran delikanlılardan
Uyanan kişi olmayıp
Hiçbiri farkına varamadı şimdi

Attan inip aradı, buldu
"Tündük"ünü çözen Celmayan
"Türük"e atını bağladı

Celmayan'ın Tekrar Gelişi

İki bey sessizce yatıp
Hiçbir şeyden haberleri yok
Uyumaktan şişiverip
Döşeğine varmış idi
Hiç kimse farkına varmadan
Uyumaktan şişivermişlerdi
Burada kalsın Celmayan
İki çocuk uyanıp
Bir şeyler düşünüp
"Yürü, kardeşim, gidelim
Evimize varalım

Attanalı uşu cerden
Astıñkı iynim artıptır,
Suuk etim tartıptır,
Kalmak karmap catıptır,
Kademim caman katıptır,
Tüşümdön çoçup oygondum,
Keteyin dep oylondum,
Cürü, abake, keteli,
Altı Şaarga ceteli.
Ayçolpon kaldı sagınp,
Atakem kaldı sabılıp.”
Namaz okup entelep,
Daarat aldı ertelep,
Bir kodayga calınp,
Ak seldesin çalınp,
Altın kökül carkırap,
Azan ayttı barkırap.
Zuuldap şamal dirilgep,
Asmanda cıldız birindep,
Eki bek turdu bolpoyup,
Ortosunda Celmayan

Ata binip bu yerden
Omuzlarım ağırlaşmıştır
Soğuk etime işlemiştir
Kalmuklar yakalayivermiştir
İşler kötüye gitmiştir
Rüyamdan ürkerek uyandım
Gideyim diye düşündüm,
Yürü, kardeşim, gidelim
Altı Şaar'a varalım
Ayçolpon özleyip kaldı
Babacığım yalvarıp kaldı"
Telaşlanıp namaz kılıp
Erkenden abdest alıp
Yüce Allah'a sığınıp
Ak sarığını sarınıp
Altın kakülü savrulup
Bağırarak ezan okuyup
Karayel esip titretip
Gökte yıldızlar kaybolup
İki bey sakince durup
Ortalarında Celmayan

Uktap catat tompoyup.

Erteñ menen bolgondo

Cigitterin çakırıp,

Calpı kel dep bakırıp.

Calpı keldi baarısı,

Caşı menen karısı,

[42]

Masilat kılıp oturup,

İçinde eç bir buşman cok,

Eki caktı karasa,

Eleñdegen duşman cok.

Kalmaktın baarı bıkıldap,

Kara toonun aldında

Kaynap catat cıkıldap,

Anı körböy kalganı,

Armandı başka salganı.

Çoguluşup oturup,

Seksen birdey balbanı

Celmayanga kep aytat:

“Atka kaçan minebiz,

Ala-Köldün boyuna

Uyuklayıverip horlayıp

Sabahleyin olunca

Yiğitlerini çağırıp

Hepsine gel diye bağırıp

Eksiksiz geliverdi hepsi

Genciyle ihtiyarı

Oturup toplantı yapıp

İçlerinde hiçbir tasa yok

İki tarafa baksalar

Endişelenecek duşman yok

Kalmukların hepsi toplanıp

Kara dağın altında

Karınca sürüsü gibi kaynayıp

Onu göremeden kalmıştı

Derdi başa salmıştı

Toplanıp oturup

Sekseni de pehlivan

Celmayan'a anlatırlar:

"Ata ne zaman bineceğiz

Ala Köl tarafına

Kaçan oynop kirebiz,
Añgeme kaçan batabiz,
Ak baran kaçan atabız,
Arkar menen kulcanı
Aralaş atıp oynosok,
Ketikbiz kelet Celmayan
Ayçolpondu oylosok.”
Celmayan anda kep aytat:
“Şaşpagıla baarıñar,
Men nasat aytam kariñar.
Atka keecim salıñar,
Tamak alıp alıñar,
Ak barañ miltık asınıp,
Anan añgemege barıñar,
Arkar menen kulcanı
Aynek menen körölü,
Canış, Bayış cigitin
Kırktan kılıp bölölü,
Kızıgın anan körölü.
Ak şumkardı alalı,
Altı şumkar turbaybı,

Ne zaman gideceğiz
Ne zaman zevke dalacağız
Ne zaman tüfek atacağız
"Arkar" ile "kulca"nın
Arasında oynasak
Gidesimiz geldi Celmayan
Ayçolpon'u düşünsek"
O zaman Celmayan söyledi:
"Şaşırıp kalmayın hepiniz
Yaşlınız olarak nasihat edeyim
Ata "keecim" örtünüz
Yiyecek içecek alınız
Tüfeklerinizi asınıp
Hemen eğlenceye gidiniz
"Arkar" ile "kulca"yı
Gözümüzle görelim
Canış, Bayış yiğitleri
Kırk yiğidinden ayıralım
Böylece zevke dalalım
Ak atmacayı alalım
Altı atmaca değil mi

Üçtön bölüp salalı.
Kılıçtı kıya baylanıp,
Baarın şaşpay kamdanıp,
Tamak içkin caylanıp.”
Kılğanında aybı cok,
Kızıtalak Kalmaktın
Kelet degen daynı cok.
Azamat Bayış kep aytat,
Öröpküp cürök toktoboyt,

[43]

Ketelibi dep aytat.
Uluu agası er Canış,
Kaarın uktu er Bayış,
“Sen altın medal tagınıp,
Altı künü col cürüp,
Ayçolpondu sagınıp,
Kuday alsın özüñü,
Kubanbagın sözüñö,
Akılıñan şaşasıñ,
Alıstan kelgen düşman cok,
Keteyin dep kaçasıñ,

Üçe bölüverelim
Kılıcı çapraz kuşanıp
Her şeyiyle hazırlanıp
Yiyecek-içecek yerleştirep”
Yaptığında kabahat yok
Kahrolası Kalmuk'un
Geleceği belli değil
Yiğit Bayış böyle söyler
Heyecandan yüreği küt küt edip

Gidelim mi diye söyler
Ağabeyi er Canış
Kahrını duydu er Bayış
"Sen altın madalya takınıp
Altı gün yol yürüyüp
Ayçolpon'u özleyip
Allah sizi kahretsin
Sevinmeyin sözüne
Kendinizi kaybetmişsiniz
Uzaktan gelen düşman yok
Gideyim diye kaçarsınız

Ala-Köldün boyuna	Ala Köl tarafında
Serpiltip şumkar salalı,	Silkinip atmaca salalım
Seksen kişi baralı,	Seksen kişi varalım
Kuuga şumkar salalı,	Kuğuya atmaca salalım
Kubanıp oynop alalı,	Sevinip oynayiverelim
Kölgö şumkar salalı,	Göle atmaca salalım
Körünö oynop alalı,	Görünüp oynayiverelim
Ak arkardı atalı,	Ak "arkar"ı atalım
Añgemege batalı.	Zevke gark olalım
Kubalap kulan atalı,	Kovalayıp "kulan" vuralım
Kubançına batalı,	Eğlenceye dalalım
Altımış kuunu alalı,	Altmış kuğuyu yakalayalım
Ak olupokko salalı.	"Ak olupok"a koyalım
Ayçolpon menen Küñçolpon	Ayçolpon ile Küñçolpon'a
Bir maktanıp baralı.”	Övünerek varalım"
Bayış ayttı bakırıp,	Bayış bağırarak söyledi
Baarisın beri çakırıp.	Hepsini beri çağırđı
Kalmak karap süyünüp,	Kalmuklar bakıp sevinip
Olpogun kaçan alat dep,	Başlığı ne zaman alır deyip
Karap turat cügürüp.	Bakıp durup koşturup
Canış, Bayış eki bek,	Canış, Bayış iki bey

Atka mindi şart etip,
Altın kökül çark etip,
Atka mindi cardanıp,
Karooldo turgan Kalmaktar
Karap turat tañ kalıp.
Tizgin koşup carışıp,
Biri kalbay kuuşup,
Atka minip alışıp,
Biri kalbay sekseni
Sepilge çıgıp barışıp,
Celmayanı barkıldap,
Celektüü nayza kolunda,
Külüp cüröt çarkıldap,
[44]
Aylanı eptep salsam dep,
Ak olupoktu alsam dep,
Amalı turat içinde,
Cetkize albay keçinde,
Dool kagıp, tars etip,
Mıltık attı kars etip,
Kuunun baarı dalbaktap,
Çabucak ata binip
Altın kakülleri savrulup
Ata bindiler meraklanıp
Siperde duran Kalmuklar
Bakakaldılar hayret edip
Dizgine asılıp yarışıp
Hep beraber koşturup
Atlara biniverip
Sekseni birden
Kaleye çıkıp ulaşıp
Celmayan'a bağırıp
Bayraklı mızrak elinde
Parlayarak gülüp durup
Bir kolayımı bulsam diye
"Ak olupok"u alsam diye
Bir istek var içinde
Akşamleyin geç vakit
Davul dövüp güm güm diye
Silah atıp pat diye
Kuğuların hepsi çırpınıp

Köldön uçtu balbaktap,
Ak şumkardı saldı ele,
Aylanıp uçup asmanga
Kötörülüp aldı ele,
Kuunun baarın imerip,
Ak şumkar kelip tepkende
Asmandan tüştü duuldap,
Aylanıp şumkar kaldı emi.
Altımış kuunu aldı emi,
Kuunu şumkar aldı emi,
Kuunap baldar kaldı emi,
Tündö körgön tüştörü
Esinen çıgıp kaldı emi.
Isık kün tiydi çımıldap,
Boz sono çıktı kınıldap,
Kögön çıktı dınıldap,
Çirkeydin baarı ızıldap,
Bulut basın cımıldap.
Askerdin baarı karaşıp,
Atka minip alsak dep,
Nayzaları talaşıp.

Gölden ağır ağır uçup
Ak atmacayı saldı şimdi
Döne döne göğe uçup
Yükseliverdiler şimdi
Kuğuların etrafını çevirip
Ak atmaca gelip tekme atınca
Gökten düştüler uğuldayıp
Atmaca geri döndü şimdi
Altımış kuğuları yakaladı şimdi
Atmaca kuğuyu yakaladı şimdi
Çocuklar sevindi şimdi
Gece gördükleri düşleri
Akıllarından çıkıverdi şimdi
Hava aniden ısınıp
Boz ördek çıktı ötüp
Bügelekler çıktı inleyip
Sivrisinekler vızıldayıp
Bulut yer değiştirip alçalıp
Askerlerin hepsi bakışıp
Ata biniversek deyip
Mızraklarıyla saldırıp

Kalmaktın baarı karaşıp.

Kaçırıp barıp tiyem dep,

Kılıçtarın talaşıp,

Şumurut kan balkıldap,

Cön turgula itter dep,

Sögüp catat barkıldap,

Tüşkö maal bolgondo

Cigittin baarın imerip,

Aksakalı Celmayan

Ar kayda bölüp ciberip,

Akbarañ mılık atkın dep,

Añgemege batkın dep.

Aytkanıñız akıl dep,

Seksen cigit makul dep,

Çoguluşup kaldı emi,

Çoguusu menen bir cürböy,

İtterdi kuday aldı emi.

Seksen eki kişini

[45]

Sanap turat bildiñbi?

Turnabay salıp çokudan

Kalmukların hepsi bakışıp

Saldırıp öldüreyim deyip

Kılıçlarıyla saldırıp

Şumurut han nazikçe

Doğru durun itler deyip

Bağırarak sövüp durup

Öğle vakti olunca

Yiğitlerin hepsini çevirip

Celmayan "aksakal"ları

Her tarafa ayrı ayrı gönderip

"Ak baran" tüfek atın deyip

Eğlenceye dalın deyip

Söylediğiniz doğru deyip

Seksek yiğit kabul edip

Toplanıverdiler şimdi

Diğerlerine uymayan

Köpekleri Allah kahretti şimdi

Seksen iki kişiyi

Sayıverip bildin mi?

Dürbünle izleyip tepeden

Karap turat bildiñbi?
Cigittin baarı çoğulup,
Mıltığın alıp kamınıp,
Toogo çıktı cabılıp,
Akırında bardı emi,
Eki bala, Celmayan
Üçöö calgız kaldı emi,
Ak şumkardı saldı emi,
Bir toodaktı kubalap,
Şumkar ketip kaldı emi,
Arkasınan eki bek
Atka kamçı saldı emi.
Topçulugun çıkarıp,
Ak olupoktu çeçti ele,
At sooruga tüştü ele,
Ak olupogu cayılıp,
Olpopunan ayrılıp,
Ce baldar kelbeyt kayırılıp.
Eki bala carışıp,
Kolunda tizgin karışıp,
Arbak urgan Celmayan

Bakıverip bildin mi?
Yiğitlerin hepsi toplanıp
Tüfeklerini hazırlayıp
Dağa çıktı saklanıp
Nihayet vardı şimdi
İki çocuk, Celmayan
Üçü yalnız kaldı şimdi
Ak atmacayı saldı şimdi
Bir "toodak"ı kovalayıp
Atmaca peşinden gidiverdi şimdi
Arkasından iki bey
Ata kamçı vurdu şimdi
Düğmelerini çözüp
"Ak olupok"unu çıkardı şimdi
Atın sağrısına düştü şimdi
"Ak olupok"u yayılıp
Kaftanını çıkarıp
Bazı çocuklar geri dönmeyip
İki çocuk yarışıp
Ellerindeki dizginler gevşeyip
Kahrolası Celmayan

Eki birdey olupoktu
Kabarı menen aldı emi,
Kabarı menen böktörüp,
Bulgap-bulgap aldı emi,
Karap turgan Kalmaktar
Alganın körüp kaldı emi,
Ayaldabay Celmayan
Tokoydu közdöy saldı emi,
Olpogunan acırap,
Eki bala kaldı emi.
Kılğanında aybı cok,
Kızıtalak Celmayan
Kaçıp alıp daynı cok.
Ala kaçıp olupoktu
Askerine bardı emi.

**Kalmaktar Menen Canış,
Bayıştın Uruşkanı**

Karañgıda kubanıp,
Kalmaktın baarı duuldap,
Baarı külüp çuuldap,

İkisinin başlığını bir anda
Tekrar tekrar aldı şimdi
Sırasıyla eyere bağlayıp
Sallayı sallayıverdi şimdi
Bakıp duran Kalmuklar
Aldığını görüverdiler şimdi
Beklemeden Celmayan
Ormana doğru gitti şimdi
Başlığında ayrılıp
İki çocuk kaldı şimdi
Yaptıklarında kabahat yok
Kahrolası Celmayan
Kaçıverdi haberleri yok
Alıp kaçıp başlığı
Askerine vardı şimdi

**Kalmuklar İle Canış,
Bayış'ın Savaşması**

Karanlıkta sevinip
Kalmukların hepsi uğuldayıp
Hepsi gülüp patırtı yapıp

[46]

Atka calpı minişip,

Ak asaba kötörüp,

Baldardı közdöy cürdü emi,

Aldı artınan aldı emi,

Altı cüz Kalmak bardı emi,

Tegerektep aldı emi.

Cetimiş miñ bardı emi,

Ala-Köldün boyunan

Tepkedey cer kaldı emi.

Cerdin baarı çañ bolup,

Kündün közü körünbey,

Karañgı tuman kan bolup,

Temir nayza kılıldap,

Celektin baarı bılıldap,

Katar tartıp cardanıp,

Kalmaktın baarın capırıp,

Kayran Bayış bakırıp.

Kaçarına ceri cok,

Kalaluu korgon çebi cok,

Cigitterdin baarı cok,

Hepsi de ata binip

Ak sancağı kaldırıp

Çocuklara doğru yürüdüler şimdi

Birbiri ardına yürüdüler şimdi

Altı yüz Kalmuk vardı şimdi

Çevresini kuşattılar şimdi

Yetmiş bin asker vardı şimdi

Ala Köl tarafından

Çok az bir yol kaldı şimdi

Her yer toza bulanıp

Gündüz olduğu belli değil

Göz gözü görmez olup

Demir mızraklar şakırdayıp

Bayrakların hepsi dalgalanıp

Sıralanıp meraklanıp

Kalmukların hepsini yere çalıp

Yiğit Bayış bağırıp

Kaçacak yerleri yok

Kaleleri, korunaklı sığınakları yok

Yiğitlerin hiçbiri yok

Tigintip atkan kalmakka
Tit bagıp adam barabı?
Torgoy sayrayt bıcırap,
Asmanga uçat kıcırap,
Konoruna cer tappay,
Kalmaktardın üstünö
Kono kalıp tırpırıp,
Anı körüp er Bayış,
Iylap iydi çırkırıp.
Cigittin baarı ıylaşıp,
Kara canın kıynaşıp,
Barı cogu bakırıp,
Bayış, Canış kayda? dep,
Baabedin aytıp çakırıp,
Cetimiş miñ köp kalmak,
Kele catat capırıp.
Cigittin baarı çogulup,
Kuçaktap alıp çurkurap,
Iylaganı mından köp,
Kara canın karcaltıp,
Kıynalğanı mından köp.

Böyle saldıran Kalmuklara
Adam cesaretle varabilir mi
Tarla kuşları ötüp cıvıldaııp
Göge uçar öbek öbek
Konacak yer bulamıyor
Kalmukların üstüne
Konuverip çırpırıp
Bunu görüp Er Bayış
Ağlayıverdi bağırap
Yiğitlerin hepsi ağlaşıp
Kendi kendilerine eziyet edip
Olanı da olmayanı da bağışıp
Bayış, Canış nerede diye
"Baabedin" söyleyip çağırıp
Yetmiş bin tüm Kalmuklar
Geliyorlar yakıp yıkıp
Yiğitlerin hepsi toplanıp
Kucaklaşıp feryat edip
Ağlayanları daha da çok
Kendi canına eziyet edip
Bitap olanlar daha da çok

Azamat Bayış kep aytat,
"Atakem menen enekem,
Kanday boldu dep aytat,
Kaydan keldim cerimden,

[47]

Kalaluu korgon çebimden,
Kayran teñtuş elimden.
Elimdi kayta körbödüm,
El içinde men cürüp,
Eki bala ölbödüm.
Kurup kalgan Ayçolpon
Attanba dep calınıp,
Attanıp cönöy bergende
Artımda kaldı taarınıp.
Kaygı keldi kaşıma,
Karan kün tüştü başıma,
Kayta aylanıp barbadım,
Altı Şaar kalkıma,
Dubay salam ayta bar,
Aga tuugan calpıña.”
Kalmak kelet baldırıp,

Yiğit Bayış şöyle söyler
"Babacığım ile anneciğim
Ne oldular diye söyler
Niye geldim ülkemden
Kaleli korunaklı sığınağımdan
Atalarımla yaşıt sevgili ülkemden
Ülkemi bir daha görmedim
Milletimin arasında yaşayıp
İki çocuk da ölmedik
Kuruyup kalan Ayçolpon
Ata binme deyip yalvarıp
Ata binip yürüyünce
Arkamda kaldı darılıp
Kaygı çıktı karşıma
Kara gün çöktü başıma
Geri dönüp varmadım
Altı Şaar milletime
Dua ile selam söyleyiver
Hısım-akraba hepsine"
Kalmuklar gelir saklanıp

Padişanın baldarı
Karap turat caldırıp,
Kılıçları çarkıldap,
Asabası calpıldap,
Kara candın özünö
Bolor beken payda dep,
Cigitterdi çakırat,
Ak olupogum kayda? dep,
Ak olupoguñ mende dep,
At oynotup bakırat,
Arbak urgan Celmayan
Kanday kıldım dep aytat,
Eki bek keldi kep aytat;
“Altın kemer beliñe
Alıp kelip capşırdım,
Arbak urgan Celmayan
Ak tuzuma tapşırdım.
Ak olupok alar sen beleñ,
Azaptı tartar men belem,
Kınaluu corgo mingizdim,
Arbak urgan Celmayan

Padişahın çocukları
Bakakalır şaşırıp
Kılıçları parlayıp
Sancağı dalgalanıp
Kendi kara başına
Olur mu hiç fayda deyip
Yiğitlerini çağırır
"Ak olupok"um nerede deyip
"Ak olupok"un bende deyip
At oynatıp bağırır
Kahrolası Celmayan
Nasıl yaptım diye söyler
İki bey gelip şöyle söyler:
"Altın kemeri beline
Getirip kuşandırdım
Kahrolası Celmayan
Seni Allah'a havale ettim
"Ak olupok"umu alan sensin
Derdi çekense benim
Kınalı atlara bindirdim
Kahrolası Celmayan

Kıñırttıgıñ bilgizdiñ,
Bötönçö corgo mingizdim,
Bölöktügüñ bilgizdiñ.
Kızıl toru suluu kız,
Kılımdan tandap kirgizdim.
Ala-Kölgö baştadıñ,
Azapka meni taştadıñ,
Ce elimden kabar albadım,

[48]

Ce eneme kayta barbadım,
İçimde kaldı armanım.”
Zambiregi düp etip,
Mıltıkları tars etip,
Tegerektep baldırap,
Padişanın baldarı
Aynektey közü caltırap,
Cigittin baarı tırpırap,
Baarı ıylap çırkırıp.
Moynuna boto salınıp,
Bir kудayga calınıp,
Atka minip aldı emi,

Hainliğini gösterdin
Değişik atlara bindirdim
Farklı olduğunu gösterdin
Al yanaklı güzel kızla
Dünyayı dolaşıp bulup evlendirdim
Ala Köl'den başlayıp
Beni azapta bıraktın
Hem milletimden haber almadım

Hem anneme geri dönmedim
İçimde kaldı hevesim”
Namluları sarsılıp
Tüfekleri patlayıp
Etraflarında vınlayıp
Padişahın çocuklarının
Gözleri fal taşı gibi açılıp
Yiğitlerin hepsi çırpınıp
Hepsi ağlayıp, feryat edip
Boynuna mushaf takınıp
Yüce Allah'a sığınıp
Ata biniverdiler şimdi

Ak bolot kılıç kolunda
Kaçırılı dep aytıp,
Kıbıla közdöy türdönüp,
Kaçırıp kaldı küülönüp,
Caa Alla dep bakırıp,
Casagandı cat kılıp,
Aralaşıp kaldı emi,
Aralap nayza saldı emi,
Bir cagında camandan
Beşti ırgıta koydu emi.
Kılıçtın baarı carkıldap,
Nayzanın baarı cılıtdap,
Ceлектin baarı kılıkdap,
Cer mayışkan köp kolgo
Aralaşıp kılıtdap.
Kündün közü körünböy,
Topurak menen çañ bolup,
Canış, Bayış eki bek,
Bütкön boyu kan bolup,
Altın caak sır cebe
Tartıp ketip baratat,

Ak çelikten kılıcı elinde
Saldıralım diye söyleyip
Yuvasındaki göz gibi dönüp
Salıverdi gayret edip
Ya Allah diye bağırıp
Yaratanı yat edip
Saldırıverdi şimdi
Aralarına karışıp mızrak salladı şimdi
Bir yandaki düşmanlardan
Beşini fırlatıverdi şimdi
Tüm kılıçlar parıldayıp
Tüm mızraklar yıldırayıp
Tüm bayraklar dalgalanıp
Basacak yer bırakmayan bunca askere
Karışıp oynarcasına
Güneş bile görünmüyor
Toza toprağa karışıp
Canış Bayış iki bey
Her tarafları kana bulanıp
Altından sırlı ok temrenini
Çekip duruveriyor

Mıltık cetken cer bolso,

Atıp ketip baratat.

Aralap nayza saldı emi,

Asıldarıñ sayışıp,

[49]

Molo kılıp ölügün

Üyüp ketip baratat.

Denesinde başı cok,

Bılkıldagan Kalmak köp,

Ölör-ölbes al menen

Şılkıldagan kalmak köp.

Azamat Bayış sayışıp,

Aralap cüröt salışıp,

Ak bolot kılıç kolunda,

Amayıl kuran moynunda,

Ak olupogu cok bolup,

Calındap içi ört bolup,

Cakşı aytar kişi cok bolup.

Kılğanında aybı cok,

Kılçayıp artın karasa,

Kırk cigittin daynı cok,

Tüfeğin yeteceği yer varsa

Atıp gidiveriyor

Karışıp mızrak salladı şimdi

Asilleriniz saplayıp

Ölüleri yere serip

Yığıp öylece gidiveriyor

Gövdesinde başı yok

Seğirip duran Kalmuklar çok

Ölmek üzere öylece

Yere uzanmış Kalmuk çok

Yiğit Bayış saplayıp

Karışiverip saldırıp

Ak çelikten kılıcı elinde

Hamayili Kuran'ı boynunda

"Ak olupok"u yok olup

İçi yanıp kor olup

Doğru söyleyen insan yok olup

Yaptığında hata yok

Başını çevirip ardına baksa

Kırk yiğidinin haberi yok

Kol karmaşıp entelep,
Birin biri cetelep,
Aralap nayza saydı emi,
Azamatım er Bayış,
Cigitteri cok bolup,
Cin urganday oktolup,
İçi küyüp çok bolup,
Ak cılanday oktolup,
Ak olupogu cok bolup,
Anıktap içi çok bolup,
Altın kökül cark etip,
Caa alla dep bakırıp,
Can coldoşun çakırıp,
Kalmaktarı capırıp,
Karañğı tuman çañ bolup,
Bütökön boyu kan bolup,
Kalıñ kalmak içine
Aralap nayza salganı,
Can coldoştın biröö cok,
Armanduu bolup kalganı.
Olpogu cok kayışıp,

El ele verip acele edip
Birbirlerini kollayıp
Saldırıp mızrak sapladılar şimdi
Aslanım er Bayış'ın
Yiğitleri yok olup
Cin çarpmış gibi uğuldayıp
İçi yanıp kor olup
Ak yılan gibi tıslayıp
"Ak olupok"u yok olup
İçi gerçekten kor olup
Altın kakülü savrulup
Ya Allah diye bağırıp
Can yoldaşını çağırıp
Kalmukları yere çalıp
Göz gözü görmez olup
Tüm vücutları kana bulanıp
Kalabalık Kalmukların içine
Saldırıp mızrak sallamışlardı
Can yoldaşlarının hiçbirisi yok
Hevesleri kursağında kalıverdi
Başlığı yok, boynu bükülüp

Eki kolu karışıp,
Eki cüzdöy Kalmaktın
Eköö başın alışıp.
Kamçı tiybey conuna
Kalıñ Kalmak içinen
Kaçıp çıktı carışıp.
Körböy kaldı Kalmaktar
Kurttay kaynap kıcıldap,

[50]

Sayışkan cerden bııldap.
Kılçayıp artın karasa,
Kırk cigitti sanasa,
Bir da biröö daynı cok,
Araak çıgıp alışıp,
Kuup kelgen duşman cok,
Attan tüşüp alışıp,
“Cin urganday canabız,
Cigitterden acırap,
Kantip üygö barabız,
Karaluu kalgan katinga,
Kay cooptu aytabız,

İki eli yana düşüp
İki yüz kadar Kalmuk'un
Birlikte başlarını kesip
Kamçı işlemez sırtlarına
Kalabalık Kalmukların içinden
Kaçıverdiler yarışarak
Göremedi Kalmuklar
Karınca sürüsü gibi şaşırıp

Savaşılan yerden kaynaşıp
Dönüp arkalarına baksalar
Kırk yiğidi düşünseler
Hiçbirinden haber yok
Ara ara çıkıp bakıp
Takip eden düşman yok
Atlarından iniverip
Cin çarpmış gibi yanarız
Yiğitlerden ayrılıp
Nasıl eve varırız?
Yas tutan kadınlarımıza
Ne cevap veririz?

Elge kantip barabız,
Cigitter kanda? dep aytsa,
Ne cooptu tababız.
Çoguusu menen bolboybu,
Coldoşu menen ölböybü,
Kalaaluu korgon çep kılar,
Kaçıp barsam kalkıma
Kalıñ ayıl kep kılar.”
Eköö birdey ıylaşıp,
Kara canın kıynaşıp.
“Cigitti kantip tababız,
At başın kantip çababız,
Ekööbüz kaçıp barganda
Abiyir kantip tababız.
Cin urganday bölölü,
Cürü Canış attanıp,
Cigitterdi körölü,
Ölgönü bolso kömölü,
Kaçırıp barıp Kalmakka
Kaytadan kirip körölü.”
Tizginde kolu karışıp,

Ülkemize nasıl varırız?
Yiğitler nerede diye sorsalar
Ne cevap veririz?
Hepsi beraber değıl mi
Yoldaşlarıyla birlikte ölmez mi
Korunaklı kale sınırdır
Kaçıp varsam halkıma
Bütün köy laf söyler
İkisi birden ağlaşıp
Kendilerine eziyet edip
"Yiğitleri nasıl buluruz
Atları nasıl çeviririz
İkimiz kaçıp vardığımızda
Şerefimizi nasıl kurtarırız
Cin çarpmış gibi ayıralım
Yürü, Canış, ata binelim
Yiğitleri görelim
Ölmüş iseler gömelim
Saldırıverip Kalmuklara
Yeniden girip bakalım
Dizgindeki elinin gücü gidip

Kamçılanıp tulparga
Kayta kirip carışıp,
Aralaşıp kalmakka,
Cigitterdi duşmandan
Acıratıp almakka.
Aralap nayza salışıp,
Ak bolotu mayışıp.
Ayabay cañcal saldı emi,
Anıktap uruş kılam dep,
Anık bekter bardı emi.
İçinde cok buşmanga,
Anıktap kirdi duşmanga.

[51]

Acal cetip öölü,
Aldı aldınan bölölü,
Casagandın salgann
Kayda barsa körölü.
Acal cetip kün bütsö,
Castıkta catıp ölüüçü.
Beles-beles bel da ötkön,
Aziret Aalı şer da ötkön,

"Tulpar" atını kamçılıyıp
Tekrar yarışıp, girip
Kalmukların içine karışıp
Yiğitleri düşmandan
Alıp kurtarmak için
Saldırıp mızrak sallayıp
Ak çelikten kılıcı eğrilip
Çekinmeden dövüştü şimdi
Bir güzel savaşayım deyip
Bey gibi beyler vardı şimdi
Hiç pişmanlık duymadan
Var gücüyle saldırdılar düşmana

Ecel yeterse ölelim
Birbirimizden ayrılalım
Yaratanın yazdığını
Nerede olursa görelim
Ecel yetip vade biterse
Yastıkta yatan da ölmüş
Tepeler, beller de geçmiş
Hazreti Ali Şir de geçmiş

Musulmandın dini için
Dalay döölör teñ ötkön.
Azireti Ulukman,
Üç miñgeçe çaşagan,
Uşunu koyboy kara cer
Kursagina aşagan,
Azireti Sulayman,
On segiz miñ aalamdı
Padişa bolup suragan,
Alladan acal cetkende
Alar da ötüp sulagan,
Ak baygambar mustapa
Alar ötkön şum calgan,
Ölböy bende kim kalgan,
Alla taala kuduret,
Bizge kılaar meerman.
Eki bala zarlanıp,
Cerdin baarı çañdanıp,
Körgön adam tañ kalıp.
Kaytara kirdi Kalmakka,
Tapşırıp özün arbakka,

Müslümanlık uğruna
Nice yiğitler bile geçmiş
Hazreti Lokman
Üç bin yıldan fazla yaşamış
Onu da koymamış kara toprak
Midesine indirmiş
Hazreti Süleyman
On sekiz bin aleme
Padişah olup hüküm sürmüş
Allah'tan ecel yetince
Onlar da yere girmişler
Hak peygamber Mustafa
Onlar da geçmiş yalan dünyadan
Ölmeyen kim kalmış
Kudretli Allahü Teala
Bize yardım etmeli
İki çocuk sızlanıp
Her yer toza bulanıp
Gören insan şaşırıp
Tekrar saldırdılar Kalmuklara
Yaratana sığınp

Körünçü bolso cigiti
Acıratıp almakka.
Orto cerin er Canış,
Oyup ketip baratat,
Bir çekesin er Bayış,
Soyup ketip baratat,
Molo kılıp ölgönün
Üyüp ketip baratat,
Calındap içi örttönüp,
Küyüp ketip baratat,
Tulparlardı tüyültüp,
Kalmaktardı küyüntüp.
Kalmaktar ayran kaldı emi,
“Kaygını başka salat go,
Karı, caştı alat go,
Kanetip karmap alabız,

[52]

Kanday ayla kılabız,
Adebin kolgo bereli,
Cibekten arkan kereli,
Arkanga kelip toktolor,

Görünecek olsa yiğitleri
Kurtarıvermek için
Orta yerden er Canış
Kendine yol açıp gitmekte
Bir tarafındakileri er Bayış
Öldürüp gidivermekte
Ölenleri yere serip
Yığıp gidivermekte
İçi kor gibi olup
Yanıp gidivermekte
"Tulpar"ları toplayıp
Kalmukları derde salıp
Kalmuklar hayran kaldı şimdi
"Başımızı derde sokacak
Genci, yaşlıyı öldürecek
Ne yapar da yakalayabiliriz

Nasıl çare buluruz
Gününü gösterelim
İpek urgan gerelim
Urgana gelir yakalanır

Başka ayla çok bolor.
Toktolboston baralı,
Tobubuz menen ırğıtıp,
Başına çalma salalı.”
Akıldeşip turganda,
Atının başın burganda,
Alla dep uraan baştıadı.
Altımışın tokmoktop,
Asıldar kelatkanda
Astınan çalma taştıadı,
Çalma tüştü moynuna,
Şaytan kirdi koynuna,
Çalma tüştü çark etip,
Altın kökül çark etip.
Çalma tüşüp moynuna
Bilkıldatpay aldı emi,
Bayış tüştü bakırıp,
Canındağı Canıştı
Bayikelip çakırıp.
Tüşö kalıp cayladı,
Otuz balban çogulup,

Başka da çare yoktur
Yakalanmadan gidelim
Hepimiz birden fırlayıp
Başına kement geçirelim
Akıl alıp verdiklerinde
Atlarının başını çevirdiklerinde
Allah diye "uraan"a başladılar
Altımışını yumruklayıp
Gelmekteyken asiller
Arkadan kement attılar
Kement boyunlarına geçip
Şeytan karıştı işlerine
Kement pat diye geçip
Altın kakülleri savrulup
Kement boyunlarına geçti
Kımıldatamadı şimdi
Bayış bağırıp düştü
Yanındaki Canış'ı
Çağırıp bayılıverdi
Yere düştü serilip
Otuz pehlivan toplanıp

Arkan menen bayladı,
Aynektey közü caynadı.
Canındağı Canıştın
Ak bolotu mayışıp,
Örttönüp içi küygöndön,
Elüü kişi kırdı emi,
Kırğanına bolbodu,
Kırğıy emes kaçkıday,
Bul kızır kayır oñbodu.
Cayıldık kıldık ölgöngö,
Kurgan Canış kanetsin,
Can coldoşun körgöndö.
Ak mılıtıǵı kolunda
Kalmaktın baarı atkılap,
Cetimiş cerge ok tiyip,
Caradar bolup kaldı emi,
Caanın ogu tabılıp,
Acaldın ogu tabılıp,
Can kalbastan Kalmaktar
Baarı kirdi kaçırıp

[53]

Urgan ile baǵladı
Gözü fal taşı gibi açıldı
Yanıındağı Canış'ın
Ak çeliǵı eǵrilip
İçi kor gibi yananlardan
Elli kişi kırdı şimdi
Kırmakla yetinmedi
Atmaca deǵil huysuz kısrak gibi
Bu Hızır kayırmadı ondurup
Kahrolsun dedik ölenlere
Zavallı Canış ne yapsın
Can yoldaşını gördüğünde
Ak tüfeǵi elinde
Kalmukların hepsi atıp
Yetmiş yerine ok saplanıp
Yaralanıverdi şimdi
Yayın oku bulunup
Ecelin oku bulunup
Tek kişi kalmadan Kalmuklar
Hepsi girdi saldırıp

Kanı cerge açılıp,
Altından kılğan kemerin
Sıya attırıp saldı emi,
Cetimiş cerge ok tiyip,
Caraluu bolup kaldı emi,
Atının başın burdu emi,
Atka kamçı urdu emi,
Ayal kılıp turalbay,
Altı Şaar közdöy cürdü emi.
Kayra tarttı kuutuldap,
Kanı ığıp burtuldap,
Sıykırçısı dubalap,
Eki cüzdöy balbanı
Artınan tüştü kubalap,
Bayış kaldı baylanıp,
Aynektey közü caylanıp,
Bayış kaldı bakırıp,
Baykesin ulam çakırıp,
ambıl ala añ kılıp,
Kızıl ala kan kılıp,
Baylap saldı Bayıştı,
Kanı yere saçılıp
Altından yapılmış kemerini
Kırıp atıverdi şimdi
Yetmiş yerine ok gelip
Yaralanıverdi şimdi
Atının başını burdu şimdi
Ata kamçı vurdu şimdi
Hayal edip durmadan
Altı Şaar'a yürüdü şimdi
Canlanıp dizginlere asıldı
Kanı akıp şarlayıp
Sihircisi dua edip
İki yüz kadar pehlivanın
Ardına düştü kovalayıp
Bayış ise bağı kaldı
Gözleri fal taşı gibi açılıp
Bayış bağırıp kaldı
Konan ödülü haykırıp
Her yeri toza bulayıp
Her yeri kana bulayıp
Bağlayıverdiler Bayış'ı

Kolgo tüşüp er Bayış,
Kokuy kün bolup kayıştı,
Emi kaçkan Canış şartınan,
Kuugan kalmak artınan,
Küyüp turat dartınan,
Tulpardın baarı kan bolup,
Cerdin baarı çañ bolup,
Cügürüp tulpar arkırap,
Cara tartkan emedey,
Kan toktoboy şırkırıp,
Altın kökül carkırıp,
Tügöyünön acırap,
Iylap barat barkırıp.
Tulpar taştı bastı emi,
Toktoosu cok kaçtı emi,
Eki cüzü kubalap,
Sıykırçısı dubalap,
Çukul cetip kaldı emi.
Kızıl kıya maydandan
Kıya tartıp keterde,
Narkı belge ceterde,

Ele geçip yiğit Bayış
Ne kötü gün, yapacağı yoktu
Kaçan Canış'a yemin ettiklerinden
Kalmuklar kovalamış ardından
Yanıp durur derdinden
"Tulpar"ların hepsi kana bulanıp
Toprağın her yeri toza bulanıp
"Tulpar"lar birbiri ardına koşturup
Yardıma koşan insan gibi
Kan durmuyor şarlayıp
Altın kakülü savrulup
Kardeşinden ayrılıp
Ağlayıp gider hıçkırıp
"Tulpar" yapacağını yaptı şimdi
Bekleyesi yok, saldırdı şimdi
İki yüz tanesi kovalayıp
Sihircisi dua edip
Hemen yetişiverdi şimdi
Etrafı yüksek meydandan
Yamaca doğru gittiğinde
Öbür yamaca yetiştiğinde

Esi oop er Canış
Tulpardan tüştü şalk etip,
Altın kökül cark etip.

[54]

Birtike bastı cetelep,
Eki cüz Kalmak artınan
Koop bardı entelep.
Kalmak çukul cetkende,
Atı turat kişenep,
Minerine alı cok,
Can coldoştun baarı cok,
Emi karmap alarda,
Emgekti başka salarda,
Ayban da bolso Aktulpar
Okuranıp canıbar,
Altından kılğan kemerden
Kabattay tiştep aldı emi,
Karışkırça kılçayıp,
Kayra üstünö saldı emi,
Ayban da bolso canıbar,
Adamdan estüü tubaybı,

Bayılıverip er Canış
Attan yere düşüverip
Altın kakülü savrulup
Doğrulmaya çalıştı ata tutunup
İki yüz Kalmuk ardından
Kovalayıp geldi her taraftan
Kalmuklar çabucak yetiştiğinde
Atı durmadan kişneyip
Binmeye mecali yok
Can yoldaşlarının biri bile yok
şimdi yakalayıverdiklerinde
Yapacaklarını yaptıklarında
Hayvan da olsa "ak" "tulpar"
Homurdanıp hayvan
Altından yapılmış kemeri
Geçirip dişleyiverdi şimdi
Kurt gibi saldırıp
Tekrar üstüne oturttu şimdi
Hayvan da olsa canavar
İnsandan akıllı değil mi

Ala kaçıp kaldı emi.

Ala kaçıp canıbar,

Alda kayda bardı emi,

Arkasınan kubalap,

Kalmaktar cetpey kaldı emi.

Ala kaçıp canıbar,

Kança cerge bardı emi,

Kuup cürgön Kalmaktar

Karaanın körböy kaldı emi.

Kalmaktar kuup cabışıp,

Tulpardın oozu karışıp,

Kara-Üñkürdün içine

Alıp barıp taştadı,

Okuranıp canıbar,

Canıştın otuzca cerde kanı bar,

Catıp kaldı şaldayıp,

Dalayga catti daldayıp.

Uruştan Kiyin Canış

Kılğanında aybı cok,

Saldırıp alıverdi şimdi

Alıverip de hayvan

Yürüyüp gitti şimdi

Arkasından kovalayıp

Kalmuklar yetişemedi şimdi

Kaçıverip hayvan

Nice yerlere gitti şimdi

Kovalayıp gelen Kalmuklar

Karaltısını göremedi şimdi

Kalmuklar durmadan kovalayıp

"Tulpar" soluksuz kalıp

"Kara Üñkür"ün içine

Götürüp bırakıverdi

Homurdanıp hayvan

Canış'ın otuz yerinde kan var

Yatakaldı serilip

Epeyce yattı uzanıp

Savaştan Sonra Canış

Yaptığında hata yok

Kılçayıp artın karasa,
Duşmandardın daynı cok.
Uşu cerde er Canış
Süylöyün dese tili cok,
Ce süyüp bagar eli cok,
Karap tursa begi cok,

[55]

Kalaaluu korgon çebi cok,
Kantesiñ degen eli cok.
Bayış öydö kötörüp,
Kurgan Canış cötölüp,
Kekirtegi kırkırap,
Kanı agıp şırkırap,
Cambarım Ak tulpar
Kişenep turat barkırap.
Cügürüp tulpar bardı emi,
Azamatım er Canış
Cügönün eptep aldı emi.
Oturat ele deldeyip,
Kara taşın boorunan
Çıçkan çıktı seldeyip,

Başını çevirip ardına baksa
Düşmanların haberi yok
Orada yiğit Canış'ın
Konuşayım dese dili yok
Sevip, göz kulak olan halkı yok
Bakıverse beyi yok

Kalesi, korunaklı sığınağı yok
Nasılsın diyen milleti yok
Bayış'a yardım edecek
Zavallı Canış öksürüp
Boğazı hırıldayıp
Şarıl şarıl kanı akıp
Hayvanım "ak" "tulpar"
Kişneyip, bağırıp durur
Koşturup "tulpar" vardı şimdi
Yiğidim er Canış
Gemini kolayca aldı şimdi
Afallayıp oturuverdi
Kara taşın yamacından
Sıçan çıktı şoursuzca

Cügürüp çıçkan keldi emi,
Akkan kandı şimirip,
Az kelgensip tügöngür,
Etin tiştep kemirip,
Munacat kılıp kудayga
Cigitten meni kem kıldıñ,
Çıçkanga kудay cem kıldıñ,
Iylap catat bolkuldap,
Ayban da bolso Ak tulpar
Canında turat solkuldap.
Çıçkandı karmap aldı emi,
Cetimiş cerin çıçkandın
Terisin kesip aldı emi,
Koyo berdi çıçkandı
Men körgöndü sen kör dep,
Eköobüz birdey teñ kör dep,
Çıçkan ketip cügürüp,
Cügürüp çıçkan bardı da,
Cer türtkülöp kaldı emi.
Darı taap cedibi,
Silkinip çıçkan aldı emi.

Sıçan koşturup geldi şimdi
Akan kanını içiverip
Kahrolası, bununla da yetinmeyip
Etini dişleyip kemirip
Dua edip Allah'a
Beni yiğitlikten geri koydun
Allah'ım, beni sıçana yem ettin
Ağlayıverip titreyip
Hayvan da olsa "Ak tulpar"
Yanında durur eşelenip
Sıçanı yakalayiverdi şimdi
Yetmiş yerinden sıçanın
Derisini kesiverdi şimdi
Koyuverdi sıçanı
Benim gördüğümü sen de gör deyip
İkimizi de denk gör deyip
Sıçan gidip koşturup
Koşturup sıçan vardı da
Toprağı eşeleyiverdi şimdi
İlaç bulup yedi mi
Silkelenip sıçan kalktı şimdi

Anı körüp er Canış
Ayıgıp çıçkan kaldı dep,
Emne bolup aldı dep,
Bayağı cerge bardı emi.
Çöptün túbün kazıptır,
Eki tamır körünöt,
Bir tamırdan kan agat,

[56]

Bir tamırdan süt agat,
Süt akkanın aldı emi,
Tañdayına saldı emi,
Bir pasta turup ayıgıp,
Eneden tuugan emedey,
Taza bolup kaldı emi,
Kayta keldi süyünüp,
Tulparın közdöy cügürüp,
Tulparı turat kişenep,
Kaneke kuugan kişi dep.
Tulparın karmap cetelep,
Kurgurun turat entelep.
Üñkürgö kirip aldı emi.

Bunu görüp er Canış
Sıçan iyileŝiverdi deyip
Ne oluverdi deyip
Oraya vardı şimdi
Otların kökünü kazımıŝtır
İki kök görünmektedir
Bir kökten kan akar

Bir kökten süt akar
Süt akanı aldı şimdi
Ağzına alıp emdi şimdi
Bir müddet durup iyileşip
Anadan yeni doğmuş gibi
Taptaze oluverdi şimdi
Geri döndü sevinip
"Tulpar"ına doğru koşturup
"Tulpar"ı kiŝneyiverip
Hani kovalayan kişi deyip
"Tulpar"ını tutup yedekledi
Zavallınız telaşlanıp
Mağaraya giriverdi şimdi

Bir tuuganın akırıp,
Kanetip kaldıñ Bayış dep,
Üñkürdö turup bakırıp.
Kalmaktın baarı kaldayıp,
Emi karaanı çıktı daldayıp,
Esi oop er Canış,
Oturup kaldı şaldayıp,
Kalmaktar ukul kelgende,
Amır boldu Alladan
Kara üñkürdün içine
Kayıp eren bekitip,
Kelse Canış cok bolup,
Uşul üñkürgö kirip toktolup,
Kubalay kelgen köp Kalmak,
Kara-Üñkür munu cuttu dep,
Añgemege batıştı,
Altı saat ogulup,
Kara-Üñkürdü atıştı,
Canış degen emeni
Kara cer munu cuttu dep,
Kalmakça cazuu caziştı,

Biricik kardeşine çağırıp
Nasıl oldun Bayış diye
Mağarada durup bağırıp
Kalmukların hepsi ileri çıkıp
Biçimsiz karaltısı görünüverdi
Aklı gidip er Canış
Oturuverdi gücü tükenip
Kalmuklar ansızın gelince
Allah'tan buyruk geldi
Kara Üñkür'ün içinde
Kayberen onu saklayıp
Gelseler Canış yok olup
Mağaraya girip duraklayıp
Kovalayıp gelen tüm Kalmuklar
"Kara Üñkür" bunu yuttu deyip
Sevinmeye başladılar
Toplanıp altı saat boyunca
Kara Üñkür'e ateş ettiler
Canış denen kişiye
Onu kara yer yuttu deyip
Kalmukça yazı yazdılar

Taşın betin oydu emi,
Taşka urup koydu emi.

Bayış

Kayra tarttı kalmaktar,
Barsa Bayış baylanıp,
Aynektey közü caynalıp,
Kökülü turat carkıldap,
Köp Kalmaktın içinde

[57]

Esi ketip kaltırap,
Kesepettüü kalmaktar
Celigip süylöp til bilbeyt,
Kesepettüü kalmaktı
Keyigenden can süyböyt.
Kılğanında ayıp cok,
Kırk cigittin daynı cok,
Kıdırata karabay,
Kılça canın ayabay,
Cigitten tirüü kalbaptır,

Taşın yüzünü oyduklar şimdi
Taşa kazıyıverdiler şimdi

Bayış

Geri döndü Kalmuklar
Varsalar Bayış bağlanıp
Gözü fal taşı gibi açılıp
Kakülü yıldırayıp
Tüm Kalmukların içinde

Aklı gidip titreyip
Baş belası Kalmuklar
Taşkınlık edip dil bilmez
Baş belası Kalmukları
Üzdüklerinden kimse sevmez
Yaptığında hata yok
Kırk yiğidin haberi yok
Hızır Ata kollamıyor
Zavallı canına acımıyor
Yiğitlerden canlı kalmamıştır

Çalma salıp Bayıştı
Kalmaktar atka baylaptır,
Aynektey közü caynaptır,
Kün asmandan caaganda
Sebilinde kalıptır,
Kaçırgan cerde kırk cigit,
Tepsööründe kalıptır.
Cana kırk cigittin daynı cok,
Berkinin kılğanında aybı cok,
Calpı kalmak çoğulup,
Ölüktörün bölüptür,
Orto cerin oyuptur,
Şer koldogon eki bek,
On miñdey kalmak soyuptur.
Ak olupu cok bolup,
Armanduu içi çok colup,
Ak olupok bolso üstündö
Öz bilgenin kılmakçı,
Eköö tamam kırmakçı.
Kapırlar öz ölügün
Suuga aparıp saldı emi,

Kement atıp Bayış'ı
Kalmuklar ata bağlamıştır
Gözü fal taşı gibi açılmıştır
Güneş ışımaya başladığında
Öylece kalakalmıştır
Saldırdıkları yerde kırk yiğit
Ayaklar altında çiğnenmiştir
Daha kırk yiğidin haberi yok
Diğerinin yaptığında hata yok
Kalmukların hepsi toplanıp
Ölülerini ayırmıştır
Ortaya çukur kazmıştır
Cesaret timsali iki bey
On bin kadar Kalmuk'u yaralamıştır
"Ak olupok"u yok olup
Heveslenip içi kor olup
"Ak olupok" olsaydı üstünde
Kendi bildiğini yapacaktı
İkisi, hepsini yok edecekti
Kafirler kendi ölülerini
Suya atıverdiler şimdi

Kırk cigittin ölügü

Kömülböstön kaldı emi.

Atka tañıp Bayıştı,

Adamdın baarı kayıştı.

Er Bayış şondo kep aytat,

Atanı arman dünüyö,

Kanday boldum dep aytat,

Tügöyünön acırap,

Kapa bolup emi aytat.

“Karışkır baspas kara col,

Colunda ketip baramın,

Tülkü baspas tümön col,

Colunda ketip baramın,

Tüşümö kirbes kalmaktın

[58]

Kolunda ketip baramın,

Kanatımdan kayırdım,

Kan akemden ayrıldım,

Tügöyüm canda cok bolup,

Kantip cüröm toktolup,

Kaçan cüzün körömün,

Kırk yiğidin ölüsü

Gömülmeyip kaldı şimdi

Ata bağlayıp Bayış'ı

Adamların hepsi direndi.

Er Bayış şöyle söyler

Kahrolası, yalan dünyada

Ne hale geldim diye söyler

Kardeşinden ayrılıp

Kederlenip şöyle söyler

"Kurt basmayan kara yol

Yolunda gidip duruyorum

Tilki basmayan binlerce yol

Yolunda gidip duruyorum

Rüyama girmeyen Kalmukların

Ellerinde gidip duruyorum

Dayanağımdan ayrıldım

Ağabeyciğimden ayrıldım

Diğer yarım yok olup

Nasıl dayanır dururum

Yüzünü ne zaman görürüm

Kalmaktan kaçan ölümün.”

Altın kökül çarkıldap,

Arkasınan kalmaktar,

Asabası kalkıldap,

Bir cigitti cetelep,

Elüü miñ kalmak aydadı.

Eki közü caynadı.

Eline kabar ciberip,

Kalmaktın kanı Şumurut

Bayıştı karmap aldım dep,

Mına mintip bardım dep

Canındağı Canıştı

Kara taş cutup saldı dep,

Ketip barat maktanıp,

Söz süylöböy er Bayış,

Kapası içke saktalıp.

Elüü miñ asker aydagan,

Eki kolun baylagan,

Erke bala Bayıştın

Eki közü caynagan.

Kaňgaylap uraan çakırıp,

Kalmuk elinde ne zaman ölürüm"

Altın kakülü savrulup

Arkasında Kalmukların

Sancakları dalgalanıp

Bir yiğidi yedekleyip

Elli bin Kalmuk hareket etti

Gözü fal taşı gibi açıldı

Ülkesine haber gönderip

Kalmukların hanı Şumurut

Bayış'ı yakalayiverdim diye

Ona böyle yaptım diye

Yanıdaki Canış'ı

Kara taş yutuverdi diye duruverip

Gidip duruyor övünüp

Konuşmuyor er Bayış

Derdini içinde saklayıp

Elli bin asker takip etmiş

İki elini bağlamış

Yiğit, delikanlı Bayış'ın

İki gözü yuvasından fırlamış

Birlikte "uraan" çağırıp

Karsıldap mılık atılıp,
Katarı menen süyünüp,
Karagan candar tünülüp.
Eline kabar cetkende
Atka mingen çaldarı,
Caş öspürüm baldarı,
Urgaaçı menen erkegi,
Baarı keldi ermekke,
Er Bayıştı körmökkö.
Betine barda salıngan,
Bir kodayga calıngan,
Altın kökül carkırap,
Şaarga kirdi barkırap.
Adamdın baarı tañ kalıp,
Artında süröt sandalıp,
Körgön adam tañ kalıp,
Kötündö cüröt sandalıp.
Abıdan suluu bala eken,

[59]

Adamdan artık can eken,
Baarı keldi ermekke,

Pat diye ateş edip
Hep birlikte sevinip
Bakan insanlar yüz çevirip
Ülkesine haber ulaşınca
Ata binmiş ihtiyarları
Yetişmiş gençleri, çocukları
Kadını ile erkeği
Hepsi geldi eğlenceye
Er Bayış'ı görmeye
Yüzüne örtü örtülmüş
Bir Allah'a sığınmış
Altın kakülü savrulup
Şehre girdi haykırıp
İnsanların hepsi hayret edip
Ardında yürüyüp sallanıp
Gören insanlar şaşırıverip
Peşinde yürüyüp sallanıp
Çok güzel çocuk imiş

İnsan üstü biri imiş
Hepsi geldi eğlenceye

Bayıştı keldi körmökkö.
Şumuruttay padişa
Cardık kıldı kalkına,
Calpı kalmak saltına.
Er Bayıştı bayladı,
Eki közü caynadı,
Arabaga tañılıp,
Adamdın baarı sabılıp,
Cakşısına kubanıp,
Calpı baarı inanıp.
Padişası Şumurut
Baylap keldim dep aytat,
Canış, Bayış eki bek,
Aydap keldim dep aytat,
Biröön anda öltürüp,
Caylap keldim dep aytat,
Bayıştı emi öltüröm,
Calpı körgün dep aytat.
Kalmaktardın karısı,
Masılat kıldı baarısı.
Celmayan kelip kep aytat,

Geldiler Bayış'ı görmeye
Padişahları Şumurut
Buyruk verdi halkına
Geleneğe göre tüm Kalmuklar
Er Bayış'ı bağladı
Gözleri fal taşı gibi açıldı
Arabaya bağlanıp
İnsanların hepsi toplanıp
İyi oluşuna sevinip
Tümü, hepsi inanıp
Padişahları Şumurut
Bağlayıp geldim diye söyler
Canış, Bayış iki beyi
Yanımda getirdim diye söyler
Birini orada öldürüp
Yere serip geldim diye söyler
Bayış'ı şimdi öldüreyim
Hepiniz görün diye söyler
Kalmukların ihtiyaçları
Toplantı yaptı hepsi.
Celmayan gelip şöyle söyler

Murdun teſip Bayıſtı
Cetelep cüröm dep aytat,
Moynuna çincir salam dep,
Bolboy öçüm alam dep.
Karıyası kep aytat,
Anday kılba dep aytat.
On kün cattı baylaluu,
Oyrondu közü caynaluu.
Uruk-uruk boluſup,
Kündö kelip körüſüp,
Ayagina cetti emi,
Altı künçö öttü emi.
Kalmaktardıñ karısı
Cüz cıyırmada caſı bar,
Kazanday bolgon baſı bar,
Burtabaſ elge kep aytat,
Munu öltürböylü dep aytat.
“Kabılança karagan,
Sırttan tartıp caragan,
Kara kulak ſerge okſoyt,
Kadimki mıktı erge okſoyt,

Burnunu deſip Bayıſ'ı
Götüreyim diye söyler
Boynuna zincir takayım deyip
Bitmeyen öcümü alayım deyip
İhtiyarlar ſöyle söyler
Öyle yapma diye söyler
On gün bağlı yattı
Gözleri yuvasından fırladı.
Kabilelere ayrılıp
Her gün gelip görüſüp
Ayağına vardı ſimdi
Altı gün geçti ſimdi
Kalmukların ihtiyarı
Yüz yirmi yaſındadır
Kazan gibi baſı vardır
Burtabaſ halka ſöyle söyledi
Bunu öldürmeyelim diye söyler
"Kaplan gibi bakan
Sırtlan vurup yaralayan
Güçlü aslana benzer
Eski yiğitlere benzer

Karap tursam sıpatı

Bakıversem yüzüne

[60]

Aziret Aalı şerge okşoyt,

Aslan Hazreti Ali'ye benzer

Öltürböylü uşunu,

Öldürmeyelim bunu

Iyığı eken adamdın,

İnsanların hayırlısı imiş

Balaketke kalbaylı,

Felakete uğramayalım

Baykap munu aldaylı,

Aldatıp bunu takip edelim

Kökülü bar başında,

Kakülü var başında

On segizde çaşında,

Daha on sekiz yaşında

Uşunday sonun bolobu,

Bunun gibi hayırlı birini

Öltürgen kişi oñobu.”

Öldüren insan onar mı"

Celmayan turup kep aytat:

Celmayan durup şöyle söyledi

“Koyo berseñ Burtabaş,

"Salıverirsen Burtabaş

Darbazañdı talkalayt,

Sokak kapını parçalar

Altın menen kümüşüñ

Altınlarıyla gümüşlerini

Olco kılıp kaltalayt,

"Olco" diye kesesine doldurur

Bagıñdı tamam kıyratat,

Bağını bahçeni yakıp yıkar

Kız-keliniñ ıylatat,

Kızını gelinini ağlatır

Başın kesip alalı,

Başını kesiverelim

Makul bolso uşunu

Kabul edersen bunu

Koyo berbey soyolu,

Salmayalım, öldürelim

Eki közün oyolu.
On cıl cürdüm üyündö,
Özün körüp süyünbö,
Boşonup kalsa bu cerden
Akırın çıgıp barbaybı,
Akır zaman başıña
Az kündö kelip salbaybı,
Almaday başıñ albaybı.
Argımak atın mingen soñ,
Akmaktıgıñ bilgen soñ,
Boşotup munu ciberseñ,
Közüñdü bir kün oyboybu,
Sen öñdöngön kalmaktı
Karmap alıp soyboybu.
Oynop, oynop koygonu,
Eköo cürüp uruşsa,
On miñ kalmak soygonu.
Sayıp akıl aktı kul,
Sagızganday mıktı kul,
Koyo berseñ er Bayış,
Adebiñ kolgo berbeybi,

İki gözünü oyalım
On yıl yaşadım evinde
Kendisini görüp sevinme
Kurtulup kaçsa bu yerden
Sonunda çıkıp gelmez mi
Her türlü belayı başına
Kısa zamanda sarmaz mı
Elma gibi başını kesmez mi
Argımak atına bindikten sonra
Ahmaklığını anladıktan sonra
Serbest bırakıp bunu göndersen
Bir gün gözünü oymaz mı
Senin gibi bir Kalmuk'u
Yakalayıp kesmez mi
Kendileriyle alay etmişiz
İkisi birlikte savaşırsa
On bin Kalmuk'u öldürüverir
Öldürüverip de akıllı adam
Saksağan gibi sağlam adam
Salıversen er Bayış'ı
Sana haddini bildirmez mi

Kaş, kirpiğñ terbeybi.
Kökbörü kılıp tartpaybı,
Köödöngö minip cançpaybı,
Boşotup iyseñ bir kolun
Atıñdı mine kaçpaybı,

[61]

Almaday başıñ albaybı,
Azapka başın salbaybı,
Altın menen kümüştü
Atka teñdep albaybı”
Burtabaş anda kep aytat:
Anday kılba dep aytat,
Öltürböğün uşunu
Zındanga salgın dep aytat,
Anday bolso akıl dep,
Aytkan sözüñ makul dep,
Masılattı toktotup,
Zındanga munu salalı,
Sırtınan karap bagalı.
Zındanga Bayış salınıp,
Sırtınan kapka cabılıp,

Kaşını, kirpiğini yolmaz mı
"Kökbörü" yapıp sürüklemes mi
Gövdene çıkıp parçalamaz mı
Serbest bıraksan bir elini
Atına binip kaçmaz mı

Elma gibi başını koparmaz mı
Derdi başına salmaz mı
Altınlarınla gümüşlerini
Atına yükleyivermez mi"
Burtabaş o zaman şöyle söyler
Öyle yapma diye söyler
Öldürmeyin bunu
Zindana kapatın diye söyler
Böylesi daha akıllıca deyip
Söylediğın söz uygun deyip
Toplantıyı bitirip
Bunu zindana atalım
Gizlice gözetleyip duralım
Bayış zindana atılıp
Sırtına çuval geçirilip

Kılğanında aybı çok,
Kılımdın baarın karasa,
Er Bayıştın daynı çok.

Bayış, Belkıs.
Bayıştın Zındanga Salınganı

Celmayan menen Bortabaş
Cetelep menen alıptır,
Padişah menen bir malay
Törtöölüşüp barıptır.
Seksen kulaç zındandın
Nak túbünö salıptır,
Tük kişi körböy kalıptır,
Kaytarıp koydu malayga,
Bagıp cürdü dalayga.

Padişahın Belkıs degen calgız kızı bar ele. Belkıs Bayıştı zındanga tüşpöstön murun körüp, balanın suluuluguna ayran-tañ kalıp, cürögündö aşıktık otu tutangan eken. Aşıktık otu kündön-küngö küçödü. Bayıştı köröm dese, kayda ketkenin bilbey kalıp, kayradan körö albadı.

Yaptığında hata yok
Dünya alem bakıverse
Er Bayış'ın haberi yok

Bayış, Belkıs.
Bayış'ın Zindana Atılması

Celmayan ile Bortabaş
Yanlarına almıştır
Padişah ile bir uşağı
Dört kişi olmuşlardır
Seksen kulaç zindanın
En dibine bırakmışlardır
Kimseler görmeyivermiştir
Geri döndürüp uşağını
Dikkatlice bakadurdu

Padişahın Belkıs adında bir tanecik kızı vardır. Belkıs, Bayış'ı zindana atılmadan önce görmüş, çocuğun güzelliğine hayran kalarak yüreği aşk ateşiyle tutuşuvermiştir. Aşk ateşi günden güne artar. Bayış'ı göreyim dese de nereye götürüldüğünü bilmediğinden bir

Cürögün çer basıp, bütökön
boyun ter basıp, ak urup ıylap, çaçın
culup, sürögü sagınıp, dartka çalınıp,
Bayıştı körböy, caratınan ayıktırıp,
kolu menen bakpay, bekitken cerin
tappay, “Emne boldu eken” dep on
künü beyuş bolup catti. [62]

On kündön kiyin esin cıyıp,
erkektin kiymin kiydi, töbösünö
çaçın tüydü, Bayıştı izdey baştadı.

Padışanın calgız kız

Ertesi izdep tappadı.

Aşık bolup Bayışka

Aşıktıktın dartınan,

Sarı ooru bolup zarınan,

İçi küyüp, çok bolup,

İzdese Bayış çok bolup,

Kanday künü kabılıp,

Karañğı cerge cabılıp,

Kaygırıp Belkıs sabılıp,

Karanın körböy toktolup,

Kaynap içi çok bolup,

daha onu göremez.

İçi kederlenip, tüm vücudunu
ter basar. "Ah" diye bağırıp, ağlayıp,
saçını başını yolar; hasret çekip,
Bayış'ı göremediğinden dertlenip,
yaralarını iyileştiremeden, tutulduğu
yeri bulamadan "ne oldu acaba"
deyip on gün boyunca hasta yatar.

On günden sonra aklını
başına toplayıp, erkek kılığına girer
ve saçını tepesine toplayarak Bayış'ı
aramaya başlar.

Padışahın biricik kızı

Hemen aradı, bulmadı

Âşık olup Bayış'a

Aşkının derdinden

Sarılık olup ağlamaktan

İçi yanıp kor olup

Arasa Bayış yok olup

Hangi gün karşılaşırım deyip

Karanlık yere kapanıp

Belkıs kederlenip yalvarıp

Gölgesini bile görmeden bekleyip

İçi kaynayıp kor olup

Kay cerden izdep tabayın,
Kayrandı taap bagayın,
Bir karaanı körünsö,
Kak cürögüm çabayın,
Asıldı izdep tabayın,
Tabılıp kalsa bir cerden
Armansız bolup bagayın,
On eki şaar Zimindi
Oodarıp izdep tappadı,
Oyunan çıkpayt er Bayış,
Ontop kelip catkanı.
Körböyt közü tunarıp,
Çöptöy öñü kubarıp,
Sar ooru bolup sargarıp,
Catıp kaldı şaldayıp,
Esi oop alsırıp,
Eki cuma kansırıp.
Kılğanında ayıp cok,
Kız tappadı daynı cok,
Calındap içi ört bolup,
Dartı kıyın köp bolup,

Nereden arayıp bulayım
Yiğidimi bulup bakayım
Karaltısını bir görsem
Yüreğimi açayım
Asilimi arayıp bulayım
Bulunurse bir yerden
Her şeyi unutuvereyim
On iki şehirli Zimin'in
Altını üstüne getirip bulmadı
Aklından çıkmaz er Bayış'ın
İnleyerek geliverdiği
Gözü kararıp görmez olup
Yüzü kağıt gibi soluverip
Sarılık olup sararıp
Halsizleşip yatıp kaldı
Aklı gidip gücü tükenip
İki hafta kanı akıp
Yaptığında hata yok
Kız, bulamadı haberi yok
Alevlenip içi kor olup
Derdi daha da çoğalıp

Kantip turat toktolup.
“Acalım cetse ölöyün,
Alla taala kудaydın,
Ne cazganın köröyün,
Amaş alıp on beş kün
Andan izdep cönöyün,
Sanaamdan çıkpay küyömün,
Sarı ooru bolup cüdödüm.

[63]

Kök dukaba camınıp,
Körbösöm munu sagınıp,
İzdep seni tappadım,
Koynuña koşo catpadım.
Alıstan kelgen sen bolduñ,
Azabıñ tartkan men boldum.
Altı ay izdep tappadım,
Alıstan kelgen balbanım,
Armandı içke salganım,
Dagı izdep cönöyün.”
Aşığımdı tabam dep,
Caman kiyim kiyinip,

Nasıl durur bekleyip
"Ecelim gelirse öleyim
Allah Teala, Hüda
Ne yazdıysa göreyim
Dinlenip on beş gün
Ondan sonra arayayım
Aklımdan çıkmadan yanayım
Sarılık olup hastalandım

Gök kadife giyinip
Görmezsem seni özleyip
Arayıp seni bulmadım
Koyun koyuna yatmadım
Uzaktan gelen sen oldun
Derdini çeken ben oldum
Altı ay arayıp bulmadım
Uzaktan gelen pehlivanım
Arzumu içimde sakladım
Hala arayıp duruyorum"
Sevdiğimi bulayım deyip
Eski kıyafetler giyip

Kalaanı közdöy bardı emi,
Kalaadağı kalmaktın
Baarına suroo saldı emi.
Cetimiş kapka şaar eken,
Cetimiş kapka şaarga
Kirbegen şaarı kalbadı,
Tabamın dep beçara
Bayış üçün zarladı.
Aşgınan ayrılıp,
Armanda bolup kaygırıp,
Aşpap kılıç aldı emi.
Cıldızdın baarı tolgondo,
Talaanı közdöy barsam dep,
Aşgımdı tapsam dep,
“İzdesem kolgo tiyebi,
Estesem içim küyödü,
Bayışım aman cüröbü,
Ce acalıñ cetip öldüñbü,
Armandı Belkıs kördüñbü?
Tamandarım coyulup,
Eki kolum soyulup,

Kaleye doğru vardı şimdi
Kaledeki Kalmukların
Hepsine tek tek sordu şimdi
Yetmiş kapılı şehir imiş
Yetmiş kapılı şehrin
Girmedığı şehri kalmadı
Bulayım deyip biçare
Bayış için ağladı
Sevdiğinden ayrılıp
Dileğine eremeyip kaygılanıp
Kılıcını zırhını aldı şimdi
Yıldızlar gökte parladığında
Kırlara doğru varsam deyip
Sevdiğimi bulsam deyip
"Arasam ele geçer mi
Hatırlasam içim yandı
Bayış'ım sağ, esen mi?
Ya da ecelin gelip öldün mü?
Belkıs arzunu gördün mü
Tabanlarım sızlayıp
İki elim yanıma düşüp

Emgektep kalgan men boldum,
Estebey kalgan sen bolduñ.
Kanday küni boldum kez,
Kaygırıp öñüm boldu cez.
Cagooluu şumkar men boldum,
Cabıluu tulpar sen bolduñ.
İzdeym senin artıñdan,
İş kılbay senin dartıñdan,
Küyüp izdep tabarmın,
Körünö seni bagarmın,
Kara başım tartsam da,
Kan cürögüm çabarmın."

[64]

Tayak alıp koluna,
Çapan kiyip conuna,
İzdep çıktı şaarınan,
Kabar saldı baarına.
“Sır buylaluu narım cok,
Sıpayı tuğan carım cok,
Böksödön çıkkan tuman cok,
Bötönçö külük kunan cok.

Emekleyen ben oldum
Hatırlamayan sen oldun
Ne zaman karşılaşacağım diye
Dertlenip yüzümde renk kalmadı
Boynu bağlı atmaca ben oldum
Eyerli "tulpar" sen oldun
Gidiyorum ardın sıra
İş yapamaz oldum derdinden
Yana yana arar dururum
Görsem diye seni, bakarım
Aklım geri dön dese de
Kan ağlar yüreğim, koştururum.

Asa alıp eline
"Çapan" giyip sırtına
Arayıp çıktı şehrinden
Haber saldı herkese
"Parlak "buyla"lı devem yok
Zarif doğan yarım yok
Yamaçtan çıkan duman yok
Başka külük, tayım yok

Tagıluu cürgön tumar cok,
Aça turgan kumar cok,
Egizdep çıkkan küñgöy cok,
Ermegim birge tügöy cok.”
Şaardagı kalkının
Baarına suroo saldı emi,
Baarınan coop algan soñ,
Sarı ooru bolup kaldı emi.
İzdep elden tappadı,
Kaytıp kelip catkanı,
On cıl izdep tappadı,
Ooru bolup catkanı.
Kanatınan kayrılıp,
Ordunan kaldı turbastan,
İçken aşın cutpastan,
Baş kötörböy bük tüşüp,
Belkıs cattı zar kılıp,
Aşığın izdep tabalbay,
Ayıkpas dartka çaldığıp,
Kızıñ ooru boldu dep,
Padişaga kep aytıp,

Takınıverdiğim muskam yok
Açılıveren bahtım yok
Güneşli yamaç bile yok
Sevdiğim, diğər yarım yok"
Şehirdeki halkının
Hepsine soruverdi şimdi
Hepsinden cevap aldıktan sonra
Sarılık oluverdi şimdi
Arayıp ülkesinde bulmadı
Geri dönüp geldikten sonra
On yıl arayıp bulamadı
Hasta olup yatıverdi
Dayanağından ayrılıp
Yerinden kalkamadan
Bir şey yiyip içmeden
Başını yastıktan kaldıramadan
Belkıs ağlayıp feryat edip
Sevdiğini arayıp bulmayıp
Onulmaz derde uğrayıp
Kızın hasta oldu deyip
Padişaha böyle söyleyip

Badışa ıylap burkurap,

Enesi ıylap ırkırap,

Kelse kızı ooruptur,

Ölörgö ukul barıptır,

Kuçaktap alıp enesi,

Koşo ıylap ceñesi,

Badışa kelip baarı ıylap,

Balbandarı dagı ıylap,

Taktağa töşök salışıp,

Tak kötörüp alışıp,

Badışanın üyünö

Alıp kirdi baarısı,

Burtabaştay karısı,

Sıykırı menen kuraçı,

akırtıp alıp baarısın.

Celmayan keldi entelep,

[65]

Koluktuñ oorup kaldı dep,

Kokuydu başka saldı dep.

Celmayandı körgöndö,

Kuruğan Belkıs muñayıp,

Padışah acı acı ağlayıp

Annesi bağıra bağıra ağlayıp

Gelse ki kızı hastadır

Neredeyse ölmek üzeredir

Kucaklayıverip annesi

Beraber ağlayıp yengesi

Padışah da gelip hepsi ağlayıp

Pehlivanları dahi ağlayıp

Tahtaya döşek serip

Tahtı kaldırıverip

Padışahın evine

Geliverdiler hepsi

Burtabaş gibi ihtiyaçları

Sihircisi ile falcısı

ağırıverip hepsini

Celmayan geldi telaşlanıp

Nişanlın hastalandı deyip

Belayı başına saldı deyip

Celmayan'ı görünce

Hasta Belkıs tasalanıp

Artınan çacı bulayıp,
Allanın salgan buyruğu
İçinde turat muñayıp.
Almaday başıñ alsam dep,
Kul seni, azapka başıñ salsam dep.
Kursakta turat bilgizbeyt.
Ce kubanıç kılıp külgüzböyt.
Ölöyün desem can tattuu,
Ölböyün dese iş katuu.
Ökürsö Bayış tabılbay,
Örttönüp için sızdattı.
Padişa curtka kep aytat,
“Masılat salçu karıñar,
Çogulup keldiñ baarıñar,
Mañdayımda calgız kız,
Aylasın calpı tabıñar,
Tölgöçü menen kuraçı,
Curttan cıynap alıñar.”
Kabar saldı şaarına,
Kabar kıldı baarına.
Tölgöçülör çogulup,

Ardından saçı ağarıp
Allah böyle emretmiş
Tasası içinde durup
Elma gibi başını koparsam deyip
Başını belaya soksam deyip
İçinde durur bildirmez
Sevinçli görünmese de
Öleyim dese can tatlı
Ölmeyeyim dese iş zorlu
Yas tutsa da Bayış bulunmaz
İçini yakıp sızlattı
Padişah halka şöyle söyler
"Akıl veren ihtiyarlar
Hepiniz toplanıp geldiniz
Yegane, biricik kızım için
Çare neyse bulunuz.
Falcı ile "kuracı"yı
Ülkeden toplayıverin"
Haber saldı şehrine
Haber verdi herkese
Falcılar toplanıp

Eç bilbedi oorusun. Hastalığını bilmediler
Aşıktıktın dartınan Aşıklığın derdinden
Eç kim bilbeyt kalkınan. Kimse anlamadı halkından
Kurup kalgan Belkıstın Kuruyup kalan Belkıs'ın
Eki közü caynadı, Gözleri daha da büyüdü
Kuraçı menen tölgöçü, "Kuracı" ile falcının
Balçı menen sıykırçı, Büyücü ile sihircinin
Eç kimisi bilbedi, Hiçbirisi anlamadı
Er padişah tildedı, Yiğit padişah küfretti
Biröön da munu bilbeysiñ, Biriniz de bunu bilmezsiniz
Elüün birdey çoğulup, Elliniz birden toplanıp
Nabaktıga kir dedi. Hapishaneye girin dedi
Elüü kişi aydaldı, Elli kişi topladı
Eki közü caynadı. Gözleri yuvasından fırladı
Elüü kişi çok boldu. Elli kişi yok oldu
Erke Belkıs kanetsin, Zavallı Belkıs ne yapsın?
İçi küyüp çok boldu. İçi yanıp kor oldu
Anda turup padişah: O anda durup padişah
"Tölgöçünü sanaçı, "Falcıyı düşünsene
Dağı kalkta kaldıbı, Ülkede başkası var mı?

[66]

Onuñ ıgıp karaçı.
On kişi çıktı şaarga,
Dagı kuraçı bolso alarga.
On cigit izdep bakırıp,
Kuraçı menen tölğöü
Barsıñbı dep bakırıp.
Bir kempir çıktı entelep,
Uşunu minip baram dep,
Bir uugun cetelep,
On cigit aga bardı emi,
Eneke birge cürgün dep,
Tegerektep kaldı emi,
Kempir atı uuktan,
On cigittin attarı
On beş kişi bolğon suutkan.
Cürü, baldar, cürü dep,
Kempir mindi uukka,
Eki kayış teñ tizgin,
Koldorunda karışıp,
Kempir menen boz baldar
Kele catat carışıp,

Onunuz çıkıp baksanıza
On kişi çıktı şehre
"Kuraçı" varsa almak için
On yiğit arayıp bağırıp
"Kuraçı" ile falcı
Neredesiniz diye haykırıp
Bir koca karı çıktı aniden
şuna varıp bineyim diye
Bir sırığınđı yedekleyip
On yiğit yanına vardı şimdi
Anacığım, bizimle beraber gel deyip
evresini kuşattılar şimdi
Koca karının atı sırıktan
On yiğidin atlarını
On beş kişiydi soğutan.
Yürüyün, ocuklar, yürüyün deyip
Koca karı bindi sırığa
İki kayış bir dizgin
Eli ayağı birbirine karışıp
Koca karı ile delikanlılar
Geliyorlar yarışıp

Boz baldardın mingeni
Arıp ketti bildiñbi,
Kempirdin mingen uugu
Çığıp ketti bildiñbi?
Oyrondorũ carışıp,
Kempirdi alıp barışıp.
Kempir anda kep aytat,
Keldim balam dep aytat.
Kelse Belkıs catıptır,
Kanı kalıp bir kaşık,
Eti kalıp kök caşık,
Tabılgıday katıptır,
Sarı ooru bolup catıptır.
Tölgöçüdön biröö cok,
Balçılardın baarı cok,
Karıları dagı cok,
Kempir eneñ kep aytat,
Keldim balam dep aytat,
Ne sebepten cattıñ? dep,
Belkısı közdöy bardı emi,
Bir but altın berem dep,

Delikanlıların bindiği
Yoruluverdi bildiniz mi?
Koca karının bindiği sıırığı
Çıkıverdi bildiniz mi"
Yiğitleriniz yarışıp
Koca karıyı götürüp
Koca karı o zaman söyler
Geldim yavrum diye söyler
Gelse Belkıs yatmıştır
Yüzünde bir damla kan kalmayıp
Bir gram eti kalmayıp
Karahayıt gibi olmuştur
Sarılık olup yatmıştır
Falcıların hiçbir yok
Büyücülerin hepsi yok
İhtiyarları dahi yok
Kocakarı ananız şöyle söyler
Geldim yavrum diye söyler
Ne sebepten yattın deyip
Belkıs'a doğru vardı şimdi
Bir "put" altın vereyim deyip

PadıŒa aytıp kaldı emi,

Tölgösün kempir saldı emi,

Töbö açtın arasın

[67]

Kempir karap kaldı emi.

Kempir curtkä kep aytat:

“Altın zambil içine

Men balanı salayın,

Aligi catkan üyünö

Calgız alıp barayın.”

Cer astına bardı emi,

Taktaga töşök saldı emi,

Tak kötörüp aldı emi.

Cetimiş kızı urkurap,

Baarisı ıylap burkurap,

Atası menen enesi

Koşo ıylap ırkırıp,

Catkan üygö bardı emi.

Atasına kep aytat,

Men calgız köröm dep aytat.

Kırk künün tamam ketirip,

PadıŒah söyleyiverdi Œimdi

Kocakarı falını açtı Œimdi

Saçlarının arasına

Kocakarı bakıverdi Œimdi

Kocakarı ahaliye Œöyle söyler:

"Altın zambil içine

Ben çocuğu koyayım

Burada yatana evine

Tek başıma götüreyim"

Yerin altına vardı Œimdi

Tahtaya döŒek serdi Œimdi

Hop diye kaldırıverdi Œimdi

Yetmiş kızı feryat edip

Hepsi acı acı ağlayıp

Babası ile annesi

Onlar da ağlayıp

Kendi evine vardı Œimdi

Babasına Œöyle söyler

Ben yalnız göreyim diye söyler

Kırk gününü zorla geçip

Cay-cayına citirip,
Belden töşök saldı emi,
Meltiregen kara bet,
Calgız karap kaldı emi.
Kempir eneñ kep aytat:
“Samanday öñüñ sargarıp,
Sen catıpsıñ daldayıp,
Aylanayın balam ay,
Saa ayla tabam ay,
Aşıktıktın zarpınan,
Sen catıpsıñ dartınan.
Sarı ooru bolup sabılıp,
Sen catıpsıñ cabıgıp,
Calgız seni bagayın,
Dartıñdı izdep tabayın.
Cürögüñ ottoy canıptır,
Aşıktık içti alıptır.
Cürögüñdün toltosun
Sarı suu menen çer basıp,
Bütökön boyu tırbayıp,
Appak öñüñ çañ basıp,

Yavaş yavaş eriyip
Döşeğe vücudunu sardı şimdi
Talihsiz, güzel
Öylece bakakaldı şimdi
Koca karı ananız şöyle söyler:
"Yüzü sapsarı sararıp
Öylece yatıp kalmışsın
Kurban olayım ay yavrum
Sana çare bulayım
Aşkın eziyetinden
Sen yatmışsın derdinden
Sarılık olup çaresiz kalıp
Sen kalmışsın zayıflayıp
Sana kendim bakayım
Çareni arayıp bulayım
Yüreğın kor gibi yanmaktadır
Aşıklık içini yakmaktadır
Yüreğının tam ortasını
Korku ile sıkıntı basıp
Tüm vücudunu kaplayıp
Gül gibi yüzün sararıp

Ak tişindi kal basıp,
Sen catıpsın kubarıp,
Körböy közüñ tunarıp,
Alıstan kelgen kişindi,
Men tabamın işindi.
Sagınbagın sargayba,
Kulunum, sarı ooru bolup daldayba.

[68]

Acalı cetip ölö elek,
Aşık bolgon kişindi
Astı candar körö elek,
Acalı cetip kün bütüp,
Emdiğiçe ölö elek.
On cıl boyu catkanıñ
Oylonup apañ tapkanı.
Seksen kulaç zındandın,
Tübündö catat sandalıp,
Körgön kişi tañ kalıp,
Arka çaçın örö elek,
Adamzat körö elek,
Men tabamın işindi,

İnci gibi dişin paslanıp
Sen yatmışsın soluverip
Gözün kör olup görmeyip
Uzaktan gelen sevdiğini
Ben buluvereyim çareni
Hasret çekme, hastalanma
Bir tanem, sarılık olup yatma

Eceli gelip daha ölmedi
Aşık olduğun kişiyi
Asla kimse görmedi
Eceli gelip vadesi dolup
Şimdilik daha ölmedi
On yıl boyunca yatarken
Düşünüp annen buluverdi
Seksen kulaçlık zindanın
En dibinde kendini bilmeden yatıp
Gören kişi hayret edip
Arka saçını henüz örmedi
İnsanoğlu daha görmedi
Ben halledeyim işini

Kuday kabıl keltirsin,
İzdep cürgön kişiñdi.
Aytpa sözüm biröögö
Taap berem kişiñdi,
Cana kabıl keltirsin,
Kıla turgan işiñdi.
Meni izdep taptı dep,
Ayta körbö biröögö,
Apakeñdi alıp ber,
On beş çaşar küyöögö.
Men küyöögö tiyemin,
Bölök kekim kiyemin,
On sekizde kızga okşop,
Oynop-külüp cüröyün.
Bügündön kalbay tabamın,
Catkan cerge baramın,
Alıp kelip koluña
Anıktap bugün salamın.
Oorugan seni baktımbı,
Oylonup eneñ taptımbı,
Oşo kişi oyuñdan,

Allah rast getirsin
Arayıp durduğun sevdiğini
Söyleme bunları kimseye
Buluvereyim sevdiğini
Yine yoluna soksun
Yapadurduğun işini
Beni arayıp buldu deyip
Söyleyiverme hiç kimseye
Anneciğini götürüver
On beş yaşındaki güveye
Ben güveyle evleneyim
Çeşit çeşit kıyafet giyeyim
On sekizlik kız gibi
Gülüp oynayıvereyim
Bugünden tezi yok bulayım
Yattığı yere varayım
Getirip de eline
Hemen bugün vereyim
Hastayken sana baktım mı
Düşünüp annen oldum mu
Bu kişiyi aklımdan

Emdige çıkpay cattıñbı?"

Anda Belkıs kep aytat,

Aylanayın eneke,

Tiliñdi beri ıgarı,

Men soroyun dep aytat,

Tilin sundu ıgarıp,

Tilinen karmap unak kız,

Tübünön kesip aldı emi.

Kesken tili balbırap,

Bütön boydon kan agıp,

Padışanın astına

[69]

Kempir bardı baldırap.

Padışa turup kep aytat,

Bul akmaktın keldesin

Alıp salgın dep aytat,

Celdetter ukul bardı emi,

Aspan kılıç kolunda

Başın alıp saldı emi.

Kempirdi Belkıs soydu emi,

Kırk kızdarın ogultup,

Şimdi ıkarıverdın mi"

O zaman Belkıs söyler

Kurban olayım anneciğim

Dilini dışarı ıkarsana

Ben emeyim diye söyler

Dilini dışarı çıkarıp

Dilini ısırıp deli kız

Dibinden koparıverdi şimdi

Kesilen dil sallanıp

Her yerinden kan akıp

Padışahın huzuruna

Koca kardı vardı konuşamayıp

Padışah durup şöyle söyler

Bu ahmağın kellesini

Uuruverin diye söyler

Cellatlar hemen vardı şimdi

Isfahan kılıçları ellerinde

Başını kesiverdiler şimdi

Belkıs kocakarını öldürdü şimdi

Kırk kızını toplayıp

Masilat kılıp koydu emi,
Ak sarbaşıl bir koydu
Alıp kelip soydu emi,
Azirettin coluna
Bata kılıp koydu emi.
Tirüü ekenin bildi emi,
Tüñülböy Belkıs cürdü emi.
Birdemeni oylonup,
Birpas catıp oygonup,
Kırk kızına kep aytat,
Çogulgula dep aytat,
“Alla taala kudaydın
Ne salganın körömün,
Acal cetip kün bütsö,
Tirüü kalbay ölömün.
Men turbaymın bu cerge,
Musulmandın çetine
İzdep cürüp ölömün.
İzdegen Bayış çok boldu,
İçim küyüp çok boldu.”
Ayıtıp Belkıs toktoldu,

Toplantı yapıverdi şimdi
Alnı akıtmalı ak koyunu
Alıp getirip kesti şimdi
Allah rızası için
Dua ediverdi şimdi
Canlı olduğunu anladı şimdi
Pes etmeyip Belkıs yürüdü şimdi
Bir müddet düşünüp
Biraz yatıp uyanıp
Kırk kızına şöyle söyler
Toplanıverin diye söyler
"Allah Teala'nın
Ne yazdığını göreyim
Ecel gelip vadem bitse
Yaşamayayım, öleyim
Ben durmam bu yerde
Müslümanlar'ın olduğu yeri
Arayıverip ölürüm
Aradığım Bayış yok oldu
İçim yanıp kor oldu"
Deyip Belkıs durakladı

Kaynap içi çok boldu,
Eki birdey tulpar at,
Tilin buup saldı emi.
Tabına keldi tulparlar,
Musulmandın dini için
Kaçayın dep kaldı emi.
Segiz ay tulpar bayladı,
Tuygundun közü caynadı.
“Acalım cetse ölöyün,
Ata-enemdi köröyün,
Atam menen süylöşüp,
Tulpar keldi tabına
Kün batış közdöy cönöyün.”
Sülöösün içik camınıp,
Süylöşüügö üyünö

[70]

Kele catat kamınıp.
Aspap kılıç baylanıp,
Ketemin dep şaylanıp,
Padişanın üyünö
Emi çukul cetkende,

İçi yanıp kül oldu
"Tulpar"ların ikisi birden
Dillerini dışarı çıkardı şimdi
Tavına geldi "tulpar"lar
Müslümanlık dini için
Kaçayım deyiverdi şimdi
"Tulpar"ı sekiz ay bağladı
Atmacanın gözleri parladı
"Ecelim gelirse öleyim
Babamı annemi göreyim
Babam ile konuşup
"Tulpar" tavına geldi
Gün batımına doğru gideyim"
Vaşak kürkünü bürlenip
Konuşmak için evine
Gelmekte hazırlanıp
Kılıcını-zırhını kuşanıp
Gideyim diye niyet edip
Padişahın evine
Aceleyle geldiğinde

Darbazası şark etip,
Bir malay çıktı salp etip.
Al malayı kep aytat;
Barasıñ kayda? dep aytat,
Çımırabas betibi,
Çıdap basıp ketüüçü
Malay kuldun kötübü.
Malayga Belkıs kep aytat,
Men tiyemin dep aytat,
Celmayan kul alam deyt,
Tiygenge aga ar kılam,
Can coldoşum canıma
Biröö kılıp alayın,
Cakındagın sen malay,
Küyöö kılıp alayın,
Ak şumkarım salsañ deym,
Men tiyeyin alsañ deym.
Altın kümüş zar berem,
Aydap dalay mal berem,
Atamdı mında taştayın,
Malay menen keteyin,

Dış kapısı tıkırdayıp
Bir uşak çıktı pat diye
O uşak şöyle söyler;
Nereye gidiyorsun diye söyler
Unutmamış mı yüzünü
Basıp gidecek idi
Kulunuz uşak kötü mü?
Belkıs uşağa şöyle söyler
Ben evlenirim diye söyler
Kul Celmayan alayım der
Evlenmeye ar ederim
Can yoldaşımı yanımda
Eşim gibi tutayım
Yakına gelsene uşak
Güvey kılıp seni alayım
Ak atmacamı salsan derim
Ben istiyorum, evlensen derim
Altın gümüş mücevher vereyim
İstediğin kadar mal vereyim
Babamı burada bırakayım
Uşak senin ile gideyim

Muradıma ceteyin,
Celmayan meni alam dep,
Şermende kıldı kalkıma.
Men kep kılayın calpıña.
Malay çukul bardı emi,
Kolunan karmap aldı emi,
Camal betten öptü emi,
Candanıp malay köptü emi.
“Akılıñ ayran boldubu,
Alıstan kelgen Bayıştı
Kanda catat bildiñbi,
Kökürögün ezeli,
Kökülün baştan keseli.
Kökülün alıp tagınsam,
Körünö saga cagınsam.”
Dagı malay kep aytat,
"Azır tabam dep aytat,
Kara coldun boyunda,
İyri terek túbündö,
[71]
Orgo salıp taştagan,

Muradıma ereyim
Celmayan beni alayım deyip
Rezil etti halkıma
Ben söyleyeyim hepimize
Uşak hemen vardı şimdi
Elinden tutuverdi şimdi
Cemalinden öptü şimdi
Uşak kendine geldi şimdi
"Şaşırıverip kaldın mı
Uzaktan gelen Bayış'ın
Nerede yattığını bildin mi
Kaburgalarını ezelim
Kakülünü dibinden keselim
Kakülünü alıp takınsam
Sana kendimi beğendirsem"
O zaman uşak şöyle söyler
"Hemen bulayım diye söyler
Kara yol tarafında
Eğri kavağın dibinde
Çukura götürülüp bırakıldı

Anı oyron padişâ baştağan,
Celmayan menen Bortabaş,
Alıp barıp taştagan.
On cıl boldu bagamın,
Kündö tınbay baramın.
Orto catkan Bayıştı
Azır izdep tabamın,
Başındağı kökülün
Azır kesip tagamın.
Ölgüçöktü Belkısı
Canım üröp bagamın”
Kaysı cerde catat? dep,
Karap Belkıs kep aytat,
“Tetiği kara coldun boyunda,
Çoñ terektin oyunda,
Egerde kişi körö elek,
Emdigiçe ölö elek,
Kökülü başta carkıldap,
Ordo catat caltıldap.”
Karap malay kep aytat
Tetiği cerde catat dep

İlk başta zavallı padişâh
Celmayan ile Bortabaş
Götürüp bıraktılar
On yıldır bakıyorum
Aralıksız her gün gidiyorum
Ortada yatan Bayış'ı
Hemen arayıp bulurum
Başındaki kakülünü
Hemen kesip takarım
Ömür boyu Belkıs sana
Canımdan geçip bakarım"
Nerede yatıyor diye söyler
Bakıp Belkıs'a şöyle söyler
"İşte kara yol tarafında
Ulu kavağın dibinde
Aslında kimse görmedi
Şimdiye kadar ölmedi
Başında kakülü parıldayıp
Çukurda yatar yıldırayıp"
Uşak bakıp böyle söyler
İşte, yerde yatar diye

Anığın malay emi aytat,
Malaydı koldon cetelep,
Kele catat entelep.
Aytkan sözüñ akıl dep,
Anığın ayttñ makul dep,
Baykabay malay kaldı emi,
Başın kesip saldı emi,
Malay catıp öldü emi,
Baykuştı Belkıs kömdü emi.
Malay menen kempirdi
Kabatı menen soydu emi,
Kayra üyünö bardı emi,
Eç kim körböy kaldı emi.
Kırk kızdın baarı şuuldap,
Ölöñ ayttı duuldap,
Kırkı birdey körüşüp,
Aymalap betten öbüşüp,
Aksarbaşıl koy soyup,
Katma kuran okutup,
Kelme şarın miñ aytıp,
Allanın ısmın köp aytıp,

Uşak gerçeği şimdi söyler
Uşağın elinden tutuverip
Şaşırarak geliverip
Söylediğın akıllıca deyip
İşin gerçeğini söyledin deyip
Uşak öylece kaldı şimdi
Başını kesiverdi şimdi
Uşak ölüp düştü şimdi
Belkıs zavallıyı gömdü şimdi
Uşak ile koca karıyı
Sırasıyla öldürdü şimdi
Geri evine döndü şimdi
Hiçkimse görmedi şimdi
Kırk kızının hepsi toplanıp
Ağıt söylediler uğuldayıp
Kırkı birden görüşüp
Dişleyip yanaktan öpüşüp
Alnı akıtmalı ak koyun kesip
Kuran'ı hatmettirip
Bin kez kelime-i şahadet getirip
Allah'ın adını çokça zikredip

Bir kудayga calınıp,
Moynuna boto salınıp,
[72]
Kırk kızı menen cattı emi,
Añgemege battı emi,
Adaşkan carın taptı emi.
Sülöösün içik camınıp,
Süyünüp cürök carılıp,
Atakeme barsam dep,
Uruksat on kün alsam dep,
Atasına bardı emi.
Ayıktıñbı balam? dep,
Akılı ayran kaldı emi.
Atasına kep aytat:
“Argımak attı minbedim,
Asıldığın bilbedim,
Erkek bolup elinde
Attanıp koşo cürbödüm,
Bir kulga meni berem dep,
Kayran canım kor kıldıñ,
Altı şaar Arzimdi

Bir tanrıya sığınıp
Boynuna mushaf asınıp
Kırk kızı ile kaldı şimdi
Eğlenceye daldı şimdi
Kendini adadığı yarını buldu şimdi
Vaşak kürkünü giyinip
Sevinçten yüreği kuş gibi çırpınıp
Babacığıma varsam deyip
On gün müsaade alsam deyip
Babasına vardı şimdi
İyileştin mi yavrum deyip
Şaşırıp kaldı şimdi
Babasına şöyle söyler:
"Argımak ata binmedim
Asilliğini bilmedim
Erkek olup ülkende
At binip beraber gezmedim
Beni birine vereyim diye
Zavallı canımı horladın
Altı şaar Arzim'i

Altı aylanıp cüröyün,
Aylanasın köröyün.
Ataşkan cerge sen berseñ,
Aga-ini, karındaş,
Ayılçılap köröyün,
Uruksat bolso cönöyün.
Añgemege batayın,
Arzı dartım aytayın,
Azıraak körüp kaytayın.
Uruksat berseñ özümö
Altı cüz kişi atayın.”
Atası anda kep aytat.
Altı cüz kişi atkanıñ
Ayıp bolot dep aytat.
“Calgız kızım çıgat dep,
Bekingile dep aytsañ,
Caşingıla dep aytsañ,
Cakşısına kep aytsañ.”
Anday bolso akıl dep,
Badişa ayttı makul dep,
Belkıs üygö candı emi,

Altı kere dönüp gezeyim
Etrafını göreyim
Sözleştiğim yere verirsen
Ağabeyleri, kardeşleri
Dolaşıp görüvereyim
Müsaaden varsa gideyim
Eğlenceye dalayım
Derdimi, isteğimi söyleyeyim
Azıcık görüp döneyim
Müsaade verirsen bana
Altı yüz kişiyi öldüreyim"
Babası şöyle söyler
Altı yüz kişiyi öldürmen
Ayıp olur diye söyler
"Biricik kızım çıkacak deyip
Saklanın diye söylesen
Gizlenin diye söylesen
Yordamınca söylesen"
Böylesi akıllıca deyip
Padişah kabul edip
Belkıs eve döndü şimdi

Ukkanı ayran kaldı emi.
Kırk balbandı çoğultup,
Şaar cakka bargıla,
Calpı kabar salgıla,
Üydön çıkpay bekisin.”
Çıkkanın Belkıs atat dep,

[73]

Üstömöndöp catat dep,
Adamdın baarı şaştı emi,
Altının taştap kaçtı emi.
Darbazasın bekitip,
Eşikke çıkpa öldüñ dep,
Birin biri keketip.
Çiñ oşentip toktoldu,
Çıkkan kişi çok boldu.

Kırk Kız Nöökörü Menen

Belkısın Bayıştı İzdep Çıkkanı

Belkıs üygö bardı emi,
Kızdın baarın çoğultup,

Duyanlar şaşıp kaldı şimdi
"Kırk pehlivanı toplayıp
Şehir tarafına varın
Herkesse haber salın
Evden çıkmayıp saklansın"
Çıkanı Belkıs öldürür deyip

Yüzü koyun yatırırerir deyip
İnsanların hepsi şaştı şimdi
Altınlarını bırakıp kaçtı şimdi
Kapısını kilitleyip
Eşiğe çıkma ölürsün deyip
Birbirini azarlayıp
Gerçekten öylece beklendi
Çıkan kişi yok oldu

Belkıs'ın Kırk Kız Neferi İle

Bayış'ı Bulması

Belkıs eve vardı şimdi
Kızların hepsini toplayıp

Kızık dooron saldı emi,
Erteñ atka mineli,
Altı şaar Azimdin
Aylanasin bileli,
Arabasin aldirtıp,
Attı çegip saldırıp.
Canında kırk kız nöökörü,
Baylangan arak köökörü.
Köökörgö arak baylanıp,
Köçögö çıktı aylanıp,
Körgön adam tañ kalıp.
Kırk kızdın baarı şuuldap,
Ölöñ aytıp duuldap,
Añgemege battı emi,
Altı, ceti kişinin
Körüngöndön attı emi,
Adamdın baarı bekinip.
Üyü-üyünö cattu emi.
Altı Şaar Azimdi,
Baarisın körüp bu kızdar
Terekti közdöy saldı emi.

Ardı ardına emir verdi şimdi
Erkenden ata binelim
Altı şaar Azim'in
Çevresini kolaçan edelim
Arabasını aldırıp
Atı arabaya koşup
Yanında kırk kız neferi
Bağlanmış "arak" kabı
Kaba arak koyulup
Meydana döne döne çıkıp
Gören insan şaşırıp
Kırk kızın hepsi toplanıp
"Ölöñ" söyleyip uğuldayıp
Eğlenceye daldılar şimdi
Altı yedi kişiyi
Görünür görünmez öldürdü şimdi
İnsanların tümü saklanıp
Evlerinde kaldılar şimdi
Altı Şaar Azim'in
Her yerini görüp bu kızlar
Kavağa doğru gittiler şimdi

Kabar ukkan kalayık,
Şaşıp catkan mından köp,
Karabet çıktı dep ayıp,
Kaçıp catkan mından köp.
Zambiregi tarsıldap,
Dool kaktı karsıldap,
Adamdın baarı bekinip,
Dubaldan alıs sekirip,
Tuyuk cerge bekinip,

[74]

Adam tappay kaldı emi.
Kırk kızdarın eerçitip,
Kara coldun boyuna
Kayranıñ emi saldı emi,
Katıluu catkan Bayışka
Salıp kirip bardı emi.
Namazdiger, namaz şam
İñir kirip kaldı emi,
Kuptan bolup kaldı emi,
Kurgan Belkıs uşu cerge
Kırk kızı menen bardı emi.

Haberi duyan insanlar
Şaşıp kalan bundan da çok
Uğursuz çıktı deyip
Kaçanlar bundan da çok.
Namluları ateşlenip
Davul çaldılar gümbürdetip
İnsanların hepsi gizlenip
Duvarlardan geriye kaçıp
Tenha bir yere saklanıp

Ortalıkta kimse kalmadı şimdi
Kırk kızını peşinden getirip
Kara yol tarafına
Çıkardı, zavallınız şimdi
Bağlı duran Bayış'a
Doğru gidiverdiler şimdi
İkindiden akşam namazına
Gece vakti girdi şimdi
Yatsı vakti oldu şimdi
Kahrolası Belkıs oraya
Kırk kızı ile vardı şimdi

Kızarıp catkan kökuldün
Çekesin körüp kaldı emi.
Kökülün körüp süyünüp,
Tüşö kalıp cügürüp,
Kırk kızı menen cardanap,
Karap kaldı tañ kalıp.
Eki caktı baykasa,
Ezelde kişi körünböyt.
Tegerektep bardı emi,
Kökül turat caltıldap,
Körgöndö ayran kaldı emi,
Panarday bolup caltırıp,
Zındanga catat kaltırıp,
Kökülün körüp kubanıp,
Söz süylödü inanıp:
“Zındanda begim cattıñbı,
Sırtanım seni taptımbı,
Asılım aman cattıñbı,
Arıstanım seni taptımbı,
Aman-esen cattıñbı?
On cıl izdep tappadım,

Kızarıp duran kakülünü
Şakağını görüverdi şimdi
Kakülünü görüp sevinip
Attan inip koşturup
Kırk kızı ile meraklanıp
Bakıp kaldı hayret edip
İki tarafına baksa
Etrafta kimse görünmüyor
Çevreleyip vardılar şimdi
Kakülü parlayıp durur
Görünce hayran oldu şimdi
Fener gibi parıldayıp
Zindanı titretip duruyor
Kakülünü görüp sevinip
Şöyle söyledi davranıp:
"Beyim, zındanda yattın mı
Yiğidim, seni buldum mu
Asılım, sağ salım yattın mı
Delikanlım, seni buldum mu
Sağ salım yattın mı
On yıl arayıp bulmadım

Oyronum esen catkanıñ.
Zındanda catkan sen bolduñ,
Sızdap bir cürgön men boldum.
Körünböy catkan sen bolduñ,
Küyütüñ tartkan men boldum.
Asmandap tiygen carkınım,
Amansıñbı altınım?
Kauharday caltırap,
Köp izdedim caldırap,
Ataşkandan ayrılbas,
Kudurettin işi eken,
Amır boldu alladan
Sebep bolgon kişi eken.

[75]

Alda taala kuduret,
Ar işiñe köndürdüñ,
Asılım senin ayıñdan
Eki kişi öltürdüm.
Tulpar atım taptadım.
Tuygunum saa saktadım,
On eki cıl izdep şaarımdan

Kudretlim, sağ salım olduğunu
Zındanda yatan sen oldun
Acı içinde yaşayan ben oldum
Görünmeyiveren sen oldun
Derdini çeken ben oldum
Gökyüzündeki yıldızım
İyi misin altınım
İnci gibi yıldırayıp
Hep aradım hasret çekip
Sevdiğinden ayrılmaz
Yaratanın işi imiş
Emroldu Allah'tan
Sebep olan o imiş

Kudretli Allah Teala
Her işini yoluna koydun
Asılım, senin yüzünden
İki kişi öldürdüm
"Tulpar" atımı hazırladım
Atmacam, sana sakladım
On iki yıl arayıp şehrimde

Ezelden seni tappadım,
Karañgıda catkanıñ,
Cagoosu altın şumkarım,
Cattıñbı esen tulparım?
Kara kaşka tınarım,
Kakşap turat çınarıñ,
Algır bürküt kıraanım,
Amansıñbı tınarım,
Aman-esen cattıñbı,
Asılım seni taptımbı?
Kırk kızım bar kaşımda,
Özüm cıyırma bir çaşımda,
Aşık boldum zarıñdan,
Abıdan küydüm dartımdan,
Küydüm desem tütün cok,
Cürögümdün başında
Cügörüdöy bütün cok.
Kara candı kıynadım,
Sen esime tüşköndö
Közümdön çaşım tıbadım.
Kañça cılı zarlandım,

Hiçbir yerde seni bulmadım
Karanlıkta yattıñını
Boynu "cagoo"lu atmacam
Sağ salim yattın mu "tulpar"ım
Kara kaşlı "tınar"ım
Ağlayıp durur "çınar"ın
"Algır"ım, "bürküt"üm, yiğidim
İyi misin "tınar"ım
Sağ salim yattın mı?
Asilim seni buldum mu?
Kırk kızım var yanımda
Kendim yirmi bir yaşındayım
Âşık oldum, ağladım
Derdinden iyice yandım
Yandım desem duman yok
Yüreğimin ortasında
Tamamlanmış bir şey yok.
Kara canıma eziyet ettim
Sen aklıma gelince
Göz yaşımı tutamadım
Onca yıl hep ağladım

Karaanıñ körüp tañ kaldım,

Aşık boldum diniñe,

Aziret Aalı piriñe.”

Anda Bayış kep aytat:

"Kapırdın kızı sen bolsoñ,

Karañgı cerdin astında

Kapalangan men bolsom,

Kırk kızın menen cürösün,

Şıldıñ kılıp külösün,

Şıldıñ kılçu sen emes,

Şıldıñday turgan men emes.

Oyun kılba özümdü,

Ukpaymın senin sözüñdü.

Karabaymın közüñdü,

Kalp aytkan senin sözüñdü,

Öz cayımdı oyloboy,

Kantip köröm körküñdü.

[76]

Çarkıldap cürgön sen bolsoñ,

Çalgız catkan men bolsom,

Kapırdın kızı sen bolsoñ,

Karaltını görüp şaşırdım

Âşık oldum dinine

Hazreti Ali pirine"

O zaman Bayış şöyle söyler

"Kafirin kızı sen isen

Kara yerin altında

Hapsedilen ben isem

Kırk kızın ile yürürsün

Alay edip gülersin

Alay edecek sen değılsin

Alay edilecek ben değılim

Oyun oynama bana

Dinlemiyorum sözüñü

Bakmıyorum gözlerine

İnanmıyorum yalan sözlerine

Kendi halimi düşünmeden

Nasıl göreyim güzelliğini

Parlayıp duran sen isen

Yalnız yatan ben isem

Kafirin kızı sen isen

Karabaymın kaşña,
Kesepeñ tiybeybi,
Calgız menin başıma.”
Anda Belkıs kep aytat:
“Musulman boldum diniñe,
Bübü, Batma piriñe,
Sıyınamın kудayga,
Sen catıpsıñ ordodo
Musulman boldum inangın,
Diniñe kirdim kubangın,
On cıl izdep dartıñdan,
Uşunça küydüm zarıñdan,
Alla taala kuduret,
Buyursa süyöm alkımdan.
Acıratıp alarımın,
Kalıñ Azim kalkımdan.”
Anda Bayış kep aytat:
“Arkandı kaçan salasıñ.
Azaptan kantip alasıñ?”
“Arkan salbay bagarımın,
Depkiriñ özüm tabarımın.

Bakmıyorum kaşına
Felaket getirmez misin
Benim kara başıma"
O zaman Belkıs şöyle söyler
"Müslüman olup girdim dinine
Bübü, Fatma pirine
Sığınırım Allah'a
Sen yatmışsın zindanda
Müslüman oldum inan
Dinine girdim sevin"
On yıl arayıp derdinden
Böyle yandım kederinden
Kudretli Allah Teala
Emrederse severim gerdanından.
Alıp da kurtarırım
Kalabalık Azim halkımdan"
O zaman Bayış söyler:
"Urganı ne zaman salarsın
Azaptan nasıl kurtarırısın"
"Urganı salmadan bakarım
Bir yolunu bulurum

Ordodo catkan sen bolduñ,
Oylonup cürgön men boldum.
Kayran törö tulparım,
Cakşılap bagam şumkarım.”
Kızdın baarı cügürüp,
Bayıştı körüp süyünüp,
Kara kızı cügürüp,
Karap baarı süyünüp.
Anda Belkıs köp aytat;
“Biröö körüp kalbasın,
Beypaydı maa salbasın,
Begim çıkpay kalbasın.
Azaptı maa salbasın,
Aşığım çıkpay kalbasın.”
Otuz eki tamaktın
Baarın tamam aldı emi,
Orogo baarın saldı emi,
On künü mında bagam dep,
Men üyümö baram dep,
Tulpar attı minem dep,
Toktoosu cok kelem dep,

Zindanda yatan sen oldun
Düşünüp duran ben oldum
Sevgili efendim, "tulpar"ım
İyice bakayım atmacam."
Kızların hepsi yürüyüp
Bayış'ı görüp sevinip
Kara kızı da koşturup
Bakıp hepsi sevinip
O zaman Belkıs şöyle söyler,
"Biri görüvermesin
Beni sıkıntıya sokmasın
Beyim çıkmayıversin
Beni derde salmasın
Sevgilim çıkmayıversin"
Otuz iki çeşit yiyeceğin
Hepsini alıverdi şimdi
Oraya hepsini gönderdi şimdi
On gün burada bakayım deyip
Ben evime varayım deyip
Tulpar ata bineyim deyip
Hiç durmadan geleyim deyip

[77]

Kızdın baarı cardanıp,

Kayta keldi kamdanıp.

Kızdın baarın bekitip,

Aytpağın dep keketip.

Aynekten salgan açık üy,

Asası kirdi kubanıp,

Ar sözünö mınıp.

Bar kelişti ecem dep,

Baarı birdey süyünüp.

Ak sarbaşıl koy soyup,

Ala tuyak bee soyup,

Bir kудayga calınıp,

Moynuna boto salınıp,

Eç kim bilbey kaldı emi,

Kırk kızına kep aytat,

Ugup turgun dep aytat,

“Men attanıp ketemin,

Akiretke cetemin,

Bul düynödö calgandı

Talak kılıp ketemin.”

Kızların hepsi hayret edip

Geri geldi hazırlanıp

Kızların hepsini saklayıp

Söylemeyin diye azarlayıp

Camdan yaptığı ev açık

Asası girdi kıvanıp

Her sözüne inanıp

Hepsi geldi ablam diye

Hepsi birden sevinip

Alnı akıtmalı ak koyun kesip

Boz toynaklı kısrak kesip

Bir Allah'a yalvarıp

Boynuna mushaf takınıp

Kimse anlayamadı şimdi

Kırk kızına şöyle söyler

Dinleyiverin diye söyler

"Ben at binip giderim

Ahirete ererim

Bu yalan dünyaya

Boşverip giderim"

**Belkıs Menen Bayıştın
Kutulganı**

“Kara too başı aman bol,
Kayrılıp seni körgüçö,
Kalganıñar aman bol,
Baykağıla cönörmün,
Maaşarda seni körörmün.”
Kızdar menen körüşüp,
Kırka oozunan öbüşüp,
Kolu menen körüşüp,
Kozgolup baarı öbüşüp.
Kırk kızına kep aytat,
Kılçaybaymın dep aytat,
Kırk kızını ıylap çurkurap,
Bakkan kempir burkurap,
Iylaba dep keketip,
Çıga kalıp eşigin
Sırtınan tartıp bekitip,
Cönöy berdi sabılıp.

**Belkıs İle Bayış'ın
Kurtulması**

"Kara dağ başı, hoşçakal
Bir daha görene kadar
Kalanlar, sağıcakla kalın
Unutmayın, gidiyorum
Mahşerde sizi görürüm"
Kızlar ile görüşüp
Kırkını da öpüp
El uzatıp tokalaşıp
Hızlıca hepsiyle öpüşüp
Kırk kızına şöyle söyler
Ardıma bakmayacağım diye söyler
Kırk kızını ağlayıp, hıçkırıp
Bakan kocakarılar feryat edip
Ağlama deyip azarlayıp
Çıkıverip kapısını
Ardından çekip kilitleyip
Yöneliverdi yalvarıp

Kırk kızı kaldı kamalıp,
Baarı kaldı çurkurap,
Çurkurası kayırılbaş,
Cönöy berdi bulbuluñ

[78]

Atın közdöy cügürüp.
Cügürüp bardı tulparga
Ezelde koldon okugan,
Argımak atın tokugan,
Kömöldürük som altın
Omuroodo caltıldap,
Aynektey cüzü carkırap,
Atka mindi şartıldap.
Altımış kulaç ak kendir
Arkanın aldı baylanıp,
Atka minip cönödü,
Asılga keldi aylanıp.
Bir tulpardı cetelep,
Ketip barat entelep.
Orgo çukul bardı emi,
Arkanın taştap şayladı,

Kırk kızı kapalı kalıp
Hepsi kaldı ağlaşıp
Ağlasalar da geri dönmeyip
Gidiverdi bülbülünüz

Atına doğru yürüyüp
Koşturup vardı "tulpar" atına
Eskiden el açıp okuduğu
Argımak atını eyerlemiş
Som altından "kömöldürük"
Sırtında yıldırayıp
Ayna gibi yüzü parlayıp
Ata bindi davranıp
Altımış kulaçlık ak kendirden
Urganını bağlayıverdi
Ata binip yöneldi
Asil Bayış'a dönüp geldi
Sadece "tulpar"ı yanında
Gitmektedir hızlıca
Çukura hemen vardı şimdi
Urganını gevşetip bıraktı

Ak tulpardı bayladı,
Arkandın uçun saldı emi,
Asıl Bayış beline
Bekem baylap aldı emi.
Caa alla dep bakırıp,
Casagandı cat kılıp,
Caadınan çıkpay çakırıp
Arkandı bekem baylanıp,
Tartıp turat er Belkıs
Asmandı közdöy aylanıp.
Eki koldu bek tartıp,
Berer beken dep tartıp,
Öödö karap cılıştap,
Betinen teri ırgıştap,
Kayra tüştü şark etip,
Özün-özü bir muştap.
“Calgız tartıp alalbay,
Caydarım tartalbadım arkandı,
Kara kız menen kelbedim,
Eköölöp tartıp albadım,
Uşu boldu armanım,

Ak "tulpar"a bağladı
Urganın ucunu attı şimdi
Asil Bayış'ın beline
Sımsıkı bağlayıverdi şimdi
Ya Allah diye bağırıp
Yaratanı yad edip
Yat etmek yetmez, çağırıp
Urganı sağlamca bağlanıp
Çekip durur yiğit Belkıs
Gökyüzüne doğru kaldırıp
İki elini kuvvetlice çekip
Verir mi diye çekip
Yukarıya bakıp yavaşça
Yüzünden terler akıp
Geri düştü aniden
Kendi kendine dövünüp
"Tek başıma çekemedim
Halim bu, çekemedim urganı
Kara kız ile gelmedim
İki kişi olup çekemedim
Bu oldu tek arzum

Kantip tartıp alamin,
Kaygını başka salamın,
Kara coltoy men beybak,
Karan tün tüşüp kalamın.”
Iylap atat burkurap,
Közdön caşı şırkırıp,
Bayış kelet bakırıp,
Beri kel dep çakırıp.

[79]

Arkandı beri bayla dep,
Argımağın kuyrukka
Bir uçun bekem bayla dep,
Aldındağı tulpardı
Asta sekin ayda dep,
Tulpardı karmap cetelep,
Aydap turat entelep,
Tuyagın cerge mılğıtıp,
Toodoy bolgon Bayıştı
Taptıp çıktı tulparlar
Tokumday kılıp ırğıtıp.
Altın kökül cark etip,

Nasıl çekip alayım
Başımı derde sokayım
Kara bahtlıyım, talihsizim
Kara gece gibi çöküp kalmışım"
Ağlıyor, feryat edip
Göz yaşları sel gibi akıp
Bayış bağırıp durup
Beri gel deyip çağırıp

Urganı beri bağla deyip
Argımak atın kuyruğuna
Bir ucunu sağlam bağla deyip
Altındağı ak "tulpar"ı
Yavaş yavaş sür, deyip
"Tulpar"ı tutup yedekleyip
Sürüverip acele edip
Toynağını yere saplayıp
Dağ gibi Bayış'ı
Çekip çıkardı "tulpar"lar
Eyer takımı gibi fırlatıp
Altın kakülü savrulup

Ordon ıktı Şark etip,
Ordon ıktı barkırap,
Ottoy kkl carkırap,
Tulparı turu kişenep,
Tulparın körüp süyünüp,
stnn tulpar tüyülüp,
Esi oop cıgıldı.
Bergi tulpar kaçtı emi,
Kurgan Belkıs Şaştı emi.
Arañ barıp toktotup,
Kayta kelse Őumkarıñ,
Baylap koygon emedey,
Canında turat tulparıñ.
Kkl turat carkırap.
Klp Belkıs carkıldıap,
Okuranıp oktolup,
Tulparlar turat toktolup,
Canında kişi cok bolup,
Calındap içi çok bolup,
OŞondo carım saat toktolup,
Esi oop endeyip,

Çukurdan ıktı davranıp
Çukurdan ıktı bağırıp
Kakl ateş gibi parlayıp
"Tulpar"ı durur kişneyip
Tulparını görüp sevinip
"Tulpar"ın üstünde büzülüp
Kendini kaybedip yığıldı
Beriki tulpar kaçtı Şimdi
Zavallı Belkıs Şaştı Şimdi
Hemen varıp bekletip
Geri gelse atmacam
Bağlayıp koyduğu Şey gibi
Yanında durur tulparın
Kakl durur parlayıp
Belkıs gülüp yıldırayıp
Yavaşça kişneyip sıçrayıp
Tulparlar durur bekleyip
Yanında kimse yok olup
Alevlenip içi kor olup
Böylece yarım saat bekleyip
Aklı gidip sendeleyip

Dalayga turdu sendelip.

Belkıs anda kep aytat:

Mingin atka dep aytat,

Tulparın tarttı cetelep,

Tuygun Belkıs entelep.

Tulpardın başın burdu emi.

Attanıñız dep aytat,

Asıl Belkıs kep aytat.

Üzöngügö but salıp,

Caa alla dep kubanıp,

Canında turat kubanıp,

Tulpar atka mindi emi,

[80]

Tuygundarıñ koşulup,

Kün batış közdöy cürdü emi.

Ay menen Çolpon koşulup,

Atka minip sozulup,

Asıldar birge koşulup,

Üzöngü butta kağışıp,

Uçkan kuş menen carışıp,

Katar tartıp cardanıp,

Epeyce yalpalayıp durdu.

Belkıs o zaman şöyle söyler:

Atına bin diye söyler

"Tulpar"ını çekti yedekleyip

Yiğit Belkıs acele edip

"Tulpar"ın başını çevirdi şimdi

Ata binin diye söyler

Asıl Belkıs böyle söyler

Ayağını üzengiye koyup

Ya Allah deyip sevinip

Yanında durur sevinip

"Tulpar" ata bindi şimdi

Yiğitlerine katılıp

Gün batımına doğru yürüdü şimdi

Ay ile Çolpon birleşip

Ata binip yürüyüp

Asiller beraber gidip

Bacağını üzengiye koyup

Uçan kuş ile yarışıp

Meraklanıp sıraya dizilip

Karagan bende tañ kalıp.
Atka minip darkırap,
Altın kökül çarkıldap,
Canında Belkıs çarkırap.
Dübürtü çıgıp tulpardın,
Küzötçülör kaltırap,
Kara candan tünüldü.
Uktap catkan Bortabaş
Akılımdan şaşım dep,
Ak tulpar bizden kaçtı dep,
Arı-beri cügürüp,
Candın baarı tünülüp,
Şaarga kabar saldı emi.
Kubalap kantip cetem dep,
Kalkına kabar saldı emi.
Kańça kişi çoğulup,
Tulpardın izin çaldı emi.
Kubalap alıp bul izdi
Kazgan orgo bardı emi,
Karap tursa Bayış cok,
Ordon çıgıp alıptır,

Bakan insanlar şaşırıp
Ata binip haykırıp
Altın kakülü parlayıp
Yanında Belkıs yıldırayıp
"Tulpar"ın nal sesleri çıkıp
Bekçilerse titreyip
Ödleri kopuverdi
Uyuyup duran Bortabaş
Aklımı kaybettim deyip
Ak tulparımız kaçtı deyip
Oraya buraya koşturup
İnsanların hepsi koşturup
Şehre haber saldı şimdi
Kovalayıp nasıl yetişeyim deyip
Halkına haber saldı şimdi
Pek çok kişi toplanıp
"Tulpar"ın izini sürdü şimdi
Takip edip bu izi
Kazılan çukura vardılar şimdi
Bakıverseler Bayış yok
Çukurdan çıkıvermiştir

Kün batış közdöy saldı emi.

Kızdı kудay urdu dep,

Ordo catkan balbanı

Ala kaçıp kalıptır,

Armandı başka salıptır.

Kalmaktın baarı çoğulup,

Kapa bolup sızdaşıp,

Karañgıda muštaşıp.

Tünü, күnü col cürüp,

Tün arbitıp mol cürüp,

Erteñki күnü şaşkede

Canında Belkıs buralıp,

Uykusu keldi er Bayış

Atka cürböy ürgülöp

Uktaym Belkıs dep aytat,

Urgaaçıga kep aytat,

[81]

Uktabagın oygon dep,

Uyat işti oylon dep,

Kara milteñ ömölö,

Kastaşkan duşman köp ele.

Gün batımına doğru gitti şimdi

Kızı Allah kahretti deyip

Çukurda yatan pehlivanı

Alıp kaçıvermiştir.

Dileğini gerçekleştirmiştir.

Kalmukların hepsi toplanıp

Kederlenip sızlanıp

Karanlıkta dövünüp

Gece gündüz yol yürüyüp

Gece daha çok yürüyüp

Ertesi günü öğleye doğru

Yanıdaki Belkıs güçten düşüp

Uykusu geldi er Bayış'ın

At sürmeyip uyuklayıp

Uyuyayım Belkıs diye söyler

Kadına böyle söyler

Uyuma, uyan deyip

Olacak işi düşün deyip

Kara "milteñ"le yürüyelim

Kötü niyetli duşman çok idi

Artımdan kalmak kelbesin,
Azaptı kolgo berbesin.”
Bayış barat sabılıp,
Canındagı Belkıska
Uktatkın dep calınıp.
Öyüzgü toonun öñürdö,
Bıtkıl-sıtkıl señirde,
Kakaska çıgıp kaldı emi,
Boy bekitip aldı emi.
Çıtırman kalñı tokoydun
Ortosuna bardı emi,
Belden töşök saldı emi,
Belin çeçip er Bayış,
Oşondo uktap kaldı emi.
Tulpardın başın bayladı,
Butuna çider şayladı.
Bugudan kılğan çılbirdı,
Burup talga bayladı,
Bulbulday közü caynadı.
Uktap atat er Bayış,
Ak señirdin uçugu,

Ardımdan Kalmuklar gelmesin
Başımı derde salmasın"
Bayış yalvarıp duruyor
Yanıdaki Belkıs'a
Uyut deyip yalvarıp
Öteki dağın yamacında
Girintili-çıkıntılı dağ eteğinde
Emin bir yere çıktı şimdi
Kendini gizleyiverdi şimdi
Çalılarla kaplı ormanın
Ortasına vardı şimdi
Dağ geçidine döşek serdi şimdi
Soyunuverip er Bayış
Öylece uyuyakaldı şimdi
"Tulpar" atının başını bağladı
Ayağını köstekledi
Geyik derisinden yuları
Burup dala bağladı
Gözü bülbül gibi açıldı
Uyuyup duruyor er Bayış
Güzelim dağ eteğinin çıkıntısında

Kıñkıldap catat canında,
Ak colborstun küçüğü.
Dürbüsü bar kolunda,
Altı atarı moynunda,
Altın caak, sır cebe,
Altı ok menen kolunda,
Aseyili koynunda,
Altıduu kuran moynunda,
Serepçilep kurguruñ,
Sekide cüröt bulbuluñ.
Oygotso Bayış oygonboy,
Ölörün asti oylonboy.
Ak colbors kelet kürpüyüp,
Alıstan kelet dümpüyüp.
Adamdın cıtn aldı emi,
Alaçıktay çoñ colbors
Añdıp cakın bardı emi,
Uktap catkan Bayıştı
Alayın dep kaldı emi.
Astıñkı kolun oñdotup,

[82]

Nazlı nazlı yatar yanında
Bir ak kaplan yavrusu
Dürbünü var elinde
Altı atarlı tüfeği boynunda
Altından sırlı ok temreni
Altı oku ile birlikte elinde
O asilin koynunda
Altın Kuran'ı boynunda
Dikkatlice gözetleyip kahrolası
Sekide yürür bülbülünüz
Uyandırsa Bayış uyanmaz
Öleceğini hiç düşünmez
Ak kaplan gelir kükreyip
Uzaktan gelir belirip
İnsan kokusunu aldı şimdi
Kaya gibi koca ak kaplan
Bekleyip yakınlaştı şimdi
Uyuyup duran Bayış'ı
Öldüreyim deyiverdi şimdi
Ön bacaklarını kaldırıp

Kötkü butun komdontup,
Araanday oozun açıptır,
Ak köbügün çaçıptıp,
Kötkü butun takandap,
Cılıp keldi cakındap,
Alabı dep Bayıştı.
Canındağı Belkıstın
Kabırgası kayıştı.
Terekke çıktı cügürüp,
Teñtuşunan tññülüp,
“Uktabay Bayış oygonçu,
Uyat işti oylonçu,
Ak colbors keldi kaşıña,
Acal cetti başıña,
Ak colbors seni albasın,
Azapka meni salbasın.
Arman kün, Bayış, oygonçu,
Acalıñ cetti oylonçu!”
Aytıp tursa oylonboy,
Acalda Bayış oygonboy,
Altın caak, sır cebe

Arka bacaklarını büküp
Ağzını kocaman açmıştır
Ak köpüğünü saçmıştır
Arka ayaklarını büküp
Yavaşça geldi yakınlaşıp
Öldürür mü diye Bayış'a
Yanındaki Belkıs'ın
Kaburgası eğildi.
Kavağa çıktı koşturup
Sevdiğinden bile vazgeçip
"Uyuma Bayış uyansana
Aklını başına alsana
Ak kaplan geldi karşına
Ecel geldi başına
Ak kaplan seni almasın
Beni derde salmasın
Gamsız Bayış, uyansana
Ecelin geldi uyansana"
Söylese de uyanmaz
Eceli gelse de uyanmaz
Altından sırlı ok temrenini

Moynunan suurop aldı emi,
Atayın dep oñtoylop,
Dayarlanıp kaldı emi.
Caanın ogu salınıp,
Casaganga calınıp,
Şıkaalap kaldı colborstu.
Kak cüröktün tolto dep,
Alıs ketse nepaada
Eki közdün orto dep,
Şıkaalap kaldı colborstu.
Barmaktın kanı çıkkanda,
Barpırıp calın uçkanda,
İrmep iydi bul caanı.
Caanın ogu milk etip,
Eki közdün ortogo
Kirip ketti cıp etip.
Catıp kaldı şilk etip.
Caanın ogu kabılıp,
Meesi taşka cabılıp,
Cışılğan ceri oyulup,
Kuyruğu menen salganda

Boynundan alıverdi şimdi
Atayım diye niyetlenip
Hazırlanıverdi şimdi
Yayına oku yerleştirip
Yaratana sığınıp
Gözetleyiverdi kaplanı
Tam yüreğinin ortası
İsabet etmese ne fayda
İki gözünün ortası deyip
Hesaplayıverdi kaplanı
Parmağından kan çıktığında
Titreyip ateş parladığında
Nişan alıp eğdi yayını
Yayın oku vın diye
İki gözünün ortasına
Giriverdi çat diye
Yatıp kaldı aniden
Yayın oku düşüverip
Beyni taşta yayılıp
Vurulan yeri oyulup
Kuyruğu ile vurunca

Üydöy terek cıgılıp,
Cügürüp tüşüp bardı emi,
Cününön tartıp kaldı emi.

[83]

Kadimkidey oñdonup,
Tirüüsündöy komdonup,
Araanday oozun açtırıp,
Ak köbügün çaçtırıp.
Uktap catkan Bayıştı
Sınamakka bardı emi.
“Kayran Bayış oygonçu,
Ölüm keldi oylonçu,
Ak colbors keldi alganı,
Azapka başıñ salganı,
Acalıñ cetip ölösüñ,
Akıretti körösüñ!
Üç kündön beri oygonboy,
Sen üyüñdü oylonboy.”
Araanday oozun açıptır,
Ak köbügün çaçıptır,
Colbors keldi oñdonup,

Koca çınar devrilip
Davranıp iniverdi şimdi
Tüylerinden çekiverdi şimdi

Eskisi gibi düzelip
Canlıymış gibi bükülüp
Ağzını çuval gibi açtırıp
Ak köpükler saçtırıp
Uyuyup duran Bayış'ı
Sınamak için vardı şimdi
"Yiğit Bayış uyansana
Ölüm geldi düşünsene
Ak kaplan geldi öldürmeye
Başını derde dokmaya
Ecelin gelip ölürsün
Ahiret'i görürsün
Üç gündür uyanmadan
Sen evini düşünmeden
Ağzını çuval gibi açmıştır
Ak köpükler saçmıştır
Kapan geldi yanaşıp

Alganı keldi komdonup. Öldürmeye geldi bükülüp
“Aylanayın Belkısım, "Kurban olayım Belkıs'ım
Akılıñdan şaşpagın, Aklını başına topla
Ar sözdün başın aytpagın, Her sözün başını söyleme
Atımdı ukxa ak colbors, Adımı duysa ak kaplan
Alda kayda kaçadır, Oraya buraya kaçiverir
Tokoydu közdöy şaşadır, Ormana doğru koşuverir
Bayış mında catat dep, Bayış burada yatıyor deyip
Ayıtıp koygun bakırıp, Söyleyiver bağırip
Men colborston korkpoymun, Ben kaplandan korkmuyorum
Uşu sözüm bışıktaym, Bu sözümü kanıtlayayım
Colbors maga mışıktay. Kaplan bana kedi gibi gelir
Men cerimde cürgöndö Ben burada duracağıma
Colborstu karmap barçu elem, Kaplanı yakalayıp geleyim
Kulağınan alçu elem, Kulağından çekeyim
Karmap alıp colborstu Yakalayiverip kaplanı
Başına nokto kattırıp, Başına yular geçirip
Caydak otun arttırıp, Caydak otunu arttırıp
Uşu colborston kaçkan oñbostur, Bu kaplandan kaçan onmaz
Dürbölöñ salgan bolbostur.” Telaşlanmaksı hiç olmaz"
Anda Belkıs inanıp, O zaman Belkıs inanıp

Irakmat dep kubanıp.
“Kayran Bayış coldoşum,
Kabilanday colborsum,
Inandım senin sözüñö,
Iraazı boldum özüñö.
Colborstu atıp taştadım,
Seni kelip sınağım,

[84]

Sınıma tolup turusuñ,
Süyünçü dep kep aytım,
Ak colborstu men attım,
Cür soyolu dep aytıp,
Tamak içip şaylanıp,
Caraktarın baylanıp,
Eköö bardı koşulup,
Colborsko çukul barışıp,
Eköö ayran kalışıp,
Eköölöşüp colborstu
Terisin soyun alışıp.
Atka minip barışıp,
Üzöñgü butka kağışıp,

Teşekkür edip sevinip
"Yiğit Bayış, yoldaşım
Güçlü kuvvetli kaplanım
Inandım senin sözüne
Razı oldum sana
Kaplanı vurup bıraktım
Gelip seni sınağım
Kişiliğini beğenirim
Sevinirsin diye söyledim
Ak kaplanı ben vurdum
Hadi keselim diye söyleyip
Yiyip içip hazırlanıp
Silahlarını kuşanıp
İkisi birlikte koşup
Kaplana doğru varıp
İkisi de hayret edip
İkisi birlikte kaplanın
Derisini yüzüverip
Ata biniverip
Ayaklarını üzengiye vurup

Uçkan kuş menen carışıp,
Eköo birdey çabışıp,
Cönöp ketti col tartıp.

**Belkıs Menen Bayıştın
Canıştı Tapkanı**

Tulpar taşka cetti emi,
Sarı kıya, mayda tal,
Kıya tartıp öttü emi,
Kalmakça oygon kara taş,
Kubargan taşka cetti emi,
Cazuusun okup bildi emi,
Calt etip Belkıs küldü emi.
Anda Bayış kep aytat,
Emne küldün dep aytat.
Bir tuuganıñ bar ele,
Bilip küldüm dep aytat,
Kalmakça cazıp koyuptur,
Birge cürgön can bele,
Bir tuuganıñ bar bele?

Uçan kuş ile yarışıp
İkisi birden at koşturup
Yürüyüp gittiler yol sürüp

**Belkıs İle Bayış'ın
Canış'ı Bulması**

"Tulpar" taşa geldi şimdi
Sarı yamaçlı, ufak söğütlü
Yamaçları geçtiler şimdi
Kalmukça yazılmış kara taşa
Yıpranmış taşa vardılar şimdi
Yazıyı okuyup anladı şimdi
Belkıs kıs kıs güldü şimdi
O zaman Bayış şöyle söyler
Niye güldün diye söyler
Bir kardeşin olduğunu
Anladım da güldüm diye söyler
Kalmukça yazıvermiştir
Beraber yürüdüğün o muydu?
Bir kardeşin var mıydı

Bir tuuganıñ öltürüp,

Bu cerge kalmak köömpür.”

Canış öldü degende

Attan tüşüp talp etip,

Altın kökül cark etip.

Bir tuuganı bakırat,

Bir күnü keçke çakırat,

Çakırgan menen payda cok,

Canına kelçü ayla cok,

Esi çıgıp Belkısın

Öñü kaçıp kubarıp,

[85]

Körböy közü tunarıp,

Aynektey közü carkırap,

Esi çıgıp kaltırap.

Añgıça çöptün başı kozgolup,

Ak boz at minip bolpoyup,

Ak seldesi başında

Bir ak sakal kişi koykoyup,

Bastırıp çıga kelgeni.

“Assaloom aleykum baldarım,

Öz kardeşini öldürüp

Kalmuklar buraya gömmüşür”

Canış öldü deyince

Attan inip şuursuzca

Altın kakülü savrulup

Biricik kardeşine haykırıp

Bir günden fazla çağırıp

Çağırmanın faydası yok

Yanına gelecek hali yok

Aklı gidip Belkıs'ın

Rengi atıp soluverip

Gözleri görmez olup

Ayna gibi yüzü parlayıp

Aklı başından çıkıp

O an otlar hafifçe kımıldayıp

İri yarı ak boz ata binip

Ak sarığı başında

Ak sakallı bir kişi görünüp

Yürüyüp çıkagelmişti

"Esselamü aleyküm yavrularım

Eki ıylagan candarım,
Ezilgen senin kandarıñ,
Taanıysıñbı özümdü,
Taamaylap kara közümdü,
Ukkun menin sözümdü.
Telegeyge teñ bolom,
On segiz miñ aalamga
ırskını cetkirçü,
Azireti Kızır men bolom.
Iylabagin baldarım,
Ubayım tarttıñ balbanım,
Kañça cıl boldu barganıñ,
Karañgı zından içinde
Kañça cılı kalganıñ.
Kapa bolbo balbanım,
Azelden beri bagamın,
Eerçip cürgön artında
Azireti Kızır babañmın.
Bekitip koygom agañdı
Iylabagin tabamın,
Datıñ cetti kудayga,
İkisi de ağlayan canlarım
Dökülmüş sizin kanlarınız
Tanıyor musunuz beni
Gözümün içine bakıp
Dinleyin benim sözümdü
Her şey benim elimde
On sekiz bin aleme
Rızkını getiren
Hazreti Hızır benim
Ağlamayın çocuklarım
Hasret çektin pehlivanım
Kaç yıl oldu vardığın?
Karanlık zından içinde
Kaç yıl oldu kaldığın?
Tasalanma pehlivanım
Ezelden beri kollarım
Ardında yürüyüp duran
Hazreti Hızır babanım
Saklayıverdim ağabeyini
Ağlamayın, bulurum
Adaletin ulaştı Allah'a

Azaptı tarttıñ dalayga,
Kara canıñ kıynaba,
Kayran baldar ıylaba.”
Azireti Kızır baygambar
Alla dep asa aldı emi,
Kara taştı saldı emi,
Carıla tüştü kara taş
Tulpar menen koykoyup,
Caragın tamam baylanıp,
Canış çıktı bolpoyup,
Sır nayzası kolunda,
Asayılı moynunda,
Altınduu kuran koynunda,
Taştan çıktı cark etip,
Başında kökül cark etip,
[86]
Cügürüp kelip körüşüp,
Oozunan bekem öbüşüp,
Sak salamat körüşüp.
Sagınışıp öbüşüp.
Bayış ıylap burkurap,

Azap çektin fazlasıyla
Zavallı canına eziyet etme
Zavallı yavrularım, ağlamayın"
Hazreti Hızır peygamber
Allah deyip asayı aldı şimdi
Kara taşta çaldı şimdi
Yarılıverdi kara taş
"Tulpar"ıyla yavaşça
Silahlarını kuşanıp
Canış çıktı görünüp
Sırlı mızrağı elinde
Süngüsü omzunda
Altın Kuran'ı koynunda
Taştan çıktı aniden
Başında kakülü savrulup
Yürüyüp gelip görüşüp
Sımsıkı sarılıp öpüşüp
Sağ selamet görüşüp
Hasretlik çekip öpüşüp
Bayış ağlayıp feryat edip

CanıŖ ıylap ırkırıp,
Belkıs turat bolkuldap,
Berki eköö teñ solkuldap.
Koyo berip bir birin
Eki küngö ıylaŖıp,
Epsiz canın kınaŖıp.
Azireti Kızır baygambar:
“İylabağın baldarım,
KoŖulduñ eki balbanım,
Men bereyin cardamım,
Koluñdu baldar kötörgün.”
Kol kötürüp baldarı,
Bata berip baygambar,
Moynun burup karasa,
Kayıp bolup kalğanı,
CanıŖ, BayıŖ eki bek,
Ayta turgan dalay kep.
At üstünön öbüŖüp,
Kayta-kayta körüŖüp,
Belkıs körüp kubanıp,
Bu sözünö inanıp,

CanıŖ ağılayıp hıçkırıp
Belkıs titreyip durur
İkisi de sarılıp ağılayıp
Birbirlerinden ayrılıp
İki gün boyunca ağılaŖıp
Zavallı canlarına eziyet edip
Hazreti Hızır peygamber
"Ağılamayın çocuklarım
Kavuştuñuz pehlivanlarım
Ben size yardım edeyim
Yavrularım, ellerinizi kaldırın"
Ellerini kaldırıp çocuklar
Dua edip peygamber
Başlarını çevirip baksalar
Kayboluvermiş idi
CanıŖ, BayıŖ iki bey
Uzun uzun konuŖup
At üstünde öpüŖüp
Tekrar tekrar görüşüp
Belkıs görüp sevinip
Bu sözüne inanıp

Mañdayıman sılap kubanıp,
Peridey boyu buralıp,
Beyištegi nurga okşop,
Bekterdin köñülü kubanıp,
Çıbıktay beli iyilip,
Köz üstündö kara kaş,
Tuugan ayday çiyilip.
Kömkörö kunduz köbölüü,
Kömkörö bıçkan töbölüü,
Tört talaasın tordotkon,
Cibek menen çırmatkan.
Külsö tişi kaşkayıp,
Küzgüdöy beti tastayıp,
Salkındığı kölgö okşoyt,
Isıktığı çölgö okşoyt,
Cakşılığın baykasañ,
Calbıraktuu gülgö okşoyt.
Sözü tattuu munayım,
Basmalap salgan türgö okşoyt.

Alnından okşayıp sevinip
Peri gibi vücudu süzülüp
Cennetteki nura benzeyip
Beyler gönülden sevinip
İncecik beli eğilip
Gözünün üstündeki kara kaşları
Hilal gibi çizilip
Kapkara kunduz kenarlı
Kapkara biçilmiş tepeli
Dört parçasını ağ gibi
İpek ile sardırmış
Gülse dişi görünüp
Ayna gibi pürüzsüz yüzü
Serinliği göle benzer
Sıcaklığı çöle benzer
Şirinliğine baksan
Yapraklı güle benzer
Tatlı sözlü, mülayim
Matbaada basılmışa benzer

[87]

Kalmaktar Menen Uruş

Eki bala kubanıp,
Ermek kılıp inanıp,
Beleske çıktı bolpoyup,
Üçöö çıktı koykoyup,
Eç nerse cok oyunda.
Coldun baarı oyulup,
Topuragı too bolup,
Cerdin baarı çañ bolup,
Asker ötüp ketiptir,
Acalı anın cetiptir.
Altımış miñ askeri
Astınan tosup kalıptır,
Azaptı başka salıptır,
Altımış miñ askerdi,
Cıyıp alıp Şumurut,
Catkan eken tügöngür
Ala-köldün oyunda.
Çıga tüştü cark etip,
Askerdin baarın kördü emi,

Kalmuklar İle Savaş

İki çocuk sevinip
Eğleniverip inanıp
Yüksekçe tepeye çıkıp
Üçü çıktı yürüyüp
Hiçbir şey yok akıllarında
Yolun her yeri oyulup
Toprağı dağ gibi olup
Her yer toza bulanıp
Askerler geçip gitmiştir
Ecelleri şimdi gelmiştir
Altmış bin asker
Önlerine çıkıvermiştir
Başlarına dert açmıştır
Altmış bin askeri
Yığıverip Şumurut
Durmaktaymış kahrolası
Ala Köl tarafında
Çıkıverip aniden
Askerlerin hepsini gördü şimdi

Atka minip çabılıp,
Baarı kelet cabılıp,
Celeklerin kötörüp,
Cetimiş miñ köp asker
Baarı kelet cötölüp.
Kıykırığı baş carıp,
Aykırğanı taş carıp,
Altı cüzü attanıp,
Karagay nayza alışıp,
Kalganı turat cıyılıp,
Kele catat bıcıldap,
Artındağı köp koşun
Kumurskaça kıcıldap.
Badıçası Şumurut
Kerköödön degen at minip,
Cal kuyrugun şart tüyüp,
Arkasınan askeri
Kele catat cakındap.
Kerköödön atın miniptir,
Beri saldı takımdap,
Beregi üçöönö cakındap,

Ata binip koşturup
Hepsi öbek öbek gelip
Bayraklarını kaldırıp
Yetmiş bin, tüm askerin
Hepsi gelir homurdanıp
Bağırışları baş yarıp
Haykırışları taş yarıp
Altı yüzü at binip
Küknar mızraklarını alıp
Kalanları yığılıp durur
Geliverirler kaynaşıp
Ardındaki tüm ordu
Karınca gibi kaynaşıp
Padişahları Şumurut
Kerköödön denen ata binip
Yelesini, kuyruğunu düğümleyip
Arkasından askerleri
Gelip durur yaklaşıp
Kerköödön atına binmiştir
Beriye doğru kovalayıp
Bu üç kişiye yaklaşıp

“CanıŖ, BayıŖ eki bek,
Akıldan tüptü ŖaŖpaylı,
Akmakça kayta kaçpaylı,

[88]

Acalı cetse öölü,
Alla taala kudaydın
Ne işine könlü.
Camandıktı körüüçü,
Anıktap acal cetkende,
Castıkta catıp ölüüçü.
Azireti Ulukman
Üç miñgeçe çaŖagan,
Anı da koyboy kara cer,
Kursagina aŖagan.
Ölböy pende kim kalat,
Ölgüçö canıñ amanat.”
Eröölğö çıgıp bararda
Belkıs turup kep aytat,
Tura turgun eki bek,
Men barayın dep aytat.
Tört ayagın teñ taŖtap,

"CanıŖ, BayıŖ iki bey
Aklımızı ŖaŖırmayalım
Ahmakça geri kaçmayalım

Ecelimiz gelirse ölelim
Allah Teala'nın
Buyurduğuna inanalım
Herkes bunu yaşayacak
Gerçekten ecel geldiğinde
Yatakta yatan da ölecek.
Hazreti Lokman
Üç bin yıldan fazla yaşamıŖ
Onu bile koymamıŖ kara yer
Midesine indirmiŖ
Ölmeyen adam kim kalmıŖ
Ölene dek canımız emanet"
Sipere çıkıp varınca
Belkıs durur Ŗöyle söyler
Duruverin iki bey
Ben varayım diye söyler
Dört ayağımı bir bırakıp

Bu düynödö corgo kün,
Kalam karmap, kat bütkön,
Bu düynödö moldo küñ,
Albarstını baylagan,
Adamga cok dubaköy,
Kuday baktı bergen küñ,
Atkanı baştan uçurbas,
Düynödö cok mergen küñ,
Zayıt akıl söz tapkan,
Akındığı cana bar,
Erkekten murun er saygan,
Baatırlığı cana bar.
Ar nemeni oylogon,
Acıdaar, cılandı
Arbap karmap oynogon,
Akıret cayın oylogon.
Sen barba dep eki bek,
Çılbırdan karmap torgogon.
Anda Belkıs kep aytat:
“Acalım cetse ölöyün,
Toktotpogun eki bek,

Bu dünyada yorga köle
Kalem tutup, yazı yazan
Bu dünyada molla köle
"Albarstı"yı bağlayan
İnsanüstü dua edip
Allah'ın baht verdiği köle
Ateş ettiğini uçurmayan
Dünyada eşi yok avcı köle
Akıllı sözler edip
Şairliği dahi var
Erkekten evvel yiğit öldürmüş
Yiğitliği dahi var
Her bir şeyi düşünmüş
Ejderhayı, yılanı
Büyü ile yakalayıp oynamış
Ahiret'teki halini düşünmüş
Sen gitme deyip iki bey
Yularından tutup engellemiş
O zaman Belkıs şöyle söyler:
"Ecelim gelmişse öleyim
Durdurmayın iki bey

Bir betteşip köröyün.”

Ak Tulpar menen çıp etip,

Ak bolottoy şıñk etip,

Kaçırıp kaldı cıp etip.

Nayzanın uçu kabılıp,

Narkı Kalmak cabılıp,

Kumurskaça bııldap,

[89]

Altı cüzdöy balbanı

Kele catat zıpıldap.

Kerköödön atın miniptir,

Ker buçkak içik kiyiptir,

At carışım atına

Atası murun keliptir.

Belkıs emi cetti emi,

Çılbırlaşa ketti emi.

“Kızıl nayza kırgagım,

Kız da bolso tırnağım,

Caşıldan nayza kırgagım,

Calgız Belkıs tırnağım,

Mınday işti kılbağın, botom,

Bir kere yüz yüze geleyim"

"Ak tulpar" ile aniden

Ak çelik gibi parlayıp

Saldırıverdi aniden

Mızrağın ucu çakışıp

Akraba Kalmuklar toplanıp

Karınca gibi kaynayıp

Altı yüz kadar pehlivanı

Koşa koşa geliverip.

"Kerköödön" atına binmiştir

At derisinden kürk giymiştir

Atları yarıştıracığı sırada

Babası önden gelmiştir.

Belkıs hemen gitti şimdi

Yularımı tutuverdi şimdi

Kızıl ipekli mızrağım

Kız da olsa tırnağım

Yeşil ipekli mızrağım

Biricik Belkıs'ım, tırnağım

Böyle iş yapma, yavrum

Eki birdey araçı, botom,
Eerçibegin karakçı, botom.”
Anda Belkıs kep aytat;
“Altın takka mingizem, ata,
Asıldığın bilgizem, ata,
Aalamdı calgız bilgizem, ata,
Ak dinime kirgizem, ata,
Segiz beyiş cannattın
Hak törünö kirgizem ata.”
“Aراك içip kuspaymın, botom,
Men dinimdi buzbaymın, botom.”
Sen diniñdi buzbasañ,
Añgemege batkın dep,
Akmak seni attım dep,
Karmay berdi cürökkö,
Kubat berdi bilekke,
Atası tüştü talp etip,
Cetip keldi eki bek,
Altın kökül cark etip.
Atasın atkan kara bet,
Kimge opa kıl at dep,

İkimiz de aracıyız, yavrum
Haydutlara uyma, yavrum"
O zaman Belkıs şöyle söyler
"Altın tahta oturtayım, baba
Asilliğini öğreteyim, baba
Bir dünyayı anlatayım, baba
Hak dinime sokayım, baba
Sekiz türlü cennete
Hak yoluna sokayım, baba"
"Aراك" içip kusmam, yavrum
Ben dinimi bırakmam, yavrum"
Sen dinini bırakmazsan
Eğlenceye dal deyip
Ahmak, seni kovdum deyip
Göğsüne bastırıverdi
Kuvvet verdi bileğine
Babası indi pat diye
Yetişip geldi iki bey
Altın kakülleri savrulup
Babasını reddeden utanmaz
Kime vefa gösterir deyip

Kaçıp kaldı kalmaktar,

Akılınan acırap,

Şaşıp kaldı kalmaktar.

Kötörüldü arbagı,

Berki üçöönün salmagı,

Kalmak kaçtı capırıp,

Üçöö kuudu bakırıp,

Eki çetin eki bek,

Moyup ketip baratat,

Orto cerin Belkısıñ

Oyup ketip baratat,

[90]

Toktono albay çogultup,

Koyup ketip baratat,

Molo kılıp ölügün

Üyüp ketip baratat,

Kara canı kalmaktın

Küyüp ketip baratat,

Altmış attı bir cerge

Koyup ketip baratat,

Ar kimisi çayıldap,

Kaçıverdi Kalmuklar

Akılları başlarından gidip

Şaşıverdi Kalmuklar

Yardım etti ruhları

Bu üçünün talihleri

Kalmuklar kaçtı savrulup

Üçü kovaladı bağırap

İki yiğit iki bey

Çekip gidivermekteler

Belkis'in yüreğini

Vurup gidivermekteler

Duraklamadan toplanıp

Koyup gidivermekteler

Kabir yapıp cesetleri

Yığıp gidivermekteler

Kalmukların kara canları

Yakıp gidivermekteler

Altmış atı bir yere

Bırakıp gidivermekteler

Bazısı çıgılık atıp

Soyup ketip baratat,
Mıltık cetken cer bolso,
Atıp ketip baratat,
Altın caak, sır cebe
Tartıp ketip baratat,
Nayza menen kabattap,
Sayıp ketip baratat,
Akılınan kalmaktar,
Şaşıp ketip baratat,
Cıpcılañaç, cılañabaş,
Kaçıp ketip baratat.
Atın taştap bğülüp,
Astın karmap tğyülüp,
Ar kay cakka cğğürüp,
Tarsıldakka çaptırıp,
Toñkobaş atıp cıgılıp,
Sendelip catkan mından köp.
Soyuldarın kötörüp
Anı çap iye albay,
Entelep atkan mından köp.
Canındağı nemesin

Öldürüp gidivermekteler
Tüfek yeten yer varsa
Atıp gidivermekteler
Altından sırlı ok temrenini
Çekip gidivermekteler
Mızrak ile defalarca
Saplayıp gidivermekteler
Akıllarını Kalmuklar
Şaşıp gidivermekteler
Yalın ayak, başı açık
Kaçıp gidivermekteler
Atını bırakıp eğilip
İplerini tutup düğümleyip
Her tarafa koşturup
Ateş edip at sürüp
Başı eğik atı yere yığılıp
Sendeleyiveren daha da çok
Sopalarını kaldırıp
At binip vuramadan
Telaşlanıveren daha da çok
Yanıdaki kişileri

Koldon karmap cetelep,
Cügürüp atkan mından köp.
Kara canı kaygırıp,
Tüñülüp atkan mından köp.
Kabaktı közdöy tarbañdap,
Başın katkan mından köp.
Dahlıların kayrıtıp,
Senek bolgon mından köp.
Cügürüp barıp küyügüp,
Dedek bolgon mından köp.
Kolu, butun çaptırıp,
Kokuy bolgon mından köp.
Bir cak közün çaptırıp,
Sokur bolgon mından köp.

[91]

Çaka-çuka çabışıp,
Caaktarı karışıp,
Iylap atkan mından köp.
Sokurlardı cetelep,
Kıynap atkan mından köp.
Baarı kaçtı arbañdap,

Ellerinden tutup yan yana
Yürüyüveren daha da çok
Çıkası canı kaygılanıp
Vazgeçenler daha da çok
Öne doğru eğilip
Saklanıveren daha da çok
Kürek kemikleri kanırılıp
Kaskatı kalan daha da çok
Koşturup nefesi kesilip
Soluk soluğa kalan daha da çok
Elini, ayağını çırpıp
Umutsuz kalan daha da çok
Tek gözüyle etrafına bakıp
Kör olan daha da çok

Karşı karşıya gelip
Çeneleri takırdayıp
Ağlayıveren daha da çok
Körleri yanına alıp
Eziyet eden daha da çok
Hepsi kaçtı korkup

Toonu közdöy barbañdap.
Canış, Bayış egiz bek,
Telegeyi tegiz bek,
Canında Belkıs kubarıp,
Çolpondoy közü carık etip,
Tüşö kalıp atınan,
Bata ber dep bakırıp,
Kudaanın ısmın cat kılıp,
Atka minip alışıp,
Kaynap catkan kalmakka
Üçöö kirdi carışıp.
Cigittin işi oñolup,
Cindi bolup tursunbu,
Cetelekte kalmaktar
Ar kayda kaçıp cogolup,
El içinen karasa,
Eldin baarı kılıldap,
Kan agıp cüröt çılpıldap.
A, kıztalak Celmayan,
Kızıl corgo miniptir,
Kıl kuyrugun tüyüptür,

Dağa doğru gidiverip
Canış, Bayış ikiz bey
İşleri yolunda iki bey
Belkıs yanlarında kurulup
Zühre gibi gözleri parlayıp
İniverip atından
Dua et diye bağırap
Tanrı ismini zikredip
Atlarına biniverip
Kalabalık Kalmuklara
Üçü saldırdı yarışıp
Yiğitlerin işi yolunda gidip
Deliriverip dursunlar mı?
Yedekteki Kalmuklar
Dört tarafa kaçıp kaybolup
Halkın içine baksalar
İnsanların hepsi süzülüp
Kanları akıp şarlayıp
A, kahrolası Celmayan
Kızıl yorgaya binmiştir
At kuyruğunu düğümlemiştir

Azamat Bayış bardı emi,
Arkasınan cetti emi,
Kamçı menen bir çappay,
Karmay kaldı tizginden.
Karap alıp Bayıştı
Esi ketip bakırıp,
Tak cürögü ayrılıp,
Attan tüşüp kaldı emi,
Eki közü alayıp,
Akıret közdöy saldı emi.
Asılıñ Bayış kep aytat,
Esiñ çıkpa dep aytat,
Adatıñça cürö ber,
Atıñdı kaytıp mine ber,
Kek albaymın içime,
Kek albastan cürö ber.”
Atka minip aldı emi,

[92]

Kalmaktı közdöy kaçırap,
Kırıp ketip baratat,
Kızıtalak kalmak dep,

Yiğit Bayış vardı şimdi
Arkasından yetiştı şimdi
Kamçı ile vurmadañ
Yakalayiverdi dizgininden
Görüverip Bayış'ı
Aklı gidip bağırap
Yüreği fırlayacak gibi olup
Attan iniverdi şimdi
Gözleri umutsuzca bakıp
Ahiret'i düşündü şimdi
Asiliniz Bayış şöyle söyler
Aklın gitmesin diye söyler
Bildiğın gibi yürüyüver
Atını çevirip biniver
Kin beslemiyorum içimde
Öcümü almadan yürüyüver"
Ata biniverdi şimdi

Kalmuklara doğru saldırıp
Öldürüp gidivermekte
Kahrolası Kalmuklar deyip

Sögüp ketip baratat,
Kandarının baarisın
Tögüp ketip baratat,
Tokson okşoş kara attı
Olcogo tandap alışıp,
Çoguluşup Bayıştın
Canına üçöö barışıp.
Anda Belkıs kep aytat:
“Ak tulpar menen kelatat,
Kara Too taşı camanbı,
Kayran küyööm amanbı?
Ak şumkar kuştı salasıñ,
Asılım kaçan alasıñ,
Ak tulpar attı mingenim,
Artıñdan eerçip kelgenim,
Armanduu cürdüm sabılıp,
Arkañdan keldim sagınıp,
Ak didarıñ köröyün,
Kayran köyöö Celmayan,
Ak betiñden öböyün.”
Karabay turat uyalıp,

Sövüp gidivermekte
Kanlarının hepsini
Döküp gidivermekte
Doksan kadar cins atı
"Olco" olarak alıp
Toplanıp Bayış'ın
Yanına üçü de varıp
O zaman Belkıs şöyle söyler:
"Ak tulpar" ile gelmekte
Kara Too taşı yaman mıdır
Sevgili güveyim sağ mıdır
Ak atmaca kuşu salasın
Asilim ne zaman alırsın
"Ak tulpar" atına bindiğim
Ardından takip edip geldiğim
Eziyet çektim yalvarıp
Peşinden geldim özleyip
Ak yüzünü göreyim
Sevgili güveyi, Celmayan
Ak yüzünden öpeyim"
Bakmadan duruyor utanıp

Acalı cetip ölö albay,
Ce anıktap cüzün körö albay,
Anda Bayış kep aytat,
Aylanayın asılım,
Añgeme kılba dep aytat.
Attan tüşüp alışıp,
Añgemeni salışıp,
Duşmandan kelgen biröö cok,
Kursagında kiri cok,
Çoguluşup külüşüp,
Duşmandın baarın türüşüp,
Tokson okşoş kara atı,
Toksonu birdey bar attı,
Kalmaktardın baarisın
Toogo kuup tarattı.

[93]

**Celmayandın Öltürülüşü, Canış
Menen Bayışın Eline Kaytkanı**

Cılas coldu baştadı,
Canındagı Celmayan

Eceli gelip ölemeyip
Ak yüzünü göremeyip
O zaman Bayış şöyle söyler
Kurban olayım asılım
Eğlenme diye söyleyip
İkisi de attan inip
Eğlence kuruverip
Duşmandan gelen kimse yok
İçinde kötülük yok
Toplanıp gülüşüp
Duşmanın hepsini yok edip
Doksan kadar cins atın
Doksanını birden, tüm atları
Kalmukların hepsini
Dağa sürüp dağıttılar

**Celmayan'ın Öldürülüşü, Canış
İle Bayış'ın Ülkesine Dönüşü**

Geldiği yöne geri döndü
Yanındaki Celmayan'ı

Uyalbañız cigit dep
Cılıkçı kılıp taştadı.
Canış, Bayış eki bek,
Duşmandın baarın kıyratıp,
Neçenderin ıylatıp,
Tokson okşoş kara attı
Uluu colgo salışıp,
Canış, Bayış eki bek,
Altı Şaar közdöy carışıp,
Olco alıp kalmaktan
Cırgap ketip baratat,
Köñülü tok kubanıp,
Irdap ketip baratat,
Cılıkını aydap Celmayan
Öksüp ketip baratat.
Uluu colgo saldı emi,
Üç küngö cürüp kaldı emi,
Anda Belkıs kep aytat,
Canış, Bayış eki bek,
Ayalday turgun dep aytat,
Ayday tur dep cılıkını

Utanmayın yiğit deyip
Çoban olarak bıraktı
Canış, Bayış iki bey
Düşmanın hepsini yok edip
Pek çoğunu ağlatıp
Doksan kadar cins atı
Uzun yola salıverip
Canış, Bayış iki bey
Altı Şaar'a doğru yarışıp
"Olco" alıp Kalmuktan
Sevinçle gidivermekte
İçleri rahat, sevinip
Şarkı söyleyip gidivermekte
Yılkıyı güdüp Celmayan
Sallanıp gidivermekte
Uzun yola sürdü şimdi
Üç gün boyunca yürüdü şimdi
O zaman Belkıs şöyle söyler
Canış, Bayış iki bey
Bekleyiverin diye söyler
Süredur atını deyip

Celmayanga kep aytat.
“Kanday kurgan balasıñ,
Duşman bolgon Celmayan
Cılkıçı kılıp alasıñ,
Cılas kanday balasıñ,
Kul bazarga barbaybı,
Barmaktay uunu albaybı,
Alıp kelip çınıga
Algan uunu salbaybı,
Baarıbızdı kırbaybı,
Mına uşunday kılbaybı.
Añgemege batalı,
Akıl bolso bu sözüm
Anı buta kılıp atalı.”
Abıdan makul kep deşip,
Aytkanıñ senin ep deşip,
Ubadanı toktotup,
Makul bolup kalıştı.

[94]

Celmayandın artınan
Üçöö birdey carıştı,

Celmayan'a böyle söyler
"Ne kahrolası çocuksun
Düşman olup Celmayan'ı
Çoban yapıp öldürürsün
Ne değersiz çocuksun
Adam pazara varmaz mı?
Parmak gibi zehir almaz mı?
Alıp getirip fincana
Aldığı zehri katmaz mı?
Hepimizi zehirlemez mi?
Bunu böyle yapmaz mı?
Eğlenceye dalalım
Makul ise bu sözüm
Ona ateş edip öldürelim"
Sözleri makul deyip
Söylediğin akıllıca deyip
Duruverip söyleyip
Öylece kabul ettiler

Celmayan'ın peşinden
Üçü birden kovaladı

Karagaydın ustunu
Öñörüşüp alıştı,
Öksüp kaldı bir dalay
Artınan çaap barıştı.
Tüşö kalıp cayladı,
Arkan menen bekitip,
Eki butun bayladı.
Ölörün anık bildi emi,
Calınganga kirdi emi,
Calınganga bolgon cok,
Kuu terektin başına
Şıragınan ildi emi,
Kup ölörün bildi emi,
Eki kolu salpaktap,
Eki etegi dalbaktap,
Başı ıldıy salañdap,
Añgemege batışıp,
Altı saat bul üçöö
Buta kılıp atışıp,
Kañça iret attı emi
Kalbır bolup Celmayan

Tahtasını "Karagay"dan
Oracıkta yapıverdiler
Bir süre geride kaldılar
Peşinden at sürüp vardılar
İniverip yere yatırdılar
Urgan ile sımsıkı
İki bacağını bağladılar
Öleceğini anladı şimdi
Yalvarmaya başladı şimdi
Yalvarmanın faydası yok
Kuru kavağın başına
Baldırından astılar şimdi
Öleceğini iyice anladı şimdi
İki eli yana sallanıp
İki paçası savrulup
Baş aşağı sallanıp
Eğlenceye dalıp
Altı saat bu üçü
Nişan alıp ateş edip
Sayısız ateş ettiler şimdi
Kalbura dönen Celmayan

Kak oşentip cattu emi.
At oonarga tüğü çok,
Tülkü şimir kanı çok,
Arkan menen tutam cer,
Baylangan ceri kalıptır,
Tamçılagan cerinde
Maylangan ceri kalıptır.
Andan bölök daynı çok,
Asıldardın kılğanının aybı çok.

Eli, Curtunan Kabar Alganı

Altı Şaar közdöy salışıp,
Attarın aydap alışıp,
Asıldın baarı carışıp.
Belkıs barat balkıldap,
Berenderdin köñüldörü çarkıldap.
Katar tartıp cardanıp,
Karagan pende tañ kalıp,
Tünü-künü col cürüp,

Orada öylece yattı şimdi
At debelenecek tüyü yok
Tilki içecek kanı yok
Urgan ile tutulacak
Bağlanan yeri kalmıştır
Kan damlayan bedeninde
Yağlanmış yeri kalmıştır
Ondan başka haber yok
Asillerinizin yaptığında hata yok

Memleketten Haber Almaları

Altı Şaar'a doğru yola koyulup
Atlarını sürüverip
Asillerin hepsi yarışıp
Belkıs'ın yüzü parlayıp
Yiğitlerin gönlü ferahlayıp
Sıra sıra insanlar meraklanıp
Görenler hayran kalıp
Gece gündüz yol yürüyüp

Tün arbitip mol cürüp,

[95]

Kıyla dooron saldı emi,

Kırk küngöçö col cürüp,

Altı Şaar kalıñ el,

Çekesine bardı emi.

Asabası kalkıldap,

Altın kökül carkıldap,

Ak señirdin başına

Attanıp çıgıp karadı.

Altı Şaar zımındın

Ayılanasın karadı,

Tigip koygon bağı çok,

Salıp koygon tamı çok,

Baştağiday çağı çok,

Astında altın tağı çok,

Canış, Bayış eki bek,

Özünçö akıl kuruştı:

“Kalkka kantip barabız,

Kanetip kabar alabız?”

Belkıska Bayış kep aytat,

Gece daha çok yürüyüp

Epeyce zaman geçti şimdi

Kırk günden fazla yol gidip

Altı Şaar'ın, kalabalık ülkenin

Sınırına vardılar şimdi

Bayrağı dalgalanıp

Altın kakülleri savrulup

Dağ eteğinin başına

At üstünde çıktılar şimdi

Altı Şaar bölgesinin

Etrafına göz gezdirdiler

Dikiverdiği bağı yok

Yapıverdiği damı yok

Eskisi gibi devranı yok

Altında altın tahtı yok

Canış, Bayış iki bey

Birbirlerine akıl danıştı:

"Halkımıza nasıl varırız

Nasıl haber alırız"

Bayış Belkıs'a şöyle söyler

Bul cerde turgun dep aytat.

“Eki attı minip alalı,

Eköbüz birdey kalıkka

Dubana bolup baralı,

Camandığın bileli,

Cakşı aralap cürölü,

Üç küngöçö cürölü,

Üy başına kireli.

Ayabay dooron sürölü,

Cakşılığın bileli,

Cakşılıktı sanasa,

Cakşılaşp cürölü.

Erkekçe kiyim kiyip al,

Çaç töböğö tüyüp al,

Bir tulpardı minip al,

Bir koktuga kirip al.

Attardın baarın toktotup,

Suuk kişi körünsö,

Zulpukor menen nıktadı.

Biz kelgiçe cılbagn.”

Aytkan sözüñ akıl dep,

Burada bekleyin diye söyler

"İki ata biniverelim

İkimiz beraber halkımıza

Derviş kılığında varalım

Kötülüklerini anlayalım

Aralarında yaşayalım

Üç gün kadar eğleşelim

Her bir eve girelim

Çekinmeden vakit geçirelim

İyiliklerini anlayalım

İyilik düşünüyorlarsa

İyi davranalım

Erkek gibi giyiver

Saçını da gizleyiver

Bir "tulpar"a biniver

Bir çukura giriver

Atların hepsini durdurup

Kötü niyetli biri görünürse

Zülfikar ile durdurup

Biz gelene kadar kımıldama"

Söylediklerin akıllıca deyip

Men turamın makul dep,
Üç kündön kiyin keliñer,
Maga coop beriñer.
Ak kuu kiyim başında,
Asaba tayak kolunda,

[96]

Kurcunu bar moynunda,
Dubana bolup cönödü
Canış, Bayış eki bek.
Kararıp cayılğan mal turat,
Maldı körüp bardı emi,
Uy kaytargan badaçı
Uçurap çıgıp kaldı emi.
Badaçıga kep aytat:
“Uy kaytargan badaçı,
Aman-esen cattıñbı,
Añgemege battıñbı?
Asıy alıp akıñdan
Cırgap-kunap cattıñbı?
Kalender kıldı kak baştı,
Dubana kıldı caş baştı,

Ben dururum, kabul deyip
Üç gün sonra gelin
Bana cevap verin
Beyaz giysileri üstünde
Bayrak direği elinde

Heybeleri var boynunda
Derviş olup yola koyuldular
Canış, Bayış iki bey
Kararıp yayılan sığırlar durur
Sığırları görüp vardılar şimdi
İnek güden çoban
Karşılılarına çıkıverdi şimdi
Çobana şöyle söylerler:
İnek güden ey çoban
Başın selamette mi
Eğlenceye daldın mı
"Asıy" alıp hakkından
Rahat yatıverdın mi?
Kalender yaptı zavallıyı
Derviş kıldı delikanlıyı

Dubana bolup çark urup,
Asasın cerge tars urup,
Badişañ kim, bayıñ kim?
Surap turgan kaniñ kim?
Beleske cıyın kurgan kim?
Bek başkarıp turgan kim?
Kaptalga cıyın kurgan kim?
Kalk başkarıp turgan kim?
Çogulup catkan canıñ kim?
Çoguusun bilgen kaniñ kim?
Cıyılıp catkan eliñ kim?
Cerdep catkan ceriñ kim?
Surap turgan begiñ kim?
Kalaluu korgon çebiñ kim?
Kaldayıp catkan eliñ kim?”
Badaçı ugup minday deyt:
“İlgeri ötkön zamanda,
Din musulman amanda,
Altı Şaar el ele,
Kaynap catkan cogorku
Asılkandın eli ele,

Derviş olup dolanıp
Asasını yere tak diye vurup
Padişahın kim, beyin kim?
Soruverdiğim hanın kim?
Tepedeki kalabalık kim?
Beyin idare ettiği kim?
Yamaçtaki kalabalık kim?
Halkı idare eden kim?
Toplanıveren canın kim?
Herkesi bilen hanın kim?
Toplanıveren halkın kim?
Yaşadığın yer kimin?
Soruverdiğim beyin kim?
Korunaklı kalen kimin?
Toplanıp gelen halkın kim?
Çoban işitip şöyle söyler:
"Çok eski zamanlarda
Dinimiz Müslümanlık iken
Altı Şaar ülkesinde
Yukarıda toplanan ahali
Asılkan'ın halkı idi

Cayıp catkan mına bu

Asilkandin malı ele,

Asilkandan tuulgan

Canış, Bayış uulu ele.

Canış, Bayış eki bek,

Asilkandin balası,

On beş cıl boldu ketkeni,

Alarga acal cetkeni.

Oşondon beri cok boldu,

[97]

Katındarın alam dep,

Cayıp catkan top boldu,

Calındap içim çok boldu,

Canımda Bayış cok boldu.

Uy kaytargan beçara

Canış, Bayış coldoşu.

Canıp turgan can elem,

Canış, Bayış barında

Kazanaçı bala elem.

Bekterimden dayın cok,

Iyılan menen payda cok,

Yayıp duran bu hayvanlar

Asılkan'ın malı idi

Asılkan'dan olan

Canış, Bayış oğulları vardı

Canış, Bayış iki bey

Asılkan'ın çocukları

On beş yıl oldu gideli

Onlara ecel geliverdi

O zamandan beri yok oldular

Kadınlarını alayım deyip

Toplanıveren çok oldu

Alevlenip içim kor oldu

Yanımdaki Bayış yok oldu

İnek güden biçareyim

Canış'la Bayış'ın yoldaşım.

Yanıp duran biriydim

Canış'la Bayış'ın sağlığında

Hazineci çocuk idim

Beylerimden haber yok

Ağlamanın faydası yok

Mendey canda ırıs çok.
Akşumkar kuşun eki kul,
Calganı catat kanteyin,
Ayçolpon menen Künçolpon
Alganı catat kanteyin.
Kara candı kıynadım,
Kayrandardı estesem,
Kańça künü ıyladım,
Ölügö candı kıybadım.
Ölöyün dep ıyladım.
Altındardı kurganı,
Bayıştın calgız balasın
Öltüröm dep turganı.
Tegerete düynönü
Neme koyboy alganı,
Atası menen enesin,
Tegirmendin köölünö
Alıp kelip salganı.
Ar ketip salıp süylötüp,
Abıška menen kempirdi
Arkanga baylap süyrötüp,

Benim gibisinde talih yok
Ak atmaca gibi iki çocuk
Yok oldu, ne yapayım?
Ayçolpon ile Künçolpon
Eşleri durur, ne yapayım?
Çıkası canıma eziyet ettim
Yiğitlerimi hatırlasam
Günlerce ağladım
Canımı ölümden sakınmadım
Öleyim diye ağladım
Altınları çok olan
Bayış'ın biricik yavrusunu
Öldüreyim deyip durdu
Dönüp duran dünyada
Hiçbir şey bırakmadı
Babası ile annesini
Değirmenin suyuna
Götürüp de daldırdı
Utanmazca söyletip
İhtiyar ile kocakarını
Urgana bağlayıp sürükleyip

Alıp kelip taştadı,
Bir allanın cazganı,
Iylagan ünün baspadı.
Akcol, Darbas eki kul,
Kandığın tartıp alganı,
Tegirmendin köölünö
Eköön birdey salganı,
Araçalap ortogo
Aksakaldan barbadı,
Abışka menen kempirde
Asti darman kalbadı.”
Dubana aga kep aytıp,
Uşintip turdu çırkırap.

[98]

“Bekterim ketip çok boldu,
Izıldap içim çok boldu,
Toktoosu çok can elem,
Kazananı kaytargan,
Toktobay degen bala elem.
Bekterimdi körbödüm,
Ce cüzün körüp ölbödüm.”

Götürüp de bıraktı
Yüce Allah'ın takdiri
Feryadını dindirmedı
Akcol, Darbas denen iki köle
Hanlığını çekip aldı
Değirmenin suyuna
İkisini birden daldırdı
Ayırmak için aralarına
Aksakaldan kimse varmadı
İhtiyar ile kocakarıda
Artık derman kalmadı"
Derviş ona böyle deyip
Öylece durdu bağırıp

"Beylerim gidip yok oldu
Sızlayıp içim kor oldu
Huzuru yok biri idim
Hazineye göz kulak olan
Toktobay adlı çocuk idim
Beylerimi görmedim
Yüzlerini görüp de ölmedim"

Anda CanıŖ, BayıŖ kep aytat,
Kurup kalgan Toktobay,
UŖul eken dep aytat,
Taanıbay bizdi kalganı,
Ay, düynö calganı.
AbıŖka menen kempirge
Atka minip baralı,
Andan kabar alalı.
Atka minip Ŗartıldap,
Ak kuuları salpıldap,
Tegirmendin köölündö
AbıŖka, kempir çal catat,
Emiginin astında
Elüü kaptay dan catat.
AbıŖka, kempir ırbıyıp,
Cılañaç catat tırbıyıp.
Küybögön ceri kül bolup,
Cüröktün baŖı düm bolup,
Alla ayttı dubana,
Kuday kıldı ubara.
“Assalom aleykum,

O zaman CanıŖ, BayıŖ Ŗöyle söyler
Kuruyup zayıflayan Toktobay
O imiŖ diye söyler
Bizi tanıyamadı
Ah, yalan dünya
İhtiyar ile kocakarıya
Ata binip varalım
Onlardan haber alalım
Ata binip davranıp
Ak kuğuları çırpınıp
Değirmenin suyunda
İhtiyarla kocakarı yatmakta
Onların altında da
Elli çuval kadar buğday durmakta
İhtiyarla kocakarının yaraları azıp
Çırılçıplak zayıflayıp
Yanmayan yeri kül olup
Yüreğinin ortası düğümleñip
Allah dedi derviŖ
Allah verdi kederi
"Esselamü aleyküm

Allayar taksır kanıbiz,
Kedeyликтin zarpınan,
Ketti bizdin sanıbiz,
Kesildi bizdin başıbiz,
Közdön akkan çaşıbiz.
Tegirmençi bay ake,
Aman-esen cattıñbí,
Añgemege battıñbí?
Töşök cuurkan cok bolup,
Serepçilep cattıñbí?
Kıçışkan cerin bul eköö
Tırmap catkan turbaybí,
Kız, küyöödöy bir catıp,
Cırgap catkan turbaybí,
Kıñkıldaşıp bul eköö
Irdap catkan turbaybí.”
Anda atası kep aytat:

[99]

“Atanı arman dünüyö,
Artımda kaldı dürüyö.
İlgerki ötkön zamanda,

Yüce Allah'tır hanımız
Fakirlikten ötürü
Yok oldu zenginliğimiz
Kesildi bizim başımız
Gözden akar yaşımız
Değirmenci babamız
Sağ-salim kaldın mı?
Eskilere daldın mı?
Yatak, yorgan yok olup
Sere serpe yattın mı?
Kaşınan yerini bu ikisi
Kaşıyivermez mi?
Kız, güveyi gibi beraber yatıp
Haz alıvermez mi?
Naz edip bu ikisi
Şarkı söyleyivermez mi"
O zaman babası şöyle söyler:

"Babanı alan dünya
Sırtımda kaldı "dürüyö"
Çok eski bir zamanda

Din musulman amanda,
Asılkanday kan elem,
Taktıda turgan can elem.
Menden tuugan düynödö
Canış, Bayış bala ele.
Baldarım ketip çok boldu,
Baykasam içim çok boldu.
Ölöyün desem can tattuu,
Ölböyün desem iş katuu,
Akcol, Darbas eki kul
Kandığım tartıp alganı,
Kaygını başka salganı.
Altından kılğan taktamdı,
Eki kul tartıp alganı,
Esim ketip kalganı,
Ezelden düynö calganı.
Esim oop şul cerde,
Tegirmendin köölündö
Abışka, kempir kalganım,
Atanı düynö calganıñ.
Akcol, Darbas eki kul

Dinimiz Müslümanlık iken
Asılkan adlı han idim
Tahtta oturan kişi idim
Dünyada benden olan
Canış, Bayış yavrularım vardı
Çocuklarım gidip yok oldu
Baksam içim kor oldu
Öleyim desem can tatlı
Ölmeyeyim desem iş zorlu
Akcol, Darbas adlı iki köle
Hanlığımı çekip aldı
Derdi başıma saldı
Altından yapılmış tahtımı
İki köle çekip aldı
Aklım başımdan gitti
Ezelden yalan dünya
Aklım gidip şu yerde
Değirmenin suyunda
İhtiyar, kocakarı durmakta
Kahrolası, yalan dünya
Akcol, Darbas denen iki köle

Arkanga baylap salganıñ,
Emdiğiçe cok boldu,
Eki tügöy baldarım.
Eşikke kelgen dubana,
Men uşunça boldum ubara.
Oy, Canış, Bayış cok boldu,
Mına, canım küyüp çok boldu.
Akıl aytar kişi cok,
Armanduu küyüp içim çok,
Maga karar kişi cok boldu,
Kaynap içim çok boldu.
Emi turayın desem, alım cok,
Aydayın desem, malım cok,
Emdiğiçe ölbögön,
Abıška, kempir arım cok.”
Anda enesi kep aytat,
Abıška tura turçu dep aytat,
“Ar kim körsö suktanat, botom,
İlgerki ötkön Bayışım,
Balamdın cıtı cıttanat.
Ak barañ atsam miltesiz,

Urganla bağlayıp bıraktı
Şimdi ise yok oldu
Çocuklarımın ikisi de.
Kapıya gelen derviş
İşte böyle dertli oldum
Ah, Canış'la Bayış yok oldu
İşte, içim yanıp kor oldu
Akıl veren kişi yok
Gözüm açık, bağırim yanık
Bana bakanlar yok oldu
Yanıp içim kor oldu
Şimdi kalkayım desem halim yok
Güdeyim desem malım yok
Şimdiye dek ölmeyen
İhtiyar, kocakarının hiçbirini yok"
O zaman annesi şöyle söyler
İhtiyar ayağa kalkıp söyler
"Her kim görse söylenir yavrum
Eskiden giden Bayış'ım
Yavrumun kokusu gelir
Tüfek atsam fitilsiz

[100]

Aynıp kelip tiygeni,

Baldarım kelip kalganbı,

Ak emçegim iygeni.

Altından kılğan kutu bar,

İlgerki ötkön Bayışım,

Beyişten kelgen cıtı bar.

On beş cıl boldu ketkeniñ, botom.

Alarga acal cetkeni, botom,

Kantkenimdi bilbeysiñ, botom,

On beş cıl boldu ketkeniñ, botom,

Silerge acal cetkeni, botom,

Kayta aylanıp kelbeysiñ, botom,

Kakşaganım bilbeysiñ, botom”

“Aytamın sözdü comoktop,

Bayıştan kalğan kuu tuyak,

Akcol, Darbas eki kul,

Alıp ketti tokmoktop.

Küyböğön cerim kül boldu,

Cüröktün başı düm boldu,

Seksenge çıkkın abışka

Geri dönüp bana değdi

Yavrularım gelivermiş mi

Ak göğsüm sütlendi

Altından yapılmış kutu var

Eskiden giden Bayış'ımın

Cennetten gelen kokusu var.

Gittiğiniz on beş yıl oldu yavrularım

Onlara ecel yeteli yavrularım

Nasıl olduğumu bilmezsiniz

On beş yıl oldu gittiğiniz, yavruların

Sizlere ecel yeteli yavrularım

Geri dönüp gelmezsiniz, yavrularım

Feryadımı bilmezsiniz yavrularım”

"Olup biteni anlatayım

Bayış'tan kalan kuğu tırnağını

Akcol, Darbas adlı iki köle

Ezdi alıp götürdü

Yanmayan yerim kül oldu

Yüreğim düğümlendi

Seksen yaşında bir ihtiyarım

Süylöşörgö alım çok,
Seyil kılçu bağım çok,
Altından mingen tagım çok,
Asılkan menin bağım çok.”
Anda dubanalar kep aytat,
Biz turbaylı dep aytat,
Çolok at menen möltüldöp,
Asaları kultuldap.

**Canış, Bayıştın Katındarı
Menen Toy Üstündö Colukkanı**

Eki katın koykoyup,
Eri ölgön nemedey,
Eşikte turat bürüşüp.
Eki katın sargarıp,
Ortosunda bir bala
Kırınan catat daldayıp.
Dubanalar çark urup.
Asasın cerge tars urup:
“Mamıda turat çabilbay,
Mına bu kimdin tulparı?

Konuşmaya halim yok
Dolaşacak bağım yok
Oturacak altın tahtım yok
Asılkan'ım, benim şansım yok"
O zaman dervişler şöyle söyler
Biz kalmayalım diye söyler
Çolak at ile yola koyulup
Asalarıyla sallana sallana

**Canış ile Bayış'ın Kadınları
İle Ziyafette Karşılaşması**

İki kadın ürkek ürkek
Erkekleri ölmüş gibi
Kapıda durur büzülüp
İki kadın sararıp
Aralarında bir çocuk
Boylu boyunca uzanıp
Dervişler çark dönüp
Asalarını tak diye yere vurup
Binilmeyip "mamı"da duran
Bu kimin "tulpar"ıdır?

Tomogosu alınbay,

Beregi kimdin şumkarı?

[101]

Sarcandatıp cıydırgan,

Mına bu kimdin otunu?

Eköö birdey sargargan,

Siler kimdin katını?

Altından kılğan darbaza,

Mına bu kimdin kalaası?

Ortoñordo kırdangan,

Mına bu kimdin balası?

Munun ölgönü turat çaması.”

“Öz atası çok bolup,

Toktoboy turat sanaası.

Azır ölöm dep turat,

Bu balanın çaması.”

Ak şumkar kuş salam deyt,

Aylanayın dubana,

Akcol, Darbas eki kul,

Eköbüzdü alam deyt.

Altın dardı kurganı,

İzi seçilmeyen

Bu kimin atmacasıdır?

Üç arşın boyu yığılmış

Bu kimin odunudur?

İkiniz birden sararmış

Sizler kimin kadınısınız?

Altından yapılmış kapısı

Bu kimin kalesidir?

Ortanızda yuvarlanan

Bu kimin çocuğudur?

Bunun ölmesi yakın.”

“Öz babası yok olup

Dinmez sürer kaygısı”

Şimdi öleyim diyor

Bu çocuğun durumu”

Ak atmaca kuşu salayım diyor

Kurban olayım dervişler

Akcol, Darbas denen iki köle

İkimizi de alayım diyor.

Altın darağacını kurup

Bayıştan kalgan balamdı
Öltüröm dep turganı.
Eki kul meni alam deyt,
Emgekti başka salam deyt,
Kuldarga kantip tiyeyin,
Kandarımdı unutup,
Kantip ölböy cüröyün.
Alma baş miltık attıram,
Aram şorpo kuldardı
Katügün, koynuma kantip catkıram.”
Katındar ıylap çırkırap,
Bala catıp kaldı tırpırıp,
“Akcolgo tiybe men üçün,
Apake, akıretke ketem sen üçün.
Darbaska tiybe men üçün,
Tigi düynö ketem sen üçün.
Ölgüçöktü bagarmın,
Aylanayın apake,
Atamdı izdep tabarmın.
Tabılıp kalsa nepada,
Ay tuyaktan on beş bee

Bayış'tan kalan yavrumu
Öldüreyim deyip durmaktadır.
İki köle beni alayım diyor
Başını derde sokayım diyor
Kölelerle nasıl evleneyim
Hanlarımı unutup
Ölmeden nasıl yaşayayım?
"Elmabaş" tüfeğimle atayım.
Namert, dinsiz köleleri
Haşa, nasıl koynuma alayım"
Kadınlar ağlayıp bağırap
Çocuk yatıverip çırpırıp
"Akcol'la evlenme benim için
Anacığım, ölüvereyim senin için
Darbas'la evlenme benim için
Bu dünyadan gideyim senin için
Ölünceye kadar bakarım
Kurban olayım anneciğim
Babamı arar bulurum
Bulunurse ne fayda
"Ay tuyak"lı on beş kısrak

Alıp kelip çalarımın.”

Dubanalar kep aytat:

“A, katındar, katındar,

Kalp ele aytıp kapırlar,

Bekter alam degeni,

Kudaydın saa bergeni,

[102]

Kana saa kelgeni?

Ak buulumdan köynögün

Bulastay basıp kiyeñçi,

Eki bek alam degen soñ,

Tim ele barıp tiyeñçi.

İlgerkinin sanatı,

Bayırkının adatı,

Ölgöndörü ölüüçü,

Kalganı tirüü kaluuçu,

Ölgöndön kalgan ceñeni

Kereez kılıp aluuçu.

Asıldan kalgan köynögün,

Ak sandıktan kiyip al,

Tak ötkön kişi cök bolot,

Getirip de keserim"

Dervişler şöyle söyler:

"A kadınlar, kadınlar

Yalan söyleyen kafirler

Beylerin alayım dediği

Allah'ın size verdiği

Hani size gelenler?

Ak kürklü gömleğinizi

Parlatıp giysenize

İki bey alayım dedikten sonra

Öylece varsanıza

Eskilerin nasihati

Ataların adetleri

Ölenleri ölecek

Kalanları yaşayacak

Hayatta kalan, yengeyi

Miras bilip alacak.

Asilinizden kalan gömleğini

Ak sandıktan çıkarıp giyiver

Tek kalan kişi yoktur

Anan eki bekke tiyip al.”

Dubanalar şark urup,

Kökürögün tars urup,

Ayçolpon anda kep aytat;

“Kagılayın kудayım,

Menin kayrılбай ketken cubayım.

Momintip emgek tartkan şorduunu

Emdigiče bilbediñ.

Eki birdey dubana,

Kудayköy desem carbagin,

Çanaçın tüşpöy moynuñdan,

Tayağın tüşpöy koluñdan,

Çanaçıñ tüşpöy conuñdan,

Çokoyuñ tüşpöy butuñdan,

Kurcunuñ tüşpöy kötüñdön,

Uşuntip cürüp kuurap öt,

Körgöndön talkan surap öt,

Cakşılıktı körbögün,

Carıp cürüp ölbögün.”

Bayıştın uulu Bayaman

Basıp keldi canına,

Sonra iki beye varıverin"

Dervişler hiddetle vurup

Göğüslerini yumruklayıp

Ayçolpon o zaman şöyle söyler:

"Kurban olayım Allah'ım

Benim geri dönmeyen sevdiğim

Böyle dert çeken talihsizi

Şimdiye kadar bilmediniz

Bu iki derviş

Dini bütün desem de bakmayın

Çanak eksik olmaz boynundan

Asa eksik olmaz elinden

Hırkan eksik olmaz sırtından

Çarığın eksik olmaz ayağından

Heyben düşmez üstünden

Böylece kuruyup git

Her gördüğünden "talkan" iste

İyilik yüzü görme

Parçalan ama ölme"

Bayış'ın oğlu Bayaman

Geliverdi yanına

Celbegey kelet kaltıldap,
Kılıçtın uçu etekten
Çıgıp kelet cıltıldap.
Almaday başın alsam dep,
Ak bolot menen salsam dep,
Dubananın sözü öttü dep,
Başın alıp kalsam dep,
Dubana bolgon eki bek,
Bilip alıp kultıldap,
Çolok at menen möltüldöp,

[103]

Çokoydun çañı burtıldap,
Akkuları salpaktap,
Kurcundarı şalpaktap,
Kaçıp berdi talpaktap.
Arkasınan cügürüp,
Atañdın körün urayın,
Kutuldu dep küyünüp.
Akkuları salpaktap,
Kurcundarı şalpaktap,
Cıynga cete barganı.

Bağrı açık gelir sallanıp
Kılıcının ucu eteğinden
Çıkıvermiş parlayıp.
Elma gibi başını alsam deyip
Ak çelik ile kessem deyip
Dervişin sözü yetti deyip
Başını alıversem deyip
Derviş olan iki bey
Anlayıverip davranıp
Çolok at ile aniden

Pabucunun tozu havalanıp
Ak kuğuları çırpınıp
Heybeleri sallanıp
Kaçıverdi bocalayıp.
Arkasından koşturup
Babasının mezarını eşeyim
Kutuldu deyip üzülüp
Ak kuğuları çırpınıp
Heybeleri sallanıp
Kalabalığa yetişiverdi.

Altı miñ kişi ogulup,
Aylanasın alıptır,
Akcol, Darbas eki kul
Taktaga minip alıptır.
Altın kemer kurçanıp,
Ayday betin nur çalıp,
Kul kuturup şartıldap,
Kurçangan kuru carkıldap.
Akcol, Darbas eki bek,
Urgaaçı, erkek eki bet.
Erkeçten ulak tarttırıp,
El ogulup et tartıp,
Eki bara bir tartıp,
Kaldayıp turgan karı bar,
Kasiyettüü baarı bar,
Buralıp cürgön kızdar bar,
Kasabaluu kelin bar,
Altı miñdey eli bar,
Aydiñ talaa ceri bar.
Añgemege batışıp,
Erkek menen urgaaçı

Altı bin kişi toplanıp
Etrafını evirmiştir
Akcol, Darbas adlı iki köle
Tahta oturuvermiştir.
Altın kemer kuşanıp
Ay gibi yüzlerini nur basıp
Köleler yerlerinde duramayıp
Kuşandığı kemeri parlayıp
Akcol, Darbas iki köle
Kadın, erkek hepsi gelip
Tekeden oğlak setirip
Halk toplanıp et dağıtıp
İkişer ikişer dağıtıp
Sırtı kambur ihtiyar var
Haysiyetli halkı var
Burmali kızları var
Kasabalı gelinler var
Altı bin kadar insanı var
Verimli toprakları var
Eğlenceye dalıp
Erkek ile kadınlar

Eki bölök tartışıp,
Añgemege batışıp.
Ak miltığı kolunda,
Altın cambı atışıp,
Adep ulak tartışıp.
Kız-kelin menen boz baldar
Aralaşa catışıp,
Attarı corgo çanaday,
Abışkası çalkılap,
Altı çaşar baladay.
Sarttarı cüröt ormoyup,
Kempirler cüröt borboyup,
Kulunduu beesin minişip,
Çaldarı cüröt bir çette

[104]

Ustakanga kızıkkın
Atasına uçkaşıp,
Baldarı cüröt bir çette.
Domburaçı, ırçısı,
Toptop cüröt ırçısı.
Keñ bagalek, çoñ caka,

İki kısma ayrılıp
Eğlenceye dalıp
Ak tüfeği elinde
Altın "cambı" atıp
Geleneksel oğlak çekişip
Kız gelin ile delikanlılar
Birbirlerine karışıp
Atları kızaktaki yorga gibi
İhtiyarları yerinde duramayıp
Altı yaşındaki çocuk gibi
Sartları başı geride yürüyüp
Kocakarılar iki büklüm yürüyüp
Taylı kısıraklara binip
Yaşlıları yürür bir kenarda

Ustasına heveslenen
Babasına öykünen
Çocukları yürür bir kenarda
Domburacısı, "ırçı"sı
Grup grup yürür "ırçı"sı
Bol paça, geniş yaka

Kunduz karmap cargakka,
Baydın uulu barkıldap,
Balbandın baarı çalkıldap.
Ölöñgüçü duuldap,
Onu, beşi şuuldap.
Ölöñ aytıp bakırıp,
Öyüz-büyüz çakırıp,
Kökbörü tartıp kıykırıp,
Körüngöndü bakırıp.
Astıma tuura kelbe dep,
Atañ menen eneñe
Egerde asti berbe dep,
Kökbörü tartıp cardanıp,
Körgön kişi tañ kalıp.
Dubanalar şark urup,
Kökbörügün tars urup,
Akcol, Darbas eki bek,
Ayta turgan dalay kep:
“Dubana kıldı caş baştı,
Kalender kıldı kakbaştı
Casagan alla, caa alla,

Samur dikip deriye
Beyin oğlu bağırıp
Pehlivanların hepsi dağılıp
Irçısı çığırıp
Beşi, onu mırıldanıp
Şarkı söyleyip bağırıp
Ötede beride çığlık atıp
"Kökbörü" oynayıp haykırıp
Görünenlere bağırıp
Önüme dikelme deyip
Baban ile annene bile
Sakın sıranı verme deyip
"Kökbörü" oynayıp heveslenip
Gören kişi hayret edip
Dervişler şiddetle vurup
Göğüslerini yumruklayıp
Akcol, Darbas iki köle
Şunları söyleyiverir:
"Derviş kıldı delikanlıyı
Kalender kıldı zavallıyı
Yaradan Allah, ya Allah

Canım kurban bir alla,
Akcol, Darbas eki bek,
Urgaaçı, erkek eki bet,
Bu kılğanıñ çeki dep.
Toyuñ toygo ulansın,
Toygo kelip dubana,
Torko kiyip kubansın,
Aşñ aşka ulansın,
Aşka kelgen dubana,
Ak çapan kiyip kubansın.”
Dubanalar kultuldap,
Çolok atı bultuldap.
“Akcol, Darbas eki bek,
Sizge ayta turgan dalay kep,
Eki birdey dubana,
Bizdi kuday kıldı ubara.”
Eki çapan aldı emi,
Bu da bolso nasip dep,
[105]
Takımga kısıp saldı emi.
“Ay, aksakaldar, karılar,

Canım kurban bir Allah
Akcol, Darbas iki bey
Kadın, erkek hepsi de
Bu yaptığın yanlış deyip
Toyun toya ulansın
Toya gelip derviş
"Torko" giyip sevinsin
Aşın aşka ulansın
Aşa gelen derviş
Ak kaftan giyip sevinsin"
Dervişler sallanıp
Çolak atları doğrulup
"Akcol, Darbas iki bey
Size söylediğim sözler
Bu iki dervişi de
Allah başımıza dert etti"
İki kaftan aldı şimdi
Bu da nasip olsun deyip
Eyere iliştirdi şimdi.
"Ey, aksakallar, ihtiyarlar

Baarıñ kulak salıñar,
O, bugün-bügün munar bar,
Adaşıp ketçü tuman bar,
Algır bürküt tınar bar,
Alıstan kelgen çınar bar.
Kızıl kuyruk nar kelet,
Kızıl altın zar kelet,
Alpkarakuş aylanat,
Añdagan bende tañ kalat.
Cagoosu altın düynödö
Şumkar kelet dep uktum,
Cabuuusu altın çarkıldap
Tulpar kelet dep uktum,
Suuda süzüp silkingen
Kunduz kelet dep uktum,
Tört töbölüü asmanda
Cıldız kelet dep uktum,
Kurçalbay turgan salmaktuu
Lögü kelet dep uktum,
Bilk ettirbey çeñgeldep,
Begi kelet dep uktum,

Hepiniz kulak verin
İşte bugün "muñar" var
Yolu şaşırtacak duman var
"Algır", "bürküt", "tınar" var
Eskilerden kalan çınar var
Kızıl kuyruklu deve gelir
Kızıl altın, mücevher gelir
"Alpkarakuş" döner durur
Gören insan şaşıırır
"Cagoosu" altın dünyada
Atmaca gelir diye duydum
Altın örtüsü parlayıp
"Tulpar" gelir diye duydum
Suda yüzüp silkinen
Samur gelir diye duydum
Dört katlı gökyüzünden
Yıldız gelir diye duydum
Ağır yük yüklenmemiş
Devesi gelir diye duydum
Ansızın saldırıveren
Beyi gelir diye duydum

Bu emine boluuçu?

Akcol, Darbas eki bek,

Bu kılğanıñ çeki bek.

Kemege kazgan boz baldar,

Baçayı kiygen kız baldar,

Balbanga tüşkön boz baldar,

Domburaçı, ırçılar,

Çogulup kelgen ırçılar,

Sınap kelgen sınçılar,

Uşak aytçu tıñçılar,

Çogulup turgan karılar,

Curtuñ menen baarıñar,

Ambarga kuygan dan kana?

Asilkanday kan kana?

Toktobayday er kana?

Kara kulak şer kana?

Kaynap catkan er kana?

Altın darga kurgan kim?

Asıldan kalgan balanı

Alıp ketip urgan kim?

Kümüştön dardı kurgan kim?

Bu ne demektir ki?

Akcol, Darbas iki bey

Bu yaptığın yanlış bey

"Kemege" kazan delikanlılar

"Baçayı" giyen genç kızlar

Güreş tutan delikanlılar

Dombıracılar, ırçılar

Toplanıveren ırçılar

Kolaçan eden "sınçı"lar

Dedikodu yapan casuslar

Toplanıveren ihtiyarlar

Halkımız ile hepimiz

Ambardaki buğday hani?

Asılkan gibi han hani?

Toktobay gibi yiğit hani?

Kara kulaklı aslan hani?

Kaynaşıp duran er hani?

Altın darağacını kuran kim?

Asil'den kalan çocuğu

Götürüp de vuran kim?

Gümüş darağacını kuran kim?

Közöldön kalgan balanı

Yiğitten arta kalanı yavruyu

[106]

Karmap alıp urgan kim?

Yakalayıp vuran kim?

Aytıp catkan akın kim?

Okuyup duran "akın" kim?

A kandarıña cakın kim?

Hanlarınıza yakın kim?

Masilat aytçu barıñ kim?

Akıl verecek kişiniz kim?

Baş karmagan kariñ kim?

Sahib çıkan ihtiyarınız kim?

Çogulup turgan canıñ kim?

Toplanıveren canlarınız kim?

Çoñ süylögön çoñuñ kim?

Yerinde konuşan büyüğünüz kim?

Çogulup turgan can kana?

Toplanıveren can hani?

Çoguu kalgan mal kana?

Çoğu kalmış mal hani?

Altın, kümüş zer kana?

Altın, gümüş, mücevher hani?

Eki Çolpon car kana?

İki Çolpon yar hani?

Alamın degen kan kana?

Alayım diyen han hani?

Aytkan sözdü bildiñbi,

Söylenilenleri anladınız mı?

Kulagiña ildiñbi,

Kulağınıza aldınız mı?

Altın takka mindiñbi,

Altın tahtta oturdunuz mu

Akcol, Darbas bildiñbi?

Akcol'u, Darbas'ı bildiniz mi?

Alla aytıp dubana,

Allah deyip derviş

Astıña tuura keldimbi?

Önüne doğru geldim mi?

Addanı aytçu men belem,

Aşkı söyleyen ben miyim

Ayçolpon alçu sen beleñ?
Dubana bolçu men belem,
Tulpar minçü sen beleñ?
Akşumkar salçu sen beleñ,
Alıstan kelçü men belem,
Ayçolpon alçu sen beleñ?
Akcol, Darbas eki bek,
Bu kılğanıñ çeki dep.
Toy tarkatıp salalı,
Beşembinin künü eken,
Cumanın kadir tünü eken,
Tüşton kalbay baralı,
Ayçolpondu alalı.”
Aytkan sözü akıl dep,
Dubananıkı makul dep,
Toy tarkatıp saldı emi,
Tobu menen attanıp,
Altın takka mindi emi.
Altın kemer çalınıp,
Boz argımak cetelep,
Celdetter çukul celkelep,

Ayçolpon'u alacak sen misin
Derviş olacak ben miyim
"Tulpar"a binecek sen misin?
Ak atmaca salacak sen misin
Uzaktan gelecek ben miyim
Ayçolpon'u alacak sen misin?
Akcol, Darbas iki bey
Bu yaptığınız yanlış deyip
Toy düzenleyiverelim
Perşembe günü iken
Hayırlı cuma gecesinde
Uykuya dalmadan varalım
Ayçolpon'u alalım"
Söylediği sözü akıllıca deyip
Dervişinki makul deyip
Toy düzenleyiverdi şimdi
İkisi birden ata binip
Altın tahta oturdu şimdi.
Altın kemer kuşanıp
Boz "argımak"ı yedekleyip
Cellatlar hemen takip edip

Çolok minip kutuldap,
Çoguu eldin içinde
Dubana cüröt kultuldap.
Katar tartıp cardanıp,
Karagan bende tañ kalıp,

[107]

Cerdin baarı çañ bolup,
Cetalbay kişi mañ bolup,
Tegerektep kaldı emi,
Tegi neme kalbay bardı emi.
Ayçolpon uulu eköönü,
Altı kurçap aldı emi,
Altı miñ kişi bardı emi.
Ayta turgan dalay kep,
Urgaaçı, erkek eki bet,
Altı katın, altı erkek,
Araçığa bardı emi.
Arkasında dubana
A da koşo bardı emi.
Elden murda katındar
Sen aytkın dep türtkülöp,

Çolak ata binip sıyrılıp
Tüm insanların içinde
Derviş yürüyüp yıldırayıp
Sıra sıra insanlar meraklanıp
Gören adamlar hayret edip
Her taraf toza bulanıp
Kimse yetişemeyip afallayıp
Çevreleyiverdiler şimdi
Hiç kimse kalmayıverdi şimdi
Ayçolpon'un oğlu ikisinin
Altı kere çevresinde döndü şimdi
Altı bin kadar kişi vardı şimdi
Söyleyiverdi epeyce
Kadın, erkek iki taraf
Altı kadın, altı erkek
Dünürçülüğe vardı şimdi
Arkasındaki derviş
O da koşuverdi şimdi
Kalabalıktan önce kadınlar
Sen söyle deyip dürtükleyip

Birin biri kıynaşıp,
Bir sıyradan ıylaşıp.
Kuday kıldı dep aytıp,
Kuduñdaşıp kep aytıp,
Kuday kılşa kantebiz,
Bekter alam dep aytıp,
Bezildep katın kep aytıp,
Kuday kılşa kantebiz,
Bekter alam degeni,
Aksakalga ep keldi,
Ayçolpon sizge kep keldi.
Ayçolpon anda kep aytat:
Atanı, kokuy katındar,
Emne keldiñ? dep aytat,
“Ne betim menen tiyemin
Bekterimdi estesem,
Bezildep uçup küyömün.
Kuldarga kantip tiyemin,
Kantip kubanç kılıp cürömün,
Aram şorpo eki kul,
Uşuga kantip tiyemin.

Birbirlerine eziyet edip
Birçok defa ağlaşıp
Allah'ın takdiri deyip
Çok sevinip şöyle deyip
Allah emrettiyse ne yaparız
Beyler alayım diye söyleyip
Kadınlar telaşlanıp şöyle söyler
Allah emrettiyse ne yaparız
Beylerin alayım demesine
Aksakala makul geldi
Ayçolpon size teklif geldi
Ayçolpon o zaman şöyle söyler
Atası kahrolası kadınlar
Niye geldiniz? diye söyler
"Hangi yüzümle evlenirim
Beylerimi hatırlasam
Hastalanıp yanarım
Kölelerle nasıl evlenirim
Nasıl mutlu olup yaşarım
Lanet, dinsiz iki köle
Onlarla nasıl evlenirim?

Tiy dep catkan katındar
Alkımıña siyemin.
Anıktap içim küyömün,
Akcoldu kantip süyömün,
Ar corugun estesem,
Altımış cıl küyömün.
Aytp kelgen aksakal,
Alkımıña siyemin.
Cakşı işimdi bilgizdim,

[108]

Araga kelgen aksakal,
Silerdi asılımdın barında
Ak saray üygö kirkizdim,
Tattuu daam bergizdim.
Silerge taazim menen cürgömün,
Cumşak süylöp baarıña,
Cügünüp keldim karıña.
Erge tiy dep entelep,
Eki kuldu kolunan
Siler keldiñ cetelep.
Eki bekti esteseñ,

Evlen deyip durmuş kadınlar
Soyunuza sayarım.
Gerçekten içten yanarım
Akcol'u nasıl severim
Her halini hatırlasam
Altmış yıl yanarım
Konuşup duran aksakal
Soyunuza sayarım.
Size iyi davrandım

Aracı gelen aksakal
Sizleri asilimin sağlığında
Ak saray evime kabul ettim
Tatlı aşımdayan yedirdim
Sizlere saygılı davrandım
Tatlı söyleyip hepinize
Yaşlınıza diz çöküverdim
Yiğitle evlen deyip acele edip
İki köleyi elinden
Siz getirdiniz yanınızda
İki beyi hatırlayıp da

İzdep koysoñ bolboybu,
Eki kul alam degende
Muştap koysoñ bolboybu.
Telegeyi teñ ele,
Canış, Bayış eki bek,
Kay kırgızdan kem ele.
Altı Şaar kalkıña
Kalaluu korgon çep ele,
Kaçan caman neme ele,
Kayır aytsam oşondo
Anan aksakaldar cemele.
Atanı Bayış çolponum,
Uşu cerde bolboduñ,
Atanı Bayış oyronum,
Cabırkap turgan kezimde
Canımda çukul bolboduñ.
Bekterdi estep küyömün,
Kuldardı kantıp süyömün,
Ölüp kalıp bul cerden
Maaşarda barıp körömün.”
Katındar menen uruşup,

Arayıverseniz olmaz mıydı?
İki köle alayım dediğimde
Öldürüverseniz olmaz mıydı?
Her işi yolunda idi
Canış, Bayış iki bey
Hangi Kırgız'dan kötü idi?
Altı Şaar halkınıza
Korunaklı kale sığınak idi
Ne zaman kötü kişi oldular
Hayır dersem şu anda
O zaman aksakallar küfredin
Kahrolası Bayış, yiğidim
Buraya gelivermedin
Kahrolası Bayış, sevdiğim
Çile çekip durduğumda
Hemen yanımda olmadın
Beyleri hatırlayıp yanarım
O köleleri nasıl severim
Ölüverip buracıkta
Ancak mahşerde görürüm"
Kadınlarla birbirine girip

Katındar ugup kalıptır,
Kabaktarı tırışıp.
“Bu calapka barayın,
Başın kesip salayın,
Çep karmagan balasın
Tepkedey başın alayın,
Munu teptegiz kılıp salayın,
Baykap turup men aytsam,
Men bagayın dep aytsam,
A, tiybey kantip koyosuñ,
Tekeber kılsañ, söz ukpay,
Tee balanı soyosuñ.”
Anda dubanalar kep aytat:

[109]

“A, kuday urgan katındar,
Tiyip algın kapırlar,
Cakşılar kuru kalabı,
Erge tiybey caş katın,
Kuday urup salabı?
Erge tiyip alıñar,
Eki bala silerde

Kadınlr duyuvermişir
Göz kapaklarını kırıştırap
"Bu kahpeye varayım
Başını kesivereyim
Savunmasız çocuğunu
Ufacık başını keseyim
Bunu yapayalınız bırakayım
Ben yolunca söylesem
Evleneyim diye söylesem
Evlenmeyip de ne yapacaksın?
Kibirlenip söz dinlemezsın
O yavruyu öldürürsün"
O zaman dervişler şöyle der:

"Kahrolası kadınlr
Evleniverin kafirler
İyiler eli boş kalır mı
Yiğide varmayan genç kadını
Allah kahreder mi?
Yiğitlere varınız
İki çocuğu sizler de

Erkeletip bağınar.
Bayırkının sanatı,
Erge tiybeyim dep aytkan,
İlgerkinin adatı.
Kalaluu korgon çep bolot,
Kanga tiybey koygonuñ
Karıgança kek bolot.”
Balası turup kep aytat:
“Aylanayın apake,
Akcolgo tiybe men üçün,
Akıret ketem sen üçün,
Ölsöm ölüp kalayın,
Akıret közdöy barayın,
Ölgüçöktü apake,
Eki közüñ karayın.”
Calgız bala burkurap,
Calındap küyüp çırkırıp,
Catıp kaldı tırpırıp.
Balanı koldon cetelep,
Celdetter karmap entelep,
Bala barat bakırıp,

Nazlandırıp büyütüverin.
Eskilerin nasihatı
Kocaya varmam demek
Eskilerin âdeti.
Sığınaklı, korunaklı kale olur
Hana varmayışınız
Yaşlanıncaya dek kin olur
Çocuğu kalkıp şöyle söyler:
"Kurban olayım, anneciğim
Akcol'a varma benim için
Ölüp gideyim senin için
Ölürsem ölüvereyim
Ahirete doğru gideyim
Ölene kadar anneciğim
İki gözüne bakayım"
Zavallı yavru feryat edip
Yalvarıp, içi yanıp, ağlayıp
Yatıverdi çırpırıp
Çocuğu elinden tutup
Cellatlar aniden yakalayıp
Çocuk bağırı durup

Bayıkem kaçan kelet dep,
Baykuş bala çakırıp.
Eneleri cügürüp,
Atçan süyröp ketkende
Üstömöndöp küyügüp.
Ketip barat çırkırıp,
Catıp kaldı katındar
Tarañçıça bırpırıp.

Balasına Özün Taanıtkanı

Balanı darga alparıp,
Kolunan karmap cetelep,
Bala ıylap burkurap,
Ölümün dep çırkırıp,
Arkanga başın salarda,

[110]

İmere tartıp kalarda,
Çolok at menen entelep,
Cete kelgen artınan
Dubanalar kep aytat,

Beyim ne zaman gelir deyip
Zavallı çocuk bağırıp
Anneleri koşturup
Atlı sürükleyip götürürken
Yüz yerde nefesi kesilip
Gidiyor feryat edip
Kadınlar bakakalıp
Serçe gibi titreyip

Çocuğuna Kendini Tanıtması

Çocuğu darağacına götürüp
Elinden tutup itekleyip
Çocuk ağlayıp feryat edip
Öleceğim diye ağlayıp
Urgana başını taktığında

Etrafı çevrilip kalınca
Çolak at ile aniden
Geliverdi peşinden
Dervişler şöyle söyler

Toktogula dep aytat,
“Nazir bersin balanı
Men dubana alayın,
Kurcunuma salayın,
Kuurayımdı terdirtip,
Kıldırıp ookat alayın,
Kaşık kanın bergin dep,
Kim ekenin bilgin dep”
Balanı alıp karmadı,
Kandardın açuusu kelip kalganı.
Ak kuu uçtu talp etip,
Çıga tüştü oşondo
Altın kökül cark etip.
Kökülü turat carkıldap,
Kuldardın baarı kaltırap.
Karap turgan kaliñ el,
Töö bastı kılıp kaldı emi.
Kolu menen körüşüp,
Oozu menen öbüşüp,
Iylap catkan mından köp,
Etegi menen körüşüp,

Durun diye söyler
Adak verin çocuğı
Ben derviş alayım
Heybeme katayım
Çiçeklerimi toplatıp
Himayeme alayım
Bir kaşık kanını verin deyip
Kim olduğunu bilin deyip"
Çocuğı alıp yakaladı
Hanlar sinirleniverdi.
Ak kuğu uçtu çırpınıp
Çıkıverdi o anda
Altın kakülü savrulup
Kakülü savrulup durup
Kölelerin hepsi bırakıp.
Bakıp duran kalabalık halk
"Töö bastı" oynayıverdiler şimdi
Birbirleriyle tokalaşıp
Birbirleriyle öpüşüp
Ağlayıverenler bundan çok
Diğerleriyle görüşüp

Eldin baarı öbüşüp,
Kuldardın baarı şaldayıp,
Eki katın esi oop,
Olturup kaldı daldayıp.
Tiktep turdu kapırlar,
Tilden kaldı katındar.
Bayış barıp kep aytat,
Kuday urgan Ayçolpon,
Taanıysıñbı dep aytat,
Kayta oşondo bakırıp,
Künçolpondu çakırıp,
Kayta baştan körüşüp,
Koldon karmap öbüşüp,
Kayra tartıp bardı emi.
Aksakaldar karısı,
Asılga keldi baarısı.
Karısı kayta körüşüp,
Katındar menen öbüşüp,
Akcol, Darbas eki kul,
Karap turdu ürpüyüp.

[111]

Halkın hepsi öpüşüp
Kölelerin hepsi bitap düşüp
İki kadının aklı gidip
Oturup kaldı serilip.
Dimdik durup kafirler
Suspus oldu kadınlar
Bayış varıp şöyle söyler
Kahrolası Ayçolpon
Tanıyor musun diye söyler
Tekrar tekrar bağırıp
Künçolpon'u çağırıp
Tekrar tekrar görüşüp
Elinden tutup öpüşüp
Geri dönüverdi şimdi
Aksakalları, ihtiyarı
Asıl'a geldi hepsi
İhtiyarı ile tekrar görüşüp
Kadınlar ile öpüşüp
Akcol, Darbas iki köle
Bakıp durdu hırslanıp

Akırındap bardı emi,
Beri kel dep çakırıp,
Kılıç menen çappadı,
Kamçı menen urbadı,
Arbak urgur dep ayttı,
“Öltürüp koysom barasıñ,
Şeyit keçip kalasıñ.”
Kıya tartıp aldı emi,
Kılıçın sürüp kaldı emi,
Dalısının keçirin
Tört elidey aldı emi,
Cürö bergin dep aytıp,
Uruksat berip saldı emi.
Altın taktı astınan
Akırın tartıp aldı emi,
Ak tuncurdan şeysepti,
Bölögünön saldı emi.
Ak calgasın dep aytıp,
Ar kişisi kep aytıp,
Uşu turgan kalıñ el,
Baarısı birge kelişip,

Yavaş yavaş vardı şimdi
Beri gel deyip çağırıp
Kılıcını saplamadı
Kamçı ile vurmadı
Kahrolası diye söyledi
"Öldürürsem gider de
Şehit olup kalırsın"
Yolunu kesiverdi şimdi
Kılıcını alıverdi şimdi
Sırtındaki kemikleri
Dörder parmak kesti şimdi
Yürüyöver diye söyleyip
Müsaade verdi şimdi
Altın tahtı altından
Yavaşça çekiverdi şimdi
"Ak tuncur" tüyünden yatağı
Parçalayıverdi şimdi.
Allah versin diye söyleyip
Herkes bir şey söyleyip
Şu duran kalabalık halk
Hepsi bir araya toplanıp

Aksarbaşıl koy soyup,
Ay tuyaktan bee soyup,
Eki katın cügürüp,
Eç candar kalbay süyünüp,
Kalkına kabar saldı emi,
Toguz kişi çapkılap
Abışka közdöy ketti emi,
Abışkaga cetti emi.
Ay, aylanayın Asılkan,
Baldarıñ keldi dep aytat,
Abışka catat bakırıp,
Baldarım dep çakırıp,
Atkan oktoy zırkırıp,
Kan agıp tur şırkırıp.
Canış, Bayış eki bek,
Canday koyup çapkılap,
Murun bargan kişiler
Kiyindirip aldı emi,
Canış, Bayış eki bek,
Ak boz beenin sütünö
Kirindirip saldı emi.

Sarı başlı ak koyun kesip
Tek toynaklı kısrak kesip
İki kadın koşturup
Hiç sevinmeyen kalmayıp
Halkına haber saldı şimdi
Dokuz kişi at sürüp
İhtiyara doğru gitti şimdi
İhtiyara vardı şimdi.
Ey, kurban olayım Asılkan
Yavrularım geldi diye söyler
İhtiyar bağırıp durur
Yavrularım diye çağırıp
Ok gibi yerinden fırlayıp
Kanı akıp şırıldayıp
Canış, Bayış iki bey
Yan yana at sürüp
Önce varan kişiler
Giydiriverdiler şimdi
Canış, Bayış iki bey
Ak boz kısrağın sütüne
Daldırıverdiler şimdi

Arabaga salışıp,
Adamdın baarı carışıp,
Ayçolpon menen Künçolpon

[112]

Üyünö alıp barışıp,
Asıl kiyim kiygizip,
Altın takka mingizip,
Altın saray üyünö
Asılkandı kirgizip,
Biriŝip kalıñar,
Belkıstan kabar alıñar.
Anda Bayış kep aytat,
Tokson uul, tokson kız,
Koşo cürgün dep aytat.
Anı ugup kalıptır,
Akmaktardan bir toguz
Bölünüşüp alıptır.
Keñ bagalak, çoñ caka,
Kunduz karmap cargakka,
Köyröñdördön bir mınça,
Balbandardan bir çakan,

Arabaya koyup
İnsanların hepsi yarışıp
Ayçolpon ile Künçolpon

Evlerine götürüp
Asıl kıyafetler giyip
Altın tahta bindirip
Altın saray evine
Asılkan'ı sokup
Bir arada durunuz
Belkıs'tan haber alınız.
O zaman Bayış şöyle söyler
Doksan oğul, doksan kız
Koşuverin diye söyler
Onu duyuvermiŝtir
Ahmaklardan "bir dokuz"
Bölünövermiŝlerdir.
Bol paça, geniş yaka
Samur iliŝtirip deriye
Övünenlerden birçoğu
Pehlivanlardan birkaçı

Bardañdardan bir neçe.
Koñ karga atıp korkutkan,
Booz katın çoçutkan,
Mergenderden biri neçe,
Çoguluşup kalıptır,
Çoguusu menen akmaktan
On çaktısı barıptır.
Ak señirdin uçuna
Aylana çaap barıptır,
Ayday bolgon Belkısñ,
Anı körüp alıptır.
Aldıdan kelgen düşman dep,
Zambirek menen koyuπτur,
Bargandardı soyuπτur.
Altın caak sır cebe,
Arkasına koyuπτur
Aylanmaluu altı atar,
Alıs atıp ciberdi,
Akmaktardın baarısın
Añgi aygırday imerdi.
On beşti Belkıs soyuπτur,

Tüfeklerden bir kısmı
Korkuluk karga atıp korkutan
Gebe kadınları ürküten
Avcılardan birkaçı
Toplanıvermişlerdir.
Toplananlarla ahmakların
On kadarı varmıştır.
Dağ eteğinin ucuna
At koşturup varmıştır
Ay gibi Belkıs'ınız
Onu görüvermiştir.
Karşıdan gelen düşman deyip
Tüfikle ateş etmiştir
Varanları öldürmüştür.
Altından sırlı ok temrenini
Arkasına koymuştur
Dönerli altı atarını
Uzağa doğru attı
Ahmakların hepsini
Huysuz aygır gibi sersemletti.
Belkıs on beşini öldürmüştür.

Molo kılıp ölügün
Şaşpay üyüp koyuotur.
Biröo cetip kep aytıp,
Kırıp saldı dep aytıp,
Ak tulpar minip koykoyup,
Asıl Bayış bolpoyup,
Tokson kelin, tokson kız,

[113]

Bayıştın uulu Bayaman
Kız-kelindi erçitip,
Kınaluu corgo mingizip,
Baarına kızıl kiygizip,
Kızıl ala tuu alıp,
Kızdardın çaçı çubalıp,
Kelindin baarı buralıp,
Artınan çañı çubalıp,
Ak kurcunga teñge alıp,
Ak tulpar menen bolpoyup,
Asılıñ Bayış koykoyup.
Altın zambil alışıp,
Atka minip carışıp,

Kabir yapıp ölülere
Acele etmeden gömmüştür.
Biri gidip şöyle deyip
Yok etti diye söyleyip
"Ak tulpar"a binip yıldırayıp
Asıl Bayış yaklaşıp
Doksan gelin, doksan kız

Bayış'ın oğlu Bayaman
Kız-gelini yanına alıp
Kınalı yorgaya bindirip
Hepsini kırmızı giydirip
Kırmızılı bayrak alıp
Kızların saçını savrulup
Gelinlerin hepsi burmalı
Ardından toz toprağa karışıp
Ak heybesine "teñge" alıp
"Ak tulpar" ile yaklaşıp
Asiliniz Bayış yıldırayıp
Altın sedye alıp
Ata binip yarışıp

CanıŖ, BayıŖ eki bek,
Astına murun barıŖıp,
Belkıs dep BayıŖ kıykırat,
Men keldim dep akırat.
Akırın dep sılanıp,
Anda Belkıs uyalıp.
BayıŖ bardı sabılıp,
Moynuna boto salınıp,
CanıŖ bardı calınıp,
Calpı boto salınıp.
Tokson kelin, tokson kız,
Baarı boto salınıp,
Izat kılıp urmattap,
Baygambardın sünnöt dep
Kınaluu corgo mingizip,
Tokson kelin, tokson kız,
Ortosuna kirgizip,
Eldin baarı süyünüp,
Astınan ıgıp katındar
Tege aıp cügürüp,
Apası ıktı kubanıp.

CanıŖ, BayıŖ iki bey
En nden varıp
BayıŖ Belkıs diye haykırıp
Ben geldim diye çağırıp
Sakin ol diye sıvazlanıp
O zaman Belkıs utanıp
BayıŖ vardı yalvarıp
Boynuna mushaf takınıp
CanıŖ vardı yalvarıp
Hepsi mushaf takınıp
Doksan gelin, doksan kız
Hepsi mushaf takınıp
Saygı gösterip hürmet edip
Peygamberin sünneti deyip
Kınalı yorgaya bindirip
Doksan gelin, doksan kız
Aralarına alıp
Halkın tümü sevinip
Önlerine çıkıp kadınlar
"Tege" saçıp koŖturup
Annesi ıktı sevinip.

Ayçolpon menen Künçolpon

Altın çaçıp buralıp,

Kümüş teñge çaçışıp,

Küyüttüü kişi çaşışıp.

Ayçolpon turat buralıp,

Adamdın baarı kubanıp,

Asıldığın bilgizip,

Altın üygö kirgizip,

Ak tuncurdan barda caap,

Kalkına kabar saldı emi.

Kança kün toy kılıp,

[114]

Asılıñ Bayış aldı emi,

Tokson künü toy kılıp,

Elüü moldo cıydı emi,

Eziltip nike kıydı emi.

Ayçolpon turat süyünüp,

Siñdi kılıp aldım dep,

Kuday berip saldı dep,

Birigişin cırğaşıp,

Koşuluşup salamat,

Ayçolpon ile Künçolpon

Altın saçıp savrulup

Gümüş "teñge" saçışıp

Kederli insanlar ağlaşıp

Ayçolpon durur burmalı

İnsanların hepsi sevinip

Asilliğini bildirip

"Altın üy"e sokup

Ak tuncur tüyünden perde çekip

Halkına haber saldı şimdi

Günlerce ziyafet düzenleyip

Asiliniz Bayış aldı şimdi

Doksan gün toy verip

Elli molla getirdi şimdi

Emredip nikah kıydı şimdi

Ayçolpon durur sevinip

Kız kardeş bilip aldım deyip

Allah emretti deyip

Birleşenler refaha erip

Selamtle birleşip

Koş aman bol cigitter,

Kazal büttü tamamat.

[115]

Sağ-salim kalın yiğitler

Gazel tamama erdi.

II.
CUSUPAALI CANAYEV
VARYANTI

KIRGIZ TÜRKÇESİ

Söz Başı

Altı Şaar ziminde abalkı zamanda bir padişa köp çaşka bargan eken. Bala tilep, zar ıylap cürüp, oşol adam karıgan eken. Akırdı dubası kabıl bolup, Canış, Bayış attuu eki bala körgön. Baldar er cetip, on beş çaşka bargan eken. Alardın kabarı kalmaktın padişası Şumurutka dayın boldu. Eköön tübölük bantka salmak boldu. “Men kolgo түşüröm” dep Celmayan söz berip, padişanın kızın almak boldu. Alarga barmak boldu. Baramın dep bir cılı colgo saldı. Padişa toguz cıl karal künün kütüp kaldı.

Altı Şaar ziminge barıp, ayıl çetinde köpkö cürüp, çoo cayın tartıp bilip, padişa aldında kızmat etti. Kızmatı padişaga anık cetti. Toguz cıl dooron sürdü. Bir künü cigit calañ eerçitip, uuga cürdü. Can körbögön çölgö kirdi. Talaada tamak içip, es alıp oturgan çakta Canış, Bayıška kep saldı. “Oy, padişa, biz mında cürdük. Köp dooron cürdük. Ala-Köl atalgan alış cer bar. Oşogo barıp, aňgemege kanalı, Ala-Köl on eki kündük col. Can körbögön neçen

TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Giriş

Çok eski zamanlarda Altı Şaar bölgesinde çok yaşlı bir padişah vardır. Çocuk dileyip ağlayarak bu adam ihtiyarlar. Nihayet duası kabul olup, Canış, Bayış adlı iki çocuğu olur. Çocuklar yiğit olup on beş yaşına gelir ve onların haberi Kalmuk padişahı Şumurut'a da ulaşır. İkisini de tutsak almak ister. Celmayan "Ben yakalarım" diye söz verip padişahın kızını almak ister. Onlara gitmek isteyip yola çıkar ve bir yılı yolda geçer. Padişah dokuz yıl boyunca vaat edilen günün gelmesini bekler.

Altı Şaar bölgesine varıp obaların bir kenarında uzun süre yaşayıp yaşlılığını düşünerek padişahın ülkesinde hizmet eder. Hizmeti padişah tarafından duyulur. Bu arada dokuz yıllık süre geçer. Bir gün yiğitleri peşinden ava götürür. Kırdı yiyip içip, dinlenmek için oturdukları sırada Celmayan, Canış'la Bayış'a şöyle söyler: "Ah, padişahım, burada yeterince avlandık. Çok zaman geçirdik. Ala-Köl adlı su kenarı var. Oraya varıp

makuluktar Ala-Kölgö tolot. Bir acayıp cer. Añgeme kılıp, kölgö barsak dedi. [121] Kırk cigit, seksen mergen alsak dedi. Attanıp baarıbız barsak” dedi. Celmayandın sözün makul kördü, attanıp baarı da barmak boldu. Adırdan attın baarın aydatıp, külüktördün kökülün baylatıp Ala-Kölgö barmakka, añgemege kanmakka kumar boldu. Celmayan cürdü bulardın balaaga başın salmakka, kiripter kılmak boldu, alıp barıp, til bilbegen kalmakka. Cuma küni ene-atadan bata alıp cönömök boldu. Bul eköö Cuma küni attanıp, Altı Şaar ziminden colgo saldı. Keremettüü Ayçolpon bekterdin azapka tüşörüp tüşündö bilip, alardın aldınan tosüp, sözgö aldı:

“Aylanayın padişam,
Azıraak sabır kıla tur,
Katın da bolso mendeyge
Atıñdın başın bura tur,
Aytamın kekim uga tur.

eğlenceye dalalım, Ala-Köl on iki günlük yol. Kimsenin görmediği ne mahlukatlar Ala-Köl'de dolu. Acayıp bir yer. Eğlence düzenlese, Ala-Köl'e varsak. Kırk yiği, seksen avcı alsak. Ata binip hepimiz varsak" der. Celmayan'ın sözünü makul görürler ve ata binip hepsi de gitmek ister. Tepelerden atların hepsini sürüp, cins atlarının kakülünü bağlatıp Ala-Köl'e varmayı, eğlenceye dalmayı arzularlar. Celmayan da dillerini bilmeyen Kalmuklara götürerek bunların başını belaya sokmak, yakalatıp cezalandırmak ister. Cuma günü anne-babasından dua alıp gitmek isterler. Bu ikisi bir cuma günü ata binip, Altı Şaar bölgesinden yola çıkarlar. Kerametli Ayçolpon bunların başının derde gireceğini rüyasında görüp, önlerine çıkıp söze başlar:

"Kurban olayım padişahım
Azıcık sabırlı oluver
Kadın olsam da benceğize
Atının başını çeviriver
Söylediğim söze uyuver

Altın booluu ak şumkar

Üydön çıgıp catıptır.

Cük aldında panarım

Suu tiyip sınıp atıptır,

Altı Şaar arzımdan

Bararıñdı bilbeymin,

Ala-Kölgö kuşuñdu

Salarıñdı bilbeymin.

Altı kündö kellersiñ,

Altı kündö kelbeseñ,

Altı cılda kellersiñ,

Ayçolpon menen Künçolpon,

Atakeñ menen enekeñ

Akıret cayda körörsüñ.

Ceti kündö kellersiñ,

Ceti kündö kelbeseñ,

Ceti cılda kellersiñ,

Ceti cılda kelbeseñ,

Cetimişte atakeñ,

Ak sütün bergen enekeñ,

Ayçolpon menen Künçolpon

Altın bağı ak atmaca

Evden çıkıvermiştir.

Yük altında fenerim

Su değıp kırılmıştır

Altı Şaar bölgesine

Varacağınızı bilemem

Ala Köl'e kuşunu

Salacağınızı bilemem.

Altı günde gelirsin

Altı günde gelmezsen

Altı yılda gelirsin

Ayçolpon ile Künçolpon'u

Babacığın ile anneciğini

Ahıret gününde görürsün.

Yedi günde gelirsin

Yedi günde gelmezsen

Yedi yılda gelirsin

Yedi yılda gelmezsen

Yetmiş yaşındaki babacığını

Ak sütünü veren anneciğini

Ayçolpon ile Künçolpon'u

Akıret cayda körörsün.

Attanıp colgo salarsın,

Aytkanda tilim albasın,

Barmagıñdı bir cerde

Kese tiştep kalarsın.

[122]

Ala-Kölgö bararsın,

Aytkanda tilim albasın,

Armanda bolup kalarsın.”

Katını aytıp korgodu,

Kança aytsa bolbodu.

Aldında turgan katinga

Katıra kamçı saldı ele,

Közünün çaşın köldötüp,

Muñkanıp ıylap kaldı ele.

Katındın tilin albastan,

Attanıp colgo saldı ele.

Şaardan çıgıp bölünüp,

Attardın baarın aydatıp,

Külüktün baarın şaylatıp,

Koş-koloñun caylatıp,

Ahıret gününde görürsün.

Ata binip yola düşersin

Söylediğim sözümü dinlemezsın

Parmağımı bir yerde

Dişinle ısırıp koparırsın.

Ala-Köl'e varırsın

Söylediğim sözümü dinlemezsın

Başını belaya sokarsın"

Kadını söylediklerini savundu

Ne söylediye de olmadı.

Önünde duran kadına

Sıkı bir kamçı atıverdi,

Gözünün yaşı sel olup

Acı acı ağlayıverdi.

Kadının sözünü dinlemeden

Ata binip yola çıkıverdi.

Şehirden çıkıp ayrılıp

Atların hepsini sürüp

Cins atlarının hepsini seçip

Koşum takımlarını yerleştirip

Attanıp colgo saldı ele.

Canış menen Bayıştın

Tayası bar ele,

Altımış çaşka bardı ele,

Kayda barat baldar dep,

Sobol aytıp kaldı ele,

Eerçitip üygö bardı ele,

Bara turgan colunun

Bayanın surap kaldı ele.

Tayası: “Oy, baldar, kayda barasıñar?” dep sobol suradı ele: “Ala-Köl degen cerge barıp, it agıtıp, kuş salıp, seyil kurup keleli dep, Ala Kölgö cürüp kaldık” dedi. Tayası: “Oy baldar, Ala-Köldün atın tapkan kim eken oşol? Öñü kara, içi sarı bir balakettüü bantçı bolso kerek. Silerdi Ala-Kölgö alparıp, balaaga başıñdı salat. Ala-Köldü men bilemin. Elüü kündük col, kalmak, kırgızdın çek arası, adam barbas, bargan adam üyün körbös. Kırk kündün colgo ketkenden kiyin acalıñdın cetkeni, üyüñdü körböysüñ, bar üyüñö kayt” dep, eköönö eki corgo mingizip, colgo

Ata binip yola çıkıverdi.

Canış ile Bayış'ın

Anneleri var idi

Altmış yaşında idi

Nereye gidiyor çocuklar diye

Soru soruvermişti

Takip edip eve varmıştı

Gideceği yolun

Neresi olduğunu soruvermişti

Annesi: "Ah, yavrularım, nereye gidiyorsunuz?" diye sorar: "Ala-Köl denen yere varıp köpek salıp, kuş uçuralım, gezinelim diye Ala-Köl'e gidiyoruz" derler. Annesi: "Ah, çocuklar, Ala-Köl'ün adını bulan kimdir? Dışı kara, içi sarı felaket getiren bir esirci olsa gerek. Sizi Ala-Köl'e götürüp başınızı belaya sokar. Ala-Köl'ü ben biliyorum. Elli günlük yol, Kalmuk-Kırgız'ın sınırı, adam gitmez, giden adam evine dönmez. Kırk gün yol gittikten sonra ecelin gelir, evini göremezsin, var evine dön" deyip, ikisini iki ata bindirip yola koydu. O sırada Celmayan geliverip: "Ah

saldı. Kele catıp Celmayan: “Oy, bekter, korkup barbay coldon kaytıp keldik dep kalkka kantip aytabız, sagızgandardan atıp alalık” dedi. Oşondo bekter oylonup: “Aytsa, aytpasa tögünbü, Ala-Kölgö barbasak bolbos” dep colgo saldı.

Altımışka çaşagan,

Karının tilin albadı.

Kumar bolgon eki bek

[123]

Ala-Kölgö baralı,

Celmayan cürdü bulardın

Balaaga başın salganı.

Ala-Köl közdöy bölünüp,

Attarın colgo saldı ele,

Aşuusu biyik toolordu,

Agını katuu suulardı

Aralap cürüp kaldı ele,

On eki kün bolgondo

Arkırap agıp biyaktan

Darıyaga bardı ele.

beyler, korkup da yoldan geri döndüğümüzü nasıl halka söyleriz, saksaganlardan atıp alalım" dediğinde beyler düşünüp: "Yalan söylese de söylemese de Ala-Köl'e varmasak olmaz" deyip yola koyulurlar.

Altmış yaşındaki

İhtiyarın sözünü dinlemediler.

İstekli olup iki beyle

Ala-Köl'e varalım

Celmayan ise bunların

Başını belaya sokmuştu.

Ala-Köl'e doğru ayrılıp

Atlarını yola sürmüşlerdi.

Geçitleri yüksek dağları

Akışı sert suları

Dolaşıp yürüyüvermişlerdi

On iki gün geçince

Bu tarafta çağlayıp duran

Irmağa varmışlardı

On eki kün karaldı

Uşunda bütüp kaldı ele.

Oşondo turup kep ayttı,

On eki kün karalı

Bütökön soñ turup emi ayttı:

“Altı Şaar Arzımda

Catkan bekter sen eleñ,

Ala-Kölgö baram dep,

Baştağan başçıñ men elem,

Ceti şaar Zımında

Catkan bekter sen eleñ,

Cekendüü kölgö baram dep,

Baştağan başçıñ men elem.

Caşımnda körgön cer kurusun

Adaşıp coldon kalıpımın,

Başka colgo salıpımın.”

Cürgülö dep eerçitip,

Attanıp colgo saldı ele,

Aşuusı biyik toolordu

Agımı katuu suulardı

Aralap cürüp kaldı ele.

On iki günlük vade

O anda bitivermişti.

O zaman durup şöyle dedi

On iki günlük vade

Bittikten sonra şöyle söyledi:

"Altı Şaar Arzımda

Yaşayan beyler sizsiniz

Ala-Köl'e varayım deyip

Öne geçen lider ben idim

Yedi şehir Zımın'da

Yaşayan beyler sizsiniz

Sazlı göle varayım diye

Öne geçen lideriniz ben idim

Gençliğimde gördüğüm yer kurusun

Yolumu şaşırılmışım

Başka yola sapıyorum"

Yürüyün deyip arkasına alıp

Ata binip yola çıkardı

Geçitleri yüksek dağları

Akışı sert suları

Sırayla geçiverdi.

Attardın baarın aydatıp,
Ayak, başın şaylatıp,
Tulpardın baarın uyultup,
Kırk toguz kün col cürüp,
Ala-Kölgö bardı ele.
Men aytayın silerge
Ala-Köldün bolcolun,
Alda Taala kuduret
Eki bekti koldogun.

[124]

Caydın künü boluptur,
Can körbögön makuluk
Baarı cogu toluptur.
Kazdarı uçup karkıldap,
Kanattarı carkıldap,
Köl üstünö toluptur,
Ayuusu cüröt alışıp,
Karışkır cüröt kabışıp,
Tülküsi cerde coyloşup,
Düynödöğü makuluk
Köl ceeginde oynoşup.

Atların hepsini sürüp
Başını ayağını oynatıp
"Tulpar"ların hepsini döndürüp
Kırk dokuz gün yol gidip
Ala-Köl'e varmıştı.
Ben anlatayım sizlere
Ala-Köl'ün durumunu
Kudretli Allah Teala
İki beyi kolla.

Bir yaz günü olmuştur
Görülmemiş mahlukattan
Ne varsa dolmuştur.
Kazları uçup gaklayıp
Kanatları çırpınıp
Göl üstüne dolmuştur
Ayısı yürüyüverip
Kurtları kapışıp durur
Tilkisi yerde avlanıp
Dünyadaki mahlukat
Göl kenarında oynaşıp.

Körgön soñ ayran tañ kaldı,
Çatırdı tigip caylanıp,
Cayında uktap kaldı ele,
Baarı cogun uktatıp,
Celmayan colgo saldı ele.
Konup catkan kalmaktın
Askerine bardı ele.
Kalmaktarga körüşüp,
Kol karmaşıp öbüşüp,
Kalmaktın kanı Şumurut
Kaşında turup kep aytat:
“Alıp kelgen bekteriñ
Kayda kaldı dep aytat,
Cür baralık dep aytat.
Attanıp şogo baralı,
Cayında catkan çağında
Tegerektep kalalı.”
Celmayan turup kep aytat:
“Cok, padişa, tura tur,
Azıraak sabır kıla tur.
Alardın cayın men bilem,

Gördükten sonra hayran kaldılar
Çadır kurup yerleşip,
Oracıkta uyuyup kaldılar
Herkesi uyutup
Celmayan yola çıkmıştı.
Konuşlanan Kalmuk'un
Askerlerine varmıştı.
Kalmuklarla görüşüp
Tokalaşıp öbüşüp
Kalmuk hanı Şumurut
Karşısında durup şöyle söyler:
"Alıp getirdiğin beylerin
Nerede kaldı diye söyler
Yürü varalım diye söyler
Ata binip oraya varalım
Oracıkta yatarken
Etrafını kuşatalım"
Celmayan durup şöyle söyler:
"Olmaz, padişah, duradur
Şimdi sabırlı oladur.
Onların durumunu ben biliyorum

Altı cılı astında
Kızmat kılıp men cürdüm.
Keremettüü can eken,
Kiygen kiymi par eken,
Çapkanda kılıç kespegen,
Atkanda miltık ötpögün,
Bir zoot tonu bar eken,
Ol tonunun barında
Adamdın alı cete albayt,

[125]

Bir aylasın kılaysın,
Karmaluuçu cerinin
Argasın baykap tabayın.”
Makul bolot emi dep,
Attanıp colgo saldı ele,
Tańga cakın bekterdin
Kaşına kayta bardı ele.
Uktamış bolup Celmayan
Cayında catıp kaldı ele.
İnisi Bayış tüş körüp,
Tüşünön çoçup oygonup,

Emirlerinde altı yıl
Hizmet edip ben yaşadım.
Kerametli biri imiş
Giydiği kıyafeti kuş tüyü imiş
Çalınca kılıç kesmeyen
Atınca kurşun geçmeyen
Zırhlı bir giysisi var imiş
O kıyafeti var iken
İnsanın gücü yetmez

Bir yolunu bulayım
Yakalanacak tarafının
Bakıp çaresini bulayım"
Doğrusu budur şimdi deyip
Ata binip yola çıkmıştı
Şafağa yakın beylerin
Karşısına geri dönmüştü.
Uykusu gelen Celmayan
Oracıkta yatıvermişti.
Kardeşi Bayış rüya görüp
Rüyasından ürkerek uyanıp

Şondo turup kep aytat:

“Aylanayın can aga,

Kulağıñ maga sal, aga,

Ne üçün keldiñ talaaga.

Altı Şaar Ziminden

Ayrılıp bara catıpmın,

El-curtum körböy kaldım dep,

Zarlanıp bara catıpmın.

Amanat candı calganda

Kıynap bara catıpmın.

Cürgün, aga, canalı,

Elibizge baralı.”

Makul bolot emi dep,

Cür keteli degi dep,

Baarisı turup aldı emi,

Uktagan bolup Celmayan

Ordunan turup bardı emi.

“Padişa bilem işiñdi,

Men soruyun tüşündü,

Kuday kolgo beriptir,

Kas sanagan kişiñdi.

Şimdi kalkıp şöyle der:

"Kurban olayım canım ağabey

Kulağımy bana ver, ağabey

Niçin geldin kırlara

Altı Şaar bölgesinden

Ayrılıp düşüvermişim

Vatanımı göremez oldum deyip

Sızlanıp duruvermekteyim.

Emanet canıma dünyada

Eziyet edip durmaktayım.

Yürü, ağabey, vazgeçelim

Ülkemize dönelim."

Makul olur şimdi deyip

Yürü gidelim mutlaka deyip

Hepsi kalkıverdi şimdi

Uyuyup duran Celmayan

Yerinden kalkıverdi şimdi.

"Padişahım, bileyim işini

Ben sorayım düşünü

Allah sana göndermiştir

Doğru düşünen kişiyi.

Bügünçö turup bagalı,
At örgütüp alalı,
Erteñki kün bolgondo
Elibizge canalı.”
Makul bolot emi dep,
Celmayandın kebi dep,
Caylanıp catıp kaldı emi,
Adırğa çıgıp bardı emi,
Erigip catkan çirkinder
Koluna mılıtk aldı emi.
Añgemege kalışıp,
Kıykırıktı salışıp,
Tamaşaga kandı emi.

[126]

Amalı küçtüü Celmayan
Çatırda catkan bekterdi
Azgırıp baştap aldı emi,
Karañgı tokoy barsak dep,
Aralap anı çalsak dep,
Aralap cürüp kaldı emi,
Añgemege kansak dep,

Bugünlük durup bakalım
Atları dinlendiriverelim
Yarın sabah olunca da
Ülkemize dönelim"
Makul olur şimdi deyip
Celmayan'ın sözü deyip
Serilip yatıverdi şimdi
Tepeye çıkıverdi şimdi
Canı sıkılan murdarlar
Eline tüfek aldı şimdi.
Eğlenceye dalıp
Birbirlerine bağrışıp
Temaşaya daldılar şimdi.

Hırsı zaptedilmez Celmayan
Çadırdı yatan beyleri
Kandırmaya başladı şimdi.
Karanlık ormana varsak deyip
Dolaşıp oraları gezsek deyip
Dolaşıp yürüyüverdiler şimdi
Eğlenceye doysak deyip

Aldına baştap aldı emi.
Şumkarlardı salışıp,
Tamaşaga kanıŝıp,
Karañğı tokoy çerlerdi,
Kak uşunday cerlerdi,
Tüş ubakta kün ısıp,
Kıyın tiyip aldı emi.
Kögön uçup kıñkıldap,
Çirkey uçup ızıldap,
Beymazaga saldı emi,
Amalı küçtüü Celmayan
Eki erdi eerçitip,
Kaynap catkan kara suu
Kudukka alıp bardı emi.
Kaşına barıp kep aytat,
Boyun suuga salgan can
Kotur cara düynödö
Astı bolboyt dep aytat.
Boyun suuga salmakka
Bul calganda caradan
Aman-esen kalmakka

Önlerine geçiverdi şimdi.
Atmacaları salıp
Temaşaya doyp
Karanlık orman çalılıklarını
Bu saydığım yerleri
Öğle vakti hava ısınıp
Zorla ulaştırdı şimdi.
Urgan uçup vınlayıp
Sivrisinek uçup vızıldayıp
Rahatsızlık verdi şimdi
Yapacağını unutmayan Celmayan
İki yiğidi götürüp
Kaynayıp duran kara sulu
Kuyuya alıp götürdü şimdi.
Karşısına varıp şöyle söyler
Vücudunu suya sokan kişi
Dünyada uyuz yarası
İflah olmaz diye söyler.
Vücudunu suya sokmaya
Bu dünyada yaradan
Sağ-salim kurtulmak için

Olpoktorun çeçti emi,
Celbegey çapan camınıp,
Aralap suuga ketti emi.
Añdıp turgan Celmayan
Olpoktu belen aldı emi.
Catkın begim emi dep,
Kayrılıbay colgo saldı emi.
Bir ubakta er Bayış
Suudan çıgıp barıptır,
Celmayan çok karasa,
Kaşınan ketip kalıptır.
“Aylanayın can aga,
Ne üçün keldik talaaga,
Kaşımnda coldoş kan aga,
Elden çıkkan oñorbu,

[127]

Emgektüü bizdey bolorbu.
Kaşımndağı Celmayan
Kaçıp ketip kalıptır,
Kalkka kantip canabız,
Kanday arga tababız.

"Olpok"larını çıkardı şimdi
Bağrı açık kaftan örtünüp
Yavaşça suya girdi şimdi.
Bekleyip duran Celmayan
"Olpok"u hemen aldı şimdi
Yat beyim şimdi deyip
Geri dönülmez yola saldı şimdi.
Bir süre sonra er Bayış
Sudan çıkıvermiştir
Baksa ki Celmayan yok
Yanımdan gidivermiştir.
"Kurban olayım can ağabey
Niçin geldik bu kıra
Yanımda yoldaş han ağabey
Ülkesinden ayrılan iflah olur mu

Bizim gibi çileli olur mu.
Yanımdaki Celmayan
Kaçıp gidivermiştir
Halkımıza nasıl varırız
Nasıl çare buluruz.

Altı Şaar keñ Zimin
Elge kantip barabız.”
Cürgün aga emi dep,
Atına minip aldı emi,
Çapkan boldoy carışıp,
Çatırına bardı emi,
Adırda cürgön cigitke
Kıykırıktı saldı emi.
Emne balaa boldu dep,
Çoguluşup bardı emi.
“Aylanayın mergender,
Attarıñdı alıñar,
Üstünö eer salıñar,
Altı Şaar arıp Zimin
Eldi közdöy canıñar,
Akıretke col tartıp,
Cana turgan kün boldu,
Attarga minip çogulup,
Aç kıykırık, kün süröön
Sala turgan kün boldu,
Kastarın tikken duşmandı

Altı Şaar geniş bölge
Ülkeye nasıl varırız.”
Yürü ağabey şimdi deyip
Atına biniverdi şimdi
At koştururcasına yarışıp
Çadırına vardı şimdi
Tepede duran yiğide
Bağırıverdi şimdi.
Başınıza ne geldi deyip
Toplanıp vardılar şimdi.
"Kurban olayım avcılar
Atlarınızı alınız
Üstüne eyer koyunuz
Altı Şaar güzelim yere
Ülkeye doğru gidiniz
Ahirete yol alıp
Geri dönecek gün geldi
Atlara binip toplanıp
Feryat, haykıрма
Bağıracaq gün geldi
Fenalık düşünen düşmanı

Ala turgan kün boldu.

Ölgönüñdön kalganıñ

Kalgan eldin baarına

Kereez kılıp kep aytıp,

Bara turgan kün boldu.

Cür, cigitter, ketsek dep,

Elge esen cetsek dep,

Çoguluşup bölünüp,

Attanıp colgo saldı emi.

Aylanayın aga dep,

Agasın bölüp aldı emi.

“Aylanayın can aga,

Ne üçün keldik talaaga.

Aldımda agam sen eleñ,

Arkanda iniñ men elem,

[128]

Bir karında catıştık,

Birigip daam tatıştık.

Atanı düynö calganıñ

Ayrılmak boldum can aga,

Tiştelüü ketti barmagım.

Öldürülecek gün geldi.

Ölenlerden kalanlarımızın

Gerideki insanların tümüne

Nasihat niyetine anlatıp

Varacağı gün geldi.

Yürüyün yiğitler gitsek deyip

Ülkeye sağ salım varsak deyip

Toplanıp grup grup

Ata binip yola koyuldular şimdi.

Kurban olayım ağabey deyip

Ağabeyini çekiverdi şimdi.

"Kurban olayım can ağabey

Ne için geldik bu kıra.

Önümde ağabeyim sen idin

Arkanda kardeşin ben idim

Aynı karında beraber yattık

Birlikte yemek yedik.

Kahrolası yalan dünya

Gitmek istiyorum can ağabey

Dişlendi, kalmadı parmağım

Adırda kalgan köp cılkı,
Alaluu köl suularga,
Akcol, Döbök eki kul,
Özünçö kalıp konorgo,
Altımışka çaşagan
Atakem menen enekem,
Eköön da kaldıñ kuuralda.
Cerdelüü kök köp cılkı,
Cekendüü köldö suularga,
Cetimişke cetkençe
Keremettüü Ayçolpon
Azap menen kuurarga.
Kantemin düynö calganın,
Altı Şaar keñ Zimin
Aman-esen barbadım.
Altın booluu ak şumkar,
Altı cılga salbadım,
Aldımdağı tulpar at,
Altı cılı minbedim,
Altın caka olupogum,
Altı cılı kiybedim.

Tepede kalan tüm atlar
Dalgalı gölün sularında
Akcol, Döbök iki köle
Tek başlarına gelmek için
Altmış yaşındaki
Babacığım ile anneciğim
İkiniz de kuruyup kaldınız.
Oradaki bütün kır atlar
Sazlı gölde, sularda
Yetmiş yaşına varmış gibi
Kerametli Ayçolpon
Azap çekerek kurumakta.
Ne yapayım yalan dünya
Altı Şaar geniş ülke
Sağ salim varmadım.
Altın bağı ak atmacayı
Altı yıldır salmadım
Altımdaki "tulpar" ata
Altı yıldır binmedim
Altın yakalı "olpok"umu
Altı yıldır giyemedim.

Cıyırma caşka barbadım,
Cigit ölüm degen şol
Tiştelüü ketti barmagım.
Tolup catkan kalmakka
Tolgonup kırgın salbadım,
Düynönün bildim calganın,
Köz açık kettim düynödön
Cıyırma caşka barbadım,
Düynödön köçüp canganım.”
Ketelik elge emi dep,
Atına kamçı saldı emi,
Ayrı beles keseñdin
Aldına çıgıp bardı emi.
Kele catkan Celmayan
Aldıman tosüp kaldı emi,
Astırtan közün saldı emi,
Oşondo Bayış kep aytat,
Kep aytkanda dep aytat!
“Atıñdın başın bura tur,

[129]

Aytamın kekim uga tur,

Yirmi yaşına varmadım
Yiğide ölüm denen buymuş
Dişlendi, kalmadı parmağım.
Kalabalık Kalmukları
Kılıçtan geçirmedim
Anladım dünyanın yalan olduğunu
Gözü açık gittim dünyadan
Yirmi yaşına varmadım
Dünyadan göçüp yanmışım."
Gidelim ülkeye şimdi deyip
Atına kamçı vurdu şimdi
Tepeler, vadiler tek tek
Önüne çıkıverdi şimdi.
Gelmekte olan Celmayan
Önünü kesiverdi şimdi
Gizlice göz gezdirdi şimdi
O zaman Bayış şöyle söyler
Söze başladığında şöyle söyler
"Atının başını çeviriver

Söylediğim sözü duyuver

Buurulumdu mingizdim, "Buurul"uma bindirdim
Buulumumdu kiygizdim, "Buulum"umu giydirdim
El içinde cürgüzdüm, El içinde yaşattım
Kay cerde kamçı tiygizdim, Ne zaman kamçı vurdum
Kaneteyin şum calgan, Ne yapayım yalancı dünya
Kalmaktıgıñ bilgizdiñ. Kalmuk olduğunu gösterdin.
Karadan corgo mingizdim, Cins yorgaya bindirdim
Katarlap torko kiygizdim, Kat kat "torko" giydirdim
Kaysı cerde birödön Hangi yerde birine
Katıra kamçı tiygizdim. Defalarca kamçı vurdurdum.
Kaneteyin şum calgan, Ne yapayım yalancı dünya
Kayırdiniñ bilgizdiñ. Kafırlıgını bildirdin.
Azelde köñülüm ak ele, Ezelden temizdir gönlüm
Ak tuzuma tapşırdım, Allah'a havale ettim
Ne cazganim bar ele?" Ne kötü kaderim var imiş?"
Kulagın salbay Celmayan Aldırmayan Celmayan
Aldına baştap aldı emi, Öne geçiverdi şimdi
Tolup catkan köp asker Dolup taşan bunca asker
Tegerektep kaldı emi, Kuşatıverdiler şimdi
Tolgon tokoy köp kalmak Orman dolusu tüm Kalmuklar
Tolgonup kırgın saldı emi, Dönüp kılıçtan geçirdiler şimdi

Kün töbödön ötköndö,
Kün beşimge cetkende,
Sak salamat eki bek
Çetke çıgıp bardı emi,
Arkasın karap er Bayış
Aylanıp közün saldı emi,
Kele catkan agasın
Artılıp karap kaldı emi.
“Aylanayın can aga,
Arkamda coldoş kan aga,
Elge kantip canabız,
Erkek kişi öñdönüp,
Elge kantip barabız.
Katın, bala çurkurap,
Iylap kelip oltursa,
Kanday dep arga tababız.
Tartuuga berip kalmakka
Emi kantip barabız.
Kaçıp keldi dep aytar,
Kayrılıp kalmak baralı,
Kaytara kırıgın salalı.

Gün tepeden çıktıgında
Vakit öğleye geldiğinde
Sağ selamet iki bey
Sınıra geliverdiler şimdi
Arkasına bakıp er Bayış
Etrafına göz gezdirdi şimdi
Gelmekte olan ağabeyine
Dönüp bakıverdi şimdi.
"Kurban olayım can ağabey
Arkamda yoldaş han ağabey
Ülkeye nasıl döneriz
Kendimizi erkek sayıp
Halka nasıl varırız.
Kadın, çocuk feryat edip
Gelip ağlayıverseler
Ne der, ne çare buluruz?
Yeniliverip Kalmuklara
Şimdi nasıl varırız?
Kaçıp da geldi derler
Dönüp Kalmuklara varalım
Tekrar kılıçla saldıralım.

Tirüü bolso tabalı,

Ölgön bolso söögün

[130]

Kalmaktan taap alalı.”

Aganın tilin ini algan,

Birinin tilin biri algan,

Makul bolot emi dep,

Padişanın kebi dep,

Akıl körüp aldı emi.

Tolup catkan kalmakka

Kaytara kırgın saldı emi.

Karalap kırgın kep salıp,

Aralap kalmak köp barıp,

Eñkeyip kılıç çabarda

Moynuna arkan saldı emi,

İnisi bolgon Bayıştı

Tüşürüp attan aldı emi,

Kalmaktan balban çoğulup,

Arkan menen tañdı emi.

Musapır kılıp aldı emi.

İnisi Bayış tañılıp

Diri iseler bulalım

Ölü iseler kemiklerini

Bulup Kalmuklardan alalım"

Ağabeyinin sözünü kardeşi dinler

Birinin söylediğini öbürü dinler

İşte şimdi oldu deyip

Padişahın sözü deyip

Kabul ediverdiler şimdi.

Kalabalık Kalmuklara

Tekrar saldırdılar şimdi.

Bakıp kılıçtan geçirelim deyip

Kalmukların hepsi aralarına girip

Eğilip kılıç çalınca

Boynuna urganı doladı şimdi

Kardeşi olan Bayış'ı

Attan düşürüverdi şimdi

Kalmuk pehlivanları toplanıp

Urgan ile bağladı şimdi.

Esir olarak aldı şimdi.

Kardeşi Bayış bağlanıp

Kudayına calınıp,
Bayış tursun bul cerde,
Agası bolgon Canıştan
Aytayın kabar silerge.
Cetimiş cerden ok tiyip,
Caradar bolup kaldı emi,
Ayrı beles kesendin
Aldına kaçıp bardı emi,
Til bilbegen kalmaktar
Artınan kuup kaldı emi.
Karargan üñkür bir taştı
Oozuna kaçıp bardı emi.
Irgayga atın çalıptır,
Caradar bolgon beçara,
Calgız catıp kalıptır.
Tañ sargayıp atkanda,
Taraza cıldız batkanda,
Namaz okup alsam dep,
Basayın dese, butu cok,
Karmayın dese, kolu cok,
Cerden alıp topurak

Allah'ına yalvarıp
Bayış dursun bu yerde
Ağabeyi Canış'tan
Vereyim haber sizlere.
Yetmiş yerine ok ilip
Yaralanıp kaldı şimdi
Tepelerin, vadilerin
Altına kaçırverdi şimdi
Dil bilmeyen Kalmuklar
Ardından takip etti şimdi.
Kapkara mağaradaki bir taşın
İçine kaçırverdi şimdi.
Atını "ırgay"a bağlamıştır
Yaralı halde zavallı
Öylece yatıvermiştir.
Tan yeri ağardığında
"Terazi yıldızı" battığında
Namaz kılıversem deyip
Kalkayım dese bacağı yok
Tutayım dese eli yok
Yerden toprak alıp

Tayamı kılıp aldı emi.

Kulcuyup karap turganda

Eki çıçkan kuuşup,

[131]

Üñkürdön çıgıp bardı emi,

Coolugun tiştep çıçkandar

İynine kaçıp kaldı emi.

“Oynogun, çıçkan, oynogun,

Men da sendey bolgomun.

Bayış, Canış eköo bolup,

Elimde cürüp oynodum,

Egem taala kудayga

Tekeber süylöp koygomun,

Kaygırgan muñduu men bolup,

Kara cerde catkanda

Şıldıñ kıla coyloduñ.”

Muunu ketip kalçıldap,

Cüünü ketip şalkıldap,

Kanday kılam dep ıylap,

Azarlanıp catıp kaldı emi.

Eki çıçkan kuuşup,

Teyemmüm ediverdi şimdi.

Somurtarak bakarken

İki sıçan birbirini kovalayıp

Mağaradan çıkıverdi şimdi

Sıçanlar mendilini dişleyip

Omzuna giriverdiler şimdi.

"Oynayın sıçanlar oynayın

Ben de sizler gibi idim.

Bayış, Canış ikimiz

Ülkemde koşup oynadım

Sahibim Allah Teala'ya

Büyük konuşmuşum

Kederlenen tasalanan ben

Soğuk yerde yatarken

Alay edip koşturdunuz"

Gücü kesilip titreyip

Eli ayağı kesilip

Nasıl yapayım diye ağlayıp

Kederlenip yatıverdi şimdi.

İki sıçan birbirlerini kovalayıp

Eteğine bardı emi.

Kara canı kaşaygan

Çıçkandı karmap aldı emi,

Mendey bolup ölgün dep,

Azaptı mendey körgün dep,

Menin canıma catkın dep,

Azaptı mendey tartkın dep,

Caradar kılıp çıçkandı

Canına taştap saldı emi.

Bayağı çıçkan emgektep,

Bir ıygayga bardı emi,

Acaldın çöbü bar eken,

Çıçkan taap aldı emi,

Carasınan ayıgıp,

Canınan çıçkan candı emi.

Caraluu bolgon beçara

Bayağı cerge bardı emi,

Bıçağı menen kazıp cep,

Tañdayına saldı emi.

Ölböstün çöbün tatkan soñ,

Mas bolup catıp kaldı emi.

Paçasına vardı şimdi.

Canı çıkacak gibi olup

Sıçanı yakalayiverdi şimdi

Benim gibi olup öl deyip

Benim gibi azap çek deyip

Benim yanıma yat deyip

Benim gibi azap çek deyip

Yaralayıp sıçanı

Yanına bırakıverdi şimdi.

Diğer sıçansa zar zor

Bir "ırgay"a vardı şimdi

Ecele çare olan ot var imiş

Sıçan buluverdi şimdi

Yarasını iyileştirip

Sıçan yanından gitti şimdi.

Yaralı olan zavallı

Oraya vardı şimdi

Bıçağı ile kazıp, yiyip

Ağızına aldı şimdi.

Ölümsüzlük otunu yedikten sonra

Başı dönüp duruverdi şimdi.

Esi oop er Canış
Catıp kalsın bul cerde,
Aytayın kabar silerge.
Musapır bolgon er Bayış,
Kalmakka ketken baylanıp,
Cerine kalmak bardı emi,

[132]

Eki közün caynatıp,
Azaptı artık saldı emi.
Üç ay boyu kalmaktın
Kolunda cattı sabılıp.
Kayran baatır er Bayış
Cata bersin bul cerde,
Padişa kalmak kızınan
Aytayın kabar silerge.
On beşke caşı barıptır,
Kırk kızı bar kaşında
Eerçitip nöökör alıptır.
Azapta catkan Bayıştın
Kaşına Belkıs barıptır,
Körgön soñ ayran kalıptır.

Kendini kaybedip er Canış,
Yatadursun burada
Vereyim haber sizlere.
Tutsak olan er Bayış
Kalmuklarca bağlanmış götürölüp
Kalmukların yerine vardı şimdi

İki gözünü yuvalarından fırlatıp
İyice azap çektirdiler şimdi.
Üç ay boyunca Kalmukların
Elinde kaldı boyun eğip.
Zavallı bahadır er Bayış
Yatadursun bu yerde
Kalmuk padiŝahının kızından
Vereyim haber sizlere.
On beş yaşına gelmiştir
Kırk kızı var yanında
Onları asker diye almıştır.
Azap çeken Bayış'ın
Yanına Belkıs varmıştır
Görünce hayran kalmıştır.

Uşuga tiyip alsam dep,
Eline ketip kalsam dep,
Aşıktık otu toldu emi,
Sarayına bardı emi,
Ak musulman bolup aldı emi.
Musulman bolup kan kızı
Turup tursun bul cerde,
Azapta catkan Bayıştan
Aytayın kabar silerge.
Tutkunda catkan Bayıştı
Kalmaktardın karısı
Karıya körüp alıptır,
Canına cakın barıptır;
Boy turpatın körgöndö
Bayışka ayran kalıptır.
Padişaga kep ayttı,
Kalıs sözdü emi ayttı:
“Aytkan menen söz bütpöyt,
Ölgön menen öç bütpöyt.
Altımış töögö zer berip,
Aman-esen ketirgin,

Buna varıversem deyip
Ülkesine gidiversem deyip
Aşk ateşi sardı şimdi
Sarayına vardı şimdi
Gerçek Müslüman oluverdi şimdi.
Müslüman olup han kızı
Duruversin bu yerde
Azap içindeki Bayış'tan
Haber vereyim sizlere.
Esir olan Bayış'ı
Kalmukların ihtiyarı
Aksakalı görüvermiştir
Yanına iyice yaklaşmıştır;
Endamını görünce
Bayış'a hayran kalmıştır.
Padişaha söz söyledi
Tarafsızca şöyle söyledi:
"Söylemekle söz bitmiyor
Öldürmekle öç bitmiyor.
Altmış deveye mücehver yükleyip
Sağ salim getirin

Kek kaltırbay bütürgün.”

Karıya turup kep ayttı,

Aman-esen kalkına

Ketirgin emi dep ayttı.

[133]

Makul bolot karım dep,

Bargın üygö canım dep,

Ketirip iyip karımı

Kazançı bolgon kara kul

Eerçitip alıp canına,

Karañgı tokoy içine

Cetimiş kulaç zındandı

Anıktatıp kazdırdı,

Alıp barıp Bayıştı

Şol zındanga captırdı.

Karañgı zından aldında,

Bayış baatır bul cerde,

Musulman bolgon Belkıstan

Aytam kabar silerge.

Tutkundalğan Bayışka

Aşık bolup kalıptır.

İntikamı unutun, vazgeçin"

Aksakal durup öyle söyledi

Sağ selamet halkına

Gönderin şimdi diye söyledi.

Doğru olur ihtiyarım deyip

Eve gidin canım deyip

İhtiyarı getirin eğişip

"Kazançı" olan kara köleyi

Berberinde yanına alıp

Karanlık orman içindeki

Yetmiş kulaçlık zındanı

Bir güzel kazdırdı

Alıp götürüp Bayış'ı

O zindana kapattı.

Karanlık zindan içinde

Yiğit Bayış burada

Müslüman olan Belkıs'tan

Vereyim haber sizlere.

Hapsedilen Bayış'a

Aşık oluvermiştir.

Tabamın dep Bayıştı
Bir künü izdep barıptır.
Bayış tügöl balaa çok,
Kañgırap saray kalıptır.
Kördüñbü dep kalmaktın
Baarına suroo salıptır.
Tabamın dep Bayıştı
Aylanıp izdep kaldı emi,
Eç daregin bile albay,
Baarınan coop alğan soñ,
Sarı ooru bolup kaldı emi.
Eki cıl izdep tappastan,
Kanatınan kayrılıp,
Ordunan öydö turbastan,
İçken aşın cutpastan,
Üygö catıp büktüşüp,
Belkıs cattı zar kılıp.
Aşığın izdep taba albay,
Ayıkpas dartka kalıptır,
Kandın kızı ooru dep,
Cüzgö çıgıp çaşagan,

Bulayım diye Bayış'ı
Bir gün aramaya çıkmıştır.
Bayış değıl bela bile yok
Saray bomboş kalmıştır.
Gördünüz mü diye Kalmukların
Hepsine soruvermiştir.
Bulayım deyip Bayış'ı
Döne dolana arayıverdi şimdi
Kimse haberini bilemez
Hepsinden cevap aldıktan sonra
Sarılık oluverdi şimdi.
İki yıl arayıp bulamadan
Dayanağından ayrılıp
Yerinden kalkamadan
Yediğini yutamadan
Evinde yatıp sünüp
Belkıs ağlayıp durdu.
Sevdiğini arayıp bulamayıp
Onulmaz derde düşmüştür
Hanın kızı hasta deyip
Yüz yaşında olan

Bir kempirge barıptır.
Oorusun munun bilem dep,
Aldap aytıp kalıptır.
Kagılayın balam dep,
Kaygındı içten tabam dep,
Bir miñ dilde süyünçü,
Senden men da alam dep,
Aşık bolgon Bayışıñ

[134]

Bir zındanga salgandır,
Sarı ooru bolup Belkısı
Sandalıp dat kalgandır.
Uşu kepti ukkan soñ,
Belkıs turdu oylonup,
Sanadar bolup tolgonup,
Oozun açıp sandıktın
Bir miñ dilde bul alıp,
Kempir turdu kubanıp.
Bir şumduktu tabar dep,
Irayımsız kalmakka
Daynımdı aytıp salar dep:

Bir kocakarı varmıştır.
Bunun hastalığını bilirim deyip
Aldatıp söyleyivermişdir.
Kurban olayım yavrım deyip
İçindeki tasayı bulurum deyip
Bin "dilde" muştuluğu
Ben de senden alırım deyip
Aşık olduğun Bayış'ın

Bir zindanda atılmıştır
Sarılık olup Belkıs
Afallayıp kederlenmişdir.
Bu sözü duyduktan sonra
Belkıs düşünüp durdu
Düşünüp gözleri dolup
Sandığın ağzını açıp
Bin "dilde" para alıp
Kocakarı sevinip durdu.
Bir kurnazlık yapar deyip
Acımasız Kalmuklara
Haberimi söyler deyip:

“Kagılayın eneke,
Ene kılıp alayın,
Karıgança barayın,
Etegiñdi tozgunuñ
Bir miñ dilde salayın,
Baştap aytkan tiliñdi
Beri sunçu eneke,
Tiliñden süyüp alayın.”
Tilimden süyöt eken dep,
Tilin sunup kaldı ele,
Oozunan tili çıkkanda
Amalı küçtüü kan kızı
Cara çaynap saldı ele.
Közünön caşı çuurup,
Süylöy albay buldurup,
Kan aldına barganı,
Açuusu kelgen padişa
Başın çaap salganı,
Acalı cetken kuu kempir
Beyacal ölüp kalganı.
Aşığımdı tabam dep,

Kurban olayım anneciğim
Anne belleyivereyim
Yaşlanıncaya kadar kalayım
Eteğini aç da
Bin "dilde" bırakayım
Konuştuğun dilini
Beri getir anneciğim
Dilinden öpüvereyim"
Dilimden öpecekmiş deyip
Dilini uzatıverdi
Ağzından dili çıktığında
Hırslanmış olan han kızı
Isırıp koparıverdi.
Gözünden yaşlar akıp
Pepeleyip konuşamayıp
Han önüne varıvermişti
Hiddetlenen padişah
Başını kesivermişti
Eceli gelen kocakarı
Ecelsiz ölüvermişti.
Sevdiğimi bulayım deyip

Caman kiyim kiyinip,
Kalaanı közdöy bardı ele,
Kalaadagı kalmaktın
Baarına suroo saldı ele.
Cetimiş kapka şaarga
Kirbegen eşik kalbadı,
Tabamın dep beçara
Bayış üçün zarladı.
Aşgınan ayrılıp,

[135]

Armanda bolup kaygırıp.
Albars kılıç aldı ele,
Cıldızdın baarı tolgondo
Talaanı közdöy barganı.
Aşık carın tappasa,
İçine bıçak salganı.
Talaanı közdöy barganda
Bir kolunda nanı bar,
Bir kolunda çayı bar,
Kan üyündö kara kul
Bara catkan çağı bar.

Fakir gibi giyinip
Şehre doğru varmış idi
Şehirdeki Kalmukların
Hepsine soruvermiş idi.
Yetmiş kapılı şehirde
Girmedığı ev kalmadı
Bulayım deyip biçare
Bayış için ağladı.
Sevdiğinden ayrılıp

Derde düşüp kederlenip.
"Albars" kılıç almış idi
Yıldızların hepsi çıktığında
Kırlara doğru varmış idi.
Sevdiği yarini bulamazsa
İçine bıçak saplanacaktı
Kırlara doğru varınca
Bir elinde ekmeği olup
Bir elinde çayı olup
Han evinde has kul olup
Varıverdiği zamandı.

Arkadan kelip kep ayttı,
Ake, tokto dep ayttı,
Arkasın karap kep aytat,
Kara kul turup emi aytat,
Barasıñ kayda? dep aytat.
“Men aytayın çınımđı,
İçimdegi munuñdu,
Altı ayda Celmayan
Kele turgan boluptur,
Armanduu kılıp atakem,
Bere turgan boluptur,
Aga kantip baramın,
Menin tilimdi alsañ deym,
Koluña dilde bul bersem,
Ala kaçıp bir cakka
Bul cerden ketip kalsam deym.”
Kara kul munu ukkanda
Külö tüştü barbayıp,
Kötörülüp darbayıp,
Kandın kızın alsam dep,
Köñülündö oylodu,

Arkadan gelip şöyle dedi
Baba, bekle diye söyledi
Arkasına bakıp şöyle söyler
Esir köle durup şimdi söyler
Nereye gidiyorsun? diye söyler
"Ben söyleyeyim doğruyu
İçimdeki sıkıntıyı
Altı ayda Celmayan
Gelip duruvermişti
Dertli olup babacığım
Ona verecek olmuştur
Onunla nasıl evleneyim
Benim sözümü dinlesen derim
Eline "dilde" para versem
Kaçırıp da bir tarafa
Buradan gidiversem diyorum"
Has kul bunu duyunca
Gülmekten katılıp
Kalkıverdi heveslenip
Hanın kızını alsam diye
İçinden geçirdi

Bir cakka ketip kalsam dep.

Köödök kul turup kep aytat:

“İras aytıñ çınıñdı,

Atakeñ meni caktırgan,

Caktırganın mından bil,

Cetimiş kulaç zındandı

Calgız maga kazdırgan,

Tutkundalğan cigitti

Or tübünö catkırgan,

Bir özümö baktırgan.

Oşonu bağıp cürömün,

On kündö tamak beremin,

Bir kolumda nanım bar,

[136]

Bir kolumda çayım bar,

Çın aytıp berdim cayımdı,

Ubadañdı alayın,

Kol karmaşıp kalayın.”

Uşintip kolun berdi emi,

Kolunan karmap turganda

Betiñden süyüp bağam dep,

Bir tarafa götürürsem

Boşboğaz köle şöyle söyler:

"Doğru söyledin aslında

Babacığın beni beğenmiş

Beğendiğini şundan bil

Yetmiş kulaç zındanı

Tek başıma bana kazdırmış

Yakalanan yiğidi

Çukur dibine atmış

Sadece bana baktırmış.

Ona hala bakıyorum

On günde bir yiyecek veriyorum

Bir elimde ekmeğim var

Bir elimde çayım var

Saklamadan anlatıverdim halimi

Sözünü alayım

Tokalaşivereyim"

Öylece elini uzattı şimdi

Elini tutuverdiğinde

Yüzünden öpüvereyim deyip

Moynun sunup bardı emi,
Bel baylagan baarına
Beycay suluu Belkısı,
Kolundagı kancarın
Kak cürökkö maldı emi,
Acalı cetken kara kul
Al cerde ölüp kaldı emi,
Kolunan açkıç aldı emi,
Karañgı zından kaşına
Oşondo Belkıs bardı emi,
Zındandagı Bayıška
Körüp köñül saldı emi.
Amandık surap kep aytat:
“Onunçu küygön ılampam,
Aman turduñbu? dep aytat,
Musulmandan dos tutkan,
Inagım Bayış amanbı,
Kördüm bugün karañdı.
Karañgı cerde sen cattıñ,
Kańça cıl meenet men tarttım.”
Añtarılıp er Bayış,

Başını uzatıverdi şimdi
Herkesin bel bağladığı
Zor durumdaki güzel Belkıs
Elindeki hançerini
Tam kalbine sapladı şimdi
Eceli gelen has köle
Orada ölüverdi şimdi
Elinden anahtarını aldı şimdi
Karanlık zindanın önüne
O anda Belkıs vardı şimdi
Zındandaki Bayış'ı
Görüp gönül verdi şimdi.
Hal hatır sorup şöyle söyler:
"Hiçbir şey yapamadan
İyi misin? diye söyler
Müslüman'dan dost edinen
Dostum Bayış iyi mi
Gördüm bugün karaltını.
Sen karanlık yerde yattın
Ben bunca yıl azap ben çektim"
Eski hali kalmayan er Bayış

Kara kaşı bir karış
Opurulup süylödü,
Cakşı sözgö kelbedi.
“Kapırdın kızını ket narı
Colobogun kaşıma,
Kelbegin menin başıma.
Çıgarar bolsoñ sen çını
Altın caka olupogum
Atañ alıp bargandır,
Sandığına salgandır.
Kayta üyüñö barganıñ,
Uşunu taap alganıñ,
Anan kelgin kaşıma.”
Makul bolot emi dep,
Kandın kızını candı emi,
Enesinin aldına
Erkelep Belkıs bardı emi,

[137]

Altın caka olupoktu
Belkıs taap aldı emi.
Zındandığı Bayıştın

Kara kaşı bir karış
Harap halde söyledi
Güzel sözler söylemedi.
"Kafirin kızını öte git
Yaklaşma yanıma
Gelme benim başıma.
Gerçekten çıkarmak istiyorsan
Altın yakalı başlığı
Baban alıp götürmüştür
Sandığına saklamıştır.
Geri evine dönersin
Onu bulup alırsın
Sonra da yanıma gelirsin"
Tamam, şimdi olur deyip
Hanın kızını döndü şimdi
Annesinin yanına
Belkıs nazlanıp vardı şimdi

Altın yakalı başlığı
Belkıs bulup aldı şimdi.
Zındandaki Bayış'ın

Kız-kelinin eerçitip,
Başına alıp bardı emi,
Cetimiş kulaç zındanga
Oşondo arkan saldı emi.
Beş cıl catıp zındanda
Kara cımıray bolup kalıptır
Bir dalay cerge barganda
Keptelip turup kaldı emi,
Kaygını başka saldı emi,
Oşondo Bayış oylonup,
Aylası ketip tolgonup,
Kaşında kızga kep ayttı,
Eki birdey tulpardın
Moynuna arkan sal dedi,
Karañgı zından túbünön
Çıgarıp meni al dedi.
Bul aytkanıñ akıl dep,
Padişa kebiñ makul dep,
Tulparlardı apkelip,
Moynuna arkan salganı,
Cetimiş kulaç zındandan

Kız-gelinini yanına alıp
Yanında götürdü şimdi
Yetmiş kulaçlık zindana
Oraya urgan sarkıttı şimdi.
Beş yıl yatıp zındanda
Yaraları iyice azmıştır
Bir müddet çıktıktan sonra
Sıkışiverdi şimdi
Başını derde soktu şimdi
O anda Bayış düşünüp
Gücü kalmayıp burulup
Karşısındaki kıza şöyle dedi
"Tulpar"ların ikisine birden
Boynuna urgan bağla dedi
Karanlık zından dibinden
Beni çıkarıver dedi.
Bu dediğin akıllıca deyip
Padişahım, dediğin doğru deyip
"Tulpar"ları getirip
Boynuna urgan salmıştı
Yetmiş kulaçlık zındandan

Bayıştı tartıp alğanı.
Altı Şaar keñ Zimin
Cerim kayda boldu dep,
Ala-Köl közdöy attanıp,
Oşondo Bayış candı emi,
Altı künü bul cürüp,
Ala-Köl közdöy barıptır,
Karap bolgon agam dep,
Agamdı kaydan tabam dep,
Altı Şaar keñ Zimin
Elime kantip baram dep,
Canışın kayda kaldı? dep,
Ene-atam kelip ıylasa,
Ne dep coop tabam dep,
Ala-Köl közdöy barıptır,
Azap menen cok izdep,
Aylanıp cürüp kalıptır.

[138]

Caraluu bolgon agası
Darını taap alıptır.
Er-curtuna ketpesten,

Bayış'ı çekip çıkarmıştı.
Altı Şaar geniş bölge
Vatanım nerede kaldı deyip
Ala-Köl'e doğru at binip
O zaman Bayış döndü şimdi
Altı gün boyunca yürüyüp
Ala-Köl'e doğru varmışır
Bakınıverip ağabeyim diye
Ağabeyimi nasıl bulurum deyip
Altı Şaar geniş bölge
Ülkeme nasıl varırım deyip
Canış'ın nerede kaldı? deyip
Annem-babam ağlasa
Ne cevap bulurum deyip
Ala-Köl'e doğru varmışır
Dert çekip arayıp bulamayıp
Dolanıp duruvermişır.

Yaralanan ağabeyi
Devasını buluvermişır.
Yiğit ülkesine gitmeden

Bir cıl cürüp kalıptır.

Kara Ünkürdü paanalap,

Ketpey cürgön agası,

Agasının üstünö

İnisi bardı karaçı.

Aman-esen körüştü,

Padişanın balası.

Kagılayın agam dep,

Bir çımınday canımdı

Kurban kılıp çalam dep,

Aman-esen körüşüp

Altı Şaar keñ Zimin

Elge kantip canam dep.

Aga-inisi körüşüp,

Ala-Köldün boyunda

Aylanıp turup kalıptır.

Askerlerin cıyışıp,

Celmayan artınan kuup barıptır.

Olpoktu kiygen berender

Tolup catkan kalmakka

Tolgonup kırıgın saldı emi,

Bir yıl geçirivermiştir.

Kara Ünkür'e sığınıp

Gidememişti ağabeyi

Ağabeyinin üstüne

Kardeşi vardı baksanıza.

Sağ salim görüştüler

Padişahın çocukları.

Kurban olayım ağabeyim deyip

Şu değersiz canımı

Kurban ederim deyip

Sağ salim görüşüp

Altı Şaar geniş Zimin

Memlekete nasıl döneyim deyip.

Ağabey, kardeş görüşüp

Ala-Köl'ün civarında

Dolanıp durmuşlardır.

Askerlerini toplayıp

Celmayan peşlerinden yetişmiştir

"Olpok"u giyen bahadırlar

Kaynaşıp duran Kalmuklara

Geri dönüp saldırdılar şimdi

Kastık kılğan Celmayan
Tirüülöy karmap aldı emi.
Kırk kalmaktı baylatıp,
Altı şaar keñ Zimin
Cerim emne boldu dep,
Azap menen ayrılğan,
Elim kaday boldu dep,
Altımış künü col cürüp,
El çetine bardı emi.
Akcol, Döbö kuldarı
Katındarı alam dep,
Kapkalu şaar kalkına
Ee bolup kalıptır,
Ceti çaşar balasın
Öltürmek bolup eki kul
Ayrı beles kesenge
Alıp çıgıp barıptır,
Çırkıratıp balanı
[139]
Moynuna arkan salıptır.
Çırkırıp bala ün salıp,

Düşmanlık yapan Celmayan'ı
Canlı yakaladılar şimdi.
Kırk Kalmuk'u bağlatıp
Altı Şaar geniş bölge
Ülkem ne halde deyip
Dertli dertli ayrıldığım
Halkım ne halde deyip
Altmış gün yol yürüyüp
Ülke sınırına vardı şimdi.
Akcol, Döbö denen köleler
Kadınlarını alayım deyip
Kapılı şehirdeki halka
Başkan oluvermişlerdir.
Yedi yaşındaki çocuğunu
Öldürmek isteyip iki köle
İki tepenin arasındaki vadiye
Alıp götürüvermişlerdir.
Ağlatıp çocuğu
Boynuna urgan bağlamışlardır.
Çocuk feryat edip bağırıp

Iylap turup alganda
Moynunan arkan üzüldü,
Alda taala bir özü
Saktap cerge tüşürdü.
Canış, Bayış eki er,
Asa tayak alıptır,
Aldına kurcun salıptır,
Dumana kiymin kiyiptir.
Kuldarının toyuna
Dumana bolup, ak urup,
Aralaşıp barıptır.
Tırpırap catkan balanın
Betine suu sepkende
Tilge kirip kaldı emi,
Öñörüp alıp aldına
Toy berip catkan kuldarga
Toy üstünö bardı emi,
Dumana bolup, ak urup,
Kuttuk aytıp turdu emi.
Öz malınan bir toguz
Dumana kelip algın dep,

Ağlayıp durduğunda
Boynundan urgan koptu
Allah Teala kendisini
Koruyup yere düşürdü.
Canış, Bayış iki yiğit
Asa "tayak" almışlardır
Omzuna heybe salmışlardır
Derviş kıyafeti giymişlerdir.
Kölelerin ziyafetine
Derviş olup, hak deyip
Aralarına varmışlardır.
Çırpınıp duran çocuğun
Yüzüne su serptiğinde
Dile geliverdi şimdi
Kaldırıp önüne katıp
Toy veren kölelere
Toy üstüne vardı şimdi
Derviş olup, hak deyip
Kutlu olsun deyiverdi şimdi.
Kendi malından "bir dokuz"
Gelip alın derviş deyip

Aydatıp colgo salganı,
Kele catkan çağında
Bir musapır kalender
Aldınan çıga kalganı.
Toktoy kalıp eki bek
Sobol salıp kalganı:
“Kaysı cakka barasıñ?
Kaysı cakka canasıñ?
Kimdin malın bagasıñ?
Kimdin otun cagasıñ?”
“Bayış menen Canıştan
Esen kalgan pul bu dep,
Eesiz kalgan cay bu dep,
Kuldar eelep alganı,
Ene-atası musapır
Tegirmençi ittin kolunda
Kor bolup bular kalganı.”
Ene-atası degende
Kaysı caktan tabam? dep,
Kaytara kulga bardı emi,
Toy berip catkan kuldardın

Gönderip yola salmıştı
Geliverdiği sırada
Tutsak bir kalender
Önüne çıkıvermişti.
Duraklayıp iki bey
Soru soruveriştı:
"Ne tarafa gidersin?
Hangi yöne dönersin?
Kimin malına bakarsın?
Kimin ocağını yakarsın?"
"Bayış ile Canıştan
Arta kalan para bu deyip
Sahipsiz kalan yer burası deyip
Köleler sahiplenivermişti
Anne-babası tutsak
Değirmenci itinin elinde
Onlar horlanıp kalmışlardı"
Anne-babasını duyunca
Nerede bulurum deyip
Dönüp köleye vardı şimdi
Toy vermekte olan kölelerin

Kaşına anan bardı emi.

Yanına hemen vardı şimdi.

[140]

Asa tayak kolumda,

Asa "tayak" elinde

Aktın cürmün colunda,

Hakk yolunda yürürüm

Biröö altın, biröö mis,

Biri altın biri bakır

Kudreti küçtüü kудayım,

Kudreti büyük Allah'ım

Keltiredi mınday kez.

Getirdi bu defa da.

Biröö kauhar, biröö taş,

Biri gevher biri taş

Sarı bolgon karıp baş.

Sararıp solan garip baş.

Kadır alda bir kудay,

Kadir Allah bir Allah

Irayımñ bar kудay,

Merhametin var Allah

Körsöttü kündü uşunday.

Gösterdi böyle bir günü.

Ak urup al turganda

Hak diye bağırıp durunca

Öz kulu turdu taanıbay,

Kendi kölesi bile tanıyamayıp

Bir toguz maldı algın dep,

"Bir dokuz malı"nı alın deyip

Dumanam malga kangın dep.

Dervişim mala doyun deyip.

Özünün malın özü aydap,

Kendi malını kendi güdüp

Enem menen atamdı.

Annem ile babamı.

Emi kaydan tabam dep,

Şimdi nereden bulurum deyip

Suu boyuna barıptır,

Su kenarına varmıştır

Car başına kondurgan

Yar başına kondurulan

Cartı alaçık içinde
Ene, atası kalıptır.
Emine dobuş çıgat dep,
Añdıp catkan çağında
Enesi turup kep aytat:
“Ay, abışka tursañçı,
Turup moynuñ bursañçı,
Karañgı cerde küydürgön,
Şamdı körüp catıpmın,
Kazınaga cıyılğan,
Maldı körüp catıpmın.
Ay içinen Canış, Bayıştın
Cüzün körüp catıpmın.
“Kuuragan kempir kursañçı,
Keyitpey meni tursañçı,
Bayış, Canış eköo dep,
Kara canım cok kılbay.
Armanım kaydan arılsın,
Kapırğa ketip cok bolgon,
Karagım kaydan tabılsın.”
“Ay, abışka kursañçı,

Küçücük bir evin içinde
Anne, babası kalmaktadır.
Ne ses çıkacak deyip
Bekleyiverdiği bir anda
Annesi durup şöyle söyler:
"Ey, ihtiyar kalksana
Kalkıp başını çevirsene
Karanlık yerde yakılan
Meşaleyi görüp durmaktayım.
Hazineye toplanan
Malı görüp durmaktayım.
Ay içinden Canış, Bayış'ın
Yüzünü görüp durmaktayım.
Kurumuş kocakarı toparlansana
Beni üzmeden kalksana
Bayış, Canış ikisi deyip
Çıkası canım çıkmadan
Dileğim nasıl yerine gelsin.
Kafire gidip yok olan
Göz nurum nereden bulunsun"
"Hey ihtiyar toparlansana

[141]

Anday kep aytpay tursañçı,

Sızdatıp söögüm eritpe,

Anday caman kep aytıp,

Kara başım keyitpe.

Ört bolup söögüm küyöt go,

Eki emçegim iyet go.

Uşu sözdü ukkanda

Canış, Bayış eki bek

Enekelep bakırıp,

Çöp alaçık içinde

Zırkıraşıp bek ıylap,

Ene-atası kuçaktap,

Koşulup baarı teñ ıylap,

Kaygırgan muñduu bek ıylap,

Karıp bolgon enesi,

Kaygıluu bolgon atası,

Kagılayın karagım,

Akcol, Döbök kuldardan

Korduktu kördük dep ıylap.

Zırkıraşıp ıylaşıp,

Böyle konuşmadan kalksana

Kemiklerimi sızlatıp eritme

Böyle kötü konuşup da

Benim canımı sıkma.

Kemiklerim yanıp tutuşuyor

İki göğsüm sütlenip duruyor.

Bu sözü işitince

Canış, Bayış iki bey

Anneciğim diye bağırıp

Küçük ot evin içinde

Beyler koşuşup ağlayıp

Anne-babası kucaklayıp

Toplanıp hepsi birden ağlayıp

Kederli dertli beyler ağlayıp

Garip olan annesi

Kaygılı olan babası

Kurban olayım gözümün nuru

Akcol, Döbök kölelerden

Eziyet gördük diye ağlayıp.

Bağrışıp ağlaşp

Amanat candı kıynaşıp.

Ata-bala tabışıp,

Ezilip ıylap catkanda

İt kötörüp iteñdep,

Karañgıda temteñdep,

Eki kul basıp barıptır.

“Abıška menen kempirdi

Iylatıp catkan sen kimsiñ,

Bayış, Canış enesin

Sıylap catkan sen kimsiñ?”

Açuusu kelgen er Bayış,

Agası bolgon er Canış,

Ordunan tura kaldı emi,

Tegirmençi al itti

Cakadan karmap aldı emi,

Tegirmendin köölünö

Alıp barıp saldı emi.

Ene-atasın eerçitip,

Tayatası üyünö

Tagın alıp bardı emi,

Baarı-cogun çogultup,

Kendilerine eziyet edip.

Baba- oğul buluşup

Dertleşip ağladıklarında

Köpek ürkütüp salınıp

Karanlıkta sessizce

İki köle basıvermiştir.

"İhtiyar ile kocakarıyı

Ağlatıveren sen kimsin?

Bayış'la Canış'ın annesine

Hürmet eden sen kimsin?"

Sinirlenen er Bayış

Ağabeyi olan er Canış

Yerlerinden kalktı şimdi

Değirmenciyi, o iti

Yakasından tutuverdiler şimdi

Değirmenin suyuna

Götürüp bıraktılar şimdi

Anne-babasını götürüp

Dayısının evine

Tahtını getiriverdi şimdi

Tüm eşyalarını toplatıp

Üyünö cıyıp saldı emi,
Toy berip catkan eki kul
Kan üstünö bardı emi.
Katın menen erkekti

[142]

Ekige bölüp salıptır,
Erkeçten salıp kök börü
Kuldarı tartıp kalıptır.
Kabılan gibi tuugan er Canış,
Kaçırıp kaldı er Bayış.
Kökbörü tartkan kuldardı
Arkadan kuup barganı,
Aldındağı attardın
Camınan basıp kaldı emi.
Eñip alıp kuldardı
Ay, Küñçolpon aldına
Kökbörü tartıp bardı emi.
Kıjasın kудay cetkirip,
Bergisi kelse oşondoy,
Tuz aramı eki kul
Bayış menen Canıştın

Evine yığıverdi şimdi
Toy vermekte olan iki köle
Han üstüne vardı şimdi.
Kadın ile erkeği
İki gruba ayırmıştır
"Erkeç"ten "kökbörü" yapıp
Köleleri sürükleyivermiştir.
Kaplan doğan er Canış
Er Bayış saldırıverdi.
"Kökbörü" oynayan köleleri
Arkadan kovalayıverdi
Altındaki atların
Yanına basıverdi şimdi.
Eğilerek köleleri
Oh, Küñçolpon'un önüne
"Kökbörü" oynayıp vardı şimdi.
Öcünü Allah'a havale edip
Verirse böyle verir
Allah'ı bilmeyen iki köle
Bayış ile Canış'ın

Koluna tüştü kutulbay.
Azaptı körgön eki bek,
Kısasın kuldan alğanı,
Kıyanat kılğan Celmayan
Tüştü kayra koluna,
Bekterdin tüştü toruna.
Eki kul menen Celmayan
Cetimiş kulaç zındanga
Cetkileñ Baiş saldı emi,
Öltürböstön bulardı
Uşintip öçün aldı emi.
Musapır bolgon eki bek,
El-curtuna bardı emi,
Ene-atası musapır,
Karganına körüşüp,
Ayçolpon menen Küñçolpon,
Carlarına körüşüp,
Aman-esen barganı,
Baştan-ayak bul kebim
Tamam bolup kalğanı.

[143]

Eline düştü kurtulamayıp.
Eziyet çeken iki bey
Öcünü kölelerden alıverdi
Hainlik eden Celmayan
Tekrar ellerine düştü
Beylerin tuzağına düştü.
İki köle ile Celmayan'ı
Yetmiş kulaçlık zindana
Yiğit Baiş bıraktı şimdi
Öldürmeden bunları
Böylece öcünü aldı şimdi.
Tutsak olan iki bey
Ülkesine vardı şimdi
Tutsak olan anne babası
Yaşlılarıyla görüşüp
Ayçolpon ile Küñçolpon
Sevdikleriyle görüşüp
Sağ-salim varmışlardı
Bütün söyleyeceklerim
Tamamlanıp bitiverdi.

**III.
KALIK AKIYEV
VARYANTI**

KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgızda Aziret degen han bolgon eken. Özü adamdan akılman, ayar, aldıda kele turgan camandık, cakşılıktı aldın ala bile turgan körögöç kişi bolot. Kırgız elinin hanı Üsür şaarında turup, kırgız hanına 60 şaar el karagan. Al ubakta kırgızdar Kıtay menen kezeşip uruşup cürgön. Kıtaydın hanı Sıyadat. Kıtay menen kırgızdın ortosundo Akkürgün degen darıya bolgon. Mañdayı kıtaydın çegi, ber cagı kırgızdın çegi. Üsür şaarı menen Akkürgündün arası altı ayçılık col. Akkürgündün zoosunun túbünö Aziret han köpürö saldırgan. Köpürödön ötüp, miñ san kol menen kıtaylardı neçen colu çaap da algan. Aziret han balban cana baatır kişi bolgon. Abdan karıp, ölör ubagına cakın kalganda oylonup: “Men ölsöm, köpürömdön ötüp alıp, elime kıtay kün körsötpöyt go. Köpürönün eki başın bekittirip salayın” dep akıl menen esepetep, uruşarda kolgo tüşkön kıtaylarga eç kimge bildirbey, bekittire baştıdı. Mañday cagı kara zoo ele, kara kış menen

TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Kırgızlar'ın Aziret adlı bir hanı vardır. Bu han çok akıllı, basiretli, yaklaşan felaketi, iyiliği önceden bilen ileri görüşlü biridir. Kırgız milletinin hanı Üsür şehrinde oturup, Kırgız hanına 60 şehir bağlıdır. O zamanlarda Kırgızlar, Kıtaylar ile savaşmış dururlar. Kıtayların hanı Sıyadat'tır. Kıtaylar ile Kırgızlar'ın arasında Akkürgün adlı bir ırmak vardır. Karşısı Kıtayların, beri yakası Kırgızların sınırındır. Üsür şehri ile Akkürgün'ün arası altı aylık yoldur. Akkürgün kayalıklarının dibine Aziret han köprü yaptırmıştır. Köprüden geçip bin kadar asker ile Kıtayları birkaç defa yağmalar. Aziret han pehlivan ve bahadır kişidir. İyice yaşlanıp, ölümüne yakın "Ben ölürsem, köprümden Kıtaylar geçiverip halkıma gün göstermez. Köprünün iki tarafını gizleyeyim" diye düşünerek savaşlarda esir düşen Kıtaylardan hiç kimseye bildirmeden gizlemeye başlar. Köprünün öte tarafı kara kayalık idi, kara tuğla ile kapatıp, kara kum ile sıvatıp

kınatıp, kara kum menen şıbatıp, “Kayıp eelep kaldı” dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüzbüyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kınatıp, kızıl kum menen şıbatıp bütürdü da, “Kızır eelep kaldı” dep cazdırdı. Köpürönün mañdayı kara zoo bolup kaldı. Büyüzü kızıl zoo bolup kaldı. Eki cagı teñ ciksiz zoo boldu. Oşondo bul kıtaylar öz eline da aytat, ce eline ketse da “Aziret han bekittirgen, [147] Kayıp, Kızır eelegen emes dep aytat go, andan körö bulardın tukumun üzöyün” dep bardıgın darıyaga salıp ciberdi da, eç daynın çıgarbay, “Kayıp, Kızır eelep ketti” dep kalktı işentip koydu.

Aziret handın uulu Nurkan. Nurkandın atasınça erdigi çok, balbandığı çok, kalkın surap cata berdi. Nurkandan Canış, Bayış. Canış cañıdan tuuganda Aziret han köz cumat. Canıştı tayatası bağıp alat. Külükandın boyuna bütüp, colborstun cürögünö talgak bolup, talgagı kanbay catıp, bir cılda Bayıştı törödü. Balanın atın Bayış koydu. Bayış 9 caşar bolgondo bir kişiçil buuranı butunan karmap ırğatkanda butu kolunda kalıp, buta atım cerge barıp tüşkön eken. Anda

"Kayıp sahiplendi" diye bir yazı yazdırıverdi. Beri tarafı kızıl kayalıktır; kızıl tuğla ile kapatıp, kızıl kum ile sıvatıp bitirir; ona da "Hızır sahipleniverdi" diye yazdırır. Köprünün karşı tarafı kara kaya, beri tarafı da kızıl kaya olur. İki tarafı da kayalık olur. O zaman Kıtaylar kendi halkına da söyler, başkalarına da gitse de "Aziret han saklamış, Kayıp, Kızır sahiplenmiş diye söyler, o nedenle bunların soyunu yok edeyim" diye hepsini denize gönderir ve hiç sır vermez, "Kayıp, Hızır sahiplenip gitti" diyerek halkı inandırırverdi.

Aziret hanın Nurkan adlı bir oğlu vardır. Nurkan'ın babası gibi erliği, pehlivanlığı olmayıp, halka hükmedip durmaktadır. Nurkan'ın Canış, Bayış adlı iki oğlu olur. Canış yeni doğduğunda Aziret han hayata gözlerini kapar. Canış'ı dayısı büyütüverir. Külükhan hamile kalıp, kaplan yüreğine aş erip, aş ermesi bir türlü bitmez; bir yıl sonra doğar. Çocuğun adını Bayış koyar. Bayış 9 yaşına gelince insan büyüklüğündeki bir deve yavrusunu bacağından tutup fırlatır, deve yavrusu bir ok atımı

ata-enesi: “Koygun, balam, emiten mınday kılsañ, biröönün sözü, biröönün közü tiyet, ce bir duşman öltürüp ketet” dep aldap-soolap agılgalap, açuusuna tiybey, asırap, saktap cürüştü.

Canışka Külböshandin
Kümüşay suluu degen kızın alıp berdi. Kümüşaydın suluulugu küügümdö kün tiyip turgan sıyaktuu bolup, adamdın közün taygılçu eken. Canış, Bayıştın cayında caylap, caz, küzdö kuş saluuçu Baş köl, Orto köl degen köldörü bar ele. Orto köldö kıımız içip, şerine cep, kırk cigiti menen oyun-külkü, tamaşa kurup catkan cerde Bayış baatırdın agası Canıştı karay söz baştap aytıp turgan ceri:

“Aylanayın er Canış,

Sözümdü caman körbösöñ,

Köödöksüntüp cemelep,

Köñülümdü bölbösöñ,

Mende bir kaygı, sanaa bar,

Beyliñdi cazıp cöndösöñ.

Abalı kuday caratıp,

ileri düşer, bacağı elinde kalır. O zaman anne-babası: "Bırak, yavrum, şimdi böyle yaparsan, birinin sözü, birinin gözü değer ya da bir düşman öldürüverir" diye nasihat edip, avutup, sinirlendirmeden koruyup büyüdürler.

Bir müddet sonra Canış'a Külböshan'ın Kümüşay adlı güzel kızını alıverirler. Kümüşay'ın güzelliği alaca karanlıkta güneş değmiş gibi olup, insanın gözünü kamaştırır. Canış ile Bayış'ın yazın vakit geçirdiği, yaz-güz kuş saldığı Baş Köl ve Orto Köl adlı gölleri vardır. Orto Köl'de kıımız içip, "şerne" yiyip, kırk yiğidi ile oyun-gülüşmece, eğlence kurdukları sırada Bayış ağabeyi yiğit Canış'a bakarak şöyle söyler:

"Kurban olayım er Canış

Sözümü yaman görmezsen

Anlamayıp da küfredip

Gönlümü kırmazsan

Bir kaygım, bir düşüncem var

Düşünceni açıkça söylesen

Önce Allah yaratıp

Adam kılıp koygon soñ,
Akılım cetet, al cetpeyt.
Ar ubakta oylonsom.
Uktasam ketpeyt tüşümdön,
Oyumda turat oygonsom.
Oydoguga cetpese,
Kurusun oyun, tamaşañ,
Oolukturat cürögüm,
Oylop turup sanasam,
Argası kaday bolot dep,
Akılımdan adaşam.

[148]

Camandık kelse bir körçü,
Catındaşım cubayım,
Caş balapan eköübüz
Ata dañkın surayın.
Bilgeniñdin bardığın
Caşırbay aytçı ugayın.
Çoñ atabız Aziret
Kaday bolgon han eken?
Kayrattuu baatır dep ugam,

İnsanı yarattıktan sonra
Aklım yeter, güç yetmez.
Her zaman düşünsem de.
Uyusam gitmez düşümden
Uyansam da aklımda durur.
Kafana yatmazsa
Kurusun oyunun, eğlenen
İnat eder yüreğim
Düşünüp taşınıversem
Çaresi ne olur deyip
Aklımı şaşırırım.

Kötülük gelecekse bir görseydim
Kardeşim, arkadaşım,
İkimiz de delikanlıyız
Atamızın namını sorayım.
Bildiğinin hepsini
Saklamadan söyle, duyayım.
Büyük babamız Aziret
Nasıl bir han imiş?
Kudretli bahadır diye duyayım

Kaysını çaap aldı eken?
Biz unutupay cürüügö
Bir belgisi bar beken?
Baş ayagın aytıp ber,
Baatır beken, şer beken?
Balban beken, er beken?
Başınan kaday keldi eken?
Baatır bolsok biz dagı,
Başka duşman çoçunup,
Balasının baldarı
Baatır çıktı deer beken?
Ar ubakta çaşımdan,
Ulamadan ulaymın,
Çoñ atam kaday ötkön dep,
Uluulardan suraymın.
Senden murun atamdın
Kabarın ugup muñaydım,
Aylanayın agake,
Aytpasañ kantip çıdaymın.
Akkürgüngö Aziret
Çoñ köpürö salgan dep,

Hangisini yağmalayıvermiş?
Unutmamamız için
Bir işareti var mıydı?
Her şeyi söyleyiver
Bahadır mıydı, aslan mıydı?
Pehlivan mıydı, er miydi?
Başından neler gelip geçmişti?
Bahadır olsak biz de
Başka düşmanlar korkup
Çocuğunun çocukları da
Bahadır çıktı der miydi?
Küçüklüğümden beri her zaman
Ulemadan duyuyorum
Büyük babam nasıl yaşadı diye
İhtiyarlardan soruyorum.
Senden önce babamın
Haberini işitip kederlendim
Kurban olayım ağabey
Söylemezsen nasıl dayanırım?
Aziret Akkürgün'e
Büyük köprü yapmış deyip

Kolomoluu kol menen
Kıtaydı kırgın çalgan dep,
Sıyadattın köp kolun
Eki kur çaap algan dep,
Köpürösün ölördö
Kızıl taştan kınatıp,
Bekittirip salgan dep.
Uşunusu çın bolso,
Aylanayın agakem,
Eköübüzdö arman köp.
Köpürö catsa körünböy,
Emgiçe colu bekilip,
Köp cıyılıp barbasa,
Özü açılбайт тешилip,
Oşondo cok eköübüz

[149]

Azamat bolduk cetilip.
Oşonu oygo albagan,
Atabız momun kişi eken,
Aziret han barında
Kurap ketken iş eken.

Kalabalık ordu ile
Kıtaylara saldırmış deyip
Sıyadat'ın tüm ordusunu
İki defa yağmalayıvermiş deyip
Ölmeden köprüsünü
Kızıl taşla kapatıp
Gizleyivermiş deyip.
Bunlar doğru ise
Kurban olayım ağabey
İkimiz de çok hevesliyiz.
Köprü görünmüyorsa
Hala yolu gizlenip
Herkes toplanıp gitmezse
Yol açılıp görünmüyor
O zaman yoktuk ikimiz

Yetişip yiğit olduk.
Bunu düşünemeyen
Dedemiz mümin kişi imiş
Aziret hanın sağlığında
Yapılıvermiş iş imiş.

Baatırdıktı unutup,
Catıp alçu biz beken.
Suragan sözüüm çın bolso,
Aytıp ber aga anıgın,
Uluu menen kiçüüdön,
Ata cönün taanıdım.
Uşu baştan tartamın,
Çoñ atamdın kalıbın,
Dayınsız tirüü bolguça
Ölgönü cakşı canımdın.”

Kırk cigiti kurçap, kulagın salıp, Bayıştın sözün tıñşap, cardanıp Canıştı “emne deer eken” dep karap turuştu. Canış baatır Bayıştın sözün ugup köp oylondu: “Munun ooluguşu kanday? Balkim bir duşman oolukturgan çıgar. Çının aytayın da, anan akılga salayın” dep, Bayıška aytkanı:

“Aylanayın calgızım,
Ukkanıñdı baarı çın.
Ulamadan ugupsuñ,
Uluulardan tuyupsuñ,

Bahadırlığı unutup
Yatıverecek biz miyiz?
Sorduğum şey doğru ise
Söyleyiver ağabey gerçeğini
Büyüklerle küçüklerden
Ata soyunu öğrendim.
Bir de bu taraftan bakayım
Büyük babamın durumunu
Bilmeden yaşmaktansa
Ölmem daha iyidir”

Kırk yiğidi toplanıp, kulak verip, Bayış'ın sözünü dinleyip, meraklanıp Canış'a "ne diyor" diye bakışlılar. Canış, yiğit Bayış'ın sözünü duyup düşünür: "Bunun inat etmesi neden? Belki bir düşman direnip çıkar. Doğrusunu söyleyeyim de böylece öğreteyim" diyerek Bayış'a şöyle söyler:

"Kurban olayım bir tanem
Duyduklarımın hepsi doğru.
Ulemadan işitmişsin
Büyüklerden duymuşsun

Çoñ atañdın çabıtın.
Balalıgıñ emespi,
Bayatan senin aytkanıñ.
Ata-baba tegiñdi
Açık ayırım suradıñ.
Adam uulu içinde
Aytiluu kırıgız uraanıñ,
Andaylardı suraşka
Cetelek senin ubagiñ.
Men da ugam karıdan,
Bek candagan baarıdan,
Tübünön baktı taygan cok,
Tirүүлöy kızır daarıgan,
Tukumunan han bolup,
Tüşkön emes tagınan.
Kıtay da neçen kırılğan,
Atañdın baatır çağınan.
Akkürgündün betine
Çoñ atañ salgan köpürö,

[150]

Öz atañ Nurkan köp bargan,

Büyük babanın akınını
Çocukluğun yüzünden değil mi
Deminden beri söylediklerin.
Atanı, baba soyunu
Açıkça ayrı ayrı sordun.
İnsanoğlu içinde
Meşhur Kırız "uraan"ınız.
Bunları sormaya
Gelmedi senin zamanın.
Ben de işitmişim yaşlılardan
Beyin yanındaki herkesten
Soyunda bahtsız olanı yok
Sağlığında Hızır dokunmuş
Tüm ataları han olup
İnmiş değil tahtından.
Kıtaylar defalarca öldürülmüş
Yiğit babanın zamanında.
Akkürgün'ün üstüne
Büyük baban köprü yapmış

Öz baban Nurkan çok gitmiş

Köpürönün çetine,
Altımış künü tünögön,
Tuu tigilgen sekide.
Zıyarat kılıp zırkırıp,
Közünön caşı dırkırıp,
Altımış koşun bir turup,
Alar da koşo burkurap.
Açılıp ketse köpürö,
Aman ötüp ketüügö,
Altımış koşun eerçitken,
Kıtaydı kıra cetüügö,
Batına albay kaytışkan,
Akkürgün suusun keçüügö.
Atabız Nurkan el bagıp,
Oşondon beri tınç catat,
Körünböy kayıp eelegen,
Köpürö kantip col açat,
Aziret handın işinen
Col açılsa kim kaçat.
Sur corgo tulpar mingeniñ,
Sur buçkak bolso kiygeniñ,

Köprünün kenarına
Altımış gün gecelemiş
Sancak dikilen dağ eteğinde.
Ziyaret edip at sürüp
Gözünün yaşı damlayıp
Altımış askeri de bakıp
Onlar da beraber ağlayıp.
Açılıverse köprü
Eksiksiz geçivermek için
Altımış askerini yanına almış
Kıtayları yok edivermek için
Cesaret edemeyip geri dönmek için
Akkürgün'ün suyunu geçmek için.
Babamız Nurkan halka bakıp
O zamandan beri huzurludur
Görünmez Kayıp sahiplenmiş
Köprü nasıl yol açar
Aziret hanın işinden
Yol açılsa da kim kaçar.
"Sur" yorga, "tulpar" bindiğın
"Sur" "buçkak" olsa da giydiğın

Kızıgı uşul bolboybu,
Tirüü adamga düynönün.
Türü suuk sözdördün
Tübün taap süylödüñ.
Kızmatında kırk cigit,
Kılçañdabayt bularıñ,
Tuygun şumkar kuş salsañ,
Tarkabaybı kumarıñ.
Tamaşañbı, çınıñbı,
Dayınsız sözdü suradıñ.
Oşol sen suragan köpürö,
Kayıp eelep mañdayın
Kalkagar kara taş algan,
Kançalık adam öto albay,
Közünön dara caş algan.
Kızır eelep büyüün
Kıygaktuu kızıl zoo algan,
Kıtay, kırgız ortosu
Kırılışpay tıñ kalgan.
Uguşumda çoñ atañ
Kıtaydı dalay oodargan,

Eğlencesi bu olmaz mı
Sağ olana dünyanın?
Olmayacak sözlerin
Bulup hepsini söyledin.
Hizmetindeki kırk yiğit
Geri dönmez bunlar
"Tuygun", atmaca kuş salsan
Geçmez mi hevesin.
Şaka mı, gerçek mi
Gereksiz soru sordun.
Senin sorduğun şu köprünün
Kayıp sahiplenmiş öbür tarafını
Sağlam kara taşı almış
Nice insanlar geçemeyip
Gözünden yaş akıtmış.
Kızır sahiplenip beri tarafını
Keskin kızıl kayayı almış
Kıtaylarla Kırgızların arası
Savaşmadan huzurlu kalmış.
Duyduğuma göre büyük baban
Kıtayları defalarca yenmiş

[151]

Eliñde tıñtıq bolgon soñ,
Esiñe alba eç arman.
Atabız Nurkan padişa
Aga altımış şaar karagan,
Elibizdin içinde
Künügö oyun-tamaşa,
Erikkende kuş salıp,
Eerçişip cürsök canaşa,
Aylanayın calgızım,
Senin aytkanıñ kaday kargaşa.
Ce enteletken düşman cok,
Ce eliñdi biröö buzgan cok,
Altımış şaardı kıdırçı,
Açkası cok, baarı tok,
Alaptagan calgızım,
Mınça emne bolduñ şok.
Padişa Nurkan atabız,
Döölötündö catabız.
Elibizde düşman cok,
Eminege kapabız,

Halkında huzur olduktan sonra
Hiçbir şeyi dert etme.
Babamız padişah Nurkan
Altımış şehir ona bağlı imiş
Ülkemizin içinde
Her gün oyun, eğlence
Canı sıkıldığında kuş salıp
Peşinden gitsek yan yana
Kurban olayım bir tanem
Sana kim engel olur?
Hem saldıran düşman yok
Hem halkını dağıtan yok
Altımış şehri geziver
Aç yok, herkes tok
Alevlenen bir tanem
Ne ara muzip oldun?
Babamız padişah Nurkan'ın
Devletinde yaşarız.
Ülkemizde düşman yok
Biz niye kederliyiz?

Erkeletip çoñoytkon,
Baybiçe Külükan apabız.
Atabız bolso karıgan,
Enebiz kempir abıdan,
On ceti menen on beşke
Caşbız keldi cañıdan,
Biz emespiz maşıgıp,
Coonun sırn taanıgan.
At üstünö mine elek,
At kadrın bile elek,
Ayıldan çıgıp cortuulga
Altı kün sapar sürö elek,
Aytkanıñ kaday kargaşa,
Açılğan cañı gül elek.
Baltır etiñ kata elek,
Balapan cünüñ bata elek,
Üydön çıgıp talaaga
Üç künü udaa cata elek.
Baltır etiñ tolo elek,
Bastaşarga coo izdep,
Barar keziñ bolo elek,

Nazlandırıp büyüten
"Baybiçe" Külükan anamız.
Babamız ihtiyar olsa da
Anamız kocakarı olsa da
On yedi ile on beşe
Yeni geldi yaşımız
Biz alışık değıliz
Düşmanın sırnını bilmeyiz.
At üstüne binmedik
At kadrini bilmedik
Obadan çıkıp yağmaya
Altı gün sefer etmedik
Söylediğın nasıl bir şey?
Yeni açılan bir gülsün.
Henüz çok küçücüksün
Daha çok ufacıksın
Evden çıkıp kırlarda
Aralıksız üç gün yatmadın
Henüz yetişkin değılsin
Düşmanı takip edip basmaya
Varacak zamanında değılsin

Çımır etiñ kata elek,

Çırımtal cünüñ bata elek,

Çıgıp üydön talaaga

Çıdap üç kün cata elek.

[152]

Tomuk etiñ tolo elek,

Tosup çıgıp coo kelse,

Toktotor maalıñ bolo elek.

Ton tozdurup kiye elek,

Ton kadırın bile elek,

Erezege cete elek,

Ene süt oozdon kete elek,

Eerçişip kayda barabız,

Eki bala sekelek.

Sen cıyırmanı aşıp cık tolup,

Men otuzga çaşım toktolup,

Kara çaçtuu kıtaydan

Kaçpay turgan çak bolup,

Mına oşondo barabız,

Alptarça kayrat küç tolup.

Oolukpay baskın demiñdi,

Daha çok küüksün

Henüz büyümüş değılsin

Evden çıkıp kırlarda

Katlanıp üç gün yatmadık.

Henüz yetişkin değılsin

Karşıma düşman çıksa

Durduracak halin yok.

Giyip elbise eskitmedin

Elbisenin kadrini bilmedin

Olgunluğa erişmedin

Ağzın süt kokuyor

Birlikte geri dönelim

İki küçük delikanlı.

Sen yirmisini doldurduğunda

Ben otuza vardığımda

Kara saçlı Kıtaylardan

Kaçmayacağımız zaman olacak

İşte o zaman gideriz

Yiğitler gibi güçlenip.

Düşünme, bastır içindekini

Ukpaymın kayta kebiñdi,
Oyronuñ çıkkan bir duşman
Tapmak eken ebiñdi,
Çındap duşman buzuptur,
Çıgarmakka celiñdi.
Seni buzgan duşmandı
Mından barıp tabayın,
Tiyüüçü bolso koluma
Tirüülöy cerge kagayın,
Öltürüügö kıybasam,
Ömürü orgo salayın."

Canış Bayıştın sözünö coop berdi da: "üydü köçürüp, maldı aydap cay kelgile" dep şaardı karay cürüp ketti. Bayış kırk cigitti eerçitip Canıştın arkasınan ketip, ordosuna tüşüp, atın baylap, atası Nurkanga salam berüügö kele catıp, Canıştın atasına aytıp catkan sözün tıñşap tura kaldı:

"Assaloom aleyküm,
Padişa Nurkan atabız,
Baldarıñız koş kölgö

Duymuyorum cevabını
Gücünü duyan bir duşman
Yapmak için yuvanı
Gerçekten duşman bozmuştur
Almak için havanı.
Seni mahveden duşmanı
Hemen gidip bulayım
Elime geçecek olursa
Diri diri yere gömeyim
Öldürmeye kıyamazsam
Ölene kadar çukurda tutayım"

Canış, Bayış'ın sözüne cevap verir ve "evi göç ettir, malı sürüp geri dön" deyip şehre doğru gider. Bayış kırk yiğidi yanına alıp Canış'ın arkasından gidip, "ordo"suna gelip, atını bağlayıp babası Nurkan'a selam vermek için geldiği sırada Canış'ın babasına şöyle söylediğini duyar:

"Esselamü aleyküm
Padişah Nurkan babamız
İki göle çocuğunuz da

Kuş salıp kele catabız.

Acal cetip ölgönçö,

Adamda bolboyt kapasız,

[153]

Orto kölgö üy tigip,

Başkı kölgö kuş salıp,

Kızıktuu boldu tamaşa.

Kırk cigitti alparıp,

Kaytara keldi Bayışın,

Kalp cerinen çır salıp.

Başkı kölgö bee baylap,

Kök ala sazda mal caynap,

Kısır emdi tay soyup,

Cez mocuda et kaynap,

Kaymak mayday tomurup,

Kazı kertip, cal çaynap,

Oylonup alıp er Bayış

Oyuma saldı bir sözdü,

Ce çaş ömürdü calkıçuu,

Buzuktan ugup körgönbü,

Bul şumuray balañdın

Kuş salıp gelmişiz.

Eceli gelip ölene kadar

Kedersiz insan olmaz

Orta Köl'e ev dikip

Baş Köl'e kuş salıp

Görkemli oldu eğlencemiz.

Kırk yiğidi yanına alıp

Geri geldi Bayış'ınız

Sebepsiz yere savaşa niyetlenip.

Baş Köl'e kısırak bağlayıp

Gök ala sazlıkta mal yayılıp

Doğurmamış tay kesip

Bakır sacayakta et kaynatıp

Kaymak gibi yağı çıkarıp

"Kazı" dişleyip, "cal" çiğneyip

Düşünüverip er Bayış

Aklıma sokuverdi bir sözü

Genç ömrünü tüketecek

Bir kötüden mi duyup görmüş

Bu kurnaz evladınızın

Aytkanına kim köndü,
El eskirtken emedey,
Eldin cayın bir surayt.
Eki handın arası
Cerdin cayın bir surayt.
Aziret han kaday dep,
Atamdın cayın miñ surayt,
Adamdı koyboy cayına
Atırılıp tıñıbayt.
Aziret han barında,
Akkürgündün çetine
Kan köpürö salgan deyt,
Kıtay, kırgız el bilbey,
Bekitilip kalgan deyt.
Tilegenim tirüüdö
Bir kудaydan cardam deyt.
Kıtaydı karay bet alıp,
Bir barbasam arman deyt.
Oolukturup çunaktı
Oydo çok cerden burganbı,
On küngö cetpey tabayın,

Söylediğine kim inandı
Gün görmüş kocakarı gibi
Halkın halini sadece o soruyor.
İki hanlığın arasını
Ülkenin halini sadece o soruyor.
Aziret han nasıl deyip
Dedemin halini defalarca soruyor
Kimseyi kendi haline bırakmıyor
Atılıp rahat durmuyor.
Aziret hanı sağlığında
Akkürgün'ün sınırna
Han köprü yapmış diyor
Kıtay, Kırgız halkı bilmiyor
Gizlenivermiş diyor.
Hayatta tek dilediğim
Sadece Allah'tan yardım diyor.
Kıtaylara doğru yollanıp
Bir kere varmasam olmaz diyor.
Sinirlendirip bu deliyi
Bilinmeyen yerden mi çevirmiş
On güne varmaz bulayım

Oolukturgan duşmandı.

Oyuna koysoñ çunagıñ,

Arañ turat sızganı.

Ala köödön al bir er,

Aldap-soolap akıl ber.

Atalıgıñ oylonso,

Aytkanıña makul deer.

[154]

Akılı bar er ele,

Alıstap barıp til bileer.

Elöörügön çunaktı,

Temir kanat çaşsıñ de,

Calañdagan tügöttü,

Çaşında nege şaştıñ de,

Baatırlıkka tayanıp,

Cıyırmadan çaşıñ aşsın de.

Kurç cürögün mokotup,

Katuu aytkın betine,

Körsötüp aytıp ar sözdü,

Köñülüñ kalsa meyil de.

Tübün baykap oylonso,

Sinirlendiren düşmanları.

Aklınıza koysanız delinizi

Gitmek ister zorla durur.

Sen, pehlivan yapılı yiğit

Nasihat edip akıl ver.

Babası olduğunu düşünürse

Söylediğini kabul eder.

Akıllı bir yiğittir

Uzaklaşp haber alacaktır.

Yerinde duramayan çok bilmişe

Gençsin, dağları devirirsin de

Oyalayıp tüketti

Bu yaşta acelen ne, de

Yiğitliğe heveslenip

Yaşın yirmiye geçsin de.

Çelik yüreğin körelip

Yüzüne sert konuşun

Her şeyi açıkça söyleyin

İçinde kalsın hevesin, de.

Soyunu düşünürse

Tüşö kalıp zeenine."
Ak örgöönün tuşunda,
Tıñşap turgan er Bayış,
Agasına kulagin
Salıp turgan er Bayış,
Aytar sözün belendep,
Suusap turgan er Bayış.
Açuusu kelip Bayıştın
Kabagı karış tüyülüp,
Kaardanıp üstünö
Kirip bardı cutunup,
Eki kolu boorundo
Tura kaldı umtulup,
Açuusun bir az taratıp,
Kabagin cayıp turganda,
Cürögü süyüp kubanıp,
Cazıla tüştü Nurkan da,
Calt karadı kılçayıp,
Baybiçesi Külükan da.
Eki kolu boorunda
Er Bayış turat söz baştap,

Aklına giriverirse "
"Ak örgöö"nün karşısında
Dinleyip duran er Bayış
Ağabeyine kulağını
Verip duran er Bayış
Söyleyeceği sözü hazırlayıp
Susup duran er Bayış.
Öfkelenen Bayış'ın
Göz kapakları kısılıp
Kızıverip yanlarında
Bitiverdi atılıp
İki eli bağrında
Duruverdi hazırlanıp
Öfkesini biraz dağıtıp
Gözünü yerden kaldırdığında
Kalbi yerinden fırlayıp
Rahatlatıverdi Nurkan da
Aniden görüverip
"Baybiçe"si Külükan da.
İki eli göğsünde
Er Bayış söze başlayıp

Ozunup kelgen er Canış

Oturup kaldı kıygaçtap,

Ene-atası sözünö

Kulak salıp turgan çak.

"Aylanayın atakem,

Arzımdı aytıp turam men,

Agakem Canış aldında

Anıgı bugün keñešem,

[155]

Ala köödön çaş bala,

Akılıñ cok debeseñ.

Abıdan baykap anık uk,

Ak süt bergen enem sen.

Kabarın ugam karıdan,

Cok elem colun taanıgan,

Körbögön cerdi körüügö

Emineden talıgam.

Oyuma tüşüp oolugup,

Oktolup turam cañıdan,

Atake keçkin akıñdan,

Aybıkkın duşman dañkıñdan.

Öne atılan er Canış

Dönüp yerine oturuverip

Annenin babanın söylediklerine

Kulak verdiği zaman.

"Kurban olayım babacığım

Dileğimi söyleyivereyim

Ağabeyciğim Canış'ın yanında

Ona bugün danışayım

İri yapılı, toy çocuk

Aklın yok demezsen.

İyice bak, dinle şimdi

Beni emziren anneciğim sen de.

Haberini duyarım yaşlılardan

Yolunu bildiğim yok

Görmediğim yeri görmek için

Ne sebepten yorulayım.

Aklımdan bir türlü atamayıp

Hazırlanıp duruyorum yeniden

Babacığım hakkını helal et

Duşmanın şöhretinden sıkılıp.

Akılıma ceñdirip,
Adaşmak boldum kalkımdan,
Atağı çıkpayt alıska
Ayarlanıp tartıngan.
Enekem keçkin sütüñdön,
Törördüm ele içiñden,
Adam bolup caraldım,
Ata-ene senin küçüñdön,
Aman turgun ata-ene,
Alıskı colgo kütünöm.
Ak munar toonun ber cagı,
Akkürgün suunun ar cagı,
Aydıñ kölgö baramın,
Aziret hança men dagı,
Kor kılbay, azap tarttırbay,
Koldoso tirüü arbagı,
Atağı çıkpay catabí,
Nasili baatır baldarı.
Kara kış menen kaptagan,
Kızıl kış menen çaptagan,
Kırk kılımdı bolcotup,

Etraflıca düşünüp
Ayrılmak istedim halkımdan
Şöhreti gitmez uzağa
İhtiyat edip çekinenin.
Anneciğim sütünü helal et
Beni sen doğurdun
İnsan olup yaratıldım
Baba anne, sizin sayenizde
Selametle kalın baba, anne
Uzak yola çıkıyorum
Ak Munar dağının beri tarafında
Akkürgün suyunun öbür tarafında
Aydın Köl'e varayım
Aziret han gibi ben de
Horlamadan, azap çektirmeden
Ruhları kollarsa
Şöhreti yayılmaz mı
Soyumuzun bahadır çocukları.
Kara tuğla ile kaplanmış
Kızıl tuğla ile tıkanan
Kırk asır dayansın diye

Kınoosun ciksiz kınagan.

Kızıl taşka okşotup,

Kıtay usta çınagan,

Körünüp turat caltırap,

Köpürö suunun betinde,

Kara zoo menen kızıl zoo,

Kınalgan eki çetinde,

Kayıp eelep kalgan deyt,

Çoñ atam salgan köpürö.

Eelegeni çıñ bolso,

Oşo kayıbı menen karmaşam,

Kaңçalık katuu bolso da,

[156]

Kara zoonu carbasam.

Aziret han atamday,

Aydiñ kölgö barbasam,

Kuş salıp, kumar cazarga,

Kıtaylardan tübüdü

Acıratıp albasam.

Kızıp ketip nar caktan,

Kıtayga kırgın salbasam."

Değerimden fazlasını vermiş.

Kızıl taşta benzetip

Kıtaylı usta sağlam yapmış

Parlaklığı göz alıp

Su üstündeki köprünün

Kara kaya ile kızıl kaya

Yapılmış iki kenarında

Kayıp sahiplenivermiş derler

Büyük babamın yaptığı köprüyü.

Sahiplenmesi doğruysa

O Kayıp ile tutuşayım

Ne kadar zor olsa da

Kara kayayı parçalamazsam.

Dedem Aziret han gibi

Aydın Köl'e varmazsam

Kuş salıp, dileğime erişmeye

Kıtayları kökünden

Kazıyıp kurutmazsam

Bir de kızıverip

Kıtayları kılıçtan geçirmezsem.

Oşondo Nurkan Bayıştın
sözün ugup, bardığın baykap oturup,
Canıştın sözün ulap, caman ayta
albay, caalın körüp cazganıp, cakşı
söz menen caykayın dep, Bayıştı
karap aytkanı:

"Aylanayın karaldım,
Kanday süylöp turasıñ,
Barsa kelbes saparga
Köñülüñdü burasıñ,
Carganattay caş bala
Cakşı emes coop suraşıñ,
Canakı işke cetüügö
Cete elek sungan kulaçıñ.
Oolukpağın balam sen,
Balapansıñ eköñ teñ,
Kayda tentip ketesiñ,
Kalıñ kırıgız eliñden.
Kanday alda kalamın,
Karıganda atañdın
Bilbeysiñbi abalın.
Altımış şaar ceriñ bar,

O zaman Nurkan, Bayış'ın
sözünü dinleyip, her dediğine dikkat
edip Canış'ın söylediklerini de buna
ekleyince kötü şey söyleyemez,
üstelik şerrinden çekinerek güzel
sözle onu avutayım deyip Bayış'a
bakar ve şöyle der:

"Kurban olayım bir tanem
Ne diye söylenip durursun
Gitse dönmez sefere
Gönlünü kaptırırsın
Yarasa gibi delikanlı
Hoş değil cevap istemen
Söylediğin yere gitmek için
Yetmez gücünüz kuvvetiniz.
İnat etme yavrum sen
İkiniz de küçücüksünüz
Nereye gidiverirsin
Kalabalık Kırıgız ülkesinden.
Nasıl ayrı kalırım
İhtiyarlayınca babanın
Bilmez misin halini.
Altmış şehirli yeriniz var

Altın, kümüş cıydırgan,
Kazınañ bar, keniñ bar,
Handığıñdan  ks b s,
Kalıñ kırgız eliñ bar.
Kalkıñdan tentip ketkidey,
Kay ceriñde kemiñ bar?
K z açıp k rg n baldarım,
Tilimdi alğın barbağın,
T b  k t t  d şmanga
Cete elek barar darmanıñ.
Akıldan şaşıp oolukpay,
Atañdın sözün karmagın.
Kol aldıñda kalıñ el

[157]

Koşomat aytıp maktasa,
Añdışıp düşman coo ıgıp,
Atıñdı başka appasa,
Künü, tünü canıñda
Kırk cigitiñ saktasa,
Balam Bayış ne arman,
Caralıp calğan düynödö,

Altın, gümüş yığılı
Hazinen var, maden ocağın var
Hanlığınan ayrılmayan
Kalabalık Kırgız milletin var.
Halkından ayrılıp gitmiş gibi
Daha ne eksiğın var?
G z açık gördüğüm ocuklarım
S z m  dinleyip gitmeyin
Ezelden güçlü düşmana
Yetmez sizin gücünüz.
Aklınızı şaşırap inat etmeyin
Babanızın s z n  dinleyin.
Elinizin altında kalabalık millet

Hoş söyleyip methetse
Bekleşip düşman çıkıp da
Atının üstüne binmese
Gece-gündüz yanında
Kırk yiğidin saklasa
Yavrum Bayış ne hayaller
Vardır yalan dünyada

Ölböy, öçpöy kim kalgan.
Aziret Aalı çon balban,
Kudaydın şeri atangan,
Karuusu ketip köp cerde
Bu dağı bolgon bey darman.
Sen muştumday balasıñ,
Eeligip kayda barasıñ,
Karuu, küçüñ tolo elek,
Kaygıga bizdi salasıñ,
Kamasa kıtay soo koyboyt,
Kanday ayla tabasıñ,
Akkürgündün arası
Altı ayçılık col bolot,
Agıp catkan suusu cok,
Kakırama çöl bolot,
Adamdın köbü coldo ölüp,
Körbögönü kör bolot.
Tulpardan tuyak tügönöt,
Tirüü adam candan tünülöt.
Tuş-tuştan tuura col kelet,
Duşmandan türö kol kelet.

Ölmeyen, sönmeyen kim kalmış.
Hazreti Ali koca pehlivan
Allah'ın aslanı diye nam salmış
Gücü yitip çok yerde
O bile dermansız kalmış.
Sen yumruk kadar çocuksun
Hırslanıp da nereye gidersin
Henüz gücün kuvvetin yok
Bizi derde sokarsın
Yakalasa Kıtaylar sağ koymaz
Nasıl çare bulursun
Akkürgün'le burası
Altı aylık yol çeker
Akıp duran suyu yok
Tamtakır kuru çöldür
İnsanın çoğu yolda ölüp
Görmedikleri kalmamış.
"Tulpar"ın toynağı kalmaz
Sağ adamın canı kalmaz.
Her bir tarafa yolu vardır
Düşmanın her çeşit askeri vardır.

Oyloçu Bayış karagım,
Oşondo cardam kim beret?
Acıdaar bar soylogon,
Colborsu bar coylogon,
Aybandın alpı köp bolot,
Adamdı tirüü koybogon.
Karışkırılar kabışkan,
Dübürtün ugat alıstan,
Akkürgündün çölündö
Ar türdüü balaa cabışkan.
Men dagı baştap bargamın,
Aziret handın örnögün,
Uşaktan ukkan söz emes,
Közüm menen körgömün,
Altı ayda basıp ötkömün,
Akkürgündün çöldörün.
Köpürönün başına,

[158]

Köz kayrap kızıl taşına,
Akkürgündün betine,
At çabuuçu sekige,

Düşünsene Bayış'ım, gözümün nuru
O zaman kim yardım eder?
Ejderhası var sürünen
Kaplanı var avlanan
Hayvanın yırtıcısı çoktur
İnsanı sağ koymayan
Kurtları var kapışan
Patırtısı duyulur uzaktan
Akkürgün çölünde
Her türlü bela bulunurmuş.
Ben de gidip varmışım
Aziret hanın yaptırdığına
Dolaşan rivayet değil
Gözüm ile görmüşüm
Altı ayda geçmişim
Akkürgün'ün çöllerini.
Köprünün başına

Göz gezdirip kızıl taşına
Akkürgün'ün üstüne
At sürüp dağın eteğine

Altı ay sapar col tartıp,
Arañ cetip çetine.
Col açılar beken dep,
Közümdün caşı dırkırap,
Ziyarat kılıp zırkırap,
Altı miñ koşun oşondo
Koşo turgan burkurap,
Eki ay bizde cok bolgon,
Es alıp bir kün tıncımak.
Aydatıp barıp tülöögö
Altımış ak boz bee soydum,
Kanı, cini tögüldü,
Soyulgan miñ san ak koydun,
Mına oşondo tünülüp,
Köpürönü men koydum.
Menden tilek ötpögön,
Senden tilek ötöbü?
Menin alım cetpegen,
Senin alıñ cetebi,
Körünüp turat közümö
Köpürönün bekemi.

Altı ay boyunca yol gidip
Ancak varıp sınırına.
Yol açılır mı deyip
Gözümün yaşı sel olup
Oraya buraya koşturup
Altı bin asker o anda
Hep birlikte feryat edip
İki ay hiç görmedik
Bir gün bile rahat yüzü.
Sürüverip "tülöö" için
Altımış ak boz kısrak kestim
İliği kemiği bile kalmadı
Kesilen bin ak koyunun
İşte o anda bırakıp
Köprü işinden vazgeçtim.
Benim dileğim kabul olmadı
Senin kabul olur mu?
Benim gücüm yetmedi
Senin gücün yeter mi
Geliverir gözümün önüne
Köprünün sağlamlığı.

Cıyırma beşke çıgarsıñ,
Bilek küçüñ çıñalsın.
Karuu küçkö tolorsuñ,
Aydıñ köl turmak oşondo
Kıtayga kire bararsıñ,
Oşondo coonu talkalap,
Kılıçtın mizin calarsıñ..."

Bayış baatır külümsüröp
atasın karap, kökülün tarap, agasın
sınap, özün-özü çıñap, kayratı
batpay elirip, çıga turgan attay
moynop orguştap, ottoy közü oynop,
atası Nurkanga karay aytkan sözü:

"Aylanayın atakem,
Kargasañ da baramın,
Alkasañ da baramın,
Tuulganda ölgön balamın,
Tirüümdö silerge
Tiye elek go zalalım.
Camandık kaabı bolboso,
Kalğan cok bizde caşçılık,
Can kalkalap cay taap,

Yirmi beşine varırsın
Bileğın biraz güçlensin
Gücünü kuvvetini kazanırsın
Aydın Köl şöyle dursun oradaki
Kıtaylara bile giriverirsin
O zaman düşmanı un ufak edip
Kılıcın "miz"ini yalarsın"

Yiğit Bayış gülümseyip,
babasına bakıp, kakülünü tarayıp,
ağasına göz atıp, kendi kendine güç
verip, olmayan gücünü toplayıp,
şahlanan at gibi hiddetlenip,
gözlerinden ateş çıkıp, babası
Nurkan'a şöyle söyler:

"Kurban olayım babacığım
Beddua etsen de gideceğim
Dua etsen de gideceğim
Ben doğarken ölmüşüm
Sağlığımda sizlere
Dokundu mu ki zararım.
Felaket korkusu da olmasa
Gençliğimizden eser kalmayacak
Örtünüp bir yere kıvrılıp

[159]

Catabızbı caşınıp,

Cortuulga attanıp,

Cer taanıbay açılıp,

Aylanayın ata-enem,

Acal cetip kün bütüp,

Ölbögön barbı pendeden,

Öçkön şamday dayınsız,

Ölgöndör kayta kelbegen.

Ak şumkar salsak attanıp,

Kırk cigit kütsö çaktanıp,

Apırılıp kalp aytıp,

Aylıñda cürsö maktanıp.

Attanıp alıs cer körböy,

Cortuuldan coolap el körböy,

Epečildik kılsa saktanıp,

Oşondo adam bolobu,

Baatır cürök, balban küç,

Otuzunda tolobu,

Tabına cetpey kaçkan kuş,

Aylanıp tuurga konobu,

Gizlenip duralım mı

Yağma için at sürüp

Yer seçmeyip uzaklaşıp

Kurban olayım anne-baba

Ecel gelip vade bitip

Ölmeyen var mı insanoğlundan

Sönen mum gibi habersizce

Ölenler geri gelmemiş.

Ak atmaca salsak at binip

Kırk yiğit gütsö uğraşıp

Abartıp yalan söyleyip

Obanda yaşasa övünüp.

At binip uzak yerler görmeden

Düşman yağmalayıp görmeden

Akıllılık yapıp saklanıp

Böyle insan olur mu

Bahadır yürekli, pehlivan güçlü

Otuzuna varır mı

Tavına gelmeden uçan kuş

Dönüp "tuur"a konar mı?

On ekiden ötkön soñ,
Balalık çaştık kalabı,
Baatır bolçu adamdın
Başında kayrat talabı,
Cürögümdü kurçuttu,
Aytkan sözüñ canağı,
Er Canıştı koşup ber,
Eerçişip alıp baralı,
Aydıñ köldün betine
Ak şumkar kuştı salalı,
Alıbız cetse kıtaydan,
Ak munar todon berkisin,
Acıratıp alalı.
At mingenge kubanıp,
El bilgenge cubanıp,
Kurulay cürüş bolobu,
Kuş salıp, kumar çıgarıp,
Kalkıñda cürüş bolobu,
Karanday küçkö çıñalıp.
Akiñdan keçip ata-ene,
Uruksat ber, bata ber,

On iki yaşını geçtikten sonra
Çocukluk, gençlik kalır mı
Yiğit olacak kişinin
Başındadır gayreti, isteği
Yüreğimi taş gibi etti
Az önce söylediğin sözün
Er Canış'ı yanıma ver
Birlikte gidiverelim
Aydın Köl tarafına
Ak atmacayı salalım
Gücümüz yeterse Kıtaylardan
Ak Munar dağının berisini
Kendimiz için ayralım.
At binenle sevinip
El bilenle avunup
Boş boş yaşamak olur mu
Kuş salıp, eğlenceye dalıp
Memlekette yaşamak olur mu
Tamamıyla güçlenip.
Hakkınızı helal edin anne-baba
İzin verin, dua ediverin

Eç bir duşman sende çok,

Eliñdi biylep cata ber.

Özüñ aytıp körsötkön,

Bararımız alıs cer,

[160]

Catıp alsak dos, duşman

Aziret handın baldarı

Caman çıgıp kaldı deer.

Altı ayçılık col bolso,

Abıdan ısıq çöl bolso,

Arasında cerdegen,

Adam uulu bolboso,

Atırılıp ar cerden

Aybandın alpı col toso,

Aylanayın atake,

Menin barar cerim mına oşo.

Acal cetip kün bütsö,

Kayda bolso bir ölüm,

Örttöy kaptap coo salçu,

Ötkür erdin biröömün,

Özüñdüñ aytkan sözüñdön

Sizlerduşman değılsiniz

Ülkemi idare ediverin.

Kendi ağzınızla söylediniz

Varacağımız uzak yeri

Yatıversek dost, duşman

Aziret hanın çocukları

Kötü çıktı deyiverirler.

Altı aylık yol olsa da

Tümnden sıcak çöl olsa da

Arasında yaşayan

İnsanoğlu olmasa da

Saldırıp her taraftan

Yırtıcı hayvanlar yolumuzu kesse de

Kurban olayım babacığım

Ben oraya gideceğim.

Ecel gelip vade bitse

Nerede olsa ölüm var

Düşmanı ateş gibi kaplayacak

Çevik erin biriyim

Söylediğiniz sözlerden

Öröpküp uçat cürögüm.
Uruksat berseñ ata-ene,
Uzak colgo baratsam,
Uçurap türdüü aybandar
Köñöldün çerin taratsam,
Aldımda tulpar sur corgo
Alıp uçar kanatçan.
Columdan çıkkan colborstu
Kulaktan alıp minemin,
Kara kulak şer kelse,
Kabılan attuu er kelse,
Katıramın tilegin.
Acıdaardın conunan
Tirүүлöy kayış tilemin.
Andan körö atake,
Kolomoluu kol bergin,
Koşo bargın balam dep,
Er Canışka col bergin,
Altı cıldık kütünüp,
Azık-tülük mol bergin.
Acalım cetip ölbösöm,
Çıkacak gibi olur yüreğim.
İzin verirseniz anne baba
Uzak yola gidersem
Karşılaşıp türlü hayvanlarla
İçimdeki sıkıntıyı dağıtsam
Altımda "tulpar", "sur" yorga
Uçurur kanatlarıyla.
Yoluma çıkan kaplana
Kulağından tutup binerim
Kara kulaklı aslan gelse
Kaplan adlı yiğit gelse
Umutlarını yıkarım.
Ejderhanın sırtından
Diriyken kayış deri keserim.
Bunun yanında babacığım
Çok sayıda asker ver
Beraber gidin yavrum deyip
Er Canış'a izin ver
Altı yıllık hazırlanıp
Bolca erzak ver.
Ecelim gelip ölmezsem

Ata-ene seni bilermim,

Unutulbas ömürdö

Uşul coobuñ silerdin.

Karı ata, enem sen,

Kalp aytasıñ debeseñ,

Kayratı mende miñ erdin.

Koşun kurap, kol berseñ,

Köpürönün başında

[161]

Tuu cayılıp catışsın,

Cürögün alıp duşmandın

Bir kızıkka batışsın.

Kıtaydın kolu cok bolso,

Köpürö başın saktasın,

Añdışkan coonun çeginde

Alamandap catpasın,

Duşman kelse kapıstan,

Türölö çıgıp kaptasın.

Kırk cigit menen kamdanıp,

Aydıñ kölgö biz barıp,

Abıdan colun taanıylık,

Baba, anne sizi bilirim

Ömrüm boyu unutmam

İşte sizlere cevabım.

Yaşlı annem, babam siz

Yalan söylersin demezseniz

Bende bin yiğit kuvveti var.

Asker toplayıp ordu versen

Köprünün başında

Bayrak dalgalandırsınlar

Yüreğini söküp düşmanın

Eğlenceye dalsınlar.

Kıtayın askeri yok ise

Köprü başını korusunlar

Sınırdı düşman beklerken

Uzanıp da yatmasınlar

Düşman gelirse aniden

Fırlayıp kuşatıversinler.

Kırk yiğit ile hazırlanıp

Aydın Köl'e biz varıp

Yollara iyice öğrenelim

Ak Şumkar salıp Őaıdanıp,
Dürbü salıp köp koşun
Karap catsın taıdanıp.
Bayıştın sözü basılıp,
Toktodu köönü cazılıp,
Enesi Külükan burkurap,
Közünün caşı çaçılıp,
Aylanayın balam dep,
OoluguŐuı caman dep,
Tura kaldı Şaşılıp.
Canına kelip oturup,
Cakasına kol sunup.
Moyununan kuçaktap,
Közünün caşı buurçaktap,
Kagılayın balam dep,
Kargan kempir kılçaktap,
"Bala körböy zarıgıp,
Kudaydan tilep zarılıp,
Kıylanıp keldim başında,
Canıştı kördüm Şark etip,
Tak kırk altı caşımda.

Şanlı Őerefli ak atmaca salıp
Tüm askerler dürbün tutup
Bakıversin hayretle.
Bayış'ın sözü bitip
İçi rahatlayıp bekledi
Annesi Külükan feryat edip
Gözünden yaşlar dökülüp
Kurban olayım yavrum deyip
İnatlaŐman olmadı deyip
Ayağa kalktı fırlayıp.
Yanına gelip oturup
Elini omzuna koyup
Boynuna sarılıp
Gözlerinden yaş süzülüp
Kurban olayım yavrum deyip
Yaşlı kadın başını çevirip
"Çocuğum olmadığında üzülop
Allah'tan dilek dileyip
Acı çekip durdum başında
Canış'ı doğurdum nihayet
Tam kırk altı yaşımda.

Sen boyumda bolgondo,

Altı ayga tolgondo,

Caydın künü caykalıp,

Başkı kölgö kongondo,

Bar tamagım dapdayar,

Caynap turgan ordomdo.

Sen boyumda colborstun

Etine talgak bolgomun,

Törörumdö kırk künü

Kıynoosun tarttım tolgoonun,

Öödö bolboy oşondo

Ölö turgan bolgomun.

[162]

Atañ Nurkan oşondo

Kalıñ kırgız elinin

Mergenderin cıydırgan,

Colbors atıp bersin dep,

Carçı menen çakırtkan.

Atıp kelip berem dep,

Añçılar tarap tuş-tuşka,

Colborstu cokton taptırgan,

Sana hamile iken

Altı aylık olduğunda

Bir yaz günü yavaş yavaş

Baş Köl'e vardığımda

Her türlü yiyeceğim varken

Dolup taşarken yanımda

Sen karnımda iken kaplanın

Etine aşeriverdim

Doğururken kırk gün

Doğum sancısı çektim

Doğramayıp bir anda

Ölüverecek gibi oldum.

Baban Nurkan o zaman

Kalabalık Kırgız milletinin

Avcılarını toplatmış

Kaplan avlayıversin deyip

Tellal ile çağirtmiş.

Avlayıvereyim diye

Avcılar dağılıp her tarafa

Kaplanı yokken var etmiş

Mergenge beşti attırgan.
Cürögün tuurap cedirip,
Terisin kabat captırgan,
Töröp iyer beken dep,
Tört küñü terige catkırgan.
Ötüşüp ketken talgagım,
Arañ cangan teri menen,
Beş colborstun cürögün
Bir tuuratıp cegenden,
Ugar bolsoñ sen üçün,
Ubarası uşul eneñdin,
On eki aydın cüzündö
Omurtkam sızdap törödüm.
Oşo azabıñdı unutup,
Aylanıp üç maal bölödüm,
Cumurtka çaykap cetilttim,
Paydañdı kaçan körömün,
Acal cetip biz ölsök,
Kümön go senin kömörüñ.
Til algın barba alıska,
Men kempir, atañ abışka,

Avcıya beşini vurdurmuş.
Kalbini doğrayıp yedirip
Derisini kat kat yaptırmış
Doğuruverir mi deyip
Dört gün deride yatırmış.
Geçivermiş aşermem
Hemen sıcak deri ile
Beş kaplanın kalbini
Birlikte doğratıp yiyenden
İşittiysen senin için
Böyle acı çekmiş annen
On iki ayın sonunda
Ağrılar içinde doğurdum.
Çektiğim azabı unutup
Kalkıp üç gün kundakladım
Yumurta çalkalayıp büyüttüm
Faydanı ne zaman görürüm
Ecel gelip ölürsek
Herhalde ölüñ gömecek.
Sözümü dinle, gitme uzağa
Ben kocakarı, baban ihtiyar

Tentek tuulgan balasıñ,

Tereñ akıl Canıšta.

Karuuñar tolgon ubağı

Kor kılbay bizdi bağıška,

Kayrılbay ketseñ baldarım,

Karıganda kaptadıñ

Kaygı menen naalıška.

Ölgönçö bağıp körgülö.

Ölöp ketsek kömgülö,

Kepindi kenen cazdırıp,

Mazarga mürdö kazdırıp,

Kömüügö kana tıñ bülö."

Bayış baatır ündöböy, enesine coop berbey, eşikke çıgıp ketti. Canış ata-enesine: "Bul balañar bolboyt, munu kalk bilgen daanışman bekterdi, bilimdüü biylerdi, koco, moldo, eşenderdi, epçil süylöök [163] çeçenderdi çakırıp alıp, oşolor menen köptöp aytıp toktotuu kerek" dedi. Nurkan makul kördü da, 60 şaardagı akılmandardı çakırıp alıp, Bayışka araçı saldı. Oşondo koco, moldo,

Ne deli çocuksun

Aklın çoğı Canış'ta.

Gücünüzün olduğı zaman

Ezdirmeyin bizi başkalarına

Sözünüzden dönmezseniz yavrularım

Kocayınca uğrattınız

Kaygı ile dertlere.

Ölene kadar bakıp görün.

Ölöp gidersek gömün

Kefeni geniş tutup

Kabristana mezar kazdırıp

Olursa aileni gömmeye zamanın"

Yiğit Bayış ses çıkarmayıp, annesine cevap vermeyip, kapıya doğru gider. Canış anne-babasına: "Çocuklarınız bu değil. Milletini seven arifleri, bilgili hâkimleri, hoca, molla, şeyhleri, mahir söz ustalarını çağırır, onlar iyice anlatıp bu işi durdursa gerek" der. Nurkan kabul eder ve 60 şehirdeki bilginleri çağırırıp Bayış'a aracılı olarak gönderir. Bunun üzerine Bayış hoca, molla, kadı, müftü, şeyh,

kazı, muptu, eşen, çeçenderge Bayış
baatırdın bergen coobu:

"Koco bolsoñ daarat al,
Başarıña selde çal,
Menin aytkan sözümö,
Koşomat kılbay kulak sal,
Koşomatçı, caktooçu,
Koco bolboy kurup kal.
Tün uktabay zikirge,
Orozodo bitirge,
Adam ölsö opuldap,
Canaza dooron bitirge,
Can kıynabay aldap cep,
Kıdırıp cürgön tütüngö.
Ooru körsö dem salıp,
Opuldagan moldolor,
Ortoçu bolboy bekerge,
Öz coluñdu oñdoñor,
On miñ koşun bir kelse,
Men emesmin kor bolor.
Kazı menen muptular,

söz ustalarına şöyle cevap verir:

"Hoca iseniz abdest alın
Başlarınıza sarık takın
Söylediğim sözlere
Yaltaklanmadan kulak verin
İsteyenler, istemeyenler
Hoca olmadan geberiverin.
Gece uyumayıp zikre
Oruçta ise Ramazan'da
İnsan ölse nefesini verip
"Cenaze" "dooron" "fitre"
Pişmanlık duymadan yiyip
Karışiverip toz dumana.
Hastalanıverse okuyup üfürüp
Okuyup üfleyen mollalar
Ortada kalmayıp boş yere
Kendi yolunuza gidiniz
On bin asker birden gelse
Horlanacak ben olmam.
Kadı ile müftüler

Kalıstık menen curt surar,
Kalp kara özgöy doo menen
Aktın işin çıkçuular,
Mende kaday surak bar,
Mende surak çok bolso,
Çenime tiybey ıraak bar.
Araçığa kelipsiñ,
Alka kurça eşender,
Caktaşıp aytışçu,
Catık tildüü çeçender,
Canış-Bayış baldardı
Caykabay ıldam kete ber.
Baarıñ birdey araçı,
Aldooñorgo kirbeymin,
Ayardığım karaçu.
Türtkügö kire berüüçü,
Men emesmin kördüñör,
Tüpsüz erdin balası.
Öz balañar amanbı,
Oylogula çamañdı,
Öküm menen silerdi,

Kötü niyetle yer ister
Yalanla dedikoduyla
Allah'ın işini bozarlar
Ben size ne soracağım
Soracağım olmasa da
Yanıma gelmeyip uzak durun.
Aracılığa gelmişsiniz
"Alka" kuran şeyhler
Hep beraber söyleyenler
Tatlı dilli "çeçen"ler
Canış, Bayış çocukları
Yolundan çevirmeyip çabuk gidiverin.
Hepiniz aracısınız
Yalanlarınıza kanmam
Kurnazlığıma baksanıza.
Dediğinize göre hareket edecek
Gördüğünüz ben değilim
Soysuz adamın çocuğu.
Kendi çocuğunuz iyi mi?
Düşünsenize gücünüzü
Emir ile sizleri

[164]

Baldarıñdı alambı.

Siler aytkan söz menen

Sapar cürböy kalambı,

Kanday taap aldıñar,

Aldoogo cürçü camandı.

Eşen, koco, kalpalar,

Kazı menen muptular,

Uuluñdun sözü uşu dep,

Ene-atama aytıp bar,

Köp bolso bizdi körö albay,

Uşak kılar içi tar.

Emi kayta kelseñer,

Ölböymün dep oylonbo,

Birden tüştö tülöö kıl,

Bul sapar tirüü koygongo,

Coop berip col açıp,

Cönötsün bizdi alıska,

Aytıp bargın atama,

Çın tursañar kalıska,

Calgız aytkın araçı,

Çocuklarınızı öldüreyim mi?

Sizin söylediğiniz söz ile

Yola çıkmaktan kalır mıyım?

Nasıl buluverdiniz

Hilenize kanacak kötüyü.

Şeyh, hoca, müritler

Kadı ile müftüler

Oğlunuzun sözü budur deyip

Anne-babama söyleyiverin

Çok olsa bizi göremeden

İçi daralıp söylenir.

Gene geri gelirsiniz

Ölmem diye düşünmeyin

Rüyada görerseniz kurban kesin

Bu sefer sağ bıraktı diye

Cevap verip engel olmayıp

Bizi uzağa göndersin

Babama söyleyiverin

Gerçekten tarafsız kalacaksanız

Yalnızken söyleyin aracılar

Catındaşım Canıška,
Caşıktık kılıp caltanbay,
Bel baylasın namıska.
Acal cetse akırı
Üydö catsak ölobüz,
Çımınday candın baarında,
Çın ölümgö könöbüz,
Ölüm üçün şak iyip,
Bışıp turgan mömöbüz.
Kauhar köz, kara küçtördü
Cer aldına tögöbüz,
Suranamın köbüñdön,
Koop sanap korkpoymun,
Korduk menen ölümdön,
Düynögö ustun bolboymun,
Tirüü cürsöm calgız men.
Ölöp ketsem öksütüp,
Tirüünün sanın kemitpeym,
İş oñolsun cönötsün,
İşenbi күнү күндüz de,
Padişa Nurkan atamdı

Kardeşim Canış'a
Zayıflık gösterip kenara çekilmesin
Sahip çıksın şerefine.
Dahası ecel gelse
Evde kalsak da ölürüz
Şu değersiz can varken
Hakiki ölüme inanırız
Ölüm için dal eğip
Olgunlaşiverir meyvemiz.
İnci gözlü, kara güçleri
Yer altına göndeririz
Hepinizden istiyorum
Ürperip de korkmuyorum
Ezilmekten, ölümden
Dünyaya direk değilim
Sağ isem tek başıma.
Ölüversem gücüm kesilip
Kalanların sayısını düşürmem
Yeter ki işler yoluna girsin
Cumartesi günü gündüz
Padişah babam Nurkan'a

Baldarıñdı cürgüz de.

Aydıñ kölgö barışka,

[165]

Kıtaylardın kolunan

Acıratıp alışka,

Abıdan tilek çoñ bizde.”

Araçılar cönöştü,

Eki-ekiden keñeşti.

Bayıştı buzdu bular dep,

Padışa alat kaarına,

Çınmın aytıp çuruldap,

Coop berelik cabıla.

Cakındaşıp baralık,

Canış bektin canına,

Araçılar keñeşip,

Arman aytıp baratat.

Ne kıların bile albay,

Birin-biri karaşat,

Öz başına kelgende

Ölör künün sanaşat.

Çocuklarını yolla de.

Aydın Köl'e varmaya

Kıtayların askerlerini

Çekip öldürüvermeye

Büyük istek var bizde"

Araçılar yola koyuldu

İkişer ikişer görüştüler

Bayış'ı bozdu bunlar deyip

Padişah hiddetlenir

Doğrusunu söyleyip ağlayıp

Cevap verelim beraberce.

Hep birlikte varalım

Canış beyin yanına

Araçılar görüşüp

Diyeceklerini düşünüp gitmekteler.

Ne yapacağını bilemeyip

Birbirlerine bakmaktalar

Kendilerini düşündüklerinde

Ölüm zamanını hesaplamaktalar.

Araçılar keñeşip, sözdü Talıp degen eşenge berişti. “Nurkanga siz coop beriñiz, bizdin baaribızdın ukkan-körgönübüz uşu deybiz da, sizdin sözüñüzdün çındığına kübö bolup berebiz” deşti. Eşeni, sopusu, sakısı, kazısı, muptusu, miktısı, çeçeni, ebi çok beçeli bardığı Nurkanga salam berip oturdu. Talıp eşen Nurkanga kadırluu barıktuu kişi eken. Balası Bayıştın sözü agası Canışka, atası Nurkanga, enesi Külükanga aytıp turgan ceri:

“Padişah Nurkan siz menen,

Balañız üçün keñešem,

Barkımdı bilgen han eleñ,

Bayağı eşen debeseñ,

Acalımdın cogunan,

Aldıña keldim men esen.

Baatır Bayış balaga

Araçı bolup biz bardık,

Açuusu kelip bulkunsa,

Aylabız ketip kumsardık.

Koco, moldo, kalpa dep,

Aracılar görüşüp, sözü Talıp adlı şeyhe verirler: "Nurkan'a siz cevap verin, hepimizin duyduğumuz, gördüğümüz bunlar deriz; sizin sözünüzün doğruluğuna şahitlik ederiz" derler. Hocası, sofusu, şahidi, kadısı, müftüsü, ileri geleni, "çeçen"i, beceriklisi beceriksizi hepsi Nurkan'a selam verip oturur. Şeyh Talıp, Nurkan'a karşı saygılı bir kişidir. Evladı Bayış'ın ağabeyi Canış'a, babası Nurkan'a, annesi Külükana'a söylediklerini anlatmaya başlar:

"Padişah Nurkan, sizinle

Evladınız için görüşeceğim

Kıymetimi bilen hansın

Eski bir şeyh demezsən

Ecelim gelmediğinden

Önüne geldim sağ salım.

Bahadır Bayış pehlivana

Biz aracı olup gittik

Hiddetlenip öfkelense

Çaresiz yüzümüzü kızarttık.

Hoca, molla, mürit deyip

Kasiyetiñ kança dep,
Oluya bolsoñ eşender,
Kurbaysıñbı alka dep.
Kazı menen muptu dep,
Kasiyetiñ köp bolso,
Kanakey meni cutçu dep.
Kaarlanıp karasa,

[166]

Közünön calın ot cangan,
Baralına kelgende
Batına albayt eç balban.
Aalı balban sıyaktuu
Aybatı bar şañdangan,
Coop bersin sapar colgo deyt,
Enem menen atamdın
Aytkanına bolbo deyt,
Köndürbösöñ atamdı
Silerdin cöndü tabam deyt.
Bereniñ Bayış işenbey,
Peyliñer maga caman deyt,
Bir catındı tebişken,

Haysiyetiniz ne kadar deyip
Evliya olsanız bile şeyhler
"Alka" kurmuyor musunuz deyip.
Kadı ile müftü deyip
Haysiyetiniz çok olsa da
Hanginiz beni yutacak deyip.
Hiddetlenip bir baksa

Gözünde alev, ateş yanan
Olgunluğa erdiğinde
Cesaret edemez hiçbir pehlivan.
Ali pehlivana benzer
Heybeti var şahlanan
Cevap versin sefer için, diyor
Annem ile babamın
Söylediğine bakmayın diyor
Razı etmezseniz babamı
Sizin hakkından gelirim diyor.
Yiğidiniz Bayış inanmıyor
Düşünceniz bana uymaz diyor
Bir karında tepiştiğim

Birge emçek emişken,
Sözümdü kıybayt agam deyt.
Kaltırbay kadir köñülün,
Batasın berip köbüñdün,
Kulunuñdu cönötkün,
Kudaydan tilep ömürün.
Kayratın körüp söz ukkan,
Eşen, moldo, koco bar,
Kaardanganda biz menen
Kazı, muptu koşo bar,
Sizden başka baarımız,
Cönötüügö ıktıyar.”
Handıgının iretin
On eki caştan bilgizgen,
Közümdün tirüü çağında
Könsün dep altın tagıma,
Atası Nurkan mingizgen.
Koco, moldo eşendi,
Kazı, muptu, çeçendi,
Kaltırbay baarın eerçitip,
Cönödü Nurkan abıška,

Bir memeden emiştigim
Sözümü tutmuyor ağabeyim diyor
Yüce gönlünüzü bozmadan
Duasını verip hepiniz
Yavrunuzu uğurlayın
Allah'tan ömür dileyip.
Gücünü görüp söz dinleyen
Şeyh, molla, hoca var
Hiddetlendiğinde bizimle
Kadı, müftü herkes var
Sizden başka hepimiz
Gitmesine razıyız"
Hanlığının düzenini
On iki yaşından beri öğreten
Ben hayatta iken
Alışsın altın tahtıma deyip
Babası Nurkan çıkarmış.
Hoca, molla, şeyhi
Kadı, müftü, "çeçen"i
Hepsini birden götürüp
Vardılar ihtiyar Nurkan'a

Tegerektep oturup,
Keñeşin saldı Canışka.
Keñeşke aldı cakının,
Kep tarattı akırın,
Keyitpey turgan öndöndü,
Er Canış, Bayış baatırın,
Atası Nurkan baarına
Aytıp turat akılın:
“Coop bergin ata baralık,

[167]

Cogolgon bizden balalık.
Batañdı bergin cazılıp,
Abıdan köönüñ agarıp,
Alkışñ tiyse atake,
Aylanıp eldi tabalık.
Kaltırbasañ köñülün,
Kayratı kara too carat,
Kalıñ kıtay coo turgay,
Kalmaktı koşup oodarat,
Begime meder bolorgo,
Beline kemer bolorgo,

Çepeçevre oturup
Toplantı yaptılar Canış'la.
Toplantıya aldı yakınlarını
Sözünü söyledi sonunda
Renk vermeden onlara
Er Canış, Bayış bahadırınız
Babası Nurkan'a herkese
Akıl verip duruyor:
"Cevap ver baba, gidelim
Çocukluk çağımız geçti.
Rahatlayıp dua et
İçin ferah olsun
Duan kabul olursa babacığım
Dönüp ülkeyi buluruz.
Bozmazsan eğer kalbini
Gayreti koca dağı yarar
Sadece kalabalık düşmanı Kıtaylar'ı değil
Kalmukları da yere serer
Beyime yardım etmek için
Beline kemer olmak için

Men barbasam kim barat?

Minip tur altın tagıñdı,

Bilip tur Üzür şaarıñdı,

Oolugup kalgan Bayıştın

Oyuna koyo berelik,

Acal cetip ölbösök,

Aylanıp tirüü kelelik.

Barbagın dep balaga

Paydası cok teñelip.

Akıl aytıp bersem men,

Anıgın ugar atam sen,

Altımış şaar kalkıñdan

El çakırgın erteñden,

Cer cüzündö ceti han,

Kimisinen baktıñ kem.

Kerneyçini keltirip,

Surunaydı tarttırıp,

At, kunandı çaptırıp,

Baldarıñdan ayanbay,

Dünüyöñdü zarp kılıp,

Küñgürögön konoktu

Ben gitmezsem kim gider?

Oturadur altın tahtına

Yönetedur Üzür şehrini

İnatlaşan Bayış'ın

Aklına sokuverelim

Ecel gelip ölmezsek

Sağ salım dönüp gelelim.

Gitme deyip de çocuğa

Faydası yok çocuklaşmanın.

Akıl versem bile ben

Gerçeğini duyarsın babam sen

Altmış şehirli halkından.

Halka duyur yarından

Yer yüzündeki yedi handan

Talihsizsin kimisinden.

Borazancıyı getirip

Zurnayı çaldırıp

At, kunan çaptırıp

Çocuklarından çekinmeyip

Neyin varsa harcayıp

Heveslenen misafiri

Altı künü baktırıp,
Başkı köldöy çık kılıp,
Canar toodoy et kılıp,
Tamaşanı köp kılıp,
Baatırlardı bet kılıp,
Balban küröş, eñiştı
Bir-birine cıktırıp.
Aldına atan töö berip,
Saarına bee berip,
Cetimge kiyer ton berip,

[168]

Cetpegeñçe çoñ berip,
Koco, moldo, eşenge
Kol kayırdı mol berip,
Cesirge soyor koy berip,
Ceti künü toy berip,
Kalıñ kırgız köp elden
Kol caydırıp duba alıp,
Toyuñdan cegen el ketsin,
Topoloñdop kubanıp.
Toyuñdun tübü toy bolor,

Altı gün boyunca ağırlayıp
Baş Köl kadar et suyu çıkarıp
Yanardağ gibi et kesip
Büyük bir eğlence düzenleyip
Bahadırları karşılaştırıp
"Balban küröş"te, "engiş"te
Birbirlerini yıktırıp.
Altına "atan", deve verip
Sağmalık kısrak verip
Yetime giyecek kıyafet verip

Giyemeyecek kadar çok verip
Hocaya, mollaya, şeyhe
Bahşışını çok verip
Dullara kesimlik koyun verip
Yedi gün boyunca toy verip
Kalabalık Kırgız halkından
El açtırıp, dua alıp
Toyundan yiyen halk gitsin
Telaşlanıp sevinerek.
Toy dediğın böyle olur

Tüñülbösö ulanıp.
Ölbösün, össün, baldarım,
Ömürün menen caşın dep,
Keler bolsoñ baldarım,
Kem bolbogun başıñ dep,
Acal cetip ölsöñör,
Azabın tartkan ata-eneñ
Uşudur bergen aşın dep,
Toy berip, eldi tarkatıp,
Keçiktirbey cönötkün,
Balaña bergen toy üçün,
Kemiyt bele döölötüñ,
Cer cüzünö ugulsun,
Cetişken senin söölötüñ.”

Canıştın sözün atası Nurkan,
enesi Külükan baştap oturgan eldin
bardığı makul aldı. Birinçiden, akıl
körüştü, ekinçiden, handın bütümü
deşti.

Keñeşin Nurkan bütürüp,
Toy berüügö kütünüp,
Kol aldında köp eldi

Dönmezlerse beraberce.
Ölmesin, yetişsin çocuklarım
Ömrün ile gençliğin deyip
Gelecek olursanız çocuklarım
Ömrünüz uzun olsun deyip
Ecel gelip ölürseniz
Derdinizi çeken anne-babanız
Budur verilecek aşınız deyip
Toy verip, halkı dağıtıp
Geciktirmeden yola çıkarın
Çocuğunuza verdiğimiz toy için
Eksilir mi varlığımız
Yer yüzünde yayılsın
Büyüyen devletiniz”

Canış'ın sözünü babası
Nurkan, annesi Külükan başta olmak
üzere halkın hepsi kabul eder. Önce
akıl danışır, sonra da hanın hükmü
derler.

Nurkan toplantıyı bitirip
Toy vermek için hazırlanıp
İdaresi altındaki herkesi

Konokko kel dep akırıp,
Bir cagınan mal soyup,
Kündöp-tündöp bışırıp.
Eki cüz eliü bee soydu,
Eki uuluna el cıyıp,
Berip catat oñ toydu,
Tünkü kelgen konokko
Künügö soyot miñ koydu.
Handın bergen toyunda,
Biröo moyun tolgoybu.
Padişah Nurkan başınan
Özü köpöş bay bolçu,
Dünüyösü tütögön,
[169]

Tört tülügü şay bolçu,
Kozu orduna soyuşu
Kününö birden tay bolçu.
Kol kayırduu bereşen
Konboy koyboyt colooçu.
Konogo atın aptırıp,
Celdetke kılıç taktırıp,

Konuk olarak davet edip
Bir taraftan sığır kesti
Gece gündüz pişirip
İki yüz elli kısrak kesip
İki oğlu için halkı toplayıp
Vermekte büyük toyunu
Gece gelen konuklara
Her gün keser bin koyunu.
Hanın verdiği toya
Biri bile boyun çevirir mi?
Padişah Nurkan ta baştan
Kendi zengin varlıklı olmuştu
Dünyalığı giderek artıp
"Tört tülük"ü artmıştı
Kuzu yerine keseceği
Her gün için tayı olmuştu.
Cömert eliyle hayır vermişti
Yolcuyu konaklatıvermiş.
Ahıra atını bağlatıp
Cellada kılıç astırıp

Cer caynagan konoktu
Ceti künü catkırıp,
Boz ulanga bir caktan
Kökbörüsün tarttırıp.
Balbandarı küröşüp,
Baygeden atın süröşüp,
Baatırları sayışıp,
Bakandarı tireşip,
Eñişçiler bir caktan
At üstündö eñişip,
Irçıları betteşip,
Eki-ekiden ceñişip.
Segizinçi künündö
Tamaşası taradı.
Canış, Bayış carkıldap,
Köpçülüktü karadı.
Bardık kelgen konokton
Bata alsak dep samadı.
Eşender, koco, moldosu
Ceti kün toydo bolgonu,
Cer caynagan köpçülük

Alanda kaynaşan misafiri
Yedi gün ağırlayıp
Delikanlılara bir taraftan
"Kökbörü" oynatıp.
Pehlivanları güreşip
Atlarını "bayge"ye sürüp
Bahadırları kapışıp
"Bakan"ları çarpışıp
"Engişçi"ler bir yandan
At üstünde "engiş"ip
Irçıları karşı karşıya gelip
İkişer ikişer yenişip.
Sekizinci günde
Eğlencesi dağıldı.
Canış, Bayış yıldırayıp
Ahaliye doğru baktı.
Gelen bütün misafirlerden
Dua alsak diye düşündü.
Şeyhleri, hocası, mollası
Yedi gün boyunca toyda idi
Alanda kaynaşan ahalinin

Taray turgan bolcolu.

Tamaşası bir türdüü,

Baldarga bata berüügö

Kötörüldü koldoru.

Batasın berdi çurkurap,

Bardıgı ıylap burkurap,

Baatır Bayış akılman

Bardıgın baykap tınç turat.

Eki kolu boorunda,

Ak peyliñ menen cönöt dep,

Kabagın cazıp kırkıldap,

Kapalanbay carkıldap,

Canış, Bayış eki bek,

Caykalışıp coop surap.

Sakalı appak karısı,

Köpçülük eldin baarısı

Bata berip catışat.

[170]

“Canış, Bayış baatırlar,

Bak-taalayıñ bolsun car,

Ata colun uladıñ,

Gitme zamanları geldi.

Eğlencesi bir başkaydı

Çocuklara dua etmek için

Kaldırdılar ellerini.

Dua etti ağlayıp

Hepsi ağlayıp feryat edip

Akıllı, bahadır Bayış

Hepsine sakince bakıp durur.

İki eli bağrında

İyi dilekle gönder deyip

Gözünü açıp bağırarak

Tasasızca açılıp

Canış, Bayış iki bey

Döne dolana cevap bekleyip.

Sakalı bembeyaz ihtiyarı

Toplanan ahalinin hepsi

Dua edivermekteler.

"Canış, Bayış bahadırlar

Talihiniz açık olsun

Ata yolunu birleştirdiniz

Aman-esen oynop bar,
Akkürgüngö cetkençe
Katarlagan neçen bel,
Katuu bagıt moynok bar.
Açık kılsın bağıñdı,
Asırasın canıñdı,
Aman kelip, kütüp al,
Altın tacı, tagıñdı.
Aman-esen kayra tap,
Ak kalpak kırgız eliñdi,
Aybalıday kıtaydan
Acıratıp algıla,
Aydıñ köl talaş ceriñdi.
Şıdır bolsun coldoruñ,
Tirüülöy arbak koldosun,
Tuu kötörüp kaçırap,
Duşmanıñ colgo bolbosun,
Aziret handın arbağı
Başıñarga ornosun.
Altı ayçılık sapardan
Aman barıp, esen kel,

Sağlıkla, güle oynaya gidin
Akkürgün'e varana kadar
Sıra sıra nice bel
Geçit vermez yerler var.
Açık etsin bahtınızı
Esirgesin canınızı
Sağ salim gelip teslim al
Altın tacınızı, tahtınızı.
Geri dönüp sağ salim bulun
Ak kalpaklı Kırgız halkınızı
O acayip Kıtaylardan
Koparıp aliverin
Savaşıp Aydın Köl'ü.
Açık olsun yollarınız
Ruhlar canınızı korusun
Sancak kaldırıp, saldırıp
Düşmanınız yola çıkamasın
Aziret hanın "arbak"ı
Başınızda dolaşsın.
Altı aylık seferden
Sağ salim gidip, gelin

At azabın köp tartıp,
Aşarıñar neçen bel,
Amanıñdı tilerge
Ata curtuñ uşul el.”
Kaldaygan kaliñ bukara,
Kalender cardı beçara,
Eñ ele kiyin arkada.
Koco, moldo kurdaşı,
Kazı, muptu el başı.
Kol kötörüp kamınıp,
Koşomatka cabılıp,
Neçen köpös bayları,
Kapasız cürgön caydarı,
Soodagerler kerbeni,
Añçı, adis mergeni,
Baarısı kolun kötördü,
Baldarga bata bergeni.
Koco, moldo eşender
Ürgülöşüp üldüröp,
Bübü-bakşı, dumana,
Zikir tartıp kübüröp,

At yokluğunu çok çekip
Geçersiniz nice belden
İyi olmanızı dilemekte
Ata yurdunuz, milletiniz!"
Toplanıveren kalabalık halk
Kalenderi, fakiri, biçaresi
En arkada, sondadır.
Hocası, mollası yaşıtları
Kadısı, müftüsü, aksakalı.
El kaldırıp hazırlanıp
Vedalaşmaya hazırlanıp
Nice zengin tüccarları
Kedersiz hayat süren
Tüccarları, kervancısı
Avcısı, usta atıcısı
Hepsi elini kaldırdı
Çocuklara dua etti.
Hocalar, mollalar, şeyhler
Uyuklayıp gevşeyip
"Bübü, bahşı, derviş
Zikir çekip mırıldanıp

[171]

Baş alaman köpçülük

Koşuluşup dübüröp,

Bata berdi bardığı

Oomiyn dep düñgüröp.

Toygo kelgen köpçülük
bataşın berip, Canış, Bayışka
koştolup taradı. Canış, Bayış
cönömökçü bolup kamına baştadı.
Atası Nurkan baldarına altı miñ kol
bere turgan bolup, asker kamday
baştadı ele, baybiçesi Külükan
bolbodu. Özdörün kolsuz, caraksız
ciber dep enesi Külükandın aytkanı:

"Kalcıraysıñ cön bilbey,

Karıganiñ emespi,

Arañ turgan baldarga

Aytpagın anday keñeşti.

Karuu-carak mol berseñ,

Kalıñ asker kol berseñ,

Bilbeysiñ tirüü kelbesti.

Kolomoluu kol berseñ,

Korkobu coodon baldarıñ,

Korkup kayta kelişsin,

Kaynaşan kalabalık

Hep birlikte yüksek sesle

Dua edip hepsi de

Amin deyip uğuldayıp.

Toya gelen ahali duasını
edip, Canış, Bayış'a hoşçakal deyip
dağılırlar. Canış'la Bayış yolculuk
hazırlığına başlar. Babaları Nurkan
çocuklarına altı bin asker verecek
olup, askerleri hazırlığa başlarsa da
"baybiçe"si Külükan razı olmaz.
"Onları askersiz, silahsız gönder"
deiyen annesi Külükan şöyle söyler:

"Saçmalıyorsun bir şey bilmeden

İhtiyarlığından mı

Zor duran çocuklara

Bu konuştuklarımızı söyleme.

Silahı, mühimmatı bol verirsen

Kalabalık asker, ordu verirsen

Bilmez misin sağ gelmeyeceklerini.

Sayısız asker verirsen

Çekinir mi düşmandan çocukların

Korkup geri gelsinler

Surangın calgız barganın,
Oolugup turgan baldarga
Oşobu senin cardamıñ.
Kanı suyuq baldarga
Atışarga caa berbe,
Köp kol koşup berem dep,
Al eköönü degdetpe.
Atışarga caa turgay,
Koluna berbe şalk etme.
Calkıp kelsin coo körsö,
Canına kılıç baylatpa,
Caraktuu kalıñ kol berip,
Caşınan şoron kaynatpa,
Koşomat kılıp baldardın
Koluna berbe ay balta,
Caraktuu kalıñ kol berip,
Caşınan şoron kaynatpa,
Koşomat kılıp baldardın
Koluna berbe ay balta.
Düñgürögön dañkı bar,
Tüptüü kıtay el bolso,

Bırak silahsız gitsinler
İnat edip duran çocuklara
Bu mu senin yardımın?
Kanı kaynayan çocuklara
Atacak yay verme
Yanlarına çok asker vereyim deyip
İkisini de heveslendirme.
Atacak yay şöyle dursun
Eline hiçbir şey verme
Korkup dönsün düşman görse
Beline kılıç kuşandırma
Silahlı ordu verip
Gençliğini heba ettirme
Vedalaşıp çocukların
Eline "ay balta" verme
Silahlı ordu verip
Gençliğini heba ettirme
Vedalaşıp çocukların
Eline "ay balta" verme.
Uğuldayan sesleri var
Kıtaylar köklü halk olsa da

Akkürgündün darıyası

Agımı katuu sel bolso,

Talaşkanı Aydıñ köl

[172]

Kıtayga tiyiş cer bolso,

Öz çeginen cabılıp,

Kıtaylar çıksa col toso.

Akkürgündün boyuna

Düşmandın tuusu ornosu,

Baldarıña paydaluu,

Karuu carak bolboso.

Kolomoluu kol bolso,

Kolunda carak mol bolso,

Karsıldaşıp uruşup,

Cekeme-ceke çıgışıp,

Kalabı tirüü colborsuñ?

Kayrattuusingan nemeler

Kıtaydın türün körgöndö

Kaçar cakka oñdolsun.

Oşenetip düşmandan

Kadırlı kalıp bir kelsin,

Akkürgün ırmağı

Akışı sert sel olsa da

Savaşacağı Aydın Köl

Kıtayların sınırı olsa da

Kendi sınırlarında topluca

Kıtaylar çıksa yol kesse.

Akkürgün'ün kenarında

Düşman sancağı dalgalansa da

Çocuklarına yarayacak

Silah mühimmat olmasa.

Sayısız asker olsa

Ellerinde silah bol olsa

Birbirleriyle boğuşup

Ayrı ayrı savaşıp

Yiğitlerin sağ kalır mı?

Gayretle savaşan çocuklar

Kıtayların halini görünce

Kaçıp bir tarafa kurtulsun

Böylelikle düşmandan

İtibarsız, sağ gelsin

Colugup kalsa eginen
Colotpoy kuup cibersin,
Aytkanımdın ındığın
Ubagında bilersin.
Kılıç, nayza caraksız,
Kırk cigitin koşup ber,
Caraktuu bolso, coo körüp,
Kızıp ketet cindiler,
Oñoy emes altı aylık
Basar colu uzak cer."
Kırk cigiti tokudu,
Eki tulpar corgonu.
Karşı-terşi açtırdı,
Darbazaluu ordonu,
Cakın kaldı baatırlar
Cönöy turgan bolcolu.
Dayardanıp eki bek
Corgoloru tokulup,
Kırk cigitin ogultup,
Aman-esen turgun dep,
Atasına kol sunup.

Karşılaşsa da sınırdan
Yaklaştırmadan kovup göndersin
Söylediklerimin doğruluğunu
Ancak o zaman anlarsın.
Kılıçsız, mızraksız, silahsız
Kırk yiğidi yanına ver
Silahlı olsa, düşman görüp
Kızıverip deliler
Yakın değil altı aylık
Gidecekleri yer, yolu uzak”
Kırk yiğidi eyerledi
İki “tulpar” yorgayı.
Ardına kadar açtırdı
Kapılı “ordo”yu
Yaklaştı bahadırlar
Gidivermek üzere.
Hazırlanıp iki bey
Yorgaları eyerlenip
Kırk yiğidini toplayıp
Sağ salim kalın deyip
Babasına el uzatıp.

Eköo eki şumkarın
Koldoruna kondurup,
Vazir, bekter urmattap,

[173]

Koştoşuuga çoğulup,
Aman kelgin, baldar dep,
Ata-enesi koštoşup,
Aga-tuugan baarıga
Amandaşıp koštoşup,
Attın başın oñ tartıp,
Üzöngügö but salıp,
Kırk cigiti şart etip,
Kıygas baarı attanıp,
Amandaşıp cönöştü,
Altı cıldı bolçoşup.
Attanıp çıga bererde
Algan carı Kümüşay,
Alımdı ayta salsam dep,
Amandaşıp kalsam dep,
Darbazanın tübündö
Gülsıynasın kötörüp,

İkisi iki atmacalarını
Ellerine kondurup
Vezir, beyler hürmet edip
Vedalaşmak için toplanıp
Sağ salım dönün beyler deyip
Anne-babası vedalaşıp
Ağabey-kardeş herkesle
Helalleşip vedalaşıp
Atın başını iyice çekip
Ayağını üzengiye sokup
Kırk yiğidi davranıp
Hepsi birden at binip
Helalleşip yola koyuldular
Altı yıl sonraya sözleşip.
Ata binip çıkıverdiğinde
Sevgili yarı Kümüşay
Halimi söyleyebilsem deyip
Vedalaşıversem deyip
Kapının dibinde
Gülsıyna'sını kaldırıp

Asta süylöp, ün saldı:
"Atıñdın başın bura tur,
Azıraak toktop tura tur,
Kayrılıp kirip barışka
Kaynatam bar iymendim.
Kaygı-zarın uga ket,
Ömürlöşüñ süygöndün.
Kız da bolso tuyagıñ,
Tili şirin Gülsıyna,
Tirüülöy cetim, cesirge,
Kaygıñ ötür bir kıyla,
Cürsöñ boldu salamat,
Tüşö elek başıñ mındayga.
Tört aylık bala boyumda,
Tüşümdö erkek oyumda,
Belgiñ kaldı karında,
Ce beregi erkek bolbodu,
Berenim senin barıñda.
Kaygırıp ötür ömürüm,
Hanım senin zarıñda.
Kamap kelgen cooñ cok,

Yavaşça söyleyip seslendi:
"Atının başını çeviriver
Biraz bekleyip duruver
Geri dönüp varmaya
Kaynatam var, utandım.
Derdi-tasayı duyuver
Hayat arkadaşın, sevdiğin.
Kız da olsa yavrın
Tatlı dilli Gülsıyna
Sağlığında yetim-dul kaldık
Kaygın artacak
Gidecek oldun sağlıkla
Başına bir şey gelmiş değil.
Dört aylık çocuk karnımda
Rüyamda erkek olduğunu gördüm
Hatıran kaldı karnımda
Önceki erkek olmadı
Sen var iken yığidim.
Kaygıyla geçecek ömrüm
Senin derdinle hanım.
Kuşatıvermiş düşmanın yok

Kıstap catkan dooñ cok,
Alıska cönöp barasıñ,
Kaygıñda kalgan ene-atañ
Coluñdu kündö karasın.
Kagılayın berenim,
Kaygıluu kündö kalarımın,
Kargaday bolgon Gülsıyna

[174]

Kalkalarımın, bagarımın,
Orduñ kalıp, özüñ cok,
Kaygının tuzun calarımın.
Saratan çolpon cıldızday,
Attanıp çıktıñ carkırap,
Tüñülböy tirüü bölündük,
Amalsızdan can çıdap,
Aldıñdan muunap tospoyun,
Ayaldık kılıp arkırap."
Koştoşup kolun karmadı,
Amandaşıp zarladı,
İçi örttönüp solkuldap,
Koynuna caşı şolkuldap,

Zorlayıp duran derdin yok
Çıkıp uzağa gideceksin
Kaygınlı kalan anne-baban
Her gün yoluna baksın.
Kurban olayım yiğidim
Kaygılı günlerde kalırım
Şu küçücük Gülsıyna'yı
Koruyup büyütürüm
Yatağın burada, kendin yoksun
Kaygının acısını çekerim.
Saratan Zühre yıldızı gibi
Ata biniverdin yıldırayıp
Sağlığında ayrı düştük
Mecburen bu can katlanıp
Çekileyim, yolunu kesmeyeyim
Kadınlık yapıp da atılıp"
Vedalaşıp elini tuttu
Helalleşip ağladı
İçi yanıp kor olup
Göz yaşları koynuna akıp

Kalbadı süylöp darmanı,
Başın iykep Kümüşay,
Amandığın arnadı.
Karsıldap küldü er Canış
"Balanı alıp, üygö bar,
Başka tüşsö köröbüz,
Başınan uşu düynö dep."
Azık cüktöp kırk atka,
Alıs coldo ayardap,
Kırk cigit ketip baratat,
Tamak-aşın dayardap,
Oyunda çok baldardın
At örgütüp cay almak.
Aldında cüröt er Bayış
Atamdın aytkan ceri dep,
Altmış adır, kırk çıbır,
Aşuusı biyik beli dep,
Anık bolso culunup,
Acidaar çıgat emi dep,
Acidaarı bar bolso,
Cutup görsün meni dep.

Söyleyecek dermanı kalmadı
Başını sallayıp Kümüşay
İyiliğini diledi
Heybesine vurdu er Canış
"Çocuğu alıp, eve git
Başa gelirse görürüz
Ezelden böyle dünya deyip"
Erzak yükleyip kırk ata
Hazırlayıp uzak yola
Kırk yiğit gidivermekte
Yiyeceklerini hazırlayıp
Akıllarında yok çocukların
At dinlendirip duraklamak.
Önlerinde yürüyor er Bayış
Babamın anlattığı yer deyip
Altmış tepe, kırk tepecik
Geçiti zor bel deyip
Gerçekse fırlayıp
Ejderha çıkar şimdi deyip
Ejderhası var ise
Yutuversin beni deyip.

Atamdın sözü çın bolso,
Colborsu çıgat coldon dep,
Corugan tüştöy ayttı ele,
Colugar malı bolgon dep,
Aldına tüşüp er Bayış
Aytıp barat dalay kep,
Agasına bildiret,
Ar kaysını dalildep.
Tuş-tuşunun bardığı
Tuyuk adır keri dep.
Kalp bolobu çını cok,

[175]

Karılardın kebi dep,
Kaçan çıgat arıldap,
Kara kulak şeri dep.
Külkü saldı er Bayış,
Kırk cigit menen Canışka,
"Kırgızda cok kalp eken,
Atabız Nurkan abışka,
Uşunça kalptı aytadı,
Cönötüp catıp alıska.

Babamın sözü doğru ise
Yoldan kaplanı çıkar deyip
Rüya yorar gibi anlattı
Karşına çıkacak malı varmış deyip
Öne geçip er Bayış
Söyleyivermekte epeyce
Ağabeyine bildiriyor
Her bir şeyi ispat edip.
Etrafındaki her şeyi
Çıkılmaz tepe gerisi deyip
Aslı olmayan yalan olur mu?

İhtiyarların sözü deyip
Ne zaman dolanıp çıkar
Kara kulaklı aslan deyip.
Kahkaha attı er Bayış
Kırk yiğit ile Canış'a
"Kırgızda yalan yoktur
Babamız ihtiyar Nurkan
Böyle yalan söyler mi
Yollayıverip uzağa.

Tokoyu köp dedi ele,
Tokoy turmak zar boldum,
At çaldırar kamışka.
Acıdaar turmak, cılan cok,
Tokoy turmak, tulañ cok,
Kelatabız col tartıp,
Kerik turmak, kulan cok,
Kara kulak şer turmak,
Karga menen kuzgun cok,
Colbors turmak, coru cok,
Colunun cürör onu cok,
Dariya turmak, bulak cok,"
Argımak attan et arıp,
Cigittin aldı cöö basıp,
Kıynalgandan baarısı
Kızılı ketip öñü azıp,
Altı ayçılık col ele,
Tört ayda cetti eñ şaşıp,
Barıp catıp kalıştı,
Aydıñ köldün betine,
Köpürönün ber cagı

Ormanı çok demiş idi
Orman şöyle dursun razıyım
Atın otladığı kamışa bile.
Ejderha şöyle dursun, yılan bile yok
Orman şöyle dursun, "tulang" bile yok
Geliyoruz yol sürüp
Gergedan şöyle dursun, "kulan" bile yok
Kara kulaklı aslan şöyle dursun
Karga ile kuzgun bile yok
Kaplan şöyle dursun "coru" bile yok
Yolun üzerinde hiçbir şey yok
Irmak değil pınar bile yok"
Argımak at zayıflayıp
Yiğitlerin önünü yayalar alıp
Azap çektiğinden hepsi
Benzi atıp, yüzü kuruyup
Altı aylık yol idi
Dört ayda gitti çok acele edip
Varıverip durdular
Aydın Köl'ün kenarına
Köprü'nün beri yakasına

Akkürgündün çetine.

Attarın suutup caydaktap,

Aziret handın barında

At çabuuçu sekige.

Canış, Bayış köpürönün başına barıp, tuş-tuşka çalgın çalıp, alıskı cerge, aç kaykı belge dürbü salıp, sanaasın basıp catıp kalıştı. Erteñ menen erte turup, koldu, betti, cuup tamaktanıp, attarın tokunup, bardığı çogulup köpürögö kelişti. Kelse mañday cagı kara taş, bul önüzü kızıl taş, eç cigi cok, al köpürönü Aziret han saldırgan.

Aziret han ölörünö cakın kalganda oyloçu: "Menin közüm ötsö, tukumuma kıtay kün körsötpöyt, köpürönü dayınsız bekittireyin" dep, kara taş cagın kış menen, kızıl taş cagın kızıl kış [176] menen kınatıp, kara kum, kızıl kum menen şıbatıp, taş katarında ciksiz kıldırıp koygon. Oşolordu casap bütürgöndör, uruşta kolgo tüşkön kıtaylar ele. Bekitip bolgondon kiyin "tübündö zıyanı tiyet" dep, tutkundardın baarın darıyaga saldırap cibergen.

Bayıştın ukkanının bardığı

Akkürgün'ün sınırına.

Eyerini çıkarıp atları dinlendirip

Aziret hanın sağlığında

At koşturduğu dağ eteğinde.

Canış, Bayış köprünün başına varıp, her tarafa bakınıp, uzak yerlere, ıssız geçitlere dürbün salıp, düşünceye dalıverirler. Ertesi gün erken kalkıp, ellerini, yüzlerini yıkayıp yemek yiyip, atlarını eyerleyip, hepsi toplanıp köprüye gelirler. Gelseler karşısı kara taş, berisi kızıl taş, hiç çatlak yok, bu köprüyü Aziret han yaptırmış.

Aziret han ölmesine yakın şöyle düşünmüştür: "Ölüversem, Kıtaylar soyuma gün göstermez, köprüyü habersiz gizleteyim" deyip kara kayalı tarafını kara taş ile, kızıl kayalı tarafını kızıl taş ile kapatıp, kara kum, kızıl kum ile sıvatıp taşları çatlaksız sıvatır. Bunları yapıp bitirenler savaşta esir düşen Kıtaylar'dır. Gizlettikten sonra "soyunda zarar gelir" deyip esirlerin hepsini ırmağa attırır.

Bayış'ın duyduklarının hepsi

çın eken. Köpürö küñü bügünküdöy bolup turat. Bayış düynödö çok balban boluptur. Anın balbandığın Canış da bilbeyt ele. Canış: "Munu kantip buzabız, carak ala kelüübüz eken" dedi ele, Bayış: "Men buzamın, menin balbandık küçümdü atam eç kimge bildirbey, toktotup koygon. Emi sapar colunda cürüp bekitet belem" dep çeçindi.

Kınagan kıştı, şıbagan kumdu acıratıp taanıp tepti ele, kıştın cana taştın bırın-çırını çıktı. Anı oodarıp alıp taştap, köpürönün mañdayındağı kayıp eeledi degen kara taştığı kara kıştı tepti ele talkalanıp kaldı. Oşentip köpürönü açıp aldı. Bir işti bütürüp, sanaası tınıp, köpürönün ar cak, ber cagina çıgıp kaytıp keldi da, Canışka kubanıp aytkan sözü:

"Aylanayın agakem,
Bildireyin belgimdi,
Sıpayı sıgın çaşırbayt,
Sırdaşar küngö keldimbi,
Balalık kılbay cakşı ugup,

doğrudur. Köprü bugün yapılmış gibi durmaktadır. Bayış eşsiz bir pehlivandır. Canış ise onun pehlivanlığını bilmemektedir. Canış: "Bunu nasıl bozabiliriz, silah getirseydik keşke" der, Bayış "Ben bozarım, benim pehlivanlık gücümü babam kimseye bildirmedim, sakladı. Şimdi savaş sırasında gizleyip durayım mı" diye işe soyunur.

İstiflenen tuğlaları, sıvanan kumları koparıp tekmeler, tuğlaları ve taşları parçalar. Bunları deviriverip öylece bırakıp, köprünün karşı tarafındaki "Kayıp sahiplendi" yazılı kara taştaki kara tuğlayı tekmeler, taş ufalanıverir. Hemen köprüyü açtırir. Bu işi bitirip, dinlenir, köprünün hem öte yakasına, hem beri yakasına gidip geri dönüverince sevinip Canış'a şöyle söyler:

"Kurban olayım ağabeyciğim
Göstereyim nişanemi
Gizlemeyeyim artık sırrımı
Sır saklayacak yaşta mıyım?
Çocukluk etme olanları duyup

Baykap körçü erminbi?
Otton, örttön korkpogon,
Oynoo bala kezimen,
On tört, on üç çaştığı
Baldar korkçu sezimen,
Oşondon berki körgönüm,
Kete elek menin esimen.
Oşol oynoo kezimde,
Atamdın beş cüz töösü bar,
Örköçü cok baarisı
Ördök moyun kızıl nar,
Cazdın künü köktömdö,
Oynop çıktık köp baldar.
Oşo töönün içinde
Körüngöndü kubalar,
Cakın kelse cazganbay,

[177]

Tiştep alıp ırgıtar
Arasında köp eken,
Kişi çaynar buuralar.
Kaçırıp kaldı bir buura

Bakıp duracak er miyim?
Ateştin, yangından korkmamış
Oynamışım çocukluk çağında
On üç on dört yaşındaki
Çocuklar korkmuş hiddetimden
O zamandan beri gördüklerim
Çıkmadı benim aklımdan.
Oyun çocuğu iken
Babamın beş yüz devesi vardı
Hiçbirinin hörgücü yoktu
Ördek boyunlu bir kızıl deve
Baharda günlerden bir gün
Oynamıştık pek çok çocuk.
O develerin içinde
Görününce kovalayan
Yakın gelse ıskalamayan

Isırırıp fırlatan
Aralarında çok imiş
İnsan çiğneyen buğralar.
Saldırırıp bir buğra

Bizdi karay tup-tuura,
Çıday albay betinen
Çıga berdim burula,
Baldardın baarı men cakka
Kaçıp berdi çubura.
Köbügün bürküp çaçılıp,
Könöktöy oozun açılıp,
Bir balanı çetinen
Çögölöy tüşüp aymadı,
Çırkıratıp çaynadı.
Cagalmay algan çımçıktay,
Balanın şoru kaynadı,
Tabalbadım oşondo
Acıratar aylamdı.
Koş koldop alıp bir buttan,
Açuum menen ırğıtsam,
Butu kala beriptir,
Karmagan koldo culunup.
Kalkka tarap ketiptir,
Kabarım katuu ugulup.
Toguzumda toktolboy,

Bizden tarafa, dosdoğru
Dayanamadığım için
Çıkıverdim döne döne
Çocukların hepsi benden tarafa
Doluşuverdi sıra sıra.
Köpüğü etrafa saçılıp
Ağzından köpükler saçılıp
Bir çocuğu, oracıkta
Diz çöküp yiyiverdi
Bağırtı bağırtı çiğnedi
Doğanın yakaladığı bir kuş gibi
Çocuğun felaketi oldu
Bulamadım o anda
Ayırmanın çaresini.
İki elimle tutup bir ayağından
O sinirle fırlatınca
Bacağı elimde kalmıştır
Tutup elimle fırlattığım.
Halka yayılıvermiştir
Yaptığım hemen duyulup.
Dokuz yaşımda bile değildim

Mına oşonu kıldım men,
Tayatamdın kolunda
Oynop cürgön keziñ sen,
Balapan küñkü iş bolçu,
Baatır Canış işenseñ.
Erkeletip ene-atam,
Akıl, nasaat üyrötkön,
Oynoktuktı oyumdan
Oşo küñü tügötköm,
Andan kiyin ata-enem,
Añdıp cürüp cetiltken.
"Mından kiyin çıragım,
Balbandıgıñ çıgarbay,
Baatır bolgun çıdamkay"
Degen bolçu ata-enem,
Oşonu menen ubadam,
On çaşımda bekigen.

[178]

Andan kiyin çıgarbay,
Saktagamın küçümdü,
Eger eki bolgon çok,

Bunu böyle yaptım ben
Dayımın kollarında
Oynayıp dururken sen
Kesinlikle pehlivanlık işiydi
Yiğit Canış inanamazsın.
Nazlandırıp annem babam
Akıl vermiş, nasihat etmiş
Oyun oynamayı aklımdan
İşte o gün çıkardım
Ondan sonra annem babam
Sabırla büyütüp durmuş.
"Bundan böyle yavrum
Pehlivanlığımı belli etme
Sabırlı bir yiğit ol"
Demişti annem, babam
Onlara söz verdiğim zaman
On yaşımda idim.

Ondan sonra belli etmeden
Saklamışım gücümü
Doğrusunu söylemek gerekirse

Ene-atamdın bütümü,
Aşığıp bugün körsöttüm,
Cıyırmamda çigar işimdi,
Açuumdu çigarıp,
Araçı eşen, koconun
Birin karmap butunan
Birin başka çapmakmın,
Cazığı oşol bolmokçu,
Camandığın tapmakmın,
Akıl bergen atama
Ubadamdı saktapmın.
Columdan çiksa colborstu
Kulaktan karmap minmekmin,
Acıdaardın conunan
Tirүүлöy kayış tilmekmin,
Barbasın degen sözübü,
Padişah Nurkan atamdın
Kalp aytarın bilbepmin.
Kara kulak şer bolso,
Aybandın alpı al bolso,
Tirүүлöy karmap almakmın,

Anne babamın dediğinden
Bugün çıktım, gösterdim
Yirmi yaşımı geçtiğimde
Hiddetime yenilsem
Aracı şeyhin, hocanın
Birisini tutup ayağından
Ötekinin başına vururdum
Bu yanlış yapısalardı
Felaketleri olurdu
Akıl veren babam için
Yeminimi bozmadım.
Karşıma çiksa kaplanı
Kulağından tutup binebilirim
Ejderhanın sırtından
Canlı canlı derisini sıyırırım
Gitmesin dediği sözüne gelince
Padişah babam Nurkan'ın
Yalan söyleyeceğini sanmam.
Kara kulaklı aslan da olsa
Hayvanların en güçlüsü de olsa
Canlı canlı yakalayiveririm

Meni korkutkanıñ mına dep,
Kimimiz baatır tuura dep,
Atama alıp barmakmın.
Kıraanım Canıñ körörsüñ,
Tolup catat añgemem,
Kıyrata teep kulatkan,
Kızıl kıştı koldogon,
Kıdırı tirüü bar degen.
Kızırı bolso alıp kel,
Kırılışıp köröyün,
Kılıçsız kanın tögöyün.
Kutmanım Canıñ körörsüñ,
Kaynap çıgat añgemem,
Kañtara teep kulatkan,
Kara kıştı eelegen,
Kayıbı tirüü bar degen,
Kayıbı bolso alıp kel,
Karuulaşıp köröyün,
Kancarsız kanın tögöyün."
Köñülü tınıp baatırlar
Attın baarın caydaktap,

Beni korkutacak bu mu deyip
Hangimiz gerçek bahadır deyip
Babama alıp götürebilirim.
Yiğidim Canıñ, görürsün
Çoktur benim hikayem
Tekme ile yıkıp parçalayan
Kızıl tuğlayı kollayan
Canlı Kıdır'ı var derler.
Hızır var ise alıp gel
Ölesiye savaşıyım
Kılıçsız, kanını dökeyim.
Yiğidim Canıñ görürsün
Çoktur benim hikayem
Tekme atıp da yıkan
Kara tuğlayı sahiplenen
Canlı Kayıp'ı var derler
Kayıp var ise alıp gel
Görüp meydan okuyayım
Hançersiz, kanını dökeyim"
İçi rahatlayıp bahadırlar
Atların eyerini çıkarıp

[179]

Buttarın anın bekitip,
Çider salıp baymaktap,
Oozduktarın çığarıp,
Otkoruşup toyguzup,
Oonatıp kayta sugarıp,
Köñtörö eer, kök camboz,
Caba salıp tokudu,
Attın baarın dayardap,
Cönöy turgan boluştu.
Cetek atka cigitter
Cügün artıp kamdanıp,
Cönöy berdi baatırlar,
Colgo tüşüp şańdanıp,
Coruguna kırk cigit,
Ketip barat tañ kalıp.
Köpürönü karasa,
Köz kubantkan tamaşa,
Buruksugan arçadan
Bir cüz ustun sanasa.
Köpürönün betine

Ayaklarını sabitleyip
Köstek takıp bağlayıp
Gemlerini çıkarıp
Otlatıp doyurup
Ağnatıp sonra su verip
Ters çevrilmiş eyere boz "camboz"u
Örtüverip eyerledi.
Atların hepsini hazırlayıp
Yola koyulmaya başladılar.
Yedek ata yiğitler
Yükleri artıp, hazırlanıp
Yola çıktı bahadırlar
Yola koyulup şahlanıp
Yürüyüşüne kırk yiğit
Hayret edip gitmektele.
Köprüye baksalar
Bakmaya doyulmaz manzara
Güzel kokan ardıçtan
Yüz direk hesaplamış
Köprünün üstünden

Beş miñ kişi batkanday,
Colun tosup kaması.
Öyüz-büyüz zoolordun
Boorunan üñkür oydurgan,
Eki başın tıretip,
Ustunun tegiz koydurgan.
Başka cıgaç çiriyt dep,
Uuz arçadan sundurgan.
Eki başın bekitip,
Korgoşun koyup tundurgan,
Uuz arçadan ulatkan,
Uloosuñ ciksiz kınatkan.
Köpürönü körkömdöp,
Ulandısın bekitip,
Kolo menen çıratkan,
Pancırasın koozdotup,
Altın menen sırdatkan.
Buzula turgan neme emes,
Duşman kelip buzbası,
Kezep kelip ıraaktan,

[180]

Beş bin kişi suya düşmüş gibi
Yolunu kesip çevirse.
Ötede beride kayalıkların
Yüzüne mağara oydurmuş
İki başını birleştirip
Direğini diktirmiş.
Başka ağaç çürür deyip
Taze ardıçtan yaptırmış.
İki başını sıkılaştırıp
Kurşun eritip, sağlamlaştırmış
Yeni ardıçtan eklediği
Yeri çatlaksız kapatmış.
Köprüyü güzel yapıp
Eklenen yerini kapatıp
Tunç ile sıvatıp
Penceresini bezetip
Altın ile sırlatmış
Bozulacak şey değil
Duşman gelip bozmasa
Sırayla gelip uzaktan

At bastırıp toptoşup,
Köpürödön ötüştü,
Közünün kırın kubantıp,
Köñülün cazıp ketiştı.
Uluu-küçüü debesten,
Ubadasın bekitti.
Agası Canış süylödü,
Sırtınan sınap biyledi:
"Acal cetip kün bütsö,
Ölsök çoĝuu ölölük,
Biribizge biribiz,
Süyönüşüp cölönüp.
Tirüü kalsak ölgöndön
Ölgöndü şeyit kömölük.
Miñ koşçuga bir başçı,
Oşo başçı col aşçu,
Karılardan uguşum,
Bir ıntımak küç cakşı,
On da bolsoñ çñ tursañ,
Miñ alaman coo kaşçu.
Cönödü Canış col baştap,

At sürüp grup grup
Köprüden geçtiler
Etrafına kıvançla bakıp
Gönülleri rahatlayıp gittiler.
Büyük küçük demeden
Yeminine sadık kaldı.
Ağabeyi Canış söyledi
Ardından sınayp emretti:
Ecel gelip vademiz bitse
Ölürsek hepimiz ölelim
Birimize diĝerimiz
Arka olup sevinelim.
Kurtulursak ölümden
Ölen şehitlerimizi gömelim.
Bin at bakıcıya bir lider
O lider de yolu aşar
İhtiyarlardan duyuşum
Bir olmak güçtür, iyidir.
On kişi de olsan sağlam dursan
Bin kişilik düşman kaçır
Yöneldi Canış yola koyulup

Baratat Bayış tür taştap,
Altımış özön ak munar,
Arkaygan biyik zoolor bar,
Başında açık colu cok,
Tegerete tuyuk car,
Üstünön tuman arılbayt,
Baştarı appak möñgü kar.
Coo barbı dep köz salbay,
Col arıtıp iz çalbay,
Carişıp ketip baratat,
Baarısı köpkön çaş baldar.
Bala da bolso Bayışta
Akıl da bar, erdik köp,
Aylanayın agakem,
Arıtar cerge keldik dep,
Aldında ketip baratat,
At aldın karap, col tiktep.
"Azıraak tüşüp oturup,
At çaldırıp alalık,
Tuş taraptın baarına
Turnabaydı salalık.

Gidiyor Bayış tavrını değıştirip
Altımış gözeli Ak Munar
Yükselen dik kayalıklar var
Tepesinde yolu yok
Etrafı geçilmez, uçurum
Üstünden duman eksik olmaz
Tepesi bembeyaz erimez kar.
Düşman var mı deyip bakınmadan
Yolu temizleyip iz aramadan
Yarışıp gidivermekteler
Hepsi kalabalık delikanlılar.
Çocuk da olsa Bayış'ta
Akıl da var, yiğitlik de
Kurban olayım ağabeyciğim
Yorulacak yere geldik deyip
Önünde gidivermekte
At önüne bakıp, yol giderek dikleşip.
"Azıcık inip oturup
Atları otlatıverelim
Dört bir tarafa
Dürbünle bakalım.

Aydın köldün beline

Şaşpay çıgıp baralık,

Çalgınçı izdi çalbasın,

[181]

Cortuulçu kelip kalbasın,

Karoolçu karap catpasın,

Mergençi öñüp atpasın,

Cer arıtpı alalı.

Dünüydö uşunday

Cerden sonun çıgabı,

Cel cürgöndö caykalıp,

Caltıldaşa tulañı,

Koktu sayın şarkırap,

Agıp catsa bulagı,

Cer ekensiñ Aydıñ köl,

Udurguy tüşüp sayılğan

Bugu, maral, kulanı.

Kara çaçtuu kıtayga

Aydıñ köl kaydan ılayık,

Alışıp cürüp tübündö

Acıratıp alalık.

Aydın Köl'ün beline

Yanılmadan çıkıverelim

İz süren, izimizi bulmasın

Yağmacılar gelivermesin

Bekçiler görüvermesin

Avcılar gizlice ateş etmesin

Yeri temizleyiverelim.

Dünyada bunun gibi

Yerden güzel bir yer var mıdır?

Rüzgar esince sallanıp

Parıldasa "tulañ"ı

Dere yatağına çağlayıp

Akıverse pınarı

Yer imişsin Aydın Köl

Hep birlikte yaşadığı

"Bugu", "maral", "kulan"ın

Kara saçlı Kıtaylara

Aydın Köl yar mı olur?

Mutlaka savaşıp

Koparıp aliverelim.

Kıtay kelse talaşıp,
Katuu kırgın salalık,
Kara çaçtuu kıtaylar,
Cerimdin çegi debese,
Ceti cılda bir konup,
Mal caylatıp kelbese,
Batınabı talaşıp,
Baatır kırgız eelese.
Tee tektirge cılkı ot bolup,
Tüzgö cuuşap toktolup,
Tüşkö cakın udurgup,
Tee bulakka tursa toptolup.
Köz kaykıgan talaaga
Köp ayıldı kondursam,
Köktömdö beeni baylatıp,
Kök ala tördö oltursam.
Aydıñımdı uçurup,
Aydıñ kölgö kuş salsam,
Ataandaşsa kıtaydı
Ayında bir kur çaap alsam,
Aydıñ kölgö bet alıp,

Kıtaylar gelip saldırsa
Öldüresiye savaşalım
Kara saçlı Kıtaylar
Ülkemin sınırı demezse
Yedi yılda bir konup
Sığır otlatmaya gelmezse
Basar da savaşır mı
Yiğit Kırgızlar sahiplense.
Şu tepede atlar için ot var
Düzlüğe yaklaşıp durup
Öğleye yakın toplanıp
Şu pınara varsa hep beraber.
Ucu bucağı olmayan kırlara
Bütün obayı kondursam
İlkbaharda kısrak bağlayıp
Boz ala "tör"de otursam.
Azametimi gösterip
Aydın Köl'e kuş salsam
İnatlaşan Kıtayları
Her ay bir kere yağmalasam
Aydın Köl'e yönelip

Bügün cete baralık,
Tabına keldi şumkarlar
Kanattarın taranıp,
Etterin bir az boşotup,
Erteñden baştap salalık."
Kırk cigitti şaştırıp,
At tokutup cönödü,

[182]

Akırındap cay cüröt,
Er Bayıştan bölöğü,
Bastırgın dep canına
Çakırdı Canış törönü,
"Aralap keldik tınsınıp,
Aydiñ kıtay çegine,
Çığıp bara catabız,
Aydiñ köldün beline.
Kuş salıp, kumar cazabız,
Kögörgön tunuk kölünö,
Közüm toydu bir baştan
Kök ala meykin cerine"

Bugün gidiverelim
Tavına geldi atmacalar
Kanatlarını açıp
İpini biraz gevşetip
Sabah salmaya başlayalım"
Kırk yiğidini acele ettirip
At eyerletip yola çıktılar

Dikkatlice ağır ağır yürür
Er Bayış'tan başkaları
Yürüyün deyip yanına
Çağırdı ağabeyi Canış'ı
"Dolanıp geldik, biraz dinlenip
Ay ışığında Kıtay sınırına
Çıkıp gelmekteyiz
Aydın Köl tarafına.
Kuş salıp hevesimizi alırsız
Göveren şeffaf gölüne
Göz alabildiğine uzanan
Boz ala dümdüz yerine."

dep belge bardı, attan tüşüp dürbü
saldı, tegerete karap oturup,
cigitterin kütüp aldı. Cürö cürüp
oturup, Aydın köldün kölünö cetti
da, al tünü catıp kaldı. Ertesi Bayış
baatır erte turup, basıp barıp köldün
çetine betin cuup baykap karap
tursa, Aydın köldün sın-sıpatı
Bayıştın köñülün oodardı. Oşondo
Bayıştın cerdin, köldün sıpatın
aytkanı:

"Eki kündön ber cakka
Kördüm dalay cerimdi,
Tatınakay Aydın köl
Tappadım senin kemiñdi,
Köz kubanıp körküñö
Köñülüm ösüp semirdi.
Köl bolbosoñ koyo kal,
Suuñ tattuu şeker-bal,
Ceegiñdin baarısı,
Sıyra çıkkın suluu tal.
Adam cerdep kelbegen,
Aydın köl senin aybıñ al,
Buduruñ tolgon bugu eken,

deyip geçide varır, attan inip,
etrafına dürbünle bakınıp yiğitlerini
bekler. Bir yürüyüp bir oturup,
Aydın Köl'ün kenarına ulaşır ve o
gece orada geceler. Ertesi gün yiğit
Bayış erken kalkıp, gölün kıyısına
varıverip yüzünü yıkayıp etrafına
baktığında Aydın Köl'ün güzelliği
Bayış'ın gönlünü okşar. Bunun
üzerine Bayış yerin, gölün
güzelliğini şöyle anlatır:

İki gündən bu yana
Gördüm pek çok yerimi
Güzelim Aydın Köl
Görmedim senin çirkin tarafını
Göz görüp, kıvanıp azametinden
Gönlüm dolup taşı sanki.
Göl olmasan bile
Suyun tatlı, şeker bal
Kıyılarının her tarafında
Boydan boya söğüt çıkmış.
İnsan oğlunun gelip konmaması
Aydın Köl, bu senin aybın
Tepelerin dolu "bugu" imiş

Adamzat seni cerdebey,
İçiñ tolgon muñ eken,
Adırıñ arkar, kulca eken,
Küñgöy, teskey tüzdörüñ
Kümüş, altın nurduu eken.
Cagaldanıp körünöt,
Calama zoo biyigiñ,
Canaşa çubap çırkıldap,
Eçki-teke, kiyigiñ.
Kapçıgaydan keñ kazgan,
Karışkır, tülkü iynini.
Kuzgunuñ uçup kurkıldap,

[183]

Kuularıñ cüzöt çarkıldap,
Kulaalıñ cüröt salpıldap,
Suuruñ töştön çırkıldap,
Adam uulu cerdebey,
Baylangan eken sizdin bak.
Ördök, çürök, kaşkaldak,
Añırıñ cüröt añkıldap,
Balıkçı kara şakıldap,

İnsanoğlu burada yaşamadığınan
İçiniz kederle dolmuş
Tepelerin "arkar, "kulca" imiş
Güneşli, gölgeli düzlüklerin
Gümüş, altın gibi parlarmış.
Heybetli bir şekilde görünür
Dümdüz yüksek kayalıkların
Yan yana sıralanıp bağrışıp
Keçi, teke, geyiğın.
Vadiden daha geniş kazmış
Kurt, tilki inlerini.
Kuzgunun ötüp uçuşur

Kuğuların yüzer süzülüp
Ala doğanın ağır ağır yürüyüp
Sıçanların yamaçtan bıcırayıp
İnsanoğlu eğleşmediğinden
Bağlanmış sizin bahtınız.
Ördek, yaban ördeği, su tavuğu
"Angır"ların ötüşüp durur
Balıkçıl çatlak çatlak bağrıp

Bakalar çardap kakıldap,
Bulbuluñ sayrap tünündö
Çakçıgay koşo çakıldap.
Koñursugan kayran cer
Kaşka çımçık kargaday,
Karagatiñ almaday,
Cılgada tülkü oynogon,
Tokoyunda bilinbey,
Colborsuñ bar coylogon.
Karışkırıñ kabışkan,
Kaşkulagiñ alışkan,
Bürkütüñ zoodo şaşıgan,
Kükügüñ toodo tañşıgan,
İtelgiñ toodak imergen,
Şumkariñ teköör cibergen,
Cerdegen adam ömürü
Ketpes ele bu cerden."
Kızıgar kıyla iş oylop,
Kılçayıp keldi er Bayış,
Tolgonup cañı oygonup,
Tura elek eken er Canış.

Kurbağalar vıraklayıp bağırap
Geceleyin bülbülün ötüp
"Çakçıgay"lar hep beraber ötüşüp
Mis gibi kokan güzelim yer
Karga gibi ufak kuşlar
"Karagat"ın elma gibi
Oyukta tilki oynayan
Ormanında görülmedik
Kaplanların var avlanan.
Kurtların var kapışan
Porsukların var avlayan
Karakuşun kayaları inletmiş
Guguğun dağı çınlatmış
Doğanların "toodak" çevirmiş
Atmacaların pençesini çıkarmış
Burada yaşayan ömrünce
Gitmek istemez bu yerden"
Heveslenip türlü işler düşünüp
Dönüp geldi er Bayış
Gerilip daha yeni uyanıp
Henüz kalkmamıştı er Canış.

Turgula dep er Bayış
Baarınan coop suradı,
Baş-ayagın kıdırıp,
Barıp kelgen ubağı,
Koluna alıp kondurup,
Ak şumkardı sıladı.
"Turgula erte kamdanıp,
Tuş-tuşunun baarınan
Dalaydı kördüm men barıp.
Tegiz tiygen ubaktı
Kün carkırıp agarıp,
Eriğışken şumkarlar
Culunuşat calanıp,
Bügün keçke bir tınbay,
Şumkarlardı salalık."
Baarısı turdu cabıla,

[184]

At tokundu kamına.
Er Bayış kelip oturdu,
Agasının canına,
Körgönünün baarısın

Kalk deyip er Bayış
Herkesten cevap bekledi
Baştan sona dolaşıp
Varıp geldiği zamandı
Eline alıp kondurup
Ak atmacayı okşadı.
"Kalk, erkenden hazırlanıp
Ötedeki berideki herkesle
Her şeyi gördüm ben gidip.
Tam gidilecek zaman
Gün parlayıp ağarıp
Üşenen atmacalar
Birbirlerine atılıp, yalanıp
Gün içinde dinlenmeden
Atmacaları salalım"
Hepsi kalktı toplanıp

Atlar eyerlenip hazırlanıp.
Er Bayış gelip oturdu
Ağabeyinin yanına
Gördüklerinin hepsini

Bir baştan ayttı hanına.

Neçen künü salımbay,

Tomogosu alınbay,

Eki şumkar keliptir,

Eti menen tabına.

At tokuldu, cönödü,

Aydiñ köldü cakalap,

Aralınan kıdırıp,

Aldırdı kuunu şaka-şak,

Kuu aldırıp şumkarga

Kubanışkan oşol çak.

Boz cerden toodak serptirip,

Koktudan koyon teptirip,

Öçöşkön şumkar erigip,

Ördök, sono, añırdı

Öyüz-büyüz uçurup,

Almak-salmak şumkarlar

Körüngöndü kaçıırıp,

Kaytıp keldi baarısı

Tamaşa menen keç kirip.

Bir yandan söyledi hanına.

Nice gün salınmayan

Kösteği alınmayan

İki atmaca gelmiştir,

Etlenmiş, tavlannmıştır.

At eyerlendi, yola çıktı

Aydın Köl'ü dolaşıp

Etrafında dolanıp

Kuğuyu ansızın kaptırırverdi

Kuğuyu kaptırıp atmacaya

Sevindikleri zamandı

Kırlarda "toodak" teptirip

Çukurda tavşan koşturup

Hırslanan atmaca sıkılıp

Ördek, suna, "angır"ları

Öteye beriye uçurup

Atmacalar sıra ile

Görünenlere saldırıp

Geri döndü hepsi

Temaşa ile akşam olup.

Canış baatır bardığına ayttı:
"Biz on künü kuş salıp catalık da,
aman kaytalık. Mintip cat
duşmandın cerine caraksız cana
calgız kelip cürböy, kalıñ kol menen
kelip, köpürönün eki başına koldu
kurap taştap, özübüz şumkarlardı
oşondo salalık. Calgız kol bolso
cana kol, carak bolboso, duşman
bilip kalsa, coldu tosup alsa,
ölgönübüz oşol." Kalganı makul
taptı.

Kuş salıp cata berişti.
Segizinçi kündün tünündö inisi
caman tüş körüp, tün ortosunda
çoçup oygonup agası Canıştı
oygotup alıp, körgön tüşün aytıp
turganı:

"Aylanayın er Canış,

Başıma tüştü çoñ naalış,

Caraksızdık caştıktı

Eç ubakta cok namıs,

Kol çakırtıp aluuga

Altayçılık el alıs.

Kötörçü öydö başıñdı,

Yiğit Canış oradakilere şöyle
söyler: "Biz on gün kuş salıverelim
ve sağ salım dönelim. Bu şekilde
düşmanların ülkesine silahsız ve
yalnız gitmeyelim, kalabalık ordu ile
varıp, köprünün iki başına asker
yerleştirip, atmacaları ondan sonra
salalım. Sadece asker ve ordu olsa,
silah olmasa, düşmanlar bunu anlar,
yolumuzu kesiverse bu sonumuz
olur." Diğerleri de bunu doğru
buldu.

Kuş salıp duruverdiler.
Sekizinci günün gecesinde kardeşi
kötü bir rüya görüp, gece yarısında
ürkerek uyanıp ağabeyi Canış'ı
uyandırıp, gördüğü düşü şöyle
anlatır:

"Kurban olayım yiğit Canış

Başımıza bir felaket geldi

Gençlikte silahsızlık

Şeref süşüncesi akılda yok

Asker çağırtıvermek için

Altı aylık uzak ülkeye.

Kaldır başını yukarı

Körböysüñbü imerip,

[185]

Köñülüñdü ciberip,

Közümdön akkan çaşımdı,

Körgön tüşüm kurusun,

Köñüldö kaygı aşındı,

Öödö kötör başıñdı.

Körböysüñbü imerip,

Tizilgen kara çaşımdı.

Tündögü körgön tüşümdö

Duşmanım tuura asıldı.

Tündögü körgön tüşümdö

Köpürönün başında

Cabila çaap, col tosüp,

Cardangan duşman kaşımda,

Caldıratıp közümdü

Caylar beken çaşımda.

Akkürgündün çetinde,

Altı miñ kıtay betimde,

Al körgön tüştö caltanbay,

Aralaşım keçinde,

Görmüyor musun bakıp

İyice dikkat edip

Gözümden akan yaşımı

Gördüğüm rüya batsın

İçim çok daraldı

Yukarı kaldırsana başını.

Görmüyor musun bakıp

Akan kanlı yaşlarımı.

Gece gördüğüm rüyamda

Duşmanım doğrudan saldırdı

Gece gördüğüm rüyamda

Köprünün başında

Topluca koşturup, yol kesip

Duşman hayretle karşımda

Fal taşı gibi açıp gözümü

Öldürür mü genç yaşımda.

Akkürgün sınırında

Altı bin Kıtay karşımda

Gördüğüm rüyanın etkisiyle

Uyanıverdim geç vakitte

Tüşümdö körgön tüşügüm,
Turasıñ çıkpay esimde.
Körgön tüşüm kurusun,
Tosulgan bizdin calgız col,
Top-top kılıp irettep,
Tosuşup kalgan kalıñ kol,
Karuu carak koldo cok,
Kan keçişer zaman şol.
Kapilet tüşüm kurusun,
Kamalğan eken calgız col,
Kaçıp ötür cılçık cok,
Kaldayıp catkan kalıñ kol,
Kara canga küç kelgen,
Kargaşaluu zaman şol.
Tündögü körgön tüşümdö,
Kılıçtar kinsız carkıldap,
Kızıl kanga boyolup,
Nayzanın uçu kalkıldap,
Kıcıldagan kıtaydan
Bolbodu tük can tınmak.
Kapilet körgön tüşümdö

Rüyamda gördüğüm kaygı
Bilesin duruyor aklımda.
Gördüğüm rüya batsın
Kesilmiş tek yolumuz
Grup grup sıralanıp
Kapatıvermiş kalabalık ordu
Silah, mühimmat elimizde yok
Kan içinde kalacağımız zaman.
Gaflet uykumdaki rüya batsın
Kuşatılıvermiş tek yol
Kaçıverecek delik yok
Görünüveren kalabalık ordunun
Çıkası cana zor geldiği
Kargaşalı zaman bu.
Gece gördüğüm rüyada
Kılıçlar kinsız savrulup
Kızıl kana boyanıp
Mızrakların ucu şakırdayıp
Karınca gibi Kıtaylarda
Hiç soluk alamadık.
Gördüğüm rüyada

Kaptalı cazı bel kördüm,
Özüñçö örkün tili bar,
Kalıñ kıtay el kördüm.
Kancarınan çuburgan,
Kandan kızıl sel kördüm.

[186]

Tak oşo coogo karmalıp,
Kaygının zarın men kördüm.
Kırañı biyik bel kördüm,
Kırgızdın tilin bilbegen,
Kıtay degen el kördüm.
Kılıçınan çuburgan,
Kızıl kanduu sel kördüm.
Kılçaya albay kamalıp,
Kıynoonun baarın men kördüm.
Tüşö elekte koluna,
Tuura çıgıp coluna
Düñgürögön kıtaydın
Tüyşük saldım tobuna,
Tuura kelbey tilegim,
Tüşüp kaldım toruna.

Yamacı düzlük bel gördüm
Kendine mahsus dili olan
Kalabalık Kıtay halkını gördüm.
Hañçerlerinden damlayan
Kızıl kanlı sel gördüm.
İşte o düşmana yakalanıp
Başımızın derde girdiğini gördüm.
Yamacı yüksek bel gördüm
Kırgız dilini bilmeyen
Kıtay denen halkı gördüm.
Kılıçlarından damlayan
Kızıl kanlı sel gördüm.
Geri dönemedemden kuşatılıp
Eziyetlerin hepsini de gördüm.
Yakalanmadan onlara
Doğruca çıkıp yollarına
Uğuldayıp gelen Kıtayların
Lanet ettim tümüne
Yapamadan istediğimi
Düşüverdim tuzaklarına.

Körgön tüşüm kurusun,
Köp kaçırdım şilkıldap,
Kölökölüü maydanda,
Köp koşun öldü kırçıldap,
Köbüktönüp kızıl kan,
Köynöktü cuudu çılpıldap,
Köküröktön baykuş can,
Köp kıynaldı kıltıldap.
Salkındaşıp maydanda,
Salışıp cürüp şilkıldap,
Sagalagan kıtaydan
Sap kırıldı kırçıldap.
Sarıgıp akkan kızıl kan,
Sarı suuday cıltıldap,
Salışıp cürgön baykuş can,
Salamat emes kıltıldap,
Kızıp kirip uruşsam,
Kıtaydın baarı kılıçan,
Kıyın kirgen suuga okşoş
Çılpıldagan kızıl kan.
Kırk cigit cok, sen da cok,

Gördüğüm rüya batsın
Çok saldırdım hücum edip
Gölgeli meydanda
Askerlerin çoğu bağırışıp öldü
Köpük köpük kızıl kan
Elbiseleri sıırıslıklam ıslattı
Bedenimdeki çıkası can
Çok üşüdü, büzüldü.
Serinleşen meydanda
Saldırıp hücum edip
Gözetleyen Kıtayların
Askerleri öldü bağırışıp.
Damla damla kızıl kan
Kızıl su gibi parlayıp
Dövüşüp duran zavallı can
Büzülmüş selamet değil
Hiddetleniverip savaşsam
Kıtayların hepsi kılıçlı
Sert akan suya benzer
Şırıl şırıl kızıl kan.
Kırk yiğit yok, sen de yoksun

Kıyınçılık kün körüp,
Kısılgandan kıykırsam.
Tündögü körgön tüşümdö
Ilaaçın tiygen taanday,
Idırın bölöm çetinen,
Kalıñ kıtay duşmandın
Kaçırıp çıgam betinen.
Karanıñdı körö albay,
Karıp boldum calgız men.

[187]

Ayla ketip, al kurup,
Eki cagım karasam,
Akılımdan adaşam.
Kagırıp catkan korum taş,
Sarapaylap bardığın
Aştap koygon çoyun baş.
Koldorunda nayza bar,
Uçu temir kuu cıgaç.
Kaardanıp kaçpastan,
Salışıp cürgön kezimde,
Coo katarı körünüp,

Kötü bir gün geçirip
Çaresiz kalıp bağırsam.
Gece gördüğüm rüyada
"Ilaaçın" saldırmış karınca sürüsü gibi
Koparıp göndereyim sınırından
Kalabalık Kıtay düşmanının
Saldırıp çıkayım karşısından.
Gölgesini göremeden
Garip, zavallı oldum ben.

Çaresiz kalıp, gücüm kesilip
İki yanıma baksam
Aklımı şaşırırım.
Kuru küçük taşları
Baştan başa hepsini
Takıvermiş "çoyun baş"a.
Ellerinde mızrak var
Ucu demir, ak ağaçtan.
Kahırlanıp kaçmadan
Savaşıp durduğum sırada
Düşman katarı görünüp

Cokmun go senin esiñde.

Aldı cagım eki miñ,

Arka cagım eki miñ,

Tört miñ koldun içinde

Col tabalbay bekidim,

Kalıñ kıtay dört miñ kol,

Tegerektep alıştı,

Üstü cagım köz cetkis,

Aylampa munar zoo boldu,

Ortogo alıp karmagan,

Tört miñ kıtay coo boldu,

Aldı cagım aylampa

Akkürgün dariya suu boldu,

Kalıñ kıtay düşmandan

Karmalışım bu boldu.

Cılañaçtap sabatıp,

Tikenektep kanatıp,

Çımınday candı cadatıp,

Bozortup közdü taldırıp,

Bütkül beden etimdi

Boyogondoy kan kılıp,

Senin aklında mıyım ki.

Ön tarafımda iki bin

Arka tarafımda iki bin

Dört bin askerin içinde

Yol bulamayıp kalakaldım

Kalabalık Kıtaylorın dört bin askeri

Etrafımı kuşatıverdi

Hiçbir yer görünmüyor

Her yer ağaçlık, kayalık

Yakalayıp ortalarına alan

Dört bin Kıtay askeri var

Arka tarafımda baştan başa

Akkürgün ırmağının suyu var

Kalabalık Kıtay düşmanına

Yakalanışım böyle oldu.

Çırılçıplak bırakıp, dövüp

Diken batırıp kanatıp

Zavallı canımı usandırıp

Ağlatıp, gözümde yaş bırakmayıp

Vücudumun her yerini

Al kanlara boyatıp

Kara sandın etine
Kancarların maldırıp.
Karıptıktı bildirip,
Tamanı taza kalat dep,
Ak albars kılıç töşötüp,
Abıdan kıynap oşentip,
Tamandarım tildirip,
Tilik boldu tamanım,
Tüşümdö ketti amalım,
Tündö kördüm men karıp,
Düynödö iştin camanın.
Duşmanım çıksa columdan,
Kanday kündö kalamın.

[188]

Alıp barıp süyrötüp,
Aylampa kazık kaktırdı,
Eki kolum kişendep,
Moynuma çincır taktırdı.
Aldıma kara taş töşöp,
Oşogo bölöp catkırdı.
Altımış batman temir tor,

Kalçama, kaba etime
Hançerlerini saplayıp.
Garipliği anlatıp
Ayakları sağlam kaldı deyip
Ak çelikten kılıç döşetip
İyice eziyet edip
Ayaklarımı kestirip
Dilik dilik ayaklarım
Rüyamda bile kaçtı hevesim
Gece gördüm ben zavallı
Dünyanın en kötü şeyini.
Duşmanım çıksa yoluma
Ne günlere kalırım.
Götürüp sürükleyip
Oraya kazık çaktırdılar
İki elimi bağlayıp
Boynuma zincir taktırdılar.
Altıma kara taş döşeyip
Taşın üstünde yatırdılar.
Altmış batmanlık demir kelepçeyi

Aştay salıp catkırdı.
Bütkül boydo tamтік çok,
Altımış cerim caradar,
Tündögü körgön tüşümdö
Tügöngüs katuu sanaa bar,
Ölüü emes, tirüü emes,
Ölümgö boldum barabar.
Catkırbay kıynap can keyip ,
Caranın baarı bılçıldap,
Cazgı cazday köykölüp,
Caylıp kanım çılpıldap,
Cay taba albay ontolop,
Canı çirkin kıltıldap.
Tündögü körgön tüşümdö,
Tutuldum coonun içinde,
Turupmun kılıç mizinde.
Kapilet körgön tüşümdö,
Karmaldım coonun içinde,
Kanday bolot abalım,
Kalıpmin coonun içinde.
Cürgün, Canış, at tokup,

Takıverip yatırdılar.
Vücutumda sağlam yer kalmadı
Altmış yerimden yaralı
Gece gördüğüm rüyada
Tükenmez, büyük keder var
Ölü değil, diri değil
Ölmüşten beter oldum.
Eziyet edip, canımı çıkarıp
Yaralarımın hepsi azıp
Yazda kışı görüp titreyip
Kanım öbek öbek akıp
İyileşemeyip inleyip
Murdarın canı kalmayıp.
Gece gördüğüm rüyamda
Kalakaldım düşmanın içinde
Kalmışım bıçağın ucunda.
Uyurken gördüğüm rüyada
Hapsoldum düşman içinde
Ne olacak halim
Kalmışım düşmanın içinde.
Yürü, Canış, at eyerleyip

Keçikpey erte bat tokup,

Tübü caman tüş körüp,

Tüpöyül boldum men çoçup,

Kıtay kelip kalganbı,

Köpürödön col tosüp."

Canış Bayıştın tüşün ugup,
cürögü bolkuldap çoçup, şaşıp
kiyiniş, kırk cigitti turguzup, attarın
tokutup, koş-koloñun arttırıp, koştoo
attarın aydatıp, tañga cakın kalgan
mezgilde şaşılıp cönöp, tañ ata
Aydıñ köldün beline kelip, kün tegiz
cayılğan ubakta dürbü salıp oltursa,
köpürönün başın kara taanday bolup,
kıtay tosüp kalganın kördü da, inisi
Bayış baatırdı karay Canıştın
aytkanı:

"Aylanayın calgızım,

Tündögü tüşüñ tuş eken,

Tüş emes tuura iş eken,

[189]

Köpürönün başında

Tünörüp catkan kişi eken.

Kapilet tüşüñ tuş eken,

Gecikmeden, erkenden eyerleyip

Çok kötü bir rüya görüp

İrkiliverdim korkup ben

Kıtaylar geliverir mi

Köprünün yolunu kesip"

Canış, Bayış'ın rüyasını
işitip, korkudan yüreği titreyip,
şaşkın şaşkın giyiniş, kırk yiğidini
kaldırıp, atlarını eyerletip, çift
kolanlarını yükletip yedek atlarını
sürdürüp, şafağa yakın aceleyle yola
koyulurlar ve şafak sökerken Aydın
Köl'ün kenarına gelirler. Güneşin
iyice ışıdığı sırada dürbünle
baktığında köprünün başının karınca
gibi kaynaştığını, Kıtaylar'ın yolu
kestiğini görür; Canış, Bayış
bahadıra şöyle söyler:

"Kurban olayım bir tanem

Geceki rüyan karşı imiş

Düş değil gerçek imiş

Köprünün başında

Görünüp duran kişiler var.

Gaflet rüyan karşı imiş

Kadigi çok iş eken,
Katarlanıp tetigi
Kararıp catkan kişi eken.
Ak bolottun kını eken,
Arılbas şordun sırrı eken,
Aylanayın calgızım,
Senin tüşüñ çın eken.
Cer caynagan köp kıtay
Aldıñdan tosüp tur eken.
Al cetkis cerde tuş bolgon,
Arılbay turgan miñ eken,
Kök bolottun kını eken,
Kübülgüs şordun sırrı eken,
Küyüşörüm calgızım,
Senin körgön tüşüñ çın eken.
Köz cetpegen köp kıtay,
Köpürödö turu eken,
Kütpögön cerde tuş bolgon,
Kübülbös küyüt miñ eken.
Senin tatkanıñ şeyit tuzubu,
Tabarıñ nurdun kızıbı,

Şüphesi yok şey imiş
Sıralanıp orada
Karaltısı görünen kişiler var.
Ak bolot kılıcın kını imiş
Tükenmez felaketin sırrı imiş
Kurban olayım bir tanem
Senin rüyan gerçek imiş
Yerde kaynaşan Kıtaylar
Karşındaki yolu kesip durmuş.
Gücünüz yokken karşımızda imiş
Eksilmez binler imiş
Gök bolot kılıcın kını imiş
Büyük felaketin sırrı imiş
Kurban olayım bir tanem
Gördüğün düş gerçek imiş.
Göz alabildiğince çok Kıtaylar
Köprüde durmakta imiş
Beklenmeyen yerde rastlanan
Tükenmez, bin bir keder imiş.
Tattığın şehit tuzu mu
Bulacağın peri kızı mı

Taňa maal sen körgön,
Taanıldı tüştün buzugu,
Tabılıp taalay bagıña
Senin tartışar cooñ uşubu?
İçeriñ şeyit tuzubu,
Alarıñ nurdun kızıbı?
Anıgı tündö sen körgön,
Ana oşo tüştün buzugu,
Aldıñda catkan köp kıtay,
Senin alışar cooñ uşubu?
Korkomun senin tüşüñdön,
Korduktuu tüştü körgön sen,
Tetiği koldu kördüñbü,
Tündögü tüşüñ tuş kelgen,
Aydıñ kölgö kaytalık,
Tilimdi alsañ bu cerden.
Bekilip kalsa calgız col,
Betiñde catsa kalıñ kol,
Kargaday eki balabız,
Kantip çıdap barabız,
Karuu, carak koldo cok,

Şafak vakti gördüğün
Gerçekleşti rüyadaki felaket
Talihine güvenip de
Savaşacağıñ düşman bu mu?
İçeceğün şehit tuzu mu
Alacağıñ peri kızı mı?
Gece gördüğün gerçek
İşte rüyadaki felaket
Karşında duran Kıtaylar
Savaşacağıñ düşman bu mu?
Korkuyorum rüyandan
Rüyada eziyet çeken sen
Bu orduyu da gördün mü?
Geceki rüyan karşı gelmiş
Aydın Köl'e geri dönelim
Sözümü dinlersen bu yerden.
Tutulmuşsa o tek yol
Karşıdaysa kalabalık ordu
Küçücük iki çocuğuz
Nasıl dayanabiliriz?
Elimizde silah, mühimmat yok

[190]

Barsak da kelbeyt çamabız.

Atışarga mergen cok,

Atabız carak bergen cok,

Aybat kılıp turarga

Asker eerçip kelgen cok.

Bar tayangan küçübüz,

Ok ötpögön ak olupok,

Sayışarga nayza cok,

Sagalagan kıtayga

Salışkan menen nayza cok.

Kargaday kalıñ kıtaydan

Kaçkandan başka payda cok,

Çabışarga kılıç cok,

Kaçkandan başka cumuş cok,

Kara taanday kıtaydın

Kaşında karap turuş cok,

Aydiñ köl karay keteli,

Azır bizde uruş cok.

Alı ceter coo bolso,

Agañ Canış kaçabı,

Gitsek de yetmez gücümüz.

Savaşmaya avcı yok

Babamızın silah verdiği yok

Karşılarında durmak için

Asker getiriveren yok.

Dayanacak gücümüz olsa da

Ok geçmeyen ak başlığımız

Saplamaya mızrağımız yok

Gözetleyen Kıtaylarla

Vuruşacak mızrak yok.

Kaynaşan kalabalık Kıtaydan

Kaçmaktan başka çare yok

Sallayacak kılıç yok

Kaçmaktan başka çare yok

Alana sığmayan Kıtayların

Karşısında bakıp durmak olmaz

Aydın Köl'e doğru gidelim

Savaşmaya hazır değiliz.

Gücü yetireceği düşman olsa

Ağabeyin Canış kaçır mı?

Altı miñ kıtay, biz calgız,
Köpkö topurak çaçabı.
Kırk kıyırduu Kıyıırçaktın
Kırın aşa kaçalı,
Orolmo toonu aylanıp,
On ayçılık col basıp,
Ölümgö tike bargança,
Azap tartıp, öñ azıp,
Can saktaylık biz kaçıp.
Tayağı taştı kıyratat,
Bardığı tulpar mingen at,
Mına bul kalıñ kıtaydan
Ölböy tirüü kim kalat.
Kırk cigittin attarı
Kırk kündük colgo tiñ barat,
Orolmo toonun ar cagı,
Akkürgündün baş cagı,
Ana oşogo ceteli,
Aral-aral cazıktan,
At caydaktap keçeli,
Ak olupktu baş kılıp,

Kıtaylar altı bin, biz yalnız
Kalabalığa toprak mı saçılır?
Kırk kenarlı Kıyıırçak'ın
Yamacından aşıp kaçalım
Dolambaçlı dağı dolanıp
On aylık yolu gidip
Bilerek ölüme gitmektense
Azap çekip, benzimiz solup
Kaçıp canımızı kurtaralım.
"Tayak"ı taşı parçalar
Hepsi "tulpar" at biner
İşte bu kalabalık Kıtaydan
Kurtulup kim canlı kalır?
Kırk yiğidin atları
Kırk günlük yola hemen varır
Dolambaçlı dağın her tarafı
Akkürgün'ün baş tarafı
İşte oraya gidelim
Göllerle dolu ovoidan
Eyersiz atla geçelim
En başta "ak olupok"u

Kiyimdin baarın çeçeli.

Asırasa bir kудay,

Aman ötüp keteli.

Mingenibiz tulpar at,

[191]

Ker corgo menen Sur corgo,

Aylanayın calgızım,

Tilimdi algın bir colgo,

Tili buruu kıtayga

Tiyişem dep kor bolbo.

Kırk cigitti calıntıp,

Moynunan suuga malıntıp,

Corgolordu caydaktap,

Kuyruktarın şatektep,

Tegerete sal baylap,

Men caldayın, sen aydap,

Kırk cigit çıksın sal karmap,

Men çıgayın at caldap.

Salduu suuda salamat,

Saktasa boldu tirüü arbak.

Tilimdi algın calgızım,

Elbiselerin hepsini çıkaralım.

Koruyuverirse yüce Allah

Sağ salim geçiverelim.

Bineğimiz "tulpar" at

"Ker" at ile "Sur" at

Kurban olayım bir tanem

Sözümü dinle bir kere

Dili "buruu" Kıtaylara

Varayım deyip horlanma.

Kırk yiğidi yalvartıp

Boynuna kadar suya batırtıp

Atların eyerlerin çıkarıp

Kuyruklarını azıcık çözüp

Birbirlerine gevşek bağlayıp

Ben tedbir alayım, sen sürüp

Kırk yiğit çıksın birbirlerine tutunup

Çıkıp at tedarik edeyim

Azgın suda dağ salim

Korumuş olmalı "arbak"

Sözümü dinle bir tanem

Tilenem senden men zarlap.

Akkürgündün suusunan,

Kayrı şaardın tuşunan,

Aman-esen ötölü,

Ak tilekke ceteli.

Irayım kılsa bir kuday,

Ata-enege keteli.

Altımış şaardan el cıynap,

Aksakalın köp sıylap,

Bilgiçterin çoğultup,

Arız aylık biz ıylap,

Ölböy tirüü keldik dep,

Darıya keçip, too aşıp,

Camandık menen can kıynap,

Köpürönün baştarın

Kıtaylar kurçap aldı dep,

Kıyırçık aşıp biz keldik,

Kamagan kıtay oşondo

Kıbirabay kaldı dep,

Ozunup barıp tosposo,

Tirüü koyboyt candı dep.

Sana ağlayıp yalvarıyorum

Akkürgün'ün suyundan

Kayrı şehrinin karşısından

Sağ salim geçelim

Dileğimize erişelim.

Buyurursa büyük Allah

Anne-babamıza gidelim.

Altmış şehirden insan toplayıp

Aksakalına hürmet edip

Bilginlerini çoğaltıp

Ağlayarak anlatalım

Ölmeyip sağ geldik deyip

Derya geçip, dağ aşıp

Kendimize kötülük, eziyet edip

Köprünün başlarını

Kıtaylar kapatıverdi deyip

Ufacık bir geçitten geldik

Çeviren Kıtaylar o sırada

Öylece kaldı deyip

Karar verip geçmeseydik

Sağ koymazdı canımızı deyip

Altı miñ koşun alalık,

Aldın tosup kalalık,

Köpürönü aldırsak,

Olcolonup kıtayga

Ketebiz go talanıp"

dep agası Canıñ sözün bütürdü. Bayıñ baatır açuusu kelip, akıraya karap, kökülün tarap, sözün caktırbay [192] köönünö tüşürüp, agası Canıñtı karay Bayıñ baatırdın aytkan sözü:

"Aylanayın agakem,

Aytkan sözüñ kuruşun,

Azamat erdin baarisın

Alsıratıp turuşuñ.

Ayla ketip turganda,

Uşulbu kılar cumuşuñ.

Asmandagı tilekti

Cerden berip turganda,

Aylanbay kirmek kırğınga,

Kaçıp barsak eköübüz,

Ölgönçö kaldık şıldıñga.

Ömürünçö kemibey,

Altı bin asker alalım

Karşılarına çıkalım

Köprüyü aldırırsak

"Olco" diye Kıtaylara

Yağmalanıp gideriz artık"

diyen ağabeyi Canıñ sözünü bitirir. Yiğit Bayıñ bir yandan sinirlenir, etrafına bakınır, kakülünü tarar, diğər yandan söylenilenleri beğenmeyerek canı sıkılır ve ağabeyi Canıñ'a şöyle söyler:

"Kurban olayım ağabeyciğim

Söylediğine lanet olsun

Bu pehlivanların hepsini

Güçsüz bıraktı duruşun

Çare kalmayıverdiğinde

Bu mudur yapacağın?

Gökyüzündeki dileğe

Yerde ulaşır iken

Düşünmeden savaşa girmek!

Kaçıversek ikimiz

Ölene kadar maskarayız.

Yaşadığı sürece

Kim ölüptür cırgalda?
Kaçıp cürüp kayda ölüm,
Kakıragan sayda ölüm,
Kıtaylardan kaçkança,
Kıyırçıktın kırk señir,
Kıynalıp catıp aşkança,
Kızışıp kılıç çabışıp,
Kıynalbay taza şaşkança,
Bir betteşip körömün,
Acalım cetse ölümün,
Kagılayın agakem,
Menin kaçan çıgat önörüm?
Kalıñ kolgo bet alıp,
Kayratın körgün töröñün.
Tildüü coodon kaçkança,
Tübü cok suudan akkança,
Korgoşun taştay kurkurap,
Suu түbündö catkança,
Canduu coodon kaçkança,
Canı cok suudan akkança,
Caş bolsom da ölümdön

Kim ermiştir rahata?
Kaçıversem nerede ölüm
Taşlı yerlerde ölüm
Kıtaylardan kaçana kadar
Kıyırçık'ın kırk yamacını
Eziyetle aşana kadar
Hevesle kılıç sallayıp
Eziyet çekmeden aşana kadar
Karşılaşıp görürüm
Ecelim yetse ölürüm
Kurban olayım ağabeyciğim
Ne zaman bilinir ustalığım?
Kalabalık askere yönelip
Gayretini gör efendinin
Dili tatlı düşmandan kaçana kadar
Dipsiz suyla akana kadar
Kurşun gibi ağırlaşıp
Su dibinde yatana kadar
Düşmandan canlı kaçana kadar
Cansız suyla akana kadar
Genç olsam da ölümünden

Canımdı ayap bakkança,
Soguşta ölsöm şeyitmin,
Kara cerge beyitmin,
Aldımdı toskon kıtaydan
Atılıp ölsöm şeyitmin,
Akırı cerge beyitmin,
Karaanın körüp kıtaydın
Kaçam dep candı keyittiñ.

Kaskagı bolso cayışıp,
Katın alat duşmandı,

[193]

Kaskagı cok kamçıçan,
Baatır alat duşmandı,
Kaçırıp kapa cazbasam,
Kaçıp tirüü keldim dep,
Kalkıma kayta barganda
Kantip aytam bışmandı,
Kalıñ kıtay coo menen,
Kaçırışar iş kaldı.
Kılıçı bolso çabışıp,
Katın alat duşmandı,

Canımı koruyup durana kadar
Savaşta ölsem şehidim
Kara toprakta mezarım
Önüme çıkan Kıtaylara
Saldırıp ölsem şehidim
Sonunda toprakta mezarım
Karaltısını görüp Kıtaylardan
Kaçayım deyip canımı sıktın
Gönderi varsa açıp
Kadın alan düşmanı

"Gönder"siz kamçıyla
Yiğit öldüren düşmanı
Saldırıp yere sezmezsem
Kaçıp sağ geldim deyip
Memleketime tekrar vardığımda
Nasıl anlatayım pişmanlığımı?
Kalabalık Kıtay ile
Savaşıp görülecek hesabımız var
Kılıcı varsa saldırıp
Kadın alan düşmana

Kılıcı çok kağışıp,
Baatır alat düşmandı.
Kızuu menen cetpesem,
Kırılışp ketpesem,
Kılçayıp tirüü keldim dep,
Kırgız elge barganda
Kantip aytam bışmandı,
Kıtaydın kolun bet alıp,
Kırılışar iş kaldı.
Mıltığı bolso atışıp,
Mergen alat düşmandı,
Mıltığı çok biz öydüü
Bekter alat düşmandı.
Betpaktı kuup cetpesem,
Betteşip anan ketpesem,
Bekinip tirüü keldim dep,
Men elime barganda
Kantip aytam bışmandı,
Beti kara coo menen
Betteşip ölör iş kaldı.
Caştır, çaldır can kalbayt,

Kılıcı yoksa kağışıp
Yiğit alan düşmana
Kızgınlıkla gitmezsem
Savaşıp durmazsam
Dönüp sağ geldim deyip
Kırgız ülkesine vardığımda
Nasıl anlatayım pişmanlığımı?
Kıtay askerine doğru gidip
Öldürüp görülecek hesabımız kaldı
Tüfeği varsa atıp
Avcı alır düşmanı
Tüfeği yok bizim gibi
Beyler öldürür düşmanı
Bu bahtsızları kovalayıp yetişmezsem
Karşılaşıp ondan sonra dönmezsem
Saklanıp sağ geldim deyip
Ülkeme vardığımda
Nasıl söylerim pişmanlığımı?
Utanmaz düşman ile
Savaşıp görülecek hesabımız kaldı
Genç, yaşlı kimse kalmadan

Ölümdö eç kim tandalbayt.

Acal cetse ölümdön

Öksüböy canıñ kim karmayt,

Kaçsañ özüñ kete ber,

Karaldıñ Bayış baralbayt.

Acalım bolso ölöümün,

Azabım bolso körömün,

Adam uulu acalsız,

Ölöt eken debegin,

Baktım bolso kıtaydan

Abiyir taap kelemin,

Acalım bolso akırı,

Alda-taala kudaydın

Amanatın beremin.

[194]

Kara taanday duşmanga

Karçığaday tiyemin,

Kaarımdı çaçılıp,

Özüm calgız kiremin.

Tirüü kalbay düynödön

Tübü ölörümdü bilemin."

Ölümdö kimseyi seçmeden

Ecel yetse ölümden

Canını kim koruyabilir?

Kaçacaksan kendin gidiver

Dayanağın Bayış gidemez

Ecelim varsa ölürüm

Çekeceğim varsa görürüm

İnsanoğlu ecelsiz

Ölür imiş deme

Talihim olursa Kıtaylardan

Şöhret kazanır dönerim

Ecelim gelmişse sonunda

Yüce Allahü Teala'nın

Emanetini veririm

Karınca sürüsü gibi düşmana

"Karçıga" gibi varırım

Hiddetimi gösterip

Kendim yalnız saldırırım

Diri kalmayıp dünyada

Sonunda öleceğimi bilirim

Agası Canış inisinin sözün
ugup, ce ketemin dep tike aytalbay,
ce makul körüp, Bayıştın sözün
kabil albay, akıl oylop turdu da,
"Emne bolso da Bayıŝımdın kadırın
kaltırbayın, andan körö kırk cigitti
kayrat berip, katuu bülöp, çıñayın"
dep, kırk cigitin karay Canış
baatırdın aytıp turgan sözü:

"Aylanayın kırk cigit,
Adaldı tatsam bir tatkan,
At carışsam bir çapkan,
Aga-inidey sıylaşıp,
Akıl koşup söz tapkan,
Aydıñıma kelgensiñ,
Ar kimiñer ar caktan.
Oorumdu algan kolumdan,
Taybagan taza columdan,
Ceñildi algan cerimden,
Ceen, tayake, bölö emes,
Bir tuugandan kem emes.
İşenişip cetiştik
Cergelüü kırgız elinen,

Ağabeyi Canış, kardeşinin
sözünü duyunca hem acaba gideyim
mi, kalayım mı diye öylece düşünüp
hem de Bayış'ın sözünü kabul
etmeyip kendince bir yol bularak
"Yine de Bayış'ın kalbini
kırmayayım. Daha sonra kırk yiğidi
gayrete getirip bir güzel kavga edip
hizaya sokayım" diye düşünür ve
şöyle cevap verir:

"Kurban olayım kırk yiğit
Helali yesem birlikte yediğim
At yarıştırsam birlikte bindiğim
Ağabey kardeş gibi hürmet edip
Akıl verip nasihat aldığıım
Bana ışık vermişsin
Her biriniz her taraftan
Ağrımı elimden alan
Dediğimden çıkmayan
Alışkın olduğum yerden
Yeğen, dayı, "bölö" değil
Kardeşim geri değil
Güvenerek büyüdük
Yerli yurtlu Kırgız milletinden

Tuzuma kara sanabay,
Kızmatka caman karabay,
Özümdön coop bolboso,
Özüñörçö tarabay,
Öörçüp kele catasıñ,
Nurkandan tuulgan baladay.
Adaldı oynop bir cegen,
Aramdıkka kirbegen,
Coldoşumsuñ coo sayçu,
Kadimdi colbors tür menen,
Kıtaydın kolun karaçı,
Kıcıldagan, dürbögön,
Korkpoy, kaçpay kirelik,
Col catat tosup tünörüp,
Baatır Bayış berendin
Aydıñında cürölük,
Koldon kelse kıtaydı
Köpürödön sürölük.

[195]

Kaçıp catpay kamalıp,
Bayış menen birigip,

Kötü niyet beslemeyip
Kötü hizmet etmeden
Benden izin olmazsa
Kendi başınıza dağılmayıp
Büyüyüp yetişmişsiniz
Nurkan'dan doğan çocuk gibi
Oynayıp helali birlikte yiyen
Haram işe girmeyen
Düşman öldüren yoldaşlarımsınız
Bilinen kaplan halinizle
Kıtay askerlerine baksanıza
Kımıldayan, bağırgan
Korkup kaçmayıp saldıralım
Yol görünüp duruyor uzaktan
Kahraman "beren" Bayış'ın
Işığında yürüyelim
Elden gelirse Kıtayları
Köprüden sürelim
Saldırıp yakalanmadan
Bayış ile birlikte

Kaçırışa baralık.
Köpürödön coo kaçsa,
Köñtörülüp col açsa,
Mañdayga ötüp alalık.
Ölsök birge ölölük,
Camandık menen cakşılık
Körsök birge körölük.
Aldıbizda duşmandın
Taratıp tobun bölölük.
Kayra kaçpay salışp,
Kanın suoday tögölük,
Biribizdi biribiz,
Ölüp ketsek kömölük,
Caraluu bolup cıgılsak,
Ala kaçıp öñörüp.
Kan tögüşüp baş kesken,
Kanduu maydan kün bolot,
Kara tuman, kara çañ,
Köz körbögön tün bolot,
Caşık cürök, caman er,
Caşınam dep cogolot,

Savaşmaya gidelim
Düşman köprüden kaçsa
Ters yüz olup yol açsa
Karşıya geçiverelim
Öleceksek birlikte ölelim
Kötülük ile iyiliği
Göreceksek birlikte görelim
Önümüzdeki düşmanı
Dağıtıp hepsini öldürelim
Geri kaçmadan saldırıp
Kanını su gibi dökelim
Birimizden birisi
Ölüverse gömelim
Yaralanıp yıkılsak
Kaçırıp iyileştirip
Baş kesilip kan dökülen
Gün olur kanlı meydan
Kara dumanlı kara tozlu
Göz gözü görmeyen gece olur
Korkak yürekli kötü er
Gizleneyim diye yok olur

Calgız koysok Bayıştı
Anda atıbiz kim bolot?
Bel baylagın kırk cigit,
Ölümdön kaçpay kirüügö,
Kararıp catkan kıtaydın,
Azabın kolgo berüügö,
Attanışkan çerüügö.
Kaçıp berip kokustan,
Et cüröktü çoçutsañ,
İşbiz keter artına,
Coluktuk coonun dartına,
Kaçpay cetip alalık,
Bayıştın baatır barkına.
Kılıçtaşar maydanda
Tık kaçırıp kirgile,
Bala colbors Bayıştın
Baatırlığın körgülö,
Ölüüçü bolsok kıtaydan
Acıratıp kömgülö.
Tirüü tüşsök duşmanga
Alıñ kelse kırk cigit,

Yalnız bırakırsak Bayış'ı
O zaman adımız ne olur
Bana inanın kırk yiğit
Ölümden kaçmayıp saldırmaya
Bakıp duran Kıtaylara
Cezalarını vermeye
At binen askerlere
Saldırıverip ansızın
Yüreğini korkutursan
Sonumuz kötü olur
Uğradık düşmanın derdine
Kaçmayıp saldırıverelim
Yiğit Bayış'ın uğruna
Kılıçlar sallanacak meydana
Doğrudan girip saldırın
Kaplan çocuk Bayış'ın
Yiğitliğini görün
Ölecek olursak Kıtaylardan
Alıp gömün
Esir düşsek düşmana
Gücünüz yeterse kırk yiğit

Acıratıp algıla.

[196]

Colbors sürdüü Bayıştı

Coo betine salgıla,

Kırıp-coyup kıtaydın

Askerin kıran çalgıla."

Bayış baatır Canıştın sözünö
ıraazı bolboy, köönü tolboy
külümsüröp, küçün üröp kılmıyıp,
"Kopol kişinin korkkonunun
odonosun. Küñçülük cerden
duşmandı körüp alıp, koluna tüşüp
kalgan sıyaktuu bolup korkup
alıptır" dep Canıştı karay Bayış
baatırdın aytkan sözü:

"Er Canış saga ne bolgon,

Esiñ kayda cogolgon?

Alsırayıñ sargayıp,

Asılım saga ne bolgon,

Akılıñ kayda cogolgon?

Kırk cigitke calınba,

Kıraanıñ aman çağında,

Kırılışka kelgende

Çekip alın

Kaplan görünüşlü Bayış'ı

Düşman üstüne salın

Yok edip Kıtayları

Askerinin hepsini öldürün

Yiğit Bayış, Canış'ın sözüne
razı olmayıp yüreği elvermeyip
gülümseyerek gücünü belli belirsiz
göstererek "Ölmüş biri gibi
korkudan nezaketini kaybetmiş. Bir
günlük yerden düşmanı görüverip
eline düşüvermiş gibi korkmaktadır"
diye düşünür ve Canış bahadıra
şöyle söyler:

"Er Canış, sana ne olmuş?

Aklın nereye gitmiş?

Sararıp solmuşsun

Asılım, sana ne olmuş

Aklın nerede kaybettin?

Kırk yiğitten medet umma

Yiğitliğinin en güzel çağında

Savaşmaya geldiğinde

Birö da kalbayt canıñda,
Kıraanım menin sözümö,
Kıyıktanıp taarınba.
Kırk cigitiñ kurusun,
Kılabı bektin cumuşun.
Kırılışka cabıla
Kirişet dep turusuñ,
Kıraanım Canış bilbeysiñ,
Kıyalının buruusun.
Kırkı kırk cerden kelgen aramı,
Kırğınga çıdap barabı?
Kırılışkan can körsö,
Kızarıp akkan kan körsö,
Kırkının tiyet zalalı,
Körünöt menin közümö
Kırk koktuda kaları,
Kılkıldagan kol körsö,
Kılçañdap kaçıp taraarı.
Kılçañdabay cönörgö,
Kıyamat ketseñ kömörgö,
Özübüz calgız baralı.

Kimse kalmaz yanında
Yiğidim, benim sözüme
İçerleyip darılma.
Kırk yiğidin kahrolsun
Yapar mı beyin işini?
Savaşmaya hep birden
Girerler deyip durursun
Yiğidim Canış bilmiyorsun
Hayallerinin olmayacağını.
Kırkı da kırk yerden gelen haramı
Katlanıp savaşa giderler mi?
Ölen birisini görseler
Kıpkırmızı akan kan görseler
Kırkının da zararı dokunur
Benim içime doğuyor
Kırk çukurda kalacakları
Saldıran ordu görseler
Arkalarına baka baka dağılacakları.
Geriye dönmeden gitmek için
Ölüversen gömmek için
Sadece biz gidelim.

Anday alamanga calınba,
Arstanım aman çağında,
Atışaar coonu körgöndö
Aramdar kalbayt canında.
Agakem Canış sözümö

[197]

Ar ubakta taarınba.
Oşol aramdariñ kurusun,
Atkarbayt bektin cumuşun,
Atışuuga cabıla,
Attanat dep turuşuñ,
Agakem Canış bilbeysiñ,
Akılının buruusun.
Ar kimisi ar cerden kelgen aramı,
Aldına tüşüp barabı?
Ayanışpas can körsö,
Atışıp akkan kan körsö,
Alardın tiyet zalalı.
Anıktap közgö körünöt,
Ar koktuda karaanı.
Altı miñ koldu körgöndö

Bu kalabalıktan medet umma
Arslanım, bu genç yaşında
Savaşacağıñ düşmanı gördüğünde
Bu haramiler kalmaz yanında.
Ağabeyciğim Canış, sözüme

Her zaman karşı çıkma.
Şu haramilerin kahrolsun
Beyin hizmetini görmezler
Topluca savaşmaya
At binerler deyip duruşun
Ağabeyciğim Canış bilmiyorsun
İçlerindeki fesatlığı
Her biri ayrı yerden gelen harami
Önüne düşüp yürür mü?
Acımasız adam görseler
Savaşıp akan kan görseler
Onların zararı dokunur.
Gözümle görür gibiyim
Her çukurdaki karaltıları.
Altı bin askeri görünce

Ayla taap coldo tararı,
Aybıkpay tike bararga,
Atıŝpay nayza salarga,
Tık kaçırap körörgö,
Ölöp ketsek kömörgö,
Özübüz calgız baralı.
Kızıganda körörsüñ,
Kıraanıñdın basıgın,
Kırdırıp men tartpaymın,
Kırk aramdın cazıgın,
Amandıgın tileymin,
Agakem senin başındın.
Kırk aramga işenip,
Kıtayga uruş salgança,
Menin talaada kalsın çaşıgım,
Aralaŝsa körörsüñ,
Arıstaniñdın basıgın,
Attırıp men tartpaymın,
Aramdardın cazıgın,
Amandıgın tileymin,
Senin uzun ömür çaşıñdın,

Çaresini bulup dağılacaklarını
Utanmadan öylece varmaya
Savaşmadan mızrak sallamaya
Gördüğümüz anda saldırmaya
Ölüversek gömmeye
Sadece biz gidelim.
Ortalık kızıştığında görürsün
Bahadırının yiğitliğini
Öldürtüp ben çekemem
Kırk haraminin vebalini
Esenliğini istiyorum
Ağabeyim senin başının.
Kırk haramiye inanıp
Kıtaylara savaş açacağına
Yufka yüreğim batsın
Aralarına girerse görürsün
Arslanının yiğitliğini
Öldürtüp ben çekemem
Haramilerin vebalini
Sağlığını istiyorum
Uzun ömür diliyorum

Aramdarga işenip,
Aylasız uruş salgança,
Menin adırda kalsın çaşığım.
Kırk cigitke işenip,
Kaysı coonu alamin,
Kılkıldagan kıtayga
Körsötpö munun karaanın.
Mınday kanduu maydanda
Kimder menen kim cüröt,

[198]

Kerektüü kişi bolboso,
Kimder ölsö kim küyöt,
Kılçañdagan cigitter
Barbaganın bek süyöt.
Oşonduktan kılçañdap,
Eerçitpeymin bulardı,
Kırk cigit bilbeyt emespi,
Kıtayga katuu turardı,
Kılçañdabay salışıp,
Biz cazabız kumardı.
Andan körö cürgünüñ,

Haramilere kanıp
Çaresiz savaş açınca
Yufka yüreğime lanet olsun.
Kırk yiğide inanıp da
Hangi düşmanı öldüreyim
Saldıran Kıtaylara
Göstertme karaltılarını bile.
Böyle kanlı meydanda
Kim kiminle beraber yürür

Önemli kişi değilse
Ölseler kimler yanar
Arkasına bakan yiğitlerin
Varmayışını bey sever.
Bundan dolayı geri bakıp
Götürmüyorum bunları
Kırk yiğit bilmez ki
Kıtaylara karşısında sağlam durmayı
Geri dönmeden saldırıp
Gerekeni yaparız.
Bundan sonra gidersin

Attanalık biz bugün,
Kaldayıp catkan kol menen
Karmaşalı künü-tün.
Cer cüzündö ugulsun,
Cetigim senin dübürtüñ."

Canış Baatır Bayıştın sözün
baykap, barmagın tiştep, başın
çaykap, köñülü kalbasın dep
cigitterin caykap cana koştosup,
Canıştın aytkan sözü:

"Aylanayın kırk cigit,
Aman bolgun körgönçö,
Közüñdün kırın üzböğün,
Acal cetip ölgönçö.
Tapşiramın uşunu
Kırk cigitim silerge.
Taarınbagın cigitter,
Bayıştın aytkan sözünö.
Caalı çındap karmasa,
Caltanbayt menin özümön,
Dürbünü üzböy karap cat,
Kırk cigit eki közüñdön,

At binelim biz bugün
Saldırıp duran ordu ile
Savaşalım gece gündüz.
Yer yüzünde duyulsun
Yiğidim senin sesin"

Yiğit Canış, Bayış'ın sözüne
uyup, parmağını ısırıp, başını
sallayıp, gönülleri kalmasın diye de
yiğitlerini okşayıp onlarla vedalaşır
ve:

"Kurban olayım kırk yiğit
Hoşça kalın görüşene kadar
Kendinize iyi bakın
Ecel gelip ölünceye kadar.
Şunu demek istiyorum
Kırk yiğidim sizlere.
Darılmayın yiğitler
Bayış'ın dediklerine.
İyice öfkelenirse
Korkmaz benim sözümden
Dürbünle bakıp gözetleyin
Kırk yiğit iki gözünüzle

Acal cetip ölbösöm,
On eki kündö kezigem.
Uşul aytkan akıldı
Çıgarba cigit esiñden.
Ar kıyalı bar bolçu,
Açuusuna çıdabay,
Atasın közgö ilbegen,
Agası menen tartınbay,
Alganınday tildegen,
Baatırlıkka ceñdirip,
Bargan sayın cindengen,
Bala da bolso caltanıp,

[199]

Balbandar korkçu miñdegen,
Bayıştın uşul münözü.
Balalığı, caştığı,
Baatırlıkka ceñdirip,
Bark bilbegen mastığı,
Baarıñ tegiz bilesiñ,
Başınan cok kastığı.
Taarınbagın cigitter,

Ecel gelip ölmezsem
On iki günde dönerim.
Bu söylediklerimi
Çıkarmayın yiğitler aklınızdan.
Her istediği olacak yerine gelecek
Öfkesine karşı koyamaz
Babasına kıymet vermeyen
Ağabeyinden hiç çekinmez
Emrindeki biri gibi söven
Yiğitlikten sayarak
Her an tepesi atan
Çocuk bir kere korksa

Pehlivan korksa bin defa
Bayış'ın bu huyu böyle.
Çocukluğu, gençliği
Yiğitlikten sayıp
Kıymet bilmeyen sarhoşluğu
Hepiniz iyi bilirsiniz
Asla yok düşmanlığı.
Darılmayın yiğitler

Baatır Bayış berenge,
Cardanıp turgan duşmanga
Alıp barbayım degenge,
Kadır köönün kaltırıp,
Caş balaga teñelbe.
Aydıñ köldün belinen,
Kabar alıp cigitter
Canış, Bayış begiñen,
Taarınışpay talaaga,
Akkürgündün ceeginen,
Körünöör beken begim dep,
Dürbü menen karap cat,
Dürküröböy, çoğulbay,
Ar kaysı cerge tarap cat.
Caraktuu bolsok duşmandan
Can ayabay kirerbiz,
Caltanbaybız caalınan,
Calınbaybız cüröbüz,
Kaza cetip ölbösök,
Kayta kaçpay biröbüz.
Acal cetse ölörbüz,

Yiğit, bahadır Bayış'a
Meydan okuyuveren düşmana
Götürmem diyene
Hayal kırıklığına uğrayıp
Ufacık çocukla bir olmayın.
Aydın Köl'ün belinden
Haber alıp yiğitler
Canış, Bayış beylerinizden
Darılmayıp vadide
Akkürgün'ün kenarından
Görünür mü beyim diye
Dürbünle gözetleyin
Sessizce, ayrı ayrı
Her tarafa dağılıverin.
Silahlı olsak düşmana
Kelle koltukta gireriz
Korkmayız öfkesinden
Korkmayız, yürürüz
Ecel gelmeyip ölmezsek
Geri kaçmayız hiçbirimiz.
Ecel gelirse ölürüz

Allanın cazuun körörbüz.

Acaldan kудay saktasa,

Altı күndö kelerbiz,

Aylanayın kırk cigit,

Aldıña salam bererbiz,

Altı күndö kelbesek,

Ceti күndö cetetbiz,

Kaptagan seldey kıtayga

Kayratıbiz teñdeşe,

Segiz күngö keterbiz.

Toguz күngö toktolup,

On күngö çeyin çok bolup,

On eki күngö biz ötsök,

Oyuñda bolsun kırk cigit,

Uşul ayılğan күndü tügötsök,

Dürbü salıp körüp cat,

[200]

Düñgürötüp kıtaydı

Ak munar todon kuup ötsök,

Cazılırsıñ, külörsüñ,

Caltanbay kirip baruuçı

Alın yazısına inanırız.

Allah ölümden saklarsa

Altı günde geliriz

Kurban olayım kırk yiğit

Önünüzde selam veririz

Altı günde gelmezsek

Yedi günde geliriz

Gürleyen sel gibi Kıtaylara

Gücümüz onlara yeterse

Sekiz günde gideriz.

Dokuz gün bekleyip

On güne kadar görünmeyip

On ikinci gün olursa

Aklınızda olsun kırk yiğit

Söylediğimiz günü de geçirirsek

Dürbünle gözetleyin

İnletip Kıtayları

"Ak munar" dağından sürüversek

Ferahlırsınız, gülersiniz

Korkmadan saldırmak için

Can kayratım silersin.
Kürüldöp siler barganda,
Küçübüz kökkö tirelsin,
Ölöp ketsek kepindep,
Kömöründü bilersin.
Oomiyin dese berişte,
Tirüü kayta kelişte,
Can ayabay uruşka,
Baş tosup nayza, kılıçka,
Kamap algan duşmandan
Bolbodu kaçıp turuşka.
Ölgönüñdön kalganıñ
Ene-atama bargıla,
Eki bek kolgo tüştü dep,
Elime kabar salgıla.
Kolomoluu kol menen
Köpürö colun çalgıla,
Öltürüp koyso dayınsız,
Kunumdu kuup algıla"

dep Canış sözün bütürdü. Kırk cigit
menen koštoşup, Canış, Bayış kaliñ

Bana güç veren sizlersiniz.
Sizler gürlüyip varınca
Gücümüz göğü tutsun
Ölöp gitsek kefenleyip
Gömeceğimizi bilirsiniz.
Amin dese melekler
Sağ salim dönmek için
Kelle koltukta savaşmaya
Boyun uzatıp mızrağa, kılıca
Kuşatıveren düşmandan
Olmadı, kaçıp kurtulmaya.
Sağ kalanlarımız
Annemize babamıza varın
İki bey esir düştü diye
Milletime haber salın.
Sayısız asker ile
Köprü yolunu tutun
Öldürürse habersiz
İntikamımı alıverin"

diyen Canış sözünü bitirir ve
Canış'la Bayış kırk yiğitle vedalaşıp,

koldu karay cönöp bara catıp, Bayış
baatırdın köñülü açılıp, Canışka
kayrat berip, cürögün bülöp aytkan
sözü:

"Acal cetip kün bütsö,

Ak bolotton üy salıp,

Arasınan cay taap,

Akıl menen tınç alıp,

Aylaker bolsok mınçalık,

Anda da bir kün ölöbüz,

Acaldın küçün köröbüz.

Kaza cetse toktoosuz,

Kara bolot üy salıp,

Kabatına korgolop,

Kalsak da bir kün ölöbüz.

Kagılayın agakem,

Kalamdan cazuu köröbüz.

Adam ata, ava ene,

Adam bolup caralgan,

Ölböy tirüü kim kaldı,

Oşondon berki adamdan,

[201]

kalabalık orduya doğru yönelirler.
Yiğit Bayış'ın içi ferahlayıp, Canış'a
gayret verip, yüreği parça parça
şöyle söyler:

"Ecel gelip vade bitse

Ak çelikten ev yapıp

İçinde rahat edip

Rahatladığımızı düşünüp

Hilekar olsak bile

Bir gün gene ölürüz

Ecelin gücünü görürüz.

Ecel gelse ansızın

Kara çelikten ev yapıp

Sırayı atlatmaya çalışıp

Kalsak da bir gün ölürüz.

Kurban olayım ağabeyciğim

Yazılan yazıyı görürüz.

Adem baba, Havva ana

İnsan olarak yaratılıp da

Ölmeyen canlı kaldı mı

O zamandan beri insanoğluyla

Düynö çirkin uşunday,
Tüñülömün zamandan.
Adam ata al öttü,
Neçen padişah han öttü,
Bütkül düynö balbanı
Aziret Aalı dagı öttü,
Neçen kılım el öttü.
Ürüstöm baatır şer öttü.
Iysa, Musa, Mukambet,
Paygamberlar dagı öttü,
Üç miñ cıl caşap Ulukman,
Akim tabıp karı öttü.
Cezitten başı kesilip,
Şeyit bolup ezilip,
Kerbalanın çölündö,
Asan, Üsön bala öttü.
Acalı cetpey kün bütpöy,
Kimdin ömürü künü öttü.
Ölüm küçü oşondoy,
Murunkunu tügöttü.
Bekemdep bayla demiñdi,

Dünya böyle murdar işte
Gidiveririm dünyadan.
Bir Adem baba geçti
Nice padişah, han geçti
Dünyanın bütün pehlivanları
Hazreti Ali bile geçti
Nice çağlar, milletler geçti
Yiğit, aslan Rüstem bile geçti
İsa, Musa, Muhammet
Peygamberler bile geçti
Üç bin yıl yaşayan Lokman
Yaşlı, bilgin, hekim geçti.
Yezit'in başını kestiği
Şehit olup ezildiği
Kerbela çöllerinde
Hasan, Hüseyin çocuklar geçti.
Ecel gelmeden, vade bitmeden
Kim yaşayıp ölmedi ki.
Ölümün gücü böyle işte
Eskileri bitirdi.
Ayağını yere sağlam bas

Berenim Canış bek aga,
Meder kıl Bayış begiñdi,
Mentim tayıp ölbösöm,
Men alarımın kegiñdi,
Kur bekitet beliñdi,
Köñülgö sakta demiñdi,
Kökcalım Canış, köykaşka,
Kubat kıl Bayış begiñdi,
Kurgan canım ölbösö,
Kuup alam kegiñdi.
Kolgo tüŝsöm kokustan,
Kopolduguñ bar ele,
Tappasıñ menin ebimdi.
Arbaktar açsın coluñdu,
Omurooñdon ok tiyse,
Tartıp alba koluñdu,
Tartıp alsañ koluñdu,
Dağı kayta çırmatıp,
Captırasıñ torumdu,
Tabıtka salgan ölüktöy,
Tarttırasıñ ŝorumdu.

Canış'ım, yiğidim "bek-aga"m
Yardım et Bayış beyine
Bu şekilde ölmezsem
Ben alırım öcünü
Sağlam bağlat belini
İçinde sakla hevesini
Bozkurdum, kır atım Canış
Kuvvet ver beyin Bayış'a
Canım sağ kalırsa
Gidip alırım öcünü.
Yakalanırsam ansızın
Yürekli bir insansın
Bana çare olmazsın.
"Arbak"lar açsın yolunu
Göğsüne ok saplansa
Çekiverme elini
Çekiverirsen elini
Döner, dolaşır gene
Tuzağıma düşersin
Tabuta konmuş ölü gibi
ŝimŝeklerimi çekersin.

Baatır Canış baykap uk,
Kereezim menin sözümdü,
Mañdayıñ carıp ok tiyse,

[202]

Caltantpagın közüñdü,
Taştap ketpe talaaga,
Caradar bolgon özümdü,
Kapilet körgön tüşümdö,
Kara kanım keçildi,
Kabırğañ carıp ok tiyse,
İrişkentpe etiñdi,
Kıtaylar kanga batırat,
Nur caynagan betiñdi.
Duşmanga cakın barganda,
Cekege meni ıgargın,
Celin basıp kıtaydı
Cekteşüügö kumarın,
Cekege ıkkın baatırğa
Betteşüügö kumarın,
algına meni ıgargın,
abışuuga kumarın,

Bahadır Canış, dinleyiver
Benim vasiyetimi
Ok girip alnını yarsa
Korkutmasın gözünü
Bırakıp gitme kırlara
Yaralı bedenimi
Uykumdaki rüyada
Elim ayağım kesildi
Kaburgana ok değıp yarsa
Dokundurtma yarana
Kıtaylar kana boyar
Nurlar saçan yüzünü.
Duşmana yakınlaşınca
Beni tek başıma gönderin
Kıtayların göğsüne basıp
Oturmaya hevesliyim
Bile bile gelen bahadırla
Yüzleşmeye hevesliyim
Saldırmak için beni gönderin
Savaşmaya hevesliyim

Çaçıratıp duşmandı
Salısuuga kumarmin.
Çaap alsam cekesin
Çatırap Canış kubangın,
Kaskak algan coo kelsin,
Kamçı menen büldüröm,
Kılıçınan caltanıp,
Kılçañdabay men kirem.
Mına bu turgan duşmanga
Ölbösöm kantip ceñdirem."

Oşondo agası Canış bolbodu, kamçı menen barsa caraktuu coo caş balanı mayıp kılıp koyor cana bul mayıp bolup kalsa, men eç nersenin ebin taba albaymın. Coo betine, ölüm çetine men barayın dep oylonup, Canış baatır Bayıška col berbedi da, cekege özü çıktı.

Kamçısına ak cooluk baylap alıp kıtaylarga at oynotup, tuu orduna coolugun bulaktatıp, Canıştın aytıp turgan sözü:

"Columdu tosüp algandar,

Coolaşıp kişi ötkörböy,

Düşmanı yerinden sıçratıp
Öldürmeye hevesliyim.
Biniversem sırtına
Sevinç çığlıkları at, Canış
Gönder alan düşman gelsin
Kamçı ile öldürürüm
Kılıcından korkup
Geri dönmez, saldırırım.
Karşımdaki düşmana
Ölmezsem nasıl yenilirim"

Bunun üzerine ağabeyi Canış razı olmaz, "kamçı ile gitse silahlı düşman toy çocuğu sakat bırakıverir ve bu sakat olsa, ben hiçbir şeyin çaresini bulamam. Düşman üstüne, ölüme ben varayım" diye düşünüp, yiğit Canış, Bayış'a izin vermez ve yola tek başına kendi çıkar.

Kamçısına "ak cooluk" bağlayan, Kıtaylara doğru at süren, tuğ yerine "cooluk"unu sallandıran Canış şöyle söyler:

"Yolumu kesiverenler

Düşman olup adam geçirmeyip

Bek bekitip algandar,
Colooçu bolsoñ kaçırap,
Çıkpaysıñbı balbandar,
Katarıñ menen kıyırdap,
Kanıñdı tögüp ketüüçü,
Kançalık tosüp alsañ da,
[203]
Colun taap ketüüçü,
Canış, Bayış baldar bar.
Küröökö zoot kiygender,
Külüktü tandap mingender,
Künü-tünü col tosüp,
Küçöp catkan miñ-san er,
Kögüçköndöy baldarga
Küröşöör bolsoñ birden kel!
Ak bolot zoot kiygender,
Argımak tandap mingender,
At kuyrugun tüygöndör,
Aydıñ köl colun bekitken,
Alp katarı miñ-san er,
Almaday bolgon biz menen

Bey esir alanlar
Yolcu olsanız saldırıp
Çıkmaz mısınız pehlivanlar?
Hepiniz birden saldırıp
Kanınızı döküvermek için
Ne kadar karşı çıksanız da
Hesabınızı görmek için
Canış Bayış çocuklar var.
Dökme zırh giyenler
Seçip "tulpar" binenler
Gece gündüz yol kesip
Kuvvetlenen binlerce er
Yeni palazlanmış çocuklarla
Güreşecekseniz bir bir gelin!
Ak çelikten zırh giyenler
Seçip argımak binenler
Ak kuyruğunu düğümleyenler
Aydın Köl yolunu tutan
Yiğitlerden binlerce er
İki küçük çocukla, bizimle

Alışar bolsoñ birden kel!
Kılıç çabar kıyındar,
Kıykırığı taş cargan,
Kırgız elin başkargan,
Kırgınga kirçüü baldar bar,
Kıyığına coluksañ,
Kırk miñ da bolsoñ tarkatar.
Mıltıkka adis mergender,
Bizdi kamap kelgender,
Kara soyul çabuuga
Kambıl bolgon iktuular,
Kanattuu caa atuuga,
Dañgıl bolgon mıktılar,
Mingen attan ayrılŝa,
Küröŝkö mıktı balbandar,
Tomuk etten oroltup,
Aldırtan torgoy çalgandar,
Mıltık, nayza, kılıçcan,
Kamçıdan başka carak cok,
Biz menen çındap uruŝsañ,
Suu orduna kölküldöp,

Savaŝacaksanız bir bir gelin!
Kılıç saplayan ustalar
Haykırışları taş yaran
Kırgız milletini yöneten
Savaşmaya hazır çocuklar var
Gazabına uğrarsanız
Kırk bin de olsanız mahveder.
Atışta usta avcılar
Bizi kuŝatıverenler
"Kara" sopa çalmak için
Hazırda bekleyen çevikler
Kanatlı yay atmak için
Becerikli yiğitler
Bindiği attan inse
Güreşte usta pehlivanlar
Olgunluğa eriŝmiş
Avcı tarla kuşu vuranlar
Tüfek, mızrak, kılıç
Kamçıdan başka silah yok
Bizimle gerçekten savaŝırsan
Su yerine öbek öbek

Maydanda aksın kızıl kan.

Tuman sınduu türülsün,

Cer, asmanga kara çañ!"

Canış cekege kol çakırıp basıldı. Bayış, Canışka körünüp, kıtayga körünböy çabıttap öñüp kirdi. Canıştın sözü kıtaydın hanı Sıyadattın söögünö batıp, açuusu kelip akırañdap askerine çakırañdap, özü kirip barışka namıs kılıp kalıñ koluna karay aytıp turgan sözü:
[204]

"Kalıñ kıtay köp elim,

Kargaday bolgon baladan

Çoçudubu cürögüñ,

Bir kişini körgöndö

Mınça nege cüdödüñ?

San koldon kayra tartpay dep,

Salışsa coodon kaytpay dep,

Kolgo tüşsö duşmanga

Sır-sıpatım aytpayt dep,

Men silerdi askerim,

Ömürümçö sürödüm.

Alsırıp artık korkuuçu,

Kızıl kan aksın meydanda.

Duman gibi süzölsün

Toz toprak yerden göğe."

Canış tek başına asker çağırıp susar. Bayış, Canış'a görünüp Kıtaylara görünmeden dolaşıp saklanıverir. Canış'ın sözü Kıtay hanı Sıyadat'a ağır gelip, hiddetlenip söylenip, gözleri fal taşı gibi, askerine bağırip, tek başına savaşmayı şeref meselesi yapar ve kalabalık ordusuna şöyle söyler:

"Kalabalık Kıtay, milletim

Küçücük bir çocuktan

Gözünüz mü korktu?

Bir kişiyi görünce

Niye böyle gevşediniz?

Yüz askerden geri dönmez deyip

Saldırsa düşmandan kaçmaz deyip

Ele geçse düşmana

Sırrımı söylemez deyip

Ben sizleri, askerlerim

Ömrümce sürükledim.

Güçsüz kalıp çok korkmuşsunuz

Aziret handın özü emes,
Bir kişiden çoçugan,
Munuñar cakşı söz emes,
Nurkandın eki balası,
Epsiz bolot dedi ele,
Erezege cetişip,
Kele koyor kezi emes.
Alsıragan askerim
Silerdin kılğan işiñ kur,
Ce calgız-carım kuş salgan,
Candama bektin uuludur,
Calgan aytıp koybosom,
Caşınıp kelip mal alıp,
Cansaktap cürgön uurudur.
Kim da bolso er eken,
Calgız kelip körüngön,
Calın cürök er okşoyt,
Caltanbadı köbüñdön.
Oşondoy er kul korkobu,
Ok caadırsa ölümdön,
Oşonun türdüü sözdörü

Değil Aziret hanın kendisinden
Bir kişiden bile korkmuşsunuz
Söyledikleriniz hoş değil
Nurkan'ın iki çoçuğu
Beceriksiz demişlerdi
Olgunluğa erişip
Gelecekleri zaman değil.
Güç kaybeden askerlerim
Yaptığınız boşuna
Tek başına kuş salan
Öylesine beyin oğullarıdır
Yalan demeyeyim ama
Gizlice gelip mal alıp
Saklanıp duran hırsızdır.
Kim olsa da yiğit imiş
Yalnız gelip görünen
Yürekli bir yiğide benzer
Çekinmedi sayınızdan.
Böyle yiğit korkar mı
Ok yağdırsa da, ölümden
Onun türlü sözleri

Ketkis boldu söögümdön.

Bir kişiğe bir kişi

Azdık kılbayt aldırbayt,

Takşalğan erler kağışıp,

Taasındap nayza saldırbayt.

Kim da bolso oşonu

Ceter zamat alıp kayt,

Cetilgen baatır er bolso,

Ceñdirbeyt da, talıkpayt,

Sayışçu baatır çıkkıla,

Turguzbay tuusun cıkkıla!

Coop berdim oşonu

[205]

Baylap kelçü mıktıga,

Iraaktatpay ıldamdap,

Bir baatırdı ıktuula.

Karoolçunun sözündö

Karuu-carak mol beken,

Ce Aydın köldün betinde

Kamınıp catkan kol beken,

Koykoyup calgız keliptir,

Gitmez oldu yüreğimden.

Bir kişiye bir kişi

Azsınmıyor, çekinmiyor

Yetişmiş yiğitler çarpışıp

Aşık kemiğine mızrak saplamıyor.

Kim olursa olsun onu

Gelir gelmez götürün

Yetişkin bahadır, er ise

Yorulmayın, yenilmeyin

Savaşacak yiğitler çıkın

Açtırmayın bayrağını, indirin

İzin verdim her şeye

Bağlayıp getirin yiğidi

Kaçırmadan, çabucak

Sıkıştırıp bahadırı.

Gözcünün sözüne göre

Silah, mühimmat bol imiş

Aydın Köl tarafında

Hazırlanıp duran ordu imiş

Tek başına, rahatça gelmiştir

Koşunu kayda boldu eken?

Askeri bolso oşonu

Alıp uçkan dem beken?

Bar tayangan kayratı,

Aydiñ köl aşuu bel beken,

Ce añçılıp kelgen mergençi,

Özübüzdün el beken,

Ce katuu bağıt bel aşıp,

Kaysı caktan keldi eken?

Karoolçu körüp kalp aytsa,

Kalıñ kol degen uşubu,

Kamçıdan başka körünböyt,

Kamı çok kelgen kişibi?

Cabılıp öttü degeni

Canagı calgız attın izibi,

Can kalbay turgan degeni,

Calañ kamçısının mizibi?

Biriñ ıkçam barıp kel,

Kim ekenin taanıp kel,

Türü buzuk körünöt,

Tübü emes go bizdin el.

Ordusu nerede acaba?

Askeri varsa bunu

Öldürüvermek doğru mudur?

Dayandığı bütün güç

Aydın Köl geçidi beli midir?

Ya da avlamanya gelen avcı

Kendi halkımızdan mıdır?

Ya da sarp geçitlerden geçip

Nerelerden gelmiştir?

Gözcü görüp yalan söylemişse

Kalabalık ordu dedikleri bu mu?

Kamçıdan başka silahı görünmüyor

Gamsızca gelen kişi mi?

Gizlice geçti dedikleri

Şuradaki tek atın izi mi?

Ölmek üzereyiz dedikleri

Sadece kamçısının "miz"i mi?

Biriniz çabucak varıp gelsin

Kim olduğunu öğrenip gelsin

Niyeti bozuk görünüyor

Bizim soyumuzdan değil

Kambılıñar kamıntpay,
Tirüü karmap alıp kel.
Öltürböy alıp kelseñer,
Özüm sıırın surayın,
Kuruşumdu çıgarıp,
Kulagım menen ugayın.
Özümö karşı coo bolso,
Ölümgö caza kılayın."
Ayaz degen bir balban
Aybatı başka adamdan,
Atka minip bastırsa,
Algır kuşça şańdangan.
"Asıl paşaa siz üçün,
Kurmandıgıñ bizdin can"
Dep aytuuga al balban,
Eçak ele kamdangan.

[206]

Tura kalıp, coop surap,
Kılıç, nayza kolunda
Eki közün imerbey,
Eki kolu boorunda.

Fırsat vermeden saldırın
Sağ yakalayıp getirin.
Öldürmeden getirirseniz
Sırrını kendim sorayım
Suratımı asıp
Kulaklarımla duyayım.
Bana karşı, düşman ise
Ölümlle cezalandırayım"
Ayaz adlı bir pehlivan
Heybeti insandan üstün
Ata binip yola çıksa
"Algır kuş" gibi ün salmış.
"Asil paşa, sizin için
Feda olsun canımız"
Diye söyleyen o pehlivan
Hemen hazırlanmıştı.

Kalkıverip, izin isteyip
Kılıç, mızrak elinde
İki gözünü kırpmadan
İki eli bağrında

Adep menen surandı,
Atarga miltık conunda.
"Men dayarım barışka
Uruksat kılsañ, taksır han,
Urbay karmap keleyin,
Uşunu maga tapşırsañ,
Bul cerge kelip kulasın,
Hanım sizge kas kılğan,
Kastık kılğan nemenin
Tögülsün kanı astıñdan."
Bargın dedi Sıyadat,
Bayış menen Canışka,
Oylogonu kıyanat.
Üzöngügö but saldı,
Baatır Ayaz attandı.
Barıp karmap kelet dep,
Balanı kolgo beret dep,
Han Sıyadat şattandı.
Ceerde çaar at mingen,
Calañ temir zoot kiygen,
Eki közdün kayratı,

Saygıyla rica etti
Atacağı tüfeği omzunda.
"Ben hazırım gitmeye
İzin verirsen yüce han
Savaşmadan yakalayıp geleyim
Bu görevi bana verirsen
Buraya gelip yalvarsın
Hanım size düşman olan
Düşmanlık eden adamın
Kanı dökülsün önünüzden"
Git dedi Sıyadat
Bayış ile Canış'a
Düşündükleri hainliktir.
Ayağını üzengiye koydu
Bahadır Ayaz ata bindi.
Gidip yakalar gelir deyip
Çocuğu elime verir deyip
Han Sıyadat sevindi.
Kızıl benekli at binmiş
Yalın demirden zırh giymiş
İki gözünden birden

Calındagan ot küygön,
Çarçabagan çaar attın
Kıl kuyrugun şart tüygön.
Arıştatıp arbitıp,
Ayaz barat zakımdap,
Açuusu kelip kacanıp,
Er Canışka cakındap.
Añdıp turat er Bayış
Aldırbaska özü sak.
Kılıçtın mizin calmantıp,
Nayzasın kökkö şaëndantıp,
Kalıñ kıtay köp koldu
Karap tur dep cardantıp,
Cakındadı Canışka
Can koybogon balbansıp.
Cakın kirip bararda,
Caragı cok Canıştı
Cazbay karmap alarda,
Öñütünö cetsin dep,
Öñüp turgan er Bayış,

[207]

Alevler fişkırımış
Yorulmayan alaca atın
Kuyruğunu sımsıkı düğümlemiş.
Hızlıca koşturarak
Ayaz süratle varıp
Hiddetlenip, kudurup
Er Canış'a yaklaşıp.
Bekleyip durur er Bayış
Yakalanmamak için tetikte.
Kılıcın "miz"ini yalayıp
Mızrağını göğe kaldırıp
Kalabalık Kıtayın tüm askerini
Gözetle deyip görevlendirip
Yaklaştı Canış'a
Can alıcı pehlivan gibi.
Yaklaşıp vardığında
Silahı olmayan Canış'ı
Birden yakalayiverince
Menzilime girsin deyip
Saklanıp duran er Bayış

Önör kılar mezgilin
Körüp turgan er Bayış,
Sur corgonu takımga
Basıp-basıp algan kez,
Atrılıp cügürsö,
Toodon-zoodon iymenbes,
Mine tüştü Ayazga
Uçup kongon kuştan tez.
Sayarında nayzasın,
Suurup aldı kolunan,
Atarında miltığın,
Culup aldı kolunan,
Maktanıp kelgen düşmandın,
Balbansınıp tobunan,
Suurup alıp kabınan,
Kabattap karmap sabınan,
Çabarında kılıçın
Karmadı Bayış mizinen,
Baatırsıp kelgen er ele,
Kalıñ koldun içinen,
Ayaz baatır ayrıldı,

Fırsat kollamakta
Görüveren er Bayış
"Sur" atının dizginine
Tekrar tekrar asıldığında
Tırısa kaldırıp koştursa
Dağdan taştan çekinmez
Biniverdi Ayaz'ın üstüne
Uçan kuştan daha hızlı.
Mızrağını saplayacağı sıra
Çekiverdi elinden
Tüfeğini atacağı sıra
Kapıverdi elinden
Övünüp duran düşmanın
Pehlivan sananların hepsinden
Çekiverdi kınından
Sımsıkı tutup sapından
Kılıcını sallayacağı sıra
Yakaladı Bayış "miz"inden
Kendini yiğit sanan er idi
Kalabalık askerlerin içinden
Ayaz bahadır kaybetti

Bardık carak küçünön.
Bayıştın türün körgön soñ,
Kaçıp berdi tüşünön.
Baatır Bayış oylondu,
Tirüü koysom beker dep,
Alımdı ayta keter dep,
Koşundarın cabılıp,
Kutulup kalsam bagıntıp,
Tübümö kayta ceter dep,
Akılında er Bayış,
Aman koysom beker dep,
Amalımdı ayta keter dep,
Koldorun bütün cabılıp,
Aylam çokton bagıntıp,
Aylantıp tüpkö ceter dep,
Sur corgogo kamçı urup,
Ayazdı sayıp alsam dep,
Arkasınan kaçırıp,
Aman-esen ketet dep,
Aybat menen şaşılıp,
Aydalının keçirin

Tüm silahlarıyla gücünü.
Bayış'ın halini gördükten sonra
Vazgeçti kendisinden.
Yiğit Bayış şöyle düşündü
Sağ bıraksam öylece deyip
Halimi anlatıverir deyip
Askerini topluca
Esir alıp kurtuluverip
Olduğum yere gene gelir deyip
Aklındadır er Bayış
Sağ bıraksam olmaz deyip
Yaptığımı anlatıverir deyip
Askerinin tamamını
Çaresiz esir alıp
Geri dönüp soyumu kurutur deyip
"Sur" atına kamçı vurup
Ayaz'ı öldürürsem deyip
Arkasından saldırıp
Sağ salım gider deyip
Heybetiyle afallayıp
Sırtını orta yerinden

Ayra saldı er Bayış,

Tartıp alıp taamaylap,

Kayra saydı er Bayış,

[208]

Aldınan çıgıp cürökkö

Daana saydı er Bayış,

Caştık kılıp eki kur,

Caza saydı er Bayış,

Cana aylanıp cürökkö,

Taza saydı er Bayış,

Cürök menen cülündü

Kaza saydı er Bayış.

Acal aydap bulkunup,

Aşıgat kelgen culkunup,

Ayaz baatır ölgön soñ,

Duşmandar kaldı kıy turup.

Er Canıştın kaşına

İnisi keldi kulpunup,

"Aylanayın agake,

Kılıçım cok dep kısıldıñ,

Kıyalıñdan buzulduñ,

Ayrıverdi er Bayış

Çekiverdi düzgünce

Tekrar vurdu er Bayış

Önüne geçip yüreğinin

Ortasına sapladı er Bayış

Toyluk yapıp iki defa

Saplayamadı er Bayış

Geri dönüp yüreğine

Bir daha sapladı er Bayış

Kalbi ile yüzünü

Oyuverdi er Bayış

Eceli çabucak gelip

Acele edip çırpınıp

Ayaz bahadır öldükten sonra

Düşmanlar öylece durup

Er Canış'ın karşısına

Kardeşi geldi yanakları al al olup

"Kurban olayım ağabeyciğim

Kılıcım yok deyip sıkıldın

Düşünmekten mahvoldun

Kızıp ketip kıtaydın,
Kıraanın murda tüşürdüm.
Kırırma kirip keldi ele,
Kızıl kanın içirdim.
Caragım çok dep caltandıñ,
Kastaşkan coonun türünön,
Kaskagım çok dep kaltaardıñ,
Karuu-carak kamdaldı,
Bir cayılsa kulaçım."

Sıyadat kıtaylarga mınday dedi: "Bul okumal dubaköylör eken. Murda biröö ele, duba menen eköö bolo kaldı da, Ayazdı öltürdü. Eki eköönö ekini cibersek, dubanın küçü menen törtöö bolup ketet, tirüü koyboy tüpkö cetet, andan körö calpı kuup atıp, sayıp ce tirüülöy karmap alış kerek" dep calpı alaman at koyup Canış, Bayıştı kuup kele catkanı:

Atırılıp baldarga
At koydu koldun baarısı,
Kara tuman çañ boldu,
Köpürönün dalısı.

Kızıverip Kıtayların
Yiğidini yere yıktım.
Yanıma geliverdiğinde
Kızıl kanını içirdim.
Silahım yok deyip korktun
Kötü niyetli düşmanın halinden
Gönderim yok deyip gamlandın
Silah mühimmat hazırlandı
Kolumu uzattığımda"

Sıyadat, Kıtaylara şöyle der: "Bunlar okunmuş dualıarmış. Önce bir idiler, dua ile iki olup Ayaz'ı öldürdüler. İkisini birden göndersek duanın gücü ile dört olurlar, sağ bırakmayıp soyumuzu kuruturlar, o nedenle hepsini kovalayıp ölü ya da diri yakalamamız gerekir" deyip hepsi birden saldırıp Canış, Bayıştı kovalamaya başlarlar:

At binip çocuklara
Askerlerin hepsi atlandı
Ortalık toz duman oldu
Köprünün arkası.

CanıŖ, BayıŖ baatırğa

Kıtaydın keldi namısı.

KızıŖıp barıp baŖaldı,

Kırğız, kıtay çabıŖı.

Altın ooz cez surnay,

Tartıp ketip baratat.

Altı miñ kıtay kubalap,

[209]

Atıp ketip baratat.

Aylası cok eki bek,

Kaçıp ketip baratat,

KümüŖ ooz cez surnay,

Tartıp ketip baratat,

Köñtörülgön kalıñ kol,

Atıp ketip baratat.

Küçü kelbey eki bek,

ŖaŖıp ketip baratat.

Kalıñ koldun ogunan

Kaçıp ketip baratat.

Küç-kubattın cogunan,

Küüsü tayıp baratat,

CanıŖ, BayıŖ bahadırlardan

Kıtaylar utanmıŖtı

KızıŖıverip baŖladı

Kırğız-Kıtay savaŖı.

Altın ağızlı bakır zurnayı

Çalıp gidivermekteler.

Altı bin Kıtay kovalayıp

Saldırıp gidivermekteler.

Çaresi yok iki bey

Kaçıp gidivermekteler

GümüŖ ağızlı bakır zurnayı

Öttürüp gidivermekteler.

Alt üst olan kalabalık ordu

Atıp gidivermekte.

Gücünü toplayamayan iki bey

ŖaŖırıp duruvermekte.

Kalabalık ordunun oklarından

Kaçıp gidivermekteler.

Güçleri olmadığından

Sesleri giderek kısılmakta

Karañgıda atıŝsa,
Aydıñ cüzü körünböyt.
Coonun atkan ogunan,
Kaçıp barat eki bek,
Kayrılar kezi cogunan.
Atkan oktor camgırday,
Aydalığa bir tiyip,
Ak olupko cabışıp,
Ak korgoşun bıçıyıp,
Kök olupko bir tiyip,
Kök korgoşun bıçıyıp,
Cañılıŝtan ok tiyip,
Köp koşundun içinen,
Ölgönü köp ŝılkıyıp.
"Arstanım Canış tura tur,
Atıñdın başın bura tur,
Azıraak aytar sözüm bar,
Anığın baykap uga tur.
Azamat bolsoñ bir sözgö,
Abıdan bekip tura tur.
Coodon kaçpay ançalık,

Karanlıkta savaŝsalar
Ay ışığı bile seçilmez.
Düşmanın attığı oktan
Kaçıp durmakta iki bey
Dönecek halleri olmadığından.
Atılan oklar yağmur gibi
Biri omzuna değıp
"Ak olupko" a saplanıp
Ak kurşun un ufak olup
Biri de "kök olupko" a değıp
Gök kurşun ezilip
Yanlışlıkla ok değıp
Bütün askerlerin içinden
Öleni çok, yere serildi.
"Arslanım Canış, duruver
Atının başını çeviriver
Azıcık söyleyecek sözüm var
İşin aslını dinleyiver.
Yiğit isen bir sözün
Her zaman arkasında dur.
Düşmandan kaçmayıp öylece

Corgoñdun başın bura tur.

Coo kelatat cer caynap,

Cogotoluk bel baylap,

Coldoştukka tuura tur.

Han balası kaçabı,

Kasına koltuk açabı?

Kayra tartıp sayışıp,

Bir kumardı cazalı,

Ötüp ketti söögümö

Kıtaydın uşul azabı,

Bek balası kaçabı,

[210]

Betteşpey korkup şaşabı?

Bir betteşip sayışıp,

Biz kumardı cazalı,

Öktömsügön cürögün

Ört öçköndöy basalı.

Kırgındı calgız salam dep,

Kılıçsız başın alam dep,

Kırk cigitke maktansam

Kılçayıp coodon kaçpaska,

Atının başını çeviriver

Düşman gelip yeri titretip

Kaybedelim inanıp

Birliğimize sadık kal.

Han çocuğu kaçır mı?

Düşmanına pabuç bırakır mı?

Geri dönüp savaşıp

Dileğimize erelim

İçime işleyiverdi

Kıtayların eziyeti

Bey çocuğu kaçır mı?

Yüzleşmekten korkup kaçır mı?

Yüz yüze gelip savaşıp

Dileğimize erelim

Cesaretli yüreklerine

Yangın söndürür gibi basalım.

Tek başıma savaşayım deyip

Kılıçsız başını koparayım deyip

Kırk yiğide övünsem

Dönüp düşmandan kaçmamaya

Kıraansınıp maktansam,
Ölgönüm cakşı emespi,
Kaçıp barıp kaytara,
Oşo kırk aramga kaptalsam.
Aldırbaymın coogo dep,
Aramdarga maktansam,
Aldırıp coodon kaçpaska,
Baatırsınıp maktansam,
Baarısın tildep eerçitpey,
Balbansınıp attansam,
Bastırıp tirüü cürgönçö,
Ölgönüm cakşı emespi,
Aramdarga kaptalsam,
Beliñdi bayla bek Canış,
Beregi coogo tik barış,
Beş-altı miñ duşmanga
Berendin işi kol salış,
Oyron kılıp duşmandı
Oñunan kelse olco alış."
Canış baatır "köpkö topurak
çaçabızbı, tobu buzulup, bizge

Yiğitsinip övünsem
Ölmem iyi değıl mi
Kaçıp geri dönmektense
Şu kırk kafire yakalansam.
Yakalanmam düşmana deyip
Kafirlere övünsem
Kaçmayıp düşmana yakalanmaktansa
Bahadırsınıp övünsem
Yakalanıp hepsine sövmeden
Pehlivansınıp at binsem
Saldırıp sağ yaşamaktansa
Öldüğüm iyi değıl mi?
Kafirlere yakalansam
Kendine gel bey Canış
Bu düşmana dimdik varmak
Beş altı bin düşmana
Yiğidin işi ordu salmak
Harap edip düşmandan
Elinden gelirse ise "olco" almak"
Canış bahadır "herkese
toprak atalım mı? Hepsi dağılıp, bize

kızıgıp, çoğusu cazılıp, demderi basılıp birindesin, oñuna kelet" dedi. Bayış baatır Canışka taarınıp calgız kaçırmaqçı bolup, oşondo aytıp turgan sözü:

"Catındaşım bar desem,
Calgızdın biri ekemin,
Can küyörüm cogunan,
Alsızdın biri ekemin,
Koş aman bol barbasañ,
Carkınım Canış aman bol,
Catındaşka can booru
Karaşpagan zaman bol,
Ölüm cakın kelgende,
Bölündü sizden bizdin col,
Tirüü kalıp ölümdön

[211]

Bul düynödö üstün bol."
Agasına taarınıp,
Baatır Bayış kamınıp,
Cönörünö cakındap,
Şaşıp catat çamınıp.

sinirlenip, çoğu güçleri kalmayıp ayrılısın; işler yoluna girer" der. Yiğit Bayış, Canış'a darılıp tek başına saldırmak ister ve şöyle söyler:

"Kardeşim var desem de
Yapayalnız biriyim
Koruyanım olmadığmdan
Gücsüzün biriyim
Hoşça kal, gelmezsen de
Göz nurum Canış, sağ ol
Kardeşe kardeşinin
Yardım etmediğini gör
Ölüm yaklaştığında
Ayrıldı yollarımız
Sağ kalıp da ölümden

Bu dünyada uzak ol"
Ağabeyine darılıp
Yiğit Bayış hazırlanıp
Gideceği yaklaşıp
Davranıp hazırlanıp.

Küçüm bolso señirdey,
Kol, butumdun bulçuñu,
Çıñap koygon temirdey,
Salışıp cürüp ölöyün,
Nurkandın eki balası,
Çıdabay kaçtı dedirbey.
Sur corgonun er Bayış,
Töş oloñun bek tartıp,
Çap oloñun boş tartıp,
Koyuşkandı kıskartıp,
Kömöldürüktü uzartıp,
Cer caynagan köp kolgo
Şaşıp catat köz artıp.
Sur corgosu cıılıcıp,
Surdanıp atka mindi emi,
Sundurup nayza, kılıçın
Sumsayıp calgız kirdi emi
Açuulanıp bakırıp,
Ayanbadı er neme,
Kölökölüü maydanda,
Köp kaçırđı şılıkıldap,

Yamaç gibi gücüm olsa
Elimin, ayağımın kasları
Su verilmiş demir gibi
Saldırıverip öleyim
Nurkan'ın iki çocuğı
Dayanamadan kaçtı dedirmeden
Er Bayış "Sur" atının
Döş kolanını iyice çekip
Arka kolanını gevşekçe çekip
"Kuyuşkan"ını kısaltıp
"Kömöldürük"ünü uzatıp
Karıncı sürüsü gibi kaynayan orduya
Göz atıp şaşırıverip.
"Sur" atı afallayıp
Hiddetlenip at bindi şimdi
Uzatıp mızrağını, kılıcını
Tek başına saldırdı şimdi
Öfkelenip bağırıp
Çekinmedi er yiğit
Gölgeli meydanda
Var gücüyle saldırıp

Kömölonüp cıgılıp,

Erler öldü kırçıldap.

Köbüktönüp kızıl kan,

Agıp catat çılpıldap.

Tündögü menin tüşüm dep,

Tüşümdö kırğan kişim dep,

Külö bagıp er Bayış

Murutunda bılkıldap.

Sayaban salkın maydanda,

Salışıp cüröt şilkıldap.

Sap-sabı menen kıtaylar

Ölüp catat kırçıldap,

Sayluu suuday kızıl kan,

Agıp catat çılpıldap.

Kapilet körgön tüşüm dep,

Katarlap kırğan kişim dep,

Külüp barat er Bayış

Murutunda bılkıldap,

Özü balban karıluu,

[212]

Alp müçölüü dalıluu,

Sırt üstü yere yığılıp

Yiğitler ölüp patır patır.

Köpük köpük kızıl kan

Akıp durur şırıldayıp.

Geceki rüyam deyip

Düşümde öldürdüğüm kişi deyip

Gülüverip er Bayış

Bıyıkları titreyip.

Gölgeli, serin meydanda

Birbirlerine saldırıp savaşıyorlar.

Sıra sıra Kıtaylar

Ölüp gitmekte patır patır

Oluk oluk kızıl kan

Akıp durmakta şırıldayıp.

Uykuda gördüğüm rüya deyip

Katarını öldürdüğüm insanlar deyip

Gülüvermekte er Bayış

Bıyıkları titreyip

Kendisi pehlivan gücünde

Yiğit yapılı geniş omuzlu

Köküröktö çarayna,
Caş bolso da er Bayış
Can bağışka kamınuu.
Aybat menen alışıp,
Aralap sayıp baratat.
At üstündö bir tınbay,
Keç kiret da, tañ atat.
Kezikken miñden kol bolso,
Kekilik, çildey taratat.
Oozdugun tiştep çakçañdap,
Oynoktoy tüşüp asmandap,
Sur corgosu oydolop,
Suu içpeyt da, cem cebeyt.
Suubayt dağı, terdebeyt.
Köz çaptırıp karasa,
Tunargan meykin talaada
Kagırgan korum taş,
Bastırıp barsa er Bayış,
Baarısı saptuu çoyun baş.
Nayza kılıp koptoşkon,
Kagırgan kuu cıgaç,

Göğsünde zırhı
Toy olsa da er Bayış
Can vermeye hazır.
Heybetiyle öldürüp
Aralarına girip saplamakta.
At üstünde dinlenmeden
Akşam olur, şafak sökmekte.
Rastladığı binlerce asker olsa da
Keklik gibi, "çil" gibi dağıtır.
Gemini ısırıp iyice
Havalara zıplayıp
"Sur" atı sabırsızlanıp
Su içmez de yem yemez de.
Soğumaz da terlemez de.
Şöyle bir göz atsa
Kararan düz ovada
Her yer tam takır çakıl taşı
Koşturup varsa er Bayış
Hepsi saplanmış topuzlar.
Mızrak yapıp atılacak
Kurumuş tek bir ağaç var

Altı miñ kelgen askerdin
Algılı Ayaz er eken,
Han Sıyadat paşaga,
Kargıluu kayrat bel eken,
Kalgan kolu karuusuz,
Karga taanday el eken.
Bir ubakta er Bayış,
Kayrılıp artın karasa,
Kalgan coonu kıyratıp,
Sayıp kelet agası.
Kızıl tuman çañ bolgon,
Çılpıldap sazday kan bolgon,
Ak munar toonun talaası.
Köpürönün başında
Kara dardı kuruptur,
Bir arkandın üstündö
Darçısı oynop turuptur,
Kararıp turgan köp kolgo
Kaçırıp nayza sunuptur,
Karışkır tiygen koygo okşoş,
Ilaaçın tepken taanga okşoş,

Gelen altı bin askerin
Lideri yiğit Ayaz imiş
Han Sıyadat paşaya
Güçlü, gayretli arka imiş
Askeri kalmış silahsız
Bir avuç millet imiş.
Bir an er Bayış
Arkasına dönüp baksa
Kalan düşmanı harap edip
Bozguna uğratmakta ağabeyi.
Her yer toz duman olmuş
Ortalık kan bataklığı olmuş
"Ak munar" dağı düzlüğünün.
Köprünün başında
Darağacını kurmuştur
Bir urganın üstünde
Celladı oynayıp durmuştur
Bakakalan bütün askerlere
Saldırıp mızrak saplamaktadır
Kurt saldırmış koyun sürüsü gibi
"Ilaaçın" tepmiş karga gibi

Aldı kaçtı dırkırap,

Aldı-aldınan çurkurap,

[213]

Katarınan kaņası

Ölöp catat tırpırap.

Kılıç alıp bir kolun,

Çolok bolgon mından köp,

Butu sınıp basalbay,

Soroktigon mından köp,

Canbaşına ok tiyip,

Catalbagan mından köp,

Caza-buza cıgılıp,

Kaçalbagan mından köp,

Dar arkanın kıya çaap,

Atının oozun cıya çaap,

Darçı tüştü şalk etip,

Cıgıldı tuusu calt etip.

Duşmanı çıdap turalbay,

Kaçıp berdi calp etip,

Kaçıp barat kalıñ kol,

Akmunar toonun aralap.

Parçalayıverdi saldırıp.

Hepsi birden bağırışıp

Aralarından nicesi

Ölüverir çırpınıp.

Kılıç kesip bir kolunu

Çolak olan onlardan çok

Ayağı kırıldığından basamayıp

Topallayan ondan çok

Kalça kemiğine ok değip

Yatamayan ondan çok

Oraya buraya yıgılıp

Kaçamayan ondan çok

Darağacı ipini çaprazına çekip

Atının gemini gevşetip

Cellat düştü pat diye

Devrildi tuğu küt diye.

Düşmanları dayanamayıp

Kaçıverdiler birden bire

Kaçıveren kalabalık ordu

"Ak Munar" dağını dolaşıp.

Baatırğa çıdap turalbay,
Bardığı kaçıp talaalap.
Arkasında er Bayış
Ar özöngö kamalap,
Uşu kelgen duşmandı
Bir sapar sayıp alsam dep,
Sıyadat handın cürögün,
Cülünü menen carsam dep,
Kalıñ kırıgız eline,
Dañktuu bolup barsam dep.
Tuusun cığıp baarının,
Tuş-tuşunun kumatıp,
Duşmanımdın baarısın,
Katar-katar sulatıp,
Duşmanımdan tınsam dep,
Tukum kurut kılısam dep,
Agası Canış çakırdı:
"Aylanayın tura tur,
Atıñdın başın bura tur,
Akıldeşip alalık,
Aytkanımdı uga tur."

Yiğitlere dayanamayıp
Hepsi kaçıp düzlüğe.
Arkasında er Bayış
Her tarafı kuşatıp
Gelen bu duşmanı
Bir daha yeniversem deyip
Sıyadat hanın yüreğini,
İliğini çıkarıversem deyip
Kalabalık Kırıgız milletine
Nam salıp varsam deyip.
Tuğunu devirip hepsini
Oraya buraya serip
Duşmanlarımdın hepsini
Katar katar öldürüp
Duşmanımdan kurtulsam deyip
Soyunu kurutuversem deyip
Ağabeyi Canış seslendi:
"Kurban olayım duruver
Atının başını çeviriver
İyice düşünelim
Sözlerimi dinleyiver"

Dep çakırdı er CanıŖ:

"Aylanayın calgızım,

Özübüz bir az es alıp,

Ottosun attar çöp çalıp.

Es aldırıp kamdanıp,

Azıraak kalgan duŖmanga,

[214]

Anan kiyin baralık.

Caratkan kудay koldoso,

Saat kargaŖa bolboso,

Paygambarlar bak berse,

Oluya iŖti oñdoso,

BeriŖteler kol açsa,

Betiñden dürböp coo kaçsa,

Kaldaygan coonun kulatıp,

Kayrat, küçüñ caraŖsa,

Es alıp anan kirelik,

Eköobüz teñ carıŖıp,

Emki kalgan kıtaydı

Çaalıkkança kıralık.

UŖu kelgen duŖmandı,

Diye seslendi er CanıŖ:

"Kurban olayım bir tanem

Kendimiz biraz dinlenip

Otlasın atlar yayılıp.

Dinlendirip, hazırlanıp

Kalan bir avuç duŖmana

Ondan sonra varalım.

Yaratan Allah korursa da

SavaŖ zamanı olmasa da

Peygamberler baht verse de

Erenler iŖimizi yoluna koysa da

Melekler kol kanat gerse de

DüŖman yüzünü görüp kaçsa da

DüŖman her yandan kuŖatıp

Gayretin, gücün yetse de

Dinlenip sonra saldıralım

İkimiz beraber yarışıp

Geri kalan Kıtayları

Yoruluncaya kadar öldürelim.

Ŗu gelen duŖmanı

Uu içkendeney kılalık."

Bayış agasının sözün ugup
kapalanıp, kayrat menen Canıştı
caman körüp, kayta aytkan sözü:

"Calınasıñ kудayga,

Caşıktık kılıp mindayda.

At otkorup, tıñ alıp,

Ayardanıp turbaylı,

Kaçmak boldu bular dep,

Atının başın burbaybı.

Paygambar menen berište,

Bastırıp kelbeyt calınba,

Balaadan seni kutkarıp,

Kaçan kelet canıña,

Alardan ayla bolobu,

Al körö sıyın bağıña.

Kubanamın mingende,

Kuştay sızgan corgonu,

Kuuganga kayra tartçu emes,

Kaçkan coonun bolcolu,

Kubalaşıp cüröbüz,

Zehir içmiş gibi yapalım"

Bayış, ağabeyinin sözünü
duyup kederlenir, Canıştı'ı kötü beller
ve cesaretini toplayarak tekrar şöyle
söyler:

"Yalvarırsın Allah'a

Yoruluverip burada.

At otlatıp, dinlenip

Kurnazlık edip durmayalım

Kaçmaya niyetli bunlar deyip

Atlarının başını çevirmezler mi

Peygamberler ile melekler

Yardım etmez, boşuna yalvarma

Seni beladan kurtarmaya

Ne zaman gelirler yanına

Onlardan çare umulur mu?

Onların yerine sığın bahtına.

Sevineyim bindiğinde

Kuş gibi uçan atına

Kovalarsam geri dönmez gibi

Kaçan düşmanın hali

Birlikte kovalarız

Kana kудay coldoş bolgonu.

Kırıla kaçkan duşmandan,

Kıraanıñ Bayış korkobu.

Arıp, noyup çarçabas,

Aytpasam çerim tarkabas,

Aldırgan coonun bolcolu,

Atışabız cüröbüz,

Kana allañdın coldoş bolgonu?

Aldırıp kaçkan duşmandan

Aybatıñ Bayış korkobu."

[215]

Agasına til albay,

Kolgo kirdi er Bayış,

Atırılıp coonu kuup,

Colgo kirdi er Bayış,

Arıp-açıp çarçabas,

Corgo mindi er Bayış.

Azap-meenet arılgıs

Şorgo kirdi er Bayış,

Koy dese da til albay,

Kolgo kirdi er Bayış,

Hani Allah'ın yoldaş olduğu.

Ölöp kaçan duşmandan

Yiğitin Bayış korkar mı?

Yorulmaz, yenilmez, ölmez o

Söylemezsem kederim dağılmaz

Öldüren duşmanın halini

Birlikte savaşırız

Hani Allah'ın yoldaş olduğu?

Öldürüp kaçan duşmandan

Heybetli Bayış korkar mı?"

Ağabeyinin cevabını beklemeden

Orduya saldırdı er Bayış

Atılıp duşmanı takip edip

Yola koyuldu er Bayış

Yorulup, acıkıp zayıf düşmeyen

Atına bindi er Bayış.

Azap-bela eksik olmayan

Belaya düştü er Bayış

Bırak dese de söz dinlemeyip

Orduya saldırdı er Bayış

Korgolop duşman ubagan,
Colgo kirdi er Bayış,
Kuştay sızıp aalıkpas,
Corgo mindi er Bayış,
Korduk menen arılıgı
şorgo kirdi er Bayış.
Ukan kuştay sızdırıp,
Sur corgonu saldırıp,
Türö katı etinen,
Duşmandarın mañ kılıp,
Kıra ıktı er Bayış,
Duşmandın başın mañ kılıp,
Cürögü kalgan baarının
Bayışka neen aldırıp.
Kaçırıp barat er Bayış
Kaçkan coonu aralap,
Tuş-tuşunan duşman da,
Ketip barat sagalap,
Tuyuktantıp akırın
Karmaybız dep amalap,
Er kökürök neme ele,

Kaışıp duşmanın katar katar
Yola koyuldu er Bayış
Kuş gibi uçup yorulmayan
Atına bindi er Bayış
Eziyetin eksik olmadığı
Felakete düştü er Bayış.
Uçan kuş gibi süzölüp
"Sur" atını salıverip
Atılıp saldırı sınırından
Duşmanlarını şaşırtıp
Öldürmeye ıktı er Bayış
Duşmanın başını afallatıp
Ödü kopmuş hepsinin
Çoğu Bayış tarafından öldürölüp.
Saldırıp durmakta er Bayış
Kaan duşmanın içine girip
Duşman da etrafını
Gözetleyip koşmakta
Yavaş yavaş yolu kapatıp
Yakalayalım diye gayret edip
Cesur, yiğit biri idi

Eç camandık körbögön,
Erkin öskön bek ele.
Eki cagin karabay,
İmerilip arkasın,
Kaçırışka carabay.
Türö sayam dep bardı,
Tüzdön çıgıp kısıkka,
Salışıp bardı er Bayış,
Salkından çıgıp ısıkka.
Altı miñ asker başında
Eki miñin tügötkön,
Kalganının baarisın
Kuup cürüp cüdötkön.
Aralaşıp uruşup,

[216]

Aradan neçen kün ötkön.
Bir ubakta er Bayış,
Eki cagin karasa,
Eldin baarı duuldap,
Epsiz oyun-tamaşa,
Karmalap kezi keliptir,

Hiç kötülük görmemiş
Rahat büyümüş biri idi.
İki tarafına bakmaz
Arkasını dönüp de
Saldıracak adam değil.
Öldüreyim deyip saldırdı
Düzlükten çıkıp sarp geçide
Saldırıverdi er Bayış
Serinden çıkıp sıcağa.
Önceki altı bin askerin
İki binini yok etmiş
Kalanlarının hepsini
Kovalayıp güç bırakmamış.
Aralarına girip, savaşıp

Aradan nice gün geçmiş.
Bir vakitte er Bayış
İki tarafına baktığında
Askerlerin hepsi bağrışıp
Tükenmeyen oyun-eğlence
Yakalama zamanı gelmiştir

Oylonup Bayış sanasa.
Kıtaydın hanı Sıyadat,
Kılkıldagan kol tursa,
Özü kirip baruuga
Namıs kılıp uyalat.
Bu dağı balban alp ele,
Bayıştay baatır azamat.
Öz turagın karasa,
Aylanpa munar zoo boldu,
Aldı cagın karasa,
Atırılıp şar akkan,
Akkürgün dariya suu boldu.
Tuş-tuşunan baarınan,
Karma degen çuu boldu.
Eki miñden kurçagan,
Eki cagı coo boldu.
Buzup çıga kaçuuga,
Kaçırdı kayta köp koldu.
Keldi dep munun kezegi,
Tabılsın dep esebi
Kayrat kılıp Sıyadat,

Bayış düşünüp taşınsa
Kıtayların hanı Sıyadat'ın
Askerleri süzülüp yürüse de
Kendi girip varmak
Arına gider, utanır
O da pehlivan, alp imiş
Bayış gibi bahadır, babayiğit.
Kendi mekanına baksa
Ağaçlık, kayalık imiş
Alt tarafına baksa
Gürleyip de çağlayan
Akkürgün'ün derya gibi suyu imiş.
Her taraftan, herkesten
Yakala diye ses duyuldu.
İki binden fazlaydı kuşatan
İki tarafı düşman oldu.
Bozguna uğratıp kaçmak için
Yeniden saldıran çok oldu.
Bunun sonu geldi deyip
Görülsün bunun hesabı
Gayret edip Sıyadat

Karala tulpar mingeni,
Kaçırıp tike kirdi emi,
Kalıñ koldon er Bayış
Kutular kezi bolgondo,
Kuup cetip karmadı,
Neçen küni coo sayıp,
Ketken eken darmanı.
Oşondo da oktolup,
Sıyadat menen karmaştı,
Tuş-tuşunan duşmandın
Kol cetkeni carmaştı.
Tegerektep kurçaşıp,
Eki kolun bekitip,
Temir menen çırmaştı,
Moynuna zoolu salışıp,
Botodoy közün tañdırıp,
Bütkül boydun baarisın,
Kızıl boyok kan kılıp.

[217]

Kılçayıp karar alı cok,
Kalğan küni kañgırap.

Boz "tulpar"a binmişti
Hemen saldırıverdi şimdi
Kalabalık askerden er Bayış
Tam kurtulacağı sırada
Kovalayıverip yakaladı
Kaç gündür düşman öldürüp
Kalmamıştı dermanı.
Yine de fırlayıp
Sıyadat ile karşılaştılar
Her taraftan düşmanın
Askeri gelip yetiştiler.
Etrafını çevirip
İki elini tutup
Demir ile bağladılar
Boynuna halka takıp
İri gözlerini bağlayıp
Baştan ayağa vücudunu
Kızıl kana bulayıp.

Başını çevirecek gücü yok
Göreceği gün kalmayıp.

Kamçı menen sabatıp,
Tikenektep kanatıp,
Çıgarbay kıynap turuştu,
Çımınday canın cadatıp.
Kızıgına batıştı,
Kıtaylar çerin taratıp.
Karıptığın bildirip,
Kara sandın kara etin
Kancar menen tildirip,
Tulku boyun kıynaşıp,
Caradar kıldı ezdirip.
Karşı-terşi tamanın,
Kıyma-çiyme kestirip.
Moynundagı zooluga,
Arkanday çincir taktırıp,
Tegeretme bolsun dep,
Temirden kazık kaktırıp,
Aldına korum taş töşöp,
Baylap saldı catkırıp,
Oyunda cok baatırğa
Oşonço şordu tarttırıp.

Kamçı ile pataklayıp
Diken batırıp kanatıp
Çıkarmadan eziyet ettiler
Zavallıyı canından usandırıp.
Eğlendiler, zevk aldılar
Kıtaylar sıkıntılarını dağıtıp.
Garipliğini gösterip
Kara kalçasınının kara etini
Hançer ile dildirip
Bütün vücuduna eziyet edip
Yaralayıp tükettiler.
Tabanlarını çaprazlama
Dilim dilip doğratıp.
Boynundaki halkaya
Kalın zincir taktırıp
Yuvarlanıp dursun diye
Demirden kazık çaktırıp
Altına çakıl taşı döşeyip
Yatırıp bağlayıverdiler
Aklına gelmeyi, yiğide
Bunca eziyeti tattırıp.

Temir tordu aştatıp,
Tegerete çaptırıp,
Kaytarıp turgun munu dep,
Kırk sakçıga tapşırıp.
Kaarın katuu aştağı,
Karmagan duşman şaşpağı,
Teli bolgon cılıkđay,
Tegerengen kök meedey,
Temteñdetip taştadı.
Altımış ceri caradar,
Ölümgö boldu barabar,
Bütökön boyu bılçıldap,
Caratınan sızılıp,
Kızıl kan agat çılpıldap,
Can çirkin çıgıp ketalbayt,
Köküröktön kıltıldap,
Ce acalı cetip dım çıkpay,
Ölgöndördün biri emes.
Ce kolgo tüşpöy karmalbay,
Kaçıp keler tirüü emes,
Ce agası Canış bir colu,

Demir "tor"u taktırıp
Oraya buraya koşturup
Döndürüp durun bunu deyip
Kırk bekçiye teslim edip.
İyice kahrettiler
Yakalayan düşman vazgeçmedi.
Delirmiş at gibi
Sürekli döndürüp
Sersemletip bıraktılar.
Altımış yeri yaralı
Ölmüşten beter oldu
Kımıldayacak hali kalmayıp
Yaraları sızlayıp
Kızıl kan akar şırıldayıp
Kahrolası canı gidemiyor
Göğsünden çıkıp da
Ya da eceli gelip sesi çıkmayıp
Ölenlerden biri değil.
Ya da ele geçip yakalanmayıp
Kaçıp gelecek diri değil
Ya da ağabeyi Canış'ın bir defa olsun

Tüñülüp keter kün emes.

[218]

Körüp turup er Canış,
Söögünön beri zırkırap,
Koynu kara suu boldu,
Bayıştı karmap bek baylap,
Cabıla çaap cönödü.
Canıştı karay çurkurap,
Kaçpay turgan kayrattuu,
Kambılınan kol kurap.

Canış karap turup: "Bayıştın körgön künü, tartkan şoru bul bolgondon kiyin menin alım kaysı bolor ele, Bayıştan acırap tirüü kaçıp barıp saktagan can kurusun, alım cetse acıratıp, alım kelbese men dağı koşo ölöyün" dep Canış baatır kayrat kılıp aytkanı:

"Saktay körgün asırap,
Çın caratkan kundayım,
Kara taanday duşmanga
Tutkun boldu cubayım.
Tirüü da bolsom bul cakta

Atlayıp geleceği gün değil

Görüverip er Canış
Kemiğinin içi zonklayıp
Vücudu ter içinde kaldı
Bayış'ı tutup sıkıca bağlayıp
Hemen at binip koşturdu.
Canış'a bakıp, feryat edip
Kaçmayan, gayretli
Çeviklerinden asker toplayıp.

Canış bakıp durur ve:
"Bayış'ın gördükleri, çektiği eziyet böyle olduktan sonra benim halim nice olur? Bayış'ı terk edip canını koruyan adam kahrolsun. Gücüm yeterse kurtarayım, gücüm yetmezse ben de onunla öleyim" diyen yiğit Canış cesaretle şöyle söyler:

Koruyan, kollayan .
Yaratan sensin Allah'ım
Karınca sürüsü gibi duşmana
Esir düştü bir tanem.
Sağ da bulsam bu tarafta

Başıma tüştü ubayım.
Kıtaydım kılğan işine
Kıynaldım kanday kılayın,
Türünön kaçıp duşmanga
Tirүүлöy kantip çıdayın,
Aldınan tosup duşmandı,
Aralay salıp çıgayın.
Kılçaybay kırgın salayın,
Kıraanımdı duşmandan
Acıratıp alayın,
Acalım bolso koluna,
Men dagı tüşüp kalayın,
Karaldımdan ayrılıp,
Kantip elge barayın.
Ömürümçö kor bolup,
Kimdin közün karayın,
Alım kelse armansız,
Katu tüşük salayın.
Aman bolso azaptan,
Acıratıp alayın,
Karmalarım duşmanga

Kederleniverdim.
Kıtayların yaptığı işten
Acı çektim ne yapayım
Bir yolunu bulup duşmana
Sağken nasıl dayanayım
Önünü kesip duşmanın
Aralarına girivereyim.
Ölümüne saldırayım
Duşmandan yiğidimi
Alıp da kurtarıvereyim
Ecelim geldiye ellerine
Ben de düşüvereyim
Bir tanemden ayrılıp
Ülkeme nasıl varayım?
Ömrümce kederlenip
Kimin yüzüne bakayım?
Olur da gücüm yeterse
Bir güzel azap çektireyim.
Sağlam kalırsa yapacaklarımdan
Başımı kesivereyim
Yakalanacağıım duşman

Kaçsañ baktı taalayım.

Kara canıñ bar bolso,

Ölgönüñçö bagayın.

Ölümgö sunup kolumdu,

[219]

Duşmandın kanın tögöyün.

Koluma tiyseñ çabuuldap,

Ala kaçıp cönöyün.

Ak kepindep aruu cuup,

Albooç menen belin buup,

Kolum menen kömöyün."

Dep oşondo er Canış,

Kayra tartpas cıloo oozduk,

Kayra tartıp aldı emi,

Kamçı salbas kara san,

Kayrılıp kamçı saldı emi.

Cabilip kelgen köp kolgo

Caltanbay kirip bardı emi.

Kırgın saldı kaçırıp,

Kıtaydın bir cak çetinen,

Eç kabarı bilinbeyt,

Bağlasa da şansımı, talihimi.

Zavallı canın sağ ise

Ölünceye dek bakayım.

Kelle koltukta gidip

Düşmanın kanını dökeyim.

Savaşta ölmüş bulursam

Kaçırıp gidivereyim.

Tertemiz yıkayıp, kefenleyip

"Albooç" ile belini bağlayıp

Kendi elimle gömeyim"

Deyip o zaman er Canış

Zor çekilen yularını, gemini

Geriye çekiverdi şimdi

Kamçı vurulmayan güçlü kalçasına

Gerilip kamçı vurdu şimdi.

Toplanıp gelen orduya

Korkmadan saldırıverdi şimdi.

Saldırıp kılıçtan geçirdi şimdi

Kıtay sınırının bir tarafından

Hiç haber alınmıyor

Kıraanı Bayış beğinen.
Oyunda çok Canıştın
Ölümün dep şekşigen.
"Murunkudan munusu,
Kıyın eme köründü,
Kıykırığı çıkkanda,
Kıylañdın kanı tögüldü.
Kırıp kelet şekildi,
Kaçpasañar köbüñdü"
Dep oşondo Sıyadat
Kaçıp berdi bölünüp,
Kaçkan coogo karaanı,
Kabılanday körünüp,
Kaardanıp alıptır,
Kara teri tögülüp,
Kaçtı kıtay talaalap,
Akmunar toogo karalap.
Kuup barat er Canış,
Arkasınan sabalap.
Esine tüştü Canıştın
Baatır Bayış inisi,

Yiğiti Canış beyinden.
Aklında yok Canış'ın
Ölür müyüm düşüncesi.
"Bu ötekinden bile
Daha cesur göründü
Haykırışı duyulduğunda
Birçoğunuzun kanı çekildi.
Öldürüverecek gibiydi
Kaçmasaydınız hepinizi"
Deyip o zaman Sıyadat
Ayrılıp kaçiverdi
Kaçan düşmana karaltısı
Kaplan gibi görünüp
Hiddetlenivermişlerdir
Sırılsıklam terleyip
Kaçtı Kıtaylar bozkıra
"Akmunar" dağına doğru.
Kovalayıp durmakta er Canış
Arkalarından saldırıp.
Aklına geldi Canış'ın
Kardeşi yiğit Bayış

İnilüünün toodon çoñ,
Tirüüsündö ırısı.
Kayra tartıp toktottu,
Kıtayga salgan uruştu.
Kılçayıp keldi er Canış
İnisinin kaşına,
Körgön cerde solkuldap,
Söögü ayabay çaşdı.

[220]

Karaldım dep muñayıp,
Kanı kaynap taşıdı.
"Aylanayın calgızım,
Ay nurduu çolpon cıldızım,
Tirüü bolsoñ düynödö,
Tügönbös tooday ırısım,
ırısı cerge tögülgön,
Menin tirüülügüm kurusun.
Kötörçü öödö başıñdı,
Körör alıñ bar beken,
Közümdön akkan çaşımdı.
Acalbı, ce azappı,

Kardeşinin dağlardan büyüktü
Sağlığındayken kısmeti.
Geri dönüp durdurdu
Kıtaylara açtığı savaşı.
Dönüp geldi er Canış
Kardeşinin yanına
Gördüğü anda titreyip
Kemikleri sızlayıp ağladı.

Kardeşim deyip kederlenip
Sinirden vücudu titredi.
"Kurban olayım bir tanem
Ay, nurlu zühre yıldızım
Sağ olursan dünyada
Dağ gibi ulu bahtım
Şansım, talihim yerlerde
Sağ olmuşum ne çare.
Kaldırsana başını
Görecek halin var mıdır
Gözümde akan yaşımı?
Ecel mi yoksa azap mı?

Mañdayña cazıldı,
Kak özüñdöy kılam ölbösöm,
Han Sıyadat kasıñdı.
Süyönör alñ bar bolso,
Süylötçü kızıl tiliñdi,
Çıday albay baratam,
Çıgarçı kükük ünüñdü.
Ubayımduu calgızım,
Ugayın senin muñuñdu.
Süylöyün dese tili çok,
Kıymıldayt, çıkkın ünü çok,
Tirüü emes ölüm çağında
Tura kalar künü çok.
Attın calın kuçaktap,
Közünün caşı buurçaktap,
İmerilip ökürüp,
İtelgidey kılçaktap,
"Aylanayın calgızım,
Aldımda cürsöñ aybatım,
Kas sanagan duşmanga,
Kara toodoy kayratım.

Alına yazıldı
Ölmezsem senin gibi yapayım
Düşmanın han Sıyadat'ı.
Sevinecek halin var ise
Bana bir kelime söylesene
Artık dayanamıyorum
Bir haykırış koyuversene.
Kederli bir tanem
Dinleyeyim derdini.
Konuşayım dese dili yok
Kımıldıyor, sesi yok
Canlı değil sanki ölü
Ayağa kalkacak hali yok.
Atın yelesine sarılıp
Gözlerinden yaşlarakıp
Döne döne feryat edip
"İtelgi" gibi başını çevirip
"Kurban olayım bir tanem
Önümde yürüsen heybetim
Kötü niyetli düşmana
"Kara Too" gibi gücüm.

Ar balaadan kutkarıp,
Alıp uçar kanatım."
Altımış batman temip tor,
Añtara salıp kulatıp,
Catkan eken er Bayış
Kökülün kanga bulatıp.
Köp kıynaltıp duşmandar,
Kara taşka sulatıp,
Bılçıldatıp çıñcırđı
Üzüp-üzüp taştadı,
Ölörçö bolgon Bayıştı
Öñörgönçö şaşpadı,

[221]

Öñörüp alıp baatırdı
Kaça turgan baştandı.
Ker corgonun oozdugun,
Kayra tartıp aldı emi,
Kaçarına közdönüp,
Katuulap kamçı saldı emi.
Aydıñ köldün beli dep,
Kırk cigittin çeni dep,

Her beladan kurtarıp
Uçuruverecek kanadım"
Altmış batman demir ağı
Sağlı sollu indirip
Yatıp duran er Bayış'ın
Kakülünü kana bulayıp.
İyice horlayıp düşmanlar
Taşın üstünde yatırıp
Şingirdatıp zinciri
Üzerinde kırıverdiler
Ölecek gibi olan Bayış
Bayılana kadar bırakmadılar

Yanına alıp yiğiti
Kaçırmaya niyetlendi.
"Ker" atının gemini
Geri çekiverdi şimdi
Kaçacağı zamanı kollayıp
Sertçe kamçı vuruverdi şimdi.
Aydın Köl'ün beli deyip
Kırk yiğitin yanı deyip

Aman-esen kutkarıp,
Alıp ketsem emi dep,
Atrılıp er Canış
Ala kaçıp cönödü.
"Aylanayın agam dep,
Caranın baarı caman dep.
Canımdı tirüü koyboyt go,
Bütön boydo caram dep.
Bir azıraak toktolup,
Es aldırıp körsönçü,
Köp kıynabay canımdı,
Tirüü da bolsom kömsönçü.
Tura kaldı es alıp,
Tuş tarapka köz salıp.
Başta kalıñ kıtay turganda,
Köpürönün başına
Kara darın kurganda,
Car boyu añdar kazılıp,
Cazayıl koygon çaşırıp,
Cakındap kelse atkın dep,
Caşingan boydon catkın dep,

Sağ salim kurtarıp
Götürürsem şimdi deyip
Koşturuverip er Canış
Alıverip yollandı.
"Bir tanem, ağabeyciğim deyip
Yaralarımın hepsi kötü deyip
Canımı çok acıtıyor
Vücudumdaki yaralar deyip.
Birazcık bekleyip
Dinlendirip görsene
Eziyet etmeyip canıma
Sağ da olsam gömsene.
Dinlenip kalıverdi
Her tarafa gözetleyip.
Kalabalık Kıtaylar durduğunda
Köprünün başına
Uğursuz darağacını kurduğunda
Çok derin çukurlar kazılıp
"Cazayıl" koymuş gizleyip
Yaklaşırsa vurun deyip
Yatıp gizlenin deyip

Canış körböy kalıptır,
Cazayıl atu mergenge,
Cakındap kirip barıptar.
Cabıttan tütün bulatıp,
Canıştı karay bir atıp,
Caraluu kıldı Canıştı,
Omuroosun sıya atıp.
Oyron bolup oñ kolu,
Sırtına aptı şalk etip.
Caradar Bayış kaytara,
Tüşüp ketti cark etip.
Cazayıl n ugulup,
Cabılıp kıtay tuş-tuştan,
Caynap ıktı uburup.
Canıştı karay at koyup,
Kelatışat burulup.

[222]

Atkan okko cetkizbey,
Alıp kaçtı Ker corgo,
Aydıñ kldn coluna,
Salıp kaçtı Ker corgo.

Canış grmeyivermiştir
"Cazayıl"ı atacak avcıya
Yakınlaşıverip varmıştır.
Namludan duman çıkarıp
Canış'a doğru atıp
Yaralayiverdi Canış'ı
Göğsüne isabet edip.
Parçalanıp sağ eli
Sırtına ildi aniden.
Yaralı Bayış geriye
Düşüverdi pat diye.
"Cazayıl"ın sesi duyulup
Kıtaylar her taraftan saldırıp
Karınca sürüsü gibi koşturup.
Canış'a doğru at binip
Gelmekteler bek bek.

Atılan oklar erişmeden
Alıp kaçtı "Ker" at
Aydın Kl yoluna
Bırakıverdi "Ker" at.

Kutkarıp ketsem eken dep

Ölböy turgan bolcolgo.

Kayratı ketti Canıştın

Omuroodo caradan,

Bütkön boyu saruulap,

Oktun uusu taragan,

Koyulup ketet şırkırıp,

Omuroodon kara kan,

Alıs ketti esi oop,

Ker corgonun calınan.

Canış esi oop attan tüşüp kaldı. "Munusu caraluu bolso da tirüü eken, tiginisi attan tüşüp kaldı, ölgön eken, oşonun ölügün dağı alıp ketelik" deşip duşmandar türülüp kele catışat. Oşondo Ker corgosu Canıştı karap caloorup, canı küyüp çıdabay, çebelinip aytkan sözü:

"Baş kötörüp kulak sal,

Baatır Canış men cakka,

Köz çaptırıp karaçı,

Kuup kelatkan el cakka,

Caradar Canış kıylanıp,

Kurtarıverseydım bari deyip

Ölmek üzere olanı.

Gücü gitti Canış'ın

Göğsündeki yaradan

Bütün vücudu sararıp

Okun zehri dağılmış

Giderek koyulaşıp akıyor

Göğsünden kızıl kanlar

Aklından her şey silindi

"Ker" atın yelesi bile.

Canış, kendini kaybedip attan düşüverir. "Bu yaralı olsa da sağdır, kardeşi ise attan düşüverdi, ölmüş olmalı. Onun ölüsünü de alıp gidelim" deyip düşmanlar toplanıp geliverir. O zaman "Ker" atı Canış'a bakıp hüzünlenip, dayanamayıp canı yanar ve son bir çabayla şöyle söyler:

"Başını kaldırıp kulak ver

Yiğit Canış bana

Göz gezdirip baksana

Kovalayıp gelen düşmana

Canış yaralı-acı çekip

Catkanıña men kapa.

Colborsum Canış minseñçi,

Corgolugum bilseñçi,

Cogotuuga kubalap,

Coo kelatat cürsöñçi!

Arstanım Canış minseñçi,

Asıldığım bilseñçi,

Külüstön eem minseñçi,

Külüktüğüm bilseñçi,

Kıtaydım baarı kubalap,

Kele catat cürsöñçi!

Colborsum Canış minip al,

Corgoñ süylöyt tilin al,

Külüstön Canış minip al,

Külügüñ süylöyt tilin al,

Asılım Canış minip al,

Aybanıñ süylöyt tilin al,

Ayban da bolsom coldoşuñ,

Akıl aytam adamday,

[223]

Aylamdı turam tabalbay,

Durduğundan kederliyim.

Kaplanım Canış binsene

Yiğitliğimi anlasana

Öldüresiye kovalayıp

Düşman geliyor yürüsene!

Arslanım Canış binsene

Asilliğimi anlasana

Gül bahçemin sahibi binsene

Yiğitliğimi anlasana

Kıtayların hepsi kovalayıp

Gelmekteler yürüsene!

Kaplanım Canış biniver

Atın konuşuyor, kulak ver

Gül bahçem Canış biniver

Atın konuşuyor, kulak ver

Asilim Canış biniver

Hayvanın konuşuyor, kulak ver

Hayvan da olsam yoldaşımın

Akıl veririm insan gibi

Çare bulamıyorum

Aydıñ köldü karata
Alıp uçsam şamalday,
Kıynalıp turam can eem,
Kırk cigittin canına
Seni taştap baralbay,
Aylanayın er Canış,
Töö çökköndöy çögöyün,
Akırın cılıp sen minseñ,
Aydalıma çıkkın soñ,
Almak-salmak teminseñ,
Aman-esen kutkarıp,
Ketçü colgo men kirsem,
Kıtaylardı tamşantıp,
Kıyın eken corgosu
Kutkarıp ketti dedirsem.
Başıñdı kötör er Canış,
Tööçö çögüp catayın,
Mine albasañ conuma,
Miñgizüügö kiymiñden
Tiştep alıp tartayın.
Mine kalsañ oşondo

Aydın Köl'e doğru
Alıp uçsam rüzgar gibi
Acı çekiyorum canım, sahibim
Kırk yiğitin yanına
Gidip seni bırakmadan
Kurban olayım yiğit Canış
Deve çöker gibi çökeyim
Yavaşça sürünüp binsen
Sırtıma çıktıktan sonra
Sağlı sollu tekmelesen
Sağ salim kurtarıp
Gidilecek yola girsem
Kıtayları kiskandırıp
Yiğit imiş atı
Kurtarıverdi, dedirsem.
Başını kaldır er Canış
Deve gibi çöküvereyim
Binemezsen sırtıma
Bindirmek için elbisenden
Isırırıp çekeyim.
Binebildiğin zaman

Orduman tura kaçayın,
Oykuştanıp cügürüp,
Ter köbügüm çaçayın."
Közün açıp tolgonup,
Uktaganday oygonup,
Oyuna saldı er Canış,
Ukmuştun baarın oylonup,
Kılçayıp artın karadı,
Kısıp kirip keliptir,
Kıtaylardın karaanı.
Cata kaldı corgosu,
Cılıp bardı colborsu,
But arttı Canış kıynalıp,
Corgosunun beline,
Cakın kaldı duşmandar,
Tosup kalar çenine.
Dübürtün ugup Ker corgo
Kaygırat Canış begine.
Ala kaçıp cönödü.
Aydıñ köldün beline,
Kamçılanar kolu cok,

Yerimden kalkıp kaçayım
Seker gibi koşturup
Ter içinde kalayım"
Gözünü açıp duygulanıp
Sanki uykudan uyanıp
Silkiniverdi er Canış
Duyduklarının hepsini düşünüp
Dönüp ardına baktı
Fırsat vermeyip gelmiştir
Kıtayların karaltısı.
Yatıverdi atı
Kımıldayıp kaplanı
Acı içinde ayağını atıp
Atının sırtına
Yaklaşiverdi düşmanlar
Karşılarna çıkacağı zaman.
Patırtılarını işitip "Ker" atı
Tasalanır Canış beyine.
Alıverip yola çıktı
Aydın Köl'ün beline
Eli yok kamçı vuracak

Karşı-terşi temine.

Omuroodon ok buzgan,

[224]

Oñ kolu barat şalkıldap,

Uyugan kara kan ırgıp,

Tüşüp barat baltıldap.

Ketip barat Ker corgo

Kutuuluuga zırkırap,

Arkasında kıtaylar,

Kuup kelet çurkurap.

Ümüt kıldı tüñülböy,

Caraluu Canış canınan,

Bardık küç menen Ker corgo,

Ketip barat abıdan,

Taza kol menen tırmışıp,

Karmagan ıyık calınan,

Bulutuu köktün astınan,

Muunduu çöptün üstünön,

Uzap alıp cönödü,

Akkürgündün tüzünön.

Cer köçüp başı aylanıp,

Sağlı sollu tepinecek

Göğsünden ok girmiş

Sağ eli sallanıp durup

Pıhtılaşan kızıl kan fişkırıp

Düşüverir sallanıp

Gidip durmakta "Ker" at

Kurtulmak için koşturup

Arkasından Kıtaylar

Kovalayıp gelir bağrışıp.

Ümitlenip vazgeçmeden

Canından, yaralı Canış

Var gücüyle "Ker" at

Gidiverir hiç durmadan

Sağlam eli ile çabalayıp

Tutmuş mübarek yelesinden

Bulutlu göğün altından

Tutam tutam otların üstünden

Uzaklaşıp gidiverdi

Akkürgün düzlüğünden.

Yer-gök titreyip, başı dönüp

Ker corgonun küüsünön.

Adır-adır boz kaşat,

Arkar cayloo koş kaşat,

Aldı cagı beş coldun

Ayrılışıp bel başat.

Nasili ayban bolgon soñ,

Kele catıp Ker corgo

Bel başattan adaşat.

Aydiñ köldün beli dep,

Kıtaylarga kor kılbay,

Kutkardım go seni dep,

Altımış özön ak munar,

Salaa-salaa koo bolgon,

Kişi turgay al cerden

Kiyik çubap ötpögön,

Çalkak-çalkak zoo bolgon,

Canış turdu caldırıp,

Tuyuk zoogo kamalıp,

Col tabılar beken dep,

Tuş-tuş cagın karanıp,

Duşmandar kuup kelatat,

Doru atın gürültüsünden.

Yüksek yüksek boz tepeler

"Arkar" yayılır hoş tepeler

Beş yolun alt tarafında

Uzanıp beller, kaynaklar.

Hayvan cinsi değil mi

Geliverip "Ker" at

Beller, kaynaklar geçip.

Aydın Köl'ün beli deyip

Kıtaylara ezdirmeden

Kurtarıverdim seni deyip

Altmış kaynaklı "ak munar"ın

Derin çukurları varmış

İnsan değil o yerden

Geyik bile geçmemiş

Sarp kayalıkları varmış

Canış şaşırırverip

Sarp kayalıklara hapsolup

Yol bulunur mu acaba deyip

Her bir tarafına bakınıp

Düşmanlar kovalayıp gelmektedir

Arkasında calanıp.

Canış zoogo kamalıp turup, şaymanı ketip, canı cay tabalday turup oylondu: "Bul duşmandardı karay barsam kutula albaymın. Carım can, caraluu bolsom kantip kutuluuga bolot. Andan körö zoo arasınan [225] col tabılar beken" dep cönödü. Duşmandar tuyuktun oozunan tosup alışıp, kayda keteer ele, özü bastırıp kelet dep catışat. Canış zoolordun bardığın karasa, eç kol cana ıktuu cer cok. Kıtaylarga körünö zoonun tübündö oozunan atçan bata turgan ar cağı koroo ordunan çoñ üñkür tabıldı. Emi kelgen duşmandardı baş baktırbay taşka ala berermin, eger acalım bolso uşu üñkürdön karmap atar dep, Canış üñkürgö atı menen kirip ketti. Duşmandar körüp turup, "Munu taş cutup ketti, kudayına da işi cakkan cok, emi tiginişin alıp cönöö kerek" deşip, Bayıştı caratı menen baylap alıp, Sıyadat han baştap, calpı ölgöndön kalgan coonun baarısı cönödü. Canış baatır üñkürdö catıp kaldı da, muñkanıp kañgıluu ün menen arman kılıp, üñkürdün için cañırtıp, özünün caraluu kalganın,

Arkasında yalanıp.

Canış kayalıklara hapsolup, kuvveti kesilip, canı çıkacak gibi olup durup düşünür: "Bu duşmanlara doğru gidersem kurtulamam. Yarım canlıyım, yaralıyım, nasıl kurtulabilirim? Bundan başka kayalıkların arasından yol bulabilir miyim" deyip gider. Duşmanlar çıkmaz yolun ağzını tutup "nereye gidecek, sonunda gelir" deyip durmaktadırlar. Canış bütün kayalıklara baksa hiçbir düzlük ve saklanacak yer yoktur. Kıtaylar tarafındaki kayalığın dibinde ise geçitinden ancak bir atlının geçebildiği, büyük bir mağara bulunmaktadır. Gelmekte olan duşmanları başlarını bile çevirtmeden taş hapsederim, eğer ecelim varsa bu mağaradan yakalayıp öldürür diyen Canış mağaraya atı ile girer. Duşmanlar görüverip "Taş bunu yutuverdi, Bu Allah'ın hoşuna gitmedi, artık kardeşini alıp gitmek gerekir" derler. Bayış'ı yaralı halde bağlayıp Sıyadat han başta, sağ kalan diğer duşmanların hepsi yola koyulur. Yiğit Canış mağarada yatıp kalır ve

Bayıştın baylanıp ketkenin arman
kılıp aytkan ceri:

"Tagdırdın cazgan kalamı,
Talaada kaldım caraluu,
Karalaşar adam cok,
Üñkürdö catam kamaluu,
Bul caranın üstünö,
Bir boorum senden sanaluu,
İzdep keler kişim cok,
Ceri bolor üküm cok.
Omuroomdu ok buzup,
Ontop catam kan kusup,
Oñdop koyor adam cok,
Olutumdan turguzup.
Bagarı cok ölöm go,
Tün tülkügö cem bolup,
Tügöyüm Bayış bar bolso,
Bakpayt bele dem bolup.
Ölömün go üñkürdö,

kederden, kendini bilmez halde
yüksek sesle bağıırır, mağaranın içini
inletir, kendi yaralı halini, Bayış'ın
bağlanıp götürülmesini düşünüp
şöyle anlatır:

"Allah'ın yazgısı, takdiri
Kırlarda kaldım yaralı
Yardım edecek insan yok
Mağarada kaldım kapalı
Bu yaranın üstüne
Bir de seni düşünmekteyim
Arayıp gelecek kimsem yok
Zamanında ötecek baykuşum yok.
Göğsüme ok saplanıp
İlemekteyim kan kusup
Doğrultacak insan yok
Yerimden kaldırıp.
Ölsem bile bakacak yok
Gece tilkilere yem olup
Kardeşim Bayış yanımda olsa
Bakmaz mıydı çare olup?
Ölüvereyim mağarada

Öz teñimden kem bolup.

Alım ketip alsırap,

Canım keyip kansırap,

Caradar boydon catamın,

Caşına cetpey calp etken,

Calgızıma kapamın.

Karañgı üñkür içinde,

Cettiñbi ölör katarım,

Cüzün körsöm arman cok,

[226]

Enem menen atamdın.

Alıp kelgen turbaybı,

Azap menen şor tartıp,

Acal üçün kelippiz,

Altı ay sapar col tartıp.

Eköobüzdün biröobüz,

Ketpes bolduk tirüü kaytıp.

Ölgön bolsoñ calgızım,

Börü, kuzgun, kuş talap,

Bar bolsoñ kettiñ tüñülböy,

Kılçayıp beri col karap,

Bir tanemden ayrı olup.

Gücüm gidip yorgun düşüp

Kederlenip kansız kalıp

Yaralı bedenimle yatmaktayım

Delikanlılığa yeni basmış

Bir tanem için kederlenmekteyim.

Karanlık mağara içinde

Yettiniz mi, kaskatı ölmekteyim

Yüzlerini göreyim, başka dileğim yok

Annem ile babamın.

Getirmiş değılleri mi?

Eziyet, cefa çekip

Ecel için gelmişiz

Altı aylık yol gidip.

İkimizden birisi

Sağ salim dönemeyip.

Ölmüş isen bir tanem

Kurt, kuzgun, kuş dalayıp

Sağken vazgeçmeyip gittin

Baş çevirip yola bakıp

Otsuz cürök örttönöt,
Calgızım içti kuykalap.
Atası başka kırk cigit,
Surabadı alımdı,
Acalım cetip ölgönçö,
Bakpadı asıl canımdı.
Özüm ölsöm meyli ele,
Özögümdü örttödü,
Calgızımdın calını.
Kılçayıp alım surabay,
Kırk cigit kayda ketişken,
Ce Bayıştın aytkan bir sözü,
Kıyamattık kek beken.
Tuzum urgan aramdar,
Tüñülüp kayda ketti eken.
Ontotkon cara bolboso,
Kaçpayt elem betinen,
Kırat elem çetinen,
Askaluu zoonun aldında
Kala berdim calgız men.
Adam emes ekemin,

Yüreğimi tutuştırurup
Bir tanem, içimi yakıp.
Babaları ayrı kırk yiğit
Sormadılar halimi
Ecelim gelip ölene dek
Korumadılar asil canımı.
Ben ölsem neyse de
İçimi yakıverdi
Bir tanemin acısı.
Dönüp halimi sormadan
Kırk yiğit nereye gitmiştir?
Ya da Bayış'ın söylediği
Ebedi intikam mıdır?
Kahrolası kafirler
Yüz çevirip nereye gitmişlerdir?
İnleten yaram olmasaydı
Kaçmazdım karşılarından
Yok ederdim hepsini
Yüksek kayaların altında
Kalıverdim tek başıma.
Aslında böyle değildim

Kırk cigitke işengen.
Ayban da bolso Ker corgo
Canımdan çıkpayt sagalap.
Ottop kelet suu içip,
Taş arasın aralap,
Adam emes bagarga
Aldımda turat karalap,
Arbak urgan kırk cigit,
Ayban atça bolboduñ,
Arkası tiyet deçi elem,
Eç köñülgö tolboduñ,
Estebey ketken ekensiñ,
Egerde eki bolbogun.

[227]

Saktay körgün ölümdön,
Caratkan kудay çın bolsoñ,
Tartayın azap şoruñdu,
Tagdırğa cazıp koygon soñ,
Can boorumdu izdesem,
Caratım aygıp oñolsom.
Ce ölüüsün bilbedim,

Kırk yiğite inanan.
Hayvan da olsa "Ker corgo"
Yanımdan ayrılmaz gözetleyip.
Otlayıverir su içip
Taşların arasında dolanıp
İnsan değil ama bakmak için
Yanımda bakınıp durur
Kahrolası kırk yiğit
Şu at kadar olamadınız
Yardım ederler derdim
Hiç gönlümü almadınız
Düşünmemiş, gitmişsiniz
Tırnağınız yer tutmasın.

Ölümden saklayıveren
Yaratan Allah, gerçeksen
Çekeyim derdini, azabını
Kaderime yazıldıktan sonra
Canımı, ciğerimi arasam
Yaralarım iyileşip düzelsem.
Ölü olduğunu da bilmem

Ce tirüüsün bilbedim,
Kagılayın calgızım,
Kaygısın tartıp izdedim.
Kak etip uçkan karga çok,
Özüm da ölüm kündömün."

Emki söz kırk cigitten. Kırk cigit Canış-Bayıştın uruşun körüp catkan, bir dalay kızıkka batkan, uruş suyulup kelgenden kiyinkilerin bilbey kalgan eken, Bayıştın kolgo tüşkönün, Canıştın alıp kaçkanın bardığın körüp bilip catışkan. Birok Canış tuyuk özöngö kirip ketip, duşmandar kuup kelip kayta ketkenden kiyinkilerdi bile albay kalışkan. Kırk cigit duşmandardan dayın çok bolgon soñ, izdep taap alalı dep attangan ceri.

Atka mindi kırk cigit,
Aydıñ köldün belinen.
Amandaşıp bölüngön,
Başında eki beğinen,
Kadıru kalgan baarının
Bayıştın aytkan kebinen,
Ölügün taap kömsök dep,

Diri olduğunu da bilmem
Kurban olduğum bir tanemin
Kaygısını çekip aradım.
Gaklayıp uçan karga yok
Ben de ölmek üzereyim."

Şimdi söz kırk yiğitin. Kırk yiğit, Canış ve Bayış'ın savaşını seyrederler, bir süre bakıp eğlenirler, savaş bittikten sonra olanları bilmezden gelirler. Aslında Bayış'ın esir düştüğünü, Canış'ın alıp kaçtığını hepsi bilmektedirler. Fakat Canış'ın derin nehre giriverdiğinden ve duşmanların kovalayıp geldiğinden haberleri yoktur. Kırk yiğit, duşmanların haberi olmadan arayıp buluverelim deyip ata binerler.

Ata bindi kırk yiğit
Aydın Köl belinden.
Vedalaşıp ayrılıp
Başlarındaki iki beyden
Hatırları kırılmış hepsinin
Bayış'ın söylediği sözden
Ölüsünü bulup gömsek deyip

Akkürgündün ceeginen.

Canış menen Bayıştın,

Şumkarların kondurup,

Azık-tülük mol alıp,

Azık artkan kırk attı

Aldına salıp aydadı.

Kılıç, nayza, aybalta

Tolup catat şaymanı.

Belden tüştü kırk cigit,

Aydagan atın çubatıp,

Saygan eken baatırlar,

Dalay coonun sulatıp.

Arman kıldı cigitter

At bastırıp kelatıp,

Düşmanım kaçsa toktoosuz

Kaçırıp kirip kel degen

[228]

Canıştın sözün albappız,

Kaçkan coonun tuşunda

Katar kirip barbappız,

Bolot elek oşondo

Akkürgün'ün eteğinden.

Canış ile Bayış'ın

Atmacalarını kondurup

Erzaklarını bol alıp

Erzak yükledikleri kırk atı

Sürdüler önlerine katıp.

Kılıç, mızrak, balta

Dolup taşmakta mühimmat.

Belden indi kırk yiğit

At sürmüşler sıra sıra

Öldürmüş idi yiğitler

Düşmanın çoğunu yere yıkıp.

Heves etti yiğitler

At koşturup durmakta

Düşmanım kaçsa durmadan

Saldırıverin diyen

Canış'ın sözünü dinlemedik

Kaçan düşmanın karşısına

Sıra sıra gidip saldırmadık

Aslında tutmalıydık

Biz dale košo armansız.
Bayıştı kaydan tababız,
Canıştı kaydan tababız.
Cete keldi cigitter
Uruş kılğan cerine,
Köñülü toydu kubanıp,
Ölsö da eki begine,
Coo ketken soñ culunup,
Kırk cigit kirdi demine.
Köz ciberip karasa,
Körgöndö sonun tamaşa.
Çöptün baarı çañdagan,
Koktuluu cerler ańdalgan.
Tuşardan turpak çaçılıp,
Cerde kırtış kalbagan,
Arkı-terki köp ölük,
Kırılıptır miñ-sandan.
Canış menen Bayıştın,
İzdep cüröt ölügün
Tüşö kalıp oodarıp,
Betin açtı köbünün.

Biz onun dediklerini.
Bayış'ı nereden buluruz?
Canış'ı nereden buluruz?
Ulaşiverdi yiğitler
Savaş yaptıkları yere
Gurur duyduklar kıvanıp
Ölmüş olsalar da iki beyle
Düşman gittikten sonra atılıp
Kırk yiğit nefes aldı.
Göz gezdirip baksalar
Gödükleri büyük bir temaşa.
Otların hepsi tozlanmış
Yerler çukur, oyulmuş.
Köstekten toprak saçılıp
Basacak yer kalmamış
Öte beri hep ceset
Binden fazlası öldürülmüş.
Canış ile Bayış'ın
Arayıp duruyorlar ölüsünü
Attan iniverip
Yüzlerini çevirdi hepsinin.

Biröo dağı okşoboyt,
Baatırlarga öñünün.
Abal murda Bayıştı,
Baylap salgan döbönü,
Oşo cakta bolbosun,
Söögün izdep kömölü.
Dep süylöşüp kırk cigit,
Cabıla çaap cönödü.
Dalay ölük kırılğan,
Karşı-terşi cıgılğan,
Cuuşagan koydoy ölüktö
Kargalar cüröt kakıldap,
Sagızgan çokup şakıldap,
Kuzgundarı kurkuldap,
Corular talap culkuldap.
Ayrı kuyruk ak curtçu
Ada cüröt salpıldap,
Cete bardı carışıp,
Tizginder koldo karışıp,
Al cerdegi ölüktü

[229]

Biri bile benzemez
Yiğitlerin yüzüne.
Daha önce Bayış'ın
Bağlanıverdiği tepede
O tarafta olmasın
Kemiklerini arayıp gömelim.
Diye söyleyip kırk yiğit
Topluca at sürüp gitti.
Pek çok ölmüş beden
Oraya buraya yığılmış
Hareketsiz, ölü bedenlere
Kargalar geliyor gaklayıp
Saksağan ötüyor gagalayıp.
Kuzgunları bağırışıp
Akbabalar atılıp ısırıp.
Çatal kuyruklu "ak curtçu"
Arkalarında yürüyüp süzülüp
Yetiverdiler yarışıp
Dizginleri birbirlerine karışıp
Oradaki ölüleri

Oodardı tüşö kalışıp,
Eç dayının taba albay,
İzdep cüröt naalışıp,
Döbönün suu cak betinde,
Cardın cakın çetinde,
Aştama temir tor kalgan,
Añtara salıp oodargan.
Katarlap tizgen taş kalgan,
Oşol baarı catkan kan.
Kıdırıp cürüp kırk cigit,
Andan da izdep tappadı.
Suutuuları cetişip,
Sarısay bolgon attarı,
Tirüüdür dep tünülböyt,
Dayının asti tappadı
Tetigi tuyuk özöndü,
Bir imerip çalalık,
Başka cerde dayınsız,
Tuura oşogo baralık.
Cer arıtıp tünülüp,
Tappasak ketip kalalık.

İniverip, çevirip
Hiçbir iz bulamadan
Arayıp duruyorlar inleyip
Tepenin sulu tarafında
Uçurumun hemen kenarında
Eklemeli demir ağ kalmış
Oraya buraya savrulmuş.
Öbek öbek taş kalmış
Onların da hepsi kan.
Dolaşiverip kırk yiğit
Orada da arayıp bulamadı.
Dinlenme zamanları gelip
Sarıp solmuş atları
Sağdır deyip vazgeçmeden
Yerini hiç bulamadılar
O derin ırmak yatağına
Bir de oraya bakalım
Başka bilinmez yerlere
Oralara da varalım.
Her yeri dolanıp, vazgeçip
Bulmazsak gidiverelim.

Ce arkasınan baruuga,
Batınbadı coosuna,
Ce barsa da kıtay cetkirbeyt,
Cigitter kılğan doosuna,
Cete keldi kırk cigit,
Tuyuk özön oozuna.

Kırk cigit tura kalışıp, emi uşul tuyuk özöndün için arıta karap, anan kaytaldı. Eç bolboso biröönün ölügün taap alıp barsak bolot ele. Şumkarların kolgo kondurup, azık artkan attardı aman-esen korotpoy, bir da birin cogotpoy aydap alıp, özübündün biröübüz da ölböy, ce caraluu bolboy, aman-esen cana caratıbiz cok taptaza boydon barsak, bizdi kılıçtın mizine alat. Tapsak tababız, eger tabılbasa duşmandın arkasınan cönöö kerek. Carak bolso mol, azıktı mol kamdap alıp, akırı başta bir ölüm bar. Eç bolboso kıtaydan bir miñ cılkı tiyip barbay, tim ele barbaylık deşip keñeşip, tuyuk özöndü ördöp bara çatışıp, cañı attın izin körüştü. Cabıla çaap baarısı izdey baştadı. Ün salıp kıykırıştı. Kıykırık çıkkanında taştın arasınan bir cılkı kişenedi. Kaydan

Belki arkasından gitmeye
Cesaret edemedi düşmanına
Belki de gitti Kıtay'a ulaşamadı
Yiğitlerin yüzünden
Geliverdi kırk yiğit
Derin nehrin yatağına.

Kırk yiğit duruverip, şimdi bu derin nehir yatağının her tarafına bakıp geri döner. "Hiç olmazsa birinin cesedini buluverip götürseydik" derler. Atmacaları kollarına kondurup, erzak yüklü atları sağ salim zarar vermeden, birini bile kaybetmeden sürüverip, "Birimiz de ölmeden ya da yaralanmadan sağ salim varsak kılıçla doğrarlar. Bulursak buluruz, bulamazsak düşmanın arkasından gitmek gerekir. Varsa silahlardan, erzaklardan bolca hazırlamalı, ne de olsa sonunda ölüm var. Hiç olmazsa Kıtaylara saldırıp bin at almadan geri dönmeyelim" diye karar verirler nehir kenarını dolaşırlar; henüz geçmiş bir atın izini görürler. Hepsi birden iz sürmeye başlarlar. Birbirlerine seslenip durumu bildirirler. Bağrıştıkları sırada taşın

kişeneginin bilbey kalışıp, kayta kıykırıştı. Bayağı cılkı dağı kişenedi [230] ele, kırk cigittin attarının baarı kişeneşti. Birge otop, birge baylanıp cürgön attar az kün bölüngöngö sagınışıp kalgan. Ününön taanışıp, ün alışıp kişeneşken. Taştın arasınan çıga kalıp bir zoonun túbünö barıp turuştu.

Kırk cigit baykasa, Ker corgo eken, Ker corgogo salıp çıgıp barıştı. Canışka ok tiygende kan çaçılıp, ar cerine katıp kalgan, oşonduktan taanılbağan. Kırk cigit corgonun canına barıştı, Ker corgo attar menen cittaşıp turup, üñkürgö kirip ketti. Kırk cigit uşul üñkürdö bir kep bar dep attarınan tüşüp, üñkürgö kirip barsa, Canış baatır canı cay taba albay, ontop catkan eken. Kırk cigit kuçaktap alıp, tegerektey kalıp, muñduu obongo salıp, ıylaşıp turgan ceri:

"Aylanayın berenim,

Aldı cayık kenenim,

Altı çaştan attangan,

Akılga diykan tereñim.

arasında bir at kişner ve kişnemenin ne taraftan geldiğini bilemeyip tekrar haykırırlar. At tekrar kişnediğinde kırk yiğitin atları da kişner. Beraber otlanıp birbirine bağlanmış atlar bu kısacık zamanda birbirlerini özleyivermişler. Birbirlerini seslerinden tanıyıp kişnemişler. Taşların arasından çıkıverip bir kayanın dibine varıp durmuşlar.

Kırk yiğit bakıverince "Ker" at olduğunu görürler, "Ker" ata doğru varırlar. Canış'a ok saplanınca kan saçılıp her yerini kaplamış, bu yüzden tanınmaz bir haldedir. Kırk yiğit atın yanına varır, diğerk atlarla koklaşıp "Ker" at ise mağara giriverir. Kırk yiğit bu mağarada bir iş var deyip atlarından inip mağaraya girdiklerinde yiğit Canış'ın perişan bir halde inleyip yattığını görürler. Kırk yiğit onu kucaklayıverip, etrafını çevreleyip, dertli dertli türkü söyleyip ağlamaya başlarlar:

"Kurban olayım yiğidim

Yüzü yayvan enginim

Altı yaşında at binen

Zeki, akıllı yiğidim.

Mee kaynatkan ısıқта,
Kölökölöör teregim,
Közün körör bekensiñ,
Atañ menen eneñdin.
Kızıganda kaçırıp,
Kıtaydı kıran çaldıñbı?
Bayış baatır eköölöp,
Caltanbay nayza saldıñbı?
Canış ketip duşmandan,
Caraluu bolup kaldıñbı?
Açka bolsok nan bergen,
Kaalap algan ar cerden,
Cılanaç kelsek, ton bergen,
Ata bolup asırıp,
Kerektüünü mol bergen.
Coo kelgende at bergen,
Keçiktirbey bat bergen,
Paydaluu eleñ baarıga
Baatır paydası çok miñ erden.
Ata bolup asırıp,
Ene bolup emizgen.

Beyni kaynatan sıcakta
Gölgelenecek kavağım
Yüzünü görmüş müsün?
Baban ile annenin.
Heveslenip, saldırıp
Kıtaylara atmaca gibi saldırdın mı?
Yiğit Bayış'la bir olup
Korkmadan mızrak salladın mı?
Duşmandan kaçıp da Canış
Yaralanıverdin mi?
Aç kalsak ekmek veren
İsteyiverip her yerden
Çıplak gelsek, elbise veren
Baba olup büyütüp
Ne gerekiyorsa bol veren.
Duşman geldiğinde at veren
Geciktirmeden, hemen veren
İyiliğın dokundu herkese
Yiğide faydası yok bin erden.
Baba olup büyütüp
Anne olup emziren.

Car akirtip eline,
Kırk colborsum dedirgen.
Acal cetip ölbösök,
Ayrılbaspız biz sizden.

[231]

Aydıñ köldün belinen,
Karap cattık kızıktı,
Akkürgündün ceeginen,
Kadırbız kalıptır,
Bayıştın aytkan kebinen.
Ölöp bara catsak da,
Üzülböybüz iz menen,
İzdep cürüp tappadık,
Neçen cerdi kıdırıp,
Ölgöndördön at keçpeyt,
Koşkurup ürküp çıñırıp,
Korogon eken duşmanıñ
Miñden sandan kırılıp,
Kas duşmanıñ kıyraptır,
Karşı-terşi cıgılıp,
Boz topurak kalıptır,

Emir verip milletine
Kırk kaplanım dediren.
Ecel gelip ölmezsek
Ayrılmayız biz sizden.
Aydın Köl'ün belinde
Dalıverdık eğlenceye
Akkürgün'ün kenarında
Hatrımız kırılmıştır
Bayış'ın söylediklerinden.
Ölöp gidiversek de
Ayrılmayız izinden
Arayıp durduk, bulamadık
Nice yerler dolaşıp
Ölenlerden at geçemiyor
Hırıldayıp ürküverip
Düşmanın azalmıştır
Binden fazlası ölöp
Has düşmanın haraptır
Oraya buraya yığılıp
Boz toprak kaybolmuştur

Ilay bolup cuurulup.
Künü-tünü col cürüp,
Köpürödön ötölü,
Kara ünkürdü saktabay,
Kalkıbizga ceteli,
Cıl on eki ay bolso da,
Cıla-cıla keteli.
Mine albasañ corgogo,
Cöö kötörüp alalık,
Colubuz şıdır duşman cok.
Örgüp tünöp baralık,
Amanıñdı tilenip,
Asırap cakşı bagalık.
Enesi Külükan baybiçe,
Epsiz ayar kişi ele.
Kıynalganda suusabas,
Kımız kuurup berdi ele,
Oyumdan çıgıp ketiptir,
Oşo kurut mende ele.
Koştoo atta külazık,
Kurcununda keldi ele,

Yoğrulup balçık olup.
Gece gündüz yol yürüyüp
Köprüden geçelim
"Kara ünkü"e saklamadan
Ülkemize gidelim
Yıl on iki ay olsa da
Yavaş yavaş gidelim.
Binemezsen atına
Yaya götürüverelim
Yolumuz düzdür, duşman yok.
Geceleyip dinlenelim
Esenliğini dileyip.
Besleyip iyice bakalım
Annesi "baybiçe" Külükan
İleri görüşlü biri idi.
Acı çektiğinde susadığım halde
Kımız hazırlayıp vermiş idi
Aklımdan çıkıp gitmiş
O "kurut" bende idi.
Yedek atlardaki erzak
Heybesinde gelmiş idi

Caraluu kişi iet dep,
Sınığı bolso bütöt dep,
Atı cakşı mobuya,
Darı bergen boluuçu.
Başka türdüü darıdan,
Dağı bergen boluuçu.
Kırk cigitke kırk başı,
Bardığına colbaşçı,

[232]

Baarisının ulusu,
Tak otuzda öz caşı,
Darılardı esteşip,
Tıyıldı akkan köz caşı.
Esine tüştü Tamanın,
Tama baatır ulusu.
Tak oşogo kırk bir balanın,
Ayta koydu süyünüp,
Darılardıın kabarı,
Dayar boldu baarisı,
Omuroodo caranın,
Alıp berdi er Tama,

Yarası varsa içer deyip
Kırırđı varsa biter deyip
İşte bu mübarek atlı için
İlaç vermiş olacak.
Başka çeşit ilaçlardan
Bile vermiş olacak.
Kırk yiğite kırklar başı
Hepsine yol gösterici
Hepsinin büyüğü
Tam otuzunda
İlaçları hatırlayıp
Kesildi akan gözyaşı.
Hatırlayıp Tama'nın
Yiğitlerin büyüğü Tama'nın.
Oradaki kırk bir ocuğa
Söyleyiverdi sevinip
İlaçların haberini.
Hazırlandı hepsi
Göğsündeki yara için
Alıverdi er Tama

Kımız, şerbet, kuruttu.
Oozuna salıp er Canış,
Suusagandı unuttu.
Kurcundu alıp aňtarıp,
Darısın taap kamdanıp,
Kızhattı cakşı kılğın dep,
Kırk cigitti camgarıp.
Ar tüyünçök baarısın,
Kıtay Şooşa tabıptın
Kırma kızıl darısın
 e ip alıp karasa,
Ak kagazga orogon,
Caradar bolso baldarım,
Ayıgat dep corogon.
Kaydasıñ kazan, kol bakır,
Suu kaynatıp cılıtıp,
Katkan kandın baarısın,
Taza cuup cibitip.
Carakatın darılap,
Cakşı bağıp turuştu,
Cabıla cigit baarıláp.

Kımızı, Şerbeti, "kurut"u.
Ağzına aldı er Canış
Susuzluğunu giderdi.
Heybeyi alıp ters çevirip
İlacı bulunup hazırlanıp
İŞini düzgün yap deyip
Kırk yiğide söylenip
Her bohçanın hepsini
Kıtaylı tabip Şooşa'nın
DövülmüŐ un gibi ilacını
  z verip baksalar
Ak kağıda sarılmıŐ
Yaralanırsa  ocuklarım
İyileşir deyip hazırlamış
Neredesin kazan, kova?
Su kaynatıp ılıtıp
DonmuŐ bütün kanları
İslatıp tertemiz yıkayıp.
Cerahatlarını ila layıp
Güzelce bakıverdiler
Bütün yiğitler toplanıp.

Sınıgına mobuya,
Caratı kırma darıda,
Omuroosu caraluu,
Ontop catkan Canıştı
Oyu menen kırk cigit,
On altı künü bağıştı.
Ordun taap darılap,
Ayıktırıp alıştı.
Kalıñ kıtay duşmandın
Kolunda ketti böbögü,
Kara üñkürdö catkanda
Kırk cigit boldu kömögü,

[233]

Calgızınan acırap,
Caldırap Canış cönödü,
Caradan bir az oñolup,
Carım kündük col basıp,
Catıp kalat tolgonup.
Camandıktı ötkördü,
Caş künündö kor bolup.
Kılçaktap karayt arkasın

Mübareğın kırıklarının da
Devası ezilmiş ilaçta
Göğsünden yaralı
İnleyip yatan Canış'ı
İsteyerek kırk yiğit
On altı gün baktılar.
Yerini bulup ilaç sürüp
İyileştiriverdiler.
Düşmanı kalabalık Kıtayların
Eline düştü kardeşi
"Kara Üñkür"de yattığında
Kırk yiğit oldu yardımcısı
Bir tanesinden ayrılıp
Hüzünlenip durdu Canış
Yarası biraz iyileşip
Yarım gün yol yürüyüp
Yatıverir kıvrılıp.
Hastalığı atlattı
Genç çağında horlanıp.
Dönüp ardına bakıyor

Kıraanı eske tüşköndö
Kızıu cürüp baratıp,
Konup kalat tüş çende,
Toktolup kalat ar dayım,
Tamşanıp tamak içkende.
Cayı, kış on eki ay,
Col cürüştü talıbay,
Kas duşmandın kordugu,
Attarı boldu ırgayday,
Azıktarı tügönüp,
Özdörü boldu kuurayday,
Öñdörü öçüp kubarıp,
Suudan kalgan buudayday.

Arıp-açıp, altı aylık coldu on
eki ayda basıp keldi. Ata-ene, eli-
curtuna uçuraşıp turgan ubagında
atası Nurkan Canıştı kuçaktap alıp,
özünün aman kelgendigine ıraazı
bolup, kabagın açıp, köñülün basıp
cana Bayıştı surap aytkan sözü:

"Aylanayın ardagım,
Taalayım eleñ baldarım,
Dayınsız sapar col tartıp,

Yiğidi aklına geldiğinde
Kızgın kızgın giderken
Dinleniverir öğleyin
Her zaman durup bekliyor
Sofrada yemek yendiğinde.
Yaz, kış tam on iki ay
Yol yürüdüler yorulmadan
Has düşmanın kötülüğü
Atları sersemledi
Erzakları tükenip
Kendileri yalpalayıp durdu
Yüzleri sararıp solup
Susuz buğdaya döndü.

Bitap olup altı aylık yolu
ancak on iki ayda gidebilirler. Anne-
babası, ülkesine ve milletine
kavuştuğu zaman babası Nurkan,
Canış'ı kucaklayıverip sağ salım
geldiğine sevinip, keyiflenip, içi
rahatlar ve Bayış'ı sorar:

"Kurban olayım yavrucağım
Bahtım idiniz çocuklarım
Habersizce yola çıkıp

Eki cıl boldu barganiñ.

Eç kabariñ alalbay,

Arkañardan baralbay,

Esimden ketpey zarladım.

Kagılayın karaldım,

Köpürö kantip col berdi.

Kanday duşman kor kılıp,

Birindetti silerdi.

Colborsuñ Bayış soo bolso,

Cogotot ele miñ erdi,

Amaniñdı bildirip,

Altı aylık coldon kim keldi,

Eki cıldan ber cakka

Bile albadım bir belgi.

Sen attanıp ketkenden,

[234]

Sanaluu bolgon atañ men,

Eç bir kabar ukpadım,

Kapalanıp üşkürüp,

Kaygı-muñda ıktadım.

Oltursam-tursam sargayıp,

İki yıl oldu gittiğiniz.

Hiç haber alamadan

Arkanızdan varamadan

Aklımdan çıkmayıp ağladım.

Kurban olayım yavrucağım

Köprü nasıl yol verdi?

Düşman nasıl horlayıp

Dağıtıverdi sizleri?

Kaplanın Bayış sağ olsaydı

Yok ederdi bin askeri

Sağ olduğunu gösterip

Altı aylık yoldan kim geldi?

İki yıldan bu yana

Bulamadım hiçbir iz.

Sen at binip gittiğinden

Kaygılanan baban benim

Hiçbir haberini duymadım

Kederlenip, iç çekip

Derde, kedere boğuldum.

Yatsam kalksam sararıp

Oy sanaadan ıkpaymın,
Künü-tünü sanaluu,
Es alsam bir az uktaymın.
Kagılayın karaldım,
Köpürödön ötköndö
Kaysı cakka bardıñar?
Kanday coldu çaldıñar?
Karuu-carak cok ele,
Kanday kündö kaldıñar?
Kabarıñdı bilalbay,
Kabagın açıp külö albay,
Kaygıñda bolduk zarduular.
Cürgönüñ altı ay col bolup,
Caraluu bolgon colborstoy,
Cabıgıp keldiñ komdonup.
Canıñ tirüü keliptir,
Calgız da bolsoñ tolgonup.
Catındaşıñ caş booruñ,
Kayda kaldı kor bolup?
Köz kubanar kumarıñ,
Köñüldün kurçun ularıñ,

Düşünmeden duramıyorum
Gece-gündüz düşünceli
Uyursam ancak dinleniyorum.
Kurban olayım yavrucağım
Köprüden geçince
Hangi tarafa vardınız?
Hangi yola gittiniz?
Silah, mühimmat yok idi
Ne günlere kaldınız?
Haberinizi alamadan
Sevinip de gülemeden
Kaygınızla ağlar olduk
Gittiğiniz altı aylık yol olup
Yaralı kaplan gibi
Güçsüz zorla geldin.
Canın sağ gelmiştir
İki büklüm, tek de olsan.
Kardeşin, canciğerin
Nerelerde kaldı perişan olup?
Yüzünü ağartan kıvancın
Gönlünün yarısı, sülünün

Kök cal Bayış berenden
Ayrılıp kelgen ubağıñ,
Körgönüñdü bir baştan,
Aytıp körçü ugamın.
Aldıñda cürsö aybatıñ,
Aşuu beldey kayratıñ,
Kol karmaşkan koşoğuñ,
Kordugun aytçı oşonun.
Oyron bolgon Bayıştın
Kayratın estep boşodum.
Karuu-carak mol berbey,
Kolomoluu kol berbey,
Kokoytup calgız cibergen,
Mına bul maga ubalıñ.
Senin uçar kanatıñ,
Kayda öçtü Bayış çiragım.
Enesi colbors etine,
Talgak bolup tuulgan.
Nar buurani ırgıtıp,
[235]
Toguz çaşka kelgende,

"Kök cal" yiğit Bayış'tan
Ayrılıp geldiğın zamanın
Gördüklerini baştan sona
Anlatıversene duyayım.
Önünde yürüse heybetin
Aşılmaz bel gibi gayretin
El ele tutuştuğın yoldaşın
Durumunu söylesene onun.
Harap olan Bayış'ın
Gücünü hatırlayıp mahvoldum.
Silah-mühimmatı çok vermeden
Sayısız asker vermeden
Öylece yapayalnız gönderdim
İşte bu benim vebalim.
Senin uçacak kanadın
Nerede söndü ışığıñ, Bayış'ım?
Annesi kaplan etine
Aşerip de doğurmuş.
Tek hörgüçlü deveyi fırlatıp
Dokuz yaşına geldiğinde

Daňk-dayını ugulgan.
Teköörü bolot tuncuruň,
Kanday uçtu tuurdan,
Kayrılıp calgız kelipsiň,
Kabar al balam muňumdan.
Kabırgam kırayt oylonup,
Uykudan bezem tünündö,
Uktay albay tolgonup.
Eköön teň kelip canaşa,
El körüp türdüü tamaşa,
Men ölüp, okup canaza,
Turbadı kalıñ toy bolup.
Canışım seni men aman
Körgöngö şugur kılayın,
Bayıştın cayın bildirçi,
Baş ayagın ugayın.
Kanday şordo kaldı eken,
Kayrılışar cubayıñ,
Basılsın içtin calını,
Başımdan ketip ubayım."

Namı-şöhreti duyulmuş.
"Tuncur"un çelik pençesi
Ne zaman uçtu tüneğinden?
Dönüp yalnız gelmişsin
Haberin olsun yavrum derdimden
Düşünüp kemiklerim sızlıyor
Uyku tutmuyor geceleri
Uyuyamadan kıvrılıp.
İkiniz de yan yana gelip
Millet türlü temaşa görüp
Ben ölüp, cenaze namazı kılıp
Bitmez, büyük bir toy olup.
Canış'ım seni ben sağ-salim
Gördüğüme şükür edeyim
Bayış'ın halini söylesene
Baştan sona duyayım.
Hangi belanın içinde kaldı
Beraber döneceğın bir tanen?
Dinsin içimin ateşi
Bütün dertlerimden kurtulup."

Atası Nurkanga Canış
baatırdın coop berip turgan sözü:
"Aylanayın atake,
Suradıñ körgön, bilgenden,
Corutayın özüñö,
Coop alıp kirgenden.
Bayış, Canış cönödük
Bata alıp kırgız köp elden.
Tügöyünön acırap,
Tüñülüp tirüü kelgen men.
Azık artıp kırk atka
Aydagan cigit aldında,
Ker corgo menen Sur corgo,
Tamanı taşka talıbas,
Kaptap koygon sıyaktuu
Cayı, kışı arıbas,
Tamadan başka baarı caş.
Adır debey, tüz debey,
At çaldırıp es alıp,
Çay kaynatıp, nan cebey,
Künü-tünü cüröbüz,

Yiğit Canış, babası Nurkan'a
şöyle cevap verir:
"Kurban olayım babacığım
Sordun gördüğümü, bildiğimi
Anlatıvereyim sana
Söz alıp başlayayım.
Bayış, Canış yola çıktık
Dua alıp bütün Kırgız milletinden.
Birbirimizden ayrılıp
Sağ-salim dönüp geldim ben.
Erzak yükleyip kırk ata
Süren yiğitlerin önünde
"Ker" at ile "Sur" atın
Tabanları taşta durmaz
Kaplayıvermişe benzer
Yaz, kış yorulmaz
Tama'dan başka hepsi toy.
Dağ-tepe demeden
At koşturup, dinlenip
Çay içmeden, ekmek yemeden
Gece-gündüz yürümüşüz

Ara çöldö altı aylık,
Uzak coldor tügöngüs.

[236]

Altı aylık alıs col eken,
Aşığa cettik dört ayda,
Bargan menen körbödük,
Bu sapardan eç payda.
Akkürgündün ceegine
Aydıñ köldün betine,
Eki başı tuyuk zoo,
Köpürönün çetine,
Barıp tüştük dört ayda,
At çabuuçu sekige.
Dürbü salıp tuş-tuşka,
Cer arıtıp karadık.
Köpürönün başına
Körölük dep biz bardık,
Baatır Bayış baş bolup,
Bardıgıbiz col çalıp.
Kürpüldögön Akkürgün,
Cayı, kışkı kirgendey,

Çöl araları altı aylık
Bitmez, tükenmez yollar.

Altı aylık uzak yol imiş
Çabucak gittik dört ayda
Gitmekle hiç görmedik
Bu yolculuktan hiç fayda.
Akkürgün'ün eteğine
Aydın Köl'ün olduğu yere
İki başı sarp kayalık
Köprünün kenarına
Varıverdük dört ayda
At sürülebilecek sekiye.
Dürbün tutup her tarafa
Dolaşıp bakıverdük.
Köprünün başına
Görelim diye vardık.
Yiğit Bayış öne geçip
Hepimiz yol yürüyüp.
Çağıldayan Akkürgün
Yaz, kış girilecek gibi

Köpürönü salganda
Canında birge cürgöndöy.
Kızıl kış menen kınatıp,
Bekittenin bilgendeý.
Carak çok dep men aytsam,
Canımda turup er Bayış
Cara tepti iyemenbey.
Mañday cagı kara taş,
Kara kış eken bu dağı
Karap turgun baarıñ dep,
Basıp bargan ubağı,
Baatır Bayış bir tepse,
Talkalanıp kuladı.
Bala da bolso Bayıştın
Balbandıgın bilgen soñ,
Erler karap turabı,
Ce tilin alıp bir cakka,
Barbay koyuş tuurabı,
Catındaş Bayış er menen
Oynop külüp teñ östüm,
Ar ubakta süylöşüp,

Köprüyü yaptıklarında
Yanında beraber yürümüş gibi.
Kızıl tuğla ile kapatıp
Gizlendiğini bilmiş gibi.
Silah yok deyip söylesem
Yanımda durup er Bayış
Parçalarcasına tekmeledi.
Karşı tarafı kara kaya
Kara tuğla imiş bu da
Bakadurun hepiniz deyip
Zorlayıverdiği zamandı
Yiğit Bayış bir tekme atsa
Ufalanıp yuvarlandı.
Çocuk da olsa Bayış'ın
Pehlivanlığını gördükten sonra
Yiğitler bakar kalır mı?
Ya da söz dinleyip bir tarafa
Gitmeyip de kalır mı?
Kardeşim yiğit Bayış ile
Güle oynaya beraber büyüdüm
Her zaman konuşup

Akıldaşıp keñeştim.

Balbandığın, alptığın

Başınan bilgen emesmin.

Bizden öttü balalık

Cer arıtıp köz salbay,

Duşmandın ceri bolgon soñ,

[237]

Coo barbı dep col çalbay,

Aydıñ-kölgö bel aşıp,

Anan kiyin biz barbay.

Aşıp barıp beş konup,

Aydın kölgö kuş saldıq.

Kızıktuu cer eken dep,

Kırk cigit cürdü tañ kalıp.

Adamdın köönün kızıtıp,

Ardagıñ Bayış şañdanıp,

Tünündö caman tüş körüp,

Tura kaldı sargarıp,

Columdan duşman coo çıgıp,

Karmaldım dep zarlanıp.

Calındım calgız kundayga,

Akıl danışıp, konuştum.

Pehlivanlıgını, yiğitliğini

Önceden bilmiş değilim.

Çocukluğumuzu geçirdik

Dolaşıp bakınmadan

Düşman toprağı ise

Düşman var mı diye yola bakmadan

Bel aşıp Aydın Köl'e

Ondan sonra varmadan.

Beş kere dinlenip aşiverip

Aydın Köl'e kuş saldıq.

Eğlenceli yer imiş deyip

Kırk yiğit yürüdü hayran kalıp

İnsanın içini ısıtıp

Yavrun Canış şanlanıp

Gece kötü rüya görüp

Sapsarı kalıverdi

Yoluma düşman çıkıp

Yakalandım deyip ağlayıp.

Yalvardım bir tek Allah'a

Cakamdı bekem karmanıp.

Kün cayıla biz bardık

Aydıñ köldün beline,

Dürbü salıp karadık,

Akkürgündün ceegine,

Adam batar coo emes,

Kalıñ kıtay demine.

Kaçalı dedim oylonup,

Til alat dep baatırdı,

Caktırbadı er Bayış

Canakı aytkan akıldı,

Caman aytıp menin da

Köñülümdü kaltırdı,

Kırk cigittin söögünö,

Arılıs tamga batırdı.

Çalgıncısı çalıptır,

Köpürö colun köp kıtay,

Bekemdep tozup alıptır.

Kaçalı dedim Bayıştı,

Tilimdi albay sayıştı,

Caragı cok coo saydı,

Bin kere pişman olup.

Güneş ışırken vardık

Aydın Köl kenarına

Dürbünle bakıverdık

Akkürgün'ün eteğine

Cesaret edilecek düşman değil

Kalabalık Kıtay'ın gücüne

Kaçalım dedim düşünüp

Söz dinler deyip yiğitleri

Beğenmedi er Bayış

Deminki verdiğimi akılı

Kötü söyleyip benim de

Kalbimi kırdı

Kırk yiğitin yüreğinde

Onulmaz yaralar açtı.

Casusları araştırmıştır

Tüm Kıtaylar köprünün yolunu

Sağlamca kapatıvermiştir.

Kaçalım dedim Bayış'a

Sözümü dinlemeyip savaştı

Silahsızca düşmana saldırdı

Caltanbagan er neme,
Kılıç, miltık, nayzadan
Kıylasın alıp keldi ele,
Kıykırık salıp kaçırıp,
Koşo kirdim men dale.
Toodak tepken şumkarday,
Togolotot çeninen,
Koosuna kulanıp,
Koşo tüşöt ekiden,
Miñ-san duşman çaçırıp,

[238]

Kaçıp beret betinen.
Duşmandar kaçıp dabırıp,
Nayzalar sınıp kağırap,
Kıyradı kıtay kırılıp,
Üstü-üstünö cıgılıp,
Sabı kalıp kolunda,
Kılıçtar sınıp şağırap.
Baatırdın kılğan işine,
Erdigine, küçünö,
Kayratım kaynap kubanıp,

Korkusuz, yiğit biri
Kılıç, tüfek, mızrak
Ne varsa alıp geliverdi
Nara atıp, saldırıp
Beraber saldırdım ben de.
"Toodak" tepmiş atmaca gibi
Omzundan itip
Derin çukura yuvarlanıp
İkisi birlikte düştüler
Binden fazla düşman sıçrayıp

Saldırıveriyor karşısından.
Düşmanlar gürültüyle saldırıp
Mızraklar kırılıp, parçalanıp
Perişan oldu Kıtaylar yok olup
Üst üste yığılıp
Sapı kalıp ellerinde
Kılıçlar kırılıp, şingırdayıp.
Yiğidin bu yaptıklarına
Erligine, gücüne
Gururlanıp, sevinip

Men dağı kirdim içine.
Col aılđan mezigilde,
Es alıp turduk kiine.
"Kayta kaşu kişidey,
Karap turuş kaday dep,
Caltanar bolsoñ can ayap,
Calgız kirem talbay" dep.
Koy degiçe toktoboy,
Kolgo kirdi Bayış bek.
Aldı cağı darıya suu,
Tuş-tuş cağı ızı-uu,
Üstü cağı tuyuk zoo,
Eki beti kalıñ coo.
Karap tursañ oşondo
Duşman kaçtı cabıla,
Kambıldık kılıp er Bayış
Kayra tarttı kamına,
Kutulup keler bolgondo,
Biröo cetti canına.
Ceter zamat karmadı,
Ce Bayıştan mıktı balbanbı,

Ben de girdim savaşa.
Yol açıldığı zaman
Dinleniverdik birazcık.
"Geri kaacakmış gibi
Bakıp durmak niye deyip
Canını dūřünüp korkacak isen
Durmayıp yalnız saldırayım " deyip
Bırak dese de beklemeden
Orduya saldırdı Bayış bey.
Alt tarafı nehir suyu
Her taraf gürültü patırtı
Üst tarafı sarp kayalık
İki yanı sayısız dūřman.
Bakıp dururken öylece
Dūřman kaçtı topluca
Çeviklik gösterip er Bayış
Belayı geri getirdi
Kurtuluvreceği sırada
Biri geldi yanına.
Hemencecik yakalayıp
Bayış'tan kuvvetli pehlivan olmalı

Kaçkan coonun baarısı
Tegerektey kalganı.
Ölsöñ koşo ölöy dep,
Sen körgöndü köröm dep,
Karmalğan bektin artınan,
Kaçpastan ölüm dartınan,
Kaçırıp coonu sayışka,
Kalıñ koldu taratıp,
Kayrılıp keldim Bayışka.
Caradar kılıp baylatıp,
Caaptır temir tor menen,
Catkan eken calgızım
Canın kıynap şor menen.
Añtara salıp torunan,

[239]

Aldım eñip kolunan,
Caraluu bolgon bilçirap,
Can boorum Bayış böbögüm,
Caratkan kудay koldo dep,
Öñörö kaçıp cönödüm.
Cazayıl menen bir atıp,

Kaçan düşmanın hepsi
Kuşatıvermişlerdi.
Ölürsen ben de öleyim deyip
Gördüğünü ben de göreyim deyip
Yakalanan beyin ardından
Ölüm korkusundan kaçmayıp
Düşmanı öldürmek için saldırıp
Kalabalık orduyu dağıtıp
Geri geldim Bayış'a.
Yaralayıp, bağlatıp
Kapatılmış demir ağ ile
Yatıp kalmış bir tanem
Çektiği eziyet canını acıtıp.
Ters çevirip ağından

Eğilip tuttum kolundan
Yaralanmış, ezilmiş
Canım ciğerim, bebeğim Bayış
Yaratan Allah kollasın deyip
Ata önüme oturttum, yürüdüm.
"Cazayıl" ile bir atışta

Oñ kolumdu sıya atıp,
Omuroom okko birkırap,
Oodarılıp Bayışım,
Tüşüp kaldı tırpırap,
Bir cagı kolum caraluu,
Bir boorumdan sanaaluu,
Kaygıga tüştüm burkurap,
Arkama tüşüp duşmanım
Kuup kaldı çurkurap.
Aydıñ köldün colu dep,
Adaştım tuyuk özöngö,
Özüm oşol kündömün,
Kaygıram Bayış kösömgö.
Tuyuktandım col tappay,
Tegerete zoolorgo,
Karmala turgan bolgondo,
Kamap turgan coolorgo,
Karalagan adam cok
Kamçıday kayrat bolorgo.
Aralap zoonun boorunan,
Üñkürdü taap bekindim,

Sağ kolumu parçalayıp
Göğsümü ok delip
Devriliverip Bayış'ım
Çırpınıp düşüverdi
Elim yaralı bir taraftan
Aklımda kardeşim, öbür taraftan
Üzülüp feryat edip
Peşime düştü düşmanım
Kovalayıverdi haykırıp.
Aydın Köl'ün yolu deyip
Şaşıp çıkmaz mecraya
Kendim bu haldeyken
Tasalanmaktayım yiğit Bayış'ıma.
Hapsoldum yol bulamayıp
Çepeçevre kayalıklarda
Yakalayacakları sırada
Etrafımı çeviren düşmanları
Gözetleyecek insan yok
Kamçı gibi gayret etmeye.
Kayalıkların yamacından dolaşıp
Mağarayı bulup gizlendim

Tirüü kalbas canım dep,
Çın ölümdön şekindim.
Ayban da bolso Ker corgo
Ottop kelet bir ubak,
Taş arasın aralap,
Talaaga kete berbesten,
Canımda turat karalap.
Caradan canım cay albay,
Catkanda kanım çuburup,
Can coldoşum kırk cigit,
Kirip keldi burulup,
Katardanıp turuşup,
Kandın baarın cuuşup.
Can ayabay baarılup,
Caratımdı darılup.
On altı künü bağıştı,
Ontoomdu kaltırıp,
Carattan can tınıp,
[240]
Ayıktırıp alıştı.
Ayıkkın menen alı cok,

Sağ kalmaz canım deyip
Aslında, ölümden çekindim
Hayvan da olsa "Ker" at
Otlayıp durur bir vakit
Taşların arasından dolanıp
Bozkıra gidivermeyip
Yanımda durur bakınıp.
Yaradan ötürü gücüm olmayıp
Yattığımda kanım akıp
Can yoldaşım kırk yiğit
Geliverdi geri dönüp
Hepsi sıraya geçip
Bütün kanları temizleyip
Canlarını esirgemeyip hepsi de
Yaralarımaya ilaç sürüp.
On altı gün baktılar
İnlememi durdurdular
Yaralarımı sağaltıp
İyileştiriverdiler.
İyileşsem de halim yok

Abalkıday çağı çok,
Aman kördüm debesten,
Atalaştan acırap,
Armanda kelgen Canıştı
Atakem Nurkan ıldamdat,
Kolomoluu kol alıp,
Carak-cabdık mol alıp,
Keçikpey erte col alıp,
Ketirbeske namıstı,
Baatır Bayış berendin
Kegin kuup alıştı"

dep Canış sözün bütürdü. Nurkan kalıñ eline kabar salıp, kurbu-
kurdaşın, akıltaş sırdaşın, vazir
bekterin, kadırı ceterin çoğultup alıp:
"Menin baktı taalayım, kadırım cana
handığım silersiñer. Özüñördön bata
alıp alıskı sapar coluna ketken
baatırlarıñardın biröö duşmandın
koluna ketiptir. Biröö bolso caraluu
bolup cañıdan keldi. Elimden kalıñ
kol çakırıp, katuu kayrat menen kan
tögör aybat menen, atışar miltık,
çabışar kılıç, sayışar nayza cana
çoyun baştı çoğultup, caaların

Evvelki gibi gücüm yok
İyi oldum demeden
Kardeşimden ayrılıp
Gözü arkada gelen Canış'ı
Babacığım Nurkan hemen
Kalabalık asker alıp
Silah-mühimmatı bol alıp
Gecikmeden erkenden yola çıkıp
Şerefimizi kurtarmaya
Bahadır Bayış yiğidin
İntikamını almaya"

deyip Canış sözünü bitirir. Nurkan
herkese haber salıp, hısım-
akrabasını, müşavirini, sırdaşını,
vezirlerini, beylerini, değer
verdiklerini toplayıp: "Benim
bahtım, talihim, kudretim ve
hanlığım sizlersiniz. Sizden dua alıp
uzak sefere çıkan yiğitlerinizden biri
düşmana esir düşmüştür. Biri
yaralanıp yeni geldi. Milletimden
kalabalık asker çağırıp, büyük bir
gayretle kan dökecek, heybetli
pehlivanlar ile atacak tüfek, çalacak
kılıç, saplayacak mızrak ve topuzları

candap, oktorun kamdap, miner attarın mıktılup az bolso, altı cıl kütünüp, azık-tülügün, ar şaymanın bütürüp, özüñdün körgön coluñ karmaşkan kas duşmanıñ dep Canıştı kırk cigiti menen kayta cönötölük" dedi. Eli Nurkandın sözün ep kördü.

Kalıñ koldu cıydı. Oyundagısın kılıp bütürüp candap, kemitpey kamdap, Canıştı kayta kırk cigiti menen koşup, Nurkan altı miñ kol cönöttü. Kırgız elinen caktırıp turup bir col başçı kösöm kişi koşuu kerek dep akıldeşip turdu da, körüügö kösöm, süylöögö çeçen, mılıtkka mergen, kuş kanat Kulançı degen karını koştı. Kol cönöşüp Aydıñ kölgö barıştı. Köpürönün eki başına kalıñ koldu bölüp catkırıp, tuunu tiktirip, duşmandın colun tozdurup koyup, Canış kırk cigiti menen Kulançı mergendi alıp Aydıñ Kölgö karay ötüp, uruş bolgon cerge barıştı. Kagıragan baş, şagıragan sööktördü körüp, Kulançı közünün caşın tögüp, Bayıştın baralına cetpey basıngandığı üçün Canıška, kırk cigitke karap aytıp turgan sözü: [241]

toplayıp yayları yanına alıp, okları hazırlayıp, binecek atları hazırlayıp az olursa, altı yıl daha hazırlanıp, erzakları, her şeyi tamamlayıp, gücünü tüketip gördüğü, sahiplendiğiniz yolu tutan kötü niyetli düşmanınız deyip Canış'ı kırk yiğidi ile geri gönderelim der. Halk Nurkan'ın sözünü doğru bulur.

Bütün orduyu toplayan düşündüğünü yapıp bitirip, eksiklikleri tamamlayıp Canış'ı tekrar kırk yiğidi ile birlikte yolcu eden Nurkan altı bin asker gönderir. Kırgız ülkesinden seçip bir kılavuz atamak gerekir diye düşünür ve görmeye rehber, söylemeye "çeçen", tüfek atmaya avcı, kuş kanatlı Kulançı adlı ihtiyarı atar. Ordu ilerleyip Aydın Köl'e varır. Köprünün iki başına orduyu bölüverip, tuğunu diktirip, düşmanın yolunu kapatıveren Canış kırk yiğiti ile avcı Kulançı'yı alıp Aydın Köl'e doğru geçer ve savaş meydanına varır. Kurukafaları, çıtırdayan kemikleri gören Kulançı gözyaşı döker ve Bayış'ın delikanlılık çağına gelmeden horlanmasından dolayı Canış'a ve kırk yiğite dönüp şunları söyler:

Birö menen biröönü
Karmaştırğan düynösüñ,
Kee bir erdi kemitip,
Carmaç kılğan düynösüñ,
Bayıstı şorgo tuş kılğan,
Bilindi senin küybösüñ.
On beştegi caş bala,
Oolugup coonu kaptasa,
Oyu menen duşmandın
Uyugun buzsa tap-taza.
Aziret Aalı balbaça,
Calgız özü tartınbay,
Altı miñ koldu kaçırsa,
Calgız cürüp caynagan
Coonu körüp kubansa,
Cer kazılıp asmanga
Çañ sozulsa tumañça.
Eç bolboso agası,
Sen bolbosoñ canında.
Ayanbay kirse kaçırıp,
Calını kökkö çaçılıp.

Biriyle ötekini
Savaştırın dünyasın
Bazen bir yiğidi ezdirip
Zayıflatan dünyasın
Bayış'ın başını derde sokan
Anlaşıldı senin yanmayacağıñ.
On beşindeki toy çocuk
Direnip düşmanı kuşatsa
Aklı ile düşmanın
İnini bozsa bir güzel
Hazreti Ali pehlivan gibi
Kanı kaynayıp tek başına
Altı bin askere saldırsa
Yalnız yürüyüp, karınca gibi
Düşmanı görüp sevinse
Yer kazılıp gökyüzüne
Toz-toprak süzülse duman gibi.
Hiç olmazsa ağabeyi
Sen de olmasan yanında.
Acımadan saldırıverse
Alevi göğe saçılıp.

Küygön örttön kaçpasa.
Cürögü bolot çoñ söök,
Şer eken go taptaza.
Cıyirmaga caşı tolo elek,
Mınday ulan uruşka
Attanar kezi bolo elek.
Dañkı çıgıp ugulup,
Baatır atka kono elek,
Kak uşunday balaga
Kaygırbay koyuş ne kerek.
Ce kamınıp kelgen kolu cok,
Kaçırıp keter colu cok,
Uşunday baatır bolobu,
Uruş kılar oñu cok,
Oldokson baatır boluptur,
Oylonup körsöm obu cok.
Kırtışı ketip kül bolgon,
Akkürgündün talaası,
On beşinde Bayıştın
Kılğan işin karaçı.
Bayıştay bolor er bolso,

Yanan ateşten kaçmasa.
Yüreği cesaret dolar
Genç bir aslan ne de olsa.
Yaşı yirmiye bile varmadı
Bu toy delikanlının savaşta
At binecek zamanı gelmedi
Namı çıkıp duyulup
Yiğit diye anılmadı
İşte böyle bir çocuğa
Tasalanmamak mümkün mü?
Hazırlanıp gelen ordusu da yok
Saldırıverecek hali de yok
Böyle bir yiğit olur mu?
Savaşacak sağ eli yok
Zavallı bir yiğittir
Düşünürsem de anlamı yok.
Bozulup küle dönmüş
Akkürgün'ün bozkırı
On beşindeki Bayış'ın
Yaptığına baksana.
Bayış gibi namlı yiğit ise

Baatırdın baatır balası.
Kulanıp catkan miñ-san baş,
Kuuragan söögü aralaş,

[242]

Uşunday baatır bolobu,
Ölümün dep sanabas,
Bayıştan başka miñ baatır
Mınday işke carabas.
Bul Bayışka batingan,
Kak özündöy baatırdan,
Kıtay eldin çetinde,
Ak munar toonun ar cagı,
Eki ayçılık ber cagı,
El çekesi ber cagı,
Beecindin hanı Sıyadat,
Ugulgan neçen arbagı,
Başkanın alı cetalbayt,
Karmasa oşol karmadı.
Uguşuma karasam,
Uruuda cok alp degen,
Ömürümdö cıgılsam,

Yiğidin çocuğu yiğit olur.
Yuvarlanıveren binlerce baş
Aralarında kurumuş kemikleri
Böyle bir yiğit olur mu?
Ölürüm diye düşünmez
Bayış bir tarafa bin yiğit de
Hiçbir işe yaramaz.
Bu Bayış'la cesaretlenen
Kendi gibi bahadırlar da
Kıtay ülkesinin sınırında
"Ak Munar" dağının her tarafı
İki aylıktır beri yakası
Bu taraf ülkenin gözbebeği
Beecin'in hanı Sıyadat'ın
Her yerde duyulmuş "arbak"ı
Başkasının gücü yetemiyor
Yakalasa bu yakalardı.
Duyduğuma göre
Kabilede eşsiz alp denirmiş
Hayatımda bir kez bile yenilsem

Ölümün oşol ant degen.
Karmaşkan neçen baatırdı
Koygon emes mant menen.
Çıragıñ Bayış baatırğa
Sıyadat çıgat bet kelgen,
Çoñ atañdın tuşunan
Alışıp cürgön kek kelgen.
Aziret handın barında
Duşmandığı çektelgen,
Aziret han Beecindi
Eki barıp çapkanda,
Kıtaydın hanı koşulup,
Kızıl suuday akkanda,
Aziret han atañdın
Koldogonu bir kuday,
Koldoygon kara çaç menen
Koluna tüşkön miñ kıtay.
Oşo küñü özümdün
Cıyırma beşte ubagım,
Atka minsem argıtıp,
Küçkö tolup turamın.

Ölürüm diye yemin etmiş.
Yakalanan nice bahadırları
Hile ile bile bırakmış değil.
Kardeşin Bayış bahadıra
Sıyadat çıkıp rast gelmiş
Büyük babanın zamanından
Güdüp durdukları intikam gelmiş.
Aziret hanın sağlığında
Düşmanlık başlamış
Aziret han Beecin'e
İki defa varıp saldırınca
Kıtay hanı da katılıp
Su gibi kan aktığında
Baban Aziret hanı
Korumuş büyük Allah
Sert, kara saçları ile
Eline geçmiş bin Kıtaylı.
O gün ise ben
Yirmi beş yaşındaydım
At binip koşturacak
En güçlü zamanımdaydım.

Til üyrötkün maga dep,

Bir kıtaydan suradım,

Eki cıl bagıp kıtaydın

Tilin toluk üyröndüm,

Kıtayça süylöp berüüdön

Kırgız elden iymendim.

Kıtay tilin çaşımdan,

[243]

Kaltırbay toluk bilgemin.

Coop berseñ er Canış,

Kıtaydı karay barayın,

Mata, samın, artınıp,

Soodager bolup alayın.

Kırgızdıgım bildirbey,

Kıtay tilge salayın,

Kıraanıñ Bayış bar beken,

Bir kabarin çalayın.

Eç dayının tappasam,

Üstümö külö kiyeyin,

Asadan tayak kolgo alıp,

Körüngön cerdi çiyeyin.

Dil öğret bana deyip

Bir Kıtaya rica ettim

İki yıl boyunca Kıtayların

Dilini tamamıyla öğrendim.

Kıtayca konuşuvermekten

Kırgız milletinden utandım.

Kıtay dilini gençliğimden beri

Bırakmadım, iyi bilmekteyim.

İzin verirsen er Canış

Kıtaya doğru varayım

"Mata", sabun yüklenip

Tüccar oluvereyim.

Kırgız olduğumu belli etmeden

Kıtay dilini konuşayım

Yiğitin Bayış orada mıdır

Durumunu araştırayım.

İzini hiç bulmazsam

Başıma külah takayım

Elime asa, dayak alıp

Her yeri araştırayım.

Cok bolso ölüm, şordobu,
Ce salsa zından ordobu,
Ölüüsü menen tirüüsün
Acıratıp bileyin.
Bar bolso Bayış salamat,
Kuş kanat Kükeñ taap alat.
Bar bolso da, ölsö da,
Dañkı çıkçu azamat.
İzdebesek barbasak,
Özüñö caman at kalat.
Mıktı cigit koşup ber,
Meni menen kim barat?"

dep Kulançı çeçen sözün bütürdü.
Canış baatır abıdan ıraazı bolup:

"Atam ölsö ölsün, atamdı körgön ölbösün" degen uşul Kulançı aksakal. Men barar elem, birok carattın zarıp cakşılup oñolo albadı. Barganda saga cardamı tiye turgan kişi barsın. Cigitter men baramın dep beldüü, cüröktüü azamatıñar bulkunup çıkpaysıñar bı" dedi. "Men baramın Kulançı aksakaldın kızımatına, kaydan bolso da caraymın" dep, Tama tura kalıp eki

Yoksa öldü mü, belada mı?
Ya da zından çukurunda mı?
Ölü mü diri mi olduğunu
Öğrenip bileyim.
Bayış sağ-selamet ise
Kuş kanadı Kükeñ buluverir.
Sağ ise de ölü ise de
Namı çıkacak baba yiğide.
Aramzasak, varmazsak
Adı kötüye çıkar.
Kuvvetli yiğitler koşuverin
Benimle kim gelecek?"

deyip "çeçen" Kulançı sözünü bitirir.
Yiğit Canış çok memnun olup:

"Babam ölürse ölsün, babamı dinleyen ölmesin" diyor bu Kulançı aksakal. Ben giderdim fakat yaram iyileşmedi. Gittiğinde sana yardımı dokunacak biri gitsin. Yiğitler ben giderim deyip güçlü, yürekli yiğit olanlarınız ortaya çıkmayacak mısınız" der. "Kulançı aksakalın hizmetine ben gireyim, nasıl olsa işe yararım" deyip Tama kalkıp iki elini bağına koyup Canış'tan izin ister.

kolun booruna alıp, Canıştan coop surap turdu. Canış carpı cazılıp: "Silerdin kılçañdabay suranıp baramın degeniñerge karaganda Bayış ölgön cok, tirüüdöy közümö körünüp turat, men silerden kabar bolso bolboso da ömürümdü uşu cerde ötkörümün. Koş, aman barıp Bayıştı alıp kelgile" dep kol karmaşıp koştoşup cönöttü.

Emki söz Bayıştan baŝalat. Bayıştı Sıyadat han baylap alıp cönögön boydon Beecin şaarına cetti. [244] Sıyadat handın erkek balası cok, ceti kızı bar ele. Ceti kızıdın kencesi Celkayıp degen kızı eñ akılduu, atası Sıyadatka da neçen akıl koŝuuçu ele. Başka vazirlerine işenbey, ar cılda handıgın tört ay Celkayıpka berüüçü ele. Özü uruşka cönögön ubagında dagı handıgın Celkayıpka berip ketken. Bir cigit ciberdi. "Sen barıp Celkayıp padişaga kabar bergin, Aziret handın baldarının tukumun üzüp, bir baatırın tirüü alıp keldik de. Ceteribiz menen dar dayardabız, padişanın coobu menen darga tartılsın" dep. Cigit barıp Celkayıp padişaga uruştan körgönün, Sıyadat handın sözün aytıp turganı:

Canış neşelenip: "Sizlerin arkanıza bakmadan giderim deyiŝinizi görünce Bayış'ın öldüğünü düşünmüyorum, bana hayatta gibi geliyor. Ben sizlerden haber gelse de gelmese de ömrümü burada geçireceğim . Sağ salım varıp Bayış'ı getirin" deyip tokalaşıp vedalaŝarak yolcu eder.

Ŗimdi sözü Bayış'a getirelim. Sıyadat han, Bayış'ı bağlayıverip yürüdüğü yoldan Beecin şehrine varır. Sıyadat hanın erkek çocuğu yoktur; yedi kızı vardır. Yedi kızın en küçüğü Celkayıp adlı kızı en akıllısıdır, babası Sıyadat'a çok defa akıl vermiştir. Diğer vezirlerine güvenmeyen Sıyadat, her yıl dört aylığına hanlığını Celkayıp'a vermektedir. Kendisi savaşa gittiğinde de hanlığını Celkayıp'a bırakmaktadır. Bir yiğit göndererek "Sen varıp Celkayıp padişaha haber ver, Aziret hanın çocuklarının soyunu kurutup bir yiğidini sağ getirdik de. Gelir gelmez darağacını hazırlarız, padişahın emri ile darağacına çekilsin" der. Yiğit padişah Celkayıp'a varıp savaşta gördüklerini ve Sıyadat hanın söyledikleri şöyle anlatır:

"Amanbı taksır hanıbiz,
Aldıñda altın tagıñız,
Atañız salam duba ayttı,
Abaylap kulak salıñız,
Aydıñ-Köl bargan askerden
Aman keldik canıbiz.
Coluñdu cooñ çaldı dep,
Akmunar toonun ar cagın
Kırgızdın kolu aldı dep,
Cer caynagan kalıñ kol,
Coluñdu kurçap kaldı dep,
Akmunar toonu bekitse,
Eliñe bülük saldı dep.
Karoolçu kabar bergende,
Cesekçi cete kelgende,
Celkayıp özüñ bar eleñ.
Ceti san koşun cergeñde.
Ozunup mılıtk atpa dep,
Ügüt berdiñ mergenge.
Atañ baştap cönördö
Altı miñ asker kuradıñ,

"Selamette misiniz efendi hanımız
Altınızda altın tahtınız
Babanız selam, dua gönderdi
Dikkatlice dinleyiniz
Aydın Köl'e gelen askerlerden
Kurtardık canımızı.
Yolunuzu düşmanınız kesti deyip
"Ak Munar" dağının her tarafını
Kırgız ordusu aldı deyip
Karınca sürüsü gibi asker
Yolunuzu kuşattı deyip
"Ak Munar" dağını gizleyip
Ülkenize savaş açtı deyip.
Gözcü haber verdiğinde
Keşifçi geliverdiğinde
Celkayıp, var idi kendinizden
Yedi tane ordu elinizde.
Davranıp tüfek atma deyip
Tembih ettiniz avcıya.
Babanız gideceği sırada
Altı bin asker topladınız

Atañ baştap askerdin
Amandığın suradıñ,
Körüp kelgen işimden
Kabar aytıp turamın.
Kalıñ asker cönödük,
Surnay tartıp bir caktan,
Surnayga ün koşup,
Cabılaşa ırdaşkan,
Han Sıyadat baş bolup,
Katarlansa caraşkan.
Tündöp-kündöp col tartıp,

[245]

Col azabın mol tartıp,
Araba cürbös tuyuk col,
Altı cüz atka koş artıp,
Añtarılıp kalat dep,
Arkan-cibin bek tartıp.
Tañ atkanda biz cettik,
Akmunar toonun beline.
Dürbü salıp karadık,
Ak-Kürgündün ceegine,

Babanız orduya baş olup
Sağlığını dilediniz
Görüverdiğim şeylerden
Haber veriyorum.
Kalabalık askerle yürüdük
Zurna çalıp bir taraftan
Zurnayla bağırıp çağırıp
Hep beraber şarkı söyleyip
Han Sıyadat başa geçip
Hepsini sıraya dizmiş.
Gece-gündüz yol gidip

Yolculuğun sıkıntısını çekip
Araba girmeyen çıkmaz yol
Altı yüz ata yük yükleyip
Devriliverir deyip
Urganı, ipi sıkıca bağlayıp.
Şafak attığında vardık
"Ak Munar" dağının beline.
Dürbünle bakıverdık
Ak-Kürgün sınırına

Köp toktolup karadık,
Köpürönün ceegine.
Köp koşun keldi dedi ele,
Körünbödü bir adam,
Kögüçkön uçup ötkön cok,
Köz cetpegen talaadan.
Ar күnü keçke col çalıp,
Körö albadık eç bir can.
Kündüzü cürsök köröt dep,
Añdıp çıgıp tuş-tuştan,
Attandık capırt küügümdö,
Col cürdük oşol tünündö,
Tañ ata cettik kalıñ kol,
Baarı şaydoot şartıldap,
Uçkan kuştay cürüüdö.
Duşman bar dep tuş-tuştan
Attın izin karadı.
Çogulup turuş caman dep,
Koldun baarı taradı,
Et cüröktör solkuldap,
Ne bolom dep sanadı.

Çok bekleyip gözetledik
Köprünün kenarını.
Çok asker geldi demişlerdi
Bir insan bile görünmedi
Ötüp uçan güvercin bile yoktu
Uçsuz bucaksız bozkırda.
Her gün akşam dolaşıp
Kimseyi göremedik
Gündüz gidersek görürler deyip
Bekleyip her taraftan çıkıp
Alaca karanlıkta ata bindik
Gece boyunca yol yürüdük
Şafakta vardık kalabalık orduyla
Bütün "şaydoot"lar davranıp
Uçan kuş gibi koşturup.
Düşman var diye her taraftan
At izlerine baktı.
Topluca durmak tehlikeli diye
Askerin hepsi dağıldı
Yüreği tir tir titreyip
Ne olacak halim diye düşündü.

Çalgın çaldık miñ sandap,
Körünböyt coonun karaanı.
Kün cayılğan mezgilde
Aydıñ-Köldün belinen,
Ak taştın orto çetinen,
Körünüp kaldı bir karaan,
Köp koşun kele catat dep,
Külüp kaldık miñ adam,
Kaçırganday körünüp,
Çañ sozulup bölünüp,
Kelatışı eñ caman.
Üç çakırım toktoldu,
Okton kaçpas okşodu,
Er çakırdı cekege.
Baatır bolsoñ kelgin dep,

[246]

Balban da, baatır menmin dep.
Baatır kırgız elmin dep.
Calgız özüm silerdi
Kıra turgan ermin dep.
Kıtaydı atam talagan,

Keşfe gittik bin kişi
Görünmüyor düşmanın karaltısı.
Gün ışıdığı sırada
Aydın Köl'ün belinden
Ak taşın orta yerinden
Görünüverdi bir karaltı
Bütün ordu buymuş deyip
Gülüverdik bin kişi
Saldıracak gibi görünüp
Toz toprağa karışıp
Geliverişi pek yaman.
Üç "çakırım"lık yerde bekledi
Oktan kaçmayacak gibiydi
Yiğit sınıra çağırdı.
Bahadır iseniz gelin deyip
Pehlivan da bahadır da benim deyip
Yiğit Kırgız milletindenim deyip.
Tek başıma sizleri
Yok edecek yiğidim deyip.
Kıtayı babam dalamış

Kırgızdan ıkkan Şermin dep,
Kalıñ kolduu duşmandan
Kayra tartpas belgim dep.
Kırılışar kılıÇan,
Kelgile birden uruŐsañ,
Sayışar bolsoñ nayzaan,
Caragım cok kamingan,
Kılıç turmak karaçı,
Kancar ıkpayt canımdan,
Kayratımdı mindan bil,
Kapaymın rt calından."
Dep kıykırdı n salıp
Biz turabız cardanıp,
Kelesoobu, cindibi,
Dep oyloduk tañ kalıp,
Han Sıyadat oşondo
Namıs kıldı ardanıp.
Kaarlanıp kakarlap,
Tegerete karadı
KeñeŐin salıp baarıga,
Kim barat dep baaladı,

Kırgız'ın aslanıyım deyip
Kalabalık ordulu duşmandan
Geri kaçmaz abideyim deyip.
Savaşacak kılıılar
Gelip hepiniz birden savaŐsanız
Saplayacak iseniz mızrakılar
Silahım yok hazırda
Kılıç Şöyle dursun, bakın
Hançer bile yok yanımda
Gücümü işte bundan bilin
Kamam yangın alevinden."
Diye seslendi haykırıp
Biz merakla bakıyoruz
Kaık mı deli mi?
Diye düşündük hayret edip
Han Sıyadat o zaman
Şeref meselesi yaptı utanıp.
Hiddetlenip, kahredip
Etrafına bakındı
Akıl danışıp herkese
Kim gidecek diye sordu

"Tirüülöy karmap kelgile,
Tetigi turgan balanı,
Uşunça elden uyalbay,
Çın ele uruş salabı.
Altı miñ kıtay, bir kırgız,
Alışalbay cüröt dep,
Menin arkamdan uşak kalabı.
Baatırñ bolso sayıp kel.
Balbanıñ bolso alıp kel,
Batınbasañ cakındap,
Kim ekenin taanıp kel,
Duşmandığı çın bolso,
Tumanday kaptayt uşul el
Dep oşentip turganda,
Ayaz balban kamındı,
Kalkanın congo camındı,
Men baram dep suranıp,
Coo-caragin tagındı.
Kışkı kirgen buuraday,
[247]
Köbügün çaçıp çamındı.

"Diri diri yakalayıp gel
Oradaki çocuğu
Bunca askerden çekinmeyip
Gerçekten savaşır mı?
Altı bin Kıtay bir Kırgız'a
Savaşmadan durur deyip
Arkamdan dedikodu olur mu?
Yiğidin var ise öldürüp gel
Pehlivanın var ise alıp gel
Cesaret edemezsen, yaklaşıp
Kim olduğunu öğrenip gel
Hakikaten düşman ise
Duman gibi sarar bunca asker
Deyip bitirdiğinde
Ayaz pehlivan davrandı
Kalkanını omzuna aldı
Ben varayım diye rica edip
Savaş silahlarını kuşandı.
"Kışkı" saldırmış buğra gibi
Ağzından köpük saçıp saldırdı.

Ceerde çaar tulparçan,
Cönödü Ayaz kaarman,
Kamçılanıp arkıtıp,
Kaskagın sunup baratkan,
Karuulaşsa kokustan
Kaçırıp kirip baruuga
Kamınıp turduk miñ adam.
Biz kamıngan miñ kişi,
Al duşman turdu bir kişi,
Eköö boldu körünö,
Er Ayaz cakın cetkende,
El canınan tüñüldü,
Eköönün biröö kaçırıp,
Nayzasın suurup ketkende.
Kaçırıp kelip Ayazdı
Kak cürökkö bir sayıp,
Ayaz tüştü kulanıp.
Eköö bolup kubulup
Carak-küçü kurulup,
Calpı bettep at koysok,
Bizge kirdi burulup.

Kızıl benekli "tulpar"ıyla
Yola çıktı kahraman Ayaz
Kamçılanıp kişnetilip
Gönderini uzatıp gitmekte
Saldırırlarsa birden bire
Atılıp savaşmak için
Hazırlanıp durduk bin kişi.
Biz hazırız bin kişi
Düşmansa tek başına bir kişi
İki kişi oldular ansızın
Yiğit Ayaz yaklaşıverdiğinde
Herkes canından vazgeçti
İkisinden biri saldırıp
Mızrağını çekiverdiğinde.
Saldırıverip Ayaz'ın
Tam yüreğine saplayıp
Ayaz düştü yuvarlanıp.
İki kişi olup, durum değişip
Silahı, güçleri artıp
At binip hepimiz karşılaşsak
Saldırdı tekrar takrar

Nayza salıp, kılıç çaap,
Kırgın saldı culunup,
Kılçaybay kaçtık oşondo
Zamanıbiz kuurulup.
Kılıçtar sınıp sabıman,
Cüröktör çıgıp kabıman,
Üşü ketip kalıñ kol,
Ümütün üzüp canınan.
Kılçayıp kirsek bel baylap,
Kırılábız abıdan.
Togolongon köp ölük,
Birine biri cönölüp,
Tozdurup bara catkanda
Toktoboy kaçıp cönödük.
Altı miñ koşun bardı ele,
Teñibiz keldi, teñi ölüp.
İt körbögön korduktu
Bir kişiden biz kördük.
Tar kapçıgay kısıkka,
Kamaş alıp ısıkka,
Tirüü koyboy kırmakçı,

Mızrak atıp, kılıç sallayıp
Atılıp darmadağın etti
Ardımıza bakmadan kaçtık o zaman
Eski gücümüz kalmayıp.
Kılıçlar sapından kırılıp
Kalplerimiz küt küt atıp
Şuuru gidip kalabalık asker
Canından umudunu kesip.
Tekrar saldırsaydık kendimize güvenip
Yok olurduk hepimiz.
Yuvarlanmış bütün cesetler
Birbirine doğru döndürölüp
Koşturup varıverdiğimizde
Durmayıp kaçıp geri döndük.
Altı bin asker gitmişdik
Yarımız geldi, yarımız ölüp.
Köpeğın bile görmediği eziyeti
Bir tek kişiden gördük.
Dar boğazlı geçide
Hapsedip de sıcakta
Sağ koymayıp öldürmek ister

Tukum kurut kılmakçı.

Salışkan coosun tügötüp,

[248]

Sanaaları tınmakçı,

Astındağı kaçkan kol,

Kamaldı candan tünülüp.

Arkasında kalgan kol,

Kaptap çıktı türülüp.

Kayta kaçıp cönördö,

Han atakeñ Sıyadat

Kaçırıp kirip barganı,

Kıraandık kılıp kamıntpay,

Moynuna çincir salganda,

Azoo attay möñkütüp,

Kamıntpay karmap kalganda.

Netken baatır eleñ dep,

Kancar, şamşar belendep,

Cetkenibiz oşondo

Tuş-tuşunan saygılap,

Kayıspayt da, unçukpayt,

Kayrat menen bek çıdap.

Soyu kurutuvermek ister.

Saldıran düşmanını tüketip

İçlerini rahatlatmak ister.

Emrindeki kaçan ordu

Kuşatıldı, ümidini yitirdi.

Arkasında kalan ordu

Topluca çıktı öbek öbek.

Tekrar saldırmaya davrandığında

Babacığınz Sıyadat han

Girip saldırıvermişti

Yiğitlik yapmasına fırsat etmeden

Boynuna zincir takıtığında

Vahşi at gibi sıçratıp

Hazırlıksız yakalayiverdiğinde.

Ne biçim yiğitmişsin deyip

Hançer, "şamşar" hazırlayıp

Gittiğimiz sırada

Her tarafına saplayıp

Direnmiyor, ses çıkarmıyor

Gayret edip, katlanıp.

Oşentip kıynap catkanda
Dagı biröo keldi kaçırıp,
Kaarlanıp capırıp,
Kara buusu çaçılıp,
Küüsünö çıdap turalbay,
Közdöp kelip çabat dep,
Kök caldın öçün alat dep,
Han Sıyadat burulup,
Kaçıp alıp cönödü
Köpçülökkö çaşırıp.
Sıyadat handın artınan
Cabıla kaçıp cönödük,
Kaçsa bolboy kaarlanıp,
Kayraganday kögörüüp.
Caraluu bolgon can boorun
Ala kaçtı öñörüüp.
Kaçıp bara catkanda,
Cazayılı atkanda,
Öñörö kaçkan inisi
Tüşüp ketti şalk etip,
Bara catıp özü da

Öylece acı çekerken
Diğer geldi saldırıp
Hiddetlenip, savrulup
Burnundan soluyup
Gücüne karşı durulmaz
Gözetleyip saldırır deyip
Yiğidin öcünü alır deyip
Sıyadat han geri dönüp
Kaçırverdi yürüyüp
Kalabalığa karışıp.
Sıyadat hanın ardından
Hepimiz kaçıp yürüdük
Kaçmakla olmuyor, hiddetlenip
Çelik gibi direnip.
Yaralıanmış can ciğerini
Kaçırırverdi götürüp.
Kaçırverdiği sırada
"Cazayıl"ı attığımızda
Kaçırıp götürdüğü kardeşi
Düşüverdi pat diye
Gidiverip kendi de

Kuladı attan salp etip.
Kuup barıp artınan,
Karmamak bolduk biz cetip.
Kaçıp barıp korgolop,
Kara kanı çaçılıp,
Kuyulgan boydon şorgolop,

[249]

Munardın tuyuk koosuna,
Tuş-tuşunda colu cok,
Kamaldı catkan zoosuna.
Kaçırsa karmap alam dep,
Biz turabız oozunda.
Calgızdıgın bilbesten,
Camandıktı köp kılğan,
Kalıñ asker kırılıp,
Katar-katar cıgılğan.
Aylası ketip turganda,
Açıla ketip taş cuttu,
Adam uulu körböğön,
Ezelden mınday şumduktu.
Zoo cañırıp duşmanı

Yuvarlandı attan aniden.
Kovalayıverip ardından
Yakalamak istedik gidip.
Kaçıverip saklanıp
Kızıl kanı saçılıp
Bitap vücudundan şarlayıp
"Munar"ın sarp oyuğuna
Etrafında yolu yok
Hapsoldu yattığı kayalıklara.
Saldırırsa yakalayiverelim deyip
Biz duruyoruz ağzında.
Yalnız olduğunu bilmeden
Çok kötülük yapmış
Binlerce asker ölüp
Katar katar yığılmış.
Gücü kesildiği sırada
Taş açılıverip yuttu
İnsanoğlu görmemiştir
Ta ezelden böyle kurnazlığı.
Kaya yankılanıp "düşmanı

Cuttum degen ün çıktı.

Köykaşkasın biz tutup,

Körünö birin taş cutup,

Alıp kele catabız,

Öltürböy tirüü asırap,

Bagıp kele catabız,

Süyünçülöp kızıma

Bargın dedi atañbız,

Kubanıç kılar çağıbız,

Süyünçü taksır hanıbız.

Siz bargança dap-dayar

Kurulmak boldu dariñız,

Coop berip astırsañ,

Kubanalık baarıbız.

Körgönümdün baarı çın,

Eç cerinde calgan cok,

Erdensingen kırgızdın

Kılçayarı kalgan cok.

Kız da bolsoñ arman cok"

dep kabarçı sözün bütürdü. Emki söz
Celkayıp padişadan. Celkayıp

Yuttum" diye ses çıktı.

Kardeşini biz tutup

Diğerini alenen taş yutup

Alıp getirmekteyiz

Öldürmeyip, besleyip

Bakıp getirmekteyiz

"Müjdeleyin kızıma

Varın" dedi babanız

Kıvanacak zamanımız

Sevinsenize efendimiz, hanımız.

Siz gidinceye kadar tastamam

Hazır olur darağacınız

Emir verip astırırsanız

Kıvanırız hepimiz.

Gördüklerimin hepsi doğru

Hiçbir yerinde yalan yok

Yiğitlik taslayan Kırgız'ın

Kaçacak deliği yok.

Kız da olsanız diyeceğiniz yok"

deyip haberci sözünü bitirir. Şimdi
haberi Celkayıp padişaktan verelim.

çaşınan araptan moldo aldırıp,
uurdanıp şariyat okugan, Celkayıp
özü oylonor ele, "Kırgızdın bir
akılman baatırına kaçıp barıp, tuş
bolsom" dep. Cana coodager kerben
sıyaktuu cürgünçülördön Canış,
Bayıştın kabarmın ukkan. Kantip
kabarlaşarın bilbey cürgön.

"Oşol Canış, Bayış eken go.
Alardan başka karapayım kişi
mınday iş kılalmak emes. Munun
Canış, Bayış ekendigin bileyin. Eger
ıras bolso, acıratıp alıp bilgizbey
bagayın" dep oylonup, dardı [250]
karay cönödü. Özü menen koşo
çoñoyup, koşo öskön bir vazir kız
Celkayıptın sır-sıpatının bardığın
bilüüçü ele. Oşol vazir kızı menen
handık calgasın salınıp, dardı karay
bara catıp Celkayıptın aytkan sözü:

"Calgasañ cargar ubağıñ,

Caratkan bolsoñ kudayım,

Canış, Bayış kelse dep,

Tilekti kuday berse dep,

Oylondum sanaa ubayım.

Çın beken kolgo tüşkönü,

Menin oyumda cürgön cubayım.

Celkayıp, küçük yaştan beri
Araplardan molla getirtip, gizlice
Kuran okuduğundan kendi kendine
şöyle düşünmekte: "Kırgız'ın akıllı
bir yiğidine rastlayıp kaçırısem"
demektedir. Yine kervan, tüccar gibi
seyyahlardan Canış ile Bayış'ın
haberini duymuş ama nasıl
haberleşeceğini bilememektedir.

"Bunlar Canış ile Bayış
olmalı. Onlardan başka herhangi biri
böyle bir iş yapamaz. Bunların
Canış'la Bayış olduğunu anlayayım.
Eğer gerçek ise belli etmeden
kurtarıvereyim" diye düşünüp
darağacına doğru yönelir. Kendi ile
beraber büyümüş bir vezir kız
Celkayıp'ın içini-dışını bilmektedir.
O vezir kız ile hanlık kurbanlığını
koyup darağacına doğru giden
Celkayıp şöyle söyler:

"Yarlasan zamanı, yadigarım

Yaradan isen Allah'ım

Canış, Bayış gelse deyip

Allah dileğimi verse deyip

Korkunç bir şey düşündüm

Doğru mudur esir düştüğü

Benim aklımdaki yavuklum

Kabil bolgon şekildi
Caş ekenden tilegim,
Akıldeşkan sıyaktuu
Alıp uçat cürögüm.
Tilegime cetüügö
Özümçö kaçıp ketüügö
Col tabalbay cürömün.
Cardamçı bolsoñ caratkan,
Men karıptın muñuna,
Cetpesem cetpey kalayın,
Han menen bektin uuluna,
Iraazımın koşulsam,
Baatır kırıgız uuluna.
Atamdı mindan cönötüp,
Albarsın kına bölötüp,
Arkasınan ciberdim,
Koşunun dalay köböytüp,
Uruşka barıp kelişti,
Dalay ay, dalay kün ötüp,
Kokoygon calgız kişiden
Kolunun köbün tügötüp.

Kabul olmuşa benziyor
Genç kızıktan beri dileğim
Aynı şeyi düşünüyöruz sanki
Uçacak gibi yüreğim.
Dileğime ermek için
Kendimden kaçmak için
Yol bulamamış, kalmışım.
Yardımcı olursan Yaradan
Ben garibin derdine
Eremesem öleyim
Han ile beyin oğluna
Birleşeyim istiyorum
Yiğit Kırıgız oğluyla.
Babamı buradan gönderip
Kılıcını kınına koydurup
Arkasından yolladım
Askerin çoğunu toplatıp
Savaşa varıp geldiler
Aylar, günler geçip
Yalnızca bir tek kişi
Askerinin çoğunu yok edip.

Kayta kaçar ubakta
Karmap algan bir kişi,
Kaçırğanda kıyrasa,
Katarınan miñ kişi,
Kabıl bolso tilegim,
Kaalaganım mına uşu.
Eç kimge daynın çıgarbay,
İçime çıdap batırdım,
Estey kalsam tünündö
Uykusuz tañdı atırdım.
Ceti kün boldu tüş kördüm,

[251]

Tüş içinde ar türdüü
Tüşüktördü ötkördüm,
Anık körgön tüşümdö,
Ar şumduktu ötkördüm.
Bolot teköör altın boo,
Asmandan eki kuş kördüm.
Kıtaydın elin kaptagan,
Caysız suuk kış kördüm,
Ene-atamdın içinen

Geri kaçacağı vakit
Yakalayivermiş bir kişi
Saldırduğında yıkılmışsa
Katar katar bin kişi
Kabul olursa dileğim
İstediğim işte bu.
Hiç kimseye belli etmeden
Katlanıp içimde sakladım
Düşünüp kalsam geceleri
Uykusuz şafak söktürdüm.
Yedi gün oldu, bir düş gördüm

Düşümün içinde her türlü
Kedere maruz kaldım
Gördüğüm o rüyada
Her felaketi yaşadım.
Çelik pençeli, altın bağlı
Gökyüzünde iki kuş gördüm.
Kıtay ülkesine çökmüş
Yazsız, soğuk kış gördüm
Anne-babamın içinde

Erigisiz muz kördüm.
Tüşümdö körgön eki kuş,
Öñümdö tirüü boldu tuş.
Oşo tüş kaçan kelet dep,
Esimde cürgön men baykuş.
Kökölöp uçup cogolgon,
Kümüş booluu kök şumkar,
Aylanıp torgo çalınan,
Anık körgön tüşümdö
Arılgıs şorgo malingan,
Altın booluu ak şumkar.
Barmaktaydan baş koşup,
Bardık sırdı keñeşken,
Bark bilişip teñ östük,
Başkanın kızı debesten.
Sen vazir, men hanmın,
Kadırlaşıp teñ öskön.
Uktum ele kabarin,
Uşu tutkun balanın,
Kırgızdın kiraan hanı dep,
Kıl baatırdın biri dep,

Erimeyen buz gördüm.
Düşümde gördüğüm iki kuş
Gerçek oldu, karşılaştım.
O rüya ne zaman gelir deyip
Aklında tutan ben zavallı
Göğe yükselmiş, yok olmuş
Gümüş bağlı gök atmaca
Dolanıp tuzağa yakalanmış
Rüyada gördüğüm gerçektir
Onulmaz derde düşmüş
Altın bağlı ak atmaca.
Çocukluğumdan beri birlikte
Bütün sırrı paylaştık
Kıymet bilip bir büyüdük
Başkasının kızı demeden.
Sen vezirsin, ben hanım demeden
Kardeş gibi büyüdüğüm.
Duymuş idim haberini
Şu tutsak çocuğun
Kırgızların yiğit hanı deyip
Usta yiğidin biri deyip

Adamdın artık alpı dep,
Ayığışka duşmandı
Albay koyboyt antı dep.
Canıñ birge kurbusuñ
Ölsöñ da daynın çıgarba,
Duşmandın aldoo tiline
Kokustan kirip kubanba,
Duşmanga sırdı bildirseñ,
Kalasıñ bizdin ubalga.
Ugar bolsoñ sıırdı,
Uşul iş menin mudamda."
Cetip bardı Celkayıp,
Adam aşçu darına,
Atasına kol berip,
Amandaştı baarına.

[252]

Taazim berdi baş iyip,
Uçuraştı cabıla.
Dardın túbün karasa,
Eki kolun çıncırlap,
Bek baylagan sanına,

İnsanüstü bir yiğit deyip
Düşmanını iyileştirmek için
Yemininden döner deyip
Canım kadar kıymetlisin
Ölsen bile bildirme
Düşmanın hilekar diline
Ansızın inanıp sevinme
Düşmana sırrını bildirirsen
Günahımıza girersin.
Duyacak isen sırrımı
Bu şey benim hayalimde"
Gidiverdi Celkayıp
İnsan asılan darağacına
Babasına el uzatıp
Selamlaştı hepsiyle
Hürmet etti baş eğip
Karşılarında durdu.
Darağacının dibine baksa
İki eli zincirlenip
Sıkıca kalçasına bağlanmış

İmerilip Celkayıp
Tura kaldı canına.
Baş ayagın imerip,
Baarın sınaş karadı,
Cürögü süyüp caktırdı,
Baylanıp turgan balanı,
Mından başka er bolso,
Emgiçe ölböy kalabı,
Bul musapır muñduunun,
Kutular cayın tabalı.
Kabılan müçö, kazan baş,
On beştegi özü caş,
Betindeki kaarınan,
Kak carılar kara taş.
Azırkı adam uulunda,
Mından balban tabılbas,
Alp müçölüü koldoru,
Anık colbors bolcolu.
Alpkarakuş sıyaktuu
Eki kulaç dalısı,
Aybat kılsa biröögö

Dolanıverip Celkayıp
Duruverdi yanında.
Etrafında dolanıp
Her yerine iyice baktı
İçine sindi, beğendi
Bağlanıp duran çocuğu
Başka bir yiğit olsa
Şimdiye dek ölmez mi?
Bu kederli tutsağı
Kurtarmanın yolunu bulalım.
Kaplan vücutlu, kazan başlı
On beşinde, gepegenç
Yüzündeki hiddetten
Ortadan yarılr kara taş.
Şimdiki insanoğlunda
Böylesi pehlivan bulunmaz
Alp gibi kemikli elleri
Gerçek yiğit olmalı.
"Alpkarakuş"a benzer
İki kulaçlık sırtı
Heybetini gösterse birine

Acidaarday arışı,
Çın calgasañ bir kудay,
Menin kõñülümdö mına uşu.
Sırtın bolcop sınıdım,
Dep oşondo Celkayıp,
Emi sırın surayın,
Kaysı uluttan boldu eken,
Tüpkü urugun ugayın,
Musulman bolso түbüндө
Bolot go menin cubayım.
Dep oşonu oylonup,
Külö bagıp coylonup.
Baylanıp turgan balaga
Baştadı muñduu ün menen,
Sıyadat baştap kıtaydın
Biri da tilin bilbegen.
"Kalıñ kara kıtay koluna,
Karmalıp kelgen sen kimsiñ?
Kanday uruk bolsoñ da,
[253]
Kabarıñ aytkın el bilsin.

Ejderha gibidir yürüyüşü
Gerçekten yardım etsen büyük Allah'ım
Gönlümdeki işte budur.
Sırtından bakıp sınıdım
Deyip o zaman Celkayıp
Şimdi sırrını sorayım
Hangi milletten imiş
Soyunun sopunu duyayım
Müslüman ise soyu
Olmalı benim eşim.
Deyip böylece düşünüp
Gülüverip koşturup.
Bağlı duran çocukla
Hüzünlü bir sesle konuşmaya başladı
Sıyadat dahil Kıtayların
Hiçbiri de dilini anlamaz.
"Kalabalık Kara Kıtay askerine
"Yakalanıp gelen, sen kimsin?
Hangi milletten olsan da
Söyle de herkes bilsin.

Karmalganda kancar cep,

Kanga cuulup kelipsiñ,

Kaysı cerden kelgensiñ?

Kanday uruk eldensiñ?

Uruuñ kim, ata dayniñdın

Uçu tübün surayın,

Musulman bolsoñ dini açık,

Salamat saktar kudayım,

Köñüldön keter akırı

Künümdük tartkan ubayım.

Ölümdön aman kutulsañ,

Men bolormun cubayñ.

Sırımdı bilse Sıyadat,

Tilegime cetkirbeyt,

Süylöy bergin tartınbay,

Kıtaylar kırıgız til bilbeyt."

Oşondo Bayış baatır taza kışidey soolugup, kolgo tüşköndön kırıgızça söz ukpagan eme padişah kızdın kırıgızça eritip aytkan sözünö köñülü açılıp, kızıga karay aytkan sözü:

"Muñduunun alın suragan,

Yakalandığında hançer yiyip

Kana bulanıvermişsin

Nerelerden gelmişsin?

Hangi soydan, millettensin

Kabilen ne, soyun kimlerden

Gelmişini geçmişini sorayım

Müslüman isen dini belli

Selamete kollar Allah'ım

Son bulacak nihayet

Her gün çektiğim hasret.

Ölümden sağ kurtulursan

Ben olacağım sevdiğin.

Sıyadat bu sırrımı bilse

Dileğime erdirmez

Söyleyiver, çekinme

Kıtaylar, Kırıgız dilini bilmez."

O zaman yiğit Bayış, yeni doğmuş gibi rahatlayıp, esir düştüğünden beri hiç Kırıgızca söz duymadığından padişah kızın Kırıgızca'yı iyi konuşması hoşuna gider ve kıza bakarak şöyle söyler:

"Kederlinin halini soran

Bulbulday bolgon tiliñden,
Men sadaga boloyun,
Buzulup turgan diniñden.
Kabar aldıñ sır surap,
Karıp bolgon künümdön,
Kanduu darga baylanıp,
Men elem candan tüñülgön.
Tolgonup alım suragan,
Torgoydoy bolgon tiliñden,
Men sadaga boloyun,
Tolgonup turgan diniñden.
Tuura kelip suradıñ,
Tutulup turgan künümdön,
Tirüü kalbay düynödön,
Ötör kezim bugün men.
Urugum kırıgız elinen,
Kırıgızdın kıraan beğinen.
Alışıp cürüp karmaldım,
Ak-Kürgündün ceeginen,
Arzıganım Aydın-Köl,
Attandım Üzür şaarınan,

Bülbül gibi şu dillerine
Ben kurban olayım
Döndüğün dinine.
Haber aldın sır sorup
Şu garip halimden
Kanlı darağacına bağlanıp
Ben idim canından vazgeçen.
Dolanıp halimi soran
Saka kuşu gibi dillerine
Ben kurban olayım
Döndüğün dinine.
Doğruca gelip sordun
Esir düşen şu halimle
Sağ kalmadan dünyada
Öleceğim bugün ben.
Soyum Kırıgız milletinden
Kırıgız'ın yiğit beylerinden.
Savaşıp yakalandım
Akkürgün kenarından
Güzelim Aydın Köl'ün
Ata bindim Üzür şehrinden

Ak Şumkar salıp kelem dep,

[254]

Bata aldım eldin baarınan.

Oyulgan menin ömürüm

On beşke keldi cañıdan.

Kırgızdın tüptüü törösü,

Kıtay menen kalmaktı,

Kıra cürgön börüsü.

Kılımdın coosu batpagan,

Kılçayıp kelip kaptagan,

Kırgızdın bekem örüşü.

Aziret han çoñ atam,

Padışa Nurkan öz atam,

Canış, Bayış bek elek,

Bayış baatır öz atım,

Talaaga ketti dayınsız,

Caraluu Canış bekzatım.

Eki mürüm teñ sınıp,

Uçuudan kaldı kanatım.

Uladıñ kelip köönümdü,

Uktuñ surap cönümdü,

Ak atmaca salıvereyim deyip

Dua aldım tüm halkımdan.

DelinmiŐ benim ömrüm

On beşime yeni girdim.

Kırgız'ın efendisi, hanı

Kıtay ile Kalmuk'u

Yok edivermiŐ yiğidi.

Hiçbir düşman cesaret edememiŐ

Geri gelip kuŐatmaya

Kırgız'ın sağlamdır toprağı.

Büyük babam Aziret han

Öz babam Padişah Nurkan

Canış, Bayış beyler idik

Bayış bahadır benim adım

Bozkıra gitti habersiz

Yaralı Canış beyzadem.

İki kolum birden kırılıp

Uçamaz oldu kanadım.

Teselli edip gönlümü

Sorup duydun neslimi

Cıyılğan kalıñ kıtaydan,
Cıldızıñ ısıq köründü.
Az kaldı kışkan acalım,
Asılıp dardan ölömbü,
Moynuman darga baylatpay,
Muuntup şordu kaynatpay,
Emki kalgan kanıma,
Dardın tübün maylatpay,
Boşotup alar bekensiñ,
Bozdotup meni zarlantpay.
Dar arkan menin moynumda,
Darga asılıp ölbösöm,
Dalay iş bar oyumda.
Çıncır menen çırmagan,
Eki kol, eki sanımda,
Senin da sırıñ surayın,
Tüp cayıñdı ugayın,
Ölö elek tirüü çagımda.
Aylanayın kız bala ay,
Armanımdı aytım bir dalay.
Cıldızıñ ısıq köründü,

Kalabalık Kıtay'ın içinde
Yıldızlarımız barıştı.
Az kaldı, sıkıştırıyor ecelimin
Darağacında asılıp öleyim mi
Boynumu darağacına bağlatmadan
Boğdurup azap çekmeden
Kaşık kadarcık kanımla
Darağacının dibini ıslatmadan
Serbest bırakabilecek misin
Ağlatıp feryat ettirmeden.
Yağlı urgan boynumda
Darağacına asılıp ölmezsem
Yapacak çok şey var aklımda.
Zincir ile bağlanan
İki elim iki kalçamda
Senin de sırrını sorayım
Soyunu sopunu işiteyim
Ölmeden, sağlığımda.
Kurban olayım güzelim
Epeyce dert anlattım.
Yıldızımız barıştı

Sen açtñ muñduu köñüldü.

Men da uruşka kumarın,

Bildirçi kayta cönüñdü,

Kabagın açıp kelesiñ,

Musulmandan bolbogun,

[255]

Muñduunun muñun bilesiñ,

Suradım padişa sırıñdı,

Caşırbay aytsañ çınıñdı.

Aldoo menen surasañ,

Arıtpaysiñ muñumdu.

Anık bolso tilegiñ,

Açık bolso cürögüñ,

Sen tabasiñ ıgımdı.

Muñduu kanday, soo kanday,

Musapır cayın biliñiz,

Ömürüñçö kut bolsun,

Altın taacı, tagıñız

Astırbay dardan kutkarıp,

Acıratıp alıñız,

Anık neetiñ ak bolso,

Sen açtın dertli gönlümü.

Savaşa da hevesliyim

Sen de anlatsana halini

Göz bebeklerin gülerek gelesin

Müslüman olmayan

Dertlinin derdini bilesin

Sordum padişah, sırrımı

Gizlemeden söyleyen aslımı.

Yalan-yanlış sorarsan

Avutamazsın derdimi.

Doğru ise dileğın

Açık ise yüreğın

Sen bulasın dermanımı.

Dertli nasıl, sağ nasıl

Esirin halini anlayınız

Ömrünüzce kutlu olsun

Altın tacınız, tahtınız

Astırmadan, darağacından kurtarıp

Kurtarıveriniz

Gerçekten iyi niyetli iseniz

Aylamdı oylop tabıñız.

Allam özü car berip,

Açılsın taalay-bağıñız."

Kalıñ kıtay eköönün tilin bile
albadı da, Sıyadat vazir kızdı
çakırıp, altın-kümüş, asıl
buyumdardan berip, aldap suradı.
Vazir düynögö aldandı da, Sıyadat
hanga Celkayıptın muruntan berki
bolgon okuyasın, samagan maksatın
aytıp turgan ceri:

"Sır suradıñ taksır han,

Aytpasam ölöm astıñdan,

Celkayıptı tüşürüp,

Tagıñdı alğın astınan.

Karmagın dep celdetke,

Öltürbösun cazdımdan.

Teñtuş öskön neme ele,

Karap tursa iymenem,

Barmaktaydan bir ösüp,

Caman tili tiybegen.

Handık sının ketirip,

Çeniñdi alğın iyninen.

Dermanımı buluveriniz.

Allah'ım bir yar verip

Açılsın bahtınız, talihiniz."

Kalabalık Kıtaylar ikisinin
konuştuklarını anlayamayınca
Sıyadat vezir kızı çağırıp, ona altın-
gümüş, mücevher verip aldatarak
sorar. Vezir dünya malına aldanır,
Celkayıp ise Sıyadat hana eskiden
beri okuduklarını ve asıl maksadını
şöyle anlatır:

"Sırrını sordun han efendim

Söylemezsem ölürüm emrinle

Celkayıp'ı indirip

Tahtını altından al.

Yakala deyip cellada

Öldürmesin yanlışlıkla.

Birlikte büyüdüğümüz biriydi

Bakıverse utandığım

Küçüklükten birlikte büyüyüp

Kötü bir söz söylememiş.

Hanlık vasfını kaybedip

"Çen"ini al omzundan.

Mukambetke berilip,
Musulman bolgon caşınan.
Bul kızınıñın adatı,
Mına minday başınan.
Sır suradıñ taksır han,
Aytpay kantip caşıram.
Musulmandan bir moldo,
Çakırtıp alıp okugan.
Kol kayırdı mol berip,

[256]

Bata algan dalay sopudan.
Bala bolboy kurusun,
Baçım kutul sen mindan!
Uşu kezde padişa,
Sır suraçı bul kızdan,
Özögün üzüp catıña,
Özüñdön çıktı çoñ duşman.
Muruntan berki sırında,
Bul kızınıñın çınında,
Col bilsem kaçıp ketsem dep,
Maksatıma cetsem dep,

Muhammet'e inanıp
Müslüman olmuş küçük yaşta.
Bu kızının inancı
İşte böyle ta baştan.
Sırrını sordun han efendim
Söylemeden nasıl saklayayım.
Müslüman bir mollayı
Çağırtıverip ders almış.
Bol bol sadaka verip

Pek çok dindardan dua almış.
Böyle çocuk olmaz olsun
Hemen kurtul sen bundan!
O zaman padişah
Sır soracağı bu kız yüzünden
Kendi eliyle canını sıkıp
İçinden çıktı asıl duşman.
Eskiden beri aklında
Bu kızının aslında
Yol bulsam da kaçsam deyip
Dileğime ulaşsam deyip

Oydogunu süysöm dep,
Oyonuna tiysem dep,
Tilep cürgön kırıgızdan.
İşener bolsoñ taksır kan,
Ertelep kutul kızıñdan,
Özüñdön coo bolgon soñ,
Duşmanıñ ııgat tuş-tuştan,
Başka caktan kelebi,
Uşunday bolot iş buzgan.
Özüñdön ııgat duşmanıñ,
İşiñdi buzat tınç turbayt,
Tuuganıñdı kas körüp,
Duşmanıña kol bulgayt,
Eç aylasın tappasa,
El aralap söz tıñsayt.
Taksır Sıyadat hanıbız,
Sözümö kulak salıñız,
Padişalık belgiñdi,
Uşu baştan alıñız,
Tüşürbösoñ taksır han,
Tirüü kalbayt canıñız.

Aklımdakini sevsem deyip
Yiğidime varsam deyip
Dileyip durmuş Kırgız'ı.
İnanır isen han efendimiz
Hemen kurtul kızından
İçindeki düşman olduktan sonra
Her tarafın düşman olur
Başka taraftan gelir mi
Bunun gibi olur iş bozan.
İçinden çıkan düşmanın
İşi bozar rahat durmadan
Ailesini düşman görüp
Düşmanına el uzatır
Yapacak bir şey bulamazsa
Halk arasında laf dinler.
Sıyadat han, efendimiz
Sözüme kulak veriniz
Padişahlık alametinizi
Şunun başından alınız
İndirmezseniz efendi han
Sağ kalmaz canınız.

Toguzunda buzulgan,
Tolgongonu musulman.
Burulbayt dini kıtayga
Bu kızıñdı tuz urgan.
Uşundayda taksır han,
Küdör üzgün kızıñdan,
Tili menen caypaktap,
Dini katuu duşmandan.
Askanı turgan balanı
Acıratıp alam dep,
Acaldan aman boşotup,
Aylasın özüm tabam dep,
Aybalıday kıtayga

[257]

Alp uruşun salam dep,
Maga sırın çıgarıp,
Akıldeşkan sözü bar.
Kız Celkayıp balañdın,
Kıtayga caman közü bar.
Kızıktuu erge coluksa,
Kılçayıp kelip kıtayga,

Dokuzunda bozulmuş
Meyletmiş Müslümanlığa.
Dönmez Kıtay dinine
Bu kızına lanet olsun.
Han efendimiz böylesinden
Umudunu kes kızından
Peltek peltek konuşup
Dini sağlam düşmandan.
Asılacak çocuğu
Kurtarıvereyim deyip
Ölümden sağ kurtarıp
Çaresini kendim bulayım deyip
Herkesin korktuğu Kıtaya
Yiğit savaşı neymiş göstereyim deyip
Sırrını bana söyleyip
Akıl danıştığı oldu.
Kız çucuğun, Celkayıp
Kıtaya kötülük düşünüyor.
Hevesli yiğitle karşılaşırsa
Geri dönüp Kıtaya

Kırgın salar kezi bar."
Vazir kızdán kep ugup,
Uyat bolup ceme ugup,
Han Sıyadat oşondo,
Tura kaldı oylonup,
Celkayıptı Sıyadat
Akıraya karadı,
Munun aytkan sözünön
Iras go dep sanadı.
Han Sıyadat kaarlanıp,
Vazir kızdán ardanıp,
Başın alıp salsam dep,
Kılıçın suurup karmanıp,
Kalıñ kıtay tizilip,
Karap turat cardanıp,
Kesepettüü kızımđın
Kelmege tili buzuldu.
Kırgızdın birin körgöndö
Kılar işi uşulbu.
Elge namıs talaşar,
Erkek balam bolbodu,

Savaş açmaya niyeti var."
Vezir kızdán bunları duyup
Utanıp tehdit duyup
Han Sıyadat o zaman
Düşünüp kalakaldı
Celkayıp'ı Sıyadat
Şaşırıp etrafına bakındı
Bunun söylediği sözden
Doğru olmalı diye düşündü.
Han Sıyadat sinirlenip
Vezir kızdán utanıp
Başını koparıversem deyip
Kılıcını çekip davranıp
Kalabalık Kıtay sıralanıp
Bakakalırlar meraklanıp
Baş belası kızımđın
Kelime-i tevhid getirip dili bozuldu.
Bir Kırgız gördüğünde
Yapacağı şey bu muydu?
Milletin şerefini koruyacak
Erkek çocuğum olmadı

Ata-enege bildirbey,
Aldırsa arap moldonu.
Elime kara sanagan,
Er izdep kızım oñbodı.
Sıyadattın köönünö
Oşondo akıl es kirip,
Celdetine kurçatıp,
Celkayıptın şol cerde
Çenin aldı çeçtirip.
Öltürsöm degen oyu bar,
Kılıçtap başın kestirip,
Taacısın aldı başınan,
Caman kördü Sıyadat
Kastaşıp cürgön kasınan,
Celkayıptı keketip,
Celdeti ketpey başınan.
Celkayıptın oşondo
[258]
Söögü cezdey çaşıgan.
"Celdetterim urgula,
Celke çaçın culgula,

Anne babasına belli etmeden
Getirttiyse Arap mollayı.
Milletime kötülük düşünen
Yiğit arayan kızım hayretmedi.
Sıyadat'ın aklına
O anda bir fikir gelip
Celladına tutturup
Celkayıp'ın oracıkta
"Çen"ini söktürüverdi.
Aklı öldüreyim diyor
Kılıçla başını kestirip
Tacını başından aldı
Daha beter gördü Sıyadat
Niyeti bozuk düşmanından
Celkayıp'ı azarlayıp
Celladı gitmez başından.
Celkayıp'ın o zaman
Yüreği kan ağlamış.
"Cellatlarım vurun
Arka saçını yolun

Elime kara sanagan,
Ölümgö meni baalagan,
Celkayıp eken kulguna.
Köödöndön canın çıgarbay,
Közün açıp cuma albay,
Kököydön kalgıs kılğıla!
Cabılıp celdet urgula,
Caak çaçın culgula,
Canıman çıkkan turbaybı,
Caman cara kulguna.
Orundatıp buyruktu,
Oyunan ketkis kılğıla.
Arabadan kulatıp,
Cibektey çaçın bulatıp,
Mañdayına kaş koyboy,
Başına calgız çaç koyboy,
Kızıl öñün azdırıp,
Kıynama şorgo bastırıp
Cılañaylak, cılañ baş,
Kiyimi cok cılañaç,
Cıltragan taz kılıp,

Milletime kötülük düşünen
Beni ölüme götürecek
Geberesi Celkayıp imiş.
Gövdesinden canı çıkmadan
Gözünü açıp yumamadan
İyice eziyet edin
Cellatlar toplanıp, vurun
İki yanından saçlarını yolun
Canımdan çıkmış değil mi
İçimdeki yara, geberesi.
Emri yerine getirip
Aklını fikrini alın.
Arabadan devirip
İpek saçlarını yerlerde sürüyüp
Alnında kaş bırakmadan
Başında tek tel saç bırakmadan
Bitkin bir halde bırakıp
Eziyet edip horlayıp
Yalın ayak, başı kabak
Elbisesiz, çırılçıplak
Kabak gibi kel yapıp

İskek menen tergile.
Azabın taştay bergile.
Tört sanına tört kazık,
Tört cakka kağıp kergile."
Padişa coop bergen soñ,
Barbay celdet turabı,
Basa kalıp tepkilep,
Cibektey çaçın çubadı.
Arabadan Celkayıp
Çıñırıp tüşkön ubağı.
Celdetter sabap uruştu,
Cibektey çaçın culuştu,
Celkayıptı cek körüp,
Vazir kızdı ep körüp,
Ubayınga ötkörüp,
Sıyadat kıldı bul işti.
Cabıla celdet uruştu,
Caak çaçın culuştu,
Arabadan sulatıp,
Tal-tal çaçın bulatıp,
Tört cakka kazık kaktırıp,

Cımbız ile yolun.
İyice eziyet edin.
Dört kalçasına dört kazık
Dört yerinden çakıp gerin"
Padişah emir verdikten sonra
Cellat varmadan durur mu
Basıverip, tekmeleyip
İpek saçlarından kavradı
Arabadan Celkayıp
Feryat edip düştüğü sırada.
Cellatlar dövüp patakladılar
İpek gibi saçını yoldular
Celkayıp'tan nefret edip
Vezir kızını akıllı görüp
Çok eziyet çektirip
Sıyadat böyle yaptırdı.
Cellatlar toplanıp vurdular
Yan saçlarını yoldular
Arabadan yuvarlayıp
Saçını tel tel koparıp
Dört yere kazık çaktırıp

[259]

Üstömöndöp catkırıp,

Kol-butunan kerişti.

Başına bir tal çaç koyboy,

Mañdayına kaş koyboy,

İskek menen terişti.

Padişanın buyurgan

Kızmatın kılıp beriştı.

Çaçının baarı culunup,

Zamanası kuurulup,

Kiyminin baarı cırtılıp,

Tamçılup kanı bürkülüp,

Kamçı tilgen uuzday et,

Dal-dal boldu bölünüp.

Bölüngön boydon caradan,

Kan kuyulup tögülüp,

Eki kolun çincırlap,

Temir menen bayladı,

Ortogo alıp on celdet,

Ordu közdöy aydadı.

Oolcugan suluunun

Yüzüstü yere yatırıp

Elinden, ayağından gerdiler.

Başında bir tel saç bırakmayıp

Alnında hiç kaş bırakmayıp

Cımbız ile yoldular.

Padişahın buyurduğu

Emrini yerine getirdiler.

Saçının hepsi yolunup

Eski halinden eser kalmayıp

Elbiselerinin hepsi yırtılıp

Öbek öbek kan akıp

Apak etini kamçı dilmiş

Parça parça kesilip.

Kesilen vücudundaki yaradan

Damla damla kan akıp

İki elini zincirleyip

Demir ile bağladılar

Ortalarına alıp on cellat

Çukura doğru sürüklediler.

Salınıveren bu güzel

Oşentip şoru kaynadı.

Eki cakka caldırıp

Ottoy közü caynadı.

Celkayıp celdetterdin
aydoosunda bara catıp özünçö
muunu boşop, Bayışka koştoşup
aytkanı:

"Çın caratsañ kудayım,

Ne saldıñ, başka ubayım.

Mından artık azapka

Dagı salsañ çıdayın.

Asılıp turgan calgızdın,

Amandığın surayın,

Acal cetip ölbösö,

Akırı menin cubayım.

Handığımda turbadım,

Kantemin arman eki kün,

Kaarına kalıp atamdın

Kan cuttum go men bugün.

Cazıksızdan men barıp,

Cay kılambı or tübün,

Kabar bilbey ugulbay,

Böyle felakete uğradı.

İki tarafına hüzünle bakıp

Gözünden ateşler çıktı.

Celkayıp, cellatların önünde
yürümeye çalışıp, gücü kalmayıp
Bayış'a şöyle veda eder:

Gerçek yaratıcıysan Allah'ım

Başımı niye derde soktun.

Bundan büyük dertlere

Salsan da katlanırım.

Asılacak zavallının

Hatırını sorayım

Ecel gelip ölmezse

Nihayet benim sevdiğim.

Hanlığımda kalmadım

Yazık, iki gün bile ne yapayım?

Babamın gazabına uğradım

Kan içtim sanki bugün.

Günahım yokken ben gidip

Çukuru ev edineyim?

Haber alınmaz, duyulmaz

Kaldıñ go eki muñduu ün.

Unutular bekensiñ,

Uşu korduk tartkan kün.

Eki kolun çincırlap,

[260]

Baylanuu eki sanında

Sözüñdü kanıp ukpadım,

Tiliñdin aman barında,

Eç bolboso eki kün

Bolbodum senin canıñda.

Karkıldatıp süyrötüp,

Kıraan kuştay talpıntıp,

Kara taanday kıtayga

Kayratıñdı artılıp,

Katuu boroon çapkınday,

Duşmanıñdı çarpılıp,

Turganıñdı körbödüm.

Tirüü bolup aralap,

Kırganıñdı körbödüm.

Tübölökkö baş koşup

Cırgalıñdı körbödüm,

İki dertli ses, kaldınız işte.

Unutacak mısınız?

Şu cefakar günleri.

İki elini zincirleyip

Bağlanmış iki kalçada

Sözüne kanıp inanmadım

Dilin söyler iken

Hiç olmasa iki gün

Senin yanında olmadım.

Böğürtüp sürükletip

Çevik kuş gibi çırpındırıp

Karınca sürüsü gibi Kıtaya

Gücünü cesaretini gösterip

Fırtınaya tutulmuş gibi

Düşmanımı yere vurup

Durduğunu görmedim.

Sağ olup da dolaşıp

Öldürdüğünü görmedim.

Aynı yastığa baş koyup

Sefanı sürmedim

Orgo salsa alparıp,
Oşol go oksuz ölgönüm.
Aman turup bayloodon
Acıratıp albadım,
Ömürlükkö baş koşup,
Öz eliñe barbadım.
Ölüp ketsem özöktön,
Üzülböyt uşul armanım.
Armanduu ketet ekenbiz,
Aydalıp barıp men ölüp,
Asılıp dardan sen ölüp,
Azap aydap şor tarttı,
Acaldın küçün körölük.
Alasası can bolso,
Amalsızdan könölük.
Can kıynalıp cürgönçö,
Carık düynö kurusun,
Caş ömürdü tögölük.
Azaptın tuzu çakırıp,
Acaldın küçü karmadı,
Tappaybız go calgızım,

Götürüp çukura koysalar
Bu, öldüm demektir.
Sağ kalıp esirlikten
Alıp kurtaramadım
Ömür boyu birlikte olup
Memleketine gitmedim.
Ölüp gitsem bu dertten
Geçmeyecek hevesim.
Gözü açık gideceğiz
Sürükleniverip, ben ölüp
Darağacında asılıp sen ölüp
Azap sürüdü, felaket geldi
Ecelin gücünü görelim.
Alacağı can ise
Yapacak şey yok, alışalım.
Can eziyet çekeceğine
Dibi delik dünya kahrolsun
Genç ömrümüzü bırakalım.
Azabın büyüğü çağırıp
Ecelin gücü yakaladı
Bulamayız bir tanem

Ölümdön kalar arganı,
Koldon keler iş emes,
Kudaydın başka salganı.
Amanat calgan düynögö
Adam bolup kelgen men,
Ölüü emes, tirüü emes,
Ölgöndördün biri emes,
Aylanayın calgızım,

[261]

Orto coldo kaldıñ sen.
Eköbüzgö kanday sın,
Özgö calgan ölüm çın,
Ölüp ketseñ calgızım,
Coldoş bolsun ıymanıñ.
Kazıluu orgo dayınsız,
Aydalıp bara catamın,
İşi ilgeri bolbosun,
Han Sıyadat atamdın.
Kaza cetip kün bütsö,
Karañğı ordo ölörmün,
Kabil bolso tilegim,

Ölmemenin çaresini
Elden gelecek iş değıl
Allah'ın bize yazdığı.
Emanet yalan dünyaya
İnsan olup gelen ben
Ölü değıl, diri değıl
Ölenlerden biri değıl
Kurban olayım bir tanem

Ara yolda kaldın sen.
İkimize nasıl bir imtihan
Her şey yalan, ölüm gerçek
Ölüverirsen bir tanem
Yoldaşın olsun imanın.
Kazılı çukura habersiz
Sürüklenip gidiyorum
İşi yolunda gitmesin
Han Sıyadat babamın.
Ecel gelip vade bitse
Karanlık çukurda ölürüm
Kabul olursa dileğim

Kayta aylanıp körörmün.
Tirüü bolsok köp catat,
İçer suu menen körör kün.
Tirüü körsöm arman cok,
Kutulup kelip közüñdü,
Kabattangan caradan
Ayıktırsam özüñdü.
Kadimkidey cetilip,
Duşmanga salsañ seziñdi.
Tagdırdın cazgan işine
Kaygırbay kayrat kılayın,
Atamdın kılğan kordugu,
Amalım barbı çıdayın.
Ölmöyünçö özümö
Özüm kayrat berbesem,
Biröö kayrat berebi,
Başınan zalim Sıyadat,
Balam ele debedi.
Başka tüşkön azaptı,
Kaygı kapa ceñebi.
Atamdın kılğan işi bul,

Geri dönüp görürüm.
Sağ kalırsak çoktur
İçecek suyum ile göreceğim gün.
Sağ göreyim, başka arzum yok
Kurtuluverip gözündeki
Tabakalaşmış yaradan
İyileştirirsem seni.
Eski haline gelip
Düşmana salsan gazabını.
Allah'ın yazdığına
Tasalanmayıp dayanayım
Babamın yaptığı eziyete
Yapacağım var mı, katlanayım.
Ölmeyince kendime
Kendim gayret vermesem
Başkası gayret verir mi
Ta baştan zalim Sıyadat
Yavrumdur demedi
Başıma gelen azabı
Kaygı keder yener mi?
Babamın yaptığı iş bu

Andan başka duşmanım,

Alımdı surap kelebi."

Celkayıp kayta kayrat kılıp, kabagın cazıp, katkıp külüp aydoodo bara catat. Sıyadat han oylonup: "Bul kızım akılıma akıl koşkon, duşmanımdı tuura tozgon, tagımdı mingen, işimdin iretip bilgen kız ele. Bul kızımın barında içkenim bal menen şeker ele. Celkayıptı emne üçün kıynadım beker ele, çın aytabı, ce körö albastık menen buzup aytabı, balkim körö albagan buzukunun tili menen men kızımın kadırın kaltırıp, böödö [262] caman iş kıldım go" dep akıl kıldı. "Akırı Celkayıptı alıp kel mında, baatırdı darga askanın körüp tursun" dep kızın kayta aldırdı.

Kalkının baarın çoğultup turup Bayıştı darga tarttı. Bayış balban, karuu küç bar, oşonduktan küçü kötördü da ölbödü. Üç kurdıy tarttı, eç kaday ölbödü, oşondo Sıyadat han eline, el içinde begine "kantip öltürüü kerek" dep keñeş salıp cana korkup aytkan sözü:

"Kalıñ kıtay köp elim,

Körgönüñ barbı mındaydı,

Ondan başka duşmanım

Gelir halimi sorar mı?"

Celkayıp tekrar gayret edip, gözlerini açar, kahkahayla gülüp gruba katılır. Sıyadat han düşünüp: "Bu kızım aklıma akıl ekleyen, duşmanımı bozguna uğratan, tahtıma oturan, işlerimi düzenleyen kız idi. Kızım yanımdayken yiyip içtiğim şeker-bal idi. Celkayıp'a niçin boş yere eziyet ettim, doğru mu söyler, yoksa kininden mi yalan söyler mi? Belki de göremediğim bozguncunun sözü ile kızımın itibarını hiçe sayıp haksız yere kötülük yaptım" deyip düşünür. "İyisi mi Celkayıp'ı buraya getir, yiğitin darağacında asıldığını görsün" deyip kızını geri getirir.

Bütün halkını toplayıverip Bayış'ı darağacına çektirir. Bayış pehlivan, kuvvetli olduğu için gücü tükenip ölmez. Üç defa çekerler, hiç ölmez. O zaman Sıyadat han milletine, ülkedeki beylerine "nasıl öldürmek gerekir" deyip akıl danışır ve korkarak şöyle söyler:

"Kalabalık Kıtay, bütün milletim

Gördünüz mü olanları

Ömürünçö cança da
Ölbös eme turbaybı!
Sen kimsiñ dep oşonun
Özünön bir ooz suraylı,
Üç tarttı darga asıp,
Ce ölbögönü kудaybı,
Asıp catsa ölböskö,
Adam uulu çıdaybı.
Ak-Kürgündün çetinde,
Kolgo tüşkön kezinde,
Kolomoluu kalıñ kol,
Kıynap turgan betinde,
Koşo cürgön koşundar,
Bardır senin esiñde.
Koluna zoolu saldırıp,
Zımırata baylattım,
Köpçülökkö sabatıp,
Közünön otun caynattım.
Kereli keçke kıynatıp,
Ketirem dedim kayratın,
Tübündö sendik bolom dep,

Ömrünce pataklansa da
Ölmeyecek galiba
Sen kimsin diye şunun
Ağzını bir arayalım
Üç kez darağacına asılıp
Ölmemesinin sebebi Allah mı
Asılıverse ölmemeye
İnsanoğlu dayanabilir mi?
Ak-Kürgün sınırında
Tutsak düştüğü sırada
Hadsiz hesapsız askere
Acı çektirmiş önünde
Koşuveren askerler
Vardır senin aklında.
Eline kelepçe taktırıp
Sürükletip bağlattım
Çok insana dövdürüp
Gözlerinden ateş çıkarttım
Akşama kadar azap çektirip
Gücünü yok edeyim dedim
Sonunda senin gibi olayım deyip

Küçötöt külüp aybatın,
Körüp turduk baarımız,
Küçü menen kayratın.
Külö bagıp cayrañdayt,
Küçünö çirep ayanbayt.
Kancarlap kabat sayganda,
Kara kanın cayganda,
Şamşarlar sanın tilgende,
Kıynoo salıp kıtaylar
Tuş-tuşunan kirgende
Çıdabay turgan kez ele
Mından başka eç bende.

[263]

Oşondogu caranın
Baarısı turat boyunda,
Darga tartsam ölbödü,
Ölböyt deymin oyumda.
Suuga salsam akpasa,
Kamasam üygö batpasa,
Örtkö salsa küybösö,
Mıltıktın ogu tiybesse,

Daha da heybetlenip güldü
Görüverdik hepimiz
Gücünü, kuvvetini.
Gülmekten katılıyor
Gücünü kesmiyor, acımıyor.
Defalarca hançer sapladığında
Kızıl kanı yayıldığında
Kılıçlar kalçasını dildiğinde
Eziyet verip Kıtaylar
Her taraftan saldırdığında
Dayanamaz idi
Bundan başka hiç kimse.

O zamanki yaralarının
Hepsi duruyor vücudunda
Darağacına çektiysem de ölmedi
Ölmez diyorum aklımca.
Suya atsam akmazsa
Eve hapsetsem batmazsa
Ateşe atsam yanmazsa
Yayın oku ilmezse

Özü kırçın çaş bolso,
Ölböskö murun maş bolso,
Caranı cara debegen,
Bar müçösü alp bolso,
Tüpkö cetet emespi,
Tirüü bolup küç tolso,
Öltürüügö uşunun
Aylasın kanday tababız?
Ce cerge tirüü kömüügö
Cetebi bizdin çamabız.
Öltürbösök ebin taap,
Bir kordukka kalabız,
Akılıñ toluk kösömdör,
Aytuuga eptüü çeçender,
Künü-tünü keñeşip,
Öltürüügö erteñ kel.
Aman koyboy uşunun
Aylasın tapkın kalıñ el!"
Dep Sıyadat turganda,
Eski vazir kösümü,
Ebin tapçu çeçeni,

Kendi genç, delikanlı ise
Ölmemeye azmetmiş ise
Yaraya yara dememiş
Her tarafı alp ise
Kökümüzü kurutur değil mi
Sağ olup gücünü toplasa
Öldürmek için onu
Nasıl çare buluruz?
Ya da yere diri diri gömmeye
Yeter mi bizim gücümüz.
Öldürmesek de hakkından gelip
Bir felakete uğrarız
Akıllı, ileri gelenler
Ağzı laf yapan "çeçen"ler
Gece-gündüz görüşüp
Öldürmeye yarın gelin.
Sağ koymayıp şunun
Çaresini bulun, milletim"
Deyip durduğunda Sıyadat
Eski veziri, ileri gelenleri
Çaresini bulacak "çeçen"leri

"Han Sıyadat söz bayka,
Caktırbasañ baş çayka,
Tereñ akıl oylonup,
Bul aytkaniñ eñ payda,
At çabuuçu koodoy dep,
Kekirtektin çoñdugu,
Tegirmendin noodoy dep.
Altı ayçılık coldorgo
Altı kündö kelet deyt,
Alışsam degen döölördün,
Azabın aştay beret deyt.
Ceti san koşun bolso da,
Ceke cürüp ceñet deyt.
Murdu toonun señirdey,
Çımır eti katuu deyt,
Çıñap koygon temirdey.

[264]

Çın bolso Arğın balbanıñ,
Kayda cüröt körünböy.
Aldırıp kelgin bar bolso,
Altı şaar kalaanın,

"Han Sıyadat sözüümüzü dinle
Beğenmezsen başını salla
Derin derin düşünüp
Bu söylediğin en iyisi
At biner, sel gibi deyip
Gırtlığının büyüklüğü
Değirmenin oluğu gibi deyip.
Altı aylık yollara
Altı günde gelir derler
Öldürsem diyen devlerin
Aş verir gibi eziyet verir derler.
Yedi tane ordun olsa da
Ayrı ayrı yener derler.
Burnu dağ yamacı gibi
Eti sıkı, sert derler
Sağlam yapılmış demir gibi.

Doğru ise Arğın pehlivanın
Nerededir, görünmüyor.
Getirtiverin sağ ise
Altı Şaar kalesinin

Ar k nd  bir maal tamagın
İçip, cese toybogon,
Karagay, kayıñ cıgaçtı,
Bulkup-culkup oynogon,
Alışa kelgen kezinde
Alptı, d on  koybogon.
Acal cetip  lb s m,
Cıgılbaym dep oylogon.
Alptı k rs  alcıtkan,
Alışkandar kan cutkan.
Uguşumda neçendi
Asmandı karay ırıtkan,
Cıgılıp  ls  ubal cok,
Caraluu bolgon baladan.
D o karmasa d o r tk n,
Cindi emedey c o l tk n,
Kaarlanıp karmasa,
Kara taştı talkalap,
Korgoşunday eritken.
Han Sıyadat kup deseñ,
Karılık kılıp aytam men,

Bir  g n yiyeceğini her gün
Yiyip içse doymamış
"Karagay", kayın ağaçlarını
Koparıp da oynamış
Savaşa tutuştuğunda
Yiğitleri, devleri sağ koymamış.
Ecel gelip de  lmezsem
Yıkılmam deyip düşünmüş.
Yiğidi görse yanılmış
Savaşanlar kan kusmuş.
Duyduğuma göre nicelerini
Göğe doğru fırlatmış
Düşüp ölse vebali olmaz
Yaralanmış bir çocuktan.
Dev yakalasa sayıklatmış
Cini insan gibi şaşırtmış
Hiddetlenip tutuverse
Kara taşı ufalayıp
Kurşun gibi eritmiş.
Han Sıyadat, olur dersin
Aksakallık edip söyleyeyim

Balanı çeçip koyo ber,
Çincir menen kişenden,
Baatır çıgar bu dağı
Baktısına işengen.
Kalktın baarı kubanıp,
Katarlanıp turalık,
Kızıgına batışsın,
Katın, bala kuralıp.
Bir tamaşa körölü,
Kimisi munun mıktı eken,
Karmaşkanda önörü,
Kacaşıp körsö bir kızık,
Kırgız, kıtay döölörü.
Han Sıyadat balanın
Çincirin çeçip koyo ber,
Argın menen balanın,
Kimisi baatır, kimi er,
Kimisi colbors, kimi şer,
Kabılan şerdey kayratın,
Karmaşkanda bilişer.

Çocuğu çözüp salıver
Zincir ile köstekten
Bahadır mutlaka bu
Talihine güvenen.
Halkın hepsi sevinip
Sıralanıp duralım
Zevklerine baksınlar
Kadın, çocuk toplanıp.
Bir eğlence görelim
Hangisi usta imiş
Savaştıklarında hünerleri
Azıcık eğlence görse
Kırgız, Kıtay devlerinin.
Han Sıyadat, çocuğun
Zincirini çözüver
Argın ile çocuğun
Biri bahadır, biri yiğit
Biri kaplan, biri aslan
Aslanla kaplanın kuvveti
Tutuştıklarında anlaşılır.

[265]

Körüp turup çoñ balban
Köpölöktöy balanı,
Köbüktönüp koyulgan,
Bütön boydo caranı.
Bürdüü çınar terektey,
Dep ukkanın karaanı.
Bul eköönü bet kılıp,
Bir kumardan kanalı.
Bir baladan cıgılıp,
Ölsö meyli aramı.
Ar kününö içkeni
Altı şaardın tamağı,
Açkıtırıp tütüngö
Tiyip catat zalalı.
Hanım özüñ menen bir barıp,
Ayaz baatır anda ölgön,
Ayban kursak, alp müçö,
Adamdın baarın tügötüp,
Apırılıp cürgönçö,
Agası Argın mında ölsün,
Alışıp ölsö baladan

Görüverip koca pehlivan
Ufacık-güçsüz çocuğu
Köpüklenip koyulaşmış
Bütün vücudundaki yara.
Taze çınar, kavak gibi
Diye duyulmuş gövdesi.
Bu ikisini kapıştırıp
Eğlenceye doyalım.
Bir belaya uğrayıp
Ölmeye hevesli kafiri.
Her gün yiyip içtiği
Altı Şaar'ın yemeği
Aç bırakıp her evi
Dokunur durmakta zararı.
Hanım, sizinle beraber gidip
Ayaz bahadır oracıkta ölmüş
Hayvan kursaklı, yiğit vücutlu
İnsanların hepsini tüketip
Apıl apıl yürüyene kadar
Ağabeyi Argın burada ölsün
Çocukla savaşıp ölürse

Oşol aybanıñdı kim kömsün"

dep vazir sözün bütürdü. Sıyadat, Argın balbandı unutup kalğan eken. Vazir aytkandan kiyin estep: "ıras aytat, "karının kebin kapka sakta, ölügün apta sakta" degendey, Ayazdı anda öltürdü, neçen kabat cara menen darga üç tartsa da ölbödü. Emi oşo çoñ balban bolboso, andan başkadan ölbösü közğö köründü, men özüm karmaşar elem, birok mayıp bolup kalamınbı, ce uşunçalık elinen bir kırgızdın çımçıktay balasın öltürüügö bir kişi tabılbay, Sıyadat özü karmaşıp öltürüp dep caman attı bolombu. Oşol çoñ balban öltürsün, çoñ balban kelgençe munun tilin bilgen Celkayıp bağıp tursun" dep Sıyadat han cardık kıldı da, çoñ balganga kişi ciberdi. Köpçülük el taradı. Oşondo Celkayıp Bayıştın kolunan karmap, moynunan kuçaktap, köz caşı burçaktap, özünün canınan artık körüp, aşık bolup Bayıştı karay aytkan sözü:

"Maksatım bar başında

Bar tilegim bugün dö,

Bu yiğidinizi kim gömsün."

deyip vezir sözünü bitirir. Sıyadat, Argın pehlivanı unutmuş imiş. Vezir söyledikten sonra düşünüp: "doğru söylüyor, -ihtiyarın sözünü hayda sakla ölününkünü vayda sakladedikleri gibi Ayaz'ı o anda öldürdü, bunca yaraları ile üç defa darağacına çektimse de ölmedi. Şimdi bu büyük pehlivan olmasa ondan başkası tarafından öldürüleceği belli oldu. Aslında ben kendim tutuşacak idim. Acaba sakatlanayım mı yoksa böyle büyük bir milletten Kırgız'ın zavallı bir çocuğunu öldürmeye bir kişi bile bulunmaz, Sıyadat kendi tutuşup öldürmüş diye kötü nam mı salayım. Şu büyük pehlivan öldürsün, büyük pehlivan gelene kadar da bunun dilini bilen Celkayıp bakadursun" diyerek Sıyadat han buyruk verir ve büyük pehlivana haberci gönderir. Kalabalık halk dağılır. O zaman Celkayıp, Bayış'ın elinden tutup, boynuna sarılıp, gözyaşı sel gibi akıp, onu canından daha önemli görüp aşık olur ve Bayış'a bakarak şöyle söyler:

"Bütün emelim sensin

Tüm dileklerim bugün dö

Bayış baatır sen üçün,
Çın kelse Argın çoñ balban,
Senin çıgar bar küçüñ.

[266]

Taalayıma tuş keldiñ,
Aylanayın calgızım,
Baatır kırgız eli dep,
Özüñ öñdüü begi dep,
Menin da küçtüü namısım,
Vazirdin turup atama
Aytkanınan baarı çın,
Al çoñ balban tügötkön,
Alp menen döönün çabıtın.
Okşoş emes adamga,
Turpatı tuura kamanga,
Bir körgömün çaşımnda,
Kiygeni tük çak kelbeyt,
Tebetey cok başında.
Tegerektep miñ san el,
Tañırkap turgan kaşında,
Tulku boyun karasañ,

Yiğit Bayış senin için
Gelirse koca Argın pehlivan
Çıkacak demektir canın.

Kaderime yazıldın
Kurban olayım bir tanem
Bahadır Kırgız milleti deyip
Kendin gibi beyleri deyip
Benim de sağlamdır şerefim
Vezirin kalkıp da babama
Söylediklerinin hepsi doğru
O koca pehlivan bitirmiş
Yiğit ile devlerin saldırmasını
Benzemez hiç insana
Şekli aynen domuz gibi
Bir kez görmüştüm çocukluğumda
Giydiği hiç yakışmaz
Kalpağı yok başında.
Çevreleyip bin kadar insan
Hayretle durmuş karşısında
Boyuna posuna baksan

Tüptüü çınar terektey,
Murduunun eki tanoosu,
Bozo salçu çelektey.
Altı şaar kalkının,
Ar kündö bir maal tamagın
Aralap içse toybogon.
Aylanayın calgızım,
Al adatın karagın.
Baarisinan başı çoñ,
Kırk kulaktuu kazanday,
Körgöndö korkup köp adam
Cıgılıp ketet basalbay.
Kulağı tündük caagınday,
Közü kızıl calınday,
Neçen döölör, neçen alp,
Kalgan emes bağınbay,
Al ataktuu Argın balbanbın
Sölökötü mamınday.
Ömürünçö kelatat,
Adamzattan ceñilbey,
Sıyadat handın balbanı

Köklü çınar, kavak gibi
Burnunun iki deliği
Boza konan fıçı gibi
Altı Şaar halkının
Her gün bir öğünlük yemeğini
Dolaşıp yese doymamış.
Kurban olayım bir tanem
Şu görünüşüne bir bak.
Başı herkesten büyük
Kırk kulaklı kazan gibi
Görünce korkup çoğu insan
Yürüyemeden yıkılıverir.
Kulağı "tündük"ün kayışları gibi
Gözü kızıl alev gibi
Nice devler, nice yiğitler
Boyun eğmeyen kalmamış
Böyle namlı Argın pehlivanın
Görünüşü "mamı" gibi
Ömür boyu gücü yeter
İnsanoğluna yenilmez
Sıyadat hanın pehlivanı

Cıgılıp kaldı dedirbey.

Özü oroy doñuzdan,

Öñü kara koñuzdan,

Özüñ anda öltürgön,

Ayaz menen bir tuugan.

Basıp ketken cerinen,

At çapkanday çañ çıkkan,

[267]

Çertip ketken adamdan,

Ok tiygendey kan çıkkan,

Adam menen coolaşa,

Anı arzan köröt çımçıktan.

Ayaz menen Argınga

Adam bolboyt unçukkan.

Kırılışar coo bolso,

Kıtaydın kolun baştağan,

Kılımda anday balban cok,

Kırınga küçün maştağan,

Karşı kelse döölördü

Kamanday çalıp taştağan.

Katarlangan toolordo,

Yıkılıverdi dedirmez.

Kendi daha yapılı domuzdan

Benzi daha kara "konguz"dan

Senin o anda öldürür

Ayaz ile öz kardeş.

Basıverdiği yerden

At binilmiş gibi toz çıkmış

Fiske vurduğu insandan

Ok saplanmış gibi kan çıkmış

İnsan ile düşman olsa

Onu yutulacak lokma görür.

Ayaz ile Argın'a

Ses çıkaramaz hiç kimse.

Savaşacak düşman olsa

Kıtay askerleri dahil

Dünyada onun gibi pehlivan yok

Savaşta gücünü dener

Karşısından gelen devleri

Domuz gibi taşa çalar.

Sıralanan dağlarda

Kalama biyik zoolordo,
Beli cok basıp aşpagan,
Çoñ dariya Kubanı
Çoñ kulak suuça körbögön.
Karmaşkan alp döölördön,
Kalgan emes ölbögön,
Kurgurum sendey neçendi
Kulaalıça körbögön.
Kubankerdin dariyasın
Kulaç urbay keçüüçü,
Başka kiymin türünüp,
Butun arañ çeçüüçü,
Argındı tuurap keçkender,
Akkan boydon ketüüçü.
Karagay, kayıñ, terekti
Bulkup-culkup oynogon,
Düynödö aga eç adam
Teñelbeyt dep oylogon,
Kapçıgı çıga kampıyıp,
Ömürünçö toybogon,
Kıtaydın Argın balbanı,

Dümdüz, yüksek kayalıklarda
Basıp geçmediği bel yok
Büyük ırmak "Kuba"yı
Arktaki su kadar görmemiş.
Tutuştığı alp devlerden
Ölmeyen hiç kalmamış
Kahrolası senin gibi nicesini
Ala doğan gibi görmemiş.
Kubanker ırmağını
Kulaç atmadan geçermiş
Elbiselerini yukarı sıvayıp
Ayaklarının zorla çözermiş
Argın'ı taklit edip geçenler
Canlarından olurmuş.
Karagay, kayın, kavağı
Eğip, kırıp oynarmış
Dünyada hiç kimse ona
Denk olamaz diye düşünürmüş
Karnı giderek büyüyüp
Ömrünce hiç doymamış
Kıtay'ın Argın pehlivanının

Soo kalbagan alganı,

Aylanayın calgızım,

Körgöndün bolboyt calganı,

Başkası bolso bir ese,

Tügötöt uşul argamı.

Karaanıñ körsöñ caltanbay,

Baatır Bayış kayrat kıl,

Başı eköo deysiñbi,

[268]

Baktı tilep aybat kıl,

Aylanayın calgızım,

Menin aytar sözüüm mına bul.

Caş balapan, caş cürök

Caradar bolgon uruşta.

Kalmaktar kaçsa düñgüröp,

Caşı cetip karıgan,

Al ölorün kim bilet,

Atam padişa Sıyadat,

Dağı ölorün kim bilet,

Calınayın calgızım,

Amanıñdı men tilep.

Sağ kalmamış vurdığu

Kurban olayım bir tanem

Görünenin olmaz yalanı

Başkası olsa neyse

İşte bu, tüketir gücümü

Karaltısını görürsen korkma

Yiğit Bayış gücünü topla

İki başlı desen de olur

Baht dileyip dik dur

Kurban olayım bir tanem

Benim diyeceğim bunlar.

Delikanlı, korkusuz

Yaralanmış savaşta.

Kalmuklar topluca kaçmış

Yaşı gelip ihtiyarlamış

Onun öleceğini kim bilir

Babam Sıyadat padişahın

Da öleceğini kimse bilmez

Yalvarıyorum bir tanem

Esenliğini dileyip.

Caratıñdan ayarlap,
Caştık kılıp caltanba,
Caltançu bolsoñ çaktırdıñ,
Zaar tildüü cılanga,
Menden başka cakşı aytar
Mederiñ barbı arkañda.
Cigit kezde oolugup,
Cürgöndür küçkö caş bolup,
Cetimişte Argındın
Tilegi katkan taş bolup,
Bir kудaydan tileyin,
Calgızım saga den sooluk.
Kудaydın küçü çın bolso,
Caşka tilek berbeybi?
Caş içinde calgızga,
Başka tilek berbeybi?
Baktılıunun tilegi,
Baarı kabıl kelbeybi?
Andan körö calgızım,
Aldadan tilek tilegin,
Altımış kalmak bettese,

Yaraların yüzünden yavaşılayıp
Toyluk edip çekinme
Korkacak olursan sokturdun demek
Dili zehirli yılana
Benden başka iyi söyleyecek
Yardımcın var mı arkanda.
Yiğit hemen sinirlenip
Zorda kalan toyluk yapar
Yetmişindeki Argın'ın
Dileği kaskatı taş olup
Bir tek Allah'tan dileyeyim
Bir tanem sana sağlık-sıhhat.
Allah'ın gücü gerçek ise
Gence dileğini vermez mi?
Gözü yaşlı, zavallıya
Başka dilek vermez mi?
Bahtlı olanın dileğinin
Hepsi kabul olmaz mı?
İş bu yüzden bir tanem
Allah'tan dilek dile
Altmış Kalmuk karşına gelse

Aybınbasın cürögün,
Alda kaday kün bolot,
Aybıkbay küçtü ürögün."
Tilegin tilep Celkayıp,
Kayrat berip basıldı,
Kabagın cazıp Bayıştın,
Kapaluu köñülü açıldı.
"Aylanayın calgızım,
Can amanat ölümdö,
Canagı menin sözümdü
Cakşıláp sakta köñülgö.
Canagı balban kelgende,

[269]

Caltanıp caşık körünbö.
Duşmandardın közünö,
Tootpoy körün çıñdanıp,
Tolup catkan kolduuday
Külüp turmak kubanıp.
Uy tügündöy kıtayda
Eköübüz calgız ekenbiz.
Tilekteşip turalık

Titremesin yüreğın
Her ne olursa olsun
Çekinme, gücünü göster"
Dileğini dileyip Celkayıp
Gayret verip sustu
İçini rahatlatıp Bayış'ın
Dertli yüreği ferahladı.
"Kurban olayım bir tanem
Canımız emanet ölüme
Benim deminki sözümü
İyice sakla gönlünde.
Anlattığım pehlivan geldiğinde
Korkup naçar görünme.
Düşmanların gözüne
Mezarı düşünme, gerilip de
Doluşan cinler gibi
Gülüp şöyle dursun, sevinip.
Karınca sürüsü gibi Kıtayda
İkimiz de yalnızmısz.
İkimiz de dileyelim

Türüñdü bursañ çıñdanıp,

Cıgılsın balban kulanıp."

Celkayıp Bayış baatırğa katuu kayrat berip, Arğın balbandın cayın tüşündürüp turdu. Añgıça kalıñ el udurgup, uygu-tuygu bolup kaldı. Aşıgıp, arkası şaşılıp dübüröşüp kaldı. Oşondo Arğın balbandın kele catkan ubaktısı eken. Bayış baatır balbandın karaanın körüp, kabagın cazıp, kayrat kılıp katkırıp külüp, cakşı tilek menen cagaldanıp, oşondo aytkan sözü:

"Kayrat berip kurçutup,

Ak bolottoy bülödüñ,

Senin aytkan sözüñö,

Kurçudu bolot cürögüm,

Bala ekenden ber cakka

Kaytkan emes tilegim.

Tilegimdi tilegen,

Kayrat berip sürögön,

Aylanayın Celkayıp,

Bilindi senin zeregiñ.

Tuulgandan berkimden

Duruşunu değıştirsen dik durup

Yıkılsın pehlivan, gebersin"

Celkayıp, yiğit Bayış'a moral verip, Arğın pehlivanın gücünü anlatıverir. O sırada toplanan kalabalık arasında bir kargaşa meydana gelir. Birden kalabalığın arka tarafından bir gürültü kopar. Böylece Arğın pehlivanın geldiği anlaşılır. Yiğit Bayış, pehlivanın karaltısını görüp, içi rahatlar. Gücünü toplayıp kakhahayla gülerek dileğini içinden geçirir ve kurumlanarak şöyle söyler:

"Gayret verip güçlendirip

Ak çelik gibi biledin

Senin söylediğin sözle

Cesaretlendi çelik yüreğime

Çocukluktan bu yana

Geri çevrilmez dileğim.

Dileğimi dileyen

Güç verip sürükleyen

Kurban olduğum Celkayıp

Anlaşıldı kabiliyetin

Doğduğumdan bu tarafa

Tuyup tur aytıp bereyin"

dep Bayış bardık körgön-bilgenin,
balalık çağınan berki kılğan
baatırlığın, ata cönün, kantip bul
kordukka tuş bolgonun baştan ayak
aytıp berdi.

Oşondo Arğın baatır menen
küröşö turgandıgın kayrattanıp
aytkanı:

"Ceti ölüp cerde kalsam da,

Cetimiş caşka barsam da,

Cer tayanbaym çalıñdan.

Cetkende çaldı öltürsöm,

Cergelüü kıtay kalıñ kol,

Ümütün üzör canına.

On beşimden attanıp,

On altıga kelgen caş,

[270]

Ömürün içinde

Nelerdi körböyt altın baş.

On altıda balamın,

Kapalık cok çarkıldap,

Cazılat menin kabagım.

Duyuver, söyleyivereyim"

deyip Bayış bütün yaşadıklarını
çocukluğundan beri yaptığı
yiğitlikleri, soyunu-sopunu bu azaba
nasıl düştüğünü baştan sonra
anlatıverir.

O zaman Arğın bahadır ile
güreşivermek için güç toplayıp şöyle
söyler:

"Yedi kere ölüp yerde kalsam da

Yetmiş yaşıma varsam da

Korkmuyorum ihtiyarınızdandan

Yettiğimde ihtiyarı öldürsem

Büyük Kıtay, kalabalık askeri

Umudunu kesecek canından.

On beşimi bitirip

On altıya gelen yaşım

Bütün ömrüm boyunca

Neleri görmez ki bu baş

On altısında çocuğum

Derdim yok pırıl pırıl

Keyfim yerinde benim.

Acal çirkin cetpese,
Cetken cerde çalamın,
İlinse butum çalıñdı
Çalkasınan çabamın"

dep, Bayış baatır sözün bütürdü.
Ayarday basıp Ayazdın kunun
kuumak üçün Argın balban kelip
Bayış menen küröşkön ceri:

Oroyu suuk adamdan
Opsuz balban caralğan,
Oozunan çıkkın tinoosu,
Cöö tumanday taralğan,
Ayardap turat er Bayış
Ozunup çeñgel salardan.
Buulugup keldi çoñ balban,
Butu buura belindey,
Koldorunun bulçuñu,
Kara çoyun temirdey,
Bütökön boydun sınbatı
Toonun uçku señirdey.
Kelatışı çın eken,
Eç bir coodon ceñilbey,

Kahrolası ecel gelmezse
Tuttuğum yerde vururum
Yetişirse ayağım ihtiyara
Sırtüstü yuvarlarım"

deyip Bayış sözünü bitirir. Argın
pehlivan yavaşça yürüyüp Ayaz'ın
öcünü almak için gelip Bayış ile
güreşir:

Kaba, kof bir insandan
Yenilmez pehlivan yaratılmış
Ağzından çıkan buğusu
Alçak bulutlar gibi dağılmış
Yavaşlayıverir er Bayış
Atılıp pençe atmaktan.
Çabucak geldi koca pehlivan
Ayağı buğra beli gibi
Kollarının kasları
Halis dökme demir gibi
Vücudunun biçimi
Dağın sivri burnu gibi.
Denilenler gerçek imiş
Hiçbir düşmana yenilmez

At kötörböy Argındı,
Ömürünçö cöö bolgon,
Kalıñ kıtay içinde,
Karuusu toluk döö bolgon.
Karıgança cöö cürüp,
Karuusu ketip cogolgon.
Oozunda tişi tük kalbay,
Bileginde küç kalbay,
Karılıgı cetişken
Kamgak türdüü uçkanday.
Çakırıp alıp Sıyadat,
Çarçagança süylödü,
Kuruşup cürgön kumarı,
Tarkagança süylödü.
Süylögön sözü mına emi:
"Er eleñ Argın kayrattuu,
İniñ Ayaz baatırdın
Bügündön baştap kunun kuu,

[271]

Baarın kırğan balban bu.
Kırğızdan kelgen balada,

At taşıyamadığınan Argın'ı
Ömür boyu yaya yürümüş
Kalabalık Kıtay içinde
Güçlü kuvvetli dev imiş.
Yaşlanana kadar yaya yürüyüp
Gücü kalmayıp tükenmiş.
Ağzında tek diş kalmamış
Bileğinde güç kalmamış
İhtiyarlığı gelmiş
"Kamgak" uçar gibi çabucak
Çağırırıp Sıyadat
Yorulana kadar söyledi
Coşkusu kalmamış
Tükenmiş gibi söyledi.
Söylediği sözü bu şimdi:
"Güçlü yiğit idin Argın,
Kardeşin Ayaz bahadırın
Öcünü almaya bugün başla

Hepsini öldüren yiğit bu.
Kırğız'dan gelen çocukta

Ayazdın alar kunu bar.
Men Sıyadat hanıñdın
Ketkisiz içte muñu bar,
Ayazdı uşul öltürgön,
Anıgın menden ugup al.
Karılıkka ceñdirbey,
Aytkanıma kulak sal,
Ebiñ ketip kaçkanda,
Cıgılıp kalba alsız çal
Cığıp alsañ çunaktı
Boorun carıp, ötün al.
Kancar kesip, ok teşken,
Tetigi tulku boydo caranı,
Turuşun kör balanı,
On altıga çığıptır,
Kem emes senden karaanı,
Kak oşondon cıgılba,
Kañtarı kaçkan aramı.
Kayratıñdı çıñdagın,
Karmaganda sındagın,
Çırkirasın çıdabay,

Ayaz'ın alınacak öcü var.
Ben Sıyadat hanının
İçinde tükenmez derdi var
Ayaz'ı bu öldürmüş
Açıkça benden duyuver.
İhtiyarlığına yenilme
Dediklerime kulak ver
Çaren kalmadığında
Yıkılıverme güçsüz ihtiyar
Yıkıversen geberesicenin
Bağrını yarıp ödünü al.
Hañcer kesip ok deşmiş
İşte gövdesinde yarası
Duruşunu gör çocuğun
On altısına gelmiştir
Görünüşü senden az değil
Karşısında yıkılma
Topuzu kaçmış kafirin.
Kuvvetini topla
Yakaladığında gereğini yap
Dayanamayıp feryat etsin

Çımınday canı urunsun,
Çımırkanıp karmasañ,
Kolu, butu suurulsun.
Bir körsötkün küçüñdü
Kızıl kanı cuurulsun,
Çıñırığı taş carıp,
Kudayga ünü ugulsun.
Argınım seni kemitpey,
Aytkanıñdı bergemin,
Cetimiş caşka çıkkança,
Ardaktap bağıp kelgemin.
Karılıktın aldı dep,
Kastaşar duşman barbı dep,
Baatırlıktın kiyini dep,
Bayış kolgo tiydi dep.
Küç salışıp küymönböy,
Ölümdön korkup iymenbey.
Carmı cara, carmı soo,
Carım canduu balanı
Öltürüp berer ubağıñ.
Özüm kirip barıştan,

Çıkası canı acı çeksin
Atılıp yakalarsan
Eli ayağı kopsun.
Bir göster gücünü
Kızıl kanlara boyansın
Feryatları taş yarıp
Sesi Allah'a duyulsun.
Argın'ım seni öldürtmeden
Söylediğini veririm
Yetmiş yaşına varıncaya dek
Sana hürmet eder, bakarım.
İhtiyarlığın hali deyip
Savaşacak düşman var mı deyip
Bahadırılığın sonucu deyip
Bayış esir düştü deyip.
Güç gösterip kımıldamadan
Çekinip ölümden korkmadan.
Yarı yaralı, yarı sağlam
Yarı ölü çocuğu
Öldürüvereceğin zaman.
Kendim saldırıvermeyi

Tomuktan toroy alıştan,

[272]

Kalıñ kıtay el tursa,

Hanı barat eken dep,

ıday albaym namıstan.

Toonu cerdep taş baskan,

Alışkan coosun başka atkan,

Öz atañ eim baatırdın

Sıya atıp butun aksatkan,

Eköbüzdön murdagı

Kıtaydın elin kakşatkan.

Ak kalpak kırgız el degen,

aap alamın dep bargan.

Duşmanı kaytıp kelbegen,

Aybattuu, sürdüü dep ugam,

Adamzat bendeden.

Oşol Aziret handın uulu uşu,

Alaptabay tıñ küröş,

Balası Bayış mına uşu."

Han Sıyadat Argınga

Kayrat berip bülödü.

Dizine elme takmayı

Kalabalık Kıtay halkı kalksa

Hanı varır imiş deyip

Bunu gururuma yediremem.

Dağlarda yaşayıp taşa basan

Öldürdüğü duşmanı fırlatan

Öz baban eim bahadırın

Bacağını kırıp aksatan

İkimizden de önce

Kıtay milletini ağlatan.

Ak kalpaklı Kırgız milletinden

Saldırayım deyip varan.

Duşmanı geri dönemeyen

Heybetli, azametli diye duyarım

Bunca insanoğlundan.

O, Aziret hanın oğlu bu

Kibirilenmeden, iyi güreşen

ocuğu Bayış işte budur"

Han Sıyadat, Argın'a

Güç verip onu bile di

Karılığım kurusun dep.
Kaldayıñ Arğın cüdödü,
Ugup alıp dayının
Solkuldadı cürögü.
Körgöndö köönü kımıldap,
Şerdenip turat er Bayış,
Algır kuştay cımıldap.
Argın keldi cay basıp,
Altı san eldi aralap.
Akıl aytıp Sıyadat,
Canında turat sagalap.
Tegerete karasa,
Tepşi sınduu közü bar,
Oluraya karasa,
Oroo sınduu közü bar,
Oroyu suuk adamdan,
Oozunda tişi cok,
Oşondon kartañ kişi cok.
Betteri bitkil bırışkan,
Bel baylap kıtay turuşkan.
Küçü kaçıp kartayıp,

İhtiyarlığım batsın deyip.
"Kalday"ınız Arğın tükendi
Duyuverip haberini
Titreyiverdi yüreği.
Görünce galeyana gelip
Kükreyip duruyor er Bayış
Alıcı kuş gibi sessizce.
Yavaşça geldi Arğın
Altı yüz kişi arasından dolanıp.
Akıl verip Sıyadat
Yanında gözetleyip durur.
Baştan ayağa baksa
"Tepşi" gibi gözü var
Boynunu uzatıp baksa
Ambar gibi gözü var
Soğuk yüzlü bir adam
Ağzında dişi yok
Bundan yaşlı insan yok.
Yüzü buruş buruş olmuş
Kıtaylar buna bel bağlamış.
Gücü gidip kocayıp

Çıdoosu çok şalkayıp.

Çığıp kalgan cumuştan,

Cüdüp turat çoñ balban,

Cürögü kalgan uruştan.

Aziret handın kabarin,

[273]

Ar türdüü kılğan amalın,

Ugup cürgön başınan.

Ubağı ketken Argındın

Dariyaday taşıgan,

Sölökötü tursa da,

Söögü cezdey çaşıgan.

Moynun sozup karadı,

Körö koydu balanı,

Solk dey tüşüp cürögü,

Soo bolboym dep sanadı.

Bayış turat külüñdöp:

"Bak berseñ kудay bugün dep,

Oñuma kelse Argındın

Omkorsom boldu túbün dep.

Canagı balbanıñar kayda?" dep.

Takati kalmayıp.

Başına gelen bu işten

Tükenip gider koca pehlivan

Savaşmayı unutmuş.

Aziret hanın haberini

Yaptığı her türlü işi

Duyuvermiş baştan beri.

Çağı geçen Argın'ın

Irmak gibi taşan

Mihrap yerinde olsa da

Kemikleri incelmış, acıyor.

Boynunu uzatıp baktı

Görüverdi çocuğu

Ödü patlayıp aniden

Sağ kalamam diye düşündü.

Bayış neşeleniverip:

"Allah'ım, şans versen bugün deyip

Gücüm yeterse Argın'ın

Kurutmak isterim soyunu deyip

Söylediğiniz pehlivan nerede?" deyip

Basıp keldi çoñ balban,
Kara taanday köp kıtay,
Cardanışıp tañ kalgan,
Mına men dep şerdenip,
Çıga kaldı caş bala,
Alp döönü döörütökön,
Añdıgandı cöölütökön,
Ak colborstoy maş bala.
Körö koyup balanı
Kömölötö karmaarda,
Baatır Bayış kamdanıp,
Basıp bardı balbanga.
Irgıtıp iyçüü nemedey,
Ikşay tüşüp karmadı,
Kulatıp iyçüü nemedey,
Kol uçu menen karmadı,
Kısınbay küçün ürödü,
Kıtaydın Argın balbanı.
Bala balban er Bayış,
Bar kayratı cıyılıp,
Baktı ber dep sıyınıp.

Geliverdi koca pehlivan
Karınca sürüsü gibi Kıtaylar
Meraklanıp, şaşırıverip
İşte ben, deyip kükreyip
Çıkıverdi genç çocuk
Dev gibipehlivanı sayıklatmış
Bekleyeni şaşırtmış
Ak kaplan gibi usta çocuk.
Görüverip çocuğu
Yakalayacağı sırada
Yiğit Bayış hazırlanıp
Saldırıverdi pehlivana.
Sanki büküp fırlatacak gibi
Var kuvvetiyle sıkıştırdı
Sanki büküp devirecek gibi
Tek eliyle yakaladı
Çekinmedi, gücünü esirgemedi
Kıtay'ın Argın pehlivanı.
Çocuk pehlivan er Bayış
Var gücünü toplayıp
Baht ver, deyip sığınıp.

İçine kire kaldı emi,
Oñ canbaşka saldı emi,
Oyulgurdu kamıntpay,
Oñtoyloto çaldı emi,
Oolcugan tügöttü,
Oñkosunan saldı emi.
Suu turbagan kak cerge,
Kum catkırgan taş cerge,
Kayra tura kalgança,

[274]

Oñolup çengel salgança,
Oñunda turgan er Bayış
Kötörüp cerge bir çaptı.
Kömölönüp taş kaptı.
Baatırsıgan Argındın
Başı sindi cançırıp.
Meesi cerge çaçırıp,
Sınıp turat Sıyadat
Balbanınan acırıp.
Kalıñ kıtay çurkurap,
Kadırlaşı burkurap,

Savaşa başlayıverdi şimdi
Sağ kalçasına vurdu şimdi
Geberesiceye fırsat vermeden
Bir tarafına vurdu şimdi
Sersemletip sendeletti
Tepe taklak attı şimdi.
Su akmayan çorak yere
Kum döşeli taşlı yere
Tekrar kalkıverinceye kadar

Doğrulup pençe atıncaya kadar
Sağında duran er Bayış
Kaldırıp yere çaldı.
Yüzükoyun düşüp taşa çarptı.
Yiğitlenen Argın'ın
Başı ezilip parçalandı.
Beyni yere dağılıp
Mahvoluverir Sıyadat
Pehlivanından ayrılıp.
Kalabalık Kıtay feryat edip
Dostları ağlayıp

Sıyadat baştap ıylasa,
Kaygırbay koyot kim çıdap.
Alp karmaşsa alcıtıp,
"Algandıgı bar ele,
Alduular tuura kelbegen,
Balbandıgı bar ele.
Duşman kelse kim alat,
Kim Argınday til alat,
Coom kelse kim alat,
Colun cezep kim çalat,
Baatır kelse, alp kelse,
Argın öñdüü kim çıgat,
Alışsa ala saldırıp,
Alptı, döönü kim cıgat."
Dep oşondo kıtaydın
Küyüngönü köp boldu.
"Ar kündö tamak aş kılssa,
Añdıp kelip börüçö
Şıpırıp içse toybogon,
Tomayak cardı, cakırğa
Toyorduk ookat koybogon.

Sıyadat ağlamaya başlasa
Kim üzülmeden dayanabilir.
Yiğit kocayıp savaşsa
"Öldürdüğü var idi
Güçlülerin karşısına çıkamadığı
Pehlivanlığı var idi.
Duşman gelse kim öldürür?
Argın gibi kim söz dinler?
Duşmanım gelse kim öldürür?
Yolunu kesip kim vurur?
Bahadır gelse, yiğit gelse
Argın gibi kim çıkar
Savaşsa ölümüne saldırıp
Yiğitleri, devleri kim yıkar"
Deyip o zaman Kıtay'ın
Üzüleni çok oldu.
"Her gün yemek, aş yapılsa
Bekleyiverip kurt gibi
Hepsini yese doymamış
Fakire, fukaraya
Yiyecek erzak bırakmamış.

Oşondo da keseptin
Kampayıp kardı çıpkagan,
Kazanın calap cutunup,
Cuk kaltırbay şıpkagan.
Iras boldu ölgönü,
Bul ölgönü çın bolso,
Kutulduñ degen tölgöbü."
Dep oşondo kıtaydın
Süyüngönü köp boldu.

Argından ayrılıp, aylası
ketip, han Sıyadat kaygırıp eç ayla
tappay, özü küröşüügö batpay,
kanday kılıp öltürörün bile albay
calınıp, calbarıp, [275] canına barıp
zarlanıp, Celkayıpka akıl salıp,
Sıyadat handın aytkan sözü:

"Kız dale bolsoñ tuyagım,
Menin kıbilada çıragım,
Kırgızdan kelgen baladan,
Kutula albay turamın.
Kantkende ölot batçağar,
Karaldım senden suraymın.

O sebepten bu felaketin
Kibirlenip horlayanı çıkmamış
Kazanını yalayıp yutup
Her şeyi silip süpürmüş.
İyi oldu öldüğü
Bunun öldüğü doğru ise
Kurtuldun diyen falcı mı?"
Deyip o zaman Kıtay'da
Sevinenler çok oldu.

Argın'dan ayrılan Sıyadat
hanın gücü kuvveti kalmayıp
kederlenir ve hiçbir çare bulamaz;
kendisi de güreşmeye cesaret
edemez; nasıl öldüreceğini
bilemeden yalvarıp yakarır ve
yanına varıp ağlayıp Celkayıp'a akıl
danışıp şöyle söyler:

"Kız da olsan yavrum
Benim kibledeki kandilim
Kırgız'dan gelen çocuktan
Bir türlü kurtulamıyorum.
Nasıl ölür batasıca
Can yoldaşım, senden sorarım.

Araket kılıp ar kança
Öltürö albay turamın,
Caş da bolsoñ tuyagım,
Menin carkıragan ıragım,
Kırğızdan tüşkön baladan,
Kobop kılıp turamın,
Cayın bilseñ aytıp ber,
Carkınım senden suradım.
Alp müçölüü baladan,
Balbandın baarın öltürsö,
Kantip çıday alamın.
Aybıkpaşa patçagar,
Bütökön boydo çirigen,
Altımış cerde caradan.
Kılıç, şamşar, kancardın
Uusunun baarı taragan.
Tügöngüdöy boldu ele,
Carattan akkan kara kan,
Ezelden erkek bala cok,
Senden başka kara cok.
Aylanayın ardagım,

Ne yaparsam yapayım
Bir türlü öldüremiyorum
Toy da olsan yavrum
Benim ışık saçan kandilim
Kırğız'dan gelen çocuktan
Kendimi yiyip durmaktayım
Sebebini biliyorsan söyleyiver
Nur tanem, senden rica ettim.
Alp yapılı bu çocuk
Pehlivanların hepsini öldürürse
Nasıl dayanabilirim.
İyileşmese de patlayasıcanın
Bütün vücudu çürümüş
Altmış yerindeki yaradan.
Kılıç, şimşir, hançerin
Zehri her yere dağılmış.
Tükenecek gibiydi
Yaralarından akan kara kan
Ezelden erkek çocuğum yok
Senden başka dayanağım yok.
Kurban olayım yavrum

Sen eleñ menin cardamım.

Aydıñ-Köldö uruşta,

Kanın töktü kañanın,

Kanday şumduk tuş boldu,

Karuum ketip çarçadım.

Adamzatpı, kудaybı,

Kim körüptür mindaydı,

Ayrañ kaldı akılım,

Adam uulu çıdaybı,

Ayazdı anda caylasa,

Almaday bolgon caş bala

Altı miñ koldon taybasa.

Üç miñ kişi, üydöy men,

Çincir menen baylasa.

Üç adamça körbösö,

[276]

Tulku boyun kancarlap,

Caradar kılsa ölbösö.

Mıltıktın ogu ötpösö,

Kılıçtın mizi kespese,

Orgo salsam batpasa,

Sensin benim yardımcım.

Aydın-Köl'deki savaşta

Kanını döktü onca kişinin

Olmayacak şeyler oldu

Gücüm gidip yoruldum

İnsanoğlu mu, Allah mı

Böylesini kim görmüştür?

Şaşırıp kaldım

İnsanoğlu katlanır mı

Ayaz'ı o anda öldürse

Parmak kadar ufacık çocuk

Altı bin askerden korkmasa.

Üç bin kişi, dağ gibi ben

Zincir ile bağlasa.

Üç adam yerine saymasa

Bütün vücudunu hançerleyip

Yaralasa da ölmese.

Yayın oku ilmese

Kılıcın "miz"i kesmese

Çukura koysam batmasa

Suuga salsam akpasa,
Ayaz menen Argındı
Kabarı menen öltürbösö,
Iraazı elem uşuga
Camandık kılbaş cön cürsö.
Akılman eleñ col tapkan,
Kabar al balam men caktan.
Es-akılga kirgenden,
Esebin taap el bakkan.
Başımdan ketti akılım,
Handığım karan kaldıbı,
Cok ele menin cakınım.
Acalım cetse argasız,
Ara coldo turgan men,
Aylanayın Celkayıp,
Aylamdı tabar balam sen.
Başındı cegen bul çunak,
Balbandın baarın tügöttü.
Baylanıp calgız kelse da,
Bardık eldi cüdöttü.
Bala deçü eme emes,

Suya atsam akmasa
Ayaz ile Argın'ı
Sırasıyla öldürmese
Razı idim şuna
Kötülük etmeyip doğru dursa.
Düşünceli, çare bulansın
Haberin olsun yavrum, benden.
Akla uygun olandan
Hesabını görüp halkın beğendiği.
Aklım başımdan gitti
Hanlığım boş mu kaldı
Yoktur benim yakınım.
Ecelim gelse aniden
Ara yolda duran ben
Kurban olayım Celkayıp
Çaremi bulacak sensin yavrum.
Başını yiyen bu kahrolası
Pehlivanların hepsini tüketti.
Bağlanıp tek başına gelse de
Herkesin gücünü tüketti.
Çocuk denecek biri değil

Menin başımdı cutçu tögötpü?

Acaldan murda öltürör,

Aylasın özüñ taap ber,

Adamzat uulunan

Körgönüm cok minday er.

Aman koysom öltürböy,

Ar duşmanım uguşsa,

Alı cetpey kaldı deer,

Bir balalık alı cok,

Kıtayda erkek barbı deer.

Oşonetip özümdü

Caman atka kaltırbay,

Duşmanga sırdı aldırbay,

Öltürör cayın özüñ bil,

Aylanayın karaldım,

Atañdın aytkan sözün bil.

Kolu katuu eme eken,

Cogotor cayın oylogun,

Tuuganım cok, duşman köp,

[277]

Uyatına koybogon,

Benim başımı mı yiyecek?

Ecelden önce öldürür

Çaresini kendin buluver

İnsanoğlunun içinde

Böyle er görmüşlüğüm yok.

Öldürmeyip sağ bıraksam

Düşmanlarım bunu duysa

Gücü yetmeyiverdi derler

Bir çocukluk gücü yok

Kıtay'da erkek mi var derler.

Bu şekilde kendime

Kötü şöhrete konmadan

Düşmana sır vermeden

Öldürecek zamanı kendin bil

Kurban olayım yavrum

Babanın söylediği sözü bil.

Kolu güçlü biri imiş

Yok etmenin yolunu düşün

Dostum yok, duşmanım çok

Bu utançta bırakma

Öltürüp berseñ, ebin taap,
Tak, taacımdı bereyin,
Miñ camandık kılsañ da,
Bul emineñ debeyin.
Ubadam uşul, ant uşul,
Calgan aytsam bul sözdü
Urup ketçü dart uşul,
Arbak urçu şert uşul,
Aldap aytsam bul sözdü
Anık tiyçü mert uşul."

Celkayıp atasının sözün ugup turdu da, Bayış baatırğa uurdanıp akıl saldı: "Atamdın ak or, kara or degen eki oru bar. Eç bir adamga bildirbey oşol ak orgogo seni saldırayın, bardık caratıñ ayıkkança barayın, caratıñdın bardığı ayıkkandan kiyin atamdın Kara ala, Kök ala degen eki tulparı bar, ak orgo cete turgan altmış kulaç ak tanaptı salıp ordon tartıp alıp, tulparlardın üstünö bir çığa turgan bolsok, kıtayga oñoyçuluk menen cetkirbeybiz" dep Bayış baatır menen abdan anttaşıp, ubadasın

Öldürüverirsen çaresini bulup
Tahtımı, tacımı vereyim
Bin kötülük yapmış olsan da
Yaptığın ne demeyeyim.
Vaadim bu, yeminim bu
Eğer yalan söylediysem
Uğrayacağım dert bu
Allah kahretsin, şartım bu
Eğer sözümü tutmazsam
Canımı alacak ölüm bu"

Celkayıp babasının sözünü duyuverir ve yiğit Bayış'a gizlice akıl verir: "Babamın ak çukur ve kara çukur denen iki çukuru var. Hiç kimseye belli etmeden bu ak çukura seni kapatayım, bütün yaraların iyileşinceye dek geleyim, yaralarının hepsi iyileştikten sonra babamın Kara ala ve Gök ala denen iki "tulpar"ı var. Ak çukura yetecek altmış kulaçlık ak ipi salıp çukurdan çekiverip "tulpar"ların üstüne binirsek, Kıtaylılara kolay kolay yakalanmayız" der ve yiğit Bayış ile büyük yemin edip verdiği sözü

bekitip, Sıyadat hanga Celkayıptın
aytıp turgan sözü:

"Aylanayın atake,
Emi saldıñ akıldı,
Öz balañdı duşmança
Körbögönüñ makulbu,
Özögü bölök duşmanga
Köñülüm kaçan satıldı.
Kalıstık menen surabay,
Tiline kirdiñ bir kızdın,
Men köñülümdü bergidey,
Bölösü belem kırgızdın.
Duşman kızga işenip,
Tal-tal çaçım culdurduñ,
Sanaadar kılıp balañdı
Çırkıratıp sabatıp.
Kamçıdan ırgıp kan atıp,
Ak etimdin büldürdüñ,
Duşmanımdı küldürdüñ,
Oşonuñ cakşı kep bele,
Özümdön bir ooz surabay,

gizleyen Celkayıp, Sıyadat hana
şöyle söyler:

"Kurban olayım babacığım
Şimdi söylediğın şey
Öz yavrunu duşman gibi
Görmediğın doğru mu?
İçi başka duşmana
Gönlüm ne zaman satıldı?
Adaletle sormadan
Günahına girdin biricik kızının
Ben gönlümü verecek
Evladı mıyım Kırgız'ın?
Duşman kıza inanıp
Saçımı tel tel yoldurdun
Kederlendirip yavrunu
Ağlatıp, dövdürüp.
Kamçıdan kan fişkirtip
Ak etimi parçalattın
Duşmanımı güldürdün
Onun sözü tatlı mıydı
Bana bir şey sormadan

Urdurarıñ ep bele,
Oşondo bir ooz sırdaşpay,
[278]
Akılıñ kayda ketti ele.
Abıdan aylañ ketkende,
Acalıñ cakın cetkende,
Akıl salıp turasıñ,
Menin aytkan sözümdü
Kabil alsañ tınasıñ,
Kan kuskan kırıgız balanı
Kak oşondo cıgasıñ.
Kam topurak kara ordu
Kazıp çıgıp ketpesin,
Buulugup kalgan körünöt,
Buza-buza teppesin.
Sanındağı çıncırdın
Kulpusun açıp alıñız,
Çını menen balanın
Öltürör cayın tabıñız.
Tuş-tuşun kenen koydurgan,
Tübü ıraak ötsün dep,

Öldürteceğın doğru muydu?
Benimle bir kelime konuşmadan
Aklın nereye gitmiş idi?
İyice çaresiz kaldığında
Ecelin yaklaştığında
Akıl verip durursun
Benim söylediğim sözü
Dinlersen rahat edersin
Kan kusan Kırıgız çocuğunu
İşte o zaman yıkarsın.
Ham topraklı kara çukuru
Kazıp, çıkıvermesin
Hiddetlenmişe benziyor
Boza boza tekmelemesin.
Kalçasındaki zincirin
Kilidini açıveriniz
Yolunca, yordamınca çocuğun
Öldürmenin çaresini bulunuz.
Her tarafını geniş koydurulmuş
Dibi derin olsun diye

Altımış kulaç oydurgan,
Tübü nımduu bolot dep,
Taş tizdirip çıñdatkan.
Tegerete içine
Bışık kıştan kınatkan.
Ak oruñ bar atake,
Kabarıñ cok bul caktan.
Ak oruñdu aytayın,
Altımış kulaç ak tanap,
Arañdan zorgo cetüüçü,
Baylap turup taştasa,
Kulagan boydon ketüüçü,
Ölüü-tirüü daynı cok,
Ömüründö beküüçü.
Men orduña han bolup,
Tagıñızga mingende,
Özümdü özüm bilgende,
Ar kündö arız üyülüp,
Suragıma kirgende,
Dalaydın başın keskegin,
Dayınduu işti izdedim.

Altımış kulaç oyduurulmuş
Dibi nemli olur diye
Taş dizdirip sağlamaştırılmış.
İçini çepeçevre
Sağlam tuğlayla ördürmüş.
Ak çukurun var babacığım
Haberin yok bundan.
Ak çukurunu anlatayım
Altımış kulaçlık ak ip
Zar zor yetişecek
Bağlayıverip bırakılsa
İnsan yuvarlanıverecek
Ölü mü sağ mı bilinmeden
Ömür boyu hapsolacak.
Ben yerine han olup
Tahtımıza oturduğumda
İdareyi ele aldığımda
Her gün şikayet çoğalıp
Sorgulama yaptığımda
Birçoğunun başını kesmeliyim
Yapılacak şeyleri öğrendim.

Köp kepinin aldırıp,
Tirüülöy orgo saldırıp,
Karañğı ordun içinde
Suusunun şorgo kandırıp.
Özüm koşo bargamın,
Ak orgo salgan adamdın

[279]

Ölörün bilip kalgamın.
Ölörün aytıp ber deseñ,
Altımış kulaç tanapka
Belinen bekem baylatıp,
Ottoy közün caynatıp,
Taştay şoron kaynatıp,
Ak ordodo ölsün açkadan,
Azaptı özü baştagan.
Or tübünö kulasın.
Oozunan tütün bulasın.
Oyronun antip çıkarıp,
Oşondo ata tınasıñ.
Ce ölüüsü bilinbey,
Ce tirüüsü bilinbey,

Pek çok kefen getirtip
Canlı canlı çukura attırıp
Karanlık çukurun içinde
Büyük felakete uğratıp
Ben de beraber gitmeliyim
Ak çukura attığım adamın

Öleceğini anlamalıyım.
Nasıl ölecek dersin
Altmış kulaçlık iple
Belinden sağlamca bağlatıp
Gözünden ateşler çıkartıp
Sinirden kaskatı kesilip
Ak çukurda açlıktan ölsün
Tek başına kıvransın.
Çukur dibine yuvarlansın
Büyük eziyet çeksın.
Öylece perişan edip
Baba, o zaman rahat edersin.
Ölü mü bilinmez
Diri mi bilinmez

Ordon kayta burulbay,
Amandığı ugulbay,
Oşol boydon çirisin,
Ordo catıp irisin.
Özü calgız kırgızdan,
Kimisi kelet alıstan.
Özüñö zıyan түbüñdö,
Ölböy kalsañ şügür de,
Ebin taap öltürgün,
Kırgızdın balban balasın.
Kırılışar coo kalbay,
Kımıldap teriñ tarasın."
Han Sıyadat oşondo
Iras ayttıñ munu dep,
Bul akılıñ tuura dep,
Makul kördü Sıyadat,
Kubangandan köönü şat.
Kabagın cazıp külüñdöp,
Kapalığı bilinbeyt,
Kayrattuu Bayış azamat.
Çıncırlap kişen saldırgan,

Çukurdan çıkamadan
İyi olduğu duyulmadan
Her tarafı çürüsün
Çukurda kalıp gebersin.
Tek başına Kırgız'dan
Kimi gelir ki uzaktan.
Kendine zarar aslında
Ölmeden kalırsan şükür de
Çaresini bulup öldür
Kırgız'ın pehlivan çocuğunu.
Savaşacak düşman kalmayıp
Kederin dağılıversin"
Han Sıyadat o zaman
Doğru dedin bunu, deyip
Bu fikrin iyi deyip
Uygun gördü Sıyadat
İçleri ferahlayıp
İkisi de neşelenmişler
Sıkıntısı anlaşılmıyor
Kudretli, yiğit Bayış'ın.
Köstek takıp zincirletmiş

Çırmatıp eki dalıdan,
İraak basıp ketkisiz
Abıdan bekem çarıgan,
Orgo salmak bolgondo,
Oşondo Bayış oylonup,
Ümüt kıldı canınan.
Çırmagan temir zım menen,
Cırtık çapan şım menen,
Tulku boyu caraluu,
Ölör ölbös sın menen.

[280]

Ak tanaptın bir uçun
Beline bekem bayladı,
Orgo taştap kezinde,
Oolcugan çunaktın
Ottoy közü caynadı.
Aldınan çıgıp col tozup,
Amalsızdan Celkayıp,
Akırın süylöp koştışup,
Köz ırmep közün oñdoşup,
Acıraşkan kün oşol

İki omzundan bağlatıp
Hareket etmesin diye
İyice sıkılmış, bağlamış
Çukura atılacağı zaman
O zaman Bayış düşünüp
Sağ kalacağına inandı.
Bağlanıp demir tel ile
Yırtık kaftan, şalvar ile
Bütün vücudu yaralı
Ölüm kalım savaşında.

Ak ipin bir ucunu
Beline sıkıca bağladı
Çukura atıldığı sırada
Sallanan zavallının
Gözlerinden ateş çıktı.
Önünden çıkıp, yol kesip
Zar zor Celkayıp
Fısıltıyla konuşup, vedalaşıp
Sağ gözüyle göz kırkıp
Ayrılacakları gün bu

Aytışkan anttı bolçoşup.
Celkayıp cakşı kıldıñ dep,
Duşmanımdan tındım dep,
Emne kılsañ karagım,
Saga moyun sundum dep.
Iraazılık kep ayttı,
Çogulgan kalıñ el kayttı.

Bayış baatır ordo kaldı,
Celkayıp oydo kaldı. Sıyadat handın
sanaası tınıp, üyünö bardı.

Emki söz Kulançı çeçen
menen Tamadan başlat. Bul eköo
Canış cibergen boydon Bayıştın
kayda ekenin, ölüsün ce tirüüsün
bile alışpay cürüşöt. Eköo teñ
kıtayça tildi abdan bilişti. Kıtayça
kiyim kiyinip, çaçtarın koyo berip,
kadimki kıtay bolup alıştı. Eköo kele
catsa, bir top kıtay süylöşüp
catışkanın ugup tursa, Bayıştın
erdigin cana balbandığın, Argındı
öltürgönün aytıp catışat cana orgo
salganın kep kılıp catışat. Kıtayça til
menen Tama suradı, surasa kıtaylar
aytıstı: "Kırgız eken, bir bala Aydıñ-
Köl degen cerde uruş bolup, bizdin
kıtaydın köp kolun kırğan. Calgız

Sözleşip yemin etmişler
Celkayıp iyi ettin, deyip
Duşmanımdan kurtuldum deyip
Her ne yaparsan göz nurum
Sana boyun eğdim deyip.
Teşekkürler etti
Toplanan herkes geri döndü.

Yiğit Bayış çukurda, Celkayıp
düşüncede kalır. Sıyadat hansa
sıkıntısı geçip evine varır.

Şimdi haberi "çeçen"
Kulançı ile Tama'dan verelim.
Canış'ın gönderdiği bu ikisi, Bayış'ın
nerede ve ölü mü diri mi olduğunu
bilemeden giderler. İkisi de Kıtay
dilini iyi bilmektedir. Kıtaylı gibi
giyinip, saçlarını salıverip halis bir
Kıtay oluverirler. İkisi vardıklarında
bir grup Kıtay'ın, Bayış'ın yiğitliğini
ve pehlivanlığını, Argın'ı
öldürdüğünü ve çukura attığını
konuştuklarını duyar. Tama, Kıtay
dili ile sorduğunda Kıtaylar anlatır:
"Kırgız bir çocuk imiş, Aydın-Köl
denen yerde savaşıp, biz Kıtayların
pek çok askerini, pehlivan Ayaz'ı tek
başına öldürmüş. Sıyadat hanın

Ayaz balbandı öltürgön. Sıyadat han özü çoñ balban eken, temir tor tozup karmap keliptir. Darga tartsa ölböyt, ok ötpöyt, kılıç kespeyt. Argın balbandı öltürdü, oşonu han orgo saldırdı" dep. Tama ugup keldi. Kulançıga ayttı da, "emi tabat ekenbiz" deşip kubanıçta bolup kalıştı. Emki söz Celkayıptan.

Celkayıp Bayış baatırdı
bağıp catkan ceri:

Handın kızı Celkayıp,

Karañğı tüngö kunt alıp,

Muñduunun künün oylonup,

Uktap catıp estese,

Irgıp turat oygonup.

[281]

Karañğı tünü kündüzdöy,

Kabarın canga bilgizbey,

Altın darça ordodon,

Cılıp çıgat ilbirstey.

Kamınıp alat kündüzdö,

Karañğı ordon Bayışka,

Kabarlaşat tünündö.

kendisi de büyük bir pehlivan imiş, demir ağ ile tutup yakalayivermiş. Darağacına çekse ölmüyor, ok işlemiyor, kılıç kesmiyor. Argın pehlivanı bile öldürdü, han da bunu çukura attırdı" derler. Tama bunu duyunca Kulançı'ya "Şimdi bulduk" der; ikisi de sevinir. Şimdiki haberi Celkayıp'tan verelim.

Celkayıp Bayış bahadıra
bakmaya devam eder:

Hanın kızı Celkayıp

Geceleri uyuyamayıp

Zavallının halini düşünüp

Esneyip uyuyuverse

Sıçrayıverir hemen uyanıp.

Gecesi gündüze dönmüş

Sevdiğine haber vermeden

Saraydan can alıcı gibi

Sessizce çıkıyor pars gibi.

Hazırlanıverir gündüzden

Karanlık çukurda Bayış'la

Görüşüyor geceleyin.

Ayıktırıp caradan,
Ketem go dep túbündö.
Bayloodo turgan kezinde,
Bardık sırın anttaşıp,
Bayış menen keñeşken.
Bagıp catat Celkayıp,
Anday-mınday debesten,
Aldı cumşak bolsun dep,
Olpok baştap kebezden.
Eki kabat, üç kabat,
Kiyim kamdap cañıdan,
Canı, dili berilgen.
Caltıldagan Celkayıp,
Cakşıláp bagıp abıdan,
Caratı baçım bütsün dep,
Alıp kelip taştadı,
Kırma kızıl darıdan.
Barbay kalsa bir tünü,
Basılbay çıgat muñduu ünü.
Atasına süylöşüp,
Astı daynın bilgizbey,

İyileştirip yarasını
Gitmeliyim artık deyip
Bağlı durduğı esnada
Bütün sırrını anlatıp
Bayış ile konuşmuş.
Bakıp duruyor Celkayıp
Hiç yüksünmeden
Altı yumuşak olsun diye
Yatak koyar pamuktan.
İki üç kat
Yeni kıyafet hazırlayıp
Can-ı gönülden hizmet etmiş.
Göz kamaştırın Celkayıp
Can-ı gönülden bakıp
Yaraları çabucak geçsin diye
Getirip bırakıverdi
Dövülüp ezilmiş ilaçları.
Gitmeyiverse bir gece
Sesi, feryadı dinmez.
Babasıyla konuşmadan
Hiç haber vermeden

Caykap cüröt ar küni.
Kıtaylarga bilinbey,
Uurulardın birindey
Ak ordu karay col tartıp,
Ar küni barat tün katıp.
Caza albadı köñülün
Cayluu cerge bir catıp,
Ar bir tündö Celkayıp,
Ketpedi ordun canınan.
Kıtayga daynın bildirbeyt,
Kız beçara sağınan.
Kıyamattık bolsom dep,
Kızmat kıldı abıdan.
Caratın cuup tursun dep,
Camgırdın suusun tozdurup,
Arasına çılatıp,
Ak danaker koşturup,

[282]

Kök cal Bayış baatırğa
Köñülün bergen dos kılıp.
Közü katıp uykudan,

Gidip durmakta her gün.
Kıtaylarca bilinmeden
Sanki bir hırsız gibi
Ak çukura doğru yürüyüp
Geceyi gündüz edip her gün.
Rahatlatamadı içini
Bir kere uzanıp da
Hiçbir gece Celkayıp
Ayrılmadı çukurun yanından.
Kıtay'a hissettirmeden
Özlemle, zavallı kız.
Ölene dek birlikte diye
Hizmet etti güzelce.
Yaralarını yıkasın diye
Yağmur suyunu biriktirip
Arasına karıştırıp
Ak tutkal ilave edip

"Kök cal" yiğit Bayış'a
Gönlünü vermiş dost bilip.
Gözü uykudan kapanıp

Köñülü çok tınçıgan,
Küyööm kaday bolot dep,
Köñülüm kimge tolot dep,
Bal açtırıp köp surayt,
Balçı menen sınçıdan.
Tileğiñe cettiñ dep,
Bardık sözün balçı aytat,
Kee biröölör bet kelse,
Koşomatka kalp aytat.
Sınçılar sınap sındı aytat,
Sınına kelse çındı aytat.
Celkayıptın aldına
Bir kempir keldi bücüröp.
Süylöp albay şömtüröp.
Arça menen alastap,
Ar balaadan kaldastap,
Adıraşman tütötüp,
Aldına keldi kamdanıp,
Sırın aytar beken dep,
Aldap soolap şam cagıp.
Al kempirdi Sıyadat,

Gene de içi rahat etmemiş
Kocam kim olur deyip
Kim hoşuma gider deyip
Fal açtırıp sürekli sorar
Falcı ile biliciden
Dileğiñe erdin deyip
Falcı her şeyi söyler
Başka birileri gelse
Sevinsin diye yalan söyler.
Biliciler sınayip gerçeği söyler
İşine gelirse doğruyu söyler.
Celkayıp'ın yanına
Kambur bir kocakarı geldi.
Anlaşılmaz şeyler söyleyip
Ardıç ile tütüleyip
Her belayı bir an önce
"Adıraşman" yakıp
Yanına geldi hazırlanıp
Sırrını söyleyecek mi deyip
Tatlı sözlerle aldatıp.
O kocakarıya Sıyadat

"Celkayıpka bar degen,
Musulman boldu dedi ele,
Kalrı-çının bil degen,
Köp keçikpey kel degen,
Çının bilip ber degen."
Celmoguz kempir sınıadı.
Cik bilgizbey suradı,
Cımırayıp Celkayıp,
Eç kabarin çıgarbay,
Kempirdin kılğan işine
Toktoo kılıp tura albay.
Bal açuuçu balçını,
Sın tüşürgön sınçını,
Sınamış bolgon tiñçını,
Sır bilgizbey cııldap,
Sırtınan korduk kılçuunu,
Alastap ketken kempirdi,
Aram sanaa kesirdi,
Çakırıp alıp Celkayıp,
Karañğı tamga kamadı.
Sırımdı aytat eken dep,

"Celkayıp'a git demiş
Müslüman oldu dediler
Yalan mı gerçek mi anla demiş
Çok gecikmeden gel demiş
Hakikati anlayıver demiş"
Yaşlı Celmoğuz sınıadı.
Hiç belli etmeden sordu
Sessizce Celkayıp
Hiç sesini çıkarmıyor
Kocakarının yaptıklarına
Durup bekleyemedi
Fal açan falcıyı
İmtihan eden bakıcıyı
Sınamış olan casusu
Belli etmeden sessizce
Sırtından vuracak olanı
Tütsüleyiveren kocakarını
Kötü düşünceli, başbelası
Çağırırıp Celkayıp
Karanlık dama hapsetti.
Sırrımı mutlaka söyler deyip

[283]

Akılga bolcop sanadı.

Tirüü koysom bulardı,

Turmuşumdu aytar dep,

Atam ukxa işenbey,

Ikılası kaytar dep.

Celdettin birin çakırıp,

Cetkende soy dep tapşırıp.

Sınçı menen balçını,

Tölgöçü menen bakşını,

Alasçı menen şamçını,

Atama aytıp koyot dep,

Özümö zıyan bolot dep,

Baarının başın aldırıldı.

Bayış için Celkayıp,

Özgörüp köönün cam kıldı.

Kulançı menen er Tama,

İzdegeni bir bala,

Surasak biröö bilet dep,

Şaardın için irettep,

Bilinip kalsa şekşiyt dep,

Akıl yürütüp düşündü.

Sağ bıraksam bunları

Halimi söylerler deyip

Babam duysa inanmaz

Güveni kalmaz deyip.

Celladın birini çağırıp

Geldiğinde öldür diye emir verip.

Falcı ile bakıcıyı

Falcı ile "bahşı"yı

Tütsücü ile meşaleciyi

Babama anlatıverir deyip

Bana zararı dokunur deyip

Hepsinin başını kestirdi.

Bayış için Celkayıp

İçini yakıp kül etti

Kulançı ile er Tama'nın

Aradıkları nihayet bir çocuk

Sorsak biri bilir deyip

Şehrin içini dolaşıp

Anlaşırsa şüphelenir deyip

Biz tappagan er Bayış,
Zımırata bekiyt dep.
Beecin şaar kalaadan,
Tuş-tuşunda köçöşü,
Künçülüktön taragan,
Baatır Tama, Kulançı,
Arıtıp bütün karagan,
Eç bir kabar tappadı,
Ak or menen baladan.
"Tün uktasa tüşündö,
Kündüzü çıkpayt sanaadan.
şaar içinen tabılbay,
İzdep çıktı talaadan,
Talaadan izdep kelatsa,
Bir adırmak cölöñkö,
Adırmaktın üstündö,
Arkaygan biyik döböçö,
Döböğö çıgıp karadı,
Melmildegen talaanı,
Kulançı çeçen çıgardı,
Döböğö baatır Tamanı.

Bizim bulamadığımız er Bayış'ı
Koşup saklar deyip
Beecin şehrinin kalesinden
Her tarafında sokakları
Gün boyunca dağılmışlar
Bahadır Tama, Kulançı
Dolaşıp her yere bakmışlar
Hiçbir haber bulamadılar
Ak çukur ile çocuktan.
"Gece uyusa rüyasında
Gündüzün çıkmaz aklından.
şehir içinde bulunmayıp
Arayıverdi bozkırda
Bozkırda arayıp dursa
Bir sırtın yüzünde
Sırtın en üstünde
Yükselip uzanan bir tepelik
Tepesine çıkıp baktı
Uzanıp duran bozkıra
"Çeçen" Kulançı çıkardı
Tepeye bahadır Tama'yı.

Tama közün talıtıp,
Tuş-tuş caktı karadı.
Dürbü salıp karasa,
Melmildegen talaada.

[284]

Topurağı too bolup,
Tegerete çekesi,
Tübü tereñ koo bolup.
Körö koyup er Tama,
Zoo emes dep oylonup.
Kulançını çakırdı,
"Kubandı menin köñülüm,
Kuday beret şekildüü
Degdedi menin cürögüm.
Teñirim beret şekildüü,
Uluu karı Kulançı,
Ukçu menin sözümdü.
Men körgöndü sen körüp,
Bir kubantçı közüñdü,
Tee munarıktuu talaada,
Topurak turat üyülgön,

Tama gözünü dört açıp
Her bir tarafa baktı.
Dürbünle bakıverse
Uzanıp duran bozkıra.
Toprağı dağa döndürüp
Kenarını çevreleyip
Dibi derin çukur olup.
Görüverip er Tama
Kayalık değıl diye düşünüp.
Kulançı'yı çağırdı
"Şenlendi benim gönlüm
Allah yarlamışa benzer
Heveslendi benim yüreğim.
Tanrım yarlamışa benzer
Ulu ihtiyar Kulançı
İşitsene benim sözümü.
Gördüğümü sen de görüp
Birazcık sevinsene
Ta "munar"lı bozkırda
Toprak yığılmış durur

Köptü körgön karı eleñ,
Közüñdü salıp taanı sen.
Kökürögüm açılıp,
Köp süyünüp turam men."
Kulançı kelip karadı,
Munarıktuu talaanı,
Bolso uşul bolot dep,
Pikirinde sanadı,
Eerçitip alıp cönödü,
Coldoşu baatır Tamanı.
Çaalıkkanı bilinbey,
Çatıray basıp barıştı,
Ak Or dep cazgan kıtayça
Cazuusun körö kalıştı,
Sıdırata tizilтип,
Cazıp koygon katı bar,
Sıyadattın naamında,
Ak Or degen atı bar.
Baatır Tama, Kulançı,
Kıtaydan çındık kep ukkan,
Kırğızdan kelgen balanı,

Her şeyi gören ihtiyar idin
Gözünle bakıp gör.
İçim ferahlayıp
Çok sevinçliyim ben"
Kulançı gelip baktı
"Munar"lı bozkıra
Herhalde budur deyip
Kendi kendine düşündü
Yanına alıp yola koyuldu
Yoldaşı yiğit Tama'yı.
Yoruldukları belli olmuyor
Hızlıca yürüdüler
Ak Çukur diye Kıtayca yazılmış
Yazısını görüverdiler
Kazılarak dizdirip
Yazdırdığı yazı var
Sıyadat'la anılan
Ak Çukur lakabı var.
Bahadır Tama, Kulançı
Kıtay'dan doğrusunu duymuş
Kırğız'dan gelen çocuğu

Ak orgo saldı dep ukkan.

Baatır Tama, Kulançı

Kelişti ordun başına,

Körgöndör çıdap turgusuz

Közünön akkan çaşına.

[285]

Cüröktörü calındap,

Cügürgön boydon kelişken,

Tirüü bolso uksun dep,

Turalbay salam berişken.

"Aylanayın er Bayış,

Aman-esen barsıñbı,

Tirüü bolsoñ tüñülböy,

Baykağın aytkan arzımdı.

Ak ordo catkan calgızım,

Ce açılar küngö zarsıñbı.

Kağılayın er Bayış,

Kazılğan ordo barsıñbı?

Karıp canıñ bar bolso,

Kabil kıl aytkan arzımdı.

Caş caydarı bar bolso,

Ak çukura attı diye duymuş.

Bahadır Tama, Kulançı

Çukurun başına geldiler

Tahammül edemez görenler

Gözlerinden akan yaşa.

Yürekleri yanıp

Hepsi koşturup gelmişler

Sağ ise duysun diye

Durmadan selam vermişler

"Kurban olayım er Bayış

Esen misin, sağ mısın?

Sağ isen kesmeyip

Dinle söyleyeceklerimi.

Ak çukurda yatan bir tanem

Gün görmek ister misin?

Kurban olayım er Bayış

Kazılmış çukurda mısın?

Zavallı canın sağ ise

Kabul et bu ricamı.

Ömrün var ise

Carıktukka zarsıñbı,
Duşmanıñ emes tuuganbız,
İziñdi ölçöp kuuganbız.
Üç cıldan beri tabalbay,
Bügün kelip turganbız,
Kubat kılıp izdegen,
Kulançı menen Tamabız,
Bayışma bar degen,
Baatır Canış agañbız.
Kıtaydan uktuk dayıñdı,
Ak oruna saldı dep,
Altımış kulaç zındandın,
Eñ tübüñdö kaldı dep.
Suroogo köñül çıdabayt,
Dagı ele tirüü bardı dep,
Kırızdık caydı bildirbey,
Ce kıtayça okup til bilbey.
Kıynalıp cürdük eki cıl,
Kün batıp, erte tün kirbey.
Kısınıp cürdük akırım,
Tirüü bolsoñ ünüñdü,

Sevgilini ister misin?
Düşmanın değıl akrabamız
İz sürüp peşinden gelmişiz.
Üç yıldan beri bulamadan
Bugün gelivermişiz
Gayret edip arayan
Kulançı ile Tama'yız
Bayış'ıma varın demiş
Yiğit Canış ağabeyiniz.
Kıtay'dan aldık haberini
Ak çukura attı diye
Altmış kulaçlık zindanın
En dibinde kaldı diye.
Sormaya yürek dayanmaz
Hala sağ mıdır diye
Kırız olduğumuzu bildirmeden
Kıtayca konuşup dil bilmeden.
Acı çekip iki yıl
Gece değıl gündüzleri.
Sıkıntıyla yürüdük yavaş yavaş
Sağ isen sesini

Bir ıgarı baatırım.

Caradar bolsoñ bagalık,

Ayıktırıp alalık,

Abalkıday oolukpay,

Arılgandır balalık.

Kıtayga daynın ıgarbay,

Kutular ayla tabalık.

Ölüüsü menen tirüüsün,

Bilgene tentip cür degen,

[286]

Tirüü bolso koluña,

Tiygene tentip cür degen.

Tapmayına kelbe dep,

Taalayımdan ayrılıp,

Kantip baram elge dep.

Agañ Canış bul kezde,

Akkürgündün ceeginde,

Aydıñ köldün belinde,

Tuş-tuş cagin torgotup,

Köpürönün ceeginde,

Kıtaydan duşman körünsö,

ıkarsana bahadırım.

Yaralı isen bakalım

İyileştiriverelim

Evvelki gibi direnmeden

Geçip gitmiştir ocukluğın.

Kıtay'a fark ettirmeden

Kurtulmaya çare bulalım.

Ölüsü ile dirisini

Öğrenene kadar dolaşın demiş

Sağ ise elinize

Geene kadar dolaşın demiş.

Bulmadıka gelmeyin deyip

Bir tanemden ayrılıp

Nasıl ölkeme varayım deyip.

Ağabeyin Canış şu anda

Akkürgün'ün kenarında

Aydın Köl'ün belinde

Bütün yolları kesip

Köprünün kenarında

Kıtay'dan duşman görünse

Kırgın salar ebinde,
Azık-ookat caragın,
Oyu menen bütürgön,
Uruşuuga çıñdanıp,
On beş cıldık kütüngön.
Opurulsa agañdın
On miñ kolgo küçü teñ.
Tirüü bolso kıtaydan,
Acıratıp alam dep,
Can booruñ Canış işengen."
"Aylanayın Kulançı,
Kırgızımın degen ünüñdön,
Ün cetpes ordun tübünön,
Ukkanda köñül açıldı,
Ölümdön aman tirüü men.
Ak ordo catam dayınsız,
Alımdan kabar uksañ sen.
Carıgı cok karangı,
Cer aldında catamın,
Carkıragan kün üçün
Közümdün kurçun satamın.

Kılıçtan geçirmek niyetinde
Erzağını, silahını, mühimmatını
Kendi başına tamamlamış
Savaş için tedbir alıp
On beş yıllık hazırlanıp.
Saldırı olsa da ağabeyinin
Gücü on bin askere denk.
Sağ ise Kıtay'dan
Kurtarıvereyim deyip
Güvenmiş can ciğerin Canış."
"Kurban olayım Kulançı
Kırgız'ım diyen sesine
Ses yetmez çukurun dibinden
Duyunca içim ferahladı
Ölümden kurtuldum, sağım ben.
Ak çukurda öylece yatıyorum
Halimi bir dinlesen.
Işığı yok karanlık
Yerin altında yatıyorum
Parıldayan güneş için
Gözümün birini veririm.

Carıktık şoola körünböyt,
Can çirkin kıynayt kapamın.
Ölüü menen tirüünün
Ortosunda catamın.
Tirüülüktön tünülüp,
Ölümgö oogon ubagım,
Coldoşum Tama, Kulançı,
Abalımdı suradıñ,
Çın bolso kuday taalanın,
Salganına çıdadım.
Kalıñ kıtay köp elden,
Sıyadat handan tuulgan,
Muruntan beri tilegi

[287]

Muñdaşıp bolso dep cürgön,
Kırgızça okup til bilgen,
Men Beecinge kelgenden
Kırgızdın daynın bildirgen,
Muñdaşım boldu Celkayıp,
Men uşuga dilgirmin,
Sıyadat handın bir kızı,

Göz nurum, şulem görünmez
Kahrolası canım yanıyor, dertliyim.
Ölüm ile yaşamın
Ortasında duruyorum.
Yaşamaktan vazgeçip
Ölüme varma zamanım
Yoldaşlarım Tama, Kulançı
Halimi sordunuz
Gerçek ise Allah Teala'nın
Yazdığına katlandım.
Kalabalık Kıtay, milletinden
Sıyadat handan olan
Eskiden beri dileği

Derdimi paylaşa deyip duran
Kırgızca okuyup dil bilen
Beecin'e geldiğimden beri
Kırgız'ın haberini bildiren
Derdimi paylaştı Celkayıp
Ben onu istiyorum
Sıyadat hanın biricik kızı

Düynönün carık cıldızı.
Baylaluu kündön taanışıp,
Bayıştın oşol ırısı.
Akıl aytıp, es bergen,
Taalayıma kez kelgen.
Acalım cakın keligende,
Aylamdı tapkan mına şul,
Argın degen balbandın,
Adatın murun uguzdu.
Öz canımdan ardaktuu
Körgüm kelet bul kızdı.
Ölümdön kuday saktasa,
Bolot ko tübü ırıskı,
Aldım kebez töşöktön,
Üstümdö cabuum cibekten,
Celkayıptın cardamı
Tirüümdö ketpeyt cüröktön,
Eköobüzdün antıbiz,
Ömürdü birge tileşken.
Atasın aldap Celkayıp,
Ak orgo meni saldırdı,

Dünyanın parlak yıldızı.
Tanıştığım gün bağlanıp
Bayış'ın budur kısmeti.
Akıl verip, fikir belirtmiş
Allah karşıma çıkarmış.
Ecelim yaklaştığında
Çaremi bulan işte o
Argın denen pehlivanın
Namını önceden bildirdi.
Kendi canımdan ileri
Göresim gelir bu kıızı.
Allah ölümden saklasa
Elbette şansımın varlığı
Altımda döşek pamuktan
Üstümde örtü ipekten
Celkayıp'ın yardımı
Asla gitmez yüreğimden
İkimizin yemini de
Birlikte ömür sürmek
Babasını aldatıp Celkayıp
Beni ak çukura kapattırdı

İmerilip süylöşüp,
İç pikirdi cam kıldı.
Şeker menen bal taşıp,
Suusunumdu kandırdı.
Ordo ele catat debeseñ,
Oyumda kılça kara cok,
Oygonom, uktaym, kardım tok.
Caratımdın baarisın
Darı koyup tañuulap,
Ayıktırıp kelatat,
Üç cıldan beri darılap.
Kez-kezinde kelip tur,
Keç kire elek kündüzdö.
Celkayıpka Kulançı
Kelgeniñdi bilgizbe,
Musapırbız bu kezde,
Muñ kaygının baarı içte.

[288]

Taza bolsom ak ordo
Catat belem emgiçe,
Kırk bölünöt şum sanaa,
Dönüp dolaşıp, söyleşip
İçimi ferahlattı.
Şeker ile bal doldurup
Susuzluğumu giderdi.
Çukurda yatar demeseniz
Aklımda kıl kadar kötülük yok
Uyuyup uyanıyorum, karnım tok.
Yaralarımın hepsine
İlaç sürüp bağlayıp
İyileştirivermiştir
Üç yıldan beri ilaçlayıp.
Hep aynı zamanda geliver
Akşam olmadan, gündüz.
Kulançı, Celkayıp'a
Geldiğini bildirme
Yersiz-yurtsuzuz bu anda
Dert, keder hepsi içimde.

Kız Celkayıp kelgençe.
On cıl da bolso çıdaymın,
Ordo catıp sınavmın,
Oyuñda barbı eliñ dep,
Oñolduñbu begim dep,
Celkayıp coop bergençe.
Kara taanday kıtayga,
Kırgızça süylöp körünbö,
Menin uşul sözümdü
Bek saktagin köñülgö.
Dayıñnar bilinse,
Kalasıñar ölümgö,
Kıyaldanıp cürgüdöy,
Kırgızdın coksıñ töründö.
Cayluu cerge catkıla,
Cata turgan cayıñdı,
Caygaştırıp tapkıla.
Baatır Tama, Kulançım,
Anttuu, şerttüü Celkayıp,
Asırıp bakkan kubançım.
Ar tünündö Celkayıp,

Kız Celkayıp gelene kadar.
On yıl da olsa katlanırım
Çukurda yatıp sınarım
Aklında mıdır ülken deyip
İyileştin mi beyim deyip
Celkayıp cevap verinceye kadar.
Karınca sürüsü gibi Kıtay'a
Kırgızca konuşup görünme
Benim bu sözümü
Sakın aklından çıkarma.
Haberiniz bilinirse
Ölümlle cezalandırılırsın
Hayal ettiğiniz gibi
Kırgız'ın toprağında değılsiniz.
Rahat bir yerde yatın
Yatadurduğunuz yeri
Mesken tutun.
Bahadır Tama, Kulançı'm
Antlı, yeminli Celkayıp
Koruyup kollayan sevincim.
Her gece Celkayıp

Araket kılıp tınbadı,
Azırkısın Bayıştın
Cetelek keter kırdalı.
Bügülgön eki kanatım,
Bütökön boydo caratım,
Cañırıp kayta ırbadı.
Körüp kalsa Celkayıp,
Aram oylop şekşinip,
Alıma kelip caratım
Ayıksın küçüm cetilip,
Bilinbey catkın bekinip"

dep, Bayış sözün bütürdü. Kulançı,
Tama koştosup kaytıştı. Öz candarın
caylap bağışıp cata beriştı. Emki söz
Celkayıptan bolsun.

Bayıştın catkanına ceti cıl
boldu. Segiz cılga aylana baştı.
Oşogo çeyin Bayış Celkayıptı karay
eç süylögön emes, Celkayıptın
açuuu keldi. "Men segiz cıldan beri
- canımdı kıynap, künü-tünü bağıp
cürsöm, adamça çıgargan ünü cok,
süylögön tili süylösö sözün ugayın,
eger süylöbö, [289] üstünö taş

Gelmekten üşenmedi
Şimdi ise Bayış'ın
Tam kaybolacak zamanı.
Kırılmış iki kanadım
Bütün vücudumda yaralarım
Yeniden azdı.
Görüverse Celkayıp
Kötü düşünüp, şüphelenip
Yaralarım iyileşip
Gücüm iyice yerine gelip
Görünmeden yatın gizlenip"

deyip Bayış sözünü bitirir. Kulançı
ile Tama vedalaşıp geri döner. Kendi
canlarını orada bırakıp çıkarlar ve
uyurlar. Şimdi haberi Celkayıp'tan
verelim.

Bayış yatalı yedi yıl olmuş,
sekizinci yıla dönmüştür. O zamana
kadar Bayış, Celkayıp'la hiç
konuşmaz; Celkayıp da buna
hiddetlenir: "Ben sekiz yıldan beri
eziyet çekip, gece-gündüz
bakıversem, insan gibi ses bile
çıkardığı yok. Dili söylerse sözünü
duyayım. Eğer konuşmazsa üstüne

taştatıp cibereyin" dep, karañğı
tüngö ordun başına barıp, Bayış
baatırdı karay Celkayıptın aytıp
turgan sözü:

"Ömürüñçö talıbay,
Catasıñ ordun túbündö,
Kereli keçke bildirbey,
Kamınıp alam küügümdö,
Tüyşük tartıp calgızım,
Tınbay kelem tünündö.
Cetilip kolgo tiyer dep,
Ceti cıl boldu bakkanım,
Segiz cılga aylandı
Cer aldında catkanıñ.
Ceti cıldan ber cakka
Süylötör ayla tappadım.
Kıtayda calgız cürgöndö,
Taalayıma tabıldıñ.
Amandığıñ tiledim,
Bir çımınday canıñdın,
Cer aldında ceti cıl,
Ardaktalıp bağıldıñ.

taş attırıp bırakayım" deyip zifiri
karanlıkta çukurun başına varır ve
yiğit Bayış'a doğru şöyle söyler:

Ömrünce yorulmadan
Yatarsın çukurun dibinde
Akşama kadar belli etmeden
Hazırlanıverdim alacakaranlıkta
Zahmet çekip bir tanem
Dinlenmeden gelmişim her gece.
Yakalanıp ele geçecek diye
Yedi yıl oldu baktığıım
Sekizinci yıla döndü
Yerin altında yattığıın.
Yedi yıldan bu yana
Konuşturacak çare bulamadım.
Kıtay'da yalnız yaşarken
Allah çıkardı karşıma.
Esenliğini diledim
Şu zavallı canının
Yer altında yedi yıl
İtinayla bakıldın.

Ar ubakta özündün
Sanaaga tattı sözüñdün.
Anti-şertın sagındım,
Ölümdön tirüü bar bolsoñ,
Anttuu-şerttüü car bolsoñ,
Süylötçü bulbul tiliñdi.
Çıgarçı kükük ünüñdü.
Kütüp cüröm zarlanıp,
Kalkıña keter küñüñdü.
Darga asılğan küñüñdö,
Bir karmaym dep koluñdu,
Men tarttım dalay şoruñdu.
Açaar beken dep tilep,
Cürömün senin coluñdu.
Caratıña taşıdım,
Kıtaydan Şooşa tabıptın
Kırma kızıl darısın.
Adam kılar iş emes,
Ak ordo catıp alışıñ,
Baykasam senin er Bayış,
Başıñda cokpu namısıñ,

Her vakit senin
Mutlu eden sözlerinle.
Sözümü-yeminimi tuttum
Ölmemişsen, sağ isen
Yeminine sadık yar isen
Söyletsene bülbül dillerini.
Çıkarsana guguk gibi sesini.
Yanıp dururum ağlayıp
Ülkene gideceğın günü.
Darağacına asıldığın gün
Bir elini tutayım diye
Ben çektim bütün derdini.
Açılır mıdır diye dileyip
Dururum senin yolunda.
Yaraların için getirdim
Kıtay'dan Şooşa tabibin
Dövülüp ezilmiş ilacını.
İnsanın yapacağı şey değil
Ak çukurda yatıverişin
Baksam er Bayış, senin
Yok mu senin şerefın?

Ebin taap kaçalık,

Erdigiñdi taanısın.

[290]

Talıbaymın bagamın,

Dartıña darı tabamın.

Keregiñdin baarisın

Cer aldına salamın,

Ceti cıldan ber cakka

Ce bilinbeyt tirüü kabarıñ.

Kızıgıp catıp aldıñbı,

Taşıp bergem şekerge,

Közüñdü açıp sözümdü uk,

Köñülüñ bolso keterge,

El, curtuñdu estebey,

Cata berbe bekerge,

Kanatıñdı küülögün,

Kayrılıp uçup ceterge.

Kagılayın oylongun,

Uktasañ ugup oygongun,

Kaçsak kaçır kamiñdı

Eçak kamdap koygonmun.

Çaresini bulup kaçalım

Yiğitliğin anlaşılın.

Yorulmadan bakmışım

Derdine derman bulmuşum.

İhtiyaçlarının hepsini

Yerin altına salmışım

Yedi yıldan bu yana

Bilinmez ki sağ olduğun.

İyice kanıverdın mi

Dolup taşan şekerem

Gözünü aç, sözümü işit

Gönlün varsa gitmeye

Milletini, yurdunu düşünmeden

Yatıp durma boş yere

Kanatlarını çırp

Uçup geri dönmeye.

Kurban olayım düşün

Uyuyorsan duy da uyan

Kaçarsak diye her şeyi

Çoktan hazırlayıvermişim.

Karuu carak kalganın,
Orgo salçu arkanın,
Oynoktigon attarın,
Takır alıp Sıyadattın
Çıgaralık oyronun.
Kııcıldagan kıtaylar,
Kırılğanday uktadı,
Kıykırık salıp sinasam,
Kılçayıp biröo çıkpadı,
Kaçsak kaçır kün bugün,
Ketsek keter tün bugün,
Çıday albay suradım,
Çıgara turgan ün bugün.
Arılsın bizden calgızım,
Açılbağan muñduu ün.
Tügönbögön köp şordu,
Tüpsüz orgo çaçalı.
Tulpardı minip tirtüdü,
Eki tilek koşulup,
Uzak colgo sozulup,
Sapar colun açalı."

Silah-mühimmattan kalanlarını
Çukura sarkıtacak urganını
Yerinde duramayan atlarını
Hepsini alıp Sıyadat'ın
Gücünü yerle bir edelim
Hadsiz-hesapsız Kıtaylar
Ölüm uykusuna yattılar
Haykırıp sinasam
Biri de kalkıp bakmadı
Kaçacaksak, kaçılacak gün bugün
Gideceksek, gidilecek gün bugün
Dayanamayıp rica ettim
Çıkarılacak ses bugün.
Uzaklaşsın bizden bir tanem
Boğuk, kederli ses.
Bitmez, tükenmez dertleri
Dipsiz çukurda bırakalım.
Sağ salım "tulpar"a binip
İkimizin dileği birleşip
Uzak yola koyulup
Yolculuğa çikalım"

Oşondo Bayış aşığıp,
Kapaluu köönü cazılıp,
Celkayıptı karadı,
Ceti cılı zındanda
Catkan çeri taradı.
Celkayıptın sözünön,

[291]

Ketem go dep sanadı.
"Aylanayın Celkayıp,
Karañğı ordun içinde
Batamdı berem kol cayıp.
Cayı-kış ceti cıl,
Taba albadım eç ayıp,
Kılçayıp keter kün barbı,
Karası tarar tün barbı,
Kıtayga kanduu tuu cayıp,
Menin münözüm sizge işengen,
Celkayıpsıñ baktıma,
Ömürünçö tuş kelgen,
Kutkarat dep oylodum,
Çırmagan çincır kişenden.

O zaman Bayış davranıp
Dertli gönlü ferahlayıp
Celkayıp'a baktı
Yedi yılı zındanda
Yatışımın sıkıntısı dağıldı.
Celkayıp'ın sözüyle
Gitmem gerekir diye düşündü.
"Kurban olayım Celkayıp
Karanlık çukurun içinde
Dua etmişim el açıp.
Yaz-kış yedi yıl
Bulamadım hiç kusur
Geri dönülecek gün var mı
Karası dağılacak gece var mı
Kıtay'a kanlı sancak açıp
Size gönülden inanmışım
Celkayıp sen bahtıma
Ömürde bir kez rastlayansın
Kurtarır diye düşündüm
Bağlandığım zincir, köstekten.

Elden murda boşottuñ,
Çırmaluu çincır torunan,
Çeçtirdiñ temir zoolunu,
Çırmatkan eki koluman.
Akılın tabar ubağñ,
Atañdın altın orunan.
Aylamdı özü tabat dep,
Asırıp cakşı bagat dep,
Altı cıl çıdap bek cattım,
Aman bolso Celkayıp,
Aylamdı tabar dep cattım,
Cer aldında köp cattım,
Ceti cıl çıdap bek cattım.
Celkayıp tirüü bar bolso,
Anttuu-şerttüü car bolso,
Cete keler dep cattım.
Altımış kulaç ak ordon
Uçup çıgar kanat cok,
Ar tarabı bışık kış,
Buzup çıgar carak cok.
Kelet ele darmanım,

Herkesten önce kurtardın
Zincirle bağı tuzaktan
Çözdürdün demir kelepçeyi
Bağlanmış iki kolumdan.
Çare bulacak zamanın
Babanın altın tahtından.
Çaremi kendi bulur deyip
Kollayıp, iyice bakar deyip
Altı yıl dayandım, çok yattım
Sağ ise Celkayıp
Çare bulur diye yattım
Yer altında çok yattım
Yedi yıl dayandım, çok yattım.
Celkayıp canlı, sağ ise
Antlı, yeminli yar ise
Yetişiverir diye yattım.
Altmış kulaçlık ak çukurdan
Uçup çıkaracak kanat yok
Her tarafı sağlam tuğla
Bozup çıkaracak alet yok.
Gelir idi dermanım

Ordon ıksam ın ıgıp,
Bolo turgan armanım.
Oşonu n Celkayıp,
Unukpay catıp kalgamın.
Ubaramdı kp tartıp,
Saga tşt salmagım.
Caraatım btt eki cıl,
Cadabay baktıñ ceti cıl.
Senden bir söz bolboso,
Ne sylymn bekerge,

[292]

Kıynoodo catkan musapır
Kızıgat belem Şekerge,
Eki közüm tört bolot,
İçim kyp rt bolot,
El, curtuma keterge,
Karala menen Kök ala,
Atañdın eki tulparın,
Ak orgo salsañ nel,
Altımış kulaç arkanın,
Ala kelip syntkn

Çukurdan sağ-şalim ıksam
İŞte budur dileğim.
Onun için Celkayıp
Ses çıkarmadan yatıyorum.
Isıtırabımı ekme
zlmek sana düştü
Yaralarım geçeli iki yıl
İğrenmeden baktın yedi yıl.
Diyeceğin bir Şey yoksa
Niye konuşayım boş yere

Azap içindeki tutsağım
Kantar mıydım Őekere
İki gözüm dört olur
İçim yanıp kor olur
Ülkeme, yurduma gitmeye
"Kara ala" ile "Gök ala"
Babanın iki "tulpar"ını
Ak çukura salsan mnasipe
Altımış kulaçlık urganını
Getiriverip sevindir

Ak bolotton kalkanın,
Arkamdan barıp uruşsa,
Çıgarayın talkanın.
Ak tanaptı ala keliñiz,
Uçun maga beriñiz,
Altı cıl catkan Bayıştı,
Ak ordon tartıp alıñız,
Aylamdı bugün tabıñız.
Altı cıl catkan Bayıştı
Argıtıp tartıp alıñız.
Azap tartıpay ömürü
Cırgasın sizdin canıñız."
Kayra tartıp Celkayıp,
Ordosun karay cönödü.
Altımış kulaç tanaptı,
Oñtoylop koydu coluna.
Kaçırıp coogo kirçüüdöy,
Kalkandı taktı conuna,
Karala menen Kök ala
Tulparlardın tokudu,
Tañ atıp ketet eken dep,

Ak çelikten kalkanını
Arkamdan gelip savaşırsa
Çıkarayım canını.
Ak ipi getiriverin
Ucunu bana verin
Altı yıl yatan Bayış'ı
Ak çukurdan çekiverin
Çaremi bugün bulun.
Altı yıl yatan Bayış'ı
Hızlıca çekip alın.
Ömrünce azap çekmeyin
Dünya durdukça yaşayın"
Geri dönüp Celkayıp
"Ordo"suna doğru yola çıktı.
Altımış kulaçlık ipi
Kolayca bıraktı yoluna.
Saldırıp düşmana girecek gibi
Kalkanı geçirdi omzuna
"Kara ala" ile "Gök ala"
"Tulpar"larını eyerledi
Şafak sökmek üzereymiş deyip

Celkayıp oylop çoçudu.
Tulparlardın kuyrugun
Tuura baylap tüydü emi,
Kökürögün dagdaytıp,
Kökülün öödö şüydü emi.
Berseñ kудay bergin dep,
Biliner beken belgiñ dep,
Bir tilegim bar ele,
Berer küngö keldiñ dep,
Tuzun tatar bekemin,
Baatır kırgız eldin dep.
Tulparlardın Celkayıp
Birin minip çu koyup,
Birin koştóp duu koyup,

[293]

Tañga cakın bolgondo,
Taraza cıldız tolgondo,
Cete kelip karadı.
Altımış kulaç kıl arkan,
Salaym dep sanadı.
Estese esten tanıptır,

Celkayıp düşünüp korktu.
"Tulpar"ların kuyruğunu
Düz bağlayıp ördü şimdi
Göğsünü ileri çıkartıp
Kakülünü tepesine düğümledi şimdi
Vereceksen ver Allah'ım, deyip
Var mı işaretin, deyip
Benim bir tek dileğim var
Vereceğin gün geldi deyip
Himmetine erer miyim
Yiğit Kırgız milletinin? deyip.
Celkayıp "Tulpar"larını
Birine binip dehleyip
Birini yedekleyip haykırıp

Şafağa yakın vakitte
Terazi yıldızı ışığında
Geliverip baktı.
Altımış kulaçlık kıl urganı
Sarkıtayım diye düşündü.
Düşünse unutmuştur

Esinen ıgıp kalıptır,
Altımış kulaç kıl arkan,
Akıldan ıgıp kalıptır,
Oylono kalıp Celkayıp,
Bayıştı karay dırkırap.
Aytıp turat armanın,
Altımış kulaç kıl arkan,
Akıldan ıgıp kalganın.
"Aylanayın calgızım,
Akılım kuday alıptır,
Altımış kulaç kıl arkan,
Akıldan ıgıp kalıptır.
Esimdi kuday alıptır,
İrettep koygon kıl arkan,
Esimden ıgıp kalıptır.
Arkandı kaydan tabayın,
Tañ attı kayda barayın.
Arkan taap bergin dep,
Kimdin közün karayın.
Ayla çok kayda barayın,
Aylanayın calgızım,

Aklından ıkıvermiştir
Altımış kulaç kıl urgan
Aklından gidivermiştir
Düşünüverip Celkayıp
Bayış'a doğru kızgınca
Dileğini söyleyip duruyor
Altımış kulaçlık kıl urganın
Aklından ıkıverdiğini.
"Kurban olayım bir tanem
Allah aklımı almıştır
Altımış kulaçlık kıl urgan
Aklımdan ıkıvermiştir.
Allah aklımı almıştır
Düzeltip koyduğum kıl urgan
Aklımdan ıkıvermiştir.
Urganı nereden bulayım
Şafak söktü, nereye gideyim.
Urgan buluver diye
Kimin yüzüne bakayım.
Çaresizim, nereye gideyim
Kurban olayım bir tanem

Ak ordon saga cetkidey,
Arkandı kaydan tabayın.
Arkan taap bergin dep,
Kimdin közün karayın.
Oylonbogun calgızım,
Bul münözü kaday dep,
Altmış kulaç ak ordon,
Bugün tartıp albay dep,
Alım uşul calgız kız,
Bugün boldum şaşılıp.
Coop berseñ kayta barayın,
Albarsın kinga salayın.
Coo caragin bilgizbey,
Ordu-orduna caylayın.
Tulparlardı kaytara,
Caylarına baylayın.
Sır aldırbay eç kimge
Üygö barıp kalayın,
[294]
Kereli keçke tımızın
Bek kamınıp alayın,

Ak çukurdan sana yetişecek
Urganı nereden bulayım.
Urgan buluver deyip
Kimin yüzüne bakayım.
Düşünme bir tanem
Bunun nasıl ahlakı var diye
Altmış kulaçlık ak çukurdan
Bugün çekivermez deyip
Tek başıma bir kızım, halim bu
Bugün şaşırıp kaldım.
İstersen geri döneyim
Çelik kılıcı kınına sokayım.
Silahları belli etmeden
Yerli yerine koyayım.
"Tulpar"ları geriye
Yerlerine bağlayayım.
Belli etmeden kimseye
Eve varıvereyim
Akşama kadar gizlice
İyice hazırlanıvereyim

Öksügön boydon calgızım,
Öspöptür senin taalayın.
Ali keçinde keleyin,
Bügünçö çıdap catıñız,
Aylanayın calgızım,
Arılar beken saatuñız,
Alaptap cürüp unutkan,
Aylası barbı calgızım,
Açılbaptır coluñuz,
Arılbaptır şoruñuz.
Altımış kulaç tanap cok,
Sunsak cetpeyt kolubuz,
Ali tündö kelebız,
Bügünçö aman boluñuz.
Oolukmaluu er Bayış,
Caratınan oñolgon,
Ceti cıl catıp buk bolgon,
İçine kayrat cık tolgon.
Celkayıptı karata,
Cıyılğan kuusun tarata,
Oylonup köönü zildedı,

Gücü kesilen bir tanem
Kapalıdır talihiniz.
Geç vakitte geleyim
Bugün katlanıp yatınız
Kurban olayım bir tanem
Kalkar mı engeliniz
Kibirleniverip unutmakla
Çaresi var mı bir tanem
Açılmamıştır yolunuz
Dağılmamıştır kederiniz.
Altmış kulaçlık ip yok
Uzatsak yetişmez elimiz
Gece vakti geliriz
Bugünlük rahat olunuz.
İnatçı er Bayış'ın
Yaraları iyileşmiş
Yedi yıl yatıp kederlenmiş
Cesaretlenmiş, güçlenmiş.
Celkayıp'ı düşünerek
Kötü düşüncelerini dağıtarak
Düşünüp içi kan ağladı

Oozun tartpay er Bayış
Celkayıptı tildedı.
Kıykırık salıp ak ordon
Kızıy-kızıy cinedı.
"Atañ dinge kirbegen,
Alıstıgıñ bilındı.
Caniñda bolsom süylötpöy,
Keset elem tiliñdi,
Murda keldiñ süyüntüp,
Emi keldiñ küyüntüp,
Karañgıda çökkön köñüldü,
Kaygıluu öskön ömürdü,
Kaytara muñga tüyültüp.
Kecirligiñ karmasa,
Oylonorsuñ kargaşa,
Öltürörsüñ özümdü,
Örttötösüñ söögümdü.
Ertele başta bir ölüm,
Örttönöt kaynap cürögüm,
Akırı bir kün düynödön
Ölörümdü bilemin,

Diline hakim olamayıp er Bayış
Celkayıp'a küfretti.
Haykırıp ak çukurdan
Cinleri başına toplandı.
"Baban dine girmemiş
Uzak durman anlaşıldı
Yanında olsam konuşturmaz
Keser idim dilini
Önce geldin sevindirip
Şimdi geldin üzüp
Karanlıkta tasalı gönlümü
Kaygılı geçen ömrümü
Tekrar dertlere salıp.
İnatçılığın tutarsa
Bulacaksın bir sebep
Öldüreceksin beni
Sızlatırsın kemiğimi.
Eninde sonunda bir ölüm
Tutuşturur yakar yüreğimi
Sonunda bir gün dünyada
Öleceğimi bilirim

Aytışkan anttın içinde,

[295]

Bar bele uşul tilegim.

Ceti cıldan ber cakka,

Cer aldında catamın.

Köñülün kıybayt ekensiñ,

Han Sıyadat atañdın.

Cer süzdürüp turasıñ,

Celkayıp saga kapamın.

Ölük emes tirüümün,

Ölgöndördün birimin,

Ölböy tirüü ketpeske,

Öz elime cetpeske,

Ümütüm üzüp cürümün."

Kayta kelip Celkayıp

Tulparlardı bayladı,

Carak-cabdık kalkandı,

Ordu-ordunan cayladı,

Caman aytıp koydum dep,

Canımdan nege toydum dep,

Bayıştın ketti şaymandı.

Ettiğimiz yeminin içinde

Var mıydı bu dileğim.

Yedi yıldan bu yana

Yerin altında yatarım.

Hatırını kıramamışsın

Baban Sıyadat hanın.

Zamanı söyleyip durursun

Celkayıp sendendir kederim.

Ölü değil diriyim

Ölenlerin biriyim

Ölmeden sağ gitmekten

Öz ülkeme varmaktan

Ümidimi giderek kesmekteyim."

Geri gelip Celkayıp

"Tulpar"ları bağladı

Silah-mühimmat, kalkanı

Yerli yerine bıraktı

Kötü söyleyiverdim deyip

Benden usandın mı deyip

Bayış'ın dermanı kesildi.

"Kafırsıñ dep cemelep,
Kaarına kaldımbı,
Aybınbagan kurç canım,
Açuulanıp aldımbı.
Öktöm süylöp cürgüdöy,
Öz elimde barımbı,
Oñunan aytıp bildirbey,
Oñolguça tim cürböy,
Oroylukka çaldımbı.
Tarınıp kalıp bir colu,
Kelbey koyso ne bolom,
Uçup çıgar kanat cok.
Karmap çıgar tanap cok.
Ordo catıp cogolom,
Oroy söz caman tilimden,
Kaçan cürüp oñolom."
Dep kaygırıp turganda,
Tañ agardı sögülüp,
Taradı cıldız bölünüp.
Kün çaçırıp carıgı,
Cer cüzünö tögülüp,

"Kafırsın diye sövüp
Gazabına mı uğradım
Çıkası canım utanmayıp
Hiddetleniverdim mi.
Cesaret edip duracak
Kendi ülkemde miyim
Doğrusunu söyleyip belli etmeden
İyileşene kadar rahat durmayıp
Hakarete de mi uğrattım?
Darılıverip bir defa
Gelmezse ne yaparım?
Uçuverecek kanat yok
Tutup çıkacak ip yok.
Çukurda yatıp yok olayım
Kötü, kaba dilimden
Ne yapıp da kurtulayım?"
Deyip kederlendiğinde
Tan ağarıp, şafak söküp
Yıldızlar dağılıp, sönüp.
Güneş ışıklarını saçıp
Yer yüzünü aydınlatıp

Or tbnn er Bayış,
Asmandı tiktep karasa,
Ayaktay ceri körünüp,
abalaktap er Bayış,
E aylasın tappadı

[296]

Ceti cıl catkan zındanga
Bir künü keke batpadı.
Kayta kelse Celkayıp,
Bir calınıp körsöm dep,
Knln saktadı.

Bayış znn ketken ayıpka ayabay kapa boldu, oşol ubakta Kulançı menen Tama kelip kaldı da, Bayışka kabar saldı. Ek sznn Bayışka taanıldı. "Men bügün tnd ketemin. Eger kete albay kalsam, erteñ dağı kabar algıla akıldışabız, egerde men ketip kalgan bolsom, eknr eki at taap minip, bizdin arkabızdan Aydıñ-Kld karay cngl" dep Bayış baatır Kulançı menen Tamanı cönöttü. z ordo catıp kaldı.

Kereli keke Celkayıp

Çukur dibinden er Bayış
Göğe doğru baksa
Gideceği yer görünüp
abalayıp er Bayış
Hiçbir çare bulamadı

Yedi yıl yattığı zindana
Bir gün bile geç kalmadı
Geri gelse de Celkayıp
Bir yalvarıversem deyip
Hepsini kendine sakladı.

Bayış yaptığı hataları düşünür ve kederlenir. O anda Kulançı ile Tama geliverir ve Bayış'a haber salar. İki de Bayış'a kendilerini tanıtırlar. Bayış: "Ben bu gece gidiyorum. Gidemezsem yarın erkenden haberleşiriz, gidebilirsem ikiniz iki at bulup binin ve bizim arkamızdan Aydın-Kl'e doğru gidin" deyip Kulançı ile Tama'yı uğurlar. Kendi çukurda yatıp kalır.

Akşam zeri Celkayıp

Kem kemtiğin kamıngan,
Cıl on eki ay tügöngüs,
Kül azıgın kamdagan.
Kümüş cagoo tuncurday,
Kanatın küülöp çamdagan.
Coogo kirçü nemedey,
Ay balta bar kolunda,
Atışka kirçü mergendey,
Kalkanı bar conunda,
Kırılışka kirçüüdöy,
Kılıçı bar canında.
Kancar, şamşar bolottor
Kan tögüüçü tabında,
Kaçırıp kirip barçuday
Örttönüp catkan calınga.
Erte emes, keç emes,
Tün ortosu bolgondo,
Ay karangı cıbrap,
Bardık cıldız tolgondo,
Kalıñ kıtay but serppey,
Tegiz uktay catkanda,

Tüm eksiklikleri tamamlamış
Bir yıl on iki ay tükenmeyecek
Erzağını hazırlamış.
Gümüş bağı "tuncur" gibi
Kanatlarını iyice açmaya
Düşmana saldıracak er gibi
"Ay balta" var elinde
Avlanmaya gidecek avcı gibi
Kalkanı var omzunda
Savaşa girecek gibi
Kılıcı var yanında.
Hançer, şimşir, kılıçlar
Kan dökecek gibi hazırda
Saldırıverecek gibi
Yanıp tutuşup durmuş.
Ne çok erken ne de geç
Gece yarısı olduğunda
Ay henüz ışıyıp
Bütün yıldızlar parladığında
Kalabalık Kıtay kımıldamadan
Hepsi yatıp uyuduklarında

Suuk körünüp kaldım dep,
Ordo catkan balbanga,
Caratkan dep calınıp,
Calgay kör dep tabınıp,
Üzöngügö but salıp,
Attanıp çıktı kamınıp.
Bir tulpardı cetelep,
Bir tulpardı mindi emi.

[297]

Arıta karap tuş-tuştu
Ak ordu karay cürdü emi.
Okusunan bir adam
Dübürtünön tuyat dep,
Bilinip kalsam kokustan,
Atamdan keler uyat dep,
Ugulup kalsa kıtaydı
Tün boyunca cıyat dep.
Ömürümçö öksütüp,
Irisımdı kıyat dep.
Şaar içinde Celkayıp
Akırındap bastırdı,

İsteksiz görünüverdim deyip
Çukurda yatan pehlivana
Allah'ım diye yalvarıp
Yardım ediver, diye yakarıp
Ayağını üzengiye basıp
At binip çıktılar hazırlanıp.
"Tulpar"ın birini yedekleyip
Diğer "tulpar"a bindi şimdi.

İyice bakıp her tarafa
Ak çukura doğru yürüdü şimdi.
Olur da birisi
Patırtısını duyar diye
Tanınıverirsem ansızın
Babama ayıp olur deyip
Duyuluverse Kıtay'ları
Gece boyunca toplar deyip
Ömür boyunca büyütüp
Şansımı yok eder deyip.
Şehir içinde Celkayıp
Ağır ağır yürüdü

Attarının cürüşün

Bir zamatta maş kıldı.

Talaaga çıga çu koyup,

Dübürötüp duu koyup,

Bardı ordun başına,

Bayıştın turdu kaşına.

Köz körgüs kara tün menen,

Köödöndö muñduu ün menen,

Köp kubanıç söz çıktı

Bulbul sınduu til menen.

Attanıp bargan dübürtün,

Duşmandın biri bilbegen.

Akıllı daana Celkayıp,

Ak ordu karay ün saldı,

Amansıñbı baatır dep,

At üstünön muñdandı.

Karañgı ordun túbündö,

Kara közüñ tunargan,

Kılçayıp carık kün körböy,

Kızıl cüzüñ kubargan.

Akıllıñdı tapkanga,

Atlarının yürüyüşüne

Bir süre kendini uydurdu

Bozkıra çıkınca dehleyip

Gürültü-patırtıyı arttırıp

Çukurun başına vardı

Bayış'ın karşısına çıktı.

Göz görmez karanlık gecede

Kederli bir tonda, içinden

Çok kıvançlı söz çıktı

Bülbüle benzer dilinden.

At binerken çıkan gürültüyü

Düşmanın biri bile anlamamış.

Akıllı Celkayıp

Ak çukura doğru seslendi

İyi misin yiğidim, deyip

At üstünde kederlendi.

Karanlık çukurun dibinde

Zavallı gözün görmez olmuş

Başını çevirip bir tek ışık görmeden

Kızıl yüzün solmuş.

Çareni bulanı

Ceti cıl bakkanga,
Oylonbogun eç arman.
Aylanayın calgızım,
Ubada, şertti tanbadım,
Uçkan kuştay sızarga
Tulparlardı kamdadım,
Ömürümdü dos körüp,
Ak nikemdi arnadım.
Ugup turçu calgızım,
Ubada, şertten taybadım,
Ak tanaptın bir uçun
Beliñe bekem baylagın.

[298]

Caldırap ordo köp cattıñ,
Carıktık körüp caynagın.
Tañ carkırap duk salıp,
Ata turgan ubakta,
Taraza cıldız kubulup,
Bata turgan ubakta,
Ak tanaptın bir uçun
Ak orgo taştap ciberdi,

Yedi yıl bakanı
Sakın ola dert etme.
Kurban olayım bir tanem
Yemini-şartı inkar etmedim
Kuş gibi süzülmen için
"Tulpar"ları hazırladım
Ölene dek yakın görüp
"Ak nike" ile varacağım sensin.
Duyuersene bir tanem
Yeminimden-şartımdan caymadım
Ak ipin bir ucunu
Beline sıkıca bağla.

Yalvarıp çukurda çok yattın
Bir ışık gör, aç gözünü
Şafak söküp de tan
Atıverdiği zaman
Terazi yıldızı renk değiştirip
Batıverdiği zaman
Ak ipin bir ucunu
Ak çukura sarkıtıverdi

Tulparlardın tizginin
Oñ cagına imerdi.
Kamçı basıp teminip,
Tulparlarga küç berdi,
Attardın küçü koybodu,
Ak ordo catkan bir erdi,
Körüp turat er Bayış,
Kök ala tulpar minerdi.
Culup çıktı tulparlar
Ordo catkan Bayıştı,
Baatır Bayış mingende
Kök ala beli mayıştı.
On beşinde kamdangan,
On altı caşka barganda,
Sıyadat handan karmalgan.
Ceti cılı zındanda
Carıktık körböy zarlangan,
Alp katarı boluptur,
Abıdan söögü toluptur.
Tamanı cazı carım kez,
Kaarlanıp karasa,

"Tulpar"ların dizginini
Sağ tarafına dolandırdı.
Kamçı vurup, mahmuzlayıp
"Tulpar"lara güç verdi
Atların gücü yetmedi
Ak çukurda yatan bir yiğide
Görüverir er Bayış
Bineceği boz benekli "tulpar"ı.
Çekiverdi "tulpar"lar
Çukurda yatan Bayış'ı
Yiğit Bayış bindiğinde
Boz benekli beli büküldü.
On beşinde hazırlanmış
On altı yaşına vardığında
Sıyadat hana yakalanmış.
Yedi yılı zındanda
Işık görmeden ağlamış
Alplik zamanı gelmiştir
İyice güçlenmiştir
Tabanı geniş, yarım arşın
Kederlenip baksa

Can ıgaru calın kz,
Dalısı cazı eki kez,
Baatır m alp mnz,
Cıyırma  caşka toluptur.
Kırgın salıp kılımdı
Buzar kezi boluptur.
Tulparga kamçı salışıp,
şaardan çıktı carışıp.
Tz talaada argıtıp,
Tizginder koldo karışıp,
Aydıñ kl colu kayda dep,
Oozdugun ıgarıp,
Suuluu cerden sugarıp.
pt cerden çaldırıp,
Kutulduk dep kubanıp.
Adır debey, tz debey,

[299]

Ansız coldu izdebey,
Aldındağı tulparlar
Sekirişi brgdy,
Calañdařıp cügürsö,

Canı çıkaran ateş gözler
Omzu geniş, iki arşın
Bahadır yapılı, yiğit seciyeli
Yirmi üç yaşına varmıştır.
Savaş açıp dünyayı
Alt-st edeceği zaman gelmiştir.
"Tulpar"lara kamçı vurup
şehirden çıktılar yarışıp.
Dümdüz bozkırda koşturup
Dizginler ellerinde karışıp
Aydın Kl yolu nerede deyip
Gemini ıkarıp
Sulu yerlerden su içirip.
Otlu yerlerden ot yedirip
Kurtulduk diye sevinip.
Tepe demeden, ova demeden

Düzlük yoldan gitmeyip
Altlarındaki "tulpar"ların
Sıçrayışı "brg" gibi
şahlanıp da koştursa

Karaganı sümbödöy. "Karagan"ı harbi gibi
Ot ordunday taştardı Ateşe basmışçasına taşları
Omura basıp cügüröt, Basıverip koşturuyor
Kara ala menen Kök ala, Kara ala ile Kök ala
Catkan uyday taştardı Yatan inek gibi taşları
Cara basıp cügüröt, Parçalayıp koşturuyor
Camgır, möndür, şamalga Yağmurla, doluyla, rüzgarla
Aralaşıp cügüröt, Yarışircasına koşturuyor
Dübürtünö cer beti Yer yüzü patirtısına
Zorgo çıdayt düñgüröp. Zar zor dayanıp uğultusuna.
Kündüz debey, tün debey, Gündüz demeden, gece demeden
Tınçyılık bugün kün debey, Dinlenelim bugün demeden
Caylanışıp süylöşüp, Karar verip yerleşip
Birine biri ündöböy. Birbirlerine seslenmeden
Sır aldırbay kelatat, Sır bildirmeden gelmektele
Zıñğıragan dildedey. Gösterişli altın gibi.
Kançalık katar too aşıp, Nice sıra dağlar aşıp
Kamınışıp eñ şaşıp, Hazırlanıp, çok şaşırıp
Dariya keçip, taş basıp, Irmak geçip, taş basıp
At üstünön azık cep, At üstünde karın doyurup
Aman-esen ketsek dep, Sağ salim gitsek deyip

Celkayıp menen carışıp,
Ketip barat Bayış bek,
Tulpar cürüş, kuş uçuş,
Cer ortosu tuşma-tuş,
On eki küngö tolgondo,
Sır toosunun oyuna,
Akkürgündün boyuna,
Tura kaldı karalap,
Çıtırmandu tokoygo,
Kirip bardı aralap,
Tuş-tuşunan baarısı
Kaman azuu tikenek,
Çımçık uçup kelbese,
Andan başka kim kelet.
Attarın asa bayloogo
Katarlangan çoñ terek,
Asa baylap attarın
Eer-tokumun alıştı.
Kutulduk dep kubanıp,
Eer tokum, körpöçö

[300]

Celkayıp ile yarışıp
Gidiverir Bayış bey
"Tulpar" yürüyüşü, kuş uçuşu
Orta yerde, karşınızda
On iki gün olduğunda
Sır dağının çukurunda
Akkürgün'ün boyunda
Durup bakınıverdiler
Fundalıklı ormanın
İçine giriverdiler
Hepsinin de etrafı
Domuz gibi diken dolu
Kuşlar da uçup gelmese
Onlardan başka kim gelir?
Atlarını bir yere tutmak için
Sıra sıra koca kavaklara
İple bağlayıp atlarını
Eyer takımlarını aldılar.
Kutulduk diye sevinip
Eyer takımını, "körpöçö"yü

Tegizdep töşök salıştı.

Coo kelet dep arkadan,

Col tartışıp çarçagan,

Caylanıp catıp kalıştı.

Celkayıp Bayış eköü üç künü uktap kaldı. Celkayıp oygonup karap oturdu. Bayış baatır dağı üç kün uktadı. Celkayıp attardı otkorup, sugarıp kaytagan kelse, Bayış uktagan boydon catat ele, tokoydon kürüldöp bir colbors çıgıp kele catat. Celkayıp körö koyup, Bayış baatırdı tartkılap oygotup aytkan sözü:

"Baş kötörüp közüñdü aç,

Baatırsıñ Bayış özüñ çaş.

Karañğı kalıñ tokoydon,

Kaçırıp çıktı da bir kas.

Kuturup çıkkan colborston,

Kutular ayla tabılbas.

Araanday oozu açılıp,

Tişinen zaarı çaçılıp,

Tüsü buzuk aramı,

Tim ele çıktı kaçırıp,

Yere serip döşek yaptılar.

Düşman gelir diye arkadan

Yol yürüyüp yorulduklar

Serilip yatıverdiler.

Celkayıp ile Bayış ikisi üç gün uyuyup kalır. Celkayıp uyanıverip oturur. Bayış bahadır üç gün daha uyur. Celkayıp atları otlatıp, sulatıp geri geldiğinde Bayış boylu boyunca yatmakta, ormandan çıkan bir kaplan ise kükreyip gelmektedir. Celkayıp görüverip, yiğit Bayış'ı dürterek uyandırır ve şöyle söyler:

"Başını kaldırıp gözünü aç

Toy bir yiğitsin, Bayış.

Karanlık, sık ormandan

Saldırıverdi bir düşman.

Kuduruveren kaplandan

Kurtulmaya çare bulunmaz.

Ağzı kocaman açılıp

Dişinden zehri saçılıp

Sıfatı bozuk kahrolasıca

Sessizce çıktı saldırıp

Kuturgan colbors kelatat,
Kulagın baştan capırıp,
Közüñdü açıp karagın,
Kördüñbü coonun karaanın,
Kelip kaldı Bayış dep,
Ce ugulganbı kabarıñ.
Eç aylamdı tabalbay,
Örttöy küyüp baramın,
Colborstu körüp can kalbay,
Çoçudu menin cürögüm.
Basa kalıp cürbösün,
Baş kötör Bayış zeregim.
Kanday şumduk tuş boldu,
Bul emes ele tilegim,
Birde salat sol kolun,
Birde salat oñ kolun,
Aldırıp koyup colborsko
Armanduu kündö bolbogun.
Sen bir adam, al ayban,
Ozunup colun torogun.
Kayrat kılbay Bayış colborsko,

Kuduran kaplan gelmekte
Kulağını iyice verip
Gözünü açıp bir bak
Gördün mü düşmanın karaltısını?
Geliverdi Bayış diye
Duyulmuş olmasın haberin.
Hiçbir çare bulamadan
Tutuşup yanmaktayım
Kaplana görüp kalmadı halim
Titredi benim yüreğim.
Yürüyüp basıvermesin?
Başını kaldır akıllı Bayış'ım.
Olmadık şeyler oldu
Böyle olsun istemezdim
Bir tarafına atar sol elini
Bir tarafına atar sağ elini
Kaplana yenilip de
Başın derde girmesin.
Sen bir insan, o hayvan
Davranıp yolunu kes.
Gayret etmez de Bayış, kaplana

Çaldırıp koysoñ bolbosko.

Bul colborstu öltürsöñ,

[301]

Eköbüzgö col boş ko.

Adam turup aybanga,

Arstanım Bayış çaynalba,

Akıl aytıp turamın,

Alsız da bolsom men saga,

Ak colborstu öltürüp,

Aman keter kün kana.

Baş kötörüp karagın,

Baatırlıkka caragın,

Oluyalar car bolup,

Orundasın talabıñ.

Kele catat duşmanıñ,

Keçikpey tapkın amalın.

Oşo kezde er Bayış

Közün açpay üldüröyt,

Kök colbors dese oygonboy,

Köñülgö alıp oylonboy,

Asti başın kötörböyt.

Yenilirsen olmaz ki

Bu kaplanı öldürürsen

İkimizin yolu açılır.

İnsanlık yapıp da hayvana

Aslanım Bayış, çiğnenme

Akıl verip duruyorum

Güçsüz de olsam ben sana

Ak kaplanı öldürüp

Sağ gideceğimiz gün nerede?

Başımı kaldır da bak

Göster yiğitliğini

Evliyalar yar olup

Dileğine erdirsin

Gelivermekte düşmanın

Gecikmeden bul yapacak şeyi.

O zaman er Bayış

Gücü yok, gözünü açamadan

Gök kaplan dese de uyanmadan

Kendine gelip düşünmeden

Başımı hiç kaldırmadan.

Akılın alıp koygondoy.

Aldı-kiyinin karabay,

Akıl oylop sanabay,

Tura kaldı er Bayış,

Uygunun uusu tarabay.

Eki cagın karabay,

Eçtemeni sanabay.

Kelesoo bolgon emedey,

Karap turat er Bayış,

Colborsko küçün teñebey.

Kara çaar kabılan,

Kaçırıp kelip abıdan,

Kayrattanıp Bayışka

Çeñgelin saldı cañıdan.

Çeñgelin salıp Bayıştı

Ala albadı karuusu,

Baatır Bayış colborstu

Kaçırata karmadı.

Kara çaar colborstun

Ketken kezi darmanı,

Celkayıptın oşondo

Aklını kaybetmiş gibi

Önüne arkasına bakmadan

Kafa yorup düşünmeden

Kalkıverdi er Bayış

Uyku sersemliği dağılmadan

İki tarafına bakmadan

Hiçbir şey düşünmeden

Aklını kaçırmış biri gibi

Bakıp duruyor er Bayış

Kaplanla gücünü bir tutmadan.

Kara benekli kaplan

Saldırıp aniden

Hamle yapıp Bayış'a

Pençesini attı defalarca.

Pençesini atıp Bayış'a

Yetmedi gücü kuvveti

Yiğit Bayış kaplanı

Saldırıp yakaladı.

Kara benekli kaplanın

Kalmamış gücü, dermanı

O zaman Celkayıp'ın

Arılıp turat armanı.

Kayrat menen er Bayış

"Colborstu körböym çimçikça.

Özüñ körüp turasñ,

Baatur bolboyt kırıgızça,

Irgıtıp iysem colborstun

[302]

Terisi kaldı kolumda,

Şimşim cürgön bir küçük

Bul cerde menin cogumda.

Kaçırıp keldi çoñ colbors,

Karmasam işi oñ bolbos,

Acalın bilbey uşintip

Alışıp kördü bir colbors,

Arkasınan çuburup,

Asılsınçı miñ colbors.

Oşo miñinin küçü cetebi,

Maga kelgen duşmandar

Ölböy tirüü ketebi.

Kalıñ kırıgız içinde

Men bir handın balası,

Dağılıverir sıkıntısı.

Gayret ile er Bayış

"Kaplanı kuş kadar görmem

Kendin görüp duruyorsun

Kırıgız gibi yiğit olmaz

Büküp fırlatsam kaplanın

Derisi kaldı elimde

Koklayarak yürüyen bir enik

Burada benim yokluğumda.

Saldırıverdi koca kaplan

Yakalasam işi rast gitmez

Ecelini bilmez böylece

Kapışiverdi bir kaplan

Arkasından yürüyüp

Sallandırsanıza bin kaplan.

Ona bininin de gücü yeter mi?

Bana gelen duşmanlar

Ölmeden canlı gider mi?

Kalabalık Kırıgız içinde

Ben bir han çocuğuyum

Colbors uşu bolgon soñ,
Coonun kelbeyt çaması,
Colborsuñdun terisi
Kolumda kaldı karaçı."
Celkayıp ayttı Bayıştı,
Tobosuz aytkan sözünö
Kabırgası kayıştı.
"Aylanayın calgızım,
Akıl aytam uga tur,
Ayardık menen tura tur,
Kulca köödön, coon öpkö,
Teñelbegen bölökkö
Dardañ baatır ekesiñ,
Karmasañ kandı çıgargan,
Balban baatır ekensiñ.
Bir süylögön cok eleñ,
Ceti cıl ordo catkanda,
Eliñ kayda er Bayış,
Etiyettep çakçañda,
Es alganda dardañdap,
Ebegeysiz maktanba.

Kaplan böyle olduktan sonra
Düşmanın yetmez kuvveti
Kaplanınızın derisi
Elimde kaldı baksana"
Celkayıp Bayış'a söylendi
Pişman olmadı söylediğinden
Dediğinde diretti.
"Kurban olayım bir tanem
Akıl vereyim, duyuver
Kurnazlık ile duruver
Koç gövdeli, sağlam ciğerli
Denk değılsin kimseyle
Boşboğaz yiğit imişsin
Yakalarsan kanını döken
Pehlivansın, yiğitsin.
Hiç konuşmamış
Yedi yıl çukurda yatarken
Ülken nerede er Bayış?
Dikkatlice iş görüp
Dinlendiğinde boşboğazlık edip
Pek fazla övünme.

Esiñdi cıybay enteñdep,
Dagı bir balaaga kaptalba.
Bak-taalayıñ bolboso,
Albayt bele çoñ colbors,
Baktısız işiñ oñ bolbos.
Kıynoo tartsañ bir tartkan,
Kıyamattı oylonup,
Kıyışpas anttı bir aytkan,
Kız da bolsom men coldoş.
Apırılıp maktanbay,

[303]

Antkorsunup saktanbay,
Açık cürgön kem bolbos.
Sır toosunan aşı elek,
Sırttanım Bayış eköobüz,
Sır bilbegen çaş elek,
Sapar tartıp col cürüp,
Mınçalık alıs mol cürüp,
Kaçan colgo maş elek.
Colbors da sırttan, sen sırttan,
Colukkan eköñ teñ sırttan.

Aklını toplamayıp şaşırıp
Bir belaya daha uğrama.
Bahtın, talihin olmasa
Öldürmez miydi koca kaplan
Talihin yoksa işin yolunda gitmez.
Azap çeksen bir defa
Kıyameti düşünüp
Bozamayacağıñ andı söyleyip
Kız da olsam yoldaşınım.
Kibirlenip övünmeden
Yemini unutmuş gibi saklanmadan
Doğru olursan kötü olmaz.
Sır dağından aşamadık
Sırtlanım Bayış, ikimiz
Sır bilmeyen toy değiliz
Sefere gidip, yol yürüyüp
Böyle uzun, çok yürüyüp
Yola ne zaman çıkarız.
Kaplan da yiğit, sen de yiğitsin
İkiniz de birbirinizden yiğitsiniz.

Tutkun bolduñ on beş cıl,
Tukumu başka kırgızdan.
Terisi kaldı koluñda,
Kart colborstu ırgıtsañ.
Bak-taalayıñ emespi,
Cürgün baatır keteli,
Bir tilekke ceteli.
Künü-tünü col tartıp,
Tınçılıktan keçeli.
At tokunup attanıp,
Azaptuu şordon saktanıp,
Azık-tülük artınıp,
Aydıñ köl karay şattanıp,
Sapar colun basalı,
Sanaanın kirin çaçalı,
Colborsu çıgıp kürüldöp,
Tokoydun öttü azabı.
Ölböy cetsek eliñe
Ömürdün gülün açalı.
Adırı suusuz sır toonun,
Aybanı caman tokoydun,

Esir düştün on beş yıl
Soyu başka Kırgız'dan.
Derisi kaldı elinde
Fırlatınca ihtiyar kaplanı.
Bahtından, şansından değıl mi
Yürü yiğıt, gidelim
Muradımıza erelim.
Gece gündüz yol gidip
Rahatımızı düşünmeyelim.
Eyerleyip, ata binip
Kazadan, beladan uzak durup
Erzakları yüklenip
Aydın Köl'e doğıru sevinçle
Seferimize başlayalım
Derdi, kederi dağıtalım
Kapanı kükreyiverip
Ormanın dağıldı sıkıntısı.
Ölmeden gidersek ülkene
Güzel günler geçirelim.
Tepesi kurak Sır dağına
Vahşi hayvanlı ormana

Adam uulu kelbegen,
Arasında köp eken,
Acıdaar menen şer degen.
Caralgandan ber cakka
Aybandın çoñu cerdegen,
Aman kalbayt coluksa,
Senden başka bendeden."

Tamaktanıp olturup,
Col keñeşin bütürüp,
Tulparların tokunup,
Üzöngügö but saldı,
Eköo birdey attandı.

Öödö-öödö cer kelse,
Eköo birdey carışıp,

[304]

Üzöngü butta kağışıp,
Tik ıldıyga kelgende,
Tizgin koldo karışıp.
Tüzgö tüşsö tulpardın
Corgosuna salışıp.
Coo börüsü er Bayış

İnsanoğlu gelmemiş
Araları uzak imiş
Ejderha ile aslan denen.
Yaratıldığından beri
Hayvanın ulusu yaşamış
Rastlasa sağ kalmamış
Senden başka, insanoğlu"

Yiyip-içip, oturup
Yol konusunu bitirip
"Tulpar"larını eyerleyip
Ayağını üzengiye attı
İkisi birden ata bindi.

Sıra sıra yokuşlara gelince
İkisi birden yarışıp

Ayaklarını üzengiye vurup
İnişe geçtiklerinde
Ellerinde dizgin inatlaşıp.
Düzlüğe inseler "tulpar"ın
Yedek atlarını yarıştırap.
Cesaretli, yiğit Bayış

Ak munar toonun beli dep,

Altı miñ kıtay kırılğan,

Ak-Kürgündün ceegi dep.

Kırgız menen kıtaydın

Ak-Kürgün suusu çegi dep,

Celkayıpka bayandap,

Ayıp kelet Bayış bek.

Üç aylık alıs col tartıp,

Küügüm kirdi kün batıp.

Tokoydon çıgıp ekö teñ,

Toktoosuz bardı duuldatıp.

Catar mezgil bolgondo,

Tündö cürböy dübüröp,

Col tabalbay kübüröp.

Karañgıda cürgönçö,

Burulup catıp alalı,

Tañ atkanda carkırap

Taamay colgo salalı

dep Bayış menen Celkayıp talaaga konup kaldı. Bayış tünündö tüş körüp, Celkayıptı oygotup alıp, körgön tüşün ayıp turgan ceri:

"Ak munar" dağının beli deyip

Altı bin Kıtay ölmüş

Ak-Kürgün'ün kenarı deyip.

Kırgız ile Kıtay'ın

Ak-Kürgün suyunun sınırı deyip

Celkayıp'a açıklayıp

Söyleyip duruyor Bayış bey.

Üç aylık uzun yol yürüyüp

Karanlık bastı güneş batıp.

Ormandan çıkıp ikisi de

Durmadan geldi patırdatıp.

Yatma zamanı geldiğinde

Gece yürüyüp ses çıkarmayıp

Fısıldamaya hal bulamayıp.

Karanlıkta yürüyeceğimize

Kıvrılıp yatıverelim

Şafak söküp aydınlandığında

Hemen yola çikalım.

diyen Bayış ile Celkayıp bozkırda gecelerler. Bayış gece rüya görüp Celkayıp'ı uyandırır ve gördüğü rüyayı şöyle anlatır:

"Menin taalayıma tabılğan,

Cer aldında ceti cıl,

Caradar canım bağılğan.

Camançılık körgöndö,

Ketkeniñ cök canımdan,

Aylanayın Celkayıp,

Oşol kündön ber cakka

Artık köröm canımdan.

Ölgön candı tırgızgen,

Cöögö tulpar mingızgen,

Kagılayın Celkayıp,

Kantip caman köröm men,

Ölümdön aman kutkargan,

Ömürlükkö carım sen.

Aman kele catamın,

Akılman saga colugup,

Akmaktık öttü bir neçe,

[305]

Aytkanıñday oolugup.

Tüyšölüp başıñ kötörüp,

Tündögü körgön tüşümdü uk,

Benim alınıma yazılmış

Yer altında yedi yıl

Yaralı vücudum bakılmış.

Bir kötülük geldiğinde

Gitmedin hiç yanımdan

Kurban olayım Celkayıp

O gündən bu yana

Canımdan çok seviyorum.

Ölen canı dirilten

Yayayı "tulpar"a bindiren

Kurban olayım Celkayıp

Nasıl kötü göreyim ben

Ölümden sağ kurtaran

Ömürlük yarımısın sen.

Sağ salım geliyorum

Sana, akıllı birine rastladım

Ahmaklık yaptım bir müddet

Söylediğin gibi inat edip.

Çevir başını yukarı kaldır

Gece gördüğüm rüyayı duy

Kuş ergibes zookaga
Kulaalı uçup konuptur,
Ak-Kürgündün ceegine
Altı san kıtay toluptur.
Aldıñdan çıkkın coo menen
Alışar künüm boluptur.
Tündögü körgön tüşümdö,
Karçıga uçpas zookaga,
Karga aylanıp konuptur.
Köpürönün başına
Kaldaylap kıtay toluptur,
Kalıñ kıtay coo menen
Karmaşar künüm boluptur.
Tündögü körgön tüşümdö,
Tüzdögü duşman türülgön,
Tarşıy tüşüp turuştu,
Tañdın aldı bugün döñ.
Col muunagan coo bolso,
Soo kalbaymın bugün men,
Aylanayın Celkayıp,
Corup körçü tüştü sen,

Kuş ulaşmaz kayalara
Ala doğan uçup konmuşur
Ak-Kürgün'ün kenarına
Altı yüz Kıtay toplanmışır.
Karşıdan çıkan düşman ile
Savaşacağım gün gelmişır.
Gece gördüğüm rüyada
Atmaca uçmayan kayalıklara
Karga uçup konmuşur.
Köprünün başına
Kıtaylar toplanıp dolmuşur
Karınca sürüsü düşmanım Kıtay ile
Savaşacağım gün gelmişır.
Gece gördüğüm rüyada
Düzlükteki düşman sıra sıra
Gürültüyle iniverdiler
Şafak sökmeden, erkenden.
Yolu kapatan düşman varsa
Sağ kalmam bugün ben
Kurban olayım Celkayıp
Yoruversene bu rüyayı

Köpürö colu bekilgen,
Köp kol tozgon betimden,
Sap-sap bolup turuşkan,
Salışıp calgız uruşsam.
Sandap catkan köp koşun,
Salışıp cürgön men turmak,
Saga da zıyan bolbosun.
Tündögü körgön tüşümdö,
Tüşögü körgön işimde,
Kalgan köñül kaltaarıp,
Caraluu bolgon et cürök,
Camandıktan caltanıp,
Kaçırıp kirip bara albay,
Karap turdum tamşanıp,
Kaçsam dagı öldüm dep,
Tagdırdın cazuun kördüm dep,
Kuusam dagı öldüm dep,
Kudaydın cazuun kördüm dep.
Oyuma tüştü oşondo
Abalkıdan kalgan kep,
Süzö kaçıp ötüügö

Köprü yolu tutulmuş
Kalabalık ordu karşıma çıkmış
Saf saf olup sıralanmış
Saldırıp tek başıma savaşsam.
Sayısız, bunca asker
Saldırıvermiş bana bile
Sana da zararı dokunmasın.
Gece gördüğüm rüyada
Rüyada gördüğüm şeyde
Yüreğim kabarıverdi
Yaralanmış vücudum, kalbim
Kötülükten korkup
Gidip de saldıramayıp
Bakakaldım afallayıp
Kaçsam da öldüm deyip
Alın yazımı gördüm deyip
Kovalasam da öldüm deyip
Allah'ın yazdığını gördüm deyip.
O sırada aklıma geldi
Eskilerden kalan bir söz
Vuruverip geçmek için

[306]

Tozulgan calgız colum bek.

Kaçırıp çıktım kamınıp,

Kaçıp berdi köp kıtay,

Tuş-tuş cakka cabılıp.

Kıra çıktım çetinen,

Kılıçımıdı tagınıp,

Cüzü kaçıp cığılsa,

Miñi menden kırılrat.

Üyülüşüp ölüktün

Üstü-üstünö tığılat,

Calgızga cardam bol degen,

Canaşa dabış ugulat.

Akıl oylop sanasam,

Al dabıştı karasam,

Kulançı menen Tama eken,

Kuup barıp arkamdan,

Kıtayda kalgan aga eken,

Özü körgön col menen,

Bizdi kuugan kol menen,

Koşo kelgen çağı eken,

İyice kapatılmış tek yolum.

Hazırlanıp saldırıverdim

Kaçıverdi bütün Kıtaylar

Her tarafa dağılıp.

Yok ediverdim hepsini

Kılıcımı kuşanıp

Yüz tanesi kaçıp devrilse

Bini de elimden ölmekte.

Cesetleri bir arada

Üst üste yığılmakta

Yalnızca yardımcı ol diye

Yaklaşan bir ses duyulur.

Düşünüp taşınısam

O sese doğru baksam

Kulançı ile Tama imiş

Takip edip arkamdan

Kıtayda kalan onlar imiş

Kendi buldukları yol ile

Bizi kovalayan ordu ile

Birlikte geldikleri zaman imiş

Biz kaçkandı bilbey kalsa da,
Oşol Kulançı kösöl sak eken.
Adırma-adır kuuşup,
Kızıl kan menen cuuşup,
Kırılışıp uruşup,
Kılkıldagan kol menen
Kırçıldeşip turuşup.
Kalıñ koldon kamalıp,
Kancıgadan kan agıp,
Aldımda tulpar Kök ala,
Kündö kızıyt çarçabay.
Kolgo tüşüp buk bolgon,
Kuruşum cürdü tarkabay.
Tündögü körgön tüşümdö,
Teñi kaçat duuldap,
Tegerene çuuldap.
Altı kün, altı tün cürüp,
Koldun baarın büldürüp,
Kaçkanı kaçıp kutulup,
Kutulganı bir tınıp.
Kara sueday kara kan,

Kaçtığımızı bilmeseler de
Bu Kulançı uyanık, sak imiş.
Dere tepe takip edip
Kızıl kanlara bulanıp
Savaşıp, vuruşup
Ağır ağır giden ordu ile
Zangır zangır titreyip.
Kalabalık orduya yakalanıp
"Kancıga"dan kan akıp
Altımda "tulpar", Gök ala
Her gün heyecanlı, yorulmuyor.
Tutsak olup kederlenmiş
Bir gün bile dağılmıyor.
Gece gördüğüm rüyada
Hepsi kaçır bağrışıp
Feryat edip yuvarlanıp.
Altı gün, altı gece yürüyüp
Ordunun tümünü bozguna uğratıp
Kaçanlar kaçıp kurtulup
Kurtulanları nefes alıp.
Seller gibi kızıl kan

Kar ordunda bürkölüp,
İçki soot, tışkı olupok,
Ok nayzaga cırtılıp,
Oyronu çıktı duşmandın.

[307]

Oynoktotup tulpardı,
Okton kaçpay men bardım.
Kaçkanı kaçıp cogoldu,
Kalp aytkan menen oñombu,
Karaanı anın kaldaygan,
Kolu-butu tarbaygan,
Tootpoy tuura bastırıp,
Tosup çıktı bir balban.
Kalp aralaş aytkanga,
Karaanı toodoy şańdangan.
Tündögü menin tüşümdö,
Al al caktan kaçırıp,
Atın küülöp kamçı urup,
Men bul caktan çu koyup,
Körgöndö közüm bir toyup.
Tüpöktüü nayza oñörüp,

Kar yerine dökölüp
İçinde zırh, dışında "olpok"
Okla, mızrakla parçalanıp
Pestili çıktı düşmanın.
Oynatıverip "tulpar"ı
Oklardan kaçmadan vardım.
Kaçan kaçtı kayboldu
Yalan söylersem iş düzelir mi?
Onun karaltısı görünmüş
Eli ayağı açılmış
Beklemeden doğruca koşturup
Yolumu kesti bir pehlivan.
Yalan, dolan söyleyince
Görünüşü dağ gibi, muhteşem
Gece gördüğüm rüyada
Her taraftan saldırıp
Kamçı vurup atını kızıştırıp,
Ben de ata yol verip
Görünce gözüm doyup.
Tuğlu mızrakla saldırıp

Erdik menen kögörüþ,
Bir betteþip ötköndö
Eköübüzdün nayzabız
Beþ-altıdan bölündü,
At üstünön al balban
Aldırbay turgan köründü.
Kayta-kayta salıþıp,
Kaskaktın baarın tügötüp,
Karuusu anın ketirip,
Kaçırıp çıgam cüdötüp.
Kapilet körgön tüşümdö
Aradan neçen kün ötüþ,
Saygandan taamay keliştik,
Altı künü eñiştik,
Almak-salmak ıkşalıþ,
Eki koldu beriştik.
Altı kündö dem albay,
Alım cetip eñe albay,
Arı menen namızdın
Attan tüşüp es albay.
Aldımda attan küç ketip,

Yiğitlikle karşı koyup
İlk karşılaşmamızda
İkimizin mızrağı da
Beş altı yerinden bölündü
At üstünden o pehlivan
Öldürülemez gibi göründü.
Tekrar tekrar atılıþ
Gönderlerin hepsini bitirip
Onun gücünü tüketip
Saldırıvereyim zayıflatıp.
Gaflette gördüğüm rüyada
Aradan nice gün geçip
Savaş konusunda anlaştık
Altı gün "engiş"tik
Öldürmekten bıķıp
İki elimizi uzattık.
Altı gün dinlenmeden
Gücüm yetip alamadan
Arım ile namusumu
Attan inip dinlenmeden.
Altımdaki atın gücü kesilip

Özümdün alım büt ketip,
Kök aladan küç ketip,
Közümdön kubat büt ketip,
Kömölönör künümdö
Küröşsöm dedim tirüümdö.
Attan tüşüp küröşüp,
Altı kün cürdüm sürüşüp,
Alım ketip baratat,

[308]

Kolu-butum bürüşüp.
Bagalekten alışıp,
Baltır etten çalışıp,
Bak-taalayga salışıp,
Muunumdun baarı kaltırap,
Musapır közüm caltırap.
Bütökön boydon akkan ter,
Monçok-monçok tamçılap.
Cıgılar kezim bolgondo,
Cıynalıp şorum tolgondo,
Ak ala zoonun boorunan,
Aydıñ köldün colunan,

Takatim hiç kalmayıp
Gök ala atın da gücü kalmayıp
Gözümün feride kalmayıp
Ters yüz olduğum günde
Güreşsem dedim canım sağ iken.
Attan inip güreşip
Altı gün yürüdüm sürünüp
Gücüm giderek kesilmekte

Elim ayağım uyuşup.
Paçasından tutup
Baldırlarından vurup
Allah'a havale edip
Vücudumun her yer titreyip
Son bir gayretle gözüm parlayıp.
Vücudumdan akan terler
Boncuk boncuk damlayıp.
Tam yıkılacağım sırada
Başım derde girdiğinde
Alacalı kayanın yamacından
Aydın Köl'ün yolundan

Ak şumkar uçup keliptir,
Meni alsıratkan balbandı
Ay dalıga teeptir.
Al emine boluçu?
Aylanayın Celkayıp,
Akıl menen coruçu.
Kök ala zoonun boorunan,
Kök irim köldün colunan,
Kök şumkar uçup keliptir,
Körgön tüşüm Celkayıp,
Bul emine boluçu?
Köñülüñ menen coruçu.
Coo caragın şaylanıp,
Kolgo bolot nayza alıp,
Men barayın aldına,
Men çıgayın çalginga.
Aylanayın Celkayıp,
Oomiyin dep kol cayıp,
Tirüü bolsoñ bata ber!"
Bayış baatır tüşün aytıp,
sözün bütürdü. Emki söz

Ak atmaca uçup gelmiştir
Beni güçsüz bırakan pehlivanın
Sırtına pençe atmıştır.
Bu ne anlama gelir?
Kurban olayım Celkayıp
Düşünüp yoruversene.
Boz alacalı kayanın yamacından
Kök İrim gölünün yolundan
Gök atmaca uçup gelmiştir
Gördüğüm rüya Celkayıp
Ne anlama gelmektedir?
İsteyerek yoruversene.
Savaş silahlarını seçip
Eline çelik mızrak alıp
Ben çıkayım önüne
Ben çıkayım savaşa.
Kurban olayım Celkayıp
Amin deyip el açıp
Sağ isen dua et!"

Yiğit Bayış rüyasını anlatıp
sözünü bitirir. Şimdi haberi

Celkayıptan. Celkayıp Bayıştı karap,
saamayın tarap, amanın tilep,
kayratın bülöp, baatırlığın sınap,
baştağıdan çıñap aytkanı:

"Aylanayın calgızım,
Tündögü tüşüñdü,
Oñdoptur kудay işiñdi.
Oñkosunan salıpsıñ,
Oyuñda kektüü kişiñdi.
Tündögü körgön tüşüñdü
Tüzdöptür kудay işiñdi,
Tüşürö sayat ekensiñ,
Tübölük kektüü kişiñdi.

[309]

Körgön tüşüñ tuş bolsun,
Tüş emes tuura iş bolsun,
Duşmanıñdın cürögü,
Tüpöyül ooru muz bolsun.
Tilegiñdi tilegen,
Ömürüñdü suragan,
Teköörü temirden,

Celkayıp'tan verelim. Celkayıp,
Bayış'a doğru bakıp, perçemini
tarayıp, esenliğini dileyip, gayretini
artırıp, yiğitliğini sına ve
öncekinden daha kesin olarak şunları
söyler:

"Kurban olayım bir tanem
Gece gördüğün rüya ile
Allah yoluna koymuştur işini.
Başarıyla vurmuşsun
Kinlenip durduğum.
Gece gördüğün rüya ile
Allah düzeltmiştir işini
Öldürüp yere serecekmişsin
Kinlendiğin her kişiyi.

Gördüğün rüya karşı gelsin
Rüya değil gerçek olsun
Düşmanının yüreği
Onulmaz ağrıya tutulsun.
Dileğini dileyen
Ömrün uzun olsun diyen
Pençesi demirden

Teep ketti dedirgen,
Kagılayın calgızım,
Kapşıtıña kuş konsun.
Tündögü körgön tüşüñdö,
Kalıñ kol çıksa coluñdan,
Katarı menen cıgılıp,
Kıyrayt eken koluñdan,
Aldadan parman bar bolup,
Arılıpsıñ şoruñdan,
Altı miñ kıtay kelse da,
Kutulbaptır toruñdan.
Kaçıp çıgıp ketkende
Karatkan go orunan,
Oylonçu duşman kuugandır,
Oşol orunda senin coguñdan.
Kara menen Kök ala,
Tulparı cok akırda,
Kancar, şamşar, bolotton
Kalğanı cok çatırda,
Kastaşıp cürgön Sıyadat,
Kadiktüü sendey baatırğa.

Pençeleyiverdi dediren
Kurban olayım bir tanem
"Kapşıt"ına kuş konsun
Gece gördüğün rüyada
Kalabalık ordu çıksa yolundan
Sıra sıra yığılıp
Yıkılır imiş elinden
Allah'tan ferman gelip
Kurtulmuşsun sıkıntılarından
Altı bin Kıtay gelse de
Kurtulmamıştır tuzağından.
Kaçırıp giderken
Göndermiş olmalı yerinden
Düşünsene, düşmanı kovalamıştır
Senin yokluğunda, orada.
Kara ala ile Gök ala
"Tulpar"ları yok ahırda
Hançer, şimşir, çelikten
İçinde insan olmayan çadırda
Düşman olup yürümüş Sıyadat
Tanımadığı senin gibi bahadıra.

Altımış kulaç zindanga
Ak tanaptı salgandır,
Öldü dese sööğü çok,
Tirüü bolup özüñ çok,
Ak ordon tappay kalgandır.
Bayış turmak kızı çok,
Attarının izi çok.
Tüşüñdü tuura corusam,
Atam Sıyadatka armandır.
Kalıñ kıtay elge aytıp,
Kaçıptır menin kızım dep,
Kubalaylık belgilüü
Tulparlardın izin dep,
Kalkına kabar salgandır,
Koşunun cıyıp algandır.
Akmunar menen Sır todon,
Attardın izin çalgandır.

[310]

Biz tokoygo burulup,
On eki küñü catkanda,
Tootpoy çıgıp culunup,

Altımış kulaçlık zindana
Ak ipi sarkıtmıştır
Öldü dese kemiği yok
Sağ dese sen yoksun
Ak çukurda bulamamıştır.
Bayış'ı bırak kızı da yok
Atlarının izi bile yok.
Rüyanı doğru yorarsam
Babam Sıyadat'a yazıktır.
Kalabalık Kıtay halkına söyleyip
Benim kızım kaçmıştır deyip
Takip edelim bizim
"Tulpar"ların izini diye
Halkına haber salmıştır
Askerini toplayıvermiştir.
"Akmunar" ile "Sır" dağından
Atların izini bulmuştur

Biz ormana dönüp
On iki gün yatarken
Çıkıp, aniden saldırıp

Coluñdu colbors kapkanda,

Kara çaar colborsko

Kaptırbay cerge çapkanda.

Kündöp-tündöp ötköndür,

Küñgürönüp köp koldun,

Küüsü menen ketkendir.

Köpürögö cetkendir,

Kalıñ kıtay el turup,

Bir kırgız ketse kutulup,

Maga kelet namıs dep,

Calgız cürgön balaga,

Cakşı emes cetpey kalış dep.

Keçe tokoydon kele catkanda,

Ayttıñ ele bir sözü.

Özüñ bilbey kalbasañ,

Calgamı bolso körsötçü,

Kulançı menen Tamam dep,

Eköö teñ cakın adam dep,

Ata-ene, el, curtum

Catkan eken aman dep.

Aytpay kalıp kokustan,

Yolunu kaplan kestiğinde

Kara benekli kaplanı

Yakalanmadan yere çalarken.

Günler, geceler geçmiştir

Uğuldayıp bütün ordunun

Sesi ile gitmiştir.

Köprüye varmıştır

Kalabalık Kıtay milleti durup

Bir Kırgız bile kurtulsa

Bana yakışmaz deyip

Yalnız yürüyen çocuğa

Anlaşılası değil yetişememek deyip

Akşam ormandan gelirken

Bunları söylemiştin.

Kendin anlasana

Yalan ise söylesene

Kulançı ile Tama deyip

İkisi de yakınlarımız deyip

Annem-babam, vatanım-milletim

Yerlerinde sağ salım diye.

Hemen söyleyemeyip

Kiyin uksañ caman dep,
Ugup kalsañ bir küni
Uyat bolup kalam dep.
Kulançı menen Tamanın,
Aytkansıñ maga kabarin,
Agam Canıñ cibergen
Kulançı, Tama keldi dep,
Aytkansıñ maga belgilep.
Bildirgensıñ bilemin,
Menin oşol tilegim,
Kabagım karıñ cazılıp,
Calındagan cürögüm.
Kulançı, Tama baatırıñ,
Kuba kele turgandır,
Tüş coorugan tilegim,
Tuura kele turgandır.
Tozup kelgen duşmandı
Tobu menen kırıpsıñ,
Toodoy hanın sayganda,
Togolotup cıgıpsıñ,
Adırlap kaçsa başka eli,

Sonra duysan olmaz diye
Duyuverirsen bir gün
Rezil oluveririm diye.
Kulançı ile Tama'nın
Vermişsin bana haberini
Ağabeyim Canıñ'ın gönderdiği
Kulançı, Tama geldi diye
Söylemişsin bana açıkça.
Bildirmişsin, bilirim
Budur benim dileğim
Gözlerim fal taşı gibi açılmış
Yanıp tutuşmuş yüreğim.
Kulançı, Tama bahadırınız
Takip edip gelmiştir
Düş yorarkenki dileğim
Gerçekleşivermiştir.
Yolu kesen düşmanın
Hepsini öldürmüşsün
Dağ gibi hanlarını yenip
Yuvarlayıp devirmişsin
Tepelerden kaçsa diğerlerini de

[311]

Bolot uç nayza kötörüp,
Bolcolsuz baatır kezdeşe,
Calgız kalıp sençilep,
Can ayabay kekteşe,
Menin atam Sıyadat
Oylongonu kıyanat.
Anın sırn oylonsom,
Koldoru ada bolgon soñ,
Kaskagın kabat õñörüp.
Katuu kayrat sür menen,
Kaarlanıp kögörüp,
Bettegendir özüñdü,
Berenim ukçu sözümdü,
Çaması kelse kulatıp,
Bir oymok go közüñdü.
Kaarınan kaçpapsıñ,
Kaskak-kaskak aştapsıñ,
Kastaşkan coogo küçüñdü,
Kaar menen taştapsıñ.
Atam padişa Sıyadat

Çelik uçlu mızrağı kaldırıp
Emsalsiz yiğit rast gelse
Yalnız kalıp senin gibi.
Acımayıp kin tutsa
Benim babam Sıyadat'ın
Düşündüğü ihanet.
Onun sırnını düşünsem
Askeri bittikten sonra
Gönderini önde tutup.
Amansız güç, heybet ile
Hiddetlenip, direnip
Yüzünü yere yapıştırmıştır
Yiğidim, işitsene sözümü
Gücü yetse devirip
Oyuverir gözünü.
Gazabından kaçamazsın
Gönderi göndere ulamışsın
Niyeti bozuk düşmana gücünü
Kahrederek göstermişsin
Babam padişah Sıyadat

Kıtayları barında,
Namıs kılıp turuuçu,
Özü calgız kalganda
Nayzasın coogo sunuuçu.
Han Sıyadat kalçanın
Kılar işi mına uşu.
Altı kün atçan sayıssañ,
Alñ ketip oşondo
Kabırğañ caşıp mayıssañ,
Atam da baatır er bolçu,
Ayanbagan şer bolçu.
Bilek türüp eñişseñ,
Küülönüp küçkö kelişseñ,
Eñe albasa altı kün,
Koldoptur senin berişteñ.
Alñ kelip eñe albay,
Altı kün cürsöñ dem albay,
Arañ cürsöñ calgızım,
Attan tüşüp bere albay,
Ikçıl bolçu ar kanday,
Senden başka coluksa,

Kıtaylara hükmederken
Utañ duyuvvercek
Yalnız başına kaldığında
Mızrağını düşmana çevirecek.
Olmayası Sıyadat hanın
Yapacağı şey işte budur.
Altı gün at üstünde savaşsan
Böylece gücün kesilip
Kemiklerin kırılıp ezilsen
Babam da bahadır, yiğittir
Merhametsiz bir aslandır.
Bileğini tutup "engiş"sen
Giderek gücünü toplasan
İndiremezse altı gün
Kollamıştır seni meleklerin.
Gücün yetip eğemen
Altı gün uğraşsan dinlenmeden
Zorla yürüsen bir tanem
Attan inemen
Ne de olsa çeviktir
Başkaları karşısına çıksa

Irgıtıp iyçü balbanday.

Özüñördön küç ketip,

Attın alı büt ketip,

Arkañdan ölçöp kuup cetip,

[312]

Altı künü dem albay,

At üstünön eñe albay,

Asıla berse cüdötüp,

Aga çıdap tura albay,

Attan tüşüp küröşüp,

Bagalekten alışsañ,

Baltır etten çalışsañ,

Basa kalam degende,

Bak-taalayga salıssañ.

Koyun koltuk alışıp,

Koldun küçü karışıp,

Cıgılar kündö kaltırıp,

Zorgo tursañ can çıdap,

Bütökön boydon can teriñ

Kuyulup tursa tamçıláp.

Ak ala zoonun boorunan,

Pehlivan gibi fırlatıverip.

Gücünüzü kaybedip

Atın gücü de kalmayıp

Arkandan takip ediverip

Altı gün dinlenmeden

At üstünden eğilmeden

Asılıverse yuvarlayıp

O da yeterli olmayıp

Attan inip güreşip

Paçasından tutuversen

Baldırlarına vuruversen

Öldürüvereyim deyince

Allah'a sığınsan.

Koltuklarından tutup

Ellerinin gücü kesilip

Yıkılacak halde bırakıp

Dayanıp zorla dursan

Bütün vücudun terleyip

Akıverse damlayıp.

Alaca kayanın yamacından

Ak Şumkar uçup kelgeni,

Al emespi calgızım

Tilegiñdi bergeni.

Ak Şumkarday ęamınıp,

Agañ kele turgandır,

Amanına kubanıp,

Salam bere turgandır.

Alaçık üydöy kalęaga

Ęamañ kele turgandır,

Aytkan tüştü coorusam,

Agañdı körüp bel baylap.

Alıp uçup Şer baylap.

Akırekke minipsiñ.

Ak bolot kılıç koluñda,

Alkımınan tilipsiñ,

Atañ menen eneñe

Aman barıp cürüpsüñ.

Küçüñ ketip turganda

Kök Şumkar uçup kelgeni,

Körünöö tilek bergeni.

Kök Şumkarday ęamınıp,

Ak atmacanın uçup geldiği

Bu demek değil mi bir tanem

Dileğini verdiği.

Ak atmaca gibi atılıp

Ağabeyin gelivermiştir

İyi olduğuna sevinip

Salam verip durmaktadır.

Küçük bir ev heybetinde olmayasıcaya

Gücün yerine gelmektedir

Anlattığın rüyayı yorarsam

Ağabeyini görüp cesaretlenip.

Götürüp, güvenip.

Sırtına binmişsin.

Ak ęelik kılıç elinde

Gırtladığından dilmişsin

Baban ile annene

Sağ salim yürüyüp gitmiŝsin.

Gücün kalmadığında

Gök atmaca uçup gelmiş

Anlaşılan dileğini vermiş.

Gök atmaca gibi atılıp

Agañ kele turgandır,
Küyüşör booruñ er Canış,
Salam bere turgandır.
Küyörüñdü körgöndö,
Köñül açıp şer baylap,
Kötörüp urup bel baylap,
Kökürökkö minipsiñ.
Kök bolot kılıç koluñda

[313]

Köödönünön tilipsiñ,
El-curt, ene-ataña
Esen barıp cürüpsüñ"

dep, Celkayıp Bayıştın tüşün coorup boldu. Attanıp cönödü. Akmunar toosun aşıp keldi. Ak Kürgündün ceegi, köpürönün başı körüngöndö Bayış baatır dürbü salıp karadı, karasa tüşündöğü körgön okuyalardıñ bardığı çın boldu. Coldon buruu cerge tüşüp, coo kiyimin kiyip, caragın alıp, atın tokunup minip turup, Celkayıptı karap koštoşup, Bayış baatırdın aytıp turgan ceri:

"Aylanayın Celkayıp,

Ağabeyin gelivermiştir
Özlemle kardeşin er Canış
Selam verip durmuştur.
Beklediğini gördüğünde
İçi ferahlayıp, güvenip
Cesaret alıp kaldırıp yere vurup,
Göğsüne binmişsin.
Gök çelik kılıç elinde

Gövdesinden dilmişsin
Ülkene-yurduna, anne-babana
Sağ salım gidivermişsin."

deyip Celkayıp, Bayış'ın rüyasını yorumlar, ata binip giderler. "Akmunar" dağını aşiverirler. Akkürgün'ün sınırı, köprünün başı göründüğünde yiğit Bayış dürbünle etrafını gözetler. Bir anda rüyasında gördüğü olayların hepsi gerçekleşir. Yamaçlı yoldan düzlüğe inip, düşman kıyafetini giyip, silahını alıp atını eyerleyip biner ve Celkayıp'a bakıp veda eden yiğit Bayış şöyle söyler:

"Kurban olayım Celkayıp

Taalayıma bağın dep,
Ceti cıldan ber cakka
Ookatım sen, canım sen,
Tündö catıp körgön tüş,
Ordu keldi işenseñ,
İşenbeseñ karaçı,
Çañdap catat teetigi
Ak-Kürgündün talaası.
Tündögü tüşüm tuş eken,
Tuura kelgen iş eken,
Topuragı kazılğan,
Duşmanımдын izi eken,
Tünörüp catkan köp karaan
Tuu cayıltkan kişi eken.
Kararıp catkan köp koşun,
Kalıñ kıtay el eken,
Bekinip beker catkañça,
Kaçırışım ep eken.
Tilegen menen kelebi,
Er cigitke minday kün.
Erigip kaldım ceti cıl,

Talihime razı ol deyip
Yedi yıldan bu yana
Hayatım sen, canım sen
Gece gördüğüm rüya
Yerine geldi inanırsan
İnanmazsan baksana
Toza bulanır işte
Akkürgün'ün bozkırı.
Geceki rüyam karşı imiş
Gerçekleşen iş imiş
Kazılan topraktaki
Düşmanımın izi imiş
Zorla seçilen bunca karaltı
Tuğ dalgalandıran kişi imiş.
Kararıveren bunca asker
Kalabalık Kıtay milleti imiş
Gizlenip bomboş yatmaktansa
Saldırışım akıllıca imiş.
Dilemek ile gelir mi
Er yiğide böyle gün.
Canım sıkıldı yedi yıl boyunca

Kuup kelgen duşmandı
Ermek kılam men bugün.
Aylanayın Celkayıp,
Çın tilekte bar bolsoñ,
Alışkan koldu oylosoñ,
Ant aktaçuu car bolsoñ,
Köp duşmandın birine
Körünbö da, bilinbe,
Coo kıyrasa kubanıp,
Colgo çıgıp körünbö,
Menin uşul sözümdü

[314]

Bek saktagin köñülgö.
Camandık tüşüp başıma
Caraluu bolup burulsam,
Calgızdık kılıp kokustan,
Arasına cıgılsam,
Keyitpegin canıñdı,
Ketirbegin alıñdı.
Betteşkenin nayzalap,
Betpaktın başın nayzalap,

Takip edip gelen duşmanla
Eğleneyim ben bugün.
Kurban olayım Celkayıp
Dileğinin olmasını istersen
Saldıran duşmanı düşünürsen
Yeminine sadık yar isen
Duşmanların birine bile
Görünme de tanınma da
Duşman yenilirse sevinip
Yola çıkıp görünme
Benim bu sözümü

İyice yerleştir aklına.
Kötülük gelip başıma
Yaralanıp kıvrılısam da
Yalnız kalıp aniden
Aralarına yıkılısam da
Sıkma sakın canını
Kaybetme kuvvetini.
Karşıma çıkanı mızraklayıp
Zavallıların başını mızraklayıp

Acalduusun nayzalap,
Almaday başın maydalap.
Aldınan tozup sayayın,
Kolumdan kelse düşmandın
Eminesin ayayın.
Calañ kılıç kolgo alıp,
Can ayabay men barıp,
Kılıç menen çabayın,
Kırgındı coogo salayın,
Kırkılışkan kegimdi,
Kıtaydan bugün alayın.
Kırıp, coyup çetinen
Kılıçtın mizin calayın.
Kıyıtsa kuday işimdi
Kıynalbay ölüp kalayın.
Tike barıp duşmanga
Tiyiştik kılıp köröyün.
Tündögü tüşüm tuş kelse,
Aldı aldınan bölöyün,
Kaçıp berse çıdabay,
Aydap alıp cönöyün.

Eceli gelenleri mızraklayıp
Başlarını elma gibi parçalayıp
Karşılarna çıkıp saplayayım
Elimden gelirse düşmanın
Nesine acıyayım?
Yalın kılıcı elime alıp
Acımadan varıp
Kılıç ile çalayım
Düşmana azap vereyim
İçimi oyan öcümü
Kıtaydan bugün alayım.
Öldürüp, yok edip hepsini
Kılıcın "miz"ini yalayayım.
Allah işimi rast getirmezse
Acı çekmeden ölüvereyim.
Doğruca varıp düşmana
Gereğini yapıvereyim.
Geceki rüyam karşı gelirse
Paramparça edeyim
Dayanamaz da kaçırırse
Sürüverip götürüyüm.

Acal çirkin kıstasa,

Azır ele ölöyün.

Cardam bolso arbaktan

Cabıla kaçsa ar caktan

Abiyir taap keleyin.

Acal cetse arga çok,

Akırı ölüm başımda,

Künöösü çok çaşımda,

Amanatın bereyin.

Koş, Celkayıp, aman bol,

Meniki künöm sapar col,

Körömbü men körböymbü,

Koştoşoluk kele kol."

Dep oşentip turganda,

Kolunan karmap Celkayıp,

[315]

Külüp turat cılmayıp.

"Aylanayın berenim,

Ayaldık kıldıñ debegin,

Sen bul cerden ketken soñ,

Kantip çıdap catamın,

Kahrolası ecel zorlarsa

O anda öleyim.

Yardım gelirse "arbak"tan

Toplanıverse her taraftan

Şerefini kazanayım.

Ecel gelse çare yok

Ölüm zaten kapımda

Günahım yok bu yaşta

Emanetini vereyim.

Celkayıp sağlıcakla kal

Uzaklara gideceğim zaman

Görür müyüm görmez miyim

Vedalaşalım, el sıkışalım"

Öyle deyiverdiğinde

Elinden tutup Celkayıp

Gülüverir gülümseyip.

"Kurban olayım yiğidim

Kadınlık ettin deme

Sen buradan gittikten sonra

Nasıl katlanabilirim?

Kanday cerge batamın,
Meni taştap sen calgız,
Barganıña kapamın.
Cıgılğanın köröyün,
Han Sıyadat atamdın,
Calgız koyboy canıña,
Koşo cürsö men karañ,
Ölsöm meyil uruşta
Özüñ menen bir baram,
Ölümdön korkup kaçkanday,
Men emes saga içi aram.
Meni körüp bel baylap,
Seni körüp şer baylap,
Bölünüp çıksın kıtaydan,
Kulançı, Tama eki agañ.
Caş küñümdön maş bolgon,
Mıltıkka adis mergenmin,
Tuulgandan musulman,
Tübüm kıtay eldenmin.
Mıltık menen kireyin,
Tilegiñdi tileyin.

Nerelere sokulurum
Beni bırakıp tek başına
Gidişine kederlenirim.
Yıkılışını göreyim
Babam Sıyadat hanın
Yalnız bırakmayıp da yanında
Beraber yürüsem gölgen gibi
Ölmek isterim savaşta
Seninle beraber gideyim
Ölümden korkup kaçmış gibi
Sana kötülük beslemem.
Beni görüp inanıp
Seni görüp güvenip
Ayrılıversin Kıtaydan
Kulançı, Tama ağabeylerin.
Genç yaşımda ustalaşmışım
Tüfek atmakta usta avcıyım
Doğuştan Müslüman'ım
Kıtay soyundan, milletindenim.
Tüfek ile saldırıyım
Dileğini ben de dileyeyim.

Seni calgız ciberip,
Kantip çıdap catayın.
Bir cagınan kaçırıp,
Mıltık menen atayın,
Kara taanday kıtaydın,
Kanın koşo çaçayın.
Sen baratkan ölümdön,
Özüm kantip kaçayın."
Iraazı boldu er Bayış,
Celkayıptın kebine,
Cer mayışkan kolduuday,
Kirdi kubat demine,
Cakın kaldı buygalap,
Kaçırıp çıgar cerine.
Kök ala tulpar at minip,
Kıl kuyrugun şart tüyüp,
Ok ötpöskö saktanıp,
Eki katar zoot kiyip,
Kaçırdı Bayış düşmandı,

[316]

Kalıñ kıtay uyugun

Seni yalnız gönderip
Buna nasıl dayanayım?
Ben de bir taraftan saldırıp
Tüfek ile vurayım
Karınca sürüsü gibi Kıtay'ın
Kanını su gibi dökeyim.
Senin gittiğin ölümden
Ben nasıl kaçayım"
Razı oldu er Bayış
Celkayıp'ın sözüne
Sayısız askeri varmış gibi
Cesaret aldı, güçlendi
Yaklaşiverdi sinsice
Saldırıvereceği yere.
Gök ala "tulpar"ına binip
Kuyruğunu iyice düğümleyip
Ok ilmesin diye korunup
İki kat zırh giyinip
Bayış düşmana saldırdı

Kalabalık Kıtay karargahını

Kaardanıp buzganı,
Bayış menen barabar,
Koşo kirdi kız dağı.
Aldındağı kök ala at,
Ala kaçıp calmanat,
Caltıldagan Celkayıp,
Canaşa çaap bir barat.
Can ayabay kaçırıp,
Bul özü kanday cindi dep,
Duşmandar baarı tañ kalat.
Bolotton nayza öñörüp,
Kayrattanıp kögörüp,
Kaçırıp çıktı betinen,
Kalıñ koldun çetinen.
Kaçıp berdi bet albay,
Kabarın ugup şekinip,
Kan cayılıp kırgındı,
Sala çıktı sekiden.
Kızıp aldı er Bayış,
Kırıp coyup kılıçtap,
Kılkıldagan kalıñ kol,

Hiddetlenip bozuvermeye
Bayış ile birlikte
Kız da beraber saldırdı.
Altındaki Kök ala
Sabırsızca götürüp
Göz alıcı Celkayıp
Onunla birlikte at binmiş.
Acımadan saldırıp
Bu nasıl bir şeytan diye
Düşmanın hepsi hayret eder.
Çelikten mızrak yapıp
Gayretle karşı koyup
Saldırıverdi karşısından
Kalabalık ordunun kenarından.
Kaçıverdi saldıramadan
Haberini duyup şüphelenip
Kan akacak savaşı
Başlatıverdi yamaçtan.
Kızıverdi er Bayış
Kılıçtan geçirip yok edip
Ağır ağır giden kalabalık ordu

Kaçıp barat cılıştap.
Kıykırığı cer carıp,
Kara taanday kıtayga
Kaardanıp çuu salıp.
Kaçkanı aman kutulup,
Kılçayıp karayt kılğandın
Kanı cerge cutulup,
Kança baatır, kança erdin,
Soottoru titilip.
Soottuu menen soguşup,
Kalkanduu menen kağışıp,
Kılıçtuunu kıyratıp,
Sayıp cürgön ubakta
Duşmandardın çetinen,
Tuura kirip betinen.
Kulançı menen Taması,
Kubanıp eki agası,
Bu da kirgen capırıp,
Kırgız-dep uraan çakırıp.
Ak-Kürgündün betinen
Açılrat eken çoñ col dep,

Kaçıp duruyor sallana sallana.
Bağırışı yeri titretip
Karınca sürüsü gibi Kıtaya
Hiddetlenip çığlık atıp.
Kaçanlar sağ kurtulup
Dönüp bakar yaptığına
Toprak kana bulanıp
Nice yiğidin, nice erin
Zırhları parçalanıp
Zırhlı ile dövüşüp
Kalkanlı ile kakışıp
Kılıçlıyı perişan edip
Saplayıverdiği zaman
Düşmanların yanından
Saldırıverip önlerinden.
Kulançı ile Tama'sı
Kıvanıp iki ağabeyi
Bunlar da girip devirip
Kırgız diye "uraan" çağırıp.
Akkürgün'ün karşısından
Uzanırmış büyük yol deyip

Kımıldap içi süyünüp,

Kınama soot kiyinip,

[317]

Celkayıp kirdi bir caktan.

Kolomoluu köp kolgo

Bir cagınan coo saygan,

Kulançı menen Tama bar,

Bir cagında kıyratkan,

Baatır Bayış bala bar,

Ölüü emes, tirüü emes,

Tolup catat cıgılıp,

Can talaşkan caradar.

Mıltık atat Celkayıp,

Bayış baatır, coo sayıp,

Baatır Tama, Kulançı

Duşmanga kanduu tuu cayıp.

Tirüüsü candan şekinip,

Too-toogo çıga bekinip.

Ölböy aman kaldık dep,

Kutulgandar süyünüp,

Caradardın baarısı,

İçi rahatlayıp, sevinip

Sımsıkı zırh giyip

Celkayıp girdi bir taraftan.

Hadsiz hesapsız askere

Bir tarafından düşman öldürmüş

Kulançı ile Tama var

Bu taraftan dövüşen

Çocuk kahraman Bayış var

Ölü değil, diri değil

O yana bu yana yıkılıp

Can derdinde yaralılar.

Tüfek atar Celkayıp

Yiğit Bayış, düşman öldürüp

Bahadır Tama, Kulançı

Düşmana kanlı tuğ asıp

Sağ kalanlar canından korkup

Dağdan dağa kaçıp gizlenip.

Ölmeyip sağ kaldık diye

Kurtulanlar sevinip

Yaralıların hepsi

Cay ala albay küyünüp.
Kança biri kırılğan,
Katarlanıp cıgilğan,
Ölüktör catat üyülüp.
Kolunun köbü kırılğan,
Koykoygon calgız bir adam.
Karılıktuu nayzasın,
Karısına salıptır.
Kara bolot kılıçın
Oñ cagina tagıptır,
Ok ötpös kolo kalkanın
Ay dalıga tañıptır,
Oolcugan Sıyadat
Özü ele calgız kalıptır.
Kalıñ kolu barında,
Namıs kılıp turuuçu,
Canına kıstoo kelbese,
Suurulğan emes kılıçı,
Adamdan başka körünüp,
Alp katarı turuuçu.
Kaçsam dağı öldüm dep,

Gücünü toplayamayıp, üzülüp.
Nicoleri öldürülmüş
Sıralanıp yıgılmış
Cesetler yatar üst üste.
Askerlerinin çoğu ölmüş
Zavallı yalnız bir adam.
Omuzluklu mızrağını
Omzuna almıştır.
Saf çelikten kılıcını
Sağ yanına asmıştır
Ok geçmez tunç kalkanını
Omzuna bağlamıştır
Kurumlanan Sıyadat'ın
Kendisi yalnız kalmıştır.
Bunca askeri varken
Utanıp arlanıp duracak
Kendine ağır gelmese
Çekilmiş değil kılıcı
İnsanüstü görünüp
Alp gibi görücü.
Kaçsam da öldüm deyip

Kuusam dagı öldüm dep,
Talaada kaldım elim çok,
Taalayga cazsa kördüm dep,
Sıyadat kirdi kaçırıp.

Kök cal Bayış cönödü,
Kök alaga kamçı urup,

[318]

Bet alışıp baratat,
Eköo teñ nayza sundurup.
Kars koyuşup ötüştü,
Nayzaların sındırıp,
Kayra baştan nayza alıp,
Kaçırışıp teñ barıp.

Birine biri uçurap,
Kaçırışar nayza çok,
Eñişe ketip turgan çak,
Çirenişip eköo teñ
Üzöngüsün tebişip,
Şımalanıp türünüp,
Tündöp-kündöp eñişip,
Alı cetip eñe albay,

Takip etsem de öldüm deyip
Bozkırda kaldım, milletim yok
Allah yazdıysa gördüm deyip
Sıyadat saldırıverdi.

"Kök cal" Bayış yola çıktı
Kök alaya kamçı vurup

Karşı karşıya geldiler
İkisi de mızrak çekip
Çarpışmaya başladılar
Mızraklarını kırıp
Tekrar başka mızrak alıp
İkisi de saldırıverip.

Birbirlerinin karşısına geçip
Saldıracak mızrakları yok
"Engiş"iverdikleri zaman
Gerinip ikisi de
Üzengilerini tekmeleyip
Kollarını sıvayıp, girişip
Gece-gündüz "engiş"ip
Birbirleri gücü yetmeden

Altı kün cürdü dem albay.

Arı menen namızdan

Attan tüşüp bere albay,

Attarınan küç ketip,

Özünün alı büt ketip,

Küröşüügö eköo teñ,

Tüşö kaldı lıp etip.

Bilekteşip bulkuşup,

Küç sınaşip culkuşup,

Bagalekten alıştı,

Baltırdan taamay salıştı.

Karuu, küçün sınaşip,

Tirelişip kalıştı.

Toktoosu cok küröşüp,

Togonok salıp sürüşüp,

Karañgı ordo köp catkan,

Muunun sarı sız baskan,

Bütön boyu sargarıp,

Anarday kızıl öñü azgan.

Alı ketip baratat,

Altımış kulaç or menen,

Altı gün sürdü dinlenmeden.

Utanıp arlandıklarından

Attan inip veremedin

Atlarının gücü kesilip

Kendileri tamamen kesilip

Güreşmek için ikisi de

İniverdi pat diye.

Bileklerinden tutuşup, çekişip

Güçlerini deneyip, birbirini tartaklayıp

Paçalarından tuttular

Baldırlarına doğru vurdular.

Güçlerini, kuvvetlerini sınaşip

Öylece ayakta kaldılar.

Aralıksız güreşip

"Togonok" salıverip

Karanlık çukurda çok yatmış

Her yerini sarılık, nem basmış

Bütün vücudu sararıp

Yüzü ateş gibi kızarmış.

Gücü kesilip gitmekte

Altımış kulaçlık çukurda

Segiz cıl catkan şor menen,

Aralaş catkan Bayıştan

Kayratınan acırap,

Kara közü çaçırıp,

Zorgo turat er Bayış,

Namızınan can çıdap.

Bulkuşaar alı kalbadı,

Muundarı kaltırıp.

Bütökön boydon sızılıp,

Kara teri tamçılup.

[319]

Tireşip turup er Bayış

Közün açıp karadı,

Cardam berse bolo dep,

Kulançı menen Tamanı.

Cakın cerde körünböyt,

Al eköönün karaanı.

Aylası ketip Celkayıp

Er Bayışka boluşup,

Atasın çıdap ata albayt.

Ce atasına boluşup,

Sekiz yıl yatmış azapta

Öylece yatan Bayış'ın

Gücü kuvveti kesilip

Kara gözleri ateşli

Zorda kalır er Bayış

Şerefın sayıp katlanıp.

Çekişmeye hali kalmadı

Bileklerini bırakıp.

Bütün vücudundan damlayıp

Kan ter içinde kalıp.

Dikelip duruyor er Bayış

Gözünü açıp baktı

Keşke yardım etseler deyip

Kulançı ile Tama'ya.

Yakınlarda görünmüyor

O ikisinin karaltısı.

Çaresiz kalıp Celkayıp

Er Bayış'a yardım edip

Babasına da kıyıp atamaz.

Ya babasına yardım edip

Er Bayışka bata albayt.
Camandıkka bet burup,
Eköönün birin sata albayt.
Emdiği söz baştalsın,
Kulançı menen Tamadan,
Er Canıştı çigarbay
Cürgön eken sanaadan.
Kulançı, Tama keñeşti,
"Bir kişiğe bir kişi,
Aldıra koyboyt emespi,
Küröşö turgan er Bayış,
Ubadası çın bolso,
Küttü beken er Canış."
Deşip eköö süylöşüp,
Kül azıktı bir ceşip,
Küügümdön kiyin tün deşip.
Ubada kılğan er Canış,
On beş cılı küyöm dep,
Calgız da bolsom cüröm dep.
Tirüü bolso Bayışım
Tilegime cetem dep,

Er Bayış'a yardım edemez.
Kötülükten yüz çevirip
İkisini de satamaz.
Şimdi haber verelim
Kulançı ile Tama'dan
Er Canış'ı uzaklaştıramadan
Düşündüğü şeylerden
Kulançı ile Tama görüştüler
"Bir kişi bir kişiyi
Öldüremiyor değil mi?
Güreşiveren er Bayış'ın
Verdiği söz doğru ise
Bekledi mi_ki er Canış"
Diye ikisi konuşup
Azığı, erzakı beraber yiyip
Akşamdan sonra gece deyip.
Yemin etmiş er Canış
On beş yıldır yanarım deyip
Tek de olsa yürürüm deyip.
Canlı ise Bayış'ım
Dileğime ererim deyip

Aytpadı bele bir kepti,
Aman taap Bayıştı
Atkardık go mildetti.
Emi özünön kabar alalı,
Kütüp catsa er Canış,
Eerçitip kelip kalalı.
Kulançı, Tama carışıp,
Özdörü körgön ünükürgö,
At oozun cıybay barışıp,
Alıp kelgen başında,
Kalıñ asker kolu cok,
Han balası Canıştın,
Kadimkidey oñu cok.
Kolunun çeti cırılıp,

[320]

Açkasınan kırılıp,
Tirüüsünön ölü köp,
Teñ carımdap bölünüp,
Coop berip er Canış,
Eli, curtun taratkan.
İnisinin ayman,

Söylemedi miydi bu sözü?
Sağ bulup Bayış'ı
Görevimizi yaptık.
Şimdi kendinden haber alalım
Bekleyip duruyorsa er Canış
Yanımıza alıp geliverelim.
Kulançı, Tama yarışıp
Kendi gördükleri mağaraya
Göz açıp kapayana kadar gidip
Getirdikleri başında
Kalabalık askeri, ordusu yok
Han çocuğu Canış'ın
Eskisi gibi hali yok.
Elinin bir tarafı parçalanıp

Açlıktan perişan olup
Diriden çok ölü gibi
Kardeşinden ayrılıp
Buyruk verip er Canış
Milletini, yurdunu dağıtmış.
Kardeşinin yüzünden

Bir tuugandın cayıman,
Kelesoo bolup baratkan.
Siler menen barbaym dep,
Ubalıña kalbaym dep,
Kırk cigitin ketirgen.
Kıraanım Bayış keler dep,
On beş cıl bolcop bekingen.
Salam berse ukkan cok,
Kulağı katuu çalıptır,
Arman menen kaygırıp,
Akılınan tanıptır.
Kebetesi buzulup,
Kelesoo bolup kalıptır.
Kulançı menen Tama ayttı,
Kıykırıp salam dagı ayttı.
"Assaloomu aleykim,
Amansıñbı, er Canış.
Başıñda barbı bir namız,
Salam aytıp körüngön,
Çıgarbasañ köñüldön,
Biz Kulançı, Tamabız.

Kardeşinin halinden
Aklını kaçııvermiş.
Sizlerle gitmeyeyim deyip
Vebalinize girmeyeyim deyip
Kırk yiğidini göndermiş.
Yiğidim Bayış gelecek diye
Düşünüp on beş yıl gizlenmiş.
Selam verse duyan yok
Kulağı çınlamıştır
Düşünüp kederlenip
Aklını oynatmıştır.
Görünüşü bozulup
Aklını kaçııvermiştir.
Kulançı ile Tama söyledi
Bağırarak selam verdi.
"Esselamü aleyküm
İyi misin er Canış?
Başıñda bir bela mı var
Selam verir görünürsün
Çıkarmazsan gönlünden
Biz Kulançı ile Tama'yız.

Aman keldi süyünçü,
Atalaşın er Bayış."
Közün açıp caldırıp,
Taanıy koyup dabdırap.
Canış ayttı oñdonup:
"Kulançı menen Tamambı,
Kuş salıssa bir salgan,
Kurbularım amanbı.
Can boorum tirüü bar bolso,
Körünör bolso silerge,
Kuçaktaşar zamanbı,
Ölüü beken, tirüü beken,
Aytkıla erte kabardı.
Aman bolso cubayım,
Aldıman tozup çıgayın."
"Baatır Bayış Sıyadat
Karmaşıp catat teerde,
Kalcañdaşıp süylöşüp,
[321]
Keçikpeylık bul cerde."
Tüşö kalıp er Tama,

Sağ geldi, sevinsene
Kardeşin er Bayış."
Gözünü açıp, bakıp
Meraklanıp, tanımaya çalışıp.
Canış toparlanıp şöyle söyledi:
"Kulançı ile Tama mı?
Kuş salsalar bir salmış
Arkadaşlarım sağ mı.
Can ciğerim sağ ise
Sizler görmüş iseniz
Kucaklaşacak zaman mı?
Ölü müdür, diri midir?
Hemen verin haberini.
Sağ ise kardeşim
Karşısına çıkayım."
"Yiğit Bayış Sıyadat'la
Güreşmekte ta orada
Sallanıp, konuşup
Vakit kaybetmeyelim burada"
İniverip er Tama

Agasın körüp bel baylap,
Arañ turgan er Bayış,
Alıp urdu şer baylap.
Akırekke mindi emi,
Ak albars kancar kolunda,
Alkımınan tildi emi.
Kanı çıkpay Sıyadat,
Möñküp catat korkurap.
Calap koyup kanınan,
Er Bayış canda olturat.
Buulukkan muñduu ün menen,
Muñkanıp zarluu til menen,
Er Canış keldi koñgurap,
Közünön akkan kara çaş,
Koyununa tögülüp,
Altımış toom kabırğa,
Cik-ciginen sögülüp,
On eki müçö omurtka,
Muununan bölünüp.
Can boorum dep zırkırıp,
Cayılıp çaşı dırkırıp,

Ağabeyini görüp dikleşip
Kendini zor tutan er Bayış
Vuruverdi güvenip.
Sırtına bindi şimdi
Ak çelikten hançer elinde
Gırtlağımı dildi şimdi.
Kanı akmayıp Sıyadat
Sıçrayıveriyor korkudan.
Yalayıverip kanından
Er Bayış yanında oturuyor.
Doğrulup, kederli bir ses ile
Acı çektiği belli dil ile
Er Canış geldi söylenerek
Gözünden akan kanlı yaşlar
Koynuna dökülüp
Altmış kemikli kaburgası
Parça parça ayrılıp
On iki boğumlu omurgası
Omurlarından bölünüp.
Can ciğerim diye ağlayıp
Gözyaşı sel gibi akıp

Calgızım dep burkurap.

[322]

Canıştın türün körgöndö,

Caşıbay kalsın kim çıdap.

Kol karmaşıp körüştü,

Kuçaktaşa kalışıp,

Kubançı menen taanışıp,

Öçkön otu tamganday,

Örtönüp otu küyüşüp.

Canış menen Bayış baatır aman-esen körüştü. Baatır Canış Bayıştı körgöndön kiyin bardık sanaa kaygıdan arılıp, al-abal surap, köñülün ulap, oşondogu aytkan sözü:

"Catından birge tuulup

Caşınan ösüp torolgon.

Catındaşım can boorum,

Caşı cetilip çoñoygon.

Emçektin sütün bir emgen,

Esteymin dep cüröm men,

Calgızım senin ayıñdan,

Es-akılım tügöngön.

Bir tanem diye feryat edip.

Canış'ın halini görünce

Kim ağlamadan durabilir ki.

El sıkışıp görüştüler

Kucaklaşıverip

Sevinç içinde konuşup

Sönmüş ateşi tutuştururcasına

Yeniden ağlaştılar.

Canış ile Bayış sağ-salim görüşürler. Yiğit Canış, Bayış'ı gördükten sonra tüm sıkıntı ve dertlerinden kurtulup, hal hatır sorup onu teselli eder ve sonra şöyle söyler:

"Aynı karında yatıp, doğduğum

Küçüklükten büyüyüp olgunlaştığım.

Kardeşim, canım ciğerim

Yaşı erişip büyüyenim.

Aynı memeden süt emdiğim

Hatırlayayım deyip durmaktayım

Bir tanem senin yüzünden

Aklımı fikrimi kaybettim.

Ak şumkar salsam bir salgan,
Duşmanıma bir bargan.
Ayta bersem başımda
Tolup catat çoñ arman.
Ölüü emes, tirüü emes,
Sen üçün boldum bey darman.
Eköobüz birdey attanıp,
Aldırtan özün col çalıp,
Kırgızdan tandap çaşınan,
Kırk cigitti koşçu alıp,
Aydıñ-Kölgö bargandan,
Eki kıraan şumkardı
Arkı-terki salgandan,
Oyuma tüştü aytayın,
Oşondon berki armandan.
Tünündö caman tüş körüp,
Tura kaldıñ üşürüp,
Tüşüñdü ayttıñ oygonup.
Senin körgön tüşüñdü
Cakşılıkka men coorup,
Oşondon beri ortodon

Ak atmaca salsam beraber saldığım
Duşmanıma beraber vardığım.
Söyleyiversem başımda
Dolup taşıyor dertlerim.
Ölü değilim, diri değilim
Senin için dermansız kaldım.
İkimiz birlikte at binip
Yola en önce kendin gidip
Kırgız gençlerinden seçip
Kırk yiğidi yoldaş alıp
Aydın Köl'e vardığından
İki çevik atmacayı
Arka arkaya saldığından
Aklıma geldi söyleyeyim
Ondan bu yana sıkıntımдан.
Gece kötü rüya görüp
Kalkıverdın bağırarak
Uyanıp rüyanı anlattın.
Senin gördüğün rüyayı
Ben iyiliğe yorup
O zamandan beri başımdan

Ötüp ketti köp coruk,
Mına bögüngö çeyin özümö
Eç bolgon çok den sooluk.
Uruşup cürüp karmalıp,

[323]

Kaldıñ kaygı şor menen.
Kaçırıp kirip men barsam,
Catıpsıñ temir tor menen.
Öödö-tömön karabay,
Ölömbü dep sanabay,
Öñörö kaçıp cönödüm,
Omuroomu ok buzup,
Tüşüp kaldıñ böbögüm,
Tirüü kettim amalsız,
Oylodum candın bölögün.
Oşondon kiyin calgızım,
Ne bolgondu bilbedim.
Can tıñıbayt caraluu
Camandık menen zildedim.
Elge barsam es albay,
Emgiçe kaygı kündömün,

Geçiverdi pek çok şey
O günden bugüne kadar
Başım hiç sağalmadı.
Savaşıp durup yakalanıp
Azapta, sıkıntıda kaldın.
Saldırırıp ben varsam
Yatmaktasın demir ağ ile.
Ne yapacağımı bilemeden
Ölür müyüm diye düşünmeden
Öne geçip yola koyuldum
Göğsümü ok parçalayıp
Düşüverdın kardeşim
Canlı cenaze gibi
Düşündüm canımın parçasını.
O zamandan sonra bir tanem
Ne olduğunu öğrenemedim.
Yaralı halde, rahat edemeden
Daha da kötüleştim.
Ülkeme varsam da dinlenmedim
Hala da kaygılıyım

Eki kişi ciberip,
Eseniñ tilep cürgömün.
Caraattan canım ayıgıp,
El, curtuma men barıp,
Eki cılı kamdanıp,
Cer caynagan kol alıp,
Ceti cılı bolor dep,
Azık-tülük mol alıp,
Kayta keldim kamınıp,
Aydıñ ködün beline.
Kolomoluu kol cattı
Akkürgündün ceeginde.
Oşonçoluk kargaşa
Tuş boldu kalıñ eliñe,
Arkañdan izdep barıška
Kelbedi menin ebime.
Koluman kubat al ketip,
At arıktap cal ketip,
Aradan üç-tört cıl ötüp,
Azıktın baarın tügötüp,
Koldun baarın talaada

İki kişi gönderip
Sağlığını dileyip durmaktayım.
Yaralarım iyileşip
Yurduma-vatanıma gidip
İki yıl hazırlanıp
Binlerce asker alıp
Yedi yıl sürer deyip
Erzakı, azığı bol alıp
Hazırlanıp geri geldim
Aydın Köl'ün beline.
Sayısız asker durdu
Akkürgün'ün kenarına.
O kargaşa içinde
Kalıverdi bunca insan
Arkandan arayıvermeye
Yetmedi gücüm, kuvvetim.
Elimin gücü, kuvveti gidip
At zayıflayıp yağları eriyip
Aradan üç dört yıl geçip
Erzağın hepsini tüketip
Askerlerin hepsi bozkırda

Açkalıktan cüdötüp.
Coop berdim kaytkın dep
Cogoluştun cay-cayın
Ene-atama aytkın dep.
Ölgönünön kalganı,
Oşonu menen taradı.
Andan murda ciberdim,
Kulançı çeçen, Tamanı,

[324]

Uşu bolgon agañdın
Başınan ötkön zamanı.
Tamadan kiyin kırk cigit,
Cumşasam tilim albadı,
Kızmatıma barbadı,
Bölök boor batçağar,
Duşmandığı karmadı.
Kardı açıp, kiymi tozgondo,
Kaça baştap kozgoldu.
Akıl bersem til albay,
Meni menen cürö albay,
Üç-tört kündö bir barıp,

Açlıktan bitap olup.
Emir verdim dönün diye
Mahvolup gittiğimizi
Anne-babama anlatın diye.
Ölmeyip de kalanları
Onlarla beraber dağıldı.
Ondan önce gönderdim
"Çeçen" Kulançı ile Tama'yı

Karşındaki ağabeyinin
İşte başından geçenler
Tama'dan sonra kırk yiğit
Söylesem de sözümü dinlemedi
Hizmetimi görmedi
Yakın uzak geberesicelerin
Düşmanlıkları tuttu.
Acıkıp, kıyafetleri eskiyince
Kaçmaya başladılar.
Akıl versem dinlemeyip
Benimle yürümeyip
Üç dört günde bir varıp

Karga, kuzgun atamın.
Sen ketkenden ber cakka,
Bir üñkürdö catamın.
Özüñdön berki ömürdün,
Ötkönünö kapamın.
Ölüsü menen tirüüsün
Bilbedim ene-atanın.
Özüñdön abal surayın,
Körgönüñdün baarısın
Bir başınan ugayın.
Körgönümö can boorum,
Köp şügürlük kılayın,
Köñülümö salıp kör,
Kök caldıgıñ sınayın."
Ot cürögü calındap,
Agası Canış zırkırıp,
Koşuluşup oşondo
Kulançı, Tama burkurap,
Akılın cıyıp oturdu,
Agası Canış sır surap.
Andan kiyin er Bayış,

Karga, kuzgun salarım.
Sen gittikten bu yana
Bir mağarada yatarım.
Sensiz geçen ömrümün
Geçtiğine yanarım.
Ölüsünü de dirisini de
Görmedim anne-babamın.
Halini hatırını sorayım
Gördüklerinin hepsini
Baştan sonra duyayım.
Gördüğüm için ciğerim
Çok şükürler edeyim
Gösterip de inandır
"Kök cal"lıgını sınayayım."
Yüreği alevlenip
Ağabeyi Canış hıçkırıp
Birbirlerine sarılıp o anda
Kulançı, Tama da feryat edip
Kendine gelip oturdu
Ağabeyi Canış yaşadıklarını sorup.
Ondan sonra er Bayış

Körgönü menen bilgenin,
Cer aldına kirgenin,
Celkayıp kolgo tiygenin,
Baştap ayttı er Bayış:
"Cıldızı ısıq caralğan,
Akılı artık adamdan,
Celkayıptın kızmatın
Çıgargım kelbeyt sanaamdan.
Akırı çıgıp zındandan
Orundaldı tilegim,
Ordo catıp segiz cıl,
Amanıñdı tiledim."

[325]

Celkayıp turat bildirbey,
Közünün caşı sızılıp.
Kulançı, Tama koşo ıylap,
Köñüldörü buzulup,
Acıraşkan neçen cıl,
Ar kaysı cakka tozulup,
Amandığın suraştı,
Adaşkandar koşulup.

Gördüğünü ve bildiğini
Yerin altına girdiğini
Celkayıp'ın yardım ettiğini
Anlatmaya başladı er Bayış:
"Yıldızı parlak yaratılmış
Aklı üstün insanoğlundan
Celkayıp'ın yaptıklarını
Çıkaramıyorum aklımdan.
Nihayet zındandan
Yerine geldi dileğim
Çukurda yatıp sekiz yıl
İyi olmanı diledim."

Celkayıp'ın belli etmeden
Gözyaşları süzülüp.
Kulançı da Tama da ağlayıp
Yürekleri dağlanıp
Ayrıldıklarından beri, yıllarca
Her biri bir tarafa dağılıp
İyi olup olmadıklarını sordular
Yolunu kaybedenler toplanıp.

Canış, Bayış, Kulançı, Tama,
Celkayıp colugup keñeřip, olcodon
tüşkön caraktardı, attardı alışıp
cönöştü. Köpürödön ötüp, eli-curtun,
ata-enesin, Üzür şaarın karay cönöp
bara catkanda, agası Canışka cana
bardık coldoştoruna Bayıştın aytkan
sözü:

"Aylanayın agake,

Arıganım közgö körünöt,

Aydıñ kölgö kuş salıp,

Barganım közgö körünöt.

Köp oylosom şumduktu

Köñülüm eki bölünöt.

Sen tüşüp eldin aldına,

Men ığıp calgız alginga,

At oynotkon cer uşu.

Acıdaar, colborstu,

Alamın dep culunup,

Apırılğan men uşu.

Anday emes, minday dep,

Akıl bergen sen uşu.

Carpımdı cazıp cañırtıp,

Canış, Bayış, Kulançı, Tama
ve Celkayıp toplanıp görüşür ve
ganimet olarak düşen silahları, atları
alarak yola çıkarlar. Köprüden geçip
ülkelerine, anne-babalarına ve Üzür
şehrine doğru giderlerken ağabeyi
Canış'a ve bütün dostlarına Bayış
şöyle söyler:

"Kurban olayım ağabeyciğim

Yorulduğumu biliyorum

Aydın Köl'e kuş salıp

Gitmem gerektiğini biliyorum.

Düşünürsem olacakları

Gönlüm ikiye bölünür.

Sen milletin önüne geçip

Ben tek başıma keşfe çıkıp

At oynatılacak yerdir işte.

Ejderhayı, kaplanı

Öldüreyim diye saldırıp

Bunca övülen benim işte

Öyle değil, böyle deyip

Akıl veren sensin işte.

Neşelendirip, ferahlatıp

Kırgızdın çeti köründü,
Calganbı, çınbı kelgenim,
Carayın boorum köñüldü,
Catındaşım bilesiñ
Caşıman menin cönümdü.
Aylanayın er Canış,
Ceti cıl kettik kabarsız,
Eli-curtka bararbız.
Aga, ini, ene-ata,
Baarınan kabar alarbız.
Obolu murun bilgizbey,
Kayrı şaarga kireli,
Kalk amanın bileli,
El amanın bilgençe,
Eköobüz calgız cürölü.

[326]

Aman beken atabız,
Catat beken apabız.
On beş cılı tüñülüp,
Ölümdön cañı tirilip,
Esen bara catabız.

Kırgız sınırı göründü
Yalan mı, gerçek mi geldiğim
Gördüklerime inanayım
Kardeşim bilirsin
Küçüklükten benim soyumu.
Kurban olayım er Canış
Yedi yıl habersiz kaldık
Milletimize, ülkemize dönüyoruz.
Ağabey, kardeş, anne-baba
Hepsinden haber alırız.
Olanı biteni söylemeden
Kayrı şehrine girelim
Halkın iyi olduğunu anlayalım
İyi olduklarını anlayana kadar
Sadece ikimiz gidelim.

İyi midir babamız
Duruyor mudur annemiz.
On beş yıldır umut kesip
Ölümün kıyısından dönüp
Sağ salim varıverelim.

Elge cakın barganda,
Kulançı menen Tamaga,
Attardın baarın baktırıp,
Taştaylık meykin talaaga,
Baştayıday atamdı
Padişa dep sanaba.
Padişa Nurkan atabız,
Baştayıday han beken,
Aman bolso atabız,
Taktısında bar beken?
Eköbüzdön acırap,
Kanday kündö kaldı eken?
Ce baştıayıday el surap,
Barakatta catabı,
Ce baldarının ayınan
Bakır bolup kapabı,
Ubayımdı köp sanap,
Uzun coldu köp karap,
Közün colgo satabı?
Coonu, cattı bilgençe,
Coruğuñdu çıgarba.

Ülkeye yaklaşıncı
Kulançı ile Tama'ya
Atların hepsine baktırıp
Bırakalım uzanıveren bozkıra
Evvvelki gibi babamı
Padişah diye düşünme.
Padişah Nurkan babamız
Önceki gibi han mıdır?
Sağ ise babamız
Hala tahtında mıdır?
İkimizden ayrılıp
Hangi günlere kalmıştır?
Ya da eskisi gibi halkı yönetip
Refah içinde midir?
Yahut çocukları yüzünden
Fakirleşmiş, sıkında mıdır?
Çektiklerini düşünüp
Uzun yola çok bakıp
Gözü yollarda mıdır?
Dostu düşmanı anlayana kadar
Kendini belli etme.

Elge curtkā keldim dep,
Sır bildirip kubanba,
Taanişalık kubulup,
Tuugan menen duşmanga.
Kimisi bar, kimi cok,
Kimisi açka, kimi tok,
Kimisi momun, kimi şok,
Kim cılañaç kiymi cok,
Kimisi han, kimi bek?
Uşulardın baarisın
Biz taaniylık belgilep.
Eköobüz teñ kuu kiyip,
Öñdü burup tempeyip,
Kuuga selde çalalı,
Kurcundu atka salalı,
Dubana bolup ak urup,
Kubulgan boydon baralı.
Şaldırkanduu asa alıp,
Dubanaday casanıp,

[327]

Asalardı asınıp,

Milletime, yurduma geldim diye
Sevinip sırrını belli etme
Kılık değiştirip soralım
Dost ile duşmanı.
Hangisi var, hangisi yok
Hangisi aç, hangisi tok
Hangisi kanaatkar, hangisi asi
Hangisi çıplak, kıyafeti yok
Hangisi han, hangisi bey?
Bunların hepsini
Öğrenelim anlayalım.
İkimiz de ak giyinip
Başı yerde yürüyüp
Beyaz bir sarık takalım
Heybeyi ata yükleyelim
Derviş olup hak deyip
Tanınmaz halde varalım.
Şingirdaklı asa alıp
Derviş gibi giyinip
Asaları elimize alıp

Baatırdıktı çaşırıp,

Elden murda er Canış

Kayrı şaarga kirelik,

Tilemçi bolup tilenip,

Kalıñ kırıgız köp eldin

Amanın mintip bilelik.

Kayrı şaardın begi ele,

Tirüü bolso bilgizbey,

Sarbanga salam berelik.

Coop bersem, coop alsam,

Men aytayın bardığın,

Aylanayın er Canış,

Bolbos beken tardıgıñ."

Uzun coldu kıskartıp,

Uşunçalık kep kıldı,

Canış, Bayış baatırlar

Ubadasın bek kıldı.

Canış, Bayış elinin çetine
keldi. Kulançı menen Tamanı "siler
bul attardı бага bergile, semizinen
soyup cep, elge da berip, bizdi
bildirbey soodagerbiz dep cata

Yiğitliğimiz gizleyip

Herkesten önce er Canış

Kayrı şehrine girelim

Dilenci olup dilenip

Bütün Kırız milletinin

İyi olduğunu böylece anlayalım.

Kayrı şehrinin beyi idi

Sağ ise belli etmeden

Sarban'a selam verelim.

Cevap versem, cevap alsam

Ben söyleyeyim hepsini

Kurban olayım er Canış

Yok mudur sıkıntın"

Uzun yolu kısaltıp

İşte böyle sözleştiler

Canış, Bayış yiğitler

Yapmak üzere sözleştiler.

Canış'la Bayış ülke sınırına
gelirler. Kulançı ile Tama'ya "siz bu
atlara bakın, semizinden kesip yiyin,
diğerlerine de verin. Bizden
bahsetmeden biz tüccarız deyip

bergile, biz Kayrı şaarınan barıp
kabar alalık" deşip cönöp ketiştı.
Neçen kün, neçen tün col cürüp,
Kayrı şaarına barıştı. Celkayıp üçöö
barsa, Kayrı şaarı baştagıdan
alamandap, kayırsız bolup kalgan.
Oşondo Canış, Bayış eköö eki kuu
kiyip, kuularının sırtınan selde
çalınıp, kurcun salınıp, şaldırkanduu
asa tayak, kölboor asınışıp,
Celkayıpka çümböt caap eerçitip
alıp, şaardı aralap cürüşsö, Kayrı
ş aardın begi Sarban kartayıp, aldan
tayıp, caman külö kiyip, köçödö
cüröt, alakan cayıp kayır surap
kalgan. Bayış anı adam körböy
turgan cerge eerçitip barıp, dubana
bolup özün bilgızbey, Sarbandan eli-
curtun, ene-atasın surap aytkanı:

"Assalomu aleykim

Salam berdim siz cakka,

Alik algın biz cakka.

Kayrı şaarga bek eleñ,

Kaydan tüştü bul kapa?

Aldo üy! Aldo üy!

Ötö caman karıpsıñ,

duruverin. Biz Kayrı şehrine varıp
haber alalım" diyerek yola çıkarlar.
Gece gündüz yol yürüyüp Kayrı
şehrine varırlar. Celkayıp dahil üçü
vardıklarında Kayrı şehrinin
öncekinden daha fakir olduğunu
görürler. O zaman Canış ile Bayış
iki ak kıyafet giyip, başlarına sarık
takıp heybelerini yükleyip, zincirli
asa-dayak alıp, boyunlarına
"kölboor" asıp, Celkayıp'a çarşaf
giydirip yanlarına alıp, şehri
dolaştıklarında Kayrı şehrinin beyi
Sarban yaşlanıp, güçten düşüp, eski
bir külah takınıp, sokakta
yaşamakta; avuç açıp sadaka
dilenmektedir. Bayış onu, تنها bir
yere çekip, derviş gibi görünüp
kendini belli etmeden Sarban'dan
ülkesini ve anne-babasını şöyle
sorar:

"Esselamü aleyküm

Selam verdim size

Aleyküm deyin bizden.

Kayrı şehrinin beyi idin

Nereden geldi bu bela?

Hu Allah! Hu Allah!

Çok perişan, garipsin

Ölör cerge barıpsıñ,
Karıp bolup karganda

[328]

Kayır surap kalıpsıñ.
Alıñ ketip bul kündö
Akılıñdan tanıpsıñ,
Aldo üy! Aldo üy!
Men surayın sırıñdı,
Caşırbay aytkın çınıñdı,
Kişilikten ketirip,
Kim taptı senin ıgıñdı?
Kim ketirdi sınıñdı?
Aldo üy! Aldo üy!
Kimge ketti surağıñ,
Kimden öçtü çırağıñ,
Sarbandsıñbı, sen kimsiñ?
Taanıy albay turamın,
Baştan ötkön kaygıñdın
Baarın aytar ubağıñ.
Aldo üy! Aldo üy!
Kim eeledi kalaañdı,

Ölecek haldesin
Garip olup yaşlanmış
Sadaka dilenir olmuşsun.
Gücün gidip de bugün
Aklını kaçırmışsın
Hu Allah! Hu Allah!
Ben sorayım hikayeni
Saklamadan anlat halini
İnsanlıktan çıkarıp
Kim yaptı senin yuvanı?
Kim bu hale getirdi?
Hu Allah! Hu Allah!
Beyliğin kime geçti
Kim yaktı çıranı
Sarban mısın, kimsin sen?
Tanıyamıyorum
Başından geçen felaketlerin
Hepsini anlatır bu halin.
Hu Allah! Hu Allah!
Kim sahiplendi kaleni

Dünüyöñ kimge talandı,

Karıganda kor bolgon

Karıp Sarban amanbı?

Aytçı birden ugayın,

Başından ötkön zamandı?

Aldo üy! Aldo üy!

Kalk başkargan hanıñ kim,

Karıp bolgon çağıñ kim,

Muunuñdu boşotup.

Musapır kılğan zalim kim?

Curt suragan hanıñ kim?

Aldo üy! Aldo üy!

Kırk kündük cerge saldırgan,

Kıtaydan usta aldırğan,

Körgöndün közün taldırğan,

Altın ooz Ak korgon,

Kimden kalgan sancırğañ?

Aldo üy! Aldo üy!

Ak korgon kimdin kalaası,

Kayda ketip cogolgon,

Hanıñdın eki balası?

Varlığını kim yağma etti?

İhtiyarlayınca horlanan

Garip Sarban iyi misin?

Söyle, duyayım her şeyi

Başından geçenleri?

Hu Allah! Hu Allah!

Ülkeyi yöneten hanın kim

Ne zaman garip oldun

Kuvvetini yok edip.

Eziyet eden zalim kim?

Yurduna hükmeden hanın kim?

Hu Allah! Hu Allah!

Kırk günlük yere göndermiş

Kıtaydan usta aldırğan

Görenin gözünü kamaştırğan

Altın kapılı Ak kale

Kimden kalmış süslerin?

Hu Allah! Hu Allah!

Ak kale kimin kalesi

Nereye gitmiş de kaybolmuş

Hanının iki çocuğu?

Kaşıñdagı ak urgan,

Dumananı karaçı.

Aldo üy! Aldo üy!

On kündük cerge saldırgan,

Orustan usta aldırgan,

Oymosun tüzdöp sırdatkan,

[329]

Oşol kimden kalgan sancırğañ?

On miñ kişi bir kelse,

On adamday bolbogon,

Onu üyünö tolbogon,

Aldo üy! Aldo üy!

Ak korgon kimdin kalaası,

Kayda ketip cogolgon,

Hanıñdın eki balası?

Kuday amir kılbası,

Adamdın uşul çaması.

Aldo üy! Aldo üy!

Ak bolot taka kaktırgan,

Altın ürtük çaptırgan,

Arıktatpay, semirtpey,

Karşındaki hak diyen

Dervişe baksana.

Hu Allah! Hu Allah!

On günlük yere göndermiş

Rus'tan usta getirtmiş

Oymasını düzeltip cilalamış

Bu süsler kimden kalmış?

On bin kişi birden gelse

On adama denk olmamış

Onu da evine sığmamış

Hu Allah! Hu Allah!

Ak kale kimin kalesi

Nereye gidip de kaybolmuş

Hanının iki çocuğu?

Eğer Allah istemezse

İnsanın yapacağı bu kadar.

Hu Allah! Hu Allah!

Ak çelikten nal çaktıran

Altın örtü örttüren

Zayıflatmadan, semirtmeden

Ak kürüç menen baktırgan,

Ak corgo kimdin corgosu?

Altın tutka darbaza,

Ak saray kimdin ordosu?

Alamandayt eliñiz,

Adaştı bele colborsu?

Aldo üy! Aldo üy!

Kök bolot taka kaktırgan,

Kümüştön ürtük captırgan,

Kündö suutun kandırıp,

Kürüç menen baktırgan,

Kök corgo kimdin corgosu?

Kümuş tutka darbaza,

Kök saray kimdin ordosu?

Körünbödü Nurkandın

Canış, Bayış colborsu.

Aldo üy! Aldo üy!

Kayda ketken begiñiz,

Kabarın aytıp beriñiz,

Kadıñña cetpeptir,

Kalıñ kırgız eliñiz,

Ak piriñç ile besleyen

Ak yorga kimin yorgası?

Kulpu altın kapısı

Ak saray kimin karargahı?

Toplanıverip milletinizin

Yolunu mu şaşırđı yiğidi?

Hu Allah! Hu Allah!

Gök çelikten nal çaktıran

Gümüş örtü örttüren

Her gün idman ettirip

Piriñç ile besleten

Gök yorga kimin yorgası?

Kulpu gümüş kapılı

Gök saray kimin karargahı?

Görünmedi Nurkan'ın

Canış, Bayış yiğitleri.

Hu Allah! Hu Allah!

Nereye gitmiş beyleriniz

Haberini söyleyiveriniz

Kadrinizi bilmemiştir

Kalabalık Kırgız milletiniz

Adaştı bele begiñiz,

Anıgın aytıp beriñiz,

Aldo üy! Aldo üy!

Oşol Kayrı şaarda Canış on bir çaşınan han bolgon. Atası Nurkan maşıksın, handıktın colun taanısın dep taktı, taacısın berip, Canıştı on bir çaşında han kötörgön. Altı cılı han bolup surak kılğan, oşol altı cıldın içinde Kayrı şaardı Canış saldırgan. Oşo Kayrı şaarın Canış [330] saldırganda aç kalgan, keç kelgen soodager kerben, atasız cetim, alsız cesir, butsuz çolok, sokurlardı soobuna kalamın dep saldırgan. Sarbandı oşol şaarga bek koygon. Canış, Bayış ketip, kalıñ elden kol alıp, dayınsız bolgondon kiyin Akcol, Darbaz degen murunku bir soguşta kolgo tüşkön kıtay kuldarı bar ele, alar handın kazınasın teşip kalkka uurdap berip, Nurkandı tüşürüp, Akcol, Darbaz han bolgon. Sarban çal oşonduktan musapır bolgon. Canış, Bayıştan başka eç adamdan cakşı söz ukpagan, Bayıştın sözün ugup başın kaltılatıp, oozunda tişi cok, oşondon kartañ kişi cok, ertegisi

Yanılmış mıydı beyiniz

Doğrusunu anlatıveriniz

Hu Allah! Hu Allah!

Bu Kayrı şehrinde Canış on bir yaşında han olmuştur. Babası Nurkan ustalaşsın, nasıl hanlık yapıldığını öğrensin diye tahtı, tacı verip Canış'ı on bir yaşında han tayin etmiştir. Altı yıl han olup tahkikat yaptıktan sonra altı yıl içinde Kayrı şehrini Canış'a bırakmıştır. Bu Kayrı şehrini Canış'a bıraktığında aç kalan, geç gelen kervan tüccarlarının, babasız yetimlerin, güçsüz dulların, çolak-sakatların, körlerin sevabına gireyim diye Sarban'ı bu şehre bey tayin etmiştir. Canış ile Bayış "kalıñ" milleten asker toplayıp, kayıplara karıştıktan sonra önceki savaşta esir düşen Akcol ve Darbaz adlı Kıtaydan köleler vardır. Onlar hanın hazinesini yağmalayıp halka verip Nurkan'ı indirmiş ve yerine de kendileri han olmuştur. o andan itibaren yersiz-yurtsuz kalan; Canış ile Bayış'tan başka hiç kimseden güzel söz işitmeyen ihtiyar Sarban, Bayış'ın sözünü

esine tüşüp, baştagısı başına tüşüp,
dubanalardı karay Sarban çaldın
zarlanıp aytkan sözü:

"Aylanayın dubanam,
Aykanıña kubanam,
Kaydan kelgen baldarsıñ,
Karıptın köönün ulagan.
Kayrıker kalktan ekensiñ,
Kadıımdı suragan.
"Üy" dep kelgen ünüñdön,
Ürgülöyün diniñden,
Uçurap kabar aldıñar,
Ubayımduu künümdön.
Cürögüm oynop süyünöt,
Emne bolom bugün men?
"Ak" dep kelgen ünüñdön,
Aylanayın diniñden,
Et cürögüm oynoktop,
Ergip turam bugün men.
Aylanayın dubanam,

duyup başını kaldırır; ağzında dişi,
ondan daha yaşlı kişi yoktur.
Eskileri hatırlayıp geçenler aklına
gelip dervişlere doğru ağlayarak
şöyle söyler:

"Kurban olayım dervişim
Söylediğimize sevinmişim
Çocuklar nereden geldiniz
Şu garibi teselli ettiniz.
Hayırseverlerdenmişsiniz
İyiliğimi isteyen.
"Hu" deyiveren sesinizden
Unutulmuş dininizden
Karşılaşıp haber aldınız
Şu kederli halimden.
Kalbim çarpıp sevinir
Ne olmuşum bugün ben?
"Hak" deyiveren sesinize
Kurban olayım dininize
Kalbim çarpıp duruyor
Yerimde duramam bugün ben.
Kurban olayım dervişim

Men elem elden tünülgön,
Men sadaga dubanam,
Koluñdagı asañdan,
Coluktum eki dubana,
Conuña kölboor asıngan.
Kurcunuñ bar salıngan,
Kuuña selde çalıngan,
Men musapır Sarbanmın,
"Albarstı"day calıngan,
Aziret handın balası
Nurkan menen kurbu elem,
Bir ubakta bul cerde

[331]

Solkuldagan mırza elem.
Kadırlap Nurkan padişa,
Adaldı cesem bir cegen,
Kayrı şaarga bek bolup,
Kalkının baarın bil degen.
Kayrı şaardın begi elem,
Bek emes hanı men elem.
Canış, Bayış barında,

Milletimden umut kesmiştim
Kurbanım dervişim
Elinizdeki asaya
Rastladım iki dervişe
Boynunuza "kölboor" asılmış.
Heybeniz var omuzlanmış
Başınıza sarık takılmış
Yersiz-yurtsuz Sarban'ım ben
"Albastı" gibi yalvaran
Aziret hanın çocuğu
Nurkan ile beraber idim
Bir vakitte burada

Kanı kaynayan bey idim.
Hürmet edip padişah Nurkan
Helal yesem birlikte yiyen
Kayrı şehrine bey olup
Halkının hepsini yönet diyen.
Kayrı şehrinin beyi idim
Bey değil hanı da idim.
Canış ile Bayış var iken

Kemibeymin deer elem. İktidarı kaybetmem der idim.
Ubagında men dağı O zamanda ben bile
Öz cerimde er elem, Kendi toprağında yiğit idim
Hanımdın Kayrı şaarına Hanımın Kayrı şehrine
Kadagan bolot çege elem, Çakılmış çelik çivi idim
Kayran bektik barında Güçlü hanlık zamanında
Kalkımdı düşman cebegen. Halkımı düşman yenmemiş.
Baybiçem tuubas başınan, "Baybiçem" de doğurmayıp
Men östüm kuubaş çaşımdan. Çocuksuz olarak yaşlandım.
Casalganday Canışım, Allah'ın hediyesi Canış'ım
Balamdan artık Bayışım, Çocuğumdan öte Bayış'ım
Cogolgon menin kaşımın, Kaybolmuş benim yanımdan
Ak neettüü silerden İyi niyetli sizlerden
Sırımdı kantip çaşıram. Yaşadıklarımı nasıl gizleyeyim?
Kara çabuul kırığında Ölüm kalım savaşında
Kalmaktan tüşkön kırgızga, Kırgız'a Kalmuktan esir düşen
Atı Çeten kul ele. Çeten adlı biri vardı.
Otun alıp, ot cagıp, Odun toplayıp ateş yakıp
Kül çıkarıp turçu ele. Bütün işleri yapar idi.
Akcol, Darbaz eköö teñ, Akcol, Darbaz ikisi de
Çeten kuldun uulu ele. Çeten'in oğlu idi.

Kul kuturup çoñ boldu,
Kudayga ıyı cetkenbi,
Kuldardın işi oñ boldu.
Han tukumu kor boldu,
Kazançı kuldar zor boldu.
Han Nurkandı tüşürgön,
Astında altın tagınan,
Akcol, Darbaz eki kul,
Korduk kılğan abıdan.
Abışka, kempir tünülüp,
Ümütün üzgön canınan.
Bala kündön han bolup,
Canış salgan Kayrı şaar,
Ata-enesi men bolup,
Tartkambız kaygı, zar,
Canış, Bayış bar bolso,

[332]

Keler küñü kayda bar?
Kırk kündük cerge saldırgan,
Kıtaydan usta aldırğan,
Kırk tıyın çaka çıgarbay,

Köle ihtiyarlayıp kudurdu
Feryadı Allah'a ulaşmış ki
Kölelerin işi yoluna girdi.
Han soyu horlandı
"Kazançı"lar güçlendi.
Han Nurkan'ı indirmiş
Altındaki altın tahttan
Akcol, Darbaz iki köle
İyice eziyet etmişler.
İhtiyar, kocakarı vazgeçip
Canlarından ümit kesmişler.
Çocuk yaşta han olup
Canış'a verilmiş Kayrı şehri
Anne-babası ben olup
Çektiğimiz kaygı, dert
Canış, Bayış sağ ise

Hangi gün gelecekler?
Kırk günlük yere göndermiş
Kıtaydan usta getirtmiş
Kırk metelik bile vermeyip

Karıptın köönün cam kılğan.

Cardı-cakır tünögön,

Amandığın tilegen,

Canıştan kalgan sancırgan.

Kırk miñ kişi tünösö,

Kırk adamday bolbogon,

Azim şaar Kayırdın

Kırk üyünö tolbogon,

Canış bektin kalaası,

Caşında ketken eki bek,

Padişah Nurkan balası.

Aldadan amir bolboso,

Adamdın uşul çaması,

Men dağı oşol baldarga

Bel baylagan agası.

Menin körgön künümdü,

Dubanalar karaçı.

On kündük cerge saldırgan,

Orustan usta aldırgan,

On tıyın çaka çıkarbay,

Ookatsız köönün cam kılğan,

Garibin yüreğini parçalamış.

Fakir fukara gecelemiş

İyi olmasını dilemiş

Canış'tan kalmış süslerim.

Kırk bin kişi gecelese de

Kırk adam kadar etmemiş

Büyük Kayır şehrinin

Kırk evine de sığmamış

Canış beyin kalesi

Çocuk yaşta giden iki bey

Padişah Nurkan'ın çocuğu.

Eğer Allah istemezse

İnsanoğlunun bu kadar gücü

Ben de bu çocuklara

Güvenmiş ağabeyleriyim.

Benim yaşadıklarına

Dervişler baksanıza.

On günlük yere göndermiş

Rus'tan usta getirmiş

On metelik bile vermeyip

Aç-susuz yüreğini dağlamış

Berekelüü Kayır şaar
Bekterden kalgan sancırgam.
On miñ kişi tünösö,
On adamday bolbogon,
Oyron bolgon şaarımdın
On üyüñö tolbogon.
On tıyn çaka çıgarbay,
Oyumu menen kiyingen,
Soobubuz tiysin dep,
Sokur, çolok süyüngön,
Er Canıştın kalaası,
Eerçişip ketken eki bek,
Han Nurkandın balası,
Baktısı taysa dubanam,
Bendenin uşu çaması.
Canış, Bayış barında,
Caman Sarban canında,
Akıldeşkan agası,
Karıp bolgon kezimde,
Kalenderler karaçı.

[333]

Bereketli Kayır şehrinin
Süsleri beylerimden kalmış.
On bin kişi gecelese
On adam kadar etmemiş
Viran olan şehrimin
On evine de sığmamış.
On metelik bile vermeyip
Örüp dikerek giyinmiş
Faydamız olsun diye
Kör, çolak sevinmiş
Er Canış'ın kalesi
Birlikte giden iki bey
Han Nurkan'ın çocukları
Bahtı olmazsa dervişim
İnsanoğlunun bu kadar kuvveti.
Canış, Bayış'ın varlığında
Fakir Sarban yanlarındaydı
Akıl danıştıkları ağabeyleriydi
Şu garip halime
"Kalender"ler baksanıza.

Altın taka kaktırgan,
Abayı ürtük captırgan,
Arıbayt dep sınçılar,
Ak kürüç menen baktırgan,
Er Canıştın corgosu,
Altın tutka darbaza,
Er Canıştın ordosu,
Eerçip ketken canında,
İnisi Bayış colborsu,
Men dağı bekter barında,
Akıldeşü coldoşu.
Kök bolot taka kaktırgan,
Kümüş ürtük captırgan,
Küüsünön taybayt minse dep,
Kürüç menen baktırgan,
Kökcalımdın corgosu,
Koşo ketken boluçu,
Küyöörü Bayış colborsu.
Eki bektin barında,
Erteli keç canında,
Küyütün tartkan men karıp,

Altından nal çaktırmış
"Abayı" örtü örttürmüş
Zayıflamasın deyip seyisler
Ak piriñç ile baktırmış
Er Canış'ın atına
Sokak kapısı altın kulplu
Er Canış'ın karargahı
Yanında, birlikte gitmiş
Kardeşi yiğit Bayış
Ben de beyler var iken
Akıl danıştıkları yoldaşıydım.
Gök çelikten nal çaktırmış
Gümüş örtü örttürmüş
Binince sesi kısılmasın diye
Piriñç ile besletmiş
"Kök cal"ın atı da
Birlikte gitmiş olmalı
Vefakarı yiğit Bayış'ın.
İki beyin varlığında
Sabah akşam yanında
Derdini çeken ben garip

Közdöşüp cürgön coldoşu.

Aylanayın dubanam,

Al-abalım suragan,

Azırkı senin sözüñö

Aldanam da, kubanam,

Ak coltoy bolup bagıma,

Keldibi neetiñ tuuradan.

Keyiş tartıp zarlanıp,

Kempir-çalbız kuuragan.

Balıñ bolso bal açkın,

Bar coguma karaşkın.

Taberiksiñ dubana,

Taalayıma caraştıñ.

Karıptık ençi bergidey,

Kazan aşçu kuldardın

Kaysınısın talaştım.

Baçım açkın balıñdı,

Bal akısın bereyin,

Baybiçemdi eerçitip,

Baçımıraak keleyin.

Töp süylösö tölgö tart,

Koruyup kollayan yoldaşıydım.

Kurban olayım dervişim

Halimi hatırımı soran

Şimdi senin sözüne

Aldandım da sevindim de

Talih kuşu gibi konu başıma

Niyetin gerçekleşti mi?

Acı çekip kederlenip

Yaşlı karı-kocayız.

Falınız varsa fal açın

Geçmişime-geleceğime bakın.

Mübareksiniz dervişler

Talihimi açtınız.

Gariplik hak vermiş gibi

Kazan kaldıran kölelerin

Her biriyle dalaştım.

Hemen açın falınızı

Vereyim fal hakkını

"Baybiçe"mi yanıma alıp

Hemen yanınıza geleyim.

Gerçeği söyleyecekse fal aç

Tölgö tüşsö körgöndü ayt,

Tölgö akısın bereyin.

Eç bolboso dubanam,

[334]

Tört çaka taap keleyin.

Tirüü bolso keldi de,

Tilegiñdi berdi de.

Ölgön bolso tüñül de,

Uguzayın bugün de,

Kayrılıp keler alı cok,

Kaldı de cerdin tübüdü."

Oşondo Bayış attan tüşö kalıp, kırk bir taştı sanap alıp tölgö saldı da, kayta atına minip, Sarbandı süyünçülöp Bayıştın aytkan sözü:

"Çının aytat bal tölgö,

Süyünçü ber Sarbanım,

Neçen cıldan ber cakka

Kayır tilep zarladıñ,

Aman kelip eki bek,

Arılıptır armanıñ,

Sanaañ kayta caşarıp,

Falda ne gördünse söyle

Fal hakkını vereyim.

Hiç olmazsa dervişim

Dört metelik buluvereyim.

Sağ ise geldi de

Dileğini verdi de.

Ölmüş ise umudunu kes de

Bildireyim bugün de

Geri gelecek hali yok

Yerin altında kaldı de."

O zaman Bayış attan iniverip kırk bir taşı sayarak alıp fal açar ve tekrar atına binip Sarban'a müjde vererek şöyle söyler:

"Doğrusunu söyler fal

Müjdem ver Sarban'ım

Nice yıldan bu yana

Sadaka dileyip ağladın

Sağ salim gelip iki bey

Dağılmıştır kederin

Ümitlerin yeşerip

Kiriptir kubat darmanıñ.

Aldo üy! Aldo üy!

Armanduu Sarban süyünçü,

Alek tonuñ kiyinçi.

Küyüttüü Sarban süyünçü,

Kölöñdü oñdop kiyinçi.

Tölgö tartkın dediñiz,

Tirüü eken begiñiz.

Türü buzuk kuldardan

Tiydi kolgo kegiñiz.

Aldo üy! Aldo üy!

Baygambardın balı aytat,

Balçılarıñ daana aytat,

Bal açıp ber dediñiz,

Aman-esen keliptir,

Bayış, Canış begiñiz,

Baştagıday bektikke,

Keliptir Sarban ebiñiz,

Bayış kelip kuldardan

Koluña tiydi kegiñiz.

Aldo üy! Aldo üy!

Gelmiştir kuvvetin, dermanın.

Hu Allah! Hu Allah!

Dertli Sarban sevinsene

"Alek"ten kıyafetini giysene

Kederli Sarban sevinsene

"Kölöñ"ü düzeltip giysene.

Fal açıver dediniz

Sağ imiş beyiniz.

Kötü niyetli kölelerden

Geldi intikam gününüz.

Hu Allah! Hu Allah!

Peygamberin falı söyler

Falcıların piri söyler

Fal açıver dediniz

Sağ salim gelmiştir

Canış, Bayış beyleriniz

Evvelki gibi beylik için

Gelmiştir Sarban zamanınız

Bayış gelip kölelerden

Geldi intikam gününüz.

Hu Allah! Hu Allah!

CanıŖ, BayıŖ eki bek,
Kimi dos, kimi duŖman dep,
BaŖtarına kuu kiyip,

[335]

İçterine kek t y p,
Dumana bolup turuŖat,
C r g n n ot k y p.
Aldo  y! Aldo  y!
Kuularının tıŖınan,
Seldelerin  alınıp,
Arıktağan atına
Kurcundarın salınıp,
KubuluŖup keliptir,
Kuldarına kamınıp.
Aldo  y! Aldo  y!
C r g n d n  er ketip,
Mańdayıńdan ter ketip,
Kelet eken eki bek,
K n l n d  degdetip.
DuŖmanıńdı basıpsıń,
Tileğiğe sen cetip,

CanıŖ, BayıŖ iki bey
Kim dost, kim duŖman diye
 stlerine ak kıyafet giyip
İntikam ateŖiyle yanıp
DerviŖ oluvermiŖlerdir
İçlerinde ateŖ yanıp.
Hu Allah! Hu Allah!
Kıyafetlerinin  st ne
Sarıkları sarınıp
Zayıflayan atlarına
Heybelerini yükleyip
Kılık deĖiŖtirip gelmiŖlerdir
İnsanlar için hazırlanıp.
Hu Allah! Hu Allah!
Yüreğinden dert gidip
Alnından terler akıp
GelmekteymiŖ iki bey
Yüreğinden isteyip.
DuŖmanını basmıŖsın
Dileğine eriŖip

Baybiçeñ erkek tuuganday,

Cañıdan beşik termetip.

Aldo üy! Aldo üy!

Canış, Bayış baatırlar,

Kölboolorun asınıp,

Körgöndö taanıyt duşman dep,

Baatırdık körkün çaşırıp,

Kadiksiz baatır eköo teñ,

Kayratın toodon aşırıp,

Dubana bolup turuptur.

Tübü cayın bile albay,

Kuldardı kудay uruptur.

Aldo üy! Aldo üy!

Oşondo Sarban süyünüp,

Üyün karay cügürüp,

Şaşkanınan şorduu çal,

Üç cıgılıp bügülüp.

Közünön kara çaş agıp,

Köñülü kayta çaşırıp,

Iraaktan kabar saldı emi,

Üyünö cakın bardı emi.

"Baybiçe"n erkek doğurmuş gibi

Yeniden beşik sallatıp.

Hu Allah! Hu Allah!

Canış, Bayış bahadırlar

"Kölboor"larını takınıp

Düşman görünce tanır diye

Yiğit olduklarını gizleyip

Su katılmamış bahadırdır ikisi de

Var gücünü toplayıp

Derviş oluvermişlerdir.

Kim olduklarını anlamadan

Allah o köleleri kahretmiştir.

Hu Allah! Hu Allah!"

O zaman Sarban sevinip

Evine doğru koşturup

Acelesinden zavallı ihtiyar

Üç defa yere yıkılıp.

Gözünden kanlı yaşlar akıp

Yeniden doğmuş gibi olup

Uzaktan haber verdi şimdi

Evine yaklaşıverdi şimdi.

Kuday koşkon kurdaşım,
Kurbulař öskön muñdařım,
Üydösüñbü kaydasıñ,
Üřkürügüñ arılıp,
Köñülüñ mendey caynasın.
Kulagıñ ugup kubansın,
Köñülüñ mendey cubansın.

[336]

Küyütüñ içten cogolup,
Bul korduktan oñolup,
Kaygını cazar kün kelip,
Tilekti kuday çoñ berip,
Oñolo turgan kez keldi,
Dubanalar uçurap,
Tölgö tartıp sır berdi.
"Canış, Bayış kelet deyt,
Cardamdı kuday beret deyt.
Colborstoruñ kelgende
Cogolot senden meenet deyt.
Teñ karıdık, teñ arıp,
Tölgösün kördüm men barıp,

Tanrı hediyesi eşim
Bir büyüdüğüm dert ortağım
Evde misin, neredesin
Kederinden kurtulup
Yüreğın benimki gibi ferahlasın.
Kulağın işitip sevensin
Gönlün benimki gibi avunsun.

İçindeki dert kaybolup
Bu eziyetten kurtulup
Kaygını dağıtacak gün gelip
Allah, tüm dileklerini verip
Rahatlayacağımız vakit geldi
Dervişlerle karşılaşıp
Fal açıp sır verdiler.
"Canış, Bayış gelir diyor
Allah yardım ediyor diyor
Yiğitleriniz geldiğinde
Derdiniz geçiyor diyor.
Beraber kocayıp, beraber yorulup
Falını gördün ben varıp

Neçen cıldan ber cacka,
Ötpödü ookat sandalıp.
Altı çaka, beş çaka,
Barbı senin canıñda.
Berer çaka cok bolso,
Alıp kel tapkan naniñdı,
Kelet dedi dubana,
Canış, Bayış haniñdı.
Bal akısın berelik,
Batasın alıp kelelik.
"Tölgö" akısın berelik,
Dubasın alıp kelelik.
Bügünkü tapkan naniñdı,
Açka ölsök da cebeylik."
Baarın ugup kempiri
Çıga kaldı çalım dep,
Çınbı, sözüñ calganbı,
Kalbadı menin canım dep.
Canış, Bayış bek kelip,
Açılábı bagım dep.
Oluya bolso dubana

Nice yıldan bu yana
Geçim derdimiz bitmedi.
Altı metelik, beş metelik
Var mı senin yanında.
Verecek para yoksa
Getir bulduğun ekmeği
Geliyor dedi derviş
Canış, Bayış hanlarımız.
Fal hakkını verelim
Duasını alıverelim.
Fal hakkını verelim
Duasını alıverelim.
Bugün bulduğun ekmeği
Açlıktan ölsek de yemeyelim"
Hepsini duyup kocakarı
Çıkıverdi ihtiyarım deyip
Sözün doğru mu, yalan mı
Kalmadı benim takatım deyip.
Canış, Bayış beyler gelip
Açılır mı bahtım deyip.
Evliya ise dervişler

Oyun emes belgi eken,
Oşolor murda çok ele,
Kaysı caktan keldi eken?
Ce döödürögön dubana
Özübüzdün el beken?
Bugünkü kündö men şorduu
Aşpozgo bardım aş surap,
Açkalıktan al ketip,
Közümö kara çaş kurap.
Naabayga bardım nan surap,
Naabaydan caman söz ugup,

[337]

Kaytara bastım alsırıp.
Aylanayın çalım, ay,
Ketirdiñ kubat alımdı, ay.
Altı çaka, beş çaka,
Kim salat menin canıma, ay.
Elden, curttan suranıp,
Cokçuluk çirkin ulanıp,
Tögüldü menin arım, ay.
Bugün keçke suranıp,

Oyun değıl işaret imiş
Onlar burada yok idi
Nerelerden gelmişlerdir?
Ya da söylenip duran derviş
Bizim memleketten midir?
Bugün ben sıkıntılıyım
Yemek diye aş evine gidip
Açlıktan gücüm kesilip
Gözüme kanlı yaşlar dolup.
Ekmek istemeye fırına varıp
Fırıncıdan kötü söz işitip

Geri döndüm gücüm kesilip.
Kurban olayım ihtiyarım
Bırakmadın gücümü, kuvvetimi.
Altı meteliği, beş meteliği
Kim verir benim elime?
Oradan buradan dilenip
Her gün daha da fakirleşip
Şerefimi iki paralık edip
Bugün akşam dilenip

Bar tapkanım carım nan.
Aylanayın abışkam,
Eerçiyin senin artıñan,
Eldin baarı cek köröt,
Oşonduktan tartınam."
Dep keñeşip aldında
Kempiri kelet kedeñdep.
Canı kalbay cügürüp,
Cartı nanın belendep.
Cegenine ıraazı
Dubanaga berem dep,
Dubasın alıp kelem dep.
Can ayabay cügürüp,
Kolu, butu bögülüp,
Çala-bula cıgılıp,
Çalı kelet çarbañdap,
Süyüngöndön dardañdap,
Koşuluşup kempiri
Kolu, butu barbañdap.
Kempir bardı burkurap,
Közünün caşı dırkırıp.

Bulduğum bu, yarım ekmek.
Kurban olayım ihtiyarım
Ben de ardından geleyim
İnsanların hepsi nefret ediyor
Bu yüzden çekinirim."
Diye görüşüp önünde
Kocakarı hemen yürüyüp.
Koşturup gücü kalmayıp
Yarım ekmeğini hazırlayıp.
Yiyeceğini vermeye razı
Dervişe vereyim diye
Duasını alıvereyim diye
Canına acımadan koşturup
Eli, ayağı bükülüp
Sağa-sola devrilip
İhtiyarı da gelmekte
Sevindiğinden aynı şekilde
Kocakarısı yaklaşıp
Eli ayağı sallanıp.
Kocakarı vardı feryat edip
Gözlerinden yaşlar akıp

Eki kolu boorunda,
Dubanadan sır surap.
Kempirdin sözün makul dep,
Keñeşip kelgen akıl dep.
Abışkası tınç turat.
Eki kolu boorunda,
Cartı nanı kolunda.
Dubanaga calınıp,
Közü caşka karıgıp,
Beçara kempir bir baştan
Söz baştadı zarılıp:
"Aylanayın dubanam,
Aytkanıña kubanam,
Aldanın süygön bendesi,
Alsızdın cayın suragan.

[338]

Kol kuuşurup aldıña
Zıyarat kılıp turamın,
Bal açıp körgön sırıñdın
Bardıgım aytar ubağıñ.
Aldıña kelip arız aytıp,

İki eli bağırında
Dervişten haber sorup.
Kocakarının sözü makul deyip
Konuştukları doğru deyip.
İhtiyar adam sakın durur.
İki eli bağırında
Yarım ekmeği elinde.
Dervişe yalvarıp
Gözleri yaşla dolup
Zavallı kocakarı bir yandan
Söze başladı içini çekip:
"Kurban olayım dervişim
Söylediğine sevineyim
Allah'ın sevdiği kulu
Güçsüzün halini sorarmış.

Ellerimi kavuşturunup karşında
Ziyarete gelip durmuşum
Fal açıp gördüğün sırların
Hepsini söyleyeceğin zaman.
Karşınıza gelip dert yanıp

Aylansın kempir, çalıñız,
Aylanayın dubana,
Az eken tapkan nanıbız.
Az da bolso alıñız.
Canış, Bayış bek kelip,
Açılar beken bagıbiz.
Canıña kelip burkurap,
Calınat kempir, çalıñız,
Cartı eken tapkan nanıbız,
Calınabız sır surap,
Caman kempir, caman çal,
Caşık bolgon zırkırap.
Calını öçkön közdördün
Camgırday caşı dırkırap,
Calınıp turat aldıñda
Caysız kempir, caysız çal,
Carmaçtarga közüñ sal,
Cartı da bolso nanın al.
Cartı eken bizdin nanıbız,
Cakın beken keleri
Canış, Bayış hanıbız?

Kurban olsun ihtiyarızla kocakarınız
Kurban olayım dervişim
Azdır bulduğumuz ekmek.
Az da olsa alınız.
Canış, Bayış beyler gelip
Açılacak mı bahtımız?
Yanına gelip ağlayıp
Yalvarır ihtiyarınızla kocakarınız
Yarımdır bulduğumuz ekmek
Yalvarınız haber sorup
Zavallı kocakarı, zavallı ihtiyar
Feryat edip ağlar olmuş.
Feri sönen gözlerden
Yaş dökülür yağmur gibi
Yalvarıp durur karşında
Güçsüz kocakarı, güçsüz ihtiyar
Şu fakirlere bir bak
Yarım da olsa ekmeğini al.
Yarımdır bizim ekmeğimiz
Yakın mıdır geleceği
Canış, Bayış hanlarımızın?

Az eken bizdin nanıbiz,
Az dele bolso alıñız,
Anık beken keleri,
Adaşkan eki hanıbiz?
Aman kelse eki bek,
Aylanayın dubanam,
Bizdin candı alıñız.
Karıp bolduk, han elek,
Bir adamça bar elek,
Musapır bolduk, bek elek,
Muñayttı kuldar tebelep,
Muundu sarı suu alıp,
Közdün caşı sebelep.
Canış, Bayış degenge
Kubanıp kele catabız.
Cakşı söz ugup dubanam,
Cazıldı bizdin kapabız.
Kabil bolsun dubanam,
Karıpka bergen batañız."

[339]

Azdır bizim ekmeğimiz
Az da olsa alınız
Doğru mudur geleceği
Yolunu şaşırın iki hanımızın?
Sağ salım gelse iki bey
Kurban olayım dervişim
Bizim canımızı alınız.
Han idik, fakir düştük
Bir insan kadar etmedik
Bey idik, yurtsuz kaldık
İnsanlar eziyet edip, çiğneyip
Gücümüzü, kuvvetimizi alıp
Sel gibi gözyaşı döküp.
Canış, Bayış diyene
Kıvanıp da gelmişiz.
Güzel söz duyup dervişim
Dağıldı bizim kederimiz.
Kabul olsun dervişim
Garibe ettiğiniz duanız."

Kempir, çal zarılıp, dubanaga calınıp, muundarı şaldırap, basa albay dalbırap, baştarı kañgırap turuştu. Bayış kempirdin cartı nanın alıp, kölboorgo salıp, anan munu ayttı. "Canış, Bayış da bizdey dubana bolup kalgan, aman-esen beş kündö kelişet, alar kelgençe sizderdi mına bul kız eç nersedan kemitpey bağıp turat."

Celkayıptı kempir, çaldın koluna taştasıp, Canış, Bayış özdörünün ata-enesi turgan Üzür şaarın karay cönöp ketiştı. Barsa atası Nurkandın ordosu talkalanıp kalgan. Handık ordonu cana munaranı başka saldırgan. Kerney, surnay tarttırıp, balban küröştürüp, er sayıştırıp sonun toy bolup catat. Canış, Bayış ordosunun ordun karap, ne boldu dep tereñ sanap kele catıssa, cardın tübündö caman tam turat. Tamdın tübündö caman kempir, caman çal olturat. Közünün caşı dır etken, köp kaygırıp küñü ötkön, köödöndön kök tütün burk etken, kulagı ukpay, kumarı çıkpay, közdörü körböy, ce acalı cetip ölböy catkan kezi ele. Atası menen enesi ekenin taanıp, Canış, Bayış

İhtiyar adamla karısı dervişlere dert yanıp, elden ayaktan kesilip yere basamayıp başları dönüverdi. Bayış kocakarının yarım ekmeğini alarak "kölboor"una koyup şöyle söyler: "Canış ile Bayış da bizim gibi derviş oluvermiş, sağ salım beş gün içinde gelirler, onlar gelene kadar bu kız hiçbir şeyden mahrum etmeyip size bakacak."

Canış ile Bayış, Celkayıp'ı kocakarı ile ihtiyara teslim edip, anne-babalarının yaşadığı Üzür şehrine doğru yola çıkar. Varınca babası Nurkan'ın sarayının viran olduğunu görürler. Hanlık sarayı ve minaresi başkasının eline geçmiş. Davul-zurna çaldırıp, pehlivan güreştirip, "er sayıştırıp" eğlenceli bir toy yapılmaktadır. Canış'la Bayış sarayın bulunduğu yere bakıp ne oldu diye düşünceye daldıkları sırada uçurumun dibinde viran bir duvar olduğunu görürler. Duvarın dibinde gözlerinden yaş eksilmeyen dünyalarından geçmiş her gün inleyen kulakları duymayan gözleri görmeyen ecelleri gelip ölmeyen bakımsız bir kocakarı ile ihtiyar oturmaktadır.

mañdayına barıp tura kalıp, Bayıştın
dubana bolup aytkan sözü:

"Assolomu aleykim
Salam berdim körgöndö,
Sap bolorbuz ölgöndö,
Baş kötörör bekensiñ,
Sanaadarıñ kelgende.
Karıp bolup kalıpsıñ,
Kalıñ kırgız el kimde,
Tirüü bolso baldarıñ
Bar beken keler belgiñde?
Amandaştık körgöndö,
Adaşabız ölgöndö,
Alıñdı aytar bekensiñ,
Asıldaşıñ kelgende,
Alsız bolgon ekensiñ,
Altın tak kimde, el kimde?
Aman-esen baldarıñ
Bar beken senin belgiñde.
Caşıñ cetip karıpsıñ,

Onların babası ile annesi olduğunu
anlayan Canış ile Bayış yanlarına
varırlar; Bayış derviş kılığına girip
şöyle söyler:

"Esselamün aleyküm
Selam verdim görünce
Saf saf diziliriz ölünce
Dayanabilir misiniz
Kederlendiğinizde.
Garip kalmışsınız
Kalabalık Kırgız milleti kimde
Sağ ise çocuklarınız
Geleceğine inanıyor musunuz?
Selamlaştık görünce
Ayrılrız ölünce
Halinizi söyleyecek misiniz
Asiliniz geldiğinde?
Güçsüz kalıvermişsiniz
Altın taht kimde, ülke kimde?
Çocuklarınızın sağ salım
Gelip gelmeyeceği belli midir?
Yaşlanıp ihtiyarlamışsınız

Caman bolup kalıpsıñ,

Acırap eki begiñden,

Akılıñdan tanıpsıñ.

Eç bir adam kayrılbay,

Ölör küngö barıpsıñ.

[340]

Körgön, bilgen zarıñdı,

Bir başınan surayın.

Köñüldögü dartıñdın,

Baarın aytçı ugayın.

Canış, Bayış baatırdan,

Bildiñ beken bir dayın?

Oomatıñ ketip başıñdan,

Ordoñ kimden buzulgan,

Ookatıñ ötpöy bul kündö

Karıp canıñ kısılgan.

Acırapıñ talaalap,

Ak kalpak kırgız curtuñdan,

Musapırlık kün berip,

Bu korduktu kim kılğan?

Handıgıñdı talaşıp,

Kötüleşip kalmışsınız

İki beyinizden ayrılıp

Aklınızı kaybetmişsiniz.

Hiç kimse geri dönmez

Ölecek haldesiniz.

Görüp bildiklerinizi

En başından sorayım.

Yüreğinizdeki kederi

Anlatın, hepsini duyayım.

Canış, Bayış bahadırlardan

Bir haber alabildiniz mi?

Kendinize bile hayrınız kalmayıp

"Ordo" nuzu kim bozmuş

Yiyecek içecek bulamayıp

Ölmekten betersiniz.

Ayrılmışsınız kan ağlayıp

Ak Kalpaklı Kırgız yurdundan

Sizi yersiz-yurtsuz edip

Bu eziyeti kim yapmış?

Hanlıgınızı yağmalayıp

Kanday duşman asıldı?	Duşman nasıl saldırdı?
Kaydan kelgen kaşılık,	Nereden geldi duşmanlık
Karıp kıldı başınıdı?	Garip kıldı başınızı?
Beçaralık karıptık,	Çaresizlik, gariplik
Beřeneñe cazıldı,	Alnınıza yazıldı
Kanday duşman kas bolup,	Kim duşmanlık yapıp
Karıp kıldı başınıdı?	Garip kıldı başınızı?
Kim aldı altın taacınıdı?	Kim aldı altın tacınızı?
Kim suradı eliñdi?	Kim yönetti ülkenizi?
Kim kesti senin demiñdi?	Kim kesti nefesinizi?
Handıgıñan tüşürüp,	Hanlıgınızdan indirip
Karıptın suusun içirip,	Garipliği tattırıp
Kim taptı senin ebiñdi?	Kim yaptı sizin yuvanızı?
Kim mindi altın tağınıdı?	Kim oturdu altın tahtınıza?
Kim bayladı bağınıdı?	Kim bağladı kısmetinizi?
Kim ketirdi alıñdı?	Kim kesti kuvvetinizi?
Biz ugalık kempir, çal,	Kocakarı, ihtiyar duyalım
Kaygı-kapa, zarıñdı.	Kaygınızı, derdinizi
Handıgıñdı kolgo alıp,	Hanlıgınızı ele geçirip
Kim bildi Üzür şaarınıdı?	Kim yönetti Üzür şehrini?
Kim buzdu senin ordoñdu,	Kim yıktı "ordo" nuzu

Kimder sendey kor boldu?

Kim aldı altın tuuruñdu?

Kim ketirdi muunuñdu?

Kim aldı kümüş tuuruñdu?

Kim ketirdi muunuñdu?

Küyüt tartıp ıylagan,

Künöösü barbı kıynagan,

Küñgürönüp muñ menen

Küküktöy tili tuylagan,

[341]

Küyörüñ kimdin balası?

Cakın kalgan körünöt,

Cetken acal çaraası.

Altınıñ cıygan kazınak,

Açkıçı kimdin kolunda,

Armanıñ suraym azıraak,

Azap tartıp catıpsıñ,

Arılbas şorgo batıpsıñ,

Armandın tuzun tatıpsıñ,

Ak colborston acırap.

Kümüşüñ cıygan kazınak,

Kimler sizin gibi horlandı

Kim aldı altın tüneğinizi?

Kim bıraktı çaresiz sizi?

Kim aldı gümüş tüneğinizi?

Kim bıraktı çaresiz sizi?

Sıkıntı çekip ağladığınız

Boş yere eziyet gördüğünüz

Homurdanıp azap ile

Guguk gibi hiç susmadığınız

Kimin çocuğu yandığınız?

Yaklaşmış durumdasınız

Gelmiş ecel zamanınız.

Altın dolu hazinenizin

Anahtarı kimin elinde

Derdinizi deşeyim biraz

Azap çekip durmaktasınız

Onulmaz derde düşmüşsünüz

Hayalinizin kurbanısınız

Ak kaplandan ayrılıp.

Gümüş yığılı hazinenizin

Kiliti kimdin kolunda,
Küyütüñ suraym azıraak.
Künökör bolgon ekensiñ,
Közüñdön caşı çaçırıp,
Küyüttö catkan ekensiñ,
Kök colborston acırıp.
Kırk küngö bolcop toy kılıp,
Altın kökül balanı
Astıruuga oy kılıp,
Dayındatıp celdetke
Dar kurdurup, koydurup,
Beleske cıym kurgan kim?
Begiñdin uulun urgan kim?
Mañdayda altın kökülün,
Barmakka orop culgan kim?
Balapan kezde caldırıp,
Bayloodo ıylap turgan kim?
Kırk kündük toyun atkarıp,
Kırk kündük oyun başkarıp,
Kalıñ cıym kurgan kim?
Handık kılıp turgan kim?

Kilidi kimin elinde
Derdinizi deşeyim biraz.
Günahkar gibisiniz
Gözünüzden yaşlar akıp
Azapta kalıvermişsiniz
Boz kaplandan ayrılıp.
Kırk gün kadar toy kılıp
Altın kaküllü çocuğu
Astırmayı düşünüp
Cellatlara hazırlatıp
Darağacını kurduruverip
Tepeye kalabalığı toplayan kim?
Beyinizin oğlunu lanetleyen kim?
Alnındaki altın kakülünü
Parmağına dolayıp yolan kim?
Daha ufacıkken tanımıp
Bağlıyken ağlayıveren kim?
Kırk gün boyunca toy verip
Kırk gün oyun düzenleyip
Kalabalıkları toplayan kim?
Hanlık yapıp duran kim?

Hanıñdın calgız balasın	Hanınızın bir tek çocuğunu
Kamçıga bölöp urgan kim?	Kamçılıyıp vuran kim?
Celdetterdin kolunda,	Cellatların elinde
Karıp bolup turgan kim?	Hor görülüveren kim?
Mañdayda altın kökülün	Alnındaki altın kakülünü
Kañtara tartıp culgan kim?	Dolaya dolaya yolın kim?
Kim bildi kalıñ eliñdi,	Kim yönetti bunca milletinizi?
Kim taptı senin ebiñdi,	Kim yaptı yuvanızı
Kanday düşman bolso da	Nasıl düşman ise bu
Karıp bolsun dedibi?	Yersiz-yurtsuz kalsın mı dedi?
Kara çaçı cayılğan	Kara saçını darmadağın
Kaygılıu kimdin kelini?	Bu dertli kimin gelini?
Canış, Bayış baatırdın	Canış, Bayış bahadırların
[342]	
Salğanı algır kuş ele,	Saldığı cins bir kuş idi
Sanaası buzuk düşmandın	Niyeti bozuk düşmanın
Samaganı uşu ele.	İstediği de bu idi.
Saamay çaçın culdurgan,	Perçemini yolduran
Sabatıp celdetterge urdurgan,	Dövüp cellatlara vurduran
Sanaaluu kimdin kızı ele.	Bu dertli kimin kızı?
Canış, Bayış bekterge,	Canış, Bayış beylerin

Caş ubakta ketkenge,

Neçe cıl boldu arası?

Ak şumkar salıp ketkeni,

Aydıñ köldün talaası,

Asılmak boldu calgızıñ,

Baatır Canış, Bayıştın

Kimisinin balası?

Balañdın alın baykuş çal,

Baş kötörüp karaçı."

Canış caradar bolup, Bayış baylanıp ketkenden kiyin, handın kazınasın uurdap, kalıñ eldi koluna alıp, Nurkandı tüşürüp, Akcol, Darbaz han bolgon. Canıştın törölgön kızı bar cana özü ketkende zayıbının boyunda kalgan ele. Erkek törölgön balanın atın Bayaman koygon. Bayaman 15 çaşka çıkkan kezi. Kızı Aysalkın 17 çaşka çıkkan kezi. Akcol, Darbaz akıldeşip, balası Bayamandı öltürüp, Kümüşaydı, Aysalkın kızın eköö almak bolgondo, Kümüşay: "Taksır hanım, biz dağı özüñdöy handın katın-balasıbiz. Mınday korduk-zorduk menen albağın, özüñüzgö iygiliksiz

Ufak yaşta gidenlerin

Kaç yıl geçti aradan?

Ak atmaca uçuranların gideli

Aydın Köl'ün düzlüğü

Asılmak istenen bir taneniz

Yiğit Canış, Bayış'ın

Hangisinin çocuğu?

Kuruyası ihtiyar çocuğunuzu haline

Başınızı kaldırıp baksanıza."

Canış yaralanıp, Bayış esir düştükten sonra Akcol ile Darbaz hanın hazinesini çalıp, koca milleti yanına alıp Nurkan'ı tahttan indirmişler ve yerine han olmuşlardır. Canış'ın gittiğinde bir kızı vardır ve eşi hamiledir. Doğan erkek çocuğuna da Bayaman adı verilmiştir. Bayaman 15, kızı Aysalkın 17 yaşlarına vardıkları sırada. Akcol ile Darbaz, Canış'ın oğlu Bayaman'ı öldürüp, eşi Kümüşay ile kızı Aysalkın'la evlenmek istemişler. Kümüşay: "Han efendim, biz de sizin gibi hükümdar karısı ve kızıyız. Böyle eziyetle-zorbalıkla almayın. Bu size hayır getirmez. Bizim için kırk gün

bolot. Biz üçün kırk künü toy ber,
cana kırk künü oyun kılğın. Üzür
şaarı, kırgız eli tañ kalıp,
tamşanganday bolsun. Kızım
eköübüz sizderge tiyip, men balamdı
özü aman kaluuga köndürömün.
Eger balam til albasa, öz ubalı
özünö" dedi. Akcol, Darbaz makul
alıp, kırk kündük toyu ötüp, kırk
kündük oyunu oşo künü bütüp,
balanı darga asmaqçı bolup catkan
künü ele. Kümüşaydın tilin
Bayaman albadı: "Men kıtayga enem
menen ecemdi berip, tirüü cürgönçö
ölgönüm cakşı dep". Oşonduktan
Akcol, Darbaz balanı öltürmök
boluşkan. Oşol okuyalardın baarın
Nurkan dubanalarga aytkan sözü:

"Aleykime assalam,

Alımdı surap kelipsiñ,

Aylanayın can balam,

Aylasın tappay ölgönü,

Armanda catat men babañ.

[343]

Akcol, Darbaz kuldarım

Handıgımdı karmagan.

Aylanayın dubanam,

toy verip kırk gün oyun düzenleyin.
Üzür şehri, Kırgız milleti hayran
kalıp imrensin. İkimiz de sizlerle
evleniriz. Ben oğlumu sağ
kalacağına inandırırım. Eğer sözümü
dinlemezse vebali kendi boyuna"
demiştir. Akcol ve Darbaz bunu
kabul edip kırk gün toy yapıp, kırk
gün oyun düzenlerler, nihayet
oğlanın darağacında asılma günü
gelmiştir. Ancak Bayaman, annesi
Kümüşay'ın sözünü dinlememiş ve
"Ben Kıtaylılara annem ile kız
kardeşimi verip sağ kalmaktansa
öleyim daha iyi" demiştir. Bunu
duyan Akcol ile Darbaz çocuğu
öldürmek istemişler. Nurkan bütün
bu olanları dervişlere şöyle anlatır:

"Aleyküm selam,

Halimi sormaktasınız

Kurban olayım yavrum

Çaresini bulamayıp ölmüş gibi

Azapla yaşayan atanızım.

Akcol, Darbaz kölelerim

Hanlığımı ele geçirmiş.

Kurban olayım dervişim

Aytkanıña kubanam,
Aldıma adam kelçü emes,
Kelgeniñ kaysı tuuradan?
Elimde kişi çok ele,
Silerdey aldı suragan.
Kaygı menen muñ basıp,
Kempir, çal elek kuuragan.
"Üy" dep kelgen ünüñdön,
Ürgülöyün diniñden,
Canıñ, Bayıñ baatır dep,
Cakşı aytkan bulbul tiliñden,
Argımak elem bir kezde,
Aylık colgo cügürgön,
Arıñım ketip dubanam,
Bu kezde alım ketip bögülgön.
Canıñ, Bayıñ bek turgay
Mındağı calgızımın tünülgöm.
"Ak" dep kelgen ünüñdön,
Aylanayın diniñden,
Kabar alıp kelipsiñ,
Karıp bolgon künümdön,

Söylediğimize sevineyim
Yanıma kimse gelmiş değil
Ne taraftan gelişiniz?
Burada insan yok idi
Sizler gibi hal-hatır soran.
Kaygı ile dert basıp
Yaşlı karı-koca olduk.
"Hu" deyiveren sesinize
Kurban olayım dininize
Canıñ, Bayıñ bahadır diyen
Hoş söyleyen bülbül dilinize
"Argımak" idim bir zamanlar
Aylarca yollarda koşturan
Adım atamıyorum dervişim
Gücüm kaybolup bükülmüşüm.
Canıñ, Bayıñ beyler bir tarafa
Yanımdaki yavrumdan bile umut kesmişim
"Hak" deyiveren sesinize
Kurban olayım dininize
Haber alıp gelmişsiniz
Garip kalan günümüze

Kazanat elem bir kezde,
Karañğı, kndz cgrgn.
Kanatı sınıp bglgn,
Kaçankı ketken bek turgay,
Mındağı karaldımdan tnlgm.
Kalkıldayt pk, cürögüm,
Kanday bolom bügün men.
Canış, Bayış baatırım,
Caşında ketti kuş salıp,
Camandıktı kp körüp,
Catabız mında biz karıp.
Künü-tünü col karap,
Corugun oylop kp sanap,
Kurçu ketip kz talıp,
Açıkkan kuldar curt surap,
Acıratıp el cedi,
Aç-arıktan alğanın
Irayım kılıp berbedi.
Baylangan menin bağımbı,
Baldarım kayta kelbedi,
Caş ekende baldardı

"Kazanat" idim bir zamanlar
Gece, gündüz koşturmuşum.
Kanadı kırılıp bklmşm
Hani o giden beyler bir tarafa
Buradaki yiğidimden bile umut kesmişim.
Yüreğim, ciğirim yanıyor
Nasıl olayım bugün ben?
Canış, Bayış yiğitlerim
Kçckken gittiler kuş salıp
Yıllardır eziyet görüp
Burada yaşlanıp gitmekteyiz.
Gece gündüz yollara bakıp
Gidişlerini çok düşünüp
Yavaş yavaş görmez olup
Aç gzly köleler yurt isteyip
Ele geçirip millete zulmetti
Fakirden aldıklarını
Merhamet edip de vermedi.
Benim bahtım mı kapalı?
Çocuklarım geri gelmedi
Küçük yaştaki çocuklarıma

[344]

Ce bara koy degen mendenbi?

Kayır şaardı kar kıldı,

Keñiri catkan el elem,

Zamanımdı tar kıldı.

Uşu boldu dubanam,

Kuldarın kılğan kordugu,

Ötüp ketti söögümö

Ölmöyünçö zordugu,

Uşu körgön ubaram,

Ce özümdön kesir boldubu,

Kul kuturup çoñ boldu,

Kuldun işi oñ boldu,

Han tukumu kor boldu,

Handarım keler beken dep,

Tüñülböy karaym coldordu,

Kelse keler kezi ele,

Keçiktirdi bolcoldu,

Kereezim calgız Bayaman,

Ce keter küñü bolgonbu?

Kazınanı talatıp,

Gidiver diyen ben miyim?

Kayır şehrini perişan etti

Toprağı geniş millet idim

Hayatımı mahvetti.

Böyle oldu dervişim

Kölelerin eziyeti

Kemiklerimi sızlattı

Ölmeyince zorbalığı

Şu çektiğim eziyet

Felaket benim yüzümden mi oldu

Köle kudurdu, çok oldu

Kölenin işi yolunda gitti

Han soyu hor görüldü

Hanlarım gelecek mi diye

Durmadan yollara bakıyorum

Gelseler çoktan gelirlerdi

Gelmeleri gereken zaman geçti

Torunum bir tanecik Bayaman'ın

Ölecek günü müdür?

Hazineyi talan edip

Özün kanga kaalatıp,
Elimdin köönün kiriçtip,
İşimdin baarın çiritip,
Handıktan meni tüşürüp,
Karıptık şordu içirip.
Kul mindi altın tagıma,
Kul bayladı bagımdı.
Düyünögö aldanıp,
El ketirdi alımdı,
Han balası kor bolup,
Kara torgo çalındı.
Karıp canın soogalap,
Kazançı kulga calındı.
Kul aldı altın tuurumdu,
Kul ketirdi muunumdu.
Kubatı ketip ıylagan,
Kuldarı canın kıynagan,
Cürögü attay tuylagan,
Canıştın calgız kulunu,
Calınsam da eki kul,
Ukpadı menin muñumdu,
Kendi için kan istetip
Milletimi aldatıp
Bütün işlerimi bozup
Beni hanlıktan indirip
Garipliği, eziyeti tattırıp.
Altın tahtıma köle oturdu
Bahtımı köle kapattı.
Dünya malına aldanıp
Milletimse gücümü tüketti
Han çocuğu hor görülüp
Amansız tuzağa düştü.
Garip canını kurtarıp
"Kazançı" köleye yalvardı.
Altın tüneğimi köle aldı
Gücümü köle tüketti.
Kuvveti kesilip ağlamış
Köleleri acı çektirmiş
Yüreği yerinden fırlamış
Canış'ın bir tanecik yavrusunu
Yalvarsam da bu iki köle
Duymadı benim derdimi

Kul aldı km tuurumdu,
Kul ketirdi muunumdu.
Kyt tartıp ıylagan,
Knsz kuldar kıynagan,

[345]

Kamçı menen sabatkan,
Btkn boydon sızılıp,
Camgırday kara kan akkan,
Oo men karıptın kulunu.
Akcol, Darbaz eki kul,
Astı ele bilbeyt munumdu.
Canı, Bayı ketkende,
Karında kalgan karagım,
Karuusuna tolgondo,
Karmarga bolot caragım,
Kaygısında turamın,
Karmalıp turgan balanın.
Begimden kalgan mederim,
Alımdı surap kelerim,
Bel bekiter kemerim.
Baatırdan kalgan bayragım,

Gm tneğimi köle aldı
Gücümü köle tüketti.
Azap çekip ağlamı
Köleler boş yere eziyet etmiş
Kamçı ile patakladımı
Bütün vücudundan szlp
Oluk oluk kan akımı
Bu ite ben garibin yavrusu.
Akcol, Darbaz iki köle
Asla bilmediler halimi
Canı, Bayı gidince
Hor görülmüş göz nurum
Güçlü kuvvetli olduğunda
Tutumaya elik silahım
Kaygısımı ekiyorum
Yakalanıvermi ocuğun.
Beyimden kalan hatıram
Halimi soruverenim
Belimi doğrultan kemerim.
Yiğidimden kalan bayragım

Cazgı ıkkan bulbulday,

Can eritip sayragan,

Akırı mintip kuldardan

Ölgönü turat caydarım.

Altınım cıygan kazınak,

Açkıcı kuldun kolunda,

Armanım aytam azıraak,

Azapta catkan dubanam.

Ak colborston acırap,

Ak colborsum Canışım,

Akcol, Darbaz kuldarga

Ötpödü menin naalışım.

Kümüşüm cıygan kazınak,

Kiliti kuldun kolunda,

Küyütüm aytam azıraak,

Tirüü emes, ölüümün

Kök colborston acırap,

Kök colborsum Bayışım,

Köp kıtayga bet kılıp,

Körbödüm erdin sayışın.

Beleske cıyın kurgan kul,

Bahardaki bülbül gibi

İçine işlercesine öten

İşte bu kölelerden

Ölecek durumdayım.

Altın dolu hazinemin

Anahtarı kölenin elinde

Derdimi söyleyeyim biraz

Azap çeken dervişim.

Ak kaplandan ayrılıp

Ak kaplanım, Canış'ım

Akcol, Darbaz denen kölelere

Kar etmedi feryadım.

Gümüş koyduğum hazinemin

Kilidi kölenin elinde

Azıcık sıkıntımı söyleyeyim

Diri değilim, ölüyüm

Boz kaplandan ayrılıp

Boz kaplanım, Bayış'ımın

Kıtaylara karşı gelip

Görmedim "er sayış"ımı.

Tepeye kalabalığı toplayan köle

Bek bolgonsup turgan kul,
Baatırdın calgız balasın,
Baylatıp alıp urgan kul,
Mañdayda altın kökülün
Barmakka çenep culgan kul,
Kalıñ elge toy berip,
Karartıp cıyın kurgan kul.
Han bolgonsup turgan kul,

[346]

Hanımdın calgız balasın
Kamçılattıp urgan kul.
Mañdayda altın kökülün,
Kañtara tartıp culgan kul,
Handık tiyse koluna
Kazançının işi bul.
Kul bildi kalıñ elimdi,
Kul kesti menin demimdi,
Handığımdan ayırıp,
Kıtay kul tapkan ebimdi.
Kazançı kulga kor bolup,
Kaygı tapkan beybak ay,

Kendini bey gibi gören köle
Yiğidimin bir tek çocuğunu
Bağlatıverip dövdüren köle
Alnındaki altın kakülünü
Parmağına dolayıp yolan köle
Kalabalık millete toy verip
Kızıp herkesi toplayan köle.
Kendini han gibi gören köle

Hanımın bir tek çocuğunu
Kamçılattıp dövdüren köle.
Altındaki altın kakülünü
Çekiştire çekiştire yolan köle
Hanlık geçerse eline
"Kazançı"nın yapacağı işi bu.
Köle yaptı koca milletimi
Köle kesti benim nefesimi
Hanlığımdan ayırıp
Kıtaylı köle yaptı yuvamı.
"Kazançı" köleler hor görüp
Dertlere düşen zavallı, ah!

Men şorduunun kelini,
Canında turat caldırıp,
Balası menen kızı bar,
Baykuştardın içinde
Erigis kaygı muzı bar,
Kazançı kalmak kuldardan
Karıp boldu uşular,
Kara neet kuldardın
Uyası bizdey buzular.
Aylanayın dubanam,
Baylanıp turgan balanın
İmerip alın karagın.
Musapır menen muñduunu,
Cetim, cesir tulduunu,
Karıp go dep sanagın.
Eç aylamdı taba albay,
Örttönüp küyüp baramın.
Canıma cakın kele ket,
Can saktayın ölgönçö,
Can kebiñ bolso bere ket,
Tetigi calgızımdı körö ket,

Beni, talihsizin gelini
Yanında durur güzelliğiyle
Çocuğu ile kızı da var
Zavallıların arasında
Bitmez, tükenmez derdi var
"Kazançı" Kalmuk köleler yüzünden
Yersiz-yurtsuz kaldı onlar da
Kötü niyetli kölelerin
Yuvası bizim gibi bozulacak.
Kurban olayım dervişim
Bağlanıveren çocuğun
Dönüp de bak haline.
Yersiz-yurtsuz ile dertliyi
Yetimleri, dul kadınları
Hepsi de garip diye düşün.
Hiçbir çare bulamadan
Tutuşup yanmaktayım.
Yanıma yaklaşıver
Canımı koruyayım ölene dek
Kurtaracak sözün varsa söyleyiver
Oradaki bir tanemi görüver

Calınsam da kuldarım
Meni cakın cetkirbeyt,
Calgızımdın betinen
Mañdayın sılap öbö ket,
Kagılayın dubanam,
Kayrılıp cakın kele ket,
Karıp bolgon Nurkanga
Kayırın bolso bere ket,
Karıştırdı karganda
Kazançı kuldar kara neet.
Karmalıp turgan calgızdı
Kadırın surap körö ket,
[347]
Dubana saga tapşırdım,
Kayrılıp barıp öbö ket.
Canış menen Bayıstın,
Tirүүлügün bilerge
Berbedi kудay keremet.
Cakın barsam eki kul,
Irgıta türtüp tepkileyt,
Cakındasam ketkin deyt,

Yalvarsam da kölelerim
Beni yaklaştırmıyor
Bir tanemin yanağını
Alnını okşayıp öpüver
Kurban olayım dervişim
Gidip de yanına var
Garip olan Nurkan'a
Hayrın varsa veriver
Yaşlandığımda gücümü tüketti
Kötü niyetli "kazançı"lar.
Esir olan bir tanemin
Görüp hatrını soruver
Dervişim, sana havale ettim
Dönüp git de öpüver.
Canış ile Bayış'ın
Sağ olduklarını anlamaya
Mucize yaratmadı Allah.
Yaklaşırsem iki köle
Tartaklayıp tekmeliyor
Yaklaşsam git diyorlar

Calınsam da cetkirbeyt.
Calgızımdan ayrılısam,
Tañ atpayt da, keç kirbeyt."
Oşondo kempirdin aytkanı:
"Bul ak urup kelgen kim,
Bügünkü kün kanday kün,
Musapırdan muñ surap,
Muñun cazgan kanday kün?
Başımdan keter şekildüü,
Baskan tuman kara tün.
Kökürök çirip dart baskan,
Kömülgön közüm açılıp,
Körünö kaldı cer, asman,
Biz bir muñduu musapır,
Akıl estep adaşkan,
Meenet tartıp catabız,
Eç adam cok karaşkan,
Cayında toñgon cürögüm,
Calındap ısıp küyösüñ,
Kanı ketken emçegim,
Caş çağımday iyesiñ.

Yalvarsam izin vermiyorlar.
Bir tanemden ayrılırsam
Ne şafak söker ne de akşam olur."
O zaman kocakarı şöyle der:
"Bu hak deyip gelen kimdir?
Günlerden hangi gündür?
Yersiz-yurtsuzun derdini sorup
Derdimin biteceği hangi gündür?
Başımdan dağılacağa benzer
Duman gibi çökmüş kara geceler.
Dert basmış yüreğimi parçalayıp
Yumulan gözüm açılıp
Her şey apaçık ortada
Biz dertliyiz, garibiz
Düşünmekten aklımızı kaybedip
Eziyet çekip durmaktayız
Hiç kimse yok göz kulak olan
Yaz ortasında donan yüreğim
Alevleniverip tutuşsun
Kanı çekilen göğüslerim
Gençliğimdeki gibi sütlensin.

CanıŖ, BayıŖ kelgensip,
Canım kurgur süyösüñ.
CanıŖım menen BayıŖım,
Dayınsız ketti bilinbey.
Tirüü bolso keler dep,
Tiledim ele tüñülböy.
Calındaysıñ cürögüm
Cañıdan tuugan küñümdöy.
BaŖ kötördü bücüröp,
Açıldıñ dep kökürök,
Kabil bolot Ŗekildüü
Kacıp kalgan bir tilek,
KakŖıp kalgan emçekten,
Süt agabı dirkirep.
Dubana turmak burulup,
Duduk kelip koybogon.

[348]

Tuuganıbiz kas bolup,
DuŖmandıgın oylogon,
Bular kaday dubana,
Cürögüm turat kubana,

CanıŖ, BayıŖ gelmiŖ gibi
Zavallı canım avunsun.
CanıŖ ile BayıŖ'ım
Habersizce gitti bilinmez.
Sağ iseler gelsinler diye
Diledim, umut kesmedim.
Heyecanlanırsın yüreğim
Sanki doğum günüm gibi.
Büküktü boynu, kaldırdın
Ferahladım deyip yüreğim
Kabul olmuŖa benzer
Olmaz dediğim dilek
Kuruyup kalmıŖ göğüsten
Süt akar mı süzülüp?
DerviŖ dönmek Ŗöyle dursun
Dilsiz gelivermesin?

Dostumuz duŖman olup
Hainlik duŖşınırken
Bunlar nasıl derviŖ ki
Yüreğim seviniverir

CanıŖ, BayıŖ balamdın
Camalı cakın kelgenbi,
Caloorugan muñduunun,
Tilegin kuday bergenbi.
Kelbese da oŖonun
Dayının bilgen eldenbi.
Oy dubana baldarım,
Kim ekeniñ ayta ket,
Kirdi kubat darmanım,
Azıraak tura ketkile,
Arılsın menin armanım.
Aylanayın baldarım,
Bir azıraak tura kal,
Bizdin muñdu surap al.
Mına bul kündö catabız,
Musapır kempir, muñduu çal,
Karıganda mügdüröp,
Karıp bolduk közüñ sal.
Boz ordodan acırap,
Boz turpakta catabız,
On beŖ cıldan ber cakka

CanıŖ, BayıŖ yavrularımın
Cemaline benzemez mi
Aciz durumdaki dertlinin
Dileğini Allah vermez mi.
Gelmese de onların
Haberini bilen yerden mi.
Ah derviŖlerim, çocuklarım
Kim olduğunuzu söyleyiverin
Geldi gücüm, kuvvetim
Birazcık bekleyip öyle gidin
Dağılsın benim kederim.
Kurban olayım yavrularım
Birazcık duruverin
Derdimizi soruverin.
İŖte böyle yaşıyoruz
PeriŖan kocakarı, dertli ihtiyarız
Kocayınca tutmadı elimiz, ayağımız
Garip kaldık bakıverin.
"Boz ordo"dan ayrılıp
Boz toprakta yatıyoruz
On beŖ yıldan bu yana

Kaygı menen kapabız,
Künü-tünü col karap,
Küyüttü közdü satabız.
Silerdi körüp dubana,
Akıl menen es kirdi,
Alcigan kempir, çal elek,
Açılıp eki köz kirdi,
Kuu bulut ketip başımdan,
Kubanç küngö cetkirdi.
Menin kubançıma karasañ,
Canış, Bayış kelebi,
Altımış eki tamırım
Zırkırıp iyip demedi.
Közüm tartat dembe dem,
Mınday belgi kelbegen,
Baldarımdı köröbü,
Ölüp ketsem enem dep,
Ak kepindep kömöbü.
Baştan keter kapalık,
Dagı tilep catalık."

[349]

Kaygıda, kederdeyiz
Gece gündüz yola bakıp
Dertli gözler satmaktayız.
Sizleri görüp dervişler
Aklımız başımıza geldi
Bunamış ihtiyar, kocakarı idik
İki gözümün bağı açılıp
Kara bulutlar başımızdan gidip
Mutluluğa eriştirdi.
Benim sevincime bakarsan
Canış, Bayış gelir mi
Altmış iki damarım
Daha hızlı atar oldu.
Gözüm seğirir ikide bir
Böyle işaret gelmemiş
Çocuklarımı görür mü
Ölüp gitsem annem deyip
Kefenleyip gömer mi?
Dağılacak sıkıntılar
Diye dileyiverelim"

Canış ata, enesin körüp,
çıdap tura albay "kuldardı
öltürömün" dep culundu. Bayış agası
Canışka kayrat berdi: "Azır şaşpa,
kimisi kas, kimisi dos ekenin bilelik,
azır balaga barıp sınap körölü. Bala
ölüp bara catsa da kuldardan
tartınbay, kayrat menen turar beken,
ce caştı kılıp caltanıp, calınıp turar
beken" dep, Bayamandı mañdayına
barıp, Bayış dubana bolup balaga
aytkan sözü:

"Assaloomu aleykim

Amandaştıq bugün kün,

Asılamın darga dep,

Amanat candan tünüldüñ.

Akıl oylop karaçı,

Ak colborstun balası,

Acaldan alıp kalışka,

Akcolgo barbı araçı,

Arılsañ baktı, taalaydan,

Adamdın uşul çaması.

Baatır Canış berenden,

Balapan kalgan sen cetim,

Canış anne-babasını görüp,
dayanamaz ve "köleleri öldüreyim"
diye atılır. Bayış ağabeyi Canış'a
engel olur: "Dur, acele etme, kimin
dost kimin düşman olduğunu
bilelim, önce çocuğa gidip onu
sınayıverelim. Çocuk ölmek üzere
olsa da kölelerden çekinmeden
sağlam duracak mıdır, ya da toyluk
edip korkup yalvaracak mıdır?
diyerek Bayış yeniden dervış olur ve
Bayaman'ın karşısına varıp çocuğa
şöyle söyler:

"Esselamü aleyküm

Selamlaşıverdık bugün

Asılışım darağacına diye

Emanet canından umut kestın.

Düşünüp de baksana

Ak kaplanın çocuğu.

Ecelden kurtarıvermeye

Akcol'a gidecek aracı var mı

Bahtın, talihin kapansa

İnsanoğlunun gücü böyle.

Yiğit, bahadır Canış'tan

Küçücük kalmış yetimsın

Acal cetip ölbösöñ,
Cok ele senin mildetiñ,
Eneñdi kulga berbeseñ,
Ölö turgan kündösüñ.
Atañ Canıñ, er Bayıñ,
Aybıkbay kirçü san kolgo,
Baatırlıgıñ bilgemin,
Koşo cürüp oşondo,
Acaldan tirüü kalasıñ,
Apañdı berseñ Akcolgo.
Narı calgız, narı caş,
Handar menen karmaşpa,
Akıl oylo çıragım,
Acalsız ölüp kalbaska,
Aldı kiyin özüñ bil,
Ar kimdin oyu ar başka,
Ebi kelse oylonup,
Eceñdi ber Darbazga.
Karında kalıp törölgön,
Kargaday calgız balasıñ,
Apañdı berseñ Akcoldu

Ecel gelip ölmezsen
Elinden bir şey gelmez
Anneni köleye vermesen
Öleceğın gündesin.
Baban Canıñ, er Bayıñ
Çekinmeden girer yüz orduya
Yiğitliğini bilirim
Birlikte gidip o anda
Ecelden kurtulursun
Anneni verirsen Akcol'a.
Hem yalnızsın, hem de toysun
Hanlar ile tutuşma
Düşünöver göz nurum
Ecelsiz ölmemeyi
Olacakları kendin düşün
Herkesin akli kendine
Elinden gelirse düşünüp
Kız kardeşini ver Darbaz'a.
Aynı karında yatıp doğmuşsun
Ufacık, yalnız bir çocuksun
Anneni verirsen Akcol'u

Ata kılıp alasıñ,

Apañdı kulga berbeseñ,

Aldına kündö kelbeseñ,

Acalsız ölüp kalasıñ,

[350]

Erkeligiñ el bilbeyt,

Esi çok kaday balasıñ.

Eceñdi bergin Darbazga,

Cezde kılıp alasıñ,

Eceñdi kulga berbeseñ,

Erkelep kündö kelbeseñ,

Acalsız ölüp kalasıñ,

Eki bekten taybagan,

Ölümgö başın baylagan,

Örttöngön kaday balasıñ.

Apañdı berip tartuuga,

Ata de Akcol kuluñdu,

Apañdı kulga berbeseñ,

Ata dep kündö kelbeseñ,

Akcol kul bilbeyt muñuñdu,

Akıldan şaşpa alaktap,

Baba ediniverirsın

Anneni köleye vermezsın

Her gün önünde eğilmezsın

Ecelsiz ölüverirsın

Şımarıklığıñı kimse bilmez

Ne akılsız bir çocuksun?

Kız kardeşini ver Darbaz'a

Enişte ediniverirsın

Kız kardeşini köleye vermezsın

Her gün şımartıp durmazsın

Ecelsiz ölüverirsın

İki beyden çekinmeyen

Ölüme meydan okuyan

Ne hırçın bir çocuksun?

Anneni hediye verip

Baba de Akcol denen köleye

Anneni köleye vermezsın

Baba deyip her gün gitmezsın

Akcol anlamaz derdini

Aklını başına topla

Asıl erdin kulunu,
Aytkanıma könbösöñ,
Anık şoruñ kurudu,
El caktırbayt munuñdu.
Eceñdi berip tartuuga
Cezde de Darbaz kuluñdu,
Eceñdi tartuu kılbasañ,
Eki kul bilbeyt muñuñdu.
Es, akıldan ayrılba,
Esiz bektin kulunu.
Eceñ menen eneñsiz,
Ersinseñ şoruñ kurudu,
El caktırbayt munuñdu.
Akıl aytam, bil balam,
Aytkanıma kir balam.
Ar-namızdı oylonsoñ,
Aman koyboyt bul zaman,
Handar menen caylaşıp,
Kalganıñ cakşı tınç aman.
Ölböy tirüü kaluuga,
Öçüñdü kiyin aluuga,

Asıl yiğidin yavrusu
Dediklerime kulak vermezsen
Başın belada demektir
Kimse derdini anlamaz.
Kız kardeşini hediye verip
Enişte de Darbaz denen köleye
Kız kardeşini hediye etmezsen
İki köle anlamaz derdinden.
Aklınla hareket et
Beyin sahipsiz yavrusu.
Kız kardeşin ile annensiz
Dikleşirsen başın belaya girer
Kimse anlamaz derdinden.
Akıl veriyorum, anla yavrum
Dediklerimi yap yavrum.
Şan-şerefi düşünürsen
Sağ bırakmazlar o zaman
Hanlar ile anlaşıp
Sağ kalman daha iyi.
Ölmeyip sağ kalmak için
Öcünü sonra almak için

Emne dese makul de,
Bul aytkanıñ akıl de.
Ubagıña baruuga,
Azır balam özüñ caş,
Kire eleksiñ karuuga.
Ötö kayrat baş carat,
Öksüp uçat caş kanat.
Özüñ ölsöñ ölösüñ,

[351]

Koşo ölöm dep kim barat,
Akıl oylop sabır kıl,
Ata-eneñdi kim bagat.
Aldo üy! Aldo üy!"

Bala dubanalardıñ sözüñ
ugup, başın kötörüp coop bereyin
dedi ele, celdetter celkege koyup,
balanı süylötpöy, cer tiktetip turuştu.
Oşondo bala dubanaga coop berüü
üçün celdetterge süylögön sözü:

"Keçe atam Canıñ barında,
Er Bayıştın canında,
Kılıçın çapkan kıraandar,

Ne derse tamam de
Bu söylediğiniz doğru de
Zamanın gelene kadar
Yavrum, daha küçüksün
Güçlü kuvvetli değılsin.
Gereksiz gayret baş yarar
Serçe büyüyünce uçar.
Ölürsen ölürsün

Ben de öleyim diye kim varır
Düşünüp, sabret
Annene babana kim bakar.
Hu Allah! Hu Allah!"

Çocuk, dervişlerin sözüñü
duyunca başını kaldırıp cevap
vereyim der fakat cellatlar ensesine
vurup çocuğu konuşturmaz; ayağa
kaldırırlar. O zaman çocuk, dervişe
cevap vermek için cellatlara şöyle
söyler:

"Dün, babam Canıñ'ın varlığında
Yiğit Bayıñ'ın yanında
Kılıç sallayan yiğitler

Camandığın eç körböy,
Cakşılık körgön tuugandar.
Camandaşıp coo kelse,
Can ayabay kuugandar.
Aylanayın celdetter,
Oylosoñ karar ubal bar.
Köp kıynaba canımdı,
Atamdan kalgan celdetter,
Men muştumday balanı.
Koluñdan kelse koyo ber,
Bozdotup kayta urgança,
Bolboysuñbu soopker,
Ata körgön alımdı,
Siler bilbey kim biler,
Kantip meni soo koysun,
Tetigi kazan aşçu cindiler.
Calınamın burkurap,
Canım keyip zırkırıp,
Camgırday caşım dırkırıp,
Bozdotup kuldar urdurup,
Bolbodı mende tıñımak.

Kötülüğünü hiç görmeyip
İyilik gören akrabalar.
Niyeti bozup düşman gelse
Acımadan kovalayanlar.
Kurban olayım cellatlar
Her kararın vebali var.
Çok acıtmayın canımı
Babam zamanındaki cellatlar
Beni, yumruk kadar çocuğu.
Elinizden geliyorsa salıverin
Ağlatıp tekrar vuracağımıza
Sevaba girmek istemez misiniz
Baba görenin halini
Siz bilmezseniz kim bilir
Beni nasıl sağ bıraksın
Bu kazan kaldıran deliler.
Yalvarıyorum feryat edip
Kederlenip, acı çekip
Gözyaşlarım sel gibi akıp
Köleler vurdurup ağlatıp,
Bir nefes aldırmadılar.

Silerden maga cazık cok.
Menden saga cazık cok,
Aylanayın celdetim,
Ayla ketip koluında
Karmalıp turam men cetim.
Cakşılıktı talaşpay,
Caşmın go dep adaşpay,
Caşınıp eldin çetinde,
Can saktap cürgön kezimde,
Asıldı kuldar cetimge.
Akırı tirüü kalbaymın,
Aramdık cok neetimde.

[352]

Sözünö coop bereyin,
Dubana turat betimde.
Aylanayın celdetter,
Süylötüp alçı tilimdi,
Çıday albay baramın,
Menin körgön künümdü,
Beregi eki dubana,
Uga ketsin muñumdu,

Sizin bir günahınız yok.
Benim de bir suçum yok
Kurban olayım cellatlar
Çaresiz elinizde
Kalmaktayım ben yetim.
Doğru-dürüst düşünmeden
Küçüğüm diye fark ettirmeden
Gizlenip memleketin sınırında
Kendimi koruyacağım derken
Yakaladı köleler yetimi.
Asla sağ kalmam
Kötülük yok içimde.

Sözlerine cevap vereyim
Derviş durur karşımda.
Kurban olayım cellatlar
Dinleyip konuştuysanız
Artık dayanamıyorum
Başıma gelenlere.
İşte bu iki derviş
Duyuversin derdimi

Bekerinen kıynaba,
Bektin calgız men uulu.
Köñülümdü oorutup,
Kölboorlorun asınıp,
Dubana keldi kaşıma.
Irayım kılğın celdetter,
Közümdön akkan caşıma,
Koygulaba celkege,
Kor kılbağın celdetter,
Men dağı handın tentegi,
Canış, Bayış bek kelse,
Caş tilegim ep kelse,
Başıña tiyer keltegi.
Men musapır balanın,
Muñduulugun karagın.
Akcol, Darbaz kuldardın
Bilbediñer aramın.
Tirüü cüröt debese,
Cok ele menin zalalım.
Coop kılsañ celdetter,
Dubanaga karayın.

Boş yere eziyet vermeyin
Beyin bir tanecik oğluyum.
İçimi sızlayıp
"Kölboor"unu takınıp
Derviş geldi karşıma.
Merhamet edin cellatlar
Gözümde akan yaşlara
Vurup durmayın enseme
Hor görmeyin cellatlar
Ben de hanın yaramazıyım
Canış, Bayış beyler gelse
Dileğim yeşerip gerçekleşse
Başına iner değneği.
Ben zavallı çocuğın
Dertli haline bakın
Akcol, Darbaz kölelerin
Anlamadınız kötülüğünü.
Sağ, yaşıyor demesin de
Kimseye zararım olmaz.
Cevap verirseniz cellatlar
Dervişlere döneyim.

Baş kötörtüp koysoñor,
Armanımdı aytıp alayın.
Tuulgandan boldum tumsuksuz,
Menin çok eken go taalayım."
Coop berdi celdetter
"Süylösöñ balam süylö dep,
Bu muñduuluk ar kimdin
Başına keler düynö" dep.
Dubanani bet alıp,
Söz baştadı oşondo:
"Asa tayak asınıp,
"Ak" dep cürgön dubana,
Andan beter kıdırıp,
Azapka tüşkün ubara,
Tübü buzuk kalmakka.
Apasın berbeyt bu bala.

[353]

Apamdı kulga bergençe,
Atalap kulga kelgençe,
Menin amanat canım ubara.
Andan körö dubana,

Eğer zorlarsanız
Dileğimi söyleyivereyim.
Doğuştan talihsizmişim
Benim hiç şansım yokmuş."
Cellatlar cevap verdi
"Söyleyeceksen söyle yavrum deyip
Bu keder herkesin
Başına gelir dünyada" deyip
Dervişe doğru dönüp
Şöyle söze başladı:
"Asa, baston alıp
"Hak" deyip duran derviş
Daha beter çok dolaşıp
Eziyete alışkın, zavallı
Soyu bozuk Kalmuklara.
Annesini vermiyor bu çocuk

Annemi köleye vermektense
Baba deyip köleye varmaktansa
Benim zavallı canım feda.
Ondan sonra derviş

Asañdın colun tuurala,
Alda kaday kez kelip,
Akıl aytıp, es berip,
Menin azabım tartıp kuuraba.
Kölbooruñ tüşpöy conuñdan,
Köp kıdırgan dubana.
Körüngöngö kalp aytıp,
Küpüldögön ubara.
Sen emessiñ men bilem,
Köptü körgön ulama.
Körüngöngö şam cagıp,
Kölbooruñdu tuurala,
Küyüşör calgız ecesin
Kulga berbeyt bu bala.
Ecemdi kulga bergençe,
Erkelep kulga kelgençe,
Menin esiz canım ubara.
Künöösüz turup kez kelip,
Köñül aytıp es berip,
Küyütüm tartıp kuuraba.
Aylanayın dubana,

Asanın yolunu düşün
Olur da rast gelirsen
Akıl verip, fikir verip
Çektiklerimi çekip mahvolma.
"Kölboor"un hep boynunda
Çok dolaşan derviş
Gördüğüne yalan söyleyip
Çenesi durmayan avare.
Sen bilmezsin, ben bilirim
Herkesi gören ulema.
Gördüğüne mum yakıp
"Kölboor"unu düzelt
Biricik, sevgili kardeşini
Köleye vermiyor bu çocuk.
Kardeşimi köleye vermektense
Köleyi nazlandırıp durmaktansa
Benim aziz canım feda.
Günahsız yaşayıp, rastlayıp
Hatırını sorup, akıl verip
Azap çekip erime.
Kurban olayım derviş

Emi aytayın arandı.
Amal barbı körböskö,
Akcol, Darbaz salgandı.
Men bir cetim balamın
Ölböy kalar al barbı,
Ak sakalduu karıdan,
Atamdı körgön baarıdan,
Akıldeşsa kep ugam,
Atamdı Canış dep ugam.
Alardın cayın men ugam,
Kaada bilgen karıdan,
Kadıımdı tanıgan
Kalayıktan kep ugam.
Agam Bayış dep ugam.
Handardın sözün men ugam
Kıtayga barıp cogolgon,
Atanın cönün men ugam.
Canış, Bayış ata, agam,
Kele turgan bolsoçu,
Calgızga kудay bir tilek

[354]

Şimdi söyleyeyim söyleyeceğimi.
Tutmamaya çare var mı
Akcol'la Darbaz'ın emirlerini.
Ben bir yetim çocuğum
Kurtulmaya çare var mı
Ak sakallı ihtiyardan
Babamı gören herkesten
Konuşup görüşse duymuşum
Canış'ı babam diye duymuşum.
Onların halini duymuşum
Yol yordam bilen ihtiyardan
Kıymetimi bilen
İnsanlardan çok duymuşum.
Bayış'ı amcam diye duymuşum.
Hanların dediklerini duymuşum
Kıtaya varıp kaybolan
Babamın haberini duymuşum
Babam Canış, amcam Bayış
Keşke gelmiş olsalardı
Allah garibe tek dileğini

Bere turgan bolsoçu. Verivermiş olsaydı.
Caza kesip kuldardı Kesiverip köleleri
Calgız ölör künüdö, Tek başlarına öleceği gün
Körö turgan bolsoçu. Görüvermiş olsaydı.
Caş koyulgan betimden Yaşlar içindeki yüzümden
Öbö turgan bolsoçu, Öpüvermiş olsaydı
Calbıragım kuurabay, Yapağım kurumadan
Caş elem külüm tolsoçu, Küçüğüm, gülüm açılmasaydı
Bayış baatır bağıma Bayış bahadır bağıma
Kele turgan bolsoçu. Gelivermiş olsaydı.
Balapan caştın tilegin Toy delikanlının dileğini
Bere turgan bolsoçu, Verivermiş olsaydı
Baylap alıp kuldardı Bağlayıverip köleleri
Kere turgan bolsoçu. Tutuvermiş olsaydı.
Balası ölör çağında Çocuğu ölmek üzereyken
Körö turgan bolsoçu, Görüvermiş olsaydı
Bayloodon kolum çeçilip, Bağlı ellerim çözülüp
Bar bolso künööm keçilip, Var ise günahım affedilip
Balapan külüm tolsoçu. Dileğim yerine gelseydi
Aylasız kündö turganda, Bu çaresiz günümde
Atakem kelip kalsaçı, Babacığım geliverseydi

Akcol, Darbaz kuldardı
Aldırtan toroy çalsaçı.
Alsız baştı ölümdön
Acıratıp alsaçı.
Asmandap uçkan tuncurum,
Aylanıp tuurga konsoçu.
Atakem Canış ölsö da,
Bayışım keler bolsoçu,
Agamdı körüp kubanıp,
Aç kalgan köönüm toysoçu.
Calgız kılıp arıtpay,
Caş ömürdü karıtpay,
Caratpay ele koysoçu.
Atakem Canış ketkende
Ceti cıl ömür ötkördüm,
Cetimdin kaynap şorunda,
Segiz cıldan ber cakka
Kuuradım kuldun kolunda.
Asmandap uçkan sar beken,
Altın, kümüş sal beken,
Atanın cüzün körböğön,

Akcol, Darbaz köleleri
Yere çarpıverseydi
Güçsüz başımı ölümden
Alıp kurtarıverseydi.
Gökte uçan "tuncur"um
Dolanıp tüneğe konsaydı.
Babacığım Canış ölse de
Bayış'ım geliverseydi
Amcamı görüp sevinip
Gönlüm doyuverseydi.
Yalnız bırakıp yormadan
Genç ömrümü kocatmadan
Keşke doğmaz olaydım.
Babam Canış gideli
Tam yedi yılım geçti
Yetimliğin derdiyle
Sekiz yıldan bu yana
Mahvoldum kölenin elinde.
Gökte uçan sarı kanatlı mıdır?
Altın, gümüş sal mıdır
Baba yüzü görmeyen

Acalınan ölbögön,

Adamda mendey bar beken.

Atam Canış, er Bayış

[355]

Akcol, Darbaz kuldardın,

Eminesin aldı eken.

Maga kaday kuldardın,

Artıkbaş doosu kaldı eken.

Kökölöp uçkan sar beken,

Kümüş cambı sal beken,

Kümüşörün körbögön,

Künökör bolup ölbögön,

Küyüttüü mendey bar beken.

Küyöörüm Bayış, er Canış,

Künü menen kulunun

Eminesin aldı eken.

Küyüttüü menin bağıma

Kaday küçtüü doosu kaldı eken,

Ce menin canım kuldardın

Kolunan ölçü can beken?

Eceliyle ölmeyen

Benim gibisi var mıdır?

Babam Canış, yiğit Bayış

Akcol ile Darbaz'ın

Nelerini almıştır?

Bana hangi kölelerin

Gereksiz davası kalmıştır?

Şahlanıp uçan sarı kanatlı mıdır?

Gümüş "cambı"lı sal mıdır

Gümüşlerinizi görmeyen

Günahkar olup da ölmeyen

Benim gibi dertli var mıdır?

Yandığım Bayış, er Canış

Cariye ile kölelerin

Nelerini almıştır?

Benim kara bahtıma

Kimin zorlu davası kalmıştır?

Ya benim canım kölelerin

Elinden ölecek can mıdır?

dep, bala basıldı. Emdigi söz enesi
Kümüşaydan. Kümüşay kulga
tiyeyin dese balası Bayaman
bolboyt, tiybeyin dese balasın
öltürüp, kuldarı zorduk menen nike
kıyıp almak bolup catat. Oşondo
Kümüşay balasın karap aytkan sözü:

"Aylanayın calgızım,

Asmanda carık cıldızım,

Aylañ kantip tabılat,

Arstandan kalgan ırısım.

Calgızdı calgız debegen,

Cetimdi cekke teñegen

Oşo kuldardın işi kurusun.

Aylanayın calgızım,

Aylañdı tappay zarladım,

Eki közüm ortosu,

Et cürögüm toltosu.

Kara közüm ortosu,

Kak cürögüm toltosu,

Sen uşintip turganda,

Atañ Canış alkınıp,

Kirip keler bolsoçu.

diye çocuk dert yanar. Şimdi sözü
annesi Kümüşay'dan verelim.
Kümüşay köleye varayım dese oğlu
Bayaman razı olmaz, varmayayım
dese köleler çocuğunu öldürüp, zorla
nikah kıyıp almak isterler. O zaman
Kümüşay, oğluna bakıp şöyle söyler:

"Kurban olayım bir tanem

Gökte parlak yıldızım

Çaren nasıl bulunur

Aslanımdan kalan talihim.

Acize zavallı demeyen

Yetimi zalim gören

Bu kölelerin işi batsın.

Kurban olayım bir tanem

Çareni bulamayıp ağladım

İki gözümün bebeği

Kalbimin ta köşesi.

Kara gözlerimin bebeği

Yüreğimin baş köşesi

Sen bu şekilde dururken

Baban Canış aniden

Girip gelmiş olsaydı.

Aytayın arman ugup al,
Akılıma kulak sal,
Bilbeseñ cönün bilip al,
Men beybaktın tilin al.
Kayrat kılıp karışpay,
Handar menen salıspay,
Kagılayın tirüü kal.

[356]

Balapan cünüñ bata elek,
Baltır etiñ kata elek,
Çırımtal cünüñ bata elek,
Çımır etin kata elek,
Atanın cönün bile elek,
Akılıñ toluk kire elek.
Kayrat kılış ne kerek.
Kup deseñ aytkan sözümdü,
Kul dele bolso tiyeyin,
Kudaydan senin canıñdın
Tirüülügün tileyin.
Kulunum senden acırap,
Kantip tirüü cüröyün.

Derdimi söyleyeyim, duyuver
Dediklerime kulak ver
Bilmiyorsan da anlayıver
Ben bahtsızın sözünü dinle.
Gayret edip direnmeden
Hanlar ile savaşmadan
Kurban olayım sağ kal.

Bıyıkların bile terlemedi
Daha olgunlaşmadın
Zamanın bile değil
Henüz olgunlaşmadın
Babanın yerini bilmiyorsun
Daha düşünemiyorsun.
Karşı koymaya gerek yok.
Tamam dersen sözlerime
Köle de olsa varayım
Allah'tan senin canının
Sağlığını dileyeyim.
Yavrum senden ayrılıp
Nasıl sağ yaşayayım.

Kuu tırmak kıtay kuldardan,
Keçilbeyt senin künöyüñ.
Kulunum tirüü bar bolsoñ,
Caman da bolso kuldarga
Calınıp barıp tiyeyin.
Calgızım senin canıñdı,
Caratkandan tileyin,
Calınsam da kuldardan
Keçilbes boldu künöyüñ,
Calgızım senden ayrılıp,
Catsam, tursam kaygırıp,
Kantkende tirüü cüröyün.
Aylanayın kulunum,
Ayla tappay kurudum.
Mından başka akıl çok,
Ce muñuñdu surar cakın çok.
Calgız erkek, calgız kız,
Cetim, cesir baykuşpuz.
Akcol, Darbaz kalmaktın
Zamanına bolduñ tuş.
Men tiybey seni agıtpayt,

Aslan pençeli Kıtaylı köleler
Senin günahını affetmez.
Yavrum sağ salım kalırsan
Kötü de olsa kölelere
Yalvarıp da evleneyim.
Bir tanem senin canını
Yaratandan dileyeyim
Yalvarsam da köleler
Affedilmeyecek günahların
Bir tanem senden ayrılıp
Yatıp kalkıp kaygılanıp
Nasıl yaşayayım?
Kurban olayım yavrum
Çare bulamayıp kurudum.
Yapacak başka bir şey yok
Derdini soracak dost da yok.
Bir erkek, bir kadınız
Yetim, dul zavallıyız.
Kalmuklu Akcol, Darbaz'ın
Zamanlarına rastladın.
Ben evlenmeden seni bırakmazlar

Çalınan torgo sen bir kuş."

Kümüşaydın sözü büttü.
Bayaman bala enesinin sözün ugup
turdu da, bardığın baykap, enesi
menen ecesin karay bir aytkan sözü:

"Aylanayın apake,

Süylötpögün tiliñdi,

Akcolgo tiyip alam-dep,

Uluksat bergin balam dep,

Keltirbe menin cinimdi.

Kulga tiyem degiçe,

[357]

Oylogun tüpkü ziliñdi,

Akcol, Darbaz kuldariñ

Aman koysun kimiñdi.

Kursakta kalıp törölüp,

Kuuradımbı çırpıktay,

Kuldardan ölot ekemin,

Kulaalı algan çımçıktay,

Kuu topurak aldında

Apake kulunuñ kalar tumçukpay.

Catında kalıp törölüp,

Tuzağa yakalanmış bir kuşsun."

Kümüşay'ın sözü biter.
Bayaman çocuk, annesinin sözünü
duyar, herkesi süzer ve annesi ile kız
kardeşine şunları söyler:

"Kurban olayım anneciğim

Böyle şeyler söyleme

Akcol'a varıvereyim diye

Müsaade et yavrum diye

Cinlerimi başıma toplama.

Köleye varayım diyeceğine

Düşünsene soyunu sopunu

Akcol, Darbaz kölelerin

Kimi sağ bırakmış ki?

Karnında yatıp, doğup

Kurudum mu çırpı gibi?

Ölümüm kölelerin elinden

Ala doğanın yakaladığı serçe gibi

Kara toprak altında

Yavrun nefessiz kalır anneciğim

Karnında yatıp, doğup

Caş kuuradım çırpıktay,
Cazıksız ölüp baratam,
Cagalmay algan çımçıktay.
Cabıktay cerdin aldında
Apake caş botoñ kalar tumçukpay.
Kara darga asılıp,
Kazançı kuldand men ölüp,
Kaygıma çıdap tura albay,
Kanatı sıngan ularday,
Apakem menen ecekem,
Katarıñ menen teñ ölüp,
Akırı başta bir ölüm
Bel baylaşıp körölük.
Aylanayın apake,
Akıret ketem sen üçün,
Akcol kulga tiygençe,
Azabın tartıp küygönçö,
Ardagıñdan acırap,
Arman menen cürgönçö,
Acalsız ölgün men üçün.
Kagılayın eceke,

Erken kurudum çalı gibi
Günahsız ölmekteyim
Doğanın yakaladığı serçe gibi.
Yeri "cabık" gibi altında
Yavrun nefessiz kalır anneciğim
Kara darağacına asılıp
"Kazançı" kölenin elinde ölüp
Kaygıma katlanamayıp
Kanadı kırılan "ular" gibi
Anneciğim ile kız kardeşim
Arkam sıra beraber ölüp
Önü sonu bir ölüm
Bekleyelim, görelim.
Kurban olayım anneciğim
Ölüvereyim senin için
Akcol'la evleneceğine
Derdini çekip yanacağına
Yavrundan ayrılıp
Kederinle yaşayacağına
Ecelsiz ölüver benim için.
Kurban olayım ablacığım

Kıyamat ketem sen için,
Kızmatker kulga tiygençe,
Kıyalım sanap küygönçö,
Küyöründön acırap,
Kündö üç ubak kaygırıp,
Kıynalıp cürböy eceke,
Kılçaybay ölgün men için.
Ecekem menen apakem,
Ölüp kettim sen için,
Örttöngön kulga tiygençe,
Özögün ottoy küygönçö,
Ölüp ketti calgız dep,
Özümdü sanap küygüçö,
Ölö körgün men için.

[358]

Men ölgön soñ eköñör
Ölböysüñör nege için?
Aylanayın apake,
Ak kendir cipke muunup öl,
Ardaktuu ecem Aysalkın,
Arbagımdı unutpay,

Ölüvereyim senin için
Evlenip ona köle olacağına
Hayalimi düşünüp yanacağına
Bir tanenden ayrılıp
Her gün üç vakit kederlenip
Acı çekmeden ablacığım
Düşünmeden öl benim için.
Ablacığım ile anneciğim
Mahvoldum sizin için
Zalim kölelere varacağınıza
İçiniz ateş gibi yanacağına
Ölüp gitti zavallı diye
Beni düşünüp yanacağınıza
Ölüverin benim için.

Ben öldükten sonra ikiniz
Başka kimin için öleceksiniz?
Kurban olayım anneciğim
Ak kendirden ipe boğulup ölün
Sevgili ablam Aysalkın
"Arbak"ımı unutmadan

Ak bolot kancar urup öl.
Armanduu eki şorduular,
Menin armanımdı ugup al.
Bir tuuganım Aysalkın,
Küyütüü apam Kümüşay,
Kök bolot kancar urup öl.
Kuruluu darga kul asıp,
Muunup ölot calgızıñ
Muñduu sözün ugup al.
Kagılayın apake ay.
Kaygıña öldüm silerdin,
Kalmaktarım astırıp,
Kara darda çirendim.
Kaçan apam ölot dep,
Kayrılıp karay cürörmün.
Hansingan eki kalmaktı
Akıret cayı çın bolso,
Kalıstık menen çın koyso,
Kara eşek kılıp minermin.
Aylanayın eceke ay,
Acalıña öldüm silerdin,

Ak çelikten hançeri vurup ölin.
İki dertli, talihsizler
Benim isteğimi duyuverin.
Öz kardeşim Aysalkın
Dertli annem Kümüşay
Gök çelikten hançeri vurup ölin.
Köleler kurulmuş darağacına asıp
Boğulup da ölecek bir tanenizin
Dertli sözünü duyuverin.
Kurban olayım anneciğim
Sizin derdinizden öldüm
Kalmuklarım astırıp
Kara darağacına gerildim.
Annem ne zaman ölür diye
Arkama bakıp dururum.
Hansınan iki Kalmuk'u
Ahiret günü gerçek ise
Adalet denen bir şey varsa
Kara eşek yapıp binerim.
Kurban olayım ablacığım
Ecelinizle öldüm sizlerin

Akcol, Darbaz eki kul
Astırat darga çirendim.
Ecekem kaçan kelet dep,
Coluñdu karay cürörmün.
Coonsungan kuldardı
Akıret cayı çın bolso,
Coor eşek kılıp minermin.
Cetilbey ölgön cetimdin
Armanın ugup kalgıla,
Mından kiyin eköñün
Kele albaymın aldıña.
Sıylasañ ece özümdü
Sadaga kılar can mına."
Catındaşı Aysalkın
Közünön caşı çuburup,
Et cürögü calındap,
Küyütkö içi buulup,

[359]

Canaşa öskön caykalıp,
Catından birge tuulup,
Calgızım dep zırkırap,

Akcol, Darbaz iki köle
Darağacına astırdı, gerildim.
Ablacığım ne zaman gelir diye
Yoluna bakıp dururum.
Düşmansınan köleleri
Ahiret günü var ise
Yağır eşek yapıp binerim.
Çaresizce ölen yetimin
İsteğini duyuverin
Bundan sonra ikinizin
Gelemem yanınıza.
Takdir edersen beni, abla
Feda edeceğim can işte."
Kardeşi Aysalkın'ın
Gözünden yaşlar dökülüp
Yüreği ateş gibi yanıp
İçi kederle dolup

Beraber büyüyüverip
Aynı karından doğup
Bir tanem diye ağlayıp

Camgırday caşı dırkırap.

Canına keldi burulup.

"Aylanayın bir boorum,

Apakeñ aytsa bolboduñ,

Mederim senden kalbaymın,

Men dale orto coldomun.

Senden kantip kalayın,

Calgızım sen tartkan azap şordomun.

Ardagım senden ayrılıp,

Akcolgo kantip tiyeyin.

Azireyil alat dep,

Acalga kantip küyöyün.

Atalaş senden acırap,

Armanduu közüm çaçırıp,

Kantkende tirüü cüröyün,

Unutpaym kereez kebiñdi,

Ubayımduu tügöyüm.

Alıskı cerde otursam,

Amandaşıp kelerim,

Açka bolsom demöörüm.

Atakem Canış baatırdan

Gözyaşları sel gibi akıp.

Yanına geldi büzülüp.

"Kurban olayım ciğerim

Anneciğın söylese de istemedin

Senden umudum kalmadı

Ben de arada kaldım.

Senden nasıl ayrılıırım

Bir tanem senin derdin benim derdim.

Bir tanem senden ayrılıp

Akcol'la nasıl evleneyim.

Azrail'in işi bu deyip

Ecele nasıl yanayım.

Kardeşim senden ayrılıp

Umutla etrafıma bakıp

Nasıl rahat yaşarım

Unutmam vasiyetini

Dertli kardeşim.

Uzaklarda da olsam

Gelip de ziyaret ederim

Aç bi-ilaç kalsam da.

Babacığım yiğit Canış'tan

Artılıp tuulgan berenim.
Kagılayın Bayaman,
Kara toodoy mederim.
Berbedi kuldar ökümdü,
Belimden tüşöt şekildüü,
Belimde altın kemerim."
Karmalıp turup üçöö teñ,
Kaygı dartın kozgoşup,
Kañırığın tütötüp,
Kan cutuşat bozdoşup,
Kol karmaşıp turuşat,
Korduktuular koştosoşup.
"Coldoşuñ bolsun ıymanıñ,
Al cetpeyt kanday kılamın.
Cazıksız seni öltürgön,
Kalmakka cetsin ubalıñ.
Handın uulu sen eleñ,
Seni tuugan men elem.
Han da bolso çıdagın.
Kantkende tabam ebiñdi,
Kagılayın ırırım,

Geride kalan yiğidim.
Kurban olayım Bayaman
Kara Too gibi umudum.
Köleler vermedi hükmümü
Belimden düşeceğe benzer
Kuşandığım altın kemerim."
Sarmaş dolaş olup üçü de
Dertlerini söyleşip
Ne yapacaklarını şaşırıp
Keder içinde ağlayıp
El ele tutuşuyorlar
Dertliler vedalaşıp.
"İmanın yoldaşın olsun
Gücüm yetmez, nasıl edeyim.
Seni günahsız öldüren
Kalmuk'a olsun vebalin.
Hanın oğlu sen idin
Seni doğuran ben idim.
Han da olsa dayan.
Nasıl bulayım çareni
Kurban olayım yavrum

[360]

Kuldardın kılğan işine,
Ayla kelbeyt, al cetpeyt
Akılıñ bar calgızım,
Aytkan menen til ötpöyt.
Aylanayın calgızım,
Oomatı kelse kim köppöyt.
Karmalıp kuldun kolunan
Karaldım kettik karaansız,
Kantip ötot ömürüm
Kaygı menen balasız.
Calgızım senin arkañdan
Aysalkın şorduu eköobüz
Altı kün kalbay barabız."

Canış baatır katın, balasın körüp, kaygı, zarın urup, kaarı kelip, "Akcol, Darbazdı öltürömün" dedi. Bayış baatır: "Sabırdın tübü sarı altın degen, sabır kılúu kerek. Akcol, Darbazdın mañdayına barıp, salam berip, toyuna kuttuu bolsun aytıp körölü. Emne deer eken?" dep, Bayış baatır agası Canışka akıl aytıp, katın, balasına bildirbey, Akcol,

Kölelerin yaptıklarına
Çare bulunmaz, güç yetmez
Aklın var bir tanem
Söylesem de sözüm geçmez.
Kurban olayım bir tanem
Sırası gelse kim kibirlenmez.
Kölelere yakalanıp
Yavrum, gittik habersiz.
Nasıl geçecek ömrüm
Kaygıyla, evlatsız?
Bir tanem senin arkandan
Dertli Aysalkın'la ikimiz
Altı güne kalmaz geliriz."

Yiğit Canış karısını ve çocuğunu görüp, kederinden derdinden hiddetlenip: "Akcol ile Darbaz'ı öldüreyim" der. Yiğit Bayış: "Sabrın sonu selamettir demişler, sabretmek gerek. Akcol ile Darbaz'ın karşısına varıp selam verelim, toyunuz kutlu olsun diyelim. Bakalım ne diyecek" diye Canış'a akıl verir. Bayış, ağabeyinin

Darbaz handarının mañdayına barıp,
Bayış baatırdın dubana bolup
uçuraşıp turgan ceri:

"Assoloomu aleykim

Akcol, Darbaz hanımız,

Açılğan handar bağıñız.

Kuttuu bolsun eki bek,

Aldıñda altın tağıñız.

Alıskı cerden biz keldik,

Amandaşkan çağıbız.

Ak toyuñuz kut bolsun,

Akcol, Darbaz begibiz.

Canış menen Bayıştan

Koluña tiydi kegiñiz.

Aralap körsök kubanat,

Kalıñ kırgız eliñiz,

Padişanın balasın

Öltürsöñ suuyt demiñiz.

Kuttuu bolsun eki han,

Üstüñdö altın çeniñiz.

Karmalıp turgan balanın

Kastaşa turgan ebi cok,

karısına ve çocuğuna belli etmeden
Akcol ile Darbaz hanların karşısına
varır ve derviş kılığında şöyle der:

"Esselamü aleyküm

Akcol, Darbaz hanımız

Hanlar, açılmış bahtınız.

Kutlu olsun iki bey

Altınızdaki altın tahtınız.

Uzak yerlerden geldik

Selamlaşmak istiyoruz.

Ak toyunuz kutlu olsun

Akcol, Darbaz beylerimiz.

Canış ile Bayış'tan

İntikamınızı aldınız.

Dolanıp görsek sevinmekte

Kalabalık Kırgız milletiniz

Padişahın çocuğunu

Öldürseniz rahatlırsınız

Kutlu olsun iki han

Üstünüzdeki altın omuzluğunuz.

Esir tutulan çocuğun

Düşmanlık edecek gücü yok

Kalk biylegen handarga
Kayrat kılar demi cok,
[361]
Canın saktap kalarga
Canış, Bayış begi cok.
Kutunu kiygen boyuñuz,
Kuttuu bolsun toyuñuz,
Handın uulu karmatıp,
Kabil boldu oyuñuz.
Atka minip, tez keldik,
Ak toyuñda kez keldik,
Akcol, Darbaz eki han,
Kayratıñ bar miñ erdik.
Cazılıptır tırışıñ,
Caraşıptır ırısıñ.
Canıştın calgız balasın
Öltürgönü turusuñ.
Emdiğiçe öltürböy,
Ökümüñör kurusun!
Bir ketirip algan soñ,
Ketirmek düşman darmanın,

Halkı yöneten hanlara
Güç yetirecek hali yok
Canını koruyuvermeye
Canış, Bayış beyleri yok.
"Kutunu" giyen boyunuz
Kutlu olsun toyunuz
Hanın oğlunu yakalatıp
Gerçekleşti hayaliniz.
Ata binip, tez geldik
Hayırlı toyunuza denk geldik
Akcol, Darbaz iki han
Gücünüz var bin askerlik.
Dağılmıştır kederiniz
Açılmıştır talihiniz.
Canış'ın biricik çocuğunu
Öldürmeye niyetlisiniz.
Şimdiye kadar öldürmeyen
Hükmünüz yere batsın!
Bir defa ezdikten sonra
Kırmalı düşmanın dermanını

Han bolmokton bek bolsun,
Kaçıruu kerek arbagın.
Öltürböy tirüü koyom dep,
Uyat bolup kalbagın.
Kezeğın keldi eki bek,
Karmasañ cakşı karmagın.
Ertelep asıp öltürgün,
Er Canıştın balasın,
Ecesin biriñ alasıñ,
Enesin biriñ alasıñ.
Biröñörgö biröñör,
Küyöö bolup kalasıñ,
Mınday sonun suluunu,
Kaydan izdep tabasıñ.
Akcol, Darbaz eki han,
El başkarıp turasıñ,
Çınardın calgız tamırın,
Çınıñ menen sulasıñ.
Tamırı kuurap bardığı
Dayın çıkpay kulasın,
Kekeneerde duşman cok,

Han olmaktansa bey olsun
Kaçırmaq gerek "arbak"ını.
Öldürmeyip sağ bırakayım diye
Sonunda rezil olmayın.
Fırsatı yakaladınız iki bey
Tutacaksanız iyi tutun.
Hemencecik asıp öldürün
Er Canış'ın çocuğunu
Ablasını biriniz alsın
Annesini diğeriniz alsın.
Biriniz diğesine
Güvey oluversin
Böyle güzellerini
Nereden arayıp bulasınız.
Akcol, Darbaz iki han
Halkı yönetip durasınız
Çınarın biricik kökünü
İyice yok edesiniz.
Kökü kuruyup hepsi de
Habersizce yuvarlansın
Öç alacak duşman yok

Kerilet sunsañ kulaçıñ.
Astırgın darga balanı,
Biz dağı körüp turalık,
Kara darga muunup,
Kızıl cüzü kübülüp,
Kan kuskur ölsün sunalıp.

[362]

Kastık kılğan balanın
Kara közü öçsün tunarıp.
Şariyatka tuuralap,
Moldolordu çoğultup,
Kıyıktangan moldonu
Kılıç menen korkutup,
Kıyamatta küñöösüz,
Nikege kutpa okutup,
Kün ötkörböy eki han
Koco, moldo cıyalı,
Bügündön kalsa balanın
Tübüñö tiyet zıyanı.
Balanı baçım öltürüp,
Eköñö nike kıyalı.

Yetişir uzatsanız kulacınızı.
Astırım darağacına çocuğu
Biz de görüverelim
Kara darağacında boğulup
Kızıl yüzü çırpınıp
Kan kustur, ölüversin uzanıp.

Düşmanlık eden çocuğun
Gözünün ferri söñüp kör olsun.
Şeriata uydurup
Mollaları toplayıp
Karşı koyan mollayı
Kılıç ile korkutup
Kıyamete günahsız gitmeye
Nikahta hutbe okutup
Vakit kaybetmeden iki han
Hoca, molla toplayalım
Bugünden sonra çocuğun
Zararı dokunur soyunuza.
Çocuğu hemen öldürüp
İkinize nikah kıyalım.

Altın parda köşögö,
Ak ordogo tarttırıp,
Altı kabat mamıkka,
Aysalkın menen catkırıp,
Ülgülüü Üzür şaarınan,
Keregiñdi taptırıp.
Tuş-tuş cakka taralıp,
Celdetterdi çaptırıp.
Kamingıla eki bek,
Balanın kanı çaçılsın.
Ömürdögü kul bolgon
Kuruşuñar cazılsın.
Munu körgön duşmanıñ
Kan buuganday basılsın,
Eköönör eki suluunun
Koyununda catçuu asılsıñ.
Aldo üy! Aldo üy!"

dep turdu ele, Akcol, Darbaz: "Bul dubanalarım ıras aytat, akırı öltürmök bolgon soñ, balanı ertelep öltürüş kerek" deşip, balanın eki kolunan eköo karmap, dardın túbün

Altın örtülü perdeyi
Ak "ordo"ya çektirip
Altı katlı döşeğe
Aysalkın ile yatırıp
Güzelim Üzür şehrinden
İhtiyaçlarımızı buldurup.
Her tarafa dağılıp
Cellatları koşturup.
Hazırlanın iki bey
Çocuğun kanları saçılsın.
Ömrünce kul olduğunuz
Kederiniz dağılsın
Bunu gören düşmanlarınız
Kan boğmuş gibi basılsın
İkiniz de iki güzelin
Koynunda yatacak asillersiniz.
Hu Allah! Hu Allah!"

deyiverir. Akcol ile Darbaz: "Bu dervişlerim doğru söyler. Çocuğu sonra öldürmektense hemen öldürmek gerek" deyip ikisi birden çocuğun iki elinden tutar ve

karay süyröp kele catat. Bala tilin
tartpay kuldardı karay aytkan sözü:

"Caş kanattı talıtsañ,
Cañı güldü soolutsañ,
Kanday kıltsañ, anday kıl,
Kayda ölbögön çımın can.
Caratılıp can bolup,
Acalım cetti kuldardan.
Apake sendey beybak cok,
Armanduu kündö tul kalgan,

[363]

Enekem menen ecekem,
Arkamdan ölsöñ cok arman,
Koyo ber kuldar kolumdu,
Boşotkun menin columdu,
Cazıgım cok bala elem,
Ne urasıñ doguñdu,
Ce cazıksızdı caşınan
Öltürüşüñ sonunbu.
Obu cok kuldar oylonup,
Baykap körgün soñuñdu.

daragacının dibine doğru sürüklerler.
Çocuk çekinmeden kölelere şöyle
söyler:

"Küçük kanadı yorsanız
Gonca gülü soldursanız
Nasıl bilirsiniz öyle yapın
Nerede ölmez ki zavallı can.
Yaratılıp insan olup
Ecelim kölelerden oldu.
Anneciğim, sen gibi bahtsız yok
Dertli halde, dul kalan

Anneciğim ile ablacığım
Arkamdan ölseniz sıkıntı yok
Bırakın köleler elimi
Açın benim yolumu
Günahsız bir çocuğum
Niye böyle korkutursunuz
Hem küçücük hem günahsız
Öldürmeniz doğru mu.
Eyvallahsız köleler düşünüp
Bekleyip görün sonunuzu.

İrayım kılğın kuldarım
Közümdön akkan çaşımdı,
Künöösü çok bir çaştı
Astırışın cakşıbı.
Otun alıp, ot çağıp,
Kül çıkarıp, at bağıp,
Kızmat kılğan kul eleñ,
Azırtan baştap eköñdün
Azat kılam başıñdı.
Ata muraz kuldarım,
Karagın menen alıma,
Zabın bolbo kanıma,
Tuz, arbaktı sıylasañ,
Mingizgin altın tağıma,
Baykuş cetim balanın
Teñelbegin bağına.
Otunum alçu kıtay kul,
Eköñ vazir bolgun canıma.
Ölümdön kalsam men aman,
Eki kul bolsoñ sen aman,
Suratayın elimdi,

Merhamet edin kölelerim
Gözümden akan yaşlara,
Günahsız bir genci
Astırmanız doğru mu.
Odun alıp, ateş yakıp
Kül çıkarıp, at bakıp
Hizmet eden köle idiniz
Şimdi şurada ikinizin
Azat edeyim başınızı.
Baba mirası kölelerim
Bakın benim halime
Girmeyin benim vebalime
Tuz, ekmek hakkı için
Çıkarın altın tahtıma
Zavallı, yetim çocuğun
Kapatmayın bahtını
Odunumu yakan Kıtaylı köleler
İkiniz de vezir olun bana.
Ölmeyip sağ kalırsam
İki köle, siz de sağ kalırsanız
Yönettireyim milletimi

Kuubasañ kuldük kegiñdi.

Enekem menen ecekem,

Eki kul senin teñiñbi?

Calınsam da ölümün,

Calbarsam da ölümün,

Calgızdık caştık zarı uşul,

Cazuunun işin körömün.

Közünün kırın salarga,

Acıratıp alarga,

Kanakey menin cölögüm?"

Dubanalardın sözün ugup,
cana balanın sözün ugup, Akcol,
Darbaz han Bayamandı öltürüü için
dardın túbünö süyröp kelip,
astırmakçı bolup catat ele, [364]
oşondo Bayış baatır kuldardı karay
kakşıktap aytkan sözü:

"Akcol, Darbaz kulumsuñ,

Ak, karanı ılgagan,

Adal neet zulumsuñ,

Bayamandı öltürüp,

Dañkñ köpkö ugulsun.

Calgızınan acırap,

Sürdürmezseniz kölelik öcünüzü.

Anneciğim ile ablacığım

İki köle, sizin denginiz mi?

Yalvarsam da ölmüşüm

Yakarsam da ölmüşüm

Gençlik, delikanlılık feryadı işte

Alınyazımı görürüm.

Tek gözüyle de olsa

Alıp da kurtaracak

Hani benim dayanağım?"

Akcol ile Darbaz, dervişlerin
ve çocuğun sözlerini duyup
Bayaman'ı öldürmek için
darağacının altına sürükleyip
astırmaya hazırlandıkları sırada yiğit
Bayış, köleleri azarlayıp şöyle
söyler:

"Akcol, Darbaz kölemsiniz

Akla karayı ayıran

Helali düşünen zalimsiniz

Bayaman'ı öldürüp

Şöhretiniz her yerde duyulsun.

Bir tanesinden ayrılıp

Kümüşay menen Aysalkın,
Muñduu çaşka cuunsun.
Saga okşogon aramı,
Kalmaktı kудay alabı,
Kara darga muuntup,
Asıp körçü balanı.
Kan tukumsuz kalabı,
Kazançı kuldar baykagın,
Özüñö tiyer zalalı.
Kuru celge semirgen,
Kul padişa dedirgen,
Siler öñdüü aramı,
Kuldu kудay alabı.
Öltürböğün balanı,
Ölüp ketse balanın
Özüñö tiyer zalalı.
Ölörman kuldar oylogun,
Bek tukumsuz kalabı.
Akılı cok ekensiñ,
Akcol, Darbaz handarım,
Arkañdan çıgıp karasam,

Kümüşay ile Aysalkın
Gözyaşlarına boğulsun.
Sizin gibi harami
Kalmuk'lara Allah gösterir mi?
Darağacında boğdurup
Asıversenize çocuğu.
Han soysuz kalır mı
"Kazançı" köleler dikkat edin
Size dokunur zararı.
Kuru rüzgarla semiren
Köle padişah dediren
Sizin gibi harami
Kölelere Allah gösterir mi?
Öldürmeyin çocuğu
Ölüverirse çocuğun
Size dokunur zararı.
Geberesi köleler düşünün
Bey soysuz kalır mı?
Hiç aklınız yok imiş
Akcol, Darbaz hanlarım
Arkanızdan çıkıp baksam

Aramı kuldar sandarıñ,

Atası kelse balanım

Azapka tüşör candarıñ,

Akılsız kuldar bilbeysiñ,

Atası kelip kalğanım.

Kuturasıñ elirip,

Kuldand çıkkand handarım,

Kutman beken dep kelsem,

Kulga okşoş sandarıñ.

Kuu kiyip kelse eki bek,

Kurubasın candarıñ.

Kulduguñdan bilbeysiñ,

Kuyugup ketken baatırlar

Kubulup kelip kalğanım.

Akcol, Darbaz baykagın,

Anıgın emi aytamın.

[365]

Arstan keldi kubulup,

Azim şaar Üzür kalaanım,

Atası keldi balanım,

Akıl menen oylop bil,

Harami köleler, pek çoksunuz

Babası gelirse çocuğın

Azap çekecek canlarıñız

Akılsız köleler, anlamıyorsunuz

Babasının geliverdiğini.

Delirip kudurursunuz

Kölelikten gelen hanlarıñız

Hayırlı mıdır deyiversem

Köleye benzeyen yüzlerceniñiz.

Ak giyinip gelse iki bey

Kahrolmasın canlarıñız.

Köle olduğunuzdan bilmezsiniz

Kaybolup giden bahadırlarıñız

Kılık değıştirip geliverdiğini.

Akcol, Darbaz dikkat edin

Gerçeğı şimdi söylüyorum.

Aslan geldi kılık değıştirip

Koca şehrin Üzür kalesinden

Babası geldi çocuğın

Aklınıza koyun, anlayın

Aytip turgan salamın.

Andan körö eki kul,

Amanın tile balanın.

Esi çok kuldar karagın,

Eesi keldi kalaanın.

Emdiğiçe bilbeysiñ,

Eki bektin kabarn.

Köödönü cektor bilbediñ,

Körsötüp aytkan salamın,

Künöösü cogun mından bil,

Küyöörü keldi balanın.

Kıtay menen uruşup,

Kırgın salıp ketken bek,

Kılçayıp daynı ugulbay,

On beş cılga cetken bek,

Karıp kıldıñ kalganın,

Han bolgosup çekçeñdep,

Kazançı kuldar toyboduñ,

Kazınasın kazıp cep.

Kalmak menen uruşup,

Kan tögüşüp ketken bek,

Söyleyip duruyorum.

Bundan sonra iki köle

Sağlığını dileyin çocuğun.

Akılsız köleler bakın

Sahibi geldi kalenin.

Şimdiye dek bilmediniz

İki beyin haberini.

Ahmaklar, anlamadınız

Söyleyip gösteriyorum

Günahsız olduğunu bundan bilin

Beklediği geldi çocuğun.

Kıtaylılarla savaşır

Kılıçtan geçirip iki bey

Geri dönüp habersizce

On beş yılda gelen bey.

Muhtaç kıldınız kalanları

Hansınıp, kurumlanıp

"Kazançı" köleler doymadınız

Hazinesini çalıp, yiyip.

Kalmuklar ile savaşır

Kanlarını döken iki beyin

Kabarı çok bolgonu
On beş cılga cetken bek,
Oyron kıldıñ kalganın,
Obu çok kuldar çekçeñdep,
Balasına tap koyduñ,
Bardık mülkün takır cep.
Karıluu bolsoñ küröşüp,
Köröyümbü kuldarım,
Kabırğañdın toomdorun,
Sögöyümbü kuldarım,
Kan, ciniñdi orgutup,
Tögöyümbü kuldarım,
Kalmaktarım bilbepsñ,
Haniñdın kelip turganın.
Booruñdu tilip özüñdü,
Carayınbı kuldarım,
Ötkön öç, ketken kegimdi,
Alayınbı kuldarım,
Baştağı kılğan işiñe,
Salayınbı kuldarım.

[366]

Haberi yok olanlardan
On beş yılda gelen beyin
Eziyet ettiniz kalanlarına
Eyvallahsız köleler kurumlanıp
Çocuğa el kaldırdınız
Bütün mülkünü yiyip.
Güçlüyseniz güreşip
Göreyim mi kölelerim?
Kaburganızın kemiklerini
Sökeyim mi kölelerim
Kanınızı, iliğınızı fıskırtıp
Dökeyim mi kölelerim
Kalmuklarım anlamamışsınız
Hanınızın geliverdiğini.
Ciğerinizi söküp vücudunuzu
Yarayım mı kölelerim?
Eski öcümü, unutulmuş intikamımı
Alayım mı kölelerim?
Yollamak istediğiniz yere
Göndereyim mi kölelerim?

Baykap körüp taanıp al,
Bayıştın kelip turganın.
Kül çıgartıp otundu,
Caktırayın kuldarım,
Ölmöyünçö atımdı,
Baktırayın kuldarım.
Ömürüñdü oşentip,
Sap kılayın kuldarım,
Cansız kuldar bilbediñ,
Canıştın kelip kalğanın.
Aldo üy! Aldo üy!"

dep, Bayış baatır ak urup turdu. Oşondo Akcol, Darbaz ardanışıp, balanın kolun koyo berdirip: "Sasıgan dubanalardın acalı cetken eken" dep, kılıçtarın suurup alışıp, dubanalardı karay tap berişip, katuu cügürüp çaap taştamakçı boluştu ele, dubanalardın attarı ürküp başınan kuuları ırgıp ketip, altın köküldörü cayıla tüştü. Oşondo Akcol, Darbaz taanıy koyup, esi oop çalkasınan ketip cıgılıştı. Karap turgan el tañ kalıştı. Canış, Bayış dese dubana, dubana eken dese, altın köküldüü.

Dikkatlice bakıp görün
Bayış'ın geliverdiğini.
Kül çıkartıp odunu
Yaktırayım kölelerim
Ömür boyu atıma
Baktırayım kölelerim.
Ömrünüzü böylece
Sürdüreyim kölelerim
Akılsız köleler anlamadınız
Canış'ın geliverdiğini.
Hu Allah! Hu Allah!"

diyen Bayış "hak" demeye devam eder. O zaman Akcol ile Darbaz utanıp çocuğun elini serbest bırakarak: "Pis kokan bu dervişlerin eceli gelmiş" deyip kılıçlarını çekerek onlara doğru kaldırırlar ve hızlıca saplayıvermek istedikleri sırada dervişlerin atları ürküp üstlerinden kıyafetleri fırlayıverir; altın kakülleri dalgalanır. O zaman Akcol ile Darbaz tanıyıverip, akılları başlarından gidip yere yıkılıverirler. Bakıp duran herkes buna hayret eder. Bunlar Canış ile Bayış deseler

derviş Oşondo bala Canış, Bayış
eköönü akıl menen taanıp, eki kolun
booruna alıp, mañdayına kelip salam
berip aytıp turganı:

"Assaloomu aleykim

Aylanayın dubana,

Salam berdim siz cakka.

Kaydan keldiñ bul cerge?

Kalıñ kırgız elinen,

Kalbaptır meni süyörgö,

Kayrılarım bolbodu,

Kaygırıp içi küyöörgö.

Dubanasıñbı, kimsiñer?

Ce baktıma tiygen künsüñör.

Calındagan cüröktün

Carası bütsün coop ber.

Turuşuñdu taanıdım,

Dubana emes belgiñer,

Esine alıp baykasa,

Erdin sırn er biler.

Eerçişip eki aybatım,

kılığındadırlar; derviş deseler altın
kakülleri vardır. O zaman zeki
çocuk, Canış ile Bayış'ı tanıyıp iki
elini bağına koyarak karşılarna
gelir ve şöyle söyler:

"Esselamü aleyküm

Kurban olayım dervişler

Selam verdim sizlere

Nereden geldiniz buraya?

Kalabalık Kırgız milletinden

Kalmamıştır beni sevecek

Kayırırım olmadı

Kaygılanıp içi yanacak.

Derviş misiniz, kimsiniz?

Ya da bahtıma doğan güneşsiniz.

Aevlenen yüreğimin

Yarası geçsin, cevap verin.

Duruşunuzu tanıdım

Dervişe benzemiyor haliniz

Dikkat edip düşünse

Yiğidin halini yiğit bilir.

Birbiriniz ardınca iki heybetlim

Kaysı caktan keldiñer?

Oyumda cok kelet dep,

On beş cılı cogolgon

[367]

Kubanarım eken go.

Kuu kiyip selde orongon,

Kuldardı basıp salmagı

Kutkargan kaarduu boroondon.

Atakem menen agambı,

Aybatıñ arstan süründöy,

Baatır Bayış amanbı,

Ölüü bolup kördö cok,

Tirüü bolup tördö cok,

Kursakta kalgan karaldı,

Körgöndö şügür kılayın,

Kök caldar senin karaañdı.

Atañ-eneñ catat armanda,

Azap tartıp karganda,

Altımış şaar Üzürdön

Eç adam çıkpayt cardamga.

Koşuluşkan bardığı

Nerelerden geldiniz?

Aklımda yoktu gelir diye

On beş yıldır yaktunuz

Sevinecekmişim sonunda.

Ak giyip sarık sarınan

Köleleri basıp yere çalacakları

Çetin borandan kurtaran.

Babacığım ile amcam mı?

Heybetiniz aslan gibi

Yiğit Bayış sağ mıdır?

Ölü ise mezarda yok

Diri ise "tör"de yok

Anne karnında kalan yiğidimi ben

Görünce şükür edeyim

Boz yelelim, sizin karaltınızı.

Babanızla anneniz dertlidir

Azap çekip hor görüldüğünde

Altmış şehirlî Üzür'den

Hiç kimse yardıma gelmiyor.

Katılıvermiş herkes

Kuldarıñ handık alganda,
Meni kuldar ciberbeyt,
Atam menen enemdin
Alın surap barganga.
Duşmandın tüşüp koluna,
Tirüülöy cesir alğanıñ,
Alğanıñdan törölgön,
Arsız cetim baldarıñ,
Akcol menen Darbazdı
Albarstay bastı salmagıñ.
Atakem Canış esenbi,
Anı üçün taanıyt ardagıñ,
Aytpasa da bilbeybi,
Akılduu adam ar cagın.
Küyüttüü enem Kümüşay,
Tirüülöy salgan tuluñ kör,
Azaptuu ecem Aysalkın,
Atasız kızıdın muñun kör,
Atañ menen eneñdin
Azırkı catkan künün kör.
Aylanayın calgız dep,

Köleleriniz hanlığı aldığında
Köleler beni göndermiyor
Babam ile annemin
Halini soruvermeye.
Düşmanın eline düşüp
Sağ, dul sevdiğiniz
Eşinizden doğmuş
Arsız yetim çocuklarınız
Akcol ile Darbaz'ı
"Albastı" gibi bastı emrinize
Babacığım Canış iyi midir?
O yüzden tanır şımarığın
Söylemese de bilmez mi
Akıllı insan her şeyi?
Dertli annem Kümüşay'ı
Gencecik bıraktığın dulunu gör
Kederli ablam Aysalkın'ı
Babasız kızın derdini gör
Baban ile annenin
Şimdiki halini gör.
Kurban olayım bir tanem diye

Çırkıragan ünün kör.

Karıptardın turuşun

Kayrattuu bolsoñ bugün kör.

Cazıksızdı cıynagan,

Akcol'dun kılğan işin kör,

Katınıñ, kızınıñ tiybose,

Saygılap catıp öltürçü,

[368]

Saptatıp koygon şişin kör,

Akcol, Darbaz kıtaydın

Aram sanaa işin kör.

Aytkanımdın baarısın,

Cetimdin uksañ arızın,

Aralap cürüp bütün kör.

Dubana bolsoñ çın ele,

Kölbooruñdu coñgo sal,

Eköñör teñ eerçişip,

Özüñör körgön colgo sal.

Talkanıñdı çogultup,

Tayagıñdı koluña al.

Bolboso kimsiñ sırıñdı ayt,

Ettiği feryadı gör.

Gariplerin halini

Dayanıklı isen bugün gör.

Günahsızları toplayan

Akcol'un yaptıklarını gör

Kadının, kızın evlenmezse

Kılıçla öldürecek

Saplatıverdiği şişi gör

Akcol, Darbaz Kıtaylıların

Kötü niyetli işlerini gör.

Söylediklerimin hepsini

Duysan yetimin şikayetini

Dolaşıverip hepsini gör.

Derviş iseniz doğrudur

"Kölboor"unuzu omzunuza alın

İkiniz de peş peşe

Kendi yolunuza gidin.

Öte-berinizi toplayıp

Asanızı elinize alın.

Ya da kim olduğunuzu söyleyin

Bozdotpoy içki çınıñdı ayt.

Bozorup turgan men karıp,

Cürögüm süyüp cımıldayt.

Arstanım Bayış bolbosoñ,

Asañdan kuldar cıgılbayt.

Kök calım Canış sırıñdı ayt,

Köñüldögü çınıñdı ayt,

Ölümdö turgan men karıp,

Öröpküp cürök cımıldayt,

Canış, Bayış bolbosoñ

Kölboordon kuldar cıgılbayt,

Canış, Bayış sen bolsoñ,

Caldıratpay çınıñdı ayt,

Köp keçikpey baçım ayt,

Bayış bolsoñ barkıñdı ayt,

Balapan cürök kalkıldayt.

Eki baatır esenbi,

Atıñdı ukpay can tınbayt.

Ölümdö turgan men karıp,

Öçkön otum tamganbı.

Öldü degen baatırlar

Ağlatmadan gerçeği söyleyin.

Sararıp solmaktayım ben garip

Yüreğim sevinçten çarpıyor.

Aslan Bayış'ım olmasaydın

Köleler asandan yıkılmazdı.

"Kök cal"ım Canış sırrını söyle

Gönlündeki hakikati söyle

Ölmek üzere olan ben garibin

Heyecandan içi içine sığmıyor

Canış, Bayış olmasaydınız

Köleler "kölboor"dan yıkılmazdı

Siz Canış, Bayış iseniz

Yalvartmadan gerçeği söyleyin

Gecikmeden, hemen söyleyin

Bayış isen vasfını anlat

Küçücük yüreğim yerinden fırlayacak

İki bahadır da selamette mi?

Adınızı duymadan içim rahatlamayacak

Ölmek üzere olan ben garibin

Sönen ateşin yanmış mı?

Öldü denilen yiğitlerin

Eköo teñ kelip kalganbı.
Öksüp tappay turamın,
Ölümdön kalar argamdı,
Ölümdön esen kutkarıp,
Tarattıñ içki zardamdı,
Ölüp bara catkanda
Ömürgö berdiñ cardamdı.
Karañgı şamım canganbı,
Kayrılıp uçup cetilip,
Kanatım kelip kalganbı.
Kañça cıldan ber cakka

[369]

Katın, balañ zarlandı.
Kayrılar adam bolboso,
Kantıp tabam aylamdı.
Kaza cetip ölördö,
Karıpka berdiñ cardamdı.
Çındap bugün ketirdiñ,
Çırmalğan içki zardamdı.
Duşmandın çalğan küçünö
Turuştuk berer al barbı.

İkisi de gelivermiş mi.
Arayıp bulamadım
Ölümden kurtaracak desteği
Beni ölmekten kurtarıp
Dindirdin iç ağrımı
Ölüvereceğim sırada
Verdin hayat suyumu.
Sönük kandilim yanmış mı?
Tekrar uçup, yetişip
Kanadım gelivermiş mi?
Nice yıldan bu yana

Karın, çocuğun ağladı.
Geri dönecek insan olmasaydı
Ne olurdu halim?
Ecel gelip öleceğim sırada
Garibe yardım ettin.
Gerçekten bugün dağıttın
İçimi parçalayan ağrısı.
Düşmanın gücüne
Karşı koyacak hal mi var?

Altı cıldan ber cakka,
Aylasız calgız men kapa.
Azır külüp turamın,
Apakem menen ecemdin
Azabın tartıp kuuradım.
Canış, Bayış sen bolsoñ,
Atañ menen eneñdin
Al-abalın suragın."
Dep turganda balanın
Muñun ugup buralıp,
Kaytara oylop er Canış,
Kayratına kubanıp.
Toktono albay oşondo
Balasın körüp bakırıp,
Közünön caşı çaçılıp.
Attan tüştü sekirip,
Dubana kiymin çeçinip,
Bar kayratı Bayıştın
Mañdayına tüyülüp,
Baykap turat er Bayış,
Baatırlık kiymin kiyinip.

Altı yıldan bu yana
Zavallıyım, çaresizim.
Şimdiyse gülüp duruyorum
Anneciğim ile ablamın
Azabını çekip kurudum.
Siz Canış, Bayış siz iseniz
Anne ile babanızın
Halini hatırını sorun."
Deyiverince çocuğun
Derdini duyup rahatlayıp
Tekrar düşünüp er Canış
Gayretine sevinip.
Dayanamayıp o zaman
Çocuğunu görüp bağırıp
Gözyaşları dökülüp
Attan indi çarçabuk
Derviş kıyafetini çıkarıp
Var gücüyle Bayış'ın
Karşısında öylece
Bakıp duruyor er Bayış
Yiğit kıyafetini giyinip.

Kolunan karmap solkuldap,
Koyunu caşka şolkuldap,
"Kagılayın balam dep,
Kalmaktan keldim aman dep,
Kañırırım tütötüp,
Kaygırğanıñ caman dep,
Kıynoodo kalgan balam dep,
Kıtaydan keldim aman dep.
Kılçayarıñ bolboso,
Calgızım uşul caman dep.
Booruna basıp bolkuldap,
Kuçaktap alıp solkuldap,
Caşıp turat er Canış,
Kuldarına kekene,
Şaşıp turat er Canış.

[370]

Kimder dos da, kim duşman,
Dos, duşmandı bilemin.
Seni karıp kılğan duşmandın
Katıramın tilegin.
Karında kalıp törölgön,

Elinden tutup heyecanlanıp
Koynu gözyaşlarıyla ıslanıp
"Kurban olayım yavrum deyip
Kalmuk'tan sağ-salim geldim deyip
Ne yapacağını şaşırıp
Çok kaygılanmışsın deyip
Azapta kalan yavrum deyip
Kıtaydan sağ salim geldim deyip
Dayanacak kimsen olmazsa
Bu daha kötü deyip.
Titreyip bağına basıp
Kucaklayıverip heyecanlanıp
Ağlayıp duruyor er Canış
Kölelerine kinlenip
Şaşıp kalıyor er Canış.

Kimler dost, kimler duşman
Dostu, duşmanı biliyorum.
Seni hor gören duşmanın
Taş edeyim dileğini.
Anne karnına düşüp doğan

Kanatı kırçın ziregim.

Kaza cetip ölüdü,

Kabil boldu tileğın.

On beş caşar özüñ caş,

Cılañaylak, cılañ baş

Kulunum seni kıynagan,

Kuldardan başka kimder kas.

Kolgo tüşkön uuruday,

Korduk tartıp cılañaç,

Zadisi kıtay kuldardın

Zalimdiği booru taş.

Ölümdön tirüü biz keldik,

Karıbım kanduu közüñdü aç."

Dep oşondo er Canış,

Atasın körüp al ketip,

Enesin körüp es ketip,

Karmalıp turgan balaga

Kay-kaysını estetip.

Kıynoodo turgan Aysalkın,

Kızın körüp kıynalıp.

Kayratının bardığı

Küçücük akıllı oğlum.

Ecel gelip öleceğın vakit

Kabul oldu dileğın.

On beş yaşında, toysun

Yalın ayak, baş açık

Yavrum sana acı çektiren

Kölelerden başka kimler düşman?

Yakalanan hırsız gibi

Eziyet çekip üst baş yok

Dahası Kıtaylı kölelerin

Taş kalpliliği, zalimliği

Ölümden sağ salım geldik

Garibim, kanlı gözlerini aç."

Deyiverince er Canış'ın

Babasını görüp dermanı kesilip

Annesini görüp akli gidip

Esir tutulan çocuğa

Her şeyi hatırlatıp.

Kederli Aysalkın'ı

Kızını görüp acı çekip.

Gücünün hepsini

Kalmak kulga cıynalıp,
Küyütü küçtüü Kümüşay
Alganın körüp ardanıp.
Ata-enesi, alganı,
Azap tartıp baldarı,
Baarısı tursa zardanıp,
Bul şumduk kaday boldu dep,
Ce balanın işi oñbu dep,
Kalıñ el turat cardanıp.
Kaçıp catat tımızın
Künöölüüsü tandalıp,
Kalıñ kırgız köp eldin,
Karı, caşı tañ kalıp.
Kuu kiyip selde çalınan,
Kurcunu bar salınan,
Kempir, çalga bir bardı,
Suradı andan muñ-zardı.
Karmalıp tursa burkurap,
Kayrılıp keldi sır surap,
[371]
Katın menen baladan,

Kalmuklu kölelere saklayıp
Derdi büyük Kümüşay'ı
Eşini görüp utanıp.
Anne-babasının alıverdiği
Azap çekip çocukları
Hepsi ağlayıp durunca
Bunca kötülük nasıl oldu diye
Çocuğun işi yolunda mı diye
Kalabalık milleti meraklanıp.
Kaçırır sessizce
Günahkarlar belli olup
Kalabalık Kırgız, bütün milletin
Genci, yaşlısı hayret edip.
Ak giyinip sarık sarınan
Heybesi var yüklenen
Kocakarı, ihtiyara vardı
Onların derdini sordu.
Yakalanıverse ağlayıp
Dönüp işin aslını sordu
Kadın ile çocuklar

Kim ekenin bile albay,
Cürö berdik alaman,
Alın surap ak urdu,
Ar kimisin ar başka,
Anan keldi bastırıp,
Akcol menen Darbazga.
Katu ayttı handarga,
Zadiñ kıtay kulısuñ dep,
Silerdi tuzum ursun dep.
Kanıñdı tögöm kuldarım,
Cazıksız caza buyurgan,
Cakşılıgıñ kursun dep.
Kalmaktarga bildirip,
Karaylagan turbaybı,
Kalıñ kırgız curtum dep.
Kabarımdı bilişse,
Kantip çıdap tursun dep.
Kaarlandı kuldarga
Canıbızdan tüñüldük,
Caman aytıp turganda,
Eki handı kulatıp

Kim olduğunu bilemeden
Yürüyüverdik topluca
Halini sorup "Hak" dedi
Herkeseye ayrı ayrı
Ondan sonra basıp geldi
Akcol ile Darbaz'a.
Kötü söyledi hanlara
Aslında Kıtaylı kölesisiniz deyip
Allah sizi kahretsin deyip.
Kanınızı dökeyim kölelerim
Sebepsiz ceza vermişsiniz
İyiliğiniz batsın deyip.
Kalmuklara haddini bildirip
İşini yürütmez mi
Kalabalık Kırgız yurdum deyip.
Haberimi bilselerdi
Nasıl dayanırlardı deyip.
Hiddetlendi kölelere
Canımızdan vazgeçtik
Kötü söyleyiverince
İki hanı yere serip

Esen kaldı mından da,
Canış, Bayış bek bolso,
Külö kiyip samsaalap.
Baatırlık sırm daldaalap,
Akılduusu bilsin dep,
Dubanaça kürsüldöp.
Kurcun, kölboor, asanı
Şıldıñdaşıp külsün dep.
Kubuluşup kelgenbi,
Ce kудaydan korkpos şerdenbi,
Colu katuu körünöt,
Colbors menen şerdenbi,
Ce colooçu barıp kelişken
Özübüzdün eldenbi,
Eli bilbey udurgup,
Taanıbay turat cabıla.
Bastırıp keldi er Bayış
Agasının canına:
"Aylanayın agake,
Senin akıl-esiñ kanake,
Eneñ urup koygonsup,

Kurtuldular bundan da
Canış, Bayış beyler ise
Külah giyip sallana sallana.
Bahadır olduğunu belli edip
Akıllısı anlasın diye
Derviş gibi söylene söylene.
Heybeyi, "kölboor"u, asayı
Eğlenip gülsünler diye.
Kılık değiştirip mi gelmiş
Ya Allah'tan korkmaz şerlerden mi?
İşi zor görünür
Kaplan ile aslandan mı?
Ya da yolculuğa gidip gelen
Kendi milletimizden mi?
Halk bilmeden akın edip
Hiçbiri tanıyamıyor.
Bastırıp geldi er Bayış
Ağabeyinin yanına:
"Kurban olayım ağabeyciğim
Senin aklın-fikrin nerede?
Annen dövüp koymuş gibi

Emşindeysiñ, ıylaysiñ,

Eki közdön çaşıñdı,

[372]

Emdigiçe tıybaysiñ.

Kalkımdı tirüü kördüm dep,

Katındarça ıylaysiñ,

Kayratı cok emeçe,

Kara çaşıñ tıybaysiñ.

Kayrat berem ar ubak,

Kaçan meni sıylaysiñ.

Aytkanımdı estebey,

Ar ubakta kıynaysiñ,

Kim dos saga, kim düşman,

İretiñdi kim buzgan,

Bile elekpiz eköübüz,

Bügün keldik alıstan.

Katın, balañ, ene-atañ,

Kaygı menen naalışkan.

Eldi, curttuu arıtıp,

Anan kiyin namızdan.

Ar, namızdı toktotup,

Ağlayıp sızlıyorsun

Gözlerinden akan yaşı

Hala tutamıyorsun.

Halkımı sağ gördüm diye

Kadınlar gibi ağlıyorsun

Güçsüz birisi gibi

Kanlı yaşını tutamıyorsun.

Güç vereyim her zaman

Bana ne zaman hürmet edeceksin?

Dediklerimi hatırlamadan

Her an acı çekiyorsun

Kim dost kim düşman sana

Düzenini kim bozmuş

Anlayamadık ikimiz de

Bugün geldik uzaklardan.

Karın, çocuğun, annen, baban

Dertli dertli inlemişler

Ülkenin her yerini dolaşıp

Biraz da utandıklarından.

Şanı, şerefi bir kenara koyup

Kabagıñ açıp külböysüñ,
Kayrat menen çıñ turup,
Kalkıñdın sının bilbeysiñ.
Ar ubakta bildirbey,
Aybat menen cürböysüñ."
Dep oşondo Bayıştın
Közünön çıkkan çaarı bar,
Akıraya karasa,
Anık colbors kaarı bar.
Kayratına karasa,
Kabılandın zaarı bar.
Oşonun Bayış ekeni
Opurulsa taanımал,
Açuu-kayrat deminen,
Agasına aytkan kebinen,
Kaçıp catkan mindan köp,
Kanteer cayın taba albay,
Şaşıp catkan mindan köp,
Bayıştın kayrat tabınan
Cürögü çıgıp kabınan,
Cüdöp catkan mindan köp.

Rahatlayıp gülmüyorsun
Gayretle, sağlam durup
Halkının karakterini bilmiyorsun
Hiçbir şey belli etmeyip
Heybetle yürümüyorsun."
Dediğinde Bayış'ın
İki gözü sır dolu
Etrafına bakınışı
Gerçek bir kaplan gazabı.
Kuvvetine bir bakınsa
Bir kaplanın zehri var.
Onun Bayış olduğu
Perişan olsa da belli
Öfkesinden, gayretinden
Ağabeyine söylediği sözden
Kaçıverenler daha çok
Ne yapacağını bilemeden
Şaşırıverenler daha çok
Bayış'ın güçlü halinden
Yüreği çıkıp yerinden
Güçsüz kalanlar daha çok.

Ümütün üzüp canınan,
Çoçup catkan mından köp.
Üyün çeçip cüktöşüp,
Ürküp catkan mından köp,
Kantebiz dep bir-birin,
Türtüp catkan sandan köp.

[373]

El kalkıldap turganda,
Öpkösü kööp kalkıldap,
Toktoboy muunu şalkıldap,
Atası Nurkan balam dep,
Adaşip ketip on beş cıl,
Keldiñerbi aman dep,
Atañ menen eneñdin
Körgön künü caman dep.
Enesi keldi uulum dep,
Eç paydası cok çunak,
Silerdi kaydan tuudum dep.
Altınım agıp cez bolup,
Akılım kaçıp nes bolup,
Aktı go menin muunum dep.

Umudunu kesip canından
Korkuverenler daha çok.
Evini söküp yüklenip
Ürküp kaçanlar daha çok
Ne yapacağız diye birbirini
Dürtüverenler hepsinden de çok.

Halk kaynaşıverdiği sırada
Nefesi giderek sıklaşıp
Göğsü bir inip, bir kalkıp
Babası Nurkan yavrum deyip
Yanılp gidip on beş yıl
Sağ salim geldiniz mi deyip
Babanız ile anneniz
Kötü günler geçirdi deyip.
Annesi geldi oğlum deyip
Gereği yokken, zavallı
Nereden sizleri doğdum deyip.
Altınım akıp bakır olup
Aklımı kaçırıp, düşünemeyip
Kendimi kaybetmişim deyip.

Aysalkın keldi atam dep,
Azabın tarttı apam dep,
Akıret kete cazdadı,
Bayaman calgız balañ dep.
Algan carı Kümüşay,
Aldında turat burkurap,
Aynektey közdön kara caş,
Agıp turat dırkırıp.
Amandaşıp tuş-tuştan,
Kol berişti çurkurap.
Kırk cigit keldi begim dep,
Kıynagan kulda kegiñ dep,
Kılçaybadı eliñ dep,
Kırkıbızdı kızıttı,
Kıraandar senin demiñ dep,
Alakan, taman çor bolup,
Baatır bilek coor bolup,
Kırk cigitiñ kor bolup.
Tamak üçün satılıp,
Kul orduna ornoduk.
Kuldarga malay kırkıbız,

Aysalkın geldi babam deyip
Dert çekti annem deyip
Az kalsın ölecekti
Biricik yavrun Bayaman deyip.
Sevdiği yarı Kümüşay
Önünde durur feryat edip
Ayna gibi gözünden kanlı yaşlar
Damla damla süzülüp.
Birbirlerine hal-hatır sorup
Sarıldılar feryat edip.
Kırk yiğit geldi beyim deyip
Eziyet eden köleden intikamın var deyip
Yanında olmadı milletin deyip
Kırkımız da kızdırdı.
Yiğitler senin kuvvetin deyip
Avuçları, tabanları nasır bağlayıp
Yiğitlerin derisi sıyrılıp
Kırk yiğidin hor görülüp.
Yiyecek için satılıp
Köle yerine konduk
Kölelere uşak oldu kırkımız

Künü-tün ketet tınçbız.

Özünçö ookat kılıuga

Coop berbedi kuluñuz,

Cıyılıp içke çer boldu,

Kanduu kaygı, muñduubuz,

Kara darga cazıksız,

Karmalğan calgız uuluñuz,

Baatırlar senin coguñda

Körgön kündü uguñuz.

Kaygı-kapa, muñ-zardı,

[374]

Baarıbız körgön ıylardı,

Baatırlar bugün cuuduñuz.

dep, kırk cigit zarın aytıp, ötkön
cabır-capasının baarın aytıp öttü.
Atası Nurkandı handık olutuna
koydu. Enesi Külükan baldarının
kubanıçı menen kayra çaşarıp,
muundandı. Kırk cigitti kadimkidey
attap, tondop kızmatına koydu.

Celkayıptı aldırıp, cergelüü
elin cam kılıp, samsaalagan
Sarbandı, kayırçı bolup kalgandı,

Gece gündüz kaçtı rahatımız.

Yiyecek bulmak için

İzin vermedi köleleriniz

Taş gibi katılaştı içimiz

Kara kaygılı, kederliyiz

Kara darağacına günahsız

Asıldı bir tanecik oğlunuz

Yiğitler sizin yokluğunuzda

Yaşananları duyunuz.

Kaygı-tasayı, derdi-kederi

Hepimizin gördüğü eziyetleri

Yiğitler bugün dağıttınız.

diye kırk yiğit derdini söyleyip
gördükleri eziyetin hepsini anlatırlar.
Babası Nurkan'ı han koltuğuna
oturturlar. Annesi Külükan
çocuklarının sevinciyle tekrar
dertlenip ağlar. Kırk yiğide eskisi
gibi at verip, üst-baş giydirerek
hizmetine alırlar.

Celkayıp'ı getirtip, aziz
milletini toplayıp Sarban'ı, dilenci
oluverenleri, Kayırı şehrine bey,

Kayırlı Şaarga bek kılıp, kaalaganın ep kılıp, Bayış baatır Celkayıptı alıp aldı da, tıncıp catıp kaldı.

Canış, Bayış, Akcol, Darbazdı darga astırıp öltürmök boldu ele, oşondo Canıştın balası Bayaman: "MunuŐuzdar carabayt" dedi. zŐnr menen Őp, kekteşip crgn kıtaydın ce kalmaktın hanı menen ce bir baatır menen kastaşıp kolgo tüşkönsüp, uşu kuldu uyalbay kantıp darga asasıŐar, uşulardın kegi,  kurusun. Andan kr kulduk kızmatın kılıp cr bersin" dep, bala darga astırbay koygon eken. [375]

isteyenleri de usta yapan yiğit Bayış, nihayet Celkayıp'ı alır ve huzur içinde yaŐarlar.

Canış ve Bayış, Akcol ile Darbaz'ı darağacına astırıp öldürmek isterler fakat Canış'ın çocuğu Bayaman "Yaptığımız doğru değil. Sizinle kinleŐiveren Kıtay ile Kalmuk'un hanı ve bir yiğidi ile düşman olup sanki yakalamıŐlar gibi Şu köleleri utanmadan nasıl darağacına asarsınız? Onlardan alınacak intikam yere batsın. Bundan sonra kölelik hizmetini görüp yaŐasınlar" der ve kölelerin darağacına asılmasına izin vermez.

IV.

SARIKUNAN DIYKANBAEV

VARYANTI

KIRGIZ TÜRKÇESİ

İlgeri ötkön zamanda,
Kırgız, Kıpçak elinde,
Altı şaar cerinde,
Aziret Aalı han bolgon,
Aalamga dañkı dañ bolgon,
Balbandığı aşıngan,
Ayar bolçu caşınan,
Keleçektı bolcogon,
Kelerkini oylogon,
Kasiyettüü han ele,
Kadıırı curtkı bar ele.
Duşmanına zor ele,
Karşı turgan kor ele.
Kırgızga daap kele albay,
Ne kıların bile albay,
Kıtay korkup kalçıldap,
Kaypıp ötcü çeginen,
Aytayın karı kebinen.
Aziret Aalı alp ele,

TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Çok eski zamanlarda
Kırgız, Kıpçak ülkesinde
Altı Şaar bölgesinde
Hazreti Ali han olmuş
Şöhreti dünyaya yayılmış
Pehlivanlığı fevkalade
Küçükten basiretli olup
Geleceği tahmin eden
Olacakları bilen
Kutsal bir han idi
Kıymeti herkesçe bilinirdi.
Düşmanına çetin idi
Karşı durana zalim idi.
Kırgız'a cüret edip gelemeyip
Ne yapacağını bilemeyip
Kıtaylar korkudan titreyip
Dokunuverip geçti huduttan
Söyleyeyim eskilerin sözünden.
Hazreti Ali alp idi

Baatırdığı calpı ele.

Kırgızdın kegin oylonup,

Miñ kaytalap tolgonup,

Ak-Kürgündün suusuna

Ataylap salgan köpürö,

Kıtay cakka ötüügö.

Kıtayga barıp kol salgan,

Tutkundarın baylatıp,

Küdürötö cılkı aydatıp,

Kırk töögö artıp olco algan,

Kılınga ketçü söz kalgan.

Kün aylanıp, ay öttü,

Ay aylanıp, cıl öttü.

[379]

Aziret Aalı karıdı,

Al-küçü ketip arıdı,

Nurkan attuu balası

Özünün ordun baspadı,

Altı Şaar çeginde

Cata berdi cayma-cay,

Baatırdık menen işi cok,

Yiğitliği yaman idi.

Kırgız'ın intikamını düşünüp

Aklından binlerce şey geçip

Ak-Kürgün ırmağına

Bu yüzden köprü yapmış

Kıtay tarafına geçmek için.

Kıtay'a varıp ordu salmış

Esirlerini bağlatıp

Allah aşkına at sürdürüp

Kırk deve yükü ganimet almış

Dünyaya yayılan söz kalmış.

Gün dolanıp aylar geçti

Ay dolanıp yıllar geçti.

Hazreti Ali ihtiyarladı

Gücü-kuvveti kalmadı

Nurkan adlı çocuğu

Kendi yanına hiç varmadı

Altı Şaar hududunda

Yatıverdi sere serpe

Pehlivanlıkta gözü yok

Anı baamdagan kişi cok,
Koluna kılıç albadı,
Korkutup kıtay barbadı,
Kıtaydan körgön korduktu,
Kız-kelin tartkan zorduktu,
Köñülünö salbadı,
Kırgızdın kegin albadı,
Altı Şaar eldi başkarat,
Anda nenin armandı.
Aziret şondo oylonot.
Miñ kaytara tolgonot,
Menin közüm ötkön soñ,
Kıtayga kabar cetken soñ,
Alar da kalar kamınıp,
Kumurskaday cabılıp,
Elimdi çaap albaybı,
Kapilet catkan kalıñ curt
Balaketke kalbaybı.
Oşondoy oydu oylonup,
Bir adamga bilgizbey,
Bir kişiğe tuyguzbay,

Onu fark eden kişi yok
Eline kılıç almadı
Korkutup Kıtay'a varmadı
Kıtay'dan gördüğü eziyeti
Kızının-gelininin çektiği zorluğu
Bir kere bile düşünmedi
Kırgız'ın öcünü almadı
Altı Şaar ülkesini yöneteceğinden
Kimsenin umudu yok.
Hazret o zaman düşünür
Aklına binlerce şey gelir
Gözüm kapandıktan sonra
Kıtay'a habet gittikten sonra
Onlar da hazırlanıverip
Karınca sürüsü gibi toplanıp
Ülkeme saldırıvermezler mi?
Hazırlıksız bunca millet
Felakete uğramaz mı?
Böyle şeyler düşünüp
Hiç kimseye belli etmeden
Birine bile duyurmadan

Tutkunga kelgen kuldardı

Cıyıp alıp bardı emi.

Kıtay, kırgız çegine.

Köpürönün ar cagın

Kara zoo kılıp urattı,

Kara taş menen tozdurup,

Kara kum menen şıbattı.

Bekilip col kaldı dep,

Kayıp eelep aldı dep,

Kalkının köönün cubattı.

Berki cakı büyüün

Kızıl zoo kılıp ubattı,

Kızıl taş menen tozdurup,

Kızıl kum menen şıbattı,

Kızır eelep aldı dep,

Col bekilip kaldı dep,

Curtun köönün cubattı.

[380]

Aziret Aalı balbandın

Keçirer alla künöösün,

Kübö boldum men özüm,

Esir aldığı köleleri

Toplayıp götürdü şimdi.

Kıtay-Kırgız sınırına.

Köprünün öte tarafını

Yıkıp kara kayadan yaptı

Kara taş ile kapatıp

Kara kum ile sıvattı.

Yol gizleniverdi diye

Kayıp sahipleniverdi diye

Halkının gönlünü avuttu.

Beri taraftaki yüzünü

Yıkıp kızıl kayalık yaptı

Kızıl taş ile kapatıp

Kızıl kum ile sıvattı

Hızır sahipleniverdi diye

Yol gizleniverdi diye

Halkının gönlünü avuttu.

Hazreti Ali pehlivanın

Allah günahını affeder

Şahit oldum ben kendim

Elimde cürsö aytar dep,
Kalkına ketse şaytan dep,
Menin közüm ötkön soñ,
Kıtaydı közdöy kaçır dep,
Köpürö sıırın açar dep,
Curtuma kılar zıyan dep,
Cabılıp kelse köp kıtay,
Elim emne kılar dep,
Baarın suuga salganı,
Bul dünüyö calganı.
Munu mınday taştaylı,
Nurkandan söz baştaylı.
Kara kan kızı Külükan,
Perinin kızı mınday kal,
Ay camalduu can ele,
Aytkanıımça bar ele,
Beli içke iyilgen,
Suraluu közgö caraşıp,
Kaşı içke çiyilgen,
Bakıbat cerge tuş boldu,
Nurkandın köönü kuş boldu,

Ülkemde kalırlarsa söylerler deyip
Ülkelerine giderlerse şeytanlaşırar deyip
Ben öldükten sonra
Kıtay'a doğru kaçırar deyip
Köprünün sıırını çözerler deyip
Yurduma zarar verirler deyip
Toplanıp gelse bütün Kıtay
Milletim ne yapar deyip
Esirlerin hepsini suya atmış
Bu dünya yalan dünya.
Bunu burada bırakalım
Söze Nurkan'dan başlayalım.
Kara Han'ın kızı Külükan
Şöyle bir peri kızıydı
Ay yüzlü biri idi
Söylediğim kadar var idi
Beli incecik, kırılacak gibi
Sürmeli gözlerine yakışan
Kaşı incecik yay gibi
Bir anda her şeyi unuttu
Nurkan'ın gönlü hoş oldu

Aziret Aalı atası,
Altı Şaar büt cıyıp,
Ala toodoy et kıldı,
Ala köldöy çık kıldı,
Eldin tiysin batası.
Toguz ay, toguz kün bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,
Külükan erkek törödü,
Curt atası Aziret
Kubançka bölödü,
Atın koydu Canış dep,
Karıp menen miskinge,
Kazına çaçtı çömüşöp.
Kün aylanıp, ay öttü,
Aradan eki cıl öttü,
Külükan bala kötördü,
Demigip basıp cürö albay,
Catıp kaldı turalbay,
Bübü, bakşı çoğuldu,
Başına çırak koyuldu,
Çark aylanıp dem saldı,

Babası Hazreti Ali
Altı Şaar'da herkesi toplayıp
Ala Too gibi et yığdı
Ala Köl gibi et suyu yaptı
Milletin duası kabul olsun.
Dokuz ay, dokuz gün olduğunda
Ay yeniden doğduğunda
Külükan erkek doğurdu
Yurdun babası Hazret
Sevince boğuldu
Adını Canış koydu
Garip ile zavallılara
Hazinesini kepçe kepçe dağıttı
Gün dolanıp aylar geçti
Aradan iki yıl geçti
Külükan hamile kaldı
Yürümeye hali olmayıp
Yatıverdi kalkamayıp
"Bübü", "bakşı" toplandı
Başına mum konuldu
Allah'a dua edilip, okunup üflendi

[381]

Cayın bilbes tim kaldı.

Aga dağı bolbodu,

Alı ketip alsırap,

Kanı kaçıp kansırap,

Ölö turgan bolgonu.

Añğıça kelip bir mastan

Bübü, bakşı kubalap,

Tündüğün bekem tarttırıp,

Eşigin katuu captırıp,

Tamırın karmap olturup,

Sınına közün tolturup,

Adam bilbes sırdı aytat,

Bir aytpastan miñ aytat:

"Taksır Nurkan kanıbiz,

Tuura sözdü aytpasak,

Çığıp keter canıbiz,

Kanışanın boyunda

Cön bala emes er catat,

Kara kulak şer catat,

Altımış alptın küçü bar,

Kendini bilmeden yattı

Hiçbiri fayda etmedi

Gücü gidip hali kalmayıp

Kanı çekilip kımıldayamayıp

Ölüverecek gibi olmuştu.

O sırada gelip bir "mastan"

"Bübü", "bakşı" da birlikte

"Tündük"ü iyice örtünüp

Kapısını sağlamca kapattırıp

Damarını tutup oturdu

Vücuduna gözü dalıp

Kimsenin bilmediği sırrı söyler

Bir değil bin şey söyler:

"Efendi Nurkan hanımız

"Doğru sözü söylemezsek

Çıkıverir canımız

Eşinizin karnında

Normal bir çocuk değil yiğit yatmakta

Kara kulaklı aslan yatmakta

Altmış yiğidin gücü var

Paygambardın sürü bar,
Kabılandın türü bar,
Karakan kızı Külükan
Kak colborstun etine
Talgak bolgon turbaybı,
Üç kündön kalbay tappasañ,
Ölöp keter alsırap,
Kanı kaçıp kansırap."
Kandan buyruk bolgon soñ,
Kalkı karap turabı,
Kıraanmın degen mergeni,
Kırdan teke tergeni,
Algırımın degen mergeni,
Askadan teke tergeni,
Çogulup baarı cönödü.
Abiyir berse caratkan,
Colborstu atıp kelgeni,
Külükanga bergeni.
Künü-tünü tınçıbay,
Kırdı-kırday cügürdü,
Kıraanmın degen mergender

Peygamberin heybeti var
Kaplan görünüşü var
Karakan kızı Külükan
Gerçek kaplan etine
Aşeriverip durmaz mı
Üç güne kadar bulmazsan
Ölüverecek, gücü kalmayıp
Kanı çekilip kımıldayamayıp"
Handan buyruk geldikten sonra
Halkı bakar kalır mı?
Yiğidim diyen avcısı
Kırda teke avlayanı
Ustayım diyen avcısı
Kayalıktan teke avlayanı
Toplanıp hepsi yola çıktı.
Kısmet ederse yaradan
Kaplanı vurup gelecekler
Külükan'a verecekler.
Gece-gündüz dinlenmeden
Dere-tepe koşturdular
Yiğidim diyen avcılar

Colborstun tappay dayının
Bir canınan tũñöldü,
Oydu-oydop cügürdü.
Oyronmun degen mergender

[382]

Colborstu izdep tabalbay,
Ontop kelip cıgıldı.
Üç küñü karal bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,
Bolcogon cerge kelişti,
Borkuldaşıp ar biri
Bolgonun aytıp berişti,
Seksenge çıkkın mergeni,
Sıltıy basıp kelgeni,
Kepterin ugup alardıñ
Keyip keñeş bergeni,
Oo kıyınsıngan mergender,
Kırdan teke tergender,
Teke atkan kep emes,
Colbors eköö teñ emes,
Çer tokoygo barıñar,

Kaplanın izini bulamayıp
Canlarından vazgeçtiler
Dere-tepe koşturdular.
Ustayım diyen avcılar
Kaplanı arayıp bulamayıp
İnleyip yıkılıverdiler.
Üç günlük süre dolduğunda
Ay yeniden doğduğunda
Sözleştikleri yere geldiler
Homurdanıp her biri
Olanları anlatıverdiler
Seksenindeki avcı
Aksayarak gelmişti
Onların söylediklerini duyup
Kederlenip akıl vermişti
Cesaretleniveren avcılar
Kayalıkta teke avlayanlar
Teke vurmak bir şey değil
Kaplanla teke aynı değil
Sık ormana varınız

Koştop miltık alıñar,
Çıtırman tokoy içinde.
Çirene basıp cürgöndür,
Çır-çır etken silerdi
Çakırım cerden körgöndür.
Baskanıñdı bilgizbey,
Barganıñdı tuyguzba.
Tuş-tuş catkan tozgula,
Korkoguñ cakın barbagin,
Korkup ketip bakırıp,
Enekeñdi çakırıp,
Colborston kol cuup kalbagin.
Baatırıñ bargın aldıga,
Aytkan sözüñ calpıga.
Kabılandı karmap kel,
Çıncır salıp baylap kel.
Koş-koş aytıp koştoşup,
Cönöp kaldı toptoşup,
Kün çoñ şaşke bolgondo
Taş kuladı solkuldap,
Karagay sındı karçıldap,

İkişer tüfek alınız
Çalılıklı orman içinde.
İstediğince gezinmektedir
Çıt dediğiniz anda sizleri
Bir çağrımlık yerden bile görmektedir.
Yürüdüğünüzü belli etmeyin
Vardığınızı hissettirmeyin.
Her biriniz ayrı yerlere gidin
Korkağınız yaklaşmasın
Korkuverip haykırıp da
Anneciğim diye bağırıp da
Kaplani kaçırmayın.
Yiğidiniz varsın önüne
Hepinize söyleyeceğim bu.
Kaplani yakalayıp gelin
Zincirleyip bağlayıp gelin.
Hepsi birden vedalaşıp
Yola çıktılar grup grup
Vakit öğleye vardığında
Ansızın taş yuvalandı
"Karagay" kanırılıp kırıldı

Ukkan cürök bolkuldap,
Añgıça koş karaan köründü,
Kart mergen köönü bölündü,
Kuday taala kuduret,
Kılgangıça biz ümöt,
On altı caşar bir bala
Oozdugu cok tay minip,
Colborstu kelet cetelep,

[383]

Dalaydı körgön kekse çal,
Boydo catkan balanın
Cigittin piri Şaymerden
Koldooçusu uşu dep,
Tüşünö kalıp köz cumdu,
Kaltırak baskan denesin
Toktogo kalıp tüz turdu.
Közün açsa bala cok,
Colbors turat calanıp,
Eki cagın karanıp.
Cetelep keldi ordogo
Kalayık kalk tañ kaldı,

Duyanların yüreği titreyip
O anda bir çift gölge göründü
Yaşlı avcının dikkatini çekti
Kudretli Allahü Teala
Allah'tan ümit kesilmez
On altı yaşında bir çocuk
Gemi olmayan taya binip
Kaplani yedekleyip gelir

Görmüş geçirmiş koca ihtiyar
Karındaki çocuğun
Yiğitlerin piri Şaymerden
Yol göstericisi bu deyip
Gözünü yumup düşündü
Titreme basan bedeni
Diniverip ayağa kalktı.
Gözünü açsa çocuk yok
Kaplan yalanıp durmakta
İki tarafına bakınıp.
Yedekleyip geldi "ordo"ya
Ahali-herkes hayret etti

Mındaydı körgön can barbı.

Catıp kalgan Külükan

Körgöndö colbors süyünüp,

Üç bügülüp iyilip,

Mergenge taazim kılğanı,

Colborstun cedi cürögün,

Aşkana kıldı tünögün.

Üç künü catıp etin cep,

Tük kaltırbay bütün cep,

Calanıp turup ketkeni,

Et bışırgan kara küñ

Es uçun bilbey cıgılıp,

Ertesi butun şilteği.

Toguz ay, tokson kün ötüp,

Tolgoo kirip Külükan

Oy-boydu saldı türlöntüp,

Toguz künü tolgottu,

Tolgon candı oylottu,

"Canım aman kalabı,

Calañkık şumduk balabı?"

Öksüp ıylap Külükan

Böylesini gören var mı?

Yatıp duran Külükan

Kaplanı görünce sevinip

Üç defa öne eğilip

Avcıya hürmet etmişti

Kaplanın yüreğini yedi

Aşevine döndürdü yatağını.

Üç gün boyunca etini yiyip

Tüyünü bile bırakmadan yiyip

Yalanıp duruvermişti

Et pişiren zavallı cariye

Yığılıp yere düşüp

Ertesi gün zorla yürüyebildi.

Dokuz ay, dokuz gün geçip

Sancısı tutup Külükan'ın

Kıvrınmaya başladı

Dokuz ayı doldurdu

Canı burnunda düşündü

"Sağ salim kalır mıyım

"Calañkık", acayip bir çocuk mu?"

Gücü kesilip, ağlayıp Külükan

Ölörün ökçöp samadı.
İçinen bala tüşköndö
"Bar-bar" etip ıyladı,
Enesin kıyın kıynadı,
Too silkinip, taş urap,
Tünörüp asman sel cürdü,
Mındaydı murun kim kördü.
Bir çeñgelde kan uyup,
Bir çeñgelde cin uyup,
Körgöndün baarı tañ kaldı.
Ay tuyakka bee soydu,
Azan aytıp çakırıp,

[384]

Bayış atap at koydu.
Barkırıp bala tüşköndö,
Cer silkinip ketkende,
Kıtaydın ayar balçısı,
Uşul bala kolunan
Sıyadat handın ölörün,
Aldın ala biliptir,
"Aldayar bizdin hambız,

Ölmeyi gerçekten arzu etti.
Çocuk doğuverince
"Inga inga" diye ağladı
Annesine çok acı çekti
Dağ silkinip, taş yuvarlanıp
Gök yüzü kararıp, seller aktı
Böylesini daha önce kim gördü?
Bir tırnağında kan birikmiş
Bir tırnağında "cin" birikmiş
Görenlerin hepsi hayret etti.
Bir kısrak kestiler
Çağırıp ezan okuyup

Adını Bayış koydular.
Çocuk gürüldeyip doğduğunda
Yer titreyiverdiğinde
Kıtay'ın usta falcısı
Bu çocuğun elindendir
Sıyadat hanın ölümü
Halini bilivermiştir
"Bizim efendimiz, hanımızsınız

Aman cürsün canınız,
Köñülüm kaldı tınçıbay,
Uşunday zaman bolçubuay.
Aziret Aalı urpağı
Kırgızdan bala tuuldu,
Kıtaydın colu buuldu.
Baralına kelgende
Kara kulak şer bolot,
Kabılandın türü bar,
Paygambardın sürü bar,
Bir özünün başında
60 erdin küçü bar,
On altıga kelgende
Kıtaydı közdöy attanıp,
Kırgındı bizge salbasın,
Başıñdı senin albasın.
Aldın ala kamın kör,
Baltır etin tolturbay,
Balapan cünün tüşürböy,
Ertereek közün tazala,
Cetkirbey kıtay cazala."

Sağ kalsın canınız
Gönlüm rahat etmez
Böyle şey olur mu ki?
Hazreti Ali neslinden
Kırgız'da bir çocuk doğdu
Kıtay'ın kısmeti kapandı.
Zamanı geldiğinde
Kara kulaklı aslan olur
Kaplan görünüşü var
Peygamber heybeti var
Yalnızca kendisinde
Altmış yiğidin gücü var
On altısına gelince
Kıtay'a doğru at binip
Bizi kılıçtan geçirmesin
Senin başını koparmasın.
Halini gör, hazırlanadur
Olgunluğa erişmeden
Çocukluktan çıkmadan
Hemen gözünü aç
Kıtay'a gelmeden cezalandır."

Anın aytkan sözünö
Sıyadat han tırçıdı,
"Oluya çalış dep koysom,
Opsuz kepti kozgoduñ,
Öltüröt seni hanım dep,
Oydo coktu kopşoduñ.
Balçım meni kim deysiñ,
Cañı törölgön baladan
Calbarıp ıylap korkkondoy,
Meni carmaç adam deysiñbi,
Baamdabay süylöysüñ,
Menin baatırlıgım bilbeysiñ.
Balçım toktot sözündü,
Şakaba kılba özümdü."

[385]

Bayış törölgön eki cıldan
kiyin Aziret Aalı köz cumat. Nurkan
atasın kadırlap, barktap uzatıp, elin
başkarıp cata beret. Canış el közünö
ançalık tüşpöy, toktoo, uruş-çataksız
çoñoyot. Bayış ottoy canıp,
teñtuştarı gana emes, özünön uluular
menen taymaşa ketip, kötörüp urup,
el közünö ilinet. Ceti çaşında baldar

Onun söylediği sözle
Sıyadat han hırslandı
"Evliya gibi deyiversem de
Olmayacak şeyler söyledin
Öldürür seni hanım deyip
Olmayanı aklıma getirdin
Falcım, beni kim sanıyorsun?
Yeni doğmuş çocuktan
Korkup, yalvarıp da ağlamış gibi
Beni güçsüz mü sanıyorsun?
Düşünmeden konuşuyorsun
Benim yiğitliğimi bilmiyorsun.
Falcım, bitir sözünü
Karıştırma kafamı."

Bayış doğduktan iki yıl sonra
Hazreti Ali ölür. Nurkan'ın, babasına
olan hürmeti, verdiği değer hâlâ
devam etmekte olduğundan ülkesini
yönetip durmaktadır. Böylece Canış
halkın gözüne görünmeden sakin,
kavgasız savaşız bir şekilde
büyümektedir. Bayış ise ateş gibi bir
delikanlıdır. O yüzden sadece

menen oynop cürsö, töö içindegi bir kişi cegiç Kara buura oozunan ak köbügün çaçıp, baldardı kubalap, eköönö cetip, çaynap burkup ciberet. Baldar çurkurap Bayıştı tegerektep kalışat. Oşondo al buuranı tosüp turup, butunan alıp ırgıtkanda bir butu üzülp, kolunda kalat. Bul okuya bat ele ayılga tarayt. Nurkan menen Külükan da ugup, Bayışka "Biröönün sözü tiyet, biröönün közü tiyet, mınday iş kılbay cür" dep, akıl-nasaatın aytıp, sak-saktap çoñoytuşat. Uşul arada eköo boy tartıp, biröo on sekizge, biröo on altıga kelet. Nurkandın Baş köl, Orto köl degen köldörü bar eken. Canış, Bayış canına seksen cigit alıp, semiz cılkılardan tobu menen aydap, töö örköçün toltura sarı may, kurut, ecigeydi ezilte artıp, it agıtıp, kuş salıp, seyil kurup kelmekke cönöp kalat. Ak örgöölör katarı menen tigilip, kazı, karta kemirip, suusasa kıımız içip elirip, bir kañça künü sayrandaşat. Keter küngö cakındaganda Bayıştın oyuna bir nerse tüşüp, Canışka kayrılıp turgan ceri:

yaşıtlarıyla değil kendinden büyüklerle güreşiverip, onları kaldırıp yerden yere vurmaya başlayınca herkesin gözü ona çevrilir. Yedi yaşında çocuklarla oynamaktayken deve sürüsü içinde saldırgan bir Kara buğra ağzından köpükler saçarak çocukları kovalar ve iki tanesini yakalayarak ısırır; fırlatır. Çocuklar bağırarak Bayış'ın etrafına toplanırlar. Bir anda o buğrayı durdurup, bacağından tutup fırlatınca bir ayağı kırılır; elinde kalır. Bu hadise hızlıca obaya yayılır. Nurkan'la Külükan da duyup Bayış'a "Birinin sözü, başka birinin nazarı değer. Böyle yapma" diye akıl-nasihah verir ve onu herkesten saklaya-gizleye büyütürler. Bu arada iki kardeş büyür ve birisi on sekizine diğeri de on altısına gelir. Nurkan'ın Baş Köl ve Orto Köl adlı gölleri vardır. Canış ile Bayış yanlarına seksen yiğit alıp bir grup semiz atını da önlerine katarak deve hörgücünü yağ ile doldurup "kurut"u, "ecigey"i yüklerler ve köpek salıp kuş uçurarak eğlence düzenlemek için yola çıkarlar. "Ak örgöö"ler sıra

"Aylanayın abakem,
Aytsam sözüm bar eken,
Çoñ atam kaday can eken?
Uluular aytıp ulasa,
Uluulugu bar eken,
Uluuluktu bilbegen,
Oyuna takır kirbegen,
Atabız momun can eken,
Aytkanıñça bar eken
Ulamadan uladım,
Uluulardan suradım,
Aziret Aalı atabız,
Sayabanında catabız,
Baatır da eken, alp eken,
Bütkül curtkalçı eken,
Ayarlığı bar eken,
Aldıda bolçu nerseni

sıra dikilince "kazı", "karta"
kemirirler; susarlarsa kımız içip
kanarlar ve birkaç gün eğlenirler.
Dönüş günü gelince Bayış'ın aklına
bir şey gelir ve Canış'a dönüp şöyle
söyler:

"Kurban olayım ağabeyciğim
Söyleyecek sözüm vardır
Büyükbabam nasıl birisiymiş?
Yaşlıların anlattığına göre
Önde gelenlerden biri imiş.
Büyüklemeği bilmeyen
Aklına kötülük gelmeyen
Atamız mümin biri imiş
Söylediğim kadar var imiş
Ulemadan dinledim
Büyüklerden sordum
Hazreti Ali dedemizin
Gölgesinde yaşarız
Hem yiğit hem de alp imiş
Bütün yurda lider imiş
İleri görüşlü biri imiş
Gelecekte olacakları

[386]

Kün murun bilçü can eken,

Kıtayga kırgın salıptır,

Kırgızdın kegin alıptır,

Uy tügündöy kıtaydı

Üç kaytara çaaptır.

Ak-Kürgün suusun boyloptur,

Aldın ala oyloptur,

Calgız ayak köpürö

Calpı koşun ötçü eken,

Kıtayga kire cetçü eken.

Oşol kündön uşul kün,

Köpürö cayın bilbeybiz,

Kökürök urup süylöybüz.

Boygo cetken çağıbız,

Baatırlık kılsak baarımız,

Atanın colun coldoylu,

Arbagın annın oyloylu.

Aziretaalı tukumu

Ak örgöödön attanbas,

Akmak çıktı debesin,

Günler öncesinden bilir imiş

Kıtaylıları kılıçtan geçirmiştir

Kırgız'ın öcünü almıştır

Karınca sürüsü gibi Kıtay'ı

Üç defa yağmalamıştır.

Ak-Kürgün ırmağını boylamıştır

Olacakları düşünmüştür

Tek ayaklı köprüyü

Bütün ordusu geçmiştir

Kıtay'a ulaştırıvermiştir.

O günden bugüne

Köprünün halini bilmiyoruz

Boş boş konuşuyoruz

Büyüdüğümüz vakittir

Yiğitlik edeceksek hepimiz

Ata yolundan gidelim

Onun "arbak"ını düşünelim.

Hazreti Ali'nin torunları

"Ak örgöö"den at binmez

Ahmak çıktı demesinler

Uzakka catsak biz tınçıp,
Kıtaylar çaap kelbesiñ,
Cazabızdı berbesin.
Cata berip cambaştap,
Korkok atka konboylu,
Cumuray curttu oyloylu,
Ak-Kürgün közdöy baralı,
Kıtaydın colun çalalı,
Ata colun coldoylu,
Aziretaalı arbagın
Kötörö çalsak bolboybu."

Bayıştın sözünö cigitter da kulak türüp, "Canış emne dep coop kaytarar eken" dep, cardanıp karap turuшту. Oşondo agası "munu esirtken duşman bar körünöt. Söz uçugun tügötö katuu aytayın. Anan atam Nurkan menen akıldaşıp, teske salarbız" dep Bayışka aytıp turgan ceri:

"Aylanayın catındaş,
Aytkanıñdın baarı maş
Aziretaalı atabız

Uzaklarda rahatça yatarken
Kıtaylar gelip saldırmasın
Cezamızı vermesin.
Yan yana uzanıp yatıp da
Adımızı korkağa çıkarmayalım
Ahalinin hepsini düşünelim
Ak-Kürgün'e doğru varalım
Kıtay'ın yolunu kapatalım
Ata yolundan gidelim
Hazreti Ali'nin "arbak"ını
Daha da yüceltsek olmaz mı?"

Bayış'ın sözüne yiğitler de kulak verip "Canış acaba ne cevap verecek" diye merakla bakarlar. O zaman ağabeyi "bunu kudurtan bir düşman var gibi görünüyor. Bir kelime daha ettirmeden sertçe söyleyeyim. Ondan sonra babam Nurkan'la konuşup icabına bakarız" diye düşünüp Bayış'a şöyle söyler:

"Kurban olayım kardeşim
Söylediklerinin hepsi doğru
Atamız Hazreti Ali

Baatır da eken, alp eken,

Akılı curtka calpı eken,

Kıtayga kırgın salganı,

Kılımgı kalçu söz eken,

[387]

Kırgızga kıtay öç eken.

Altı Şaar cerdegen

Ceti atadan berkisi

Duşmanga namıs berbegeñ,

Tukumu menen han bolgon,

Misirge cetip dan bolgon.

Ak-Kürgün suunun üstünö

Bekemdep salgan köpürö

Aldı cagı kızıl zoo,

Kıtay çegi kara zoo,

Batınbayt adam ötüügö,

Atabız Nurkan da oylogon,

Ak-Kürgün suusun boylogon,

Atırılıp akkanda

Adam emes acıdaar

Alıs kaçıp coylogon,

Hem yiğitmiş hem de alpmiş

Akılıyla ülkeye hakim imiş

Kıtay'ı kılıçtan geçirmiş

Yedi düvele kalacak söz imiş

Kırgız'ın Kıtay'daki öcü imiş.

Altı Şaar'da yaşayan

Yedi atadan bu yana

Düşmana şerefini çiğnetmemiş

Bütün soyu han olmuş

Mısır'a kadar ünü yayılmış.

Ak-Kürgün nehrinin üstüne

Sağlamca yaptığı köprünün

Beri tarafı kızıl kayalık

Kıtay tarafı kara kayalık

İnsan cesaret edemez geçmeye

Babamız Nurkan da düşünmüş

Ak-Kürgün'ün derinliğini ölçmüş

Çağlayıp akarken bile

İnsan değil sanki ejderha

Avını uzaklarda aramış

Altımış miñ koşun eerçitip,
Atabız Nurkan barıptır,
Arbagına arnap atanın
Ak boz beeni soyuptur,
Altımış künü tınbastan,
Zıyarat kılıp zırkırıp,
Közünön caşı dırkırıp,
Köpürönü aç a albay,
Kökürök dartın basa albay,
Kaytıptır Nurkan atabız,
60 şaar baş iyet,
Salam deseñ kuş mına,
Minemin deseñ at mına,
Bilemin deseñ curt mına,
Emineden kapabız,
Balaanı başka çakırıp,
Azaptı salgan catabız.
Köpürönü Kızır eelegen,
Adamzatka berbegen,
Acaldı izdep barbasa,
Al cerge kişi kelbegen.

Altımış bin askeri yanına alıp
Babamız Nurkan varmıştır
Atanın ruhuna rahmet diye
"Ak boz" kısırağı kesmiştir
Altımış gün aralıksız
Ziyaret edip ağlayıp
Gözünden yaşlar dökülüp
Köprüyü açamadan
İçindeki derdi savamadan
Geri dönmüşdür Nurkan babamız
Altımış şehir baş eğer
Uçurayım desen kuş burada
Bineyim desen at burada
Yöneteyim desen yurt burada
Niye kederleniriz?
Başımıza bela açıp
Azap içinde yaşarız.
Köprüyü Hızır sahiplenmiş
İnsanoğluna vermemiş
Ecelini aramamışsa
Oraya kimse gitmemiş.

Kayıp eren eelegen,
Közdögöndö berbegen,
Ölüm izdep barbasa,
Al cerge kişi kelbegen.
Catındaşım şok bolduñ,
Eminege buk bolduñ,
Şaytan aydap azgırsa,
Ak-Kürgün közdöy bastırса,

[388]

Aylanıp kelbey çok bolduñ,
İçi caman buzganbı,
Aylanayın catındaş,
Şaytan seni kıskanbı,
Essiz kepti sen aytıp,
Eliresiñ emnege,
Esirgen boydon sen ketseñ,
Ak-Kürgüngö sen cetseñ,
Ak tulpar kelbeyt kermege.
Aylanayın calgızım,
Cıyırмага caşıñ tolo elek,
Cilas bolgon kıtayga

Kayberen sahiplenmiş
İstediklerini vermemiş
Ölümünü aramamışsa
Oraya kimse gitmemiş.
Kardeşim şaka mı yaptın
Niye böyle dertlendin
Şeytan aklını çelirse
Ak-Kürgün'e gönderirse
Geri dönemedен öldün
Kötü biri kalbini mi bozdu
Kurban olayım kardeşim
Aklına şeytan mı girdi?
Akılsız sözler söyleyip
Niye taşkınlık yaparsın?
Daha da kudurup durursan
Ak-Kürgün'e ulaşırsan
"Ak tulpar" "kerme"ye gelmez.
Kurban olayım bir tanem
Yirmisine bile gelmedin
Kahrolası Kıtay'a

Attanar keziñ bolo elek,
Attanıp barsañ oolugup,
Azaptuu küngö colugup,
Tolup catkan köp kıtay
Tolorsuktan albaybı,
Tomuktay bolgon özüñdü
Tomolotup salbaybı,
Tozokto başıñ kalbaybı.
Kirip barsañ oolugup,
Kaygıluu küngö colugup,
Kalkıp catkan köp kıtay
Kabırğañdan albaybı,
Kamgaktay bolgon özüñdü
Kaytara teep salbaybı,
Kapasta başıñ kalbaybı.
Eeliktirgen seni kim,
Esebin anın bereyin,
Eçki cegen ermendey,
Bürün koyboy tereyin,
Elime duşman can bolso,
Eregişi bar bolso,

At binecek zamanın gelmedi
At binip varsan inat edip
Kederli günlere kalıp
Dolup taşan bütün Kıtay
Baldır kemiğinden vurmaz mı
Tam olarak güçlenmedin
Yuvarlayıvermez mi?
Başın belaya girmez mi?
Saldırıverirsen inat edip
Kaygılı günlere kalıp
Yerinde duramayan bütün Kıtay
Kaburgandan vurmaz mı?
Parmak kadar çocuksun
Defalarca tekmelemez mi
Başın derde girmez mi?
Seni böyle kim çoşturdu?
Hesabını göreyim onun
Keçinin yediği "ermen" gibi
Yaprağını bile bırakmadan dereyim
Ülkeme düşman biri varsa
Bir davası var ise

Altı Şaar eldi çoğultup,
Tolorsuktan ileyin,
Toktolboy cakın kireyin.
Erikkenden süylöysüñ,
Estüü sözdü bilbeysiñ,
Kırk cigit senin canıñda,
Kızmat kılar aldıñda,
Emineñden kemiñ bar,
Senin elirip ketçü ciniñ bar.
Altı Şaar elimde
Anıgın aytçı özümö
Seni azgıra turgan kimiñ bar?

[389]

Albarstı bolso aydayın,
Azıtkı bolso caylayın.
Atabız Nurkan padişa,
Enebiz Külükan kanışa,
Elim ergip catpaybı,
Kulun, tayı carışa,
Aydıñ-Kölgö bargın dep,
Azaptı curtka salgın dep,

Altı Şaar halkını toplayıp
Baldır kemiğinden vurayım
Beklemeden üstüne atılayım.
Canın sıkıldığınan söylüyorsun
Söyleneceği bilmiyorsun
Kırk yiğit senin yanında
Hizmet eder emrinde
Neyin yok, neyin eksik?
Sana güç veren cinin var.
Ülkem Altı Şaar'da
Şimdi bana söyle
Seni kışkırtan biri mi var?

"Albastı" varsa takip edeyim
Tahrik eden varsa öldüreyim.
Babamız padişah Nurkan
Annemiz Külükan hatun
Milletim sevinip durmaz mı?
"Kulun"u, tayı yarışsa
Aydın-Köl'e varın diye
Ülkeye felaket getirin diye

Açıgın aytçı çaşırbay,
Kim boldu saga kargaşa?
Aylanayın calgızım,
Altı Şaardan ketüügö,
Ak-Kürgündü keçüügö,
Azıtkı kıtay cetüügö
Balapan cünüñ tüşö elek,
Baltır etiñ tolo elek,
Azgırılбай koyo kal,
Barar çağıñ bolo elek,
Küyüttü salba başıma,
Küydürgü bolbo çaşıña,
Oolugup curttan attansañ,
Ağanın sözün cat kılsañ,
Azap menen bütösüñ

Aa düynö közdöy ketesiñ."

Canış açuulanıp, kaarın
tögüp, Bayışka basa köktöp süylöp,
"üydü çeçip, kalgan ookattı
cıynaştırıp artımdan kelgile" dep
cigitterge tapşırıp, özü erte cetip,
atası Nurganka inisinin sözünün al-
cayın түşündürüp koymokko şaşıp

Öfkeni söylesene gizlemeden
Aklını karıştıran kim?
Kurban olayım bir tanem
Altı Şaar'dan gitmek için
Ak-Kürgün'ü geçmek için
Tahrik eden Kıtay'a varmak için
Henüz çocuk sayılırsın
Daha bıyıkların bile terlemedi
Galeyana gelip durma
Gidecek zamanın daha gelmedi
Benim başıma dert açma
Genç yaşında "küydürgü" olma
Hırslanıp da ülkeden ayrılırsan
Ağabeyinin sözünü tutmazsan
İstirap içinde kalırsın

Öteki dünyaya gidersin."

Canış hiddetlenip, içinde ne
varsa dökerek Bayış'ın karşısına
dikilir ve sert bir şekilde: "çadırı
çözün, kalan erzakları da toplayıp
ardımdan gelin" diye yiğitlere
emreder. Daha sonra kendi önden
gidip babası Nurkan'a kardeşinin

cönöp kalat. Örgöönün canına kelip
tüşüp, atın cigitterge bere sala üygö
kirip, eki kolun booruna alıp, atasına
aytıp turgan ceri:

"Assalom aleykum atabız,
Orto-Köl, Baş-Köl kölüñö
Seyildep kele catabız,
Kasa cılkı cetelep,
Kırk cigit eerçip ertelep,
Koş kölünö barganbız,
Koştöp şumkar alganbız,
Kaz, ördöktü kıykırtıp,
Kasabanı salganbız.
Katkırışıp külüşüp,
Katuu oyun kurganbız.
Kulpunup Baş-Köl turuptur,

[390]

Akkuular uçup konuptur
Kaz, ördögü toluptur,
Köz coosun kandırıp,
Özgöçö körköm boluptur.

sözlerini iletmek için aceleyle yola
çıkarak. "Örgöö"nün yanına geliverip,
atını yiğitlere teslim eder ve eve
girip iki elini önünde bağlayarak
babasına şöyle söyler:

"Esselamü aleyküm babamız
Orto Köl'ünüzde, Baş Köl'ünüzde
Eğlenip de gelmişiz
Has atları yedekleyip
Kırk yiğitle erkenden
Güzelim göle varmışız
Birlikte atmaca avlamışız
Kazı, ördeği bağirtıp
Karları toz gibi savurmuşuz.
Kahkahalarla gülüşüp
Güzel bir oyun kurmuşuz.
Baş-Köl rengarenk olmuşur

Ak kuğular uçup konmuşur
Kazı, ördeği dolışmuşur
Gözlerimizi kamaştırıp
Seçkin, görkemli olmuşur.

Caanı tarttık şıpıldap,
Uçup turdu zıpıldap,
Cigitter cürdü kıtıldap,
Eki kün sayran kurganda,
Ergip cırgap turganda,
Şumduktu Bayış baştadı,
Ulamadan uguptur,
Uluulardan tuyuptur,
Aziret Aalı babamdın
Kıtaydı çaap alğanın,
Ak-Kürgündün suusuna
Kıl köpürö salğanın.
Aziret colun coldoym deyt,
Ata dañkın korgoym deyt,
Asaba kılıç asınıp,
Aska zoogo çaşınıp,
Ak-Kürgündön ötöm deyt,
Sıyadat kanga cetem deyt,
Ager munu kılbasam,
Alkıntıp asker cıybasam,
Cubarımbek ketem deyt.

Ok attık arka arkaya
Uçup durdu vınlayıp
Yiğitler bıyık altından gülüşüp
İki gün eğlence düzenleyince
Eğlenip rahatlayınca
Bayış bir kurnazlık düşündü
Ulemadan duymuştur
Yaşlılardan işitmiştir
Babası Hazreti Ali'nin
Kıtay'a at sürüverdiğini
Ak-Kürgün ırmağına
Kıldan köprü yaptığını.
Hazret'in yolundan gideyim diyor
Ata namını koruyayım diyor
Sancak, kılıç takınıp
Yüksek kayalıklara saklanıp
Ak-Kürgün'den geçeyim diyor
Sıyadat hana varayım diyor
Eğer bunu yapmazsam
Asker toplayıp saldırmazsam
Genç yaşta kahrolurum diyor.

Akılı artık atakem,
Aytkan sözün baykasam,
Bayışın ali caş eken,
Akılga tolboy pas eken,
Azgırıp cürgön körünöt,
Arada biröö kas eken.
Katuuraak aytıp teske sal,
Kızıuluk menen ketpesin,
Tübünö kıtay cetpesin."
Canış süylöp catkanda
Cete kelgen er Bayış
Tıñşap kulak salganı,
Çıday albay culkunup,
Üstünö kirip barganı,
Agasınan ozunup,
Nurkanga aytıp turganı:
"Padişa Nurkan kulak sal,
Balañdın aytkan sözünö,
Kebime kulak salbasañ,
Moynuma salıp kurumdu

[391]

Aklı üstün babacığımın
Söylediğine bakacak olursam
Bayış'ımız henüz toydur
Ayağı yere basmamıştır
Kışkırtılmış gibi görünüyor
Aramızdan biri düşmandır.
Sert konuşup bir yokla
Bir anlık heyecanla gitmesin
Kıtay canına okumasın."
Canış bunları söylerken
Geliverdi yiğit Bayış
Kulak verip dinlemişti
Dayanamayıp fırlayıp
Üstlerine gelivermişti
Ağabeyinin önüne geçip
Nurkan'a şöyle söylemişti:
"Padişah Nurkan, kulak ver
Çocuğunun söylediği söze
Sözüme kulak vermezsen
Başımı öne eğip

Körünböy ketem közüñö.
Meni çaş debegin,
Menin kamım cebegin,
Balalık ketken başımdan,
Attanıp üydön çıkpastan,
Köpürö colun barbastan,
Catıp alsam oñombu,
Aziret şerdey bolombu.
Aziret Aalı atabız,
Kıtaydım çegin buzuptur,
Baatırlığı ozuptur,
Atanın colun coldoymun,
A, bu deseñ bolboymun,
Arbagına sıyınam,
Aydıñ-Köldü eelebey,
Ayuu, karışkır meeleybey,
Aziret dañkın teylebey,
Kantkende ata tıyılam,
Baarı bir başka bir ölüm,
Örgöodön çıkpay catsam da,
Akırı bir kün kıyılam,

Gözüne görünmeden gideyim.
Benim için toy deme
Benim için kaygılanma
Artık çocuk değilim
At binip obadan çıkmayıp
Köprü yoluna varmayıp
Yatıp durmam doğru mu?
Hazreti Şir gibi olur muyum?
Atamız Hazreti Ali
Kıtay sınırını bozmuştur
Yiğitliği yayılmıştır
Babamın yolundan gidiyorum
Şu-bu deseniz de dinlemiyorum
"Arbak"ına sığınayım
Aydın Köl'ü sahiplenmekten
Ayı, kurt ulutmaktan
Hazret'in şöhretini sürdürmekten
Baba, niçin engellenirim?
Hepsi bir, başa gelen bir ölüm
Obadan çıkmayıp yatsam da
Bir gün nasılsa öleceğim

Aylanayın atakem,
Ak sütün bergen apakem,
Birge emçek emişken,
Tar kursakta tebişken,
Arkama kalka too bolgon,
Caşınarga koo bolgon,
Catındaşım Canışım,
Menin aytkan sözümö
Mınça nege kayıştıñ.
Korksoñ kıtay barbagın,
Korgoymun ata arbagın,
Oposuz sözdü köp süylöp,
Atabız Nurkan padişanı
Kur kaygıga salbagın.
Çoçusañ kıtay barbagın,
Kötöröm ata arbagın.
Çooçun sözdü köp süylöp,
Enebiz Külükan kanışanı
Sar sanaaga salbagın.
Azabın tartkan enem sen,
Ak sütün berdiñ dembe-dem,

Kurban olayım babacığım
Ak sütünü veren anneciğim
Aynı memeden süt emdiğim
Aynı karında tepeştığım
Arkamda dağ gibi siper olan
Sığınacak limanım olan
Kardeşim, Canış'ım
Söylediğim sözlere
Neden böyle karşı çıktın.
Korkuyorsan Kıtay'a varma
Sığınırım ata "arbak"ına
Kötü söyleyip, çok söyleyip
Babamız padişah Nurkan'ı
Derde, kedere salma.
Çekiniyorsan Kıtay'a varma
Yücelteyim ata "arbak"ını.
Anlamsız söyleyip, çok söyleyip
Annemiz Külükan "kanışa"yı
Derde, kedere gark etme.
Derdimi çeken annem sen
Ak sütünü verdin her zaman

Ayıldan çıkpay catkanday,
Bayışñdın nesi kem,
Ak sütün keçkin enekem,

[392]

Attanıp ketem erte men.
Aylanıp kayta kelbeyt dep,
Armanın aytpa berekem.
Batañdı bergin atakem,
Başınan kıtay kas eken,
Curtunun kamın oylobos,
Kulunuñ köönü pas eken.
Ak-munar toonun ber cagı,
Ak-Kürgün suunun ar cagı,
Aydıñ-Kölgö baramın,
Erkin seyil kuruuga
Çoñ atam kurgan köpürö
Ezelki duşman kıtaydan
Acıratıp alamın,
Aldıman çıksa Sıyadat
Alamattı salamın,
Ayanıp kantip kalamın.

Obadan çıkmayıp yatmış gibi
Bayış'ının nesi eksik?
Ak sütünü helal et anneciğim

At binip hemen gideyim.
Dönüp geri gelmez diye
Endişelerini söyleme annem.
Dua et babacığım
Kıtay ezelden düşman imiş
Ülkesinin derdini düşünmez
Yavrunun kalbi temiz imiş.
"Ak munar" dağının beri yakası
Ak-Kürgün ırmağının her tarafı
Aydın-Köl'e varayım
Huzurla eğlence düzenlemek için
Büyükbabamın kurduğu köprüyü
Ezelî düşman Kıtay'dan
Koparıverip alayım
Karşım'a çıkarsa Sıyadat'a
Gününü göstereyim
Nasıl acıyayım ki!

Aziret Aalı atabız,
Akılı artık can belem,
Ayarlığı bar belem,
Caşırbay ata aytıp ber,
Kara kış menen kınatıp,
Kara kum menen şıbatıp,
Kızıl kış menen kınatıp,
Kızıl kum menen şıbatıp,
Köpürö colun bekitip,
Körüngöndü öküntüp,
Kızır eelep aldı dep,
Kıyıtıp aytıp salganbı,
Aytkan kebi calganbı?
Közüm ötsö kantet dep,
Kıtaydın kaarı ötöt dep,
Kırgızdı çaap ketet dep,
Uşunday işke barganbı,
Kayıp eelep kaldı dep,
Kalayıktı korkutkan,
Kalpıs sözdü calganbı.
Anık-çının bilemin,

Atamız Hazreti Ali
Çok akıllı biri miydi?
İleri görüşlü müydü?
Baba, saklamadan deyiver
Kara tuğla ile kapatıp
Kara kum ile sıvatıp
Kızıl tuğla ile kapatıp
Kızıl kum ile sıvatıp
Köprü yolunu gizleyip
Görenleri pişman edip
Hızır sahipleniverdi diye
Uydurup söyleyivermiş mi?
Söylediği söz yalan mı?
Ölüverirsem ne olur diye
Kıtay daha da hiddetlenir diye
Kırgız'a saldırıverir diye
Böyle bir iş yapmış mı?
Kayıp sahipleniverdi diye
Ahaliyi korkuttuğu
Öylesine söylediği yalan mı?
İşin doğrusunu bileyim

Kaypaktabay aytıp ber,
Koşunumdu kamdap ber,
Kural, carak baylap ber,
Cügön salbas azoodon
Azığıma aydap ber.
Aydıñ-Kölgö baramın,
Azabım bolso körömün,

[393]

Acalım cetse ölümün,
Atanın colun coldoboy,
Arbagın anın koldoboy,
Aldıñda kantip cürömün."
Bayış süylöp toktodu,
Aytkandarı ot boldu.
Ugup turgan Nurkandın
İçi küyüp çok boldu,
Atası Nurkan kep aytat:
"Ugup tur balam dep aytat,
Baltır etin tolo elek,
Balapan cünüñ tüşö elek,
Aşığıp kayda barasıñ,

Saklamadan söyleyiver
Askerimi hazırlayiver
Silahlarını yerleştiriver
"Cügön" salınmamış hayvanlardan
Erzaklar için sürüyüver.
Aydın Köl'e varayım
Çekeceğim varsa çekeyim

Ecelim gelirse öleyim
Ata yolunda gitmeden
Onun "arbak"ını rehber edinmeden
Yanında nasıl yaşarım."
Bayış söyleyip bekledi
Söyledikleri ateş oldu.
Duyuveren Nurkan'ın
İçi yanıp kor oldu
Babası Nurkan şöyle söyler:
"Dinleyiver yavrum, diye söyler
Bıyıkların bile terlemedi
Henüz çocuk sayılırsın
Davranıp nereye gidiyorsun

Ak aç bolgon atañdın
Azapka başın salasıñ,
Küyügüp kayda barasıñ,
Kök ala çaç eneñdin
Küyütkö başın salasıñ.
Barsañ kayra kelbeysiñ,
Atañdın cüzün körböysüñ,
Ketseñ kayra kelbeysiñ,
Eneñdin cüzün körböysüñ,
Aylanayın karaldım,
Atañdın aytkan sözün uk,
Attanıp alıs barbagin,
Azapka meni salbagın.
Ay tutulup togolso,
Karıp kalgan kezimde
Canış, Bayış cogolso,
Kanday bolot darmanım,
Kagılayın karaldım,
Küymönüp alıs barbagin,
Küyütkö meni salbagın,
Kün tutulup togolso,

Saçları ağarmış babanı
Derde, kedere boğuyorsun
Heyecanla nereye gidiyorsun?
Saçına ak düşmüş anneni
Derde, kedere boğuyorsun.
Gidersen geri gelemezsin
Babanın yüzünü göremezsin
Gidersen geri gelemezsin
Annenin yüzünü göremezsin
Kurban olayım yavrum
Babanın söylediklerini dinle
At binip uzaklara gitme
Bana azap ektirme.
Ay tutulup Ülker'e yaklaşırsa
Garip kaldığım sırada
Canış, Bayış olmazsa
Halim nice olur benim?
Kurban olayım bir tanem
Kalkıp da uzaklara gitme
Bana acı ektirme
Güneş tutulup Ülker'e yaklaşırsa

Küyörüm eköo cogolso,
Kanday bolot dermanım,
Arılbas takır armanım.
Altımış şaar cer mına,
Biyleymin deseñ el mına,
Altın, kümüş zer mına,
Mineriñe at mına,
Kiyeriñe ton mına,
Eç ceriñde kemiñ cok,
Kayıl bolup baarına
Tentirep keter ebiñ cok.

[394]

Aylanayın çıragım,
Kün bolboso, turmuş cok,
Tün bolboso, cıldız cok,
Balası cok atanın
Kan bolso da ırısı cok.
Kaygırtpagın özümdü,
Kaytarbagın mizimdi,
Aydıñ-Köl alıs col bolot,
Bargan adam kor bolot,

İki yiğidim yok olsa
Halim nice olur benim?
Bitmez artık dertlerim.
Altmış şehirli yer işte
Yöneteyim dersen millet işte
Altın, gümüş mücevher yer işte
Binecek atın işte
Giyecek kıyafetin işte
Hiçbir eksiğin yok
Razı olup hepsine
Başına buyruk gitmeye sebebin yok.

Kurban olayım yavrum
Güneş olmasa, hayat olmaz
Gece olmasa, yıldız olmaz
Evladı olmayan babanın
Han olsa da bahtı olmaz.
Endişelendirme beni
Yalattırma "miz"imi
Aydın Köl uzak yoldur
Giden adam perişan olur

Adır-adır toosu bar,
Arkırap akkan suusu bar,
Ayban cürbös zoosu bar,
Karkıragan çölü bar,
Aylanıp ötpös kölü bar.
Ayyu, colbors mol bolot,
Atanın tilin albasa,
Akır tübü şor bolot.
Ak-Kürgün suusu arkırap,
Canına adam bara albayt,
Ak-Kürgündü keçüügö
Acıdaar da daay albayt.
Calgız ayak köpürö
Kayıp eren tünögü,
Acal tursa alkımdap,
Baruunun ne keregi.
Aylanayın balam tilimdi al,
Attanıp çıkpay koyo kal.
Aydıñ-Kölgö baram dep,
Azapka başıñ salarsıñ,
Amalı küçtüü kıtaydın

Yüksek yüksek dağları var
Çağlayıp akan suyu var
Hayvan ayağı basmamış kayası var
Turnaların uçtuğu çölü var
Dolanıp geçilmez gölü var.
Ayısı, kaplanı boldur
Baba sözünü dinlemeyenin
Sonu bir felaket olur
Ak-Kürgün'ün suyu çağlayıp
Yanına insan varamaz
Ak-Kürgün'ü geçmeye
Ejderha da cesaret edemez.
Tek ayaklı köprü
Kayberen'in tüneğidir
Ecel gırtlığına yapışmışsa
Gitmenin ne gereği var?
Kurban olayım yavrum, sözümü dinle
At binip çıkmadan duruver.
Aydın Köl'e varayım diye
Başımı derde sokacaksın
Hilekar, kurnaz Kıtay'ın

Azabında kalarsın.

Kıtay degen köp bolot,

Ayla-amalı top bolot,

Alışıp alıñ cete albayt,

Karmaşsañ karuuñ tütö albayt,

Balbandardın zoru bar,

Kırk kulaç kelgen oru bar.

Balçısı bar, baarı bar,

Sıyadat kandın kaarı bar,

Sıykırçısı dağı bar.

Dubalap koyso cürörsün,

Aralap tokoy canıbar.

Azıtkı tosor aldıñdan,

Acırataar karuuñdan,

Acırap kantip kalabız,

[395]

Arka bolor baarıñdan.

Alı keter atañdın,

Akılı keter apañdın,

Azgırılıp turasın,

Aylasın tappay kapamın.

Eziyetini çekeceksin.

Kıtaylılar çok kalabalıktır

Hilesi-düzeni çoktur

Savaşsan yenemezsin

Güreşsen dayanamazsın

Pehlivanların en iyisi var

Kırk kulaçlık çukuru var.

Falcısı var, hepsi var

Sıyadat hanın hiddeti var

Sihirbazı dahi var

Okuyup üflese kalırsın

Orman hayvanlarının arkasında

En vahşisi çıkar karşına

Kırıverir gücünü

Nasıl ayrılıveririz?

Arka olacak halkından.

Gücü kalmaz babanın

Aklı gider annenin

Şeytana uyup durmaktasın

Çaresini bulamadım, kederliyim.

Eköñ birdey ketken soñ,

Ak-Kürgün suusun ötkön soñ,

Aydap malıñ alam dep,

Altın, kümüş alam dep,

Alamat başka salam dep,

Aylanamda duşman köp,

İçinen tıngan buşman köp,

Talap kirse kantemin?

Kakşatpay balam sözümdü uk,

Kaygı toldu içim buk."

Nurkan süylöp toktoldu,

Calındap içi çok boldu.

Moynun Bayış burganı,

Dagı da süylöp turganı:

"Aylanayın atakem,

Aytkandarıñ kata eken,

Caş balaça aldaysıñ,

Aşırıp kalptı aytkandan

Uyalıp da kalbaysıñ.

Ayuu, colbors köp deysıñ,

Uşunu da söz deysıñ,

İkiniz birden gittikten sonra

Ak-Kürgün nehrini geçtikten sonra

Malını sürüyüp alayım diyen

Altınını, gümüşünü alayım diyen

Gününü göstereyim diyen

Etrafımızda duşman çok

İçinde düğümlenen pişmanlık çok

Saldırırsa ne yaparım?

Ağlatma yavrum, sözümü dinle

İçim kaygıyla, dertle doldu."

Nurkan söyleyip bekledi

İçi yanıp kor oldu.

Bayış başını çevirmişti

Ve de şöyle söylemişti:

"Kurban olayım babacığım

Söylediklerin yanlış imiş

Küçük çocuk gibi kandırıyorsun

Abartıp yalan söylemekten

Hiç utanç duymuyorsun.

Ayı, kaplan çok diyorsun

Buna da söz diyorsun

Adam cürbös col barbı,
Ayban cürbös cer barbı,
Columdan çıksa colborsu
Conunan kayış tilemin,
Col cobosun bilemin,
Ayuu çıksa aldımdan
Aykırık salıp karmaşam,
Akırek tirep taymaşam,
Bayış bolboy kalayın,
Torsoygon için carbasam,
Acıdaar çıksa arbaşam,
Alp baatırça karmaşam,
Bayış bolboy kalayın,
İçine kancar salbasam.
Azıtkı çıksa aldımdan
Aykırıp koogo kirgizem,
Men ayköldüğüm bilgizem.
Balbanı bolso kıtaydın
Karmaşıp toroy çalamın,
[396]
Bir özümdün başımda

İnsanın yürümediği yol var mı?
Hayvanın yaşamadığı yer var mı?
Yoluma çıkarsa kaplanın
Omurgasından dilik dilik dilerim
Yapacağımı bilirim
Ayı çıkarsa karşımdan
Nara atıp kapışayım
Köprücük kemiğinden tutup fırlatayım
Bayış adım döküle kalsın
Tulum gibi içini yarmazsam
Ejderha çıkarsa çarpışayım
Alp yiğitler gibi tutuşayım
Bayış adım döküle kalsın
İçine hançer saplamazsam.
Vahşi hayvan çıkarsa karşımdan
Hendeğe atayım
"Ayköl"lüğümü göstereyim.
Pehlivanı varsa Kıtay'ın
Güreşip yere çalarım
Benim sadece bileğimde

60 erdin kücü bar
Alp tuulgan balamın.
Dalaydın başın çatıdıñ,
Korkup ketet debegin,
Aydıñ-Kölgö baramın,
Tümön kol tosup catsa da,
Kıtaydın colun çalamın,
Aydıñ-Köldöy cerimdi
Acıratıp alamın"

dep Bayış süylöp bütüp, bulkunup eşikke çıgıp ketet. Nurkan menen Canış Bayıştın aytkanının kaytpay turgandığın tüşünüp, aylası kurup tuncurap oturganda Külükan akıl salat: "Aytkanına karaganda barbay koyçu türü cok. Kalıñ koşun, karuu carak kamdap berseñ, kızıp ketip, Kıtayga kire cönöp, böödö mert boluşpasın. Kırk cigitin canına berip, col azıgın kamdap, cönötüp ciber. Üydön çıgıp, alıs col basıp körböğön eme erdemsip turgandır. Altı ayçılık col basıp, arıp-açıp, azıp-tozup Ak-Kürgüngö cetkençe akılına keler." Nurkan Külükandın sözün tuura taap, bir aptada cönötmök bolup,

Altmış yiğidin gücü var
Alp doğan bir çocuğum.
Çoğunun başını birbirine vurdun
Korkuverir demeyin
Aydın Köl'e varayım
Binlerce asker karşıma çıksa da
Kıtay'ın yolunu keseyim
Aydın Köl gibi yeri
Ele geçirip alayım."

diye Bayış sözlerini bitirir ve koşup kapıdan çıkar. Nurkan ile Camış, Bayış'ın söylediklerinden geri dönmeyeceğini düşünür ve çaresiz kalıp kederlendikleri sırada Külükan şöyle akıl verir: "Söylediklerine bakarsanız gidecek gibi görünüyor. Kalabalık ordu ile silah-mühimmat verseniz hiddetlenip Kıtay'a saldırdığında boşuna ölmesin. Kırk yiğidini yanına verip, yolluğunu hazırlayıp gönderin. Obadan çıkıp hiç uzak yola çıkmadığı için cesaretlenmektedir. Altı aylık yol gidince yorulup-acıkıp, yolunu şaşırıp Ak-Kürgün'e varmadan aklı başına gelir." Nurkan, Külükan'ın

makuldugun beret. Munu Canış da
ep körüp, atasının köñülün cubatat:

"Aylanayın atake,
Agarıp bergin batañdı,
Calgızımdı cönötüp,
Cabırkap men catambı.
Artuu-artuu bel kelse,
Aldına çıgıp ötöyün,
Arka kılar calgızdın
Aytkanına könöyün,
Acalım bolso ölöyün,
Azabım bolso köröyün,
Bayıştı calgız ciberip,
Ayılda kantıp cüröyün,
Agımı katuu suu kelse,
Aldına tüşüp keçeyin.
Ayılda aman cürgönçö,
Acal cetip kün bütsö,
Men da akıret keteyin.
Caltanbas candan er ele,

sözünü doğru bulur ve bir hafta
içinde göndermek ister. Bunu uygun
bulan Canış, babasının gönlünü
şöyle avutur:

"Kurban olayım babacığım
Doğru dürüst et duanı
Bir tanemi gönderip
Ben ıstırap içinde mi kalayım?
Yüksek yüksek beller gelse
Tepesine çıkıp geçeyim
Ümitlenen bir tanemin
Dediklerine inanayım
Ecelim gelirse öleyim
Çekeceğim varsa çekeyim
Bayış'ı tek başına gönderip
Obada nasıl dolaşayım?
Çağıldayan dereler gelse
İçine girip geçeyim.
Obada sağ salim durmaktansa
Ecel gelip vade biterse
Ben de ölüvereyim.
Korku nedir bilmez, yiğit idi

Munu koldogonu Şer ele.

Kırkılışkan kıtayga

[397]

Attanarı cn ele,

Aytkan sözü ep ele.

Arı-beri kalçadık,

Emi szdn cnn aytalık,

Cer soorusun tabalık,

Dngrtp kol albay,

Kural-carak mol albay,

Cay bastırıp baralık,

Kay cagınan coo kelet,

Kay taraptan doo kelet,

Aydıñ-Kl colun çalalık,

Altımış Şaar eliñ bar,

Altın kazına keniñ bar,

Başkarıp eliñ cata ber,

Attanıp sapar baralı,

Duşmandın colun çalalı,

Kasiyettüü kan atam,

Baldarıña bata ber

Bunu kollayan aslan idi.

Birbirlerini Kıtay'a

At bineceği doğru idi

Söylediği sözü makul idi.

tesini berisini hesapladık

Artık işin zn konuŐalım

En uygun yeri bulalım

Uğuldatıp ordu almadan

Silah-mühimmatı çok almadan

Sessizce bastırıp varalım

Ne taraftan düşman gelir

Ne taraftan sıkıntı gelir

Aydın Kl yolunu kapatalım

Altımış Şehirli lken var

Altın dolu hazinen, madenlerin var

Milletini ynetedur

Ata binip sefere cıkalım

Düşmanın yolunu keselim

Mübarek han babam

Çocuklarına dua et

Ala köödön Bayıştı
Aldıga salıp cönötsök,
Aldı-artına karabay,
Ölümün dep sanabay,
Azapka tüşüp kalbasın,
Acal taap kıtaydan,
Armanga bizdi salbasın,
Canına birge barayın,
Can keçerlik iş kılsa,
Cön caylap colgo salayın,
Calgız anı ciberip,
Artıñda kantip kalayın,
Akırı başka bir ölüm,
Ölsök birge ölölü,
Ölbösök kayra keleli,
Acal cetip, kün bütsö,
Ardagım ata ıylaba,
Asıl canıñ kıynaba,
Azamat erdin belgisi
Üydö tuulup, coodo ölot,
Arı cok cigit kündö ölot,

Cesur ama ahmak Bayış'ı
Öne geçirip göndersek
Önüne-ardına bakmaz
Ölürüm diye düşünmez
Başını belaya sokmasın
Eceli Kıtay'dan bulup
Bizi kederlendirmesin
Ben de beraber gideyim
Canını hiçe sayacak bir şey yaparsa
Mani olup yola getireyim
Onu tek başına gönderip
Nasıl ardında kalayım?
Nasılsa sonunda ölüm var
Öleceksek beraber ölelim
Ölmezsek geri gelelim
Ecel gelip ömür biterse
Sevgili babam, ağlama
Asıl canına azap çektirme
Gerçek yiğidin nişanesi
Evde doğup, savaşta ölmektir
Şerefsiz yiğit her gün ölür

Kudurettin işi dep,
Kasa beeden soyorsuñ,
Şeyit ölüm boldu dep,
Kuran okur koyorsuñ.
Ak boz bee soyup, el cıyıp,
Ak sarbaşıl koy soyup,

[398]

Batasın alıp kalkıñdın
Erteerek bizdi cönötkün."

Canış süylöp catkanda
Külükan köz çaşın köldötüp ıylap
turdu. Nurkan es-akılın cıyıp
kayrattanıp, aksakaldardın batasın
alıp, baldarın cönötmök bolup,
kamınıp kaldı.

Kan çoğultkan cıyınca
Karı da keldi, çaş keldi,
Aksakalın caykaltıp,
Akılmanı büt keldi.
Kandan buyruk bolgon soñ,
Kasa beeler soyuldu,
Kazan asıp koyuldu,
Toodoy üyüp et kıldı,

Yaratanın yazdığı deyip
Has kısraktan kesersin
Öldü, şehit oldu deyip
Kuran okuyuverirsin.
Boz kısrak kesip, halkı toplayıp
"Ak sarbaşıl" koyun kesip

Duasını alıp halkının
Bizi erkenden yolcu et."

Canış konuşurken Külükan
ağlar, gözyaşları sel olur. Nurkan
aklını başına toplayarak, gayret
ederek aksakallıların duasını alır ve
çocuklarını yola çıkarmak üzere
hazırlıklara başlar.

Hanın topladığı kalabalığa
Yaşlı da genç de geldi
Aksakalını sıvazlayıp
Akıllılarının hepsi geldi.
Handan emir geldikten sonra
Has kısraklar kesildi
Yemekler pişirildi
Dağ gibi et yığıldı

Kölbütüp köldöy çık kıldı,
Katarlap tabak koyuldu,
Cetim, cesir toyundu
Altı katar kazına
Asteyil aytıp açtırdı,
Ayaktap kümüş çaçtırdı.
Sadaga, kayır mol berdi,
Sanatın kandın el kördü.
Uy tügündöy köpçülük
Alakan cayıp kelgeni,
Karı debey, caş debey,
Baarısı bata bergeni.
"Aylanayın çiraktar,
Şaymerden bolsun coldoşuñ,
Aziretaalı arbağı,
Arka bolup koldosun,
Attangan coluñ tüz bolsun,
Kayratıñ aşıp, küç tolsun,
Kıdır Ata koldosun,
Kıyla bolsun coldoşuñ,
Karmaşkan cooñ pas bolsun,

Göl gibi et suyu yapıp dağıtıldı
Tabaklar sıralanıp konuldu
Yetimler, dullar doyuruldu
Altı katlı hazineyi
Besmele okuyup açtırdı
Bitene kadar gümüş saçtırdı.
Sadakayı, hayrı bol verdi
Millet zengin hanın faydasını gördü.
Karınca sürüsü gibi ahali
Avuç açıp gelmişti
Yaşlı demeden, genç demeden
Hepsi de dua etmişti.
"Kurban olayım yavrularım
Şah-ı Merdan yoldaşınız olsun
Hazreti Ali'nin ruhu
Arka olup korusun
At sürdüğünüz yol düz olsun
Kuvvetiniz artıp güç dolsun
Hızır Ata korusun
Yoldaşınız bol olsun
Savaştığınız düşman yok olsun

Kıdır daarıp, bak konsun,
Ak coluñar açılısın,
Aldıñdan bermet çaçılısın,
Kastaşkan cooñ basılısın.
Canış, Bayış eki er,
Aman barıp, aman kel,
60 şaar kırgızdan
Başat alğan Nurkızdan,
Kaydan çıksın sendey er."

[399]

Bir adamday burkurap,
Alakan caydı çurkurap.
Nurkandın eki balası
Tize bögüp turuştu,
Karının sözün uguştu.
Seksen cigit señselip,
Bir kurakta teñselip,
At cabdıgı şaraktap,
Asabası carkıldap,
Arada Bayış barkıldap,
Koş-koş aytıp koştosup,

Bahtınız açık olsun
Ak yolunuz açılısın
Önünüze inciler saçılsın
Kötü niyetli düşmanınız basılısın
Canış, Bayış iki yiğit
Sağ salim gidip gelin
Altmış şehirli Kırgız'dan
Can buldukları Nurkız'dan
İyi ki çıkmış sizin gibi yiğit."

Halktan biri gibi feryat edip
Avuç açtı ağlayıverip.
Nurkan'ın iki çocuğu
Diz üstü oturdular
İhtiyarın sözünü duyduklar.
Seksen yiğit kımıldanıp
Aynı anda hareket edip
Atın örtüsü savrulup
Sancağı dalgalanıp
Aralarından Bayış bağırıp
Hoşçakal deyip vedalaşıp

Baarı birdey okşoşup,
Cönöp kaldı şartıldap.
Uzak-uzak col cürdü,
Uzun tün basıp, mol cürdü.
Toktop çatır tigişip,
Tolgon sözdön sürüşüp,
Too cañırtıp külüşüp,
Altı ayçılık alıs col,
Aptada bastı çeyregin,
Aytpağın koşun ermegin.
Dagı eki apta col tarttı,
Col azabın mol tarttı.
Adır-adır too bastı,
Aldıda coldon adaştı,
Beles-beles bel aştı,
Belçemdüü cerden adaştı.
Karkıragan çöl bastı,
Kayıp cürbös zoo aştı.
Tuura bir ay bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,
Ak-Kürgün çeti köründü,

Hepsi birbirine benzeyip
Hemen yola koyuldular.
Uzaklara yollandılar
Daha çok gece yürüdüler
Durup çadırlarını dikip
İçinden geldiği gibi konuşup
Gülüşmeleri dağda yankılanıp
Altı aylık uzak yolun
Çeyreğini bir haftada gittiler
Sormayın askerın çilesini.
İki hafta daha yol gittiler
Yol sıkıntısını çok çektiler
Tepeler, dağlar aştılar
Önlerindeki yolu şaşırdılar
Yüksek yüksek bel aştılar
Çukur yerlerde şaşırdılar.
Issız çöllere geçtiler
Kayıp'ın çıkamadığı kayalıkları aştılar.
Tam bir ay olduğunda
Ay yeniden doğduğunda
Ak-Kürgün sınırı göründü

Alda kaday bolot dep,
Cigitter köönü bölündü.
Suunun beti körünböyt,
Sumsayıp agıp dirilbeyt,
Omkorulup tal agat,
Olçoyup töödöy taş agat,
Tiktep anı karasañ,
Özünçö ele alamat.
Nurkan uulu er Bayış,
Takası anın bir karış,
Suu cegine kelgeni,
Köpürönü körgönü,
Abaylap köñül bölgönü.

[400]

Arı-beri baskanı,
Ak kuular uçup kaçkanı.
Kıykırığı taş cardı,
Taş uradı tarsıldap,
Tundurup kulak karsıldap,
Kerilip turup tepkende
Kızıl taş ketti bitirap,

Allah'ım nasıl olur diye
Yiğitler çok sevindi.
Suyun yüzü görünmüyor
Ağır akıp, gurlemiyor
Dalgalanıp hızla akar
Koskoca taşlar akar
Dikkatlice ona bakarsan
Kendince bir alamet.
Nurkan'ın oğlu er Bayış
Ayak boyu bir karış
Su kenarına gelmişti
Köprüyü görmüştü
Dikkat edip sevinmişti.

Oraya-buraya seğırtmişti
Ak kuğular uçup gitmişti.
Haykırması taşı yardı
Kaya gürültüyle yıkılıp
Sersemletip, kulakları sağır edip
Geriliverip tekmelediğinde
Kızıl taş paramparça olup

Tuş-tuş cakka çatırap,
Kıykırdı şondo er Bayış,
Kanday zaman bolot dep,
Canında turdu er Canış.
"Kayıp-eren kaydasın,
Caşınıp kaysı caydasıñ?
Karmaşar bolsoñ beri çık,
Taymaŝar bolsoñ zoogo çık,
Tolorsuktan ileyin,
Senin ıyıkıtıgıñ köröyün."
Sözünö coop bolbodu,
Bayış moynun tolgodu.
"Cigitter menin sözümdü uk,
Atamdın aytkan sözünö
Küyüp turam içim buk.
Caş balaça aldaptır,
Cön ele canım kıynaptır.
Bir ayçılık col cürdüm,
Col arıtıp mol cürdüm,
Aldımdan tosıp arkırap,
Ayuu, colbors çıkkın cok,

Her taraf çatırdayıp
Haykırdı o zaman er Bayış
Bu nasıl olur diye
Yanında durdu er Canış.
"Kayberen, neredesin?
Gizlenip hangi yerdesin?
Savaŝacaksan beri çık
Güreŝeceksen kayaya çık
"Tolorsuk"undan ileyim
Kutsallıgını bir göreyim."
Sözüne karşılık gelmedi
Bayış boynunu çevirdi.
"Yiğitler, sözümü dinleyin
Babamın söylediği söze
Yanıp dururum, içim kederli.
Küçük çocuk gibi aldatmıŝtır
Doğrusu canım acımıŝtır.
Bir aylık yol yürüdüm
Çok dolandım, çok yürüdüm
Kükreyip de karşıma
Ayı, kaplan çıktıgı yok

Ayuu menen alışsam,
Colbors menen çalışsam,
Köñülüm tolup açılmak,
Köödöndö bugum basılmak.

Atam aytkan acıdaar
Aldımdan tosüp çıkpadı,
Köpürö eesi Kayıp-eren,
Karmaşpay kaçıp ıktadı.

Calgan eken aytkanı,
Bayıştın cok kaçmağı."
Köpürö başı açılıp,

Köñülü tolkup çaçılıp,
Alp tuulgan er Bayış
Arkı öyüzgö ötkönü,

Kaçıratıp kara zoo
Arkı-terki tepkeni,
Köpürö colu açılıp,

[401]

Canış, Bayış artınan
Cakaların karmaşıp,
Seksen cigit ötkönü,

Ayı ile kapışsam
Kaplan ile tutuşsam
Gönlüm ferahlayıverirdi
İçimdeki sıkıntı dağılırdı.

Babamın dediği ejderha
Yolumu kesip çıkmadı
Köprü iyesi Kayıp-eren
Tutuşmayıp saklandı.

Yalanmış söyledikleri
Bayış'ın kaçtığı yok."
Köprü başı açılıp

Ne yapacağını bilemeyip
Yiğit doğan er Bayış
Öteki tarafa geçmişti

Saldırıp kara kayayı
Sağlı sollu tekmelemişti
Köprü yolu açılıp

Canış'la Bayış'ın ardından
Kenarlara tutunup
Seksen yiğit de geçmişti

Aydıñ-Kölgö cetkeni,
Cer soorusu Aydıñ-Köl
Köz coosunun alğanı.
Kaz, ördöğü toodoktoy,
Kırkıldap uçat karmatpay,
Ak kuuları iñgendey,
Baldar tokup mingendey,
Kunduzu suuda çulkuldayt,
Kün carkırap tiygendey,
Kaybereni cayılat,
Karınbaydın malınday,
Betege belden caykalıp,
Aralagan adamga
Beyiştin törü öñdönöt.
Balıktarı köldö oynoyt,
Uları şańşıp tördö oynoyt,
Suurları añkıştayt,
Bulagı agıp orguştayt.
Aydıñ-Köl betin karasañ,
Caşıl kilem türdönöt,
Körgön adam öñdönöt.

Aydın Köl'e varmışlardı
Güzelim Aydın Köl
Gözlerini kamaştırmıştı.
Kazı, ördeği toy kuşu gibi
Kanat çırpıp uçuyor yakalanmadan
Ak kuğuları deve gibi
Çocuklar eyerleyip binecek gibi
Su samuru su fişkirtiyor
Güneş ışığı değmiş gibi
Kaybereni yayılır
Babasının malı gibi
"Betege" dağ eteklerinde sallanıp
Dolaşıveren insana
Cennet köşesi gibi gelir.
Balıkları gölde oynuyor
"Ular"ı ötüp "tör"de oynuyor
Sıçanları dolaşıyor
Pınarı akıp, çağlıyor
Aydın Köl'ün yüzüne bakarsan
Yeşil kilim döşenmiştir
Gören insanın gözü kamaşır

Neçen türdüü kuş sayrayt,
Añkıp cıtı gül caynayt,
Cigitteri şayma-şay,
Köñüldörü cayma-cay,
Çatırların tigişip,
Cibekten sokkon taktalar
Üy içinde kelişip,
Kasa beeden soyuşup,
Mocunu asıp koyuşup,
Baytal beenin kımızın
Bal tatırıp içişip,
Sarmerdenden aytışip,
Biri-birin çarpışip,
Ulama sözdön ulaşip,
Uluuların sıylaşip,
Catıp kaldı duuldaşip.
Oşondo Bayış kep aytat:
"Ugup tur Canış dep aytat,
Aydıñ-Kölgö baram dep,
Oolukkanım ep eken,
Uşunday cerdi çaşırğan,

Türlü türlü kuşlar öter
Güllerin kokusu her yeri kaplar
Yiğitleri kuvvetli mi kuvvetli
Gönülleri ferah mı ferah
Çadırlarını dikip
İpekle bağlanmış tahtalar
Oba içinde sözleşip
Has kısraktan kesip
Dizginlerini asıp
"Baytal" kısrağın kımızını
Bal tattırır gibi içip
Şah-ı Merdan'dan bahsedip
Karşı-beri söyleşip
Ulemanın sözünü aktarıp
Ulularına hürmet edip
Konuşarak yatıverdiler.
O zaman Bayış şöyle söyler:
"Dinle Canış diye söyler
Aydın Köl'e varayım diye
Direttiğim iyi olmuş
Böyle bir yeri saklayan

[402]

Kıtaylarga basıngan,

Atabız Nurkan cön eken.

Bir ay mında catalı,

İt agıtıp, kuş salıp,

Kaz, ördöktü kündö alıp,

Irakatka batalı.

Tuş-tuştan colun çalalı,

Kubanıçka kanalı,

Anan kayta baralı,

Kalıñ koşun kol alıp,

Karuu, carak mol alıp,

Aydıñ-Köldü kıtaydan

Acıratıp alalı,

Çakşılık menen berbese,

Çakşı sözgö kelbese,

Akırı başka bir ölüm,

Çataktı katuu salalı."

Eki apta mında catıştı,

Too teke menen elikti

Semizni tandap atıştı,

Kıtaylarca yıldırılan

Babamız Nurkan halim-selim imiş.

Bir ay burada kalalım

İt salıp, kuş uçurup

Her gün kaz, ördek avlayıp

Eğlenceye dalalım.

Her tarafı dolaşalım

Zevk ü sefaya kanalım

Ondan sonra geri gidelim

Kalabalık asker, ordu alıp

Silah-mühimmatı bol alıp

Aydın Köl'ü Kıtay'dan

Koparıp alıverelim

Güzellikle vermezlerse

Sözle yola gelmezlerse

Eni sonu bir ölüm

Çetin bir savaş başlatalım."

İki hafta burada kaldılar

Dağ tekesi ile karacanın

Semizni ayırıp avladılar

Tamaşağa batıştı.
Eneme iik bolsun dep,
El kzn tolsun dep,
Kunduzdu suzdu elektep,
Cata bersin eki bek,
Caratkan bersin canın bek.
Munu mınday taştaylı,
Kıtaydın kanı Sıyadat
Andan kabar baştaylı.
Sıyadatkandın karoolçu
Kzmldp kelatıp,
Aydıñ-Klg kz salsa,
ekti biröö buzgansıyt,
Kara taş zoosu uraptır,
Ak-Krgn közdöy kulaptır,
Kpr colu açılıp,
Kp kol ötkön körünöt,
Knl kpk bölünöt,
Oşondo al oylondu,
yd-tmn tolgondu,
"Kırğızdan koşun kelgen beym,

Eğlenceye daldılar.
Anneme krk olsun deyip
Millete ibret olsun deyip
Kunduzu kovaya doldurup
Kalıversin iki bey
Yaratan onları dayanıklı kılsın.
Onu burada bırakalım
Kıtay'ın hanı Sıyadat'tan
Habere başlayalım.
Sıyadat hanın bekçisi
Gözetleyip durmaktadır
Aydın Kl'e bir baksa
Sınırı birisi bozmuş gibidir
Kara taşlı kayayı yıkmıştır
Ak-Krgn'e doğru yuvarlamıştır
Kpr yolu açılıp
Birçok askerın geçtiği görünmektedir
Yüreği pare pare olur
O zaman bir hile düşündü
Aşağı-yukarı gitti geldi
"Kırğız'dan ordu gelmiş olmalı

Koy-ay degen kişi cok,
Eçki, teke tergen beym,
Aydıñ-Köldü alğan beym,
Azapka bizdi salğan beym,

[403]

Ertereek kanga barayın,
Kabar kıla salayın."
Kuday urğan kuu kıtay,
Toktoboy cete kelgeni,
Kanına kabar bergeni,
Sıyadat koşun cıyğanı,
Car çakırıp turganı:
"Kırğızdan kalıñ coo keldi,
Kılım arta doo kelgi,
Köpürödön ötüptür,
Kara zoonu buzuptur,
Aydıñ-Kölgö cetiptir.
Ezelten eelep kelgensip,
Enesi ençi bergensip,
Sayran kurup catıptır,
Sansız eçki atıptır,

Ah, vah eden kişi yok
Keğiyi tekeyi toplamış olmalı
Aydın Köl'ü almış olmalı
Başımızdı derde sokmuş olmalı
Hemen hana varayım
Haberi verivereyim."
Kahrolası, türemeyesi Kıtay
Duramayıp gelmişlerdi
Hanına haber vermişlerdi
Sıyadat asker toplamıştı
Herkesede ilan edivermişti:
"Kırğız'dan kalabalık düşman geldi
Dünya kadar dert geldi
Köprüden geğmiştir
Kara kayalığı bozmuştur
Aydın Köl'e gelmiştir.
Ezelden sahibiymiş gibi
Annesi "ençi" vermiş gibi
Eğlence kuruvermiştir
Sayısız keçi avlamıştır

Abaltan eelep kelgensip,
Atası ençi bölgönsüp,
Çatırların tigiptir,
Şatıratıp cılkı aydap,
Sansız añdı köp karmap,
Kırğızdar duulap catıptır,
Seksen alp cürgün aldıda,
Altı miñ koşun ortodo,
Seksen mergen artında,
Señselip birge baralı,
Sereñdegen kırğızdın
Baatırdıgım bileli,
Azabın kolgo bereli,
Erlerin birden tereli,
Kayrılıgıs kılıp keleli.
Baarıñ çoгуu attangın,
Moyun sunbas can bolso,
Canıñan ümüt üzgünüñ,
Atıp salam orduña,
Çılbır salam moynuña."
Kan kaarına alğan soñ,

Evvelden sahibiymiş gibi
Babası "ençi" vermiş gibi
Çadırlarını dikmişlerdir
Çatır çatır at sürüyüp
Sayısız hayvan yakalayıp
Kırğızlar bağırip durmaktadır
Seksen alp yürür önünde
Altı bin asker ortada
Seksen avcı ardında
Koşup beraber varalım
Yürüyüveren Kırğız'ın
Bahadırlığını anlayalım
Cezalarını çektirelim
Yiğitlerini bir bir toplayalım
Yapılmayanı yapalım.
Hepiniz toplanıp ata binin
Kelleyi koltuğa almayan olursa
Canınızdan ümidi kesin
Olduğunuz yerde vururum
Boynunuza zincir takarım."
Han hiddetlendikten sonra

Kalıñ koşun baş iyip,
Aydıñ-Köl közdöy cönödü,
Topurak uçup, çañ boldu,
At dübürtü düñ boldu.
Nurkandın uulu er Bayış
Uktap catıp, tüş kördü,
Bir acayıp müş kördü.
Eşilip akkan kan kördü,

[404]

Ezilip catkan can kördü.
Attap ötpös añ kördü,
Altımış kulaç or kördü,
Acıdaar baştuu can kördü,
Uyulgugan çañ kördü.
Tırpırıp catkan kuş kördü,
Kara koçkul kara kan,
Kancıgadan kuyuldu,
Karagattay eki köz
Kancar tiyip oyuldu.
Kara çincir tor kördü,
Kalıñ kıtay el kördü,

Bütün ordu baş eğip
Aydın Köl'e doğru yöneldi
Ortalık toz duman oldu
Nal sesleri yankılandı
Nurkan'ın oğlu er Bayış
Uyuyuverip rüya gördü
Acayıp müşkül şey gördü.
Oluk oluk akan kan gördü
Çiğnenmiş yatan insan gördü.
Atlanıp geçilmez uçurum gördü
Altmış kulaçlık çukur gördü
Ejderha başlı insan gördü
Kıvrım kıvrım yükselen toz gördü.
Çırpınıp duran kuş gördü
Koyu kırmızı bir kan
Terkiden döküldü
Üzüm gibi kara gözler
Hançer saplanıp oyuldu.
Kara zincirli tuzak gördü
Kalabalık Kıtay milletini gördü

Kargaday çoñ cörgömuş
Karadan cele tartkanı,
Kapasta baatır catkanı.
Kuzgun uçup aylandı,
Ak tulpardın moynuna
Kıl çılbrı tüşüp baylandı.
Tüşünön çoçup oygonup,
Közünün caşı on talaa,
Kelerin sezip bir balaa,
Canışka aytıp turganı:
"Catındaşım sözümdü uk,
Calındap turam içim buk,
Tündö catıp, tüş kördüm,
Bir acayıp müş kördüm,
Eşilip akkan kan kördüm,
Ezilip catkan can kördüm,
Attap ötpös añ kördüm,
Altımış kulaç or kördüm,
Acidaar baştuu can kördüm
Uyulgup uçkan çañ kördüm,
Tırpırıp catkan kuş kördüm,

Karga büyüklüğüne bir örümcek
Kapkara ağ örmüştü
Yiğit kafese hapsolmuştu.
Kuzgun uçup dolandı
"Ak tulpar"ın boynuna
Kıldan yular geçip bağlandı.
Rüyasından ürkerek uyanıp
Gözyaşları on bozkırda
Bir belanın geleceğini sezip
Canış'a şöyle söyler:
"Kardeşim, dinle sözlerimi
Yanıp dururum, içim dertli
Gece yatıp rüya gördüm
Acayıp müşkül şey gördüm
Oluk oluk akan kan gördüm
Çiğnenmiş yatan insan gördüm
Atlanıp geçilmez uçurum gördüm
Altmış kulaçlık çukur gördüm
Ejderha başlı insan gördüm
Kıvrım kıvrım yükselen toz gördüm
Çırpınıp duran kuş gördüm

Kara ıncır tor kördüm,

Kara kıtay el kördüm,

Kara koçkul kara kan

Kancıgamdan kuyuldu,

Kara közüm oyuldu.

Kargaday bolgon crgmş

Kara cele tartkanı,

Kuzgundar uçup aylandı,

Kapasta Bayış caylandı,

Kıl ılbır tüşüp moynuna

Ak tulparım baylandı.

Tşm oñoy tş emes,

[405]

Oñduruuu iş emes.

Açık aytıp coruuu,

Krgn tşm ın bolso,

Acal keldi tooruuu.

Azgırıp keldim zñd,

Acal tapsak bul cerden

Knlb zmd.

ogulup kıtay kelgençe,

Kara zincirli tuzak gördüm

Zalim Kıtay milletini gördüm

Koyu kırmızı bir kan

Terkiden döküldü

Kara gözüm oyuldu.

Karga byklgnde bir rmcek

Kapkara ağ örmüştü

Kuzgunlar uçup dolandı

Bayış kafese kapatılmıştı

Kıldan yular takılıp boynuna

"Ak tulpar"ım bağlandı.

Ryam hayırlı rüya değil

İşler yolunda değil.

Açıkça yoruversene

Gördüğüm rüya gerçek ise

Ecel gelip yoklamıştır

İkna edip getirdim sizleri

Ecel gelirse burada

Sulamayım beni.

Kıtay toplanıp gelene kadar

Soguş kamın körgönçö,
Erterek elge ceteli,
Calgız ayak köpürö
Capırt barıp ötölü.
Aman elge baralı,
Kalıñ koşun kol alıp,
Kural, carak mol alıp,
Andan kiyin keleli,
Erdemsingen kıtaydın
Czasın kolgo bereli."
Bayıştın sözün ukkanda
Ordunan tura cönödü,
Cigitterdi cıynadı,
İnisinin aytkanı
Ketirip tıncın kıynadı,
Canıştan buyruk bolgon soñ,
Cigitter karap turbadı,
Atka minip şaka-şuk
Karañgıda cönöştü,
Kan sözünö könüştü,
Köpürö cakın kalganda,

Savaşın azabını çekene kadar
Hemen ülkeye varalım
Tek ayaklı köprüyü
Baştan başa geçelim
Ülkeye sağ salım varalım
Kalabalık asker, ordu alıp
Silah-mühimmatı bol alıp
Ondan sonra gelem
Kahramanlık taslayan Kıtay'ın
Cezasını verelim."
Bayış'ın sözünü duyunca
Yerinden kalkıp yürüdü
Yiğitleri topladı
Kardeşinin söyledikleri
Rahatını kaçırıp kederlendirdi.
Canış'tan emir geldikten sonra
Yiğitler bakıp durur mu?
Ata binip hep birden
Karanlıkta yola çıktılar
Hanın sözünü dinlediler
Köprüye yaklaştıklarında

Aydıñ-Köldün beline
Cigitter cete barganda,
Attın oozun cıyganı,
Köpürö cayı kaday dep,
Dürbü salıp turganı.

Canış dürbünü tegetip
abaylap karasa, kara taanday köp
kıtay köpürönün başın eelep alıptır.
Alardın közün cazgırıp ötüp ketüügö
başka col cok. Ak-Kürgün suusun
atçan adam emes, acıdaardın kelip
ötüşü da kümön. Canıştın cürögü
opkoolcup, al caydın kıyındap
kalgandığına çındap közü cetip, inisi
Bayışka aytıp turgan ceri:

"Aylanayın karaldım,
Azapka nege caraldıñ,
Tündö tüşüñ tüş eken,

[406]

Azapka salçu iş eken.
Kara taanday köp kıtay
Coldu bögöp alıptır,
Aydıñ-Kölgö kelgendi

Aydın Köl'ün beline
Yiğitler varıverdiklerinde
Atın dizginini çekmişlerdi
Köprü ne haldedir diye
Dürbünle bakıvermişlerdi.

Canış, dürbünle etrafına
dikkatlice baktığında karınca sürüsü
gibi bütün Kıtayların köprünün
başında durmakta olduğunu görür.
Onlara görünmeden geçip gitmek
için başka yol da yoktur. Ak-Kürgün
nehri de değil atlı adamın ejderhanın
bile geçmesi şüphelidir. Canış
kederlenip halinin ne kadar ümitsiz
olduğundan iyice emin olup kardeşi
Bayış'a şöyle söyler:

"Kurban olayım bir tanem
Sıkıntı çekmek için mi yaratıldın?
Geceki rüyan da rüya imiş

Sıkıntı verecek şey imiş.
Karınca sürüsü gibi tüm Kıtaylar
Yolu kapatıvermiştir
Aydın Köl'e geldiğimizi

Kapırlar eçak biliptir,
Ketirbey bizdi cayloonun
Çogulup kamın körüptür.
Seksen balban başında,
Seksen mergen artında,
Sıyadat kanı kaşında
Bizdi tosup turuptur,
Çındap kuday uruptur.
Arka bolor koşun cok,
Karuu, carak koldo cok,
Iyman aytar moldo cok,
Altı miñ koşun kıtayga,
Seksen kıraan mergenge,
Kuuray simal tergenge,
Seksen alptın özünö,
Too omkorgon küçünö
Kantip togoo bolobuz,
Baarıbız birdey ölobüz,
Ölbösök da kılıç cep,
Ölböstün künün köröbüz.
Kömülböy kalsa söögübüz,

Kafirler çoktan anlamıştır
Biz yaylaktan gitmeden
Toplanıp hazırlanıvermişlerdir.
Seksen pehlivan başında
Seksen avcı ardında
Sıyadat han karşında
Yolumu kapatmış durmaktadır.
Allah temelli kahretmiştir.
Destek olacak ordu yok
Elde silah-mühimmat yok
Şahadet getirecek molla yok
Altı bin askerli Kıtay'a
Seksen usta avcıya
"Kuuray" gibi toplamaya
Seksen yiğidin kendine
Dağları parçalayan gücüne
Nasıl engel oluruz?
Hepimiz birden ölürüz
Ölmezsek de kılıçtan geçirilip
Ölmekten beter oluruz.
Gömülmeden kalsa kemiklerimiz

Karga, kuzgun cem kılaar,
Eköbüz birdey cogolsok,
Karıp kalgan atabız.
Alda kimdi dem kılar.
Tüşüñ caman tüş eken,
Öñündö körör iş eken,
Kıtay menen karmaşsak,
Talaada kalar söögübüz,
Koldo kural, carak cok,
Koldoy turgan adam cok,
Karsıldaşıp çabıspay,
Karekke tiye atıspay,
Öksüp keter köönübüz.
Aytkanıma kulak sal,
Azgırılбай koyo kal,
Aydıñ-Köl kayra ketelik,
Cer çuñkuru köp bolot,
Caşınıp kalsak ep bolot.
Kütö-kütö kıtaylar,
Cerine kayra ketişer.

[407]

Kargaya, kuzguna yem olur
İkimiz birden yok olursak
Hor görülür babamız.
Allah kime nefes aldırır?
Rüyan kötü rüya imiş
Başına gelecek şey imiş
Kıtay ile savaşırsak
Ortada kalacak kemiklerimiz
Elde silah-mühimmat yok
Kollayacak kimse yok
Saldırıp dövüşmeden
Gözümüze ilişene ateş etmeden
Bozular moralimiz.
Söylediğime kulak ver
Tahrik olma, duruver
Aydın Köl'e geri dönelim
Yer çukurları çok olur
Saklanıversek iyi olur.
Kıtaylar araya araya
Ülkelerine dönerler.

Kayıptın kılğan işi dep,
Kalkına kabar etişer.
Cer caynagan kalıñ kol,
Bir apta aşıp cata albayt,
Baarı birdey bata albayt,
Kütö-kütö cadaşat,
Tobokelge salalı,
Karooldu katuu çalalı,
Kıtaylar bir kün taraşat.
Köpürönü kaytartıp,
Eki cüzün kaltırar,
Uy tügündöy koşundu
Kaysı cerge batırar,
Kalıñ kıtay ketken soñ,
Oñoy ele çababız,
Köpürönü alabız,
Kölük aman, biz esen,
Aylıbızga barabız.
Aylanayın çıragım,
Azoo tayday alkınıp,
Akılga kirbes ubağıñ,

Bu Kayıp'ın işi diye
Halkına haber verirler.
Karınca sürüsü gibi asker
Bir haftadan fazla duramaz
Hepsi birden cesaret edemez
Bekleye bekleye bıkarlar
Tevekkül edelim
Her yeri gözetleyelim
Kıtaylar bir günde dağılır.
Köprüyü tekrar yaptırıp
İki yüz kadarını bırakırlar
Karınca sürüsü gibi orduyu
Nereye sokacaklar?
Kalabalık Kıtay gittikten sonra
İlk fırsatta saldırırız
Köprüyü ele geçiririz
Atlar sağ, biz sağ salım
Obamıza varırız.
Kurban olayım kardeşim
Vahşi tay gibi yerinde duramayıp
Aklın bir karış havada

Böödö acal bolboguñ,
Catındaşım ulagım,
Caşay turgan kuragiñ.
Azabiña çıdabay,
Atabız Nurkan padişa,
Enebiz Külükan kanışa,
Akıret közdöy ketmekçi,
Sayışarga kılıç cok,
Atışaarga miltık cok,
Aybat kılar asker cok,
Baş kalkalar paana cok,
Kotorup kiyer kiyim cok,
Korgoloy turgan iyin cok,
Kara taanday kıtayga
Uruşkan menen payda cok.
Aytkanıma bolbosoñ,
Kancıgadan kan agar,
Altı cüz miñ kıtaydan
Kantkende bizdin can kalar.
Tüşüñdön senin korkomun,
Moynuña çincır salınıp,

Boşuna eceline koşma
Kardeşim, körpe kuzum
Tam yaşayacağıın zaman.
Derdine dayanamaz
Babamız padişah Nurkan'ın
Annemiz "kanışa" Külükan'ın
Bir ayakları çukurda
Saplamaya kılıç yok
Ateş etmeye tüfek yok
Kendini gösterecek asker yok
Başımızı koruyacak siper yok
Değiştirecek kıyafet yok
Saklanıverecek mağara yok
Karınca sürüsü gibi Kıtay'la
Savaşmanın hiç faydası yok.
Dediklerime razı olmazsan
Terkiden kan akacak
Altı yüz bin Kıtay'dan
Canımız nasıl sağ kalacak?
Senin rüyadan korkarım
Boynuna zincir takılıp

Kolu-butuñ tañılıp,
Carat alıp kırk cerden
Kara koçkul kan agıp

[408]

Kıtaydın tüşüp toruna,
Kırk kez kelgen oruna,
Catıp kalsañ kantesiñ?
Calgızım ukkun sözümdü,
Caldıratpa özümdü,
Kayra artka baralı,
Aytkan sözdön canalı."
Canış aytıp toktoldu,
Bayış küyüp çok boldu:
"Canışım baatır dep cürsöm,
Canıma tirek dep kelsem,
Calgız carım ekenmin,
Caloorubay koyo kal,
Calgız da bolsom ketemin,
Kara taanday kıtayga
Karşılaşp cetemin,
Catındaşım baş tartsa,

Elin ayağın bağlanıp
Yaralanıp kırk yerinden
Koyu kırmızı kan akıp
Kıtay'ın tuzağına düşüp
Kırk arşınlık çukurunda
Yatıverirsen ne yapacaksın?
Bir tanem, duy sözümü
Çaresiz koyma beni
Tekrar geriye dönelim
Söylediğimiz sözden cayalım."
Canış söyleyip bekledi
Bayış'ın içi yanıp kor oldu:
"Yiğit Canış'ım deyiversem
Canımın direği deyiversem
Kimsesizim, çaresizim
Yalvarıp durmayı bırak.
Tek başıma da olsa giderim
Karınca sürüsü gibi Kıtay'la
Ulaşır, çarpışırım
Kardeşim vazgeçerse

Canıñda turup netemin.
Columdu torop coo tursa,
Korgolop kantip kalamın,
Kolumdan kelçi balamın,
Küröşöm dese, küröşöm,
Taymaşam dese, taymaşam,
Seksen balban, men calgız,
Sekseni menen karmaşam,
Bayış bolboy kalayın,
Toskon coogo barbasam,
Toodoy bolgon kalmaktı
Tolorsuktan saybasam.
Koltuktan alıp koygulap,
Karuum barda tirešem,
Kara başım soosunda
Coom tursa aldımda
Coloboy kantip cön ötöm.
Canış koygun sözüñdü,
Caratpaymın özüñdü.
Mazasız sözdü köp süylöp,
Cigittin üşün albağın,

Yanıñda durup da ne yaparım?
Düşman yolumu kesiverse
Nasıl saklanabilirim?
Elden geleni yapacak bir çocuğum
Güreşelim derse güreşeyim
Vuruşalım derse vuruşayım
Seksen pehlivan, bense tek
Sekseniyle de güreşeyim.
Bana Bayış demesinler
Yol kesen düşmana varmazsam
Karınca sürüsü gibi Kalmuk'un
Baldırından sallandırmazsam.
Koltuğundan tutup yere yatırıp
Gücüm varken güreşeyim
Sağ iken canım
Duruyorsa karşımda düşmanım
Yoluna çıkmadan nasıl geçeyim?
Canış, söylenmeyi bırak
Katılmıyorum sana.
Tatsız sözler söyleyip de
Yiğitlerin aklını çelme

Coo aldıñda turganda
Erdin kılar işi emes,
Korkoktukka barbagın.
Atanı kokuy dünüyö,
Başka müşkül tüşkөndө
Kılar işiñ bul bele.
Canışım baatır dep cürsөm,

[409]

Bettesşey catıp bezildep,
Beyopa sözdü kakşaysıñ,
Beymaza korkok can beleñ.
Dürbölöñgө түşürbö,
Cürök otun öçürbö,
Acal cetse ölөbüz,
Alda salsa körөbüz,
Tuyukka kirip catsak da,
Baarı bir күn ölөbüz.
İzdegenim tabılsa,
Ay talaadan kabılsa,
Karmaşpay kantip ketemin,
Kaykalap kantip ötөmün,

Düşman karşında dururken
Yiğidin yapacağı bu değıl
Korkmana hiç gerek yok.
Yere batası dünya
Başım derde düştüğünde
Yapacağın bu muydu?
Yiğit Canış'im deyiversem

Daha karşılaşmadan telaşlanıp
Olmayacak sözler söylüyorsun
Yüreksiz, korkak biri misin?
Ortalığı velveleye verme
Yüreğimin ateşini söndürme
Ecel gelirse ölürüz
Allah'ın yazdığını görürüz
Çıkmaz yola giriversek de
Hepimiz bir gün ölürüz.
Aradığım bulunursa
Çöllerden çıkagelse
Savaşmaz da ne yaparım?
Nasıl görmezden gelirim?

Kalkıma ne dep baramın,
Ömür ötüp ketkençe
Korkok atka kalamın.
Kańça aytsañ da toktoboy,
Coogo calgız baramın,
Kaşık kanım kalgança,
Karuum ketip taygança,
Karmaşıp catıp ölümün,
Tagdır salsa könömün,
Caza tayıp köz cumsam,
Azis atam Nurkanga,
Ak baybičem Külükanga,
Şeyit ölüm boldu de,
Al eköönün kamın ce,
Közünö caş albasın,
Baarıbız barar düynögö
Caylanıp cay catayın,
Kıynoogo meni salbasın.
Koñulda catıp ölgönçö,
Korgolop korduk körgönçö,
Kan cutup catıp ölöyün,

Halkıma ne cevap veririm?
Ömrümün sonuna kadar
Korkak diye anılırım.
Ne söylersen söyle, durmayıp
Düşmana tek başıma varırım
Kanım bir damla kalana dek
Gücüm kesilip yorulana dek
Savaşıp da öyle ölürüm
Kaderime boyun eğirim
Serseri bir kurşunla ölürsem
Aziz babam Nurkan'a
"Has baybiçe"m Külükan'a
Öldü, şehit oldu de
İkisini de teselli et
Gözyaşı dökmesinler
Hepimizin varacağı dünyada
Huzur içinde yatayım
Bana azap çekirtmesin.
Çukurda yatıp öleceğime
Saklanıp hakaret göreceğime
Kan kusup da öleyim

Kuday salsa könöyün.

Aldınan tosüp çıkpasam,

Aydıñ-Köl közdöy ıktasam,

Asili kaapır Sıyadat

Aziretaalı baldarı

Korkup kaçtı debesin,

Köpürödön ötpösün,

Beykapar catkan kırgızga

Belsenip basıp cetpesin,

Elimdi çaap albasın,

Balaaga curtum kalbasın.

[410]

Aldınan tosüp kıtaydın

Aybat kılıp bakırsam,

Cekeme-ceke çıksın dep,

Argın menen Ayazdı

Karmaşuuga çakırsam,

Cigittin piri Şaymerden

Koşo cürüp koldoso,

Eki birdey baatırım

Er Bayışñ somdoso,

Allah'ın yazdığına boyun eğeyim.

Karşısından çıkıvermezsem

Aydın Köl'e doğru kaçarsam

Kafir Sıyadat hiçbir zaman

Hazreti Ali'nin çocukları

Korkup kaçtı, demesin

Köprüden geçmesin

Şuursuz Kırgız'lara

Savaşmak için gitmesin.

Milletime saldırıvermesin

Yurdum felakete uğramasın.

Kıtaylıların karşısına çıkıp

Heybetimle bağırsam

Teker teker çıksınlar diye

Argın ile Ayaz'ı

Güreşmeye çağırsam

Yiğitlerin piri Şah-ı Merdan

Da gelip kollayıverse

Yiğitlerin ikisi birden

Er Bayış'ınızı yere serse

Koşunu kalar şalkayıp,
Kaçıp berer çar cayıt.
Seksen cigit canga alıp,
Serüügö çıgıp köz salgın,
Kuday işim oñdoso,
Ayaz, Argın caylasam,
Uy tügündöy kıtaydı
Aldıma salıp aydasam,
Kırgız dep uraan çakırgın,
Kırk miñ koldoy aykırgın,
Cabıla çaap kirgile,
Canı çıksın kıtaydın
Karışkır koygo tiygendey,
Tuş-tuş cakka bölgülö."
Bayış sözün bek aytıp,
Cigitter uksun dep aytıp,
Ak olupgun kiygeni,
Albars kılıç ilgeni,
Aybat kılıp bakırıp,
Aziretaalı arbagın
Uraan kılıp çakırıp,

Ordusu güçsüz kalır
Dört bir yana kaçıverir
Seksen yiğidi yanına alıp
Serinlikte çıkıp gözetleyin
Allah işimi rast getirirse
Ayaz'ı, Argın'ı öldürürsem
Karınca sürüsü gibi Kıtay'ı
Önüme katıp kovalarsam
Kırgız diye "uraan" çağırın
Kırk binlik ordu gibi haykırın
Hep birlikte saldırın
Canı çıkası Kıtay'ı
Kurdun koyuna saldırdığı gibi
Dört bir yana fırlatın."
Bayış söyleyeceğini yüksek sesle söyleyip
Yiğitler duysun diye söyleyip
"Ak olup"unu takmıştı
Çelik kılıcını kuşanmıştı
Heybetle bağırıp
Hazreti Ali'nin ruhunu
"Uraan" diye çağırıp

Kıtaydı közdöy cürgönü,

Kıykırığı taş carıp,

Koşundun üşün alğanı.

Aç kıykırık çıkkanda,

At dübürtün ukkanda,

Askerler kaldı dübüröp,

Alda neme boldu dep,

Birbirine kübüröp.

Aziretaalı arbağı

Arkamdan cölöp koldo dep.

Nurkandın uulu er Bayış

Aç kıykırık salganda

Toodon taştar kuladı,

Aybanattar çuuladı,

Kuştar uçtu duuldap,

[411]

Kanatın kağıp şuuldap,

Elikter kaldı ottoboy,

Ulaktarın cöktoboy,

Karışkır kaldı ulubay,

Karganın ünü ugulbay,

Kıtay'a doğru yürümüştü

Haykırışı taş yarıp

Askerlerin aklını başından almış.

Bağırtı koptuğunda

Nal sesleri duyulduğunda

Askerler uğuldayıverdi

Acaba ne oldu diye

Birbirlerine fısıldayıp.

Hazreti Ali'nin ruhu

Bana yardım et, kolla deyip.

Nurkan'ın oğlu er Bayış

Haykırıverdiğinde

Dağdan taşlar yuvarlandı

Hayvanlar bağırıştı

Kuşlar öterek uçtu

Kanat çırpıp hışırdayıp

Karacalar otlamayı bıraktı

Oğlaklarını yoklamayıp

Kurtlar ulumayı kesti

Karganın sesi duyulmayıp

Askadan ıktı cañırık
Aybatına baş urap,
Toktoy kalıp, suu aktı,
Bürkölö kalıp, kün ıktı,
Er Bayıştın betine
Beş beypaktık cün ıktı
Ak tulpar cürüp ketkende
Şamal ızgıp, cel soktu,
Baskan ceri oyuldu,
Carıktığım tulpardın
Köörüktöy oozu oyuldu,
Dañkanınan taş ırıp,
Arkasınan añ ızgıp,
Asmandı tuman kaptadı,
Kapkarañğı tün bolup,
Kapaska salçı kün bolup,
Sıyadat kandın koşunu
Kayıp alıp kaarına
Cer silkinip ketti dep,
Kankor kan tüpkö cetti dep,
Kulaktarın capırıp,

Kayalıklarda duyuldu yankısı
Heybetine baş eğip
Akmayan sular aktı
Hava kararıp güneş ıktı
Er Bayış'ın yüzünde
Beş kişilik tüy ıktı
"Ak tulpar" yürüyüverdiğinde
Rüzgar esip yel dövdü
Bastığı yer oyuldu
Bir tanecik "tulpar"ımın
Ağızı uval gibi açıldı
Sesinden taşlar fırlayıp
Arkasından toz kalkıp
Gökyüzünü duman kapladı
Karanlık gece olup
Güneş kafese kapatılmış gibi
Sıyadat'ın askerleri
Kayıp'ın gazabına uğrayıp
Yer yarılıverdi diye
Kan içici han soyunu kuruttu diye
Kulaklarını kısıp

Kara aın seşseltip,
Barmaktay başın aykadı ay,
At dübürtün baykabay.
Aņgıa tuman basıldı,
Kndn beti açıldı,
Terebel tegiz tındı,
Cakaların karmaşıp,
Biri-birin ımdaşıp,
Asta-sekin baykasa,
Cer silkinter koşun cok,
Calgız atan krnd,
Capırılıp süylödü,
Cer caynagan koşundu
Bir adama krbd.
"O, Sıyadat kan, cönümdü uk,
Bastırıp keldim sözümdü uk,
Baatırının deseņ ıga kal,
Balanın sözün uga kal,
Cekeme-ceke ıgalı,
[412]
Bayırkı salttı kılalı,

Kara saçlarını savurup
Ufacık başlarını salladılar
Nal seslerini işitmeden.
O sırada duman dağıldı
Güneşin yüzü göründü
Ortalık sakinleşti
Hayretler içinde kalıp
Birbirlerine göz kırıp
Etrafına göz gezdirse
Yer titreten ordu yok
Tek bir atlı göründü
Eğilip de söyledi
Karınca sürüsü gibi orduyu
Bir adam yerine koymadı.
"Sıyadat han, iyi dinle
Basıp geldim szm dinle
Bahadırım dersen ıkıver
Çocuğun szn duyuver
Teke tek çıkalım
Eski âdete uyalım

Belden alıp küröşüp,

Berenderçe tireşip,

Küç sınaşip körölü.

Meni bala körbögün,

Kaarıñdı keltirip,

Karşı keldi debegin.

Karmaşam deseñ karmaşam,

Taymaşam deseñ taymaşam,

Sayışam deseñ sayışam,

Çalışam deseñ çalışam,

Batırak beri çıga kal,

Bayıştın sözün uga kal.

Korkok bolsoñ, koyo kal,

Columdu tospoy tura kal."

Köptü körgön Sıyadat

Murutunan cılmaydı,

Sır berbesten muñaydı.

Atanı körü kuu düynö,

Calgız kelgen balanın

Aytp turgan sözün kör,

Karışkır sımal caltanbay,

Belden tutup güreşip

Yiğitler gibi çekişip

Gücümüzü sınayıverelim.

Beni çocuk yerine koyma

Kahırlandığı için

Karşıma geldi deme.

Güreşelim dersen güreşelim

Çekişelim dersen çekişelim

Savaşalım dersen savaşalım

Vuruşalım dersen vuruşalım

Hemen beri çıkıver

Bayış'ın sözünü duyuver.

Korkak isen öyle kal

Yolumu kesmeden duruver."

Her şeyi gören Sıyadat

Bıyık altından güldü

Belli etmeden kederlendi.

Kahrolası, yıkılası dünya

Bir başına gelen çocuğun

Söylediğı sözlere bak

Kurt gibi, korkusuz

Kara oçoktoy közün kör,
Buudanın kör, özün kör,
Buura sanduu butun kör,
Bulkunup turgan küçün kör,
Könöktöy bolgon murdun kör,
Buuday dañduu cüzün kör,
Opurulgan sözün kör,
Oçoktoy bolgon oozun kör,
Kunduzday bolgon çaçın kör,
Kuyuluşkan sözün kör,
Aziretaalı ölböptür,
Artında izi kalıptır,
Kırgızdın tümön eri bar,
Uşunday uul tuulgan
Ezelki duşman bağı bar.
Cekeme-ceke men çıgıp,
Cerge kulap cıgılsam,
Colborstoy bolgon balanın
But aldına tıgılsam,
Acalı cok ölörmün,
Armanduu kündü körörmün,

Kömür karası gözlerine bak
Atına bak, kendine bak
Buğra bacağına bak
Zaptedilmez gücüne bak
Kova gibi burnuna bak
Buğday benizli yüzüne bak
Mahveden sözüne bak
Çuval gibi ağzına bak
Samur gibi saçına bak
Dökülüveren sözlerine bak
Hazreti Ali ölmemiştir
Ardında izi kalmıştır
Kırgız'ın binlerce yiğidi var
Bunun gibi oğul doğmuş
Ezeli düşman talihi var.
Tek başıma karşına çıkıp
Yuvarlanıp yere kapaklansam
Kaplan gibi çocuğun
Ayaklarının altında kalsam
Ecelsiz ölürüm
Kötü günler yaşarım.

Ayaz baatır betteşsin,

Argın eköo epteşsin."

[413]

Çıkmak bolup cekege

Ayaz baatır kamındı,

Kargaday bolgon balanı

Karuudan karmap kısam dep,

Kan kusturup cutam dep.

Cardanıp koşun karadı,

Böödö ölüm bolot dep,

Caş balanı ayadı.

Eki baatır karmaştı,

Eñkeyişip taymaştı,

Belden alıp bekiştı,

Betteşe kelip çekiştı,

Butka çalma salıştı,

Bulkunup tura kalıştı,

Koldo, arbak, koldo dep,

Catındaşım Bayışım,

Böödö acal bolbo dep,

Serbeñdep çıgıp sekige

Ayaz bahadır karşılaşsın

Argın'la ikisi hesaplaşsın."

Tek başına çıkmak üzere

Yiğit Ayaz hazırlandı

Parmak kadar çocuğu

Yakalayıp gücünü kırayım diye

Kan kusturup öldüreyim diye.

Askerler merakla baktılar

Boşu boşuna ölecek diye

Küçücük çocuğa acidılar.

İki bahadır tutuştular

Eğilip bükülüp güreştiler

Bellerinden sımsıkı tuttular

Karşı karşıya gelip çekiştiler

Ayaklarına çelme taktılar

Kurtulup ayağa kalktılar

Kolla "arbak", kolla diye

Kardeşim Bayış'ım

Boşuna ecel gelmesin diye

Koşuverip tepeye

Eki közdön çaş ketip,
Ezilip ıylap küç ketip,
Canış turdu ezilip,
Dürbü salıp oturdu,
Eki közü teşilip.
Eki baatır arbaştı,
Kabırgadan karmaştı,
Karmagan cerden kan çıktı,
Bulkungan cerden cin çıktı,
Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Toodoy bolgon Ayazdı
Nurkandın uulu er Bayış
Tomoloto salganı,
Koldodu baba arbagı.
Kerilip Bayış tepkende,
Kömkörö salıp ötköndö,
Korkuragan ün çıktı,
Ayaz alptan can çıktı.
Sekiden munu körgöndö
Iyladı Canış burkurap,

İki gözünden yaşlar dökülüp
İçi sızlayıp, gücü kesilip
Canış üzülüp durdu
Oturup dürbünle baktı
İki gözü deşilip.
İki bahadır savaştılar
Kaburgalarından tuttular
Tuttukları yerden kan çıktı
Silkindikleri yerden ifrit çıktı
Şu-bu diyene kadar
Göz açıp yumana kadar
Dağ gibi koca Ayaz'ı
Nurkan'ın oğlu er Bayış
Yuvarlayıvermişti
Kolladı ata "arbak"ı.
Bayış gerilip tekmeleyince
Yüzükoyun yere seriverdiğinde
Hırıldayan bir ses çıktı
Yiğit Ayaz'ın canı çıktı.
Tepeden bunu görünce
Canış ağlayıp feryat etti

Cigittin baarı urkurap:

"Aylanayın cigitter,

Allaga işim ak eken,

Arbak degen bar eken,

Abiyir kудay bergeni,

Toodoy bolgon Ayazdı

[414]

Tomkorup Bayış ceñgeni,

Bakıttın başka kelgeni.

Dagı da baykap turalı,

Bayış belgi kılğanda

Aykırık salıp kireli,

Ayığışkan coonu srl." "

Sıyadat aldı kaarına

Aykırıp koşun baarına:

"Tomuktay bolgon baladan

Toodoy Ayaz cıgıldı,

But aldına tıgıldı.

Acıldap baarıñ süylöysüñ,

Alptıktın cayın bilbeysiñ,

Kıcıldap baarıñ süylöysüñ,

Yiğitlerin hepsi ağılayıp:

"Kurban olayım yiğitler

İşim Allah katında hak imiş

"Arbak" dedikleri var imiş

Allah utandırmadı

Dağ gibi koca Ayaz'ı

Bayış devirip yenivermiş

Başımıza talih kuşu konmuş.

şimdi dikkat kesilelim

Bayış işaret verince

Nara atıp saldıralım

Dolaşan düşmanı sürelim."

Sıyadat iyice öfkelendi

Askerlerinin hepsine haykırdı:

"Parmak kadar bir çocuktan

Dağ gibi Ayaz yıkıldı

Ayaklar altında ezildi.

Hepiniz homurdanıp duruyorsunuz

Yiğitliğik nedir bilmiyorsunuz

Hepiniz boş boş konuşuyorsunuz

Kırgızdın cayın bilbeysiñ.
Tomuktay bala tompoytup,
Tolorsuktan ilgeni,
Toguz ögüz ceçü ele,
Tolgon alpmin deçü ele,
Kanakey Ayaz ceñgeni,
Namıstı alıp bergeni."
Bayış turdu bakırıp,
Cekeme-ceke çikkın dep,
Menin sözüm ukkun dep,
Sıyadat kandı çakırıp,
Oşondo Arğın balbanı,
Kaldastap şaşıp kalganı,
"Açuuñdu bas taksırım,
Altımış balban cıkkamın,
Karuuga salıp kiskamın,
Küröşköngö küçtüümün,
Alışkanga alduumun,
Çalışkanga iktuumun,
Kargaday bolgon balanın
Kabırgasın kıyratıp,

Kırgız'ın gücünü bilmiyorsunuz.
Ufacık bir çocuk bileğinden tutup
Bacağından sallandırdı
Dokuz öküz birden baş edebilirdi
Usta bir yiğidim demiş idi
Nerede kaldı Ayaz'ın zaferi
Şerefini iki paralık etti."
Bayış bağırıverdi
Teker teker çıkın diye
Benim sözümü duyun diye
Sıyadat hanı çağırıp
O anda pehlivan Arğın
Şaşırıp telaşlanmıştı
"Sinirlenmeyin efendim
Altmış pehlivanı bile deviririm
Gücümü gösterip ezerim
Güreşmekte güçlüyüm
Öldürdüğüme kuvvetliyim
Karışmakta kuvvetliyim
Yumruk kadar çocuğun
Kaburgalarını kırıp

Kan ıgara cıkuumun."

Aşıra ayttı debegin,

Argındın cayı momunday,

üylüsü buka sanınday,

Kaşı cılkı calınday,

Süylögönü korkuldap,

Tokoydo cürgön kamanday,

Erdin baykap karasañ,

okoy kiygen tamanday,

Tokson torpok bir cegen,

[415]

Topuktukka kelbegen,

Aybandan da caman ay,

Bayışka munu tuş kılğan,

Kudurettin kılğanı ay.

Basıp keldi çalkayıp,

Ayuu sımal balpayıp,

Aziretaalı koldo dep,

İçinen Bayış dem kıldı,

Kayıştıra kol berbey,

Atabız Nurkan kem kıldı.

Kan çıkarırcasına yere çalabilirim."

Abartıp söyledi demeyin

Argın'ın gücü mümin gibidir

Ensesi öküzün sağrısı gibidir

Kaşı at yelesi gibidir

Konuşurken hırıldayan

Ormanda yaşayan domuz gibidir

Dudağına bakacak olursan

Pabuç giymiş ayak gibidir

Doksan "torpok"u aynı anda yiyen

Evcilleştirilemeyen

Hayvandan bile yamandır

Bunu Bayış'la karşılaştıran

Allah'ın yazısıdır.

Basıp geldi kurumlanıp

Ayı gibi apıldayıp

Hazreti Ali, sen kolla diye

Bayış içinden geçirdi

İnat edip ordu vermeyerek

Babamız Nurkan kötülük yaptı.

Eki balban karmaştı,
Esi kete taymaştı,
Biri-birin bulkuştı,
Çapçıy karmap culkuştı.
Topon cegen torpoktoy,
Argındın içi çoñ eken,
Karagay sımal kaykayıp,
Boyu biyik zor eken.
Koltukka kolun sala albay,
Sabaday bolgon içine.
Kökürök tirep tura albay,
Bayıştın keldi açuusu.
"Kuday urgan kuu kıtay,
Adam desem, mal eken,
Ayban desem, can eken,
Tobo, topuk kılbaştan,
Topon cegen uy eken,
Tolgop buttan albasam,
Toroy çalıp salbasam,
Munun toktotor kücü cok eken,
İçi tolgon bok eken.

İki pehlivan tutuştular
Bayılana kadar boy ölçüştüler
Birbirlerini silkelediler
Tutup iyice tartakladılar.
Kepek yiyen "torpok" gibi
Argın'ın içi rahat imiş
Kök nar gibi gerilip
Uzun boylu, çetin imiş.
Elini koltuğuna geçiremeden
Tulum gibi olan karnıyla
Doğrulup kalkamadan
Bayış'ımız hiddetleniverdi.
"Kahrolası, türemeyesi Kıtay
İnsan desem mal imiş
Hayvan desem can imiş
Tövbe, dizleri de olmasa
Kepek yiyen inek imiş
Bacağımı buruvermezsem
Yere yatırırvermezsem
Uğraştıracak hali yok imiş
İçi boş çuval imiş.

Buurakandap er Bayış
Bulkunup küçün cırganı,
Burdap buttan alganı,
Çalkasınan salganı,
Eki ayagı tıbrap,
Erdemsingen Argını
Tura albay catıp kalganı.
Cini kelgen er Bayış
Topon cegen doñuz dep,
"Bul cer saga konuş" dep,
Kerilip içke tepkeni,
İçinen çıkkın cin, kanga
Tala tolup ketkeni,
Aram tamak Argındın

[416]

Acalı mintip cetkeni.
Karap turgan köp koşun
Esinen tanıp kalganı,
Bizdi dağı caylayt dep,
Kaçıp colgo salganı.
Koşun cönöp bergende,

Buğra gibi çöküp er Bayış
Silkinip gücünü toplamıştı
Ayağından çekivermişti
Göğsünden vuruvermişti
İki ayağı çırpınıp
Yiğitsinen Argın'ı
Kalkamadan yatırıvermişti.
Hiddetlenen yiğit Bayış
Kepek yiyen domuz deyip
"Burası mezarın olacak" deyip
Gerilip karnını tekmelemiş
Karnından çıkan ifrit, kan
Vadiyi doldurup taşmıştı
Asalak Argın'ın

Böylece eceli gelmişti.
Bakıp duran bütün ordu
Aklını oynatıvermişti
Bizi de öldürür diye
Yola kaçıvermişlerdi.
Ordu yola koyulunca

Sıyadat kan cindenip,
Aykırıktı salganı:
"Arsız tuulgan akmaktar,
Artıñan tüşkön koşun cok,
Atışaarga mergen cok,
Ataylap kırıgız kelgen cok,
Calgız carım baladan
Kayda kaçıp barasıñ?
Kılçaybay azır cönösöñ,
Kırıp salam baarıñdı,
Kırkıp salam canıñdı,
Tartıp alam malıñdı.
Korko turgan emne bar,
Bala calgız, biz sansız,
Ayaz, Argın baatırlar
Bala dep maani berbesten,
Acal taptı bir kalpıs."
Kıtaylardın kaçkanın,
Sıyadat kandın şaşkanın,
Sekiden Canış kördü emi:
"Serbeñdegen calgızım,

Sıyadat han hiddetlenip
Şöyle haykırıvermişti:
"Doğuştan şerefsiz ahmaklar
Peşinize düşen ordu yok
Ateş eden avcı yok
Kovalayıp gelen Kırıgız da yok
Tek başına, bir çocuktan
Nereye kaçıp gidiyorsunuz?
Şimdi geri dönmez de giderseniz
Öldürürüm hepinizi
Çıkarıveririm canınızı
Çekip alırım malınızı.
Korkuverecek ne var?
Çocuk tek başına, biz kalabalık
Ayaz, Argın bahadırlar
Çocuk diye hesaba almadığından
Ecellerine kavuştular ahmaklıktan"
Kıtayların kaçtıklarını
Sıyadat hanın şaşırıldığını
Canış tepeden gördü şimdi:
"Koşturup duran bir tanem

Argın, Ayaz cayladı,
Aybatınan taybadı,
Cürögü tüşkön kıtaydın
Culkunup biröö barbadı.
Cigitter biz da ceteli,
Kırgız dep uraan çakırıp,
Dübürt salıp aykırıp,
Bayıştı süröp keteli,
Alla bizge bergen soñ,
Calgız barıp Bayışñ
Töödöy bolgon Ayazdı,
Döbödöy bolgon Argındı,
Tak kötörüp urgan soñ,
Tabarsıgın cargan soñ,
Karap nege catalı,
Artınan tüşüp koşundun
Tamaşaga batalı."
Canıştın sözün makul dep,

[417]

Cigitter anı akıl dep,
Cakaların karmaşıp,

Argın ile Ayaz'ı öldürdü
Heybetinden bir şey kaybetmedi
Ödleri kopan Kıtay'ın
Çırpınıp biri de varmadı.
Yiğitler, biz de gidelim
Kırgız diye "uraan" çağırıp
Yüksek sesle haykırıp
Bayış'ı takip edelim
Allah nasip ettikten sonra
Bayış'ınız tek başına varıp
Deve gibi Ayaz'ı
Tepe gibi Argın'ı
Kaldırıp yere vurduktan sonra
"Tabarsık"ını yardıktan sonra
Niye bakıp duralım
Ordunun peşine düşüp
Eğlenceye dalalım."
Canış'ın sözüne tamam deyip

Yiğitler buna doğru deyip
Yakalarını tutuşup

Caratkan bizdi koldo dep,
Capırt atka mingeni,
Seksan attın dübürtü
Cer silkinip ketkendey,
Düñgüröttü özöndü.
Seksan cigit çuusunan,
Celbiregen tuusunan,
Koşun korkup şaşkanı,
Kokuylap baarı kaçkanı.
Sol cagında er Canış,
Oñ cagında er Bayış,
Albars kılıç kolgo alıp,
Aldıga tüşkön askerdi
Aydap ketip baratat,
Aldı artına karabay,
Caylap ketip baratat.
Ölbö canım, ölbö dep,
Ökürgönü mindan köp,
Kara koçkul kan agıp,
Cötkürgönü mindan köp,
Bir canıma sooga dep,

Allah'ım, bizi kolla deyip
Topluca ata binmişlerdi
Seksan atın patırtısı
Yer titreyivermiş gibi
Gümbürdetti vadiyi.
Seksan yiğidin bağirtısından
Dalgalanan sancağından
Ordu korkup şaşırmıştı
Ümidi kesip hepsi kaçmıştı.
Sol tarafında er Canış
Sağ tarafında er Bayış
Çelik kılıcı ellerine alıp
Önlerindeki askerleri
Kovalayıp gitmekteler
Önüne-ardına bakmadan
Öldürüverip gitmekteler.
Ölme canım, ölme diye
Feryat edenler bundan çok
Kıpkırmızı kan akıp
Öksüren bundan çok
Canımı kurtaran yok mu diye

Çurkap cürgön mindan köp,
Közünün caşı on talaa
Iylap cürgön mindan köp,
Ölgön bolup talaada
Catıp kalgan mindan köp,
Butu koldon acırap,
Mayıp bolgon mindan köp.
"Oñbo, kakbaş, oñbo" dep
Sıyadat kandı cekirip,
Tildep turgan mindan köp,
Canış, Bayış eki er
Kaçkan coonu kubalap,
Kızıusuna tüşüptür,
Kılçayıp Canış karasa,
Ak-Kürgündün çeginen
Alıs uzap ketiptir.
Kıtaydın şaarın aralap,
Kirip barsak bolboyt dep,
Tizginin tartıp alganı,
Aykalışkan eki er
Artın közdöy barganı.

Koşturuverenler bundan çok
Gözyaşları on vadi doldurup
Ağlayıp duran bundan çok
Ölüverip bozkırda
Yatıp duran bundan çok
Elleri ayakları kopup
Sakat kalan bundan çok.
"Kahrol hilekar, kahrol" diye
Sıyadat hana beddua edip
Söylenip duran bundan çok
Canış, Bayış iki yiğit
Kaçan düşmanı kovalama
Hevesine kapılmışlardır
Canış ardına dönüp baksa
Ak-Kürgün sınırından
Çok uzaklaşmışlardır.
Kıtay'ın şehrini dolanıp
Giriversek olmaz, diye
Dizgini çekivermişlerdi
Bir araya gelen iki yiğit
Arkasına dönüp bakmıştı.

Merçemdüü cerge toktoşup,

[418]

Kuçak cayıp körüşüp,

Közdön caşın tögüşüp,

Aldı artın karasa,

Kırk cigitten dayın cok,

Kayda ketip cogolgon,

Kalka kılar kayıñ cok.

Oşondo turup er Bayış

Agasına söz kattı:

"Aylanayın bir boorum,

Atalaştay cürçü elek,

Asıldı birge körçü elek,

Tuugan sımal cürçü elek,

Açuu menen tattuuunu

Birge bölüp körçü elek.

Ay döbödön togolso,

Seksen cigit cogolso,

Alardın daynın bilbesten,

Ölüp kalsa kömböstön,

Elge kantip ketebiz.

Uygun bir yerde bekleşip

Kucaklaşip, görüşüp

Gözyaşlarını akıtıp

Önlerine artlarına baksalar

Kırk yiğitten haber yok

Nereye gidip kaybolmuşlar?

Destek olacak akraba yok.

O zaman durup er Bayış

Ağabeyine şöyle söyledi:

"Kurban olayım can ciğerim

Kardeş gibi büyümedik

Gerçekleri göremedik

Akraba gibi büyümedik

Acı ile tatlıyı

Birlikte paylaşmadık.

Ay tepeden doğarsa

Seksen yiğit yok olursa

Onların haberini bilmeden

Ölmüşlerse gömmeden

Ülkeye nasıl gideriz?

Eköbüz barsak bastırıp,
Seksen cesir ıylasa,
Cetim baldar sızdasa,
Ata-enesi bozdosu,
Kayda taştap keldiñ dep,
Kalbaluu sözdön kozgoso,
Kanday ayla kılabiliz,
Emne dep coop tababiliz.
Kayrılıp kayta baralı,
Cigitterdi tabalı,
Tirüü bolso körölü,
Ölüp kalsa kömölü."
Bul aytkanın akıl dep,
Bayıstın kebin makul dep,
Canış koşo cönödü,
Caratkan bolsun kömögü.
Adamdan kıldat Sıyadat
Kayışıp kelgen kolu cok,
Sayışıp kelgen alpı cok,
Kural, carak koldo cok,
Kuran okur moldo cok,

İkimiz bastırıp gitsek
Seksen dul kadın ağlarsa
Yetim çocuklar sızlarsa
Anne-babaları feryat ederse
Nerede bırakıp da geldiniz diye
Kötü sözler söylerse
Nasıl çare buluruz
Ne cevap veririz?
Tekrar geri dönelim
Yiğitleri bulalım
Sağ iseler görelim
Ölmüşlerse gömelim."
Bu dediğin doğru deyip
Bayış'ın sözü yerinde deyip
Canış da beraber yollandı
Yaradan yardımcıları olsun.
Becerikli insan Sıyadat'ın
Direniveren ordusu yok
Savaşıveren yiğidi yok
Elinde silah-mühimmat yok
Kuran okuyacak molla yok

Eki bala eerçiſip,
Erigip mında kelgenin
İri aldıda bildi emi,
Eerge kancar ildi emi,
Tokto, kıtay, tokto dep,

[419]

Aykırık salıp kirdi emi.
Aldına çıgıp imerdi,
Astınan çıkkın beşöönün
Başın kıyıp ciberdi.
Kandın korkup kaarınan,
Betine çıkkın zaarınan,
Böypöñdöp koşun cönödü,
Acal kelse ölgönü,
Azabı bolso körgönü,
Seksen alpı baştı,
Sekiden tüşkön eki bek
Karmaşuudan kaçtı.
Aybat menen alıştı,
Aldı, artına çabıştı,
Aybatına çıdabay,

İki çocuğun arka arkaya
Kederli bir şekilde geldiklerini
Herkesten önce anladı şimdi
Eyere hançer sapladı şimdi
Bekle Kıtay, bekle diye

Nara atıp saldırdı şimdi.
Karşısına çıkıp çevirdi
Önüne çıkan beşinin
Başını kesiverdi.
Korkup hanın hiddetinden
Yüzüne vuran zehrinden
Güya ordu yürüdü
Ecel gelirse ölmek için
Azabı varsa çekmek için
Seksen yiğidi başa geçti
Tepeden inen iki bey
Savaşmaktan kaçmadı.
Yiğitçe tutuştular
Önlü arkalı saldırdılar
Heybetine dayanamayıp

Alarga karşı tura albay,
Altımış kıtay kırıldı,
Arstan sınduu er Bayış
Artın közdöy buruldu.
Altımış alp birigip,
Moynuna arkan salganı,
Köpkö topurak çaçabı,
Kançalık baatır bolso da,
Kolgo tüşüp kalganı,
Bul dünüyö calganı.
Cıyılıp kıtay barganı,
Butu, kolun çincirlap,
Altımışı birigip,
Kötörüp narga salganı.
Salaalap agıp kızıl kan
Kıynoodo Bayış kalganı.
Bayıştın cayın körgöndö,
Artınan tüşüp köp asker
Cetelep nardı cürgöndö,
Catındaşı kıynadı,
Caş balaça ıyladı.

Onlara karşı koyamayıp
Altımış Kıtay öldürüldü
Aslan gibi yiğit Bayış
Arkasına doğru döndü.
Altımış alp birleşip
Boynuna urgan takmıştı
Bir de toprak saçmazlar mı?
Ne kadar yiğit olsa da
Ellerine geçivermişti
Bu dünya yalan dünya.
Kıtaylar toplanıp varmıştı
Elini, ayağını zincirleyip
Altımışı da toplanıp
Kaldırıp deveye bindirmişlerti.
Oluk oluk kızıl kan akıp
Bayış çok eziyet çekmişti.
Bayış'ın halini görünce
Askerlerin çoğu peşine düşüp
Deveyi beraberlerinde götürdüklerinde
Kardeşi çok acı çekti
Küçük çocuk gibi ağladı.

Közünün çaşı on talaa,
Koldoboy koydu bir alla.
Calgız da bolso er Canış
Bolotmok bolup bir boorun
Artınan çaap cönödü,
Tagdır uşu bolgon soñ,
Erkine anın könöbü.
Colun tostı köp kıtay,
Koldobodu bir kuday,

[420]

Carat aldı baarınan,
Suuday bolup kuyulup,
Acıradı kanınan.
Cığıla turgan bolgondo,
Konçuna kan tolgondo,
Tulparga kamçı salganı,
Carıktığım canıbar
Kuş menen teñ uçkanı,
Too aralap ketkeni,
Üñkürgö kaçıp cetkeni.
Artınan kelgen köp kıtay

Gözünün yaşı on vadi doldurur
Kollamadı büyük Allah'ım.
Tek başına da olsa er Canış
Sebep olduğu can ciğerinin
At binip arkasından gitti
Allah yazdıktan sonra
Onun gücüne bakar mı?
Bütün Kıtaylar yolunu kesti
Büyük Allah yardım etmedi

Yaralandı her yerinden
Su gibi aka aka
Bir damla kanı kalmadı.
Yıkılıvereceği sırada
Çizmesine kan dolduğunda
"Tulpar"ı kamçılamişti
Gözümün nuru hayvan
Kuş gibi uçvermişti
Dağları aşivermişti
Mağaraya kaçivermişti.
Ardından gelen bütün Kıtaylar

Kay ketkenin bilbedi,
Cazgırıp sen koyduñ dep,
Bir-birin tildedı.
Adamdan estüü canıbar,
Bul caratkan düynödö
Şumduktuunun baarı bar.
Üñkürdün kelip oozuna,
Cata kaldı sozula.
Akırın Canış kuladı,
Eesin koyup tapşırıp,
Duşmandan izin çaşırıp,
Canıbar tulpar çuradı.
Canış cattı kansırıp,
Alı ketip alsırıp,
Catındaşı Bayışı
Köz aldınan ketpedi,
Es uçun bilbey catsa da,
Eçkirip ıylap estedi.
"Caratkan kanday kılayın,
Başıma saldıñ ubayım.
Catındaştan ayrılıp,

Nereye gittiğini bilemedi
Kabahatli sensin diye
Birbirlerine küfrettiler.
İnsandan akıllı bir hayvan
Yaratılan bu dünyada
Olmayacak şeyler var.
Mağaranın ağzına gelip
Uzanıp yatıverdi.
Canış yavaşça kendinden geçti
Yaratan'a sığınıp
İzini düşmandan gizleyip
"Tulpar" hayvanı koşturdu.
Canış'ın bir damla kanı kalmadı
Gücü kesilip halsizleşip
Kardeşi Bayış
Gözünün önünden gitmedi
Bayılacak hale gelse de
Hıçkırarak ağlayıp düşündü.
"Allah'ım, nasıl yapayım
Başıma dert, keder verdin.
Kardeşimden ayrılıp

Armanduu kıldı kedayım.
Kansırıp boorum catkanda
Acıratıp albadım,
İçimde kaldı armanım.
Tuzum urgan kırk cigit
Tuura kızmat kılbadıñ,
Soguşup biz catkanda
Canıbızda turbadıñ,
Acırap bekten kaldım dep,
Arbaşıp alar catkanda,
Kızıl kanga batkanda,
Caşınıp koodo cattım dep,
Elge kantip bararsıñ.

[421]

Cambızday körçü elek,
Caman, cakşı bölçü elek,
Camandık başka tüşkondö
Calgızdıktı bilgizdiñ,
Eki bala sereñdep,
Aldı-artın bilbey eleñdep,
Essizden keldi degizdiñ,

Dileğimi vermedi Allah'ım.
Kardeşim kansız kalırken
Alıp kurtaramadım
Kursağımda kaldı hevesim.
Kahrolası kırk yiğit
Adam gibi hizmet etmediniz
Biz savaşıp dururken
Yanımızda durmadınız
Beyimizi kaybettik deyip
Onlar savaşırlarken
Kızıl kana bulanırlarken
Çukurda saklanıverdik deyip
Ülkeye nasıl varacaksınız?
Kendi canımız gibi görmedik
İyi-kötüyü ayırt edemedik
Başıma felaket geldiğinde
Yalnız olduğumu gösterdiniz
İki çocuk yürüyüp
Olacakları düşünmeden bakına
Akılsızlıklarından oldu dedirdiniz

Aylanayın calgızım,
Altınday cüzüñ körömbü,
Ce alsırap catıp ölömbü?
Kündöy cüzüñ körömbü,
Ce küyüp cürüp ölömbü?
Ardagım Bayış sen ölsöñ,
Azabıñda men ölsöm,
Atabız Nurkan kantmekçi.
Carattan aman ayıksam,
Catındaş seni tabarmın,
Canar ottoy canarmın,
Kubançıña kanarmın.
Cer túbünö tüşsöñ da,
Cetkire izdep tabarmın,
Bal tiliñe kanarmın.
Caratkan kудay car bolso,
Akırı bir kün bararmın,
Barbardiger bar bolso,
Acıratıp alarmın.
Aylanayın carıgım,
Caniñdı bek karmay kör,

Kurban olayım bir tanem
Mübarek yüzünü görür müyüm
Ya da güçten düşüp ölür müyüm?
Gün yüzünü görür müyüm
Ya da tutuşup ölür müyüm?
Bir tanem Bayış, sen ölürsen
Derdinden ben de ölürsem
Babamız Nurkan ne yapacak?
Yaralarımдан kurtulabilirsem
Kardeşim, seni bulacağım
Yanan ateş gibi tutuşacağım
Mutluluğa kanacağım.
Yerin dibine de girsen
Mutlaka arayıp bulacağım
Baldan tatlı diline kanacağım.
Yaratan Allah yardım ederse
Nihayet bir gün varacağım
Perverdigâr var ise
Alıp kurtaracağım.
Kurban olayım göz nurum
Kendine çok iyi bak

Caratkan özü calgay kör.

Arbak urgan kırk cigit,

Kalıñ koldu körgöndö

Korkup koogo çaşınıp,

Koñuldan karap turganı,

Alardı kудay urganı."

Terebel tıñıp kalganda,

Kalıñ kol colgo salganda,

Kamıştan çıgıp bastırıp,

Kapçıgay kuuş kirdi dep,

Kancıgadan kan agıp,

Ölör alga keldi dep,

"Canıştı izdep tabalı,

Tirüü bolso körölü,

Ölüp kalsa kömölü.

Eki bekten acırap,

Eerçişip aman barganda,

[422]

Baarı bir Nurkan öltüröt,

Tirüülöy bizdi kömdüröt."

Akıldaşıp öz ara

Allah kendi yardım etsin

Kahrolası kırk yiğit

Kalabalık orduyu görünce

Korkup bir çukura saklanıp

Çukurdan bakıp durmuştu

Allah onları kahretsin."

Ortalık sakinleşince

Kalabalık ordu uzaklaşınca

Sazlıktan çıkıverip

Vadiye girdi deyip

Terkiden kan akıp

Ölecek hale geldi deyip

"Canış'ı arayıp bulalım

Diri ise görelim

Ölmüş ise gömelim.

İki beyden ayrılıp

Birlikte sağ salım vardığımızda

Nurkan hepimizi birden öldürür

Bizi diri diri gömdürür."

Kendi aralarında görüşüp

Kündöp, aylap izdedi,
Eç bir daynı bilinbeyt,
Emi kaday kıldık dep,
Aylası ketip turganda,
Attardın tuyup dabışın,
Adamdan estüü Ker tulpar
Okuranıp ün saldı.
Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Askadan tüşö kelgeni.
Carıktığım canıbar
Közünön çaşın imerdi,
Caş kuyuldu camgırday,
Musapır kıldı bir kuday.
Bulkunup turgan buudanıñ,
Bulçuñ etten alsırap,
Kanı ketip kansırap,
Kündür-tündür küzötüp,
Ak ırgayday arıktap,
Ölör alga cetiptir.
Okuranıp ün saldı,

Günlerce, aylarca aradılar
Hiçbir haber alınamıyor
Ne yaptık biz diye
Akılları başlarından gittiğinde
Atların seslerini duyup
İnsandan akıllı "Ker tulpar"
Kışneyip ses çıkardı.
O mu, bu mu diyene kadar
Göz açıp yumana kadar
Kayalıktan inivermişti.
Gözbebeğim hayvanın
Gözünden yaşlar süzüldü
Yağmur gibi yaş döküldü
Sahipsiz bıraktı büyük Allah.
Silkiniveren "buudan"ınızın
Kaslarında gücü kalmayıp
Bir damla kanı kalmayıp
Gece-gündüz bekleyip
Kuşkirazı gibi zayıflayıp
Ölecek hale gelmiştir.
Kışneyip ses çıkardı

Caldırıp turgan cigitter
Cıya albay esin tañ kaldı.
Tulpardı eerçip cönöştü,
Karañğı üñkür içinde
Kaptalda catkan kansırap,
Er Canıştı körüşüp,
Ezilişip ıyлаştı.
"Aylanayın taksırım,
Aldıña keldik közüñdü aç,
Altınday bolgon sözüñ çaç.
Bayıştan kaldık acırap,
Catıpsıñ özüñ kansırap,
Kündür-tündür izdedik,
Elge kaytıp ketpedik.
Aziretaalı arbağı
Arka bolup koldoso,
Ayıgasıñ carattan,
Aralcı bolso caratkan.
Azabıñda cüröbüz,
[423]
Bir özüñdü taba albay,

Şaşırap kalan yiğitlerin
Akılları alamayıp hayret etti.
"Tulpar"ı alıp yola çıktılar
Karanlık mağaranın içinde
Kansızlaşıp kenarda yatan
Er Canış'ı görüp
Dertleşip ağлаştılar.
"Kurban olayım efendim
Karşına geldik, gözünü aç
Bir kelime olsun, söyle
Bayış'tan ayrı kaldık
Bir damla kanın kalmamış
Gece-gündüz aradık
Dönüp ülkeye gitmedik.
Hazreti Ali'nin ruhu
Destek olup kollarsa
Kurtulursun yaralarından
Yardımcı olursa Yaratın.
Tasanı çekmekteyiz
Seni bir türlü bulamadan

Arıp açıp cüdödük.
Kolotton-kolot koyboduk,
Kuu tülküdüy coyloduk,
Adırdan-adır koyboduk,
Karışkırça coyloduk,
Akırı ayla ketkende
Kapçıgaydı ördödük,
Ker tulpardı körgöndö
Bakırıp tegiz ıyladık,
Barbardiger kuduret,
Bekke paana bergin dep,
Cambızdı kıynadık.
Bizde arman bolbostur,
Aman kördük özüñdü,
Altınday bolgon cüzüñdü."
Cigitterdin uluusu
Kakşap süylöp tursa da,
Tögültüp caşın küysö da,
Canıştın tuyar alı cok,
Tirüü catat debese,
Tirüülüktön dayın cok.

Acıkıp-yorulup zayıfladık.
Çukur-oyuk bırakmadık
Kurnaz tilki gibi aradık
Dere-tepe bırakmadık
Kurt gibi iz sürdük
Sonunda gücümüz kesilince
Vadiyi dolaştık
"Ker" "tulpar"ı görünce
Hep birden bağırıp ağladık
Perverdigâr Allah
Beye yardım et diye
Çok endişelendik.
Dileğimiz gerçekleşti
Sağ-salim gördük seni
O mübarek yüzünü."
Yiğitlerin önde geleni
Ağlayarak konuşsa da
Gözyaşı döküp yansa da
Canış'ın duyacak hali yok
Sağ, yaşıyor denmese
Hiçbir hayat belirtisi yok.

Şişikten beti körünböyt,
Arañ sogup tamırı
Bolor-bolbos bülküldöyt.
Oşondo estey koyuştu,
Kanday zaman bolot dep,
Külükan bergen darını,
Tegerektep kalıştı,
Bakdöölöt attuu karını.
Terdikti sögüp iyişti,
Kol başınday sur baştık.
Suurup alıp körüştü,
Biri-birin kuçaktap,
Süyünüşüp öbüştü.
Çımçıp darı içirip,
Kırk cigit ıylap eçkirip,
Erteli-keç elüü kün.
Canınan ketpey bağıştı.
Tuura eki ay bolgondo,
Ay cañırıp tolgondo,
Esine keldi er Canış,
Ösüptür sakal bir karış.

Yüzü şişlikten görünmüyor
Nabzı zorla duyulup
Belli belirsiz atıyor.
O anda hatırlayıverdi
Ne kadar zaman oldu diye
Külükan'ın verdiği ilacı
Etrafını çevrelediler
Bakdöölöt adlı ihtiyarın.
"Terdik"i söküp eğdiler
Yumruk gibi boz çuvalı
Görüp çekiverdiler
Birbirlerini kucaklayıp
Sevinip öpüştüler.
Çimdikleyip, ilaç içirip
Kırk yiğit hıçkırarak ağlayıp
Sabah-akşam elli gün.
Yanından ayrılmayıp baktılar.
Tam iki ay olunca
Ay yeniden doğunca
Kendine geldi er Canış
Sakalı bir karış uzamış.

Çaçı kuuday boluptur,

Özü kuuray boluptur,

[424]

Közün açıp kep aytat,

Atalaştay kırk cigit,

Kaydan keldiñ dep aytat.

Bir boorum Bayış kayda deyt

Catındaştın kamın ceyt.

Atanı arman dünüyö,

Calgızımdan ayrılıp,

Kanatım kaldı kayırılıp,

Kıtaylar tutkun kıldı dep,

Kuday meni urdu dep,

Kantip baram elime,

Altı Şaar cerime,

Atam Nurkan begime.

Aylanayın kırk cigit,

Aylanışpay kete ber,

Sagingandır ata eneñ,

Erterek elge cete kör.

Men uşul cerde kalayın,

Saçı bembeyaz olmuştur

"Civanperçemi" gibi kurumuştur

Gözünü açıp şöyle söyler

Kardeşi bildiği kırk yiğide

Nereden geldiniz diye söyler.

Can ciğerim Bayış nerede diyor

Kardeşi için endişeleniyor.

Kahrolası dünya

Bir tanemden ayrılıp

Kanadım kırılıverip

Kıtaylar esir tuttu deyip

Allah beni kahretti deyip

Nasıl gideyim ülkeme

Vatanım Altı Şaar'a

Bey babam Nurkan'a.

Kurban olayım kırk yiğit

Vakit kaybetmeden gidiverin

Özlemiştir anne-babanız

Hemen ülkemize varıverin.

Ben burada kalayım

Bayıştan kabar alayın,
Ölsöm birge ölörmün,
Ölbösöm eldi körörmün.
"Koygun begim keteli,
Elge erte ceteli,
Kanga daynın aytalı,
Kural, carak mol kamdap,
Kayıştırıp kol kamdap,
Andan kiyin keleli,
Karmaşıp kıtay körölü."
Kırk cigit turdu çuruldap,
Ayrımdarı uñuldap,
Aga Canış bolbodu,
Bolboy moynun tolgodu.
Bolbosun bilip Canıştın
Koştoşup cönöp kalıştı,
Kılçaktap baarı mayıştı.
Kara-Üñkürdü mekendep,
Bayıştı körör bekem dep,
Cata tursun er Canış,
Kanday alda boldu eken,

Bayış'tan haber alayım
Ölürsem beraber ölürüm
Ölmezsem ülkemi görürüm.
"Müsaade et beyim, gidelim
Bir an önce ülkemize gidelim
Hana olanları anlatalım
Silah-mühimmatı bol hazırlayıp
Orduyu özenle hazırlayıp
Ondan sonra gelemim
Kıtay'la savaşıverelim."
Kırk yiğit feryat edip
Diğerleri de bağırıp
Canış buna razı olmadı
Olmaz diye başını çevirdi
Canış'ın razı olmadığını anlayıp
Vedalaşıp yola çıktılar
Arkalarına bakıp üzöldüler.
"Kara Üñkür"de yaşayıp
Bayış'ı görür müyüm deyip
Burada kalsın yiğit Canış
Acaba ne haldedir

Catındaşı er Bayış.

Tutkundalğan baatırdan

Kancıga boyu kan aktı,

Toktoo berbey şar aktı,

Altımış ceri teşilip,

Uykusu kelip köşülüp,

[425]

Kolu, butu çincırda,

Koloñdoy temir boynunda.

Uşunday alda tursa da,

Kayratınan canbadı,

Eki közü calcıldap,

Şakarday bolup kaynadı.

Balanın korkup sürünön,

Kara taanday kıtaydın.

Biri da basıp barbadı.

Oşonda Sıyadat kep aytat,

"Ukkun baarıñ dep aytat,

Kılıçtın mizi ötpögön,

Suuga salsa çökpögön,

Otko salsa küybögön,

Kardeşi yiğit Bayış?

Esir olan bahadırdan

Terkiden aşağı kan aktı

Hiç durmadan şarladı

Altmış yeri deşilip

Uykusu gelip uyuyup

Eli, ayağı zincirli

Kolan gibi demir boynunda.

Böyle bir halde olsa da

Gayretinden vazgeçmedi

İki gözü endişeli

Sinirlenip dikleşti.

Çocuğun heybetinden korkup

Karınca sürüsü gibi Kıtay'ın

Biri de üstüne varmadı.

O zaman Sıyadat şöyle söyler

"Hepiniz işitin diye söyler

Kılıcın "miz"i delmemiştir

Suya atsak batmamıştır

Ateşe atsak yanmamıştır

Tiri Şumduk bala eken,
Ayaz menen Argındı
KarıŐtıra karmadı,
Arstanday cayladı.
Kabılanday kaÇırdı,
Kalıñ koşun capırdı,
Kara taanday kœp kıtay,
Kaarına ııdabay,
Kayrat kılıp tura albay,
Kaıp berse bolobu,
Kayratı cok oñobu.
Seksen balban kœrœŐup,
Tuş-tuşunan tireşip,
Tokson balban kœrœŐup,
Tobu menen tireşip,
Arañ kolgo tœŐurdœk.
Altımış carat alsa da,
Alı ketip tursa da,
Alkınıp turgan kœœun kœr,
Aybat kılğan cœzœn kœr,
Arkırıp akkan kanın kœr,

Dayanıklı, yenilmez œocuk imiş
Ayaz ile Argın'ı
Uğraşıp yakaladı
Aslan gibi yere serdi.
Kaplan gibi saldırdı
Koca ordu saldırmıŐŐasına devirdi
Karınce sœrœsœ gibi bœtœn Kıtaylar
Gazabına dayanamadan
Gayret edip karşısında duramadan
Kaıverse olur mu?
Gœcœ yok, yenebilir mi?
Seksen pehlivan gœreŐip
Her birisi œekiŐtirip
Doksan pehlivan gœreŐip
Hepsiyle œekiŐip
Zorla ele geœirdik.
Altımış yarası olsa da
Gœcœ kesilmiş olsa da
Gœz alıcı gœcœne bakın
Şu heybetli yœzœne bakın
œağlayıp akan kanına bakın

Arstanday sürün kör.

Öltürüp munu tınalı.

Aman ketse eline

Ay aylanbay kelmekçi,

Azaptı kolgo bermekçi,

Kün aylanbay kelmekçi,

Küyüttü bizge bermekçi.

Altımış kulaç zındanga

Alıp barıp salalı,

Alı ketsin alsırıp,

[426]

Kanı ketsin kansırıp,

Kün körböy közü tunarsın,

Şaldırıp butu sunalsın.

Kurt-kumurska toylosun,

Kıtay degen kim eken,

Zındanga catıp oylonsun.

Erdemsip kelgen eme eken,

Tutkunda catıp kor bolsun."

Makul, taksır, makul dep,

Aytkan sözüñ akıl dep,

Aslan gibi duruşuna bakın.

Bunu öldürüp rahatlayalım.

Sağ salım giderse ülkesine

Ay geçmeden gelecektir

Bize azap verecektir

Gün geçmeden gelecektir

Bize felaket getirecektir.

Altımış kulaçlık zindana

Götürüp atıverelim

Gücü kesilsin, hali kalmasın

Kanı çekilsin, kansız kalsın

Gün yüzü görmeyip gözü kör olsun

Ayağı kırılıp yatalak olsun

Börtü böcek ziyafet çeksin

Kıtaylılar kim imiş

Zındanda yatıp düşünsün.

Yiğitsinip gelen biri imiş

Esarete kalıp horlansın."

Doğru efendim, doğru deyip

Dedikleriniz makul deyip

Kıtaylar makul boluştu,
Arstan Bayış baatırdı
Zındanga salmak boluştu.
Handın kızı Celkayıp
Peri sımal sunalıp,
Buladay çaçı çubalıp,
Burala basıp kelgeni,
Buurakandap culkungan,
Buura sımal umtulgan,
Bayıştı karap körgönü,
Kapıray, kabılan sımal eken dep
Astırtan köñül bölgönü.
"Atamdın aytkanınday bar eken,
Arstan sımal can eken,
Coolaşıp keldi debese,
Tiyip alçu bala eken,
Tiktegeni başkaça
Timele küygüzüp iyçü can eken.
Cürögündö calı bar,
Altımış erdin alı bar,
Kara közdö kalı bar,

Kıtaylar haklı buldular
Aslan yiğit Bayış'ı
Zindana atmak istediler.
Hanın kızı Celkayıp
Peri gibi parlayıp
Saçı ipek gibi dalgalanıp
Kıvrılıp gelivermişti
Buğra zorlarcasına çırpınıp
Buğra gibi ileri atılmış
Bayış'ı görüvermişti
Kafir, kaplan gibi imiş deyip
Fark ettirmeden incelemiş
"Babamın dediğı kadar varmış
Aslan yapılı birisiymiş
Düşmanlık için geldi demeseler
Evlenilecek çocuk imiş
Duruşu bile başka
İsterse yakıp yıkacak biri imiş.
Yüreğinde cesaret var
Altımış yiğit gücü var
Kara gözlerinde ışık var

Kasiyettüü can eken,
Kırkışıp keldi debese,
Küyöö bolçu can eken."
Ayaldan ayar Celkayıp
Arı-beri oylonup,
Miñ kaytara tolgonup,
Oygo çömüp turganı,
Bayıška köñgül burganı,
Süyüü otu calındap,
Kızdı kuday urganı.
Topurap kalıñ el tarap,
Balanın aytıp erdigin
Caktırgandar bir tarap,
Kalıñ coonu ceñgensip,

[427]

Kırızdı çaap kelgensip,
Kanga kılıp koşomat
İçilip cattı köp şarap.
Cata bersiñ Bayışıñ,
Caratın körüp kayıştım.
Kündöp-tündöp col cürüp,

Haysiyetli biri imiş
Savaşmaya geldi demeseler
Damat olacak biri imiş."
Geleceği bilen biriydi Celkayıp
Etraflıca düşünüp
Bin defa kafa yorup
Düşünceye dalıp gitmişti
Bayış'a gönül vermişti
Aşk ateşi alevlenip
Allah kızı felakete uğratmıştı.
Ahali heyecanlanıp dağılıp
Çocuğun yiğitliğini anlatıp
Beğenenlerin hepsi dağılıp
Kalabalık düşman gelmiş gibi

Kırız'a saldırıvermiş gibi
Hana methiyeler düzüp
Epeyce şarap içip yattılar.
Yatadursun Bayış'ınız
Yaralarımı görüp kederlendim.
Gece-gündüz yol yürüyüp

At arıtıp mol cürüp,
Kırk cigit elge keliptir,
Eñsep kelgen cerinen
Alamattı körüptür.
Akcol, Darbaz eki kul,
Biri cılkı kaytargan,
Biri too başında koy caygan,
Ezelki kegin alıptır,
Çabuulgan kelgen eki kul
Kayırdın bolgon keski kul,
Tagınan Nurkan tüşürüp,
Eki bek atın oçürüp,
Biylikti tartıp alıptır,
Mal-canınan acırap,
Başkarganga eli cok,
Kaytarganga malı cok,
Kazına tolgon altın cok,
Kümüş menen zeri cok,
Küyütün tartar eri cok,
Canış, Bayış şeri cok,
Musapır bolup kalıptır,

At binip bol yürüyüp
Kırk yiğit ülkeye gelmiştir
Özleyip de geldikleri yerde
Felaketi görmüşlerdir.
Akcol, Darbaz adlı iki köle
Biri at güden
Bir dağ başında koyun yayan
Ezeli intikamlarını almışlardır
Saldırıveren iki köle
Gayrimüslim, kalleş köleler
Nurkan'ı tahtından indirip
İki beyin adını silip
Beyliği çekip almışlardır
Canından-malından edip
İdare edecek milleti yok
Güdülecek malı yok
Hazine dolusu altın yok
Gümüş ile mücevheri yok
Sıkıntısını dağıtacak yiğidi yok
Canış, Bayış aslanları yok
Yersiz-yurtsuz kalmışlardır

Alda taala kuduret
Başına kaygı salıptır.
Munu bilip kırk cigit
Özünün cayın bilgizbey,
Baskan colun tuyguzbay,
Caşırıp izin barıptır.
Tuş-tuşka tarap ketiptir,
Kırk cigit atı öçüptür.
Zindanda Bayış catkanı,
Bilinbeyt kündün batkanı,
Karkıldap kazdar uçpasa,
Coloboy kişi kaçkanı.
Ordo catat bir bala,
Oyuna tüştü miñ sanaa.
"Elimdin elem erkesi,
Koy baştağan serkesi.
Atabız ele padişa,
Enebiz Külükan kanışa,
[428]
Canış menen cürçü elem,
İt agıtıp, kuş salıp,

Kudretli Allahü Teala
Başına felaket getirmiştir.
Bunu anlayıp kırk yiğit
Kendilerini belli etmeden
Gittikleri yolu duyurmadan
Yarışıp izlerini kaybettirmişlerdir.
Her tarafa dağılıvermişlerdir
Kırk yiğit ismi silinmiştir
Bayış zindanda yatmaktaydı
Güneşin battığı belli olmuyordu
Kazlar ötüp uçmasa
İnsan yaklaşımaz kaçardı.
Çukurda yatar bir çocuk
Aklına binlerce düşünce geldi.
"Milletimin nazlısı idim
Koyunların da tekesi.
Babamız padişah idi
Annemiz "kanışa" Külükan'la
Canış ile yaşar idim
İt salıp, kuş uçurup

Orto köl, Baş köl aralap,
Sayrandap seyil kurçu elem,
Emi musapır bolup catamın,
Altımış cerden kan agıp,
Toktoboston dara agıp,
İçimden küyüp kapamın,
Atanın tilin albadım,
Barba dep aytkan sözünö
Baar salıp kalbadım.
Enenin tilin albadım,
Ermegim koy dep ıyladı,
Asıl canın kıynadı,
Aga da nazar salbadım,
Attanıp çıkpay kalbadım,
İçimde catat armanım,
Köñülüm surar kişi cok,
Bul düynönün calganın.
Canıştın tilin albadım,
Calınsa da kalbadım,
Calındap turat armanım.
Ordo catıp men ölsöm,

Orto Köl'ü, Baş Köl'ü dolanıp
Oyun düzenleyip eğlenirdim
Şimdi tutsak olup yatıyorum
Altmış yerimden kan akıp
Dinmeden, kesilmeden akıp
İçim yanar, kederliyim
Babamın sözünü dinlemedim
Gitme diye söylediği sözünü
Hiç dikkate almadım.
Annemin sözünü dinlemedim
Oyunu bırak diye ağladı
Kederlenip üzüldü
Ona da itibar etmedim
At binmekten vazgeçmedim
Kursağımda kaldı hevesim
Gönlümü avutacak kişi yok
Bu yalan dünyada.
Canış'ın sözünü dinlemedim
Yalvardıysa da kalmadım
Hala içimde umut var
Çukurda yatıp da ölürsem

Caraluu Canış sen ölsöñ,
Kalktın cayı ne bolot,
Kamoodo kalar tulparım,
Karoosuz kalar şumkarım,
Azapka kalar elibiz,
Eesiz kalar ceribiz.
Basıp kirse kıtaylar,
Baş kötörör adam cok,
Aydap-aydap mal alar,
Altın, kümüş zer alar,
Cigitter keter tutkunga,
Korkoktor kaçır bıtıkılga.
Kız, kelin keter küñ bolup,
Ay karañğı tün bolup.
Caratkan maga car bolso,
Tutkundan boşop ıgarımın,
Ŗaŝpay turgun Sıyadat,
Tamaşa saga kurarımın,
Ağızarımın kanıñdı,
Kıyarımın senin canıñdı.
Aziret Aalı arbağı

Yaralı Canış, sen de öürsen
Milletin hali ne olur?
Yakalanır "tulpar"ım
Korumasız kalır ŝahinim
Felakete uğrar halkımız
Sahipsiz kalır ölkemiz.
Saldırıverse Kıtaylar
Karşı koyacak adam yok
Sürüye sürüye mal alır
Altın-gümüş, mücevher alır
Yiğitler esir düşer
Korkaklar çukura kaçır.
Kız, gelin cariye olup
Ay karanlık gece olup.
Yaradan bana yardım ederse
Esaretten kurtulurum
Merak etme Sıyadat
Sana bir oyun oynarım
Kanını akıtırım
Canına kıyarım.
Hazreti Ali'nin ruhu

Perzentiñdi koldoy kör,

[429]

Cakşılıkka coldoy kör."

Cata tursun Er Bayış,

Kanday boldu er Canış?

Canış catıp oylondu,

Miñ kaytara tolgondu.

"Calgızım catsa tutkunda,

Catkanım bolbos bitkilda.

Kara çaçım öröyün,

Kıtaydın kiyimin kiyeyin.

Şaardan-şaarga kıdırıp,

Duduk bolup tuncurap,

Kudayçı bolup nan surap,

Baykoo salıp cüröyün,

Acalım bolso ölöyün,

Azabım bolso köröyün,

Aylanayın calgızım,

Ölsön söögün kömöyün,

Ömürüm ötüp ketkençe,

Öksüp ıylap cüröyün.

Çocuğunu kollayıver

Güzellikle yollayıver."

Yatadursun yiğit Bayış

Nasıl oldu er Canış?

Canış yatarken düşündü

Bin defa kafa yordu

"Bir tanem esir düştüyse

Yatmak olmaz çukurda."

Kara saçımı öreyim

Kıtaylı gibi giyineyim

Şehirden şehre dolaşıp

Dilsiz olup konuşmayıp

Avuç açıp ekmek isteyip

Baka baka yürüeyim

Ecelim varsa öleyim

Çekeceğim varsa çekeyim

Kurban olayım bir tanem

Öldüysen kemiklerini gömeyim

Ömrümün sonuna kadar

Çaresiz kalıp ağlayayım.

Tirüü bolsoñ calgızım,
Aylanañan ketpesten,
Tünök kılıp catayın,
Tün menen birge batayın.
Kagılayın calgızım,
Bir közümdön caş aldıñ,
Bir közümdön kan aldıñ,
Kıynoogo meni ne saldıñ?
Colgo erte çıgayın,
Senden kabar alayın,
Tutkunda catsañ kıynalıp,
Kabarıñdı bilbesten,
Katarlay basıp cürböstön,
Erdik kılğan emeçe,
Erdemsip kantip catayın,
Elge kantip barayın."
Cönöp kaldı Canışıñ,
İzdemekke Bayışın.
Şaardan-şaar kıldırdı,
Toptoluşkan top bolso,
Kalk çoğulğan toy bolso,

Sağ isen bir tanem
Yanıdan ayrılmayıp
Evim bilip yatayım
Geceyle birlikte batayım
Kurban olayım bir tanem
Bir gözümde yaş aldın
Bir gözümde kan aldın
Beni neden derde saldın?
Erkenden yola çıkayım
Senden haber alayım
Esir düşmüşüp acı çekmişsen
Haberini bilmeden
Yan yana yürümeden
Yiğitlik yapmış biri gibi
Nasıl yiğitlik taslayayım?
Ülkeye nasıl varayım?"
Yola çıktı Canış'ınız
Aramak için Bayış'ını.
Şehirden şehre dolaştı
Toplanan kalabalık varsa
Halkın toplandığı toy varsa

Kanday kabar ugam dep,
Toorulup barıp oturdu,
Musapır eken baykuş dep,
Toygo kelgen adamdar
Etegin aşka tolturdu.

[430]

Tuura beş cıl tolgondo
Özü boldu ırğayday,
Biti boldu torgoydoy,
Kanı kaldı bir kaşık,
Eti boldu kök çaşık.
Calgızdı tappay kaldım dep,
Öksüp-öksüp ıyladı,
Ölörgö canın kıynadı.
Bir kündörü bolgondo
Sıyadattın ordosun
Suramcılap kelgeni,
Kalıñ baktın içinde
Karaylap cata bergeni.
Tün carımı bolgondo,
Ay carkırap tolgondo,

Nasıl haber alabilirim diye
Oturup gözetleyiverdi
Yersiz-yurtsuz, zavallı imiş diye
Toya gelen insanlar
Kucağımı yiyecekle doldurdu.

Tam beş yıl olduğunda
Kiraz ağacı gibi inceledi
Tarla kuşu gibi bitlendi
Kaşık kadar kanı kaldı
Teni mosmor oldu.
Bir tanemi bulamadım diye
Sessiz sessiz ağladı
Kendine ölürcesine eziyet etti.
Günlerden bir gün idi
Sıyadat'ın "ordo"suna
Sora sora gelmişti
Çukur bir bağ içinde
Bulduğu yere yatıvermişti.
Gece yarısı olunca
Ay dolunay olunca

Ordodon ıgıp bir karaan

Aldı, artın karadı.

Akırın basa cönösö,

Argamcıday kara aç

Altın sımal tögüldü,

Ay peridey suluu kız

Köz aldına köründü.

Bir kolunda tüyünçök,

Bir kolunda kumganı,

Cıla basıp cönödü,

Mında bir mandem bar go dep,

Artınan Canış keledi.

Kalıñ tokoy aralap,

Ay carıgın paanalap,

Kız kelatat cügürüp,

Tüzölö kalıp bögülüp,

Canış da aldı takımdap,

Artınan kalbay zakımdap.

Añgıça kız toktodu,

Bir ordun başına,

Sızılıp süylöp, ün saldı,

"Ordo"dan çıkıp bir karaltı

Önüne ardına baktı.

Yavaşça yürüyüverse

"Argamcı" gibi kara sa

Altın gibi parladı

Ay perisi gibi güzel bir kız

Tam önünde göründü.

Bir elinde bohçası

Bir elinde ibriği

Hareket edip yürüdü

Bunda bir iş var deyip

Canış ardından gitti

Sık ormanı dolaşıp

Ay ışığına sığınp

Kız koşturup gelmekte

Bir eğilip, bir doğrulup

Canış da ardından gidip

Koşturup peşini bırakmayıp.

O sırada kız durdu

Bir çukurun başına

Eğilerek konuşup, seslendi

Cakın kelip şaşıla.

"Ardagım, Bayış, baş kötör

Aş bolboso, al keter,

Alıñ ketse, can keter.

Kazı menen kartanı

Alıp keldim aldıña,

Al küçkö tolup ertereek.

Cetkin kırgız kalkıña,

Özüñdü kütkön calpıga.

[431]

Asılım Bayış sen deymin,

Coluksam dep degdeymin,

Kıtaydın kızı bolsom da,

Kırgızdın cerin cerdeymin,

Özüñ menen baş koşsom,

Kayrılıp kayta kelbeymin.

Musulman boldum çaşımdan,

Kırgızga kelin bolsom dep,

Oylodum ele başınan.

Nurkandın uulu Bayıştı.

Tutkundap alıp keldik dep,

Aceleyle yaklaşıp.

"Sevgilim Bayış, başını kaldır

Aş olmazsa güç de olmaz

Gücün kesilirse canın da olmaz.

"Kazı" ile "karta"yı

Getiriverdim önüne

Hemen eski gücünü kazanırsın.

Kırgız halkına git

Hepsi seni beklemekte.

Asılım Bayış, sana diyorum

Yüz yüze gelmek istiyorum

Kıtay'ın kızı olsam da

Kırgız bölgesinde oturuyorum

Seninle evlenirsem

Geri dönüp Kıtay'a gelmem.

Müslüman oldum küçükken

Kırgız'a gelin olsam diye

Düşünmüştüm en başından.

Nurkan'ın oğlu Bayış'ı

Esir getirdik diye

Ordogo kabar kelgende,
Opkolo tüştü cürögüm,
Cügürüp kelip karasam,
Altımış ceriñ caraluu,
Tutkunda adam karaluu,
Arstanday bulkunup,
Aybat kılıp turupsuñ,
Dara-dara kan agıp,
Alıñ ketip kurupsuñ.
Közüñdön ot calındap,
Tuş-tuştu közdöy bölündü,
Bir özüñdü körgöndö
Köñgülüm dal-dal sögüldü,
Kutkarıp alar alım cok,
Karşılık kılar çamam cok,
Köl bolup caşım tögüldü.
Butu, koluñ zooluda,
Kolomo temir moynuñda,
Koluktu boluu oyumda.
Özümgö özüm kıybadım,
Boortoktop cıgılıp,

"Ordo"ya haber gelince
Yüreğim parçalandı
Koşturup gelip baksam
Altmış yerin yaralı
Esir insan matemde sayılır
Aslan gibi kurtulmaya çalışıp
Heybetinle durmuşsun
Oluk oluk kan akıp
Gücün kesilip kurumuşsun.
Gözünden ateşler çıkıp
Her bir tarafa yayıldı
Seni ilk gördüğümde
İçim parça parça oldu
Kurtarıverecek gücüm yok
Karşı koyacak kuvvetim yok
Gözyaşım sel gibi aktı.
Elin, ayağın kelepçeli
Demir halka boynunda
Nişanlanmak aklımda.
Kendime hiç acımadım
Yüzüstü yereyatıp

Bübü Batma koldo dep,
Üstökö-bostok ıyladım,
Üç künü caşım tıybadım.
Üç kündö başım kötörüp,
Atam Sıyadat aldına
Asta basıp bargamın,
Akıl salıp kalgamın.
"Aylanayın atake,
Alışıp cürüp coo aldıñ,
Atışıp cürüp doo aldıñ,
Acalı cok soo kaldıñ.
Kırgızdı kıra çapkansıñ,
Kılımgı cete artkansıñ.

[432]

Emi altımışka kelgeniñ,
Artıñda erkek bala cok,
Alıñ ketse, kara cok,
Aldı artıñdı cıygınıñ,
Kuru beker kan tökpöy,
Napsiñdi bir az tıygınıñ.
Beyacal adam öltürüp,

Fatma "Bübü" kolla diye
Hiç durmadan ağladım
Gözyaşım üç gün dinmedi
Üç günde kendime gelip
Babam Sıyadat'ın önüne
Yavaşça varıvermişim
Şöyle akıl vermişim.
"Kurban olayım babacığım
Savaşiverip düşman aldın
Atışiverip dert aldın
Ecelin gelmeyip sağ kaldın.
Kırgız'ı yağmalayıp yok etmişsin
Her yere ulaşıp güçlenmişsin.

Şimdi altmışına gelmişsin
Ardında erkek çocuk yok
Gücün kesilse destek yok
Aklını başına topla
Boşuna kan dökmeyip
Nefsine biraz hakim ol.
Ecelsiz insanı öldürüp

Zobun bolso kanıña,
Zıyanı tiyet canıña,
A da bir kandın balası,
Altımış cerden nayza cep,
Dayraday bolup kan agıp,
Bir apta turat baylanıp,
Körgön kıtay emne deyt,
Ar kim öz başının kamın ceýt,
Kanımız kankor debesiñ,
Başıña acal kelbesin.
Salıp koygun oruña,
Kelgendir bala şoruna,
Acal cetse anda ölsün,
Kurt, kumurska torunda."
Aytkanıñ kızım akıl dep,
Atañ bolsun makul dep,
Orgo seni salganı,
Alla taala kuduret
Cardamçı bolup kalganı.
Beş cıl boldu bagamın,
Emi aylañdı kanday tabamın.

Felaket gelse soyuna
Zararı dokunur sana
O da bir han çocuğu
Altımış yerinden mızrak yiyip
Irmak gibi kan akıp
Bir haftadır bağılı durup
Gören Kıtay bu nedir der?
Herkes kendi bacağından asılır derler
Hanımız kan içici demesinler
Ecel gelivermesin.
Atıver çukuruna
Çocuk uğramıştı felakete
Eceli gelirse orada ölsün
Börtü böceğin yuvasında."
Kızımın söylediği doğru deyip
Baban razı olsun deyip
Seni çukura atmıştı
Kudretli Allahü Teala
Yardımcı oluvermişti.
Beş yıldır bakıyorum
Şimdi çareni nasıl bulurum?

Atam oñoy coo emes,
Bilinip kalsa kılğanım
Çaçımdı cular iskektep,
Öltürör meni bişkektep.
Ölsöm meyli kayılmın,
Senin aylañ ne bolot,
Tündö catıp oylonom,
Tüşümdön çoçup tolgonom,
Arstanım aytçı akıldı,
Celkayıp oyu çaçıñdı."
Kız süylöp, sözün bütkön soñ,
Küñgürönö ün çıktı,
Eköönö kübö ay çıktı.
"Aylanayın Celkayıp,
Batamdı berem kol cayıp,
Beş cıl tarttıñ meenetti,
Tüyşük menen kün öttü.

[433]

Ordon çıksam aman-soo
Emgegiñdi bilermin,
Elimdin kılıp erkesi,

Babam kolay bir düşman değıldir
Anlaşılsa yaptıklarım
Saçlarımı tek tek yolar
Beni "bişkek"le öldürür.
Ölmeye de razıyım
Senin halin nice olur?
Her gece yatarken düşünürüm
Rüyamda korkup uyanırım
Aslanım, akıl versene
Celkayıp kaşısın saçını."
Kız söyleyip bitirdikten sonra
Homurdanan bir ses çıktı
İkisine şahittir, ay çıktı.
"Kurban olayım Celkayıp
Dua edeyim avuç açıp
Beş yıl zahmet çektin
Günlerin sıkıntı ile geçti.

Çukurdan çıkarsam sağ-salim
Yaptıklarını bilirim
Ülkemin nazlısı yapıp

Erkeletip cürörmün.
Altından sırğa tagarın,
Ardaktap seni bagarın.
Argımak attı minersiñ,
Abısın-acın içinde
Akılman bolup cürörsüñ,
Külük attı minersiñ,
Külgün kırgız içinde
Gül sıyaktuu cürörsüñ.
Kükügüm menin Celkayıp,
Ene-ata tilin albastan,
Canışka nazar salbastan,
Özümdön ketti bir ayıp,
Kolomoluu kol bolso,
Kural, carak mol bolso,
Aldırbayt elem duşmanga,
Kalbayt elem buşmanga.
Aylanayın can şerik,
Köp ele kapa bolbogun,
Andan körö Bayıştı
Uşul ordon ııgarıp,

Nazlandırıp yaşatacağım.
Altın küpe takacağım
Hürmet edip bakacağım.
Argımak ata binersin
Etilerinin içinde
En akıllısı olup yaşarsın
"Külük" ata binersin
Güzelim Kırgız ülkesinde
Gül gibi yaşarsın.
Dudu kuşum Celkayıp
Ana-baba sözünü dinlemeden
Canış'a itibar etmeden
Büyük bir hata yaptım
Kalabalık asker olsa
Silah-mühimmat bol olsa
Düşmana fırsat vermezdim
Pişmanlığa düşmezdim.
Kurban olayım canımın yarısı
Bu kadar kederlenme
Bundan sonra Bayış'ı
Bu çukurdan çıkarıp

Ketüünün kamın oylogun.
Kural, carak mol bolsun,
Eköobüzgö col bolsun,
Eki tulpar kamdap koy,
Altımış kulaç arkañdı
Kancıgaga baylap koy.
Eç kimge şek aldırba,
Kayratıñdı candırba.
Bir apta cürgün kamınıp,
Şek bir sanap kalbasın,
Sıyadat kan atañdın
İşenimine alınıp.
Aziret Aalı atamdın
Arbağı bizdi koldoso,
Carık çaçıp coldoso,
Ordon çıgıp ketebiz,
Aylanayın aşık car,
Oylogon oygo cetebiz.
Baarınan keçtiñ men üçün,
Kaygıramın sen üçün,
Kalkıma ceter bekemin,

Gitme hazırlıkların düşün.
Silah-mühimmat bol olsun
İkimizin yolu açık olsun
İki "tulpar"ı hazırlayıver
Altımış kulaçlık urganı
Terkisine bağlayıver.
Kimseyi şüphelendirme
Gayretinden vazgeçme.
Bir hafta boyunca hazırlanıp
Düşün, hiçbir şüphe kalmasın
Baban Sıyadat hanın
İtimadını kazanıp.
Babam Hazreti Ali'nin
Ruhu bizi kollarsa
Işık saçıp yol gösterirse
Çukurdan çıkar gideriz
Kurban olayım sevdiğim
Hayallerimize kavuşuruz
Herkesten vazgeçtin benim için
Kaygılanıyorum senin için
Halkıma gidebilecek miyim

[434]

Başımdı saydım el için.

Taraza cıldız toluptur,

Tañ atar mezigil boluptur,

Biröölör tuyup kalbasın,

Başıña balaa salbasın,

Aşık carım bara kör,

Bilinbey catıp kala kör."

Koş aytıp kız cönödü,

Aylası ketken Canıştı

Kubanıçka bölödü.

Or başına kelgeni,

Oo boorum, Bayış dep,

Ökürüp ıylap kirgeni.

"Aylanayın can boorum,

Aman-esen barsıñbı,

Arstanday bolgon özüñdü,

Ak buladay cüzüñdü,

Körör künüm bolobu,

Booruma kuçaktap,

Bozdop ıylap cüzüñdön

Kelle koltuktayım millet için.

Terazi yıldızı parlamıştır

Tan atacak vakit gelmiştir

Birileri duyuvermesin

Başına bela getirmesin

Sevgilim, yürüyedur

Belli etmeden kaladur."

Kız hoş çakal deyip yollandı

Gücü kalmayan Canış'ı

Sevince boğdu.

Çukurun başına gelmişti

Ah ciğerim Bayış diye

Feryat edip ağlamıştı.

"Kurban olayım canım ciğerim

Sağ salım, orada mısın?

Aslan gibi kendini

Ak ipek gibi yüzünü

Göreceğim günü olur mu?

Bağrıma bastırıp da

Hıçkırıp ağlayıp yüzünü

Süyör künüm bolobu,
Dumana kiymin kiygenmin,
Duduk bolup meltirep,
Beçara künün körgömün,
Beş cıl izdep cürgömün.
Kudayga işim oñ eken,
Koldogonum zor eken,
Özüñdü taptım bul cerden
Aylanayın calgızım,
Bir tuugandan ayrılğan,
Kanatı sınıp kayrılğan,
Şumkar menen teñ eken,
Iyrganım ep eken.
Beş cıl boyu ıyladım,
Asıl candı kıynadım.
Ölöyün dep ölbödüm,
Ölböstün künün körgömün.
Kırk cigit ketken eliñe,
Altı Şaar ceriñe,
Arbak urgan kırk cigit,
Kayrılıp kabar albadı,
Okşayacağım gün olur mu?
Derviş kıyafeti giymişim
Dilsiz gibi rol oynayıp
Çaresiz günler geçirmişim
Beş yıl arayıp durmuşum.
Allah katında işim doğru imiş
Kollayanım güçlü imiş
Seni buldum burada
Kurban olayım bir tanem
Kardeşinden ayrılan,
Kanadı kırık dolaşan
Atmacadan farkı yokmuş.
Ağlamam yerinde imiş.
Beş yıl boyunca ağladım
Asil canıma eziyet ettim.
Öleyim deyip de ölmedim
Kurtulacağım günü gördüm
Kırk yiğit gitmiş ülkenize
Altı Şaar bölgemize
Kahrolası kırk yiğit
Dönüp haber almadı

Kural, carak mol alıp,

Kolomoluu kol alıp,

Artıbızdan barbadı,

Kötörböskö ayla cok,

[435]

Bu da allanın salganı,

Bul dünüyö calganı.

Cakşı kabar köp ugup,

Kızdın sözün daana ugup,

Balkıp boyum terdedi,

Kürmöögö tilim kelbedi.

Boşonuru cakın dep,

Bayıştın sözü akıl dep,

Iylap iydim solkuldap,

Cürögüm turat bolkuldap.

Aylanayın catındaş,

Bir adamday akıldaş,

Ünüñdü bir az çıgarçı,

Korkkon cürök basılsın,

Canıştın köönü açılsın."

Silah-mühimmatı bol alıp

Sayısız asker alıp

Peşimizden gelmedi

Katlanmaktan başka çare yok

Bu da Allah'ın yazdığı

Bu dünya yalan dünya.

İyi haberi herkes duyup

Kızın sözünü açıkça duyup

Şaşırıp ter içinde kaldım

İki lafı bir araya getiremedim.

Kurtulması yakın diye

Bayış'ın sözü doğru diye

Hıçkırıp ağlayıverdim

Yüreğim yerinden fırlayacak gibi.

Kurban olayım kardeşim

İnsan gibi konuşsana

Biraz sesini çıkarsana

Korkan yürekler basılsın

Canış'ın yüreği ferahlasın.

Bayış süylöp catkan çın ele
Canışpı, ce añdıp kolgo tüşürö albay,
sırımı tartıp cürgön duşmanbı dep
buşayman bolup, unçukpay catıp
kaldı ele, Canış çındap işensin dep
dağı da ün saldı:

"Aylanayın çıragım,
Argımak sınduu buudanım,
Aylamdı tappay turamın,
Musapır bolgon agañdı
Eminege sınıadıñ?
Ünüñdü uksam kubanam,
Ordo catkan özüñdü,
Körö albay kantip tura alam.
Kayrılıp coop berbeseñ,
Butu, kolum sinsa da,
Üzülüp canım tınsa da,
İrgıp tüşöm oruña,
Bu da menin şorum da."
Or başıñda kakşagan,
Agası Canış ekenin
Oşondo Bayış bilgeni,

Bayış, konuşmakta olan
gerçekten Canış mı yoksa bekleyip
ele geçiremeden sırrımı almak
isteyen duşman mı diye tereddüt
edip ses çıkarmadan beklediği sırada
Canış da gerçekten o olduğuna
inansın diye bir daha seslenir:

"Kurban olayım göz nurum
"Argımak"a benzeyen yiğidim
Çaremi bulamıyorum
Yersiz-yurtsuz kalan ağabeyini
Neden böyle sınıadıñ?
Sesini duysam sevinirim
Çukurdan yatanı, seni
Göremeden nasıl durabilirim?
Dönüp cevap vermezsen
Elim, ayağım kırılrsa da
Acı çekip üzülsem de
Atlayıvereyim çukuruna
Bu da benim felaketim."
Çukurun başında konuşanın
Ağabeyi Canış olduğunu
Bayış o anda anlamıştı

Aylanayın agam dep,
Özüñö kantip baram dep,
Kıykırık salıp kirgeni.
"Catındaşım Canışım,
Mınça nege kayıştıñ?
Ordo catat debeseñ,
Oyulup ketken oorum cok,
Zindanda catat debeseñ,

[436]

Sızdatıp iyer oorum cok.
Kolgo tüşüp kelgeni,
Özüñdü katuu estedim,
Oyumdan takır ketpediñ.
Nasipsiz pende bolboyt go,
Caratkan özü koldoyt go,
Carat alıp kelgeni,
Celkayıp köñül bölgönü,
Kıtaydın berdi darısın,
Kızılı menen sarısın.
Kündö kelet oruma,
Tuş kılıp meni koygonbu,

Kurban olayım ağabeyim diye
Yanına nasıl varayım diye
Haykırıp girmek istemişti.
"Kardeşim, Canış'ım
Niye böyle acı çektin?
Çukurda yattığımı saymazsan
Ağrıyan bir yerim yok
Zindanda yattığımı saymazsan

Sızlayan bir tarafım yok
Esir düşüp gelmişim
Seni çok özledim
Asla aklımdan çıkmadın.
Kısmetsiz insan olmazmış
Yaradan kendi kollarmış
Yaralanıp gelmişim
Celkayıp gönül vermişti
Kıtay'ın dersini verdi
"Kızıl"ıyla "sarı"sıyla.
Her gün gelir çukuruma
Allah zorla mı yakalatmış

Baykuş kızdın şoruna,
Kayratı anın taş carat,
Sözü beret koş kanat,
Suluuluğu başkaça,
Süylögönü taptaza,
Kadırına cetermin,
Kalkıma alıp ketermin,
Kıyanat meni kıspasa.
Aşık boldu özümö,
Kumar boldum sözünö,
Kauhar sınduu cüzünö,
Cer çiygen uzun çaçına,
Almaday bolgon başına,
Suraluu kara közünö,
Suktanıp cürüp ötüügö.
Ayaldan ayar can eken,
Akılı artık bar eken,
Kılıç alsa koluna,
Kıyratıp koyor cayı bar,
Kırk adamdın kaarı bar,
Kıtaydın kızı debeseñ,

Zavallı kızın tuzağına?
Onun gayreti taş yarar
Sözü çifte kanata benzer
Güzelliği kimsede yok
Söyledikleri baldan tatlı
Kıymetini bilirim
Ülkeme alır giderim
Kimse hainlik yapmazsa.
Âşık oldu özümö
Hayran oldum sözüne
Mücevher gibi yüzüne
Yeri süpüren uzun saçına
Elma gibi başına
Sürmeli kara gözüne
Bakıp imrenivermeye.
Geleceği bilen kadın imiş
Çok da akılı var imiş
Kılıç alsa eline
Perişan edecek gücü var
Kırk adamın hiddeti var
Kıtay'ın kızı demezen

Celkayıpta baarı bar.
Ceti kızdın kencesi,
Sıyadattın erkesi,
Kandıktı berem deçi eken,
Kızının kamın ceçi eken.
Aylanayın catındaş,
Azıraak kün kaygansıyt,
Arılarının şorumdan,
Sıyadat salgan orumdan.

Mında kalıp netesiñ,
Ne maksatka cetesiñ,
Çalınıp duşman közünö,

[437]

Beyacal ölüp ketersiñ.
Can bütköngö bilgizbey,
Sakçılarga tuyguzbay,
Karalap bir kün turgunuñ,
Bal sözüñdü ugayın,
Paana tutup turayın.
Üñkürdü közdöy bara ber.
Ker tulparıñ cürgöndür,

Celkayıp'ta hepsi var.
Yedi kızın en küçüğü
Sıyadat'ın nazlısı
Hanlığı vereyim demişti
Kızının derdini gidermişti.
Kurban olayım kardeşim
Daha güneş batmadan
Kurtulurum dertlerimden
Sıyadat'ın attığı çukurdan.

Burada kalıp ne yapacaksın?
Ne işe yarayacaksın?
Düşmanın gözüne görünüp

Ecelsiz ölür gidersin.
Can alıcıya fark ettirmeden
Bekçilere duyurmadan
Bir gün boyunca orada kal
Tatlı sözlerini duyayım
Destek yerine sayayım.
Mağaraya doğru varıver.
"Ker tulpar"ın oradadır

Kelebi dep karalap,
Catkan ceriñ paanalap.
Es alıp, cıygın küçüñdü,
Ketüügö Bayış kütündü."
Bayıştın sözün makul dep,
Aytkan sözün akıl dep,
Bir kün turup cönödü,
Anı-munu degenge.
Bayış baatır könöbü,
Şamdagay basıp col tarttı,
Şattanıp köñül oñ tarttı,
Kızıy-kızıy col cürdü,
Külük attay mol cürdü,
Argıy-argıy col cürdü,
Argımak attay mol cürdü.
Üñkürgö cete kelgeni,
Kesimdikke eti cok,
Kamın körör eesi cok,
Aza kütüp añgırıp,
Tartılıp içi kañgırıp,
Tura albay catkan tulpardın.

Gelir mi diye bakınıp
Yattığın yere sığınıp.
Dinlenip gücünü topla
Bayış gitmeye hazırlandı."
Bayış'ın sözü doğru deyip
Söyledikleri makul deyip
Bir gün durup yola çıktı
Şöyle-böyle diyen herkese.
Yiğit Bayış inanır mı?
Çabucak yola çıktı
Sevinip gönlü mutlulukla doldu
Söylene söylene yol yürüdü
"Külük" at gibi hızlı yürüdü
Koşa koşa yol yürüdü
"Argımak" at gibi hızlı yürüdü.
Mağaraya gelivermişti
Kesimliğe eti yok
Derdini gören sahibi yok
Ağlayıverip, kederlenip
İçi çekilip hali kalmayıp
Kalkamadan yatan "tulpar"ın.

Közünön caşı çuurudu,
Köñül cay kelgen Canıştın.
Zamanası kuuruldu.
Cetelep atın ottotup,
Köñülün caylap toktotup,
Cata bersin er Canış,
Söz kezegi er Bayış.
Adamdan ayar Celkayıp
At sarayga barganı,
Kara Ala menen Kök Ala,
Tulparga köñül salganı,
Coldo azık bolor dep,
Külazıktan kamdadı.
Altımış kulaç arkandı
Merçemdüü cerge koygonu.
Kanday zaman bolot dep,

[438]

Kural, carak alganı,
Tün carımı bolgondo
At sarayga barganı.
Kara alaga mingeni,

Gözünden yaşlar aktı
İçi kederlenen Canış'ın.
Mutlu hali kalmamıştır
Atını otlatıp yanına alıp
Güç bela sakinleşip, durdurup
Kaladursun er Canış
Söz sırası Bayış'ta.
İnsandan basiretli Celkayıp
Ata hanına varmıştı
Kara Ala ile Gök Ala adlı
“Tulpar”lara içi ısınmıştı
Yolda azık olur diye
Her türlü yiyecekler hazırladı.
Altımış kulaçlık urganı
Uygun bir yere koymuştu.
Belki lazım olur diye

Silah-mühimmat almıştı
Gece yarısı olunca
At hanına varmıştı.
Kara Ala'ya binmişti

Kök alanı cetelep,
Közünö tüşpöy sakçının.
Ordu közdöy celgeni.
Orgo arkan salganı,
Obdulup turgan er Bayış
Beline arkan çalganı.
Orto cerge kelgende
Keptelip turup kalganı.
Kök Ala menen Kara Ala
Köl şal bolup terdedi,
Tartuuga küçü kelbedi.
Aylası ketip Bayıştın
Bulkunup tüşüp ketkeni,
Or tübünö cetkeni.
Cini kelgen Celkayıp.
Ordu karap bakırdı,
Ugup tur dep çakırdı.
"Beş cıl boldu bagamın,
Beçara bolup baramın,
Tündö uyku körböymün,
Biröo baykap kalat dep,

Gök Ala'yı yedekleyip
Gözüne görünmeden bekçinin.
Çukura doğru koşturmuştu.
Çukura urgan salmıştı
Atılıveren er Bayış
Urganı beline sarmıştı.
Tam ortaya geldiğinde
Sıkışiverip kalmıştı.
Gök Ala ile Kara Ala
Kan ter içinde kaldı
Çekmeye gücü yetmedi.
Gücü kalmayıp Bayış'ın
İpten kurtuluvermişti
Çukurun dibini boyladı.
Hiddetlenen Celkayıp
Çukura doğru bağırdı
Dinleyiver diye çağırdı.
"Beş yıldır bakıyorum
Zavallı bir haldeyim
Gece uyku yüzü görmüyorum
Biri takip edecek diye

Korkkonumdan kaltırap,
Köl şal bolup terdeymin.
Oygo kelbey catasıñ,
Sırıñdı menden katasıñ.
Köñülüñ mende cok bolso,
Körünböyün közüñö,
Köñül bölbö özümö.
Koş aytışıp kaytayın,
Bir kişiğe bilgizbey,
Can adamga tuyguzbay,
Sırımdı içke katayın,
Sızdap ıylap catayın."
Kızdın aytkan sözdörü
Bayışka tiygen ok boldu,
Küydürüp iyer çok boldu.
Baykoosuz kılğan işine
Özü da kaldı uyalıp,
Kayrılbay ketip kalar dep.
"Aylanayın Celkayıp,
Aytkanıñdın cönü bar,

[439]

Korktuğumdan bırakıp
Kan ter içinde kaldım.
Aklına gelmez yatarsın
Sırrımı benden gizlersin.
Bende gönlün yok ise
Görünmeyeyim gözüne
Gönül verme özümö.
Vedalaşıp geri döneyim
Hiç kimseye bildirmeden
Yakınlarıma bile duyurmadan
Sırrımı içime atayım
Ağlayıp-sızlayıp durayım."
Kızın söylediği sözler
Bayış'a degen ok oldu
Yakıp kavuran kor oldu.
Düşüncesizce yaptığı şeye
Kendi de utanıverdi
Giderse dönmez diye.
"Kurban olayım Celkayıp
Söylediklerinde haklısın

Bayıştın aytar kebi bar,
Beş cıl cürdüñ cügürüp,
Beliñdi iyip bügülüp,
Unutulgus iş kıldıñ,
Köñülümdü kuş kıldıñ.
Özüñdön cardam bolboso,
Caman kündü körmökmün.
Kuştar boldum özüñö,
Kapa bolbo özümö,
Beş cıl ordo catıpmın,
Belçemden orgo batıpmın,
Kötörö albay boyumdu
Köödönüm kara zil bolup,
Kak cıçaçtay katıpmın.
Esiñe senin salayın,
Ebin özüñ taap kel,
Mingen atım Ak tulpar
Alıp ketip kıtaylar,
Başına çıncır çalgandır,
Butuna kişen salgandır,
Ak olupum bereyin,

Bayış'ın da diyeceği var
Beş yıl koşturup hizmet ettin
Her türlü destek olup
Unutulmaz bir şey yaptın
Beni çok memnun ettin.
Senin yardımın olmasa
Kötü günlere kalırdım.
Âşık oldum sana
Azap çektirme bana
Beş yıl çukurda yatmışım
Belime kadar toprağa batmışım
Kendimi kurtaramadım
Her yanım kan, irin olup
Sert ağaç gibi katmışım.
Hatırlatayım sana
Çaresini buluver
Binek atım Ak "tulpar"ı
Kıtaylar götürüp
Başına zincir takmıştı
Ayağına köstek takmıştı
"Ak olupok"umu vereyim

Kiyip alıp barıp kel,
Cıtımdı sezse carıktık,
Too bolso da uratat,
Aska taştı kulatat,
Tulpardı taap alıp kel.
Özümdün atım bolboso,
Başkanın kücü cete albayt.
Tartıp ordon kete albayt."
Aytkan sözüñ akıl dep,
Atkarayım makul dep,
Celkayıp kayra tartkanı,
Caratkandın cazganı.
Adamdan ayar Sıyadat
Ak tulpar minse ketet dep,
Tübümö menin cetet dep,
Çıncırdan cügön katıptır,
Butuna kişen salınuu,
Cılıkının başı Ak tulpar,
Cer astına kamaluu
Tutkundalıp catıptır.
Carıktığım canıbar

Giyiver de varıp gel
Kokumu duyarsa göz nurum
Dağ olsa da parçalar
Yüksek kayaları yuvarlar
"Tulpar"ımı bulup getiriver.
Kendi atım olmazsa
Başkasının gücü yetemez.
Çukurdan çekip çıkaramaz."
Söylediğın söz doğru deyip
Haklısın, yola çıkayım deyip
Celkayıp geri dönmüştü
Yaratanın yazdığı.
Geleceğı gören Sıyadat
Ak "tulpar"a binerse gider diye
Benim soyumu kurutur diye
Zincirden "cügön" geçirmiştir
Ayağına köstek bağlanmış
Sürünün başı Ak "tulpar"
Yerin altına kapatılıp
Hapsedilivermiştir.
Gözümün nuru hayvan

Bayıştın cıtın sezgende,

Kişen ırıp süzöldü,

Bıt-çıt çıncır üzöldü,

[440]

Ceti katar kaalganı

Cemire tiştep salganı,

Sözümdün çok calganı,

Cıttıgılap olupoktu

Kızga cakın kelgeni,

Aga kудay bergeni,

Başına cügön salganı,

Koldo teñir, koldo dep,

Aşıgım ara coldo dep,

Cetelep orgo barganı,

Altımış kulaç arkandı

Bayıştı közdöy salganı,

Süyünüp ketip er Bayış

Beline arkan çalganı,

Belen bolup kalganı.

Canıbarım Ak tulpar

Arı-beri ıkşadı,

Bayış'ın kokusunu alınca

Köstek kırılıp parçalandı

Zincir paramparça oldu

Yedi katlı kapıyı

Isırıp yıkıvermişti

Sözümde yoktur yalanı

Kokusunu alıp başlığın

Kıza yaklaşıvermişti

Bu da Allah vergisi

Başına "cügön" takılmıştı

Yardım et Allah'ım deyip

Aşıgım ara yolda deyip

Yedekleyip çukura varmıştı

Altmış kulaçlık urganı

Bayış'a doğru sarkıtmıştı

Seviniverip er Bayış

Urganı beline bağlamıştı

Hazır hale gelmişti.

Güzelim Ak "tulpar"

Öteye beriye gidip geldi

Ordogo cakm iktadı,
Beş cıl boyu baylanıp,
Mentinen tayıp kalgan beym,
Dayra bolup ter ketip,
Omurtkası kaçırıp,
Kabırgası kayışıp,
Tört ayağı mayışıp,
Bardık küçün cıyganı,
Aziret Aalı koldo dep,
Kıykırıp Bayış turganı,
Obdulup barıp tartkanı,
Opol toodoy er Bayış
Ordo üstündö catkanı.
Cügürüp kelip Celkayıp
Közünön caşı buurçaktap
Cak-cagın karap kılçaktap,
Üstünö tüşö kalganı,
Oo dünüyö calganı,
Aşığına cetpese,
Arılbas kızdın armanı.
Okurandı Ak tulpar

Çukura doğru yanaştı
Beş yıl boyunca bağlı durup
Aklını kaybetmiş olmalı
Teri ırmak gibi akıp
Beli kütür kütür ötüp
Sırtı kamburlaşıp
Dört ayağı topallayıp
Var gücünü toplamıştı
Hazreti Ali, yardım et deyip
Bayış haykırıvermişti
Atılıverip çekmişti
Koca bir dağ gibi er Bayış
Çukurun başında yatıvermişti.
Koşturuverip Celkayıp
Gözyaşları ip gibi süzülüp
Başını çevirip etrafına bakar
Üstüne kapanıvermişti
Ah yalan dünya!
Sevdiğine kavuşmazsa
Bitmez kızın kederi.
Kışneyiverdi Ak "tulpar"

Cıttagılap Bayıştı,
Közünön caşı çuurup,
Zamanası kuurulup,
Çay kaynam catti er Bayış,
Es-uçuna kele albay,
Emne ekenin bile albay,
Közün açıp bir kezde

[441]

Körö kaldı aşıgın,
Kañçalık baatır bolso da,
Bayıştın körçü caşıgın.
"Aylanayın can şerik,
Azaptı tarttıñ men üçün,
Acaldan kaldım sen üçün,
Alla taala col berse,
Ayılga esen bararbiz,
Aşıktık otko kanarbiz.
Külük attı minerbiz,
Külüp-oynop cürörbüz,
Argımak attı minerbiz,
Alışıp oynop külörbüz.

Koklayıverip Bayış'ı
Gözyaşları dökülüp
Eski halinden eser kalmamıştı
Çay kaynamı yattı er Bayış
Hafızası yerinde değil
Kim olduğunun farkında değil
Bir anda gözünü açıp

Görüverdi sevdiğini
Ne kadar bahadır olsa da
Baksana Bayış'ın feryadına.
"Kurban olayım canım ciğerim
Acı çektin benim için
Ölümden vazgeçtim senin için
Allahü Teala izin verirse
Obaya sağ salım varırız
Aşk ateşiyle yanarız.
"Külük" ata bineriz
Güle-oynaya yürürüz
"Argımak" ata bineriz
Gülüp oynayiveririz.

Aylanayın Celkayıp,
Beş cıl boyu zarladıñ,
Meenetten eç bir talbadıñ,
Tün uykunıdu bölgönüñ,
Saamay çaçın serbeytip,
Kaarıñdı erbeytip,
Kantkende koyom unutup,
Ay karañgı tündördö,
Kar, boroşo kündördö,
Or başına kelgeniñ,
Opsuz kayrat bergeniñ.
Süylöşö turgan sözüm köp,
Sürdügö turgan cönüm ep.
Taazim kılam özüñö,
Nurday taza sezimge,
Şaşıla cönöp keteli,
Canış tosüp cürgöndür,
Bolcogon cerge ceteli.
Azattıkka cetkende,
Coodon alıs ketkende,
Süylöşüp kumar cazalı,

Kurban olayım Celkayıp
Beş yıl boyunca ağladın
Her türlü zahmeti çektin
Gece uykunu böldüğünü
Perçemini savurup
Hiddetini belli ettin
Nasıl unutuveririm?
Ay karanlık gecelerde
Karlı, tipili günlerde
Çukurun başına geldiğini
Bana kuvvet verdiğini.
Söyleyeceğim çok şey var
Sürünüp duran hayatım böyle
Hürmet edeyim sana
Nur gibi açık anlayışına
Acele edip gidelim
Canış beklemektedir
Sözleştiğimiz yere gidelim.
Özgürlüğe kavuşunca
Düşmandan uzaklaşınca
Muradımıza erelim

Eki tulpar alıp kel,
Erterek ordo barıp kel,
Tünü boyu kaçalı."
Celkayıp ketti cügürüp,
Üç kaytara bögülüp,
Aşığım cettim dep,
Aşkere cüröt süyünüp.
Kürüç, kürmök cem cegen,
Külüktün eesi kim degen,
Eki kara tulpardı
Katarı menen cetelep,

[442]

Toltura kurcun aş alıp,
Aylanayın atam dep,
Ak sütün bergen apam dep,
Aşık bolup kırgızga
Aylımdan ketip catam dep,
Küçüñ cetsse keçir dep,
Cüröktön atım öçür dep,
Eki közgö çaş alıp,
Cetip keldi entelep,

İki "tulpar"ı alıp gel
Saraya çabucak gidip gel
Gece boyunca kaçalım."
Celkayıp koşturup gitti
Üç defa yere eğilip
Sevdiğime kavuştum deyip
Sevincini açığa vurup.
Pirinç, "kürmök" yem yemiş
Yürük atın sahibi kim demiş
İki siyah "tulpar"ı
İkisini de beraberine alıp

Heybeler dolusu erzak alıp
Kurban olayım babam deyip
Ak sütünü veren annem deyip
Aşık olup Kırgız'a
Obamdan gidiyorum deyip
Gücünüz yeterse affedin deyip
Adımı kalbinizden silin deyip
Gözleri yaşlarla dolup
Geliverdi acele edip.

Bolcogondon ertelep.
Bayış menen Celkayıp
Tulparlarga minişip,
Aziret Aalı arbağı
Aldımdan tosup koldo dep,
Bayışın azır coldo dep,
Atka kamçı salıştı,
Argımak oozun cıybastan,
Biri-birin kıybastan,
Koldoy körgün kuduret,
Eki aşık cönöp kalıştı.
Tünü boyu cürüştü,
Türkün oydu bölüştü,
Too aralap kelgende,
Kalın tokoy körgöndö,
Kuday urdu Bayıştı
Catıp uktam alam dep,
At calına cabıştı.
Bezildep turdu Celkayıp,
Añkoo baatır añdabayt,
Añdı-döñdü taldabayt,

Sabah sözleştikleri yere.
Bayış ile Celkayıp
"Tulpar"lara binip
Hazreti Ali'nin ruhu
Karşıma çık, kolla diye
Bayış'ını şimdi yolla deyip
Atlara kamçı vurdular
"Argımak"ın dizginini çekmeden
Birbirlerine zarar verip
Büyük Allah yardım ediyor
İki aşık yola çıktı.
Gece boyu yürüdüler
Türlü türlü şey düşündüler
Dağları dolanıverdüklerinde
Sık ormanı gördüklerinde
Allah kahretti Bayış'ı
Yatıp uyuyuvereyim diye
Atın yelesine başını koydu.
Celkayıp'ın içine sinmedi
Saf bahadır anlamıyor
Dere-tepenin farkına varmıyor

Baykuş kızda ne ayıp,
Aytkanına bolbodu,
Bolboy moynun tolgodu,
Kölökö cerge ıktadı,
Anı-munu degençe,
Açıp-közdü cumgança,
Koñurduk tartıp uktadı.
Koñurduktu koş tarttı,
Kaman sımal korkuldap,
Terdep kirdi borkuldap.
Tokoy için cañırtıp,
Korkuragan ün çıktı,
Emne bolup ketti dep,
Can-canıbar seleyip,
Can-cagın karap eleyip,

[443]

Korkkonunan can çıktı.
Sıyadat kızı Celkayıp
Too aralap cürgönü,
Türkün çöptü körgönü,
Kubulcutup sayragan,

Zavallı kızın hatası yok
Söylediğini dinlemedi
Dinlemeyip başını çevirdi
Gölge bir yere sokuldu
Şu-bu diyene kadar
Göz açıp yumana kadar
Horul horul uyudu.
Rahatlık hoşuna gidip
Domuz gibi hırlayıp
Horuldayıp tere battı.
Ormanın içini çınlatıp
Gümbürdeten bir ses çıktı.
Ne oluverdi diye
İnsan-hayvan hayret edip
Dört bir yanı iyice arayıp

Korkudan ödleri patladı.
Sıyadat'ın kızı Celkayıp
Dağı dolanıvermişti
Çeşit çeşit ot görmüştü
Bin bir ahenkle öten

Kulaktın kurçu kanbagan,
Kuřtarga köñül bölgönü:
“Ordodo catıp solupmun,
Oñbogondoy bolupmun,
Attanıp toogo çıkpapmın,
Kulpurgan güldü terbepmin,
Cer cakşısın körböpmün,
Tumçugup cürüp ölmökmün.”
Köñülü tolkup caylanıp,
Aşık carı Bayıştan
Közün albay aylanıp,
Köykölö basıp turganda,
Köödöngö kubanıç uyuganda,
Çıga kelip bir colbors
Çımırkanıp uktagan,
Çırkırasañ ukpagan,
Cakındap kelip kalganı,
Sekirmek bolup Bayışka
Azaptı başka salganı.
Arstanım, Bayış, oygon dep,
Közüñdü açıp tolgon dep,

Dinlemeye doyulmayan
Kuşlara hayran kalmıştı:
"Sarayda yatıp solmuşum
Onulmaz bir hale gelmişim
At binip dağlara çıkmamışım
Rengarenk gülleri dermemişim
Güzel yerleri görmemişim
Nefessiz kalıp ölmüşüm."
Gönlü doyup, içi açılıp
Sevgili yarı Bayış'tan
Gözünü alamaz, geri dönüp
Süzölüp durduğunda
İçine sevinç dolduğunda
Çıkıverip bir kaplan
Gerinip uyumuş
Bağırsan da duymamış
Yaklaşıp gelivermişti
Bayış'a zarar vermek isteyip
Başına felaket getirmişti.
Aslanım Bayış, uyan diye
Aç gözünü kendine gel diye

Kıykırıp iyip Celkayıp
Karagay çıga kaçkanı,
Ak barandı kolgo alıp,
Kamınıp kaldı atkanı.
Añgıça kızık iş boldu,
Mındaydı körgön kim boldu,
Akırın basıp bul colbors
Bayıştı kelip cıttadı,
Kolun karmap kıskanı.
Köñül bölüp karasañ,
Uçuraşıp turganı,
Tañ kaltırdı adamdı
Kabılandın kılğanı,
Munu körgön Celkayıp
Mıltıktın oozun cıyğanı,
Kelmesi tüspöy oozunan
Colborsko köñül burganı.
Colbors cönöp ketken soñ,
Aralap tokoy cetken soñ,
[444]
Aldına kelip Bayıştın

Haykırıverip Celkayıp
Köknara çıkıp kaçmıştı
"Ak baran"ı eline alıp
Atmaya hazırlanmıştı.
O sırada tuhaf bir şey oldu
Böylesini gören kim vardı?
Yavaşça gelip bu kaplan
Gelip Bayış'ı kokladı
Elini tutup sıkıyordu.
Dikkatlice bakarsan
Birine rastlamış gibiydi
Hayret ettirdi insanı
Kaplanın yaptığı
Bunu gören Celkayıp
Tüfeğin ağzını kapatmıştı
Şahadet düşmez ağzından
Kaplanın yaptığına sevinmişti.
Kaplan yürüyüp gittikten sonra
Ormanı dolanıverdikten sonra
Yanına gelip Bayış'ın

Arıdan-beri oygutup,
Aytıp turgan sözü bul:
“Arstanım, Bayış, baş kötör,
Ayta berseñ söz ceter,
Özüñ uktap catkanda
Özgöçö kıyın iş boldu.
Sekirmek boldu özüñö,
Tiri şumduk köründü,
Tiktep turgan közümö,
Ak barandı kolgo alıp,
Atuuga kaldım kamınıp,
Karagay butak camınıp.
Añgıça colbors toktodu,
Seni taanıgan öñdüü okşodu,
Cıttadı kelip özüñdü,
Sılagan sımal betiñdi,
Koluñdu karmap kiskanday,
Uçuraşıp turganday,
Körüp turup tañ kaldım,
Sırıñdı aytçı bul kanday?”
“Canım şerik Celkayıp,

Zar-zor uyandırıp
Şöyle söyleyivermişti:
"Aslanım Bayış, başını kaldır
Konuşuversen söz ulaşır
Sen yatıp uyurken
Çok tuhaf bir şey oldu.
Zarar vermek istedi sana
Gerçekte olmayacak şey gördüm
Gözümü ırmadan baktığımda
"Ak baran"ı elime alıp
Atmak için hazırlanıp
Köknarın dallarına saklanıp.
O zaman kaplan durdu
Seni tanımış gibiydi
Gelip seni kokladı
Yüzünü okşar gibi
Elini tutup sıkar gibi
Sanki karşılaşmış gibi
Görüverip hayret ettim
Sırrın söyle, bu nasıl iş?"
"Canımın yarısı Celkayıp

Nike kayıp buyursa,
Bolorsuñ maga bir zayıp.
Caşıra turgan sırım cok,
Bilgenim aytıp bereyin,
Birden aytıp tereyin.
Enebiz Külükan kanışa,
Kötörüp koş boy bolgondo,
Talgagı canbay koygondo,
Atabız Nurkan padişa,
Altımış şaardın mergenin,
Adırdan teke tergenin,
Kaltırbay baarın cıygan deyt,
Colbors taap kelgin dep,
Cürögün suurup bergin dep,
Tuş tarapka kuugan deyt,
Colborstu taap kele albay,
Kanga coop bere albay,
Aylaları kurganda
Eneden tuuma cılañaç
On beştegi caş bala
Cetelep colbors keliptir,

Kayıp nikah emrederse
Benim karım olursun.
Gizleyiverdiğim sırrım yok
Bildiğimi anlatıvereyim
Hepsini söyleyivereyim.
Annemiz "kanışa" Külükan
İki canlı olduğunda
Aşermesi arttığında
Babamız padişah Nurkan
Altmış şehrin avcısını
Tepeden teke avlayanını
Hepsini toplamış derler
Kaplana bulup gelin diye
Yüreğini çekip çıkarın diye
Her tarafa salmış derler
Kaplana buluvermeden
Hana cevap veremeden
Çareleri tükendiğinde
Anadan doğma çırılçıplak
On beşinde küçük bir çocuk
Kaplana yedekleyip gelmiştir

Kart mergenge karmatıp,
Közdön kayım boluptur.

[445]

Kabilan menin koldooçum,
Kan maydanda coldoşum,
Kelgen tura canıma,
Karagan tura alıma,
Munun cayı uşunday,
Korkobu adam uşuga ay.
Çırım aldım körünöt,
Ata, enem kanday alda dep,
Köñülüm köpkö bölünöt,
Erterek colgo çıgalı,
Canıştı izdep tabalı.
Cata berbey tokoydo
Beş cıldan aştı ketkenim,
Kanatım bolso kakkılap,
Bügün da turam cetkenim.
Attanıp ekö cönöştü,
Bir-birine canaşıp,
Asıl sözdör süylöştü.

Yaşlı avcıya tutturup
Gözden kayboluvermiştir.

Kaplan benim koruyucum
Savaş meydanında yoldaşım
Gelivermiş yanıma
Bakıvermiş halime
İşin aslı böyle işte
Bundan insan korkar mı?
Biraz kestirdim herhalde
Annem, babam ne halde diye
İçim parça parça
Hemen yola çıkalım
Canış'ı arayıp bulalım.
Fazla kalmadan ormanda
Beş yılı aştı gittiğim
Kanağım olsaydı çırpıp
Hemen bugün giderdim
Ata binip ikisi yola çıktı
Birbirlerine yanaşıp
Güzel sözler söylediler.

Bolcolduu cer uşu dep,
Kara üñkürgö kelgeni,
Ottop cürgön aylanıp,
Ker tulpardı körgönü.
Okuranıp canıbar
Añdı-döñdü karabay,
Bayıška ıçam cetkeni,
Aç buuraday añgırıp,
Kişenep kirdi zañgırıp,
Ak tulpar eköo canaşıp,
Moyundaşıp kalganı,
Adam emes, ayban da,
Sagınat eken üyrün dep,
Karap turgan er Bayış
Közünö caş alganı,
Bul dünüyö calganı.
Aylana çuuga tolgondo
Emne bolup ketti dep,
Basıp kelse da er Canış,
Sabır kılğan kişiğe
Cetkiret eken caratkan,

Sözleştiğimiz yer burası deyip
"Kara Üñkür"e gelmişlerdi
Otlayıp, dolanıp duran
"Ker tulpar"ı görmüşlerdi.
Hayvan kişneyip
Dere-tepe demeden
Bayış'ın yanına hızlıca gelmişti
Aç buğra gibi ağzını açıp
Titreyip kişneyiverdi
"Ak tulpar"la ikisi yaklaşıp
Birbirlerine sarılmışlardı
İnsan değil hayvan ya
Sürüsünü özlemiş deyip
Bakıp duran er Bayış'ın
Gözüne yaşlar dolmuştu
Bu dünya yalan dünya.
Çıgıllıklar etrafa yayılınca
Acaba ne oldu diye
Gelse bile er Canış
Sabreden kişiğe
Yaratan verir imiş

Aldında turat er Bayış.
Aman-esen kördümbü,
Aylanayın boorum dep,
Kuçaktap barıp cıgıldı,
Buurçaktap caşı tögüldü,
Catındaş eki bir tuugan

[446]

Aykalışıp turganda,
Añgırap ıylap kurganda,
Kükük, Zeynep sıyaktuu
Aşık carday köründü.
Birin-biri karmalap,
Betterinen aymalap,
Kısa-kısa kuçaktap,
Közünön caşı buurçaktap,
Öñüm bolboy tüşümbü,
Tüşümdö körgön işimbi
Tüşüm bolso kantem dep,
İşene albay çoçudu.
Caratkan bizdi koldo dep,
İçinen kelme okudu.

Karşısında duruyor er Bayış.
Sağ salim görmez miyim?
Kurban olayım canım ciğerim deyip
Kucaklayıp yığılıverdi
Göz yaşları ip gibi süzüldü
Aynı karında yatan iki kardeş

Sarmaş dolaş olduklarında
Feryat edip ağladıklarında
Dudu kuşu, Zeynep oldu
Sevgili gibi göründü.
Birbirlerini kucaklayıp
Yanaklarından öpüşüp
Durup durup kucaklaşıp
Göz yaşları ip gibi süzülüp
Gerçek mi yoksa rüya mı
Rüyada gördüğüm şey mi
Rüya ise ne yaparım diye
İnanamayıp korktu.
Allah'ım, bizi koru deyip
İçinden şahadet getirdi.

Bir ay kaynam bolgondo
Canış esin cırganı.
Allanın atın cay aytıp,
Ay tuyaktı bat aytıp,
Koluna şamşar alğanı,
Muuzdamakka Ker tulpar
Canına basıp barganı.
Munu körüp er Bayış
şaşıla cetti canına:
“Aylanayın bir boorum,
Attan barbı cakınıñ,
Kayda ketken akılıñ,
lmdn seni kutkarıp,
Ala kaçkan Ker tulpar,
Coo-calañdap saksaktap,
İzin burğan Ker tulpar,
Atalaştay kırk cigit
Taştap seni ketkende
Canında kalğan Ker tulpar,
Kampayıp p cebesten,
Kandıra suu ipesten,

ay kaynamı sürede
Canış kendine gelmişti.
Allah'ını adını böyle zikredip
Atından kısaca bahsedip
Eline pala almıştı
Ker "tulpar"ı boğazlamak için
Yürüyüp yanına varmıştı.
Bunu gören er Bayış
Hemen yanına gitti:
"Kurban olayım kardeşim
Attan başka var mı yakının?
Nereye gitti aklın?
Seni ölümden kurtarıp
Alıp kaçıran "Ker tulpar"dır
Düşman elinde perişan olurken
İzini bulan Ker "tulpar"dır
Kardeş bildiğın kırk yiğit
Seni bırakıp gittiğında
Yanında duran "Ker tulpar"dır
Acıkıp ot yemeden
Kana kana su içmeden

Carat alıp catkanda,
Dara kaniñ akkanda,
Üñkürdün oozun karalap,
Aza kütkön Ker tulpar
Caniña ege coldoşuñ,
Caratkan seni koldosun,
Oldokson işti kılbagın,
Tulparga kancar urbagın,
Ali uruş bütö elek,
Coolaşkan cooñ colunda,

[447]

Ak barañ bolsun koluñda,
Tulparıñ bolsun astında,
Eliñe cete kelgensip,
Aldı-artıñdı karabay,
Aytuuga akıl carabay,
Tulpardı carıp salam dep,
Aldastap katuu şaştıñ da.
Akıl toktot bir boorum,
Bakitka tolkup massıñ da.”
Ontoysuz kılğan işine

Yaralandığım sırada
Kanın oluk oluk aktığında
Mağaranın ağzını gözetleyip
Yas tutan "Ker tulpar"dır
Sana sahip çıkan yoldaşındır
Allah seni korusun
Bir beceriksizlik yapma
"Tulpar"a hançer saplama
İşimiz henüz bitmedi
Kötü niyetli düşmanın

"Ak barañ" olsun elinde
"Tulpar"ın olsun altında
Ülkene gelivermiş gibi
Önüne ardına bakmadan
Akıl vermeme beklemeden
"Tulpar"ı kesivereyim diye
Acele ettin, kıvrandın.
İyi düşün kardeşim
Talihin de yardım ediyor."
Yaptığı bu akılsız işten

Uyalıp kıldı kiçine.
“Bayıştı bala dep cürsöm,
Bayır alıp turmuştan
Baamdap kalgan turbaybı,
Bala sımal cügürüp,
Tulpardı carıp salam dep,
Ay tuyakka çalam dep,
Coldu tosup coo tursa,
Coboloñduu çuu salıp,
Meni kuday urganbı.”
Baykap turgan bulardı
Celkayıp keldi kerile,
Salam berdi iyile.
“Aylanayın çıragım,
Acırap Bayış kalam dep,
Sanaa tartkan ubagım,
Calgızdı aman körsöttüñ,
Calgasın seni kudayım.
Alla taala car bolsun,
Anttaşkan carıñ bar bolsun,
Aldıñda bala oynosun,

Birazcık utanıverdi.
"Bayış'a çocuk desem de
Onu özlemesinden
Anlaması gerekmez mi?
Çocuk gibi koşturup
"Tulpar"ı kesivereyim diye
"Ay tuyak"a saplayayım diye
Düşman yolumu kesiverse
Huzursuz eden çıgılık atsa
Beni Allah kahretmez mi?"
Bunları dinleyiveren
Celkayıp kurumlanıp geldi
Eğilip selam verdi.
"Kurban olayım göz nurum
Bayış'ı kurtarıvereyim diye
Sıkıntıyla geçti günlerim
Bir tanemi sağ gösterdin
Allah'ım seni korusun.
Allahü Teala yar olsun
Sözleştiğin yarın sağ olsun
Önünde çocuk oynasın

Añdıgan duşman kor bolsun,

Attanıp colgo ıgalı,

Aziret Aalı atamdın

Arbağı bizdi koldosun.”

Attanıp üçöö cönödü,

Kubanıç cüzün bölödü.

Köpürö cakın kalganda

Çebelendi Celkayıp:

“Baykagıla, baatırlar,

Aldıbizdi toskon bar,

Tünü cürüp ozgon bar,

Cogoldu dep tulparlar

Kanga kabar cetkendir,

Çogulup orgo bargandır,

[448]

Ordon ıgıp kaçtı dep,

Bayıştı izdep kalgandır,

Celkayıp koşo ketti dep,

Tübübüzgö cetti dep,

Ordogo çuu salgandır,

Menden da kabar algandır.

Pusudaki duşman horlansın

At binip yola çıkalım

Babam Hazreti Ali'nin

Ruhu bizi korusun.”

Üçü de ata binip yola ıktı

Yüzlerini mutluluk kapladı.

Köprüye yaklaştıklarında

Telaşlandı Celkayıp:

"Baksanıza yiğitler

Önümüzü kesen var

Gece boyu izleyen var

Yok oldu diye "tulpar"lar

Hana haber gitmiştir

Toplanıp çukura varmıştır

Çukurdan çıkıp kaçtı diye

Bayış'ı arayıp durmaktadır

Celkayıp da beraber gitti diye

Soyumuzu kuruttu diye

"Ordo"ya haber salmıştır

Benden de haberi vardır.

Altımış balban eerçitip,
Atam menin Sıyadat
Aldıbizga catkandır.
Asaba kılıç algıla,
Ak olupoktu kiygile,
Ildamta cürgölö,
Alışar coo aldıda,
Aldırıp koysoñ kokustan
Celkayıp kalar kaygıda.
Bübü Batma koldosun,
Kabılan bolsun coldoşuñ,
Caltanbastan bargıla.”
Kızdın keldi bolcolu,
Altımış balban astınan
Coldu torop kalganı,
Coboloñdu salganı.
Kırgız, kırgız dep,
Kıraan baatır er Bayış,
Karışkıırça kaçırdı,
Kart buuraday bakırdı,
Bir cagında er Canış,

Altımış pehlivanı yanına alıp
Benim babam Sıyadat
Karşımızda durmaktadır.
Sancak, kılıç alın
"Ak olupok"larınızı giyin
Hızlı hızlı yürüyün
Öldürülecek düşman karşıda
Öldürüverirseniz ansızın
Celkayıp kaygılanacaktır.
"Bübü" Fatma kollasın
Kaplan yoldaşınız olsun
Korkmadan varın."
Kızın dediği oldu
Altımış pehlivan arkadan
Yolu kesivermişti
Şamatayı başlatmıştı
Kırgız, Kırgız diye
Eşsiz bahadır er Bayış
Kurt gibi saldırdı
Kart buğra gibi bağırdı
Bir tarafında er Canış

A da ketip baratat,

Andan kalbay bir karış.

Anı-munu degiçe,

Açıp közdü cumgança,

Altı balban kuladı

Acal taap suladı.

Munu körgön Celkayıp

Toktotom dep uruştu

Atasının aldına

Cügürüp cete barganı,

Booruna kolun alğanı,

Caloorup aytıp kalganı:

“Aylanayın atake,

Minemin deseñ, at mına,

Kiyemin deseñ, ton mına,

Bilemin deseñ, er mına,

Öltüröm deseñ, baş mına,

Çabamın deseñ, taş mına,

[449]

Tögömün deseñ, kan mına,

Culamın deseñ, çaç mına.

O da gidivermekte

Ondan bir adım geri kalmaz.

Şu-bu diyene kadar

Göz açıp yumana kadar

Altı pehlivan düştü

Ecelleri gelip, öldü.

Bunu gören Celkayıp

Durdurayım diye savaştı

Babasının karşısına

Koşturup gidivermişti

Önüne elini bağlamıştı

Rica edip şöyle demişti:

"Kurban olayım babacığım

Bineyim dersen işte at

Giyeyim dersen işte giysi

Güç yetireyim dersen işte yiğit

Öldüreyim dersen işte başım

Yarayım dersen işte taş

Dökeyim dersen işte kanım

Yolayım dersen işte saçım.

Aytayın saga armanım,
Beş cıl boyu zarlanıp,
Ketip barat darmanım,
Aşık boldum Bayışka,
Özünö car izdemek,
Adamzatka parız da.
Kızıuluk menen çabışıp,
Altımış balban kıtaydın
Kanına sabın bolbugun,
Aldı-artıñdı oylogun,
Kırılıp beker kalbasın,
Altımış katın zırkırıp,
Cetim bala burkurap,
Kargışka seni albasın,
Kasabı tiyip kalbasın.”
Celkayıp süylöp toktoldu,
Atanın sözü ok boldu:
“Bala baktım dep cürsöm,
Balaa bakkan ekenmin,
Kızdı baktım dep cürsöm,
Kıyanat tapkan ekenmin,

Derdimi sana anlatayım
Beş yıl boyunca ağlayıp
Kalmamıştır dermanım
Âşık oldum Bayış'a
Kendine eş bulmak
İnsanoğluna farzdır.
Hiddetle saldırıp
Kıtay'ın altmış pehlivanının
Kanına sebep olma
Olacakları düşün
Boş yere ölüvermesin
Altmış kadın ağlayıp
Yetim çocuklar feryat edip
Sana beddua etmesin
Gazabı dokunmasın."
Celkayıp söyleyip bekledi
Sözü babasına ok gibi oldu:
"Çocuk büyüttüm desem de
Bir bela büyüttüm
Kız büyüttüm desem de
İhanet buluvermişim

Eki bala kırgızdın
Tübünö men cetemin,
Koyo turgun kara bet,
Çaçıñdı birden culdurup,
Betiñe kara köö sıypap,
Atasın satkan arsız dep,
Calpı curtka daanalap,
Kuuray sımal arttırıp,
Kıl çılbrı menen bastırıp,
Atka cüktöp ketemin,
Azabıñdı beremin,
Albarstı sımal azgırğan,
Ata menen balasın
Bir-birine kas kılğan,
Bayıştı azır körömün,
Şeyit ölüm kılamın,
Ak-Kürgüngö agızıp,
Közünön caşın tamızıp.”
Sıyadat sözün ukkanda
Açuulanıp Celkayıp
Ordunan tura kalganı,

Kırgız'ın iki çocuğunun
Soyunu kuruturum
Bekleyedur utanmaz
Saçını tek tek yoldurup
Yüzüne leke sürüp
Babasını harcayan arsız diye
Bütün ülkeye yayıp
Baldıran otu gibi yükletip
Kıl "çılbrı" ile bağlayıp
Ata yükletiveririm
Sana eziyet ederim
"Albastı" gibi kandırıp
Baba ile çocuğunu
Birbirine düşman eden
Bayış'ı hemen görürüm
Şehit edip, öldürürüm
Ak Kürgün'e atar
Gözyaşını damlatırım."
Sıyadat'ın sözünü duyunca
Celkayıp hiddetlenip
Yerinden ayağa kalkmıştı

Koluna kılıç alganı,

[450]

Bul kılğanım bolbos dep,

Atasına kol salgan

Akır tñbñ oñbos dep,

Özün-özü toktotup,

Attın başın burganı,

Akıl sözgö kelbesten,

Kız sözünö könböstön,

Atasın kудay urganı,

Acal cetip turganı.

Altı alptın ölgönün

Sıyadat barıp körgönü,

Cekege dep bakırıp,

Cekirip turgan Bayıška

Cetkire köñül bölgönü.

Celkayıp sözün ukpastan,

Ceñdirip iyip açuuga

Kızga caman kep aytım,

Tübññö senin cetem dep,

Atka tañıp ketem dep

Eline kılıç almıştı

Bu yaptığım olmaz diye

Babasına saldıranın

Soyu asla onmaz diye

Kendine hakim olup

Atın başını çevirmişti

Akıllı söze gelmediğinden

Kızın sözünü dinlemediğinden

Allah babasını lanetlemişti

Eceli gelivermişti.

Altı yiğidin öldüğünü

Sıyadat varıp görmüştü

Tek başınaymış diye bağırıp

Sövüp duran Bayış'a

Yetişip dikkatle bakmıştı.

Celkayıp'ın sözünü duymadan

Hiddetime yenik düşüp

Kıza kötü şeyler söyledim

Senin soyunu kurutayım diye

Ata bağlayıvereyim diye

Açuu sözdü nege aytım,
Acalım cetip turganbı,
A, bu sözgö kelbesten,
Açuuga tiyer kep aytım,
Altımış balban degenim,
İçi tolgon bok eken,
Bayış menen alışar,
Karuudan karmap kayışar,
Kayrattuusu cok eken,
Kalkınan baatır çıkpaşa,
Duşmanıñ körüp ıktasa,
Atanı arman dünüyö,
Kan dele bolso kor eken,
Kaygısı anın mol eken.
Baştap kelgen baatırdın
Balbandığı cok eken,
Altoo catat dardayıp,
Ayban sımal kaldayıp,
Cekege çıgar kişi cok,
Namıs menen işi cok,
Kan da bolsom kak özüm

Neden kötü söyledim?
Ecelim mi gelivermiş?
O bu söze gelmeden
Hiddetlendirecek söz söyledim
Altmış pehlivan dediklerim
İçi kof ağaç imiş
Bayış ile savaşacak
Güç toplayıp direnecek
Gayretli olanı yok imiş
Halkından bahadır çıkmazsa
Düşmanını görüp saklansa
Kahrolası dünya
Han da olsa itibarsız imiş
Onun kaygısı çok imiş.
Önden gelen yiğitlerin
Pehlivanlığı yok imiş
Altısı uzanıp yatıp
Hayvan gibi görünüp
Karşısına çıkacak kişi yok
Şeref diye derdi yok
Han olsam da tek başıma

Ortogo ıkkın turamın,

Bu da bolso caratkan,

Sıyadattın şoru eken.

Şeyit ölüm men bolsom,

Artımda erkek bala çok,

[451]

Uraanım aytar aga çok,

Ulap ketçi işim çok,

Oylonsom anı içim çok,

Ceti kızdın kencesi,

Cetilip süygön erkesi,

Celkayıptın kılğanı,

Söögümdü sızdattı,

Köñülümdü muzdattı.

Ayaldan ayar akılman

Ordumdu basar deçi elem,

Anın kamın ceçi elem,

Kız degen duşman turbaybı,

Kıyıp ketti özümdü,

Kıynalgansıp turamın,

Kıyın baatır Bayıştan

Meydana ıkıveririm

Bu bile Yaratan'ın işiymiş

Sıyadat'ın felaketi imiş.

Ölüp şehit olursam

Arkamda erkek çocuk yok

"Uraan"ımı söyleyecek ağabey yok

İşimi devam ettirecek yok

Bunu düşündükçe içim yanar

Yedi kızın en küçüğü

Büyüyüp sevmiş en nazlısı

Celkayıp'ın yaptığı

Kemiklerimi sızlattı

Hayal kırıklığına uğrattı.

Geleceğı bilen, akıllı

Yerime geçecek der idim

Onun her derdini giderirdim

Kız dediğın duşman olur mu?

Bana kıyıverip de gitti.

İşkence görmüş gibiyim

Zorlu yiğit Bayış'ın elinden

Şeyit ketçü kezimbi.”
Añgıça Bayış kelgeni,
Cekege çıkçuñ barbi dep,
Celpinip süylöp kirgeni.
Sırın tüyüp içine,
Sızdaganın bilgizbey,
Sur tulparga mingeni,
Suurulup çıgıp tobunan
Sıyadat cakın kelgeni.
Eki baatır taymaştı,
Karuudan alıp karmaştı,
Nayza menen çabıştı,
Omuroodon alıştı,
Tulparlar da tireştı,
Oozduktar kağıştı,
Oyt berip çıga kalıştı,
Bir aş bışım bolgondo,
Kança baatır bolso da,
Altımışta Sıyadat
Alı ketti alsırap,
Kanı ketti kansırap,

Şehit olacak günüm mü?"
O sırada Bayış gelmişti
Tek başına çıkacak var mı diye
Bağırıp ortaya çıkmıştı.
Düşündüklerini içine atıp
İçinin sızladığını bildirmeden
"Sur" "tulpar"ına binmişti
Sıyrılıverip kalabalıktan
Sıyadat yaklaşıvermişti.
İki bahadır karşılaştılar
Güç toplayıp tutuştular
Mızrak ile saldırdılar
Göğüslerinden vurdular
"Tulpar"lar da çekişti
Gemleri birbirine çarpıştı
Atılıp çıkıverdiler
Yemek pişirimlik müddette
Ne kadar yiğit olsa da
Altmışındaki Sıyadat
Gevşedi, takatsiz kalıp
Kanı aktı, kansız kalıp

Oñtoyuna kelgende,
Obdula kalıp er Bayış
Oodarıp attan ketkeni,
Acalının cetkeni.
Atınan tüşpöy er Bayış
Ölör ceriñ uşul dep,
Ölçöp kelip sayganı,
Kan tamırın kıyganı,
Bardık küçün cıyganı,
[452]
Omkorultup urganı.
Opol toodoy Sıyadat
Olçoyup catıp kalganı,
Kańça kılsa ata da,
Karap turgan Celkayıp,
Köz kırın salıp Bayıştı
Baalap turgan Celkayıp,
Bakırıp kelip cıgıldı,
Alıska ıyı uguldu.
“Aylanayın atake,
Aytkan sözüm ukpastan,

Fırsatını bulduğunda
Er Bayış atılıverip
Attan devirivermişti
Eceli gelivermişti.
Atından inmeden er Bayış
Öleceğın yer burası deyip
Hesaplayıp saplamıştı
Şah damarını kesmişti
Var gücünü toplamıştı
Vurup perişan etmişti.
Dağ gibi heybetli Sıyadat
Upuzun yatıvermişti
Ne de olsa babası ya
Bakıp duran Celkayıp
Bayış'a göz ucuyla bir bakıp
Takdir eden Celkayıp
Bağırıp yere yığıldı
Feryadı uzaklardan duyuldu.
"Kurban olayım babacığım
Söylediklerimi dinlemeyip

Armanduu kıldıñ özümdü,
Kaşayttıñ eki közümdü.
Cakşı sözgö kelbediñ,
Caniña cakın bala elem,
Cayılıp bata berbediñ.
Uzatpadiñ koluñdan,
Uruş saldıñ columdan,
Celkayıp uzap ketpedim,
Bu da menin şorumdan.
Kagılayın kalayık,
Kargış aytpa özümö,
Caman oyum cok ele,
Calpı curt senin özüñö,
Aşgım boldu bir bala,
Ayıbım menin bir gana.”
Botodoy bozdop Celkayıp
El, ceri menen koştıtu,
Karap turgan kalayık
Koş aytışıp bozdoştı.
Kızdın körüp abalın
Kıynalıp turdu er Canış,

Hevesimi kursağımda bıraktın
İki gözümü yaşla doldurdun.
Tatlı söze gelmedin
Ciğerinin köşesi çocuğundum
El açıp dua etmedin.
Gelin çıkarmadın evinden
Savaş açtığın yolumdan
Celkayıp, gelinliğimle gitmedim
Bu da benim bahtsızlığımdan.
Kurban olayım milletim
Beddua etmeyin bana
Kötü bir niyetim yoktu
Milletim, sizin için
Bir çocuk sevmiştim
Benim kusurum sadece bu"
Yavru deve gibi bağıran Celkayıp
Ülkesi-milletiyle vedalaştı
Bakmakta olan ahali
Güle güle diye bağırdı.
Kızın halini görüp
Kederlendi er Canış

Ne kıların bile albay,
Caldırıp karayt er Bayış.
Oşondo Canış turganı,
Kalkka köñül burganı:
“Nazar salgın sözümö,
Öçübüz cok özüñdö,
Atabız Nurkan padişa,
Enebiz Külükan kanışa,
Seyil kurup kelgenbiz,
Aydın-Köldün çegine
Kural-carak cok ele,
Siler menen kırkışıp,
Uruşaar oyum cok ele.

[453]

Kaz ördöktön ildirip,
Kıraandığın bildirip,
İt ağıtıp, kuş salıp,
Köñülübüz tok ele.
Kapıstan kalıñ coo kördük,
Coldu toskon doo kördük.
Carat alıp kırk cerden

Ne yapacağını bilemeden
Şaşkınlıkla bakıyor er Bayış.
O anda Canış kalkmıştı
Halka hitap etmişti:
"İtibar edin bana
Kinimiz yok size
Babamız padişah Nurkan
Annemiz "kanışa" Külükan
Eğlence kuruvermiştik
Aydın Köl'ün kenarında
Silah-mühimmat yok idi
Sizlerle savaşıp
Vuruşma düşüncem yok idi.

Kaz, ördek avlayıp
Yiğitlik gösterip
İt salıp, kuş uçurup
Keyfimiz yerindeydi.
Ansızın kalabalık düşman gördük
Yolu kesen felaket gördük.
Yara alıp kırk yerimden

Caşınıp ũnkür men cürdüm,
Ölbögöndöy kün kördüm,
Calgızımdan ayrılıp,
Cabirkadım ıyladım,
Carattuu candı kıynadım.
Kuday talaa kuduret,
Tirüü kördüm calgızdı,
Ölümgö bolgon aralcı
Celkayıptay nur kızdı.
Kasa üyür cılkı aydap,
Kalk çoğultup, toy kamdap,
Aydıñ-Köldö mal caynap,
Altın, kümüş zer alıp,
Asıl buldu mol alıp,
Kaada menen kelbedim,
Moynuma salıp kurumdu
Kuda dep salam berbedim,
Bul ayıbım moynumda,
Curt kadası oyumda.
Eregiştin er öldü,
Sıyadattay kan öldü,

Girip mağaraya gizlendim
Ölümün eşiğinden döndüm
Kardeşimden ayrılıp
İstırap çekip ağladım
Yaralı halimle eziyet çektim.
Kudretli Allahü Teala
Sağ gördüm bir tanemi
Ölüme çok yaklaşmışken
Celkayıp gibi nur yüzlü kız
Has atları sürüp
Halkı toplayıp, toy düzenleyip
Aydın Köl'de mal yayıp
Altın, gümüş, mücevher alıp
Bol mücevher, para alıp
Töre ile gelmedim
"Kur"u boynuma bağlayıp
Dünür deyip selam vermedim
Bunun vebali boynumda
Yurt töresi aklımda.
Yiğit savaşarak öldü
Sıyadat gibi han öldü

Eliñerge bargıla,
Kudaydın eken buyruğu,
Ardaktap köömp algıla.
Aylanayın Celkayıp,
Şeyit boldu atañız,
Aga biz da kapabız.
Uruştun cayı uşu eken,
Karmaşkan eki adamdın
Bir ölmök şart eken.
Kayrat kılğın karaldım,
Bayış üçün caraldıñ,
Atañ ölsö da, carıñ bar,
Paana kılar cayıñ bar.
Nurkan öñdüü atañ bar,
Külükan attuu apañ bar,
Kalıñ kırgız eliñ bar,
Altı Şaar ceriñ bar,

[454]

Altın, kümüş zeriñ bar,
Ardaktar seni, ceñeñ bar,
Kaynagañ bar kayırımduu,

Ülkenize varın
Allah'ın emri imiş
Saygıyla gömüverin.
Kurban olayım Celkayıp
Şehit oldu babanız
Bu yüzden biz de kederliyiz.
Savaşın hali bu imiş
Çekişen iki adamdan
Birin ölmesi şart imiş.
Gücünü topla bir tanem
Bayış için yaratıldın
Baban ölse de yarin var
Sığınacak limanın var.
Nurkan gibi baban var
Külükan isimli annen var
Kalabalık Kırgız milletin var
Altı Şaar ülken var

Altın-gümüş, mücevherin var
Seninle ilgileecek yengen var
İyi kalpli kayınbiraderin var

Kalıñ curtka alımduu,
Kayrat berer özüñö,
Kulak salgın sözüñö.
Esiñdi cıy ıragım,
Ertereek colgo ıgalı,
Bayış menen keñeřip,
Coldun kamın kılalı,
Eldi közdöy cılalı.”
Sözün bütüp er Canış,
Atasının söögünö,
Kaygıga katuu çömölö,
Başın iygen kan kızın
Kötörüp atka mingizdi,
Urmat, sıyın bilgizdi.
“Aylanayın atake,
Aşık cardın ayınan,
Er Bayıştın cayınan,
Ayrılıp senden baratam,
Cürögüm kanayt carattan.
Atanı, kokuy, dünüyö,
Atam bir seni estesem,

Koca ülkenin sahipleri
Güç verecektir sana
Kulak ver sözlerime
Aklını topla göz nurum
Hemen yola çıkalım
Bayış ile görüşüp
Yolculuğa hazırlanalım
Ülkeye doğru yollandım."
Sözünü bitirip er Canış
Babasının ölümüne
Çok kederlenmişti
Başını eçen han kızını
Kucaklayıp ata bindirdi
Hürmetini, sevgisini gösterdi.
"Kurban olayım babacığım
Sevdiğimden ötürü
Er Bayış'ın yüzünden
Senden ayrılıp gitmekteyim
İçim yaralanmış kanıyor.
Kahrolası dünya
Babacığım, seni hatırlasam

Armanım artar künügö.
Aylanayın atake,
Catkan ceriñ cay bolsun,
Topuragiñ may bolsun,
Alıñ kelse keçirgin,
Armanduu kılbay mendeydi
Küyütümdü öçürgün.”
Küyüp ıylap Celkayıp
Koş aytıştı kuçaktap,
Közünön caşı buurçaktap.
Cönöp kaldı kılçaktap.
Eki ayga cakın col cürdü,
Col cürgöndö mol cürdü,
Elge cakın kelişti,
Canış, Bayış eki bek,
Karoolgo alıp şaardı
Baykoo salıp körüştü.
Karap turgan adamga
Şaar başka köründü,
Bir balaket bar go dep,
Canıştın köönü bölündü.

Özlemim artar her gün.
Kurban olayım babacığım
Mekanın cennet olsun
Toprağın bol olsun
Yapabilirsen affet
Kederlendirme beni
Söndür içimdeki yangını."
Yanıp, ağlayıp Celkayıp
Kucaklaşıp vedalaştı
Gözyaşları sel gibi aktı.
Arkasına baka baka yola çıktı.
İki ay kadar yol gittiler
Uzun süre yürüdüler
Ülkeye yaklaştılar
Canış, Bayış iki bey
Şehri iyice gözetleyip
İzleyip durdular.
Bakıp duran adamlara
Şehir farklı göründü
Bir felaket var herhalde diye
Canış'ın içi parçalandı.

[455]

Bastırıp alar kelatsa,
Aldınan çıktı bir adam,
Butunda çokoy çolçoyot
Tuş-tuştan eti körünüp,
Kementayı ölçoyot.
Cakın kelse canına
Ordonun eken başçısı,
Altı Şaardın sakçısı,
Cay suraşa kelgeni,
Cayma-cay suroo bergeni:
“Colooçum aytçı cönüñdü,
Öñüñ taanıp köründü,
Kalk başkargan kaniñ kim?
Kaada kütkön begiñ kim?
El başkargan eriñ kim,
Elsizdey bolup kelesiñ,
Artıñdan biröö kuuganday,
Aşıgıp nege celesiñ?
Açıgın aytçı çaşırbay,
Armanduu kanday nemesiñ?”

Basıp yürüyüverdiğinde
Karşısından çıktı bir adam
Ayağındaki pabuç parçalanmış
Her tarafından eti görünüp
"Kementayı"ı eskimiş.
Yanına yaklaşıverse
Sarayın amiri imiş
Altı Şaar'ın muhafızı
Kim olduğunu sormaya gelmişti
Tek tek soruvermişti:
"Yolcu, anlatsana soyunu-sopunu
Yüzün tanıdık geldi
Halkı yöneten hanın kim?
Saltanat süren beyin kim?
Milleti yöneten yiğidin kim?
Yersiz-yurtsuz gibisin
Ardından biri kovalamış gibi
Neden telaşla koşturursun?
Doğruyu söylesene gizlemeden
Neden böyle dertlisin?"

“Aylanayın bekterim,
Añdap bildiñ özümdü,
Tıñşap turgun sözümdü.
Altımış şaar kırıgızga
Aziret Aalı balası,
Teginde cok çalası,
Ardaktuu Nurkan kan ele,
Aytkanımday bar ele,
Telegeyi teñ ele,
Örüşü anın keñ ele,
Canış, Bayış balası
Caratkan süygön şer ele,
Beş cıl murda bolgonu,
Nurkandın eki balası
Aydıñ-Kölgö baram dep,
Azaptı bizge salganı,
Atanın tilin albadı,
Seksen cigit eerçitip,
Seyildep ketip kalganı,
Oşondon beri dayın cok,
Bul dünüyö calganı.

"Kurban olayım beylerim
Anlayıverdiniz halimi
Kulak verin sözlerime.
Altmış şehirli Kırız'a
Hazreti Ali'nin çocuğu
Soyunda yok kırması
Muhterem Nurkan han idi
Söylediğim kadar var idi
Hiçbir sıkıntısı yok idi
Onun otlağı geniş idi
Canış, Bayış çocuklarıydı
Allah'ın sevgili aslanı idi
Beş yıl önce olmuş idi
Nurkan'ın iki çocuğu
Aydın Köl'e varayım diye
Bize eziyet etmişti
Babasının sözünü dinlemedi
Seksen yiğidi yanlarına alıp
Eğlence kuruvermişlerdi
O zamandan beri haber yok
Bu dünya yalan dünya.

Alar ketip kalgan soñ,
Akcol, Darbaz eki kul,
Kalkka bülük salganı,
Kandıktı tartıp alganı,
[456]
Nurkan azır koy bagat,
Baybiçe Külükan uy cayat,
Çöp alaçık kirgeni,
Uşunday tagdır bolorun
Alardın kaydan bilgeni.
Erteli-keç ıylaşat.
Kara canın kıynaşat.
Canıştın carı Kümüşay,
Canına tüştü bülük ay,
Akcol anı almakçı,
Azapka başın salmakçı,
Ak örgöögö kirmekçi,
Cılkı bakkan kara kul,
Kan sıyaktuu cürmökçü,
Kan ordogo kirmekçi.
Koy kaytargan Darbaz kul,

Onlar gidiverdikten sonra
Akcol, Darbaz iki köle
Halka eziyet etmişti
Hanlığı çekip almışlardı
Nurkan şimdi koyun güdüyor
“Baybiçe” Külükan inek otlatıyor
Ufacık bir eve yerleşmişlerdi
Kaderlerinin böyle olacağını
Onlar nereden bileceklerdi?
Sabah-akşam ağlaşırlar.
Kendilerine eziyet ederler.
Canış'ın yâri Kümüşay
Ne yapacağını bilemedi
Akcol onu almak istedi
Ona eziyet çektirmek istedi
"Ak örgöö"ye girmek istedi
At güden zalim köle
Han gibi yaşamak istedi
Han "ordo"suna girmek istedi.
Koyun güden köle Darbaz

Ceti atası carıbas kul,
Bek sıyaktuu cürmökçü,
Bek üyünö kirmekçi,
Bektin cayın bilmekçi,
Canıştın calgız balası
Bayaman kaldı balaaga,
Baş kötörbös calaaga.
Kümüşay Akcol barbasa,
Tiybeske kılsa dalbasa,
Balanı darga asmakçı,
Tereñdep körün kazmakçı,
Baykuş bala ölmökçü,
Ölbösö da ökürüp,
Ölgöndün künün körmökçü.
Eki bektin barında
Esirgen candın biri elem,
Er başına teñ elem,
Argımak attı minçi elem,
Azem menen cürçü elem,
Külük attı minçi elem,
Külpöttö cırgap külçü elem.

Yedi atası beş para etmez köle
Bey gibi yaşamak istedi
Bey evine girmek istedi
Beyin halini bilmek istedi
Canış'ın bir tanecik çocuğu
Bayaman düştü belaya
İçinden çıkılmaz iftiraya
Kümüşay, Akcol'a varmazsa
Evlenmezse boş yere
Çocuğu darağacına asacak
Mezarını derince kazacak
Zavallı çocuk ölecek
Ölmese de hıçkıra hıçkıra
Ölmek nedir görecek.
İki beyin varlığında
Dediğimi yapan biri idim
"Er başı"na denk idim
"Argımak" ata biner idim
Kurumlanıp yürür idim
"Külük" ata biner idim
Refah içinde güler idim.

Ordonun elem sakçısı,

Kan ordonun başçısı,

Emi töö kaytargan kul boldum,

Töbösu cırtık kementay

Üstümdön tüşpöy kor boldum.

Butumda çokoy çolçoyup,

Basa albaymın olçoyup,

Kul balası kuturdu,

[457]

Kanbaça uulu utuldu,

Künü-tünü kaytarat,

Sabap mizim maytarat,

Kaçayın desem karmalam,

Bekter kelip kalat dep,

Ümütüm üzböy aylanam.

Cılkıçı, koyçu eki kul,

Kan ordosun eeledi,

Kalkka tınçtık berbedi,

Kalktı cıyıp toy kılat,

Kayaşa aytsa boy kılat,

Eldi cıyıp toy kılat,

"Ordo"nun muhafızı idim

"Han ordo"sunun amiri idim

Şimdi deve güden köle oldum

Tepesi yırtık "kementay"

Sırtımdan çıkmıyor, horlandım.

Ayağımdaki çarık eskiyip

Kocaman olup basamıyorum

Köle çocuğu kudurdu

Han oğlu han kaybetti

Gece-gündüz bekler

Pataklayıp gururumu kırar

Kaçayım desem yakalanırım

Beyler geliverir diye

Umudumu yitirmeden dolanırım.

At bakıcısı, koyun çobanı iki köle

"Han ordo"sunu sahiplendi

Halka rahat vermedi

Halkı toplayıp toy verir

Karşılık vereni yere serer

Milleti toplayıp toy verir

CanıŖ, BayıŖ eki erdi
Eskerip koyso boy kılat,
Eki kul katuu esirdi,
Allaga kıldı kesirdi,
Ordogo eldi cıyganı,
Moldolordu akırtıp,
Akcol kaldı kamınıp,
KümüŖkö nike kıyganı,
Kuldu kудay urganı.
Car boyunda alaçık
Cansaktap Nurkan oturat,
Ayrıldım dep eki bek,
Közün caŖka tolturat.
Ak baybiçe Külükan
Uy saagan küñ bolgon,
CaŖoo aga tün bolgon,
Kündöp-tündöp ıylasa,
Küyütü anın artılat,
Ölöyün dep ölö albay,
Ölösö canın kıya albay,
Muñkanıp kündö arpılat.”

CanıŖ'la BayıŖ yiğitleri
Hatırlayıvereni yere serer
İki köle iyice ŖaŖırdı
Allah'a bile asi oldu
"Ordo"ya halkı toplanmıŖtı
Mollaları ağırıp
Akcol hazırlanıp durup
KümüŖay'a nikah kıymıŖtı
Allah kahretsin köleyi.
Uçurum kenarındaki keçe evde
Nurkan canını koruyup oturur
İki beyden ayrıldım diye
GözyaŖlarını akıtır.
"Ak baybiçe" Külükan
İnek sağan carıye olmuŖ
YaŖamak ona azap olmuŖ
Gece-gündüz ağlasa da
Onun derdi artmakta
Öleyim dese ölemez
ıkası canına kıyamaz
Her gün üzülp dövünmekte."

CanıŖ, BayıŖ eki bek
Sakçının ugup aytkanın
Sanaa tartıp içinen
Carılıp kete cazdadı,
Bastırđın deyt inisin
Uzatıp koyup sakçını
CanıŖ kebin baŖtadı.
Közünön caŖı çuurup,
Ölöp kete taŖtadı:
“Aylanayın caratkan,
BeŖ cıl boyu azaptı
Körgönübüz az bele,
[458]
Tagdır bizge kas bele,
Cılkı bakkan kara kul,
Diti buzuk daana kul,
Ordonu eelep alđanı,
Nurkandı kuup salganı.
UŖuga kantip çıdaymın,
Ak nikeli zayıbımdı
Alamın dep kalđanı,

CanıŖ, BayıŖ iki bey
Muhafızın söylediklerini duyup
İçin için kederlenip
Az kalsın çatlayacaktı
Haydi deyip kardeŖine
UzaklaŖtırıverip muhafızı
KonuŖmaya baŖladı CanıŖ.
Gözünden yaŖlar dökölüp
Neredeyse ölecekti:
"Kurban olayım Allah'ım
BeŖ yıl boyunca azap
Çektiğimiz az mıdır?
Kader bize dűŖman mıdır?
At güden kötü kalpli köle
Niyeti bozuk malum köle
"Ordo"yu sahiplenivermiŖti
Nurkan'ı indirivermiŖti.
Buna nasıl dayanayım
"Ak nikahlı" karımı
Alayım deyivermiŖti

Calgız uulum Bayandı
Öltürmök bolup baylatıp,
Butuna çincır salganı.
Aylanayın calgızım,
Ertereek elge ceteli,
Eki kuldu öltürüp,
Esebin kolgo bereli.
Calgan bolso ukkanım,
Anı dağı körölü,
Ak olupoktu çeçeli,
Ak tulpardı çaşırıp,
Aska toogo batırıp,
Dumana bolup ak urup,
Kul aldınan ötölü.
Ukkanımız çin bolso,
Dili başka akmaktın
Bul kılğanı düñ bolso,
Azabın kolgo bereli,
Öltürüp körgö kömölü.”
Celkayıptı kaltırıp,
Asa tayak asınıp,

Bir tanecik oğlum Bayan'ı
Öldürmek isteyip bağlatıp
Ayağına zincir takmıştı.
Kurban olayım bir tanem
Hemen ülkemize varalım
İki köleyi öldürüp
Bir güzel cezasını verelim.
Yalan ise duyduklarım
Onu da öğrenelim
"Ak olupok"u çıkaralım
"Ak tulpar"ı saklayıp
Kayalık dağlara götürüp
Derviş olup hak deyip
Kölelerin karşısına geçelim.
Duyduklarımız doğru ise
Dilleri başka ahmakların
Yaptıkları gerçek ise
Eziyet edelim
Öldürüp mezara gömelim."
Celkayıp'ı bırakıp
Asa, dayak alıp

Adam körsö çaşınıp,
Dumana sımal ak urup,
Eki bek colgo salganı,
Car boyunda alaçık,
Kedeylerge caraşık,
Kelip kulak salganı,
Kempir, çaldın kübürün
Eki bek ugup kalganı:
“Oy, Nurkan padişa,
Eki kul boldu kargaşa,
Eki bek kelip kalabı,
Caratkan bizdi calgasa.
Tündö catıp tüş kördüm,
Bir acayıp iş kördüm,
Ker tulpar menen Ak tulpar,
Kermege kelip baylandı,

[459]

Kempir, çal köönü caylandı.
Eki birdey ak şumkar,
Kelip kondu tuurga
Artınan kelip boz kepter,

İnsan görse saklanıp
Derviş gibi hak deyip
İki bey yola çıkmışlardı
Uçurum kenarındaki keçe ev
Fakirlere yaraşırđı
Gelip kulak vermişlerdi
Kocakarı ile ihtiyarın fisiltılarını
İki bey duyuvermişlerdi:
"Ah, padişah Nurkan
İki köle işimizi bozdu
İki bey geliverir mi?
Yaratan bize yardım ederse.
Gece yatıp rüya gördüm
Acayıp bir şey gördüm
"Ker tulpar" ile "Ak tulpar"
"Kerme"ye bağlanıverdi

Kocakarının ihtiyarın içi rahatladı.
Ak atmacanın ikisi birden
Tüneğe konuverdi
Ardından boz güvercin gelip

Aylanıp uçup kongonu,
Katıp kalgan kara emçek
Kaykalap sütkö tolgonu,
Alcıp catat debegin,
Ay carkırap asmanda
Azem zaman bolgonu.
Cata berbey kurgan çal,
Koy artında kotur kozunu
Koltuktap alıp kelseñçi,
Aksarbaşıl çalsañçı,
Kudayga tilek kılsañçı.”
“Kuurap kalgan kuu kempir,
Kuuragan sözdü baştaysıñ,
Ölüp kalgan baldardı
Ayta berip kakşaysıñ,
Ölgön kayta kelçibi,
Beş cıl boyu kütöbüz,
Iylay berip tappadık,
Alla taala kuduret,
Alganın kayta berçibi,
Aytkanda aman kelçibi?

Dönerek uçup konmuştu
Kurumuş kara meme
Dikleşip sütle dolmuştu
Bunayıvermiş demeyin
Ayın gökyüzünde parlayıp
Nazlandığı zamandı.
Kırıışmış ihtiyar yatmayıp da
Koyun ardındaki uyuz kuzuyu
Koltuğuna alıp getirsene
"Aksarbaşıl"ı kessene
Allah'tan dilek dilesene."
"Kuruyup kalmış kurnaz kocakarı
Söze kurutarak başlıyorsun
Ölüp gitmiş çocukları
Anlatıverip ağlıyorsun
Ölen geri gelir mi?
Beş yıldır arıyoruz
Ağlaya ağlaya bulamadık
Kudretli Allahü Teala
Aldığını geri verir mi?
Söyleyince sağ mı gelecek?

Kayta kayta kep aytıp,
Baldarıñ tirüü dep aytıp,
Tolturba caşka közümdü,
Köp orduna körböymün,
Kelciregen sözüñdü,
Keyitpeçi özümdü.”
Alardın sözün ukkanda
Atalap Canış bakırdı,
Apasın Bayış çakırdı.
Kuçaktaşıp kalıştı,
Moynuna kurun salıştı.
Köldöy tolkup caş aktı,
Emne şumduk boldu dep,
Sarı küçük baş baktı,
Sala-sala caş aktı,
Mekirenip süt izdep,
Cetim ulak baş baktı.
Iylay berip toktoştı,
Birin-biri cöktoştı.
Anda Canış kep aytat,

[460]

Tekrar tekrar anlatıp
Çocukların sağ deyip
Gözümü yaşla doldurma
İhtimal bile görmüyorum
Saçma-sapan sözlerinle
Üzüntü verme bana.”
Onların sözünü duyunca
Canış baba diye bağırdı
Bayış anne diye bağırdı.
Kucaklaşiverdiler
Sarılıp öylece kaldılar.
Gözyaşları sel oldu aktı
Ne tuhaf şeyler oldu diye
Sarı enik içeri baktı
Dereler gibi yaş aktı
Meleyip süt arayıp
Yetim oğlak içeri baktı.
Ağlamayı bitirdiler
Birbirlerine hal hatır sordular.
O zaman Bayış şöyle söyler

Ugup tur ata dep aytat,
“Ordogo erte baralı,
Kuldardan kabar alalı,
Alamattı salalı,
Kümüşay menen Bayandı
Acıratıp kalalı.
Cata bergin süyünüp,
Duşmanga bolsun küyünüç.”
Koş aytışıp cönöştü,
Ata menen enesin
Kubançka bölöştü,
Eki bek keldi attanıp,
Dumana bolup şattanıp,
Eki kuldun kaşına,
Bastırıp alıp bergeni:
“Assolom aleykim eki bek,
Toyun toygo aylansın,
Toskool kılğan baylansın,
Kandık saga kuş bolsun,
Kanışa katın tuş bolsun,
Cılkıñ cürsün cayılıu,

Dinleyiver baba, diye söyler
"Hemen "ordo"ya varalım
Kölelerden haber alalım
Günlerini gösterelim
Kümüşay ile Bayan'ı
Alıp kurtarıverelim.
İçin sevinçle dolsun
Keder düşmanın olsun."
Vedalaşıp yola çıktılar
Annesiyle babasını
Mutluluğa boğdular
İki bey geldi ata binip
Derviş olup sevinip
İki kölenin karşısına
Bastırırıp geldiler:
"Esselamü aleyküm iki bey
Toyuna toy ulansın
Engel olan bağlansın
Hanlık sana hayırlı olsun
"Kanışa" kadın karşına çıksın
Atların yayılıp dursun

Eliñ bolsun bayırluu,
Allo akbar, allo akbar!
Kızıñ tuusun egizden,
Erkek, kızı semizden,
Uuluñ bolsun uruşçaak,
Katınıñ bolsun boluşçaak,
Cooñ seni caylasın,
Akcol, Darbaz eki kul,
İzdep keldim kaydasıñ?"
Toktono albay er Bayış
Koynundagı kılıçtı
Koltuktan suurup alganı,
Kelgenin bilip bekterdin
Eköönü kудay urganı
Keçir, begim, keçir dep,
Belin iyip бүgүлүp,
Kelinderçe cүgүнүp,
Bizdi kудay urdu dep,
Aldına kelip cıgılıp,
Çök түşүp catıp kalganı.
Karap turgan kalıñ el,

Ülken dipli, köklü olsun
Allahu ekber, Allahu ekber!
İkiz kızınız doğsun
Erkek de kız da sağlıklı olsun
Oğlun savaşçı olsun
Karın merhametli olsun
Düşmanın seni öldürsün
Akcol, Darbaz iki köle
Arayıp geldim, neredesiniz?"
Gecikmeden er Bayış
Koynundaki kılıcı
Koltuk altından çekivermişti
Beylerin geldiğini anlayıp
Allah ikisinin de belasını vermişti
Affet beyim, affet diye
İki бүklүm eğilip
Gelinler gibi diz çöküp
Allah bizi kahretti deyip
Huzuruna gelip secde edip
Eğilip öylece kalmışlardı.
Bakmakta olan ahali

Dumana bolgon eki bek

Canış, Bayış ekenin

[461]

Cardana karap bilgeni,

Cabıla salam bergeni.

Anda Canış kep aytat,

Aylanayın kalayık,

Amansıñbı dep aytat,

Acalıbiz cok eken,

Aman-esen biz keldik,

Ak nikelüü zayıbımdın

Alamattuu toyunda

Akcol, Darbaz tuş keldik.

Tübü duşman kuldardın

Kılğanı cetti başına,

Alparıp orgo salgıla,

Tamaşaga kangıla.

Alıp kelgin Bayandı,

Kümüşay suluu ayaldı,

Körüşölü betme-bet,

Moyundaşıp közmö-köz.

Derviş olan iki beyin

Canış ile Bayış olduğunu

Merakla bakıp anlamışlardı

Herkese selam vermişlerdi.

O zaman Bayış şöyle söyler

Kurban olayım ahali

İyi misiniz diye söyler

Ecelimiz gelmemiş

Sağ salim geldik

"Ak nikahlı" karımın

İstıraplı toyunda

Akcol, Darbaz'a rastladık.

Aslında düşman kölelerin

Yaptıkları başlarına dolandı

Götürüp çukura atın

Zevke, eğlenceye dalın.

Getiriverin Bayan'ı

Karım güzel Kümüşay'ı

Görüşelim yüz yüze

Sarmaş dolaş, göz göze.

Anı-munu degiçe,
Açıp közdü cumgança,
Atkarıldı aytkanı.
“Akcol saga tiygençe,
Azabımdı körörmün,
Acalı çok ölörmün,
Bıçak menen cararmın
Tozokko kire bararmın.”
Kıykırıp kelet Kümüşay,
Eri ölgön katınday,
Çaçın culup culkunup,
Betin titip bulkunup,
Eç adamdan tartınbay.
Çoyulgan estüü can eleñ
Emne bolgon kapıray.
Bir cagında balası,
Bölünöt Canış sanaası,
Eki közdön ot canıp,
Canına kelgen cigitti
Can-cagina ırgıtat.
“Cakın kelgin er bolsoñ,

Öyle-böyle diyene kadar
Göz açıp yumana kadar
Yerine getirildi söyledikleri.
"Akcol seninle evlenirse
Her eziyeti çekerim
Ecelsiz ölürem
Bıçak ile parçalarım
Cehenneme girmeye giderim."
Haykırıp gelmekte Kümüşay
Kocası ölen kadın gibi
Saçını yolup çırpınıp
Titreyip yüzünü tırnaklayıp
Hiç kimseden çekinmeden.
Akıllı, dimdik birisi idin
Kafir, ne olmuş sana?
Bir tarafında çocuğu
Artmakta Canış'ın kederi
Gözleri fal taşı gibi açılıp
Yanına gelen yiğidi
Yerden yere çarpıyor.
"Yaklaşiver, yiğit isen

Carıp salam içiñdi,
Cançıp salam tişiñdi,
Tilip salam betiñdi,
Keskileymın etiñdi,
Culup alam butuñdu,
Canış, Bayış cogunda

[462]

Cılıkıçı kuluñ kuturdu,
Koy kaytargan komdonup,
Adam simal oñdonup,
Ordogo kirip oturdu.
Canım barda calbarbaym,
Alım barda aldırbaym,
Kümüşaydı bergençe,
Küyöölögön Akcoldu
Atakelep süygönçö,
Acalsız ölüp ketemin,
Kuduret salsa netemin.
On beşke arañ kelsem da,
Akıret közdöy ketemin,
Alla salsa netemin.”

Yarıp çıkarayım içini
Döküvereyim dişlerini
Lime lime edeyim yüzünü
Doğrayıvereyim etini
Koparıvereyim bacağı
Canış'la Bayış'ın yokluğunda

At çobanı köleniz kudurdu
Sırtında semer koyun güden
Adam yerine geçip
"Ordo"ya girip oturdu.
Canım sağken yalvarmam
Gücüm varken yakalanmam
Kümüşay'ı vereceğime
"Küyöölö"ye gelen Akcol'u
Baba deyip seveceğime
Ecelsiz ölür giderim
Allah yazdıysa ne ederim?
Henüz on beşime gelsem de
Bu dünyadan göçerim
Allah yazdıysa ne ederim?"

Bayanın ugup sözdörün,
Karışkır sımal közdörün,
Canıştın tındı sanaası,
Kayratınan kaytpagan,
Kadimki baatır balası.
Oşondo Canış kep aytat,
Oylonor sözdü emi aytat:
“Adamdan ayar Kümüşay,
Eri ölgön sımal ökürdüñ,
Bul emine cürüş ay.
Aldıñda turat Bayışñ,
Eköö tirüü turganda
Çaçıñdı culup culkunup,
Betiñdi tıtp bulkunup,
Mınça nege kayıştıñ?
Beri kara özümdü,
Belsenip ukkun sözümdü,
Bettep kara közümdü,
Aylanayın Bayanım,
Közüm ötsö kiraanım,
Artımdağı tuyagım,

Duyup Bayan'ın sözlerini
Kurt gibi gözlerini
Canış'ın ıstırabı dindi
Gayretinden vazgeçmemiş
Kadim yiğidin çocuğu.
O zaman Canış şöyle söyler
Düşünülesi sözü şimdi söyler:
"Geleceği bilen Kümüşay
Kocası ölmüş gibi feryat ettin
Bu nasıl bir durumdur?
Karşında duruyor Bayış'ın
İkimiz de sağ iken
Çırpınıp saçını yolup
Titreyip yüzünü tırnaklayıp
Neden böyle büküldün?
Bu tarafa, bana bak
Dinle sözümü dikkat et
Kara gözlerime bak
Kurban olayım Bayan'ım
Gözüm kapansa bile yiğidim
Arkamdaki toynağım

Argımak sınduu kulanım,
Kayratıñdan kağılam,
Atanın uulu çunagım,
Ugup aytkan sözüñdü
Muunum boşop turamın.
Beri kelçi özümö,
Körünçü tike közümö,
Betiñden süyüp öböyün,
Berendiğñ bileyin,

[463]

Moynuñdan bekem cıttayın,
Özüñdü karay ıktayın.”
Ata, bala körüştü,
Kuçaktaşıp öbüştü,
Körüp Canış, Bayıştı
Kümüşay zarlap kayıştı.
Öñümbü dep ıyladı,
Asıl canın kıynadı.
Otuz kelin, otuz kız,
Celkayıpka ciberip,
Cetine albay aldirdı,

"Argımak" endamlı "kulan"ım
Gayretine kurban olurum
Babasının oğlu yavrum
Söylediğın sözlere duyup
Rahatladım, huzur buldum..
Beri, bana gelsene
Gözlerimin içine baksana
Yanağın okşayıp öpeyim
Yiğitliğini göreyim

Boynundan iyice koklayayım
Sana doğru koşayım."
Baba, oğul görüştüler
Kucaklaşıp öpüştüler
Canış'la Bayış'ı görüp
Kümüşay eğilip ağlayıp.
Gerçek mi diye ağladı
Asıl cana eziyet verdi.
Otuz gelini, otuz kızı
Celkayıp'a gönderip
Sevinerek getirttiler

Peri sımal Celkayıp
Kunduzday çaçı cer çiyip,
Munaraga çıkkanda
Körgöndün közün taldırdı.
Irçılar koşup ırdadı,
Sınçıları sındadı,
Bayışka ılayık eken dep,
Köpçülük karap ılgadı.
Kudureti kudaydın
Baarı kaldı tabışıp,
Ordogo kire barışıp,
Karıları karaşıp,
Caştarı cüröt canaşıp.
Ata-enesin aldırıp,
Ay tuyaktı bat aytıp,
Allanın atın cat aytıp,
Aksarbaşıl çaldırıp.
Oşondo Nurkan karısı,
Baldarım aman keldi dep,
Tilekti kuday berdi dep,
Kalkın cıyıp toy berdi,

Peri gibi Celkayıp'ın
Kunduz saçları yeri süpürüp
Minareye çıktığında
Görenlerin gözleri kamaşırdı.
"Irçı"lar şarkı söyledi
"Sınçı"ları inceledi
Bayış'a layık imiş diye
Ahali görüp anladı.
Allah'ın kudreti işte
Hepsi buluşuverip
"Ordo"ya giriverip
Yaşlıları bakışıp
Gençleri yan yana yürür.
Anne-babasını getirtip
Hemen kurban keselim deyip
Allah'ın adını zikredip
"Aksarbaşıl" kestirip.
O zaman ihtiyar Nurkan
Çocuklarım sağ geldi diye
Allah dileğimi verdi diye
Halkımı toplayıp toy verdi

Malı cokko koy berdi,
Atı cokko tay berdi,
Sütü cokko uy berdi,
Üyü cokko üy berdi,
Pulu cokko pul berdi,
Mındaydı murun kim kördü.
Çogulup kelgen köpçülük
Batın berdi taradı,
Boldu sözdün tamamı.

[464]

Malı olmayana koyun verdi
Atı olmayana tay verdi
Sütü olmayana inek verdi
Evi olmayana ev verdi
Parası olmayana para verdi
Böylesini önceden kim gördü?
Toplanıveren ahali
Dua edip dağıldı
Sözümüz tamamlandı.

ÖZET

Kırgız-Kalmuk ve Kıtay mücadelelerini anlatan destanlardan biri olan CanıŖ, BayıŖ destanı; oluşumu XV-XVIII. yüzyıllara dayandırılan bir Kırgız destanıdır. Vakanın başta Kırgız ülkesi olmak üzere bütün Orta Asya coğrafyalarında geçtiği anlaşılan CanıŖ, BayıŖ destanı Orhun Yazıtları, Dede Korkut ile diğer Kırgız destanlarından da izler taşımakta; çocuksuzluk, kırk yiğit, toy verme gibi pek çok epik motifi de içermektedir.

CanıŖ, BayıŖ destanı yapısal kuramlara da uyum sağlamaktadır. Olriks, Raglan ve Rank gibi araştırmacılarla geliştirilen epik kanunlarla büyük bir paralellik arz eden CanıŖ, BayıŖ destanı; Türk genetik kodlarını da bünyesinde barındırmakta, Türk'ü Türk yapan unsurları fazlasıyla içermektedir.

Kırgız folkloru bünyesinde oldukça mühim bir konumda bulunan milli oyunlardan on bir tanesi CanıŖ, BayıŖ destanı içerisinde bulunmaktadır. Çeşitli toy ve av törenlerinde tezahür eden bu oyunlar, destan dahilinde de aynı durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Kırgızların Kalmuk ve Kıtaylarla olan mücadelesini konu edinen CanıŖ, BayıŖ destanı, savaş kültürü ve psikolojisini de ifade eden bir anlatıdır. Destan, dönemin savaş silahlarının nasıl kullanıldığı ile savaş metafiziği hakkında zengin bir bilgi yükü ile doludur.

CanıŖ, BayıŖ destanı anonim halk edebiyatı ürünleri açısından da zengin bir destandır. İçerdiği arasözler, alkıŖ, kargıŖ, atasözü ve deyimler ile destan; Kırgız folkloru, halk edebiyatı, kültürü ve dili ile ilgili eşsiz bir bilgi birikimine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Destan, Kırgız Destanları, CanıŖ BayıŖ Destanı, Epik Gelenek, Kırgız Kültürü

ABSTRACT

Canış Bayış which is thought that occurred in XV-XVIII centuries, is one of the Kyrgyz epic which tells Kyrgyz between Kalmuk and Kıtay wars. It is understood that the episode of the epic happens in Kyrgyzistan also the other Middle Asian countries. Canı Bayış epic which contains a lot of motifs such as sterility, forty hero, banqueting also includes certain evidences from Orhun Monuments, Dede Korkut and the other Kyrgyz epics.

Canış Bayış epic also matches with structural theories. The epic which corresponds the principles that has been built by researchers such Olriks, Raglan and Rank; also includes Turkish genetic codes and has a number of Turkish own features.

Eleven of the national games which have an importance for Kyrgyz culture, are in the Canış Bayış epic. The games occurring certain revelations and hunting ceremonies, also occurs on the same conditions in the epic.

Canış Bayış epic which the basic issue is the wars of Kyrgyz, Kalmuk and Kıtay, is an epic also tells the culture and psychology of the war. There are a number of informations about metaphysics of the war and the how the weapons use.

Canış Bayış epic also has an importance about anonymous folk literature as containing digressions, proverbs, praises, curses and phrases on the other hand. The epic with these features, give a lot of acknowledges about Kyrgyz folklore, culture, folk literature and language.

Key Words: the Epic, Kyrgyz Epics, Canış Bayış Epic, Epic Tradition, Kyrgyz Culture

